ווימעבסק

אמאל

ווישעבסק
אמאל

געשיכטע
זכרונות
חורבן

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

ניו־יאָרק
1956

VITEBSK AMOL

Copyright, 1956, by H. A. Abramson
4075 Third Avenue, Bronx 57, N.Y.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

Printed in the United States of America
by Waldon Press, New York 12, N.Y.

341

ווימעבסק

אמאל

ר ע ד א ק צ י ע :
גריגאָרי אַראָנסאָן
יעקב לעשצינסקי
אברהם קיהן

-31517-

אינהאלט

זײטן

ה. א. אַבראַמסאָן, „ווּיטעבסק אַמאָל״ (אַ בלעטל געשיכטע) VII
פון דער רעדאַקציע XI
ישעיה טרונק, געשיכטע פון יידן אין ווּיטעבסק 1
יעקב לעשצינסקי, יידן אין ווּיטעבסק און ווּיטעבסקער גובערניע..... 57
ישראל־זאב וואָלפסאָן, יידישע אינסטיטוציעס און ציוניסטישע
באַוועגונג 93
גריגאָרי אַראָנסאָן, דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן אין ווּיטעבסק 178
צבי כהן, ר׳ מנחם־מענדל און ר׳ שניאור־זלמן מליאַדי 210
הירש קליין, ד״ר חיים זשיטלאָווסקי 224
חיים זשיטלאָווסקי, אין אַ יידישער מדינה; אַ וויכוח מיט מײַן זיידן
וועגן גלות און סאָציאַליזם 235
וויקטאָר טשערנאָוו, ש. אַן־סקי — ראַפאַפּאָרט 247
יעקב שאַצקי, ש. אַן־סקי דער פּאָלקלאָריסט 263
ל. בלעך (אברהם דער טאַטע), זכרונות פון דער סאָציאַליסטישער
און אַרבעטער־באַוועגונג 275
גריגאָרי אַראָנסאָן, צו דער געשיכטע פון דער סאָציאַליסטישער
און אַרבעטער־באַוועגונג 294
יהודה ביינער, פון פּועלי־ציון צו סיימאָוצעס 333
הירש קליין, די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן אין ווּיטעבסק 352
יהודה פּען, זכרונות פון אַ קינסטלער 363
מאָרק שאַגאַל, אייגנס 391
יצחק ליכטנשטיין, ווּיטעבסקער קינסטלער 447
יצחק כאַרלאַש, לעאָן קאָבּרין אין דער פּיאָנערן־צײַט אין אַמעריקע.... 456
א. גאָלאָמב, יידישע שולן אין ווּיטעבסק פאַר דער ערשטער
וועלט־מלחמה 468
מענדל עלקין, הרב שמריהו מעדאָליע דער באַרימטער ווּיטעבסקער רב 478
א. בערנער, ד״ר גריגאָרי ברוק 489
גריגאָרי אַראָנסאָן, מײַנע באַגעגעניש מיט ד״ר ג׳. ברוק 494
אַלעקסאַנדער ראַפאָפּאָרט, בלעטלעך זכרונות 501
שמואל אַבראַמסאָן (אַבראַמיס), אונזער ווּיטעבסק (זכרונות) 507
יוכבד גרינפעלד (נעכע־יאָכע), מײַן היים 517
מאָריס סלאָווין, אַמאָל אין ווּיטעבסק 523
סעם אַגעלאָף, די אָקטאָבּער־טעג 1905 528
באַרנעט מירינגאָף, דער בונד־פּאַראיין אין ווּיטעבסק 534
גריגאָרי אַראָנסאָן, רעוואָלוציע 1917 אין ווּיטעבסק 542
מאיר מושקאַטין, אין דער צײַט פון באַלשעוויקעס 593
פּילי׳פּ פרידמאַן, אומקום פון ווּיטעבסקער יידן 603
ווּיטעבסקער בּענעוואָלענט אַסאָסיאיישאַן 627
ווּיטעבסקער בונד ברענטש 224 אַרבעטער־רינג 634

אילוסטראַציעס

זײַטן

זאַרוטשייער און סטאַראָסעלער טורעמס אין ויטעבסק (17 י״ה) 6
סוראַזשער טויער אין ויטעבסק (17 י״ה) 7
הויז פון אַרעמע מענטשן 11
הויז פון פאַרמעגלעכע מענטשן 11
הײַזער פון רײַכע מענטשן 11
פּלאַן פון ויטעבסק (18 י״ה) 17
תּקנות וועגן יידישער הלבשה און מאַלצײַטן אויף שמחות ..... 44—45
ישראל־זאב וואַלפסאָן מיט זײַן טאָכטער צילה וואַלפסאָן־האָניקבערג 97
שול אין ויטעבסק 107
הרב שניאור־זלמן מליאַדי 215
ש. אַן־סקי און חיים זשיטלאָווסקי 226
חיים זשיטלאָווסקי 227
ש. אַן־סקי און זײַן פּאַטער 249
ש. אַן־סקי 265
ל. בלעק (אברהם דער טאַטע) 277
אברהם אַמסטערדאַם און זײַן פרוי ליזע 296
בּאָריס צייטלין (בּאַטורסקי) 309
אברהם גינזבורג (נאָומאָוו) 309
ציפּקע סאַפּראָ 354
זלמן סקאָראָבאָגאַטאָוו 354
סאָלאָמאָן שיף 354
אַ גרופּע סאָציאָליסטן־רעוואָלוציאָנערן (1908) 358
ביילקע יאָטקון און ליובע פּראָדקין 359
יהודה פּען 364
יהודה פּען — דער גט 375
מאַרק שאַגאַל מאָלט אַ בילד פון זײַן פרוי 392
מאַרק שאַגאַל — דער פליענדיקער ייד איבער ויטעבסק 404
מאַרק שאַגאַל — אַ ייד בײַם דאָונען 406
מאַרק שאַגאַל — דער טויער פון בית־עולם 443
שלמה יודאָוויז — אין אַ שטעטל 451
שלמה יודאָוויז — אַ לוויה 453
לעאָן קאָבּרין 457
ד״ר גריגאָרי ברוק 490
ישראל־יוסף אַבראַמיס מיט זײַנע תּלמידים 510
ר׳ מאיר אַבראַמיס 512
דער גלוכאָווער רב דוד־בּער גורוויץ 512
ויטעבסקער קאָמיטעט פון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי 530
דער ויטעבסקער בוי־פּאַראַיין 536
אַ גרופּע ויטעבסקער בונדיסטן 537
פּיאָנערן און אַקטיוויסט טויער פון „ויטעבסקער בענעוואָלענט אַסאָסיאַציישאָן“.... 630—631
ד״ר מענדל ראַקאָליז 635
עקזעקוטיוו־קאָמיטעט פון ויטעבסקער ברענטש 224 אַרבעטער־רינג 637

„ווי טעבסק אַמאָל"

(אַ בלעטל געשיכטע)

מיט עטלעכע יאָר צוריק האָב איך זיך אין דער היים פון די פרײַנד ליובע און מאָרק יואווילער באַקענט מיט אַ פּאָרפּאָלק מיטן נאָמען טאַיבער, וואָס זײַנען געקומען פון ישראל. אין אונזער שמועס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז פרוי קרײַנע טאַיבער, מיט איר העברעאישן נאָמען עטרה טאַיבער, שטאַמט פון וויטעבסק און איז פּשוט פֿאַרליבט אין וויטעבסקער און בענקט שטאַרק צו טרעפן זיך מיט וויטעבסקער אין אַמעריקע. זי האָט מיר אויך געזאָגט, אַז זי האָט אַדרעסן צו צוויי וויטעבסקער. אײנער פון די וויטעבסקער — שמואל אַבראַמסאָן, אַ יוגנט־חבר פון איר בחודער ישראל ריפין, לעבט אין קאַליפאָרניע, דער צווייטער ה. א. אַבראַמסאָן לעבט אין ניו־יאָרק. זי האָט ניט געוואוסט, אַז דער ערשטער איז מײַן בחודער שמואל און דער צווייטער — אני הקטן. פון מײַן בחודער האָב איך געוואוסט וועגן זײַנעם אַ חבר ישראל ריפין, דעם אידעאַליסטישן ציוניסט, וועלכער האָט מיט אים געאַרבעט אין דער חלוצים־באַוועגונג בײַ זיי האָבן בײדע פֿאַרלאָזט וויטעבסק. מײַן בחודער איז אַוועקגעפֿאָרן קיין אַמעריקע און ריפין — קיין ארץ־ישראל.

וועלנדיק מקיים זײַן די מצווה פון גאַסטפרײַנדשאַפֿט, האָב איך אײַנגעלאָדן פרוי עטרה טאַיבער אויף אײַנעם פון די מיטינגען פון „וויטעבסקער בענעוואָלענט אַסאָסיאַיישאַן", וואו איך בין אַ מיטגליד. פרוי טאַיבער איז געקומען מיט אירן אַ מיטאַרבעטער. זיי האָבן אונזער מסיבה איבערגעגעבן אַ הארציקן גרום פון די וויטעבסקער אין ישראל, דערציילט וועגן דער שווערער און אַנגעשטרענגטער לאַגע און וועגן דער גרויסער בוי־אַרבעט, וואָס גייט אָן אין ישוב. אַגב אורחא האָט זי אונז אויך דערציילט, אַז אין ישראל איז נפטר געוואָרן אַ באַוואוסטער וויטעבסקער פּלל־טוער, ר׳ ישראל־זאב וואָלפסאָן, וואָס האָט איבערגעלאָזט אַ מאַנוסקריפּט פון עטלעכע הונדערט זײַטן וועגן וויטעבסק, און מבינים, וואָס האָבן געלייענט די זכרונות, זאָגן, אַז דאָס איז אַ גרינדלעכע און אינטערעסאַנטע ארבעט. מ׳האָט די געסט אונזערע זייער וואַרעם און פרײַנדלעך אויפגענומען און מיט אינטערעס

זיך צוגעהערט צו זייערע רעדעס, זיי האַרציק באַדאַנקט און זיך רירנ־דיק געזעגנט מיט זיי, ווי דאָס קענען טון נאָענטע, וועמען דער גורל האָט צעשיידט.

רייזנדיק וועגן וואַלפּסאָנס זכרונות, האָבן זיי שטאַרק באַטאָנט, אַז זיי וואָלטן זייער געווואָלט, מען זאָל די זכרונות פֿאַרעפֿנטלעכן, אַבער זיי קענען זיך ניט פֿאַרשטעלן ווי אַזוי, בײַ די איצטיקע שווערע און אָנגעשטרענגטע באַדינגונגען אין ישראל, וועלן זיי דאָס קענען דורכפירן. זיי וואָלטן וועלן, מיר זאָלן זיי העלפֿן.

די משפּחה טאַיבֿער, געזעלשאַפֿטלעכע טוער און זייער ווארעמע מענטשן, האָבן זיך מיט מיר גאָר נאָענט באַפֿרײַנדעט, און וועַן מיר זײַנען זיך נאָר צוזאַמענגעקומען, איז דער צענטראַלער שמועס געווען וואַלפּסאָנס זכרונות. אומקערנדיק זיך קיין ישראל, איז הער טאַיבֿער פֿלוצלינג געשטאָרבן. פון פרוי טאַיבֿער האָב איך מער ניט געהערט, אַבער איר ברודער ישראל ריפֿין האָט אָנגעהויבן צו באַמבאַרדירן מיט בריוו וועגן וואַלפּסאָנס זכרונות, ווי נויטיק עס איז זיי ארויסצו־געבן, אַבער אַליין זײַנען זיי ניט בפֿוח דאָס צו טון. אויב איך — האָט ער געשריבן — זאָל זיי צושטעלן צווויי טאָן פּאַפּיר, וועלן זיי האָבן ניט נאָר ענוג פּאַפּיר פּאַרן בוך, נאָר אויך אויף דעקן אָנדערע הוצאות. אין ישראל האָט מען דעמאָלט נאָך ניט פּאַבריצירט קיין פּאַפּיר. נאָך אַ קורצן ישוב־הדעת בין איך אײַנגעאָנגען אויפֿן „מסחר". דערווײַל האָט דער „ארגון יוצאי ויטבסק והסביבה בישראל" באַשלאָסן ארויס־צוגעבן אַ יזכור־בוך א״נ „ספֿר ויטבסק", וואו אויסער וואַלפּסאָנס זכרונות זאָלן ארײַן נאָך אָנדערע ארבעטן וועגן וויטעבסק. דער קאָמי־טעט האָט מיך געבעטן, איך זאָל זיי באַזאָרגן מיט אַ פּאָר אַרבעטן פון די חשובע שרײַבער יעקב לעשצינסקי און גריגאָרי אַראָנסאָן. אויך דעם פֿאַרלאָנג האָבן מיר דערפילט.

בײַ די אונטערהאַנדלונגען האָב איך זיך דערוואוסט, אַז דער בוך וועט זײַן געדרוקט אויף העברעאיש. ס׳איז געווען פּאַר מיר אַ נײַס, וואָס די זכרונות זײַנען געשריבן אין העברעאיש, און טיילווײַז אויך אַן אָנטווישונג, ווײַסנדיק ווי וויניק פון אונזערע היגע לאָנדסלײַט און אפֿשר אויך פון אונזערע לאָנדסלײַט אין ישראל וועלן לייענען און פֿאַרשטיין אַ העברעאיש בוך. בכלל אין אַזאַ שטאָט ווי ויטעבסק, וואָס האָט געשפֿרודלט מיט יידיש לעבן, וואו דער רוב מנין און רוב בנין האָט גערעדט און געלייענט און זיך אויסגעלעבט אין יידיש, האָבן נאָר יחידי סגולה זיך אויסגעלעבט אין דער העברעאישער שפּראַך און גאָר וויניק פון אונזערע היגע בני־עיר וועלן קענען לייענען און הנאה האָבן פון אַ העברעאישן ספֿר. אויב דער בוך זאָל באמת זײַן אַ יזכור־בוך נאָך אַן אומגעקומענעם גרויסן יידישן ישוב, וואו די הויפּט־

אומגאנגס־שפראך איז געווען יידיש לשון, דאָרף דאָס זײַן אין דעם לשון, אין וועלכן די יידן האָבן זיך אויסגעלעבט. האָבן מיר בפֿשלאָסן פֿרויסצוגעבן „וויטעפּסק אמאל" אויף יידיש.

איך האָב זיך דורכגעשמועסט וועגן דעם מיט מײַנע ליבע פֿרײַנד גריגאָרי פֿראָנסקי און יעקב לעשצינסקי. זיי האָבן מסכים געווען מיט מיר און האָבן אויף מײַן אײַנלאָדונג צוגעשטימט צו רעדאַקטירן דעם בוך. פֿדי צוצוגעבן דעם ענין פֿ געזעלשאַפֿטלעכן כאַראַקטער, האָב איך זיך געווענדעט צו דער לאַנדסמאַנשאַפֿט „וויטעפּסקער בענעוואָלענט אַסאָסיאיישאַן", צו וועלכער איך האָב דעם פּבוד צו געהערן, ווי אויך צום וויטעפּסקער בונדישן צווײַג 224 פֿרבעטער־רינג דורך מײַנע פֿלטע פֿרײַנד און חברים סעם אַגעלאָף, בפֿרנעט מירינגאָף און מאָרים סלא־ווין, ווי אויך צו אַנדערע פֿרײַנד און בקאָנטע. ביידע פֿראַניזאַציעס האָבן זיך פֿרײַנדלעך אָפּגערופֿן און האָבן אויסגעווײלט זייערע חשוב־סטע און אַקטיווסטע טויער מיטצוארבעטן אין בוך־קאָמיטעט, וואָס האָט זיך געגרינדעט.

בײַ דער גלעגנהייט וויל איך זיך דערלויבן צו דאַנקען ראשית דער „וויטעפּסקער בענעוואָלענט אַסאָסיאיישאַן" מיט אירע איבער־געגעבענע און אַקטיווע חברים פון אונזער בוך־קאָמיטעט: לואים האַראָוויץ, סעם ליאַן, דזשויקאָב לעווינסאָן, לואים נאָומאָוו; דעם בונ־דישן צווײַג פֿרבעטער־רינג 224: די חברים סעם אַגעלאָף, בערקע (בפֿרנעט) מירינגאָף, מאָרים סלאָווין, דעם פּרויען־קלוב בײַם צווײַג 224 און די יחידים מיטגלידער פון בוך־קאָמיטעט: שמואל אַבּרא־מים (אַבּראָמסאָן), ה. לעווין, אַידע סעלצער, וועראַ קאָפֿלאָן און דעם קינסטלער מאַרק שאַגאַל; די פֿרײַנד און שטיצער: פּרוי נאַטאַליע ראַקאָלין (אַלמנה פון אונזער פֿאַרשטאָרבענעם פֿרײַנד ד"ר מענדל ראַקאָלין, ע"ה), זײַן בּרודער אברהם ראַכלין, מײַנע קרובים — די משפּחות פון קאָליפֿאָרניע: גאָלדשטיין, שעכטער, משפּחה ניעמאָיטין, מאַרקאָוויטש, בעלער, מײַן ליבן פֿרײַנד און חבר רעדאַקטאָר פון „קינדער־זשורנאַל" און פֿאַרוואַלטער פון פֿאַרלאַג „מתנות" — ליפּע לערער, מײַן ליבן ידיד מענדל עלקין, ש. שעווי, אַלע מיטאַרבעטער און אַלע אַנדערע בפֿקאָנטע און אומבפֿקאָנטע, וואָס האָבן זיך אָפּגע־רופן אויף אונזערע וועגדונגען. ואַחרון אַחרון חביב מײַנע באמת ליבע חברים די רעדאַקטאָרן גריגאָרי פֿראָנסקי, יעקב לעשצינסקי, אברהם קיהן, מיט וועמען ס׳איז מיר געווען פֿ גרויסע זכיה און באמת פֿ פֿרייד צו אַרבעטן. אָט די אַלע אויסגערעכנטע און אפֿשר אייניקע ניט דער־מאָנטע — מײַן טיפֿן און אויפֿריכטיקן דאַנק און אָפּשאַצונג.

זאָל מיר דאָ דערלויבט זײַן צו דערמאָנען, אַז דער הויפּט־קרעדיט פֿאַר דער איניציאַטיוו קומט, ערשטנס, דעם וויטעפּסקער קאָמיטעט

אין ישראל „ארגון יוצאי ויטבסק והסביבה בישראל" און זײַן איבער־געגעבענעם ענערגישן באמת דינאַמישן טוער — פרײַנד און חבר רי־פין. דעם גאַנצן קאָמיטעט מיט אים בראש א יישר כוח.

איך וויים ניט, צי די אַרבעט האָט זיך אונז אײַנגעגעבן אויף אַלע הונדערט פּראָצענט, דאָס לאָז איך איבער צום משפט פון די לייענער. זיכער איז, אַז אויבן דערמאָנטע חברים האָבן ניט געקאָרגט קיין צײַט, מי און מיטלען צו שאַפן וואָס א שענערן אַנדענק נאָך א גרויסן יידישן ישוב, וואָס האָט געלעבט א קאָלירפול און גײַסטרײַך לעבן, האָט אַרויסגעשטראָלט מיט זיינע גײַסטרײַכע מנהלים און השפּעה געהאַט אויפן יידישן לעבן וווײַט, וווײַט איבער די גרענעצן פון שטאָט און לאַנד — א גרויסער יידישער קיבוץ, וואָס די רשעים און רוצחים ימח שמם וזכרם האָבן אומגעבראַכט. תּנצב"ה.

דער טרויעריקער פּבוד, וואָס דער גורל האָט אונזער דור צוגע־טראָגן אַרויסצוגעבן אַזעלכע יזכור־בּיכער פון חרוב געוואָרענע יידישע שטעטל, זאָל זיך אין אונזער צײַט און אין די קומענדיקע דורות קיינמאָל מער ניט איבערחזרן, ניט בײַ אונזער צעפּײַניקט פּאָלק, ווי אויך בײַ קיין שום אַנדער פּאָלק אין דער וועלט.

אברהם אַבראַמים (ח. א. אַבראַמסאָן)
פּאָרזיצער פון בוך־קאָמיטעט

ניו־יאָרק, יוני 1956

פון דער רעדאקציע

דער צוועק פון דעם בוך „ווי־טעפסק אמאל" איז אזוי פשוט און קלאר, אז מען קען זיך באגענוגענען מיט א גאנץ קורצער דערקלערונג. מיר אלע, וואס זיינען פארשיינטערעסירט צו פארשייקן דעם אנ־דענק פון אונזערע חרוב געווארענע שטעט און שטעטלעך, אפיער באזונדערס די ווי־טעפסקער אין אמעריקע, וואס זיינען מיט די אינ־טימסטע פעדעם פארבונדן מיט זייער היימשטאט ווי־טעפסק, האבן געפילט א באדערפעניש אויפצושטעלן א מאנומענט זייער אמאליקן ישוב, וואס איז אזוי אכזריותדיק אויסגעראטן געווארן.

פריער האט מען נאך געקענט אמאל באזוכן די אלטע היים, דערוויסן זיך ווען דעם גורל פון נאענטע און פרײנד. האט זיך אפיער אראפגעלאזט דער אײזערנער פארהאנג און מען איז אינגאנצן איז־לירט, אפגעריסן געווארן פון דער אלטער היים. די צײט, האט זיך געקענט אויסווײזן, ווען טון אירם — די יארן פון אפגעריסנקייט און איזאלאציע ווילן אפשוואכן די קרובישע און לאנדסמאנשאפטלעכע געפילן, אויסמעקן פונם זפרון די יוגנטלעכע טרוימען און חלומות ווען א פרײ און יושרדיק לעבן. אזוי האט זיך בלויז געדאכט. אין דער אמתן איז דער אינטערעס צו דער אמאליקער היים ניט אפגע־שוואכט געווארן, ניט אויסגעמעקט פונם זפרון זיינען אויך די יוגנט־לעכע יארן. אין די פילצאליקע און קאלירפולע באשרײבונגען און זכרונות אין דעם דאזיקן בוך שטייט אויף פאר אונז די אלטע שטאט ווי־טעפסק מיט אירע טויער, מיט אירע פאליטישע, געזעלשאפטלעכע און קולטורעלע באווענונגען — עם לעבט אויף פאר אונז די קהילה־קדושה, וואס די שונאי־ישראל און אכזריותדיקע רוצחים האבן דער־טרונקען אין בלוט. דער דאזיקער קהילה־קדושה שטעלן מיר אויף אונזער באשיידענעם מאנומענט.

די פראגראם פון בוך איז פון אנהויב אן געווען אנגעמערקט גאנץ בריט. מיר האבן געשטרעבט צו געבן אן אלזײטיק, אביעקטיוו, אומפארטייאיש בילד פון ווי־טעפסק. מיר האבן געוואלט געבן די געשיכטע פון דער יידישער קהילה, פון איר אויפקום ביז דער באל־שעוויסטישער רעוואלוציע, פארפיקסירן די אנטוויקלונג פון דער סא־ציאל־עקאנאמישער סטרוקטור פון דער יידישער באפעלקערונג אין

ווי׳טעפסק און איר ראָלע אין אַרומיקן ווירטשאַפטלעכן לעבן. מיר האָבן זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע וואָס מער פּרטימדיק צו שיל־דערן די נייַע צייַט אין יידישן לעבן, פון סוף 19־טן יאָרהונדערט ביז דער צווייטער רוסישער רעוואָלוציע 1917 — אָבער יידישע געזעל־שאַפטלעכע, קולטורעלע, רעליגיעזע, נאַציאָנאָלע שטרעמונגען און באַוועגונגען. מיר האָבן זיך באַמיט צו כאַראַקטעריזירן דעם אָנטייל פון יידן אין דער אָלגעמיינער באַפרייאונגס־באַוועגונג, און באַזונדערס אין דער תקופה פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע 1905 — אין דער תקופה, וואָס איז אַזוי נאָענט צו סך אימיגראַנטן אין אַמעריקע. מיר האָבן געוואָלט דערמאָנען צו רויי וויכטיקע טויער, וואָס די שטאָט וויטעפסק האָט פֿרויסגעגעבן און וואָס האָבן זיך דערוואָרבן צו שם אויך אויסער די גרענעצן פון שטאָט.

כּדי מער אויספֿירלעך צו באַזאָרגן דעם בוך וויטעפסק מיט דעם געשיכטלעכן מאַטעריאָל, האָבן מיר זיך געוואָנדעט צו דעם באַקאַנטן היסטאָריקער מאָרק ווישניצער מיט דער בקשה אָנצושרייבן פאַר אונז אַן אויסשפּאַנדיקע אַרבעט. צו אונזער גרויסן באַדויערן האָט דער פֿלוצימדיקער טויט אין ישראל אים פֿוועקגערוסן פון אונז.

מיר האַלטן פֿאַר אונזער חוב אויסצודריקן אונזער הארציקן דאַנק: דער פּאַבליק לייַברערי פון ניו־יאָרק, דעם אַרכיוו פון „בונד״ אויפן נאָמען פון פראַנץ קורסקי, דער ביבליאָטעק און אַרכיוו פון ייוואָ און דער ביבליאָטעק פון טעאָלאָגישן סעמינאַר, וועלכע האָבן געגעבן א מעגלעכקייט די אָנטיילנעמער פון בוך און די מיטגלידער פון דער רעדאַקציע דערפאַלגרייך אָנצוגיין מיט זייער ארבעט. מיר דאַנקען אויך די וויטעפסקער פרייַנד אין ישראל, וואָס האָבן אויפן יסוד פון קעגנזייַטיקן אויסטויש צוגעשיקט אונז וויכטיקע מאַטעריאָלן און צווישן זיי די זכרונות פון ישראל־זאב וואָלפסאָן וועגן רעליגיעזן לעבן און ציוניסטישער באַוועגונג אין וויטעפסק. מיר נוצן אויס די געלעגנהייט באַזונדערס צו דאַנקען דער טאָכטער פון י. ז. וואָלפסאָן, צילה וואָלפסאָן־האָניקבערג, פאַר דער דערלויבעניש צו פאַרעפנט־לעכן טיילן פון איר פאָטערס זכרונות.

צום סוף אונזער גאָר הארציגסטן דאַנק דעם פרייַנד ה. א. אַבראָמסאָן. זיין אינטים־הייסע באַציאונג צום עצם ענין, זיין טאַקט, זיין אינגעבוירענע פעאיקייט צו פאַראייניקן מענטשן אָרום א קולטור־ענין, זיין ספּעציעלע איבערגעגעבנקייט צום בוך „וויטעפסק אמאָל״ האָט מיט א באַזונדער קראַפט סטימולירט די רעדאַקציאָנעלע און פאַרלעגערישע ארבעט. פרייַנד ה. א. אַבראָמסאָן האָט מיט רעכט פאַרדינט די אָנערקענונג פון אַלע לאָנדסלייט און פון אַלע פרייַנד פון יידישער קולטור.

ישעיה טרונק

געשיכטע פון יידן אין וויטעבסק

I. סוף 16-טן יאָרהונדערט ביז 1772

1. ווען האָבן זיך יידן באַזעצט אין וויטעבסק?

די שטאָט וויטעבסק, וואָס האָט דורכגעמאַכט אין איר געשיכטע אַ סך פאָליטיש-טעריטאָריאַלע גילגולים, ווערט אין די מקורים צום ערשטן מאָל דערמאָנט אין יאָר 1021. זי איז דעמאָלט געווען די רעזידענץ פון וויטעבסקער פירשטנטום. נאָך לאַנגע מלחמות צווישן די וויטעבסקער און ליטווישע פירשטן איז דאָס וויטעבסקער פירשטנטום ענדגילטיק אײַנגעגלידערט געוואָרן אין יאָר 1320 אין דער ליטווישער מלוכה. אין יאָר 1511 אָדער 1514 איז וויטעבסק געוואָרן דער אַדמיניסטראַטיווער צענטער פון דער וויטעבסקער וואָיעוואָדשאַפט אין דער פאַראיניקטער פוילישׂ-ליטווישער מלוכה.

אין יאָר 1772, נאָך דער ערשטער צעטיילונג פון פוילן, איז וויטעבסק פאַראיניקט געוואָרן מיט דער רוסישער אימפּעריע. די שטאָט האָט תחילת געהערט אַדמיניסטראַטיוו צו פּסקאָווער גובערניע. אין יאָר 1777 איז זי פאַראיניקט געוואָרן מיט פּאָלאָצקער גובערניע, אין 1796 ווערט וויטעבסק דער אַדמיניסטראַטיווער צענטער פון דער ווײַסרוסישער גובערניע, אין 1802 איז די ווײַסרוסישע גובערניע צעטיילט געוואָרן אויף מאָהילעווער און וויטעבסקער גובערניע, זיי האָבן אָבער אײַנגעהאַלטן זייער פריערדיקן נאָמען (ווײַסרוסישע). ערשט אין 1840 זײַנען ביידע גובערניעס אָנגערופן געוואָרן מיט די נעמען פון זייערע אַדמיניסטראַטיווע צענטערס. דאָס איז שוין געווען איר לעצטער אַדמיניסטראַטיוו-טעריטאָריאַלער גילגול.

צום ערשטן מאָל ווערן יידן אין וויטעבסק דערמאָנט אין יאָר 1551. אין דעם דאָזיקן יאָר (דעם 27-סטן נאָוועמבער) האָט דער פוילישער קעניג זיגמונט אויגוסט, וואָס איז געווען גלײַכצײַטיק ליטווישער גרויספירשט, באַפוילן בעת דער סעסיע פון סיים אין ווילנע צונויפצושטעלן אַ רשימה פון אַלע קעניגלעכע שטעט און שטעטלעך, אין וועלכער עס זאָל פאַרצייכנט ווערן די סומע פון דעם שטײַער „סערעבשטשיזנאַ".[1] דערבײַ ווערט אָנגעוויזן, אַז יידן און דאָרפישע מענטשן זײַנען באַפרײַט פון דעם שטײַער. צווישן די 15 שטעט, וואָס

גייַען אַרײַן אין דער רשימה, איז אויך אויסגערעכנט ווּיטעבּסק.[2] צי קען מען דערפון דרינגען, אַז יידן האָבּן שוין אין די 50־ער יאָרן פון 16־טן יאָרהונדערט געוואוינט אין ווּיטעבּסק? דער דאָזיקער דאָקומענט גיט ניט קיין אָבסאָלוטע זיכערקייט, היות עס האָט געקענט מיינען וואָס איז שײַך ווּיטעבּסק ניט די דאָרטיקע יידן, נאָר די דאָרפישע („וואָלאָסטנע"), וואָס האָבּן געוואוינט אויף שטאָטישע אָדער בײַשטאָטישע שטחים.

די אונטן ציטירטע דאָקומענטן אָבּער באַווײַזן, אַז יידן האָבּן שוין אַרום דער העלפט 16־טן י"ה געוואוינט אין ווּיטעבּסק:

1. אַן אורטייל פון קרוין־טריבונאַל פון 15־טן סעפּטעמבּער 1712, וואָס איז אַרויסגעטראָגן געוואָרן אויפן סמך פון אַן אָנקלאָגע פון דער ווּיטעבּסקער קהילה קעגן די שטאָטלײַט אין שײַכות מיט אַ פּאָגראָם אין דעם דאָזיקן יאָר, פאַררופט זיך אין זײַן מאָטיווירונג אויף פּריווילעגיעס, וואָס די ווּיטעבּסקער יידן האָבּן באַקומען פון די ליטווישע גרויספירשטן נאָך פאַר דער אוניע מיט פוילן, דאָס הייסט פאַר דעם יאָר 1569.[3]

2. זײַן דער דערלויבּעניש, וואָס דער ווּיטעבּסקער וואָיוואָדע סימאָן סאָמויל סאָנגושקאָ האָט געגעבּן דער ווּיטעבּסקער קהילה דעם 27־סטן נאָוועמבּער 1627 צו בויען אַ שול, שטרײַכט ער אונטער, אַז ער טוט עס אויפן סמך פון פּריווילעגיעס פאַר די ווּיטעבּסקער יידן פון זײַנע עלטערן (וואָיוואָדעס). דאָס באַווײַזט, אַז זיי האָבּן דאָרט שוין פון פריער געהאַט זייערע שולן.[4]

3. ווי אַ זיכערער באַווײַז, אַז יידן האָבּן געוואוינט אין ווּיטעבּסק לכל־הפּחות אין די לעצטע צענדלינגער יאָרן פון 16־טן י"ה, קען דינגען די פּריווילעגיע פון וולאָדיסלאָוו IV פון 9־טן מערץ 1633, וואָס ער האָט געגעבּן די ווּיטעבּסקער יידן. אין דער פּריווילעגיע דערלויבּט ער זײַנע „קעניגלעכע דינער", די ברידער שמואל און לאַזאַר פון ווילנע, צו לאָזן די ווּיטעבּסקער יידן די רעכט, וואָס „זיי געניסן שוין אַ פּאָר צענדלינג יאָר", צו קויפן אין דער שטאָט הײַזער און פּלעצער און באַשטעטיקט אויך זייערע אַלטע רעכט.[5]

אויך אין פּנקס פון ווּיטעבּסקער קהל, לויט די ציטאַטן, וואָס עס ברענגט ב. א. זאַביעזשענסקי אין „היום" (נומער 99, 1887), איז פאַרשריבּן, אַז אין יאָ"ת תמ"ט (1689) איז אין ווּיטעבּסק שוין געווען אַ יידישע קהילה אויף ביידע זײַטן פונם טײַך דווינע. דאָס זעלבּע (וועגן צוויי קהילות אויף ביידע זײַטן פון טײַך) וועָרט אין פּנקס פאַרצייכנט פאַרן יאָר תס"א (1701).

4. וועגן יידן־אַרענדאַרן, וואָס פאַכטן עפּנטלעכע הכנסות אין ווּיטעבּסק, הערן מיר שוין אַזוי פּרי ווי אין יאָר 1522 (מיכאַל יאַזעפאָוויטש פון בריסק); מען קען מיט אַ גרויסער מאָס פון וואַרשיינלעכקייט אַננעמען, אַז ער האָט געהאַלטן יידישע מוכסים און שרײַבער אויך אין ווּיטעבּסק.[6]

ווי אַ סתּירה צו אונזערע באַווײַזן קען אין פּלוג זײַן די פּריווילעגיע פון זיגמונט III פון 17־טן מערץ 1597, וואָס גיט ווּיטעבּסק דאָס מאַגדעבּירגער

רעכט. אין איר ווערט געזאָגט, אַז יידן דאַרפן ניט האָבן, אין הספם מיט אַן אַלטן מינהג, קיין ווּאוינרעכט אין ווּיטעבסק.[7] דאָס קען אָבער ניט דינען פאַר אַ באַווּיזן, אַז יידן האָבן פריער, פאַר 1597, אין ווּיטעבסק ניט געווּאוינט אוּן נאָך ווּיניקער באַווּיזט עס, אַז נאָך 1597 האָט ווּיטעבסק ניט געהאַט אין אירע גרענעצן קיין יידישע קהילה. ראשית, איז דער זאַץ וועגן יידן אויסגעדריקט ניט אין דער פאָרם פון אַ באַפעל, נאָר גיכער ווי אַ רעקאָמענדאַציע לעתיד.[8] „יידן — ווערט געזאָגט אין דער פריווילעגיע — דאַרפן ניט האָבן לויט דעם אַלטן מינהג קיין ווּאוינרעכט אין אונזער שטאָט ווּיטעבסק". ווּאָס איז בכן דער מיין פון „לויט דעם אַלטן מינהג"? מען דאַרף אָננעמען, אַז דער דאָזיקער זאַץ דריקט אויס מער אַ טעאָרעטיש־יורידישן צושטאַנד ווי אַ פאַקטישן, היינו, אַז דאָס מאַגדעבורגער רעכט האָט בדרך־כלל באַגרענעצט די יידישע אינ־ווּאוינער פון דער שטאָט. מיר זעען דאָס אויך אויפן בײַשפּיל פון מאָהילעווּ. ווען סטעפאַן באַטאָרי האָט אין יאָר 1585 געגעבן דער שטאָט מאָהילעווּ דאָס מאַגדעבורגער רעכט, האָט ער אויך אין דער פריווילעגיע פעסטגעשטעלט דעם כלל, אַז יידן האָבן ניט קיין ווּאוינרעכט אין מאָהילעווּ.[9] אָבער דער דאָזיקער פרינציפּ איז דאָרט אין דער פראַקטיק קיינמאָל ניט אָנגעווענדעט געוואָרן, אוּן אין דעם יאָר 1633 איז ערשט אײַנגעפירט געוואָרן אַ יידיש ווּאוין־פערטל אין דער שטאָט (בײַ דעם יאָר האָבן יידן געוואוינט אומבאַגרענעצט אין דער גאַנצער שטאָט). אויך די מאַגדעבורגער „גראַמאָטע" פאַר פאָלאָצק האָט בא־גרענעצט די דאָרטיקע יידן ווּאָס שײַך בויען אוּן קויפן נײַע הײַזער.[10]

ווי אַ בולטער באַווּיזן, ווי ווּיניק די קעניגלעכע פריווילעגיע פון 1597 איז בכלל אָנגעווענדעט געוואָרן אין לעבן, קען דינען דער ענין „יורידיקעס":*) די זעלבע פריווילעגיע פאַרווערט די עקסיסטענץ פון יורידיקעס אין ווּיטעבסק, אָבער די יורידיקעס זײַנען ניט בלויז ניט בטל געוואָרן, נאָר האָבן זיך ערשט נאָך דעם גאָר פונאַנדערגעוואַקסן. אָפילו די ווּיטעבסקער פריווילעגיע פון 1597 מאַכט אַן אויסנאַם פאַר דער צײַט פון די יערלעכע ירידים, ווּאָס דויערן געוג לאַנג (4 ווּאָכן). בעת די ירידים ווערן בטל אַלע באַגרענעצונ־גען אַרײַנצוקומען און האַנדלען אין שטאָט. דער דאָזיקער יוצא מן הכלל איז געווען אין אַ סך שטעט דער שוואַכער פונקט, ווּאָס אַדאַנק אים פלעגן יידן זיך אַרײַנבאַקומען אין אַ שטאָט און פאָרשאַפן זיך דאָרט אַן אחיזה מחוץ דעם ירידים־טערמין.

פון די געפּראַכטע דאָקומענטן קען מען מיט אַבסאָלוטער זיכערקייט פעסטשטעלן:

1. לויטן אורטייל פון קרוין־טריבונאַל אין 1712 איז צו זען, אַז יידן האָבן געוואוינט אין ווּיטעבסק פאַר דער פּויליש־ליטווישער אוניע, דאָס הייסט פאַר 1569.

---

*) יורידיקעס מיינט פּריציש אייגנטום (הײַזער אוּן פּלעצער) אין די שטעט אוּן פאָר־שטעט, ווּאָס אויף זיי איז ניט חל געווען דאָס שטאָטישע רעכט.

2. פון אַנדערע צוויי דאָקומענטן: פון דער דערלויבעניש פון וויטעבסקער וואָיעוואָדע פון 1627 און פון דער פּריווילעגיע פאַר די וויטעבסקער יידן פון וולאַדיסלאַוו IV פון 1633 איז קלאָר, אַז אין וויטעבסק איז געווען אַ יידישע קהילה לכל־הפחות אין לעצטן צענדלינג פון 16־טן י״ה.

3. די מאַגדעבורגער פּריווילעגיע פון זיגמונט III פאַר די וויטעבסקער שטאָטלײַט פון 1597 האָט בשום אופן ניט דעם כאַראַקטער פון אַ Privilegium de non tolerandis Judaeis, וואָס מיר טרעפן אין קרוין־פּוילן, נאָר איז אַ טעאָרעטישע קאָנצעסיע פאַר די וויטעבסקער פּראָוואָסלאָווע שטאָטלײַט, וועלכע ער האָט געוואָלט געווינען פאַר זײַן קאַטוילישׂ־דינאַסטישער פּאָליטיק לגבי מאָסקווע, וואָס איז אָבער אין דער פּראַקטיק ניט אָנגעוואַנדעט געוואָרן.

4. אויב אַפילו מיר זאָלן אָננעמען, אַז די קאָנטינואיטעט פון יידישן ישוב אין וויטעבסק איז נאָך דער אוניע פון 1569 איבערגעריסן געוואָרן — אויף וואָס מיר האָבן ניט קיין זיכערע באַווײַזן אין די מקורים — האָט דאָס געקענט געשען אויף אַ קורצן צײַט־אָפשניט אין די 70־ער אָדער 80־ער יאָרן פון 16־טן י״ה.

2. דאָס יידישע וואויִן־פּערטל

וואו האָט זיך געפונען דאָס עלטסטע יידישע וואויִן־פּערטל? אַלט־וויטעבסק איז געלעגן צווישן די טײַכן וויטבע־דווינע און רוטשאַיעוו. שפּעטער האָט זיך די שטאָט אויסגעבויט אויף דער רעכטער זײַט וויטבע, וואו ס׳האָבן זיך אַרום דעם 17־טן י״ה געפונען דער מאַרק, די געוועלבער, די שפּײַכלערס, דער ראָטהויז און די קירך. דער דאָזיקער עלטסטער טייל שטאָט האָט געהייסן „זאַרוטשעווא״ (זאַרוטשייע) און איז געלעגן אויף יענער זײַט טײַך רוטשאַיעוו און איז שוין געווען באַבויט אין 16־טן י״ה.[11] דאָ, אויף דעם דאָזיקן שטח, איז געווען דאָס עלטסטע יידישע וואויִן־פּערטל.

אין אַן אינוועניטאַר פון 1655, וואָס באַצייכנט די טאָפּאָגראַפיע פון דער שטאָט און די שלעסער, לייענען מיר: „פון דעם זאַרוטשייער טורעם ביז די יידישע טויערן — 68 סאָזשען וואָגט פון געהאַקטע שטיינער״. אויך אַ צווייטער אינוועניטאַר מיט צען יאָר שפּעטער (1665) פאַרבינדט טאָפּאָגראַפיש די „יידישע טויערן״ מיט די „זאַרוטשייער גרויסע דורכפאָר־טויערן״.[12]

אין פאַרלויף פון דער צײַט האָבן יידן זיך אויסגעשפּרייט אויף אויף אַנדערע שטאָט־געגנטן. אין דעם פּרט האָבן וויטעבסקער יידן, ווי עס ווײַזט אויס, ניט אָנגעטראָפן אויף קיין שום רעכטלעכע מניעות. אַרום דער העלפט 17־טן י״ה (1641) האָבן זיי פאַרנומען אין וויטעבסק כּמעט צוויי דריטל פון אַלע הײַזער און פּלעצער (652 אויף 1010 בכלל).[13] פאַרוואָס אַ שטאָט שער אינוועניטאַר פון 1641 דערמאָנט אַפילו ניט קיין איין יידיש הויז, פאַרבלייבט אַ סוד פון דעם שטאָטישן שרײַבער.[14]

פון יאָר 1654 האָבן מיר אַ בפירושע ידיעה, אַז אַ ייד איז געווען אַן אייגנטימער פון אַ הויז און אַ פּלאַץ אין ווּיטעבסק. דעם 28־סטן מאַי האָט דער קעניג יאַן קאַזימיר דערלויבט אויף דער בקשה פון דעם גלח צוצונעמען פּאַר אַ קירך אַ הויז און פּלאַץ, וואָס האָבן געהערט צו דעם יידן מרדכי, וואָס איז געשטאָרבן אין מאָסקווע.[15]

פון די מקורים פון 18־טן י״ה איז געדרונגען, אַז טראַנזאַקציעס פון פּלעצער און הײַזער צווישן יידן און קריסטן זײַנען געווען גאַנץ פּרײַ. אַזוי, למשל, ווערט אין אַ רשימה פון געקויפטע אומבאַוועגלעכע גיטער, וואָס דער ווי־טעבסקער פּאָדקאָמאָשי אַדאַם קישעל האָט אין 1719 איבערגעגעבן דעם עלטסטן פון באַזיליאַנער מאָנאַסטיר, דערמאָנט אַ פּלאַץ, וואָס ער האָט געקויפט בײַם יידן שלמה פאַר 200 טאָלער.[16] מיט צוויי יאָר פריער האָט דער ווּיטעבסקער קאַשטעלאַן מאַרטשין אָפּגעטראָטן דער בריידערשאַפט פון דער פּעטראָפּאַוולאָווסקער צערקווע דעם טעלוטינער פּלאַץ, וואו עס האָט פריער געווואוינט דער ייד שעלמאָוויטש (שלאָמאָוויטש?).[17]

פון דער אַנדערער זײַט קויפן יידן פּרײַ פּלעצער בײַ קריסטן. אין יאָר 1750 האָט דער ווּיטעבסקער ראַטמאַן טאָם לאָרענס אַרײַנגעטראָגן אין די שטאָט־ביכער, אַז די ווּיטעבסקער קהילה האָט געקויפט אַ פּלאַץ פאַר 25 טאָלער. דער פּלאַץ האָט זיך געפונען אין דעם שטאָט־טייל „איזגאַראָווא״ אויף דער פּאָדטיטשינסקער גאַס, הינטער דער ספּאַסקער צערקווע.[18]

אין ווּיטעבסקער פּנקס־הקהל איז לפי ערך אָפּט אין 18־טן י״ה אײַנגעשריבן געווארן, אַז יידן האָבן געקויפט קריסטלעכע הײַזער. די דאָזיקע טראַנזאַקציעס פּלעגט דור־כפּירן קהל און פאַרשרײַבן זיי אין אַ ספּעציעלן „פּנקס החזקות״ בײַ דעם בית־דין פון דעם געגעבענעם שטאָט־טייל (זאַדו־נאָוויע, זאַרוטשייע א״א). די דאָזיקע פּאַלן געפינען זיך משמעות אין שײַכות מיט דעם פאַקט, וואָס די ליטווויש־ווײַסרוסישע קהילות האָבן באַקומען אין 17־טן י״ה די פּריווילעגיע de non tolerandis Christianis, דאָס הייסט, אַז קריסטן האָבן ניט געטאָרט קויפן אָדער דינגען הײַזער און פּלעצער אין יידישן וואוין־פּערטל. אויב אַ קריסט איז צוליב אַ ניט־באַצאָלטן חוב אָדער צוליב אַן אַנדערער סיבה געווארן אַ בעל־הבית פון אַ יידיש הויז אָדער פּלאַץ, האָט קהל געהאָט דאָס רעכט צו צווינגען אים צו פאַרקויפן עס אַ יידן.[19]

די מלחמות מיט מאָסקווע אין 1654 און מיט די שוועדן אין 1708, ווי אויך די אָפּטע שריפות, האָבן ניט איין מאָל חרוב געמאַכט דאָס יידישע וואוין־פּערטל. בפרט שרעקלעך איז געווען די שריפה בעת דעם אַזוי גערופענעם צפון־קריג (1700־1721), וועז דער רוסישער קאַפּיטאַן סאָלאָוויאָוו האָט אין סעפּטעמבער 1708 אונטערגעצונדן די גאַנצע שטאָט, וועל ווּיטעבסק האָט געהאַלטן מיט דעם פּוילישן קרוין־פּרעטענדענט סטאַניסלאַוו לעשטשינסקי, וועמען עס האָבן אונטערשטיצט די שוועדן קעגן מאָסקווע.

וועגן דער אָפּטקייט און פאַרנעם פון שריפות אין ווּיטעבסק קען מען זיך

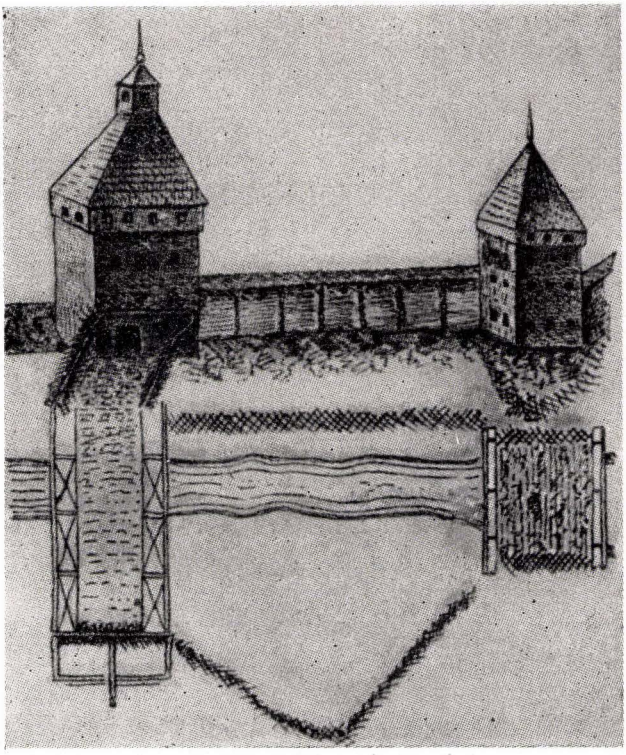

זאַרוטשייער און סטאַראָסטעלער טורעמס אין ויטעבסק (17־טן י״ה)

איבערצײגן פון דעם פאַקט, וואָס במשך פון 15 יאָר (1752—1767) זײַנען פאָרגעקומען 4 גרויסע שריפות (אין 1753 — צוויי מאָל) און בעת דער שריפה אין 1762 זײַנען פאַרברענט געוואָרן בערך 800 הײַזער.[20]

די דאָזיקע קאַטאַסטראָפאַלע געשעענישן האָבן זיכער געווירקט, אַז אַ טייל יידן האָבן פאַרלאָזט דאָס יידישע וואוינ־פערטל און זיך אַריבערגעקליבן אין אַנדערע שטאָט־טיילן. דאָס לאָזט זיך אָבער אויפן סמך פון די מקורים ניט נאָכווײַזן. מיר ווייסן נאָר, אַז אַרום דער העלפט 18־טן י״ה באַזעצן זיך יידן אין דעם שטאָט־טייל „איזגאַראָווא״, וואו זיי האָבן בײַז איצט ניט געוואוינט.[21]

3. רעכטלעכער מצב

דער רעכטלעכער מצב פון די יידן אין ויטעבסק בײַז דער אײַנגלידערונג אין צאַרישן רוסלאַנד אין 1772 איז געווען דער זעלבער ווי פון דעם ליטוויש־ווײַסרוסישן יידנטום בכלל, און האָט זיך אויסגעבילדעט ווי אַ רע־

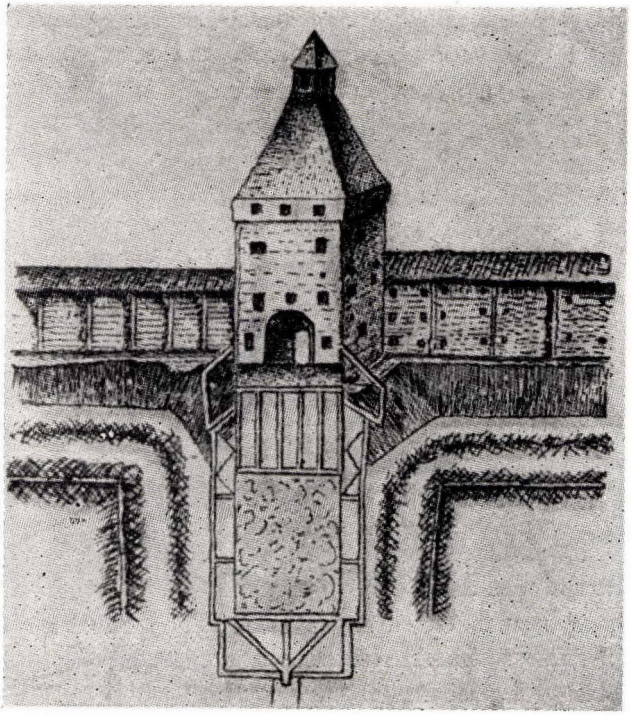

סוראַזשער טויער אין ווּיטעבסק (17-טן י״ה)

זולטאַט פון צוויי קעגנזעצלעכע טענדענצן. פון איין זײַט האָט מען געשטרעבט צו באַגרענעצן די רעכט און פריוילעגיעס פון דער יידישער באַפעלקערונג אויף פאַרשיידענע געביטן; און פון אַ צווייטער, אַ להיפוכדיקער, האָט מען אין נאָמען פון גוט פאַרשטאַנענע פריוואַטע אָדער מלוכה־אינטערעסן באַגינסטיקט איר יורידישן מצב. די דאָזיקע קעגנזעצלעכע טענדענצן זײַנען בעיקר געווען דיקטירט פון די עקאָנאָמישע אינטערעסן פון די געזעלשאַפטלעכע קלאַסן, וואָס מיט זיי זײַנען יידן געווען ווירטשאַפטלעך פאַרבונדן.

דער סאַמע קאָנסעקווענטער סאָציאַלער טרעגער פון דער ערשטער טענדענץ איז געווען דאָס שטאָטישע בירגערטום, וואָס זייער יידן־פײַנדלעכע שטעלונג איז אַרויסגערופן געוואָרן פון עקאָנאָמישער קאָנקורענץ. מיר וועלן ווײַטער זען די אופנים פון קאַמף, וואָס די ווּיטעבסקער שטאָטלײַט פירן מיט דער יידישער באַפעלקערונג.

די גרויסע פריצים האָבן, פאַרקערט, צוליב זייערע ווירטשאַפטלעכע אינטערעסן בדרך־כלל פאַרנומען אין דעם דאָזיקן קאַמף צווישן די יידן און שטאָטלײַט אַ שטעלונג לטובת די יידן. האָבן דאָך יידישע פּאַכטער און קרעטש־

מער אַרײַנגעבראַכט קאַפּיטאַלן אין זייער אָפּגעשטאַנענער פּעאַדאַלער לאַנד־ווירטשאַפט און יידישע סוחרים האָבן עקספּאָרטירט זייערע לאַנדווירטשאַפט־לעכע פּראָדוקטן אין די ווײַטע אינלענדישע און אויסלענדישע מערק, און אויך אימפּאָרטירט סחורות פון אייראָפּעאישע מערק פּאַר ביליקערע פּרײַזן ווי קריסטלעכע סוחרים.

פּאַרקערט, די מיטעלערע און ניט פּאַרמעגלעכע שליאַכטע האָט מיט ניט פּאַרהוילענער קנאָה געקוקט אויף דער פּעסטער עקאָנאָמישער פּאָזיציע, וואָס גרויסע יידישע אַרענדאַרן האָבן פּאַרנומען אין דער פּריצישער ווירטשאַפט און אויף זייערע הכנסות, וואָס אויף זיי איז אַליין געווען אַ גרויסער בעלן.

אַ וואַקלדיקע און אומקאָנסעקווענטע שטעלונג האָט אין דעם דאָזיקן ווי־דעראַנאַנד פון קעגנזעצלעכע סאָציאַל־עקאָנאָמישע כוחות פּאַרנומען די קע־ניגלעכע מאַכט. די דאָזיקע שטעלונג איז געווען אַ רעזולטאַט פון דער אומ־מעגלעכקייט שלום צו מאַכן צווישן צוויי היפּוכדיקע אינטערעסן: פון מלוכה־אוצר, וואָס אומבאַגרענעצטע און ערפּאָלגרײַכע יידישע מסחר־ און אַרענדע־עסקים זײַנען געווען פּאַר דער מלוכה אַ קוואַל פון היפּשע הכנסות, פון איין זײַט, און פון די אינטערעסן פון שטאָטלײַט און דער ניט־פּאַרמעגלעכער שליאַכטע, וואָס האָט שטאַרק געפּילט די יידישע קאָנקורענץ, פון דער אַנדערער. פון דעם וואָסערע אינטערעסן האָבן געהאַט אין געגעבענעם מאָמענט די אוי־בערהאַנט אָדער זײַנען אין דעם מאָמענט געווען דעצידירנדיק איז געווען אָפּהענגיק, צי ס'לוינט זיך אָדער ס'לוינט זיך ניט דער קנעניגלעכער מאַכט זיך אײַנצושטעלן פּאַר די רעכט פון דעם יידישן סוחר, אַרענדאַר און האַנטווערקער.

ווי מיר האָבן שוין אויבן געזאָגן, האָט זיגמונט III נאָכגעגעבן דעם סאָמע עקסטרעמסטן פּאַרלאַנג פון די ווּיטעבסקער שטאָטלײַט און געגעבן זײַן הסכמה צו זייער פּאָדערונג צוצונעמען בײַ די יידן זייער וואוינערעכט אין דער שטאָט. זיגמונט III, וואָס האָט זיך אין דער צײַט אַרומגעטראָגן מיט ווּיטלופּיקע פּלענער צו פּאַרנעמען מאָסקווע פּאַר זײַן דינאַסטיע און געווינען די רוסישע באָפעלקערונג פּאַר קאַטאָליציזם, האָט געוואָלט נושא חן זײַן בײַ דעם ווּיס־רוסישן פּראָוואָסלאַווּנעם בירגערטום דערמיט, וואָס ער וועט אַנטקעגנקומען זײַנע אַנטי־יידישע פּאָדערונגען. זײַן זון וולאַדיסלאָוו IV האָט געפּירט אַ ווייַ־ניקער קאָטוילישׂ־דינאַסטישע און אַ מער רעאַלע פּאָליטיק, דיקטירט פון קאָנקרעטע מלוכה־אינטערעסן, דעריבער האָט ער לעגאַליזירט אין יאָר 1633 ניט בלויז דעם יורידישן סטאַטוס פון דער יידישער קהילה אין ווּיטעבסק, נאָר געגעבן די יידן אַלע רעכט און פּריוויילעגיע־פּריווילעגיע, וואו עס ווערט בפּירוש באַטאָנט די רעכט פון פּרײַען האַנדל, ווי אויך פון אויס־שליסלעכער יוריסדיקציע פון זײַן העכסטן לאָקאַלן באַאַמטן — דעם וואָיע־וואָדע — איבער די ווּיטעבסקער יידן.

די מלחמה מיט מאָסקווע אין יאָר 1654 האָט שטאַרק אַרונטערגעריסן דעם עקאָנאָמישן מצב פון דער שטאָט. די ווּיטעבסקער יידן זײַנען צוריק־

געקומען פון דער מאָסקווער געפאַנגענשאַפט מיט גרויסע פאַרלוסטן אין מענטשן און הזיקות אין פאַרמעגן. די שטאָט האָט זיך שווער און לאַנגזאַם געקענט אויפהויבן פון איר שפלדיקן מצב, בפרט אַז די שטאָטלעך האָבן ניט אָפּגעשטעלט זייער קאַמף מיט זיערע יידישע שכנים און זיך קעגנגעשטעלט דער שטרעבונג פון די ווּיטעבסקער יידן ווידער אויפצושטעלן זיי אין זייערע רעכט אויף דעם צוגעריבטן פאַרמעגן, אין וועמענס גזילה די שטאָטלעך האָבן געהאַט אַ היפּשן אַנטייל.

ערשט דער קעניג יאַן III סאָביעסקי, וואָס האָט בכלל געפירט לגבי יידן אַ ליבעראַלע פּאָליטיק, האָט אין זײַן פּריווילעגיע פון 16־טן מערץ 1679 צוריקגעשטעלט די ווּיטעבסקער יידן אין זייערע אַלטע רעכט, באַטאָנענדיק בפירוש, אַז ער טוט דאָס „ווילנדיק צוריקפירן די שטאָט צו איר אַמאָליקן וואוילשטאַנד", וואָס איז חרוב געוואָרן מחמת די מלחמות און מגיפות, און שטרעבנדיק צו הויבן איר מצב דורך אונטערשטיצן מענטשן געניטע אין האַנדל".

אין דער דאָזיקער אויספירלעכער פּריווילעגיע איז די ווּיטעבסקער יידן דערלויבט געוואָרן: 1) צו בויען פאַרשיידענע בנינים פאַר זייערע פּריוואָטע און רעליגיעזע באַדערפענישן; 2) האַלטן יאַטקעס און שענקען בהמות סײַ פאַר זיך, סײַ צו פאַרקויפן לויט די תקנות פון די שוחטים, וואָס דאַרפן ניט געהערן צום קריסטלעכן קצבים־צעך; 3) בכדי די שטאָט זאָל ניט קומען צו קיין ירידה, נאָר פאַרקערט זאָל זיך באַרײַכערן פון האַנדל, וועלכע די ווּיטעבסקער יידן דערלויבט צו האַנדלען אין אָפּענע געוועלבער מיט „קאָלירטע" סחורות (טעקסטיל, לעדער), אײַזן, טוך, פעלן, פוטערוואָרג, געבעקס, משקאות, טײַערע חפצים און אַנדערע, צאָלנדיק דעם האַנדל־אָפּצאָל אין דער זעלבער גרויס, וואָס אַלע אַנדערע בירגער; 4) זיי איז דערלויבט זיך צו באַשעפטיקן מיט כּלערליי מלאָכות און האָבן זייערע אייגענע שערערס; 5) זייער אויסשליס־לעכער שופט איז דער וואַיוואָדע און זיי האָבן דאָס רעכט צו אָפּעלירן אויף זײַן אורטייל צום קעניגלעכן און אַסעסאָרישן געריכט.

די דאָזיקע „מאַגנאַ כאַרטאָ" פון דער ווּיטעבסקער קהילה איז באַשטעטיקט געוואָרן פון אויגוסט II דעם 7־טן אָקטאָבער 1729 און פון אויגוסט III דעם 13־טן אויגוסט 1759.[22] נאָך אין יאָר 1678, דאָס הייסט מיט אַ יאָר פריער פאַר דער פּריווילעגיע פון 1679, האָט דער סיים באַשטעטיקט די רעכט פון די יידן אין ליטווישן גרויס־פירשטנטום. דערבײַ ווערט באַזונדערס אונטערגעשטראָכן, אַז זיי טאָרן ניט געמשפט ווערן דורך די שטאָט־געריכטן, נאָר דורך די וואַיוואָדעס און סטאַראָסטעס.[23]

ווי מיר זעען, האָבן דעם רעכטלעכן מצב פון די ווּיטעבסקער יידן גאַראַנטירט די גינסטיקע פּריווילעגיעס פון דער קעניגלעכער מאַכט. די יידן האָבן געמעגט וואוינען, וואו זיי האָבן געוואָלט, זיך פאַרנעמען מיט האַנדל און באַליביקע מלאָכות. אַנדערש איז אָבער געווען אין קרוין־פוילן, וואו די

שטאָטלייט פלעגן אַרויפצווינגען אויף זייערע יידישע מיטבירגער אָפּמאַכן, וואָס האָבן שטאַרק פאַרשמעלערט די רעכט פון דער יידישער בײַפעלקערונג אויף די דאָזיקע געביטן. דאָס קען מען דערקלערן מיט דער גרעסערער פּעאָ־דאָלער אָפּגעשטאַנענקייט פון די דאָזיקע ווײַסרוסישע געביטן און מיט דער רעלאָטיוו גרעסערער שוואַכקייט פון היימישן בירגערטום. די יידישע בא־פעלקערונג אין ווײַסרוסלאַנד האָט נאָך אין אַ פיל גרעסערער מאָס ווי אין קרוין־פוילן געביטלדעט אין די שטעט כּמעט דעם אויסשליסלעכן האַנדלס־שטאַנד, און אין אַ גרויסער מאָס — דעם קלאַס האַנטווערקער.

די וואָיעוואָדישע יוריסדיקציע איבער די יידן אין ליטע איז, להיפוך צו קרוין־פוילן, ניט געווען אויסגעטיילט אַרגאַניזאַציאָנעל אין אַ באַזונדערן אָזוי געפּופּענעם „יידישן געריכט“ בײַ וואָיעוואָדעס אָדער פּאָדוואָיעוואָדעס, אין וועלכן עס האָט געמשפּט אַ ספּעציעלער „יידישער“ שופט (אַ קריסט) אָדער דער וויצע־וואָיעוואָדע בײַם בײזײַן פון יידיש ראָשי־הקהל. אין ליטע זײַנען יידן געמשפּט געווארן אין די „שלאָס־געריכטן“, וואָס בּראש פון יעדן איז געשטאַנען דער וואָיעוואָדע אין צענטראַלן פּאָוויאָט פון יעדער וואָיעוואָד־שאַפט און דער סטאַראָסטע אין געווײַנטלעכע פּאָוויאָטן און וואָס זייער אַד־מיניסטראַטיוו און געריכטלעכע קאָמפּעטענץ האָט זיך אויסגעשפּרייט אויף אַלע אײַנוואוינער, וואָס האָבן געוואוינט אויפן שטח פון דער שלאָס־יורידיקע, יידן בתוכם; אָפילו אויף די יידן, וואָס האָבן געוואוינט אויף אַנדערע שטאָטישע שטחים, וואָס האָבן געהערט צו די פּריצים.[24]

די אויבן דערמאָנטע צוריקגעשטאַנענקייט פון ווײַסרוסלאַנד און די לפּי־ערכדיקע שוואַכקייט פון היימישן בירגערטום האָט מעגלעך געמאַכט, אַז יידן יחידים זאָלן פאַרנעמען יורידיש אַ פּריווילעגירטע און אָפילו הערשנדיקע שטעלונג לגבי אַנדערע גרופּעס פון דער קריסטלעכער באָפעלקערונג, וואָס האָבן זיך געפונען אויף אַ נידעריקערן שטאָפל פון דער סאָציאַלער היעראַר־כיע.[25] געניסנדיק פון דער פּראָטעקציע פון הויכגעשטעלטע שררות, האָבן יחידים — רײַכע אַרענדאַרן פון פּריצישע מאַיאָנטקעס און מאַנאָפּאָלן — זיך געפּילט ווי קליינע מושלים איבער דער דאָרפישער און קליינשטעטלדיקער באָפעלקערונג, וואָס האָט געוואוינט אין די פּריצישע יורידיקעס און לאָטי־פונדיעס. פאַר דעם סאָציאַלן אָנזען און פּרעסטיזש פון די דאָזיקע מושלים בחסד הפּריץ איז סימפּטאָמאָטיש דער פאַקט, אַז אין די אָפּיציעלע דאָקומענטן ווערן זיי אָנגערופן פּאַן, גאָספּאָדין אוז ניט דער „זאומגלויבּיקער“, ווי עס איז געווען כּמעט דער כּלל אין קרוין־פוילן.[26]

4. ווירטשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן

אין דעם רוב דאָקומענטן, וואָס איז נוגע ווירטשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן, פיגורירן יידן ווי סוחרים און אַרענדאַרן. אָפט זײַנען די דאָזיקע פּרנסות געווען צווישן זיך פאַרבונדן. אַזוי, אַשטייגער, איז דער וויטעבסקער רײַכער

הויז פון אן ארעמען שטאט-בירגער

הויז פון פאַרמעגלעכע מענטשן

המיזער פון רייכע מענטשן

אַרענדאַר יעקב איליניטש, וואָס האָט אַרענדירט אויף דרײַ יאָר מויט־אָפּצאָל אין דינאַבורג, פֿאַלאָצק און ווּיטעבסק אָפּגעצאָלט פֿאַר דער אַרענדע די היפּשע סומע פון 9,000 שאָק גראָשן (23,000 פֿוילישע גילדן) און האָט אויך געבראַכט סחורות קיין ווּיטעבסק און אין אַנדערע שטעט.[27] אָ סוחר אויף אַ גרויסן פֿאַר־נעם איז געווען דער ווּיטעבסקער מתתיהו בן גרשון (געשאָנאָוויטש). דעם 23־סטן יוני 1605 האָט ער אין דער ווּיטעבסקער צאָל־קאַמער אָפּגעצאָלט פֿאַר 400 האָזן־פּעלן און 20 קי־ און פערד־פּעלן צווּיי „שטיינער" האָניק (1 שטיין — 32 פונט) און דרײַ „שטיינער" האָפֿן, וואָס ער האָט געבראַכט מיט אַ שיף פון וועליזש.[28] אין די 20־ער יאָרן פון 17־טן י"ה האָט די עפּנט־לעכע הכנסות פון דער ווּיטעבסקער וואָיעוואָדשאַפט אָדער דעם רוב פון זיי אַרענדירט דער ווּיטעבסקער ייִד יהודה בן יעקב (יאַקובאָוויטש). אין דער ווּי־טעבסקער צאָל־קאַמער פלעגן האַלטן זייערע יידישע שרײַבער די גרויסע יידישע פּאַכטער אין ליטע, ווי איצקאָ זעלמאַנאָוויטש סטאָלאָוויצקי און שמואל זעלמאַנאָוויטש שערעשעווסקי, וואָס האָבן אין יאָר 1693 אַרענדירט די צאָל־אָפּצאָלן אין גאַנצן ליטווישן פּירשטנטום.[29]

ווּיטעבסקער קהל פלעגט אָמאָל אַליין איבערנעמען האַנדלס־מאָנאָפּאָלן. אַזוי איז אין יאָר 1720 געשלאָסן געוואָרן אַ דרײַ־יאָריקער קאָנטראַקט אויפן אויסשליסלעכן רעכט פון ווּיין־האַנדל אין ווּיטעבסק גופא און אין דער סביבה אויף אַ שטח פון צווּיי מייל צווישן דער ווּילנער קאַפּיטולע, וואָס האָט געהאַט דעם ווּיין־מאָנאָפּאָל אין ווּיטעבסק, און קהל, וואָס הינטער אים זײַנען משמעות געשטאַנען יידישע ווּיין־סוחרים, פֿאַר אַ סומע פון 9,000 גילדן. אין מאַי 1721 האָט די קאַפּיטולע זיך אָפּגעזאָגט פונם קאָנטראַקט צוליב סיכסוכים, וואָס זײַנען אויסגעבראָכן צווישן ביידע צדדים. זי האָט אַליין איבערגענומען דעם האַנדל מיט משקאות און אומגעקערט קהל 150 טאָלער הוצאות, וואָס ער האָט געהאַט בײַם שליסן דעם אָפּמאַך. וועגן דעם דאָזיקן ענין האָט דער ווי־טעבסקער וואָיעוואָדע פֿאַרעפֿנטלעכט אַ ספּעציעלן אוניווערסאַל, וואָס איז אַרײַנגעשריבן געוואָרן אין די שטאָטישע אַקטן.[30]

ווי ס'איז שוין דערמאָנט געוואָרן, האָט די שליאַכטע באַקעמפט די יידישע אַרענדע, בפרט די אַרענדע פון צאָלן און אַנדערע עפּנטלעכע הכנסות. אין יאָר פון דער פּויליש־ליטווישער אוניע, ווען די ליטווישע שליאַכטע איז אויסגע־גליכן געוואָרן אין אירע רעכט מיט דער פּוילישער, האָט דער בשותפותדיקער סיים פון יאָר 1569 באַשלאָסן צו פֿאַרווערן יידן צו אַרענדירן צאָלן און שטײַערן.[31] אָבער אויך די דאָזיקע החלטה האָט ניט געקענט אָפּשאַפן די יידישע אַרענדע, וואָס איז געווען טיף פֿאַרוואָרצלט אין ווירטשאַפטלעכן לעבן און געהאַט אונטער זיך אַ לאַנגע טראַדיציע, פונקט ווי דער ענלעכער באַשלוס פון פּעטריקאָווער סיים פון יאָר 1539 האָט ניט באַזײַטיקט די יידישע אַרענדע אין קרוין־פּוילן.

די וואָיעוואָדישע סיימיקעס, וואו ס'איז בעיקר רעפֿערענטירט געווען

די מיטעלערע און ניט פֿאַרמעגלעכע שליאַכטע, נעמען אָן כּסדר זיך איבער־חזרנדיקע באַשלוסן צו פֿאַרווערן יידן צו פֿאַכטן פֿאַרשיידענע אָפּצאָלן. אַזוי, למשל, האָט דער פּאָלאָצקער סיימיק, ווען עס איז אויך געווען רעפֿרעזענטירט די ווּיטעבסקער שליאַכטע, געפֿאָדערט אין די יאָרן 1718, 1744 און 1764 ניט בלויז צו פֿאַרווערן יידן צו אַרענדירן פֿריצישע גיטער און עפּנטלעכע שטיינערן, נאָר אָפּילו דעם האַנדל מיט וואַלד־סחורות. דאָס הייסט האָלץ, פּאָטאַש וכדומה, בכן די אַלע עסקים, אויף וועלכע זי איז אַליין געווען אָ בעלן.[32] דאָס, וואָס מען האָט אָפּט איבערגעחזרט די דאָזיקע פּאָדערונג, באַווייזט, אַז אין לעבן האָט זי געהאַט אָ קנאַפּע פּעולה.

די רעכטלעכע ראַמען פון דעם יידישן האַנדל אין ווּיטעבסק זיינען געווען געניג ברייט. די פּריווילעגיע פון 1679, באַנייט אין 1729 און 1759, ווייסט נישט פון קיין שום באַגרענעצונגען פֿאַר יידישע סוחרים, ווי דאָס איז געווען דער פֿאַל אין אַנדערע ליטווישע און ווייסרוסישע שטעט (גראָדנע, ווילנע, פּאָלאָצק). פֿאַרקערט, די פּריווילעגיע פון 1679 באַטאָנט דעם נוצן, וואָס דער יידישער האַנדל ברענגט דער שטאָט.

אָבער אין דער טאָג־טעגלעכער פּראַקטיק האָט עס אויסגעזען אַנדערש. דער מאַגיסטראַט און די צעכן האָבן ניט שטאַרק אָפּגעהיט די קעניגלעכע פּריווילעגיעס און נעמען אָן באַשלוסן, וואָס באַגרענעצן דעם פּריזען האַנדל פון יידישע סוחרים. אין יוני 1730 נעמט אָן דער ווּיטעבסקער מאַגיסטראַט אָ החלטה, אַז וואָס איז שייך יידישע סוחרים, וואָס קומען קיין ווּיטעבסק פון דער פּרעמד אײַנקויפן לעדער, זאָל קיין שום גאַרבער זיי ניט פֿאַרקויפֿן זיינע אויסאַרבעטונגען אָן דער הסכמה פון מאַגיסטראַט און דער סוחרישער גילדיע,[33] ווי אויך פון די צעכמײַסטערס; אויך שוסטערס בײַם פֿאַרקויפן יידישע סוחרים זייערע אויסאַרבעטונגען מוזן האָבן די דערלויבעניש פון די צעכמײַסטערס, דערבײַ מוז געזומען ווערן אָן אָפּצאָל פֿאַר דער סוחרים־גילדיע.[34] דער דאָזיקער באַשלוס האָט געשטרעבט לכל־הפּחות צו באַקומען אָ קאָנטראָל אויף דעם יידישן האַנדל, אויב מען האָט אים ניט געקענט אינגאַנצן פֿאַרווערן. דער האַנדל פון די ווּיטעבסקער יידישע סוחרים איז געווען אין אָ גרעסערער מאָס אָן עקספּאָרט און אימפּאָרט האַנדל מיט די באַלטישע האַפֿנס — קעניגסבערג און ריגע. ער צעוואַקסט זיך ערשט אין דער צווייטער העלפֿט 18־טן י״ה, אָבער אָנגעהויבן האָט ער זיך אין די ערשטע צענדלינגער יאָרן פון דעם דאָזיקן יאָרהונדערט. אָ ווּיטעבסקער סוחר יצחק בן יהודה־לייב בלאָך האָט אין יאָר 1772 צונויפגעשטעלט פֿאַר דער ווּיטעבסקער צאָל־קאַמער אָ רשימה פון 32 מינים סחורות, צווישן וועלכע עס זיינען געווען 3,387 אַרשין פֿאַרשיידענע שטאָפּן, אייניקע מיט גאָלד געוועבטע בראָקאַטן צו 20 רובל אָן אַרשין.[35] אין דעם זעלבן יאָר האָבן די אַקטן פֿאַרנאָטירט אָן אינטערעסאַנטן סיכסוך צווישן יידישע ווּיטעבסקער סוחרים און דעם קעניגסבערגער סוחר חיים בן לייב פרידלענדער, וואָס דערציילט אונז וועגן פֿאַרצווייגטע האַנדלס־

באַציאונגען צווישן וויטעבסקער און קעניגסבערגער יידישע סוחר־ם, וואָס האָבן זיך באַזירט אויף קרעדיט, אַגענטן אאַז״וו.[36] חוץ דעם דערציילן אונז די מקורים וועגן האַנדלס־באַציאונגען צווישן וויטעבסקער קריסטלעכע סוחרים און יידן פון סמאָלענסק, לעזנאַנסק א״א.[37]

וואָס שייך יידישע בעלי־מלאָכות גאַראַנטירן אויך זיי די קעניגלעכע פּריווילעגיעס דאָס ו״עכט פריי אָנצוגיין מיט זייער פּראָפעסיע. די פּריווילעגיע פון 1679 שטרייכט נאָך אונטער דעם פּרינציפּ, אַז יידישע בעלי־מלאָכות דאַרפן ניט געהערן צו די אַלגעמיינע קריסטלעכע צעכן, וואָס אין ליטווישן גרויס־פירשטנטום האָט נאָך די פּריווילעגיע פון זיגמונט III פון 1629 באַפרייט יידישע האַנטווערקער פון דער דאָזיקער פליכט. דאָס ווירטשאַפטלעך אָפּגעשטאַנענע ווייסרוסלאַנד האָט זיך נאָך שטאַרקער ווי קרוין־פוילן געניטיקט אין געניטע יידישע בעלי־מלאָכות, וואָס זייער צאָל איז בדרך־כלל ניט געווען קיין גרויסע. געווייסע פּריווילעגיעס פאַר ליטווישע קהילות, ווי למשל, פאַר ווילנער און קאָלוואַריער פון 1713 און פאַר מינסקער יידן פון 1722 באַפרייען די אָרט־קע יידישע בעלי־מלאָכות פון אָפּצאָלן לטובת די קריסטלעכע צעכן, וואָס אין קרוין־פוילן איז דאָס געווען אַ מקדמונים אייגנגעפונדעוועטע רעכטלעכער מינהג. שפּעטער אָבער זיינען די דאָזיקע אָפּצאָלן אַרויפגעצוואונגען געוואָרן אין אָפּמאָכן מיט די שטאָטישע צעכן.[38]

וויטעבסקער יידן האָבן זיך אויך פאַרנומען מיט קרעדיט־געשעפטן, אָבער זיי האָבן, ווייזט אויס, געשפּילט אַ צווייטראַנגיקע ראָלע אין זייער ווירט־שאַפטלעכער טעטיקייט. אין די מקורים געפינט דער יידישער קרעדיט כּמעט ניט קיין שום אָפּשפּיגלונג. אומדירעקט דערוויסן מיר זיך וועגן דעם אין אַ דערקלערונג, וואָס וויטעבסקער ראָשי־הקהל האָבן געלאָזט אין 1670 אַרייַנ־שרייבן אין די אַקטן פון בריסקער גראָד־געריכט, אַז בשעת דער קאַטאַסטראָפע פון יאָר 1654 זיינען בייַ זיי פאַרלוירן געגאַנגען זייערע שטרות אויף חובות בייַ וויטעבסקער בירגער צוזאַמען מיט זייער גאַנץ האָב און גוטס, וואָס דאָס רוסישע חייל האָט בייַ זיי צוגענומען.[39] גרויסע קרעדיט־עסקים האָט אין דע־צווייטער העלפט 17־טן י״ה געפירט דער וויטעבסקער שמשון בן אַברהם. אין מאַי 1654 האָט ער פאַרקלאָגט פאַרן ווילנער טריבונאַל די פּריצע אַננאַ נאַרושעוויטש־סאָפּיעהאָ און די יורשים פון ניקאָלאַי סווינייאַרסקי, ווייל אין סתּירה צו אַ געריכט־אורטייל, וואָס האָט אים צוגעפּסקנט די היפּשע סומע פון 56,000 „פּענזעס״ און 5 פּוילישע גילדן, האָט זי ניט צוגעלאָזט אויס־צופירן אַן עקזעקוציע אויף אירע גיטער ביקאָוו און אָסטראָוו. היות די זייער אַריסטאָקראַטישע אָנזעצערין האָט זיך נישט געשטעלט צו דער סעסיע פון טריבונאַל, האָט דאָס געריכט זי פאַרמשפּט אויף „באַניציע״.[40] דער קעניג האָט באַשטעטיקט דעם אורטייל און אויסגעשלאָסן זי פון דער פירשטלעכער סאָפּיעהאָ־משפּחה, פון דער געזעלשאַפט פון ערלעכע מענטשן און פאַרוועדט איר צו געבן הילף אונטער אַ שווערער שטראָף.[41]

אין 18־טן י״ה זעען מיר שוין אַ פאַרקערטע דערשיינונג — יידן פאַר־חובן זיך אויף גרויסע סומעס בײַ פריצים און קלאָר. בפרט ווערט אַ גרויסער בעל־חוב קהל. די גרויסע פאַרשולדיקטקייט פון דער יידישער באַפעלקערונג אין 18־טן י״ה איז געווען אַ רעזולטאַט פון איר אַרונטערגעריסענעם עקאָ־נאָמישן מצב, וואָס איז געווען אַ פּועל־יוצא פון דער אַלגעמיינער עקאָנאָמישער ירידה, אַנארכיזשן צושטאַנד און קאַטוילישער רעאַקציע אין דעם דאָזיקן יאָר־הונדערט.

5. ק ה ל

א. אָ ר ג אַ נ י ז אַ צ י ע א ו ן פ ו נ ק צ י ע ס

די תקנות, וואָס זײַנען אָנגענומען געוואָרן אין יאָר 1730, גיבן אונז אַן אויספיר־לעך בילד ווען דער אָרגאַניזאַציע און פונקציעס פון וויטעבסקער קהל אין דער ערשטער העלפט 18־טן י״ה. זיי שפּיגלען אָפּ דעם יורידישן סטאַטוס פון פאַרשיידענע סאָציאַלע גרופּעס אין דער קהילה, ווי אויך די מיטלען, מיט וועלכע די קהלשע אָליגאַרכיע האָט זיך פאַרזיכערט איר מאַכט און הערשאַפט.

וואַלרעכט (קלפי) האָבן נאָר די, וואָס וועגן זיי איז פאַרשריבן געוואָרן אין פּנקס־הקהל אין פּריערדיקן יאָר (תפ״ט), אַז זיי האָבן דאָס דאָזיקע רעכט און צאָלן שטײַער לכל־הפּחות פּיר קטנים, דאָס הייסט איין מיט אַ דריטל פּוילישע גראָשן (אַ קטנה אָדער פּרוטה קטנה האָט זיך אין 18־טן י״ה גערעכנט איין דריטל גראָשן, בערך אין דער דאָזיקער צײַט איז דער מיני־מאַלער שטײַער געווען 1 פּרוטה קטנה, דער מאַקסימאַלער — 20 פּרוטות קטנות), און דער, וואָס האָט דעם טיטל „חבר״ — 8 קטנים. דער ראש־הקהל אָדער די טובי־הקהל האָבן דאָס רעכט אָפּצוטרעטן זייער קלפי אַנדערע, אָפילו איינעם, וואָס האָט ביז איצט ניט געהאַט קיין וואַלרעכט, אויב ער „טראָגט נאָר דעם עול פון קהל״. דער, וואָס איז ניט קיין מנהיג, קען אָפּטרעטן זײַן קלפי נאָר צו איינעם, וואָס האָט וואַלרעכט. וועד עס איז געווען ראש־הקהל במשך פון דרײַ יאָר און אַ טוב־הקהל במשך פון פּיר יאָר, האָט וואַלרעכט אָפילו, אויב ער האָט ניט באַצאָלט זײַן מס; וועד עס איז געווען ראש־הקהל אָפילו איין יאָר, אויב ער באַצאָלט נאָר 6 קטנים, דאָס הייסט 2 גראָשן, האָט וואַלרעכט, אָפילו אויב ער האָט דעם טיטל חבר (דער מינימום שטײַער בײַ אַ חבר איז 8 קטנים). די, וואָס האָבן ניט קיין חזקת־ישוב, האָבן ניט קיין קלפי במשך פון דרײַ יאָר, זינט זיי זײַנען פאַרשריבן געוואָרן אין פּנקס־הקהל אין דער רשימה פון די שטײַער־צאָלער. געווײַלט ווערן אויף אַ קהלשן אָמט קען אַזאַ איינער ערשט נאָך 4 יאָר. קיין שום בעל־הבית טאָר אים במשך פון די דרײַ יאָר ניט אָפּטרעטן זײַן קלפי.

בעלי־מלאָכות האָבן ניט קיין וואַלרעכט פון דער דאָזיקע פון די תקנות אָן,

אָבער דעם בעל־מלאָכה, וואָס האָט געהאַט דאָס דאָזיקע רעכט ביז איצט, מעג דער מנהיג אים לאָזן דאָס וואַלרעכט. דער, וואָס האָט ביז איצט קיין קלפי ניט געהאַט, טאָר אים קיין שום ראש און מנהיג דאָס דאָזיקע רעכט ניט שענקען. אַ בעל־מלאָכה קען ניט אויסגעווײלט ווערן אויף אַ העכערן אַמט ווי אויף אַ גבאי פון צדקה־גדולה.

אַ בעל־הבית טאָר ניט האָבן מער ווי צוויי שטימען. קיין אַנדערער טאָר זיך ניט באַנוצן מיט זײַן קלפי, אויב דאָס איז ניט באַשטעטיקט געוואָרן פונם קהילה־נאמן אָדער פון דעם בעל־הבית גופא.

וואָלן פון קהל־באַאַמטע. די אויסגעווײלטע פינף בוררים (עלעקטאָרן) קלײַבן אויס ניט מער ווי 9 מנהיגים, היינו 6 ראשים און 3 טובים, דערבײַ מעג אײַן מנהיג זײַן פסול, דאָס הייסט זײַן אַ קרוב מיט 2 אַנדערע מנהיגים. חוץ דעם פלעגט מען קלײַבן, ווי מיר זעען דאָס פון די וואָל־פּראָטאָקאָלן פון 1711, 1712 און 1713, נאָך פאָלגנדיקע קהילה־באַאַמטע, וואָס אַ טייל פון זיי ווערן באַצייכנט ווי די, וואָס געהערן לטו״ב אנשים (17 מענטשן): 2 נאמנים (אין 1713 — 3), 3 רואי־חשבונות (אין 1713 — 4), 4 גבאים פון צדקה־גדולה, 5 דיינים פון דער ערשטער כת (אין 1713 — 4), 4 דיינים פון דער צווייטער כת (אין 1712 און 1713 זײַנען נאָך צוגעקומען 3 דיינים פון דער דריטער כת), 4 גבאי בנין בית־הכנסת, 4 גבאים פון ביקור־חולים, 4 גבאים פון הכנסת־כלה, 4 גבאים פון תלמוד־תורה און 4 (אין 1713 — 3) גבאי ארץ־ישראל. צוזאַמען מיט די אויבן דערמאָנטע 9 מנהיגים האָט די צאָל גע־ווײלטע קהילה־באַאַמטע זיך געוואָקלט צווישן 44 און 49 — אַ גאַנץ אָנזעעוו־דיקער פּקידים־שטאַב.

עס זײַנען געווען 2 קאָלעגיעס — אַ קאָלעגיע פון 17 באַאַמטע (טו״ב אנשים) און אַ בריטערע קאָלעגיע פון 27 (ז״ך אנשים). ווער עס האָט געהערט צו דער קאָלעגיע פון 17 איז שוועך געווי פעסטצושטעלן, מסתמא די סאַמע וויכטיקסטע: ווי די מנהיגים, נאמנים, בעלי־תקנות. צו דער קאָלעגיע פון 27 האָבן געהערט: 6 ראשים, 3 טובים, 6 גבאים פון צדקה־גדולה, 2 בעלי־בתים, וואָס צאָלן הויכע שטײַערן (בעלי סכומות גבוהים), 2 דיינים און 2 רואי־חשבונות. וואָס שײַך די איבעריקע 6 האָט מען זיי צוקאַאָפּטירט פון צווישן די מנהיגי־המדינה, דאָס הייסט פון פאָרשטייער פון וויטעבסקער קהל אין „וועד מדינת רוסיא״ אָדער פון די וויטעבסקער דיינים אין דעם וועד־המדינה. די פונקציעס פון דער קאָלעגיע פון 27 זײַנען געווען נוגע ענינים פון רח״ש (ד״ה פון רב, חזן און שוחט), אַרענדעס, וואָלן פון נאמנים און בוררים פון וויטעבסק צום וועד־המדינה, ווי אויך אָנקלאָגעס קעגן די אויסמעסטונגען פון קאָפּשטײַער און סכום (פאָרמעגנס־שטײַער) דורך די שמאים (שאַצערס).

די תקנות פון 1730 פירן אײַן געוויסע באַגרענעצונגען וואָס שײַך דאָס רעכט אויסגעווײלט צו ווערן אויף די העכסטע קהילה־אַמטן:

אַ בורר (עלעקטאָר), למשל, וואָס האָט ביז דעם טאָג פון די וואָלן ניט

פּלאַן פון וויטעבסק (18־טער י״ה) : צענטראַלער טייל פון שטאָט

געהאָט קיין שום אַמט, טאָר ניט אַרויסשטעלן זײַן קאַנדידאַטור אויף אַ העכערן אַמט ווי פון אַ גבאי פון צדקה־גדולה. ווער עס האָט געהערט במשך פון דרײַ יאָר, אַפילו מיט איבערריסן, צו דער קאָלעגיע פון 27, קען קאַנדידירן אויפן אַמט פון אַ מנהיג, דאָס הייסט פון איינעם פון די טובי־הקהל. אויפן אַמט פון ראש־הקהל טאָר קיין בורר אַליין ניט אַרויסשטעלן זײַן קאַנדידאַטור, דאָס דאַרפן טון אַנדערע. נאָר דער, וואָס האָט געהערט צו די טובי־הקהל במשך פון דרײַ יאָר, קען אַליין (ווען ער איז אַ בורר) אַרויסשטעלן זײַן קאַנדידאַטור אויף ראש־הקהל. בכדי אַרויסגעשטעלט צו ווערן דורך אַנדערע אויפן צעטל פון טובי־הקהל, איז געניג צו האָבן געהאַט אַ קהל־אַמט במשך פון איין יאָר. אין די קהילות, וואָס געהערן צום וויטעבסקער קהל, קען מען אויפן אַמט פון ראש־הקהל אויסגעקליבן ווערן אַפילו נאָך איין יאָר געהערן צו די טובי־הקהל. אַרענדאַרן פון שטײַערן און קהלשע הכנסות קענען, אַזוי לאַנג ווי דער קאַנט־ראַקט איז גילטיק, אויסגעקליבן ווערן נאָר דרײַ מיטן טיטל מנהיג.[42] לויטן פּסק פון בית־דין קען מען פון זיי אויסקלײַבן נאָך איינעם, דאָס הייסט צו־זאַמען 4; זיי טאָרן אָבער ניט זיצן אויף דעם דאָזיקן אַמט לענגער ווי צוויי יאָר. די שטײַער־שאָצערס (שמאים) פלעגט מען אויסקלײַבן אין אַ באַזונדערער קלפי, אין וועלכער ס׳האָבן געהאַט אַ רעכט אָנטייל צו נעמען די מנהיגי־הקהילה (ראשים און טובים) און אַנדערע יחידי־סגולה, וואָס געהערן „לדבר גדול״.[43]

די דאזיקע באגרענעצונגען אינם וואל־רעגולאמין האבן געצילט, פון איין זייט, ניט צוצולאזן, יעדנפאלס שוועכער צו מאכן, פאר נייע מענטשן צו פארנעמען אן אמט, און פון דער אנדערער זייט, מעגלעך מאכן, אז די זעלביקע קהלשע אליגארכיע זאל קענען אינהאלטן איר מאכט, ביזטנדיק זיך נאר פון צייט צו צייט מיט די פארשיידענע קהלשע אמטן.

די בוררים איז שטרענג אנגעזאגט געווארן זיך צו האלטן בײַ דעם וואל־רעגולאמין. פאר עובר זײַן אויף אים האבן זיי געקענט פארלירן דאס רעכט אויף התמנות במשך פון 6 יאר און ס'ווערט בײַ זיי צוגענומען די קלפי אויף גאנצע 10 יאר.[44] אבער ניט געקוקט אויף דעם, פלעגט זיך פונדעסטוועגן אמאל טרעפן, אז מ'האט ניט אפגעהיט די תקנות. אין יאר 1721 נאטירט דער פנקס־הקהל, אז די וואלן זײַנען פארגעקומען ניט אין הסכם מיט די תקנות, ס'איז דעריבער אויסגעקליבן געווארן א קאמיסיע פון 6 בעלי־בתים צוזאמען מיטן רב, וואס האט באשלאסן, אז בכדי אײַנצושטילן די מחלוקה בלײַבן דער־ווײַל די וואלן אין זייער קראפט. אויב אבער עס וועט ניט מעגלעך זײַן צו רעגולירן דעם ענין וואלן נאך במשך פון דעם יאר לויט נייע תקנות, זײַנען די בוררים מחויב דורכצופירן נייע וואלן אין קומענדיקן יאר לויטן אלטן גילטיקן וואל־רעגולאמין (דער וואל־רעגולאמין פון 1720 האט זיך ניט אויפ־געהיט). אין קעגנפאל וועלן די וואלן ניט זײַן גילטיק, און יעדער האט דאס רעכט צו פארניכטן דעם ניט־געזעצלעכן וואל־פראטאקאל און די עלעקטארן פארלירן זייער רעכט אויף התמנות אויף 1 יאר.[45]

קהל האט אויסגעהאלטן אויך באצאלטע באאמטע — א רב, דיינים, א חזן, א מגיד, א שוחט, א נאמן, א קהלשן שרײַבער (ספרא דמתא) און אנ־דערע. מיט די דאזיקע באאמטע פלעגט קהל שליסן ספעציעלע אפמאכן, אין וועלכע עס איז פעסטגעשטעלט געווארן זייערע הכנסות און התחייבותן. ווי א בײַשפיל ברענגען מיר דעם אפמאך מיטן וויטעבסקער אב בית־דין, ר' שעפטל פון לובלין, וואס איז אין יאר 1726 אויסגעווײַלט געווארן פון דער אסיפה פון טו"ב אנשים אויף וויײַטערדיקע דרײַ יאר. זײַנע שכירות האבן באטראפן 200 גילדן א יאר, ער האט אבער נאך געהאט אנדערע הכנסות אויך: 100 גילדן וועלכע אים אויסגעצאלט פון דער „קראפקע של שענקיר", 50 פון דער שחיטה־קראבקע און 100 גילדן פון דעם סכום, וואס עס צאלן די ישובניקעס אדער די שטאטישע תושבים. חוץ דעם באקומט ער נאך 7 טאלער, צווישן זיי צוויי רויטע (גאלדענע טאלער) פון פארשיידענע מקורות (פון ביידע קראבקעס, פון מנינים בײַ די ישובניקעס, פון די „אויבר שמאים", בוררים, פון כבוד־יום־טוב־געלט, פאר דרשות שבת־חנוכה און שבת־הגדול). אויך מיט דעם שמש און שוחט פלעגט קהל שליסן אפמאכן: דער שמש באקומט פון פרנס־חודש א ג"ש (גאלד־שטיק) יעדע וואך. אויב ער האט ניט קיין אנדער פרנסה, באקומט ער נאך 75 גילדן פון די ארומיקע ישובים א יאר. דערבײַ איז ער ניט באפרײַט פון קיין שום שטײַער, חוץ דעם פארמעגנס־שטײַער (סכום). ער

מוז אויספירן אַלע באַפעלן פון קהל, אָנוועגדן צוואַנגס־מיטלען לגבי ווידער־שפּעניקע, אויסרופן חרמות, התראות און תשובות (פאַר פאַרזינדיקטע). דער שוחט קריגט לויטן אָפמאַך 25 גילדן (מסתּמא יערלעך), חוץ דעם 25 גילדן „מראה מקום" פון די ישובניקעס (פאַר אָנווייזן די ישובניקעס, וואו זיי זאָלן זיך אויפהאַלטן בעת זיי קומען אין שטאָט אַריין אויף ימים־נוראים). ער נעמט אויף די פאַרמעגנס־רשימות פון די שטיצער־צאָלער און פאַר דער דאָזיקער טרחה באַקומט ער פון פּרנס־חודש אַ קליינע באַלוינונג. דער שמש און דער שוחט זיצנען אויך מחויב אינצושוועכטערן די שמאַים און אויבער־שמאַים.

קהל האָט זיך געקענט אַריינמישן אין דער גערעכטס־פּראָצעדור פון בית־דין, ווי עס באַווייזט אַ תּקנה פון כ' סיון תפ"ה (1725), וואָס פאַרוועכט דעם בית־דין אויסצוהערן עדות, ווען די צדדים קומען ניט צום פּראָצעס. דער שמש האָט געמוזט צוויי מאָל מתּרה זיין אין צד, און ווען יענער איז ניט געקומען אין בית־דין, האָט מען דעמאָלט געמעגט אויסהערן די עדות. מען האָט אויך ניט געטאָרט פירן קיין פּראָצעס, ווען דער קהל־שמש איז ניט געווען דערבײ; דעם שמש האָט מען, פון דער אַנדערער זײט, פאַרוועכט צו זיצן בעת די משפּטים פון בית־דין אָן דער דערלויבעניש פון פּרנס־חודש און צוויי ראשים.

קהל האָט געהאַט אויך זיצנע שולן. די עלטסטע שול אין ווּיטעבסק איז אויסגעבויט געווארן נאָך אין דעם ערשטן פּריאָד פונם דאָרטיקן יידישן ישוב, דאָס הייסט שפּעטסטנס אין דער צווייטער העלפט 16־טן י"ה. אין דעם רעסקריפּט פון ווּיטעבסקער וואָיוואָדע סאַגושקאָ פון 1627, אין וועלכן עס ווערט דערלויבט דער ווּיטעבסקער קהילה צו בויען אַ שול אויפן פּלאַץ, וואָס געהערט צום שלאָס אָדער אין שטאָט גופא, פאַררופט ער זיך אויף די פּריווילעגיעס פון די פּריערדיקע וואָיוואָדעס. פון דעם איז געדרונגען, אַז די ווּיטעבסקער יידן האָבן שוין פון פּריער געהאַט זייערע שולן.[46] אַרום דער דערמאָנטער צײַט האָט די שול, ווי‌זט אויס, שוין ניט עקסיסטירט. צו בויען אַ נײַע שול איז מען צוגעטראָטן אין יאָר 1630. אין דעם יאָר האָט אַ פאָר־שטייער פון ווּיטעבסקער קהל, דער אַרענדאַר אָדער צאָל־שרײַבער יודא בן יעקב, פאַרגעלייגט פאַר די שטאָטישע אָקטן דאָס אויבן ציטירטע פּאָפּיר פון וואָיוואָדע פון 1627, ווי אויך אַ בריוו צום וויצע־וואָיוואָדע, אין וועלכן דער וואָיוואָדע פאַראָרדנט ניט צו שטערן דעם אַרענדאַר אַרײַנצורוקן דעם בנין פון דער שול אינעווייניק אויף איין סאַזשען מחוץ דעם פּלאַץ, היות פאַזע דעם פּלאַץ, וואו עס דאַרף שטיין די שול, גייט דורך אַ וועג.[47] בעת דער מלחמה אין יאָר 1654 איז די שול ניט חרוב געווארן. אין אַ רשימה פון דעם באַצווינגער פון ווּיטעבסק, וואָיוואָדע וו. פּ. שערעמיעטעוו, פון 1654 ווערט צווישן די קאַטוילישע און אוניאַטישע קירכעס אויך אויסגערעכנט די יידי־שע שול.[48] אויף דעם פּלאַץ, אויף וועלכן די שול איז געשטאַנען, האָט בשעתּו פּרעטענדירט דער ווּיטעבסקער בערנאַרדינער־קלויסטער, אָבער דער ווילנער

ביסקופּ בזשאָסטאָווסקי און דער ווּיטעבסקער וואָיוואָדע פּאָטשעי האָבן צו־
געפּסקנט דעם פּלאַץ דער ווּיטעבסקער קהילה.[49] די שול איז געשטאַנען ביזן
יאָר 1711 אָדער 1712,[50] ווען זי איז אָפּגעברענט געוואָרן (די שריפה האָט
חרוב געמאַכט דאָס יידישע פערטל). אויסצוּויען אַ נייע שול האָט זיך קהל
איינגעגעבן נאָך אַ שווערן קאַמף, וואָס שפּורן דערפון האָבן זיך אויפגעהיט
אין די מקורים.

אין פּנקס־הקהל איז אונטער דער דאַטע י״ט בכסלו תע״ב (1711) פאַר־
שריבן, אַז „די אדונים און פריצים האָבן ניט געלאָזט צוריק אויפּבויען די
שול, מען האָט געמוזט געבן אַ סך שוחד ביז עס איז אונז בע״ה געלונגען
צו געווינען דעם חסד פון פּאַן וואָיוואָדע און באַקומען פון אים רשות אויפ־
צובויען די שול״. בינתים האָבן די שטאָטישע מושלים אונטערגעהעצט דעם
המון, און בעת אַ פּאָגראָם, וואָס איז אין יאָר 1712 אויסגעבראָכן אין דער
שטאָט, האָט מען פאַרכאָפּט דעם פּלאַץ און אויפּגעבויט דאָרט אַ קלויסטער
(אָדער בלויז אַוועקגעשטעלט אַ צלם). יידן האָבן זיך באַקלאָגט פאַרן וואָיי־
וואָדע. אין זײַנעם אַ בריוו, דאָטירט אין ווילנע דעם 22־סטן יוני 1712 צום
וויטעבסקער וויצע־וואָיוואָדע, פאַראָרדנט ער, עס זאָל תּיכף אַראָפּגענומען
ווערן דער צלם פון דעם שול־פּלאַץ, ניט דערלאָזן קיין ווײַטערדיקע רדיפות
אויף יידן און מען זאָל וואַרטן מיטן בויען די שול ביז ער וועט צוריקקומען
פון ווילנע. טאָמער אָבער וועט דער גלח בולהאָק, וואָס איז, ווי ס׳ווײַזט אויס,
געווען דער איניציאַטאָר פון דער הייליקער מלחמה, ניט מסכים זײַן אַראָפּצו־
נעמען דעם צלם, זאָל ער פאַראָרדענען, אַז דער צלם זאָל באַזײַטיקט ווערן
בײַנאַכט און באַגראָבן ווערן אויפן צמענטאָזש.[51] צי מען האָט דעם וואָיוואָדעס
באַפעל אויסגעפירט, איז ניט באַוואוסט. ערשט ווען דער גאַנצער ענין איז
דערגאַנגען צום קרוין־טריבונאַל, האָט דער לעצטער אַרויסגעטראָגן דעם 15־טן
סעפּטעמבער 1712 אַן אורטייל, וואָס האָט, חוץ פאַרגיטיקונג פאַר די מא־
טעריעלע הזיקות און קערפּערלעכע פאַרלעצונגען אין דער הויך פון 13,500
גילדן, צוגעפּסקנט דעם פּלאַץ דער יידישער קהילה.[52]

אין יאָר 1726 ווערט אין פּנקס דערמאָנט אַ „ביהכ״נ דאחורי הנהר״, דאָס
הייסט אין דעם שטאָט־טייל זאַרוטשייע. צי איז דאָס די זעלביקע, ווען
ווועלכער עס האָט זיך געפּירט אַזאַ פאַרביטערטער קאַמף, צי אפשר אַ צווייטע,
איז שווער פעסטצושטעלן.

אויך צוליב דעם אַלטן בית־עולם האָט ווּיטעבסקער קהל ניט געהאָט
קיין מנוחה. אין 17־טן י״ה האָט ער זיך געפונען אויפן פּלאַץ, וואָס האָט גע־
הערט צום פראָוואָסלאָווענעם מיטראָפּאָליט קיפּריאַן זשוכאָווסקי, אָבער די
מעשטשאַנעס, וואָס האָבן געוואוינט אין דער דאָזיקער גייסטלעכער יורידיקע,
האָבן צוגענומען דעם דאָזיקן פּלאַץ, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט זייערע
פאַרצעלן. דעם 8־טן מאַי 1677 האָט דער עקאָנאָם פון דער קהילה אויף דעם מיטראָפּאָליטס
גיטער באַשטעטיקט דאָס אייגנטום־רעכט פון דער קהילה אויף דעם בית־עולם.

דער דאָזיקער באַשלוס איז אויך באַשטעטיקט געוואָרן מיט דער חתימה פון מיטראָפאַליט גופא דעם 18־טן אַפּריל 1678, דערבײַ איז די יידן (זיי ווערן אָנגערופן אין די דאָקומענטן "הערן יידן") גאָראָנטירט געוואָרן דער אייבּיקער און פרידלעכער באַזיץ פון דעם פּלאַץ, און די אַרומיקע שכנים פון יידישן בית־עולם זײַנען געוואָרנט געוואָרן, אַז אויב זיי וועלן זידלען די יידן, מאַכן אָוואָנטורעס און אויפהעצן דעם המון, וועלן זיי באַשטראָפט ווערן מיט אַ געלט־שטראָף פון 130 שאָק ליטווישע גראָשן. דעם 18־טן יולי 1686 האָט דער ווי־טעבסקער פּרנס בעַר הירשאָוויטש פאָרגעלייגט דעם דאָזיקן דאָקומענט, בכדי אים אַרײַנצושרײַבן אין די ווייטעבסקער סוראָגאָטאָרסקע ביכער.[53]

מיט ענינים פון צדקה האָבן אָנגעפירט די גבאי צדקה־גדולה. לויט אַ תקנה אין פּנקס פון 1724 האָבן זיי געהאַט זייער הכנסה פון פאַרקויפן מצוות אין דער שול און בית־מדרש. עס איז אינטערעסאַנט, אַז בײַם קויפן אַ מצווה אין שבתים און יום־טובים האָט מען געמוזט געבן אַ משכּן. פאַר דעם צוועק האָט מען אָוועקגעשטעלט אַ ספּעציעלן מענטשן. אָן אַ משכּן האָט דער שמש קיינעם ניט געטאָרט פאַרקויפן קיין עליה. אויך די נדבות פון "מתּן בסתר" געהערן צו דער צדקה־גדולה, דערפאַר דאַרפן די גבאים זאָרגן צו דעקן די הוצאות אויף האָלץ צום הייצן און אויף ליכט פאַר דער שול. בלויז איין שבת אין חודש ווערן אויפגערופן צו קריאת־התורה 13 ספּעציעל אויסגע־רעכנטע מיט די נעמען מתּפּללים. דאָס איז געווען אַ לעבנסלענגלעכע פּרי־ווילעגיע פון אַ קליינער גרופּע פון דער "מזרח־וואַנט". די אויבן־דערמאָנטע תקנה פון 1724 באַשטימט אויך, אַז עס זאָל ניט זײַן קיין שטענדיקער חזן, נאָר די מתּפּללים לויט דער רײַ זאָלן צוגעלאָזט ווערן צום עמוד.[54]

לויט אַ תקנה פון 1726 האָט דער פּרנס־חודש געהאַט דאָס רעכט צו געבן צדקה אַ דורכפאָרנדיקן אורח ביז דרײַ גילדן, פאַר מער מוז ער האָבן די הסכּמה פון נאָך צוויי ראשים. וועגן דער גרויסער צאָל וואַנדערנדיקע אורחים זאָגט עדות דער פּאַקט, אַז די זעלביקע תקנה פאַרווערט צו געבן פורן וואַנ־דערנדיקע אַרעמעלײַט מיט דעם מאָטיוו, אַז די גאַנצע הכנסה פון סכום־שטײַער גייט אַוועק אויף פורן פאַר אורחים.[55] אויך די גבאים פון אַנדערע חברות, ווי דער חברה־קדישא פון דער שול אין זאָרוטשייע און פון חברת־נשים, פאַרווערט די תקנה צו געבן צדקה אַפילו אַ פּרוטה אָן אַ צעטל פון פּרנס־חודש. פאַר עובר זײַן קומט אַ געלט־שטראָף און באַזײַטיקן פון אַמט.

די חשבונות פון די הוצאות, וואָס דער ראש אָדער פּרנס־חודש האָבן אויסגעגעבן במשך פון אַ חודש, פלעגן געמאַכט ווערן אָנהויב צווייטן חודש פון די רואי־חשבונות. אונטער אַ חשבון פון ד' תּמוז תע"ג (1713) איז דאָ אַ צושריפט: יעג"פ (יעגאָמאָשטש פאָן). פון דעם קען מען זען, אַז דער וואָיוואָ־דע אָדער זײַן פאַרטרעטער האָבן געהאַט דעם קאָנטראָל איבער דעם קהלשן בודזשעט.

קהל האָט געפאָדערט געהאָרכזאַמקייט און זיך געמוטשעט דאָס רעכט אַריינ־צומישן אין פריוואַטן לעבן פון זיינע מיטגלידער. צוזאַמען מיט די תקנות פון וואַל־רעגולאַמין פון יאָר 1730 איז אין פּנקס־הקהל פאַרשריבן געוואָרן אַ תקנה, אַז אויב איינער ווערט דורך דעם נאמן גערופן צום קהל אָדער בית־דין און ער קומט ניט, און דער שמש האָט אים צום צווייטן מאָל מתרה געווען מיט אַ צעטל פון פרנס־חודש און ער קומט ווידער ניט, דאַרף מען דעם ווידערשפּעניקן אַריינלייגן אין חרם. אין אַ צווייטער תקנה ווערט געזאָגט, אַז אויב איינער גייט אין שלעכטן וועג (אין פּנקס: בדרך לא עלולה), דאַרף מען אים תיכף רודפן מיט אַלע מינים רדיפות (חרם אײַנגעשלאָסן), ביז ער וועט קומען צו קהל און מקיים זיין דעם פּסק, וואָס מען האָט אויף אים אַרויפ־געלייגט, און קיין פּרנס־חודש טאָר אונטער אַ חרם פון אים דעם חרם ניט אַראָפּנעמען.[56]

מיטן מאָטיוו פון באַקעמפן פאַרשוועדערישקייט אויף שמחות האָבן ספּעציעלע תקנות רעגולירט די צאָל פאַרבעטענע געסט, די צאָל מאָלצײַטן אאַז"וו. לויט אַ תקנה פון 1725 איז אויף יעדער חתונה־מאָלצײַט דערלויבט צו פאַרבעטן ניט מער ווי צוויי מנינים, אויסער די נאָענטע קרובים, מחותנים, דעם רב, חזן, שוחט און 5, וואָס צאָלן ניט קיין שטײַערן. יעדער גאַסט קען ווערן פאַרבעטן נאָר אויף איין מאָלצײַט־און מיט אַ גורל וועלכע באַשטימט די ריי פון די פאַרבעטענע געסט אויף די דרײַ חתונה־מאָלצײַטן. עס איז פאַר־וועלכע מכבד צו זיין די געסט מיט „לעקיך און איין־גימאַכטס". עס איז פאַר־וועלכע צו מאַכן אַ באַזונדערע סעודה פאַר פרויען. אויף אַ ברית איז דערלויבט צו פאַרבעטן ניט מער ווי דרײַ מנינים, אויסער די מוהלים, סנדק, רח"ש, נאָענטע קרובים און 5 באַפרײַטע פון שטײַערן, ווי אויך אורחים. וועלכע עס צאָלט ניט קיין שטײַערן, טאָר ניט פאַרבעטן מער ווי איין מנין אויף יעדער סעודה, חוץ נאָענטע קרובים און מחותנים. דער שמש און די משרתים טאָרן ניט גיין פאַרבעטן צו אַ שמחה ביז די „שומרי תקנות" וועלן ניט אונטערשרײַבן דאָס צעטל פון די געסט. ווי וויכטיק מען האָט געהאַלטן די דאָזיקע תקנות קעגן פאַרשוועדערישקייט, איז צו זען דערפון, וואָס אונטער זיי זיינען אונ־טערגעשריבן דער ראש ומנהיג המדינה שמואל ס"גל, דער ראש ומנהיג פון קהל ראובן כ"ץ און דער פרנס־חודש.[57]

ב. שטייער־סיסטעם און הכנסות

קהל איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר די מלוכהשע שטײַערן פון זיינע מיטגלידער. די מלוכה־שטײַערן זיינען געווען: 1) „פּאָגלאָווונע (קאָפּשטײַער, מס הגלגולת), אײַנגעפירט אין יאָר 1549. ביזן יאָר 1579 האָט ער באַטראָפן צו 1 גילדן פון יעדן קאָפּ פון אַ משפּחה. אין דעם דאָזיקן יאָר איז די מלוכה איבערגעגאַנגען צו אַן אַנדער סיסטעם: ס'איז באַשטימט געוואָרן אַן אַלגע־מיינע סומע קאָפּשטײַער, וואָס אַלע יידן האָבן באַצאָלט צאָלן, און די קהילות

זײַנען פֿאַר דעם געווען פֿאַראַנטוואָרטלעך. פֿאַר די יידן אין קרוין־פּוילן האָט אין דער ערשטער צייט דער קאָפּשטײַער באַטראָפֿן 10,000 גילדן און פֿאַר די יידן אין ליטווישן גרויס־פּירשטנטום — 3,000 גילדן. שפּעטער איז די סומע פֿיל מאָל געהעכערט געוואָרן און האָט באַטראָפֿן אין יאָר 1717 פֿאַר קרוין־פּוילן 220,000 און פֿאַר ליטע 60,000 גילדן; 2) „דים" אָדער „פֿאָדימנע", אַ שטײַער פון הײַזער און פֿלעצער מיטן אויסנאַם פון הײַזער, וואָס געהערן צו ניט פֿאַרמעגלעכע. אויך פֿאַר דעם דאָזיקן שטײַער איז אין 1652 אײַנגעפֿירט געוואָרן די זעלבע סיסטעם ווי פֿאַרן קאָפּשטײַער אין 1579; 3) „היבערנאַ"־שטײַער אויף אויסצוהאַלטן דאָס מיליטער. דעם דאָזיקן שטײַער האָבן געצאָלט נאָר העגדלערס, קרעטשמערס און האַנטווערקער;[58] 4) אַ שטײַער פֿאַר קריסט־לעכע דינערשאַפֿט, וואָס האָט אין יאָר 1714 באַטראָפֿן 4 „טינפֿן" (עפּעס מער ווי 54 קאָפּיקעס) פֿאַר יעדער דינסט;[59] 5) „שעלאָנגאָווי", אַ שטײַער פון בראָנפֿן־פֿאַרקויף אאַז"וו.

חוץ די דאָזיקע געווײַנטלעכע שטײַערן, האָט אויף דער יידישער קהילה געדריקט אַ גרויסע צאָל אויסערגעווײַנטלעכע שטײַערן, געלעגנהייטלעכע אָפּ־צאָלן אין געלט אָדער אין נאַטור, יערלעכע מתנות פֿאַר וועלטלעכע און גײַסט־לעכע שררות אאַז"וו. אַזוי, אַשטייגער, האָט די וויטעבסקער קהילה פֿאַר און בעת דער באַלאָגערונג פון דער שטאָט דורך די מאָסקווער חיילות אין 1654 געבויט אויף אײַגענע מיטלען פֿאַרטיפּיקאַציעס און שוץ־באַסטיאָנען, אויסגע־האַלטן מיליטער־אָפּטיילונגען מיט באַשפּײַזונג און קוואַרטירן, צוגעשטעלט פּולווער און פּערד, פּרײַווילעגיע פֿאַרדאָפּלט דעם קאָפּשטײַער[60] אאַז"וו.

די דאָזיקע אויסערגעווײַנטלעכע שטײַערן, וואָס וויטעבסקער יידן האָבן געצאָלט בשעת דער מלחמה, האָט מען אָנגעהויבן זיי צו צווינגען צו צאָלן אויך נאָך דער מלחמה, וועו זיי זײַנען צוריקגעקומען פון רוסישער געפֿאַנגנשאַפֿט. די רוא־ניר־טע און שטאַרק פֿאַרקלענערטע יידישע קהילה (בעת דער מלחמה און אין דער געפֿאַנגנשאַפֿט זײַנען אומגעקומען אַ סך יידן) האָט ניט געקענט טראָגן אַזאַ שווערע שטײַערן־לאָסט און האָט זיך באַקלאָגט פֿאַר די געהעריקע אינסטאַנצן. דעמאָלט האָט זיך דער ליטווישער העטמאַן און ווילנער וואָיעוואָדע, קאָזימיר יאָן סאָפּיעהאַ, געוונדעט מיט אַ שטרענגער וואָרענונג, דאַטירט אין גראָדנע דעם 27־סטן מערץ 1688, צו אַלע מיליטערישע קאָמאַנדירן ניט צו צווינגען די וויטעבסקער יידן צו נעמען זעלנער צו זיך אויף קוואַרטיר און ניט צו רעקוויזירן בײַ זיי וואוינונגען פֿאַר דעם דאָזיקן צוועק, ניט נעמען בײַ זיי „פּרײַווילעגיע" מתנות, ווי אויך ניט צו נעמען זיערע זין צום מיליטער־דינסט. דערבײַ פֿאַררופט ער זיך אויף עלטערע פּריווילעגיעס, וואָס באַפּרײַען די וויטעבסקער יידן פון דער פֿליכט צו צאָלן דעם „היבערנאַ"־שטײַער.[61] דער דאָזיקער פֿאַרבאָט איז, ווי ס'ווײַזט אויס, שפּעטער פֿאַרגעסן געוואָרן. אין די יאָרן 1691 און 1717 האָבן די וויטעבסקער וואָיעוואָדעס נאָך אַמאָל געמוזט וועגן דעם ספּעציעל דערמאָנען.[62]

לויט דער קאָנסטיטוציע פון פּעטריקאָווער סיים פון 1539 זײַנען יידן, וואָס וואוינען אויף פּריצישער ערד, באַפרײַט געווארן פון צאָלן מלוכהשע שטײַערן (אַן אויסנאַם האָט מען אין יאָר 1552 געמאַכט פאַרן קאָפּשטײַער). דער דאָזיקער פּרינציפּ איז אויך אָנגעוועندעט געווארן אין ליטע, און די ווי־ טעבסקער וואָיעוואָדעס, וואָס זײַנען אַליין געווען אייגנטימער פון גרויסע „יורידיקעס", האָבן אַכטונג געגעבן, מען זאָל אויף אים ניט עובר זײַן.[63]

באַפרײַט אין פּרינציפּ פון מלוכהשע און שטאָטישע שטײַערן, האָבן יידן אין די פּריצישע גיטער און אין זייערע שטאָטישע יורידיקעס געצאָלט די אייגנטימער פאַר אַרענדירן די קרעטשמעס, פאַר פאַרקויפן משקאות, וואָס איז געווען אַ פּריצישער מאָנאָפּאָל. אָבער אַרום דער העלפט 18־טן י״ה זײַנען די יידן אין די פּריצישע יורידיקעס און אין אַנדערע „עקסטעריטאָריאַלע" שטאָטישע שטחים אויסגעגליכן געווארן אין פּרט פון שטײַערן מיט אַלע איבעריקע שטאָטישע יידן (דעקרעט פון וויטעבסקער וואָיעוואָדע יוזעף אָס־ נאָווסקי פון 8־טן יולי 1750).[64]

וואָס שײַך דעם קאָפּשטײַער, פלעגן די העכסטע אָרגאַנען פון דער יידישער אָרגאַניזאַציע — דער וועד אַרבע ארצות אין קרוין־פוילן און וועד מדינת ליטע אין ליטווישן גרויס־פירשטנטום — אַרענדירן דעם שטײַער בײַ דעם מלוכה־אוצר. די וועדים פלעגן דעם שטײַער פונאַנדערטיילן אויף די וועדי הגליל אין קרוין־פוילן און אויף די הויפּט־קהילות אין ליטע, וואָס פלעגן פון זייער זײַט פונאַנדערוואָרפן די שטײַער־סומע אויף די באַזונדערע קהילות אין זייערע סביבות און ערשט אין די גרענעצן פון די קהילות איז דער קאָפּשטײַער צוזאַמען מיט די אַנדערע שטײַערן אויסגעמאַסטן געווארן אויף יעדן שטײַער־צאָלער באַזונדער.

קהל האָט געהאַט גרויסע הוצאות אויף אויסצוהאַלטן די קהילה־באַאַמטע, די קהלשע אינסטיטוציעס, אויף שוחד און מתנות פאַר די מלוכהשע, שטאָטישע און גײַסטלעכע מושלים, אויף צדקה, אויף צו דעקן איר חלק פון דעם בודזשעט פון וועד־מדינת רוסיאַ אאַז״וו. דאָס אַלץ האָט געפאָדערט לפי־ערך גרויסע און זיכערע הכנסות. פון דעם דירעקטן הכנסה־ און פאַרמעגנס־שטײַער (סכום) האָט מען אַזעלכע הכנסות ניט געקענט דערגרייכן, דעריבער האָט קהל אין זײַן שטײַער־פאָליטיק אײַנגעפירט אַ ברייטע נעץ פון אומדירעקטע שטײַערן און אַפילו אַליין מאָנאָפּאָליזירט געוויסע הכנסה־קוואַלן. אין סך־הכל איז קהל געווארן דער העכסטער רעגולאַטאָר פון עקאָנאָמישן לעבן אין דער קהילה. אַזוי, אַשטייגער, דערוויסן מיר זיך פונם פּנקס פון יאָר 1723, אַז קהל האָט מאָנאָפּאָליזירט פאַר זיך דאָס רעכט צו באַשטימען, וועמען איבערצוגעבן די אַרענדע פון קרעטשמעס. דאָס האָט נאָטירלעך אַרויסגערופן אַן אומצופרידן־ קייט בײַ די פריערדיקע קרעטשמערס. בכדי אויסצוהערן זייערע טענות, איז אויסגעקליבן געווארן אַ קאָמיסיע פון 2 קהל־לײַט און 2 קרעטשמערס. צו

דער קאָמיסיע האָבן זיך געדאַרפט וועגדן די אַלע, וואָס האָבן טענות צו קהל. דער דאָזיקער באַשלוס איז אויסגערופן געוואָרן אין שול.[65]

דער וויכטיקסטער הכנסה־קוואַל פון קהל ווערט מיט דער צייט דער קאָראָבקע־שטייער. די קאָראָבקע האָט אין ערשטן פערטל 18־טן י״ה אַרום־געגומען צוויי וויכטיקע אַרטיקלען: פלייש („קראָפקע דזבחי צדק״) און דעם פאַרקויף פון משקאות („קראָפקע של שענקיר״). די קאָראָבקע פלעגן ס׳רוב אַרענדירן קהל־לייט אָדער אַנדערע פּני אין אַן עפּנטלעכער פאַרשטייגערונג („בחצר הקהילה״). אין יאָר 1725 האָבן די פלייש־קאָראָבקע אַרענדירט דער ראש המדינה, דוד צבי בן בצלאל, און דער ראש ומנהיג פון ווימעבסקער קהל, מרדכי בן אברהם סג״ל, פאַר אַ סומע פון 6,000 גילדן. עס וועט זיין פאַר אונז אינטערעסאַנט זיך צו באַקענען מיט די ווימעבסקע פונקטן פון אָפּמאַך, וואָס קהל האָט געשלאָסן מיט די פאַכטער: א) פון דער שחיטה פון אַ בהמה גסה כשרה באַקומט דער ב״ק („בעל־קראָפקע״) די פעל און 10 פוילישע גראָשן. וועגן מען שעכט פאַר אייגענעם געברויך, באַקומט דער ב״ק נאָר די פעל. ב) פון אַ בהמה, וואָס איז טריף געוואָרן, מוז דער קצב געבן: פון אַ גסה — 1 גילדן, פון אַ דקה — 14 פוילישע גראָשן. ג) אויף יעדער חתונה זיינען צוויי בהמות פטור פון קאָראָבקע־אָפּצאָל, אויף יעדן ברית — איין בהמה. דאָס איז געראַדט געוואָרן, וועגן מען גיט אַליין צו שעכטן. טאָמער אָבער קויפט מען בייַם קצב, איז אויב מען קויפט וויניקער פלייש ווי פון צוויי בהמות, באַקומט דער בעל־קאָראָבקע אַ טייל פון די פעלן לויטן וואָרט פון אייגענעקויפטן פלייש. ד) בכדי די ב״ק זאָלן האָבן אַ קאָנטראָל איבער דער שחיטה, האָט זיך קהל מתחייב געווען ניט אָנצושטעלן קיין שוחט אָן זייער וויסן, ווי אויך צו באַשטראָפן מיט חרם יעדן, וואָס וועט ברענגען פלייש פון דער פרעמד און עובר זיין אויף די תקנות פון דעם אָפּמאַך. ה) קהל האָט אויך פאַרזיכערט די פאַכטערס מצד תביעות און פרעטענזיעס פון קהלס בעלי־חובות.[66]

דער אָפּצאָל פון דער „קראָפקע של שענקיר״ האָט אין יאָר 1706 באַטראָפן 3 ליטווישע שאָק גראָשן פון יעדן בראַנפן־קעסל, אָבער אין יאָר 1711 שוין 8 שאָק. נאָר די, וואָס קאָכן אין יום־טובדיקע כלים, דאָס הייסט נאָר אויף פּסח, האָבן געדאַרפט צאָלן די העלפט.[67] חוץ דעם האָט נאָך קהל געגומען אַן אָפּצאָל פון סוחרים און וואַכערער (סוחרישע קאָראָבקע): פון סוחרים, וואָס פירן האַנדל מיט ריגע — 6% פון אומזאַץ־קאָפּיטאַל, פון בעל־עגלות — 1,5 גראָשן פון יעדן גילדן (5%), און פון וואַכערערס — 3 גראָשן פון יעדן גילדן פּראָצענט (10%).

קהל האָט אויך אַכטונג געגעבן, אַז זייטיקע מענטשן זאָלן זיך ניט מישן אין זייַנע שטייער־געשעפטן („בעסק מכס״). אין יאָר 1717 איז אָנגענומען געוואָרן אַ תקנה, וואָס דראָט מיט געלט־שטראָף און גרויסן חרם יעדן, וואָס וועט זיך אַרייַנלאָזן אין אַזעלכע געשעפטן אָן קהלס הסכם. אַ שותפות („קשור״)

פון אייניקע יחידים, וואס האבן געוואלט איבערנעמען עפעס אַ קהלש געשעפט (קיין פרטים איז אין דער תקנה ניט אָנגעגעבן), איז דערקלערט געווארן פאר בטל.[68].

קהל האט אפגעהיט די אינטערעסן פון די תושבים לגבי די פרעמדע יידן, וואס האבן ניט געהאט קיין חזקת־ישוב און מיט זייער האנדל און אַרעַנדע־עסקים געשאפן אַ קאנקורענץ פאר די תושבים. אין יאָר 1711 האט אַן אַסיפה, אויף וועלכער מען האט זיך באקלאגט אויף די אָנגעקומענע פון דער פרעמד (משמעות אין שטיכות מיט די מהומות פון רוסיש־שוועדישן קריג), וואס כארשאפן קהל אַ סך זאָרג,[69] אויסגעקליבן אַ ספעציעלע קאמיסיע פון דרייַ פערזאָן, וואס האט אויסגעארבעט די וויטערדיקע תקנות. זיי האבן, פון אייַן זייַט, געצילט צו באשווערן פרעמדע יידן צו באזעצן זיך אין וויטעבסק, פון דער אַנדערער זייַט, האט מען זיך באמיט, אַז די פרעמדע זאָלן זיין אַ מקור פון גרעסערער הכנסה. די תקנות זיינען אזעלכע:

א) יידן, וואס האבן ניט קיין חזקת־ישוב, נאָר האבן זיך באזעצט אין וויטעבסק,[70] צאָלן „דמי־קדימה" (דאָס הייסט, פאר פריער אינצוצאָלן אַ געוויסע סומע געלט לויט אַ פעסטגעשטעלטער רשימה), ניט געקוקט אויף דעם, האבן זיי ניט קיין וואַלרעכט אין משך פון 10 יאָר.

ב) די, וואס האבן יאָ חזקת־ישוב, נאָר האבן זיך ניט באטייליקט אין די אויסערגעווייַנטלעכע הוצאות פון קהל אין דער צייַט פון די פורענויתן בעת דעם שוועדישן קריג, זיינען מחויב מוסיף צו זיין צו זייערע נאָרמאַלע שטייַערן אַ געוויסע, לויטן רעגיסטער פעסטגעשטעלטע סומע. צו דער קלפי ווערן זיי צוגעלאָזט ערשט נאָך 5 יאָר.

ג) פון דער דאָטע פון דער אסיפה (י"ט בכסלו תע"ב) טאָר קיינער ניט זיך באזעצן אין וויטעבסק אָדער נעמען אין אַרענדע וואָסער עס איז מחיה, אויב ער האָט ניט קיין חזקת־ישוב. חוץ דעם ווערט שטרענג פאַרווערט די תושבים צו שליסן מיט יידן פון אַנדערע ישובים שותפות־געשעפטן, וואס האבן אַ שטיכות צו לאָקאַלע הכנסה־קוואַלן.

אָבער די אַלע הכנסה־קוואַלן האבן פונדעסטוועגן ניט געדעקט די כסדר וואַקסנדיקע הוצאות פון קהל, וואס האט געמוזט באַרגן געלט, כדי אַנטקעגנ־צוקומען דרינגענדיקע התחייבותן. קהל איז געווארן אַ בעל־חוב בייַ פריצים און בייַם רייַכן קלער. אַזוי, אַשטייגער, איז אין פנקס פאַרשריבן געווארן אַ חוב פון 2,000 גילדן אויף 8% בייַ די דאָמיניקאַנער; חוץ די דאָמיניקאַנער זיינען אין אַ רשימה פון קהלשע חובות אויסגערעכנט: חובות בייַ יעזואיטן („כמרים שחורים"), בייַ די קאַרמעליטער און בערנאַרדינער (אין דער קורצער רשימה, וואס זאַביעזשענסקי ברענגט אין „היום" נומ' 97, 1887, זיינען ניט אָנגעגעבן ניט די דאָטעס און ניט די סומעס). דער אַלמנה פון הרב יצחק בהר"י איז קהל אין 1711 שולדיק געבליבן 480 גילדן מיט פראָצענט (15%) אַז"וו. חוץ הלוואות, וואס קהל האָט געגומען אויף אייגענע לאָקאַלע הצטרכותן,

האָט ער נאָך געהאַט אַ חלק אין די חובות פון וועד המדינה (סיי פון ליטע, סיי פון מדינת רוסיאַ). פאַר ניט באַצאָלן צו דער ציט אַ חוב פון 9,420 גילדן דער גוטבאַזיצערין האָשטשילאָווסקאַ זינען אין 1700 פאַרמשפט געוואָרן צו טויט־שטראָף נײַן מנהיגים פון דער מדינה. צווישן די פאַרמשפטע איז אויך געווען אַ פאָרשטייער פון דער וויטעבסקער קהילה.[71]

ס׳פלעגט זיך טרעפן, אַז קהל פלעגט ניט האָבן קיין אַנדער עצה ווי אַוועקצוגעבן אַ צודרינגלעכן בעל־חוב די הכנסה פון דער קאָראָבקע. אַזוי, אַשטייגער, האָט קהל גאַראַנטירט זײַן חוב, וואָס ער איז שולדיק געווען דעם וויטעבסקער כאַראַנזשי מיקאָלאַי רעיט, מיט דער הכנסה פון דער קאָראָבקע, וואָס ער האָט באַקומען אין אַרענדע. אָדער, פאַרקערט, קהל פלעגט אָפמאַכן מיט די פאַכטער פון דער קאָראָבקע, זיי זאָלן באַצאָלן, חוץ דער פאַכט־סומע, אויך זינען חובות, וואָס ער איז שולדיק געווען פריוואַטע פערזאָנען.

קהל זינקט אין חובות, ווערט אויס בעל־בטוח, עס איז אים שווער צו קריגן אַן הלוואה און מוז אײַנגיין אויף זייער שווערע תנאים. וען וויטעבסקער קהל האָט אין 1764 געליען אויף קהלשע צוועקן בײַם סמאָלענסקער „קרויטשי״ (אַזאַ טיטולאַרער שליאַכטשישער אַמט) איוואַן און זײַן פרוי בענעדיקטאַ באַ־זיקי 1,100 גילדן אויף דרײַ חדשים, האָבן דעם חוב פערזענלעך גאַראַנטירט מיט זייער גאַנץ פאַרמעגן די ראשי־הקהל און אַלע וויטעבסקער יידן מיט זיערע ווײַבער און קינדער. מען האָט אויך פאַרמשפנט די שול און די גאַנצע הכנסה פון דער קאָראָבקע, דאָס הייסט, אַז אין פאַל פון ניט באַצאָלן דעם חוב, האָט מען דאָס רעכט אַלעמען צו אַרעסטירן, פאַרמאַכן די שול און צונעמען זייער פאַרמעגן מיט דער קאָראָבקע פאַר אַ צולאָג. ניט געקוקט אויף די שווערע תנאים, האָט קהל דעם חוב צום באַשטימטן טערמין ניט געקענט סילוקן און דער מלווה האָט, ווײַזט אויס, ניט געהאַט קיין אַנדער ברירה ווי צו פראָלאָנגירן דעם חוב נאָך אויף 6 וואָכן, דערבײַ האָט ערב געווען דער וויטעבסקער ריכ־טער טעאָפיל מאָגוטשי.[72] האָט קהל באַצאָלט צום נײַעם טערמין דעם חוב? מסתמא יאָ.

קהל האָט געמוזט זאָרגן, אַז די שטײַער־צאָלער פון סכום זאָלן ניט אָפ־נאָרן און צאָלן טאָקע לויט דעם ווערט פון זייער פאַרמעגן און לויט דער הויך פון זייער הכנסה. צו דעם צווועק האָט געדינט די אינסטיטוציע פון שמאים (שאַצערס). ווי דערמאָנט, פלעגט מען די שמאים קלײַבן אויף אַ ספּעציעלער קלפי. זיי האָבן זיך געמוזט מתחייב זײַן מיט אַ שבועה אויסצומעסטן דעם סכום מיט צדק און אָביעקטיוו.[73] די שמאים האָבן געפירט אַ פנקס פון די שטײַער־צאָלער, אין וועלכן זיי פלעגן פאַרצייכענען, לויט זייער אָפשאַצונג, די פּראָ־ווײַזאָרישע סומע פון דעם שטײַער. דער שטײַער־צאָלער האָט געהאַט דאָס רעכט אָפּצופרעגן די ריכטיקייט פון דער שאַצונג. דער שמאי האָט געקענט אָננעמען די דאָזיקע באַווײַזן און אויף דעם סמך פאַרקלענערן דעם סכום. וען זיי האָבן אָבער בײַ אים ניט אַרויסגערופן קיין צוטרוי, האָט ער געקענט פאָ־

דערן פון דעם שטיצער־צאָלער אַ שבועה.[74] וועָן דער שטיצער־צאָלער האָט ניט געוואָלט שוועָרן אָדער האָט ניט געבראַכט קיין וואָגיקע באַווייזן קעגן דער גרויס פון דעם אויסגעמאַסטענעם סכום, איז געווען גילטיק די סומע, וואָס דער שמאי האָט אַרײַנגעטראָגן אין דעם שטיצער־פנקס. וועָן מען האָט אָבער אָנגעגעבן אונטער אַ שבועה ניט קיין ריכטיקע ידיעות וועגן פאַרמעגנס־צו־שטאַנד, האָט מען קעגן אָזאַ שטיצער־צאָלער אָנגעווענדעט די שאַרפסטע מיטלען. אַ תקנה אין פּנקס הקהל פון י״ט סיון תצ״ה (1735) באַשטימט, אַז טאָמער צאָלט איינער ניט קיין שטיצערן, טאָר מען זיך מיט אים ניט מתחתן זײַן, מען טאָר אים ניט פאַרקויפן קיין כּשר פלייש, ניט מלה זײַן זײַנע קינדער, ניט שטיין אין זײַנע ד׳ אמות און נאָכן טויט וועט מען אים קובר זײַן קבורת חמור, בכן אַן אמתער חרם. אַ תקנה פון 1722 זעט נאָך פאָר, אַז בײַ די וויידער־שפּעניקע וועט מען אײַנקאַסירן דעם שטיצער „כּפי יעקזאקוציא״, דאָס הייסט, דורך אַן עקזעקוציע פון זייער פאַרמעגן.

דאָס, וואָס די שאַצערס האָבן געקענט לויט זייער אײַנזען באַשליסן, וויר עס זאָל שוועָרן און וויר ניט, האָט נאַטירלעך אַרויסגערופן אַ פאַרביטערונג בײַ די, וואָס האָבן אָזאַ שבועה געמוזט אָפּגעבן און זיי פלעגן פראָטעסטירן קעגן דעם באַשלוס פון די שאַצערס און ניט וועלן זיך אונטערוואַרפן. דער־ריבער באַשליסן די בעלי־תּקנות אין יאָר 1722, אַז יעדער מוז אָפּגעבן אַ שבועה וועגן באַשטאַנד פון זײַן פאַרמעגן אין געלט, צירונג, קליידער, הויזער, גיטער און חובות. די שאַצערס איז פאַרוועלט געוואָרן צוגויפצושטעלן דעם פּרעלימינאַרן שטיצער־רעגיסטער לויטן פאַראַיאַריקן סכום, נאָר זיי דאַרפן זיך אין זייער אָפּשאַצונג ריכטן לויט דער פאַרמעגנס־דעקלאַראַציע פון דעם יאָר.[75] די דאָזיקע תּקנה האָט פונדעסטוועגן ניט באַזײַטיקט די שוועריקייטן פון שאַצונגס־סיסטעם. אין יאָר 1727 הערן מיר ווידער טענות פון בעלי־בתּים, אַז זיי זײַנען ניט צופֿרידן מיט דער הויך פון סכום, וואָס די שמאים האָבן פעסטגעשטעלט. אַ פאַרבריטעלטע אסיפה פון קהל באַשליסט צו צווינגען די שמאים אונטער אַ דראָונג פון חרם צו דערקלערן, אַז זיי האָבן ריכטיק אָפּגע־שאַצט דעם סכום פון די בעלי־בתּים, וואָס האָבן זיך געפילט באַוולהט. היות אַ טייל בעלי־בתּים האָבן געזוכט פראָטעקציע בײַם וועד־המדינה און זיך געלאָזט פון אים אויסשטעלן רעקאָמענדאַציע־בריוו צו קהל, באַשליסט די אסיפה, אַז זיי מוזן די דאָזיקע בריוו פאַרלייגן פאָר די שמאים, וועמענס באַ־שלוס איז אַן ענדגילטיקער.[76]

ערשט אין תצ״ה (1735) איז ענדגילטיק פעסטגעשטעלט געוואָרן די פּראָ־צעדור פון שאַצן דעם סכום, היינו יעדער בעל־הבית איז מחויב צוצושטעלן די שמאים אַ רשימה פון זײַן פאַרמעגנס־צושטאַנד און אויף איר סמך שאַצן די שמאים אָפּ זײַן סכום און מעלדן אים די הויך פון דער סומע שטיצערן, בכדי דער שטיצער־צאָלער זאָל וויסן פאָר דער שבועה, וויפיל מען האָט אים געשאַצט. נאָך דער שבועה וועט זײַן פאַרמעגנס־דעקלאַראַציע פאַרשריבן אין

פּנקס און דער שמש רופט אויס אין דער שול, אַז יעדער, וואָס קען דעם פֿאַרמעגנס־צושטאַנד פון די און די בעלי־בתּים, זאָל אונטער אַ חרם קומען נאָכקאָנטראָלירן זייערע פֿאַרמעגנס־דעקלאַראַציעס אינם פּנקס און וועגן דעם מודיע זײַן די מנהיגים פון קהל. אויב עס וועט זיך אַרויסווײַזן, אַז די פֿאַרמעגנס־רשימה איז אַ פֿאַלשע און דער בעל־דבר האָט עובר געווען אויף דער שבועה, קען אים קהל רודפן מיט אַלע מיני רדיפות.[7] די תּקנה פון 1735 האָט אַוועקגעשטעלט דאָס אויסמעסטן די שטײַערן אונטער אַן עפּנטלעכן קאָנט־ראָל פון אַלע קהילה־מיטגלידער, וואָס האָט מסתּמא גורם געווען, אַז פון דעם יאָר אָן האָט מען אָפּגעשאַצט דאָס פֿאַרמעגן מיט מער אײַנזעעניש ווי פריער, הגם פון דער אַנדערער זײַט, האָט זיך געשאָפֿן אַ מעגלעכקייט אויסצונוצן דאָס דאָזיקע רעכט פֿאַר פֿערזענלעכע חשבונות צווישן די קהילה־מיטגלידער גופא.

צו וויטעבסקער קהל איז אין יענער צײַט צוגערעכנט געווען אַ גרויסע צאָל יידישע ישובים אין וויטעבסקער, וועליזשער און לעפּעלער פּאָוויאַטן, ווי אָסטראָווניע, וועליזש, אוסוויאַט און אַנדערע. לויט דער ציילונג פון 1765 האָט די יידישע באַפֿעלקערונג אין וויטעבסק גופא געציילט 667 און אין דער קהלשער סביבה — 1,692 נפשות (אָן זויגקינדער). די יידישע אײַנוואוינער אין די דאָזיקע ישובים זײַנען געווען אונטערגעוואָרפן וויטעבסקער קהל אין ענינים פון שטײַערן, בית־דין אאַז״וו. ס׳פלעגן צוליב דעם אָפט אויסברעכן סיכסוכים צווישן וויטעבסק און דער סביבה, וואָס פלעגן פֿאַרגעבראַכט ווערן אויף די סעסיעס פון וועד מדינת רוסיא. פֿאַרן אָפּזאָגן זיך צו צאָלן שטײַערן אין דער וויטעבסקער קהלשער קאַסע און די פֿרואוון מצד קלענערע קהילות זיך צו עמאַנסיפּירן פון וויטעבסקער קהל, פלעגט דער וועד המדינה ענטפֿערן מיט שטרענגע אזהרות און רעפֿרעסיעס.

II. אונטער רוסישער הערשאַפט (1772—1900)

1. אין דער צײַט פון יעקאַטערינע II (1772—1796)

אין 1772 איז געשלאָסן געוואָרן צווישן רוסלאַנד, פּרײַסן און עסטרײַך אַן אָפּמאַך אַוועקצונעמען אַ ריי טעריטאָריעס פון פּוילן (ערשטע צעטיילונג). לויט דעם דאָזיקן אָפּמאַך האָט רוסלאַנד באַקומען טיילן פונם ווײַסרוסישן געביט מיט די שטעט מאָהילעוו, פּאָלאָצק און וויטעבסק. בײַ דער צווייטער צעטיילונג אין 1793 האָט רוסלאַנד באַקומען די איבעריקע ווײַסרוסישע טע־ריטאָריעס.

די יידישע באַפֿעלקערונג אין וויטעבסק האָט אין 1772 געציילט אָפּי־ציעל 1,227 נפשות און אין די שטעטלעך און דערפער פון וויטעבסקער אויעזד 797 נפשות (64.8%), בכן האָט זיך די צאָל יידן אין וויטעבסק פֿאַר־גרעסערט אין פֿאַרגלײַך מיטן יאָר 1765 אויף כּמעט צוויי מאָל אַזוי פיל

(667 אויף 1,227). די צאָל יידן אין אויעזד האָט זיך פאַקטיש פאַרקלענערט מער ווי אויף אַ העלפט (פון 1692 אויף 797). די דאָזיקע אָפיציעלע ציפערן פאַרדינען ניט צוליב זייער אומוואַרשיינלעכקייט — אַ פאַרגרעסערונג במשך פון 7 יאָר אויף קנאַפּע 100% — קיין גרויסן צוטרוי. זיי ווײַזן אָבער בלי־ספק אָן אויף אַ טענדענץ צו פאַרלאָזן צוליב די אומרואיקע צײַטן קליינע ישובים און זיך באַזעצן אין די גרעסערע קהילות, וואו דער ישובניק האָט געהאָפט צו געפינען מער זיכערקייט.

ווײַסרוסלאַנד איז אײַנגעגלידערט געווארן אין דער צאַרישער אימפעריע אין די יאָרן פון דער קורצדויערנדיקער ליבעראַלער תקופה אין דער פאָלי־טיק פון יעקאַטערינע II. דער דאָזיקער פאַקט האָט אויך געפונען אַן אויסדרוק, הגם ניט קיין קאָנסעקווענטן, אין איר פאָליטיק לגבי די פריש צוגעקומענע בערך צען טויזנט ווײַסרוסישע יידן. דער אוקאַז פון דעם יאָר 1776 האָט אײַנגעהאַלטן די אַלטע פוילישע אָרגאַניזאַציע־פאָרם פון יידן ווי אַ שטײַער־צאָלנדיקע און קאָלעקטיוו־פאַראַנטוואָרטלעכע גרופּע, האָט מען דעריבער געמוזט אײַנהאַלטן אויך די אַלטע פוילישע קהילה־אָרגאַניזאַציע מיטן אויטאָ־נאָמען געריכט־וועזן (אין אויעזדנע און גובערניאַלע קהילות) פאַר ענינים צווישן יידן גופא. אין געמישטע פראָצעסן אָבער, דאָס הייסט, צווישן יידן און קריסטן, זײַנען די יידן אונטערגעוואָרפן געווארן דער קאָמפּעטענץ פון די שטאָטישע געריכטן. מיט צוויי יאָר שפּעטער האָט דער אוקאַז פון 1778 פאַר־אָרדנט אײַנצולידערן די יידישע באַפעלקערונג אין ווײַסרוסלאַנד (אויך אין די דערפער) אין די צוויי שטאָטישע שטאַנדן (סוחרים און קליינבירגער). אויף דעם יסוד איז אויך יידן מיט 5 יאָר שפּעטער געגעבן געווארן דאָס רעכט פון אַקטיוון און פּאַסיוון וואַלרעכט אין די אָרגאַנען פון דער שטאָטישער זעלבסט־פאַרוואַלטונג (אוקאַז פון 1783). דער דאָזיקער אוקאַז האָט באַדײַט אַ גרויסע ענדערונג אין דער ביז איצטיקער רעכטלעכער לאָגע פון די יידן, און די שטאָטלײַט, געווואוינט במשך פון יאָרהונדערטער צו קוקן אויף יידן ווי אויף בירגער פון אַ צווייטער מדרגה, האָבן סאַבאָטירט די פאַראָרדענונג צוצולאָזן יידן צו די קאָמונאַלע וואַלן. מיר זעען דאָס בולט אויפן בײַשפּיל פון וויטעבסק.

אין וויטעבסק זײַנען די וואַלן פון ראש־עירן (ראש־העיר — גאָראָדסקאָי גאָלאָוא) און דריי ריכטער פאָרגעקומען אין יאָר 1786 אָן דעם אָנטייל פון יידן, קעגן וואָס קהל האָט זיך באַקלאָגט בײַם ווײַסרוסישן גענעראַל־גובער־נאָטאָר. במשך פון די חדשים יאָנואַר־מערץ האָט דער גענעראַל־גובערנאָטאָר אויפגעפאָדערט 4 מאָל דעם וויטעבסקער מאַגיסטראַט דורכצופירן נײַע וואַלן מיטן אָנטייל פון יידן, אָבער זײַנע פאַראָרדענונגען האָבן ניט געהאָלפן. אין מאַי האָט די קריסטלעכע געזעלשאַפט (מסתמא די סוחרים־פאַראײַניקונג) געמאָלדן דעם מאַגיסטראַט, אַז זיי ווילן ניט האָבן קיין נײַע וואַלן, און דער מאַגיסטראַט האָט אָפּיציעל די מעלדונג אָנגענומען. בינתים האָט וויטעבסקער קהל דערלאַנגט דער קייזערין אַן אָנקלאָגע קעגן דער ניט געזעצלעכער האַנד־

לונג פון מאַגיסטראַט, און אין יולי האָט דער געזעראַל־גובערנאַטאָר פֿיאָטר כּאַסעק שטרענג פֿאַראָרדנט דעם מאַגיסטראַט צו באַשטימען נײַע וואַלן, אַניט וועט ער צוגעצויגן ווערן צו געריכטלעכער פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט (פֿריער נאָך איז ער שוין באַשטראָפט געוואָרן פֿאַר סאַבאָטירן די וואַלן מיט 100 רובל). דאָס האָט געווירקט. דעם 27־סטן יולי איז פֿאָרגעקומען די אַלגעמיינע פֿאַר־זאַמלונג פון קריסטן און יידן, און דער מאַגיסטראַט האָט פֿאָרגעלייגט, אַז פון די 100 וואַלמענער זאָלן די קריסטן אויסקלײַבן 75 און די יידן 25 (די יידישע סוחרים און קליינבירגער האָבן דעמאָלט לויט דער אָפּיציעלער ציילונג פון 1784 באַטראָפן 26.2 פּראָצענט פון דער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג, 1759 יידן און 6591 קריסטן), אָבער דער ווּיטעבסקער ראש־הקהל, דוד בן שלמה, האָט ניט געוואָלט מסכּים זײַן אויף אַזאַ צאָל יידישע וואַלמענער און די יידן זײַנען אַוועק.

אַנהויב אויגוסט איז דער פֿאָלאָצקער גובערנאַטאָר פֿערזענלעך געקומען קיין ווּיטעבסק און די וואַלן זײַנען סוף־כּל־סוף פֿאָרגעקומען. די סוחרים פון די דרײַ גילדיעס (16 קריסטן און 12 יידן) האָבן אויסגעקליבן אַ ראש־העיר און צוויי ריכטער. צווישן די לעצטע איז אויסגעקליבן געוואָרן דער ייד משה בן שמואל. דער גובערנאַטאָר דערקלערט אין זײַן ראָפֿאָרט, „אַז דער גאַנצער טומל אַרום די וואַלן איז פֿאָרגעקומען... ווײַל די קריסטלעכע געזעלשאַפֿט איז געווען זייער אײַנגעשפֿאַרט בנוגע דעם אָנטייל פון יידן אין די וואַלן... זי איז נאָך דערצו געווען אָנגעפּירט פון מאַגיסטראַט מיטן גאָלאָווּ בראש.[78] אין יאָר 1789 טרעפֿן מיר שוין אָן אין די אַקטן צוויי יידישע ראַטמענער: ליטמאַן און דעם אויבן דערמאָנטן דוד בן שלמה,[79] און אין יאָר 1803 — דעם ראַטמאַן שמואל יאַנקעלעוויטש.[80]

דער אוקאַז צו פֿאַרעכענען אַלע יידן אין די צוויי שטאָטישע שטאַנדן האָט געבראַכט צו אַן עקאָנאָמישן חורבן אַ סך דאָרפישע און קליינשטעטלדיקע יידן, וואָס מען האָט געניט צו פֿאַרלאָזן זייערע הײַמען און זייערע דאָרפישע פּרנסות. דער פּראָצענט דאָרפישע יידן אין ווּיטעבסקער אויעזד, למשל, האָט אין יאָר 1772 באַטראָפן די 907 דערפֿער מער ווי אַ דריטל (39.4%) פון דער גאַנצער יידישער באַפֿעלקערונג.[81] דער פֿאָלאָצקער גובערנאַטאָר האָט זיך מיט התמדה געמוטשעט פֿאַר דעם ענין און אין יאָר 1782 פֿאַראָרדנט, אַז יידן מוזן תּיכף פֿאַרלאָזן די דערפֿער און זיך באַזעצן אין די שטעט, דערבײַ האָט ער שטרענג אָנגעזאָגט די פּריצים זיי ניט צו העלפֿן. די עקאָנאָמישע עקסיס־טענץ פון טויזנטער דאָרפישע פֿאַמיליעס איז אַרונטערגעריסן געוואָרן. ס'וויזט אויס, אַז אייפֿעריקע באַאַמטע האָבן שפּעטער אָנגעהויבן צו טרײַבן יידן אויך פון די שטעטלעך, וואָס זײַנען געווען דאָס אייגנטום פון פּריצים, דערײַבער איז דער דערמאָנטער פֿאָסעק אַרויס אין יאָנואַר 1796 מיט אַ נײַער פֿאַר־אָרדענונג, וואָס קלערט אויף, אַז די בהלה בײַ די קליינשטעטלדיקע יידן און זייערע פּריצים (זיי האָבן מורא געהאַט צו פֿאַרלירן אַ גוט מעלקנדיקע קו)

איז ניט קיין באגרינדעטע, ווײל דער געזעץ איז נאר נוגע דערפער און ניט די קליינע שטעטלעך. די ארויסגעטריבענע דארפישע יידן האבן זיך באדארפט באזעצן נאר אין די אויעזדנע און גובערניאלע שטעט אדער אין די ערטער, ווו זיי זײנען שוין געווען פריער צוגעשריבן און דאס במשך פון איין יאר.

בינתים האט מען שוין דעם געזעץ אויסגעשפרייט אויף דארפישע פרנסות פון שטאטישע יידן, ווי ברויערי און פארקויף פון משקאות. אין סעפטעמבער 1795 האט דער זעלבער פאסעק פארארדנט, אז אלע, וואס האבן ניט באצאלט קיין שטײַערן, און יידן אן אויסנאם, טארן זיך ניט פארנעמען מיט טרײַבן ברענפן און בירן־ברויערי מיט דער כארקטעריסטישער מאטיווירונג, אז יידן דארפן זיך לויטן געזעץ פארנעמען נאר מיט מסחר, ווײל מיט זייערע ברויערײַען טרײַבן זיי די פויערים צו שיפרות.[82]

דאס זײנען געווען די ערשטע „געווינסן" פון די ווײַסרוסישע יידן פון דער נײַער צארישער ממשלה און א דראנדיקער סיגנאל פאר דעם, וואס האט געדארפט קומען שפעטער.

די רעגירונג אליין האט, ווי ס'ווײַזט אויס, אײַנגעזען, אז זי איז געגאנגען צו ווײַט און אויף א בקשה פון א דעפוטאַציע פון די ווײַסרוסישע קהילות צו דער קייזערין אין 1784, וואס אין איר באקלאגן זיי זיך אויף די עוולות, וואס ווערן באגאנגען לגבי זיי אין נאמען פון געזעץ און סתם אזוי פון הפקרות, האט דער סענאט אין 1786 באפוילן אפצושאפן פאסעקס פארארדנונג פון 1782 צוצונעמען בײַ די דארפישע יידן דאס רעכט פון ברויערײַען און צו האלטן קרעטשמעס און ציטוויליק אפשטעלן דעם גירוש פון די דערפער אין די שטעט, וואו זיי האבן נאר פארגרעסערט די ענגשאפט און די אלגעמיינע נויט. דער באשלוס פון סענאט האט אין דער זעלבער צײַט פארשמעלערט די ראמען פון דער יידישער קהילה־אויטאנאמיע: די שטאטישע געריכטן, וואס ווערן צונויפגעשטעלט פראפארציאנעל פון קריסטן און יידן, זײנען להבא איינציק און אליין קאמפעטענט אין ציווילע און קרימינעלע פראצעסן צווישן יידן גופא, און די רבנים אין די אויעזדנע און גובערניאלע קהילות דארפן זיך בלויז פארנעמען מיט ריין רעליגיעזע ענינים. די אחריות פאר די שטײַערן האט קהל ווײַטער געמוזט טראגן.

הגם אין אוקאז איז פעסטגעשטעלט געווארן דער פרינציפ, אז יידן זײנען גלײַכבארעכטיקטע מיטגלידער פון די צוויי שטאטישע שטאנדן, האט מען שפעטער וועגן דעם אינגאנצן פארגעסן און אין יאר 1794 האט מען אויף די יידן ארויפגעלייגט דאפלטע שטײַערן אין פארגלײַך מיט די קריסטלעכע בירגער מיט דער גרויסמוטיקער „הנחה", אז די, וואס ווילן אויף זיך ניט נעמען אזא לאסט, מוזן פארלאזן דאס לאנד נאכן אפצאלן א געלט־שטראף — א דאפל־שטײַער פאר דרײַ יאר. חוץ דעם איז ווײַסרוסישע יידן פארווערט געווארן זיך צו באזעצן אין די אינעוויניקסטע רוסישע גובערניעס, וואו זיי האבן ניט קיין וואוינרעכט, און זיי האבן זיך געמעגט דארט אויפהאלטן בלויז

צייטווייליק. אַזוי אַרום איז ווייסרוסלאַנד געוואָרן דער ערשטער „תּחום המושב“ אונטערן צאַרישן סצעפּטער.

2. אין דער צייט פון אַלעקסאַנדער I (1801—1825)

דער לפּי־ערך ליבעראַלער קורס אין דער ערשטער העלפט פון אַלעק־סאַנדער ו הערשאַפט האָט אין דעם מצב און באַציאונג צו יידן וויניק וואָס געענדערט. עס איז אַראָפגענומען געוואָרן פון סדר־היום דער יידן־פּיינדלעכער באַריכט פון דעם צאַרישן „יידן־קענער“ דערזשאַווין, וואָס האָט זיין יידן־קענ־טעניש געשעפּט אין ווּיטעבסק בּיים אָרטיקן קריסטלעכן בירגערטום, בּיי די לערער פון דער אָרטיקער יעזואיטן־קאָלעגיע, אַפּילו בּיי די ווּיטעבסקער קאָזאַקן (ער האָט זיין באַריכט געשריבן אין ווּיטעבסק אין 1800). דעמאָלט איז געשאַפן געוואָרן דער „קאָמיטעט אינצוואָרדענען יידן“ און ס'איז אַרויס־געגעבן געוואָרן דער סטאַטוט פון 1804. דאָס אַרטיקל 34 פון סטאַטוט, וואָס האָט פאַראַרדנט, אַז פון 1־טן יאַנואַר 1808 טאָר קיין ייד ניט האַלטן אין די דערפער און ישובים קיין שום אַרענדע, קיין שענק, אינפאָר־הויז, ניט פאַר־קויפן דאָרט קיין בראָנפן, אַפילו ניט וואוינען דאָרט — אָט די דאָזיקע באַגרענעצונגען זיינען באַזונדערס גרויזאַם אָנגעוועדט געוואָרן אין ווּיטעבּ־סקער גובערניע.[83] ערשט דער אוקאַז פון דעצעמבער 1808 האָט אָפּגעשטעלט אויף אַן אומבאַשטימטער צייט דעם גירוש פון די דערפער.

דער סטאַטוט פון 1804 האָט אין הסכם מיט די אויפקלערונגס־טענדענצן, בּעסער געזאָגט, מיט די אַסימילאַציע־טענדענצן פון דער רעגירונג לגבּי דער יידישער באָפעלקערונג געגעבן זיי אַ פרייען צוטריט צו אַלע עלעמענטאַר־, מיטל־ און הויכשולן, ווי אויך דאָס רעכט צו גרינדן אייגענע שולן, וואו אייגע פון די דרײַ שפּראַכן: רוסיש, פּויליש אָדער דײַטש זאָל געלערנט ווערן. אין דער פּראַקטיק אָבער האָט דאָס געהאָט אַ קנאַפּע ווירקונג. עס איז פאַר דעם דעמאָלטיקן קולטור־מצב פון די יידישע מאַסן אין רוסלאַנד געווען פריצייטיק. מיר זעען דאָס אויפן בּיישפּיל פון ווּיטעבסק.

אויף אַן אָנפראָגע פון שול־וויזיטאָר פּיאָטר צעיס צום ווּיטעבסקער קהל, „וואָסערע מיטלען האָט ער אָנגענומען אינצופּירן אָנפאַנגס־שולן פאַר די קינדער פון זייער פאָלק“, האָט קהל דעם 2־טן אויגוסט 1808 געענטפערט, אַז די קהילה קען אויף זיך ניט נעמען אַזאַ פינאַנציעלע לאַסט ווי אויסצוהאַלטן אַ שול, חוץ דעם פּעלן יידישע לערער, ווײַל נאָר זיי זיינען מסוגל צו לערנען יידישע קינדער, וואָס פאַרשטייען ניט די רוסישע שפּראַך. קהל לייגט דע־ריבער פאָר צו פאַרפליכטן אַלע יידישע עלטערן, וואָס האָבן קינדער אין שול־עלטער, זיי זאָלן „צוגעוואוינען“ זייערע קינדער צו איינעם פון די דער־מאָנטע שפּראַכן, וואָס וועט שפּעטער, ווען מען וועט עפענען די שול, פאַר־לייכטערן זיי דעם לימוד. אונטער דעם ענטפער זיינען אונטערגעשריבן דרײַ ווּיטעבסקער קהל־לײַט: אַבעלע שאַליט, מעיערסאָן און נחום באָגאָראַד. ענלעכע

אויסמיטלדיקע ענטפער האָבן צוגעשיקט כמעט אַלע 16 ווייסרוסישע קהילות, צו וועלכע דער וויזיטאַטאָר האָט זיך געווענדעט מיט אַזאַ פראַגע.[84] וועגן דער וויטעבסקער גובערנאַטאָר האָט אַרום 1820 באַשלאָסן אויסצופירן די באַשטימונג פון סטאַטוט וועגן יידישע שולן, האָט דער קלעריקאַלער מיניסטער כאָר בילדונג און אמונות, גראַף גאָליצין, דאָס ניט דערלאָזט מיט דעם מאָטיוו, אַז זיין מיניסטעריום גרייט צו אַ נייע פאַראָרדענונג וועגן דעם ענין און אַז מען קען ניט עפענען קיין ספּעציעלע יידישע שולן צוליב דער פאַראָרעמונג פון די קהילות, דוחק אין יידישע לערער אאַז"וו. דער סענאַט האָט אין זיין באַשלוס פון 14־טן אויגוסט 1821 באַשטעטיקט די שטעלונג פון מיניסטער. פאַר גאָליצינען זיינען ספּעציעלע יידישע שולן געווען צו אַ שוואַך מיטל פאַר זיינע אַסימילאַציע־ און שמד־טענדענצן.[85]

אין דער אַרגאַניזאַציע און פונקציעס פון קהל האָט אויך דער סטאַטוט כון 1804, וואָס האָט וויטעבסק אַרויפגעלייגט אויף אים די אחריות פאַר די יידישע שטיבלעך, ווייניק וואָס געענדערט און הגם די יידן זיינען אונטערגעוואָרפן געוואָרן דעם שטאָטישן מאַגיסטראַט, דער פאָליציי און דעם אַלגעמיינעם גריכט, האָט ער אָבער איבערגעלאָזט דאָס רעכט צו ווילן אַלע דרײַ יאָר רבנים און קהל־לײַט, וואָס האָבן באַדאַרפט אַכטונג געבן אויף רעליגיעזע ענינים און פסקענען אַלע סיכסוכים, וואָס האָבן אַ שייכות צו רעליגיע (עס איז נאָר די רבנים שטרענג אָנגעזאָגט געווארן זיך ניט צו באַנוצן מיט דעם הרם). פאַקטיש אָבער האָט זיך דער בית־דין פאַרנומען אויך מיט ציווילע ענינים צווישן יידן גופא. די וואַלן פון ראשי־הקהל און רבנים האָבן געמוזט יעדעס מאָל באַקומען אַ באַשטעטיקונג פון דער גובערניאַלער מאַכט. די רעגירונג האָט פאַקטיש אָנערקענט קהל ווי אַ לעגיטימע רעפּרעזענטאַנץ פון דער קהילה אויך אין אַנדערע ענינים אָחוץ שטייערן און רעליגיע. זי האָט דרײַ מאָל — אין 1803, 1807 און 1818 — צונויפגערופן קיין פּעטערבורג פאַרטרעטער פון יידישע קהילות, בכדי אויסצוהערן זייער מיינונג וועגן אַלגעמיינע יידישע ענינים.

די פאַרזאַמלונג פון אויגוסט 1818 אין ווילנע, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט 18 קהילה־שליחים, בכדי אויסצואווייזן דעפוטאַטן קיין פּעטערבורג, האָט צווישן אַנדערע אויסגעקליבן די וויטעבסקער פאַרשטייער בייגוש בר״י לאַפקאָווסקי און פאַר זיין פאַרטרעטער (קאַנדידאַט) מרדכי לעפּלער.[83] די פּעטערבורגער דעפוטאַציע האָט נאָך אַ ריי יאָרן זיצן אין דער הויפּטשטאָט גאַרניט געקענט פּועלן און האָט זיך מיט דער צייט פאַרוואַנדלט אין אַ גרופּע שתדלנים מיט זונדל זאַנענבערג פון גראָדנע בראָש. זי איז אויפגעלייזט געוואָרן אין יאָר 1825, וועז די רעאַקציע אין דעם צווייטן רעגירונגס־פּעריאָד פון אַלעקסאַנדער ו האָט זיך געהאַט שטאַרק באַפּעסטיקט.

פריער נאָך האָט מען זיך דערמאָנט אין דעם אָפּגעלייגטן גירוש פון 1808 און אין אַפּריל 1823 איז אַרויס אַ באַפעל צו די גובערנאַטאָרן פון ווי־

טעבסק און מאהילעוו, וואס האט באשטימט, אז 1) אין אלע דארפישע ישובים פון ביידע גובערניעס איז יידן פארווערט צו האלטן ארענדעס, קרעטשמעס, שענקען, פאטשטן און דארט וואוינען; אלע ארענדע־קאנטראקטן ווערן בטל פונם 1־טן יאנואר 1824; 2) ביז צום 1־טן יאנואר 1825 ארויסשיקן די יידן פון די דערפער; 3) יידישע הויזירער איז פארווערט ארומצופארן איבער די דערפער מיט סחורות. דער וויטעבסקער גובערנאטאר האט מאטיווירט אין זיין באפעל פון 11־טן אפריל 1823 דעם קייזער־לעכן אוקאז מיט דער וועגדונג פון די ווייסרוסישע פריצים און דער מיינונג פון סענאטאר באראנאוו, אז די הויפט־סיבה פון דעם שלעכטן מצב פון די לייב־אייגענע ווייסרוסישע פויערים זיינען די דארפישע יידן מיט זייער ברענפן־האנדל.

די אדמיניסטראציע האט זיך צוגעאיילט און שוין ביזן 1־טן יאנואר 1825 באווייזן ארויסצוטרייבן פון ביידע גובערניעס 20,000 יידן. דערפון האבן זיך 7,651 נפשות באזעצט אין די שטעט פון וויטעבסקער גובערניע, א היפשע צאל אין וויטעבסק גופא.[87] ווי ווייט ס'האט זיך פארקלענערט די יידישע דארפישע באפעלקערונג נאך דער ערשטער פאזע פון גירוש, אנהויבנדיק פון יאר 1782, קען מען זען פון דעם פאקט, אז אין דער וויטעבסקער קהלשער סביבה האבן אין יאר 1811 געוואוינט נאר 210 יידישע משפחות, וואס האבן באטראפן 17.1% פון גאלע משפחות (אין יאר 1772 — 797 משפחות, וואס האבן באטראפן 64.8%). דער גירוש פון 1823—1824 האט דערפירט צו נאך א גרעסערער אויסליידיקונג פון די דארפישע ישובים פון זייערע יידישע אינוואוינער. אויפן חשבון פון די דערפער האט זיך אנזעעוודיק פארגרעסערט די יידישע באפעלקערונג אין וויטעבסק — פון 1,227 נפשות אין יאר 1772 אויף בערך 5,940 נפשות,[88] דאס הייסט, א וואוקס אויף כמעט 5 מאל אזוי פיל.

די ציילונג פון 1811 גיט אונז אויך א באגריף וועגן דער פראפעסיאנעלער סטרוקטור פון דער יידישער באפעלקערונג אין וויטעבסק אנהויב 19־טן י"ה. אין דעם דאזיקן יאר זיינען אין וויטעבסק געווען נאר 9 משפחות, וואס האבן געהערט צום סוחרישן שטאנד, און 1,224 משפחות — צום שטאנד קליינ־בירגער (קרעמער, בעלי־מלאכות און אנד'). האנטווערקערישע משפחות זיינען געווען 405 (33.1%), פון זיי זיינען 126 געווען שניידערס (31.0%), 53 — קצבים (13.0%), 35 — גאלד־ און קופערשמידן (8.6%), 32 — טעפלערס און מוליערס (7.9%), 27 — פארבערס (6.6%), 24 — ברענפן־ברויערס (5.9%), 24 — גארבערס און 23 — שוסטערס (5.6%). צוזאמען באטרעפן די אויסגע־רעכנטע פאקן 84.5% פון אלע בעלי־מלאכות. די ציילונג רעכנט נאך אויס: 19 קנעפמאכערס, 13 שערערס, 8 זיגערמאכערס, 6 פלי־זמרים, 5 וואטע־מאכערס, 4 פאו־מעט־מאכערס, 2 ליכט־ציערס, 2 זאלץ־זידערס, 1 גראווירער און 1 וועבער. אין די דערפער האבן זיך 198 משפחות פארנומען מיט ארענ־דעס און קרעטשמערי און נאר 12 — מיט מלאכה, דאס הייסט נאר 5.7% פון אלע דארפישע משפחות, 6 מאל ווייניקער ווי בני די שטאטישע יידן.

ניט געקוקט אויף דער יידן־פײַנדלעכער פאָליטיק פון דער רוסישער רעגירונג, האָט די יידישע באָפעלקערונג פאַרנומען בעת דעם פראָנצויזיש־רוסישן קריג אין 1812 בדרך־כלל אַ פראָ־רוסישע שטעלונג און אין פיל פאַלן אַרויסגעוויזן אַן אַקטיוון פאַטריאָטיזם מיט אויסשפּירן דעם שונא, מיט צושטעלן שפּײַז פאַרן מיליטער און זיך באָשטײַערט פאַר דער מלחמה אָדער־וו. עס האָט אַפילו געטראָפן אַ פאַל, אַז אין אַ שטעטל לעבן וויטעבסק האָט אַ ייד פאַרהאַלטן אַ פראָנצויזישן קוריער מיט דעפּעשן פון פּאַריז צו נאַפּאָלעאָנען און אים געבראָכט צו דער רוסישער מיליטער־אָפּטיילונג, וואָס איז געשטאַנען בײַ וויטעבסק. דער ייד האָט שוין ניט באַוויזן זיך אומצוקערן אין זײַן היימשטאָט, וואָס די פראָנצויזן האָבן פאַרנומען, און האָט זיך אומגעקערט ערשט צוזאַמען מיט דער זיגנדיקער רוסישער אַרמיי.[89] אַז וויטעבסקער יידן האָבן זיך באַטייליקט אין אויסשפּיר־דינסט פאַר דער רוסישער אַרמיי, מעלדעט דער וויטעבסקער ציווילער גובערנאַטאָר לערשען דעם הויפּט־אָנפירער באַרקלײַ דע טאָללי.[90] אין לעפּעל האָט די קהילה געזונטן אונטער איר שוץ רוסישע פאַרוואונדעטע סאָלדאַטן, וואָס די פראָנצויזן האָבן נאָכן אײַנגענעמען די שטאָט אַרויסגעוואָרפן פון שפּיטאָל, און דערמיט געראַטעוועט זייער לעבן.[91] אין דער רשימה פון וויטעבסקער בירגער, וואָס האָבן באַקומען מעדאַלן פאַר זייערע נדבות פאַר דער אַרמיי אין יאָר 1812, פיגורירן די וויטעבסקער יידן: שמחה קעכין, ראש־הקהל חיים עטינגער, יאָנקל ליכטנשטיין, גרשון (גרישאַ) סאָסקין, אַברהם בערעלסאָן און יהושע (אָווסיי) מאַיעווסקי.[92]

די פראָנצויזן זײַנען אַרײַן קיין וויטעבסק י״ט אָב 1812 און זײַנען פאַר־בליבן אין שטאָט ביז ג׳ כסלו.[93] זיי האָבן געבאָלעבאָטעוועט אין וויטעבסק פנהוג. זיי האָבן רעקוויזירט וואוינונגען, מעבל, שטוב־חפצים, יידישע בעלי־מלאָכות האָט מען גענויט צו אָדבעטן פאַר דער אַרמיי, זיי האָבן ממש אויס־גערויבט די שטאָט. לויט אַ חשבון, וואָס די שטאָט־דומע האָט צוגעשטעלט דעם ציווילן גובערנאַטאָר אין אַפּריל 1813, האָבן די אַלגעמיינע הזיקות, וואָס די אינוואוינער האָבן געהאַט בעת דער אָקופּאַציע, באַטראָפן 1,687,736 רובל, דערפון האָט דער הזיק פון דער יידישער באָפעלקערונג באַטראָפן 1,003,780 רובל, דאָס הייסט קנאַפּע 60%.* די אבידות אין מענטשן מחמת דער אויס־געבראָכענער עפּידעמיע און אָנפאַלן פון שונא האָבן באַטראָפן 2,415 נפשות, צווישן זיי 1,204 יידן (קנאַפּע 50%).[94]

וועגן דער באַציאונג פון דער פראָנצויזישער מאַכט צו דער יידישער באָפעלקערונג זאָגט עדות דער פּאָקט, אַז אין אויגוסט 1812, נאָך דעם ווי נאַפּאָלעאָן האָט פאַרלאָזט וויטעבסק אויפן וועג קיין סמאָלענסק, האָט דער קאָמאַנדיר פון שטאָטישן גאַרניזאָן געזעראַל שאַרפאַנטיע נאָמינירט אַ ציווילע רעגירנדיקע קאָמיסיע, אין וועלכער עס איז ניט אַרײַן קיין אײַן פאַרשטייער

*) 1,609,000 אַנדערע קוועלן האָבן די הזיקות אַנגעטראָפן 1,609,000 רובל (זע זײַט 68).

פון דער יידישער באַפעלקערונג. די פראַנצויזן האָבן צו די יידן ניט געהאַט קיין צוטרוי.[95]

עס האָט געמוזט יאָרן ביז די יידישע קהילות אין ליטע און ווייסרוס־לאַנד האָבן געקענט קומען צו זיך נאָך דעם חורבן פון 1812 און זיינע נאָכ־וויעלגישן. ניט געקוקט אָבער אויף דער גרויסער אָרעמקייט, האָט זיך די יידי־שע באַפעלקערונג אין וויטעבסק שטאַרק פאַרגרעסערט. אין יאָר 1815 האָט די וויטעבסקער קהילה שוין געהאַט 5,426 נפשות. בכן במשך פון 4 יאָר אַ פאַרגרעסערונג אויף 1,037 נפשות, דאָס הייסט אויף 30.6%.

אין יאָר 1809 האָט דער אָנגעזעענער גביר נפתלי־צבי־הירש שלאָס־בערג איבערגעלאָזט בירושה 40 טויזנט רובל. פון דעם געלט זיינען 15,000 רובל באַשטימט געווארן אויף פאַרשיידענע פילאַנטראָפישע צוועקן, ווי הקדש, תלמוד־תורה, גמילות־חסדים און אַנדערע. סוף יאָר 1812 באַקלאָגט זיך דער בעל־הפנקס, אַז צוליב די געשעענישן ווערן ניט צוריקגעצאָלט די הלוואות פון דער גמילות־חסדים־קאַסע און אַז בכלל קען מען ניט אויספירן די צוואה.

אַ יאָר צוויי פאַרן אויסבראָך פון דער מלחמה זיינען אין וויטעבסק אויפ־געבויט געווארן צוויי גרויסע שולן: אינע — די שול אינם שטאָט־טייל זאַ־האַריע, וואָס מען האָט אָנגעהויבן צו בויען אין 1806 און פאַרענדיקט אין 1810;[96] די צווייטע, אַ פיל גרעסערע, אין זאַרוטשייע האָט מען אָנגעהויבן צו בויען אין 1809. אויף דעם צוועק האָט אין זיין צוואה מנדב געווען 18,000 רובל נפתלי־צבי־הירש שלאָסבערג. און טאָמער ווען אַזאַ סומע זיין וויניק, זאָל מען פון זיין פאַרמעגן נעמען נאָך 7 טויזנט רובל. נאָר אויך די 25 טויזנט רובל האָבן ניט געקלעקט אויף אויסצובויען די שול. דער גובערנאַטאָר האָט געדראָט, אַז אויב מען ווען דעם בנין ניט פאַרענדיקן, ווען ער אים צונעמען פאַר אַ קירך. דער וויטעבסקער בית־דין האָט דעריבער אין 1811 דער־לויבט אַראָפצונעמען פון די צדקה־געלטער, וואָס שלאָסבערג האָט איבערגע־לאָזט פאַר אַנדערע צוועקן, נאָך 7,000 רובל.[97]

3. אונטערדריקונג אין דער צייט פון ניקאָלאַי I (1825—1855)

ניקאָלאַי דעם ערשטנס הערשאַפט איז געווען ביז היטלער־צייט דער פינסטערסטער פעריאָד אין דער געשיכטע פון רוסישן יידנטום, וואָס האָט אויך אין דער געשיכטע פון דער וויטעבסקער קהילה פאַרצייכנט טרויעריקע בלעטער. די שווערסטע גזירה — די קאַנטאָניסטן־גזירה, וואָס איז איינגע־פירט געווארן אין 1827, איז געווען ממש אַ קינדער־אינקווויזיציע, וואָס האָט כמעט ניט קיין פאַרגלייכן אין דער יידישער געשיכטע (סײַדן דער נאַצי־מאָרד איבער דעם יידישן קינד מיט 100 יאָר שפעטער). די גזירה, פאַרשטייט זיך, האָט אויך ניט אויסגעמיטן די וויטעבסקער קהילה.

נאָך דעם ערשטן „נאַבאָר" פון רעקרוטן אין יאָר 1828 האָט מען אַ טייל יידישע יינגלעך אויפגעהאַלטן אין דרײַ קאַנטאָניסטישע באַטאַליאָנען,

וואָס האָבן זיך געפונען אין שטעט מיט אַ יידישער באַפעלקערונג, צווישן זיי אויך אין וויטעבסק. אָבער צוליב דער מורא, אַז דער אומפאַרמידלעכער, הגם געזונ שוועכערער קאַנטאָקט פון די קינדער מיט דער יידישער באַפעלקערונג קען שטערן די מיסיאָנערישע פּלענער פון „נאַטשאַלסטוואָ", האָט מען אינגיכן פאַראַרדנט, אַז מען זאָל יידיש יינגלעך שיקן נאָר אין שטעט מחוץ דעם תּחום־המושב. געשמדטע קאַנטאָניסטן, וועלכע זיי זײַנען אין 18־טן לעבנס־יאָר איבערגעגאַנגען אין רעגולערן מיליטער־דינסט, פּלעגט מען אין זעלטענע פאַלן קענען שיקן אויך אין שטעט, וואו יידן האָבן געלעבט.

מיט אָזאַ גרופּע געשמדטע קאַנטאָניסטן האָט אין וויטעבסק פּאַסירט דער פּאָלגנדיקער פאַל: אין יאָר 1852, נאָך דעם ווי מען האָט שוין באַווידזן במשך פון 24 יאָר צו דערפירן טויזנטער יידישע קינדער צו פּידישער און גויסטיקער פאַראַלענדונג, האָבן 20 געשמדטע סאָלדאָטן פון וויטעבסקער גאַרניזאָן דער־קלערט, אַז זיי זאָלן זיך אָפּ פון פּראַוואָסלאַווונעם גלויבן, היות מען האָט זיי אין פּערם, וועו זיי האָבן דאָרט געדינט, מיט געוואָלד אָפּגעשמדט. עס האָבן גיט געהאָלפן די מוסר־דרשות פון די גלחים. זיי האָבן אַפּילו ניט געוואָלט הערן וועגן אומקערן זיך צוריק צו פּראַוואָסלאַוויע. דער ענין איז דערגאַנגען צום „הייליקן ס׳נאָד", וואָס האָט אין זײַן באַריכט צום קריגס־מיניסטעריום באָשולדיקט די וויטעבסקער יידן, אַז דאָס איז געווויס געשען אונטער זייער אײַנפלוס. דאָס קריגס־מיניסטעריום האָט באָשלאָסן איבערצופירן די 20 יידישע ווידערשפּעניקע סאָלדאָטן אין אַ שטאָט, וואו ס׳זײַנען ניטאָ קיין יידן, און אַרויסגעבן אַן אַלגעמיינע פאַראַרדענונג, אַז להבא זאָל מען געשמדטע קאַנטאָניסטן באָשטימען אין רעגולערן מיליטער־דינסט נאָר אין געגענטן מחוץ דעם תּחום. צי דער דאָזיקער פאַל האָט ארויסגערופן וואָסערע ס׳ניט איז פאַראַלגונגען קעגן דער וויטעבסקער קהילה, איז ניט באַוואוסט.[98]

וויטעבסקער גובערניע, פונקט ווי אַלע גובערניעס פון די געווועזענע פוילישע געביטן, וואָס זײַנען אַריבער צו רוסלאַנד נאָך די צעטיילונגען פון פוילן, דאָס הייסט אויף דעם גאַנצן שטח פון תּחום־המושב, האָט באַאַראַרפט פון 1852 אָן צושטעלן אַ דאָפּלטע צאָל יידישע רעקרוטן. יידן האָבן געמוזט צו־שטעלן יעדער יאָר 10 רעקרוטן פון 1,000, בעת די ניט־יידישע באַפעלקערונג פון די זעלביקע געביטן האָט געגעבן רעקרוטן נאָר יעדע צווייטע יאָר, וועו עס איז אויסגעפאַלן דער „נאַבאָר" פון דעם מערבדיקן טייל פון דער אימפּעריע (איין יאָר האָט מען געזומען רעקרוטן פון די מזרח־געביטן און דאָס צוויטע יאָר פון די מערבדיקע טיילן). אין דעם באָפעל וועגן 9־טן „נאַבאָר" פון 1851 האָט מען יידן פון דער וויטעבסקער גובערניע ארויסגעווויזן ניקאָלאַי׳ס „חסד" און זיי דערלויבט צוצושטעלן קליינע קינדער אַנשטאָט דערוואַקסענע. אָבער די אַווי גערופענע שטראָף־רעקרוטן, וואָס זיי דאַרפן צושטעלן לויטן באָפעל פון 27־סטן דעצעמבער 1850, מוזן זײַן עלטער פון 20 יאָר (דער דאָזיקער באָפעל האָט פאַראַרדנט צו נעמען צו איין דערוואַקסענעם יידישן רעקרוט

פֿאַר יעדע 2,000 רובל חובות, וואָס די קהילות זײַנען געבליבן שולדיק דעם מלוכה־אוצר פֿאַר די שטיצערן). די ווּיטעבסקער יידן האָבן אָבער בשום אופן ניט געקענט צושטעלן די געפֿאָדערטע צאָל רעקרוטן צום לעצטן „נאַבאָר". די יידישע באַפֿעלקערונג אין דער גאַנצער ווּיטעבסקער גובערניע האָט אין יאָר 1852 געציילט 57,766 נפשות,[99] דאָס הייסט, זי וואָלט געדאַרפט צושטעלן 577 רעקרוטן, דערפון 100 פון ווּיטעבסק גופא (אַרום דער דאָזיקער צײַט האָט ווּיטעבסק געציילט בערך 10,000 יידן). אויסער דעם האָט מען נאָך געמוזט צושטעלן צו דרײַ שטראָף־רעקרוטן פֿאַר יעדן רעקרוט, וואָס האָט געפעלט צו די פּריערדיקע „נאַבאָרן". ניקאָלאַי האָט נאָך אַמאָל באַווּיזן זײַן גנאָד, אוּן אַ סענאַט־באַשלוס פון 11־טן מאַי 1851 האָט די יידן אין דער ווּיטעבסקער גובערניע פֿאַרלענגערט דעם טערמין פון צושטעלן רעקרוטן ביז ערשטן יאַנואַר 1852.[100]

מיט צוויי יאָר שפּעטער, בעת דעם 10־טן „נאַבאָר" פון 1853 אין די מערב־גובערניעס, ווען פון די דרײַ גובערניעס: פּסקאָווער, ווּיטעבסקער אוּן מאָהילעווער איז באַפֿוילן געוואָרן צו נעמען פון דער ניט־יידישער באַפֿעלקערונג נאָר 3 פון 1,000 (אין די יאָרן 1846 אוּן 1847 איז זי צוליב אַן אומגעריכטער בכלל באַפֿרײַט געוואָרן פון דעם חוב צוצושטעלן רעקרוטן), האָבן די יידן פון דער ווּיטעבסקער אוּן אויך מאָהילעווער גובערניעס געדאַרפט צושטעלן די זעלבע צאָל רעקרוטן ווי פריער — 10 פון 1,000, דאָס הייסט, אַז יידן פון די צוויי גובערניעס האָבן אין דעם יאָר געמוזט געבן דרײַ מאָל מער רעקרוטן ווי ניט־יידן.[101]

די פֿריוווילעגירטע סוחרים האָבן בכלל ניט באַדאַרפט צושטעלן קיין רעקרוטן, די פֿאַרמעגלעכערע האָבן געקענט מיט געלט אויסקויפן זייערע קינדער פון רעקרוטשינע, במילא איז די גאַנצע שווערע לאַסט געפֿאַלן אויף די אָרעמע.

דער טרויעריק־באַרימטער באַפֿעל פון יולי 1853 האָט דערלויבט צו נעמען סתּם פֿאַספֿאָרטלאָזע יידן אוּן זיי אָפּגעבן פֿאַר רעקרוטן. דאָס הָאָט אַרײַנגעבראַכט אַ שרעקלעכע דעמאָראַליזאַציע אינם יידישן לעבן. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ צײַט פון כאַפּערס, וואָס האָט דערפירט צו אַזעלכע הימל־שרײַענדיקע עוולות, ווי כאַפּן קליינע קינדער כלומרשט אַן פּאַספֿאָרטן, אַז דער ווייטעבסקער־מאָהילעווער גענעראַל־גובערנאַטאָר אורוסאָוו האָט שוין ניט געקענט פֿאַרשווייגן די גרויסע עוולה אוּן אָנגעוויזן אין זײַנע באַריכטן אויף די שעדלעכע אויסווירקונגען פון דעם דאָזיקן באַפֿעל.[102]

ערשט מיט ניקאָלאַיס טויט אין יאָר 1855 איז געקומען אַ מילדערונג אין דעם אכזריותדיקן רעקרוטשינע־געזעץ פון 1827. אַלעקסאַנדער II האָט מיט זײַן באַפֿעל פון 26־סטן אויגוסט 1856 אָפּגעשאַפט די גרויזאַמע באַשטימונגען פון געזעץ, היינו די קאַנטאָניסטן־סיסטעם, דאָס כאַפּן פּאַספֿאָרטלאָזע יידן אוּן דאָס נעמען שטראָף־רעקרוטן פֿאַר שטיצער־חובות אוּן פֿאַר ניט צוגע־

שטעלטע רעקרוטן. מיטן מבטל מאַכן די קאַנטאָניסטן־סיסטעם איז אָבער די אָרדענונג בײַם אָפּגעבן רעקרוטן געבליבן די זעלביקע, וואָס פריער, דאָס הייסט, אויף קהל איז וויטעבסק געלעגן דער חוב צוצושטעלן אַ באַשטימטן קאָנ־טינגענט זעלנער, ממילא איז די כאַפּער־אינסטיטוציע געבליבן עקסיסטירן וויטעבסק ביז דעם יאָר 1874, וועלכן מען האָט אין רוסלאַנד אײַנגעפירט די אַל־געמיינע מיליטער־פליכט. אויך דער באַפעל פון דעצעמבער 1856 אָפּצושיקן די קאַנטאָניסטן אַהיים האָט פאַר יידן שוין ניט געהאַט קיין גרויסע באַדײַטונג, ווײַל ער האָט וואָס שײַך יידן פאַרויסגעזען די באַפרײַאונג נאָר פון די סאָל־דאַטן, וואָס האָבן זיך ניט געשמדט. היות אָבער ווי נאָר געצייכנט קאַנטאָניסטן זײַנען געבליבן בײַ זייער אמונה, איז אויסגעקומען, אַז נאָר גאָר אַ קליינע צאָל האָט מען אָפּגעלאָזט אַהיים און די איבעריקע האָבן זיך וויטער געמיזט פּײַניקן אין דעם קאַנטאָניסטן־גיהנום.

אויך די צווייטע פּלאָג פון ניקאָלאַיס רעזשים — עלילת־דם בילבולים — האָט ניט אויסגעמיטן וויטעבסק. מיר מיינען דאָ דעם טרויעריק־באַרימטן וועלישער בלוט־בילבול (1823—1835). וועליזש איז אַ שטעטל אין וויטעב־סקער גובערניע און די אויספֿאָרשונג קעגן די אומשולדיקע קרבנות איז גע־פירט געוואָרן אונטער דער דירעקטער לײַטונג פון וויטעבסקער־מאָהילעווער געזעראַל־גובערנאַטאָר פירשט ר. כאָוואַנסקי, וואָס איז געווען אַ גרויסער רעאַקציאָנער און אַ פינסטערער אַנטיסעמיט. הגם דער וויטעבסקער הויפּט־געריכט האָט דעם 22־סטן נאָוועמבער 1824 בײַדע אָנגעקלאָגטע וועליזשער יידן באַפרײַט און „פאַרמשפּט" דעם הויפּט־עדות פון דער באַשולדיקונג „פאַר איר אויסגעלאָסנקייט" תשובה צו טון, איז פונדעסטוועגן מיט דער הילף פון אַן ארגאַניזירטער און דורך דעם הויפּט פון דער לאָקאַלער אַדמיניסטראַציע אָנגעפירטער טײַוולאָנישער אינטריגע דער פּראָצעס ווידער באַגינט געוואָרן. דאָס מאָל האָט זיך די אויספֿאָרשונג געפונען אין אויסשליסלעכן רשות פון געזעראַל־גובערנאַטאָר כאָוואַנסקי, איז איצט אויך די וויטעבסקער קהילה אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין דעם קרײַז פון די פאַנטאַסטישע ליגנס פון דער שיפֿורער און אויסגעלאָסענער מאַריאַ טערעזיעווא. אין איינער פון אירע פיל־צאָליקע ליגנעריש דערקלערונגען האָט זי עדות געזאָגט, אַז זי האָט אין אַ פעסל אָפּגעפירט דעם דערמאָרדעטן קינדס בלוט קיין וויטעבסק און ליאָזנע און אַז אין וויטעבסק איז זי פאַרפאָרן אין אַ גרויס הויז, וואו עס זײַנען זיך צו־נויפגעקומען אַ סך יידן, צווישן וועמען מען האָט פאַרטיילט שטיקלעך לײַוונט אײַנגעטונקען אינם געבראַכטן בלוט. פאַר כאָוואַנסקין האָט אַ שײַן געטאָן די האָפענונג, אַז דאָ וועט מען קענען אויך די וויטעבסקער קהילה אַרײַנציען אין דעם בלוטיקן שפּיל. אויף זײַן פאַראַרדענונג זײַנען צוויי מיטגלידער פון דער קאָמיסיע און דעם צאַרס פליגל־אַדיוטאַנט שקורין אָפּגעפאָרן אין יאָר 1828 קיין וויטעבסק, מיטנעמענדיק מיט זיך די טערעזיעווא און מאַקסימאָווא, די געוועזענע קריסטלעכע דינסט פון דער באַשולדיקטער חנה צייטלין (טע־

רענטיעווא האָט בינתים באַוויזן אַרײַנצושלעפּן אין איר ליגנערישער נעץ נאָך צוויי קריסטינס, ווי אָנטייל־נעמערינס אין דעם פאַרברעכן, בכדי זיי זאָלן אָנ־ווײַזן אויף די הײַזער און אויף די יידן, צו וועמען זיי האָבן געבראַכט דאָס בלוט. מאַקסימאָווא האָט אין וויטעבסק אָנגעוויזן אויף לייזער שטערנזאַנדס הויז, וואו זי האָט כלומרשט אַהין אַוועקגעטראָגן אַ האַלב פלעשל בלוט און עס אָפּגעגעבן לייזערס פרוי, דבורהקען. דער ליגן האָט אָבער תיכף גע־כלאַצט. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז לייזערס פֿרוי האָט מען גערופֿן ניט דבורהקע, נאָר שיינע און אַז זי איז געשטאָרבן מיט גאַנצע צוועלף יאָר פריער, זײַדער דאָס וועליזשער קריסטלעך קינד איז דערהרגעט געוואָרן. אויך טע־רענטיעוואָס ליגנערישע אָנווײַזונגען אין וויטעבסק האָבן ניט געהאָט קיין בעסער מזל: עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אייניקע פון די אָנגערופענע העניע עטינגאָף און ריסע גורעוויטש האָבן ערשט מיט 2־3 יאָר צוריק חתונה גע־האָט קיין וויטעבסק פון דער פרעמד און האָבן אין יאָר 1823 ממילא נאָך ניט געקענט וואוינען אין דער שטאָט, און די אַנדערע ווי משה און זעליק עטינגאָף און אהרן גורעוויטש זײַנען נאָך דעמאָלט געווען קינדער.[103]

דער עפּילאָג פון וועליזשער עלילת־דם איז באַקאַנט. נאָך 12 יאָר, ווען אייניקע פון די באַשולדיקטע, וואָס האָבן געהאָט אויסצושטיין בעת זייער זיצן אין תּפיסה גרויזאַמע פיזישע און פסיכישע לײַדן, זײַנען אַוועק פון דער וועלט, זײַנען די לעבן־געבליבענע, פורים 1835, באַפרײַט געוואָרן. מיט אַ חודש פריער האָט מען אַראָפּגענומען די קייטן פון שול און בית־מדרש, וואָס זײַנען אויף ניקאָלאַיס באַפעל 9 יאָר געווען געשלאָסן, און דער בלוטיקער קאָשמאַר, וואָס האָט במשך פון 12 יאָר געהאַנגען ניט נאָר איבער די יידן פון וויטעבסקער גובערניע, נאָר איבערן גאַנצן רוסישן יידנטום, איז זיך צעגאַנגען ווי שפּיג־וועבס.

די צײַטווײַליקע פאַראָרדענונגען פון נאָוועמבער 1851 וועגן „אײַנטיילן יידן" אין נוצלעכע און שעדלעכע האָט דער אַדמיניסטראַציע אין וויטעבסק אויפסנײַ געגעבן אַ גוטע געלעגנהייט צוצונעמען די פּרנסה און רודפן הונ־דערטער הענדלער, ניט־צעכאָווע בעלי־מלאָכות און סתם האָרעפּאַשנע יידן, וואָס האָבן געלעבט פון שווערער פיזישער האָרעוואָניע.

לויט די ידיעות, וואָס די וויטעבסקער שטאָט־דומע האָט אין יאָר 1853 צוגעשטעלט, האָט זיך די יידישע באַפעלקערונג געטיילט אויף פאָלגנדיקע 5 קאַטעגאָריעס („ראַזריאַדן"):

1. סוחרים: 42 משפּחות — 420 נפשות (2.3%);
2. האַנטווערקער: 878 משפּחות — 5,829 נפשות (45.9%);
3. ערד־אַרבעטער: 8 משפּחות — 67 נפשות (0.4%);
4. תושבים: א) אייגנטימער פון הײַזער און פּלעצער, וואָס זייער ווערט איז ניט נידעריקער פון 300 רובל — 472 משפּחות (3,685 נפשות), ב) בעלי־מלאָכות, וואָס זײַנען צײַטווײַליק פאַרשריבן אין די צעכן,

אַדער אַזעלכע, וואָס פאַרנעמען זיך מיט שטאָטישן האַנדל — 307 משפחות (2,026 נפשות), ג) רבנים באַשטעטיקטע פון דער מאַכט, פערזאָנען מיט וויסנשאַפטלעכע ראַנגען און אויסצייכענונגען; פון דער מאַכט באַשטעטיקטע לערער — צוזאַמען 58 משפחות (160 נפשות). בסך־הכל 837 משפחות — 5,871 נפשות (43.8%).

5. אַלע, וואָס געהערן ניט צו די פריערדיקע 4 קאַטעגאָריעס אָדער האָבן ניט צוגעשטעלט קיין באַווייזן, וואָס וואָלטן באַרעכטיקט זייער אַנ־געהעריקייט צו די דאָזיקע קאַטעגאָריעס. אָדער אַזעלכע, וואָס זיצנען בעת דער רעוויזיע אין 1850 ניט געווען פאַרשריבן צווישן די וויטעבסקער „מעשטשאַנעס": 150 משפחות — 609 נפשות (7.6%).

אין דער 5־טער קאַטעגאָריע האָט מען אַריינגערעכנט די אַלע, וואָס זיצנען לויט דער מיינונג פון דער מאַכט געווען ווירטשאַפטלעך אומנוצלעך און אַפילו שעדלעך און אויף זיי האָט זיך געזאָלט אויסגיסן די גאַנצע תוכחה פון ניקאָלאַיס רעזשים. צווישן זיי זיצנען געווען 22 פורמאַנעס, וואָס האָבן זיך געווענדעט צו דער גובערניאַלער מאַכט, מען זאָל זיי צורעכענען צו דער קאַטעגאָריע תושבים. אין זייער בקשה שרייבן זיי, אַז זייער אַרבעט איז אַ נוצלעכע און אַז זיי האָבן אַפילו באַקומען אַ דערלויבעניש צו פאַרברענגען 14 טעג אין דער הויפטשטאָט. די גובערניאַלע מאַכט האָט די בקשה אָפגע־ווארפן. דאָס מיניסטעריום פאַר אינעווייניקסטע ענינים אָבער האָט זיי יאָ דערלויבט צו גרינדן אַ ניט־האַנטווערקער־צעך, בכדי ניט אַריינצופאַלן אין דער 5־טער קאַטעגאָריע; יידישע שיפערס, וואָס פאַרנעמען זיך מיט איבער־פירן פראַכט אויף דער דווינע, האָט מען אָפגעזאָגט צו פאַררעכענען זיך אין דער 4־טער קאַטעגאָריע; דעם זעלבן גורל האָט אויך געהאַט אַ וואַטע־פאַבריקאַנט, וואָס האָט זינט 1835 געפירט זיין פאַבריק מיט דער הילף פון מאַשינעס. אויך האָבן ניט געקענט פאַררעכנט ווערן אין דער 4־ער קאַטעגאָריע ליים־ און דזשעגעכץ־אַרבעטער, האָלץ־העקערס, טרעגערס, וואַסער־טרעגערס, ברויט־בעקערס און הויז־דינער. ס'איז פונדעסטוועגן יאָ באַפרידיקט געוואָרן די בקשה צו גרינדן אַן אייגענעם צעך פון 36 וויטעבסקער ערד־גרעבער, „וואָס האָבן פון לאַנג זיך פלייסיק פאַרנומען מיט דורכפירן גרובנס, קאַנאַלן, מיט אויסטריקענען פעלדער און לאָנקעס, מיט דורכפירן נייע וועגן און באַקומען פאַר זייער אַרבעט לויבנדיקע אַטעסטאַטן פון פאַרשיידענע גוטבאַזיצער" (אַ כאַראַקטעריסטישע פון 6־טן יאַנואַר 1846 האָט זיי דאָס בפירוש דערלויבט צו אַרבעטן אין די דערפער פון וויטעבסקער און מאָהילעווער גובערניעס).

אויסער דעם געזעץ וועגן דער רעקרוטשינע, האָט קיין אייניציקע פון ניקאָלאַי דעם ערשטנס גזירות ניט געמאַכט אַזאַ שווערן אינדרוק אויף די יידישע פאָלקס־מאַסן ווי די גזירה וועגן בגדים, וואָס איז אינגעפירט געוואָרן אין דרי עטאַפּן: צוערשט האָט מען אינגעפירט אַ פריווילעגיע שטייער פאַר

יידישער קליידונג, וואס די קהילה האט רעכט צו נעמען (1836), נאך דעם ווי צוואנגס־שטיצער (1844) און לסוף האט מען לחלוטין פארווערט די יידישע הלבשה אין גאנץ רוסלאנד (1850).

מען האט זיך תיכף געגומען צום אלטן יידישן געווער: מען האט געכאסט, געזאגט תהילים, געריסן קברים, געקלאגט און געיאמערט. אייניקע קהילות האבן בכלל באשלאסן זיך צו קליידן וואס אינפאכער און באשיידענער, כדי ניט אויפצורייסן בני פרעמדע די אויגן און ניט פארשארפן קיין רדיפות אויף יידישע בגדים. רבנים און כלל־טוער פון וויטעבסקער און מאהילעווער גובערניעס האבן זי אייר תר"ה (1845) פונאנדערגעשיקט פון וויטעבסק אין אלע שטעט און שטעטלעך פון ביידע גובערניעס א ענווייע ביז יעדער קלייני־קייט דעטאלירטע רשימה פון תקנות, וואס זייער ציל איז געווען צו פארהינדערן אויסצומיידן פארשוועדערישקייט אין דער יידישער הלבשה. אין דער זעלבער צייט האט מען שוין אויך באניצט די אלטע טראדיציע פון קאמף קעגן פארשוועדערישקייט אויף שמחות, וואס דערמאנען אין פיל פרטים די נאלאגישע תקנות פון וויטעבסקער קהל פון יאר 1725.

אין 1850 האט זיך מיט דער ברכה פון ניקאלאיעוו ערשט אנגעהויבן דער זשאנדארמסקער קרייצצוג קעגן דער יידישער הלבשה, וואס האט זיך פארוואנדלט אין א געיעג פון דער צעווילדעוועטער פאליציי אויף מענטשן, וואס זייער איינציקע שולד איז באשטאנען אין דעם, וואס זיי האבן זיך ניט געווואלט שיידן מיט זייער טראדיציאנעלער קליידונג. מען פלעגט שניידן אויף דער גאס זייערע לאנגע קאפאטעס, אראפרייסן בני פרומע ווייבער זייערע קופקעס (ניקאלאי האט אויך געפירט א מלחמה קעגן גאלן די קעפ בני יידישע כרויען). די דאזיקע פאליציאישע וואקאנאליע האט אנגעהאלטן ביז ס'איז ארויף אויפן טראן אלעקסאנדער II.

צו פירן דעם אפוועך־קאמף קעגן די אויסטערלישע גזירות האבן יידן ניט געהאט קיין אנדער מיטל ווי שתדלנות. די אינסטיטוציע „דעפוטאטן פון יידישן פאלק" איז, ווי אויבן באמערקט, אפגעשאפט געווארן אין דעם פאטאלן יאר 1825, אבער אין פעטערבורג איז פארבליבן אן אומפיציעלע דעפוטאציע. צו אירע אקטיווסטע מיטגלידער האט געהערט יום־טוב־ליפמאן זעלצער, אייניגער פון די הויפט־שתדלנים פון די רוסישע יידן ביים צאר ניקאלאי I און שפעטער בני אלעקסאנדער II און זייערע מיניסטארן. געבוירן אנהויב 19־טן י"ה אין שקלאוו, וואו ער איז שוין אין עלטער פון 25 יאר געווען א פרנס, האט ער זיך שפעטער ארויבערגעקליבן קיין וויטעבסק. דא האט ער א לאנגע צייט זוויסגעפירט די פונקציע פון אן „אוטשאני יעוורעי" בני די וויטעבסקער גובערנאטארן. זעלצער האט געגלויבט, אז אדאנק זיינע באמיאונגען האט אלעקסאנדער II אביסל געמילדערט דעם אנטי־יידישן רעזשים, ווי דאס אפשאפן די „יידישע אכסניה" אין מאסקווע און דערלויבן געוויסע קאטעגאריעס יידן זיך צו באזעצן אויסערן תחום. ער איז געווען א משפיל, געשטא־

תקנות וועגן יידישער הלבשה און מאַלצײַטן אויף שמחות

מהיום והלאה לא לקנות שום סוטערווואַרג יקרה, ולא פלאיצעס יקרים ושארי רבריס יקרים אשר לא יהי' רשאים ללובשם בפי תקנת הנ"ל.

מלבוש אויסריכטונג לחתונה.

א. בלאנדין כלל לא יעלו, הבגדים העליונים של החתן. היינו סערטוק ושיניעל רק עד עשרים רוכ"ם, ובגדי הכלה היינו פלאיצעס ובגד עליון לא יותר מן 25 רוכ"ם.—

ב. אם יהי' הנדן יד הגדולה עד 300 רוכ"ם מוזמן ביד השליש, יוכלו להוסיף על סך הנ"ל 10 פריצענס כנדוניא הן לחתן או לכלה; ואם יהי' הנדן יותר מן 300 רוכ"ם ולמעלה אזי לא יעלו הבגדים של החתן והכלה יותר מן 20 פריצענס. כתנות להחתן והכלה לא יהי' כ"א במזומן. ואם ירצה ליתן בכסף או בתכשיטין לא יעלו הכתנות יותר משבעה פריצענס כהנדן יד הגדולה, ומתנית להכלה לא יותר מס"ו פרי'. פאציילע יתנו לפ"ע הנדוניא כן שלשה עד י"ב רוכ"ם לנבוה שבנבוהים.

ג. כשיתן לנו איזה הרחבת זמן על חילוף הבגדים הראשונים, אינם רשאים לעשות בגד מחדש ממיני כשי וללובשם בתול. וכן אותן שישלמו הקראבקע אינם רשאים לעשות בגדי כ"א א' שיהי' לשבת ולי"ט מן 10 רוכ"ם עד 15 רוכ"ם, ובגדים לחול רק מן ריבס, ריטיקיאן קאמלעס בגד"ל. וכן כובעים לחול ולשבת וי"ט שטוסערווארג לא יעשו מחדש, כ"א מיני רוכ"ם עד שמונה רוכ"ם כאמור למעלה באות א', וכל מלבושי לא יהי' יקרים כאמור למעלה באות ב'. כללו של דבר למעט בהוצאות הבגדים כל מה דאפשרי, ובל הכסעם לעשות בגדים שאינם יקרים כ"א בינונים תע"ב.

בדבר הכיבודים ומשתאות.

א. כלא ליתן שום כיבוד בזולדת ב"ז, לא לאנשים ולא לנשים עד הב"ם, לבד על הב"ז אשר בליל ש"ק אחרי הסעודה; אבל לכיבד על הש"ז לא ליתן שום כיבוד לא בבוקר ולא בצהרים, וגם לא לשלוח ראזינעש, כ"א לראשון בראשון. על הב"ם לא ליתן שום מיני תרגימא משום כיבוד בעולם עד הסעודה, וחקרואים יהי' רק עד שלישי בשלישי ועד בכלל. באופן שבמ"ה עם הסאנדיק והסוהלין וכ"ק לא יותר מג' מיני מיני; ולמי שאין לו קרובים הרבה אזי רשאים לקרות אוהבי עד עשרה לבד סאנדיק והסוהלין והכ"ק. ומי שלא יעשה סעודה כלל הרשות ביד ליתן מיני תרגימא אחר הסילה ולומר הרחמן, והקרואים יהי' בנ"ל ולא יותר.

ב. אצל יולדות נקבה לא ליתן שום כיבוד; לא לאנשים ולא לנשים שבת בבוקר ולא לשלוח ראזינעס. כנ"ל.

ג. האנשים ונשים אשר יקראו לבחכנ"ס ולבהמ"ד בעת קה"ת הנק' אופרופינעש לא ליתן אחר התפילה בשום מקום שום כיבוד בעולם. ובמוצ"ק בהתאסף נשים ובתולות לבית הכלה הנק' זמירות או סארשפיל וכן החתן מאהל לא יעשו שום סעודה, וגם לא ליתן שום כיבוד לבד מים עכ שכר לרוחת צמאונם. סעודה לעניים אינו בכלל התקנה.

ד. סעודת החתונה לא יהי' יותר משנים, היינו בלילה שלאחר החופה ולסחר או ביום שלאחריו בסעודה א' לא יהי' יותר מב' מיני מיני, ובשניים לא יותר מג' מיני מיני, לבד קרובים ושתו' וכ"ק.

ה. שבת בעת הולכת הכלה לבהכנ"ס לא ליתן שום כיבוד לא לאנשים ולא לנשים לא בבוקר ולא לאחר הסעודה, כ"א לכתי' וקרובים עד שני בשני יער בכלל. תנאים לא יעשו סעודה כלל, כ"א י"ש מארטין לעקעך ומרקחת ולא יותר מג' מיני מיני.

ו. כיבוד זי"ם בבוקר לא יהי' כלל כ"א לכ"ק; ועניים תלוי בדעת הבעה"ב; ואחר הסעודה אינה בכלל התקנה.

זאת נאסר בפירוש שכל התקנות הללו נאמרו לגבות שבגבוהים, ומסילא יבינו ששארי בע"ב יתנהגו כאו"א הן בסלבושי אנשים ונשים וכו', והמחמיר תע"ב.

התחלת התקנות מר"ח סיון הבע"ל. ולשלוח תעתק מכל תקנות אלו בכל תאוויעזדין משתי נובערניס אלו בכל הנ"ל וכל תוקף משני נובערניס שהי' אור ליום ד' ז' אייר שנת הר"ת לפ"ק ווימעפסק.

אחרי אשר ראינו שהמשלה נתני דעתם לעשות סדר חדש בטלבושי איש ואשה, הדעת מכרחת שכוונתם למעם סכום הטלבושים, כאשר נהגו עד עתה בעוה"ר אשר רבו המתפרצים לדמות בעיניהם להשוות היכום להאנשים אשר ידם משגת ברויות באין חפרש כלל; וכ"ז הי' גרמא בנזקין, מעמר של כאו"א, אשר הוצאה רבה על ההכנסה. לזאת מצאנו עצמינו בחיבה למצן הפיק רצון המשלה, לעשות מהיום והלאה תיקון למעם הבגדים, ש"א ילבשו בגדיהֶ יקריכ, הן לאותן שישלמו הקראבקע הן גם בחילוך החדש, לגדור גדר לבל יתנהגו אחב"י להוצאה של המלבושים לא לפ"ע, ושלא יהי' נגד הד"ת, שלא יבואו ח"ו לידי אריזות. ובזה יהי' תועלת נכון (sic) לקצר ההוצאה כדובה, שניה לבלי נשוא עלינו העסים שנאה וקנאה מקנאת הבגדים יקרים בכוהם, אשר אנחנו מחוייבים להכיר מקומינו וערכינו וזה אשר עלה בידינו לעשות נבול וככום לכל מלבושי יהודים איש ואשה, גם לקצר שארי הוצאות אשר נתרבו זה לא כביר לכאו"א לא לפ"ע, רק ההכרח וקנאת איש מרעיהו הביאנו לזה.

א. מלבושי אנשים, יהי' לא פראקן ושארי מאדעש, כ"א סערטוקן לבד, ושיהי' ארוכים להפ"ח עד חצי הרגל וכמינים אלו; נאנקי' ריבב דימיקומאן וואלענצי, קאסלעם, ומי שירו משגת לעשות פורטיק א מבגד ולכל היותר שנים למי שנצרך לילך לאדונים, הרשות בידו, אבל לא מבגד יקרת. כ"א כל ארשין שלשה רו"כ ולמטה ולא יותר. וכמו"כ פלאסצין ושיניייעלין מקאסלעם או מבגד, ולא יותר ממקח הנ"ל ולא יותר משינעל א' לבד שינייעל פשוט אם נצרך לדרך. גם לא לעשית קאלנרש סרוך ווארג, כ"א מסאמין סלבר, ולא מסינים אחרים. וכמו"כ שלא ללבוש שום מיני מכנסיים ארוכים. כ"א קצרים, שלא יתראו מהסערטיק, ומטילא שלא יהי' מסינים החשובים שעולים ביוקר.

פוטער ליטי החוף לא יהי' רק מסינים הללו, שמושין, האזין, ברוסקעש, פיי', ולא יותר מסך 40 רוכ"ם כל אבלאם, קראליקעס, נאראלעס (?) זאבים, וכדומה מסינים לא יקרים, אבל לא צויביל, מארדער עלקע, נארקעס טחורין, שועלים שחורים או קרוין פיקס.—כובעים אם מסיני רוך ווארג, או מסרים מאמעט ומשי, ולא יעלה יותר מן 2 רוכ"ם, ווי' היטלעך כלל לא, קאמזולין וחאלן מיכלעך כ"א שחורים ולא יעלו יותר מן 1:50 רוכ"ם.

בגדים ישנים אשר יש לכאו"א עם רוך ווארג רשאים להלך בשבת וביו"ט, חוץ מסינים אשר לא הורשו עד להבא. וכן בבגדי חול; גם כובעים ישנים לשבת וליו"ט משתמשין ברשיון הנאצאלמשוע, וכן לחול ביכי החוף, ומחרש לא יעשו כ"א משתי אלו, לשבת וליו"ט או שויביל עלקע, ולא יהיה מן 15 רוכ"ם, ושטרייסליך 5 עד 15 רוכ"ם ולא יותר אף לגבוהים שבגבוהים, ולחול לא יותר מן 8 רוכ"ם.—

ב. בגדי נשים לא יהי' כ"א פלאיצע מהמאדעש הנהוג עכשיו, ולא המאדעש חדשות. שיהי' משני מינים ציטין, חאלאסצינקע, מיני צמר הזולים ולא יותר מן א' רוכ"ם כל ארשין, ולשבת בגד א' של משי מן ערך 15 רוכ"ם, וליו"ם מלבוש א' מן ערך 20 רוכ"ם ולא יותר. בגדים עליונים ג'כ מסינים הנ"ל, ולשבת בלבושי משי מן ערך הנ"ל, וליו"ם מלבוש א' מן ערך 25 רוכ"ם. ורוך ווארג לא יהי' כ"א מסיניה הללו: האזין ברוסקעש עם פיי' ולא יותר מן 30 רוכ"ם ולא שום רוך ווארג יקרים, ולא שלאסטן ופיקס כלל, פאצייליש מן כ' רוכ"ם עד ל"ב רוכ"ם, לגבוהים שבגבוהים; קרווצוע בלאנדין לא יותר משני רוכ"ם כל ארשין. קינערקעס מן ד' זהו' כסף עד א' וחצי רוכ"ם. זיינער וקיטלך לנשים כלל לא. פארטיליער מטיני משי לא ישתמשו בחול כלל כ"א בשארי מינים, באוויל צמר ולשבת אפי' של משי עד ערך א' וחצי רוכ"ם, וליו"ם עד ערך ב' רוכ"ם ולא יותר. וכי שיש לו מכבר פאצייליש ובגדים עליונים יקרים אפי' עם פוטערוואוג יקרים מותרים ליובשם

ג. נידון תפירת בגדים של נשים יראו בכל האפשרי שיהי' פשוטים, שלא יהי' נקרא בשום אופן בגד חצוף, וכמו"כ בציפים שעל הראש.

ד. בחורים עד החתונה לא ילבשו שום בגד מניוואנס וכלל לא, ובתולות עד חתונתם לא יהי' כ"א פלאיצע א' ובגד עליון א' לא של משי ולא יותר, והשאר יהי' של צמר או שארי מינים.

נען אין פאַרבינדונגען מיט ר' יצחק־בער לעווינזאָן (1788—1860), דעם פאָטער פון דער רוסישער השכלה, געשריבן רוסיש־העברעאישע געלעגנהייטס־שירים, אַדרעסן לכבוד די צאַרן. אין וויטעבסק האָט ער געגומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין קהילה־לעבן. אַדאַנק זיינע באַמיאונגען איז אויסגעבויט געוואָרן אויפן שול־פּלאַץ אַ געמויערט הויז פאַר דער תלמוד־תורה און עס איז רע־מאָנטירט געוואָרן די גרויסע שול אין דעם שטאָט־טייל זאַהאָריע (זיין זון כתריאל־מיכל זעלצער, דער גבאי פון דער שול, האָט אין יאָר 1881 זי צוריק איבערגעבויט, פאַרגרעסערט און פאַרשענערט).

4. דער קורצער פּעריאָד פון רעפאָרמעס און דער צוריקקער צו אונטערדריקונגס־סיסטעם (1855—1900)

נאָך ניקאָלאַיס טויט אין 1855 האָבן די יידן אין רוסלאַנד אַביסל פריַיער אָפּגעאָטעמט. עס זיינען אַיינגעפירט געוואָרן אין דעם פּעריאָד פון די „גרויסע רעפאָרמעס" (1856—1865) געוויסע פאַרלייכטערונגען פאַר אייניקע קאַטעגאָריעס יידן. אין יאָר 1859 האָט מען דערלויבט יידישע סוחרים פון ערשטער גילדיע זיך צו באַזעצן מיט זייערע משפּחות און אַ קליינער צאָל די־נערשאָפט אין די גובערניעס אויסערן תחום, ווי אויך אין דער הויפּטשטאָט בּתּנאי, אַז זיי וועלן אויך אין דעם נייַעם וואוינאָרט צאָלן במשך פון 10 יאָר ערשטע גילדיע. נאָך דעם האָבן באַקומען די זעלבע רעכט אייניקע קאַטע־גאָריעס יידן מיט אַ בילדונגס־צענז (דאָקטוירים און אַנדערע), שפּעטער ערשט, אין 20 יאָר אַרום, אין 1879, אָבער קאַטעגאָריעס יידן מיט הויכער בילדונג. אין יאָר 1865 האָט מען אַזאַ דערלויבעניש געגעבן יידן בעלי־מלאָכות, מע־כאַניקערס, בראַנפן־מאַכערס און לערן־יינגלעך בּיי בעלי־מלאָכות. מען האָט אויך אַביסל פאַרבעסערט דעם תחום מיט די שטעט ניקאָלאַיעוו און סעוואַס־טאָפּאָל, פאַרלייכטערט דאָס קומען קיין קיעוו. עס איז אויך יידן דערלויבט געוואָרן צו קויפן ערד בּיי פריצים, וואָס זייערע פויערים האָבן שוין ליק־ווידירט אָבער זייערע התחייבותן נאָך דער באַפרייאונג (נאָך דעם פּוילישן אויפ־שטאַנד פון 1863 זיינען דערפון אויסגעשלאָסן געוואָרן 9 מערב־גובערניעס, צווישן זיי אויך די וויטעבסקער). יידן מיט אַ געהעריקן צענז פון ערד אָדער האַנדל האָבן אויך באַקומען אַקטיוו און פאַסיוו וואָלרעכט אין די „זעמסטוע"־אַנשטאַלטן.

די אויסגערעכנטע רעפאָרמעס האָבן זיך נאָטירלעך אָפּגערופן גינסטיק אויך אויף דעם מצב פון דער וויטעבסקער קהילה. אַ צאָל רייכע סוחרים האָבן אויסגעוואַנדערט אין די גובערניעס אויסערן תחום און אין דער הויפּטשטאָט. יידישער פלייס און קאַפּיטאַל האָבן באַקומען אַ צוטריט צו די רוסישע מערק, וואו ביז אַהער איז זיי פאַרוועהרט געווען צו קומען. די דאָזיקע הנחות האָבן אַרויסגערופן בּיי דער יוגנט אַ חשק צו בילדונג.

א. שולווען.*) צום ערשטן מאָל איז אַ מלוכהשע עלעמענטאַר־שול פון ערשטן גראַד פאַר יידישע קינדער געעפנט געוואָרן אין וויטעבסק אין יאָר 1849, מיט אַ יאָר שפּעטער האָט זי געציילט סך־הכל 19 תלמידים, אין 1855 איז געעפנט געוואָרן די צווייטע שול. ביידע זײַנען געווען איין־קלאַסיקע שולן, וואָס מען האָט אויסגעהאַלטן אויפן חשבון פון ליכט־שטײַער. חוץ די דאָזיקע צוויי שולן פון ערשטן גראַד, איז אין 1852 געעפנט געוואָרן אַ מלוכהשע יידישע שול מיט 4 קלאַסן. אין דער דאָזיקער שול האָבן זיך אין 1855 געלערנט 29 תלמידים, אין 1856 — 16, אין 1857 — 23 און אין 1858 — 29 תלמידים. אין 1859 איז די דאָזיקע שול פאַרמאַכט געוואָרן אין הספּם מיטן סטאַטוט פון „קאָמיטעט אײַנצוואָרדענען יידן". לויט דעם סטאַטוט זײַנען פאַרמאַכט געוואָרן צוליב שפּאָרזאָמקייט די יידישע שולן אין די אַלע שול־ראַיאָנען, וואו עס האָבן עקסיסטירט גימנאַזיעס און קרײַזשולן. דאָס איז אויך געווען דער פאַל אין וויטעבסק. יידישע קינדער פון סוחרים־קלאַס האָבן באַקומען דאָס רעכט צו לערנען אין די אַלגעמיינע שולן. אָבער פון די באַריכטן, וואָס זײַנען צוגעשיקט געוואָרן דער וויטעבסקער שול־דירעקציע, זעט מען, אַז אין 1860 איז אין קיין איינער פון די אַלגעמיינע שולן ניט געווען קיין יידישע תלמידים, אָבער אין 1862 האָבן זיך שוין אין די אַלגעמיינע שולן געלערנט 18 תלמידים, פון זיי בלויז איינער אין דער גימנאַזיע.

פון אַ באַריכט פון דער שול־אינספּעקציע פאַרן יאָר 1862 איז צו זען, אַז אויף ביידע שולן פון ערשטן גראַד איז אויסגעגעבן געוואָרן 2,322 רובל (יעדער תלמיד האָט קהל אָפּגעקאָסט אין דורכשניט איבער 50 רובל), אין זיי האָבן זיך געלערנט קינדער פון ווייניק פאַרמעגלעכע עלטערן. דאָס באַשטעטיקן אויך צוויי באַריכטן פון שול־אינספּעקטאָרן פון 1855, אין וועלכע עס ווערט דערציילט, אַז פעאיקע, אָבער אַרעמע יידישע שילער האָט מען געמוזט אַרויסגעבן ביכער, פאַפּיר, פּענעס א"א שול־מכשירים. די, וואָס האָבן זיך גאָר אויסגעצייכנט, האָבן באַקומען קאָרטענע רעקלעך. עס ווערט דאָרט אויך באַמערקט, אַז היות ווי כּמעט אַלע תלמידים האָבן אין דער היים, מחמת אַרעמקייט און ענגשאַפּט, ניט געהאַט קיין שום מעגלעכקייט צו מאַכן זייערע לעקציעס, האָט מען זיי דערלויבט צו פאַרבליבן אין שול ביז 9 אַזייגער אין אוונט.

אין 1857 האָט די פרוי וואַלצער געעפנט אין וויטעבסק אַ דו־יי־קלאַסיקן פאַנסיאָן פאַר יידישע מיידלעך. דער פאַנסיאָן האָט געהאַט גרויס דערפאָלג בײַ פאַרמעגלעכע און אַפילו בײַ חסידישע יידן. אין 1886 האָט דער פאַנסיאָן שוין פאַרמאָגט 7 קלאַסן. דאָס איז אויך געווען די איינציקע פריוואָטע שול, וואָס פלעגט פון די קאָראָבקע־געלטער באַקומען אַ יערלעכע סובסידיע פון 600

*) די ידיעות פון דעם קאַפּיטל זײַנען על־פּי־רוב געגומען געוואָרן פון דער צײַטשריפט „היום" פאַרן יאָר 1886 (נומערן: 61, 84, 120, 179, 183, 207, 220, 241).

רובל.[104] אין דעם זעלבן יאָר 1886 האָט די פרוי רעדלינאַ געעפנט אַ צווייטע פּריוואַטע שול פאַר יידישע מיידלעך מיט צוויי קלאַסן און 62 שילערינס.

ביז דעם יאָר 1887, וועו מען האָט אײַנגעפירט פאַר יידן אַ פּראָצענט־נאָר־מע אין די אוניווערסיטעטן און מיטלשולן, האָבן זיך אין דער וויטעבסקער גימנאַזיע און קרײַז־שול געלערנט אַ היפּשע צאָל יידישע תּלמידים. אין דער ערשטער העלפט פון די 80־ער יאָרן האָבן זיך דאָרט געפונען דורכשניטלעך 80—90 שילער. צוליב דער גרויסער צאָל יידישע קאַנדידאַטן אָנצוקומען אין דער שול, האָט די קרײַזשול אַפילו געעפנט פּאַראַלעלע קלאַסן, וואו כּמעט אַלע תּלמידים זײַנען געווען יידן. דער אָפּצאָל איז געווען אַ הויכער — 3 רובל אַ חודש. אויך די שולן פאַר מיידלעך זײַנען געווען פול געפּאַקט מיט יידישע שילערינס. אָנהויב 80־ער יאָרן האָט מען אויך אין דער גימנאַזיע אײַנגעפירט דעם לימוד פון יידישער רעליגיע. נאָך 1887 האָט זיך די צאָל יידישע שילער אין דער גימנאַזיע שטאַרק פאַרקלענערט. פון 20 קאַנדידאַטן זײַנען, למשל, אין דעם יאָר אָנגענומען געוואָרן אין ערשטן קלאַס נאָר 2 אויף 12 לײַדיקע פּלעצער.[105] אין 1892 זײַנען אויף 400 שילער אין דער גימנאַזיע פאַר יינגלעך געווען 41 יידישע, אין דער גימנאַזיע פאַר מיידלעך אויף 278 שילערינס — 60 יידישע און אין דעם 7־קלאַסיקן פּאַנסיאָן פאַר מיידלעך אויף 162 שילערינס — 43 יידישע. חוץ דעם האָט די יידישע עלעמענטאַרע מלוכה־שול געציילט 130 שילער, די צוויי־קלאַסיקע פּריוואַטע שול פאַר מיידלעך פון פּרוי רעד־לינאַ — 80 שילער.[106]

לויט אָפּיציעלע דאַטעס זײַנען אין יאָר 1854 געווען 96 מלמדים מיט 633 תּלמידים, אין 1856 — 104 מלמדים מיט 672 תּלמידים און אין 1860 — נאָר 74 מלמדים מיט 500 תּלמידים. די דאָזיקע ציפערן נעמען אַרום נאָר די מלמדים, וואָס האָבן זיך רעגיסטרירט און געהאַט אַ דערלויבענים צו לערנען. די פאַקטישע צאָל איז, פאַרשטייט זיך, געווען פיל גרעסער.[107] אין אויגוסט 1886 האָט מען אַלע מלמדים און לערער, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין דערלויבענים צו לערנען, געפּופּן אין פּאָליציי, וואו מען האָט זיי געצוואונגען צו געבן אַ שריפטלעכע דערקלערונג, אַז אויב זיי וועלן ניט באַקומען קיין דערלויבענים פון דער שול־מאַכט, וועלן זיי מוזן שליסן די חדרים. דער קאָרעספּאָנדענט, וואָס האָט געבראַכט די דאָזיקע ידיעה, האָט צוגעגעבן, אַז היות עס ווערן שוין איצט מער ניט אַרויסגעגעבן קיין נײַע שײַנען פאַר מלמדים, וועלן אַ סך פון זיי — און דאָס די יינגערע, די מער צוגעגרייטע — פאַרלירן זייער קנעלונג.

צי ס'איז געווען בלויז אַ הפקרדיקער אַקט פון דער אָרטיקער אַדמיני־סטראַציע, צי עס האָט אויך אין צענטער אָנגעהויבן צו בלאָזן נײַע ווינטן קעגן די חדרים, וואָס דעם קאַמף קעגן זיי האָט די רעגירונג אויפגעגעבן אין יאָר 1879, נאָך דעם ווי זי האָט זיך מיאש געווען אין דעם גאַנצן ענין און

צורו געלאָזט די מלמדים? מיט וואָס עס האָט זיך געענדיקט די גזירה אין ווּיטעבסק פון 1886, איז ניט באַוואוסט.

דער מצב פון די תּלמוד־תּורות, וואו עס האָבן זיך אין 1892 געלערנט 250 קינדער, ווערט באַצייכנט פאַר זייער אַ שלעכטן. בפרט אין דריטן שטאָט־טייל (אויפן לינקן ברעג פון דער דווינע). די לעצטע האָט זיך אויסגעהאַלטן נאָר פון פּריוואָטע נדבות, וואָס דער שמש פלעגט צונויפקלײַבן איין מאָל אין דער וואָך. די נדבות האָבן אַרײַנגעבראַכט בלויז 8 רובל אַ וואָך, בעת די שכירות פאַר אַ מלמד פון דער תּלמוד־תּורה האָט באַטראָפן 60 רובל אַ יאָר. פאַרשטייט זיך, אַז אויף די 8 רובל אַ וואָך האָט זיך די תּלמוד־תּורה ניט געקענט אויסהאַלטן. ס'האָט זיך געגרינדעט אַ יוגנט־חברה, וואָס האָט געציילט 70 מיטגלידער. זיי האָבן צונויפגעשטעלט אַ גרופּע פון 10 קינדער, זיי באַקליידט, געדונגען אַ מלמד פאַר 15 רובל אַ חודש. מחמת דעם, וואָס מען האָט מורא געהאַט, אַז די חברה וועט אָנהויבן צו לערנען רוסיש און אַריטמעטיק, האָט מען ניט געקענט קריגן געניג געלט און מען האָט ניט געקענט אויסהאַלטן די קליינע גרופּע אַפילו. אָבער סוף־כּל־סוף האָבן די גבאים פון דער תּלמוד־תּורה נאָכגעגעבן און מען האָט אײַנגעפירט דעם לימוד פון רוסיש און אַריטמעטיק. עס האָט זיך דעמאָלט אויך פאַרבעסערט איר פינאַנציעלער מצב — פון 200 שטענדיקע מנדבים פלעגט אַרײַנקומען 35 רובל אַ חודש. צו דעם שלעכטן מצב פון דער תּלמוד־תּורה אין די 80־ער יאָרן האָט אויך גורם געווען די מחלוקה, וואָס איז אויסגעבראָכן געוואָרן צוליב דעם נייעם רב. ער האָט טאָקע געמוזט פאַרלאָזן ווּיטעבסק און זיך באַזעצט אין נעוועל. אין גאַנג פון דער מחלוקה האָט מען איבערגעגעבן דעם גובערנאַטאָר, אַז פון די הכנסות פון דעם קאָראָבקע־שטייער ווערן אויסגעהאַלטן די כּלי־קודש און די מלמדים פון דער תּלמוד־תּורה, וואָס דאָס איז געווען קעגן געזעץ. מען האָט דעריבער אָפּגעשטעלט צו צאָלן שכירות די קהילה־אָנגעשטעלטע. עס איז דערגאַנגען צו דעם, אַז אין אַ שיינעם אויגוסט־טאָג פון 1886 האָבן זיך פאַר דער וואויוונג פון גובערנאַטאָר פאַרזאַמלט די מלמדים מיט בערך 200 קינדער, קרוע ובלוע און אים געבעטן, ער זאָל דערלויבן אויסצאָלן זייער געהאַלט פון די קאָראָבקע־געלטער. נאָך אַ השתּדלות פון די ראשי־הקהל איז די דערלויבעניש געגעבן געוואָרן.

די ווּיטעבסקער ישיבה איז געגרינדעט געוואָרן אין דער צייט פון ווּיטעבסקער רב ר' יצחק אײַזיק בהר"ד און איז שטאַרק אויסגעוואַקסן, וועגן איר ראש־ישיבה איז געווען יקותיאל־זלמן לאַנדא. אין איר האָבן זיך געלערנט פון 100 ביז 200 בחורים.[108]

סוף 19־טן י"ה זײַנען אין ווּיטעבסק אויף אַ יידישער באַפעלקערונג פון 34,440 נפשות (52.2%) געווען 3,515 קינדער אין שול־עלטער, פון וועלכע 223 האָבן זיך געלערנט אין די אַלגעמיינע שולן און 815 אין יידישע שולן, 2,537 קינדער, ד"ה 72% פון אַלע קינדער, האָבן זיך געלערנט אין חדרים און

תלמוד־תורות. אין יאָר 1909 זײַנען פֿאַרעגיסטרירט געוואָרן דרײַ תלמוד־תורות, צוויי שולן פֿאַר יינגלעך, וואָס אײַנע פון זיי אַ מלוכהשע האָט אויך געהאַט אַ קלאַס פֿאַר האַנטווערקערײַ, און דרײַ שולן פֿאַר מיידלעך.

צוזאַמען מיט דער ענדערונג אין דער באַציאונג צו מלאָכה איז אויך געבוירן געוואָרן די באַדערפענישׂ צו גרינדן אַ האַנטווערקער שול. היות דאָס איז געווען פֿאַרבונדן מיט גרויסע הוצאות, האָט מען אין יאָר 1878 געפּועלט בײַ דער פֿאַרוואַלטונג פון קריסטלעכן יתומים־הויז („פּריוט") אָנצונעמען אויך אַ געוויסע צאָל יידישע אָרעמע יתומים. אָבער שטאַרק געלאָפֿן אין דעם קריסטלעכן יתומים־הויז איז מען, ווײַזט אויס, ניט. אין 1886 האָט די צאָל יינגלעך, וואָס האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין קריסטלעכן יתומים־הויז און דאָרט זיך געלערנט אַ מלאָכה, באַטראָפֿן סך־הכּל 18. חוץ מלאָכות האָט מען יידישע יתומים געלערנט יידישע לימודים, רוסיש און חשבון. אין אַ קאָרעס־פֿאָנדענץ פון וויטעבסק פון 1887 וועט שטאַרק געלויבט די באַציאונג פון דעם קריסטלעכן פּערסאָנאַל און די קריסטלעכע קינדער צו די יידישע תּלמידים.

ב. חברות און צדקה. די וויכטיקסטע צדקה־חברה אין דער צווייטער העלפֿט 19־טן י"ה איז געווען די חברה „ביקור־חולים". יעדער פון די דרײַ שטאָט־טיילן (צוויי אויפן רעכטן און איין אויפן לינקן ברעג פון דער דווינע) האָט געהאַט זײַן „ביקור־חולים". אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון 1887 פון וויטעבסק באַקלאָגט מען זיך אויף דער פּירונג פון דער חברה אין דעם דריטן שטאָט־טייל, היינו אַז דאָרט קען אַפֿילו אַן ארעמאַן ניט באַקומען קיין רעצעפּט אַן געלט (מען מאַכט נאָר קליינע הנחות אויף אַ קוויטל פון דעם גבאי). די סיבה דערפון איז געווען, ווי די גבאים האָבן זיך פֿאַרענטפֿערט, די קליינע הכנסה — 4,80 רובל אַ וואָך און די גרויסע צאָל וועגדונגען — קרוב 80 אַ וואָך. די חברה האָט באַשלאָסן אָנצואוועגדן קעגן די קאָרגע גבירים, וואָס זײַנען יוצא מיט איין אָדער צוויי קאָפּיקעס אַ וואָך, אַזאַ מיטל: יעדע וואָך וועט זי פֿונאַנדערשיקן אין אַלע בתּי־תּפילות רשימות פון די מנדבים און זייערע נדבות.

אין 1886 איז געגרינדעט געוואָרן די חברה פון האַנדלס־אָנגעשטעלטע כאַר קעגנזײַטיקער הילף. אין דער געזעלשאַפֿט האָבן זיך אויך באַטייליקט קריסטן (די פֿאַרוואַלטונג איז אין דעם יאָר באַשטאַנען פון 6 יידן און 3 קריסטן). די חברה פלעגט אַרויסגעבן הלוואות ביז 20 רובל אויף 0.5% אויף אַ צײַט ביז 6 חדשים. בכדי צו שאַפֿן אַ הילפֿס־פֿאָנד פֿאַר דער לײַ־קאָסע, פלעגט די חברה אײַנאָרדענען פון צײַט צו צײַט קאָנצערטן מיט אַמאַטאָרישע כוחות. פון דעם געלט פלעגט מען אויך שטיצן אָרעמע יידישע שילער אין דער גימנאַזיע.

די גרויסע נויט, וואָס האָט געהערשט צווישן בעלי־מלאָכות און האָרע־פֿאַשניקעס מחמת דעם ווירטשאַפֿטלעכן קריזיס אין די 80־ער יאָרן, האָט

אין 1886 אַרויסגערופן אין ווּיטעבסק הונגער־אומרוען. בּעת די אומרוען האָט דער פאַרבּיטערטער המון געצוואונגען גבירים און מער פאַרמעגלעכע בּעלי־בּתּים זיך צו באַשטיַערן מיט גרעסערע סומעס, בּכדי זיי צו ו״אַטעוונען פון הונגער. גרויסע גבירים ווי די הורוויצעס, לוריעס און גינזבורגס האָבן זיך מתחייב געווען צו צאָלן פון 15 ביז 25 רובל אַ וואָך. אין דריטן שטאָט־טייל זיַנען געפאַלן נדבות פון 50 ביז 100 רובל. די אַלגעמיַינע סומע נדבות האָט באַטראָפן 2,000 רובל. די גרויסע נויט אין 1887 האָט אַרויסגערופן אַ מאַסן־עמיגראַציע קיין צפון־אַמעריקע. אין זומער פון דעם יאָר זיַנען אַוועק מעבר לים 50 משפּחות („היום״, 68).

אין 1886 איז אין דער קהילה אויסגעבראָכן אַ מחלוקה מחמת דעם, וואָס ווּיטעבסקער כּסא־רבנות האָט פאַרנומען אַ חסידישער רב פון „ארז־ישן״ (סטאַראָדוב ?). די אָפּאָזיציע פון די מתנגדים קעגן זײַן חסידישער התנהגות האָט זיך פאַרשטאַרקט מחמת דעם, ווײַל מ׳האָט געהעכערט דעם היוון־שטיַער ווי אויך די טאַקסע אויף כּשר פלייש (דאָס איז געטאָן געוואָרן, כּדי צו הע־כערן דעם נײַעם רב די שכירות). בּיַ דער פאַרבּיטע״טער מחלוקה האָט מען ניט געקאַרגט קיין קעגנזיַטיקע מסירות און דער רב האָט געמוזט פאַרלאָזן ווּיטעבסק.

די פּרײַסישע השפּלה איז אָנהויב 19־טן י״ה אַרײַנגעדרונגען קיין צפון־ווײַסרוסלאַנד אַדאַנק די האַנדלס־באַציאונגען מיט די באַלטישע פּאָרטן ריגע, קעניגסבערג און דאַנציג. די שכנותדיקע קהילות מיטאָוונ, ווינדאָוונ און האָנ־פּוט האָבן אויך באַאײַנפלוסט די השפּלה־באָוועגונג אין ווײַסרוסלאַנד. צו די ווי־טעבסקער משפּילים פון דער צווייטער העלפט 19־טן י״ה געהערט ב. א. זאַ־ביעזשענסקי, מחבר פון „אהבת צדיקים״ (וואַרשע, 1882), פון אַ ראַמאַן „די שוועכע צײַט״ (1887) און פון אַ סעריע אַרטיקלען וועגן דער געשיכטע פון יידן אין ווּיטעבסק, ווי אויך קאָרעספּאָנדענציעס פון ווּיטעבסק, וואָס זײַנען פובליקירט געוואָרן אין די צווייי יאָרגענג פון „היום״, פּעטערבורג, 1886—1887. אין 1887 באַקלאָגט זיך אַ קאָרעספּאָנדענט אויף אַ גרויסן איבערפלוס אין שטאָט פון יונגע דאָקטוירים, וואָס האָבן ניט קיין פּראַקטיק, היות דער עולם באָנוצט זיך מער און האָט מער צוטרוי צו פעלדשערס און „בלוט־לאָזערס״, און דער מאַטעריעלער מצב פון די דאָקטוירים איז דעריבער זייער אַ טרויעריקער. דערפאַר אָבער אין שטאָטישן לייען־זאַל — דערציילט ער — טרעפט מען כּמעט בלויז יידן און עס איז ניטאָ כּמעט קיין יידיש הויז, וואו די קינדער, וואָס באַזוכן ניט די שולן, זאָלן ניט באַקומען קיין פּריוואַטן אונ־טערריכט אין דער רוסישער שפּראַך. עס האָבן אויך ניט געפעלט קיין אידע־אַליסטיש געשטימטע יונגעלײַט, וואָס פלעגן צוזאַמענקלײַבן אַרעמע קינדער און זיי לערנען רוסיש, חשבון און דיקדוק. אויף צו צאָלן דירה־געלט פאַר דעם צימער פלעגן זיי קלײַבן אין שטאָט נדבות.

אויפן שוועל פון 20־סטן יאָרהונדערט קומט אויף די יידישע סאָציאַליס־

טישע און אַרבעטער־באַוועגונג. ס׳הויבן אָן צו ווירקן די יידישע פּאָליטישע, נאַציאָנאַלע און קולטורעלע אָרגאַניזאַציעס. די געשיכטע און די טעטיקייט פון די נײַ־אויפגעקומענע אָרגאַניזאַציעס קומט ניט אַרײַן אין דער דאָזיקער אָפּ־האַנדלונג, זיי ווערן באַהאַנדלט אין די ווײַטערדיקע אַרבעטן פון דעם בוך.

ה ע ר ו ת

[1] „סערעבשטשיזנא" איז געווען אַ באַדן־שטיצער אין ליטע און ווײַסרוסלאַנד. אין 1551 האָט ער באַטראָפן 5 גראָשן פון יעדער סאָכע. דער נאַמען שטאַמט פון דעם, וואָס דעם דאָזיקן שטיצער האָט מען געמוזט צאָלן אין מזומנים, דאָס הייסט אין זילבער־געלט.

[2] Регесты и надписи, I, № 473.

[3] Акты Виленской археографической комиссіи, т. XXIX, стр. 369-372.

[4] Сазоновъ: «Историко-юридическіе матеріалы...» хранившіеся въ центр. архивѣ въ Витебскѣ, 1871, вып. II, стр. 223-224.

[5] דאַרטן, זײַטן 237—240.

[6] ס. א. בערשאַדסקי מיינט, אַז יידישע קהילות אין פּאָלאַצק, ויטעבסק און מערעטש טרעפן מיר ערשט אין דער ערשטער העלפט 17־טן י״ה. ער האַלט, אַז וולאַדיסלאָוס IV פּריוויליגיע פון 1633 איז דער ערשטער באַווײַז, אַז אין ויטעבסק איז געווען אַ יידישע קהילה. דער דאָקומענט פון 1551 — שרײַבט ער — איז נוגע יידיש ערענדאַרן און זייערע משרתים, וואָס האָבן געלעבט אין די דאָזיקע שטעט צולײַב זייערע עסקים. ער האָט משמעות ניט געזוכט אין אַכט דעם אויבן ציטירטן זאַץ אין דער פּריוויליגיע פון 1633. זע: С. А. Бершадскій: «Литовскіе евреи», 1883, стр. 392-393.

[7] Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, СПБ., 1851, стр. 165-170.

[8] Жидове тежъ въ томъ мѣстѣ нашомъ Витебскомъ никакихъ осѣдлостей водлучъ давного звычаю мѣти не маютъ.

[9] Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, III, стр. 296.

[10] דאַרטן, ב׳ III. ז׳ 257.

[11] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego . . . v. XIII, p. 631.

[12] А. П. Сапуновъ: «Витебская Старина», IV, стр. 316, 326, 331.

[13] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego . . . v. XIII.

[14] דאַרטן, ז׳ 632.

[15] Регесты и надписи, I, 1060. דער ייד איז הפנים פאַרוואַלט געוואָרן קיין מאָסקווע אין שייכות מיט די געשעענישן פון 1654. די ויטעבסקער יידן האָבן זיך דעמאָלט נאָך געפונען אין רוסישער געפאַנגנשאַפט.

[16] Регесты и надписи, II, 1584.

[17] דאַרטן, 1551.

[18] דאַרטן, 1976.

[19] Акты Виленской археографической комиссіи, V, стр. 297.

[20] Slownik geograficzny, XIII.

[21] דאַרטן.

[22] Регесты и надписи, II, 1185; III, 2070.

[23] רפאל מאַהלער אין דעם זאַמלבוך „די יידן אין פוילן", ניו־יאָרק 1946, ז׳ 278. אַ דעקרעט, אַז אין די שטעט, וואָס ענגיסן פון דעם אַזוי גערופענעם מאַגדעבורגער רעכט זאָלן יידן געמשפּט ווערן לויטן „לאַנד"־רעכט, דאָס הייסט, אין די לאַנד־ און גראַד־געריכטן און ניט אין שטאָטישן געריכט (אין סיכסוכים מיט קריסטן) האָט נאָך אַרויסגעגעבן סטעפּאַן באַטאָרי אין יאָר 1578. זע:

Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, III, стр. 221

[24] ז. האָניק: „די יוריסדיקציע איבער די יידן אין ליטע נאָך דער לובלינער אוניע" אין "ייוואָ־בלעטער": ב׳ XIV, 1939, נומ׳ 3-4, זז׳ 333—334.

[25] Регесты и надписи, II, 1619.

[26] דאָרטן, I, 727; II, 1176.

[27] דאָרטן, I, 727.

[28] קאָפּיע פון צאָל־בוך אין ווּיטעבסקער מאָגיסטראַט, ציטירט אין „היום" 1886, נומ׳ 60.

[29] Регесты и надписи, II, 1278.

[30] דאָרטן, II, 1608 און 1613.

[31] דאָרטן, I, 566 און ס. בערשאָדסקי, דאָס ציטירטע ווערק, ז׳ 415.

[32] ר. מאָהלער, דאָס ציטירטע ווערק, ז׳ 291.

[33] לויט אַ דעקרעט פון קעניג אויגוסט III פון 12־טן דעצעמבער 1738 איז אין ווּיטעבסק אײַנגעפירט געוואָרן אַ סוחרים־קאָמער, צו וועלכער עס האָבן געמוזט געהערן אַלע ווּיטעבסקער סוחרים אונטער אַ שטראָף פון קאָנפיסקאַציע פון זייערע סחורות. צי איז דער דאָזיקער דעקרעט אויך חל געווען אויף יידישע סוחרים, איז ניט קלאָר.

[34] Регесты и надписи, II, 1722.

[35] Еврейская Старина, VI, 489-490.

[36] Регесты и надписи, III, 2216.

[37] דאָרטן, III, 2114, 2212.

[38] ר. מאָהלער, דאָס ציטירטע ווערק, ז׳ 246—247.

[39] Регесты и надписи, I, 1111. מיט דער דאָזיקער דערקלערונג האָבן זיי זיך געוואָלט באַוואָרענען די רעכט אַפּצונעמען די חובות און אייגנטום בײַ די ווּיטעבסקער בירגער.

[40] „באַניציע" אין איר לײַכטערער פאָרם איז געווען אַ שטראָף פאַר קעגנשטעלן זיך גערעכטס־אורטיילן, געוואָלד־מַקטן אאַז"וו. זי האָט געגעבן דעם באַשטראָפטן אַ טערמין פון 12 וואָכן טורמע, וואָס אין דער צייט האָט ער געקענט תּשובה טון.

[41] Регесты и надписи, I, 1010.

[42] בטעות גיט אַן י. ווישניאַק אין דער רוסיש־יידישער ענציקלאָפּעדיע, V, 644, אַז אַרענדאָרן האָבן אויפן סמך פון די תּקנות פון 1730 ניט געהאַט קיין וואַלרעכט.

[43] וואַל־פראַטאָקאָל אין פּנקס־הקהל פון חול־המועד פּסח תּע״א. דער פּנקס־הקהל נעמט אָרום אַ צייט־אַפּשניט פון ת״ל (1670) ביז תּרי״ג (1853). דער גורל פון פּנקס איז ניט באַוואוסט. גרויסע אויסצוגן פון פּנקס האָט ב. א. זאַביעזשענסקי פּאַרעפּנטלעכט אין „היום", 1887.

[44] וואַל־רעגולאַמין פון 1730.

[45] החלטה פון חול־המועד פּסח תּפ״א (1721).

[46] Регесты и надписи, I, 776.

[47] דאָרטן, 777.

[48] דאָרטן, 956.

[49] Акты Виленской археографической комиссіи, XXIX, 369.

[50] אין פּנקס פון סוף יאָר 1711 ווערט שוין דערמאָנט די שריפה פון דער שול. אין אורטייל פון טריבונאַל אָבער ווערט די דאָטע פון דער שריפה אָנגענומען דאָס יאָר 1712.

[51] Регесты и надписи, II, 1476.

[52] Акты Виленской археографической комиссіи, XXIX, 371-372.

[53] Регесты и надписи, II, 1176.

[54] תּקנה פון כ״ד אלול תּפ״ד (1724).

[55] תּקנה פון ד׳ בטבת תּפ״ו (1726).

[56] תקנה פון ט"ו בסיון ת"צ (1730).
[57] תקנה פון כ"ד שבט תפ"ה (1726).
[58] Регесты и надписи, II, 1560.
[59] דאַרטן, II, 1572.
[60] דאַרטן, I, 961.
[61] „היום", נומ' 66, 1887.
[62] Регесты и надписи, II, 1569. דער פאַרבאַט פון 1691 גייט נאָך ווּיטעבסקער קהילה צו צאָלן שטאָטישע שטייערן אונטער אַ פאַרווערט בכלל צו צווינגען די ווּיטעבסקער קהילה צו צאָלן שטאָטישע שטייערן אונטער אַ שטראָף פון 500 טאָלער, אָבער אין דער פּראַקטיק האָט מען זיך מיט דעם דאָזיקן פאַרבאָט זעלטן געריכט.
[63] דאַרטן II, 1494, 1496.
[64] אינהאַלט פון דעקרעט, „היום", נומ' 68, 1887.
[65] פאַרשרײַבונג פון ו' באָב תפ"ג.
[66] אָכמאַך פון י"ב תמוז תפ"ה. חוץ דעם בלייבן אין קראָפּט די „כתבים" (אָפּמאָכן) לטובת די בעלי־קאָראָבקע, וואָס געפינען זיך אין זייערע הענט.
[67] החלטות פון וועד מדינת רוסיאַ פון י' באָב תס"ו און ז' באָב תע"א.
[68] תקנה פון ערב ראש־חודש אלול תע"ז. אין שטיכות דערמיט איז כּדאי צו דערמאָנען אַ פאַקט, וואָס האָט פאַסירט אין יאָר 1782. די ווּיטעבסקער בעלי־מלאָכות האָבן זיך באַקלאָגט אויף קהל בײַם מאַגיסטראַט. קהל האָט דאָס שטאַרק פאַרדראָסן. אייניקע פון די פירער פון בונט קעגן קהל זײַנען דערפאַר באַשטראָפט געוואָרן מיט לײַב־שטראָף און אַלע האַנטווערקער האָבן זיך געמוזט אונטערשרײַבן, אַז זיי וועלן זיך ניט מער בונטעווען קעגן קהל און וועלן אויספירן זײַנע באַשלוסן. דער פסק איז פאַרשריבן געוואָרן אין פנקס־הקהל אין יאָר 1783 (Еврейская Старина, XII, 1928).
[69] אין יאָר 1711 באַקלאָגט זיך דער בעל־הפנקס, אַז די פרעמדע יידן ערענדירן הײַזער אין ערטער, וואָס געהערן צו דער שטאָט, דאָס הייסט מחוץ דעם יידישן קוואַרטאַל, וואָס רופט אַרויס רעפּרעסיעס מצד די שטאָטלײַט.
[70] חזקת־ישוב איז געווען אַ רעכט, וואָס מען האָט זיך ערשט געמוזט אײַנשאָפן, אויב מען האָט זיך באַטייליקט אין די פּינאַנציעלע הוצאות פון דער קהילה. אָפילו וען מען איז געבוירן געוואָרן בײַ עלטערן, וואָס האָבן יאָ געהאַט חזקת־ישוב אין דער געגעבענער קהילה, האָט נאָך די קינדער ניט געגעבן דאָס דאָזיקע רעכט. חזקת־ישוב איז געווען אין דער פּראַקטיק אַן עקאָנאָמישע און ניט קיין יורידישע קאַטעגאָריע. חזקת־ישוב האָט מען האָקומען, וען ס'איז אַרײַנגעטראָגן געוואָרן אין פנקס, אַז דער באַטרעפנדיקער האָט באַצאָלט „דמי־קדימה", וי אויך די שטייערן, וואָס קומען פון אים. אַזאַ פאַל האָט זיך אויפגעהיט אין פנקס פון יאָר 1727 און איז פאַרזען מיט 11 חתימות. דאָס איז אַ באַווײַז, וואָס פאַר אַ וויכטיקייט מען האָט צוגעשריבן דעם דאָזיקן אַקט.
[71] Акты Виленской археографической комиссии, XXIX, 256-259.
[72] Регесты и надписи, III, 2111, 2112.
[73] דער נוסח פון דער שבועה פאַר שמאַים: „דאָ שוועריך איך אויף דעם המקום ועל דעת הב"ד בלי ערמה ומרמה ובלי הוראת היתר בעולם צו ועמין אך בין איין קרוב ודער איין פסול טאָר זיך קיין דיעה ניט זאָגין און מוז מעריך זײַן איטליכען בעל־הבית נאָך זײַן אמתלאות [דערקלערונגען] ולפי הבומדגא שלי, קיינעם ניט צו ליב און ניט להכעיס, און ויא מיין דיעה טרעפט אויש און טאָר ניט מגלה זײַן דעתי לפני חברי השמאים ולא לשום אחד מהם און ויא איך שוועריך אַזויא זאָל מיר גאָט העלפין בכל מעשי ובכל עסקי, אמן ואמן" („היום", נומ' 97, 1887).
[74] דער נוסח פון דער שבועה פאַר בעלי־בתים: „דאָ שוועריך איך על דעת המקום ועל דעת הב"ד בלי ערמה ומרמה, אַז דיא רשימה וואָס איך ווייז אויצונד פאַר אלופי שמאים זיי

באמונה מכל וכל. איך האָב ניט מעלים גיווען און האָב ניט תּולה גיווען רכושי ברשות אחרים ולא לנדן בני ולא לכתובת אשתי, ולא שום הברחת ממון ולא שום מטלטלין בלי שום הוראת היתּר בעולם. און וו״א איך שווער באמת אַזוי זאָל מיר גאָט העלפין בכל מעשי וכל עסקי אמן ואמן״ („היום״, נומ׳ 97, 1887).

[75] באַשלוס פון אַן אַסיפה פון מנהיגי הקהל צוזאַמען מיט די גבירים און אַנדערע „יחידי סגולה״ פון ח׳ ניסן תּפ״ב.

[76] החלטה פון דער אַסיפה פון ז״ך (27) אנשים פון ח׳ מנחם אָב תּפ״ז.

[77] תּקנה פון קהל פון י״ט סיון תּצ״ה. דעם אינהאַלט פון דער תּקנה האָט אויסגערופן אין דער שול דער שוחט און נאמן דק״ק ווּיטעבסק ערב ראש־חודש אלול.

[78] ה. אַלעקסאַנדראָוו: „די יידישע באַפעלקערונג אין ווּיסרוסלאַנד אין דער צייט פון די צעטיילונגען פון פּוילן״ אין „צייטשריפט״, מינסק, IV, זז׳ 38—39.

[79] Регесты и надписи, III, 2358-2359.

[80] Полоцкс-Витебская Старина, II, 334.

[81] Еврейская Старина, 1912, 164-177.

[82] אַקטן אין ווּיטעבסקער גובערניאַלער פאַרוואַלטונג, ציטירט אין „היום״, נומ׳ 86, 1887.

[83] ש. דובנאָוו: „די נייַסטע געשיכטע פון יידישן פאָלק״, באַנד ו׳, 1931, ז׳ 266.

[84] מאַטעריאַלן צו פּ. קאָגאַן אַרטיקל: „וועגן עפענען יידישע שולן אין מאַהילעווער און ווּיטעבסקער גובערניעס אין יאָר 1808״ אין „צייטשריפט״, מינסק, II-III, ז׳ 754.

[85] Пережитое, IV, 321-322.

[86] С. Пенъ: «Депутація евр. народа». Восходъ, 1905, II, стр. 52-53.

[87] ש. דובנאָוו: „די נייַסטע געשיכטע פון יידישן פאָלק, 1931, ב׳ II, ז׳ 133; ש. גינזבורג: «Отечественная война 1812 и русскіе евреи», СПБ. 1912, стр. 135

[88] די ציילונגס־ליסטעס פון 1811 רעכענען אויס פאַר ווּיטעבסק נאָר דערוואַקסענע און קינדער זכרים אין דער צאָל פון 2,973 נפשות. די פולע בערכדיקע צאָל ווּעלן מיר באַקומען דורך אַ פאַרדאָפלונג.

[89] С. Гинзбургъ: «Отечественная война 1812 и русскіе евреи», стр. 89-90.

[90] דאַרטן, ז׳ 75.

[91] דאַרטן, ז׳ 86.

[92] דאַרטן, ז׳ 86.

[93] פאַרשריבן אין קהל־הפנקס.

[94] А. П. Сапуновъ: «Витебская Старина», I, стр. 309.

[95] Słownik geograficzny, XIII.

[96] פאַרשריבן אין פּנקס פון „ביה״כּנ דזאַהאַריע״, ציטירט אין „היום״, נומ׳ 75, 1887. אין 1808 זיינען אין ווּיטעבסק געווען 4 הילצערנע, שטאַרק אָפּגעלאָזענע שולן.

[97] „פּנקס ההלוואות ממעות עולמות״, ציטירט אין „היום״, נומ׳ 81, 1887.

[98] שאול גינזבורג: „היסטאַרישע ווערק״, ב׳ III, ניו־יאָרק 1937, זז׳ 116, 117.

[99] יודיצקי, „יידיש בורזשואַזיע און יידישער פראָלעטאַריאַט אין דער ערשטער העלפט 19־טן י״ה״, קיעוו, 1930.

[100] אַברהם לעווין, „קאַנטאַניסטן״, וואַרשע 1934, זז׳ 108—109.

[101] אברהם לעווין, דאָס ציטירטע ווערק, ז׳ 110.

[102] ש. גינזבורג, דאָס ציטירטע ווערק, ז׳ 31.

[103] Справка къ докладу по еврейскому вопросу, ч. V, стр. 95-96.

פר״גל ש. גינזבורג, דאָס ציטירטע ווערק, זז׳ 202, 219, 220. בײַ גינזבורגן איז דער נאָמען שטערנזאַנד פאַרגרייזט אויף „שטרענגווּאַנד״.

[104] באָלעסלאַוו ברעזשגאַ: „יידישע שולעס אין ווּיטעבסקער גובערניע 1842—1863" אין „שריפטן פאַר עקאָנאָמיק און סטאַטיסטיק", I, זז' 183—185.

[105] „היום", נומ' 159, 1886.

[106] Słownik geograficzny, XIII, 635-636.

[107] באָלעסלאַוו ברעזשגאַ, דאָס ציטירטע ווערק.

[108] „היום", נומ' 169, 1886. אין דער ערשטער העלפט 18־טן י"ה האָט אין ווּיטעבסק עקסיסטירט אַ ישיבה אויפן נאָמען פון אַ פרוי — „נחמה דבורהס ישיבה". איר אַנטשטייאונג איז, לויט אַ ווערסיע אין „ספר הזכרונות" (ניו־יאָרק, 1947) פון ליובאַוויטשער רבין ר' יוסף־יצחק שניאורסאָהן, פאַרבונדן מיט דער האַלב־לעגענדאַרישער געשטאַלט פון איר פאָטער נחום, וואָס האָט אין זיין צייט געהערט צו די חשובסטע בעלי־בתים אין ווּיטעבסק.

יעקב לעשצינסקי

יידן אין ווּיטעבסק
און ווּיטעבסקער גובערניע

(באַפעלקערונג און עקאָנאָמיק)

I. אַרײַנפֿיר

די ווּיטעבסקער גובערניע האָט עטלעכע יאָרהונדערט געהערט צו דער פּוילישער מלוכה, ווּאו ס'איז געווען בײז דער צעטיילונג פון פּוילן קאָנצענט־רירט כּמעט דאָס גאַנצע אַשפּנזישע יידנטום. אַשפּנזיש יידנטום האָט פּאַקטיש באַדײַט און באַדײַט נאָך איצט דאָס גאַנצע שעפּערישע יידישע פּאָלק.

מיט דעם אָנהויב פון צעפּאַל פון דער פּוילישער מלוכה הויבט זיך אָן די טענדענץ בײַ די פּוילישע יידן זיך צו צעשפּרייטן איבער דער וועלט. ס'איז געווען נאַטירלעך, אַז די ערשטע אויסוואַנדערונגען זאָלן זיך וועגן אין די שכנותדיקע לענדער — און גרויסע טיילן פּוילישע יידן האָבן זיך אַרײַנגעריסן אין די גרענעצן פון רומעניע, אונגאַרן, בוקאָווינע און אויך טיילווײז קיין דײַטשלאַנד, ווּאו נאָך דער 30־יאָריקער מלחמה זײַנען די שטעט געווען חרוב, דער האַנדל רואינירט און מען האָט געמוזט פּאַר־גרינגערן די אײַנוואַנדערונג פון יידן פון פּוילן.

די פּוילישע יידן האָבן דאָס גאַנצע 18־טע יאָרהונדערט געליטן ניט נאָר פון דלות און רעכטלאָזיקייט, נאָר אויך פון די הײַדאַמאַקישע פּאָגראָמען און איבערפאַלן, רויבערײַען און שרפות. זייער לאָגע איז געווּאָרן פון יאָר צו יאָר פּאַרצווייפלטער. די אויסוואַנדערונג אין די שכנותדיקע לענדער פון מערב־זײַט האָט ניט פּאָליטיש און ניט עקאָנאָמיש געקענט לייזן די דאָזיקע פּראָגע, ווּאָס איז געווּאָרן דרינגענדיקער און דרינגענדיקער, ווײַל דער נאַ־טירלעכער צוואוואַקס איז בײַ יידן און אויך בײַ ניט־יידן געווען זייער אַ הויכער. די עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג פון פּוילן האָט אין דער קלענסטער מאָס זיך ניט געקענט צופּאַסן צו דעם וואוקס פון דער באַפעלקערונג.

פון מזרח־זײַט איז געליגן די גרויסע רוסישע אימפּעריע, ווּאָס האָט אין 17־טן און באַזונדערס אין 18־טן יאָרהונדערט קאָלאָסאַל פאַרגרעסערט

אירע שטרעקעס פון אַלע זײַטן — דורך די זיגן איבער שוועדן אין צפון, איבער טערקײ אין דרום און אויך אין די אַזיאַטישע מקומות. די פּוילישע יידן האָט געצויגן קיין רוסלאַנד. נאָך פאַר דער ערשטער צעטיילונג פון פּוילן (1772) האָבן יידן באַקומען אַ לעגאַלע מעגלעכקייט זיך צו באַזעצן אין דרום־רוסלאַנד, אין די שפּעטערדיקע כערסאָנער און יעקאַטערינאָסלאָווער גובער־ניעס. יעקאַטערינע די גרויסע, די אָנהענגערין פון דער מערקאַנטיליסטישער תורה פון די מערב־לענדער, פון דער שטרעבונג צו אַנטוויקלען אין רוסלאַנד האַנדל און אינדוסטריע, האָט געראָטן די געגנערשלן, וועלכע האָבן מיט רוסישע אַרמייען באַזעצט טיילן פון פּוילן נאָך פאַר דער צעטיילונג, אַרויסהענגען פּלאַקאַטן מיט הבטחות פאַר גלײַכע רעכט פאַר יידן. ביז דער צעטיילונג פון פּוילן זײַנען אָבער אין רוסלאַנד ניט געווען קיין יידן. ס׳האָט געהערשט די פּאָליטיק פון ניט אַרײַנלאָזן „די שונאים פון קריסטוסן״ אין הייליקן לאַנד רוסלאַנד. אין די אײַנציקע אוקראַיניש גובערניעס פון רוסלאַנד, טשערני־גאָוער און פּאָלטאָוער, זײַנען געווען עטלעכע הונדערט יידן, וועלכע האָבן געהאַט ספּעציעלע רעכט צו האַנדלען אויף די מערק. דערבײַ האָבן זיי תמיד געהאַט צרות אויך מיט דעם דאָזיקן באַגרענעצטן וואוינרעכט.

מיט דער ערשטער צעטיילונג פון פּוילן הויבט זיך אָן די געשיכטע פון יידן אין רוסלאַנד, און וויטעבסקער גובערניע (פּריער פּאָלאָצקער) איז געווען איינער פון יענע ווײַסרוסישע ראַיאָנען, וואָס זײַנען די ערשטע אי־בערגעגאַנגען צו רוסלאַנד נאָך דער ערשטער צעטיילונג.

יעקאַטערינע האָט צוגעזאָגט יידן פּולע רעכט. און די ווײַסרוסישע יידן, וועלכע זײַנען געווען די ערשטע צו גענישן פון באַהעפט ווערן צו דער גרויסער רוסישער אימפּעריע, וואָס האָט עקאָנאָמיש זיך געמוען שטאַרק אַנטוויקלען אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט, האָבן טאַקע געפֿרואווט אויסנוצן זייערע רעכט אין דער בריטסטער מאָס. וויטעבסקער גובערניע, וואָס איז געאָגראָפיש די נאָענטסטע צו גרויסרוסלאַנד, האָט אין דעם פּרט געהאַט די בעסטע פּערספּעקטיוון. ס׳איז אָבער אין טוב בלא רע — אַדאָנק דער נאָענטקייט צו גרויסרוסלאַנד האָט וויטעבסקער גובערניע און באַזונדערס די הויפּטשטאָט געהאַט אַ גרויסע צוציי־קראָפט פאַר גרויס־רוסישע סוחרים. וויטעבסק און וויטעבסקער גובערניע ליגן אויפן וועג ניט נאָר צו גרויסרוסלאַנד, נאָר אויך צו ליפּלאַנד און קורלאַנד, און דער האַנדל מיט די דאָזיקע גובערניעס און דורך זיי מיט דער מערב־אייראָפּעאישע לענדער האָט געהאַט גאָר אַ גרויסן ווערט פאַר די גרויסרוסישע סוחרים.

אין פאַרגלײַך מיט מערב־אייראָפּע איז גרויסרוסלאַנד געווען אַן אָפּגע־שטאַנען לאַנד. אין פאַרגלײַך אָבער מיט פּוילן איז גרויסרוסלאַנד דעמאָלט געווען אַ שטאַרק אַנטוויקלט לאַנד. יעקאַטערינע די גרויסע האָט געווידמעט פיל ענערגיע און אויפמערקזאַמקייט דער אַנטוויקלונג פון אינדוסטריע און האַנדל. לויט טוגאַן־באַראַנאָווסקי איז די צאָל פאַבריקן אין גרויסרוסלאַנד געשטיגן פון 984 בײַם אַרויפקומען פון יעקאַטערינע דער גרויסער אויפן

טראָן אויף 3,161 בּיי איר טויט. גרויסרוסלאַנד האָט צו דער צייט פון די צעטיילונגען פון פוילן, צו דער צייט פונם איבערגאַנג פון גרויסע מאַסן יידן צו דעם דאָזיקן לאַנד, שוין געהאַט אַ גאַנץ פּנים אַנטוויקלטן גרויסרוסישן האַנדלס־קלאַס און אויך אַן אייגענע גרויסרוסישע אינדוסטריעלע בורזשואַזיע.

אָט די דאָזיקע סיטואַציע האָט באַשטימט דעם גורל פונם גאַנצן רוסישן יידנטום און אין דעם כלל אויך פון די יידן פון וויטעבסקער גובערניע אויף העכער הונדערט יאָר. דער דאָזיקער גורל איז באַשטאַנען אין פאָלגנדיקן: פון איין זייט, האָט מען אַוועקגעשטעלט הויכע צוימען פאַר די יידן אויף די גרענעצן פון גרויסרוסלאַנד. 1790 האָבן די מאָסקווער „קופּצעס" (סוחרים) אָנגענומען אַ רעזאָלוציע, וואָס האָט פעסטגעשטעלט די געפאָר פון דער קאָנקורענץ פון די ווייסרוסישע יידן, וועלכע פאַרפלייצן מאָסקווע און אַנדערע רוסישע שטעט מיט בילליקע סחורות און שפּאָרן אָן אַפילו צו קונים אין זייערע היימען. זיי האָבן געפאָדערט באַגרענעצונגען. אָט די דאָזיקע רעזאָלוציע האָט פאַקטיש געפירט צו דעם אײַנפירן פון תּחום־המושב. יעקאַטערינע די גרויסע, וועלכע האָט געגעבן יידן אַלע רעכט ביז דער ערשטער צעטיילונג פון פוילן, האָט דערקלערט, אַז זי האָט געהאַט אין זינען נאָר די זעלבע גובערניעס, וואו יידן האָבן אין פוילן געוואוינט פון לאַנג, אָבער ניט די גרויסרוסישע מקומות. פון דער צווייטער זייט, האָט מען געגעבן יידן ברייטע מעגלעכקייטן צו אַנטוויקלען אין די תּחום־גובערניעס האַנדל און אינדוסטריע, אַפילו מיט דער גענעראַל, אַז זיי וועלן פאַרקאָנקורירן די גרויסרוסישע עלעמענטן אין די דאָזיקע כאַרנומענע ערטער.

און אַזוי איז טאַקע געווען. אין די גובערניעס, וועלכע זײַנען געווען געאָגראַפיש נאָענט צו גרויסרוסלאַנד, ווי למשל, וויטעבסקער, זײַנען געווען סוף 18־טן און אָנהויב 19־טן יאָרהונדערט אַ סך גרויסרוסישע סוחרים און קרעמער. זיי זײַנען אַלע אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון יידן, ווי מיר וועלן זען וויטער. דער זעלבער פּראָצעס איז פּראָגעקומען אין די ניי־רוסישע (יעקאַטערינאָסלאַווער און כערסאָנער) גובערניעס, וואו די קאָלאָניזאַציע פון גרויס־רוסישע עלעמענטן האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע בײַם באַזעצן די דאָזיקע גובערניעס סוף 18־טן און אָנהויב 19־טן יאָרהונדערט. די יידן האָבן אָבער אין די שטעט פאַרקאָנקורירט די גרויסרוסן.

די דאָזיקע הקדמה איז אונז נויטיק געווען, כדי מיר זאָלן וויטער פאַרשטייען די אַנטוויקלונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין וויטעבסקער גובערניע — די אַנטוויקלונג, וואָס האָט שוין אין די ערשטע יאָרן פון באַ־העפטונג צו רוסלאַנד צוגעציגן אַ גרויסן שטראָם יידן פון אַנדערע געוועזענע פוילישע ראַיאָנען, וויל נאָענטקייט צו גרויסרוסלאַנד האָט געמיינט נאָענט־קייט צו דעם וויטן גרויסרוסישן מאַרק און צו די האָפנס פון ריגע און ליבאָוו. די גרויסע האָפענונגען האָבן זיך אָבער ניט באַרעכטיקט אין קיין גאָר גרויסער מאָס, און וויטעבסקער יידן האָבן געמוזט זוכן פאַרלייכטערונגען אין עמיגראַציע און אין אַרבעט אין דער פרעמד אין נאָענטסטע גובערניעס.

II. באַפעלקערונג

מיר ווייסן זייער גוט, אַז די ווײַטער געבראַכטע סטאַטיסטישע דאַטעס וועגן דער צאָל יידן אין דער גאַנצער גובערניע און אין די שטעט באַזונדער קענען ניט פֿרעטענדירן אויף אַבסאָלוטער פּינקטלעכקייט. דאָך איז גאָר קיין ספק ניט, אַז זיי גיבן אַ געוויסע פֿאַרשטעלונג אַפֿילו אין פֿרט פון דער אַבסאָלוטער צאָל יידן און ניט־יידן. נאָר פֿיל וויכטיקער זײַנען די רעלאַטיוע צאָלן, ווײַל נאָר זיי וועלן אונז געבן מעגלעכקייטן צו שאַצן הן די ראָלע אין דער אַרומיקער באַפעלקערונג און הן די צעשפּרייטקייט פון דער יידישער באַפֿעלקערונג פֿאַר זיך. די דאָזיקע צעשפּרייטקייט אין פֿרט פון פֿאַרשיידענע טיפּן וואוינערטער איז אויך שוין ביז אַ געוויסן גראַד אַ בילד פון דער פֿאַרטיילונג אויף פֿאַרשיידענע פֿרנסות. אויב ניט תמיד אין פֿרט פון די באַשעפֿטיקונגען גופֿא, ווײַל בײַ יידן איז דער חילוק צווישן די פֿרנסות אין דאָרף און אין שטאָט און שטעטל ניט געווען סוף 18־טן און אָנהויב 19־טן יאָרהונדערט זייער גרויס, איז אין פֿרט פון פֿאַרנעם פון באַשעפֿטיקונג. זײַנען דאָך די דאָרפֿס־יידן תמיד געווען מער קליינבירגער בעת אין די שטעט איז שוין געווען אַ שיכט מיטל־ און גרויס־בירגערטום אַפֿילו סוף 18־טן יאָר־הונדערט. אויך אין פֿרט פון קולטור־מצב איז סוף 18־טן יאָרהונדערט געווען אַ גרויסער חילוק צווישן דאָרפֿס־ און שטעטלשע יידן, פון איין זײַט, און יידן פון די גרעסערע שטעט, פון דער צווייטער זײַט.

טאַבעלע 1

די פֿאַרטיילונג פון יידן און ניט־יידן אויף פֿאַרשיידענע טיפֿן וואוינערטער אין וויטעבסקער גובערניע (1772)*

טיפּן וואוינערטער	יידן		ניט־יידן	
	אַבסאָלוט	%	אַבסאָלוט	%
שטעט	3,098	20.3	12,040	2.1
שטעטלעך	1,844	12.1	5,254	0.9
דערפער	10,304	67.6	546,744	97.0
סך־הכל	**15,246**	**100.0**	**564.038**	**100.0**

ראשית דבר איז וויכטיק פעסטצושטעלן, אַז העכער צוויי דריטל פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט געלעבט אין דערפער. דאָס איז געווען די עקאָנאָמישע ירושה, וואָס די יידן האָבן מיטגענומען פון דער פּאָדאַלער פוילישער מלוכה. שענק, ארענדעס, מעקלעריצין בײַם פּריץ — דאָס זײַנען געווען די הויפּט־פֿרנסות פון די דאָזיקע דאָרפֿס־יידן. ס'זײַנען געווען אויך

*) ח. קאָראָבקאָוו, „דער צענזוס פון דער יידישער באַפעלקערונג, וויטעבסקער גובער־ניע" (רוסיש) אין „יעוריעיסקאַיא סטאַרינאַ", 1912, ז' 164-177. די דאַטעס דאַרטן זײַנען נאָר פֿאַר מענער. מיר האָבן זיי פֿאַרדאָפּלט.

קליינע קרעמערלעך, בײַ וועמען די באַפעלקערונג האָט געקויפט זאַכן, וואָס דער פויער האָט אַליין ניט געקענט אויסאַרבעטן, ווי זאַלץ, קעראָסין, אַ האַק און אַ גראָבאײַזן וכדומה זאַכן. דער ייד האָט אויך אויפגעקויפט בײַם פויער מותרות פון זײַן ווירטשאַפט — בײַם פרײַען פויער מער און בײַם פאַרשקלאַפטן צום פּריץ וויניקער, אָבער די עיקר־פרנסות זײַנען פאָרט געווען דער שענק און די אַרענדע, ווײַל דער קרעמער האָט אויך גאָר אָפט געהאַט אַ שענק. בעלי־מלאכות יידישע זײַנען אין דאָרף געווען גאָר אַ זעלטענע דערשײַנונג.

נאָר איין פינפטל פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט געלעבט אין די שטעט. ס'איז אָבער גאָר קיין ספק ניט, אַז די יידישע פּרנסות אין די שטעטלעך זײַנען ניט געווען פיל פאַרשיידן פון די באַשעפטיקונגען אין די דערפער. דער פראָצענט העגדלער און בעלי־מלאָכות איז געווען אָביסל גרעסער, אָבער ניט קיין סך. מיר באַקומען, אַז כּמעט 80 פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג פון וויטעבסקער גובערניע זײַנען געווען אײַנוואוינער פון פונקטן, וואו דער שענק איז געווען די הויפּט־פרנסה. נאָר אָביסל מער פון איין פינפטל יידן האָבן געלעבט אין די שטעט, וואו ס'איז שוין געווען אַ יידישער בעל־מלאָכה.

מען דאַרף געדענקען, אַז וויטעבסקער גובערניע איז געלייגן וויַיט פון מערב־אײראָפּאישע גרענעצן, וואו די יידישע באַפעלקערונג איז געווען מער אינדוסטריאַליזירט און האָט אויך מער געהאַנדלט מיט אויסלאַנד. אין די פוילישע גובערניעס איז דער פראָצענט דאָרפס־יידן געווען פיל קלענער און די באַשעפטיקונגען פון דער יידישער באַפעלקערונג זײַנען געווען ניט אַזוי אײַנזײַטיק.

פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג האָבן גאַנצע 97 פּראָצענט געלעבט אין דערפער — ווידער גאַנץ אַנדערש ווי אין די ריין־פוילישע גובערניעס. נאָר צוויי פּראָצענט פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג האָט געלעבט אין די שטעט, דאָך צען מאָל וויניקער ווי בײַ יידן.

לאָמיר איצט זען דעם פּראָצענטועלן אַנטייל פון יידן אין פאַרשיידענע טיפן וואוינערטער (זע טאַבעלע 2, זײַט 62).

דאָס דאָזיקע ציפער־בילד מוז מען גוט פאַרגעדענקען, כּדי צו שאַצן די טיפע עקאָנאָמישע רעוואָלוציע, וואָס איז פאָרגעקומען אינם לעבן פונם פוילישן יידנטום מיטן איבערגאַנג צו רוסלאַנד.

די דאָזיקע רעוואָלוציע ווערט באַזונדערס אילוסטרירט דורך דאָטעס וועגן דער באַפעלקערונג אין די שטעט פון וויטעבסקער גובערניע אין די יאָרן 1772 און 1815. דער וואוקס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין די שטעט פון דער גובערניע איז געווען אויך אַ רעזולטאַט פון רדיפות פון דער צאַרישער רעגירונג, וועלכע האָט אַרויסגעגעבן גזירות אויף די דאָרפס־יידן און זיי געטריבן אין די שטעט. די טראַגעדיע איז געווען שרעקלעך — די אָרעמקייט איז געוואַקסן אין די שטעט עד אין לשער. דאָך וואָלט געווען

ט א ב ע ל ע 2

דער פּראָצענט יידן אין פּאָרשיידענע טיפּן וואוינערטער אין וויטעבסקער גובערניע (1772)*

טיפּן וואוינערטער	אַבסאָלוטע צאָל איינוואוינער	פון דעם יידן	
		אַבסאָלוט	%
שטעט	15,138	3,098	20.4
שטעטלעך	7,098	1,844	26.3
דערפער	557,048	10,304	1.9
ס ך - ה כ ל	579,284	15,246	2.6

ניט ריכטיק, ווען מיר זאָלן דעם וואוקס פון דער יידישער באָפעלקערונג אין די שטעט פון וויטעבסקער גובערניע צושרייבן אויסשליסלעך דעם יאָגן פון די דערפער. ס'איז געווען אַ צוצי אויך אַן אַרגאַנישער, וואָס האָט געפירט צו צוויי רעזולטאַטן — צום אויפקום פון אַ גרעסערער שיכט יידישע פּאָר־מעגלעכע סוחרים און קרעמער, צום אויסקריסטאַליזירן זיך פון אַ יידישן מיטל־בירגערטום מיט אַ גאַר שמאָלן שפּיץ גאָר רייכע יידן; און פון דער צווייטער זייט, צום וואוקס פון יידישע בעלי־מלאָכות. ביידע דערשיינונגען זיינען געווען דער סימפּטאָם פון יענער רעוואָלוציע, וועלכע די פּאָרבינדונג מיט דער גרויסער רוסישער אימפּעריע מיט איר אינטענסיוון איבערגאַנג פון פּעאָדאַליזם צו קאַפּיטאַליזם האָט גורם געווען. די פּראָצעסן זיינען געווען שוועריקייטן, די חבלי־לידה האָבן געקאָסט אַ סך לעבנס, אָבער פּאָרט האָבן זיי סוף כל סוף געפירט צו אַ געזונטערער סאָציאַל־עקאָנאָמישער סטרוקטור פונם רוסישן יידנטום און צו אַ טיפערער קלאַסן־דיפערענציאַציע. די יידן פון וויטעבסקער גובערניע האָבן דעם דאָזיקן רעוואָלוציע־פּראָצעס מיטגעמאַכט און מיר וועלן ווייטער זוכן צו אילוסטרירן אים, אויף וויפיל נאָר דער מאַטעריאַל וועט אונז די דאָזיקע מעגלעכקייט געבן.

מיר פאַרמאָגן דאָטעס וועגן דער צאָל יידן אין צען שטעט פון וויטעבסקער גובערניע פּאָר צוויי צייט־פונקטן: 1772 און 1815, די שווערסטע און מיט צרות אָנגעלאָדנסטע 43 יאָר; די יאָרן פון די ערשטע סטאַדיעס פון צופּאַסונג צו אַ נייער וועלט, צו דער גרויסער רוסלענדישער אימפּעריע, וועלכע האָט איבערגעלעבט די ערשטע סימפּטאָמען פונם צעפאַל פון דער פּעאָדאַלער ווירטשאַפט און דעם אינטענסיוון אויפקום פון קאַפּיטאַליסטישע ווירטשאַפטס־פאָרמען (זע טאַבעלע 3, זייט 63).

די גאַנצע שטאָטישע באָפעלקערונג האָט זיך כמעט דרייַ מאָל פאַרגרעסערט — די יידישע אַליין כמעט פינף מאָל. נעמט מען די קריסטלעכע באָפעלקערונג אַליין האָט זי זיך אפילו קיין צוויי מאָל ניט פאַרגרעסערט (פון 9,812 אין יאָר 1772 אויף 17,336 אין יאָר 1815). דער פּראָצענטועלער אָנטייל

*) דאָרטן.

טאַבעלע 3

דער פּראָצענט יידן אין 10 שטעט פון ווייטעבסקער גובערניע (1772 — 1815)*

שטעט	1772 יידן			1815 יידן		
	צאָל איינוואוינער	אַבסאָלוט	%	אַבסאָלוט	אינוואוינער	%
ווייטעבסק	5,382	1,227	22.8	5,426	10,665	50.9
פּאָלאָצק	1,925	1,013	52.6	2,602	4,621	56.3
דווינסק (דינאַבורג)	435	136	31.3	1,559	2,774	56.2
סוראָזש	635	8	1.3	1,551	3,111	50.0
וועליזש	2,291	22	1.0	1,481	5,427	27.3
דריסע	128	21	16.4	1,349	2,158	62.5
לוצין	439	66	15.0	1,176	1,766	66.6
רעזשיצע	93	——	——	1,072	1,191	90.0
האָראָדאָק	646	391	60.5	992	1,750	56.7
סעבעזש	835	113	13.5	648	1,729	37.5
סך־הכל	12,809	2,997	23.4	17,856	35,192	50.7

פון יידן אין די צען שטעט האָט זיך פאַרגרעסערט פון אַ קנאַפּ פערטל (23.4) אין יאָר 1772 אויף העכער אַ העלפט (50.7) אין יאָר 1815. זיינען, הייסט עס, יידן שוין געווארן אַ מערהייט פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג. דאָס איז אַ ביז גאָר וויכטיקער פאַקט, ווייל וואָס וויטער, באַזונדערס נאָך דער באַפרייאונג פונם פויערטום, וועט די שטאָטישע באַפעלקערונג אַלץ מער נעמען וואַקסן און די ראָלע פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג אין עקאָנאָמישן לעבן פון ר׳וסלאַנד וועט ווערן אַלץ אינטענסיווער און באַדײַטיקער.

מיר האָבן ניט פאַר די קומענדיקע יאָרן מער אַזעלכע דעטאַלע צאָלן וועגן דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג און וועגן דער צאָל יידן אין פאַרשיידענע טיפּן וואוינערטער. וועלן מיר זיך באַגרענעצן מיט די אַלגעמיינע ידיעות, וועלכע זיינען בנימצא און וועלכע ווייזן אין זאָך און זייער אַ וויכטיקע — דעם אינטענסיוון וואוקס פון דער אַלגעמיינער און יידישער באַפעלקערונג. ערשט די פאָלקסציילונג פון 1897 גיט אונז אַ קלאָר בילד וועגן אַלע זיטן פון דער אַלגעמיינער און יידישער באַפעלקערונג, נאָר צו דעם דאָזיקן מאַטעריאַל וועלן מיר צוקומען שפּעטער.

לויט געסען (יולי געסען: „די געשיכטע פון יידישן פאָלק אין רוסלאַנד", לענינגראַד 1925, ב׳ II, זײַט 102), זיינען געווען אין וויטעבסקער גובערניע אין יאָר 1838:

די גאַנצע באַפעלקערונג — 717,000, פון דעם יידן — 47,000, דאָס הייסט 6.5%. געסען גיט צו אַ באַמערקונג: „מען קען בלתי ספק צווייפלען

*) דאַרטן.

אין דער ריכטיקייט פון די ציפערן, נאָר זיי גיבן אַן אַלגעמיינע פאָרשטעלונג. איך האָב די צאָלן פאַרקנילעכיקט".

מיר האָבן געהאַלטן פאַר נויטיק צו ברענגען די דאָזיקע באַמערקונג, וואָס מען קען פאַרשפרייטן אויף אַלע דאָטעס פון 19־טן יאָרהונדערט ביז דער פאָלקסציילונג פון 1897. וויכטיק אָבער איז דער צוגאָב, אַז „זיי גיבן אַן אַלגעמיינע פאָרשטעלונג". און ווירקלעך וויכטיק פאַר אונז איז דער אויספיר: ראשית, אַז די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך בלתי ספק שטאַרק פאַרמערט — פון אַביסל מער פון 15 טויזנט אין יאָר 1772 אויף 47 טויזנט אין יאָר 1838, דאָס הייסט, מער ווי פאַרדרייפאַכט. שנית, אַז די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך אינטענסיווער ווי די ניט־יידישע פאַרמערט, ווייל פון 2.6% פון דער גאַנצער באַפעלקערונג אין יאָר 1772 איז זי געשטיגן אויף העכער 6 פראָצענט. די ציפערן זיינען ניט פינקטלעך, אָבער דאָס בילד, וואָס ווייזט, אַז די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך שטאַרק פאַרמערט און האָט זיך פאַרמערט אינטענסיווער פון דער ניט־יידישער באַפעלקערונג — דאָס איז בלתי ספק. מיר פאַרשפאַרן צוצוגעבן, אַז די באַפעלקערונג, איר גרויס און איר געשלעכט־ און עלטער־סטרוקטור, איז די באַזע פון יעדער עקאָנאָמיק.

לאָמיר איצט פּרואָווּן געבן אַן אַלגעמיינע פאָרשטעלונג וועגן דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער ערשטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט. דער מאַטעריאַל איז ליידער זייער קנאַפּ, נאָר בדליכא שאני — מיר וועלן אויך אין דעם פּרט זיך מוזן צופרידן שטעלן מיט אַן אַלגעמיינעם בילד. מיר וועלן פּריש אָפּאָטעמען, ווען מיר וועלן צוקומען צו דער אַלגעמיינער רוסלענדישער פאָלקסציילונג פון יאָר 1897, כאָטש אויך די דאָזיקע ציילונג האָט גענוג חסרונות. געגנוג צו זאָגן, אַז זי האָט דורכגעלאָזט אַזאַ גרונד־פראָגע, ווי די גלידערונג אויף סאָציאַלע קלאַסן.

III. די עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער ערשטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט

מיר פאַרמאָגן ניט קיין סיסטעמאַטישן מאַטעריאַל וועגן די באַשעפטיקונגען פון די יידן אין וויטעבסקער גובערניע אָדער אין וואָסערן ס'ניט איז אַנדערן טייל פון רוסלאַנד. מיר וועלן מוזן באַקומען אַ געוויסע פאָרשטעלונג וועגן יידישע פּרנסות און וועגן זייער עקאָנאָמישער ראָלע אין פאַרגלייך מיט דער ניט־יידישער באַפעלקערונג פון טיילווייזע און זייער צעריסענע ידיעות און פאַקטן.

פאַרן יאָר 1785 זיינען פאַראַן ידיעות וועגן יידישע און ניט־יידישע סוחרים אין וויטעבסקער גובערניע: ס'זיינען געווען אין דער גובערניע — 653 קריסטלעכע סוחרים און נאָר 511 יידישע. די יידן זיינען לכן בעצם סאַמע אָנהויב פון דעם איבערגאַנג פון דער גובערניע פון פוילן צו רוסלאַנד געווען

אין דער מינדערהייט אין דער גרופּע סוחרים — נאָר 40.5%.*) ס׳איז ניט באַקאַנט צו וואָסער פּאָלק די ניט־יידישע סוחרים האָבן געהערט. פון ווייטער־דיקע מאָטעריאַלן וועט ווערן קלאָר, אַז ס׳זײַנען געווען צווישן זיי ניט וויניק גרויסרוסן, וועלכע האָבן אין די ערשטע יאָרן פון פאַרנעמען ווײַסרוסלאַנד דורך דער רוסישער אַרמיי זיך אַ לאָז געטאָן צו פאַרנעמען עקאָנאָמישע פּאָזיציעס.

אַז די דאָזיקע ציפערן גיבן ניט קיין קלאָר בילד פון דער ווירקלעכער לאַגע, קען מען זען פון די דאַטעס וועגן „קופּצעס" (סוחרים) אין דער שטאָט וויטעבסק און אין אויעזד:**)

טאַבעלע 4

סוחרים אין וויטעבסק און אין אויעזד

יאָרן	צוזאַמען	יידן	
		אַבסאָלוט	%
1787	427	175	41.0
1797	394	46	11.7
1800	420	40	9.5
1805	447	46	10.3

די צאָל יידישע סוחרים איז שטאַרק געפאַלן און ס׳איז גאָר קיין ספק ניט, אַז זיי זײַנען אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון גרויסרוסישע סוחרים, וואָס האָבן פאַרפלייצט די ניי־פאַרנומענע ערטער.

פאַרן יאָר 1802 האָבן מיר ידיעות פאַר דער גאַנצער וויטעבסקער גובערניע. ס׳זײַנען געווען אין דער גאַנצער גובערניע 1,220 „קופּצעס", פון זיי יידן נאָר 171, דאָס הייסט, נאָר 14 פּראָצענט.

די אַנטוויקלונג איז אַוועק אין דער ריכטונג פון יידישע נצחונות. מיר פאַרמאָגן מער דעטאַליזירטע ידיעות וועגן סוחרים פון אַלע דריי קאַטעגאָריעס פאַרן יאָר 1855, בערך מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט שפּעטער. אָט זײַנען די דאַטעס:***) סוחרים פון 1־ער און 2־ער גילדיע — 64, פון דעם יידן — 58 (90.6%). סוחרים פון 3־ער גילדיע — 1,178, פון דעם יידן — 652 (55.4%).

ס׳איז גאָר קיין ספק ניט, אַז דער זייער הויכער פּראָצענט יידן צווישן די סוחרים פון ערשטער און צווייטער מדרגה איז אַרויסגערופן געוואָרן אין אַ גרויסער מאָס דורך דער צאַרישער געזעצגעבונג, וואָס האָט געגעבן די דאָזיקע

---

*) ה. אַלעקסאַנדראָוו: „די יידישע באַפעלקערונג אין ווײַסרוסלאַנד אין דער צײַט פון די צעטיילונגען פון פוילן", אין זאַמלבוך „צײַטשריפט", מינסק, 1930, ז׳ 35.

**) „יעווריעיסקאַיאַ ענציקלאָפּעדיאַ" (רוסיש). ב׳ V, זײַטן 634־638.

***) דאָרטן.

קאַטעגאָריעס סוחרים פּריווילעגיעס הן בנוגע דעם פּריזיוו און הן בנוגע וואוינערעכט און האַנדל אין די צענטראַלע גובערניעס. אָבער כּדי אויסצוקויפן אַזאַ מין גילדיע, מוז מען דאָך זײַן גאַנץ רײַך. דאָס באַדײַט, אַז ס'איז שוין דעמאָלט געווען אין דער דאָזיקער גובערניע אַ יידישע שיכט מיט גרויסע פּאַרמעגנס.

ס'זײַנען פּאַראַן גאַנץ קלאָרע באַווײַזן, אַז ווּיטעבסקער יידן האָבן געפּירט געשעפטן מיט מאָסקווע. יידן פון ווּיטעבסקער גובערניע האָבן אײַנגעקויפט סחורות אין מאָסקווע אין די פּינף יאָר פון 1828 ביז 1832 פאַר 4 מיליאָן מיט 651 טויזנט רובל.*) מען דאַרף געדענקען, אַז אין די נאָר וואָס געבראַכטע יאָרן איז נאָך לאָדזשער טעקסטיל־־אינדוסטריע אויף דער וועלט ניט געווען און די טעקסטיל־פאַבריקאַציע אין בריטאַליסטאָקער ראַיאָן איז נאָך געלעגן אין די וויקעלעך און האָט זיך ערשט אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען. מיר קומען צום אויספּיר, אַז ס'זײַנען טאַקע געווען רײַכע יידן, וועלכע האָבן אויסגעקויפט העכערע גילדיעס צוליב ניט־סוחרישע אינטערעסן, אָבער ס'זײַנען געווויס געווען אויך רײַכע יידישע סוחרים, וועלכע האָבן צוליב געשעפּט געצאָלט גרויסע געלטער פאַר די גילדיעס.

מיר האָבן פריער געזאָגט, אַז אָנהויב 19־טן יאָרהונדערט האָבן אין ווּיטעבסק און אין ווּיטעבסקער גובערניע די גרויסרוסן באַזעצט וויכטיקע מסחר־פאָזיציעס. אָט וואָס ס'שרײַבט אײנער פון די בעסטע קענער פון ווײַסרוסלאַנד: **) „די לעצטע יאָרן פון 18־טן יאָרהונדערט און די ערשטע יאָרן פון 19־טן שטייט ווּיטעבסק אין ברייטע געשעפּטס־באַציאונגען מיט סמאָלענסק, כאַרקאָוו, פּעטערבורג, מינסק, וואַרשע, כערסאָן, יאַקאָבשטאָט, ליפּעצק און אָנדערע. אין די דאָזיקע באַציאונגען שפּילט אַ גרויסע ראָלע דער האַנדל אויף קרעדיט. שפּעטער האָבן די מערק פון מזרח־ווײַסרוסלאַנד אָנגעהויבן פאַרפולט צו ווערן מיט סחורות פון מאָסקווער פאַבריקן. דער שטיין־פונקט פון מאָסקווער קאַפּיטאַליזם ווערט ווּיטעבסק, וואו ס'באַזעצן זיך רוסישע סוחרים מיט שניט־סחורה, פוטערוואַרג, גאַלאַנטעריי, טיי, פּישׂ, רויג. זיי פאַרכאַפּן ריגער האַנדל".

ס'איז קיין חידוש ניט, וואָס די מאָסקווער רוסישע סוחרים זײַנען די ערשטע צײַט פון דער באַהערשונג פון רוסלאַנד איבער די געווען פּוילישע געביטן געווען פּלינקער און דערפאָלגרײַכער אין פאַרכאַפּן עקאָנאָמישע פאָזיציעס. דער ווײַסרוסישער ייד בכלל און דער ווּיטעבסקער אין דעם כּלל איז דאָך געווען שוואַך באַקאַנט מיט די רוסישע מערק. ער האָט דאָך ניט געהאַט קיין פאַרבינדונגען מיט אַזעלכע רוסישע שטעט, ווי פּעטערבורג, כאַרקאָוו, סמאָלענסק און אַזוי ווײַטער. יידן זײַנען אין די דאָזיקע שטעט

*) „יעוורעיסקאַיא ענציקלאָפּעדיא". ב׳ XI, זײַט 332.

**) Довнар-Запольский, «Народное хозяйство Белоруссии 1861-1914». Минск, 1926, стр. 4-5.

ניט געווען און פֿאַרבינדונגען וואָלטן מעגלעך געווען נאָר מיט רוסישע מענטשן. איז קיין חידוש ניט, וואָס די ניט־יידישע סוחרים זײַנען געווען דערפֿאָלגרײַכער אין פֿאַרנעמען עקאָנאָמישע פּאָזיציעס אין די נײַ־פֿאַרנומענע געגנטן. אָבער ס׳איז ניט אַוועק קיין גוטער האַלבער יאָרהונדערט און די יידן האָבן אַרויסגעשטויסן די גרויסרוסישע סוחרים.

א. מאַרגאָליס אין זײַן זייער ווערטפולן בוך „געשיכטע פון יידן אין רוס־לאַנד", מאָסקווע, 1930, ז׳ 259, שרײַבט:

„דער מחבר פון די ווײַטער געבראַכטע שורות דערציילט, ווי אין דער ערשטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט האָט דער גאַנצער האַנדל אין וויטעבסק זיך געפונען אין קריסטלעכע הענט (בײַ גרויסרוסן און ווײַסרוסן) און בּאַ־קלאָגט, וואָס דער מסחר איז אַריבער צו יידן. מיר בּרענגען זײַן צעטל פון קריסטלעכע געשעפטן אין וויטעבסק:

„די צענטראַלע לאָגערן פון ווייצענער מעל האָבן געהערט צו א. ג. פּעט־ראָוו... אי. אי. גלינקאָ... פּ. ק. איוואַשעק; די בעסטע באַקאַליי־געשעפטן זײַנען געווען דובאָלטאָווקעס, רינדאָם, לאָבאַנאָוס; גאַלאַנטעריי, יוואָוועליר־געשעפטן — טשירײַעוווס, קראָקעלס; אַן אײַזנקראָם האָט געהערט צו ציט־רינגקאָ; ווײַן־האַנדל (מיט אויסלענדישע ווײַנען) איז קאָנצענטרירט געווען בײַ סוטערן, האָזע. חוץ די דאָזיקע אַלע אַזוי פּאָפולערע נעמען, וואָלט אויס־געקומען אויסצושטעלן אַ לאַנג צעטל פון זייער גלײַכן און אויך פון טוער אין דער אינדוסטריע אין פֿאַרשיידענע צווײַגן...

„...א ניט־שטאַנדהאַפֿטיקייט האָט ווי א מגפה אָנגעהויבן צום סוף 50־ער יאָ[ן] אונטערצושנײַדן די קריסטלעכע סוחרשאַפֿט פון וויטעבסק".*)

די העכער געבראַכטע דאַטעס וועגן דעם אָנטייל פון יידן צווישן סוחרים אָנהויב 19־טן יאָרהונדערט און אין מיטן פון זעלבן יאָרהונדערט גיבן אַן אויס־שפּנדיקע דערקלערונג פון דער „מגפה", וואָס האָט באַפֿאַלן די רוסישע און ווײַסרוסישע אונטערנעמער.

מיר האָבן באַקומען מער אָדער ווייניקער א בילד וועגן דעם אויפקום פון אַ יידישן רײַכן און פֿאַרמעגלעכן סוחר און קרעמער — דאָס איז אָבער געווען אַ גאָר שמאָלע שיכט. אין די בּרייטע מאַסן האָט זיך שוין דעמאָלט אָנגעהויבן דער פּראָצעס פון איבערגאָנג צו מלאָכה. דער יידישער תּחום, וואָס אין אים האָבן זיך געשטיקט די גרויסע יידישע מאַסן, האָט זיך אָנגע־הויבן נעמען צו אַרבעט. און גאָר גיך איז פּעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז אין די גובערניעס מיט אַ געדיכטער יידישער באַפֿעלקערונג איז דער פּראָצענט בּעלי־מלאָכות אַ סך גרעסער, ווי אין די שכנישע גובערניעס, וואו ס׳איז ניט פֿאַראַן קיין יידישע באַפֿעלקערונג.

---

*) Никифоровскій, «Страничка изъ недавней старины Витебска». Витебскъ, 1899, стр. 218-219, 238.

אָט זײַנען אייניקע זייער כאַראַקטעריסטישע דאַטעס פּאַר די יאָרן 1861 — 1862 :*)

ס׳זײַנען געווען אין ווּיטעבסקער גובערניע — 1 שנידער אויף 210 נפשות און אין דער שכנישער פּסקאָווער גובערניע 1 שנידער אויף 881 נפשות.

ס׳זײַנען געווען שוסטערס — אין ווּיטעבסקער גובערניע 1 אויף 200 אײַנוואוינער און אין דער פּסקאָווער גובערניע 1 שוסטער אויף 494.

סטאָליאַרעס זײַנען געווען אין ווּיטעבסקער גובערניע — 1 אויף 680 נפשות און אין פּסקאָווער גובערניע 1 אויף 1,028.

ס׳זײַנען געווען זײַגערמאַכערס — אין ווּיטעבסקער גובערניע 1 אויף 2,070 נפשות און אין פּסקאָווער גובערניע 1 אויף 4,495.

דאָס זײַנען ביז גאָר וויכטיקע ציפערן. זיי ווײַזן אונז אַ דערשײַנונג, וואָס איז געווען קלאָר און בולט שפּעטער מיט אַ פּאָר צענדלינג יאָר. די עמיגראַציע, וואָס האָט זיך צעוואַקסן שוין אין די 70־ער יאָרן און האָט אַנגענומען אַ מאַסן־כאַראַקטער, וואָס איז געווארן פון יאָר צו יאָר אַלץ אינטענסיווער, איז געווען אין תוך אַ המשך פון דעם פּראָצעס, וואָס מיר האָבן נאָר וואָס פעסטגעשטעלט — אַ מאַסן־שטראָם צו אַרבעט־פּרנסות. דער וואוקס פון בעלי־מלאָכות אין ווּיטעבסקער גובערניע איז געווען איין קליין ריטשקעלע פון דעם גרויסן לאַבאָריזאַציע־שטראָם, וואָס האָט פאַרפלייצט דעם יידישן תּחום צום סוף 19־טן יאָרהונדערט.

ניט דער וואוקס פון יידישע פאַרמעגלעכע סוחרים און קרעמער און שוין אַוודאי ניט דער איבערוואוקס פון בעלי־מלאָכות האָבן געקענט לייזן די איבערבאַפעלקערונגס־פּראָבלעם פון די ווײַסרוסישע גובערניעס בכלל און גאַנץ באַזונדערס פון ווּיטעבסקער גובערניע, וואָס האָט שרעקלעך געליטן פון דער פּראַנצויזיש־רוסישער מלחמה (1812) און פון טריקענישן, וועלכע זײַנען אין דער ערשטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט עטלעכע מאָל באַפאַלן דעם דאָזיקן ווײַסרוסישן טייל פון רוסלאַנד. טויזנט מאָל שווערער און טראַגישער איז געווען די לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס בײַ איר איז צו די אַלגעמיינע צרות און פלאָגן נאָך צוגעקומען די גירושים פון די דערפער אין די יאָרן 1807 — 1808 און 1823.

אַפּיציעל איז פעסטגעשטעלט געווארן, אַז די הזיקות פון דער מלחמה האָבן באַטראָפן**) אין דער שטאָט ווּיטעבסק 2 מיליאָן מיט 873 רובל און פון דעם בײַ יידן — 1 מיליאָן מיט 9 טויזנט, דאָס הייסט 34.7%.

---

*) «Экономическое состояніе городскихъ поселеній Европейской Россіи въ 1861-1862 г.» Петербургъ, 1863. ציטירט לויט א. מאַרגאָליס, ז׳ 249.

**) А. Семеновскій, «Памятная книжка Витебской губ. на 1864 г.» С.-Петербургъ, стр. 106-107. ציטירט לויט א. מאַרגאָליס, ז׳ 271.

אָט ווי י. סאָסיס באַשרײַבט די לאַגע אין דער ערשטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט :*)

„אין יאָר 1823 האָט זיך אָנגעהויבן דער שרעקלעכער יידישער גירוש פון וויטעבסקער און פון מאָהילעווער גובערניעס. אין יאָר 1824 האָט מען אַרויסגעטריבן ביז 20 טויזנט יידן. אָרעמע אָפּגעריסענע און הונגעריקע זײַנען זיי געקומען אין די שטעטלעך מיט ווײַבער און קינדער — וואו ניט בלויז קיין פּרנסה האָבן זיי ניט באַקומען, נאָר אַפילו קיין צײַטווײַליקע שטיצע, קיין צײַט־ווײַליקע דירות".

וויטעבסקער יידן האָבן געגומען אַן אָנטייל אין דער יידישער קאָלאָני־זאַציע פון דרום־רוסלאַנד. שפּעטער האָבן זיי אויך זיך געלאָזט קיין סיביר, וואָס איז געהאַט פאָרגעלייגט געוואָרן פון דער צאַרישער רעגירונג וויַ אַ מקום־מקלט פאַר יידן מיטן צוועק פון קאָלאָניזאַציע. די רעגירונג האָט גיך חרטה געהאַט, און יידן פון פאַרשיידענע גובערניעס און אויך פון וויטעבסקער זײַנען געבליבן שטעקן אין וועג און האָבן זיך געגוג אָנגעליטן.

דאָס זײַנען אָלץ געווען טראָפנס אין ים פון דלות און נויט.

ווי גרויס ס'איז געווען די יידישע נויט אין וויטעבסק און אין דער גו־בערניע וועלט באַזונדערס קלאָר פון פאָלגנדיקער ציטאַטע : „אין אייניקע גובערניעס נעמען זיך יידן געלט פאַר פאַרשיידענע ערד־אַרבעטן. למשל, יידן פון וויטעבסקער גובערניע גייען אַוועק אין דער שכנותדיקער סמאָלענסקער גובערניע און דאָרט פאַרנעמען זיי זיך בײַ די גוטבאַזיצער מיט רייניקן די פעלדער, גראָבן קאַנאַוועס און אַנדערע אַרבעטן פאַר אַן אויסטערליש קליינעם געצאָלט. אַשטייגער, פאַר אַ קלאַפּטער קאַנאַוועס פון אַן אַרשין די בריייט און דרײַ פערטל אַרשין די טיף נעמען זיי ניט מער ווי פיר קאָפּיקעס. יעדערער גראָבט אויס אַ טאָג ביז ניין, אַמאָל ביז צען קלאַפּטער און ער קריגט דערפאַר 36 קאָפּיקעס. אויב זיי גייען ניט גערן אָדער, ריכטיקער געזאָגט, זיי זאָגן זיך אָפּ אינגאַנצן צו אַרבעטן בײַ שאָסיי און בײַ אַנדערע אַזעלכע קאַזיאָנע אַרבעטן —דאַרף מען דאָס דערקלערן בלויז מיט דעם, וואָס זיי האָבן ניט קיין צוטרוי צו יענע פּערזאָנען, מיט וועלכע זיי וועלן האָבן צו טון".**)

נעמט מען אין אַכט, אַז די גוטבאַזיצער האָבן געהאַט לייב־אייגענע און לכן געגוג בילליקע אַרבעט, וועלט ערשט קלאָר, ווי שרעקלעך ס'האָט געמוזט זײַן דער יידישער דלות, ריכטיקער דער יידישער הונגער, כדי זיך לאָזן אין דער פרעמד און אַרבעטן פאַר יענע גראָשנס, וואָס זיי האָבן באַקומען פאַר דער שווערער שוואַרץ־אַרבעט, פאַר אַרבעט, וואָס צו איר זײַנען זיי ניט געווען געוואוינט און אַבסאָלוט ניט צוגעגרייט.

---

*) י. סאָסיס, „די סאָציאַל־עקאָנאָמישע לאַגע פון די רוסלענדישע יידן". פּעטראָגראַד, 1919, ז׳ 17.

**) Н. Н. Голицынъ, «Исторія русскаго законодательства о евреяхъ». Петербургъ, 1886, стр. 403-404. ציטירט לויט אַ. מאַרגאָליס, ז׳ 272

לאָמיר מאַכן אייניקע אויספירן וועגן דער לאַגע פון דער יידישער באַ־
פעלקערונג אָנהויב דער צווייטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט — פון דער
לאַגע אין גאַנצן יידישן תחום און אין דעם כלל אין וויטעבסקער גובערניע.

ס׳זײַנען געווײַן געווײַסע אונטערשיידן צווישן דער לאַגע, זאָגן
מיר, פון יידן אין כערסאָנער גובערניע, וואָס האָט געהאַט אַזאַ האַפּן, ווי
אָדעס, און אין וויטעבסקער גובערניע; ווי מען קען אויך זאָגן, אַז אין וואַר־
שעווער גובערניע, וואָס האָט געהאַט די שטאָט וואַרשע, וואו צום אָנהויב
פון דער צווייטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט זײַנען שוין געווען יידישע גרע־
סערע מלאָכה־וואַרשטאַטן און יידישע פאַבריקן, איז אויך דער מצב געווען
עטוואָס בעסער, ווי אין די ווײַסרוסישע גובערניעס, וואָס זײַנען געווען די
אָרעמסטע אין דעם תחום־המושב. דאָך דער חילוק איז ניט געווען זייער קיין
גרויסער. יעדנפאַלס איז דאָס בילד, וואָס מיר האָבן באַקומען וועגן דער
לאַגע בײַ די יידן אין וויטעבסקער גובערניע, בלי ספק ווי אָנגעמאַסטן פאַר
דער גרויסער מערהייט פון דער יידישער באַפעלקערונג אין רוסלאַנד אָנהויב
דער צווייטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט.

אין קורצן זײַנען די אויספירן אַזעלכע: ס׳איז שטאַרק געפאַלן די צאָל
יידן אין די דערפער, און דאָס האָט געפירט צו אַ שנוי אין די פרנסות. דער
וויכטיקסטער שנוי איז געווען בלתי ספק דער וואוקס פון די האַנטווערקער
אין די שטעט. דער וואוקס פון מלאָכה בײַ יידן שוין אין דער ערשטער העלפט
19־טן יאָרהונדערט האָט געדינט ווי אַ באַזע פאַר דער אינטענסיווער אָנט־
וויקלונג אין דער זעלבער ריכטונג אין דער צווייטער העלפט 19־טן יאָר־
הונדערט. דער דאָזיקער וואוקס פון מלאָכה בײַ די יידן פון וויטעבסקער
גובערניע האָט שטאַרק פאַרגרינגערט די שפּעטערע איבערוואַנדערונג פון
גרויסע טיילן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין יענע גרויסע שטעט, וואו
ס׳האָט זיך געגומען אָנטוויקלען אַ יידישע אינדוסטריע, ווי לאָדזש, ביאַלי־
סטאָק, וואַרשע און אויך אָדעס און אָנדערע שטעט פון דרום־רוסלאַנד.

דער וואוקס פון מלאָכה האָט אויך גרינגער און מעגלעכער געמאַכט די
שפּעטער געקומענע אויסוואַנדערונג קיין לאָנדאָן און נאָך שפּעטער קיין
אַמעריקע. געוויס, ס׳האָבן אויסגעוואַנדערט הונדערטער טויזנטער יידן פונם
תחום און פיל צענדלינגער טויזנטער פון וויטעבסקער גובערניע פון דעם
האָנדלס־קלאַס און נאָך מער פונם דעקלאַסירטן קלאַס. דער מלאָכה־עלעמענט,
וועלכער איז מיט זיי מיטגעפאָרן קיין לאָנדאָן צי קיין ניו־יאָרק, האָט אומגע־
הײַער פאַרגרינגערט די אַרבעטס־צופאַסונג אין דעם אײַנוואַנדערונגס־לאַנד.
מיר פאַרמאָגן ניט קיין דאַטעס ניט וועגן דער צאָל איבערגעוואַנדערטע פון
וויטעבסקער גובערניע אין די אינדוסטריע־שטעט פון רוסלאַנד, ווי וואַרשע,
לאָדזש, ביאַליסטאָק, און אויך אין די אינטענסיוו געוואַקסענע שטעט פון
דרום־רוסלאַנד, ווי אָדעס, יעקאַטערינאָסלאַוו און אַנדערע — ווי מיר האָבן
אויך ניט קיין דאַטעס וועגן דער אויסוואַנדערונג פון וויטעבסקער גובערניע
אין 19־טן יאָרהונדערט אין די פרעמדע לענדער, ענגלאַנד און אַמעריקע.

ס׳איז אָבער גאָר קיין ספק ניט, אַז די איבערוואַנדערונג אין אַנדערע שטעט פון רוסלאַנד האָט פאַרכאַפּט וויטעבסקער גובערניע ניט וויניקער ווי אַלע אַנדערע תּחום־גובערניעס. וועגן דער אויסוואַנדערונג אין ווייטע פּרעמדע לענדער וועלן מיר שפּעטער ברענגען דאַטעס, אָבער נאָר וועגן 20־סטן יאָר־הונדערט. ס׳איז אָבער באַקאַנט, אַז דער טעמפּ פון דער אויסוואַנדערונג אין 20־סטן יאָרהונדערט פון אַ וואָסער ס׳ניט איז גובערניע איז געווען שטאַרק אָפּהענגיק פון דער מאַסע אייגענע און פרעמדע, וואָס מען האָט געהאַט אין דעם אײַנוואַנדערונגס־לאַנד. וויטעבסקער גובערניע האָט אָנהויב 20־סטן יאָר־הונדערט געגעבן אַ הויכן גראַד אויסוואַנדערונג, וואָס ס׳פּירט צום שלוס, אַז וויטעבסקער יידן האָבן צום אָנהויב 20־סטן יאָרהונדערט שוין געהאַט אין ענגלאַנד און אין אַמעריקע אַ סך קרובים און פרײַנד, לאַנדסלייט און גוטע באַקאַנטע, וועלכע האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דער צעוואַקסונג פון דער אויסוואַנדערונג פון רוסלאַנד.

די סאָציאַל־עקאָנאָמישע דיפערענציאַציע, הן אין זיגען פון נייַע באַ־שעפטיקונגען און פאַרשיידנאַרטיקייט זייערע, אַזוי אויך אין פּרט פון קלאַסן־גלידערונג, האָט זיך אָנגעהויבן שוין אין דער ערשטער העלפט 19־טן יאָר־הונדערט, אָבער די דאָזיקע פּראָצעסן האָבן זיך ערשט צעוויקלט און רא־דיקאַל געענדערט די פּיזיאָנאָמיע פון דעם רוסישן יידנטום בכלל און אין דעם כלל אויך פון וויטעבסקער גובערניע אין דער צווייטער העלפט 19־טן יאָר־הונדערט.

ס׳מאַכט בכלל דעם אײַנדרוק, אַז די יידן פון די קליינע שטעטלעך, פון די קאַסרילעווקעס און מאַזעפּעווקעס, האָבן זיך אויפגעכאַפּט, אויסגעריבן די אויגן, דערזען די באַן און זי צוערשט אויסגעלאַכט און געטענהט, אַז ס׳וועט ניט אויסהאַלטן, אָבער דאָך באַלד פאַרשטאַנען, אַז אַ נייַע וועלט וועט וועט גע־בוירן און זיך געלאָזט אין דער וועלט אַריין. ס׳האָבן געמוטמעט וואַקסן יידישע געדיכטע ישובים אין די גרויסע שטעט פונם תּחום און פאַראַלעל אַן אויס־וואַנדערונג, וואָס האָט געלייגט די יסודות פון דעם פּינקט מיליאָניקן יידישן קיבוץ אין אַמעריקע, דעם גרעסטן יידישן צענטער אין דער וועלט.

IV. די יידישע באַפעלקערונג אין וויטעבסק און וויטעבסקער גובערניע אין דער צווייטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט

ווי שוין געזאָגט האָט זיך דער מצב, דער עקאָנאָמישער און דער קולטו־רעלער, באַדײַטיק געהעכערט אין דער צווייטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט. דאָס האָט געפּירט צו אַ זייער הויכן נאַטירלעכן וואוקס פון דער יידישער באַפעלקערונג. די שטאַרבלעכקייט איז באַדײַטיק געפאַלן, אָבער די געבור־טיקייט האָט נאָך אַ לאַנגע צײַט אָנגעהאַלטן איר הויך. מיר וועלן גלײַך זען, ווי שטאַרק ס׳איז געוואַקסן די יידישע באַפעלקערונג אין וויטעבסקער גובערניע און ספּעציעל אין די שטעט.

לאָמיר צוזאַמענשטעלן די אַלע דאַטעס, וואָס מיר פאַרמאָגן פאַר מער פון הונדערט יאָר. און כאָטש, ווי מיר האָבן שוין ניט איין מאָל אָנגעוויזן, פאַרדינען ניט די דאַטעס ביז 1897 קיין אַבסאָלוטן צוטרוי, זינען זיי דאָך וויכטיק פאַר דעם בילד פון דעם וואוקס פון דער יידישער באַפעלקערונג.

טאַבעלע 4א

צאָל יידן אין וויטעבסקער גובערניע

י אָ ר ן	צ אָ ל יי ד ן	פּראָצענט פון דער גאַנצער באַפעלקערונג
[1]1772	15,246	2.6
[2]1864	68,000	6.0
[3]1897	175,586	11.8
[4]1917	203,000	——

1) ח. קאַראָבקאָוו, „דער צענזוס פון דער יידישער באַפעלקערונג, וויטעבסקער גובערניע" (רוסיש) אין „יעוורעיסקאַיאַ סטאַרינאַ", 1912.

2) יולי גענין, „געשיכטע פון יידישן פאָלק אין רוסלאַנד" (רוסיש), ב׳ II, זײַט 159.

3) „די ערשטע אַלגעמיינע ציילונג פון דער באַפעלקערונג פון דער רוסישער אימפעריע" (רוסיש), 1903, העפט 3.

4) „די יידישע באַפעלקערונג אין רוסלאַנד" (רוסיש), אויסגאַבע פון דער יידישער סטאַטיסטישער געזעלשאַפט. פעטראָגראַד, 1917.

מיר פאַרמאָגן ניט קיין ידיעות וועגן די צוואוואַנדערונגען און אויס־וואַנדערונגען אין און פון דער וויטעבסקער גובערניע ביז 1897. אָבער מיר האָבן דאַטעס פאַר דער אויסוואַנדערונג פון וויטעבסקער גובערניע פון 1897 ביז 1917. זי האָט באַטראָפן אין רונדע ציפערן — 47,000 *). לייגן מיר די דאָזיקע ציפערן צוזאַמען מיט די 28,000 (175,000 — 203,000) צוואוואַקס אין גובערניע, וועלן מיר באַקומען, אַז דער צוואוואַקס האָט באַטראָפן אין 20 יאָר 75 טויזנט, דאָס הייסט 3,500 אַ יאָר. אין דורכשניט וועט זיך באַקומען אַ צוואוואַקס יעדער יאָר פון 20 פּראָ טויזנט, איינער פון די העכסטע נאַטיר־לעכע צוואוואַקסן אין דער וועלט בכלל און אויך אין רוסלאַנד.

לאָמיר איצט איבערגיין צו דער ציילונג פון 1897, וואָס גיט אונז אַ ברייטע מעגלעכקייט הן בנוגע דער פאַרטיילונג פון די יידן פון דער גובערניע איבער די פאַרשיידענע פונקטן, הן פון דעם פּראָצענטועלן אָנטייל פון יידן אין פאַרשיידענע פונקטן לגבי דער גאַנצער באַפעלקערונג און ענדלעך בנוגע דער קולטורעלער און פּראָפעסיאָנעלער גלידערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג. מיר גיבן אַ רשימה פון אַלע פונקטן מיט מער פון 500 יידישע נפשות און זייער פּראָצענט לגבי דער גאַנצער באַפעלקערונג. לאָמיר וויי־ניקסטנס האָבן אַ רשימה פון די גרעסערע פונקטן און פון זייער צאָל יידן.

*) „די יידישע באַפעלקערונג אין רוסלאַנד" (רוסיש). פעטראָגראַד, 1917.

טאַבעלע 5

די צאָל יידן און זייער פּראָצענט אין פּונקטן מיט מער פון 500 יידישע נפשות (1897)

שטעט און שטעטלעך	יידן צאָל אַבסאָלוט	יידן %	שטעט און שטעטלעך	יידן צאָל אַבסאָלוט	יידן %
וויטעבסק	34,440	52.0	ליובענגאַף	1,406	53.0
דווינסק	32,400	44.0	פּרעלי	1,375	65.0
פּאָלאָצק	12,481	61.0	ווארקליאַנע	1,365	75.0
רעזשיצע	6,478	60.0	זוראַזש	1,246	46.0
וועליזש	5,989	49.0	אוסוויאַט	1,205	41.0
נעווע	5,836	62.0	אושאַץ	1,129	70.0
קרעסלאַווקע	4,051	52.0	קאָלישקי	1,127	72.0
טשאַשניק	3,480	74.0	איליאינאַ	1,105	78.0
האָראָדאָק	3,413	68.0	גלאַזמאַנקע	1,064	46.0
קרייצבורג	3,164	76.0	דאַגדאַ	1,026	68.0
לעפּעל	3,379	54.0	קובליטש	935	72.0
דריסע	2,856	67.0	קאַמען	826	77.0
לוצין	2,803	54.0	וועשקי	668	70.0
סעבעזש	2,561	59.0	וואַלענע	602	61.0
סיראָטינאַ	1,766	89.0	פּרידרויסק	561	66.0
יאַנאָוויטש	1,702	72.0	ניקאָלאַיעוואָ	551	74.0
אָסוועיע	1,660	59.0	רעבינישק	533	91.0
אולע	1,539	62.0	ראסיצע	524	69.0

לאָמיר דעם דאָזיקן רויען מאַטעריאַל אַרגאַניזירן, לאָמיר אים אינטיילן אין גרופּעס:

טאַבעלע 6

די פּאַרטיילונג פון די יידן אין וויטעבסקער גובערניע לויט פּאַרשיידענע טיפּן וואוינערטער

טיפּן וואוינערטער	צאָל קהילות	יידן צאָל אַבסאָלוט	יידן %
קהילות מיט מער פון 30,000 יידן	2	66,840	38.1
קהילה מיט מער פון 10,000 "	1	12,480	7.1
קהילות מיט 5,000 ביז 10,000 "	3	18,303	10.4
קהילות מיט 3,000 ביז 5,000 "	5	17,487	10.0
קהילות מיט 2,000 ביז 3,000 "	3	8,222	4.7
קהילות מיט 1,000 ביז 2,000 "	14	18,715	10.6
קהילות מיט 500 ביז 1,000 "	8	5,200	3.0
סך־הכל	**36**	**147,247**	**83.9**

אין 36 קהילות האָבן געלעבט אין וויטעבסקער גובערניע קרוב צו 84 פּראָצענט פון אַלע יידן פון דער גובערניע. דערבײַ איז די קאָמפּאַקטקייט געווען פון אַזאַ סאָרט — העכער 38 פּראָצענט האָבן געלעבט אין צוויי קהילות (וויטעבסק און דווינסק). גיט מען צו פּאַלאָצק מיט העכער 12 טויזנט יידן, וועלן מיר באַקומען, אַז העכער 45 פּראָצענט פון אַלע יידן פון דער גובערניע האָבן געלעבט אין דרײַ פונקטן. וואָלט דאָס געווען אין איין גובערניע, וואָלט דאָס ניט געשפּילט קיין ראָלע, נאָר די דאָזיקע קאָמפּאַקטקייט איז טיפּיש אַפֿסאָלוט פּאַר אַלע גובערניעס פון תּחום־המושב.

פון דער קאָמפּאַקטקייט לאָמיר איבערגיין צום צווייטן עק פון דער פּאַרטיילונג פון דער יידישער באַפעלקערונג — מער פון 28 טויזנט יידן, אָדער מער פון 16 פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער גובערניע, זײַנען צעוואָרפן און צעשאָטן איבער צענדלינגער, אפֿשר הונדערטער פונקטן מיט וויניקער פון 500 נפשות אין אַ פונקט.

דער וויטעברער אַנאַליז פון דער טאַבעלע 6 וויזט אונז, אַז אין קהילות מיט מער פון 5 טויזנט נפשות האָבן אין יאָר 1897 געלעבט מער פון 55 פּראָצענט פון אַלע יידן פון דער גובערניע.

מיר האָבן בײַ איצט באַהאַנדלט די פּראָגע וועגן דער פּאַרטיילונג פון דער יידישער באַפעלקערונג פּאַר זיך אין דער גובערניע. לאָמיר איצט זען, ווי גרויס איז געווען דער פּראָצענט יידן לגבי דער גאַנצער באַפעלקערונג.

דער פּראָצענט יידן אין יאָר 1897 האָט באַטראָפֿן: אין די שטאָטישע פונקטן — 52.7, אין די שטעטלשע פונקטן — 66.3, אין די דערפער — 1.9.

די רשימה פון די 36 פונקטן פון טאַבעלע 5 גיט אונז אַ געניערע און מער דעטאַלירטע פאָרשטעלונג וועגן דער וואָג פון דער יידישער לגבי דער גאַנצער באַפעלקערונג. מיר האָבן 11 פונקטן מיט מער פון 70 פּראָצענט יידן. דערבײַ זײַנען פאָראָן צווישן די 11 פונקטן 2 מיט מער פון 80 פּראָצענט (סיראָטינאָ — 89.0 און רעבינישק — 91.0). מיט מער פון 60 פּראָצענט יידן האָבן מיר 24 פונקטן פון 36. און מיט מער פון אַ העלפט יידן זײַנען געווען פון די 36 פונקטן גאַנצע 31. און נאָר אין 5 פונקטן זײַנען די יידן געווען אין דער מינדערהייט.

דאָס, וואָס יידן האָבן געהאַט אַ מערהייט אין דער שטאָטישער און שטעטלשער באַפעלקערונג, איז געווען איינער פון די וויכטיקסטע פאַקטאָרן פון דער יידישער נאַציאָנאַלער אַנטוויקלונג. די יידן האָבן באַשטימט די פּיזיאָגאָמיע פון די וואוינפונקטן — שבת־ און יום־טוב־רו; יידישע שפּראַך און בכלל יידישע קולטור זײַנען מעגלעך געווארן אין רוסלאַנד אַדאַנק דער קאָמפּאַקטקייט פון דער יידישער באַפעלקערונג און אַדאַנק זייער מערהייט אין די שטעט און שטעטלעך אין פיל גובערניעס פונם תּחום־המושב. געוויס פיל מיטגעווירקט האָט נאָך דאָס, וואָס דער האַנדל און אַ גרויסער טייל פונם האַנטווערק זײַנען געווען אין יידישע הענט. די יידישע קאָמפּאַקטקייט און מערהייט זײַנען געווען ניט נאָר רוימלעך, נאָר אויך סאָציאַל־עקאָנאָמיש.

דאָך וואָלטן די העכער 47 פּראָצענט ניט־יידן פון דער שטאָטישער באַ־ פעלקערונג און אַפילו די העכער 33 פּראָצענט קריסטן אין די שטעטלשע כונקטן געווען אויסגעגאָסן פון אין נאַציאָנאַלן שטיק, פון איין נאַציאָנאַלן נוסח אין פּרט פון שפּראַך און קולטור, וואָלט די נאַציאָנאַל־קולטורעלע הער־ שאַפט פון יידן אין די דאָזיקע פונקטן געווען אוממעגלעך — די מינדערהייט אין די צוויי שטאָטישע טיפּן וואוינערטער וואָלטן דאָך געהערט צו דער מער־ הייט פון דער גאַנצער גובערניע און זייער מערהייט־השפּעה וואָלט געהערשט אויך אין די שטאָטישע און שטעטלשע פונקטן. צום נאַציאָנאַלן גליק פון דער יידישער באַפעלקערונג איז די ניט־יידישע מערהייט געווען נאַציאָנאַל צע־ שפּאָלטן, באַזונדערס איז געווען נאַציאָנאַל צעשפּאָלטן די שטאָטישע באַ־ פעלקערונג, וואָס האָט דאָך אַ פיל גרעסערע ווירקונג אויפן קולטורעלן לעבן, ווי די דאָרפישע.

אונז אינטערעסירט ניט די רעליגיעזע צעשפּאָלטנקייט, כאָטש אויך די דאָזיקע צעריסנקייט האָט פיל אָפּגעשוואַכט די השפּעה פון דער מערהייט. וויכטיקער איז פאַר אונז די שפּראַך, און לכן אויך די קולטור־צעשפּאָלטנקייט.

ט א ב ע ל ע 7

די פאַרטיילונג פון דער באַפעלקערונג אין וויטעבסקער גובערניע לויט שפּראַכן (1897)

שפּראַכן	צאָל אײַנוואוינער	
	אַבסאָלוטע צאָל	%
ווײַסרוסיש	788,533	52.9
לעטיש	264,011	17.7
גרויסרוסיש	197,918	13.3
יידיש	174,204	11.7
פּויליש	50,181	3.4
פאַרשיידענע	13,301	1.0
סך־הכל	1,488,148	100.0

די ווײַסרוסן האָבן אַ מערהייט אין דער גובערניע, ניט קיין גרויסע מערהייט; און ווײַל זייער קולטור־ניוואָ איז געווען דער נידעריקסטער, האָט זייער שפּראַך און זייער קולטור ניט געהאַט קיין שום אַסימיליר־השפּעה. פון יידישן שטאַנדפונקט איז געווען פיל וויכטיקער די שפּראַך־פאַרטיילונג אין די שטעט — אין די פונקטן, וואָס האָבן באַשטימט די קולטור־פּיזיאָגנאָמיע פון דער גובערניע (זע טאַבעלע 8, זײַט 76).

דאָס בילד איז מער ווי קלאָר — די נאַציאָנאַלע מערהייט פון דער גובערניע האָט געהאַט זייער אַ קליינע מינדערהייט אין די שטעט, אין די פונקטן מיט דער גרעסטער השפּעה אויף דער פּיזיאָגנאָמיע פונם לעבן אין דער גאַנצער גובערניע. די יידן האָבן געהאַט די מערהייט און האָבן געהאַט

טאַבעלע 8

די פאַרטיילונג פון דער שטאָטישער באַפעלקערונג לויט שפּראַכן

שפּראַכן	אײַנוווינער	
	אַבסאָלוט צאָל	%
יידיש	112,455	52.2
גרויסרוסיש	57,747	26.8
ווײַסרוסיש	28,728	13.3
פאַרשיידענע	16,560	7.7
סך־הכל	215,490	100.0

קעגן זיך ניט די לאָקאַלע מערהייט, נאָר אַ פרעמד פאָלק, וואָס האָט געהאַט אין דער גובערניע ניט מער פון 13 פּראָצענט פון דער גאַנצער באַפעלקערונג.

מיר האָבן העכער געזען, אַז אין די קליינע שטעטלעך איז דער פּראָצענט יידן נאָך גרעסער — העכער צוויי דריטל. מען מוז געדענקען, אַז 99.2% פון אַלע יידן פון דער גובערניע האָבן אָנגעגעבן יידיש פאַר זייער מוטער־שפּראַך. אַזוי אַז ס'איז גאָר ניטאָ קיין חילוק אין דער צאָל יידן לויט דער רעליגיע און לויט דער שפּראַך.

לאָמיר זיך נאָך אָפּשטעלן קורץ אויף די הערשנדיקע שפּראַכן אין דער הויפּטשטאָט פון דער גובערניע, אין וויטעבסק:

שפּראַכן	%
יידיש	50.0
גרויסרוסיש	29.0
ווײַסרוסיש	12.2
פאַרשיידענע	8.8
סך־הכל	100.0

אין דער הויפּטשטאָט האָבן די ווײַסרוסן, די גובערניע־מערהייט, געהאַט נאָך אַ קלענערן פּראָצענט ווי אין דער גאַנצער שטאָטישער באַפעלקערונג — נאָר אַביסל מער פון 12 פּראָצענט. יידן האָבן אין וויטעבסק געהאַט אַביסל וויניקער ווי אין אַלע שטעט, אָבער דאָך אַ גאַנצע העלפט, בעת די צווייטע העלפט איז צעשלאָגן צווישן 3—4 פעלקער. די גרויסרוסן האָבן אין דער הויפּטשטאָט געהאַט אַ העכערן פּראָצענט לויט דער שפּראַך, ווי אין אַלע שטעט צוזאַמען, אָבער מען מוז נעמען אין אַכט, אַז בײַ די גרויסרוסן האָבן די סאָלדאַטן און באַאַמטע אויסגעמאַכט גאָר אַ גרויסן טייל פון זייער באַפעלקערונג (העכער 30 פּראָצענט). וואַרפט מען אַראָפּ די דאָזיקע צוויי עלעמענטן, וואָס פון זיי איז דער מיליטעריש ניט געווען קיין שטענדיקער, ווערט קלאָר, אַז פון דער אײַנגעזעסענער און אײַנגעוואָרצלטער באַפעלקערונג האָבן

די יידיש־ריידנדיקע אויסגעמאַכט אין דער הויפטשטאָט ניט ווייניקער ווי צוויי דריטל.

טאַבעלע 9

דער עלטער־באַשטאַנד פון דער אַלגעמיינער און יידישער באַפעלקערונג אין ווייטעפסקער גובערניע (אין %%)

עלטער־גרופּעס	בײַ דער גאַנצער באַפעלקערונג	בײַ דער יידישער באַפעלקערונג
0 — 9	27.58	26.80
10 — 19	22.42	24.80
20 — 59	43.00	42.00
60 — 69	4.11	3.60
70 און מער	2.89	2.80
סך־הכל	**100.00**	**100.00**

פון עקאָנאָמישן שטאַנדפונקט איז דער בעסטער באַשטאַנד פון די עלטער־גרופּעס אַ הויכער פּראָצענט מענטשן אין די מיטעלע יאָרן. ער איז בײַ יידן ניט זייער קיין הויכער און בײַ דער ניט־יידישער באַפעלקערונג ניט פיל העכער. די יאָרן גרופּעס פון 20 ביז 59 זײַנען עקאָנאָמיש די אַקטיווסטע און דעריבער די גרעסטע פאַרדינערס. די דאָזיקע גרופּע מאַכט אויס בײַ יידן 42 פּראָצענט און בײַ דער גאַנצער באַפעלקערונג 43. אַ קליינער פּראָצענט אַלטע לײַט, וועלכע פאַלן געווײנטלעך ווי אַ שוערע משא אויף דער געזעלשאַפט, איז פון עקאָנאָמישן שטאַנדפונקט געווויס בעסער. עלטער פון 70 יאָר, וואָס איז דעמאָלט געווויס גערעכנט געוואָרן פאַר אַבסאָלוט ניט פּאַיקע צו וואָסערער ס'ניט איז אַרבעט, מאַכן אויס בײַ יידן און בײַ דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג נאָר קנאַפּע דרײַ פּראָצענט. אמת, אויך קינדער פאַלן צו לאַסט און דער פּראָצענט קינדער איז גאָר אַ הויכער — ביז צען יאָר בײַ יידן שוין כּמעט 27 פּראָצענט און בײַ דער גאַנצער באַפעלקערונג העכער 27 פּראָצענט, אָבער דאָס איז אַ גרופּע, וואָס זאָגט צו ביאָלאָגישע צוקונפט און אויך קומענדיקע ווירטשאַפטלעכע געווינסן.

מיר קומען צום אויספיר, אַז פון ביאָלאָגישן שטאַנדפונקט איז דער עלטער־באַשטאַנד געווען אַ געזונטער בײַ דער גאַנצער באַפעלקערונג און אויך בײַ יידן.

V. אַלפאַבעטיזם בײַ יידן אין ווייטעפסקער גובערניע

ווייטעפסקער גובערניע ליגט נאָענט צו גרויסרוסלאַנד. חוץ דעם האָבן מיר געזען, אַז די גרויסרוסן האָבן אין יאָר 1897 אויסגעמאַכט אַ גאַנץ הויכן פּראָצענט אין דער שטאָטישער באַפעלקערונג בכלל און באַזונדערס אין דער

שטאָט וויטעבסק. דערמיט דערקלערט זיך, וואָס בײַ יידן פון דער דאָזיקער גובערניע איז געווען זייער אַ הויכער פּראָצענט „גראַמאָטנע" — בײַ די מענער האָט ער דערגרייכט 55.2 פּראָצענט און בײַ די פרויען — 36.0. בײַ דער ניט־יידישער באַפעלקערונג איז דער פּראָצענט „גראַמאָטנע" געווען פּיל קלענער: בײַ מענער נאָר 30.9 און בײַ פרויען — נאָר 19.5.

דאָ גייט די רייד וועגן „גראַמאָטנע" אויף רוסיש און יידיש. די „גראַמאָטנע" נאָר אויף יידיש זײַנען ניט געריכט געווארן. ס'איז נאַטירלעך, אַז יונגע מענטשן יידן האָבן געגעבן אַ העכערן פּראָצענט „גראַמאָטנע". אַזוי האָבן יידישע מענטשן פון 20 ביז 29 יאָר געגעבן „גראַמאָטנע": מענער — 75.8% און פרויען — 56.6%. עלטער פון 60 יאָר אָבער האָבן געגעבן „גראַמאָטנע" — בײַ מענער 31.0% און בײַ פרויען נאָר 5.8%.

אין אַלגעמיינעם באַקומט זיך אַ פאַזיטיוו בילד. ס'איז נאָך מער אינטערעסאַנט, ווײַל מיר האָבן געזען, אַז העכער 99 פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג האָבן אַנגעגעבן יידיש פאַר זייער מוטערשפּראַך, דאָס הייסט, די „גראַמאָטנאָסט" אין רוסיש איז געווען ניט קיין פאַקטאָר פון אַסימילאַציע. אין 1897 זײַנען נאָך ניט געווען קיין פאָליטישע פאַרטייען אין רוסלאַנד בכלל און בײַ יידן שוין געוויס ניט. בײַ דער פאָלקסציילונג איז ניט געווען קיין שום נאַציאָנאַלע אַגיטאַציע, ווי דאָס איז געווען שפּעטער אין עסטרײַך און נאָך שפּעטער אין פוילן. די דאַטעס וועגן דער מוטערשפּראַך (99.2%!) זײַנען לכן געווען אַ ווירקלעכער אָביעקטיווער שפּיגל פון דער לאַגע.

די רוסישע „גראַמאָטנאָסט" בײַ דער יידישער באַפעלקערונג איז שוין סוף 19־טן און אָנהויב 20־סטן יאָרהונדערט געווען אַן עקאָנאָמישער פאַקטאָר, אָמת, פאַר גאָר קליינע טיילן פון דער יידישער באַפעלקערונג. וויטעבסקער יידן האָבן געפּירט געשעפטן מיט די נאַענטע גרויסרוסישע גובערניעס, פֿסקאָווער און סמאָלענסקער. חוץ דעם זײַנען געווען וויטעבסקער וואָלד־סוחרים, זיי האָבן געהאַקט וועלדער אין טיף רוסלאַנד. נאָר די רוסישע „גראַמאָטנאָסט" איז ערשט גוט צונוץ געקומען, וען גרויסרוסלאַנד האָט זיך געעפנט פאַר די יידן פון תחום נאָך דער רעוואָלוציע פון 1917. ווי באַקאַנט, האָט די רעוואָלוציע זייער גוט אויסגענוצט די יידישע יוגנט אויף פאַרשיידענע מלוכה־שטעלעס, ווײַל צווישן דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, באַזונדערס בײַ די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, ווי בײַ די אוקראַינער און ווײַסרוסן, האָבן אויסגעפעלט עלעמענטן מיט רוסישע שפּראַך־קענטעניש.

VI. די סאָציאַל־עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג און די קלאַסן־גלידערונג בײַ די יידן פון וויטעבסקער גובערניע אין דער צווייטער העלפט 19־טן י"ה

1. אַרײַנפיר

מען קען ניט פאַרשטיין די אַנטוויקלונגס־פּראָצעסן בײַ דער יידישער באַפעלקערונג פון איין גובערניע, אויב מען האָט ניט קיין קלאָרע פאָרשטעלונג וועגן די אַנטוויקלונגס־פּראָצעסן בײַם גאַנצן רוסישן יידנטום. איז דאָך ווי־טעבסקער גובערניע געווען אַן אָרגאַנישער טייל פונם רוסישן יידנטום און די ענלעכקייטן אין די פּראָצעסן זײַנען געווען אַ סך מער און אַ סך ווירקנ־דיקער, ווי די חילוקים און אייגנאַרטיקייטן.

מיט דער באַפרײַאונג פונם פויערטום אין רוסלאַנד הויבט זיך אָן אַ נײַ בלעטל אין דער געשיכטע פון אַלע פעלקער פון דער רוסישער אימפּעריע און אויך אינם גורל פון דער יידישער באַפעלקערונג בכלל, ווי אויך אינם גורל פון די יידן פון וויטעבסקער גובערניע.

מיט דעו־ באַפרײַאונג פונם פויערטום אָנהויב די 60־ער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט ווערט דער מאַרק פון רוסלאַנד קאָלאָסאַל אינטענסיווירט. ס'וואַקסט די אַגראַר־פּראָדוקציע און דערמיט אויך די מעגלעכקייט פון עקס־פּאָרט פון אַגראַר־פּראָדוקטן. די קויפקראַפט פון דעם באַפרײַטן פויערטום וואַקסט אינטענסיוו און ס'ווערט באַשאַפן אַ גרויסער אינעווייניקסטער מאַרק פאַר אינדוסטריע און האַנדל.

ס'וואַקסט די שטאָטישע באַפעלקערונג און ממילא אויך די האַנדלס־און אינדוסטריע־אומזאַצן. די שטאָטישע באַפעלקערונג ווערט קולטורעלער און אירע לעבנס־השגות בריייטער און פאַרשיידנאַרטיקער, וואָס עס גיט ווידער אַ שטויס צו דער אַנטוויקלונג פון אינדוסטריע און האַנדל.

אין צוזאַמענהאַנג מיט די דאָזיקע עקאָנאָמישע אַנטוויקלונגען וואַקסט די יידישע באַפעלקערונג אין די מיטעלע און גרויסע שטעט פונם תחום. דער שענק פאַרלירט אַלץ מער און מער פון זײַן ראָלע אין יידישן עקאָנאָמישן לעבן און פאַרשווינדט אינגאַנצן פון דער יידישער עקאָנאָמיק סוף 19־טן יאָר־הונדערט, וועו אין רוסלאַנד ווערט אײַנגעפירט מלוכה־מאָנאָפּאָל אויף שאַרפע געטראַנקען. דער אויסגעוואַקסענער האַנדל ציט אַרײַן גרויסע מאַסן יידן. ס'וואַקסט דער מיטעלער און דער גרויס־האַנדל און ס'שטײַגט די צאָל יידישע אָנגעשטעלטע אין האַנדל. ס'וואַקסט די יידישע מיטעלע אינדוסטריע און נאָך מער די מלאָכה, וואָס אַרבעט פאַר די דירעקטע באַדערפענישן פון דער באַפעלקערונג. די מלאָכה פאָדערט גאָר קליינע קאַפּיטאַלן און ציט צו די ענערגיע פון בריייטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג. אין די ראַמען פון דער מלאָכה קומט פאָר אַ דיפערענציאַציע, וואָס ברענגט צו דעם אויפקום פון גרעסערע וואַרשטאַטן מיט פינף און אויך מיט צען אַרבעטער. ס'קומט אויף און האַלט אין אינטענסיוון וואַקסן דער האַנטווערק־פּראָלעטאַריאַט.

מיר וועלן זיך ניט אָפּשטעלן אויף דעם אויפקום פון אַ יידישער גרויס־בורזשואַזיע, ווי יידישע באַנקירן, יידישע צוקער־פאַבריקאַנטן, יידישע באַן־בויער און פילע אַנדערע, ווייל דאָס האָט ניט קיין דירעקטע שייכות צו דער גובערניע, וואָס אינטערעסירט אונז דאָס מאָל. אָפילו בנוגע דער מיטעלער אינדוסטריע, ווי דער אויפקום פון יידישע לעדער־פאַבריקן, טעקסטיל־אונ־טערנעמונגען, חזיר־האָר־באַאַרבעטונג, וועלן מיר ניט ריידן, ווייל גראָדע וויטעבסקער גובערניע איז געווען שוואַך באַטייליקט אין די אַלע אַנטוויקלונ־גען. געווייס ס'זיינען געווען מיטעלע יידישע האַנדלס־ און אינדוסטריע־אונ־טערנעמונגען, נאָר ניט זיי האָבן געשאַפן די סאָציאַל־עקאָנאָמישע פיזיאָנאָמיע פון דער שטאָט וויטעבסק און פון דער וויטעבסקער גובערניע. די לעצטע איז געווען צום שוואַכסטן אינדוסטריעל אַנטוויקלט.

די באַשריבענע דיפערענציאַציעס האָבן זיך פאַרטיפט און וויטער אַנט־וויקלט, אָבער די קליינבירגערלעכע פיזיאָנאָמיע פון דער גובערניע — אַ סך קליינע קרעמערלעך און אַ סך קליינע מלאָכה־וואַרשטאַטן און גאָר וויניק מיטעלע אָדער גרויסע האַנדלס־ און אינדוסטריע־אונטערנעמונגען — איז געבליבן בײַ דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע.

די אַלע פאַזיטיוע אַנטוויקלונגען האָבן בלתי ספק געהויבן באַדייטנדיק דעם לעבנס־סטאַנדאַרד פון דער יידישער באָפעלקערונג, הגם דער דלות האָט דאָך נאָך גאַנץ פיין געפיפט אין גאָר אַ גרויסן טייל פון דער יידישער באָפעלקערונג. דער פראָצענט אָנגעקומענע צו צדקה איז געווען די גאַנצע ציט גאַנץ הויך הן אין דער הויפטשטאָט און הן אין דער פראָווינץ.

די יידישע באָפעלקערונג האָט שוין אָבער גאַנץ אַנדערש רעאַגירט אויף דלות און נויט — די פאַרגליווערטקייט און פאָסיווקייט פון דער ערשטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט זיינען פאַרשוואונדן. די יידישע מאַסע האָט ענערגיש און אַקטיוו געזוכט זיך אַרויסצורייסן פון דער נויט. עמיגראַציע, הן אין די ראַמען פון רוסלאַנד גופא און נאָך מער אין פרעמדע און וויטע לענדער, האָט געהאַלטן אין איין וואַקסן און איז געוואָרן אָנהויב 20־סטן יאָר־הונדערט איינער פון די סאַמע וויכטיקסטע פאַקטאָרן אין פרט פון פאַרגרינ־גערן די לאַגע פון די יידישע מאַסן. אויך אויף די ערטער האָבן די יידישע מאַסן שוין ניט אַזוי פאָסיוו איבערגעטראָגן נויט און דלות. אָפּגערעדט פון די באַוואוסטזיניקע קאַמפן פון די פראָלעטאַרישע עלעמענטן, ווי האַנדלס־אַנגע־שטעלטע און מלאָכה־פראָלעטאַריאַט, וואָס זיינען סוף 19־טן און אָנהויב 20־סטן יאָרהונדערט געוואָרן די אַקטיווסטע קעמפער שוין ניט נאָר פאַר מאַטעריעלע פאַרבעסערונגען און פאַר קירצערע אַרבעטס־שעהן, נאָר אויך פאַר פאָליטישע און נאַציאָנאַלע פריהייטן, זיינען אויך די לומפן־פראָלעטאַריער, דלות־מאַסן, געוואָרן אומגעדולדיקער און פאָדערנדיקער, קעמפעריישער און פראָטעסטירנ־דיקער.

לאָמיר ברענגען אַ פאַר בייַשפילן, וואָס וויזן אין דער בולטסטער פאָרם, ווי די פסיכאָלאָגיע פון די יידישע מאַסן האָט זיך געביטן צום סוף 19־טן

יאָרהונדערט, ווי מוט און געוואָגטקייט האָבן פאַרביטן די דערשלאָגנקייט און אונטערגיביקייט פון דער ערשטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט.

1891 איז געווען אַ הונגער אין אַלע ווייסרוסישע גובערניעס און אויך אין ווימעבסקער גובערניע. די לאָגע איז געווארן אַזוי טראָגיש און געפערלעך, אַז די רעגירונג האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל — נאָכן 15־טן אויגוסט זאָל מען מער ניט אַרויספירן קיין תבואה קיין אויסלאַנד, כדי די פרייזן אויף אַגראַר־פראָדוקטן זאָלן ניט שפרינגען אין דער הויך. די תבואה־סוחרים האָבן זיך גלייך אַ וואַרף געטאָן אויפקויפן תבואה און עקספּאָרטירן קיין אויסלאַנד נאָך פאַרן באַשטימטן טערמין. די מאַסן, באַזונדערס די שטאָטישע, וועלכע האָבן קיין אייגענע אַגראַר־פּראָדוקטן ניט געהאַט און זיינען געווען די קונים פון די דאָרפס־סחורות, זיינען געווארן אויפגעטראָגן אויף די תבואה־סוחרים און ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן אומאָרדענונגען אין די ווייסרוסישע גובערניעס.

מיר פאַרשפּאָרן צוצוגעבן, אַז די גאָר גרויסע מערהייט פון די תבואה־סוחרים זיינען געווען יידן. דער עטלעכע מאָל ציטירטער א. מאַרגאָליס, וועלכער האָט פאַר זיך געהאַט די אָפיציעלע דאָקומענטן־באַריכטן פון די אָר־טיקע פאָליציי־אינסטאַנצן און באַזונדערס פון דעם ספּעציעלן רעגירונגס־שליח סאָבוראָוו, ציטירט אָפט אַזעלכע ערטער: „אָרעמע יידן האָבן געגנומען דעם הויפּט־אָנטייל", „יידן האָבן גענומען דעם לעבהאַפטן אָנטייל", „די אָנטייל־נעמער זיינען געווען טיילווייז פון רוסישע סטאָראָבריאַדצעס און מער פאַר אַלע פון יידן". אין דעם אָפיציעלן באַריכט וועלט דערציילט, אַז אין פאָלאָצק און ווימעבסק האָבן זיך די מאַסן געוואָרפן אויף דער פאָליציי, פּראָוונדיק צו באַפרייען די אָרעסטירטע „בונטאָוושטשיקעס". דער פאָלאָצקער געהילפס־פּריסטאָו זאָגט אין זיין באַריכט, אַז „בונטאָוושטשיקעס פון 200 מאָן האָבן באַלאָגערט אין משך פון צוויי שעה צייט די פאָליציי און פאַרוואָרפן מיט שטיינער". פון קרעסלאָווקע וועלט געזאָגט, אַז „מען האָט פאַרהאַלטן די וואַ־גאָנען מיט ברויט" און מען האָט זיך געגרייט אָנצופאַלן בײַנאַכט אויף די תבואה־שפייכלערס און אויף די רייכע הייזער.

דער דערמאָנטער שליח פון דעם פאָליציי־דעפּאַרטאַמענט שרייבט אין זיין באַריכט:

„אין דער דאָזיקער שטאָט (ווימעבסק—י.ל.) האָט דער המון, איבער דעם זעלבן מאָטיוו פון ברויט־יקרות, אָנגעהויבן צו פאַרהאַלטן די פורן מיט קאָרן, וואָס מען האָט געפירט צו דער סטאַנציע". ער באַשרייבט אויספירלעך די אומאָרדענונגען בײַ דער באַן און גיט צו: „ס׳האָבן זיך אויסגעבילדעט מער גרופּעס בויאַנעס, וועלכע האָבן, ווי ס׳האָט זיך נאָך דעם אַרויסגעשטעלט, אָנגעהויבן בײַם אָנטייל פון יידן צו פאָגראָמירן דרײַ יידישע הייזער. דערבײַ האָבן מער פאַר אַלעמען געליטן די הייזער פון דעם רייכן תבואה־סוחר — דעם יידן הערשמאַן, בײַ וועמען דער גרעסטער טייל פאַרמעגן איז געווען צעריבט און דאָס איבעריקע צעשעדיקט און אַרויסגעוואָרפן אויף דער גאַס". (אונטערגעשטרויכן פון מיר — י.ל.).

דער בּאַריכט דערציילט וויטעבער, אַז מען האָט געמוזט אַרויסרופן מילי־טער און פיר מענטשן זײַנען געפאַלן. ער דערציילט ניט, צי יידן זײַנען געווען צווישן די געפאַלענע.

פון די ציטירטע בּאַריכטן וועלט קלאָר, אַז די אָביעקטן פון די אָנפאַלן זײַנען געווויס געווען יידן, אָבער ס'ווערן אויך דערמאָנט יידן צווישן די אָנ־פאַלער. זאָל מען גלויבן דעם פּאָליציי־בּאַריכט? ס'איז דאָ אַ באַווײַז, אַז זיי האָבן ניט געזאָגט קיין ליגן.

אין „המליץ" נומ' 178 פון יאָר 1891 איז פאַראַן אַ קאָרעספּאָנדענץ פון סעבעזש. דאָרטן וועלט דערציילט, אַז אין סעבעזש האָבן פאָרטרעטער פון די אינווואוינער זיך געווענדעט צום איספּראָווניק, אַז ער זאָל ניט לאָזן די תּבואָה־סוחרים קומען אין דאָזיקן ראַיאָן אויסקויפן די תּבואות, ווארום דאָס וועט פירן צו אַ שטיגן פון די פּרײַזן. דער איספּראָווניק האָט אָפּגעזאָגט. שרײַבט די צײַטונג: „איז דער המון־עם, און צווישן זיי אויך פיל פון אונזערע בּרידער, אַרויפגעפאַלן אויף אים מיט געשרייען. און זיי האָבן זיך אַ לאָז געטאָן צו די שיפן, וואָס זײַנען געשטאַנען אָנגעלאָדן אין האָפן, מיט קולות און געשרייען און פאָרטריבן די פּאָליציאַנטן און די באַאַמטע, וועלכע זײַנען געשטאַנען אָפּצוהיטן די תּבואָה".

די קאָרעספּאָנדענץ דערציילט בּאריכות, ווי דער המון האָט צעריסן די זעק און פאַרניכטעט די תּבואָה און גיט צו:*) „אַלע תּבואָה־סוחרים האָבן זיך באַהאַלטן. דער איספּראָווניק האָט געגעבן צו וויסן דעם גובערנאַטאָר און די נעמען פון די אָנפירער פון דעם פּאָגראָם, וואָס צווישן זיי געפינען זיך אויך פיל פון אונזערע בּרידער, זײַנען געווארן פאַרצייכנט און איבערגעגעבן געווארן דעם געריכט".

אין מוקדם ומאוחר בּתורה — ווילט זיך מיר דאָס מאָל אויסנוצן דעם דאָזיקן מעטאָד — וויטעבסקער יידן האָבן שוין געהאַט אין יאָר 1891 אַ געווויסע טראַדיציע פון „בונטאָווישטשיקעס".

1885 האָט די וויטעבסקער שטאָט־דומע באַשלאָסן אינצופירן אַ ספּע־ציעלן אָפּצאָל פון פאַרשיידענע פּראָדוקטן, מאַטעריאַלן, עופות. למשל, פון יעדן וואָגן האַלץ — 20 קאָפּיקעס, פון קרויט — 15 קאָפּיקעס, פון אַ גאַנז — 5 קאָפּיקעס און אַזוי ווײַטער. „דעם אָפּצאָל האָט די דומע פאַרדינגען אַ יידישן סוחר מיטן נאָמען פּערלשטיין. ווען פּערלשטיינס מענטשן זײַנען דעם 1־טן אָקטאָבער 1885 געקומען אויף די מערק און אָנגעהויבן פאָדערן דעם אָפּצאָל, האָט קיינער ניט געוואָלט צאָלן.**)

ס'ווערט ווײַטער דערציילט, ווי די אַגענטן האָבן ניט געלאָזט קויפן און פאַרקויפן און „דער עולם האָט זיך אויף זיי געוואָרפן, אָנגעבראָכן די ביינער

* אַלע ציטאַטעס זײַנען געזומען פונם בוך פון א. מאַרגאָליס, „יידישע פּאָלקס־מאַסן אין קאַמף קעגן זייערע אונטערדריקער". מאָסקווע 1940, זײַטן 94—97 און 132. אַלע צעשפּרייטונגען זײַנען פון מיר — י. ל.

**) דאָרטן, זײַטן 85—86.

און פאַרטריבן פון די מערק. דער המון האָט סוף־כל־סוף אויסגעפירט — מען האָט דעם אָפּצאָל אָפּגעשאָפט. די פּרעסע האָט דעמאָלט געשריבן, אַז דעם קאָמף האָבן געפירט די קריסטן — די פאַרקויפער און די יידן — די קויפער".

מיר האָבן ניט דאָ קיין מעגלעכקייט זיך אָפּצושטעלן אויף יענע קולטורעלע און פּאָליטישע באַוועגונגען, וואָס האָבן געהויבן דעם גייסטיקן מצב פון די מאַסן און דערמיט אויך די מאַטעריעלע השגות און אַפּעטיטן. ס'איז געווען זה בזה תּלוי — די פאַרבעסערטע לאָגע פון באַדיטנדיקע שיכטן האָט געפירט צו אַ העכערן קולטור־מצב און ממילא צו אַ גרעהעכערטן לעבנס־סטאַנדאַרד און צו נאָך העכערע השגות און אַפּעטיטן. און וחוזר — די גע־העכערטע לעבנס־באַדינגונגען האָבן געהויבן דעם קולטור־מצב און דערמיט דעם פּאָליטישן באַוואוסטזיין.

מיר גייען איבּער צום מאַטעריאַל, וואָס וועט באַלויכטן און באַשטעטיקן די אַלע פּראָצעסן, וואָס וועגן זיי האָבן מיר אין דעם קורצן אַרויסנפיר צום צווייטן טייל פון אונזער אַרבעט גערעדט.

2. די סאָציאַל־עקאָנאָמישע סטרוקטור פון דער יידישער און ניט־יידישער באַפעלקערונג

דער סאַמע כאַראַקטעריסטישער שטריך פון דער יידישער באַשעפטיקונגס־סטרוקטור אין אַמאָליקן רוסלאַנד איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס האָט אים ניט נאָר אויסגעטיילט פון דער אַרומיקער מערהייט, נאָר אויך שטאַרק אָפּגעטיילט. דאָס זויבען געווען צוויי באַזונדערע עקאָנאָמישע וועלטן, וועלכע זויבען געשטאַנען אין שטענדיקע מקח און ממכר־באַציאונגען, אָבער ווי צוויי באַזונדערע וועלטן. יעדע פון די דאָזיקע וועלטן האָט זיך געקענט אויסלעבן קולטורעל און גייסטיק באַזונדער — דער מיעוט האָט זיך ניט געפילט אין פּרט פון באַשעפטיקונג ווי אַ מינדערהייט.

די גוט באַקאַנטע דערשיינונג פונם תּחום־המושב, אַז יידן האָבן געהאַלטן זייערע געשעפטן געשלאָסן שבת און יום־טוב און ניט־יידישע קונים האָבן זיך צוגעפאַסט צו די דאָזיקע יידישע רו־טעג, איז אַ גוטע אילוסטראַציע צו דער איזאָלירטקייט פון דער יידישער גרופּע פון דער אַרומיקער ניט־יידישער מערהייט־וועלט. דער יידישער קרעמער האָט ניט געהאַט אויפן אָרט קיין קאָנקורענט ניט אין פּרט פון אויפקויפן אַגראַר־פּראָדוקטן און ניט אין פּרט פון פאַרקויפן זויבע סחורות.

די וויטעבסקער גובערניע באַשטעטיקט הונדערט פּראָצענט דאָס נאָר וואָס געזאָגטע. לאָמיר זען די באַשעפטיקונגס־סטרוקטור בּיי יידן און בּיי ניט־יידן.

אין האַנדל זויבען די צוויי וויכטיקע ניט־יידישע נאַציאָנאַלע גרופּעס אַזוי קאַרג פאַרגעשטעלט (וויניקער פון 1 פּראָצענט יעדע!), אַז דער יידישער האַנדל האָט אַבסאָלוט ניט מורא געהאַט פאַר קאָנקורענץ. מען מוז נאָך צו־

טאבעלע 10

די באשעפטיקונגס־סטרוקטור בײַ יידן, גרויסרוסן און ווײַסרוסן אין 1897 (אין %)

באַשעפטיקונגען	יידן	גרויסרוסן	ווײַסרוסן
לאַנדווירטשאַפט	0.4	37.1	79.5
האַנדל	38.8	0.8	0.7
אינדוסטריע	36.4	12.9	4.9
פאַרשיידענע	24.4	49.2	14.9
ס ך ־ ה כ ל	100.0	100.0	100.0

געבן, אַז די קליינע צאָל באַשעפטיקטע ניט־יידן אין האַנדל איז געווען פאַר־נומען אין האַנדלס־צוועקן, מיט וועלכע יידן האָבן זיך ניט פאַרנומען — חזיר־און טריף־פלייש בכלל און נאָך אַזעלכע סחורות. זײַנען טאָקע געווען צוועקן, וואָס אין זיי האָבן די יידן אוסגעפילט אַלע הונדערט פּראָצענט. אינם גאַנצן האַנדל האָבן יידן אויסגעמאַכט 86.6% און די 13 פּראָצענט ניט־יידן זײַנען פאַרטיילט געוואָרן צווישן אַ האַלב צענדלינג ניט־יידישע גרופּעס ווי די גרויסרוסן און ווײַסרוסן און נאָך דײַטשן, פּאָליאַקן און לעטן.

אין דער אינדוסטריע איז שוין די לאָגע געווען אַנדערש, בײַ די גרויס־רוסן האָבן זיך גאַנצע 13 פּראָצענט פאַרנומען אין אינדוסטריע, אָבער אויך דאָ זײַנען די יידן געווען מער אין די מלאָכה־צוועקן און דאָרטן האָבן זיי אויס־געמאַכט העכער 70 פּראָצענט און אין פאַרשיידענע צוועקן נאָך אַ העכערן פּראָצענט. די איזאָלאַציע פון דער יידישער באַפעלקערונג איז געווען אַ טיפע.

לאָמיר מאַכן אייניקע דערקלערונגען צו דער טאַבעלע 10. די „פאַר־שיידענע" בײַ די גרויסרוסן מאַכן אויס אַ גאָר הויכן פּראָצענט. דאָס דער־קלערט זיך מיט דעם, וואָס העכער 20 פּראָצענט פון אַלע גרויסרוסן אין דער וויטעבסקער גובערניע זײַנען באַשטאַנען פון סאָלדאַטן און אָפיצערן. בײַ יידן זײַנען געווען אַ סך דינסטמיידלעך און בעלי־עגלות.

מיר האָבן באַטאָנט דעם מאָמענט פון דער נאָציאָנאַלער צעשפּאַלטנקייט פון דער ניט־יידישער באַפעלקערונג. דאָס גייט דורך ווי אַ רויטער פאָדעם אין דער ווירטשאַפט און אַבסאָלוט אין אַלע צווייגן. פאַר אַ בײַשפּיל וועלן מיר נעמען די נאָדל־אינדוסטריע (זע טאַבעלע 11, זײַט 85).

יידן מאַכן אויס קרוב צו צוויי דריטל פון אַלע באַשעפטיקטע אין דער נאָדל־אינדוסטריע; די איבעריקע העכער אַ דריטל זײַנען צעטיילט צווישן פיר גרעסערע נאָציאָנאַלע גרופּעס און נאָך עטלעכע אַנדערע נאָציאָנאַליטעטן, ווי דײַטשן און אַנדערע.

אין די שטעט איז דער פּראָצענט יידן אינם האַנטווערק העכער. לאָמיר נעמען די זעלבע נאָדל־אינדוסטריע נאָר אין די שטעט און מיר וועלן באַקומען אַביסל אַן אַנדער טאַבעלע (זע טאַבעלע 12, זײַט 85).

טאַבעלע 11

דער נאַציאָנאַלער באַשטאַנד פון די באַשעפטיקטע אין דער נאָדל־אינדוסטריע אין ווייטעבסקער גובערניע (1897)

נאַציאָנאַלע גרופּעס	צאָל באַשעפטיקטע	
	אַבסאָלוט	%
יידן	9,299	63.9
ווייסרוסן	2,066	14.2
גרויסרוסן	1,397	9.6
לעטן	878	6.0
פּאָליאַקן	856	5.8
פּאַרשיידענע	56	0.5
סך־הכל	14,552	100.0

טאַבעלע 12

דער נאַציאָנאַלער באַשטאַנד פון די באַשעפטיקטע אין דער נאָדל־אינדוסטריע אין די שטעט פון ווייטעבסקער גובערניע (1897)

נאַציאָנאַלע גרופּעס	צאָל באַשעפטיקטע	
	אַבסאָלוט	%
יידן	6,435	74.9
גרויסרוסן	913	10.6
ווייסרוסן	657	7.7
פּאָליאַקן	491	5.7
פּאַרשיידענע	92	1.1
סך־הכל	8,588	100.0

יידן מאַכן אויס שוין גאַנצע דרײַ פערטל פון אַלע באַשעפטיקטע אין דער נאָדל־אינדוסטריע. די ווייסרוסן זײַנען אַראָפגעוואָרקט אויפן דריטן פּלאַץ און די גרויסרוסן, די מינדערהייט אין דער גובערניע, פאַרנעמען דעם צווייטן פּלאַץ אין דער טאַבעלע. די לעטן זײַנען גאָר אַרויסגעפאַלן.

מיר האָבן בײַם באַטראַכטן די פּראָפעסיאָנעלע סטרוקטור זיך ניט אָפּ־געשטעלט אויף אַזאַ וויכטיקן צווײַג ווי ליבעראַלע פּראָפעסיעס, אָבער דער דאָזיקער פונקט איז אין דער ציילונג אַזוי אומגעלומפּערט געבליבן, אַז מען קען גאָר ניט בויען אויף די דאַטעס. למשל, בײַ מעדיצין־באַשעפטיקונגען זײַנען אַרײַנגערעכנט אַלע באַדינענדיקע עלעמענטן אין די שפּיטאָלן. און אַזוי ווי די קלאַסן־גלידערונג איז אינגאַנצן דורכגעלאָזט, קען מען זיי ניט אויס־טיילן.

מיר וועלן איבערגיין פון דער רוסישער פאָלקסציילונג צו די מאַטעריאַלן פון דער פּאָרשונג פון דער יידישער קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט (ייק״א),

וועלכע איז דורכגעפירט געוואָרן אין די יאָרן 1897 — 1898 און גיט זייער אַ סך מאַטעריאַלן, וואָס ווּיזן אונז, ערשטנס, די אַנטוויקלונג פון דער יידישער מלאָכה און אויך די קלאַסן־גלידערונג.*)

טאַבעלע 13

די אַנטוויקלונג פון דער יידישער מלאָכה אין ווּיטעבסקער גובערניע (1898 — 1887)

סאַציאַלע גרופּעס	1887		1898	
	אַבסאָלוט	%	אַבסאָלוט	%
מײַסטערס	8,202	56.4	10,671	45.4
געהילפן	3,440	23.6	7,077	30.2
לערן־יינגלעך	2,892	20.0	5,725	24.4
ס ך ־ ה כ ל	14,534	100.0	23,473	100.0

דאָס זינען זייער וויכטיקע און פיל־באַדײַטנדיקע ציפערן — זיי באַשטעטיקן, אַז סוף 19־טן יאָרהונדערט איז געגאַנגען אַן אינטענסיווער פּראָצעס פון לאַבאָריזאַציע, פון איבערגאַנג צו אַרבעט. אין משך פון איינע 11 יאָר האָט זיך די צאָל בעלי־מלאָכות, אײַנגעשלאָסן אַרבעטער און לערן־יינגלעך, כּמעט פאַרדאָפּלט.

די דאָזיקע ציפערן גיבן אונז נאָך וויכטיקע אויספירן — די צאָל געהילפן, דאָס הייסט אַרבעטער, האָט זיך מער ווי פאַרדאָפּלט; אויך די צאָל לערן־יינגלעך האָט זיך פאַרדאָפּלט בעת די צאָל מײַסטערס האָט זיך פאַרגרעסערט נאָר אויף אַ פערטל.

1887 זינען אויסגעקומען אויף 56 בעלי־בתים נאָר 23 געדונגענע אַרבעטער און אין 1897 זינען שוין אָנגעקומען אויף 45 בעלי־בתים מער ווי דרײַסיק אַרבעטער. אויך די פּראָפּאָרץ פון לערן־יינגלעך האָט זיך פאַרגרעסערט. פאַרשטייט זיך, די קלאַסן־דיפערענציאַציע איז געווען זייער אַ פּלאַכע, נאָר מען דאַרף ניט נעמען די אַלגעמיינע צאָלן. אין די ראָמען פון דער גרופּע בעלי־בתים זינען געווען אַזוינע, וואָס האָבן גאָרניט געמען קיין געדונגענע אַרבעטס־קראָפט, און אַזוינע, וואָס האָבן געהאַט צוויי אַרבעטער און אַפילו 5 און מער. מען דאַרף אויך נעמען אין אָכט, אַז די געבראַכטע ציפערן זינען פאַר דער גאַנצער גובערניע. אין די שטעט, באַזונדערס אין דער הויפּטשטאָט, אין ווּיטעבסק, איז די קלאַסן־דיפערענציאַציע געווען אַ טיפערע.

אין דער שטאָט ווּיטעבסק זינען אויף 34 מײַסטערס געווען 36 אַרבעטער און 30 לערן־יינגלעך.

מיר האָבן פאַרן יאָר 1893 די טיילונג פון די וואַרשטאַטן לויט דער גרויס

*) „מאַטעריאַלן צו דער עקאָנאָמישער לאַגע פון די יידן אין רוסלאַנד" (רוסיש), פעטערבורג, 1904, בד I, ז' 252 און ווּיטער.

פון די באַשעפטיקטע אין וויטעבסקער גובערניע, דערבײַ מיט אַ פאַרגלײַך מיט ניט־יידישע וואַרשטאַטן.

טאַבעלע 14

די פאַרטיילונג פון די וואַרשטאַטן בײַ יידן און ניט־יידן לויט דער צאָל אַרבעטער (1893)

וואַרשטאַטן	פון יידן		פון ניט־יידן	
	אַבסאָלוט	%	אַבסאָלוט	%
אָן אַרבעטער	1,486	70.4	637	74.0
מיט 1 אַרבעטער	400	18.9	133	15.5
מיט 2 — 5 אַרבעטער	206	9.8	83	9.6
מיט 6 — 10 אַרבעטער	13	0.6	5	0.6
מיט מער פון 10 אַרבעטער	6	0.3	3	0.3
סך־הכל	2,111	100.0	861	100.0

גאַנצע 70 פראָצענט פון אַלע יידישע האַנטווערק־וואַרשטאַטן האָבן גאָרניט געהאַט קיין אַרבעטער, די דאָזיקע גרופּע מעג צוגערעכנט ווערן צו די אײַזערנע קבֿצנים, זײ האָבן אפשר פאַרדינט אַ גאַנץ יאָר אויף טרוקן ברויט, נאָר פלעגן דאַרפן אָנקומען נאָך הילף אין פאַל פון אַ קראַנקהייט פון אַ גליד פון דער פאַמיליע אָדער גאָר אויף יום־טוב אַפילו, אויף פסח, למשל.

אויך די צווייטע גרופּע מיט איין אַרבעטער קען צוגערעכנט ווערן צו די געניג אָרעמע — די דאָזיקע גרופּע האָט אויסגעמאַכט כמעט אַ גאַנץ פינפטל פון אַלע וואַרשטאַטן. אינאיינעם האָבן די ערשטע צוויי גרופּעס אויסגעמאַכט העכער 89 פראָצענט פון אַלע וואַרשטאַטן. גאָר אַ קנאַפּער פראָצענט פון אַלע וואַרשטאַטן האָט געהאַט מער פון 6 אַרבעטער, מער פון 10 אַרבעטער נאָר 6 יידישע וואַרשטאַטן אין דער גאַנצער גובערניע, קוים 0.3% פון אַלע וואַרשטאַטן. רעכענען מיר די לעצטע צוויי גרופּעס וואַרשטאַטן צו די רײַכסטע, וועלן מיר באַקומען, אַז נאָר אַ קנאַפּער פראָצענט יידישע בעלי־מלאָכות האָט געהערט צום שטאַנד פון מיטל־בירגערטום לויט דעם מאָסשטאַב, פאַרשטייט זיך, אין תחום סוף 19־טן יאָרהונדערט.

גיט מען אַ קוק אויף די ניט־יידישע וואַרשטאַטן ווערט מען באַוואונדערט פון דער ענלעכקייט — די צעטיילונג פאַלט כמעט צונויף און מיר האַלטן פאַר איבעריק אַ מער דעטאַלירטן אַנאַליז.

מיר פאַרמאָגן אויך דאַטעס ווען דער פאַרטיילונג פון די וואַרשטאַטן לויט דער צאָל לערן־יינגלעך בײַ יידן און ניט־יידן, אָבער ס'איז ניט כּדאי זיך אָפּצושטעלן אויף זיי, ווײַל דאָס בילד חזרט זיך כמעט איבער. בײַ יידן באַטרעפט די צאָל וואַרשטאַטן אָן לערן־יינגלעך 69.8% און בײַ ניט־יידן נאָך מער 73.5%. וואַרשטאַטן מיט מער פון 6 לערן־יינגלעך זײַנען געווען בײַ יידן 0.8% און בײַ ניט־יידן — 1.0%.

מיר האָבן העכער געזאָגט, אַז אין לעצטן פערטל פון 19־טן יאָרהונדערט איז געווען אַ מאַסן־איבערגאַנג צו מלאָכה בײַ יידן און מן הסתּם אויך בײַ ניט־יידן. דער דאָזיקער שטראָם צו מלאָכה־פֿרנסות איז, פון איין זײַט, אַרויס־געפרופֿן געוואָרן פון דעם הויכן נאַטירלעכן צואוואַקס, וואָס האָט געטריבן צו זוכן נײַע פֿרנסות, וויבל הן די לאַנדווירטשאַפֿט בײַ ניט־יידן און הן דער האַנדל בײַ יידן זײַנען געווען איבערפולט; פון דער צווייטער זײַט, איז געוואָקסן דער באַדאַרף בײַ דער באַפעלקערונג אין מלאָכה־פֿראָדוקטן, און האַנט־ווערק האָט צוגעזאָגט פֿרנסה. פֿאַלגנדיקע דאַטעס וועגן דעם אויפקום פון די מלאָכה־וואַרשטאַטן אין וויטעבסקער גובערניע וועלן אונז ווײַזן, אַז אַ געוואַל־דיק גרויסער פֿראָצענט איז געגרינדעט געוואָרן פון די איצטיקע בעלי־בתּים. ירושה־וואַרשטאַטן פון עלטערן אַדער אָפּגעקויפטע פון אַנדערע בעלי־מלאָכות מאַכן אויס אַ גאָר קליינעם פֿראָצענט.

טאַבעלע 15

דער כאַראַקטער פון אויפקום פון וואַרשטאַטן

פון וועמען געגרינדעט	בײַ יידן		בײַ ניט־יידן	
	אַבסאָלוט	%	אַבסאָלוט	%
פון איצטיקן בעל־הבית געגרינדעט	2,010	96.7	771	89.6
באַקומען בירושה	60	3.0	79	9.1
אָפּגעקויפט בײַ אַ בעל־מלאָכה	9	0.3	11	1.3
סך־הכל	**2,079**	**100.0**	**861**	**100.0**

בײַ ניט־יידן איז אויך ניט גרויס דער פֿראָצענט ירושה־וואַרשטאַטן, נאָר ער איז דאָך דרײַ מאָל גרעסער ווי בײַ יידן. דער פֿראָצענט אָפּגעקויפטע בײַ אַנדערע בעלי־מלאָכות איז בײַ קריסטן פיר מאָל העכער.

אַ באַווײַז, אַז אַ גרויסער פֿראָצענט יידישע בעלי־מלאכות איז געווען דער ערשטער דור פון דער דאָזיקער פֿרנסה, באַקומט מען פון די דאַטעס פֿאַרן יאָרן 1893 וועגן דעם, בײַ וועמען דער מײַסטער אָדער דער אַרבעטער האָט זיך געלערנט די מלאָכה. ס'איז נאַטירלעך, אַז אַ בעל־מלאָכה זאָל אָפּטער פון אַלץ זיך לערנען בײַם פֿאָטער — ס'קאָסט קיין געלט ניט און דאָס יינגל אָדער דאָס מיידל הויבט אָן אַרבעטן אין די גאָר יונגע יאָרן. אָט זײַנען די דאַטעס וועגן דעם אופן, ווי די יידישע מײַסטערס האָבן זיך אויסגעלערנט די מלאָכה:

	צאָל	%
בײַ די עלטערן	288	15.8
בײַ פֿרעמדע מײַסטערס	1,433	78.7
פון זיך אַליין („סאַמאָוטשקע")	102	5.5
סך־הכל	**1,823**	**100.0**

העכער 78 פּראָצענט פון די מיטסטערס האָבן זיך געלערנט בײַ פּרעמדע בעלי־מלאָכות. געווײס, דערפון איז ניט קיין ראיה, אַז אַלע זײַנען געווען קינ־דער ניט פון בעלי־מלאָכות. ס'זײַנען געווען געווײס געניג פאַלן, ווען אַ שנײַדער האָט זײַן קינד געגעבן לערנען צו אַ שוסטער און דאָס זעלבע פאַרקערט. אָבער על פּי רוב פלעגט זײַן, אַז דאָס קינד האָט זיך געלערנט בײַם פּאָטער די מלאָכה. אַזאַ הויכער פּראָצענט בײַ פּרעמדע בעלי־מלאָכות איז בלתּי ספק אַ באַווײַז, אַז ס'האָבן זיך געלערנט מלאָכות אַ סך קינדער פון דעקלאַסירטע עלעמענטן און פון קרעמערלעך און שענקאַרעס.

לאָמיר ברענגען דעם באַשטאַנד פון די יידישע בעלי־מלאָכות אין ווי־טעבסקער גובערניע (1898):

באַקלייד־מלאָכות	36.9%
לעדער־באַאַרבעטונג	16.2 "
שפּײַז־פּראָדוקטן	11.6 "
האָלץ־באַאַרבעטונג	10.8 "
בוי־אַרבעטן	9.3 "
מעטאַל־מלאָכות	8.5 "
טעקסטיל־אַרבעטן	4.0 "
גראַפישע מלאָכות	2.2 "
כעמישע מלאָכות	0.5 "
	100.0%

מיר קענען זיך ניט אָפּשטעלן אויף דער עקאָנאָמישער לאַגע פון די יידישע בעלי־מלאָכות אין וויטעבסקער גובערניע. די טרויעריקע לאַגע פון דער גרויסער מערהייט פון די בעלי־מלאָכות, וועלכע פלעגן צושטעלן גאָר אַ גרויסן פּראָצענט קליענטן פון די צדקה־חברות, איז געניג באַקאַנט.

מיר האַלטן פאַר וויכטיקער ברענגען פאַלגנדיקן פאַקט, וואָס זאָגט עדות וועגן דער אונטערנעמערישקייט פון אַ וויטעבסקער יידן, וועלכער איז ניט געווען קיין יוצא מן הכלל.

אַ יידישער שלאָסער פון וויטעבסק איז צופעליק געווען אין ריגע און האָט דאָרטן געזען אַן אַקער־אײַזען („פּלוג"). ער האָט זיך פאַראינטערעסירט מיטן „פּלוג" און געקויפט איינעם. געקומען אַהיים האָט ער אים צענומען און זיך אויסגעלערנט מאַכן די זעלבע אַקערס. ער האָט זיי פאַרקויפט ביליקער און דאָס געשעפט איז אַוועק אַזוי גוט, אַז ער האָט געמוזט צונעמען אַ שותף מיט געלט און אָנגעהויבן פּראָדוצירן אין מאַסן די דאָזיקע „פּלוגן". דאָס געשעפט איז אַוועק אַזוי גוט, אַז ס'האָבן זיך געעפנט עטלעכע גרויסע אונ־טערנעמונגען: די פאַבריקן פון לעוויטאַן און פון ראַפאָפּאָרט האָבן געהאַט אין יאָר 1898 יעדע צו 80 אַרבעטער; די פאַבריק פון בערלין — 40 אַרבעטער; פון זאַקהיים — 20 אַרבעטער און אַזוי ווײַטער.

מיר האָלטן פֿאַר נויטיק צו ברענגען אַ גרעסערע ציטאַטע פון די ייק"אָ־מאַטעריאַלן, וואָס שפּיגלט אָפּ אַ שטיק יידיש לעבן פון סוף 19־טן יאָרהונדערט און אָנהויב 20־סטן:

„אין די יידישע וואָרשטאַטן קומען שטענדיק פֿאָר שטריקן און קאָנ־פליקטן צווישן די אַרבעטער און די בעלי־בתּים, בעת אין די דיטשע פאַבריקן זיצנען די דאָזיקע דערשיינונגען אַבסאָלוט ניט באַקאַנט. ס'זיצנען פאַראַן פיל ספּעציעלע סיבות, וועלכע אינטענסיווירן די יידישע אַרבעטער־באַוועגונג, ווי די רעכטלאָזיקייט, די פֿאַרשפּאָרונג אין דעם אָפּגעשטאָנענעם ראַיאָן פון תּחום־המושב, די אוממעגלעכקייט אַריינצוקומען אין די פאַבריקן, הן די יידישע און הן די ניט־יידישע, וואָס ס'באַגרענעצט שטאַרק די שאַנסן פון יידישן אַר־בעטער, די גרעסערע אומזיכערקייט פונם יידישן אַרבעטער. חוץ אָבער די דאָזיקע אַלע ספּעציעלע סיבות, האָבן אין וויטעבסק פיל געווירקט די שרעק־לעכע אַרבעטס־באַדינגונגען אין די יידישע וואָרשטאַטן. פריער, למשל, האָט מען אין די יידישע וואָרשטאַטן געאַרבעט 16 שעה (פון 6 אין דער פרי ביז 10 אין אָוונט) און דערבײַ פֿאַר זייער נידעריקע לוינען. חוץ דעם, די אַרעמע קליינע בעלי־בתּים, צוליב זייערע שוואָכע קאַפּיטאַלן און צוליב די אָפּטע קריזיסן, האָבן אָפט ניט אויסגעצאָלט דעם לוין, וואָס ס'האָט געפֿירט צו שאַרפּע קאָנפליקטן" (ז' 277).

בשרײַבנדיק די אַרעמקייט פון די יידישע בעלי־מלאָכות, די אָפּגע־שטאַנענקייט פון די אַרבעטס־מעטאָדן, די אָפּטע קריזיסן און די נויט צו פֿאַרנעמען זיך צוזעטוויליק מיט אַנדערע אַרבעטן, דאָס אַרומשלעפּן זיך זוכיק די דערפּער זוכן אַרבעט, שליסן די מחברים דאָס קאַפּיטל וועגן דער לאָגע פון דער מלאָכה אין ווײַסרוסלאַנד מיט פֿאָלגנדיקע ווערטער:

„ווי ס'קומט אַרויס פון די ווערטער פון די פֿאַרשער אויף די ערטער, טרעפט מען שוין די לעצטע צייט וויניקער יידישע בעלי־מלאָכות זוכן אַר־בעט אין די דערפּער. אויפן אָרט פון אַרומשלעפּן זיך איבער די דערפּער איז געקומען אַ סך אַ וויכטיקערע דערשיינונג — יידישע בעלי־מלאָכות פֿאַרלאָזן זייערע שטעטלעך שוין ניט אויף וואָכן, נאָר אויף שטענדיק. עמיגראַציע, באַזונדערס קיין צפון־אַמעריקע, פֿאַרכאַפּט אַלץ ברייטערע און ברייטערע קרײַזן פון די יידישע בעלי־מלאָכות".

3. יידן אין דער אינדוסטריע

דער ווײַסרוסישער ראַיאָן איז בכלל געווען אַן אינדוסטריעל אָפּגעשטאַ־נענער און צווישן די גובערניעס פון דעם דאָזיקן ראַיאָן איז ויטעבסקער גובערניע געווען די אָפּגעשטאַנענסטע. אין דער אינדוסטריע זײַנען געווען די דיטשן שטאַרק פֿאַרגעשטעלט און די קאָנקורענץ מיט די דיטשן איז געווען זייער אַ שוועריקע.

לויט אָפיציעלע דאַטעס זײַנען געווען אין יאָר 1864 אין וויטעבסקער גובערניע — 209 פאַבריקן און פאַבריקלעך; פון זיי יידישע נאָר 52, דאָס הייסט 25%.*)

אויפן סמך פון די דאַטעס פון די ייק"א־פאָרשער האָבן מיר צונויפגעשטעלט פאָלגנדיקע טאַבעלע פאַר די יאָרן 1897 — 1898:

א) די צאָל פאַבריקן — 304. פון זיי אין יידישע הענט — 120 (39.4%).

ב) די סומע פון די אויסגעאַרבעטע פּראָדוקטן — 5 מיליאָן מיט 731 רובל. פון דעם אויף די יידישע פאַבריקן — 1 מיליאָן מיט 936 רובל (33.8%).

ג) די צאָל אַרבעטער אויף אַלע פאַבריקן — 4,861, אויף די יידישע פאַבריקן — 2,200 (45.3%).

ד) די צאָל יידישע אַרבעטער איז געווען — 2,525, 54.0% פון אַלע אַרבעטער.

ה) די דורכשניטלעכע סומע אויסגעאַרבעטע פּראָדוקטן: אויף איין ניט־יידישער פאַבריק — 20,600, אויף איין יידישער פאַבריק — 16,100 רובל.

ו) די דורכשניטלעכע צאָל אַרבעטער אויף איין פאַבריק — אויף אַ ניט־יידישער פאַבריק — 14.4, אויף אַ יידישער — 18.3.**)

וואָסערע אַלגעמיינע אויספירן קען מען מאַכן פון די דאָזיקע דאַטעס? די יידישע פאַבריקן ווי וויניקער מעכאַניזירטע פאַרבריכן מער אַרבעטסקראַפט און פּראָדוצירן וויניקער פון די ניט־יידישע פאַבריקן.

בנוגע יידישע אַרבעטער באַקומט זיך, אַז אַרום 300 יידישע אַרבעטער זײַנען געווען פאַרנומען אויף ניט־יידישע פאַבריקן.

בנוגע יידישע אַרבעטער האָבן מיר אַ וויכטיקן היסטאָרישן דאָקומענט פונם פאַבריק־אינספעקטאָר פון וויטעבסקער גובערניע פאַרן יאָר 1907:

„אינם באַריכט־יאָר האָט זיך געמערקט אַ פאַלן פון דער צאָל יידישע אַרבעטער בײַ אַ פאַראַלעלן וואוקס פון דער צאָל ניט־יידישע אַרבעטער אין די זעלבע אינדוסטריעס, אין וועלכע יידן האָבן אויסגעמאַכט אַ מערהייט. אַזוי, למשל, אויף די לעדער־פאַבריקן און באַזונדערס אויף די טאַבאַק־פאַבריקן, וועלכע געהערן יידן, איז די צאָל יידישע אַרבעטער שטאַרק געפאַלן. אין דער שטאָט וויטעבסק האָבן יידישע אַרבעטער אויסגעמאַכט אויף די טאַבאַק־פאַבריקן 75 און מער פּראָצענט און איצט מערקט זיך אַ ירידה פון דער צאָל. די דערקלערונג דאַרף מען ניט זוכן אין דעם, וואָס די בעלי־בתים זאָלן זיך

*) И. Оршанскій, «Евреи въ Россіи». С.-Петербургъ, 1872, стр. 73.

**) יעקב לעשצינסקי, „דער יידישער אַרבעטער אין רוסלאַנד". ווילנע 1906, טאַבעלע 23.

יאגן נאך מער ביליקער ארבעטס־קראפט. אין די שטעט פון תחום־המושב איז יידישע ארבעטס־קראפט געגוג ביליק. ס'איז אויסשליסלעך א דערשיינונג פון דעם שטרעבן פון די יידישע פאבריקאנטן צו געפינען א מער רואיקן ארבעטער־עלעמענט.

„נעמט מען אין אכט, אז פון 17 ארבעטער־ארגאניזאציעס, וועלכע פונקציאנירן נאך אין וויטעבסקער גובערניע, זיינען 15 יידישע, וועט וועלן פאר־שטענדלעך, אז די העכער אנגעוויזענע טענדענץ פון די יידישע בעלי־בתים איז א מין סארט פראטעסט קעגן דער טעטיקייט פון די פראפעסיאנעלע פארראיינען." *)

*) «Сводъ отчетовъ фабричныхъ инспекторовъ за 1907-1908 годъ». Петербургъ, 1909, стр. VIII.

ישראל־זאב ווּאַלפסאָן

ייִדישע אינסטיטוציעס און ציוניסטישע באַוועגונג

(זכרונות)

ווּיטעבסקער רבנים

איינער פון די אָנגעזעענסטע רבנים אין וויטעבסק איז געווען ר׳ אייזיק בהר״ד. ער איז געווען רב בײַ אונז אין שטאָט אַן ערך זעכציק יאָר. געשיקט קיין וויטעבסק האָט אים דער בעל תּניא, וואָס האָט אים געגעבן סמיכות, ווײַל אין יענע יאָרן איז די שטאָט געווען אַ וויכטיקער צענטער פון חסידות. ר׳ אייזיק, וואָס איז געווען אַ גרויסער למדן, איז געווען באַקאַנט ווי אַ גרויסער מקיל. זײַנע פּסקים האָבן געשאַפן פּרעצעדענטן און זײַן ממלא־מקום, דער רב לאַנדאָ, פלעגט זיך האַלטן בײַם כלל: „אַזוי האָט געפּסקנט דער זקן״. ער האָט זיך אויך אויסגעצייכנט מיט זײַנע פּסקים אין געלט־זאַכן, און עס פלעגן צו אים קומען סוחרים און אינדוסטריעלער צו דין־תּורות. אַפילו גויים פלעגן זיך וועגדן צו אים מיט אַ געלט־סיכסוך. ער האָט אָנגעפּירט רבנות מיט אַ שטרענ־גער האַנט; קיינעם ניט נושא־פּנים געווען און אָנגענומען שטרענגע מיטלען קעגן די, וואָס האָבן זיך מיט עפּעס וואָס פאַרזינדיקט. די וויטעבסקער דערמאָנען נאָך הײַנט זײַן נאָמען מיט יראת־הכּבוד. ער איז פאַררעכנט געווען צווישן די אָנגעזעענע חסידישע רבנים — אין איין מדרגה מיט הרב ר׳ אייזיק האָמלער.

אין יענער צײַט האָט עקסיסטירט אין וויטעבסק אַ גרויסע און באַרימטע ישיבה, וואו די ראשי־הישיבה זײַנען געווען ר׳ יחזקאל מירקין, מחבר פון „בנין יחזקאל״, ר׳ אברהם עטינגאָו, וואָס איז שפּעטער געווען דיין אין צווייטן שטאָט־טייל, און ר׳ אהרון לעווין, אַדער ווי מען האָט אים געפרופן ר׳ אַרטשי לאָזשנער. דעם הויכפּונקט פון איר אַנטוויקלונג האָט די ישיבה דערגרייכט, וועו דער גאון ר׳ יקותיאל־זלמן לאַנדאָ איז געווארן ראש־ישיבה. דעמאָלט האָבן אין דער ישיבה געלערנט וואָסערע אַכציק תּלמידים, צווישן זיי אַ סך אמתע בעלי־כּשרונות, מתמידים און אַפילו עילויים.

נאָך דער פּטירה פון בעל צמח צדק, איז זײַן יינגערער זון דער מהר״ש געקומען צו ר׳ אייזיקן נעמען אַ ברכה. ר׳ אייזיק האָט אים געענטפערט: „דער זון פון בעל צמח צדק דאַרף ניט קיין ברכה פון מיר״. בעת מען האָט געהאַלטן

אין דרוקן דעם „תניא", האָבן ר' שניאור־זלמנס קינדער זיך געווענדעט צו אים, אַז ער זאָל לאָזן אָפדרוקן זײַן הסכמה אויפן שער פון ספר. ר' אײַזיק האָט דאָס געטאָן און דערצו נאָך מצרף געווען די הסכמות פון די אַנדערע וויטעבסקער רבנים — ר' ישעיהו לעווין און הרב לאַנדאָ. געוואוינט האָט ר' אײַזיק אין צווייטן שטאָט־טייל אין אַן אייגן הויז. די זאַרוטשייער שול האָט געהאַט אַ ספעציעלן בנין אויף ר' אײַזיקס נאָמען.

דייטים זײַנען דעמאָלט אין וויטעבסק געווען — ר' אײַזיי ר' יענקלס, דער רב פון דער אַשכנזישער (מתנגדישער) עדה אין ערשטן שטאָט־טייל, און דער אויבן דערמאָנטער ישעיהו לעווין אין דריטן שטאָט־טייל.

ר' אײַזיק האָט געהאַט אריכת־ימים און ער איז נפטר געוואָרן אין עלטער פון נײַנציק יאָר (אַן ערך אין 1867־1868).

נאָך דער פטירה פון ר' אײַזיקן איז אויפגענומען געוואָרן פאַרן אָב־בית־דין פון וויטעבסק דער ראש־ישיבה ר' יקותיאל־זלמן לאַנדאָ, פון דער באַרימטער משפחה לאַנדאָ איןווילנע און דער איידעם פון באַרימטן גביר ר' דוב ראַפאַפאָרט פון טשאַשניק (אַ שטעטל 100 קילאָמעטער פון וויטעבסק). די משפחה ראַפאַפאָרט איז געווען די רײַכסטע אין דער גאַנצער געגנט. זיי האָבן געהאַנדלט מיט וואַלד און פלעגן שיקן פליטן קיין ריגע. ר' יקותיאל־זלמן לאַנדאָ איז געווען אַ שותף אין די דאָזיקע געשעפטן. אַ שווערער קריזיס אין דעם דאָזיקן צווײג פון מסחר האָט דערפירט דערצו, אַז די משפחה האָט פאַרלוירן איר גאַנץ פאַרמעגן. ר' יקותיאל־זלמן האָט געמוען לײַדן דחקות. ווען מען איז דערפון געוואויר געוואָרן אין וויטעבסק, האָבן זיך די אָנפירער פון דער קהילה מיט דער הסכמה פון ר' אײַזיקן געווענדעט צו אים, אַז ער זאָל ווערן ראש־ישיבה און אויך זיצן מיט ר' אײַזיקן אין בית־דין־שטיבל, כדי אים אַרויסצוהעלפן בײַ דין־תורות. ר' אײַזיק, וואָס איז געוואָרן אַ סגי־נהור אויף דער עלטער, האָט אים זייער פרײַנדלעך אויפגענומען. ער פלעגט זאָגן, אַז דער אויבערשטער האָט אים צוגעשיקט אויף דער עלטער אַ לעבעדיקן ספרים־שראַנק אין דער פּערזאָן פון ר' יקותיאל־זלמנען, וואָרום חוץ זײַן חריפות און גאונות איז ר' יקותיאל־זלמן אויך געווען אַ געוואַלדיקער בקי, אַ סיני ועוקר הרים.

ר' יקותיאל־זלמן האָט אָנגעפירט דאָס רבנות מיט מילדקייט. ער איז געווען זייער באַליבט און הויכגעשעצט און זײַן אָנזען איז געווען גרויס בײַ אַלעמען. ער איז געווען זייער איבערגעגעבן די אינטערעסן פון דער קהילה און קיינעם ניט נושא־פּנים געווען.

אַפילו ווען ער איז געווען רב, האָט ער ניט פאַרנאַכלעסיקט די ישיבה, וואָס איז געווען בײַ אים בבחינת אַ געצערטלט קינד אויף אַזוי וויזט, אַז מען האָט זי גערופן „לאַנדאָס ישיבה". די תלמידים פון דער ישיבה האָבן זיך צו אים געווענדעט סײַ וועגן מאַטעריעלע, סײַ וועגן גײַסטיקע ענינים. די ישיבה איז תמיד געשטאַנען אין צענטער פון זײַן דענקען. עס פלעגט טרעפן, אַז ער

איז געגאַנגען מיט די אָנפירער פון דער קהילה וועגן עפּעס אַ קהלישער זאַך און אויפן וועג באַגעגנט ישיבה־בחורים און זיך אַזוי פאַראינטערעסירט מיט זייערע ענינים, אַז ער האָט אינגאַנצן פאַרגעסן צוליב וואָס ער איז געגאַנגען. דעריבער האָבן אייניקע פון די פּני געהאַט טענות צו אים, אַז ער פאַרנאַכ־לעסיקט קהלישע אינטערעסן צוליב זײַן אומבאַגרענעצטער איבערגעבנקייט צו דער ישיבה. דאָס האָט אים פאַרשאַפט עגמת־נפש.

אין זײַן צײַט איז געווען אַרכיערעי אייגער וויקטאָר, אַן אָנשטענדיקער גלח און אַן אוהב ישראל. ר׳ יקותיאל־זלמן איז געשטאַנען מיט אים אין פאַר־בינדונג וואָס שײַך פראַקטישע קהלישע ענינים און אויך גײַסטיקע ענינים. זיי האָבן געפירט וויכוחים וועגן יידישקייט. די צוויי זײַנען געווען גוטע פרײַנד און די וויטעבסקער קהילה האָט אַ סך גענאָסן פון דער דאָזיקער פרײַנדשאַפט (ער פלעגט מוסרן די גויים פון זײַן פאַראַפּיע, פאַרוואָס זיי היטן ניט אָפּ דעם זונטאָג, און פלעגט דערבײַ אָנווײַזן פאַר אַ מוסטער אויף די יידישע בעלי־מלאָכות, וואָס זײַנען געווען אָנגעשטעלט בײַ אים, אַז פרײַטאָג נאָך מיטאָג לייגן זיי שוין אָוועק די אַרבעט, כדי זיך געהעריק צוצוגרייטן צו שבת).

אין 1875 האָט די חסידישע קהילה אין פּעטערבורג פאַרבעטן ר׳ יקותיאל־זלמנען צו ווערן זייער רב. ער איז מסכים געווען און געבליבן רב אין פּעטער־בורג בײַז צו זײַן פּטירה.

נאָך דעם ווי ר׳ יקותיאל־זלמן האָט פאַרלאָזן וויטעבסק, האָבן זיך אָנ־געהויבן חילוקי־דעות צווישן די מתנגדים און די חסידים צוליב דער שטעלע פון אָב־בית־דין. דער פּועל־יוצא איז געווען, אַז מען האָט די שטעלע אינגאַנצן אָפּגעשאַפט און עס זײַנען געבליבן נאָר רבנים אין די שטאָט־טיילן.

אין ערשטן שטאָט־טייל איז געבליבן רב ר׳ זלמן אָסטראָוונער, וואָס איז געווען דיין נאָך אין דער צײַט פון ר׳ אײזיק בהר״ד און ר׳ יקותיאל־זלמן לאַנדאָ. אין צווייטן שטאָט־טייל זײַנען געווען צוויי רבנים: ר׳ אברהם עטינגאָוו און ר׳ חיים פאָגעלמאַן, און אין דריטן שטאָט־טייל איז נאָך דער פּטירה פון ר׳ ישעיהו לעווין אויפגענומען געוואָרן פאַר אַ רב בײַ די חסידים ר׳ מרדכי שניאורסאָן, אַן אייניקל פון בעל צמח צדק. בײַ די אַשכנזים (מתנגדים) איז געווען רב ר׳ אליהו סלאָבאָדקין.

פאַרשיידענע קרײַזן פון די אײַנוואוינער האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַקלאָגן צוליב דעם, וואָס די שטאָט האָט ניט קיין אָב־בית־דין. נאָך דער פּטירה פון ר׳ זלמן אָסטראָוונער, האָט מען די פראַגע נאָך אַמאָל אויפגעהויבן. נאָך לאַנגע אסיפות האָט מען באַשלאָסן אויפצונעמען פאַר אַן אָב־בית־דין דעם לובלינער רב ר׳ שניאור־זלמן פראַדקין, דעם בעל תורת חסד. ער איז געווען אייגער פון די באַרימטסטע צווישן די חסידישע רבנים און געשמט פאַר אַ גרויסן למדן. דער בעל צמח צדק האָט אים געגעבן סמיכות און אים שטאַרק מקרב געווען.

מען האָט אָוועקגעשיקט צוויי שליחים פון די אָנגעזעענסטע בעלי־בתים

אין שטאָט, ר׳ ישראל ראַשקין און ר׳ שלום־שמחה שיינפינקל, מיט אַ כתב־רבנות קיין לובלין און געלט אויף הוצאות־הדרך פאַרן רב און זײַן בני־בית. הרב פראַדקין איז מספּים געווען צו ווערן רב אין וויטעבסק און געוואָלט מאַכן די נויטיקע הכנות פאַר דער נסיעה. ס׳האָבן זיך אָבער אין שטאָט געפונען קריזן, וואָס האָבן געוואָלט אינטריגירן קעגן דער דאָזיקער התמנות, און עס איז דערגאַנגען בײַז צו מסירות. מען האָט אַרויסגעלאָזט אַ שם, אַז דעם נײַעם רבס בני־בית געהערן צו די רעוואָלוציאָנערע קריזן... דעמאָלט איז אין וויטעבסק געווען גובערנאַטאָר דער באַרימטער פּאָן וואַל, וואָס איז שפּעטער געווען פאַרבונדן מיט דעם לעקערט־פראָצעס אין ווילנע. דעמאָלט איז ער נאָך געווען אַ ליבעראַל און זײַן באַציאונג צו יידן איז געווען אַ גאַנץ אָנשטענדיקע (ער איז געקומען קיין וויטעבסק פון כאַרקאָוו, וואו ער איז געווען אין קאָנטאַקט מיט דעם דאָרטיקן גענעראַל־גובערנאַטאָר לאָריס־מעליקאָוו, וואָס איז געווען אַ באַקאַנטער ליבעראַל).

פאָן וואַל האָט פאַרבעטן די אָנפירער פון דער קהילה און זיי אָנגעזאָגט, אַז „זיי זאָלן זיך ניט דערוועגן אויפצונעמען הרב פראַדקין פאַר אַן אָב־בית־דין. טאָמער וועלן זיי ניט פאָלגן און אים פאָרט אויפנעמען, וועט ער אים אין משך פון 24 שעה אַרויסשיקן פון שטאָט". די דאָזיקע וועלטער האָבן שטאַרק דערשלאָגן דעם עולם, און די הכנות פאַר דעם קבלת־פּנים פאַרן נײַעם רב זײַנען אָפּגעשטעלט געוואָרן.

נאָך לאַנגע אַסיפות האָט מען זיך געוענדעט צום גובערנאַטאָר דורך זײַנעם אַ נאָענטן מענטשן. מען האָט אים דערקלערט, אַז די דאָזיקע מסירה האָט קיין שום ממשות ניט און אים פאָרגעלייגט, אַז ער זאָל זיך אָפּיציעל וועגדן צום לובלינער גובערנאַטאָר נאָך אַ דערקלערונג (הרב פראַדקין איז געווען קאָזיאָנער רב אין לובלין). פאָן וואַל איז דערויף אײַנגעגאַנגען. אין אַ קורצער צײַט אַרום האָט ער פאַרבעטן צו זיך די אָנפירער פון דער קהילה און זיי מודיע געווען, אַז ער האָט באַקומען פון לובלינער גובערנאַטאָר אַ באַריכט, וואָס איז אינגאַנצן לטובת הרב פראַדקין. ער ציט על־כן צוריק זײַן פריערדיקע מעלדונג און איז פולשטענדיק צופרידן מיט דער התמנות. אין שטאָט איז געווארן אַ שמחה. אָבער דער ענין איז פאָרט ניט רעאַליזירט געווארן, וואָרום הרב פראַדקין האָט דערווײַל באַשלאָסן צו באַזעצן זיך אין ארץ־ישראל און וויטעבסק איז ווײַטער געבליבן אָן אַן אָב־בית־דין. פון דעמאָלט אָן איז די שטעלע פון אָב־בית־דין אין שטאָט אָפּגעשאַפט געוואָרן.

ס׳האָט זיך ווידער אָנגעהויבן אַ מחלוקת אין שטאָט און דער עיקר אין דעם ערשטן שטאָט־טייל, וואו עס איז כּמעט בּמשך פון דער גאַנצער צײַט ניט געווען קיין רב מיט אַ געהעריקן סטאַזש. צוליב דעם איז געפאַלן דער אָנזען פון דער וויטעבסקער קהילה. איינע פון די סיבות, וואָס האָבן געפירט צו דעם, אַז מען זאָל אָפּשאַפן די שטעלע פון אַן אָב־בית־דין, איז געווען דער זייער גיכער וואוקס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דריטן שטאָט־טייל. גאַנצע

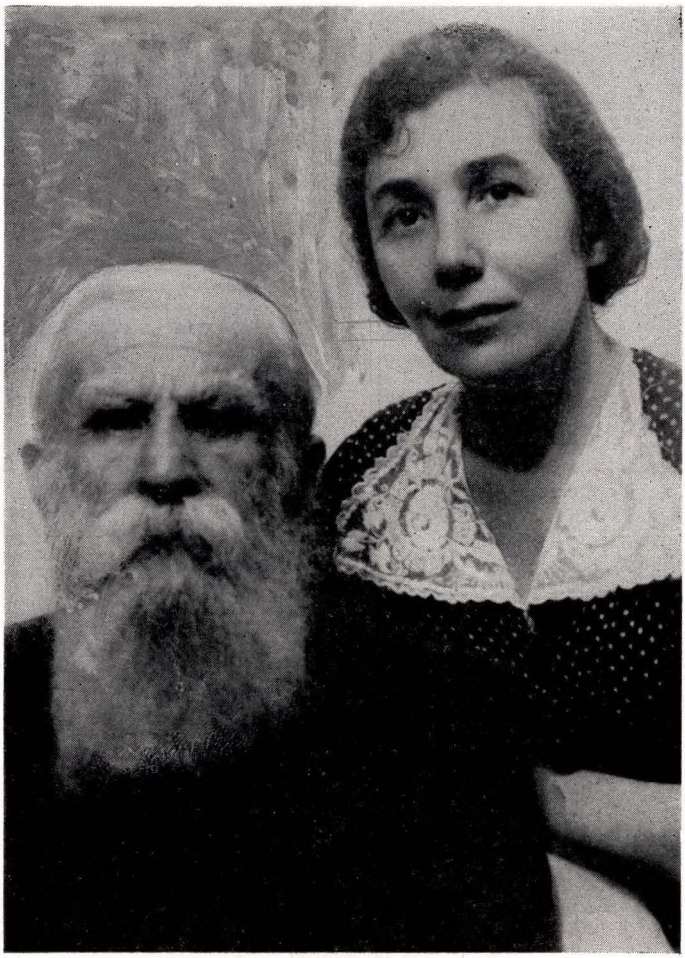

ישראל-זאב וואָלפסאָן מיט זײַן טאָכטער צילה וואָלפסאָן־האָניקבּערג

40 פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג האָבן דאָרט געוואוינט און זייער השפּעה אין קהלישע ענינים איז געווען גאָר גרויס. אין דעם דאָזיקן שטאָט־טייל איז געווען רב ר׳ מרדכי שניאורסאָן (ר׳ מרדכי רב״ש). ער איז געווען זייער באַליבט בײַ אַלע קרײַזן פון דער באַפעלקערונג סײַ צוליב זײַן יחוס, ווי אַן אייניקל פון בעל צמח צדק, און סײַ צוליב זײַן נאָבעלער נאַטור. זײַן השפּעה האָט זיך פאַרשפּרייט ווײַט איבער די גרענעצן פון זײַן שטאָט־טייל, און די יידישע אינטעליגענץ פון דריטן שטאָט־טייל האָבן געפילט, אַז זיי דאַרפן ניט קיין אָב־בית־דין און ממילא דאַרפן זיי זיך ניט באַטייליקן אין די הוצאות אויף אויסצוהאַלטן אים.

אין דעם ערשטן שטאָט־טייל האָט מען אויפגענומען פאַר אַ רב ר׳ זלמן ניימאַרק, איינעם פון די אָנגעזעענסטע רבנים צווישן די חב״דער חסידים. צוליב אַ מחלוקת, וואָס האָט אויסגעבראָכן, האָט ער מיט צוויי יאָר שפּעטער פאַרלאָזן די שטאָט און זיך באַזעצט אין נעוועל. נאָך אים האָט מען אויפגענומען ר׳ דוב־נחמן הורוויץ פון גלוכאָוו, טשערניגאָווער גובערניע. ר׳ דוב־נחמן איז געווען אַ גדול בתורה און אַ פּעאיקער שרײַבער. זײַנע אַרטיקלען וועגן רעליגיע־זע און נאַציאָנאַלע פראָבלעמען, וואָס זײַנען געדרוקט געווען אין „הצפירה״ אונטער דעם פסיידאָנים ב״ן, האָבן געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון אַלע לייענער. נחום סאָקאָלאָוו אַליין האָט פון אים שטאַרק געהאַלטן. זײַנע אַרטיקלען האָבן געדינט פאַר אַן אָנערגונג פאַר נחום סאָקאָלאָווס סעריע אַרטיקלען „למרנן ורבנן״, וואָס זײַנען שפּעטער אַרויס אין אַ באַזונדער בוך.

לכתּחילה איז הרב הורוויץ געווען אַן אָנהענגער פון ציוניזם. נאָכן „פאָלטאַ־ווער בונט״ (די אָפּאָזיציע, וואָס דער פאָלטאָווער רב ר׳ עקיבא ראַבינאָוויטש האָט געגרינדעט אין צוזאַמענהאַנג מיט דער קולטור־פּראָגע אויפן צווייטן ציוניסטישן קאָנגרעס) איז ער צוגעשטאַנען צו דער גרופּע „הפּלס״. אין דעם אַנטי־ציוניסטישן אָרגאַן, וואָס הרב ראַבינאָוויטש האָט אַרויסגעגעבן, איז ער געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער. דעם דאָזיקן סוד האָט מגלה געווען פאַר אַ פאָר יחידים זײַן אייגענער זון, דער הייסער ציוניסט, חיים־בנימין הורוויץ ז״ל, אַן אַקטיווער טוער אין דער „מזרחי״ אין וויטעבסק, וואָס איז געשטאָרבן אין פריען עלטער פון 35 יאָר. דעם רב הורוויץ האָט געטראָפן אַ גרויס אומ־גליק: אין איין יאָר איז בײַ אים געשטאָרבן די פרוי, אַ זון און אַן אייניקל. די דאָזיקע דרײַפאַכע טראַגעדיע האָט אים אַזוי צערודערט, אַז ער איז אין אַ קור־צער צײַט אַרום אַליין געשטאָרבן.

אין זײַן צוואה הינט ער באַשטימט פאַר זיינעם פון די אַפּוטרופּסים אַ ציו־ניסטישן טוער, וואָס איז געווען אַ געטרײַער פרײַנד פון זײַן זון. ער האָט אויך אָנגעזאָגט, אַז מען זאָל אַרויסגעבן זײַן ספר „חדושי הב״ן״, וואָס ער האָט געהאַלטן אין צוגרייטן צום דרוק. מיט דער מיטהילף פון די אַפּוטרופּסים איז טאַקע דער בוך אַרויס אין 1903 אין ווילנע און געמאַכט אַ רושם אין לומדישע קרײַזן. אויף דעם בוך האָט געגעבן אַן הסכמה דער ראָגאַטשעווער גאון, ר׳ יוסף ראָזין, וואָס

איז געשטאַנען מיט דעם פאַרשטאַרבענעם אין אַן אויסטויש פון שאלות ותשובות. נאָך לאַנג פאַר זײַן טויט האָט הרב הורוויץ אונטער דער השפּעה פון דעם דאָזיקן פרײַנד פון זײַן זון געמילדערט זײַן קעגנערשאַפט צום ציוניזם און אין זײַנע שפּעטערדיקע מאמרים האָט זיך שוין ניט געמערקט די שאַרפקייט צום ציוניזם, וואָס מיט זיי זײַנען געווען דוי־כגעדרונגען זײַנע פריערדיקע אַרבעטן אין „הפלס".

נאָך דער פּטירה פון הב״ן איז אויפגענומען געוואָרן פאַר רב אין דעם ערשטן שטאָט־טייל דער האָמעלער רב, ר׳ יהודה־לייב שניאורסאָן, אַ פֿלימעניק פון בעל צמח צדק און אַן אייניקל פון בעל תניא. ער איז געבליבן אויף דער שטעלע ביז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און אפילו שוין נאָך דער רע־וואָלוציע.

נאָך דער פּטירה פון אַברהם עטינגאָו איז אין צווייטן שטאָט־טייל אויפגענומען געוואָרן פאַר רב ר׳ מרדכי־דוב הורוויץ. ער איז געווען באַקאַנט פאַר אַ גרויסן למדן און אַ סימפּאַטיקער פון ציוניזם. זײַן גאַנץ לעבן האָט ער געשטרעבט צו פאָרן קיין ארץ־ישראל. שוין נאָך דער רעוואָלוציע איז ער נאָך אַלץ געווען רב.

נאָך דער פּטירה פון ר׳ מרדכי שניאורסאָן איז ר׳ שמריהו־לייב מעדאַליע געוואָרן רב אין דריטן שטאָט־טייל. חוץ זײַן גרויסער לומדות איז ער אויך געווען אַ זייער פּאָפּולערער גערעדטלעכער טוער. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען טויזנטער פליטים זײַנען אָנגעקומען קיין וויטעבסק, איז ער געווען פון די אַקטיוווסטע טוער אין דעם הילפס־קאָמיטעט, וואָס איז דעמאָלט געשאפן געוואָרן. בכלל האָט ער געהאַט אַ וואַכן חוש פאַר אַלע געזעלשאַפטלעכע ענינים אין יידישן לעבן. ער האָט זיך אָפט באַטייליקט אין די רבנישע אַסיפות, וואָס זײַנען פאָרגעקומען אין פּעטערבורג און אין מאָסקווע. די ענגע פאַרבינדונגען צווישן אים און דעם ליובאַוויטשער רבין האָבן אים ניט געלאָזט זיך צו דערנענטערן צו דער פראָקטישער זײַט פון ציוניזם, אָבער זײַן אַקטיווע מיטאַרבעט אין אַלע געזעלשאַפטלעכע נויטן האָט אים געבראַכט צו אַ פאַר־שטענדעניש און קאָאָפּעראַציע מיט די ציוניסטן אויף אַ סך געביטן און די באַציאונגען צווישן זיי זײַנען געווען העפלעכע.

נאָך דער רעוואָלוציע האָט ער שטאַרק געליטן פון דער יעווסעקציע. זי האָט אין אים געזען אַ שטער פאַר איר ממשלה אויף דער יידישער גאַס און אים גערודפט, הגם ער איז געווען איינער פון די רבנים, וואָס האָבן אונטערגעשריבן (פאַרשטייט זיך, בעל־כּרחו) די באַקאַנטע דעקלאַראַציע, אַז אין רוסלאַנד איז קיין רדיפה אויף רעליגיע ניטאָ. צוליב די רדיפות, וואָס זײַנען אַלץ שאַרפער געוואָרן, איז ער אין 1930 אַוועק פון וויטעבסק און אַריבער קיין מאָסקווע, וואו ער איז געווען רב פאַר צוויי יאָר. זײַן איבערגעבענע טעטיקייט אין אַלע געזעלשאַפטלעכע ענינים — הגם ער האָט אייגנטלעך דערויף געהאַט אַן אָפּיציעלע דערלויבעניש — האָט צוגעציגן די אויפמערקזאַמקייט פון דער מאַכט און מען האָט אים מיט אַ טייל פון זײַנע בני־בית פאַרשיקט קיין סיביר.

ניט געקוקט אויף אַלע באַמיאונגען, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרן, האָט זיך ניט איינגעגעבן עפּעס אויסצוגעפינען וועגן זיין גורל.

נאָך דער פּטירה פון הרב סלאָבאָדקין איז געוואָרן רב בײַ דער אַשכנזי־שער קהילה ר' אַבא־לייב שפּירא ז"ל. ער איז געווען אַ גדול בתורה און שטאַרק באַליבט בײַ אַלע קרײַזן מענטשן. צום ציוניזם האָט ער געהאַט אַ פּאָזיטיווע באַציאונג. נאָך זיין פּטירה איז געקומען אויף זיין אָרט זיין איידעם, ר' ברוך ראַבינאָוויטש, אַן איבערגעגעבענער ציוניסט. אויך אים האָבן די יעווסעקעס שטאַרק געוראַפּט. אין 1925 האָט זיך אים איינגעגעבן צו פאַר־לאָזן רוסלאַנד און ער איז אויפגענומען געוואָרן פאַר אַ רב אין שיקאַגאָ.

קאַזיאָנע רבנים אין וויטעבסק

נאָך דער פּטירה פון ר' איזיק בהר"ד, וואָס איז אויך געווען קאַזיאָנער רב, איז באַשטימט געוואָרן פאַר אַ קאַזיאָנעם רב ר' אליעזר קאַדער, אַ שוואַ־גער פון ר' שניאור זאַקס, און אַ געבוירענער אין זשאַגער, ליטע, וואָס איז געווען באַרימט פאַר אַן עיר מלאה חכמים. ער איז געווען אַ באַשיידענער מענטש, אַן אוהב הבריות און אַן ערלעכער מענטש, וואָס איז געווען שטאַרק איבערגעגעבן צו זיינע פליכטן. ער האָט איבערגעלאָזט אַ פּירוש אויפן מהרש"א. הגם זיינע ידיעות אין דער רוסישער קולטור זיינען ניט געווען קיין איבעריק גרויסע, האָט זיין ערלעכקייט און העפלעכע באַציאונג צו יעדן איינעם אים געמאַכט זייער באַליבט. ער האָט זיך שטאַרק באַמיט לטובת די יידישע סאָל־דאָטן, וואָס האָבן געדינט אין דער וויטעבסקער בריגאַדע. פאַר יעדן יום־טוב פלעגט ער זיך שטעלן אין פאַרבינדונג מיט דער מיליטערישער מאַכט און אויספּועלן, אַז מען זאָל די יידישע סאָלדאָטן באַפרײַען אויף יום־טוב. די דאָזיקע השתדלות האָט אים אָפט פאַרשאַפט אומאַנגענעמלעכקייטן, אָבער ער האָט זיי אָנגענומען באַהבה. זיין תמימות און פּשטות האָבן טיילמאָל דערפירט צו אַבסורדן און צוליב דעם האָט ער ניט פאַרנומען די רעפּרעזענטאַטיווע שטעלונג, וואָס האָט געפּאַסט פאַר אַ פאַרטרעטער פון אַזאַ אָנגעזעענער קהילה. זיינע רוסישע רעדעס מיט אַ ליטווישן אַקצענט, וואָס ער האָט געהאַלטן פון דער בימה אין אָפיציעלע ימים־טובים און אויף אַנדערע אָפיציעלע אָרויס־טרעטונגען, האָבן ניט געפּאַסט פאַר אַ פאַרשטייער פון אונזער שטאָט. צוליב דעם האָט ער אויך געהאָט אַ קנאַפּע השפּעה אויף דער יוגנט. אין אַלגעמיינע געזעלשאַפטלעכע ענינים האָט ער זיך ניט געמישט, הגם די מאַכט האָט אים אָרויסגעוויזן גרויס דרך־ארץ. איין מאָל האָט זיך געמאַכט, אַז אַן אָפּיצער, אַ פאַרבּיסענער אַנטיסעמיט, האָט זיך איינגעעקשנט און ניט געוואָלט באַפרײַען די יידישע סאָלדאָטן נאָר אין טאָג פון יום־טוב, אָבער ניט פאַרנאַכט ערב יום־טוב. הרב קאַדער האָט זיך מיט קיינעם ניט מישב געווען און באַשלאָסן זיך צו ווענדן צום גאָראָדסקאי גאָלאָוא (ראש העיר) פּאָזנער, וואָס איז געווען

באַקאַנט מיט זײַן פרײַנדלעכער שטעלונג צו יידן, און בעטן בײַ אים הילף. דער ראש העיר האָט אים געגעבן אַ רעקאָמענדאַציע־בריוו צום גובערנאַטאָר פֿאָן וואַל. הרב קאַדער אין זײַן תמימות האָט דאָס געהאַלטן פֿאַר אַ דערפֿאָלג־רײַכן שריט און געבעטן אַן אוידיענץ בײַם גובערנאַטאָר. פֿאַר דער אוידיענץ האָט דער רב אַרײַנגעשיקט דעם רעקאָמענדאַציע־בריוו צום גובערנאַטאָר דורך זײַן סעקרעטאָר און געוואַרט אויף זײַן ריי. דער גובערנאַטאָר האָט אים געלאָזט וואַרטן בײַ צום סאַמע לעצט, און ווען ער האָט אים אויפגענומען, האָט ער צו אים געזאָגט: „איך האָב אײַך בפֿיוון אויפגענומען דעם לעצטן. זינט ווען דאַרף דער רב אַ רעקאָמענדאַציע צו מיר פון דעם הויפּט פון דער שטאָט?" נאָך דעם האָט ער זיך אַוועקגעזעצט און אָנגעשריבן אַ בריוו צום גענעראַל פון דער בריגאַדע, צו וועלכער דער באַטרעפּנדיקער אָפּיצער האָט געהערט. תּיכף ומיד איז די גזירה בטל געוואָרן און די יידישע סאָלדאַטן האָבן געהאַט אַ פריילעכן סדר.

אויף פֿאָן וואָלס פֿאַרשלאָג האָט מען אויפסנײַ אײַנגעפֿירט די שטעלע פון „אוטשאַני יעוורעי" בײַ דער קאַנצעלאַריע פונם גובערנאַטאָר. אַמאָליקע יאָרן האָט די דאָזיקע שטעלע פֿאַרנומען ר' ליפּע זעלצער, אַ באַקאַנטער משכּיל, וואָס האָט קאַרעספּאָנדירט מיט יצחק־בער לעווינזאָנען (ריב"ל). פֿאַר געוויסע יאָרן איז די שטעלע אָפּגעשאַפט געווען.

אויף דעם באַנײַטן פֿאָסטן האָט פֿאָן וואָל באַשטימט דעם קאַזיאָנעם רב אין רעזשיצע ר' ישׂשכר־בער גיטלסאָן. אַן אַבסאָלוועטע פון דעם מלוכישן לערער־אינסטיטוט אין ווילנע, אַ מענטש מיט אַ גרויסער יידישער און אַלגע־מיינער בילדונג, איז ער געווען אָנגעזען בײַ דער מאָכט און זײַנע רעדעס אויף יידיש און רוסיש האָבן געמאַכט אַ רושם אויף די צוהערער. פֿאָן וואָל האָט אים אויך באַשטימט פֿאַרן יידישן פֿאַרטרעטער אין דער גובערניאַלער קאָ־מיסיע, וואָס האָט באַדאַרפט באַהאַנדלען די יידישע פראַגע. די קאָמיסיע איז געשאַפֿן געוואָרן לויט אַ פֿאַראָרדענונג פון איגנאַטיעווען אין 1881. זײַנע רעדעס אין דער דאָזיקער קאָמיסיע בתּשובה אויף די העץ־רעדעס פון די אַנטיסעמיטן זײַנען געווען זייער וואָגיק און מען האָט זיך צו זיי צוגעהערט מיט גרויס אינ־טערעס. פֿאָן וואָל, וואָס איז געווען פֿאַרזיצער פון דער קאָמיסיע, האָט זיך צו אים העפֿלעך באַצויגן און אים תּמיד געגעבן די פולע געלעגנהייט צו ענטפֿערן אויף די אַטאַקעס אויף יידן. מיט אמתן נאַציאָנאַלן שטאָלץ האָט ער צוריק געשלײַדערט אַלע בילבולים און בייזוויליקע באַשולדיקונגען קעגן יידן. דאָס האָט אַרײַנגעגעבן מוט דער יידישער געמיינדע, וואָס איז דעמאָלט געווען דערשלאָגן פון די פּאָגראָמען און פון איגנאַטיעווס אַכזריותדיקע געזעצן.

נאָך דער פּטירה פון הרב קאַדער איז ישׂשכר־בער גיטלסאָן אויסגעקליבן געוואָרן פֿאַרן קאַזיאָנעם רב אין וויטעבסק אָן וואָסערער ס'איז אָפּאָזיציע. און אין דער אמתן איז ער געווען פּאַסיק פֿאַר דער דאָזיקער שטעלע אין יעדער הינזיכט. ער איז געווען באַהאָונט אין דער אַלטער און נײַער העברעאישער

ליטעראַטור און אויך געהאַט אַ ברייטע אַלגעמיינע בילדונג. צוליב זײַן אַמט איז ער געווען לערער פון יידישער רעליגיע אין דער מלוכה־גימנאַזיע פאַר מיידלעך אויפן נאָמען פון מאַריאַ פיאָדאָראָוונאַ. זײַנע לעקציעס זײַנען געווען אינטערעסאַנט און האָבן אײַנגעפלאָנצט אַ ליבשאַפט צום יידנטום בײַ אַלע צו־הערער. זײַן שטעלונג צום ציוניזם איז געווען אַ פאָזיטיווע. בײַ יעדער ציו־ניסטישער פײַערונג האָט ער געריידט אין דער גרויסער שול, וואו ער האָט שטענדיק געדאָוונט, און מענטשן פון פאַרשיידענע קרײַזן פלעגן קומען ספּע־ציעל הערן זײַנע רעדעס. וועג דער „בונד" האָט זיך פאַרשטאַרקט אין ווּיטעבסק, האָט ער פאַרפירט אַ מלחמה קעגן דעם רב גיטלסאָן און אים באַשולדיקט, אַז ער האָט אַ האַנט אין דער טעטיקייט פון דער געהיים־פאָליציי. די דאָזיקע באַשולדיקונג האָט זיך באַזירט דערויף, וואָס ער, ווי אַ קאָזיאָנער רב, האָט געמוזט איבערזעצן יידישע און העברעאישע דאָקומענטן, וואָס זײַנען געפונען געוואָרן בײַ פאַרשיידענע רעוויזיעס. אין דער אמתן איז ניט געווען קיין שום גרונד פאַר דער דאָזיקער באַשולדיקונג. אַדרבא, בײַ יעדער געלעגנהייט האָט ער געזוכט צו פאַרטושן די זאַך און אַרויסצורײַסן, וואָס עס איז נאָר מעגלעך געווען פון די לאָפּעס פון דער מאַכט.

איין מאָל אין אַ שבת־נחמו, וועג עס פלעגן געווײַנטלעך פאָרקומען די אַסיפות פון די ציוניסטן, האָבן זיך די בונדיסטן אַרײַנגעריסן אין שול אַרײַן בעת דער רעדע און געמומען זידלען דעם רעדנער און שטערן. עס האָט אויס־געבראָכן אַ געשלעג. דער סוף איז געווען, אַז מען האָט די טומלערס אַרויס־געוואָרפן פון שול און דער רב איז ווײַטער אָנגעגאַנגען מיט זײַן רעדע.

הרב גיטלסאָן האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט די ענינים פון אַלע שולן אין שטאָט. בײַ פאַרשיידענע געלעגנהייטן האָט ער דאָרט געריידט. אַן ערך פופצן יאָר האָט ער אָנגעהאַלטן זײַן שטעלע און אין די לעצטע וואָלן אין 1901 איז ער דורכגעפאַלן און אויף זײַן אָרט איז אויסגעקליבן געוואָרן דער ד״ר צבי ברוק, וואָס איז דעמאָלט געווען דער ציוניסטישער פאַרטרעטער פון די מינסקער, מאָהילעווער און ווּיטעבסקער גובערניעס. בײַ די דאָזיקע וואָלן האָבן די ציוניסטן אָפּגעהאַלטן אַ גרויסן ניצחון.

עס זײַנען געווען פאַרשיידענע סיבות פאַר דעם דאָזיקן ניצחון פון די ציוניסטן. די הויפּט־סיבות זײַנען געווען די אָנגעצויגענע באַציאונגען צווישן הרב גיטלסאָן און זײַן געהילף פּערלשטיין און די דעת הקהל, וואָס איז געווען שטאַרק אומצופרידן מיט דעם, וואָס די רבנים האָט זיך צופיל געמישט אין רבנישע ענינים. די ציוניסטן, וואָס האָבן שוין דעמאָלט אָנגענומען דעם לאָ־זונג „אײַנצונעמען די קהילות", האָבן אויסגענוצט די דאָזיקע געלעגנהייט, וואָס איז געקומען אומגעריכט, און אַוועקגעשטעלט ד״ר ברוקס קאַנדידאַטור. נאָך דעם ווי ד״ר ברוק איז אויף דעם דריטן ציוניסטישן קאָנגרעס אויסגע־ווײַלט געוואָרן פאַרן ציוניסטישן באָפולמעכטיקטן פון די ווײַסרוסישע גו־בערניעס, איז זײַן פאָפולערקייט גיך איבערגעוואַקסן זײַן וואויניאָרט האָמעל,

וואו ער איז געווען דאָקטאָר מעדיצין, און זיך פאַרשפּרייט איבער דער גאַנצער געגנט. חוץ דעם האָט ער געהאַט משפּחה־פאַרבינדונגען מיט וויטעבסק. זיין מוטער איז געווען אַ וויטעבסקער, די טאָכטער פון ר׳ אהרון טרייניז, פון די אָנגעזעענסטע משפּחות אין שטאָט. זיין ערשטער באַזוך אין וויטעבסק, נאָך דעם ווי ער איז אויסגעקליבן געוואָרן פאַרן ציוניסטישן באַפולמעכטיקטן, האָט איבערגעלאָזט אַ גרויסן רושם. מיט זיין העפלעכקייט און אַריסטאָקראַטישן באַנעמען האָט ער זיך בײַ יעדן באַליבט געמאַכט. בעת זיין באַזוך האָט מען פאַר אים אַראָנזשירט באַגעגענישן מיט דער שטאָטישער אינטעליגענץ אין הויז פון דעם אינזשענער ש. הורוויץ, דעם זון פון באַרימטן גביר ר׳ לייב הורוויץ און פרײַנד פון ד״ר חיים זשיטלאָווסקי. בײַ אים אין באַגעגעניש איז פאַר־געקומען אַ דיסקוסיע צווישן ד״ר ברוקן און די קעגנער פון ציוניזם, צווישן זיי איז אויך געווען דער אָנפירער פון דער יידישער מלוכה־שול הער יוגנבורג. דעם ניצחון האָט געהאַט דער ציוניסטישער צד און די פּאָפולערקייט פון ד״ר ברוקן איז נאָך גרעסער געוואָרן.

ווען מען האָט פאַרגעלייגט זיין קאַנדידאַטור, האָט זיך צעפלאַקערט אַ קאַמף צווישן די ציוניסטן און די נאַכפאָלגער פון ד״ר ברוקן, פון איין זײַט, און די אָרטאָדאָקסישע קרײַזן און די נאַכפאָלגער פון הרב גיטלסאָנען, פון דער צווייטער. צווישן די ציוניסטן זײַנען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַלטן דעם שריט פאַר אַ צופיל געוואָגטן. ראשית, זײַנען ניט געווען קיין גענוג געזעל־שאַפטלעך וואָגיקע סיבות פאַר אָפּזאָגן הרב גיטלסאָנען פון זיין שטעלע. מען האָט אויך נאָך געדענקט זײַנע יונגע יאָרן, ווען ער האָט אָנגענומען אַ שטאָלצע שטעלונג לגבי דער מאַכט אין זײַנע פאַרטיידיקונגען פון יידן, האָט מען גע־וואָלט אָפּהיטן זיין כבוד און אים ניט געוואָלט פאַרשאָפן קיין עגמת־נפש. צווייטנס, איז ד״ר ברוקס פערזענלעכקייט געווען צו גרויס און זיין אַרבעט גאָר וויכטיק פאַר די ציוניסטן, אַז מען זאָל אויף אים אַרויפלייגן דעם עול פון אַ קאַזיאָנעם רב, וואָס אָפּיציעל האָט דער אָמט געהאַט ניט מער ווי אַ מעטרי־קאַלישע פונקציע. עס וועט אויסקומען אים צו פאַרבראַנגען זיין צײַט מיט קלייניקייטן און ער וועט ניט האָבן קיין מעגלעכקייט זיך איבערצוגעבן דער ציוניסטישער אַרבעט ווי געהעריק. פאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע קרײַזן האָבן די דאָזיקע טענות ניט אַרויסגעבראַכט פאַר דער עפנטלעכקייט. זיי זײַנען בלויז געווען מאַטעריאַל פאַר אינעווייניקסטע וויכוחים. בײַידע צדדים האָבן שארף געקעמפט מיט אָנשטענדיקע און אָפילו ניט־אָנשטענדיקע מיטלען, ווי עס איז דער שטייגער אין ברען פון קאַמף. געווײַנטלעך פלעגן זיך באַטיילן אין די וואָלן, וואָס האָבן געהאַט בלויז אַ פאַרמעלן וועדט, אָ פאַר הונדערט מענטשן, וואָס זײַנען געקומען צו דער קלפּי לכבוד דעם רב. דאָס מאָל האָבן די וואָלן אַרויסגערופן אַן אויסערגעווײַנטלעכן אינטערעס און אויפרעגונג אין דער קהילה. עס זײַנען געווען אַרופן געוואָרן אַסיפות און עס זײַנען אָנגעגאַנגען הייסע וויכוחים אין אַלע שולן און עס איז דערגאַנגען אַזוי ווײַט, אַז מען האָט אָנ־

געהויבן צו באַטראַכטן דעם דאָזיקן קאַמף פאַר אַ מלחמת מצווה. פאַרשטייט זיך, אַז בײַ אַזעלכע באַדינגונגען האָבן זיך געפונען צווישן די קעגנער פון ציוניזם מענטשן, וואָס האָבן זיך דערלויבט צו באַנוצן מיט מיטלען, וואָס האָבן געבראַכט צו אַ חילול־השם. די עקסטרעמע אַרטאָדאָקסיע און דער עיקר די ליובאָוויטשער חסידים, וואָס זײַנען געווען די גרעסטע קעגנער פון ציוניזם צוליב דעם באַרימטן בריוו קעגן ציוניזם פון ליובאָוויטשער רבין, האָבן באַטראַכט דעם ציוניזם פאַר אַ רעליגיעזער קאַטאַסטראָפע. יעדער מיטל איז בײַ זיי געווען כשר, כדי אים צו באַקעמפן. אין דעם טאָג פון די וואַלן האָט דער רבי געשיקט אַ טעלעגראַמע צו איינעם פון זײַנע חסידים ניט צו שטימען פאַר דעם ציוניסטישן קאַנדידאַט.

די וואַלן זײַנען פאָרגעקומען אין מאָגיסטראַט אונטער דער פֿערזענלעכער השגחה פון פֿאָליצמייסטער אַליין — וואָס דאָס גופא איז שוין געווען אַ זעל־טענע זאַך — און האָט צוגעגעבן די וואַלן אַ ספּעציעלן כאַראַקטער. דער פֿאָליצמייסטער און די גאַנצע פֿאָליציי זײַנען געשטאַנען אויפן ציוניסטישן צד, אַדאַנק דער השפּעה פון פּערלשטיינען, גיטלסאָנס געהילף, וואָס איז געווען אויסגעקאָכט מיט די דאָזיקע קרײַזן. די וואַלן זײַנען אויסגעפאַלן אין אַ דאָ־נערשטאָג. זיי האָבן זיך אָנגעהויבן נײַן אַזייגער אין דער פרי און אָנגעהאַלטן ביז צוועלף בײַנאַכט. עס האָבן זיך באַטייליקט אין זיי 1,500 מענטשן. אויפן ציוניסטישן צד האָט זיך ספּעציעל באַטייליקט די יוגנט, וואָס האָט זיך אַרײַנ־געטאָן אין דעם ענין בלב ונפש. די ציוניסטן זײַנען געקומען אין מאַגיסטראַט גאַנץ פרי און אָנגעפּילט דעם גרויסן זאָל און די דערבייאיקע צימערן אַזוי, אַז ס׳איז זייער שוער געווען פאַרן צד שכנגד, וואָס האָט אַביסל פאַרשפּעטיקט, אַרײַנצוגיין און זיך צו רעגיסטרירן לויט דער ריי. אָבער זייער מסירת־נפש דורכצופירן דעם רבינס באַפעל האָט זיי דערמוטיקט און זיי זײַנען געשטאַנען אַ גאַנצן טאָג און ביז שפּעט אין דער נאַכט אין אַ גרויסן געדרענג.

אַפילו שוין נאָך דעם ווי דער וואַל־לאָקאַל האָט זיך געשלאָסן, זײַנען די מענטשן ניט געגאַנגען אַהיים און געווארט אין גרויסער שפּאַנונג ביז אין דער פרי צו הערן די רעזולטאַטן. דער ציוניסטישער קאַנדידאַט האָט באַקומען 1,250 שטימען פון די 1,500. די רעזולטאַטן זײַנען אויפגענומען געווארן מיט אַפּלאָדיסמענטן.

די שאַרפע קעגנער פון ציוניזם — די חסידים און אַ טייל פון דער גרויס־בורזשואַזיע — האָבן ניט געמאַכט קיין שלום מיט די רעזולטאַטן פון די וואַלן. זיי האָבן געשיקט אַ ספּעציעלע דעלעגאַציע צום גובערנאַטאָר, אַז ער זאָל אַנולירן די וואַלן, וויל זיי זײַנען מפלומרשט ניט געווען לויטן געזעץ — די ציוניסטן האָבן פאַרכאַפּט דעם וואַל־אָרט און ניט דערלאָזט דעם צד שכנגד צו שטימען. דער דאָזיקער שריט האָט געמאַכט אַ שווערן אײַנדרוק אויף אַלע קרײַזן אין שטאָט און אַרויסגערופן פאַרביטערונג קעגן די אָנפירער, וואָס האָבן זיך דערלויבט אַזאַ אַנטי־געזעלשאַפטלעכן טריט אין אַזאַ שווערער שעה. דעם

גובערנאַטאָרס ענטפער איז געווען, אַז ער קען זיך ניט פֿאָרשטעלן, אַז עס זאָלן געווען זײַן אומרעגלמעסיקייטן בײַ די וואָלן, בעת דער פֿאָליצמייסטער האָט געהאַט די השגחה. די רעזולטאַטן פון די וואָלן זײַנען באַשטעטיקט געוואָרן און ד״ר ברוק האָט איבערגענומען דעם אַמט.

ד״ר ברוק איז געבליבן אין דעם אַמט ביז 1906. אַפילו בשעת ער איז געווען אַ דעפוטאַט אין דער ערשטער דומע, אין וועלכער ער האָט פֿאַרטראָטן וויטעבסקער גובערניע, האָט ער אויך ניט פֿאַרלאָזט זײַן אַמט. צוליב דעם, וואָס ער האָט זיך געהתמעט אויף דעם באַרימטן וויבאָרגער אויפרוף פון די דעכוטאַטן פון דער ערשטער דומע, נאָך דעם ווי מען האָט די דומע אויפגעלייזט, איז ער באַשטראָפט געוואָרן מיט תּפיסה און דערפֿאַר האָט מען בײַ אים אַוועקגענומען דאָס רעכט צו זײַן קאַזיאָנער רב ווי אויך צו פֿאַרנעמען אַנדערע געזעלשאַפטלעכע פֿאַסטנס.

ס׳זײַנען געווען אַ סך קאַנדידאַטן אויף דער שטעלע פון קאַזיאָנעם רב. צווישן זיי איז געווען דער באַרימטער רב, י. ל. צירלסאָן פון פרילוק (שפּעטער רב אין קישענעוו). זײַן קאַנדידאַטור איז פֿאַרגעלייגט און געשטיצט געוואָרן פון אַ גרויסן טייל פון דריטן שטאָט־טייל, וואָס איז דעמאָלט געווען אָן אַ רב כּהמת דער פּטירה פון הרב שניאורסאָן ז״ל. די דאָזיקע אײַנוואוינער האָבן אין זינען געהאַט, אַז ער זאָל פֿאַרנעמען אַ דאָפּלטע רבנות שטעלע, אַזוי ווי ער אַליין האָט עס פֿאַרלאַנגט. צוליב דעם איז ער געקומען קיין וויטעבסק אויף אַ וואָך צײַט און געדרשנט אין עטלעכע שולן. מיט די דרשות און מיט זײַנע אַנדערע מעלות האָט ער שטאַרק אויסגענומען בײַם עולם. אַפילו די ציוניסטן זײַנען ניט געווען קעגן זײַן קאַנדידאַטור, הגם עס איז אַרומגעגאַנגען אַ קלאַנג, אַז ער איז געוואָרן אַ פֿײַנד פון דער באַוועגונג. בעת ער איז געווען אין ווי־טעבסק, האָט ער זיך באַקענט מיט די ציוניסטישע פֿירער אין שטאָט און זיי איבערצײַגט, אַז דער קלאַנג איז ניט אמת. ער האָט זיך טאַקע באַטייליקט אין „הפּלס״, וואָס איז געווען באַקאַנט מיט זײַן קעגנערשאַפט צום ציוניזם, און האָט אויסגעדריקט אַ ספּעציעלע שטעלונג צום ציוניזם אין זײַן ברא״שור „קוץ שבקץ״. ער איז געווען איבערגעגעבן דעם ציוניסטישן געדאַנק אין אַ בריייטערן פֿאַרנעם און אין הסכם מיט זײַן אָנשויאונג מיטן גאַנצן האַרצן.

ער איז פונדעסטוועגן ניט אויסגעוויילט געוואָרן, הגם ער האָט אויך געהאַט נאָכפֿאָלגער אין די אַנדערע שטאָט־טיילן. די הויפּט־סיבּה דערפון איז געווען דער אומווילן פון דעם רוב מענטשן אין שטאָט צו פֿאַראיניקן צוויי שטעלעס, רבנות און קאַזיאָנע רבנות אין איין פּערזאָן.

די ציוניסטן האָבן דעמאָלט פֿאַרגעלייגט די קאַנדידאַטור פון הרב יוסף־אלחנן מלמד, קאַזיאָנער רב אין מאָזיר, מינסקער גובערניע, און פריער דער אָנפירער פון דער פֿאַכשול אין דווינסק. ער איז געווען באַקאַנט פֿאַר אַ גע־זעלשאַפטלעכן טוער און פֿאַר אַן איבערגעגעבענעם ציוניסט נאָך פון דעם ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס. דערצו איז ער געווען טיף באַהאַוונט אין דער

העברעאישער ליטעראַטור און האָט זיך קונה־שם געווען ווי אַן אָנגעזעענער שרײַבער מיט זײַנע ספרים „שבטי ישראל" און „רבן של כל בני הגולה". און ועל פּולם איז ער געווען אַן אויסערגעווײנטלעכער רעדנער, ער איז אויסגע־קליבן געוואָרן כּמעט אָן וואָסערער ס׳איז אָפּאָזיציע. ער האָט זיך דער עיקר אָפּגעגעבן מיט קולטור־אַרבעט און זײַנע רעדעס האָבן געמאַכט אַ שטאַרקן אײַנדרוק. ער איז געבליבן אויף דער שטעלע ביז דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, ווען די קאַזיאָנע רבנות איז אָפּגעשאַפט געוואָרן.

שולן און קלויזן

מיט דעם וואוקס פון דער יידישער באַפעלקערונג זײַנען אויך צוגעקומען נײַע שולן און קלויזן. אַ סך פון די אַלטע שולן האָבן צוגעבויט נײַע פליגלען אָן ספּעציעלע בנינים. אין ערשטן שטאָק־טייל, אויפן אַלטן היסטאָרישן פּלאַץ, וואָס די יידן האָבן געקויפט נאָך אין דער צײַט פון דער פּוילישער מלוכה, אין דער אָפּיצערסקער גאַס (שפּעטער סואוואָראָווער גאַס), אין צענטער פון שטאָט, איז אויפגעבויט געוואָרן די גרויסע שול, די אַזוי גערופענע זאַהאַריער שול, וואָס איז פאַרענדיקט געוואָרן אין 1810. עס האָבן דאָרט געדאַוונט די אָנגע־זעענסטע בעלי־בתּים. אַרום 1812 האָבן די חב״דער חסידים אָנגעהויבן צו בויען אַן אייגענע שול. דער גרונדשטיין איז געלייגט געוואָרן בעת עס האָט נאָך געלעבט דער בעל תּניא. עס האָט זיך אין דער צערעמאָניע באַטייליקט זײַן זון, באַקאַנט ווי דער מיטעלער רבי. אין דעם בנין, וואָס איז פאַרענדיקט געוואָרן נאָך דער פּטירה פון בעל תּניא, האָבן געדאַוונט כּמעט אַלע חב״דער חסידים. צוליב דער מחלוקת מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער צווישן די חסידים פון מיטעלער רבין און די חסידים פון ר׳ אהרון סטאַראָסעליער (אַ תּלמיד פון בעל תּניא) איז מען זיך פונאַנדערגעגאַנגען. אויפן פאַרשלאָג פון ליובאַוויטשער רבין, וואָס האָט שלום געמאַכט צווישן די צוויי צדדים, האָבן די ליובאַוויטשער חסידים אויסגעצאָלט דעם צד שכנגד פאַר זייערע „שטעט" אין שול 3,600 אַסיגנאַציעס (היות ווי די ליובאַוויטשער חסידים האָבן ניט געקענט אויפ־קלײַבן דעם דאָזיקן סכום מיט אײַן מאָל צווישן די מתּפּללים, האָבן זיי באַקומען אַ הלוואָה פון צוויי חסידים, ר׳ אברהם בערלסאָן און ר׳ משה טשאָרנאָמאָרדיק). פאַר דעם געלט האָבן די סטאַראָסעליער חסידים געבויט צוויי שולן — איינע אין שול־הויף, וואָס מען האָט געפונען אויפן נאָמען פון גבריאל ווילענקין, אַ סטאַראָסעליער חסיד. שפּעטער האָט מען זי געפונען די קאַרלינער שול. די צווייטע איז געבויט געוואָרן אויף אַ פּלאַץ אין דער דוואָרצאָווער גאַס. אין די צוויי שולן האָבן געדאַוונט די סטאַראָסעליער חסידים. דאָס האָט אָבער לאַנג ניט אָנגעהאַלטן. נאָך דער פּטירה פון ר׳ אהרון סטאַראָסעליער זײַנען אַלע זײַנע חסידים איבערגעגאַנגען צום מיטעלער רבין. היות ווי ביידע גרופּעס חסידים האָבן געהאַט אַן איינהייטלעכן נוסח התּפילה זײַנען די נעמען פאַר־בליבן בלויז ווי אַן אָנדענק. שפּעטער, ווען די צאָל מתּפּללים איז גרעסער

שול אין ווישעבסק

געווארן, האָט מען אין שול־הויף אויפגעבויט נאָך צווויי צוויי־שטאָקיקע בנינים, וואָס מען האָט געפרוכן די אַלטע חב״דער און די נייַע חב״דער שול. אין אײַנעם פון די בנינים איז געווען אַ תלמוד־תורה און אינם צווייטן האָט מען אויסגע־בויט אַ מקווה פאַר מענער.

דער דאָזיקער שול־הויף איז געווען די צענטראַלע פאַר אַלע מתפללים פון ערשטן שטאָט־טייל. דאָרט האָבן געדאַוונט די חשובסטע בעלי־בתים — סײַ חסידים, סײַ מתנגדים — און עס האָבן צווישן זיי געהערשט גאָר פרײַנד־לעכע באַציאונגען. אין משך פון דער צײַט זײַנען צוגעקומען אין דעם שטאָט־טייל נאָך זיבן שולן. סך־הכל זײַנען דאָרט געווען 25 שולן.

אין צווייטן שטאָט־טייל זײַנען געווען וואָסערע 20 שולן.

אין דריטן שטאָט־טייל זײַנען געווען אַן ערך 30 שולן. אין דעם שטאָט־טייל איז געווען אַ היסטאָרישע שול אין אַ הילצערנער געבײַדע, וואו עס האָט געדאַוונט דער בעל תּניא, וועמען ער האָט געוואוינט אין וויטעבסק בײַ זײַן שוועסטער ר׳ לייב סג״ל, איינער פון די אָנגעזעענסטע בעלי־בתּים, פון דער משפּחה פּיסאַרעווסקי. די דאָזיקע שול איז געבויט געווארן אויף זייער אייגענעם פּלאַץ און איז געווען געווארן אויף זייער נאָמען. סיטואירט אין צענטער פון שטאָט, אויף דער וואָקזאַלנער גאַס, איז די שול תּמיד געווען פול מיט מתּפּללים, אין מנין נאָכן צווייטן, פון פרימאָרגן ביז אָוונט.

שפּעטער האָבן די בעלי־בתּים פון פּלאַץ באַשלאָסן אויפצובויען אין שול־הויף אַ גרויסע שול. פאַר דעם צווען האָבן זיי באַשלאָסן אַרונטערצורײַסן די אַלטע הילצערנע געבײַדע און אויפצובויען אויף איר אָרט גרויסע מאַגאַזינען, וואָס די הכנסה זייערע זאָל גיין פאַר דער שול. די מתּפּללים זײַנען אָבער ניט אײַנגעגאַנגען דערויף — די שול, אין וועלכער עס האָט געדאַוונט דער אַלטער רבי, מוז בלײַבן אַזוי ווי זי איז געווען. צוליב דעם האָט אויסגעבראָכן אַ מחלוקת צווישן דער משפּחה פּיסאַרעווסקי און די מתּפּללים.

אין 1881 האָט אויסגעבראָכן אַ גרויסע שריפה אין שכנות פון דער שול. צו דער שריפה איז געקומען דער גובערנאַטאָר פּאָן וואָל אַליין צוזאַמען מיט די פײַערלעשער. כּדי צו פאַרמײַדן, אַז דאָס פײַער זאָל זיך ניט פאַרשפּרייטן, האָבן זיי באַשלאָסן אַרונטערצורײַסן די אַלטע געבײַדע. די מתּפּללים האָבן זיך געמומען בעטן בײַם גובערנאַטאָר, ער זאָל דאָס ניט טון. ער האָט מסכּים געווען — מעשה נס — איז די געבײַדע געבליבן אומבאַרירט פון פײַער. די חסידים האָבן אין דעם געזען דעם פינגער פון רבין, וואָס האָט באַשיצט זײַן בית־תּפילה. נאָכן טויט פון אַלטן פּיסאַרעווסקין האָט זיך די מחלוקת אײַנגעשטילט. די אַלטע געבײַדע האָט מנצח געווען דעם ניצעם בנין, וואָס מען האָט אויפגעבויט. בעת די אַלטע געבײַדע איז שטענדיק געווען פול מיט מתּפּללים און אָפט מאָל פלעגן מענטשן וואַרטן אין דרויסן אויף אַ פּלאַץ, איז די ניצע שול געווען כּמעט ליידיק. טייל מאָל האָט זיך קוים אײַנגעגעבן צו באַקומען אַ מנין.

בית־עלמינם און חברה־קדישאם

בדרך כּלל האָבן זיך די אײַנוואוינער פון די פאַרשיידענע שטאָט־טיילן באַטייליקט צוזאַמען אין די הויפּט־ענינים פון ציבור, אָבער וועמען עס איז גע־קומען צו אַ בית־עלמין און אַ חברה־קדישא זײַנען געווען פאַרשיידענע סיבות פאַר צעטיילן די טעטיקייט לויט שטאָט־טיילן. איינע פון די הויפּט־סיבות איז געווען די דוויגע, וואָס האָט אָפּגעטיילט דעם דריטן שטאָט־טייל פון די אַנדערע צוויי. איידער מען האָט אויפגעבויט די אײַזערנע בריק איבערן טײַך, פלעגט אין פרילינג איבערגעריסן ווערן יעדע פאַרבינדונג צווישן די שטאָט־

טיילן און ס׳איז ניט געווען קיין מעגלעכקייט צו ברענגען אַ בר־מינן צו זײַן אייביקער רו. האָט מען על־כּן באַשלאָסן צו האָבן אַן אייגענעם בית־עלמין און אַן אייגענע חברה־קדישא אין דריטן שטאָט־טייל.

דער ערשטער בית־עלמין איז נאָך געווען פון די ערשטע טעג פון יידישן ישוב אין וויטעבסק. ער האָט זיך געפונען אין ערשטן שטאָט־טייל בײַם ברעג טײַך. דעמאָלט איז דאָס געווען אויסער דער שטאָט, מיט דער צײַט אָבער איז זיך די שטאָט צעוואַקסן און דער בית־עלמין איז שוין געווען אין צענטער. אַרום בית־עלמין איז געווען אַ שיינע שטייגערנע וואַנט. אין משך פון אַ הונדערט יאָר צײַט איז דאָס געווען דער אייגנציקער בית־עלמין אין שטאָט. נאָך דעם ווי עס איז שוין מער קיין פּלאַץ דאָרט ניט געווען, האָט די חברה־קדישא גע־ קויפט אַ פּלאַץ פון ה׳ קאָסאָוו אין צווייטן שטאָט־טייל פּאַר אַ בית־עלמין. דאָרט האָט מען מקבר געווען אין משך פון 180 יאָר. נאָך דעם ווי דער דאָזיקער בית־עלמין איז אויך אָנגעפילט געוואָרן, האָט זיך אָנגעהויבן אַ האַרבּע „יורי־ דישע" פּראָגע, וואָס האָט געפונען אַן אָפּקלאַנג אין דער רוסישער פּרעסע. מען האָט באַדאַרפט קויפן נײַע קרקע. לויטן געזעץ האָט אַ בית־עלמין געמעגט זײַן נאָר מחוץ לעיר, אָבער לויט די פּאַראַדענונגען פון איגנאַטיעוון האָבן יידן דאָרט ניט געטאָרט קויפן קיין לאַנד, דאָס הייסט, אַז יידן האָבן ניט געקענט האָבן קיין בית־עלמין. מיט דער פּראָגע האָבן זיך פאַרנומען די בעסטע אַדוואָקאַטן פון לאַנד יאָרן לאַנג און ניט געפונען קיין פאַרענטפערונג ביז מען האָט זי איבערגעשיקט צום סענאַט. אויפן פּאָרשלאָג פון גובערנאַטאָר פּאָן וואַל איז מען געקומען צו אַזאַ פשרה. די חברה־קדישא זאָל דינגען אַ געוויסן שטח בײַ קאָסאָוון און אַזוי אַרום פאַרבריטערן דעם בית־עלמין. אַזוי איז טאַקע געשען. עס איז כּדאי צו דערמאָנען, אַז די לאָקאַלע מאַכט האָט געקוקט דורך די פינגער און זיך ניט אַרײַנגעמישט אין דעם ענין.

אין 1910 האָט מען געקויפט אין ערשטן שטאָט־טייל, אין עק שטאָט, אַ גרויסן פּלאַץ פּאַר אַ דריטן בית־עלמין. די גבאים האָט זיך אײַנגעגעבן אײַנ־ צופירן אַ פּײַנע אָרדענונג אויף דעם בית־עלמין. די שורות זײַנען נומערירט געוואָרן און מען האָט בײַם בית־עלמין אויפגעשטעלט שיינע געבײַדעס, ווי אַ שטייגער, אַ שול פּאַר די אײַנוואוינער פון דער געגנט, אַ טהרה־שטיבל, אַ שיינע פּלאַטפּאָרם צו האַלטן הספּידים וכדומה. די אַלע אויסשטאַטונגען זײַנען געמאַכט געוואָרן מיט דער פּינאַנציעלער הילף פון פּרוי מזאה, די אַלמנה פון ר׳ שמעון־דוב מזאה, ז״ל. צווישן די גבאים פון חברה־קדישא, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער איבערגעגעבנקייט, איז כּדאי צו דערמאָנען ר׳ ישראל ווישניאַק און ר׳ משה־לייב גינזבורג.

אויך אין דריטן שטאָט־טייל האָט מען אין 1910 אײַנגעקויפט אַ פּעלד פּאַר אַ בית־עלמין.

ווּיטעבּסקער ישיבות

די גרויסע און באַרימטע ווּיטעבּסקער ישיבה, ווּאָס האָט זיך געפונען אין דער גרויסער שול, איז געגרינדעט געוואָרן אין דער צייט, ווען ר' אייזיק בּהר"ד ז"ל איז געווען רב. ווען דער ראש־ישיבה ר' יקותיאל־זלמן לאַנדאָ איז געוואָרן רב אין פּעטערבורג, האָט ער פֿאַרגעשלאָגן פֿאַר זיין נאָכפֿאָלגער דעם רב ר' אהרון־חיים אילה, ווּאָס איז דעמאָלט געווען דער משגיח. ער איז געווען אַ גרויסער למדן און אַן אויסגעצייכנטער אָנפּירער פון דער ישיבה. אין זיין צייט האָט זיך די ישיבה אַריבערגעצויגן פון דער אַלטער שול אין דער שול פון דער פֿאַדלאָ־גאַסע, וווּ עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע תּקופֿה אין איר אַנטוויקלונג. דאָס האָט אָבער נישט לאַנג פֿאָרגעדויערט, ווייל דער אַלטער בנין האָט פֿאַרלאַנגט אַ היפּש רעמאָנט און קיין פֿאָנדן דערויף זיינען ניט געווען. ער איז אויף דער דאָזיקער שטעלע געבליבן אַן ערך פופּצן יאָר. צוליב זיין טיפן עלטער האָט ער זיך אָפּגעזאָגט פון דער שטעלע און זיך באַזעצט אין זיין געבורטס־שטאָט קיידאָנאָוו. דאָרט האָט ער אַרויסגעגעבן זיין ווערק „דברי חיים", חידושי תורה, ווּאָס איז שטאַרק געריכט געוואָרן פון די גאוני־הדור, צווישן זיי הרב לאַנדאָ. אין זיין צייט האָבן נאָך געלערנט אַ פופּציק תּלמידים אין דער ישיבה, אָבער איר גלאַנץ האָט שוין אַנגעהויבן אָפּצונעמען, און די השפּעה פון דער ישיבה איז שוין קנאַפּ ווּאָס קאָנטיק געווען אין לעבן פון שטאָט.

נאָך אים איז געווען ראש־ישיבה ר' זאב ווּאָלף ראַקאָווער. ער איז אויפֿ־גענומען געוואָרן אין 1882 פֿאַר אַ מגיד אין דער גרויסער שול אין זאַהאָריע אין דעם ערשטן שטאָט־טייל. פּריער האָט ער פֿאַרנומען די זעלבע שטעלע אין שקלאָוו. ביז דעמאָלט זיינען אין ווּיטעבּסק — אַ שטאָט, ווּאָס איז באַשטאַנען פון ס'רוב חסידים, קיין שטאָטישע מגידים ניט געווען. צוליב די ביטערע געשעענישן איז געקומען אַ שטאַרקע התּעוררות צווישן די מאַסן. מען האָט אָנגעהויבן שטאַרק צו גיין אין די שולן, עס האָט זיך דערפֿילט אַ נויטיקייט צו באַשטימען אַ מגיד. ר' זאב־וואָלף ראַקאָווער האָט געגרינדעט חבֿרות צו לערנען גמרא, עין־יעקב און מוסר ספֿרים אין אַ סך שולן, דער עיקר אין דער גרויסער שול, וואו ער האָט שטענדיק געדאַוונט. ער האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף די מאַסן. אַנדערע קרייזן האָבן זיך אויך באַצויגן צו אים מיט יראת־הכּבוד און אָפילו די חסידים, ווּאָס בדרך כּלל האָבן זיי ניט געהאַלטן פון מגידים, האָבן אים אויך אַרויסגעוויזן פּריוילעדשאָפט פֿאַר זיין ערלעכקייט און מעשים־טובים. חוץ די שטענדיקע שיעורים פלעגט ער יעדן שבּת האַלטן אַ דרשה מעניני־דיומא. געווויסע שבּתים, ווי אַשטייגער שבּת־הגדול, שבּת־חזון, שבּת־נחמו און שבּת־שובה, ווען מענטשן פלעגן קומען פון אַלע טיילן שטאָט און אָנפֿאַקן די שול. ער איז געווען אַ נוח לבריות, אַן אוהב־שלום ורודף־שלום.

ווען ר' זאב־וואָלף ראַקאָווער איז באַשטימט געוואָרן פֿאַר ראש־ישיבה, האָבן זיינע שיעורים אין הלכה געפונען שמען מיט זייער חריפות און בקיאות.

חוץ דעם האָט ער באָווירקט די תּלמידים גיסטיק און מאָראַליש און זיי האָבן אים ליב געהאַט אהבת־נפש. עס האָבן נאָך דעמאָלט געלערנט אין דער ישיבה אַ פערציק תּלמידים. נאָך דער פטירה פון ר' זאב־וואָלף ראַקאָווער, אַ פאָר יאָר פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט די ישיבה אינגאַנצן פאַרלוירן איר פרעסטיזש און די תּלמידים זיצנען זיך פונאַנדערגעגאַנגען.

דעמאָלט האָט הרב ר' מיכאל פאָלסקי, דער זדונאָווער, געגרינדעט אין צווייטן שטאָט־טייל אַ קליינע ישיבה. ר' מיכאל איז געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע חב"דער חסידים, אַ למדן מופלג און אַ בעל־הסברה. די ישיבה האָט אָבער קיין גרויסע ווירקונג נישט געהאַט.

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען עס זיצנען אָנגעקומען קיין ווי־טעבסק כוואַליעס פּליטים פון געגנטן אַרום דעם פראָנט, זיצנען אויך אָנגעקומען צווישן זיי אַ סך גדולי־התּורה און ישיבה־בחורים. אויף דער איניציאַטיוו פון הרב ברוך ראַבינאָוויטש, דער רב פון דער אשכנזישער (מתנגדישער) קהילה, און פון דעם געזעלשאַפטלעכן עסקן ר' יצחק לעווין, דער זון פון ר' יהושע לעווין, פון דער וואָלאָזשינער דינאַסטיע, און מחבר פון "ציון ליהושע", איז געגרינדעט געוואָרן אַ ישיבה, וואָס איז באַלד באַרימט געוואָרן אין דער גאַנצער סביבה. עס האָבן דאָרט געזאָגט שיעורים דער רב פון פּיעקלע, דער רב פון גראָבין, הרב הירשאָוויטש, דער מחותן פון הרב קוק ז"ל, און נאָך אַנדערע. הרב ראַבינאָוויטש האָט אויך געזאָגט אַ שיעור עטלעכע מאָל אין דער וואָך. ר' יצחק לעווין, וואָס האָט געזאָרגט פאַר די מאָטעריעלע הצטרכותן פון דער ישיבה, האָט אויך געלערנט מיט די תּלמידים תנ"ך. צווישן די תּלמידים זיצנען געווען אַ סך בעלי־כּשרונות. טייל פון זיי זיצנען אַוועק קיין ארץ־ישראל, וואו זיי זיצנען געוואָרן גדולים בתּורה. איינער פון זיי, ליפּין, איז אומגעקומען אויף קידוש־השם אין חברון אין 1929. נאָך איינער, גוטערמאַן, אַ זון פון סיראָטינער רבין, איז געווען איינער פון דער יאָבלאָנער קבוצה אין כּפר חסידים. ער איז דאָרט געוואָרן אַ פאַרמער און אומגעקומען אין 1927 (?).

די ישיבה איז געווען אין דער גרויסער שול אין זאַהאָריע. אַ טייל פון איר בודזשעט איז געקומען פון שטאָטישן קאָמיטעט צו העלפן פּליטים. די ישיבה האָט אָנגעהאַלטן ביז 1919. נאָך דעם ווי די באָלשעוויקעס האָבן גע־נומען רודפן די דאָזיקע אינסטיטוציעס, איז זיך די ישיבה פונאַנדערגעגאַנגען. טייל תּלמידים האָבן וויטער געלערנט אין באַהעלטעניש. הרב ראַבינאָוויטש האָט מיט מסירת־נפש צונויפגערופן די דאָזיקע תּלמידים צו זיך אין הויז און פאַר זיי געזאָגט אַ שיעור. די געהיים־פאָליציי האָט זיך וועגן דעם דערוואוסט און געכאַפט דעם רב ביים לערנען. מען האָט נאָך אַמאָל שטרענג פאַרווערט די ישיבה און געשטעלט דעם רב פאַרן געריכט. די בעסטע אַדוואָקאַטן אין שטאָט האָבן דעם רב פאַרטיידיקט. וועגן עס איז דעם באַשולדיקטן געגעבן געוואָרן דאָס וואָרט, האָט ער אפן און אן מורא פאַרטיידיקט דאָס רעכט צו לערנען תּורה. דער רעזולטאַט פון דעם פראָצעס איז געווען, אַז מען האָט אויף אים

אַרויפגעלייגט אַ גרויסע געלט־שטראָף. די דאָזיקע שטראָף איז תיכף אײַנגע־ צאָלט געוואָרן דורך דער קהילה און הרב ראַבינאָוויטש איז באַפרײַט געוואָרן.

ת ל מ ו ד ־ ת ו ר ו ת

תלמוד־תורות זײַנען געווען אין וויטעבסק אין יעדן שטאָט־טייל.

אין ערשטן שטאָט־טייל איז די תלמוד־תורה געווען אין אַ ספּעציעלן צוויי־שטאָקיקן בנין אין שול־הויף אין דער אָפּיצערסקער גאַס (שפּעטער סואוואָראָוער גאַס). דער ערשטער שטאָק איז פאַר דער תלמוד־תורה געבויט געוואָרן פון דעם נדבן ר' חיים שמערלינג. עס זײַנען דאָרט געווען פיר צימערן און געלעגנט האָבן דאָרט אַ הונדערט קינדער. אויף דעם צווייטן שטאָק איז געווען די נײַע חב"דער שול.

די תלמוד־תורה איז געווען אין צענטער פון שטאָט און אונטער דער השגחה פון די גרעסטע עשירים און די אָנגעזעענסטע בעלי־בתים, ווי ר' אפרים־זלמן שאָר, ר' משה גינזבורג (טשערניאָק), די פרויען אונטער דער אַנ־ פירערשאַפט פון רחל שאָר, די פרוי פון ר' אפרים־זלמן, וואָס האָט באַזאָרגט די תלמידים מיט בגדים און שיך, האָבן באַזאָרגט די קיך און די אַנדערע מאַטעריעלע הצטרכותן פון די אָרעמע תלמידים. ניט געקוקט אויף דעם אַלעמען איז די אַלגעמיינע לאַגע פון דער אינסטיטוציע געווען אַ טרויעריקע, ס'האָט דאָרט געהערשט אַ מוראדיקע אָפּגעלאָזנקייט. די מלמדים און די מעטאָדן פון לערנען זײַנען געווען פון אַלטן שניט. די עלטערן פון די תלמידים, וואָס זײַנען געווען אָרעמע מענטשן, האָבן קיין שום דעה ניט געהאַט אין דער תלמוד־ תורה. די תלמידים האָבן באַדאַרפט גיין אויף די לוויות פון גבירים, זומער און ווינטער, אין די גרעסטע היצן און אין די גרעסטע פרעסט. חוץ דעם האָבן זיי באַדאַרפט גיין זאָגן תהילים, ווען אַ גביר איז קראַנק געווען. אונטער דער וויירקונג פון דעם נײַעם גײַסט און אויפן פאַרלאַנג פון דער מלוכה האָט מען אָנגעהויבן לערנען רוסיש. צוויי לערער פון דער יידישער מלוכה־שול, ווײַנ־ שטאָק און ראַבינאָוויטש, זײַנען יעדן טאָג געקומען אין דער תלמוד־תורה אַרײַן צו לערנען די קינדער רוסיש און אַנדערע עלעמענטאַרע לימודים. די דאָזיקע לערער האָבן געטאָן זייער אַרבעט באמונה, זיי האָבן זיך אָבער ניט אַרײַנגע־ מישט אין דער אינעווייניקסטער אָרדענונג פון דער תלמוד־תורה. און אַלץ איז געבליבן בײַם אַלטן.

אין די 80־ער יאָרן האָבן אַ פּאָר משכילים, צווישן זיי מיכאל גלעזער, דער גבאי פון דער גרויסער שול, און ר' גרשון אימעניטאָוו, געפּרואווט אײַנ־ פירן אַ נײַע אָרדענונג אין דער תלמוד־תורה אין גײַסט פון דער צײַט. זיי האָבן אָפּגעזאָגט אַ פּאָר פון די עלטערע מלמדים און אָנגעשטעלט נײַע. זיי האָבן אָפּגעשאַפט דעם מינהג פון גיין אויף לוויות. אָבער זיי האָט זיך אויך ניט איינגעגעבן אָוועקצושטעלן די אינסטיטוציע אויף אַ נײַעם יסוד.

איר בלי־צײַט האָט די אינסטיטוציע דערגרייכט ערשט אין 1898 נאָך

דעם טויט פון דעם גביר אפרים־זלמן שאָר, וואָס האָט איבערגעלאָזט זײַן גאַנץ פאַרמעגן, די מויער און די מאַגאַזינען פאַר צדקה־צוועקן און פופצן פּראָצענט פון דעם פאַרמעגן פאַר דער תּלמוד־תּורה. אַדאַנק דער באַמיאונג פון דעם גבאי פון דער תּלמוד־תּורה איז אַ טייל פון דעם הויף באַשטימט געוואָרן פאַר אַ תּלמוד־תּורה, און עס זײַנען געמאַכט געוואָרן די נויטיקע צו־גרייטונגען אַריבערצופירן אַהין די תּלמוד־תּורה. עס זײַנען אָנגעשטעלט געוואָרן מאָדערנע לערער, וואָס האָבן אײַנגעפירט די שיטה פון עברית בעברית און אַ נאַציאָנאַלן גײַסט. אונטער דער וויכּוח פון די משגיחים, וואָס זײַנען אויסגעקליבן געוואָרן פון דער גאַנצער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין אָפּיציעלע וואָלן, באַשטעטיקט פון דער לאָקאַלער מאַכט, און אונטער דער השפּעה פון די ציוניסטן האָט סוף־כּל־סוף די אינסטיטוציע באַקומען אַ פאַסיקע פאָרם און אַ נאַציאָנאַל פּנים. עס האָבן דאָרט באַקומען זייער בילדונג ניט נאָר אָרעמע קינדער, נאָר אויך קינדער פון מיטלשטאַנד, וואָס האָט געזען אין דער דערציערישער פּראָגראַם פון דער אינסטיטוציע די פאַרווירקלעכונג פון זייער דערציערישן אידעאַל.

אין צווייטן שטאָט־טייל איז די תּלמוד־תּורה געווען אין אַ הילצערנער געבײַדע, וואָס עס האָט מנדב געווען ר׳ חיים בהר״ד. עס האָבן דאָרט געלערנט אַ זיבעציק קינדער.

אין דריטן שטאָט־טייל איז די תּלמוד־תּורה געווען אין אַן איין־שטאָקיקן מויער. עס האָבן דאָרט געלערנט אַ הונדערט קינדער. אַדאַנק די באַמיאונגען פון די משגיחים האָט דאָרט געהערשט אַ פּײַנע אָרדענונג.

אין 1909 האָבן די ציוניסטן באַווייזן איבערצונעמען די פאַרוואַלטונג פון דער תּלמוד־תּורה. עס זײַנען אויסגעקליבן געוואָרן: ד״ר ליבערמאַן, ה׳ פינקל־שטיין (דער פאַרוואַלטער פון פאַראייניקטער באַנק), הרב ז. א. שניאורסאָן (דער עלטערער ברודער פון ליובאַוויטשער רבין), אַדוואָקאַט צייטלין און ז. וו. וואָלפסאָן. די ערשטע זיצונגען פון דער נײַער פאַרוואַלטונג זײַנען פאָרגעקומען אין דער וואוינונג פון הרב ז. א. שניאורסאָן. הגם דאָס איז געווען קעגן דער טראַדיציע, אַז די זיצונגען מוזן פאָרקומען אין בנין פון דער תּלמוד־תּורה. היות אָבער ווי הרב שניאורסאָן איז ניט געווען בקו־הבריאות, האָט מען אים אָפּגענעבן דעם דאָזיקן כּבוד. מען האָט געלייגט גרויס געוויכט אויף זײַן באַטייליקונג אין דער אַרבעט, ווײַל ער האָט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אין בּרייטע קרײַזן, דער עיקר צווישן חסידים. ער איז געווען דער עלטסטער זון פון פריערן ליובאַוויטשער רבין, ר׳ שמואל. נאָכן רבינס פטירה האָבן די חסידים אים שטאַרק געבעטן, ער זאָל איבערנעמען דעם פאָטערס אָרט. ער איז געווען באַגאַבט מיט אַ שאַרפן שכל, אַ וואַרעם האַרץ, אַ וואונדערלעכן כּוח הדיבור און אַ בּרייטן קוק אויף דער וועלט. לכתחילה האָט ער זיך אָפּגעזאָגט, אָבער די חסידים זײַנען צו אים צוגעשטאַנען, און ער האָט געמוזט אויף זיך נעמען די לאַסט. אַ האַלב יאָר איז ער געזעסן על כּסא הרבנות ביז

עס האָט אין אים אויסגעבראָכן אַן אינעווייניקסטע מלחמה און ער האָט זיך אפּגעזאָגט פון אַדמו"רות.

צו דער ערשטער זיצונג זיצען מיר בפיוון געקומען אַביסל פריער, כּדי אויסצוגעפינען זיין קוק אויף דערציאונג און אויף דער פּראָגראַם פון לימודים אין דער תּלמוד־תּורה. ער האָט געזאָגט, אַז ער האַלט פאַר גאָר וויכטיק, אַז די קינדער זאָלן קענען די שפּראַך איידער זיי גייען צו צום לימוד התּורה. די טראַדיציאָנעלע שיטה פון לערנען אין חדר האָט ער פאַרגליכן צו אַ איינעם, וואָס מען גיט אים איבער די אינעווייניקסטע שליסלען צו אַן אוצר איידער מען האָט אים געגעבן די דרויסנדיקע. בּיי דער געלעגנהייט האָט ער דערציילט, אַז ווען ער איז אַלט געווען זעקס יאָר און געלערנט אין חדר די סדרה בראשית, האָט ער געפרעגט בּיים מלמד, ווער עס האָט באַשאַפן דעם באַשעפער. פאַר־שטייט זיך, אַז דער מלמד האָט זיך אויף אים אָנגעבייזערט. און פרייטאָג, ווען עס פלעגן קומען די מלמדים מיט די איניקלעך צום אַלטן רבין, צום בּעל צמח צדק, ער זאָל זיי פאַרהערן, האָט זיך דער מלמד באַקלאָגט, אַז דער תּלמיד שטעלט אויסטערלישע קשיות. דער רבי האָט געפרעגט, וואָסערע קשיות דאָס זיצען, און ווען דער מלמד האָט אים דערציילט, האָט ער זיך צעשמייכלט. דער דאָזיקער חשק זיך צו דערגריבלען צום תּוך פון אַן ענין איז אים געבליבן אויפן גאַנצן לעבן. זיין געוויסן האָט אים געפלאָגט, ווען ער האָט אײַנגעזען, אַז ער האָט ניט די זעלבע מיינונגען ווי זיצע חסידים. איינער פון זיצע פאַרערער האָט דערציילט, וואָס ער האָט פון אים געהערט וועגן זיצע ראַגלענישן. „ווען איך בין געזעסן אויף דער כּסא־הרבנות, זיצען צו מיר געקומען מענטשן, אויסגעאָסן זייער ביטער האַרץ און געוואַרט אויף אַן עצה. טייל מאָל פלעגט זיך מיר דאָכטן, אַז איך האָב זיך טאַקע אַריינגע־לעבט אין זייערע פּראָבלעמען און באמת מיטגעווייטאָגט מיט זיי, אָזוי ווי די פּראָבלעם וואָלט געווען מײַנע. שפּעטער, ווען איך האָב געהאט מײַנע אייגענע צרות, האָב איך ערשט דערזען ווי וויט איך בין געווען פון אַן אמתן אָנטייל אין די ליידן פון די מענטשן, וואָס זיצען צו מיר געקומען".

נאָך דעם שמועס אויף דער ערשטער זיצונג האָבן מיר אײַנגעזען, אַז זיין אָנטייל אין דער דערציאונגס־אַרבעט וועט ברענגען אויך אַ גרויסן פּע־דאַגאָגישן נוצן. דער עיקר האָבן מיר דאָך אין זינען געהאט אײַנצופירן אויס־בעסערונגען אין דעם מעטאָד פון לערנען און צו פאַרשפּרייטן די קענטעניש פון דער שפּראַך. מיר האָבן שטאַרק מורא געהאַט פאַר דער קעגנערשאַפט פון די רעליגיעזע, דער עיקר פון די ליובאַוויטשער חסידים, וואָס האָבן פאַר־טיידיקט מיט אַ מיליטאַנטישן פאַנאַטיזם די שיטה פון רבין רש"ב, וואָס האָט זיך אָנטקעגנגעשטעלט יעדער אינאָוואַציע, אַפילו דער קלענסטער. אין זיצע ווערטער האָבן מיר געפונען אַן אונטערשפאַר פאַר אונזער פּראָגראַם.

אויף דער ערשטער זיצונג האָט מען באַטראַכט בלויז די פראַגע פון דעם צוזאַמענשטעל פון דער פאַרוואַלטונג. הרב שניאורסאָן איז אויסגעקליבן

געווארן פאר א פארזיצער. מיר זיינען אלע געווען זייער צופרידן, וואס עס האט זיך אינגעגעבן צוציען אזא פערזענלעכקייט צו אונזער ארבעט. אונזער שמחה איז אבער אינגיכן פארשטערט געווארן. זיין קראנקהייט האט זיך פאר־שטארקט און אין א פאר חדשים ארום איז ער נפטר געווארן. אויף זיין לוויה האבן זיך באטיליקט טויזנטער מענטשן, און בהספם מיט דער חסידישער טרא־דיציע האט מען אים ניט מספיד געווען.

מיר האבן אלע געפילט, אז א גרויסער מענטש איז אוועק פון אונז. ד״ר ליבערמאן האט וועגן אים געשריבן אן ארטיקל אין „הפלס״, אבער די דאזיקע אפשאצונג האט ניט ארומגענומען דעם גאנצן לעבנסגאנג פון דעם דאזיקן זעלטענעם מענטשן. ער איז דורכגעגאנגען פארשיידענע תקופות אין זיין לעבן, און ניט אלע האבן ארייננעדרונגען אין זיינע אנשויאונגען. נאך דעם ווי ער האט זיך אפגעזאגט פון אדמו״רות, האט ער באשלאסן צו אנט־וויקלען א יידישע אינדוסטריע מיט דער ירושה, וואס איז געבליבן פון זיין פאטער. מען האט געשאצט די דאזיקע ירושה אויף 200,000 רובל. די רביצין און די אנדערע בריידער האבן מסכים געווען צו שטעלן אין זיין רשות דאס גאנצע געלט. ער האט אויפגעבויט א זייף־פאבריק און זיך באמיט, אז דער פראדוקט זאל זיך קענען פארגלייכן מיט דעם פראדוקט פון דער גרעסטער רוסישער פאבריק פון דעם מין. ער האט געמיינט, אז יידן בכלל און חסידים בפרט וועלן אים העלפן פארשפרייטן דעם פראדוקט. דער געוואגטער עקס־פערימענט האט זיך ניט אינגעגעבן. עס זיינען געווען א סך סיבות דערפאר, אבער די הויפט־סיבה איז געווען, וואס ער האט זיך פארנומען אויף א צו ברייטן מאסשטאב. חוץ דעם האט ער געהאט צוטרויען צו יעדן איינעם און געגלויבט אין דער ערלעכקייט פון יעדן. דער סוף איז געווען, אז די פאבריק האט זיך געשלאסן. ער האט שפעטער געפרואווט זיין מזל אין וואלד־האנדל, אין א זעג־מיל, אבער אויך דא האט ער וויניק הצלחה געהאט. דערצו זיינען נאך צוגעקומען פאמיליע־סיכסוכים. פארשטייט זיך, אז די חסידים האבן אין דעם געזונ אן עונש מן השמים דערפאר, וואס ער האט פארלאזן דאס אדמו״רות און זיך אפגעגעבן מיט הבלי העולם־הזה.

צום סוף האט ער אינגעזען, אז עס פעלט אים דער חוש פאר האנדל, האט ער אויפגעגעבן אלע זיינע געשעפטן און זיך באזעצט אין וויטעבסק אין דעם פאמיליען־הויז. דארט האט ער געלעבט זייער באשיידן און פשוט, זיין חיונה האט ער געצויגן פון בוררות. הגם אין זיינע אייגענע געשעפטן האט ער ניט מצליח געווען, האט ער געקענט באווירקן די בעלי־דינים, וואס זיינען געקומען צו אים, אז זיי זאלן אינגיין אויף א פשרה. דאס רוב זיינען ביידע צדדים צופרידן געווען פון אזא מין פשרה. דער עיקר האט ער זיך כארנומען מיט לערנען און אפילו מיט אלגעמיינער ליטעראטור.

בין די ערשטע זיצונגען פון דער פארוואלטונג איז אויפגעקומען די פראגע פון באשטימען א פארוואלטער פאר דער תלמוד־תורה. די דאזיקע

אויפגאבע האט מען איבערגעגעבן ד״ר ליבערמאנען און דעם שרייבער פון די שורות. אויף אן אנאנס אין די צייטונגען האבן זיך אפגערופן א גרויסע צאל קאנדידאטן. אויסגעוויילט געוואָרן איז ה׳ ניימאן, אן אבסאלוועט פון ווילנער אינסטיטוט, א מענטש מיט א לאנגער דערפארונג אין לערנען העברע־איש לויט דעם נאטירלעכן מעטאד. ער האט אויך געהאט א פאזיטיווע שטע־לונג צו דער טראדיציע.

מיט זיין אנקומען אין דער תלמוד־תורה האט ער ארײַנגעבראכט א נײַ לעבן. ער איז געווען איבערגעגעבן ביז גאר דער ארבעט; האט וויניק גע־האלטן פון ריידן און זיך קאנצענטרירט אויף מעשים. אויף זיין רעקאמענ־דאציע האט מען געביטן דעם לערער־פערסאנאל, הגם דא זיינען מיר ארײַנגע־פאלן. די נײַע לערער זיינען געווען גראדואנטן פון קאנשטאמס פעדאגאגישע קורסן*) אין גראדנע, גענוג אין זייער פאך, אבער זייערע וועגן זיינען ניט געווען אונזערע. זיי האבן געטאן זייער ארבעט פאלש, הגם אין דער תלמוד־תורה האבן זיי זיך געמוזט האלטן ביי דער פראגראם, וואס איז אויסגעארבעט געוואָרן דורך דעם פארוואלטער און דער פארוואלטונג. מיט דער צייט האבן מיר אויסגעפונען, אז דער פארוואלטער לײַדט א סך פון די דאזיקע לערער, וואס ווילן אײַנפירן ראדיקאלע שינויים אין דער פראגראם, דער עיקר אין דער פראגע פון אויסבארייטערן דעם לימוד פון העברעאיש. מען האט ניט געקענט טראכטן וועגן אפזאגן די לערער, ווײַל עס איז דעמאלט שווער געווען צו געפינען פאסיקע לערער פאר אונזער צווועק. אויך דער פארוואלטער, וואס איז געווען בטבע א שטילער מענטש, האט ניט געוואלט אויפהויבן די פראגע פאר דער פארוואלטונג. ער האט בלויז באקומען הילף פון דעם לערער בריס־קין, א מענטש אן איבערגעגעבענער דער יידישער טראדיציע און דער העברעאישער שפראך. הגם די אנדערע לערער האבן אנגעפירט א קאמף קעגן ניימאנען, האבן זיי געהאט דרך־ארץ פאר זיין ערלעכקייט.

עס האט זיך דעמאלט אויפגעהויבן די פראגע פון א צענטראלן בנין פאר דער תלמוד־תורה אין צענטער פון שטאט, כדי צו געבן די מעגלעכקייט די אײַנוואוינער פון אלע דרײַ שטאט־טיילן צו שיקן זייערע קינדער אין דער דאזיקער אינסטיטוציע. אזא מין בנין האט פארלאנגט א גרויסע אינווסטיציע — אן ערך 40,000 רובל. אזא סומע האט מען מיט לאקאלע מיטלען ניט גע־קענט באקומען. חוץ דעם האט מען די פראגע ניט געקענט אויפהויבן עפנט־לעך, ווײַל די שטאט האט זיך זייער שטארק געוויטיקט אין א מאדערנעם מושב־זקנים. דער אלטער מושב־זקנים האט זיך געפונען אין הויף פון שפיטאל אין א הילצערנעם בנין און האט געהאט בלויז 40 בעטן, בעת עס האבן זיך פארלאנגט אן ערך 200.

צום גליק האבן מיר דעמאלט אויסגעפונען, אז דער באראן גינצבורג

*) א. קאנשטאם איז געווען דער פארוואלטער פון פעדאגאגישע קורסן אין גראדנע, וואס „אפע״ (די געזעלשאפט צו פארשפרייטן בילדונג צווישן יידן) האט געגרינדעט.

האָט באַקומען פון איינעם אַ געבוירענעם אין אונזער שטאָט מיטן נאָמען טובֿיה אַ פאָנד צו פאַרבעסערן דעם חינוך פון די אָרעמע מענטשן. דער דאָזיקער טובֿיה איז אַוועק פון אונזער שטאָט אין די קינדער־יאָרן און געוואָנדערט איבער פאַרשיידענע לענדער. צום סוף האָט ער זיך באַזעצט אין ווין און דאָרט איז ער רייַך געוואָרן. זײַן אויפפירונג איז געווען משונה. ער האָט זיך געהאַלטן פרעמד פון זײַן פאַמיליע. הערצל דערמאָנט אים אין זײַנע טאָגביכער, וויַיל ער האָט אים אָנגעבאָטן אַ גרויסע סומע געלט פאַר ציוניסטישע צוועקן. נאָך דעם ווי הערצל האָט זיך מיט דעם מענטשן נעענטער באַקענט, האָט ער זיך פון אים אָפּגעטרייסלט. דער דאָזיקער מענטש האָט געדענקט זײַן געבורטס־שטאָט און איבערגעגעבן דעם באָראָן גינצבורג 20,000 רובל פאַר חינוך אין אונזער שטאָט. נאָך גינצבורגס טויט איז דער פאָנד אַריבער צו זײַן עלטסטן זון, דוד, און ער האָט אים אויך זייער אָפּגעהיט. דורך גוטע אינוועסטיציעס איז דער פאָנד אויסגעוואַקסן ביז 35,000 רובל. בלויז יחידי סגולה האָבן געוואוסט פון דעם פאָנד. דער נדבן איז באַשטאַנען דערויף, אַז די אינסטיטוציע, פאַר וועלכער דער פאָנד וועט פאַרווענדעט ווערן, מוז טראָגן אַ טראַדיציאָנעלן כאַראַקטער. דער באָראָן אַליין איז אויך דערויף באַשטאַנען. צוליב די אַלע סיבות איז דאָס געלט געבליבן געפרוירן.

אין יענער צײַט איז ד״ר ברוק געקומען צוריק אין שטאָט אַרײַן נאָך דעם, ווי ער האָט זיך ספּעציאַליזירט אויף געוויסע מעדיצינישע געביטן אין פּעטערבורג. ער האָט געעפנט אַ קליניק פאַר נערוון־קראַנקע. פאַרשטייט זיך, אַז ער האָט זיך אויך באַלד געזומען צו געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

אויף איינער פון די זיצונגען פון דער פאַרוואַלטונג איז באַשלאָסן געוואָרן אים צו קאָאָפּטירן אין דער פאַרוואַלטונג. דער דאָזיקער באַשלוס איז אָנגענומען געוואָרן ניט אָפּיציעל, וויַיל די מלוכה וואָלט זיך געקענט אַרײַנמישן און פסלען זײַן קאַנדידאַטור צוליב זײַן פּאָליטישן חטא. ער איז פאַרבעטן געוואָרן צו זיצונגען און געזומען אַ לעבעדיקן אָנטייל אין דער אַרבעט. ער האָט אויפגעהויבן די פראָגע פון טובֿינס ירושה. ה׳ פינקלשטיין האָט פאַר־האַנדלט וועגן דעם ענין מיט דעם באָראָן. אין אַ פאָר חדשים אַרום האָט דער באָראָן איבערגעגעבן דאָס געלט דער פאַרוואַלטונג. מען האָט זיך געגעבן אַ נעם ענערגיש צו דער אַרבעט. עס האָט זיך אײַנגעגעבן צו קויפן אַ פלאַץ אין צענטער פון שטאָט, בײַ דעם היסטאָרישן באַרג אויף נאָפּאָלעאָנס נאָמען, אין דער געגנט פון פרעטיקן גובֿערניאַלן געריכט און דער גימנאַזיע אויפן נאָמען פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטן. דעם פלאַן האָט אויסגעארבעט דער שטאָטישער אַרכיטעקטאָר, וואָס האָט אויך רעאָווירט די גרויסע זאָרוטשייער שול נאָך דער שריפה.

אַ ספּעציעלער קאָמיטעט איז געשאַפן געוואָרן זיך אָפּצוגעבן מיט דער השגחה אויפן בנין, אין וועלכן עס איז אַרײַנגעגאַנגען די פאַרוואַלטונג פון דער תלמוד־תורה און אַנדערע שטאָטישע טוער. דער עיקר האָט זיך אויסגעצייכנט

צווישן זיי ה' אברהם אליהו סאָבאָלעוויטש. לויט דעם ביודזשעט פונם אַרכיטעק־טאָר האָט מען באַדאַרפט האָבן 50,000 רובל אויף דורכצופירן דעם פּלאַן. דער קאָמיטעט האָט געזומען זאַמלען גלט, כדי מען זאָל קענען קריגן דעם רעשט. מיט דער דאָזיקער טעטיקייט האָט אָנגעפירט ה' סאָבאָלעוויטש, און אַדאַנק זיין ענערגישער אַרבעט און דער מיטהילף פון די מיטגלידער פון קאָמיטעט האָט זיך אים אײַנגעגעבן צו שאַפן די נויטיקע סומע.

לויט אַ קאָנקורס, וואָס מען האָט אָנאָנסירט, איז די אַרבעט איבערגעגעבן געוואָרן דעם אונטערנעמער מ. לוריע. אין משך פון אַ האַלב יאָר איז אויפ־געבויט געוואָרן אַ דרײַ־שטאָקיק הויז מיט אַ קעלער. דאָס הויז איז געווען זייער שיין, מיט באַזונדערע צימערן פאַר אַלע כּיתות, אַרבעטס־צימערן און אַ קיך. אויפן דריטן שטאָק איז געווען אַ גרויסער זאַל פאַר פאַרזאַמלונגען און רעפעראַטן. אין דעם זאַל האָט הרב מלמד געהאַלטן זײַנע וויסנשאַפטלעכע רעפעראַטן, צו וועלכע עס פלעגן קומען וואָסערע 500 מענטשן. אין דער דאָ־זיקער תלמוד־תורה האָבן געלערנט אַן ערך 400 תלמידים און דאָס איז געווען כּמעט די אײַנציקע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציע, מיט וועלכער די שטאָט האָט שטאָלצירט. דער פאַרוואַלטער, ה' נײַמאַן, און די גאַנצע פאַרוואַלטונג האָבן אַרויפגעלייגט אויף דער אינסטיטוציע אַ שטעמפּל פון אַ מאָדערנער שול אין אַ טראַדיציאָנעלן גײַסט.

מיט דער צײַט איז אויפגעקומען די פראַגע פון גרינדן אַ פאַכשול בײַ דער תלמוד־תורה. די יורשים פון דער פרוי פּאָניזאָווסקי, געבוירענע אין וויטעבסק, וואָס האָט איבערגעלאָזט אין איר צוואָה 140,000 רובל פאַר אונזער שטאָט, האָבן מסכּים געווען צו אַסיגנירן דאָס געלט פאַר דעם צוועק. אויף אַ גרויסער פאַרזאַמלונג, וואָס איז פאָרגעקומען מיט דער באַטייליקונג פון די יורשים, איז באַשלאָסן געוואָרן פאַר דעם געלט צו גרינדן אַ גרויסע פאַכשול מיט פאַרשיידענע וואַרשטאַטן. צו דעם צוועק איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ ספּעציעלער קאָמיטעט אונטער דער אָנפירערשאַפט פון ה' ווישניאַק. מען האָט פאָרגעשלאָגן אַ פּלאַץ לעבן דער תלמוד־תורה. צום באַדויערן האָט דעמאָלט אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה און דאָס מיליטער האָט קאָנפיסקירט דעם בנין פון דער תלמוד־תורה פאַר אַ שפּיטאָל.

צוליב דעם, וואָס דער בנין פון דער תלמוד־תורה איז פאַרוואָנדלט געוואָרן אין אַ מיליטערישן שפּיטאָל, האָט די אַרבעט פון דער אינסטיטוציע שטאַרק געליטן. עס איז שווער געווען צוליב מלחמה־באַדינגונגען צו באַקומען אָן אָנדערן פּאַסיקן בנין, און עס איז אוממעגלעך געווען צו קאָנצענטרירן די גאַנצע אינסטיטוציע אונטער איין דאַך. די השגחה אויף די לימודים האָט דערפון געליטן. אמת, נאָך דער פּעבראָר־רעוואָלוציע האָט זיך אײַנגעגעבן נאָך גרויסע באַמיאונגען צוריק צו באַקומען דעם בנין, אָבער ניט אויף לאַנג. נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע האָבן די באָלשעוויקעס נאָך אַמאָל קאָנ־פיסקירט דעם בנין. פון דעם דאָזיקן צושטאַנד האָט דער עיקר געליטן ה'

ניימאַן. זײַן גאַנצע אַרבעט איז געווען אומזיסט. די לערער זײַנען ווידער גע־ווארן האָפערדיק און געבראַכט אַן איבערקערעניש אין דעם סדר פון די לימודים, הגם די מלוכה האָט זיך נאָך דעמאָלט ניט געמישט אין די אינע־ווייניקסטע ענינים פון דער שול. אין 1918 איז ה' ניימאַן געשטאָרבן נאָך אַ לאַנגער קראַנקהייט.

בילדונגס־אינסטיטוציעס

די יידישע מלוכה־שול אין ווּיטעבסק איז געגרינדעט געוואָרן נאָך אין די 60־ער יאָרן, אין די השפלה־יאָרן. דער ערשטער אָנפירער איז געווען ה' ווײַנשטאָק, אַן אַבסאָלוועַנט פון דעם „אינסטיטוט". עס האָבן דאָרט געלערנט די הערן ראַבינאָוויטש און אַבראַמאָוויטש. דער לעצטער איז אויך געווען לערער פון רעליגיע אין דער מלוכה־גימנאַזיע אויפן נאָמען פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטן. די דאָזיקע שול האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר פּײַנער אָרדע־נונג, הגם די לימודים פון רעליגיע זײַנען געלערנט געוואָרן אַן אַ שום סיסטעם און אַן רעליגיעזע געפילן. פונדעסטוועגן איז די השפּעה פון דער שול געווען שטאַרק קאָנטיק אין דער שטאָט. די גראַדואַנטן האָבן פולשטענדיק באַהערשט די רוסישע שפּראַך און האָבן באַקומען גוטע שטעלעס. זיי זײַנען אויך אָנגע־נומען געוואָרן אין מיטלשולן אַן שוועריקייטן.

נאָך דעם טויט פון ה' ווײַנשטאָק איז באַשטימט געוואָרן פּאַר אַן אָנפירער פון דער שול ה' יוגנבורג. ער האָט זיך קונה שם געווען ווי אַן אויסגעצייכנטער לערער און אַ פּעאיקער אַדמיניסטראַטאָר. אונטער זײַן אָנפירערשאַפּט האָט די שול דערגרייכט איר הויכפונקט. אין דער ערשטער צייט האָט ער זיך אומפּרײַנדלעך באַצויגן צו די יידישע לימודים און בפרט צום נאַציאָנאַלן גײַסט. דער עיקר אָבער האָט ער באַטאָנט זײַן קעגנערשאַפּט צום ציוניזם. שפּעטער, מיט דעם וואוקס פון ציוניזם, האָט ער געביטן זײַן שטעלונג צו נאַציאָנאַלע ווערטן און צום ציוניזם. זײַנע פּעדאַגאָגישע און אַדמיניסטראַטיווע פּעאיקייטן האָבן געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון דער מאַכט און מען האָט אים געמאַכט פּאַר אַן אָנפירער פון אַ שול אין פּעטערבורג. זײַן שטעלע האָט פאַרנומען דער לערער וואָלקין.

בײַ דער שול האָט עקסיסטירט אַ פאַכשול, אין וועלכער מען האָט גע־לערנט סטאָלערײַ, שלאָסערײַ און אײַנבינדערײַ. די שול האָט געהאַט אַן ערך צוויי הונדערט תלמידים.

אין יענער צייט האָט זיך געעפנט נאָך אַ מלוכה־שול אין דריטן שטאָט־טייל אונטער דער אָנפירערשאַפּט פון לערער יונאָוויטש, וואו עס האָבן גע־לערנט אַ הונדערט תלמידים. די דאָזיקע שול האָט אויך געהאַט אַ גוטן נאָמען מיט איר פּײַנער אָרדענונג און אירע גוטע לערער.

אין די אויעזדנע שולן, וואָס זײַנען דעמאָלט געוואָרן שטאָטישע, זײַנען

אויך געווען אַ שפּאָר ביסל יידישע קינדער, הגם עס האָט עקסיסטירט אַ פּראָצענט־נאָרמע פּאַר זיי.

אָנהויבנדיק פון 1905, אינם פּאָליטישן פּרילינג אין רוסלאַנד, האָט זיך אין וויטעבסק געפּנט אַ צאָל פּריוואַטע שולן. דאָרט האָט מען אָנגענומען יידישע קינדער כּמעט אָן באַגרענעצונגען, און אַ סך פון זיי זײַנען טאַקע געווען כּמעט הונדערט פּראָצענט יידיש. די ערשטע פּריוואַטע גימנאַזיע האָט געפּנט דער גימנאַזיע־לערער ה' נאָראָש. חוץ דעם האָבן זיך געפּנט צוויי קאָמערץ־שולן — איינע אַ פּריוואַטע און די צווייטע אַן עפּנטלעכע, געגרינדעט פון דער געזעלשאַפט פון האַנדלס־אָנגעשטעלטע. די דאָזיקע שולן האָבן געהאַט אַ גוטן נאָמען און זײַנען געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ. זייערע דיפּלאָמען האָבן געפּנט פּאַר די גראָדואַנטן די טירן פון די העכערע שולן אָן אײַנטריטס־עקזאַמענס, לויט דער באַשטימטער נאָרמע פּאַר יידן. די לערער אין די דאָזיקע שולן זײַנען געווען ערשט־קלאַסיקע מיט אַ סך יאָרן פּראַקטיק. אין דער ערש־טער וועלט־מלחמה, וען די צאָל פּליטים איז געווען אַ גרויסע, האָט דער אינזשענער גוטמאַן געפּנט נאָך אַ פּריוואַטע גימנאַזיע. אויך ה' געץ האָט אַריבערגעפּירט זײַן גימנאַזיע, וואָס האָט געהאַט אַן אויסגעשפּראָכן רעליגיעזן קאָלאָריט, פון ווילנע קיין וויטעבסק.

הילפס־געזעלשאַפטן

1. דער יידישער שפּיטאָל

אין די 70־ער יאָרן האָט דער באַראָן גאָראַציע גינצבורג אײַנגעקויפט אויפן נאָמען פון זײַן פּאָטער, ר' יוזל גינצבורג, וואָס איז געבוירן געווארן אין וויטעבסק, אַ גרויס הויז מיט אַ ברייטן פּלאַץ און גאָרטן אין דעם דריטן שטאָט־טייל פּאַר אַ שפּיטאָל. דער שפּיטאָל האָט זיך אויף אַ וואונדערלעכן אופן אַנטוויקלט אונטער דער אָנפּירערשאַפט פון דער עליטע פון דער יידישער געזעלשאַפט און דער השגחה פון מאָגיסטראָט. זײַן הויכפונקט האָט ער דער־גרייכט אונטער דער אָנפּירערשאַפט פון דעם ד"ר איסערסאָן, וואָס איז געווען אַ באָרימטער דאָקטאָר און אַן ערשט־קלאַסיקער אַדמיניסטראַטאָר. זײַן פּאָטער־לעכע באַציאונג צו די קראַנקע און בפרט צו אָרעמע חולים איז געווען אַ שם־דבר. אין זײַנע יונגע יאָרן האָט ער זיך בכלל ניט אינטערעסירט מיט יידישע ענינים. נאָך דעם ווי ער האָט פּאַרענדיקט דעם אוניווערסיטעט, איז ער באַ־שטימט געווארן פּאַרן זעמסקין דאָקטאָר אין איינער פון די צענטראַל־רוסישע שטעט. ער האָט אויסגענומען מיט זײַן אַרבעט, און די מלוכה האָט אים באַ־שטימט קיין פּאָלאָצק פּאַר אַ דאָקטאָר פון דער באַן־ליניע. דאָרט האָט ער זיך אָנגעהויבן צו באַקענען מיט יידיש לעבן. ער פלעגט אויפנעמען אָרעמע פּאַציענטן אָן געצאָלט און אַפילו זיי באַזאָרגט מיט מעדיקאַמענטן און דיעטע

בעת זייער קראַנקהייט. עס זײַנען וועגן אים אַרומגעגאַנגען פאַרשיידענע לעגענדעס. אַמאָל איז ער געפערלעך קראַנק געוואָרן און די דאָקטוירים האָבן אים אויפגעגעבן. מען דערציילט, אַז ער האָט דעמאָלט אַזוי תפילה געטאָן: „רבונו של עולם, אַזוי ווי איך האָב געהיילט דײַנע קראַנקע קינדער אומזיסט, אַזוי הייל דו מיך אויך אומזיסט". וויטער ווערט דערציילט, אַז די תפילה איז אָנגענומען געוואָרן און עס איז אים באַלד בעסער געוואָרן.

ווען ער איז געקומען קיין וויטעבסק, האָט ער זיך נאָך מער דערנעענטערט צו דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט. הגם מען האָט אים גערופן פאַר אַ קאָנסולטאַנט אין פאַל פון ערנסטע קראַנקהייטן אַפילו אין די „הויכע פענסטער", פונדעסטוועגן פלעגט ער גיכער גיין צו אַן אָרעמען חולה אומזיסט איידער צו חולים, פון וועמען ער האָט געקענט באַקומען אַ שיינע מטבע.

אונטער זײַן ווירקונג זײַנען אַרײַן אין דער אַדמיניסטראַציע פון שפּיטאָל די אָנגעזעענסטע מענטשן אין שטאָט. צווישן זיי האָט זיך אויסגעצייכנט דער עיקר ה' דוב הערשמאַן, וואָס האָט זיך דער עיקר אָפּגעגעבן מיט דער פיראַנציעלער זײַט פון שפּיטאָל.

חוץ דעם שפּיטאָל האָט זיך ד"ר איסערסאָן אויך אָפּגעגעבן מיט אַנדערע געזעלשאַפטלעכע ענינים. ער איז געווען אַקטיוו אין דער קאָאָפּעראַטיווער באַנק און אויך אין דער אַדמיניסטראַציע פון אָנדערע פילאַנטראָפישע אינסטיטוציעס אין שטאָט. בעת די וואַלן צו דער ערשטער דומע האָט ער אָנגעפירט אַן אָגיטאַציע פאַר די קאַדעטן. בעת די וואַלן צו דער צווייטער דומע האָט ער וויטער אָגיטירט פאַר די קאַדעטן, הגם דאָס רוב יידן האָבן געשטיצט די קאַנדידאַטור פון ד"ר חיים זשיטלאָווסקי, וואָס האָט זיך דעמאָלט אויפגעהאַלטן אין וויטעבסק בײַ זײַנע קרובים און אײַנגעגאַנגען צו זײַן אַ קאַנדידאַט. צום סוף האָט די מלוכה געפסלט זשיטלאָווסקיס צענז און זײַן קאַנדידאַטור איז אָפּגעשאָפט געוואָרן.

בעת דער מלחמה איז ד"ר איסערסאָן אויסגעקליבן געוואָרן פאַרן אָנפירער פון קאָמיטעט, וואָס האָט זיך אָפּגעגעבן מיט אַלע יידישע ענינים אין שטאָט. אין דער דאָזיקער טעטיקייט האָט ער זיך אײַנגעשאָפט פרײַנד אין אַלע קרײַזן.

חוץ ד"ר איסערסאָנען זײַנען אין שפּיטאָל אָנגעשטעלט געווען: אין דער כירורגישער אָפּטיילונג ד"ר פּאַלאָק, פאַר אויגן־קראַנקהייטן — ד"ר יאַקערסאָן און פאַר אינעווייניקסטע קראַנקהייטן — ד"ר נאַטאַנסאָן. שפּעטער האָט מען געעפנט אַן אָפּטיילונג פאַר קימפּעטאַרינס אין אַ ספּעציעלן בנין, אונטער דער אָנפירערשאַפט פון ד"ר ריווע. דער שפּיטאָל האָט געהאַט אַ גוטן נאָמען, אַזוי אַז אַפילו פאַרמעגלעכע מענטשן פלעגן גיכער גיין אַהין איידער אין פריוואַטע שפּיטאָלן. ער האָט פאַרמאָגט פופציק בעטן. אין דעם הויף האָט מען אויפגעבויט אַ ספּעציעל הויז — אַ היים פאַר אָרעמע זקנים־אינוואַלידן.

אויך דאָס דאָזיקע הויז איז געשטאַנען אונטער דער השגחה פון ד״ר איסער־סאָנען.

2. ב י ק ו ר־ח ו ל י ם

צוויי ביקור־חולים־חברות זײַנען געגרינדעט געווארן: איין חברה אין דעם ערשטן און צווייטן שטאָט־טייל און די צווייטע — אין דריטן. די חברה אין ערשטן און צווייטן שטאָט־טייל איז געגרינדעט געווארן פון אַ גרופּע אַקטיוּוע פרויען, וואָס האָבן אָפּגעגעבן זייער צײַט דערויף. דער עיקר האָט זיך אויסגעצייכנט די פרוי כהן. שפּעטער האָבן זיך אויך אָנגעשלאָסן מענער אין דער חברה, צווישן זיי דער זון פון פרוי כהן, וואָס איז באַשטימט געווארן פאַרן אָנפירער פון קאָמיטעט. די פונקציעס פון דער חברה זײַנען געווען: צו געבן מעדיצינישע הילף דורך אַ צאָל דאָקטוירים, וואָס האָבן באַקומען אַ מאָנאַטלעכן געהאַלט פון דער חברה־קאַסע, צו באַזאָרגן מעדיקאַמענטן פאַר בילּיקע פּרײַזן דורך ספּעציעלע אָפּמאַכן מיט אָפּטייקן, צו באַזאָרגן פאַר אָרעמע קראַנקע עסן און ספּעציעלע דיעטעס, ווי אַשטייגער מילך, ווײַן, פלייש וכדומה. די הכנסות פון דער חברה זײַנען געקומען פון מיטגלידער־אָפּצאָל, פון אַ יערלעכער אונטערנעמונג, וואָס איז געווארן אַ טראַדיציע, פון שנדרן בײַ עליות און ספּעציעלע זאַמלונגען. די מיטגלידער פון קאָמיטעט האָבן גע־האָט זיצונגען יעדן מוצאי־שבת, וואו מען האָט באַטראַכט ווי אַזוי צו פאַר־בעסערן און צו פאַרגרעסערן די טעטיקייט פון דער חברה. חוץ די מיטגלידער פון קאָמיטעט זײַנען אויך געווען פּריוואַטע מנדבים, וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט לײַב און לעבן דער טעטיקייט פון דער חברה. איינער פון זיי איז געווען ר׳ לייב מאַלקין, פון אַן אָנגעזעענער משפּחה אין וויטעבסק, פון דעם צווייטן שטאָט־טייל. דאָרט איז געווען די קלויז אויף זײַן פאָטערס נאָמען (ר׳ אַברהם־אהרון מאַלקינס קלויז). אויף דער עלטער האָט ער זיך אינגאַנצן אָפּגעגעבן מיט צדקה און איז געווארן זייער פּאָפּולער צווישן די מאַסן אין ערשטן און צווייטן שטאָט־טייל, וואו מען האָט אים געפרופן לייבקע ר׳ אַברהם־אהרונס.

ר׳ לייב מאַלקין איז געווען אַ טשיקאַווער מענטש. יעדן טאָג פון דער וואָך האָט ער אָפּגעגעבן אויף אַ ספּעציעלער צדקה. ווינטער־צײַט פלעגט ער זונטאָג, וואָס איז בײַ אונז אין שטאָט געווען אַ מאַרקטאָג, אײַנקויפן האָלץ און עס פאַרטיילן צווישן נצרכים. אַ צווייטן טאָג האָט ער אָפּגעגעבן בלויז אויף שאָפן גמילות־חסדים פאַר קליינע סוחרים און בעלי־מלאָכות. אַזוי יעדן טאָג. פאַרן ביקור־חולים האָט ער אָבער ניט דורכגעלאָזט קיין איין טאָג. איין מאָל, שפּעט בײַנאַכט — דערציילט מען — האָט ער אָנגעקלאָפּט בײַ אַ קרוב זײַנעם און אים געהייסן אָנלייגן אַ שליטן מיט האָלץ און אים איבערפירן אין אַ פאַרוואָרפענער געגנט פון שטאָט צו אַן אָרעמער קימפּעטאָרין, וואָס איז גלייגן אין אַ קאַלטער שטוב. ער איז אויך געווען אַ בעל־מידות. יעדן

אינעם האָט ער אויפגענומען בסבר פנים יפות און אים געפֿרואווט דערמוטיקן. ער פלעגט געבן בכבודיקע משפחות הילף אין דער פאַרם פון מתן־בסתר, אידער זיי האָבן זיך צו אים געוואַנדעט. צוליב די דאָזיקע מעלות האָט מען אים זייער ליב געהאַט און קיינער האָט אים קיינמאָל ניט אָפּגעזאָגט אין אַ בקשה. פֿאַרקערט, מענטשן פלעגן אים ברענגען געלט פֿאַר פֿאַרשיידענע צוועקן, נאָך אידער ער האָט זיך צו זיי געוואַנדעט. אין ביקור־חולים האָט ער פֿערזענ־לעך זיך אָפּגעגעבן מיטן חולה און אויך שפּעטער אים געהאָלפֿן. ער האָט מאַריך ימים געווען און איבערגעלאָזט אַ גוטן נאָמען ווי אַ טוער פון אַלטן שניט. דאָס פֿאָלק האָט אויסגעדריקט זיין פֿאַרערנג פֿאַר אים און אויפגעבויט אין ערשטן שטאָט־טייל ווי אַן אייבּיקן אָנדענק „לייבקע ר' אַברהם־אַהרונס קלויז."

אין דעם דריטן שטאָט־טייל האָבן זיך דער עיקר אָפּגעגעבן מיטן ביקור־חולים יינגערע מענטשן. צווישן זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט ר' דוד יאַכנין און ר' שמריהו מעקלער, צוויי פון די אָנגעזעענסטע כלל־טוער אין דעם דאָזיקן שטאָט־טייל. אין דער צייט פון ד"ר ברוקס רבנות האָבן זיך די צוויי חברות פֿאַראייניקט און אַדאָנק זיין השתּדלות איז די פֿאַראייניקטע חברה באַשטעטיקט געוואָרן פון דער אַדמיניסטראַציע.

3. חברת עצים

דער צוועק פון דער חברה עצים איז געווען צו באַזאָרגן אָרעמע לייט מיט האָלץ אויףווינטער בחינם אָדער פֿאַר גאָר ביליקע פּרייזן. ספּעציעל אַקטיוו אין דער חברה זיינען געווען ר' משה אינגין און ר' אַברהם בערלין. זומער־צייט פלעגן זיי קויפן האָלץ און עס שיקן מיט פֿליטן אויף דער דווינע און עס אָפּלייגן אין הויף פון ר' אפרים־זלמן שאָר, וואָס האָט אַוועקגעשענקט זיין הויז פֿאַר צדקה־צוועקן, און ווינטער־צייט עס פֿאַרטיילן לויט די נויטן פון די נצרכים. די דאָזיקע צוויי עסקנים פלעגן ניט בלויז זאַמלען דאָס געלט פֿאַר דעם צוועק, נאָר אויך פערזענלעך אַכטונג געבן אויף דער פֿאַרטיילונג, אַז זי זאָל זיין יושרדיק. בעת דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע האָט זיך געפונען אין באַזיץ פון דער חברה אַ גרויסער זאַפּאַס האָלץ, און הגם די אָרדענונג אין דער חברה איז געווען אַן אויסגעצייכנטע, האָבן די באָלשעוויקעס זיך אַרײַנ־געמישט און פֿאַרטיילט דאָס האָלץ לויט זייער אײַנזען. דאָס האָט צעטריסלט די חברה. די טוער האָבן זי פֿאַרלאָזן און זי איז שפּעטער אינגאַנצן ליקווידירט געוואָרן.

די דאָזיקע חברה איז געווען טעטיק אין ערשטן שטאָט־טייל. אין אַנדערע שטאָט־טיילן זיינען אויך געווען חברות, אָבער דאָ איז מען שוין ניט געווען אַזוי טיכטיק ווי אין ערשטן שטאָט־טייל.

4. חברה „מאכל כשר"

די חברה „מאכל כשר" איז געגרינדעט געוואָרן אין די 80־ער יאָרן אויף דער בשקה פון יידישע סאָלדאַטן און אויף דער איניציאַטיוו פון געזעלשאַפט־לעכע טוער, צווישן וועלכע עס האָבן זיך אויסגעצייכנט ר' זאב פינעס און ר' מרדכי וויניצע. די חברה האָט געעפנט אַ כשרע קיך פאַר די יידישע סאָל־דאַטן, וואָס זייער צאָל איז געווען אַן ערך 500 און אַזוי אַרום זיי געגעבן אַ מעגלעכקייט זיך נעענטער צו באַקענען מיט די יידישע תושבים און זיך ניט פילן אינגאַנצן אָפגעפרעמדט.

די חברה האָט אַרויסגערופן די באַוואונדערונג אַפילו פון דער מיליטערי־שער אָנפירערשאַפט. אין די געבורטס־טעג פון דער קייזערלעכער פאַמיליע און אַנדערע פאַטריאָטישע ימים־טובים פלעגט מען אַראַנזשירן ספּעציעלע פּיצערלעכקייטן פאַר די יידישע סאָלדאַטן אין דער גרויסער שול, אַהער פלעגן קומען די אָפיצערן פון רעגימענט. צווישן די סאָלדאַטן איז געווען אַ צאָל ישיבה־בחורים און בני־תורה. אויף ימים־טובים פלעגן די יידישע סאָלדאַטן זיין אָנגעלייגט געסט בײַ די שענסטע בעלי־בתים אין שטאָט. די יידישע סאָלדאַטן האָבן באַשלאָסן מנדב צו זיין אַ ספר־תורה. דאָס איבערגעבן די ספר־תורה איז מיט דער דערלויבעניש פון דער מיליטערישער מאַכט געפּיצערט געוואָרן מיט גרויס פּאַראַד און מיט דער באַטייליקונג פון די העכערע אָפיצערן.

די חברה האָט עקסיסטירט אַן ערך צען יאָר. שפּעטער האָט די מאַכט געזומען באַגרענעצן די טעטיקייט פון דער חברה און זי האָט אויפגעהערט צו עקסיסטירן.

5. חברות פאַר גמילות־חסדים

אַ צענטראַלע חברה גמילות־חסדים האָט וויטעבסק ניט געהאַט, נאָר בלויז לאָקאַלע חברות בײַ יעדער שול. די בעסט אַרגאַניזירטע חברה גמילות־חסדים איז געווען די, וואָס עס האָט געגרינדעט ר' אפרים־זלמן שאַר. ער האָט זיך אינגעשאַפּט אַ פּריוואַט הויז אין הויף פון דער גרויסער שול אין זאַהאַריע און עס אויסגעשטאַט פאַר אַ שול אויף זיין און זיין פרויס נאָמען. די שול איז געווען קליין, אָבער זייער שיין און האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר פּינטלעכער אָרדענונג. ר' אפרים־זלמן שאָר האָט אויך געגעבן דעם גרונד־קאַפּיטאַל פאַר דער חברה גמילות־חסדים און זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט איר טעטיקייט. די אָנפירערשאַפט איז איבערגעגעבן געוואָרן צו ר' שמואל־נח ראָזנפעלד, איינעם פון די אָנגעזעענסטע מתפּללים אין דער שול. איין מאָל, בעת די קאַסע פון דער חברה איז געווען ליידיק און די פאַרלאַנגען גרויס, האָט זיך דער סעקרעטאַר געווענדעט צו דעם גרינדער פון דער חברה נאָך אַ הלוואה. יענער האָט אים געענטפערט: „איר זענט נאָך אַ יונגער מענטש און איר האָט פאַרגעסן, אַז גמילות־חסדים איז פון די זאַכן, וואָס האָבן קיין שיעור ניט". פונדעסטוועגן האָט ער אים די הלוואה געגעבן.

די עקאָנאָמישע לאַגע

צוליב די נײַע באַן־ליניעס אָריאָל־וויטעבסק און דינאַבורג־וויטעבסק איז פאַרגרעסערט געוואָרן די באַפעלקערונג בײַ אונז אין שטאָט, און דער עיקר די יידישע. די יאָרן 1863—1881 זײַנען געווען אַ פעריאָד פון בליאונג און אַנטוויקלונג פון דער שטאָט אין יעדן פרט. דער עיקר האָט זיך אַנטוויקלט דער האַנדל. פון 14,000 יידן אין 1863 איז זייער צאָל דערגאַנגען צו 24,000 אין 1881. בכלל האָט די שטאָט באַקומען אַן אַנדער אויסזען. די גאַסן זײַנען אויסגעפלאַסטערט געוואָרן. מען האָט אויפגעבויט נײַע מלוכה־ און געשעפטס־בנינים. אין מיטן שטאָט האָט מען אויפגעבויט איבער דער דווינע אַן אײַזערנע בריק.

דער האַנדלס־אויפשוואונג איז אויך געקומען צוליב דעם, וואָס אין אַ סך שטעט אין וויטעבסקער, פּסקאָווער און סמאָלענסקער גובערניעס זײַנען ניט געווען קיין באַנען און זייערע סוחרים האָבן געמוזט פירן זייער אימפּאָרט און עקספּאָרט דורך וויטעבסק. על־כּן האָבן זיך דאָרט געעפנט גרויסע געשעפטן און מאַגאַזינען. אַרויסגעשיקט האָט מען געווײַנטלעך שפּײַז, מעל, צוקער און מאַנופאַקטור. דער דאָזיקער עקספּאָרט האָט באַטראָפן ריזיקע סומעס. דער אימפּאָרט איז געקומען פון די פּסקאָווער און סמאָלענסקער גובערניעס. פון די גובערניעס פלעגט מען ברענגען פלאַקס, קאָנאָפליע, פעלן, שמאַטעס און חזיר־האָר. די גרעסטע סוחרים זײַנען געווען יידן. אין גאַנץ וויטעבסק האָבן זיך געפונען בלויז צוויי גרויסע געשעפטן, וואָס האָבן געהערט צו ניט־יידן — איינס אַ לאחדים־געשעפט פון שפּײַז און דאָס צווייטע — פון שפּײַז און פלאַקס.

בערך אין דער זעלבער צײַט האָט זיך געגרינדעט די ביר־ברויערײַ פון לעווינסאָנען אין וויטעבסק, וואָס איז שפּעטער באַרימט געוואָרן מיט איר פּראָדוקט איבער גאַנץ ווײַסרוסלאַנד.

נאָך אַ וויכטיקער פאַקטאָר אין דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט איז געקומען אין די 90־ער יאָרן נאָך דעם גירוש־מאָסקווע. גרויסע סוחרים האָבן אַריבערגעפירט זייערע געשעפטן פון מאָסקווע קיין וויטעבסק. דער עיקר האָט זיך אַ הויב געטאָן דער מאַנופאַקטור־האַנדל. עס האָבן זיך געעפנט אין שטאָט ריזיקע מאַגאַזינען מיט קאָלאָסאַלע אינוועַנטאַרן. אַלע יידישע סוחרים פון דער פּראָווינץ, וואָס זײַנען געשטאַנען אין פאַרבינדונגען מיט מאָסקווע, האָבן אָנגעהויבן צו האַנדלען מיט וויטעבסק. די פאַרטריבענע פון מאָסקווע האָבן אויך אויפגעבויט נײַע פאַבריקן אין וויטעבסק, ווי למשל, די אויל־ראַפינעריע פון פּערסיץ און וועליקאָוסקי, קליידער־ און זאָקן־פאַבריקן און אַנדערע. די דאָזיקע אינדוסטריעלער האָבן געהאַט פאַרבינדונגען מיט גאַנץ רוסלאַנד און זייערע אַגענטן האָבן אָנגעשפּאַרט אין די ווײַטסטע געגנטן פון רוסלאַנד און אַפילו אין סיביר. הונדערטער מענטשן האָבן געפונען באַשעפטיקונג אין די דאָזיקע אינדוסטריעס און זייער דערפאָלג האָט געפירט דערצו, אַז עס האָבן זיך אויך געעפנט נאָך אַנדערע. אַ בעלגישע פירמע האָט

געעפנט אַ גרויסע לעוונט־פאַבריק, וואָס האָט באַשעפטיקט 1,500 אַרבעטער. עס האָבן זיך געעפנט צוויי גרויסע אויל־פּרעסן — איינע פאַר סעזאַם־אויל און איינע פאַר קאָנאָפּל־אויל. איינע פון די פּרעסן האָט געהערט צו מנוחין — סווערדלין און די צווייטע — צו די ברידער לעווי פון ווילנע. ס׳האָבן זיך אויך געעפנט פאַבריקן פון אויל־פאַרבן, ליכט, שיך, הייוון און זעגן. אויך דער איניציאַטיוו און פאַרמיטלונג פון יוסף זשיטלאָווסקי (חיים זשיטלאָווסקיס פאַטער) האָט אַ בעלגישע פירמע באַקומען אַ קאָנצעסיע צו בויען אַן עלעקטרישן טראַמווייַ אין דער שטאָט און אַ וואַסערלייטונג. די אַלע אונטערנעמונגען האָבן זיך געפונען אין יידישע הענט חוץ דער וואַסערלייטונג.

אַנהויב 20־סטן יאָרהונדערט האָט מען דורכגעפירט דורך וויטעבסק נאָך צוויי באַן־ליניעס — וויטעבסק־זשלאָבין און פּעטערבורג־וויטעבסק. די דאָזיקע ליניעס האָבן געפירט צו נייַע האַנדלס־באַציאונגען מיט אַ סך שטעט אין וויטעבסקער גובערניע, וואָס דורך זיי זײַנען די דאָזיקע ליניעס דורכגעגאַנגען.

נאָך אַ פאַקטאָר אין עקאָנאָמישן לעבן איז געווען דאָס מיליטער, וואָס איז געווען אינגעקוואַרטירט אין די גרויסע קאַזאַרמעס. אַ היפּש צאָל מענטשן האָבן געצויגן זייער חיונה פון דעם מיליטער.

ב ע נ ק א י ן ו ו י ט ע ב ס ק

אין 1874 איז אויף דער איניציאַטיוו פון יידישע סוחרים קרײַזן געגרינדעט געווארן אין וויטעבסק אַ באַנק פאַר קאָאָפּעראַטיוון קרעדיט. די באַנק האָט זיך זייער גיך אַנטוויקלט, אַזוי אַז איר קאַפּיטאַל האָט דערגרייכט צו 120,000 רובל. דעמאָלט איז דאָס געווען די אייניקע באַנק אין וויטעבסק און אין דער גענט. איר ווירקונג אויפן עקאָנאָמישן לעבן איז געווען גאָר גרויס. דער עיקר האָבן זיך מיט איר באַנוצט די וואַלד־סוחרים — אַ צווייג פון מסחר, פון וועלכן עס האָבן דעמאָלט געצויגן חיונה טויזנטער מענטשן. די באַנק האָט געהאָט דעם פולן צוטרוי פון די קליענטן און אָנגעזאַמלט גרויסע רעזערוון. דער פּרעזידענט פון דער באַנק און דער פאַרוואַלטער זײַנען געווען ניט־יידן, וואָס האָבן געהאַט אַ גוטן נאָמען אין דער האַנדלס־וועלט און אין מלוכהשע קרײַזן. 1885, וען עס האָט זיך געעפנט אין וויטעבסק אַן אָפּטיילונג פון דער מלוכה־באַנק, האָט זי דער קאָאָפּעראַטיווער באַנק אויך אַ סך אַרויסגעהאָלפן מיט גרויסע קרעדיטן.

צוליב דער שולד פון דער פאַרוואַלטונג און דער אומפאַרזיכטיקייט פון ראָט איז די באַנק נכשל געווארן אין געבן גרויסע קרעדיטן צו וואַלד־סוחרים, וואָס האָבן אין משך פון אַ פאָר יאָר געליטן פון אַ קריזיס.

די באַנק־געשעפטן זײַנען אַוועק אַזוי שלעכט, אַז זי האָט אויפגעהערט צו צאָלן אירע חובות. שפּעטער צו האָט זי זיך געמוען אויפסניי שטעלן אויף די פיס. עס זײַנען אויפגענומען געווארן נייַע מיטגלידער, ס׳איז אויסגעקליבן געווארן אַ נייַע פאַרוואַלטונג, וואָס איז שוין געווען אינגאַנצן אין יידישע הענט.

צוביסלעך האָט די באַנק געגומען ווײַטער שפּילן אַ ראָלע אין עקאָנאָמישן לעבן, אָבער איר פּריערדיקע פּאָזיציע האָט זי ניט דערגרייכט. אירע מיטלען זײַנען געבליבן באַגרענעצט, אַזוי אַז בלויז קליינע סוחרים האָבן זיך מיט איר באַנוצט. די באַנק האָט עקסיסטירט ביז נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע.

עס איז אויך געווען אין ווייטעבסק אַ לאַנדווירטשאַפטלעכע באַנק. די אַדמיניסטראַציע איז געווען צום גרעסטן טייל אין די הענט פון די פּוילישע גוטבאַזיצער. ווייניק יידן האָבן זיך באַנוצט מיט די קרעדיטן פון דער דאָזיקער באַנק, אָבער זי האָט געהאַט אַ סך יידישע דעפּאָזיטן. דער קאַפּיטאַל פון דער באַנק האָט דערגרייכט אַ מיליאָן רובל, און כּמעט אַלע געלט־געשעפטן און דיסקאָנט אין ווייטעבסק און אין דער געגנט זײַנען געווען קאָנצענטרירט אין דער דאָזיקער באַנק.

ווען אין 1885 האָט זיך אין ווייטעבסק געעפנט אַן אָפּטיילונג פון דער מלוכה־באַנק, זײַנען אין ראַט געווען צוויי יידן, פון די אָנגעזעענסטע סוחרים אין שטאָט. זיי האָבן געהאַט אַ גרויסע דעה אין דער קרעדיט־אָפּטיילונג און מיט זייער מיינונג האָט מען זיך שטאַרק געערכנט. איינער פון זיי, ה' דוב הערשמאַן, האָט באַקומען אַ גאָלדענעם מעדאַל פּאַר זײַן טעטיקייט און איז געבליבן אין זײַן אַמט זײַן גאַנץ לעבן.

אין די 90־ער יאָרן איז געעפנט געוואָרן אַן אָפּטיילונג פון מאָסקווער באַנק, וואָס האָט שפּעטער געביטן דעם נאָמען אויף פּאַראיניקטער באַנק. עס איז אויך געעפנט געוואָרן אַן אָפּטיילונג פון דער צפונדיקער באַנק, וואָס האָט פריער געהייסן די אַזיאַטישע באַנק.

חוץ דעם האָבן זיך געעפנט אַ סך פּריוואַטע בענק, צווישן זיי די בענק פון די ברידער גינזבורג, ווישניאַק און סאָלאָוויי, וואָס האָבן געמאַכט ריזיקע געשעפטן. זיי האָבן זייער אַ סך געהאָלפן צו דער אַנטוויקלונג פון האַנדל און אינדוסטריע אין שטאָט און אין דער געגנט.

סוף 80־ער יאָרן האָט די שטאָט־פּאַרוואַלטונג געעפנט אַ שטאָטישע באַנק. דער גרונד־קאַפּיטאַל — 40,000 רובל — האָט געהערט צו דער שטאָט־פּאַר־וואָלטונג. קרעדיט האָט מען געגעבן בעלי־בתים און סוחרים אויף וועקסלען און משכנות פון צירונג. דער עולם האָט געהאַט צוטרוי צו דער דאָזיקער באַנק און אירע קאַפּיטאַלן האָבן דערגרייכט אַ האַלבן מיליאָן רובל. אין דעם ראַט זײַנען געווען אויך יידן.

אין די 90־ער יאָרן איז אויף דער איניציאַטיוו פון לאָקאַלע געזעלשאַפט־לעכע עסקנים געגרינדעט געוואָרן אַ קאָאָפּעראַטיווע קאַסע „קרעדיט פאַר מלאָכה". דער פּאַרוואַלטער פון דער קאַסע איז געווען ה' שאַליט, איינער פון די איניציאַטאָרן פון געדאַנק און אַ מומחה אין קאָאָפּעראַטיוון. אַן ענערגישער און ערלעכער מענטש, איז אונטער זײַן פּירערשאַפט און דער מיטהילף פון אַנדערע געזעלשאַפטלעכע טוער, די קאַסע געוואַקסן און האָט זיך שטאַרק אַנט־וויקלט. שפּעטער איז דער נאָמען געביטן געוואָרן אויף „ליי־ און שפּאָרקאַסע".

דער קאָפּיטאַל איז באַשטאַנען פון מיטגלידער־אָפּצאָל און דעפּאָזיטן. דער ראַט איז באַשטאַנען פון ענערגישע געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס זײַנען דער אינ־סטיטוציע געווען שטאַרק איבערגעגעבן. די קאַסע האָט געגעבן הילף און הלוואות צו בעל־מלאָכות און קליינע סוחרים. זי האָט אויך געעפנט אַ קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו, וואָס האָט צוגעשטעלט פּאַרשיידענע סחורות פּאַר די מיטגלידער. אַרום דער אינסטיטוציע האָבן זיך קאָנצענטרירט די אַקטיווסטע געזעלשאַפט־לעכע טוער מיט ד״ר צבי ברוק אין דער שפּיץ. אין דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די גאַנצע יידישע געזעלשאַפטלעכע אַקטיווקייט געווען קאָנצענט־רירט אין דער דאָזיקער אינסטיטוציע. ביז דער מלחמה איז איר ביודזשעט געקומען פון ייק״א (יידישע קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט) און אין די מלחמה־יאָרן פון יעקאָפּאַ (יידישער קאָמיטעט צו העלפן געליטענע פון דער מלחמה). וועגן די עקאָנאָמישע פּראָבלעמען האָט זיך פּאַרשאַרפּט, האָבן זיך פּאַרמערט די טעטי־קייטן פון דער האַנדלס־אָפּטיילונג און פון דעם קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו פון דער קאַסע און דערמיט איז פּאַרבעסערט געווארן די מערכה פון די מיטגלידער, וואָס זייער צאָל האָט דעמאָלט דערגרייכט 4,000. די מלוכה איז אויך צופּרידן געווען מיט דער אינסטיטוציע, ווײַל איר טעטיקייט האָט געטראָגן אַ ריין קאָ־אָפּעראַטיוון כאַראַקטער. דער ראַט פון דער קאַסע איז אויסגעקליבן געוואָרן בײַ דער יערלעכער פּאַרזאַמלונג פון די מיטגלידער. די אינסטיטוציע האָט נאָך עקסיסטירט אַן ערך צווויי יאָר נאָך דער רעוואָלוציע, אונטער דער אַדמיניסטראַ־ציע פון געזעלשאַפטלעכע טוער. ערשט אין 1919 האָט די סאָוועטישע מאַכט אַרויפגעלייגט איר האַנט אויף די געלטער פון דער קאַסע, אָפּגעזאָגט פון דער אָנפּירערשאַפט די ניט־קאָמוניסטישע טוער, און בלויז דער פּאַרוואַלטער, וואָס איז געווען אַ מומחה, איז געבליבן. שפּעטער איז די קאַסע אינגאַנצן ליקווידירט געוואָרן.

באַציאונגען צווישן יידן און ניט־יידן

די באַציאונגען צווישן יידן און ניט־יידן זײַנען געווען פרײַנדלעכע. עס האָט צווישן זיי ניט געהערשט קיין קנאָה־שנאָה. אַלע האַנדלס־פּאַרבינדונ־גען פון עקספּאָרט און אימפּאָרט מיט די גובערניעס פסקאָוו און סמאָלענסק זײַנען געווען מיט ניט־יידן, וואָס פלעגן באַקומען גרויסע קרעדיטן בײַ די יידישע סוחרים.

צוויי כאַראַקטעריסטישע געשעענישן אילוסטרירן די באַציאונגען. אַ יידישער אונטערנעמער האָט אַרײַנגעטראָגן אין מאָגיסטראַט אַריין אַ פּאַרשלאָג צו באַשטײַערן די פּראָדוקטן, וואָס ווערן געבראַכט אין שטאָט אַריין אויפן מאַרק. דאָס הייסט, אַז יעדער פּויער זאָל דאַרפן באַצאָלן אַ שטײַער פּאַר יעדן וואָגן פּראָדוקטן. דער דאָזיקער אונטערנעמער האָט אויך פּאַרגעלייגט אַ גרויסע סומע געלט פּאַר דער פּאַכט פון דעם דאָזיקן אָפּצאָל. דער מאָגיסטראַט האָט דעם דאָזיקן פּאַרשלאָג אָנגענומען. די סטאַראָאָבריאַדצעס פון וויטעבסק זײַנען

שטאַרק געטראָפן געוואָרן פון דער דאָזיקער פאַראַרדענונג, ווײַל דאָס רוב פון זײ זײַנען געווען געַרטנער, און זיי האָבן שטאַרק פּראָטעסטירט קעגן דער פאַראַרדענונג. אויך די אַנדערע שטאָטישע אײַנוואוינער, אין אַ גרויסער מאָס אַרבעטער מיט באַגרענעצטע הכנסות, זײַנען געווען אומצופרידן מיט דער נײַער אײַנפירונג, אָבער דער אונטערנעמער האָט געהאַט אַ שטאַרקע השפּעה אויף די ראַטמענער און דער עיקר אויף דעם גאַראַדסקאַי גאָלאָוואַ און עס האָט זיך אים אײַנגעגעבן צו באַקומען די באַשטעטיקונג אויף דער פאַראַרדענונג. זי איז אויך באַשטעטיקט געוואָרן פון דעם גובערנאַטאָר. די פאַכט האָט טאַקע באַקומען דער דאָזיקער אונטערנעמער.

דער ענין האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע אויפרעגונג צווישן דער ניט־יידישער באַפעלקערונג און עס האָט געדומען שמעקן מיט אַ פּאָגראָם. אין דעם טאָג, ווען מען האָט באַדאַרפט אײַנמאָנען דעם נײַעם אָפּצאָל, זײַנען זיך צונויפגעקומען הונדערטער גויים, זיך געגעבן אַ ווּאַרף אויף די אָפּצאָל־מאָנערס און זיי פאַריאָגט. שפּעטער האָבן זיי זיך געלאָזט צום הויז פון אונ־טערנעמער און דאָרט אָנגעמאַכט אַ חורבן. הגם די פּאָליציי איז געווען אויף דער זײַט פונם אונטערנעמער, איז זי געווען מאַכטלאָז אים צו באַשיצן און האָט ניט געקענט אײַנשטעלן קיין רו. עס האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאָנגען, אַז דער המון־עם גייט זיך לאָזן איבער דער יידישער געגנט. אָבער די רעדל־פירער אַליין האָבן געלאָזט אויסרופן, אַז זיי האָבן גאָרניט צו די יידן און ווילן זיך נאָר נוקם זײַן אין דעם אונטערנעמער און אין זײַנע משרתים. דורך דעם שריט האָבן טאַקע די מאַסן געזיגט. דער גובערנאַטאָר האָט אין דעם דאָזיקן אויסברוך ניט געזען קיין פּאָליטישן בונט קעגן דער מלוכה אָדער אַן אָנפאַל אויף דער יידישער באַפעלקערונג. ער האָט אָפּגעשאָפט די פאַראַרדע־נונג. דעם פּאָליצמייסטער, וואָס איז געווען אויפן צד פון אונטערנעמער, האָט ער אַריבערגעפירט אין אַן אַנדער שטאָט.

אַ צווייטע געשעעניש איז פאָרגעקומען אין 1891, אינם גרויסן הונגער־יאָר אין רוסלאַנד. די מלוכה האָט פאַרוועלט דעם עקספאָרט פון תּבואה קיין אויסלאַנד אָנגעהויבן פון דעם 15־טן אויגוסט 1891. טויזנטער ספּעקולאַנטן האָבן אויסגענוצט די צווישנצײַט — פון דעם טאָג, וואָס דער באַפעל איז אַרויסגעגעבן געוואָרן ביז דעם טאָג, וואָס ער איז אַריין אין קראַפט — און האָבן אָפּגעקויפט מיליאָנען פוד תּבואה, זיי איבערגעשיקט קיין ריגע און פון דאָרט קיין אויסלאַנד. קיין וויטעבסק פלעגן דעמאָלט אָנקומען יעדן טאָג טויזנטער וועגענער מיט תּבואה פאַר עקספאָרט. די ספּנה, אַז דער דאָזיקער עקספאָרט קען פירן צו מאַסן־הונגער, האָט אַרײַנגעוואָרפן דעם עולם אין אַ פאַנישער שטימונג. טויזנטער אויפגערעגטע און אָנגערייצטע מענטשן זײַנען אַוועק אין דריטן שטאָט־טייל, וואו מען האָט אויפגעלאָדן די תּבואה אויף די באַנען, כּדי דאָס ניט צו דערלאָזן. חוץ דעם זײַנען זיי אויך באַפאַלן די הײַזער פון די צוויי גרויסע יידישע סוחרים און פון זיי אַ תּל געמאַכט. נאָך אַמאָל האָבן

זיך פֿאַרשפּרייט קלאָנגען, אַז עס האָלט בײַ אַ פּאָגראָם. אָבער די רעדל־פּירער האָבן אויך דאָס מאָל מודיע געווען, אַז זיי האָבן קיין טענות ניט צום כלל יידן, זיי זײַנען נאָר אויסן די ספּעקולאַנטן און קיינעם ניט מער.

די מלוכה פון איר זײַט האָט אָנגענומען שאַרפּע מיטלען צו אונטער־דריקן די דאָזיקע אומרוען. עס איז דערקלערט געוואָרן מלחמה־צושטאַנד, און די שטאָט איז איבערגעגאַנגען אין רשות פון דעם מיליטער, אונטער דער אָנפֿירערשאַפֿט פון גענעראַל ריכטער, דעם קאָמענדאַנט פון 16־טן קאָרפּוס. אויפֿן באַפֿעל פון גענעראַל האָט מען געגעבן אַ וואָרנונג דעם המון, אַז ער זאָל זיך פונאַנדערגיין. אָבער די לאַגע איז געווען אַזוי אָנגעשטרענגט, אַז דער עולם האָט ניט געפֿאָלגט. דעמאָלט האָט דאָס מיליטער אויסגעשאָסן אויפֿן המון, וואָס איז זיך צעלאָפֿן אין גרויס בהלה. עס זײַנען אָבער געהרגעט געוואָרן צוויי מענטשן. אין שטאָט האָט מען גערעדט, אַז דער טויט פון די דאָזיקע צוויי מענטשן האָט געהאָט זייער אַ שלעכטע ווירקונג אויף דעם גענעראַל ריכטער און אים שטאַרק דעפּרימירט. אַ פּאָר חדשים שפּעטער האָט ער זיך פֿאַר גרויס צער דאָס לעבן גענומען.

די באַציאונג פון דער לאָקאַלער מאַכט צו די יידן

די באַציאונג פון דער לאָקאַלער מאַכט צו די יידן איז געווען אַ גוטע. כּמעט אַלע גובערנאַטאָרן פון די 70־ער יאָרן ביז 1917 זײַנען געווען פרײַנד־לעך און געפֿרואווט אויף ווי ווײַט זיי האָבן געקענט צו פֿאַרלײַכטערן די גזירות פון דער צענטראַלער מאַכט אין פּעטערבורג. עס פלעגן אָפֿילו זײַן כּאַלן, אַז אויף זייער פֿאַרשלאָג האָט מען אָפּגעזאָגט הויכע באַאַמטע פון זייערע אַמטן, ווײַל זיי זײַנען געווען צו שטרענג אין אויסטײַטשן דעם געזעץ, דער עיקר שטײַער־ און האַנדלס־געזעצן, וואָס האָבן שטאַרק געטראָפֿן די יידן.

אָזאַ פאַל איז געווען מיט דעם פינאַנץ־אינספּעקטאָר נאַרקעוויטש, וואָס איז אַריבערגעפירט געוואָרן קיין וויטעבסק פון קלימאָוויטש, אַן אויעזדנע שטאָט אין מאָהילעווער גובערניע. ער פלעגט אויפן שטרענגסטן אופן אויס־טײַטשן דעם געזעץ און אַרויפגעלייגט אויף די סוחרים אַזעלכע שטײַערן, וואָס זיי האָבן שוין מער ניט געקענט דערטראָגן.

דער האַנדלס־געזעץ האָט אײַנגעטיילט די פֿאַרשיידענע סחורות אין צוויי קאַטעגאָריעס — אַ העכערער און אַ נידעריקער. פּריערדיקע אינספּעקטאָרן האָבן ניט געמאַכט קיין וועזן פון דעם, וואָס זיי האָבן געפונען אין אַ געשעפט פון דער נידעריקער קאַטעגאָריע אַ קלייניע צאָל סחורה פון דער העכערער קאַטעגאָריע. גאָר אַנדערש האָט געהאַנדלט נאַרקעוויטש. קוים האָט ער גע־פונען אין אַ געשעפט פון דער נידעריקער קאַטעגאָריע די מינדסטע צאָל סחורה פון דער העכערער קאַטעגאָריע, האָט ער אַרויפגעלייגט אויף דעם קרעמער אַ שווערע שטראָף און חוץ דעם האָט ער נאָך געמוזט באַצאָלן פֿאַר אַ

דערלויבעניש פון דער העכערער קאַטעגאָריע. די דאָזיקע אַכזריותדיקע באַ־ציאונג האָט געפירט צו צוזאַמענשטויסן און אָפּט צו פּאָליציי־אינטערוועניע. די קרעמער האָבן זיך דערויף באַקלאָגט בײַם לאָקאַלן מלוכה־אַמט, וואָס דער פינאַנץ־אינספעקטאָר איז געשטאַנען אונטער זײַן יורידיקציע, אָבער גאָרניט געפּועלט. די תּשובה איז געווען קורץ און קלאָר: נאָרקעוויטש האָנדלט לויטן געזעץ, און מיר טאָרן זיך ניט מישן אין זײַנע ענינים.

איין מאָל, אין דער נאַכט פון 31־סטן דעצעמבער 1885, דער לעצטער טאָג פּאַר באַגינען די האַנדלס־דערלויבענישן, האָט ער געמאַכט אַ רעוויזיע אין אַלע גרויסע געשעפטן און מאַגאַזינען און אַרויפגעלייגט גרויסע שטראָפן אויף אַ סך סוחרים, און אויף אַזעלכע, וואָס ער האָט געהאַלטן, אַז זיי געהערן צו אַ העכערער קאַטעגאָריע, האָט ער אַרויפגעצוואונגען אַ העכערע דערלוי־בענישן און דערצו זיי נאָך באַשטראָפט, זיי זאָלן באַצאָלן קנס צוויי מאָל אַזוי פיל, ווי אַזאַ דערלויבענישן האָט געקאָסט. אין שטאָט איז געוואָרן אַ יללה, וואָס איז דערגאַנגען צום פּאָליצמייסטער. ער האָט זיך געוענדעט מיט אַ מע־מאָראַנדום צום גובערנאַטאָר, קניאַז דאָלגאָרוקאָוו (אַלעקסאַנדער דעם צווייטנס שוואָגער) און אים דערקלערט, אַז די דאָזיקע אַכזריותדיקע אויסטײַטשונג פון געזעץ וועט דערפירן צו אַ קריזיס און צו אַן עקאָנאָמישן חורבן פון דער שטאָט. דער גובערנאַטאָר האָט אײַנגעשטימט מיט דעם דאָזיקן קוק און באַ־פולמעכטיקט דעם פּאָליצמייסטער זיך צו וועגדן אין זײַן נאָמען צו דעם אָנ־פירער פון דער מלוכהשער פינאַנץ־קאַנצעלאַריע און אים אָנווײַזן אויף דער גרויסער ספּנה פּאַר דער שטאָט פון אַזאַ האַנדלונג. דער אָנפירער האָט גע־ענטפערט, אַז דער גובערנאַטאָר האָט ניט קיין רעכט זיך צו מישן אין ענינים, וואָס ווערן דורכגעפירט לויטן געזעץ.

פאַרשטייט זיך, אַז דער גובערנאַטאָר איז אויפגעבראַכט געוואָרן פון אַזאַ ענטפער און ער האָט זיך תּיכף געוענדעט טעלעגראַפיש צום מיניסטער פאַר אינעווייניקסטע ענינים וועגן דעם. אויך דער פּאָלקאָווניק פון דער זשאַנ־דאַרמעריע, קניאַז שאַכאָווסקאָי, וואָס האָט זיך דערוואוסט וועגן דער אויפ־גערעגטקייט, וואָס הערשט אין שטאָט, האָט פאַרבעטן צו זיך דעם פינאַנץ־אינספּעקטאָר און אים אָנגעוויזן אויף דער שטערונג, וואָס זײַן האַנדלונג איז גורם. דער פינאַנץ־אינספּעקטאָר האָט געהאַט אַ תּירוץ: איך האַנדל לויט דעם געזעץ. דער קניאַז האָט דערויף געזאָגט קורץ: „דעם געזעץ קענען מיר אויך, אָבער מען דאַרף אויך פאַרשטיין די כוונה פון דעם געזעץ־געבער". ער האָט זיך תּיכף געשטעלט אין פאַרבינדונג מיטן גובערנאַטאָר און מיט דער צענטראַלער מאַכט אין פּעטערבורג און אין צוויי טעג אַרום איז געקומען אַ באַפעל פון פינאַנץ־מיניסטער, אַז מען זאָל דעם פינאַנץ־אינספּעקטאָר אָפּזאָגן פון דער שטעלע לויטן פּאַראַגראַף 3, דאָס הייסט, אַז ער האָט ניט קיין מעג־לעכקייט צו באַקומען קיין אַנדער שטעלע. פאַרשטייט זיך, אַז אין יענע שוועריע יאָרן איז די דאָזיקע געשעניש גענוג אַן אויסנאַם. די שטאָט האָט פּריי

אפגעאטעמט. אויך דעם אנפירער פון דער מלוכהשער קאנצעלאריע האט מען צוליב דעם אריבערגעפירט אין אן אנדער שטאט ארײן.

בלויז אין גובערנאטאר אין וויטעבסק האט געהאט א שלעכטע באציאונג צו יידן. דאס איז געווען לעוושאוו, וואס איז געקומען פון וולאדימיר. ער האט ארויסגעגעבן געהיימע באפעלן אין אלע אויעזדן, מען זאל אכטונג געבן אויף די יידן, וואס וואוינען אין די דערפער, און ארויסטרייבן די אלע, וואס האבן זיך דארט באזעצט נאך דעם ערשטן מאי 1882. ער איז געווען א היפאקריט, וועו ער האט באדארפט, האט ער זיך געווענדעט צו די יידישע סוחרים מיט חניפות, כדי פון זיי ארויסבאקומען א בײשטײערונג פאר מלוכה־אינסטי־טוציעס, אײנרייד־נדיק זיי, אז די דאזיקע אינסטיטוציעס זײנען אין די אינטע־רעסן פון די יידן.

אזא פאל איז פארגעקומען אין 1895, וועו די קיסרין אלעקסאנדרא פיא־דאראוונא (די פרוי פון צאר ניקאלאי דעם צווייטן) האט געזומען די איניציא־טיוו צו שאפן א נעץ פון ווארשטאטן (פון דעם טיפ „פרײנד פון ארבעט") אין די רוסישע שטעט, כדי צו פארשפרייטן ארבעט און היים־אינדוסטריע צווישן אלטע און אינוואלידן. צו דעם צווק האט זי פאררופן א קאנפערענץ פון גובערנאטארן אין פעטערבורג און זיי פארגעלייגט צו שאפן אזוינע אינסטי־טוציעס בײ זיי אין די שטעט. פארשטייט זיך, אז לעוושאוו האט אויך געוואלט ארויסווײזן זײן איבערגעגעבנקייט צום ווילן פון דער קיסרין און צו גרינדן אזא אינסטיטוציע אויפן חשבון פון יידישע בײשטײערונגען. וועו ער איז צוריקגעקומען פון דער קאנפערענץ, האט לעוושאוו פארבעטן צו זיך א פאר יידישע גבירים. די אויפנאמע איז פארגעקומען אין „קייזערלעכן" זאל פון זײן פאלאץ. ער האט די פארבעטענע געסט שיין אויפגענומען און זיי דערצײלט, אז ער איז נאר וואס צוריקגעקומען פון פעטערבורג, וואו עס האבן געזומען בלאזן — ווי עס דאכט זיך אים — נײע ווינטן וואס שײכן די מינדערהייטן און אז זיי וועלן באקומען גלײכע רעכט. דער נײער גדאנק, די איניציאטיוו פון דער קיסרין צו בויען אינסטיטוציעס פאר אלטע, וואס קענען נאך ארבעטן בײ לײכטע מלאכות און אינדוסטריע, וועט ברענגען א גרויסן נוצן דעם גאנצן לאנד. אין אזעלכע אינסטיטוציעס וועט מען אננעמען אלע אפליקאנטן אן שום אונטערשייד פון אמונה און אפשטאם. דער אויספיר איז געווען: יידן, לייגט ארײן די האנט אין קעשענע. די געסט האבן טאקע אזוי געטאן. עס זײנען אויפגעזאמלט געווארן גרויסע סומעס געלט. מיט א וואך שפעטער האבן זיך די יידן דערוואוסט, אז דער זעלבער לעוושאוו האט ארויסגעשיקט א שארפן באפעל צום איספראוויניק אין וועליזש אנצונעמען שטרענגע מיטלען קעגן די דארפס־יידן פון יענעם אויעזד. ניט געקוקט אויף דער געהיימקייט פון דעם ענין, איז א קאפיע פון דעם באפעל ארײנגעפאלן אין די הענט פון געוויסע יידישע כלל־טוער און זיי האבן אים פארעפנטלעכט. פארשטייט זיך, אז פון אלע זײנע שיינע הבטחות איז גארניט געווארן.

דער אַטענטאַט אויף אַלעקסאַנדער דעם צווייטן האָט געטראָפן דאָס רוב רוסישע יידן ווי אַ דונער. די קלאַנגען, וואָס האָבן זיך געטראָגן, אַז יידן באַ־טייליקן זיך אין דער באַוועגונג, וואָס האָט דורכגעפירט דעם מאָרד, און די פראָפאַנדע צווישן די מאַסן, אַז יידן עקספלואַטירן זיי, האָבן דערשלאָגן דעם עולם. הגם אין דער צפון־מערב־געגנט זיצנען די באַציאונגען צווישן יידן און ניט־יידן געווען אַ סך פרייַנדלעכער ווי אין דרום, איז אויך די געגנט ניט אינגאַנצן פרי געווען פון אַ פאַניק־שטימונג. אמת, דער מאָטיוו, אַז יידן זיצנען פויל און ווילן ניט אַרבעטן, איז ניט חל געווען אויף וויטעבסקער יידן, וואָס האָבן געטאָן די שווערסטע אַרבעטן אין דער ציגל־פאַבריק אוֹן אין אַנדערע בוי־צווייגן און האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער פלייסיקייט, אַזוי אַז אפילו גויים האָבן גיכער אָנגעשטעלט יידישע אַרבעטער ווי גויאישע. אָבער דאָס איז אַלץ ניט געווען קיין גראַנטיע. אָט פאַרשפרייטן זיך קלאַנגען, אַז מען גייט מאַכן אַ פאָגראָם אין שטאָט. מען האָט שוין אפילו באַשטימט אַ צייט — אין מאַי 1881, ווען דאָס מיליטער גייט אַריבער אין די זומער־לאַגערן קיין מאָהילעוו. עס איז אָנגעפאַלן אַן אימה אויף די וויטעבסקער יידן אוֹן מען האָט געמוסן זוכן עצות. דעמאָלט איז געקומען קיין וויטעבסק דער קאָמענדאַנט פוןווילנער ראַיאָן, וואָס צו אים האָט אויך געהערט ווי־טעבסק, דער גראַף טאָטלעבן. ער איז אינגעשטאַנען אין גובערנאַטאָרס פאַלאַץ. די יידן האָבן געשיקט אַ דעלעגאַציע צום גראַף צו ציען זיין אויפמערקזאַמקייט אויף דער ערנסטער לאַגע, וואָס האָט זיך געשאַפן. די דעלעגאַציע איז אויפ־געמוסן געווארן פון גובערנאַטאָר פאָן וואַל. ער האָט געזאָגט: „איך האָב שוין געערעט מיטן גראַף וועגן דער לאַגע, אוֹן ער האָט באַשלאָסן ניט אַוועק־צונעמען דאָס מיליטער פון וויטעבסק. מען וועט בויען ספּעציעלע באַראַקן פאַרן זומער אין דער געגנט. איר קענט זיין זיכער, אַז בייַ מיר וועלן קיין פאָגראָמען ניט זיין". זיצנע ווערטער האָבן באַרואיקט די געמיטער. ער האָט געהאַלטן וואָרט. דאָס מיליטער איז געבליבן אין שטאָט, בלויז אַ טייל איז אַוועק אויף מאַנעווערס קיין מאָהילעוו.

די ציוניסטישע באַוועגונג

די אָנגעצויגענע לאַגע אין לאַנד האָט זיך אָבער פאַרט שלעכט אָפּ־ג־רופן אויך אויף וויטעבסק. אין וויטעבסק איז געווען אַ קלוב, וואָס די מיט־גלידער זיצנען באַשטאַנען פון דער אַריסטאָקראַטיע און דער אינטעליגענץ. בלויז געציילטע יידן, ווי דאָקטוירים און גרויסע סוחרים, זיצנען אָנגענומען געוואָרן. אין קלוב גופא האָט מען פון קיין ראַסן־דיסקרימינאַציע ניט געווואוסט. אָבער אין די קריטישע טעג, ווען דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך אינגעבירגערט אין די „הויכע ספערעס", האָבן זיך דאָרט אויך די באַציאונגען געביטן. איין מאָל בייַ אַ פאַרזאַמלונג האָט זיך אַ דאָקטאָר אַרויסגעכאַפּט מיט די וועדטער „פאַרשאָלטענע יידן". צווויי יידן, באַרימטע דאָקטוירים, ד"ר מייזל און ד"ר

וועליקאָווסקי (אַנטאָקאָלסקיס שוואָגער), האָבן זיך אויפגעשטעלט און געגעבן אַ קלאַפּ אין טיש: „מיר זײַנען אויך פון די פאַרשאָלטענע יידן, וואָס אירווילט פון זיי אָפּשפּאָטן. מיר דערקלערן, אַז מיר זײַנען שטאָלץ מיט אונזער אָפּשטאַם".

די דאָזיקע ווערטער האָבן זיך גיך פאַרשפּרייט איבער דער שטאָט און געמאַכט אַ רושם. יונג און אַלט, אַפילו מענטשן, וואָס האָבן זיך שוין לאַנג דערוויסט פון יידישע אינטערעסן, האָבן אָנגעהויבן רעדן וועגן נצח ישראל. אין וויטעבסק האָט דעמאָלט געוואוינט דער באַוואוסטער מיכל האַלפּערן און בײַ אים אין הויז פלעגט זיך צוזאַמענקומען די שטאָטישע אינטעליגענץ. דאָרט פלעגט מען אָפט דיסקוטירן די דאָזיקע פראַגע. בײַ אַזאַ דיסקוסיע האָט ד"ר עליאַשבערג געשטעלט די פראַגע: צי זײַנען מיר יידן ניט מסוגל אויפּצוהויבן אַ יידישע מדינה? מיר האָבן גענוג אינטעליגענטע כוחות דערויף. ווען מיר זאָלן אויפהויבן די פראַגע אין דער עפּנטלעכקייט, וואָלט זי בלי שום ספק געפונען אַן אָפּקלאַנג און עס וואָלט אויך געגעבן געווארן די הילף, וואָס איז נויטיק פאַר אַזאַ זאַך.

פון דער אַנדערער זײַט, האָט מען געמוזט טראַכטן וועגן תיכפדיקער הילף פאַר די קרבנות פון פאָגראָמען. אונטער דער אָנפירערשאַפט פון באַראָן גראַצ'יע גינצבורג איז געשאַפן געווארן אַ קאָמיטעט פאַר דעם צוועק, וואָס האָט אויך געהאַט אַן אָפּטיילונג אין וויטעבסק. די וויטעבסקער עסקנים ר' שלמה שמערלינג, דער אַמטשיסלאַווער רב ר' הלל סאַלאַנטער און אַנדערע האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט דער דאָזיקער אַרבעט. איין מאָל נאָך אַזאַ אסיפה זײַנען די באַטיליקטע אַוועקגעפאָרן זיך באַראַטן מיטן ליובאַוויטשער רבין, דעם זון פון בעל צמח צדק. פון ליובאַוויטש זײַנען דאָס רוב באַטיליקטע אַוועק קיין פעטערבורג. דאָרט איז פאַרגעקומען אַ זיצונג אונטער געשלאָסענע טירן און אַפילו די פאַרטרעטער פון דער פרעסע זײַנען ניט צוגעלאָזט געווארן. בײַ דער זיצונג איז געשען עפּעס, וואָס האָט אויפגערודערט דעם יידישן כלל. ר' שלמה שמערלינג האָט אין גרויס אויפרעגונג אויסגעמאָלט דעם מצב און כלוצים אַוועקגעפאָלן אַ טויטער פון אַ האַרץ־אַטאַקע. מען האָט אויף אים געקוקט ווי אויף אַ קדוש. אין זײַנע קליידער האָט ער געהאַט אײַנגענייט 10,000 רובל, וואָס ער האָט אָנגעגרייט פאַר די פאָגראָם־קרבנות.

דער געדאַנק וועגן אַ יידישער מדינה האָט זיך אין וויטעבסק פאַרשפּרייט פאַמעלעך. אויף דער העברעאישער פרעסע פון יענע יאָרן — „המליץ", „המגיד", „השחר" — זײַנען אין וויטעבסק געווען בלויז אַ קליינע צאָל אַבאָנענטן. דער עיקר האָט מען אויסגעשריבן דעם „המליץ". די אַנדערע זשורנאַלן האָט מען אין שטאָט כמעט ניט געזען. די „הצפירה" איז אין די ערשטע יאָרן געווען פאַסיוו צום דאָזיקן געדאַנק. די פאָר לייענער פון „המליץ" זײַנען געווען פון מיטלקלאַס, וואָס האָבן געהאַט קנאַפּ השפּעה אויפן כלל לעבן. זיי פלעגן זיצן און זיך חקרענען וועגן דעם ענין, און דער גרויסער עולם האָט

אויף זיי געקוקט ווי אויף בטלנים. אמת, מען האָט זיך דערציילט, אַז אין אַנ־דערע שטעט — ווילנע, ביאַליסטאָק און קאָוונע — איז דער דאָזיקער געדאַנק געוואָרן דער ברענפונקט פון יידישע אינטערעסן.

אין וויטעבסק האָט זיך דער געדאַנק אויסגעדריקט אין דעם, וואָס אויף דער איניציאַטיוו פון אַ העברעאישן לערער, כאַסין, איז געגרינדעט געוואָרן אין דריטן שטאָט־טייל אַ העברעאישע ביבליאָטעק. די ביבליאָטעק איז געווען אין אַ קליין צימערל אין דער דירה פון כאַסינען און איז באַשטאַנען פון אַ גאַר באַגרענעצטער צאָל ביכער און זשורנאַלן. זי איז אויפגעהאַלטן געוואָרן פון אַ פּאָר גבירישע קינדער. דאָרט פלעגט מען זיך צוזאַמענקומען און דיס־קוטירן אַן אַרטיקל אין „השחר" אָדער „הבוקר אור". אַזוי אַרום איז פאַרזייט געוואָרן דאָס ערשטע קערנדל פון חיבת־ציון אין וויטעבסק. דער גאַנצער ענין איז נאָך דעמאָלט געווען ניט גאָר קלאָר. ארז [אַלעקסאַנדער צעדערבוים] אין „המליץ", וואָס איז געווען די ערשטע צייטונג מיט אַ פאָזיטיווער שטעלונג צו דער פראַגע, האָט נאָך ניט געהאַט געענטפערט אויף דער פראַגע: עמיג־רירן אָדער בלייבן אויפן אָרט? און אויב עמיגרירן, איז וואוהין? דערצו האָט מען זיך אָנגעשטויסן אויף צוויי שווערקייטן. די פרומע האָבן אויסגעטייטשט דעם שריט ווי אַ פרואוו „דוחק צו זיין דעם קץ". די יוגנטלעכע אינטעליגענץ ווידער איז געווען נוטה צו די רוסישע רעוואָלוציאָנערן.

אין אַזאַ לאָגע האָט זיך געפונען די חיבת־ציון באַוועגונג אין וויטעבסק אין 1881—1882. איגנאַטיעווס דעמיסיע האָט אַביסל באַרואיקט דעם עולם, אָבער ניט אויף לאַנג.

אין 1883 איז ר' משה וויטענבערג, איינער פון די גרעסטע גבירים אין וויטעבסק, אַוועק קיין ארץ־ישראל. ער האָט מיט זיך מיטגענומען זיין גאַנץ פאַרמעגן, וואָס מען האָט געשאַצט אויף 700,000 רובל. ער האָט אויפגעבויט אין ירושלים די באַרימטע וויטענבערג־הויזער. מען האָט געזאָגט אין שטאָט, אַז אַ רעוויזיע, וואָס מען האָט געמאַכט אין זיין הויז, האָט אַ סך געהאַט צו טון מיט זיין באַשלוס צו פאָרן קיין ארץ־ישראל. היות ווי וויטענבערג איז געווען אַ הייסער חסיד פון ליובאַוויטשער רבין, איז זיכער, אַז ער איז געפאָרן מיט זיין הסכמה. מיט אים איז געפאָרן אַ יונגערמאַן פון אַן אָנגעזעענער משפּחה — יצחק קאַמינעץ. אין ארץ־ישראל האָט ער געביטן זיין נאָמען אויף חגיז, זיך געמומען צום האַנדל און געווארן אַ גרויסער גביר. אונטער דער ווירקונג פון וויטענבערגס בריוו איז נאָך אַ פאַרמעגלעכער מענטש אַוועק קיין ארץ־ישראל — לוי־יצחק אידלסאָן, דער פאָטער פון שמואל אידלסאָן פון תל־אביב.

דער געדאַנק פון חיבת־ציון האָט זיך שטאַרק פאַרויסגערוקט, ווען עס איז געקומען קיין וויטעבסק דער באַרימטער מגיד ר' חיים־זונדל מכפּה. צוויי חדשים איז ער געווען אין שטאָט און פאָר דער גאַנצער צייט זיינען די שולן געווען געפאַקט, אַפילו פון די שכנותדיקע שטעטלעך איז מען אים גע־

קומען הערן. ער פלעגט מאריך זײַן און טייל מאָל האָט די דרשה געדויערט אַפילו ביז דרײַ שעה. דעם געדאַנק פון חיבת־ציון האָט ער אַזוי ווי דרך־אגב אַרײַנגעוועבט אין זײַן דרשה. אַזוי אַרום האָט זיך אים אײַנגעגעבן אײַנצונעמען אַפילו די גרויסע שול אין זאַהאָריע, וואו די גבאים זײַנען געווען גרויסע קעגנער פון דער באַוועגונג.

אין יענער צײַט האָט זיך פאַרשפרייט אַן אויפרוף אונטער דער חתימה פון ר׳ מרדכי עליאַשבערג און ר׳ שמואל מאָהילעווער, אַז מען זאָל אַוועקשטעלן ערב יום־כיפור אין אַלע שולן קערות פאַר ישוב ארץ־ישראל. אין וויטעבסק האָבן זיך מיט דעם אָפּגעגעבן אַ צאָל יוגנטלעכע און די רעזולטאַטן זײַנען געווען זייער גוטע. אויך האָט מען דעמאָלט אײַנגעפירט דעם פאַרקויף פון ארץ־ישראל אתרוגים, דער עיקר נאָך דעם פּאָגראָם אין קאָרפו. איינער פון די גרויסע אתרוגים־סוחרים אין וויטעבסק, ר׳ הלל ריוולין, וואָס פלעגט פאָרן יעדעס יאָר קיין טריעסט צו קויפן אתרוגים און לולבים, איז געפאָרן קיין ארץ־ישראל און פון דאָרט געבראַכט די דאָזיקע סחורה. אַפילו די חב״דער חסידים האָבן געבענטשט מיט ארץ־ישראל אתרוגים.

די שטרעבונגען זײַנען גאַלווַניזירט געווארן דורך דער קאַטאַוויצער קאָנפערענץ און באַלד נאָך דעם איז אויסגעקליבן געווארן אַ פאַרשטייער פון וויטעבסק — עמנואל סאָלאָוויי. ער איז געווען זייער איבערגעגעבן דער באַוועגונג און געגאַנגען איבער די הײזער צו ווערבירן מיטגלידער. נאָך דעם גירוש מאָסקווע האָבן זיך באַזעצט אין וויטעבסק ראובן ברײַנין, דוד פּינסקי און ברײַנינס שוואָגער אַמסטערדאַם (דעמאָלט נאָך אַ הייסער חובב־ציון). ברײַנינס שטוב איז געווארן דער צענטער פון דער חיבת־ציון פראַפאַגאַנדע. ברײַנין האָט אויך ווײַטער אָנגעפירט די פראָפאַגאַנדע אין די שולן. איין מאָל בעת ער האָט געזאָלט האַלטן אַ רעדע אין דער גרויסער שול אין זאַהאָריע, האָבן זיך אַרײַנגעריסן די רעליגיעזע פאַנאַטיקער, פאַר וועמען דער נאָמען ברײַנין איז געווען לא יזכר ולא יפקד, און ניט דערלאָזט אים ריידן. אויך פּינסקי און אַמסטערדאַם זײַנען געווען זייער טעטיק אין פאַרשפרייטן דעם געדאַנק צווישן דער יוגנט און די מאַסן.

אין יענער צײַט האָט דער לערער מאיר מאַגרגוט געגרינדעט אַ חדר מתוקן. אַנדערע לערער האָבן אויך אָנגעהויבן לערנען די העברעאישע שפּראַך. איינער אַ יונגערמאַן מאַלקין האָט געעפנט אַ העברעאישע ביבליאָטעק. אין איר האָבן זיך געפונען ביכער, וואָס האָבן בלויז באַהאַנדלט די פראַגע פון חיבת־ציון. עס איז אויך געגרינדעט געווארן אַ רעדנער־קרײַז, וואָס האָט באַזאָרגט רעדנער פאַר פאַרזאַמלונגען. צוויישן די דאָזיקע רעדנער האָט זיך אויסגעצייכנט אַ סטודענט פון יורידישן פאַקולטעט, פּרוסקאָוו.

באַלד איז אויפגעקומען די שפּראַכן־פּראָגע. ברײַנין איז געווען אַ שאַרפער קעגנער פון יידיש און געריידט נאָר רוסיש. אַנדערע האָבן געהאַלטן, אַז יידיש האָט אַ געוואַלדיקע השפּעה אויף די מאַסן און אַז ס׳איז ניטאָ קיין שום

מורא, אז יידיש וועט פאַרכאַפן דאָס אָרט פון דער העברעאישער האַרינטע. אַדרבא די אָנהענגער פון יידיש זײַנען אויך געווען קנאים פאַר דער העברע־ אישער שפּראַך און זיי האָבן זי דער עיקר פאַרשפּרייט אין גאַס.

ברײַנינס שטעלונג צו יידיש איז געווען אַביסל מאָדנע. ער אַליין איז דערצויגן געוואָרן אויף דער דאָזיקער שפּראַך און לויט זײַן אָנשויאונג איז ער געשטאַנען נאָענט צו די מאַסן. די אינטעליגענטע קרײַזן, פאַרשטייט זיך, האָבן זיך געהאַלטן בײַ ברײַנינס שיטה און געפירט זייערע דיסקוסיעס אויף רוסיש, העברעאיש האָט זיך שווער געריבן, אַפילו די פאַרברענטע אָנהענגער פון העברעאיש אַליין האָבן געהאָט שוועריקייטן זיך אויסצודריקן אויף העברעאיש און זיך געמוזט אַרויסהעלפן מיט רוסיש אָדער יידיש. דאָס רוב איז אָבער געווען פאַר יידיש. שפּעטער האָט ברײַנין גופא אײַנגעזען, אַז זײַנע קעגנער זײַנען געריבן, און ער אַליין האָט שוין געריבן אַ זאַפּטיקן, ליטעראַרישן יידיש.

בכל אופן האָט ברײַנין געהאָט אַ שטאַרקע ווירקונג אויף דער יוגנט און זי מקרב געווען צו נאַציאָנאַלע ווערטן און חיבת־ציון. די דיסקוסיעס, אין וועלכע עס פלעגן זיך באַטייליקן הן רעליגיעזע און הן וועלטלעכע יוגנטלעכע, האָבן געפירט דערצו, אַז די וועלטלעכע האָבן זיך דערנעענטערט ביסלעכווײַז צו רעליגיעזע אָנשויאונגען און זיי שוין ניט מער באַטראַכט ווי רעשטלעך פון מיטלעלטערלעכע באַגריפן. אין דעם פּרט איז ברײַנין געווען אַ מוסטער. ער איז געווען זייער אָפּגעהיט אין זײַנע ווערטער און אַלע מאָל אַרויסגעווײַזן דעם ורעסטן רעספּעקט פאַר די אָנשויאונגען פון אַנדערע.

אין איינער פון זײַנע רעדעס האָט ער דערקלערט, אַז די באַוועגונג קען זיך אַנטוויקלען אין לענדער, וואו די יידישע מערכה איז ניט קיין נאָרמאַלע און זייער אַ שלעכטע, דאָרט קומט מען צום באַשלוס, אַז עס איז קיין אַנדער אויסוועג ניטאָ סײַדן ארץ־ישראל. אָבער אויך אין אַ לאַנד, וואו יידן האָבן באַקומען גלײַכבאַרעכטיקונג, קען בײַ זיי אויפקומען דער געדאַנק פון באַ־ זײַען מלכות בית דוד, והראיה די ראָטשילד משפּחה אין פראַנקרײַך. איינער פון די צוהערער, אַ רעליגיעזער בחור, האָט געפונען אַן אָנשפּאַר פאַר דעם געדאַנק אין דער גמרא: משיח וועט ניט קומען סײַדן אין אַ דור וואָס וועט זײַן כולו חיים אָדער כולו זכאי.

עס איז כדאי צו דערמאָנען די פרײַנדלעכע שטעלונג פון פרוי ברײַנין, הגם זי האָט ניט געטיילט די אָנשויאונגען פון איר מאַן און איז מער נוטה געווען לינקס, האָט זי אויפגענומען בסבר פּנים יפות אַלע, וואָס זײַנען גע־ קומען צו איר אין שטוב צוליב חיבת־ציון־ענינים. דער עול פון מקרב זײַן די געסט איז, פאַרשטייט זיך, געפאַלן אויף איר און זי האָט זיך טאַקע באַמיט, אַז יעדערער זאָל זיך פילן היימיש. די ברײַנינס האָבן געוואוינט אין וויטעבסק אַן ערך צוויי יאָר. היות ווי זייער מאַטעריעלע לאַגע האָט זיך ניט פאַרבע־

סערט, האָט ראובן ברזינין באַשלאָסן צו פאָרן קיין אויסלאַנד און דאָרט ממשיך זײַן זײַנע אַקאַדעמישע לימודים.

אין אַלע קרײַזן האָט מען זיך אָנגעהויבן באַציען צו דער חיבת־ציון באַוועגונג מיט דרך־ארץ. אָפילו די אָרטאָדאָקסישע אָפּאָזיציע האָט אויך אײַנגעגונג, אַז די באַוועגונג „רייניקט די טמאים" — דאָס הייסט אַ סך יוגנטלעכע זײַנען דורך איר צוריקגעקומען צום יידנטום און יידישקייט. בכלל האָט די באַוועגונג אין וויטעבסק צוגעצויגן רעליגיעזע מענטשן, וואָס זייער פרומקייט איז אָפילו געווען אָנערקענט בײַ די חב"דער חסידים. גראָד די דאָזיקע אָנהענגער פון חיבת־ציון האָבן אַרײַנגעבראַכט אין איר אַ חסידישן ברען און אַ געוואַלדיקע התלהבות.

חוץ אינטעליגענטן האָט דער גירוש מאָסקווע אויך געבראַכט קיין וויטעבסק אַ צאָל אָנגעזעענע אינדוסטריעלער און געשעפטסלײַט, וואָס זײַנען געווען פאַרבונדן מיט דער חיבת־ציון באַוועגונג. דער אָנגעזעענסטער צווישן זיי איז געווען וועליקאָווסקי. נאָך דעם וויַ דער ערשטער באַפולמעכטיקטער פון דעם אָדעסער קאָמיטעט, עמנואל סאָלאָוויי, איז אַוועק קיין באָבּרויסק, האָט וועליקאָווסקי פאַרנומען זײַן פּלאַץ. וועליקאָווסקי, וואָס איז אַליין געווען אַ רעליגיעזער מענטש, האָט געהאַט קאָנטאַקטן הן מיט די קרײַזן פון דער אָרטאָדאָקסיע און הן מיט דער אינטעליגענץ. דער עיקר האָבן זיך באַפרײַנדעט מיט אים די דאָקטוירים אַברהם קאָראַלטשוק, מרדכי ליבערמאַן און האַמבורג.

ד"ר ליבערמאַן איז געווען אַ שקלאָווער, אַ זון פון אַ רעליגיעזן מענטשן, וואָס האָט אויך געהאַלטן פון אַלגעמיינער בילדונג. ווען ער איז אַלט געווארן 13 יאָר, האָט ער אָנגעהויבן לערנען בײַ ר' זאב־וואלף ראַקאָווער, דעם שקלאָווער מגיד (רב איז דעמאָלט דאָרט געווען ר' י. ל. דיסקין, וואָס איז שפּעטער אַוועק קיין ארץ־ישראל און דאָרט באַקאַנט געוואָרן ווי דער בריסקער רב). ר' זאב־וואלף ראַקאָווער איז געווען אַן אויסגעצייכנטער מחנך און ער האָט שטאַרק משפּיע געווען אויף זײַן תלמיד. כּל ימיו האָט ליבערמאַן אים גערופן: מײַן רבי. אָפילו שפּעטער, ווען ער איז שוין געווען אַ באַרימטער דאָקטאָר, איז ער געבליבן איינער פון זײַנע מקורבים. ווי אַ סטודענט אין כאַרקאָווער אוניווערסיטעט, האָט ער ממש מיט מסירת־נפש אָפּגעהיט שבת און יום־טוב. מען דערציילט, אַז איין מאָל האָט אים דער רעקטאָר פאַרבעטן צו זיך אין הויז. פאַרשטייט זיך, אַז ער האָט גאָרניט טועם געווען. ווען מען האָט אים דערלאַנגט אַ גלעזל ווײַן און ער האָט זיך אָפּגעזאָגט דאָס צו טרינקען, האָט אים דער רעקטאָר אַ פרעג געטאָן: „אַזוי ווײַט האַלט עס שוין?" דערויף האָט דער סטודענט ליבערמאַן געענטפערט: „זײַנט אונזער לאַנד איז חרוב געוואָרן, דאַרפן מיר זיך אַסקעטיש אָפּגרענעצן פון די תענוגים פון לעבן". די תשובה האָט שטאַרק אויסגענומען בײַם רעקטאָר. היות ליבערמאַן האָט זיך אויך אויסגעצייכנט מיט זײַנע קענטענישן פון אַנטיקע שפראַכן און אַנ־

דערע וויסנשאפטן, האָט אים דער רעקטאָר אויסגעקליבן פאַר אַ פּריוואַטן לערער פאַר זײַן זון.

ליבערמאַן איז געבליבן געטרײַ זײַן רבינס תורה אויך שפּעטער, ווען ער איז שוין געווען אַ באַרימטער דאָקטאָר. ער האָט אָפּגעהיט שבת און יום־טוב, אויף ווי ווײַט מעגלעך האָט ער יעדן טאָג אָפּגעגעבן צײַט אויף לערנען. זײַן באַציאונג צו די פּאַציענטן איז געווען אַן אויסערגעווײנטלעכע. אין אַ סך פאַלן האָט ער ניט גענומען קיין געצאָלט. טייל מאָל פלעגט ער נאָך איבערלאָזן אַ פּאָר רובל. אַזאַ פּראָפּעסיאָנעלע באַגעגעניש מיט איינעם פון די חובבי־ציון אין וויטעבסק האָט דערפירט דערצו, אַז זיי זײַנען געבליבן די בעסטע פרײַנד אויפן גאַנצן לעבן. דער דאָזיקער מענטש איז געווען דער אייגנטימער פון אַ פאַבריק אין עק שטאָט. איינער פון די אַרבעטער, וואָס האָט געוואוינט אין אַ שטיבל אין פאַבריק־הויף, איז פלוצים ערנסט קראַנק געוואָרן. די פרוי פון קראַנקן האָט געלאָזט רופן ד״ר ליבערמאַנען. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער פּאַציענט, וואָס איז געווען אַן אַלקאָהאָליקער, האָט באַקומען אַן אָנצינדונג אין מאָגן. דער אייגנטימער פון דער פאַבריק, וואָס האָט שטענדיק געמוסרט דעם אַרבעטער און זײַן פרוי, הלמאי זיי זײַנען אַזוי פאַרקאָכט אין דעם ביטערן טראָפן און גיבן דערויף אויס זייער גאַנץ פאַרדינסט, האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט און געמוסרט די פרוי: „אָט זעט דעם פּועל־יוצא פון אײַער אויפּפירונג! איר האָט ניט קיין גראָשן און דאָ ווען איר דאַרפן באַצאָלן דעם דאָקטאָר“. נאָך דעם וויזיט, ווען ד״ר ליבערמאַן איז אַרויסגעגאַנגען, האָט דער אייגנטימער אים געוואָלט באַצאָלן פאַר דעם וויזיט, אָבער ער האָט דאָס געלט ניט געוואָלט נעמען. צו מאָרגנס איז דעם חולה ערגער געוואָרן און די פרוי האָט נאָך אַמאָל געלאָזט רופן ליבערמאַנען. בעת דעם וויזיט האָט זי אים געזאָגט, אַז מסתמא האָט אים דער אייגנטימער פון דער פאַבריק באַצאָלט. ליבערמאַן האָט דערויף גאָרניט געענטפערט. נאָר ווען ער איז אַרויסגעגאַנגען פון פּאַציענט, האָט ער זיך געוועגדעט צום אייגנטימער מיט אַ בייז פּנים און געזאָגט: „ווי אַזוי האָט איר געוואָגט אָפּצונאַרן די פרוי און איר זאָגן, אַז איר האָט מיר באַצאָלט פאַרן וויזיט, בעת איך בין אָפּגעהיט אין אַזעלכע פאַלן מקדש השם צו זײַן“. דער אייגנטימער האָט אים געפּראוואט דערקלערן די סיבה, אָבער ער איז אַוועק אין גרויס כּעס. סוף כּל סוף האָט ליבערמאַן אײַנגעזען, פאַרוואָס דער אייגנטימער האָט אַזוי געטאָן, און די צוויי זײַנען געבליבן די בעסטע פרײַנד.

צוליב זײַן אַרבעט אין דער חיבת־ציון באַוועגונג איז ד״ר ליבערמאַן געקומען אין פרײַנדלעכן קאָנטאַקט מיט ד״ר קאָראַלטשוקן. חוץ זײַן גרויסער גענײטקייט אין מעדיצין, איז ד״ר קאָראַלטשוק אויך געווען פאַראינטערעסירט אין דעם פילאָסאָפישן אַספּעקט פון רעליגיע, און דאָס האָט זיי גײַסטיק פאַר־בונדן. אַ וויכטיק אָרט אין דער חיבת־ציון באַוועגונג האָט דעמאָלט פאַרנומען די פּראָבלעם פון חינוך. נאָך לאַנגער מי האָבן זיי באַווירקט די מלמדים און

ראשי־ישיבות, אַז זיי זאָלן אײַנפירן מעסיקע רעפאָרמען אין דעם מעטאָד פון לערנען. דאָס האָט זיך ניט לײַכט אײַנגעגעבן, מען האָט געמוזט רופן אַסיפות און פּרוואָווען באַווירקן די מלמדים, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז „יעדע נײַע זאַך איז אסור מן התורה". ערשט נאָך דעם, ווי ד״ר קאָראַלטשוק האָט אָנגעוויזן אויף דעם געפאַלענעם סאָציאַלן מצב פון דעם מלמד, וואָס איז געווען אַ סינאָנים פאַר אַ בטלן, האָבן די מלמדים אײַנגעזען, אַז מען דאַרף טאַקע עפּעס טון דעם מצב צו פאַרבעסערן.

די פּראַקטישע אַרבעט פון ווערבירן חברים פאַר דער באַוועגונג האָט געטאָן וועליקאָווסקי, דער באָפולמעכטיקטער פון אָדעסער קאָמיטעט. אויף דעם געביט האָט ער אויפגעטאָן גרויסע זאַכן, אַזוי אַז יצחק ניסנבוים, דער סעק־רעטאַר פון ר׳ שמואל מאָהילעווער, האָט אים ספּעציעל געריפט אין „המליץ" און דערבײַ אָנגעוויזן, אַז וויטעבסק איז געווען אײַנע פון די אַקטיוווסטע שטעט אין דער באַוועגונג.

אין יענער צײַט האָט די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אָנגעהויבן צו קאָנקורירן מיט חיבת־ציון. פון אַלגעמיינעם אינטערנאַציאָנאַלן שטאַנד־פונקט האָט זי געטומען באַקעמפן די נאַציאָנאַלע באַוועגונג, וואָס האָט זיך געשטעלט אויפן באַזיס פון שלילת הגלות. עס זײַנען אָנגעגאַנגען הייסע דעבאַטן און טייל מאָל איז עס אָפילו געגאַנגען ווײַטער... די נאַציאָנאַליסטן האָבן געזוכט צו באַווירקן מיטן מאָטאָליזשן כּוח און מיט דעם „קול יעקב", בעת דער צד שכנגד האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט פאַר די „ידי עשו". אין דער דאָזיקער אַרבעט האָבן זיך אויסגעצייכנט יעקב סאָפּגיר און יאָכנין. זיי האָבן באַקומען ממשותדיקע הילף פון די יוגנטלעכע, וואָס פלעגן ריידן אין די שולן, אונטער דער הדרכה פון די צוויי איבערגעגעבענע טוער — ד״ר ליבערמאַן און ד״ר קאָראַלטשוק. צווישן די דאָזיקע איז כּדאי צו דערמאָנען די זייער פּאָפּולערע: שלמה־אליעזר רים, מענדל הורוויץ (שפּעטער אַ לערער אין כּהנס גימנאַזיע אין ווילנע) און אַנדערע.

דער טעמפּ פון דער אַרבעט איז אַבּיסל אָפּגעשטעלט געוואָרן צוליב די ידיעות וועגן קריזיס אין ארץ־ישראל. אויך אחד־העמס קריטיק האָט אַבּיסל אָפּגעקילט דעם ענטוזיאַזם. ד״ר ליבערמאַן האָט זייער געהאַלטן פון אַחד־העמען און זיך שטאַרק געריכטעט מיט זײַן מיינונג, הגם ער האָט ניט מסכּים געווען מיט זײַן רעליגיעזן קוק.

אין דער דאָזיקער אַטמאָספער האָט זיך באַוויזן הערצלס „יודענשטאַט". די נאַציאָנאַליסטן אין וויטעבסק זײַנען תּיכף פאַרכאַפּט געוואָרן פון דעם בוך. די קעגנער האָבן אין אים דערזען אַ נײַעם שבתי־צביאיזם. די נײַס וועגן אָ קאָנגרעס האָט אויפגערעגט די געמיטער, און מען האָט אַרויסגעקוקט מיט גרויס אומגעדולד אויף דער עפענונג. פאַר וואָכן איז דער קאָנגרעס געווען די איינציקע טעמע פון שמועס. וועו דער עולם האָט געלייענט הערצלס און

נאָרדויס רעדעס אין די צײַטונגען, זײַנען זיי געבליבן אָן ווערטער. אָפילו די עקסטרעמע רעליגיעזע יידן האָבן צוגעגעבן: אַז דאָס איז אַ נבואישע וויזיע!

דער וויטעבסקער דעלעגאַט צום קאָנגרעס איז געווען עמנואל סאָלאָוויי, וואָס איז געווען דער ערשטער באָפולמעכטיקטער פון די חובבי־ציון אין וויטעבסק, אָבער בעת דעם קאָנגרעס האָט ער שוין געוואוינט אין באָבּרויסק. היות ער איז ניט געווען קיין געניטער רעדנער, האָט ער אָפגעגעבן אַ באַריכט פאַר בלויז אַ באַגרענעצטער גרופּע. די מאַסן האָבן באַקומען זייער אינפאָרמאַציע פון די צירקולאַרן, וואָס זײַנען אָנגעקומען פון ד״ר כהן־בערנשטיין אין קישענעוו. מען האָט אַנאָנסירט דעם פאַרקויף פון שקלים און אַזוי אַרום געמאַכט די מאַסן פאַר אָנטיילנעמער אין דער באָוועגונג. די אָנפירערשאַפט פון דעם פאַרקויף פון די שקלים איז איבערגענומען געוואָרן פון ד״ר אַדלער, אַן אייניקל פון ר׳ ישראל סאָלאָנטער, וואָס האָט זיך דעמאָלט באַזעצט בײַ אונז אין שטאָט. אין ערשטן יאָר זײַנען אין וויטעבסק פאַרקויפט געוואָרן 1,000 שקלים.

מען האָט זיך גענומען גרייטן צום צווייטן קאָנגרעס. די קולטור־אַרבעט האָט זיך אויך פאַרשטארקט. עס זײַנען צוגעקומען נײַע חדרים־מתוקנים, מען האָט זיך אָנגעהויבן צו באָנוצן מיט דער העברעאישער שפּראַך אויף עפּנטלעכע אַרויסטרעטונגען און פאַרשטעלונגען. פאַר אַ דעלעגאַט צום קאָנגרעס איז אויסגעקליבן געוואָרן שמעון וועליקאָווסקי. אין יענעם יאָר האָט דאָס ציוניסטישע וויטעבסק געליטן אַ גרויסע אבידה. ד״ר קאָראַלטשוק איז געשטאָרבן פון פלעק־טיפוס, מיט וועלכן ער האָט זיך אָנגעשטעקט פון אַ פּאַציענט. אין „המליץ״ האָט אים געמאַכט אַ הספּד ר׳ יצחק ניסנבוים. ער האָט דערציילט, אַז דער פאַרשטאָרבענער האָט געהאַט אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן פאַר איריגאַציע אין ארץ־ישראל.

נאָכן צווייטן ציוניסטישן קאָנגרעס האָבן מיר אויך אין וויטעבסק אָנגעהויבן צו פאַרקויפן אַקציעס פון דער יידישער קאָלאָניאַל־באַנק. דער גרונד־קאַפּיטאַל פון דער באַנק האָט געזאָלט באַשטיין פון צוואַנציק מיליאָן רובל. אויף סופות האָט מען צונויפגערופן אַ גרויסע פאַרזאַמלונג אין איינעם פון די גרעסטע זאַלן. עס זײַנען געקומען מענטשן, וואָס זײַנען ביז דעמאָלט געשטאַנען פון דער ווײַטנס. ס׳זײַנען אויף דער שטעלע פאַרקויפט געוואָרן 300 אַקציעס. עס איז געשאַפן געוואָרן אַ ספּעציעלער קאָמיטעט פאַר דעם צוועק, וואָס האָט אײַנגעטיילט די שטאָט צווישן זיך, און מען איז געגאַנגען פון הויז צו הויז לויט אַ צוגעגרייטער רשימה. ניט אומעטום האָט מען די אַקציע־פאַרקויפער שיין אויפגענומען. עס איז געווען אַ פאַל, וואו ה׳ וועליקאָווסקי, דער אָנפירער פון דער אַרבעט, איז אַרײַנגעקומען מיט ה׳ בעזסמערטני צו אַ גביר, אַ קעגנער פון ציוניזם, וואָס האָט בשום אופן ניט געוואָלט קויפן קיין אַקציעס. עס האָט זיך אָנטוויקלט אַ שאַרפע דיסקוסיע צווישן אים און וועליקאָווסקין, און דער לעצטער איז פון גרויס אויפרעגונג אַוועקגעפאַלן חלשות. דערזען

אָזאָ זאָך, האָט שוין דער גביר געקויפט צען אַקציעס. אָבער דער זון זײַנער איז אַזוי געוירט געוואָרן פון דער דאָזיקער מסירת־נפש פון וועליקאָווסקין, אַז ער איז אַליין געוואָרן אַ ציוניסט.

יענעםווינטער איז געקומען קיין ווּיטעבסק הרב מלמד, דער אָנפירער פון דער פאַכשול אין דווינסק און אַ באַפולמעכטיקטער פון דער געגנט פון דער ציוניסטישער צענטראַלע. ער האָט געוועדט פאַר אַ מאַסן־פאַרזאַמלונג אין דער גרויסער זאַרוטשייער שול וועגן ציוניזם. נאָך דער רעדע זײַנען זיך די ציוניסטישע טוער מיט דעם שרײַבער יעקב ראַבינאָוויטש, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ לערער אין ווּיטעבסק, צוזאַמענגעקומען בײַ אים אין האָטעל־צימער און פאַרבראַכט לאַנגע שעהן בײַ אַ גלעזל כּרמל ווײַן, דעמאָלט דער אינציקער ארץ־ישראל פּראָדוקט, און אין שמועסן וועגן ציוניסטישע ענינים.

אין יענעם יאָר איז אַ סך אויפגעטאָן געוואָרן אויפן ציוניסטישן און ליטעראַרישן געביט. דער חדר־מתוקן פון מאיר מאַגערגוט האָט געמאַכט גרויסן פּראָגרעס. צווישן די אַנדערע העברעאישע לערער האָבן זיך אויסגעצייכנט מאַניעוויטש, מעלאַמעדאָוו און כּיקין. אַלע זײַנען זיי געווען שטאַרק איבערגעגעבן דעם ציוניסטישן געדאַנק.

צום דריטן ציוניסטישן קאָנגרעס זײַנען פאַרגעקומען וואַלן אין ווּיטעבסק, פאַר אַ דעלעגאַט איז אויסגעקליבן געוואָרן ד״ר ליבערמאַן. דעמאָלט איז אָנגעגאַנגען אין שטאָט אַ שטאַרקע יוירונג צוליב דעם אַרויסטריט פון די רבנים עקיבא ראַבינאָוויטש און י. ל. צירלסאָן אויפן 2־טן קאָנגרעס. זיי האָבן אויפגעהויבן אַ שאַרפע אַגיטאַציע קעגן דעם אָפיציעלן ציוניזם. וועג ד״ר ליבערמאַן איז צוריקגעקומען פון קאָנגרעס, האָט ער אָפּגעגעבן אַ באַריכט, אין וועלכן ער האָט געוועדט מיט גרויס התפעלות וועגן הערצלען. חול־המועד סוכות האָט ער אָפּגעגעבן אַ באַריכט בײַ אַ מאַסן־פאַרזאַמלונג אין דער זאַרוטשייער שול.

דעמאָלט איז געקומען קיין ווּיטעבסק צוליב ציוניסטישער פראָפּאַגאַנדע דער ציוניסטישער רעדנער הרב דיסקין. נאָך ד״ר ליבערמאַנס באַריכט אין דער זאַרוטשייער שול איז אַרויפגעגאַנגען הרב דיסקין אויף דער בימה און געזאָגט אַ פּאָר ווערטער. אין דער דאָזיקער רעדע האָט ער זיך עפּעס אַרויס־געכאַפּט מיט אַ פּאָר אומגעלונגענע אויסדרוקן וועגן אַ מאמר חז״ל צום פּסוק „כי קרן עור פּני משה״. נאָך דעם ווי ער האָט געענדיקט, איז נאָך אַמאָל אַרויף אויף דער בימה ד״ר ליבערמאַן און שאַרף פראָטעסטירט קעגן די דאָזיקע ווערטער און צוגעגעבן, אַז עס איז קלאָר, פאַרוואָס די רעליגיעזע באַקעמפן דעם ציוניזם, ווײַל די ציוניסטישע רעדנער מיט זייערע אומפּאַר־אַנטוואָרטלעכע רייד פּראָווואָצירן זיי. אויסגעלאָזט האָט ער, אַז אויף צו מאָרגנס בײַ דער פאַרזאַמלונג, וואָס איז אַראַנזשירט געוואָרן צוליב דעם באַזוך פון הרב דיסקין, וועט ער באַווײַזן, ווי ער איז געווען געראָטן. דער דאָזיקער שריט האָט אַרויסגערופן גרויס אויפרעגונג בײַם עולם, דער עיקר בײַ די

יוגנטלעכע, וואָס האָבן זײַן אַרויסטריט באַטראַכט פאַר אַ באַלייִדיקונג פאַר דעם גאַסט. צו מאָרגנס זײַנען געקומען אַ פּאָר ציוניסטן צום שרײַבער פון די דאָזיקע שורות, וואָס איז געווען ד״ר ליבערמאַנס אַ פרײַנד און אויף אים געהאַט אַ שטאַרקע השפּעה. זיי האָבן מיך געבעטן צו ווירקן אויף ד״ר ליבערמאַנען, אַז ער זאָל צו דער פאַרזאַמלונג ניט קומען. וויַיל עס וועט ברענגען צו אומאַנגענעמלעכקייטן. דער שרײַבער פון די שורות האָט דערפילט זײַן שליחות און געפֿרוואוט ליבערמאַנען אויפקלערן, אַז עס איז מן הסתּם דאָ פאַרגעקומען אַ מיספֿאַרשטייַעניש — דעם רב האָט זיך ניט אײַנגעגעבן צו געפינען דעם פּאַסיקן אויסדרוק, אָבער ער האָט קיין בייז ניט געמיינט. ד״ר ליבערמאַן האָט געענטפערט, אַז ער האַלט עס פאַר זײַן הייליקן חוב אויפצוקלערן דעם ענין. ער האָט טאַקע אַזוי געטאָן. ער איז געקומען צו דער פאַרזאַמלונג, וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין דער גרויסער ליובאַוויטשער שול, און שטאַרק באַטאָנט די נויטיקייט פון פאַרזיכטיקייט מצד רעדנער פאַר דער עפנטלעכקייט.

די געשעענישׂ האָט געווירקט אויף ד״ר ליבערמאַנען, אַזוי אַז ער האָט אָנגעהויבן צו האָבן ספקות, צי ער האָט אַ רעכט צו בלײַבן אין דער ציוניסטישער ארגאַניזאַציע. עס איז נאָך דעמאָלט אויך ניט אינגאַנצן פאַרהיילט געוואָרן די וואונד, וואָס עס האָט גורם געווען דער צירקולאַר פון ד״ר כּהן־בערנשטיין וועגן דער שבת־פראַגע. חוץ דעם זײַנען אָנגעקומען טרויעריקע ידיעות פון ארץ־ישראל וועגן דעם רעליגיעזן לעבן פון די יוגנטלעכע. ד״ר ליבערמאַן איז אַרויסגעטראָטן פון דער ציוניסטישער ארגאַניזאַציע. אַ סך פון די אינטריגאַנטן האָבן אויסגענוצט די דאָזיקע געלעגנהייט פאַר אַנטי־ציוניסטישער פראָפּאַגאַנדע, דער עיקר אין די רעליגיעזע קרײַזן, וואו ד״ר ליבערמאַנס השפּעה איז געווען גרויס. אַ סך פון די רעליגיעזע ציוניסטן האָבן אָבער אויפגעהאַלטן זייערע פרײַנדלעכע באַציאונגען מיט אים אין דער האָפענונג, אַז ער וועט נאָך צוריקקומען צו דער באַוועגונג, הגם ער האָט געזאָגט שרײַבן אין „הפלס״. זײַן געטרײַקייט און איבערגעגעבנקייט צום ליובאַוויטשער רבין האָבן אים דערפירט דערצו, אַז ער איז אַפילו געווען קעגן ד״ר ברוקס קאַנדידאַטור פאַר אַ קאַזיאָנעם רב אין וויטעבסק. שפּעטער איז ד״ר ליבערמאַן צוריק אַרײַן אין דער ציוניסטישער באַוועגונג.

בײַם דריטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין 1899 איז ד״ר ברוק אויסגעקליבן געוואָרן פאַרן באָפולמעכטיקטן פאַר ווײַסרוסלאַנד, וואָס האָט אַרײַנגענומען די געגנטן מינסק, וויטעבסק און מאָהילעוו. יענעם ווינטער איז ער געקומען צו אונז אויף דעם ערשטן אָפיציעלן באַזוך. ער איז אײַנגעשטאַנען בײַ זײַנע קרובים, די משפּחה טרײַנין. דאָרט האָט ער זיך געטראָפן מיט די אַקטיוויע ציוניסטן פון שטאָט. ער האָט געמאַכט אַ וואונדערלעכן אײַנדרוק אויף אַלע פאַרזאַמלטע. ער האָט געערעט מיט באַגײַסטערונג וועגן הערצלען און זיך פאָרגעשטעלט פאַר אַ געטרייען תּלמיד פון רבין. ער האָט פאַרלאַנגט געהאָרכזאַמקייט פון די מענטשן פון דער באַוועגונג און באַשטאַנען דערויף, אַז יעדער

מוז אַננעמען די אויפגאַבן, וואָס ווערן אים צוגעטיילט. בעת דעם דאָזיקן באַזוך האָט ער זיך אויך געטראָפן מיט דער שטאָטישער אינטעליגענץ אין הויז פון ה' גורעוויטש, ווו עס איז פאָרגעקומען אַ פּאָליטישע דיסקוסיע.

אין יענער צייט האָט זיך פאָרשפּרייט דער לאָזונג פון אינטעמען די קהילות. עס איז אויפגעקומען די פראַגע פון אויסקלייבן כאַר אַ קאַזיאָבעם רב אַ ציוניסט. כאָ שטייט זיך, אַז קיין בעסערע קאַנדידאַט פאַר ד"ר בראָק איז ניט געווען. פון זײַן זײַט האָט דאָס אַבער געמיינט גרויסע קרבנות. אייגער פון זײַנע פֿאַרערער האָט בײַ דער געלעגנהייט דערמאָנט זײַן דער דעפיניציע פון אַ ש"דר, וואָס דער „מיטעלער רב" האָט געגעבן. וועג מען וואָט עם רבין געפֿינט, וואָסערע נשמה־קוואַליטעטן דאַרף אַ ש"דר האָבן, האָט ער געענטפֿערט, אַז כאַר דעם נוצן פון דער באַווּעגונג דאַרף מען נעמען אַ טייערע נשמה און זי מפקיר זײַן. ד"ר בראָק איז אויסגעקליבן געוואָרן. וועג ער האָט פאַרנומען די נײַע שטעלע, איז זײַן ערשטער אָפּיציעלער באַזוך געווען בײַם גובערנאַטאָר ארצימאָוויטש. דער גובערנאַטאָר האָט אים זייער פרײַנדלעך אויפֿגענומען און זיי האָבן געהאַט אַ לאַנגן שמועס. דער גובערנאַטאָר האָט געזאָגט: „איך בין זייער צופֿרידן, וואָס די יידישע אינטעליגענץ האָט זיך ענדלעך געשטעלט אין דינסט פון זייער פֿאָלק". פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז געווען אַן אָנצוהערעניש, אַז יידן זאָלן זיך ניט שטופּן אויף קיין פרעמדע חתונות... ד"ר בראָק האָט אים געענטפֿערט: „יאָ, עקסעלענץ, דאָס מיינט צו באַדינען דאָס פֿאָלק און ניט צו הערשן איבער אים".

דער דאָזיקער שמועס האָט זיך גיך פאַרשפּרייט איבער דער שטאָט און דער עולם האָט באַקומען דאָס געפיל, אַז בראָש פון דער יידישער געזעלשאַפֿט לעכער אַרבעט שטייט איצט אַ מענטש מיט אַ געהויבענעם קאָפּ, וואָס ווייסט ווי אַזוי צו פאַרטיידיקן דעם פֿאָלקס כבוד. אויף דעם גובערנאַטאָר האָט ד"ר בראָקס באַזוך געמאַכט אַ גוטן אײַנדרוק און ער האָט בײַ אים נושא פּנים געווען. דער גובערנאַטאָר האָט אים געגעבן אַ דערלויבעניש צו האַלטן עפֿנט־לעכע רעפֿעראַטן וועגן ציוניסטישע ענינים אָן אַ פאַליציייאישער אויפזיכט. די דאָזיקע געלעגנהייט האָט ד"ר בראָק אויסגענוצט און יעדן שבת־צו־נאַכט האָט ער געהאַט אַ רעפֿעראַט אין דעם גרויסן קיסלגאָף־זאַל. דער אײַנטריט אין זאַל איז געווען נאָר אויף בילעטן, און דער נאָכפֿרעג אויף די דאָזיקע בילעטן איז געווען גאָר גרויס.

עטלעכע חדשים דורכאַנאַנד האָט ער אַנאַליזירט די גרונד־פּרינציפּן פון ציוניזם און יידישן נאַציאָנאַליזם. ער האָט אָנגעפֿירט אַ שאַרפע פּאָלעמיק מיט ביקערמאַנען, וואָס האָט אַטאַקירט דעם ציוניזם אין אַ ריי אַרטיקלען. אויך די קעגנער פון ציוניזם פלעגן קומען צו די דאָזיקע רעפֿעראַטן און זיך באַטייליקן אין די דיסקוסיעס.

פרײַטאָג־צו־נאַכט איז בײַ אים געווען אָן אָפּן הויז. עס פלעגן זיך צונויפקלייבן יוגנטלעכע און דיסקוטירן וועגן ציוניזם. צווישן זיי איז געווען

אַ צאָל זייער פּעאיקע, ווי צבי זאַקהיים, זײַן פֿלימעניק מיטלאַנסקי, דער זון פון שומיאַטשער רב ר׳ חיים שאָוולער, און אשבל, דער ברודער פון דער פּאָ־ מיליע אשבל אין ארץ־ישראל. זיי האָבן זיך אויסגעאַרבעט אַן אייגענע שיטה אין ציוניזם. זיי האָבן געגרינדעט די ציוניסטישע אַרבעטער־באַוועגונג אין שטאָט. הגם זייערע באַציאונגען מיט ד״ר ברוקן זײַנען געבליבן פרײַנדלעכע, איז זייער טעטיקייט אים ניט געווען צום אַרצן. בהספּם מיט הערצלס קוק האָט ער געהאַלטן, אַז ביז דער ציוניסטישער אידעאַל ווערט ניט פאַרווירק־ לעכט, האָבן מיר ניט קיין רעכט צו צעשפּליטערן אונזערע כּוחות און צע־ שפּאַלטן די איניקייט פון דעם יידישן פּראָלעט. ער האָט אָבער געהאַלטן, אַז מען מוז צוזאַמענאַרבעטן אפילו מיט מענטשן, מיט וועלכע מען איז ניט אינגאַנצן מסכים. אַזוי אַרום האָבן זיך די רײַבונגען אין דער געזעלשאַפטלע־ כער טעטיקייט פאַרקלענערט און אפילו דער „בונד״, וואָס האָט זיך דעמאָלט שטאַרק פאַרפעסטיקט אין וויטעבסק, איז אויך אָפט געקומען צו אַ הסכּם און קאָאָפּערירט מיט ד״ר ברוקן. אַ סך פון די לאָקאַלע „בונד״־פירער זײַנען געווען זײַנע פרײַנד און פאַרערער.

אין די וואַלן צום פערטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין לאָנדאָן איז אויסגע־ קליבן געוואָרן פאַר אַ דעלעגאַט דער ציוניסטישער טוער בן־ציון הורוויטש. ער איז געווען אַ משכּיל פון אַלטן שניט, אַ בן־בית אין דער אַלטער און נײַער העברעאישער ליטעראַטור. ער איז געווען אַן אַגענט בײַ איינעם פון די גרויסע גוטבאַזיצערס, צעכנאָוויצקי, וואָס האָט באַקומען די קאָנצעסיע פֿאַר דער שטאָטישער וואַסערלײַטונג. הורוויטש איז געווען דער ממונה איבער אײַנקויפן מאַטעריאַלן און אַנשטעלן די אַרבעטער. ער האָט אַזוי אַרום געהאַט צו טון מיט מענטשן פון פאַרשיידענע קרײַזן און האָט געפֿרוווט זיי אַלעמען אַרײַנברענגען אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. וועז ער איז צוריקגעקומען פון קאָנגרעס, האָט ער געהאַלטן אַ רעדע אין דער גרויסער זאַרוטשייער שול.

ניט געקוקט אויף דער שארפער קעגנערשאַפט פון „בונד״, האָט דער ציוניזם שטאַרק פֿאָגרעסירט. אין דער זעלבער צײַט האָט אויך די קולטור־ אַרבעט זיך שטאַרק פאַרויסגערוקט. עס האָט זיך דעמאָלט באַזעצט אין שטאָט דער מטיף ר׳ יצחק בריסקער, וואָס האָט געפּענט אַ חדר־מתוקן, וואו אַלע לימודים, אפילו גמרא, זײַנען געלערנט געוואָרן לויט דער מעטאָדע פון עברית בעברית. דער חדר האָט זייער שטאַרק אויסגענומען בײַם עולם. עס האָבן די דאָזיקע שיטה איבערגענומען די לערער מעלאָמאָדוו, כּיקין, דער בלינדער שניאור, צעלניקאָוו, יוסף גוטקינד, בלינער און קאָסורקין. זיי האָבן אויך מצליח געווען מיט דער שיטה.

דער ציוניזם איז אויך אַרײַנגעדרונגען צווישן די רײַכע סוחרים אין שטאָט. עס האָבן אים פֿראָפּאָגאַנדירט ר׳ יעקב סאָפּיר, ישראל קאָצענעלסאָן און זײַן פרוי מיכלע, וואָס האָט געקענט העברעאיש. עס איז אויך אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין דער אַרבעט דער סוחר בערקאָווסקי, אַן אַגענט פון דער גרעסטער

בעלגישער פאַבריק פון לינונט. ער האָט באַווירקט אַ סך סוחרים אין דער דאָזיקער בראַנזשע אַריינצוטרעטן אין דער באַווענונג.

צום פינפטן ציוניסטישן קאָנגרעס איז געווען דעלעגירט פון וויטעבסק ד״ר ברוק. וועָן ער איז צוריקגעקומען, האָט ער אָפּגעגעבן אַ באַריכט און דערציילט וועגן דעם באַשלוס צו רופן אַ קאָנפערענץ פון רוסישע ציוניסטן אין מינסק און האָט באַלד אָנגעהויבן צו מאַכן הכנות פאַר דער קאָנפערענץ. אין וויטעבסק האָט מען זיך אַ סך מתווכח געווען וועגן דער דערלויבעניש פון דער מלוכה פאַר דער קאָנפערענץ אין מינסק. אַ טייל האָט געהאַלטן, אַז די מלוכה קוקט אויף דעם ציוניזם ווי אַ מין בליץ־אָפּליטער קעגן רעוואָלוציאָנערע אידייען. אַנדערע ווידער האָבן געהאַלטן, אַז די מלוכה פאַרדעכטיקט די באַוועגונג און וויל האַלטן אַן אויג אויף איר.

אין יענער צייט איז געווען טעטיק אין דער ציוניסטישער אַרבעט שלום־נוח גאָלאָסקער, אַ מענטש מיט ברייטע וויסנשאַפטן. ער איז געווען אַזוי איבעו־גענגעבן דער אַרבעט, אַז ער האָט ניט געוואָלט טאָלערירן קיין שום אַנדערע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט און געקוקט אויף איר ווי אַ קאָנקורענץ צום ציוניזם. נאָך איינער, וואָס האָט אַוועקגענגעבן זיין גאַנץ לעבן פאַר דעם געדאַנק, איז געווען חיים־בנימין הורוויטש, דער זון פון הרב הורוויטש אין ערשטן שטאָט־טייל. ער איז יונגערהייט געשטאָרבן, און די באַוועגונג האָט שטאַרק געפילט די אבידה. אויך דער זייגערמאַכער שמואל־נוח גילקין איז געווען אַזאַ מענטש. ער איז געווען אַ קרענקלעכער, שטענדיק געליטן פון אַסטמאַ. געאַרבעט האָט ער שווער און זיך מפרנס געווען בדוחק. ער איז אָבער געווען אַ מסתפק במועט און געלעבט בלויז פאַר דער באַוועגונג. ער האָט אויך ליב געהאַט נגינה און געפּראָווט גרינדן אַ כאָר אין דער זאַרוטשייער שול. ער האָט געהאַט די זכיה זיך צו באַזעצן מיט זיין משפּחה אין ארץ־ישראל. איינער פון זיינע זין איז דער לערער שלגי אין חיפה.

אויך צווישן די האַרעפאַשניקעס זיינען געווען אַ סך איבערגעגעבענע ציוניסטן. צווישן זיי דאַרף דערמאָנט ווערן די משפּחה מינקין, סטאָליערס, וואָס האָבן שווער געאַרבעט און געפונען גיסטיקע אָפּרו אין דער ציוניסטישער אַרבעט. דער צוקער־בעקער כייקין, וואָס בײַ אים אין קעלער פלעגן זיך צו־זאַמענקומען ציוניסטן און דיסקוטירן די פּראָבלעמען פון דער באַוועגונג. ער האָט זיך אַבאָנירט אויף פאַרשיידענע ציוניסטישע און העברעאישע צייטונגען. און אליהו בעזסמערטני, וואָס הגם זיין מאַטעריעלע לאָגע איז געווען גאָר אַ שווערע, איז ער אָפּגעהיט געווען ניט נהנה צו זיין פון זיין ציוניסטישער אַרבעט.

אויף דער ציוניסטישער קאָנפערענץ אין מינסק איז אויסגעבראָכן דער קאָנפליקט צווישן דער שיטה פון אחד־העם, פון איין זייט, און דער שיטה פון הערצל און נאָרדוי, פון דער צווייטער זייט. די מחלוקת האָט אויך געפונען איר אָפּקלאַנג אין וויטעבסק. הגם מען האָט געמיינט, אַז יעדע שטרעמונג קען

זיך גיין איר וועג און ניט שטערן דער צווייטער, האָט זיך אין די רייען פון די רעליגיעזע דערוועקט דער חשד, אַז עס איז אוממעגלעך שלום צו מאַכן צווישן דער אחד־העמישער אַנשויאונג און דער טראַדיציע. אמת, בײַ אונז אין שטאָט, אונטער דער השפּעה פון ד״ר ברוקן, איז דער קאָנפליקט אַביסל אָפּגעטעמפּט געוואָרן.

דערווײַל איז באַקאַנט געוואָרן פאָן פּלעוועס צירקולאַר און ס׳איז קלאָר געוואָרן די שטעלונג פון דער מלוכה צו דער ציוניסטישער באַוועגונג. די דאָזיקע גזירה האָט שווער געדריקט אויף דער באַוועגונג. די פּאָליציי האָט אָנגעהויבן קוקן אויף די חברים מיט גרויס חשד, מען האָט שוין געמוזט זײַן זייער פאָרזיכטיק בײַ פאַרזאַמלונגען און זיצונגען. אָפילו אויף ד״ר ברוקן איז שוין געפאָלן אַ חשד. אין דעם פּרט האָט אים זייער אַ סך אַרויסגעהאָלפן זײַן געהילף, פּערלשטיין, וואָס האָט געהאָט פאַרבינדונגען מיט פּאָליצייאישע קרײַזן, און ער האָט אויף אים אַכטונג געגעבן, אַז ער זאָל ניט נכשל ווערן...

דער קישענעווער פּאָגראָם האָט שטאַרק אויפגערודערט די גאַנצע יידישע וועלט, אויך אין וויטעבסק איז מען געבליבן דערשלאָגן פון דער ידיעה. בעל־קינדס פאָרשלאָג, אַז מען זאָל די יתומים אַריבערפירן קיין ארץ־ישראל, האָט געפונען אַ ווארעמען אָפרוף. עס זײַנען געגרינדעט געוואָרן קאָמיטעטן אין אַלע שטעט פאַר דעם צוועק. אויך אין וויטעבסק האָט מען אָנגעהויבן זאַמלען געלט. דער באַרימטער חזן ר׳ לייב שלאָסבערג (אָניקסטער) האָט אָנגעפאָנגן צו דאַוונען שבועות אומזיסט. ער האָט געדונגען אַ גרויסן זאַל און אַלע בילעטן זײַנען אויספאַרקויפט געוואָרן. בײַם דאַוונען האָט ד״ר ברוק געהאַלטן אַ פּײַערדיקע רעדע, וואָס האָט זיך טיף אײַנגעקריצט אין די מוחות און הער־צער פון עולם. אײנער פון די צוהערער, אַן אַרבעטער, האָט שפּעטער בעת דער רעוואָלוציע — ער איז שוין דעמאָלט געווען אַ קאָמוניסט — מיר געזאָגט: „ביז הײַנט קלינגען מיר אין די אויערן ד״ר ברוקס ווערטער פון פאַר צוואַנציק יאָר צוריק. איך דערמאָן זיך, אַז ווען ער האָט געגעבן אַ געשרײַ: ׳עפּנט די פּענסטער און זאָל זיך אונזער וויי־געשרײַ צעטראָגען איבער דער גאַנצער וועלט!׳ איז דורכגעגאַנגען אַ ציטער צווישן עולם״. עס איז דעמאָלט געזאַמלט געוואָרן אַ גרויסע סומע געלט.

די אונטערנעמונג איז פאַרשטערט געוואָרן צוליב אַ פאַל פון חילול יום־טוב. עטלעכע באַגיסטערטע יוגנטלעכע האָבן פאָרקויפט בילעטן אין יום־טוב. דער שרײַבער פון די שורות האָט זיך געוועגדעט צו ד״ר ברוקן און אים וועגן דעם דערציילט. ער איז געוואָרן שטאַרק אויפגערעגט און זיך אַנטשול־דיקט, אַז ער האָט פון דעם גאָרניט געוואוסט.

יענעם זומער איז די ציוניסטישע טעטיקייט געווען באַגרענעצט אויף דער טאָג־טעגלעכער אַרבעט: הילף פאַר די פּאָגראָם־קרבנות, אײַנאָרדענען די יתומים און אַראַנזשירן אַ זעלבסטשוץ. די בונדיסטן האָבן זיך באַרימט,

אז זיי זײנען געווען די איניציאַטאָרן פון דעם געדאַנק. אין דער אמתן האָבן די ציוניסטן געהאַט אַ גרויסן חלק אין דער דאָזיקער אונטערנעמונג.

פֿלוצים איז אָנגעקומען די ידיעה, אַז הערצל פֿאָרט קיין פּעטערבורג זיך זען מיט דעם צורר פּאָן פּלעווע. די דאָזיקע נסיעה האָט מען געהאַלטן בסוד און אַפילו די ציוניסטישע באַפולמעכטיקטע האָבן דערפון ניט געווואוסט. נאָר ד״ר קאַצענעלסאָן איז געפֿאָרן מיט הערצלען. וועז זיי זײנען דורכגעפֿאָרן דורך דווינסק, וואָס האָט געהערט צו ד״ר ברוקס ראַיאָן, האָבן זיי אים געבעטן מיטצופֿאָרן קיין פּעטערבורג. ד״ר ברוק האָט פֿאַראיבל געהאַט, וואָס הערצל האָט זיך ניט מישב געווען מיט די רוסישע ציוניסטן וועגן זײן נסיעה. ער האָט געפֿרואווט דערקלערן הערצלען, אַז די נסיעה וועט געבן אַ געווער אין די הענט פון די קעגנער פון ציוניזם. זיי וועלן טענהן, אַז דער ציוניזם איז אַ רעאַקציאָנערע באַוועגונג, וואָס איז גרייט צו פֿאַרהאַנדלען מיט יעדן רעאַקציאָנער. הערצל האָט אים געגעבן אַן אָנצוהערעניש, אַז ער זוכט ניט קיין עצות. וועז הערצל איז צוריקגעקומען פון פּעטערבורג, האָט אים ד״ר ברוק באַגלייט ביז דווינסק.

נאָך הערצלס באַזוך אין רוסלאַנד האָבן זיך פֿאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז הערצל האָט אַ פֿאַרשלאָג פון איינער פון די גרעסטע מלוכות, וואָס וועט ברענגען אַן איבערקערעניש אין דעם גאַנג פון דער יידישער געשיכטע און בפרט פון ציוניזם. דערווײַל איז דאָס אַ סוד, וואָס מען וועט אים ערשט מגלה זײן אויפן ציוניסטישן קאָנגרעס. דער סוד האָט געפּלאַצט ווי אַ באָמבע אויפן זעקסטן קאָנגרעס. דאָס איז געווען דער פֿאַרשלאָג וועגן אוגאַנדע.

וועז ד״ר ברוק איז צוריקגעקומען פון קאָנגרעס, האָבן מיר באַמערקט, אַז טיף אין האַרצן איז ער נוטה צום געדאַנק פון אוגאַנדע. ער האָט זיך געשטיצט אויף הרב י. י. ריינעס, וואָס איז געווען איינער פון די הויפּט־פֿאַרטיידיקער פון דעם פֿאַרשלאָג. אָבער אין שטאָט האָבן זיך געפונען זייער וויניק אָנהענגער פון דעם געדאַנק.

פֿלוצים איז אָנגעקומען די ביטערע בשורה פון הערצלס טויט. אַ געוואַלדיקער טרויער האָט אַרומגעכאַפּט די גאַנצע שטאָט. ד״ר ברוק איז געפֿאָרן צו דער לוויה. וועז ער איז צוריקגעקומען, האָט ער געמאַכט אַ הספּד אויף הערצלען אין דער גרויסער שול אין זאַהאַריע. הגם מען האָט וועגן דעם הספּד ניט מודיע געווען ברבים, זײנען זיך פֿאָרט צונויפגעקומען טויזנטער מענטשן. די פֿאָליציי האָט זיך דערוואוסט און געקומען אויספֿאָרשן, אָבער וועז זיי האָבן דערזען ד״ר ברוקן אויף דער בימה, זײנען זיי שטילערהייט אַוועק. ד״ר ברוק האָט דעמאָלט געהאַלטן אַ גלענצנדיקע רעדע, וואָס איר טעמע איז געווען מער ווייניקער: אבל אשמים אנחנו — שולדיק זײנען מיר, וואָס מיר האָבן דעם דאָזיקן גרויסן מענטשן ניט אָפּגעשאַצט ווי געהעריק.

נאָך הערצלס טויט זײנען אַ סך פון די ציוניסטן און אַפילו פון די פירער געבליבן אָפּהענטיק. אַזאַ איבערגעגעבענער און געטרײַער תּלמיד ווי

ד״ר ברוק האָט זיך מודה געווען אין אַן אינטימען שמועס: „זינט הערצלס טויט האָב איך אויפגעהערט צו הערן דעם געוויש פון די מלאכים־פליגלען, וואָס האָבן אונז אַרומגערינגלט", עס האָט אָנגעהויבן פעלן הערצלס פערזענלעכקייט. מיט אַ יאָר שפּעטער האָט ער אין אַ רעדע, וואָס ער האָט געהאַלטן אין דער גרויסער שול אין זאַהאַריע, געגעבן אַן אָנצוהערעניש אויף „אראנו ולא עתה, אשורנו ולא קרוב" — איך זע אים, אָבער ניט איצט; איך קוק אים אָן, אָבער ניט נאָענט.

דעמאָלט האָט אויסגעבראָכן די יאָפאַנישע מלחמה. דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך פאַרשאַרפט. אין שטאָט איז געווען אינגעקוואַרטירט אַ פּאָלק דאָנער קאָזאַקן. זיי האָבן תּמיד געזוכט אַן אויסרייד צו באַפאַלן די יידן. די ציוניס־טישע אַרבעט איז אַביסל אָפּגעשוואַכט געוואָרן צוליב דער שטאַרקער אַגיטאַ־ציע פון „בונד". אַ סך פון די לערער אין די שולן זינגען געווען בונדיסטן. די יידישיסטישע באַוועגונג איז געווען ווי אַ מעסער אין רוקן פון אונזער קולטור־אַרבעט, וואָס האָט זיך נאָך ניט געהאַט אינגעפונדעווט ווי געהעריק. אָפילו ד״ר ברוק איז אויך געוואָרן אַביסל אָפּהענטיק אין זינ קולטור־טעטיקייט. ער איז געווען טאָלעראַנט צו דער יידישיסטישער באַוועגונג און זיך באַ־טייליקט אין אַראַנזשירן דעם קלוב, וואו די בונדיסטן זינגען געווען דער לעבעדיקער גיסט. ער איז געווען איבערצייגט, אַז דורך דער פאָלקס־שפּראַך וועלן די יידישע מאַסן סוף כּל סוף קומען צום ציוניזם.

נאָך די מפּלות, וואָס די רוסישע חיילות האָבן געליטן אויפן פראָנט, האָט דער צאָר באַשלאָסן צו מאַכן אַ טור איבער די רוסישע שטעט, כּדי צו באַ־רואיקן דאָס פאָלק. ער איז דעמאָלט אויך געקומען קיין וויטעבסק. די פאַר־טרעטער פון דער יידישער קהילה זינגען אויך פאַרבעטן געוואָרן צו דעם קבלת־פּנים. עס איז באַשלאָסן געוואָרן אים צו דערלאַנגען אַ מתּנה אַ ספר־תּורה אין אַרון־קודש, געמאַכט פון זילבער און באַדעקט מיט גאָלד, וואָס איז ספּעציעל באַשטעלט געוואָרן בײַ אַ גאָלדשמיד אין ווילנע. דער אָרון האָט געקאָסט 1,300 רובל. עס איז אויף אים געווען אָנגעשריבן מיט גאָלדענע אותיות „אַ מתּנה פון דער יידישער געמיינדע אין וויטעבסק". די ספר־תּורה איז געווען געשריבן אויף הירשן־פּעל, אויך זייער שיין געמאַכט. די פאַר־טרעטער פון דער קהילה מיט ד״ר ברוקן האָבן איבערגעגעבן די ספר־תּורה און דעם אָרון דעם צאָר. די ספר־תּורה האָט ער צוגענומען, אָבער דעם אָרון האָט ער צוריקגעגעבן, ווײל די רוסישע מלכים האָבן ניט אָנגענומען קיין מתּנות פון גאָלד אָדער זילבער. אין די טעג פון דער באַגעגעניש איז ד״ר ברוק געווען שטאַרק אויפגערעגט. ער האָט געזאָגט צום שרײַבער פון די שורות: „שטעלט זיך פאָר מײַן געמיט, אַז איך דאַרף זיך באַגעגענען פנים אל פנים מיט דעם שונא פון אונזער פאָלק, די סיבה פון אַלע אומגליקן פאָר אונזער אומגליקלעך פאָלק, און איך דאַרף אים דערלאַנגען די האַנט און זיך מיט אים באַגריסן". פאַרשטייט זיך, אַז די לינקע באַוועגונגען אין גאַנצן לאַנד

און אויך אין וויטעבסק זײַנען אָנגעפאָלן אויף די פאַרטרעטער פון די קהילות פאַר זייער הכנעהדיקער שיפלות און פאַר זייער קושן די פיס, וואָס טרעטן אויף זיי.

עס איז געקומען דאָס יאָר 1905. עס האָט געריש איבערן גאַנצן לאַנד. דעם 15־טן אָקטאָבער, אין סאָמע העלן טאָג, האָט אַ קויל געטראָפן אַן אָפיצער פון דער זשאַנדאַרמעריע און אים געהרגעט. די פאָליציי האָט חושד געווען יידן און האָט געגעבן אַן אָנצוהערעניש: „דאָס וועט אײַך טײַער קאָסטן". מיט צוויי טעג שפּעטער איז אָנגעקומען די ידיעה וועגן אַ נײַער קאָנסטיטוציע. די גוטע נײַס האָט איבערגעגעבן דער רעדאַקטאָר פון דער אָפיציעלער צײַטונג אין וויטעבסק פון דעם באַלקאָן פון דער רעדאַקציע. עס האָט זיך צונויפגעזאַמלט אַ גרויסער עולם, וואָס האָט אויפגענומען די ידיעה מיט אַפּלאָדיסמענטן. פּלוצים האָבן זיך באַוויזן קאָזאַקן, וואָס האָבן געגומען צעטרײַבן דעם עולם און דערבײַ האָבן זיי געשאָסן. זיבן מענטשן זײַנען געפאַלן טויט, צווישן זיי אַן אַלטיטשקער, אַ מעסער־שלײַפער, וואָס האָט געהאַט זײַן ווער־שטאַט דערנעבן. צו מאָרגנס האָט מען די קרבנות מקבר געווען אויפן אַלטן בית־עלמין אין זאַרוטשייע. אין דער לוויה האָבן זיך באַטייליקט צענדלינגער טויזנטער מענטשן.

ווי אַ הכנה פאַר די וואָלן צו דער גאָסודאַרסטוועגער דומע האָבן אָנגע־הויבן אַרויסצוגיין אין די פּראָווינץ־שטעט נײַע צײַטונגען. אין וויטעבסק האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אויף רוסיש „די וויטעבסקער שטימע", רעדאַקטירט פון ד״ר ברוק און מיכאל גורעוויטש, דעם זון פון באַקאַנטן גביר לייב גורעוויטש. די צײַטונג איז געגרינדעט געוואָרן אויף גורעוויטשעס געלט. עס האָט זיך אָנטוויקלט אַ שאַרפער קאַמף צווישן די ציוניסטן און די בונדיסטן. דער ציו־ניסטישער צד האָט אַרויסגעשטעלט די קאַנדידאַטור פון ד״ר ברוקן אין דער ערשטער דומע, און ער איז אויך אויסגעקליבן געוואָרן. אויף דער זעלבער ליסטע איז אויך אויסגעקליבן געוואָרן אַלעקסעי וואָלקאָוויטש, אַ קאָדעט, אַ ליבעראַל, וואָס האָט געהאַט אַ פאָזיטיווע באַציאונג צו יידן.

עס איז פאַר אונז וויטעבסקער ציוניסטן געווען אַ גרויסע איבערra־שונג צו הערן, אַז אין דער דומע עקסיסטירן מיינונגס־פאַרשיידנהייטן צווישן ד״ר ברוקן און די אַנדערע ציוניסטישע דעפּוטאַטן. די אַנדערע ציוניסטישע דעפּוטאַטן האָבן דווקא געוואָלט האָבן אַ באַזונדערע יידישע פראַקציע, וואָס זאָל פאַרטרעטן בלויז יידישע אינטערעסן און ניט זײַן אַ נאָכשלעפּעניש בײַ אַן אַנדערער פאַרטיי. ד״ר ברוק איז געווען קעגן אַ יידישער פראַקציע. איז דאָס געווען אַן אָפּנייג פון זײַן ציוניסטישער אָנשויאונג אָדער אַ וואונטש פאַר צו־זאַמענאַרבעט מיט אַלע „פראָגרעסיווע כוחות"? בכל־אופן האָבן זיך אַ סך געוואונדערט, וואו איז דאָ די דיסציפּלין און די געטרײַקייט צו אַ פרינציפּ?

ווי אַן ענטפער אויפן צעטרײַבן די ערשטע דומע איז געקומען די באַרימטע וויבאָרגער דעקלאַראַציע. אַלע יידישע דעפּוטאַטן האָבן אונטער־

געשריבן די דעקלאַראַציע און אויך ד״ר ברוק. זיי האָבן אַלע באַקומען דרײַ הדשים תפיסה. ד״ר ברוק האָט דערצו נאָך פֿאַרלוירן דאָס רעכט צו זײַן קאַזיאָנער רב. דאָס איז פֿאַר אים געווען אַ שווערער קלאַפּ. חוץ דעם האָט זיך זײַן מאַטעריעלע לאָגע פֿאַרערגערט. פון זײַן געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט האָט ער ניט נהנה געווען קיין שווה פֿרוטה. די מעדיצינישע פּראַקטיק האָט ער אויפגעגעבן. ער האָט געצויגן זײַן חיונה פון דער ירושה, וואָס זײַן פאָטער האָט אים איבערגעלאָזט, האָט ער באַשלאָסן זיך אויפסנײַ צו ספּעציאַליזירן אויף זײַן געביט. ער איז אַוועק קיין פּעטערבורג און געזונט אַרבעטן אין דער קליניק פון יעוגעניאַ פֿאָוולאָוונאַ.

עס האָט זיך דעמאָלט בײַ אונז פֿאַרפעסטיקט די יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער־פּאַרטיי (י״ס) אונטער דער אָנפּירערשאַפֿט פון יהודה נאָוואַקאָוואסקי און ישראל יעפֿרויקין. די י״ס האָט שאַרף באַקעמפט דעם „בונד״. אין די וואָלן צו דער צווייטער דומע האָט שוין בײַ אונז אין שטאָט געפֿעלט די פּריערדיקע התלהבות. מען האָט געטראַכט וועגן דער קאַנדידאַטור פון ד״ר חיים זשיטלאָוואסקי. צו דעם צווועק איז ער געקומען אין שטאָט אַריין און זיך באַטיילִיקט אין געהיימע זיצונגען.

די ציוניסטישע טעטיקייט האָט זיך אין יענער צײַט קאָנצענטרירט אויף קולטור־ און אויפקלערונגס־אַרבעט. עס זײַנען געווען רעדנער, וואָס האָבן אויפגעקלערט דעם עולם די עיקרדיקע פּראָבלעמען פון ציוניזם און נאַציאָנאַליזם. זשאַבאָטינסקי האָט געהאַלטן צוויי רעדעס — וועגן דעם העב־רעאישן אוניווערסיטעט און וועגן דער העברעאישער שפּראַך. די רעדעס האָט ער געהאַלטן אין שטאָטישן טעאַטער. פון זײַנע רעדעס זײַנען נתפּעל געוואָרן ניט בלויז די ציוניסטן, נאָר אָפּילו די געשוואוירענע קעגנער. נאָך דער רעדע האָט מען פֿאַר אים געמאַכט אַן אויפנאַמע בײַ ד״ר ברוקן אין הויז. עס איז געווען שווער צו גלויבן, אַז דער דאָזיקער שוויגנדיקער מענטש, פון וועמען עס איז שווער געווען אַרויסצובאַקומען אַ וואָרט, איז דער זעלבער, וואָס האָט מיט אַ שעה פריער געריידט פלאַם־פּײַער. קוים־קוים וואָס ער האָט געענט־פערט מיט אַ וואָרט. אויך ד״ר יוסף קלויזנער האָט גערעדט (אויף רוסיש) וועגן דער פּראָבלעם פון דער העברעאישער קולטור. דער זאַל, וואו ער האָט גערעדט, דער בירגערלעכער קלוב, איז געווען געפּאַקט, און דער עולם האָט אויפגענומען דעם רעפעראַט מיט גרויס באַגײַסטערונג.

די פּראַקטישע ציוניסטישע אַרבעט איז באַשטאַנען אין פֿאַרקויפן שקלים, אין זאַמלען געלט פֿאַר קרן־קימת און אין פֿאַרקויפן אַקציעס פֿאַר דעם פּלאַנצערס פֿאַרבאַנד אין ארץ־ישראל. דער עיקר האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט דער דאָזיקער אַרבעט אונזערע חברים יצחק פּעקלער און שמואל ראַצער. זיי האָבן געמאַכט אַ טור איבער ארץ־ישראל. אין 1915 האָט מען פּעקלערן אַרעסטירט און פֿאַרשיקט קיין סיביר פֿאַר ציוניסטישער טעטיקייט. נאָך דער מלחמה האָט ער זיך באַזעצט אין ארץ־ישראל.

די ערשטע וועלט־מלחמה

אין דער ערשטער העלפט 1914 איז די אַרבעט אָנגעגאַנגען רעגלמעסיק. אַפילו נאָך דעם אַטענטאַט אויף דעם עסטרײַכישן קרוינפּרינץ אין סאַראַיעוואָ, ווען די לאָגע איז געווען געשפּאַנט, האָט זיך קיינער ניט געוואָלט גלויבן, אַז עס וועט קומען צו אַ קריזיס און אַ מלחמה. דעם 16־טן (29־טן יולי) איז אָנגעקומען אַ טעלעגראַמע, אַז מען האָט פֿראָקלאַמירט אַ טיילווײַזע מאָבילי־זאַציע אין אַ טייל מיליטעריש ראַיאָנען אין רוסלאַנד. אויך דעמאָלט אָפילו האָט מען ניט געוואָלט גלויבן, אַז רוסלאַנד וועט אַרײַנגעשלעפּט ווערן אין מלחמה. דעם טאָג איז צו אונז אָנגעקומען הרב מאיר בערלין. אַ גרופּע אַקטיוויסטישע ציוניסטישע טוער האָבן זיך צונויפּגעזאַמלט אין הרב מלמדס הויז און אויסגעהערט אַ בעריכט פון דעם גאַסט וועגן דער לאָגע אין ציוניזם. פּאַר־שטייט זיך, אַז מען האָט אָנגעריכט די פּראָגע פון אַ מעגלעכער מלחמה און איר ווירקונג אויף דעם יידישן פּאָלק און ציוניזם. קיינער האָט זיך ניט געריכט, אַז אין אַ פּאָר שעה אַרום וועט מען פֿראָקלאַמירן אַ מאָבילזאַציע אויך אין ווילנער מיליטערישן ראַיאָן. מיט נסים ממש האָט זיך דעם רב בערלין אַרײַנ־געגעבן אַריבערצוגיין די רוסישע גרענעץ.

דרײַ אַזײגער פּאַרטאָג איז געקומען די פֿאָליציי און צו ווײַסן געגעבן דעם שרײַבער פון די שורות, אַז עס איז פֿראָקלאַמירט געוואָרן אַן אַלגעמיינע מאָבילזאַציע. זיי האָבן פּאַרלאַנגט, אַז מען זאָל זיך אָפּרעכענען מיט די אַר־בעטער פון דער פּאַבריק, וואָס דאַרפן אַוועק צום מיליטער. מיטאָג־צײַט, ווען איך בין אַרײַנגעגאַנגען אין דער פּאַראיניקטער באַנק, האָט מיר געזאָגט דער פּאַרוואַלטער, אַז עס איז אָנגעקומען אַ טעלעגראַמע, אַז דײַטשלאַנד האָט אונז דערקלערט מלחמה. דאָס איז געווען ערב תשעה־באָב.

מען האָט זיך געשושקעט, אַז די מלחמה איז אַן עונש פּאַר דעם ביילוס־פֿראָצעס. דער אויסבראָך פון דער מלחמה האָט לכתחילה געהאָט אַ שווערע ווירקונג אויפן האַנדל. די מאָבילזאַציע גופא האָט אָנגעריכט צענדלינגער טויזנטער נפשות, וואָס זײַנען געבליבן אַן אַ מפרנס. אַלע בענק האָבן צײַט־ווײַליק אָפּגעשטעלט זייערע געשעפטן. פּאַרשטייט זיך, אַז אויך די פֿריוואַטע מלווים האָבן אויפגעהערט צו לײַען געלט, און דער מאַנגל אין מזומן איז גע־ווארן אַזוי גרויס, אַז אָפילו רײַכע פירמעס האָבן זיך געצומען שטיקן. אין יענעם יאָר האָט די מלוכה אָנגעהויבן צו בויען אין וויטעבסק גרויסע געבײַדעס, ווי די אָגראָר־באַנק און די פינאַנץ־ביורא. בײַ די געבײַדעס זײַנען באַשעפטיקט געווען אַ סך אַרבעטער. אויך די פּאַבריקן פון בוי־מאַטעריאַלן זײַנען געווען פּאַרבונדן מיט די דאָזיקע אונטערנעמונגען. תּיכף ווי עס האָט אויסגעבראָכן די מלחמה, האָט זיך די אַרבעט אָפּגעשטעלט.

דער געלט־קריזיס איז געווען אַלץ שאַרפער. ווען דער שרײַבער פון די שורות האָט דערלאַנגט אַ חשבון דער בעלגישער פּאַבריק פון ליטוונט, האָט אים דער פּאַרוואַלטער מודיע געווען, אַז אין דער קאַסע געפינען זיך סך־הכל

15,000 רובל, וואָס זײַנען אַסיגנירט ספּעציעל פֿאַר שכירות פון די אַרבעטער. אויב עס וועט ניט אײַנטרעטן קיין ענדערונג אין דער לאַגע, וועט מען מוזן פֿאַרמאַכן די פֿאַבריק. עס האָט אויסגעבראָכן אַ פּאַניק אין דער האַנדלס־וועלט. די מלוכה האָט באַלד אָנגענומען מיטלען און באַשלאָסן צו העלפֿן דער אינ־דוסטריע און די בוי־אונטערנעמונגען. עס זײַנען אָנגעקומען טעלעגראַמעס אָנצוגיין מיטן בויען די מלוכה־געבײַדעס, די בענק האָבן באַקומען אינסטרוק־ציעס אָנצוגיין מיט זייערע געשעפטן ווי געווײַנטלעך. אין משך פון צוויי וואָכן האָט דאָס עקאָנאָמישע לעבן אָנגענומען זײַן נאָרמאַלן גאַנג. הגם אונזער שטאָט זיצ נאָך געווען גאַנץ וויט פון פראָנט, פונדעסטוועגן איז די מלחמה בײַ אונז געווען שטאַרק אָנגעוווּדיק. עס זײַנען געעפּנט געוואָרן אַ סך מיליטערישע שפּיטאָלן, מען האָט געזען הונדערטער פֿאַרוואונדעטע און פֿאַרבלוטיקטע סאָל־דאַטן אויף טראָגבעטלעך. דער עיקר האָט מען געזען שוידערלעכע סצענעס נאָך דעם קלאַפּ, וואָס געשעהן האָט באַקומען אין מזרח־פּרײַסן.

די עקאָנאָמישע לאַגע איז אָבער בעסער געוואָרן. אויך די פּאָליטישע שטעלונג צו דער יידן־פֿראַגע האָט זיך צײַטווײַליק פֿאַרבעסערט. די יידן־פֿײַנדלעכע פֿרעסע האָט אָנהויב מלחמה אויפֿגעהערט איר ווילדע העצערײַ. צוליב דער גרויסער צאָל פּליטים פון די גרענעץ־שטעט און די פֿראָנט־געגנטן האָט מען אָנגעהויבן אַרײַנצולאָזן יידן אין טיף־רוסלאַנד. אַבֿיסל שפּעטער האָט מען זיך דערוואוסט וועגן די רדיפות אויף יידן אין די גרענעץ־ און פֿראָנט־געגנטן. אַזוי האָט מען זיך דערוואוסט וועגן דעם באַפּעל פון מיליטערישן אויבער־קאָמאַנדיר קניאַז ניקאָלאַיעוויטש און זײַן אַדיוטאַנט יאַנוש־קעוויטש וועגן כלומרשטן „יידישן שפּיאָנאַזש". פון יידישע פּליטים האָבן מיר זיך דערוואוסט וועגן געמיינע בילבולים אויף יידן, וואָס האָבן דערפֿירט צו גירושים אָפּילו אין ערטער, וואו אַזאַ „עוואַקואַציע" איז ניט נויטיק געווען צוליב מיליטערישע טעמים, והראיה די ניט־יידישע באַפּעלקערונג האָט מען ניט געטשעפּעט.

דער ערשטער, וואָס האָט אונז איבערגעגעבן די דאָזיקע טרויעריקע ידיעות, איז געווען הרב ווינער פון יעדוואָבנאַ, לאָמזשער גובערניע, וואָס איז אָנגעקומען צו אונז אין שטאָט ווי אַ פּליט. מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער זײַנען אָנגעקומען נאָך ידיעות פון פּעטערבורג, אַז מיט דער דאָזיקער פֿראַגע פֿאַר־נעמען זיך די דאָרטיקע טויער. וויטעבסק האָט מען איבערגעגעבן, אַז גרוזע־בערג „דער פֿאַרטיידיקער פון יידישן פֿאָלק" האָט געשאָפֿן אַ ספּעציעלן קאָמי־טעט צו געבן יורידישע הילף פֿאַר די יידישע באַשולדיקטע אין שפּיאָנאַזש. דערוויל זײַנען אָנגעקומען ידיעות, אַז מען האָט שוין אויסגעפֿירט טויט־שטראָף איבער אַ סך באַשולדיקטע. עס האָט זיך דעמאָלט אויך געשטעלט די פֿראָגע פון דער עקאָנאָמישער רעהאַביליטאַציע פון די פּליטים. וועגן דעם זײַנען געווען צוויי פֿאַרשיידענע מיינונגען בײַ די יידישע כלל־טויער: מען זאָל פֿאַרלאָנגען די מאַקסימאַלע הילף פון דער מלוכה און מען זאָל באַזעצן

די פּליטים אין טיף־רוסלאַנד. דאָס האָט מען געטראַכט אויף להבא. מען האָט געמיינט, היות ווי די פּליטים וועלן שוין זײַן אײַנגעאָרדנט, וועלן זיי שוין דאָרט בלײַבן. אַזוי אַרום וועט טיף־רוסלאַנד זיך בכלל עפענען פאַר יידן. פון דער אַנדערער זײַט, האָט מען געטענהט, אַז מען טאָר זיך ניט פאַרלאָזן אויפן חסד פון דער פּײַנדלעכער מלוכה־מאַכט, מיר מוזן אַליין טון אַלץ, וואָס מיר קענען פאַר די פּליטים. דעם אויסוואָל פון אַן אָרט זיך צו באַזעצן דאַרף מען איבערלאָזן צו די פּליטים גופא.

אין וויטעבסק איז אויך די דאָזיקע פראַגע געשטאַנען אויפן סדר־היום. די ציוניסטן האָבן געהאַלטן, אַז חוץ עקאָנאָמישע באַדערפענישן, האָבן די פּליטים אויך רעליגיעזע, קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע באַדערפענישן, און מען קען ניט דערוואַרטן, אַז טאַמבאָוו, למשל, זאָל פאַרענטפערן די דאָזיקע באַדערפענישן. איז על־כן בעסער, אַז די פּליטים זאָלן בלײַבן אין תּחום־המושב. די קעגנער האָבן אויפגעהויבן די פראַגע: פון וואַנען וועלן קומען די פאָנדן? אויף דעם האָבן די ציוניסטן געענטפערט זייער איבערצײַגנדיק — מען האָט זיך אויפן אָרט באַשטײַערט מיט גאַנץ היפּשע סומעס, וואָס האָבן געמאַכט אַן אײַנדרוק אַפילו אויף די קעגנער. איינער פון זיי האָט געזאָגט: „איך זע, אַז גערעכט זײַנען די, וואָס האָבן דעם פולן צוטרוי צו דעם געפיל פון ברו־דערשאַפט פון אונזערע אײַנוואוינער. מיר דאַרפן נעמען די דאָזיקע לאָסט אויף זיך".

אייניקע מיטגלידער פון קאָמיטעט האָבן זיך אײַנגעעקשנט און געטענהט, אַז מען קען זיך ניט פאַרלאָזן אויף דער בריטהאַרציקייט פון אַ פאַר יחידים. חוץ דעם איז דאָס ערשט דער אָנהויב, און ווער ווייס, וויפיל אָזעלכע פּליטים עס וועלן קומען. אויף דעם האָט געענטפערט אַ ציוניסט: „מיר פאַרלאָנגען פון אײַך בלויז, אַז איר זאָלט אונז אין נאָמען פון קאָמיטעט דערלויבן אָנצו־הויבן זאָמלען געלט אין די שולן. מיר וועלן אָנהויבן אין די אָרעמערע געגנטן, און לויט די רעזולטאַטן וועט מען קענען אָננעמען אַ באַשלוס אויף דער קומענדיקער זיצונג פון קאָמיטעט".

דער פאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרן. מיר האָבן אויסגעאַרבעט אָזאַ פּלאַן. דער שרײַבער פון די שורות און ר' אברהם בערלין, ניט קיין ציוניסט, נאָר אַ האַרציקער מענטש, זאָלן אַרײַנגיין שבת בעת דעם דאָוונען אין צוויי שולן, אין די געגנטן פיסקעוואָטשיק און סלאָבאָדקע און מאַכן אַ פּרוואו. נאָך קריאת־התּורה זײַנען מיר אַרויף אויף דער בימה און געריידט אַן ערך צען מינוט. מיר האָבן דערקלערט, אַז זיי זײַנען די ערשטע, אויף וועלכע מיר מאַכן אַ פּרוואו צו זען, ווי אָזוי יידן וועלן רופן זיך אָפּ אויף דער קאַטאַסטראָפע פון זייערע בריידער אין פוילן און אין ליטע. דעמאָלט איז פאַר אונז פאר־ווירקלעכט געוואָרן דער אַלטער כלל: ישראל רחמנים הם. עס האָבן זיך גע־עפנט די הערצער און דער עולם האָט אָנגעהויבן שנדרן אָזעלכע סומעס, וואָס

מיר האָבן גאָרניט דערוואַרט פון אָרעמע אַרבעטער — צו דרײַ און פינף רובל. אין די צוויי שולן איז אויפגעזאַמלט געוואָרן 700 רובל.

פאַרשטייט זיך, דאָס האָט מיטגעווירקט, אַז אויף דער זיצונג פון קאָמיטעט איז איינשטימיק באַשלאָסן געוואָרן אָנצוהויבן אַן ענערגישע געלטזאַמלונג און אויך אַז מען זאָל זיך וועגדן צו דער לאָקאַלער מאַכט צו דערלויבן געוויסע קאַטעגאָריעס פּליטים זיך צו באַזעצן בײַ אונז אין שטאָט. בײַ דער זיצונג איז אויך געמאַכט געוואָרן אַ פאָרשלאָג, אַז מען זאָל די פּליטים אײַנקוואַרטירן אין די שולן. דער שרײַבער פון די שורות איז געווען קעגן דעם פאָרשלאָג. כּל־זמן יעדער האָט ניט אויפגענומען פּליטים בײַ זיך אין הויז, האָבן מיר קיין רעכט ניט אָנצונעמען אַזאַ ראַדיקאַלן שריט. עס איז באַשלאָסן געוואָרן אײַנצוקוואַרטירן די פּליטים אין פּריוואַטע דירות.

דערווײַל איז אָנגעקומען די שרעקלעכע ידיעה, אַז אַלע יידן פון קאָוונער גובערניע און פון קורלאַנד ווערן עוואַקואירט. די ערשטע פון די דאָזיקע עוואַקואירטע זײַנען אָנגעקומען צו אונז אין אַ שבת אין זעכצן וואָגאָנעס. די אַקטיוע טוער זײַנען געגאַנגען מקבל־פּנים זײַן די אָנגעקומענע אויפן וואָקזאַל. מיר זײַנען געוואויר געוואָרן, אַז אין משך פון זעקס שעה מוזן זיי פאַרלאָזן די וואָגאָנעס. עס איז קיין ברירה ניט געווען. מיר האָבן געמוזט אײַנקוואַרטירן די פּליטים אין די שולן. בלויז אין אײַן שול האָט זיך דער גבאי אָפּגעזאָגט אַרײַנצולאָזן די פּליטים. ער האָט פאַרשלאָסן די שול און זיך באַהאַלטן. ווען מיר זײַנען דאָרט אָנגעקומען, זײַנען די טירן געווען פאַרשלאָסן. ווי אַ מיטגליד פון הילפס־קאָמיטעט האָט דער שרײַבער פון די שורות באָגלייט די פּליטים דאָרט אַהין, און דערזעענדיק די פאַרמאַכטע טירן, האָט ער ניט געקוקט אויף קדושת שבת געהייסן אויפברעכן דעם שלאָס.

די צאָל עוואַקואירטע אין שטאָט איז גיך געוואַקסן. צו מאָרגנס זײַנען שוין געווען 2,500 פּליטים. ה' אימעניטאָוו, אַן אָקטיוויסט מיטגליד פון קאָמיטעט, אַברהם בערלין און איך האָבן זיך געווענדעט צום רב מעדאַליע, ווָאס איז אויך געווען אין קאָמיטעט, מיר זאָלן זיך באַראַטן וועגן מצב. עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו פאַרבעטן אַן ערך 60 פון די רײַכסטע און אָנגעזענסטע בעלי־בתּים צו אַ זיצונג אין הויז פון רב. דעם זעלבן טאָג דרײַ אַזייגער זײַנען אַלע געקומען. עס זײַנען גלײַך אויפן אָרט געזאַמלט געוואָרן מער ווי 50,000 רובל, חוץ צוזאָגן אויף מאָנאַטלעכע בײַשטײַערונגען.

מען האָט געמוען אײַנאַרדענען די פּליטים. עס איז אויפגעבויט געוואָרן אַ גרײַע געגנט אין צווייטן שטאָט־טייל, און מען האָט דאָרט אויפגעשטעלט בײַדלעך פאַר די פּליטים. אין פאַרשיידענע שטאָט־טיילן האָט מען געעפנט פאָלקסקיכן. פאַר די קינדער האָט מען געעפנט ספּעציעלע חדרים, אויך די ישיבה האָט זיך אויפסנײַ געעפנט אונטער דער אָנפירערשאַפט פון הרב ראַבינאָוויטש און דעם באָוואָסטן טוער ר' יצחק לעווין. מעדיצינישע הילף האָבן די פּליטים באַקומען פון ד"ר איסערסאָנען און ד"ר ליבערמאַנען. די

צאל פליטים האט דערגרייכט 4,000, וואס דער קאמיטעט האט זיי אויסגע־ האלטן. חוץ דעם האבן זיך באזעצט אין שטאט א סך פארמעגלעכע יידן פון די עוואקואירטע מקומות.

די עקאנאמישע לאגע אין שטאט איז געווארן פיל בעסער. דער האנדל האט זיך צעווואקסן. עס זיינען אויפגעבויט געווארן א סך מלוכהשע בנינים. דער עיקר מיליטערישע שפיטאלן, און אויך פריוואטע. עס האבן זיך אויך געעפנט נייע פאבריקן און מיליטערישע בעקערייען פון סוכארעס. די פליטים האבן זיך באלד אינגעארדנט און מצליח געווען. צווישן די פליטים זיינען געווען א סך לומדים, וואס האבן געלערנט א שיעור אין די שולן. צווישן זיי איז כדאי צו דערמאנען ה' פרידמאן פון סואוואלק (דער פאטער פון ד. א. פרידמאן). א צאל רבנים האט זיך באזעצט אין שטאט און באקומען מאנאט־ לעכע פענסיעס. דער קאמיטעט האט פאר דעם צווק באקומען א סובסידיע פון יעקאפא.

בכלל האט זיך דער וויטעבסקער הילפס־קאמיטעט אויסגעצייכנט מיט זיין ארבעט. דער פארזיצער פון אונזער קאמיטעט איז געווען ד"ר איסערסאן, דער הויפט־סעקרעטאר — גריגאריי אראנסאן (א פלימעניק פון ר' מרדכי בן הלל הכהן), א יונגער טאלענטירטער מענטש, א זעלטענער רעדנער און אן ענטוזיאסטישער כלל־טוער. הגם ער איז געווען א סאציאליסט און האט גע־ הערט צום „בונד", איז ער פונדעסטוועגן געווען ד"ר ג. ברוקס אן אנהענגער. זייערע פארשיידענע מיינונגען וועגן יידיש־נאציאנאלע פראבלעמען האבן דאך ניט געשטערט זייער בשותפותדיקער געזעלשאפטלעכער ארבעט. אראנסאן האט אפגעגעבן פיל צייט און ענערגיע פאר אונזער קאמיטעט. די וויטעבסקער יידן, און אפילו זיינע אידעאלאגישע קעגנער, האבן זיך צו אים באצויגן מיט גרויס רעספעקט. אונזער קאמיטעט האט געהאט זייער פיל נוצן פון זיין וויכ־ טיקער ארבעט.

זומער 1915 האט זיך די מיליטערישע לאגע פארערגערט, און די דייטשן האבן זיך גענומען דערנענטערן צו דווינסק. דער קאמענדאנט פון דעם ראיאן איז געווען דער גענעראל זויעוו, און זיין הויפט־קוואַרטיר איז געווען אין וויטעבסק. עס האבן זיך אויך בייַ אונז אנגעהויבן די בילבולים וועגן יידישן שפיאנאזש. סוף יולי איז דער מצב נאך ערגער געווארן, און די מיליטערישע מאכט האט אנגעהויבן צו גראבן טראנשייען ארום דער שטאט. די ציווילע מאכט האט באדארפט ארגאניזירן בריגאדעס ארבעטער פון דער ציווילער באפעלקערונג. עס האבן זיך אנגעהויבן די „אבלאווס" אין די גאסן. געכאפט האט מען וועמען עס האט זיך געלאזט. מען האט ארומגערינגלט די ציגל־ פאבריקן, אין וועלכע עס האבן געארבעט וואסערע 400 מענטשן, יידן און גויים, און געזומען די ארבעטער צו גראבן טראנשייען. די „אבלאווס" האבן דעמאראליזירט דעם עולם, און מיר האבן זיך געווענדעט צו דער מאכט, אז מען זאל דערלויבן דער ציווילער באפעלקערונג אליין צו ארגאניזירן ארבע־

טער־בריגאַדעס. סוף חודש סעפטעמבער האָט דער פֿאָליצמייסטער איבער־געגעבן, אַז עס איז אָנגעקומען אַ באַפֿעל, מען זאָל אָנשטעלן פֿאַר זעקס וואָכן 400 מענטשן צו גראָבן טראַנשייען. עס האָט זיך צעפּלאַקערט אַ שאַרפֿער וויכוח צווישן די ציוניסטן און בונדיסטן אין קאָמיטעט. די בונדיסטן האָבן געטענהט, אַז דאָס אָרגאַניזירן די אַרבעטער־בריגאַדעס שמעקט מיטן סיסטעם פון „כאַפֿערס" בײַם צאַריזם „קאַהאַל". עס איז וויכטער באַשלאָסן געוואָרן צו מאַכן אַ פּרואוו און פֿאַר דעם צוועק איז אויסגעקליבן געוואָרן דער „מילכיקער בית־מדרש", וואו עס האָבן געדאַוונט די האָרעפֿאַשניקעס. דער ענין איז פֿאַרגעלייגט געוואָרן פֿאַר די מתפּללים און זייער ענטפֿער איז געווען אַ פֿאָזיטיווער. עס האָבן זיך פֿאַרשריבן הונדערטער.

דער אַרעסט פון ציוניסטן

אין אָקטאָבער 1915 האָט די מיליטערישע מאַכט איבערגענומען די גאַנצע ממשלה אין שטאָט. דער אויבער־קאָמאַנדאַנט זויעוו האָט באַשטימט זײַן אַדיוטאַנט סטעפֿאַנאָוון פֿאַר אַ ממונה איבער דער אָרדענונג אין דער שטאָט. דאָס איז געווען אַ כיטערער און פֿאַרדאָרבענער מענטש, וואָס האָט באַלד אָנגעהויבן אָנצוטון גרויסע צרות. מען האָט זיך דערוואוסט, אַז ער איז ניט קיין שונא־מתנות. עס זײַנען אויסגעקליבן געוואָרן דרײַ מיטגלידער פון פּליטים־קאָמיטעט, אימעניטאָוו, בערלין און וואָלפסאָן צו כאַפּן אַ שמועס מיט אים. עס האָט זיך טאַקע אויך אײַנגעגעבן „אויסצוגלעטן" דעם ענין. פֿאַרשטייט זיך, אַז קיינער אין שטאָט האָט דערפון ניט געוואוסט. באַלד האָט זיך געלאָזט מערקן אַ שינוי לטובה. די דירעקטע אונטערהאַנדלונגען מיט אים האָט געפירט ה' אימעניטאָוו.

שבת־חנוכה האָבן די ציוניסטן געוועדט אין די שולן וועגן דעם מצב פון די פּליטים און געבעטן שטיצע פֿאַר זיי. שבת־צו־נאַכטס זײַנען געמאַכט גע־וואָרן רעוויזיעס אין די הײַזער פון אַ סך חברים און צען פון זיי זײַנען אַרעסטירט געוואָרן. מיר האָבן זיך תּיכף געוועגדעט צו סטעפֿאַנאָוון. אין דער אָנוועזנהייט פון ה' אימעניטאָוו האָט סטעפֿאַנאָוו טעלעפֿאָנירט דעם ראָטמיסטער פון דער זשאַנדאַרמעריע, גאָוואָראָוויטש, און אים געזאָגט: „איך האָב געהערט, אַז עס זײַנען בײַנאַכט פֿאַרגעקומען אָפּבאָוועס, און מיר האָט מען ניט צוואוויסן געגעבן". יענער האָט געענטפֿערט, אַז „מען האָט אַרעסטירט ציוניסטן". אויף דעם האָט סטעפֿאַנאָוו אַ זאָג געטאָן: „עפּעס וויכטיקערס האָט איר שוין ניט וואָס צו טון? איך מיין, אַז די דאָזיקע מענטשן זײַנען גאָרניט אַזוי געפֿערלעך פֿאַר אונז". און צו אימעניטאָוון האָט ער געזאָגט: „שרעקט זיך ניט, איך וועל זיך אינטערעסירן מיט דעם ענין, און מען וועט די אַרעסטירטע באַלד באַפֿרײַען".

אויסגעלאָזט האָט זיך אַ בוידעם. די אַרעסטירטע זײַנען אַזוי אָפּגעזעסן איבער צוויי חדשים. סטעפֿאַנאָוו האָט געהאַלטן אין אײַן פֿאַרזיכערן, אַז מען

האָלט די אַרעסטירטע בלויז צוליב פאַרמאַליטעטן. אינגיכן וועט מען זיי באַפרייען. צופעליק האָט דער שרייבער פון די שורות זיך דערוואוסט פון אַ מיטאַרבעטער אין דער אָפיציעלער צייטונג, אַז מען האָט די אַרעסטירטע פאַרמשפט פאַרשיקט צו ווערן קיין סיביר. מיר האָבן דערזען, אַז סטעפאַנאָוו האָט אונז פאַרפירט. גראָד איז ד״ר בּרוק, וואָס איז מאָבילידירט געווען אין דער אַרמיי, דעמאָלט געווען בּיי אונז אין שטאָט, און מיר האָבן זיך געטראָפן מיט אים אויף אַ באַראַטונג אין הויז פון ה׳ טובּין. אין דער באַראַטונג האָבן זיך אויך באַטייליקט ד״ר אַדלער, הרב מעדאַליע און שמריהו מעקלער. מען האָט באַשלאָסן צו שיקן אַ שליח צו די פּעטערבורגער ציוניסטן צו זען זיך מיט פראַקטאָפאָון, דעם מיניסטער פאַר אינעווייניקסטע ענינים. דערווייל האָט מען די אַרעסטירטע — ביילין, פּעקלער, כייקין, ריפּין און דעם בלינדן שניאור — פאַרשיקט. די איבעריקע האָט מען באַפרייט.

דער שרייבער פון די שורות האָט זיך געווענדעט צום רב מלמד, אַז ער זאָל אויסנוצן זיין פערזענלעכע באַקאַנטשאפט מיט זויעוון, וואָס ער האָט געשלאָסן בעת זיין באַזוך אין שול, און בּיי אים פּראָוון עפּעס אויספּועלן. הרב מלמד האָט מסכים געווען, נאָר באַשטאַנען, אַז הרב מעדאַליע זאָל אויך זיך באַטייליקן אין דער דעלעגאַציע צו זויעוון. מיר האָבן אָבער קיין אויפיענק בּיי זויעוון דעם טאָג ניט געקענט באַקומען. עס איז באַשלאָסן געווארן צו שיקן אַ שליח קיין סמאָלענסק, אפשר וואָלט מען געקענט מיט דער הילף פון די דאָרטיקע ציוניסטן פאַרהאַלטן די אַרעסטירטע אין סמאָלענסק ביז מען וועט אויסנוצן די געהעריקע שתדלנות אין פּעטערבורג.

גייענדיק אויף סמאָלענסקער גאַס, דערזע איך אונזערע חבֿרים געשלאָסן אין קייטן אונטער אַ וואַך. אויף אַ שליטן זיצט דער בלינדער שניאור און דווקא זיין פּנים שיינט און שמייכלט. עס איז באַשלאָסן געווארן צו שיקן דעם חבר ברוך ראַץ קיין סמאָלענסק צו ריוקינען, וואָס איז געווען אָנגעשטעלט בּיי ה׳ שוואַרץ, דעם באַרימטן כּלל־טוער, און מיט זיין הילף פּראָוון פאַרהאַלטן די אַרעסטירטע אין סמאָלענסק.

צו מאָרגנס טרעפט מיך דער פאָליציי־אָפיצער ריקאָוו און פרעגט מיך: „וואו זיינען איצערע ציוניסטן?״ איך האָב געענטפערט: „איר ווייסט דאָך, אַז מען האָט זיי נעכטן פאַרשיקט״. דערויף האָט ער געזאָגט: „זייט וויסן, אַז עס איז אָנגעקומען אַ באַפעל פון מיליטערישן קאָמאַנדיר זיי צו באַפרייען. על־כּן וועט, אַז מען זאָל זיי פאַרהאַלטן אין סמאָלענסק״. איך האָב באַשלאָסן תּיכף צו פאָרן קיין סמאָלענסק. איך בין בלויז אַריינגעגאַנגען אין הויז אַרײַן דאָס אָנצוזאָגן. אין אָוונט בין איך אָנגעקומען קיין סמאָלענסק און גלייך אַוועק צו ריוקינען, וואו איך האָב געטראָפן ברוך ראַצן, און זיי דערציילט די גוטע בשורה.

ריווקין איז געווען אַ וויסנשאַפטלער, ער האָט פאַרעפנטלעכט אַ היסטאָריש ווערק וועגן יידן אין רוסלאַנד. ער איז אויך געווען אַן איבערגעגעבענער

ציוניסט. זײַן אַרבעטסגעבער, ה' שוואַרץ, איז געווען אַ שאַרפער קעגנער פון ציוניזם. ער איז געווען אַ גרויסער גביר, דער אייגנטימער פון אַ באַנק און אַ פאַבריק.

צו מאָרגנס זײַנען מיר געקומען אין דער באַנק פון ה' שוואַרץ. ריווקין האָט אונז פאָרגעשטעלט, און איך האָב אים דערציילט וועגן וואָס מיר זײַנען געקומען. אין אונזער אָנווועזנהייט האָט ער טעלעפאָנירט צום וויצע־גובערנאַטאָר, וואָס איז געווען דער ממונה איבער דער צענטראַלער תפיסה. מיר האָבן באַקומען אַ דערלויבענישׂ זיך צו באַגעגענען מיט די אַרעסטירטע אין תפיסה. דער פאָרוואַלטער פון דער תפיסה האָט אונז העפלעך אויפגענומען און אַרײַנגעפירט אונז אין זײַן ביורא, וואו מיר האָבן זיך געטראָפן מיט אונזערע אַרעסטירטע חברים. זיי האָבן זיך דערשראָקן, ווײַל זיי האָבן געמיינט, אַז מיר זײַנען אויך אַרעסטירט. מיר האָבן זיי איבערגעגעבן די פריילעכע בשורה, אָבער דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער וויטעבסקער פּאָליציי־אָפיצער האָט אַ טעות געמאַכט. דער באַפעל איז געווען ניט צו באַפרײַען זיי, נאָר צו דערלויבן זיי צו פאָרן צו זייערע דעפּאָרטאַציע־פּלעצער אויף זייער אייגענעם חשבון אין דער באַגלייטונג פון פּאָליציי.

דער שפּיאָנאַ־ש־פּראָצעס פון אפרים לייבאָוויטש, אַ תּלמיד אין דער ישיבה „חפּץ חיים"

איין מאָל שפּעט אין אַ שבת־צו־נאַכטס אין חודש טבת, תּרע"ז, קומט צו מיר מײַן פרײַנד, דער רב פון דער אַשפּנזישער עדה אין וויטעבסק, ר' ברוך ראַבינאָוויטש, מיט דעם איידעם פון חפּץ חיים, ר' אהרון הכהן. זיי האָבן מיר דערציילט וועגן דעם אַרעסט פון אַ יונגן בחור פון דער ישיבה „חפּץ חיים" אין ראַדין נאָך אין 1914 אויף דער באַשולדיקונג אין שפּיאָנאַזש. עס האָט אים געמסרט אַ יידישער שוסטער, וואָס האָט זיך אָפּגעגעבן מיט דער דאָזיקער נבזהדיקער פראָפעסיע. דער באַשולדיקטער איז געווען אַ פופצן־יאָריק יינגל פון מעמעל, אַ זון פון פאַרמעגלעכע עלטערן. דער מסור האָט זיך באַקענט מיט דעם יינגל, אים באַזוכט אויף זײַן קוואַרטיר און אים אונטערגעוואָרפן אַ פאָר דײַטשע ביכער מיט מיליטעריש מאַפּעס. בײַנאַכט האָט די לאָקאַלע פּאָליציי געמאַכט אַ רעוויזיע און געפונען דעם פאַרדעכטיקן מאַטעריאַל. דאָס יינגל האָט מען אַרעסטירט און פאַרשיקט קיין אָשמענע און שפּעטער קיין ווילנע און פון דאָרט ערגעץ אין טיף־רוסלאַנד. דערווײַל האָט אויך דער חפּץ חיים געמוזט איבערפירן זײַן ישיבה קיין שומיאַטש, מאָהילעווער גובערניע. דער חפּץ חיים האָט ניט אויפגעגעבן זײַנע באַמיאונגען אויסצוגעפינען דעם גורל פון זײַן תּלמיד. עס האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז זײַן פראָצעס האָט געדאַרפט פאָרקומען אין וויטעבסק און אַז דער בחור געפינט זיך אין וויטעבסקער תפיסה. צוליב דעם האָט דער חפּץ חיים געשיקט זײַן איידעם און איינעם פון די עלטערע בחורים, מענדל זאַקס, מען זאָל אַרגאַניזירן די פאַרטיידיקונג. עס האָט זיך

אַרויסגעווייזן, אַז דער געריכט האָט שוין באַשטימט פאַר דער פאַרטיידיקונג אַ מיליטערישן אַדוואָקאַט. מיר האָבן זיך מיט אים געזען און זיך איבערצײגט, אַז ער איז אַן ערלעכער מענטש אָן פאָראורטיילן קעגן יידן. מיר האָבן אים געכרעגט, צי וועט ער עפּעס האָבן קעגן, אַז מיר זאָלן פרואוון באַקומען נאָך יורידישע הילף פון דעם יורידישן קרײז אין פּעטערבורג אונטער דער אָנ־פירערשאַפט פון אַדוואָקאַט גרוזענבערג. ער האָט אונז פאַרזיכערט, אַז ער האָט גאָרניט קעגן דעם.

נאָך אַן ערנסטער באַראַטונג מיטן חפץ חיים איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז ער אַליין זאָל זיך זען מיט גרוזענבערגן. די רעזולטאַטן פון דער דאָזיקער באַגעגעניש זײַנען געווען זייער צופרידנשטעלנדיקע. צום פראָצעס האָט מען פון פּעטערבורג געשיקט אַ רוסישן אַדוואָקאַט צו העלפן בײַ דער פאַרטיידי־קונג. דער חפץ חיים, זײַן משפּחה און די ראשי־ישיבה זײַנען געפֿופן געוואָרן פאַר עדות. דער חפץ חיים איז געקומען אַ וואָך פאַר דעם אָנהויב פון פּראָצעס. וועמען מיר זײַנען אים געגאַנגען באַזוכן אַ שעה נאָך זײַן אָנקומען, האָבן מיר אים שוין געפונען פאַרטיפט אין דער גמרא. שבת האָט דער חפץ חיים אויף דער בקשה פון די גבאים געדרשנט אין דער גרויסער שול אין זאַהאָריע.

דער פּראָצעס האָט געדויערט צוויי טעג. דער פּסק־דין איז געווען צען יאָר שווערע קאַטאָרגע. דער חפץ חיים איז ניט איבערראַשט געוואָרן פון דעם פּסק־דין. ער האָט בלויז אַ זאָג געגעבן: „וועי וויי, וואָס מאָרגן קען זײַן?“ מיט צוויי וואָכן שפּעטער האָט אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע. דער יורידישער ראַט בײַ אונז אין שטאָט האָט באַשלאָסן צו באַפרײַען אַלע אַרעס־טירטע. הונדערטער אַרעסטירטע זײַנען געגאַנגען איבער די גאַסן. איך האָב זיך דערמאָנט אין דעם „שפּיאָן“ לייבאָוויטש און געמעמן רופן: „וועי פון אײַך איז לייבאָוויטש, אַ תלמיד פון חפץ חיים?“ עס האָט זיך באַוויזן אַ מא־גערער און גאַנץ פרײַלעכער בחור. איך האָב אים געמומען צו זיך אויף שבת און הונדערטער מענטשן זײַנען אים געקומען מקבל־פּנים זײַן.

אין דער צײַט פון באָלשעוויזם

אין די ערשטע חדשים נאָך דער (אָקטאָבער)־רעוואָלוציע האָט זיך בײַ אונז אין שטאָט דער נײַער רעזשים נאָך ניט געלאָזט אַזוי שטאַרק פילן. דעם האַנדל און דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן האָט מען נאָך דערווײַל ניט געטשע־פּעט. דער נײַער רעזשים האָט אָנגעוועדעט אַלע זײַנע פוחות צו באַקעמפן דעם שונא נומער איינס, דאָס הייסט די כוחות, וואָס ווילן ווײַטער אויפשטעלן דעם צאַריזם. מיט דער צײַט האָט מען אָנגעהויבן צו פאַררעכענען אין דער קאַטעגאָריע אויך די פאַרטייען, וואָס האָבן ניט געוואָלט מאַכן קיין יד־אחת מיטן באָלשעוויסטישן רעזשים. קיין שולחן־ערוך, וואָס מען מעג און וואָס מען טאָר ניט, האָבן די בירגער ניט געהאַט. יעדער אײנער איז געווען אין ספּנה אַרעסטירט צו ווערן יעדע מינוט.

אין יענער צייט האָבן די ציוניסטן געגרינדעט אַן אָרגאַניזאַציע „שיבת־ציון" מיטן צוועק צו באַזעצן זיך אין ארץ־ישראל. די מיטגלידער האָבן זיך פאַרפליכטעט אײַנצוצאָלן אין צענטראַל־ביורא צו 3,000 רובל אין משך פון פינף יאָר. אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער דאָזיקער אָרגאַניזאַציע האָבן בײַ אונז געפונען די חברים מאיראָוויטש, שעוועלעוו, בוים, ביילין און אַנדערע. אַ צווייטע אָרגאַניזאַציע „שערי־ציון" איז געגרינדעט געוואָרן. אין איר זײַנען געווען טעטיק די חברים גאָליאָ־קין, הרב ראַבינאָוויטש, זלמן יאַקאָבסאָן, ד"ר ליבערמאַן, ריוולין און אַנדערע.

אין יולי 1918 האָט די לאָקאַלע מאַכט אָרויפגעלייגט אויף דער יידישער באַפעלקערונג אַ שטײַער, וואָס האָט באַטראָפן אַן ערך זיבן מיליאָן רובל. דאָס איז געווען אַ ריזיקע סומע און ווײַט איבער די כוחות פון די איינוואוינער. אָן וואָסערער ס'איז אויספֿאָרשונג איז צוניפגעשטעלט געוואָרן אַ רשימה פון נעמען און מען האָט אָנגעהויבן אײַנצומאָנען דאָס געלט. אַ פֿאַניק האָט אָרום־געכאַפּט דעם עולם, און מען האָט זיך נענומען צעלויפן פון שטאָט. מיר האָבן אויסגעפונען, אַז דער פֿאָרזיצער פונם שאַצונגס־קאָמיטעט איז געווען אַ לאַטיש באָראָדעצקי. מיר האָבן זיך צו אים געוואָנדעט וועגן אַ באַראָטונג. עס האָט זיך אונז אײַנגעגעבן צו רעווידירן די רשימה און אין אַ סך פאַלן, וואו דער שטײַער איז געווען הונדערט טויזנט רובל, צו שנײַדן אויף 25,000 רובל. בײַ איינער פון אונזערע זיצונגען איז דער יידישער קאָמוניסט פּיקמאַן אָנגעפאַלן אויף אונז מיט שרעקלעכע זילזולים. ער פֿאַרשטייט גאָרנישט, ווי אַזוי קאָמוניסטן קענען זיך דערלויבן צו זיצן בײַ אײַן טיש מיט שלאָנגען און עקדישן.

נאָך דעם, ווי די קהילה איז אָפּיציעל ליקווידירט געוואָרן, האָט זיך אונז אײַנגעגעבן צו אָרגאַניזירן אַ קאָמיטעט פון בתי־מדרשים אין דעם ערשטן ראַיאָן. דער קאָמיטעט האָט געעפנט אַ פֿאַלקסקיך אין דער פריערדי־קער תּלמוד־תּורה אונטער דער אָנפּירערשאַפט פון ה' זלמן יאַקאָבסאָן. אין 1920 האָבן 3,000 מענטשן זיך באָנוצט מיט דער דאָזיקער קיך. מיר האָבן אויך געעפנט קלאַסן פאַר העברעאיש און תנ"ך אין דער ליובאַוויטשער שול. די פאָנדן פאַר דעם צוועק האָבן מיר באַקומען פון פריוואַטע מענטשן. איין מאָל בעת מען האָט מיר איבערגעגעבן אַ סומע געלט, האָט זיך אַרײַנגעמישט אַ יונגערמאַן, אַ הייסער בונדיסט, מיט אַ באַמערקונג: „מיך אַרט ניט, אַז יידן זאָלן עסן פון קרילאָווס שחיטה" (קרילאָוו איז געווען דער פֿאָרזיצער פון טשעקאַ אין וויטעבסק). מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט זיך דער יונגערמאַן מיט עפּעס פאַרזינדיקט און איז טאַקע אַליין געוואָרן אַ קרבן פון קרילאָווס שחיטה.

איין מאָל אין אַ שבת, אָנהויב 1919, קומט צו מיר אַרײַן הרב מלמד און גיט מיר איבער, אַז אין דער לאָקאַלער אָפּיציעלער צײַטונג איז דאָ אַ מעלדונג, אַז מען בעט די פֿאַרטרעטער פון די קולטן קומען צו אַ זיצונג אין אויספֿירקאָם. הרב מלמד, גאָליאָרקין און איך זײַנען אַהין אַוועק. בײַ דער זיצונג איז גע־

לייענט געווארן אַ צירקולאַר פון דער צענטראַלער מאַכט וועגן מאַנגל אין שול־געבײדעס און מ׳האָט אונז פאַרגעלייגט אָפּצוגעבן אַ צאָל בתי־תפילה. איך האָב דערויף געענטפערט, אַז בתי־תפילה פאַסן זיך ניט פאַר דעם צוועק און אַז ס׳זײַנען דאָ אין שטאָט אַ סך לײדיקע הײַזער, וואָס מען וואָלט געקענט מיט קליינע מיטלען אויסשטאַטן פאַר דעם צוועק.

שפּעטער אַביסל איז אַרויס אַ באָפעל צו קאָנפיסקירן די זילבערנע און גאָלדענע חפצים אין די קירכעס און בתי־תפילה. דער ממונה איבער דער קאָנפיסקאַציע איז צום באַדויערן געווען אַ ייד. ווען סאָלדאַטן האָבן אַרומגע־רינגלט דעם קלויסטער און געוואָלט דורכפירן די קאָנפיסקאַציע, זײַנען זיך אָנגעלאָפן טויזנטער גויים און ניט אַרײַנגעלאָזט די סאָלדאַטן אין קלויסטער. אויך אַ טייל פונם טשעכישן פּאָלק, וואָס איז דעמאָלט געשטאַנען בײַ אונז אין שטאָט, האָט זיך אַוועקגעשטעלט אויף דער זײַט פון די קריסטלעכע מתפּללים. די באָלשעוויקעס האָבן דעמאָלט אָפּגעהאַלטן אַ באַראַטונג און באַשלאָסן אויפצוגעבן דעם פּלאַן.

פון יענער צײַט אָן האָט זיך בײַ אונז געשאָפן אַ שטאַרקע אַנטיסעמיטישע שטימונג. די יידן — האָט מען געזאָגט — ווילן פאַרשוועכן די קלויסטערס. מיר האָבן גערופן אַ זיצונג פון קאָמיטעט פון בתי־תפילה אין דער ליובאַוויטשער שול. עס איז אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס צו פּראָטעסטירן קעגן דעם דאָזיקן חילול־הקודש. די רעזאָלוציע האָט זיך געלייענט בערך אַזוי: מיר יידן, וואָס האָבן שטענדיק געליטן פון רעליגיעזע פאַרפאָלגונגען, האַלטן עס פאַר אונזער חוב צו פּראָטעסטירן קעגן די דאָזיקע דערשײַנונגען. די דאָזיקע רעזאָלוציע האָבן מיר מיט דער דערלויבעניש פון דער מיליטערישער צענזור אָפּגעדרוקט און פאַרשפּרייט אין טויזנטער עקזעמפלאַרן.

אין יענעם יאָר האָבן מיר געגרינדעט אַ קאָאָפּעראַטיוו „אחיעזר" אין ערשטן און אין דריטן שטאָט־טייל. מיר האָבן באַצײַטנט אָנגעהויבן צו טראַכטן וועגן מצות אויף פּסח. ס׳האָט זיך אײַנגעגעבן צו באַקומען אַ דערלויבעניש פון דער מאַכט, און מיר האָבן געגומען אײַנשאָפן מעל. שפּעטער האָבן מיר מודיע געווען, אַז אין אַ געוויסן טאָג וועט די מעל פאַרטיילט ווערן. בעת דער פאַרטיילונג פאַלן פּלוצים אַרײַן סאָלדאַטן מיט אַ געשריי: „מיר וועלן אײַך ווײַזן, וואָס ס׳הייסט אַן אויפשטאַנד!" איך האָב געזאָגט צום אָנפירער פון די סאָלדאַטן: „אַלץ, וואָס מיר טוען, איז מיט דער דערלויבעניש פון דער מאַכט". ער האָט זיך געהייסן ווײַזן אידענטיפיקאַציע־קאַרטלעך. ניט אַלע פון אונז האָבן געהאַט אַזוינע קאַרטלעך בײַ זיך. זיי האָט מען אַרעסטירט. אײַך האָב איך ניט געהאַט אַזאַ קאַרטל, האָט מען מיך אויך אַרעסטירט. אײַך האָב איבערגע־געבן דאָס געלט און די חשבונות גאַליאָרקינען, וואָס האָט יאָ געהאַט אָן אי־דענטיפיקאַציע. בשעת־מעשה איז צו מיר צוגעקומען אַ סאָלדאַט און מיך געבעטן אים אויסצובײַטן אַ צאָריש פּינפערל, וואָס האָט לויטן געזעץ קיין שום ווערט ניט געהאַט. איך האָב דאָס אויסגעבּיטן. באַלד איז צוגעקומען אַ צוויי־

טער און געבעטן אויסצובייטן אַ באַנקנאָט פון 250 רובל. איך האָב אים גע־ענטפערט, אַז אַזאַ גרויסע סומע קען איך ניט אַוועקגעבן. ער האָט אָנגעוויזן אויף זײַן ביקס און געזאָגט: „מיט דער ביקס האָב איך געהרגעט ניט אײן יידן...“

שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ס'איז געווען אַ מיספֿאַרשטייַניש. אַ גרויסער עולם האָט זיך צונויפגעקליבן בײַם סקלאַד, און עמעצער האָט אַ געשריי געגעבן, מען דאַרף זיך אַרײַנברעכן אין סקלאַד אַרײַן. מען האָט טע־לעפֿאָנירט דעם אויספֿירקאָם, אַז באַנדיטן באַפֿאַלן די סקלאַדן פון די קאָאָפּע־ראַטיוון. על פּי צופֿאַל האָט זיך דעמאָלט אין שטאָט געפונען אַן אָנגאַרכיסטישע בריגאַדע אונטער דער אָנפֿירערשאַפֿט פון באַרימטן אָנאַרכיסט איוואָנאָוו. דער אויספֿירקאָם האָט אים באַפֿוילן אײַנצושטעלן אָרדענונג. אַן ערך פֿערציק פון אונז האָט מען אָפּגעפֿירט אין תּפיסה. דער ענין איז שפּעטער אויפגעקלערט געוואָרן און מען האָט אונז באַפֿרײַט.

נאָך דעם, ווי מען האָט קאָנפֿיסקירט דעם ציוניסטישן לאָקאָל, האָבן מיר באַקומען אַ דערלויבעניש אַריבערצופֿירן די ביבליאָטעק אין אַ פּריוואָט הויז אין באָד־גאַסל. באַלד האָט אונז די יעוסעקציע (יידישע סעקציע בײַ דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי) פון דאָרט אויך אַרויסגעטריבן. איין מאָל האָט מען אונז געבעטן צו קומען אין הויז פון אונזער חבר מאיראָוויטש. דאָרט האָבן די באַאַמטע פון יעוסעקציע פון אונז פֿאַרלאַנגט, אַז מיר זאָלן זיי אי־בערגעבן אַלע ציוניסטישע מאַטעריאַלן, וואָס מיר האָבן, ווײַל די ציוניסטישע אַרבעט איז פֿאַרוווערט. מיט אַ פּאָר שעה שפּעטער זײַנען פֿאָרגעקומען רע־וויזיעס אין די הײַזער פון אונזערע חברים. בײַ מיר האָט די רעוויזיע גע־דויערט פּיר שעה. געפונען האָט מען אַן ענגלישע בראָשור, וואָס מײַן זון, אַ געפֿאַנגענער אין דײַטשלאַנד, האָט מיט זיך געבראַכט. זיי האָבן זיך אויף דעם אַרויפגעוואָרפן ווי אויף אַן אבן־טוב: אַ סימן, אַז מיר שטייען אין קאָנטאַקט מיטן אימפּעריאַליסטישן ענגלאַנד. מיט צוויי טעג שפּעטער, שפּעט אין אָוונט, האָט מען מיך געוראָפן אין טשעקאַ, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען אין האָטעל „סאָוואי“. אַהין האָט מען געבראַכט הרב מלמד, גאַלאָסקערן, ביילינזן, מעק־לערן, שלמה שפּיראַן און גיסיע ליבורקין. נאָך אַן אויספֿאָרשונג, וואָס האָט געדויערט אַ פּאָר טעג, האָט מען אונז באַפֿרײַט.

אין אַפּריל 1920 האָבן מיר באַקומען אַ צירקולאָר פון דער ציוניסטישער צענטראַלע פון פּעטערבורג, אַז עס וועט פֿאָרקומען אַ קאָנפֿערענץ דעם 20־סטן דעם חודש. עס איז שווער געווען אין יענער צײַט צו באַקומען אַ דערלויבעניש צו פֿאָרן אויף דער באַן. היות ווי איך האָב געאַרבעט אין אַ מלוכה־ביורא, איז מיר אָנגעקומען גרינגער צו באַקומען אַזאַ מין דערלויבעניש. איך בין דע־ריבער אויסגעקליבן געוואָרן פֿאַר אַ דעלעגאַט. פון דער אָרגאַניזאַציע „שיבת־ציון“ איז געשיקט געוואָרן אונזער חבר מאיראָוויטש. בײַ דער עצטער זיצונג איז פֿאָרגעקומען אַזאַ פֿאַל: אַן ערך פּופּצן באַוואָפֿנטע מענטשן אונטער דער

אָנפירערשאַפט פון אַ מיידל זײַנען אַרײַן אין צימער און געגעבן אַ באַפעל אָפּצושטעלן די זיצונג. דערוויַל איז אָנגעקומען אַ מיליטערישע קאָמפּאַניע און האָט אַרומגערינגלט דאָס הויז. מיר האָבן זיך זייער דערשראָקן. אַ סך פון די דעלעגאַטן האָבן געהאָט קאָרעספאָנדענץ, וואָס האָט געקענט זיי אַ סך שאָדן. בדרך נס האָט זיך אײַנגעגעבן די דאָזיקע פּאָפּירן צו פאַרניכטן. חבר מאיראָ־וויטש האָט אָזוי אַרום פאַרניכטעט דעם פינאַנציעלן באַריכט פון "שיבת־ציון", וואָס ער האָט מיט זיך געהאַט. מען האָט אונז אַרעסטירט. מיר זײַנען אָפּגעזעסן 48 טעג און סוף כּל סוף האָט מען אונז באַפרײַט.

אויף סוכות איז צו אונז געקומען אַ מענטש, וואָס האָט זיך פאָרגעשטעלט פאַר אַ רב. ער איז געשיקט געוואָרן צו אונז צו גרינדן אַ נײַע אָרגאַניזאַציע „סעטמאָס" — אַ פאַרבאַנד פון יידישע אַרבעטנדיקע מאַסן. שמיני־עצרת האָט מען אויסגעקלעפּט מודעות, אַז שמחת־תורה וועט הרב טווערסקי, דער גרינ־דער פון „סעטמאָס", ריידן אין דער גרויסער שול. אין זײַן רעדע האָט ער געזאָגט אַטאַקירן דעם מיטלקלאַס ווי שווינדלער. עס איז דעמאָלט פונקט געווען אין שול אַ העכערער יידישער אָפּיצער, וואָס פלעגט קומען זאָגן קדיש נאָך זײַן מוטער. ווען ער האָט געהערט דעם רבס רייד, איז ער אַרויף אויף דער בימה און געפרעגט דעם רב, ווער ס'האָט אים געגעבן די דערלויבעניש צו ריידן. דער רב האָט אַרויסגענומען אַ פּאַפּיר און אים געוויזן. איך האָב גע־וואָגט אים צו פרעגן, ווי אַזוי ער האָט זיך געזאָגט דאָס רעכט איבערצוחזרן די אַלטע בילבולים פון די שונאי־ציון.

דער משפּט איבערן חדר

אָנהויב יאַנואַר 1921 האָט מען מיך ווי דעם פאָרזיצער פון „קאָמיטעט פון בתי־תפילה" געפרופן אין ביוראָ פון יעווקאָם (יידישער קאָמיסאַריאַט). דאָרט האָט מיך אויפגענומען דער געהילף פונם אָנפירער, איינער פייקין, אַ לערער, אַ לינקער בונדיסט. ער האָט מיר איבערגעגעבן, אַז עס איז אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס צו האָבן אַן עפּנטלעכע דעבאַטע וועגן חדר. איך האָב אים געזאָגט, אַז איך זע ניט קיין שום נוצן פון אָזאַ מין דעבאַטע. אין דער אמתן איז דאָך די טעמע פון אָזאַ מין דעבאַטע די פראָגע פון יידישער דערציאונג. און צו וואָס פלוצים אָוועקשטעלן דעם חדר אין צענטער? בײַ אַ זיצונג פון אונזער קאָמיטעט האָב איך אָפּגעגעבן אַ באַריכט פון מײַן שמועס מיט פייקינען. איך בין שטאַרק פאַרחידושט געוואָרן, ווען איך האָב געהערט, אַז די אָנדערע האָבן געהאַלטן, אַז מיר דאַרפן זיך יאָ באַטייליקן אין דעם עפּנטלעכן וויכוח. אויב ניט — האָט מען געטענהט — וועלן דאָס די מענטשן אויסטײַטשן ווי אַ קאַפּיטולאַציע פון אונזער זײַט. עס איז באַשטימט געוואָרן, אַז מצד דעם קאָמיטעט זאָלן זיך באַטייליקן ד"ר ליבערמאַן, הרב מלמד, זאַקס און איך. מיר האָבן מודיע געווען דעם יעווקאָם וועגן אונזער באַטייליקונג אין דער דעבאַטע.

מיט צוויי טעג שפּעטער האָבן זיך באַוויזן גרויסע אַפּישן אין דער גאַנצער שטאָט וועגן אַן עפּנטלעכן משפּט איבערן חדר... איך האָב באַלד פֿראָטעסטירט קעגן דער דאָזיקער ענדערונג פון וויכוח אויף אַ משפּט. פּונ־דעסטוועגן האָבן מיר זיך באַטייליקט אין דעם משפּט. היות אָבער דער זאַל, וואָס אין אים האָט באַדאַרפט פֿאַרקומען דער משפּט, איז ניט געווען קיין גרויסער, און דער עולם, וואָס האָט זיך געריסן אַרײַנצוקומען, איז געווען זייער גרויס, האָט מען אָפּגעלייגט דעם משפּט אויף אַן אַנדערן טאָג — און דאָס מאָל אין שטאָטישן טעאַטער. דער לאָקאַלער יעווסעקישער אָרגאַן „דער שטערן" האָט זיך דערווײַל כּמעט מיט גאָרניט פֿאַרנומען, ווי מיט דעם משפּט איבערן חדר. פֿאַרשטייט זיך, אַז ער האָט געשיט פּעך און שוועבל אויפן חדר.

דעם אָוונט, ווען דער פֿראָצעס האָט זיך געעפּנט, איז אַ קאָמפּאַניע סאָל־דאָטן געשטאַנען אויפן פּלאַץ פון טעאַטער. העכער טויזנט מענטשן האָבן אָנגעפּילט דעם זאַל. דער פֿאָרזיצער איז געווען סלאָווין, אַן אָדוואָקאַט און לינקער בּונדיסט. די שופֿטים זײַנען געווען: ראָטשקאָווסקי, אַ שוסטער, אַ לינקער בּונדיסט; קאַצמאַן, אַן אַרבּעטער, אַ לינקער בּונדיסט. די באַשולדיקער זײַנען געווען: כראַפּקאָווסקי, אַ געווען לערער אין דער תּלמוד־תּורה, לעוומאַן, אַ דיכטער אויף רוסיש און ייִדיש, אַ געווען לערער אַקטיוויסט צעירי־ציוניסט און צו דער צײַט אַ מיטגליד פון דער יעווסעקציע, און קראַסינסקי, אַ לינקער בּונדיסט. ווי אַ מומחה איז באַשטימט געוואָרן ראָזנצווײַג, אַ לערער אין דער תּלמוד־תּורה, אַ מענטש מיט ציוניסטישע נייגונגען, וואָס איז שפּעטער געוואָרן אַ מיטגליד פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי.

דאָס וואָרט האָט באַקומען אַ פֿאַרטרעטער פון דער באַשולדיקונג די פּרוי קרעניצל, אַ לערערין אין אַ לאָקאַלער שול. זי האָט דערציילט, אַז אַ קאָמיסיע פון יעווקאָם האָט אויסגעפֿאָרשט דעם מצב פון די חדרים און געפונען, אַז ער איז אונטער יעדער קריטיק פון פּעדאַגאָגישן, סאַניטאַרן, פּערסאָנאַלן און פֿראָגראַם־שטאַנדפּונקט. צום סוף האָט זי פֿאַרלאַנגט, אַז מען זאָל דעם חדר שליסן און רופן צו פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט אַלע די, וואָס זײַנען שולדיק אין אויסהאַלטן אַזאַ ווילדע סיסטעם פון דערציאונג.

נאָך דעם באַשולדיקונגס־אַקט האָט מען געפּרופן די עדות מצד דער באַשולדיקונג, וואָס האָבן דערציילט, אַז זיי האָבן אַליין געלערנט אין חדר און וואָס זיי האָבן דאָרט איבערגעלעבט. זיי האָבן דערציילט ווילדע גוזמאות, איינער פון די עדות איז געווען אַ הויכער באַאַמטער אין דער פּאָליציי. ער האָט אויסגעטראַכט אויפן רבין זײַנעם אַ בילבול, וואָס מען קען עס ניט איבער־געבן מיט וועלטער. אויף דער פֿראָגע פון דער פֿאַרטיידיקונג: „האָט איר פון חדר ניט אַרויסגעטראָגן קיין שום פּאָזיטיוון וועלט"? האָט ער געענטפֿערט: „איך האָב פון חדר גאָרניט אַרויסגעטראָגן!" פון דער אוידיטאָריע האָט אַ פּרוי אויסגערופן: „ה' ריווקין, פון דעם חדר, אין וועלכן איר זענט איצט, טראָגט איר אַוודאי אַ סך מער אַרויס!" די דאָזיקע וועלט האָט דער עולם

שטאַרק אַפּלאָדירט. מען האָט געזרופן עדות מצד דער פּאַרטיידיקונג. די פּאַר־טיידיקונג האָט געענטפערט, אַז זי האָט קיין עדות ניט צוגעגרייט, אָבער וועט גאָרניט האָבן קעגן דעם, אויב דער גערעכט וועט רופן עדות פון דער אויידי־טאָריע. עס איז אַרויף אויף דער פּלאַטפאָרם איינער מילשטיין און דערציילט, אַז ער האָט געלערנט אין חדר פון פינפטן ביזן עלפטן יאָר און האָט דעם חדר געלויבט. די באַשולדיקונג האָט אים געזומען שטעלן קלאַץ־קשיות און צום סוף האָט זי געלאָזט וויסן, אַז ער איז אַ פּסולער עדות, איז ניט קיין ריינער פּראָלעטאַריער, נאָר אַ פּאָדריאַטשיק און מען קען אים ניט גלויבן.

אין מיטן אויספרעגן די עדות איז די באַשולדיקונג געקומען מיט אַ פּאַר־שלאָג, אַז מען זאָל לאָזן אַיינעם פון די באַשולדיקער מאירסאָן האַלטן זיין רעדע, ווייל ער מוז אַוועקפאָרן. די פּאַרטיידיקונג האָט פּראָטעסטירט, אַז דאָס איז קעגן דער אָנגענומענער פּראָצעדור. דער פּאָרזיצער האָט געענטפערט, אַז דער גריכט פונם נייַעם רעזשים איז ניט געבונדן מיט קיין שום פּראָצעדור פונם אַלטן רעזשים. מאירסאָן האָט געהאַלטן זיין באַשולדיקונגס־רעדע.

דערנאָך האָט מען וויַיטער גערופן עדות. אויף דער פּלאַטפאָרם איז אַרויפגעקומען אַ שנייַדער, אַ זון פון אַ שנייַדער, מיטן נאָמען מינץ. ביז צוועלף יאָר האָט דער עדות געלערנט אין חדר און איז דווקא געווען זייער צופרידן מיט אים. די באַשולדיקונג און דער מומחה האָבן אים געזומען שטעלן פּאַר־שיידענע פראַגן, ווי וועגן ענין פּרה־אדומה און נאָך אַזוינע קשיות. ער האָט געענטפערט צו דער זאָך מיט פּשטות. ווען עס איז געקומען צו רייד וועגן „זאָלסט ניט לאָזן איבערנעכטיקן דעם לוין פון אַ געדונגענעם ביַי דיר ביז אין דער פרי", האָט דער עדות אַ זאָג געגעבן, אַז אַפילו אין די מלוכה־פאַבריקן איז מען שטאַרק מקיל אין דער דאָזיקער מצווה. די באַשולדיקונג האָט וויַיטער געזומען שטעלן דעם עדות אַזוינע פראָגן, ווי וועגן דערלויבעניש צו נעמען פּראָצענט ביַי אַ גוי און וועגן אויסהרגענען די כנענישע פעלקער. דאָס זיינען אייגנטלעך געווען פראָגן, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין שום שייכות צום חדר, נאָר זייער צוועק איז געווען צו צעטומלען דעם עדות.

נאָך די עדות איז אויפגעטראָטן דער מומחה ה' ראָזנצוויג. אין אַ לאַנגער רעדע איז ער אָנגעפאַלן אויף די מלמדים און אויף דעם חדר, אַז צוליב זיי האָבן מיר אַזאַ גרויסע צאָל לא־יוצלחס. דערביַי האָט ער זיך פאַררופן אויף מענדעלען, שלום־עליכמען און אַפילו אויף אָפּאָטאָשון, וואָס האָט דעמאָלט קריטיקירט דעם חדר. ער האָט אַפילו ציטירט ר' אפרים מלענטשיץ און זיין ספר „עמודי שש", וואו ער נעמט מכלומרשט אַ קריטישע שטעלונג צום חדר און זיין דערציערישער שיטה. אויף דער פראָגע פון דער פּאַרטיידיקונג, ווער עס איז געווען ר' אפרים מלענטשיץ און וואָסערע אַנדערע ביכער ער האָט געשריבן, האָט זיך דער מומחה געזומען דרייען און ניט געגעבן קיין קלאָרע תשובה. דער פּאַרטיידיקער האָט זיך געווענדעט צום עולם און דערקלערט, אַז ר' אפרים מלענטשיץ איז דער מחבר פון „עוללות אפרים" און אַנדערע ווערק,

וואָס זײַנען מסתּמא באַקאַנט אייניקע פונם עולם. וויַיטער האָט די פאַרטיידיקונג צו אים געזאָגט: „מסתּמא ווייסט איר דאָך, אַז אייערע טענות זײַנען ניט אינ־גאַנצן נײַ. אָט זײַנען שוין געווען מענטשן, וואָס האָבן געזאָגט צו גאָט: 'קער זיך אָפּ פון אונז, און מיר ווילן ניט וויסן פון דײַנע וועגן'. אפשר ווייסט איר, ווען דאָס איז געווען?" דאָ האָט ער זיך וויַיטער געפרואווט אַרויסדרייען, אָבער עמעצער פון דער אוידיטאָריע האָט אויסגערופן: „אויב איר זײַט טאָקע אַ מומחה און אַ קענער פון תּנ"ך, מוזט איר געבן אַ קלאָרע תּשובה". דער עולם האָט שטאַרק אַפּלאָדירט.

בײַם סוף פון דער זיצונג האָט דער פאָרזיצער געלאָזט אויסרופן, אַז די וויַיטערדיקע זיצונג וועט פאָרקומען מאָרגן, דאָס הייסט פרײַטאָג־צו־נאַכטס. די פאַרטיידיקונג האָט מודיע געווען, אַז זי זעט אין דעם אַ באַליידיקונג פאַר שבת און וועט זיך ניט באַטייליקן אין דער זיצונג. דער פאָרזיצער האָט נאָכ־געגעבן, און די זיצונג איז באַשטימט געוואָרן אויף שבת־צו־נאַכטס.

בײַ די וויַיטערדיקע זיצונגען האָט זיך נאָך באַטייליקט מצד דער באַ־שולדיקונג ד"ר נעזלין, אַ מעדיקער, און ה' זיוו, אַ לערער אין דער מיטלשול. זיי האָבן בלויז באַרירט דעם וויסנשאַפטלעכן אַספּעקט פון דער פראָגע און ניט דעם רעליגיעזן. ד"ר נעזלין האָט גערעדט וועגן דעם חדר פון היגיענישן שטאַנדפּונקט און ה' זיוו פון פּעדאַגאָגישן. ד"ר נעזלין האָט אַגב אַליין צוגע־געבן, אַז אַ סך פון די נעגאַטיוווע אַספּעקטן פון חדר זײַנען געווען אומפאַרמייד־לעך אונטער דעם אַלטן רעזשים.

דער מומחה מצד דער פאַרטיידיקונג, הרב מלמד, האָט אַרויפגעפירט די דיסקוסיע אויף דעם געהעריקן וועג. אין אַביסל מער ווי אַ שעה צייַט האָט ער איבערגעגעבן די געשיכטע פון חדר און פון יידישער דערציאונג. ער האָט געענדיקט זײַנע ווערטער מיט אַ פראַשלאָג, אַז מען זאָל אויסקלײַבן אַ בשות־פותדיקע קאָמיסיע, וואָס זאָל דעם ענין באַטראַכטן. מען האָט אים באַלד גענומען שטעלן קלאָר־קשיות. צווישן זיי איז געווען די פראָגע: צי איז די תּורה געטלעך?

די אָרטיקע צייַטונג „דער שטערן", וואָס האָט פאַרעפנטלעכט יעדן טאָג אַ פולן באַריכט פון דעם גאַנג פון פראָצעס, האָט געמאַכט דעם אויספּיר, אַז הרב מלמד האָט ניט געווואוסט וואָס צו ענטפערן אויף דער פראָגע, הגם ער האָט געגעבן דערויף אַן אַבסאָלוט פאָזיטיוון ענטפער.

פאַר דער לעצטער זיצונג האָט זיך צו אונז געווענדעט הרב מעדאַליע, אַז ער וויל זיך באַטייליקן אין דער פאַרטיידיקונג בײַ דער לעצטער זיצונג. די דאָזיקע זיצונג איז געווען אָפּגעגעבן אינגאַנצן צו רעדעס פון דער באַשול־דיקונג און דער פאַרטיידיקונג. עס זײַנען אויפגעטראָטן מצד דער באַשולדי־קונג כראַפקאָווסקי, לעוומאַן, קראַסינסקי און מצד דער פאַרטיידיקונג זאָקס, הרב מעדאַליע און וואָלפסאָן. די באַשולדיקונג האָט געמאַכט דעם גאַנצן חדר צו שאַנד און צו שפּאָט. יעדער וואָסערטרעגער, אַז עס האָט אים שוין שטאַרק

צוגעדריקט דער דלות, איז געווָארן אַ מלמד. לעווטאָן האָט זיך שטאַרק אָנגע־
נומען די קריוודע פון עשון. דער סניגור זאָקס האָט זיך מודה געווען, אַז פאַר
לאַנגע יאָרן האָט ער אַליין באַקעמפט די נעגאַטיווע אַספעקטן פון חדר. דאָס
מיינט אָבער ניט אַרויסווארפן דאָס קינד מיטן וואַסער אינאיינעם. הרב מע־
דאַליע האָט געריידט מיט ברען. ער האָט געזאָגט: „עס איז דאָ געשטעלט
געווָארן די פראַגע, צי די תורה איז געטלעך. און איך זאָג אייך, די תורה איז
געטלעך". דרבי מאָל האָט ער דאָס איבערגעחזרט און אַ גרויסער טייל פון
עולם האָט מיט אים נאָכגעזאָגט: „די תורה איז געטלעך".

דער לעצטער רעדנער מצד דער באַשולדיקונג, קראַסינסקי, האָט אַרײַנ־
געפירט אַ נײַעם טאָן אין דער דיסקוסיע. דער חדר האָט זיך אַוועקגעשטעלט
ווי אַ שטן אויף דעם וועג פון דער רעוואָלוציע. ער האָט דערצויגן טיפֿן ווי
„באָנציע שווײַג", אָן יעדן געפיל פון זעלבסטרעספעקט, וואָס זײַנען שפּעטער
געווָארן די אייזלען צו טראָגן ספר־תורות צום צאַר.

פון דער פאַרטיידיקונג האָב איך דער לעצטער געזומען דאָס וואָרט. איך
האָב אָנגעוויזן, אַז אין דער יידישער טראַדיציע זײַנען דער חדר און די מלמדים
געווען די פעסטונג און די שומרי העיר (היטער פון אַ שטאָט). דער חדר
האָט ניט פאַרקריפּלט די מוחות, נאָר פאַרקערט גאָר, ער האָט זיי נאָך פאַר־
שארפט. ס'זײַנען פון אים אַרויסגעקומען גאונים און חריפים, אויך האָט ער גע־
לייטערט די אויפפֿירונג און די מידות. והראיה דאָס יידישע פאַמיליען־לעבן
איז תמיד באַוואונדערט געווָארן פון דער וועלט. די צאָל יידישע פאַרברעכער
איז שטענדיק געווען אַ נישטיקע. נאָך מער, דער חדר האָט אַרויסגעגעבן פראַק־
טישע מענטשן: די פאָליאַקאָוס, די בראָדסקיס, די פאָזנאַנסקיס — אָט די
אַלע זײַנען געקומען פון חדר. ניט אומזיסט האָט די פאָלקס־לעגענדע דער־
ציילט, אַז דער בעל־שם־טוב פאַר זײַן התגלות האָט זיך אָפּגעגעבן מיט מלמדות.
און איצטער, האָב איך געזאָגט, וועל איך עפּעס דערציילן פון מײַן אייגענער
דערפאַרונג מיטן חדר: איך בין געבוירן געווָארן אין אַ קליין שטעטל ליאַדי.
דאָרט זײַנען געווען אַ פערצן חדרים און מלמדים. איך האָב זיי אַלע געקענט
און זאָג אייך אויף מײַן נאמנות, אַז זיי זײַנען געווען בני־תורה און בעלי־
מידות. צווישן די אַלע איז בלויז געווען איינער, דער לעזשנער מלמד, וואָס
האָט געהאַט אַ שם פאַר אַ קפּדן. ער האָט ניט געזשאַלעווט דעם קאַנטשיק.
אים האָט מען איבערגעגעבן בלויז ווילדע יונגען, קונדיסים, וואָס די עלטערן
האָבן פאַר זיי קיין אַנדערן אויסוועג ניט געזען. דער עולם האָט טאַקע אויף
אים געקוקט מיט אַ בייז אויג. אַן אַלטער חסיד האָט דערציילט, אַז אַמאָל
האָט ער געזען אַ מלמד שלאָגן אַ יינגל, האָט ער אים געמוסרט: „איך קען ניט
צוזען, ווי אַ גוי שלאָגט אַ יידן".

אַמאָל איז צו מיר געקומען אַן אַרעמער דאָרפס־ייד בעטן אַרבעט. ער
האָט איבערגעלאָזט אַ פרוי און אַ קינד אין דאָרף און ער האָט זיך געלאָזט
זוכן אַרבעט. ווי נאָר ער האָט אָפּגעשפּאָרט אַ פאָר גראָשן, האָט ער זיי אַהיים

געשיקט. היות ער איז ניט געווען קיין כתבא־רבא, האָב איך פֿאַר אים געפירט די קאָרעספּאָנדענץ. אין דעם ערשטן בריוו פון זיין פרוי האָט זי אים אָפּגעגעבן אַ חשבון, וואָס זי האָט געטאָן מיטן געלט. דרײַ קערבלעך האָט זי באַצאָלט דעם מלמד. ווי דער מאַן האָט דאָס דערהערט, האָט זיין פּנים אויפגעשײַנט: „גוט, גוט!" אָט דער ייד איז אויך געווען אַ פֿראָדוקט פון חדר.

דער פֿאַרזיצער סלאָווין האָט רעזומירט דעם גאַנצן גאַנג פון משפּט. די שופּטים זײַנען אַרײַנגעגאַנגען אין אַ באַזונדער חדר זיך צו באַראָטן. דער כּסק־דין איז געווען דער זעלבער, וואָס מיר האָבן דערוואַרט. דעם גאַנצן וויכּוח האָבן די קאָמוניסטן אָפּגעדרוקט אין אַ בוך „דער מישפּעט איבערן כיידער". אין זעלבן יאָר האָט מען אָנגעהויבן צו פֿאַרפירן פֿראָצעסן קעגן מלמדים און זיי שוועך צו באַשטראָפֿן. איינעם אַזאַ מלמד האָט דער ריכטער געפֿרעגט: „איז עס אמת, אַז איר האָט געלערנט מיט קינדער?" און ער האָט געענטפֿערט: „ניט נאָר האָב איך געלערנט, נאָר איך לערן איצט און וועל אויך וויטער לערנען".

קאָנפֿיסקאַציע פון די שולן

אין חודש אדר, באַלד נאָך פּורים, האָט מען מיך געפרופן אין ביוראָ פון יעוואָקאָם. ה' אַבראָם האָט מיך אויפגענומען אין קעגנוואָרט פון פֿאָליציי און מיר פֿאָרגעלייענט דעם באַשלוס פון אויספירקאָם צו קאָנפֿיסקירן דעם שול־הויף מיט אַלע בנינים. מען האָט אונז געגעבן צוויי טעג צײַט אַרויסצונעמען די ספר־תורות און אַנדערע תשמישי קדושה. מיר האָבן תיכף געפרופן אַ זיצונג פון קאָמיטעט פון שולן, וואו עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו שיקן אַ דעלעגאַציע פון זעקס מענטשן צום אויספירקאָם. אין דער דעלעגאַציע איז אויך געווען דער רעכטער בונדיסט, בעזפֿראָזוואַני, וואָס פלעגט קומען אין שול אַרײַן. חוץ אים האָבן זיך באַטייליקט: ריוולין, זאַקס, יאַקאָבסאָן, מינץ און וואָלפסאָן. אויף מאָרגן זײַנען מיר געקומען אין דער באַשטימטער צײַט אין ביוראָ פון עיף פון אויספירקאָם. ער האָט זיך אָפּגעזאָגט אונז אויפצונעמען מיטן תירוץ, אַז ער קען זיך ניט אַרײַנלאָזן נאָך אַמאָל אין ענינים, וואָס זײַנען שוין באַשלאָסן געוואָרן. מיר האָבן אים געזאָגט, אַז מיר אַלע זײַנען מיטגלידער פון פֿראָפעסיאָנעלע פֿאַראיינען און האָבן אַ רעכט צו פֿאַרלאַנגען, אַז דער באַשלוס זאָל ניט דורכגעפירט ווערן אָן אַ דירעקטיוו פון דער צענטראַלער מאַכט. ער האָט געהייסן זײַן סעקרעטאַר רופן אַ זיצונג אויף דרײַ אַזייגער נאָך מיטאָג. די זיצונג איז פֿאָרגעקומען אונטער דעם פֿאָרזיץ פון וואַריקסן. איך האָב באַקומען דאָס וואָרט. איך האָב געטענהט, אַז דער דאָזיקער שריט האָט שווער כאַרלעצט די רעליגיעזע געפילן פון די ייִדן. חוץ דעם זעען מיר אין דעם אַ ספּעציעלע דיסקרימינאַציע לגבי ייִדן. נאָך מיר האָט געראַדט בעזפֿראָזוואַני, וואָס האָט אונטערגעשטיצט מענע וועדטער. דער פֿאַרזיצער פון דער טשעקאָ, שוואַרץ, האָט אים איבערגעריסן די רייד און געזאָגט: „איר מישט זיך שוין

אויך אין רעליגיעזע ענינים? מילא, די אלטע לייט קען איך נאך פארשטיין, אבער פון אייערע ווערטער זע איך, אז מען וויל דאָ פאליטיקעווען. מיט אייך וועט מען זיך שוין אפרעכענען בײַ אן אנדער געלעגנהייט".

אביסל שפעטער האט מען אונז צו וויסן געגעבן, אז דער ערשטער באשלוס בלייבט. מיר האבן באשלאסן זיך צונויפצוקומען אין אוונט אין שול און מודיע זיין דעם עולם די רעזולטאטן. דערווײל זיינען מיר געוואויר געוואָרן, אז אַ פאָר ארבעטער האבן זיך געווענדעט צו דער ר.ק.אי. (ארבעטער-און פויערים-אינספעקציע), די העכסטע רעוויזיע-אינסטאנץ, און דער פארזיצער קאָרסאקאָוו האט זיי געזאגט, אז דער באשלוס איז אומלעגאל.

אין שול אין אוונט האט מיר געזאגט א יונגערמאן, ישראל ריפין: „איך האב באשלאסן דאָ צו בלייבן ביז אין דער פרי". נאך דעם דאָוועגען איז ארויף הרב ראַבינאָוויטש אויף דער בימה און מיט אַ ביטער קול אנגעהויבן צו זאגן קאַפּיטל תהילים ע"ט: „גאָט, פעלקער זיינען געקומען אין דײַן ארבּ". אין דער מינוט זיינען ארײַנגעקומען באָוואָפנטע סאָלדאטן און אָנגעהויבן ארויסצוטרײַבן דעם עולם מיט זידלעריצען. איך בין ארויס דורכן פענסטער און גלייך אָוועק אין ביוראָ פון ר.ק.אי. איך בין ארײַן צום פארזיצער קאָרסאקאָוו, און ער האט מיך געמומען באראויקן. ער האט זיך געווענדעט צום יורידישן קאָנסולטאַנט, דעם אדוואקאט טשארנאמארדיק (אַ ייד, וואָס דער פאטער האט אים אפגעשמדט באלד נאָך זײַן געבורט, אבער ער האט זיך דווקא נאָענט געהאלטן צו יידן און חתונה געהאט מיט אַ קרובה) און אים געבעטן צו רופן אן אויסערגעווײנטלעכע זיצונג אויך נאָך מיטאָג. צו מיר האָט ער געזאגט: „איך פארזיכער אײַך, אז מיר וועלן טון אלץ, וואָס איז נאָר מעגלעך".

די יעווסעקציע-יונגען האבן פארלאנגט פון די שמשים די שליסל און האבן פארשלאסן די טירן פון שול. איין זאך האט אונז דערמוטיקט: די מאסן און דער עיקר די ארבעטער האבן אויסגעדריקט זייער מיטגעפיל מיט אונז. אַ פראָטעסט-רעזאָלוציע איז פארטיילט געוואָרן צווישן אלע פראָפעסיאָנעלע ארגאניזאציעס, קאָפּיעס זיינען אויך איבערגעשיקט געוואָרן צום אויספירקאָם און ר.ק.אי.

אין שטאט האט זיך געקאָכט. די קירכע האט אונז פארגעשלאָגן צו ארבעטן אינאיינעם מיט אונז אין דעם פרט. מיר האבן דעם פארשלאָג ניט אָנגענומען, כדי מיר זאלן ניט געבן די קאָמוניסטן קיין פתחון-פה, אז מיר „פאַליטיקעווען". די פראָגע פון קאָנפיסקירן די שולן איז געשטאָנען אויף דער טאָג-ארדענונג אויף אַ סך זיצונגען פון די ארבעטער און זיי האבן פארלאָנגט, אז מען זאל בטל מאכן די גזירה.

דאָנערשטאָג, גייענדיק אין גאס, זע איך אין „שטערן", וואָס איז געהאנגען אויף דער וואנט (צוליב מאנגל אין פאפיר האט מען די צייטונג אויסגעהאנגען אויף די וועגן), אן ארטיקל מיט אַ גרויסן קאָפּ וועגן דער קאָנטרעוואָלוציאָנערער פראָפאָגאנדע פון קאָמיטעט פון שולן. אין דעם ארטיקל האט

מען מיך שוין געמאכט פאר אַ קאָנטר־רעוואָלוציאָנער. איך האָב באַשלאָסן צו כאַפן די פיש פאַר דער נעץ און זיך וועגדן צום פאַרזיצער פון טשעקאָ וועגן דעם ענין. איך האָב אים געזאָגט: „מסתמא האָט איר שוין געלייענט דעם 'שטערן' און געזען דאָס אַרטיקל וועגן דער קאָנפיסקאַציע פון די שולן און דעם בילבול, אַז עס גרייט זיך צו מכלומרשט אַ בונט קעגן דער רעגירונג און אויך דעם אָנפאַל אויף מיר. על־כן בין איך געקומען איבך פאַרלייגן מיינע פאָליטישע אָנשויאונגען. איך בין אַן אָנהענגער פון ציוניזם. צוליב דעם בין איך שוין אַ פאַר מאָל אַרעסטירט געוואָרן, אָבער מען האָט ניט געפונען קיין גרונד מיך צו באַשולדיקן אין בונטעוועזן קעגן דער מלוכה. אין פאַל פון קאָנ־פיסקאַציע פון די שולן קעמפן מיר קעגן דער יעווסעקציע, וואָס האָט פאַרפירט די שטאָטישע מאַכט אָנצונעמען אַן אומלעגאַלן באַשלוס. מיר פאַרלאָנגען, אַז עס זאָל גאָרניט געטאָן ווערן ביז עס וועט ניט קומען קיין דירעקטיוון פון דער צענטראַלער רעגירונג". ער האָט געזאָגט: „גוט האָט איר געטאָן, וואָס איר זענט געקומען צו מיר איידער איך האָב אייך באַאַרפט לאָזן רופן". ער האָט מיך וויטער געפרעגט: „קענט איר דעם ד"ר ש., איינעם פון די אָנפירנדיקע ציוניסטן אין קאָוונע?" וועז איך האָב געזאָגט, אַז איך קען אים ניט, האָט ער מיר געזאָגט: „ער איז מײַן ברודער". פאַרן אַוועקגיין האָט ער מיר געזאָגט: „איך מוז אײַך וואַרענען קעגן פראָפאַגאַנדע צווישן די מאַסן. געדענקט, רעוואָלוציעס ווערן ניט געמאַכט מיט העלטשקעס. פאַר אײַער באַזוך וויל איך אײַך מאַכן אַ סורפריז". ער האָט אַרויסגענומען אַ פּעקל „הצפירה" און גע־זאָגט: „זעצט זיך צום טיש און לייענט".

פאַרנאָכט האָבן מיר געהערט וועגן באַשלוס פון ר.ק.אי. איך האָב זיך צו זיי געוועדעט מיט אַ בקשה אונז צוצושיקן אַן אָפיציעלע קאָפּיע. צו מאָרגנס האָבן מיר די קאָפּיע באַקומען. דערווײַל איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז דער יעווקאָם האָט באַשלאָסן ווײַטער אָנצוגיין מיט דער אַקציע. איך האָב אין דעם ניט געגלויבט, וואָרום די ר.ק.אי. האָט געשיקט איר באַשלוס צום אויספירקאָם. פֿלוצים קומט מען מיר זאָגן, אַז דער פֿלאַץ פאַר אונזער שול איז אַרומגערינגלט מיט קאָוואַלעריע. איך האָב זיך באַלד געגעבן אַ לאָז אַהין. פון דעם יעווקאָם־בנין זײַנען אַרויס אַן ערך פופצן מיטגלידער אונטער דער פירערשאַפט פון איינעם כהן. וועז זיי זײַנען צוגעקומען צו מיר, האָב איך זיי געזאָגט: „קערט זיך אום, קינדער אַפּקערער". עמעצער האָט אויסגעשריגן: „אַרעסטירן אים!" צוויי האָבן מיך געגעבן אַ נעם אַן, אָבער באַלד איז געקומען אַ באַפעל מיך צו באַפרײַען. זיי זײַנען ווײַטער געגאַנגען אין דער ריכטונג פון דער שול און איך נאָך זיי. וועז איך בין געקומען צו די רייען פון די קאָוואַלעריסטן, האָט מען מיך ווײַטער ניט געלאָזט גיין. איך האָב געטענהט, אַז מען זאָל מיר געבן אַ געלעגנהייט צו ווײַזן דעם אָפיציעלן דאָקומענט פון ר.ק.אי. איינער פון די סאָלדאַטן האָט אָנגעשטעלט די ביקס אויף מיר. דערווײַל איז צוגעגאַנגען אַן אָפיצער, און איך האָב אים געוויזן דעם באַשלוס פון ר.ק.אי. ער האָט געגעבן

אַ באַפעל, מען זאָל מיך לאָזן דורכגיין. איך בין אַרײַן אין דער ליובאַוויטשער שול. דער ארון־קודש איז געווען אָפן און לעבן אים איז געשטאַנען כהן מיט זײַנע אַרויסהעלפער. איך בין אַרויף אויף דער בימה און געלייענט אויפן קול דעם באַשלוס פון ר.ק.אי. כהן האָט זיך געזומען פילפולן מיט מיר, אַז דער באַשלוס איז ניט חל אויף דעם יעווקאָם. פלוצים איז אַרויף איינער פון די יעווקאָם־יונגען און מיך געזומען מיט געוואַלד אַרויסשלעפּן פון דער שול. פונקט דעמאָלט איז אָנגעקומען מײַן טאָכטער, אַ דאָקטאָרשע, און געזומען פראָטעסטירן קעגן אַזאַ באַהאַנדלונג. אָבער עס האָט ניט געהאָלפן.

אַ צעפּראָכענער בין איך געקומען אַהיים. אַ גאַנצע נאַכט האָט זיך אָפּ־געטאָן דער שלאָף פון מײַנע אויגן. איך האָב געטראַכט: וואָס טוט מען? באַ־שלאָסן האָב איך צו גיין דאַוונען צו מאָרגנס אין שול־הויף. גייענדיק אַזוי, האָבן מיך געטראָפן מענטשן און געפרעגט, וואו מען וועט דאַוונען. איך האָב זיי געזאָגט, אַז איך וועל דאַוונען אין שול־הויף. עס איז זיך צונויפגעקומען אַ גרויסער עולם, אַזוי אַז דער הויף איז געווען צו קליין. צווישן דעם עולם איז אויך געווען דער חזן פון דער גרויסער שול ה' מאַסטאָוו, וואָס קרוב צו דרײַסיק יאָר איז ער געווען דער שליח־ציבור. הגם עס איז געווען אַ גרויסער פּראָסט (דאָס איז געווען אין מערץ) און עס איז געווען פאַרבונדן מיט סכנת־נפשות, איז אָבער דער חזן באַשטאַנען, אַז ער וועט דאַוונען פאַרן עמוד. נאָך קריאת־התורה איז אַרויף אויף אַ טיש אונזער פרײַנד ד"ר ליבערמאַן און אָנגעהויבן זײַן רעדע מיט די ווערטער: „אם אתן שנה לעיני ולעפעפי תנומה עד אמצא מקום לה" (אויב איך וועל געבן שלאָף צו מײַנע אויגן, צו מײַנע ברעמען שלומער, ביז איך וועל געפינען אַן אָרט פאַר גאָט). ער האָט געערעדט בײַ אַ צוואַנציק מינוט און אויסגעלאָזט מיט די ווערטער: „מײַן אייניציקער זון געפינט זיך שוין אַ פינף יאָר אויפן פראָנט. צי האָט ער זיך ניט דערוואָרבן דאָס רעכט, אַז דער טאַטע זײַנער זאָל האָבן אַווינקל, וואו ער קען זיך מתיחד זײַן מיט זײַן באַשעפער? דאָס דאָזיקע ווינקעלע ווילט איר אַוועקנעמען פון מיר".

צווישן דעם עולם זײַנען געווען מענטשן, וואָס האָבן געוואָלט אויפּברעכן די שלעסער און אַרײַנדרינגען אין שול אַרײַן. איך האָב זיי באַרואיקט און אָנגעוויזן, אַז מיר האָבן נאָר איין כלי־זין — דעם שטילן פראָטעסט...

נאָך דעם דאַוונען איז דער עולם געבליבן אין הויף. איך בין אַרײַנגע־גאַנגען צום שמש אין שטוב זיך אָפּיסל אָפּצורוען. אין אַ פּאָר מינוט אַרום קומט מען מיר אָנזאָגן, אַז אַ קאָמפּאַניע מיליטער אונטער דער אָנפירערשאַפט פון שוואַרצן, דעם שעף פון דער טשעקאַ, האָט אַרומגערינגלט דעם פּלאַץ לעבן דעם שול־הויף און אַז שוואַרץ ווייל מיך תיכף זען. גוטע פרײַנד האָבן מיר געגעבן אַן עצה, אַז איך זאָל מאַכן ויברח דורך אַ זײַטיק טירל. איך האָב זיי געדאַנקט און... אַרויסגעגאַנגען זען שוואַרצן. ער האָט מיך אַרומגעכאַפט און געזומען ריידן מענינא דיומא. כדי מען זאָל אונז ניט שטערן, זײַנען מיר

אַרײַן אין דער קאַרלינער שול. ער האָט מיר געזאָגט, אַז עס איז דאָ אַ באַריכט, אַז מען האָט געמאַכט פּראָפּאַגאַנדע קעגן דער רעגירונג צווישן דעם עולם, און הגם זײַן באַציאונג צו אונז איז אַ גוטע, מוז ער ווי אַ פּאַראַנטוואַרטלעכער פאַר דער אָרדענונג בעטן, דער עולם זאָל זיך תּיכף פונאַנדערגיין. מיר האָבן זיך געוועדעט צום עולם און געבעטן, אַז מען זאָל זיך רואיק פונאַנדערגיין. דער עולם האָט געפֿאָלגט.

פון אַ זײַטיקן מקור זײַנען מיר געוואויר געוואָרן, אַז די צענטראַלע רעגירונג האָט באַשלאָסן ניט צו קאָנפיסקירן די שולן בײַ דער ענין וועט ניט געגוי באַטראַכט ווערן פון די צענטראַלע אינסטאַנצן. צוליב דעם האָבן די יעווקאָם־לייט באַשלאָסן זיך צוצואַיילן און אַרויספירן די ספר־תּורות און אַנדערע רעליגיעזע ספרים פון דעם הויף אויף אַן אַנדער אָרט. פּריִטאָג, ערב ראש־חודש ניסן תּרפּ״א (1921), האָט מען אַלע ספר־תּורות אויף אַ לאַסט־אויטאָ אַריבערגעפירט אין דער גרויסער זאַרוטשייער שול. עדי ראיה האָבן איבערגעגעבן, אַז בײַם אַריבערפירן די ספר־תּורות האָבן די יעווקאָם־לײַט ממש מיט די פיס זיי געטראָטן.

שבת אין דער פרי בין איך געגאַנגען דאַוונען אין דער זאַרוטשייער שול און דערזען אַ שוידערלעך בילד: איבער הונדערט ספר־תּורות זײַנען געלייגן פאַר די טירן פון דער שול. דער עולם האָט געווויינט מיט ביטערע טרערן. אונזער חבר זאָקס האָט פאָטאָגראַפירט די סצענע. די ספרים, וואָס האָבן זיך געוואָלגערט אין הויף, האָט דער קאָמיטעט פון די שולן אַריבער־געפירט אויף אַנדערע ערטער.

מיר האָבן באַשלאָסן צו שיקן וועגן דעם ענין אַ מעמאָראַנדום צו דער רעגירונג אין מאָסקווע. דעם מעמאָראַנדום האָט געזומען מיט זיך אונזער חבר מינץ, וואָס איז געפֿאָרן קיין מאָסקווע. ער האָט אים געוויזן הרב מזאה, ער זאָל אַרויסזאָגן זײַן מיינונג און פאַרלייגן תּיקונים. ער האָט קיין שום תּיקונים ניט פאַרגעלייגט. אַן אַדוואָקאַט, וואָס האָט געזומען דעם מעמאָראַנדום פאַר יורידישער פאַרמולירונג, האָט געבעטן, מען זאָל אויסלאָזן דעם פאַראַגראַף וועגן אַרויספירן די ספר־תּורות, וואָס איז געווען געשריבן שטאַרק עמאָציאָ־נעל. וויִטער האָט דער אַדוואָקאַט קיין שינויים ניט פאַרגעלייגט, און דער מע־מאָראַנדום איז אָפּגעשיקט געוואָרן.

פאַר יום־טוב האָבן מיר באַשלאָסן זיך וועגן צו וואַריקסן, אַז מען זאָל דערלויבן צו דאַוונען אין די קאָנפיסקירטע שולן. ד״ר ליבערמאַן און איך האָבן מיט אים וועגן דעם געהאַט אַ שמועס. ער האָט אונז פאַרגעלייגט, אַז מיר זאָלן איבערגעבן דעם יעווקאָם אַנדערע שולן, וואָס האָבן ניט קיין גרויסן היסטאָרישן ווערט, וועט מען אונז אומקערן די גרויסע שול. מיר האָבן געענט־פערט, אַז פון אונזער שטאַנדפונקט זײַנען אַלע שולן הייליק, און מיר קענען זיך פון זיי ניט אָפּזאָגן. אַגב האָבן מיר דערמיט אָפּגעוואָרפן די פּראָפּאַגאַנדע פון יעווקאָם, אַז מיר שטעלן זיך אַזוי שטאַרק אײַן פאַר דער גרויסער שול,

וויל דאָרט דאָוונען די גבירים. וואַריקס האָט געזאָגט, אַז אויב מיר נעמען ניט אָן זיין פאָרשלאָג, קען ער פאָר אונז גאָרניט טון.

דעם ערשטן טאָג פסח האָב איך געדאָוונט אין דער גרויסער זאָרוטשייער שול. נאָך קריאת־התורה זינגען אַרויף אויף דער בימה עטלעכע מענטשן און דערהויפט אונזער מושקין און געזומען מוסרן דעם עולם, אַז מען זאָל ניט דערלאָזן צו אַזאַ חילול־הקודש, אַז די ספרים זאָלן ליגן אין אַווינקל. די רעדנער האָבן אויפגעפאָדערט דעם עולם צו דעמאָנסטרירן פאַרן אויספירקאָם. דער עולם, וואָס איז באַשטאַנען פון העכער טויזנט מענטשן, האָט זיך געלאָזט צום אויספירקאָם. אונטערוועגס האָבן זיך אָנגעשלאָסן נאָך אַ סך מענטשן, אַזוי אַז די צאָל האָט דערגרייכט צוויי טויזנט. דער אויספירקאָם האָט דעם עולם ניט געוואָלט אויסהערן און געהייסן זיך פונאַנדערגיין. דער עולם איז אָבער צום בנין פון ר.ק.אי., וואו קאָרסאַקאָוו, דער פאָרזיצער, האָט אויפגענומען אַ דעלעגאַציע און זי פאָרזיכערט, אַז די רעגירונג וועט אָפשאַפן דעם באַשלוס פון היגן אויספירקאָם.

מיט אַ פאָר טעג שפעטער איז אָפגעהאַלטן געוואָרן אַ זיצונג פון קאָמיטעט פון שולן. עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו זאַמלען חתימות פון אַלע מתפללים אויף אַ פעטיציע צו דער צענטראַלער מאַכט. עס האָבן זיך אָפגעגעבן מיט דעם ענין די רבנים מעדאַליע, ראַבינאָוויטש, בנימין כהן, דער גאָמבינער רב, זלמן יאַקאָבסאָן, זאַקס, שיינין, אייזיק ריוולין, גאַליאַרקין און אויך די אַרבעטער מינץ, מושקין, סאָרקין און אַנדערע. אין אַ קורצער צייט האָט זיך אינגעגעבן צו באַקומען העכער 10,000 חתימות. מיר האָבן אויך אָנגעפייכנט דעם פּלאָן פון די שולן און אָנגעוויזן, אַז על פּי רוב זינגען עס געווען קליינע בנינים און אַז די יעווקאָם־טענות וועגן אַן עודף שולן, וואָס שטייען ליידיק, זינגען אָן שום גרונד. דעם דאָזיקן מאַטעריאַל האָבן מיר צוגעגעבן ווי אַ הוספה צו דער פעטיציע. אַביסל שפעטער האָבן מיר געשיקט ה' אייזיק ריוולינען קיין מאָסקווע אויסצוגעפינען דעם רעזולטאַט פון אונזער מעמאָראַנדום.

דרי וואָכן נאָך פסח האָב איך באַקומען אַ ידיעה פון לאָקאַלן יוסטיץ־קאָמיסאָר צו קומען אין ביורא. דער פאָרזיצער האָט זיך צו מיר געווענדעט און שטרענג געזאָגט: „פאָרוואָס האָט איר זיך ניט געווענדעט צו אונז, דאָס איז דאָך אַ יורידישער ענין; צווייטנס, וואָס זענט איר אַזוי מרעיש־עולמות וועגן אַזאַ קלייניקייט? פון אַ שטויבעלע האָט איר געמאַכט אַ גאַנצן באַרג". איך האָב אים געענטפערט: „מיר האָבן פשוט ניט געוואוסט, אַז דער ענין האָט אַ שייכות צו אייך. די וויכטיקייט פון אַ זאַך איז ריין סובייקטיוו". איך האָב אים אויך געוויזן אַ קאָפּיע פון דעם באַשלוס, וואָס די ר.ק.אי. האָט אָנגענומען. אין מיטן דערינען איז אַרײַנגעקומען אונזער חבר זאַקס און איבערגעגעבן אַ טעלעגראַמע, וואָס איז אָנגעקומען פון דער צענטראַלער רעגירונג. אין איר בעט מען דעם פאָרזיצער פון אויספירקאָם און די פאָרטרעטער פון קאָ־

מיטעט פון די שולן צו אַ זיצונג פון ציק (צענטראַלער אויספיר־קאָמיטעט), וואָס דאַרף באַטראַכטן מאָנטאָג צען אַזייגער אין דער פרי די פראַגע.

מיר האָבן תיכף געפונען אַ זיצונג פון קאָמיטעט פון שולן און ס'איז באַשלאָסן געווארן צו שיקן אַ פאַרטרעטער קיין מאָסקווע. די דאָזיקע שליחות האָט מען אַרויפגעלייגט אויף מיר. נאָך לאַנגער מי בין איך אָנגעקומען קיין מאָסקווע, וואו ריוולין, וואָס האָט שוין געוואוסט וועגן גאַנצן ענין, האָט גע־ווארט אויף מיר אויפן וואָקזאַל. מיר זיצענען גליַיך אַוועקגעפאָרן אין ביוראָ פון קליינעם ציק (צענטראַלער אויספיר־קאָמיטעט). דער אָנפירער פון ביוראָ איז געווען סמידאָוויטש. מיר האָבן איבערגעגעבן דעם גאַנצן מאַטעריאַל קאַליגינס סעקרעטאַר און געוואַרט, מען זאָל אונז אַרײַנרופן. דערוויַיל איז אָנגעקומען קאַליגין, אַ מענטש פון מיטעלן וואוקס, אַ דאַרער, אַ פּשוטער און העפלעכער. הינטער אים איז געגאַנגען זײַן לײַבווּעכטער, אַ הויכער, וואָס האָט אָנגעווארפן אַ שרעק אויף אַלעמען. די אַלע, וואָס האָבן זיך געווענדעט צו קאַליגינען, זיצענען געווען מענטשן פון פאַלק. פּויערים האָבן געבעטן, מען זאָל זיי געבן פערד, אַ פויערטע האָט געבעטן — שיך. קאַליגין האָט אויפגע־הויבן די פיס און געוויזן, אַז זיצענע שיך זיצענען אויך צעריסן און פאַרלאַטעט. סמידאָוויטש האָט אונז אַרײַנגערופן און געפרעגט, פאַרוואָס וואַריקס, דער פאַרזיצער פון אויספירקאָם, איז ניט געקומען. עס איז דאָך נויטיק, מען זאָל אויך אויסהערן דעם צווייטן צד. ס'איז באַשלאָסן געווארן צו שיקן אַ קאָמיסיע אויסצופאָרשן דעם ענין אויפן אָרט. ס'האָט זיך אונז אײַנגעגעבן אויסצוגעפינען, ווער די מיטגלידער פון דער קאָמיסיע וועלן זײַן. איינער פון זיי איז געווען קאַגאַנאָוויטש, דער פאַרזיצער פון אויספירקאָם איז ניזשני־נאָווגאָראָד.

ווען דער יעווקאָם האָט דערהערט וועגן באַשלוס פון ציק צו שיקן אַן אויספאָרש־קאָמיסיע, האָט ער זיך געגעבן אַ כאַפּ צו רעמאָנטירן די שול און איבערבויען זי, כדי אַזוי אַרום צו באַקומען אַ רעכט אויף דער שול. אין יוני האָט די קאָמיסיע צו וויסן געגעבן, אַז קאַגאַנאָוויטש האָט זיך אָפּגעזאָגט פון דער מיסיע און אויף זײַן אָרט איז באַשטימט געווארן איינער פון די פאַרטיי־פירער — ניעמצאָווסקי. פאַרן סעקרעטאַר האָט מען באַשטימט אַ יונגענמאַן פון אַ וויטעבסקער משפחה — איינעם קלעבאַנאָווסקי. ווען די קאָמיסיע איז אָנ־געקומען קיין וויטעבסק, האָבן ריוולין און איך, ווי די פאַרשטייער פון קאָ־מיטעט פון די שולן, זי באַזוכט. דעם ערשטן קבלת־פּנים, וואָס מיר האָבן באַקומען, איז ניט געווען קיין איבעריק העפלעכער. ס'טייטש, ווי האָבן מיר געוואָגט זיך צו וועגדן מיט אַזאַ קליניקייט צו דער צענטראַלער מאַכט און בכלל וואָס איז דער גאַנצער טאַראַם? מיר האָבן געענטפערט, אַז ניט מיר האָבן אויפגעהויבן די פראַגע, נאָר דער יעווקאָם, וואָס וויל אַוועקנעמען בײַ צענדלינגער טויזנטער מענטשן זייערע רעכט. ניעמצאָווסקי האָט אַביסל אַראָפּגעלאָזט דעם טאָן. מיר האָבן וויטער באַטראַכט דעם ענין, און איך האָב אים געוויזן אַ פאָטאָגראַפיע פון די ספר־תורות, וואָס וואַלגערן זיך אין דער

זאַרוטשייער שול. ער האָט אויסגעשריגן: „דאָס זעט דאָך אויס ווי אַ פּאָגראָם! האָט איר די פּאָטאָגראַפּיע געלאָזט צירקולירן צווישן די מאַסן? דאָס איז דאָך פּראָפּאַגאַנדע קעגן דער רעגירונג!“ מיר האָבן געענטפערט, אַז מיר טוען אַלץ אויף אַ געזעצלעכן אופן. די פּאָטאָגראַפּיע איז געמאַכט געוואָרן צו באַווייזן פּאַר דער רעגירונג דעם אמתן מצב. מיר האָבן אויך דערקלערט, אַז מיר זײַנען גרייט צוצושטעלן דער מלוכה פּאַר קולטור־צוועקן אַ גרויס הויז, וואָס מיר ווילן אויסשטאַטן פּאַר דעם צוועק. נאָך דעם האָט מיך ניעמס־צאָווסקי געפרעגט וועגן מײַן שטעלונג צו דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי.

די קאָמיסיע איז געבליבן אין שטאָט צוויי טעג. בעת זיי האָבן באַזוכט די שולן אָדער אַנדערע פּלעצער, האָט מען אונז ניט געפרופן צו זײַן דערבײַ. די מיטגלידער פון דער קאָמיסיע זײַנען באַגלייט געווען פון יעווקאָם־לײַט. בעת זיי זײַנען געווען אין דער גרויסער זאַרוטשייער שול, האָט דער באָלשע־ויק אַבראָם אַנגעוויזן ניעמצאָווסקין אויף די שטעט, וואָס זײַנען באַצייכנט געווען מיט נעמען, און אים געזאָגט, אַז דאָס זײַנען נעמען פון גבירים. אַזוי האָט מען זיך דאָ נוהג געווען — האָט ער אים אויפגעקלערט — די גבירים האָט מען אָפּגענעבן די חשובסטע פּלעצער און דאָס אַרעמע פּאָלק איז גע־שטאַנען בײַ דער טיר. האָבן מיר דעריבער געשריבן אַ מעמאָראַנדום צו דער קאָמיסיע און איר אויפגעקלערט, אַז די שול איז געבויט געוואָרן מיט פּרי־וואַטע מיטלען, בעת די קירכעס זײַנען געבויט געוואָרן פון דער מלוכה. על־כן האָט מען געמוזט די מנדבים אָפּגעבן שטעט פּאַר זייערע בײַשטײַערונגען. מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער זײַנען מיר געוואויר געוואָרן, אַז די קאָמיסיע האָט פּאַרגעשלאָגן דעם אויספירקאָם זיך צו באַנוצן מיט אונזער אָנבאָט צוצושטעלן אַן אַנדער הויז. מיר האָבן פּאַר דעם צוועק געפונען אַ גרויס דרײַ־שטאָקיק הויז, וואָס איז פּריער געווען אַ פּריוואָטע גימנאַזיע. די רעגירונג האָט זי אָבער פּאַרמאַכט. אין משך פון צוויי יאָר, וואָס דער בנין איז געשטאַנען ליידיק, איז ער געוואָרן אַ חורבה. מיר האָבן אויסגעאַרבעט דעם פּלאַן פון רעמאָנט און באַקומען דערויף די באַשטעטיקונג פון לאָקאַלן סאָוונאַרכאָז. דערבײַ זײַנען אונז באַהילפיק געווען די אַרכיטעקטאָרן פון סאָוונאַרכאָז, דער עיקר די באַ־אַמטע קאַגאַנאָוו, מאיראָוויטש און פישהאָף. דער ביודזשעט פּאַר דער אונטער־נעמונג האָט באַטראָפן פינף מיליאָן רובל.

אַזוי ווי דער באַשלוס פון דער קאָמיסיע איז באַקאַנט געוואָרן, האָט זיך דער יעווקאָם געגעבן אַ נעם נאָך מיט אַ גרעסערן אימפּעט צום רעמאָנט פון דער שול. די דאָזיקע טעטיקייט האָט אויפגעשטורעמט אַ סך מענטשן, אַפילו מיטגלידער פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. דער אָפּיציעלער אָרגאַן פון דער פּאַרטיי „פּראָוודאַ“ איז אַרויס מיט אַ שאַרפן אַרטיקל קעגן די ווילדע מעשים פון אויספירקאָם און ספּעציעל קעגן דעם פּאַרזיצער וואַריקס, וואָס מיט אַזאַ האַנדלונג גיבן זיי אַ געווער אין די הענט פון די קעגנער פון רעזשים, וויבל בעת מען וויל זיי געבן אַ בנין פולשטענדיק אויסגעשטאַט פּאַר קולטור

און דערציאונגס־צוועקן, קאַנפיסקירן זיי שולן, אין וועלכע מען וועט דאַרפן אַרײַנלייגן אַן אוצר, כדי צו מאַכן זיי פאַסיק פאַר דעם געהעריקן צוועק. נאָך אַלעם איז אונזער פאַרשלאָג פונדעסטוועגן אָפּגעווארפן געוואָרן. מען טאָר ניט מאַכן קיין קאָנצעסיעס דער „שוואַרצער מאה". די מאַסן וועלן דאָס באַטראַכטן פאַר אַ ניצחון פון דער רעאַקציע איבער דער רעגירונג.

אין חודש אלול איז מען פאַרטיק געוואָרן מיטן רעמאָנט און דער יעווקאָם האָט באַשלאָסן צו פּײַערן די עפענונג פון קלוב מיט גרויס פאַראַד. צווישן וואָכן פאַר ראש־השנה איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ גרויסע אסיפה אין דער זאַרו־טשייער שול און עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז אין דעם טאָג פון דער עפענונג פון קלוב זאָל מען דערלאַנגען אַ שריפטלעכן פּראָטעסט. דער נוסח פון פּראָ־טעסט איז פאַרגלייענט געוואָרן אין שול און איז איינשטימיק אָנגענומען געוואָרן. שבת־צו־נאַכטס, ווען איך בין געקומען אַהיים פון דער אַסיפה און האָב נאָך ניט געהאַט קיין צײַט זיך איבערצוטון, מען קלינגט אין טיר. פּינף מענטשן פון יעווקאָם און דער טשעקאַ באַווײַזן זיך מיט אַ באַפּעל צו מאַכן אַ רעוויזיע אין הויז, און אויב נויטיק, מיך צו אַרעסטירן. די רעוויזיע האָט געדויערט אַ פּאָר שעה. מען האָט בײַ מיר אַלצדינג אַוועקגענומען: געלט, צירונג, אַנדערע חפצים. מען האָט בײַ מיר אויך פאַרלאַנגט דעם פּראָטעסט, וואָס איז פאַרגלייענט געוואָרן אין שול. איך האָב אים ניט געהאַט. נאָך דער רעוויזיע האָט מען מיך אַרעסטירט און אָפּגעפירט אין טשעקאַ. נאָך דעם ווי מען האָט מיר געשטעלט אַ פּאָר פאַרמעלע פראַגן, האָט מען מיך אַרונטער־ געגומען אין קעלער און אַרײַנגעפירט אין דער פינסטער אין אַ צימער געפּאַקט מיט אַרעסטירטע. ווי נאָר די אַרעסטירטע האָבן דערשמעקט, אַז מען האָט אַרײַנגעבראַכט אַ נײַעם „גאַסט", האָבן זיי מיר אָפּגעגעבן דעם טראַדיציאָנעלן ברוך־הבא: „היי, מאַרוסיא, דערלאַנג טיי!" איך בין געשטאַנען בײַ דער טיר און געזוכט אַ שטיקל אָרט בײַ דער וואַנט וואו זיך אָנצושפּאַרן...

אַזוי בין איך אָפּגעזעסן אַ גאַנצע וואָך און קיין באַשולדיקונגס־אַקט האָט מען מיר ניט צוגעשטעלט. איך האָב זיך דערמאָנט אין מײַן „אַלטער ליבע" מיטן שעף פון דער טשעקאַ, מיט שוואַרצן, און איך האָב באַשלאָסן צו וועגדן זיך צו אים. איך האָב אים דערקלערט, אַז שוין אַ וואָך צײַט, ווי איך בין אַרעסטירט אין אַ קעלער און ווייס ניט פאַר וואָס. איך האָב אים געבעטן אַ גיכן און גערעכטן פּסק־דין. מיט צוויי טעג שפּעטער האָב איך באַקומען דעם באַשולדיקונגס־אַקט. באַשולדיקט האָט מען מיך אין קאָנטער־רעוואָלוציע און אין ספּעקולאַציע מיט גאָלד. דער גרונד פאַר דער צווייטער באַשולדיקונג איז געווען, וואָס מען האָט געפונען בײַ מיר זעקס גאָלדענע פינף־רובלדיקע. עס איז מיר פינסטער געוואָרן אין די אויגן...

גריגאָרי אַראָנסאָן

דאָס יידישע נעזעלשאַפטלעבן אין ווּיטעבסק

(1917—1913)

1. איך בין אַ ווּיטעבסקער

וועג איך האָב זיך באַזעצט אין ווּיטעבסק — דאָס איז געווען אין האַרבסט 1913 — בין איך גלײַך אַרײַנגעפאַלן אין אַן אינטימער און קרובישער סביבה. ניט נאָר דערפאַר, ווײַל מײַנע עלטערן האָבן דעמאָלט געלעבט אין ווּיטעבסק (מײַן פאָטער, אַ דירעקטאָר אין דער אָרטיקער אָפּטייליונג פון דער רוסיש־אַזיאַטישער באַנק, האָט מיט עטלעכע חדשים שפּעטער פאַרלאָזט ווּיטעבסק). די פרײַנדשאַפט און אינטימקייט פון דער ווּיטעבסקער סביבה האָט זיך אויך געפילט אין מײַן פּראָפעסיאָנעלער אַרבעט — איך בין אײַנגעלאַדן געוואָרן צו רעדאַקטירן אַ קליינע רוסישע טאָגצײַטונג, וואָס אין איר שפּיץ איז געשטאַנען אַ גאַנץ ברייטע געזעלשאַפטלעכע גרופּע בראש מיט די אָרטיקע ליבעראַלע טויער אָלעקסיי וואָלקאָוויטש און ד״ר גריגאָרי ברוק. אָבער ניט בלויז אין דעם איז באַשטאַנען דער באַזונדערער געפיל פון קרובישאַפט מיט ווּיטעבסק, וואָס האָט באָלד און טיף מיך דורכגעדרונגען און מיך אויף שטענדיק צוגעבונדן צו ווּיטעבסק. דער דאָזיקער געפיל מײַנער האָט געהאַט אַ היסטאָרישן הינטער־גרונד, ער האָט גאָר צו טון געהאַט מיט מײַן ווײַטן עבר, וואָס פון אים איז מיט דער צײַט כמעט ווי קיין זכר ניט פאַרבליבן. אָבער מיט אַמאָל, ווי דורך אַ נס, איז דער געפיל וואָס אָנגעהויבן אויפצומישן די פאַרווויאַנעטע בלעטער פון מײַן לעבנסבוך, אויפגעטרייסלט מיך ביז די טיפענישן פון מײַן נשמה.

די מעשה איז אַזוי געווען. ווי נאָר איך בין געקומען קיין ווּיטעבסק, האָב איך זיך דערמאָנט, אַז איך בין אייגנטלעך גאָר אַ ווּיטעבסקער, מײַן משפּחה שטאַמט דאָך פון וועליזש, און דער וועליזשער בלוט־בילבול איז ענג פאַר־בונדן געווען מיט ווּיטעבסק. אָט די טראַגעדיע איז דאָך אויך מײַן טראַגעדיע

און פאַרבינדט מיך מיט דער שרעקלעכער קאַטאַסטראָפע, וואָס האָט בימי אַלעקסאַנדער דעם ערשטן רואינירט אַ יידיש שטעטל אין ווייסרוסלאַנד, מיט אַ טייוולאָנישן כוח פון אַ שענדלעכער און משוגענער בייזווילקייט זיך אַרויפ־געוואָרפן אויף דעם רואיקן הויז פון דער אַלטיטשקער מירעלע אַראָנסאָן, דערפירט זי צום טויט, אירע קינדער און אייניקלעך און אַנדערע קרובים אַרײַנגעוואָרפן אין תּפיסה, געשלאָסן אַלע בתּי־מדרשים און חדרים אין שטאָט, פאַרוויסט און אַ תּל געמאַכט אויף אַ 10־12 יאָר אַן עדה יידן. דער וועליזשער בלוט־בילבול איז דאָך מײַן אייגענער „יחוס". און ס'איז ניטאָ זיך וואָס צו וואונדערן, וואָס אין 1913 אין די טעג פון ביילישעס פראָצעס אין קיעוו האָבן זיך אין מיר אויפגעוועקט די דרימלענדיקע, האַלב־פאַרגעסענע זכרונות פון אַמאָל.

דער ביילישׂ־פראָצעס איז אין יענע טעג געשטאַנען אין צענטער פון אונזער לעבן אין וויטעבסק. אַלע טעלעגראַמעס פון קיעוו האָט מען מיט אַן אָנגעשטרענגטן אָטעם געלייענט. אויף די גרויסע צײַטונגען פון פּעטערבורג, מאָסקווע און קיעוו האָט מען אויפן וויטעבסקער וואָקזאַל מיט אומגעדולד גע־וואַרט בײַז איינס און צוויי בײַנאַכט. מײַן רעדאַקציע האָט געהאַט אין קיעוו אַן „אייגענעם קאָרעספּאָנדענט", אַ סטודענט יודל מיטלײַנסקי. איך געדענק איצט ניט, וואָס אונזער „אייגענער קאָרעספּאָנדענט" האָט צוגעשיקט צו דער וויטעבסקער צײַטונג, איך וועל אָבער קיינמאָל ניט פאַרגעסן די טעלעגראַמע, וואָס איך האָב פון אים באַקומען פון קיעוו, אַז ביילישׂ איז באַפרײַט געוואָרן. מיט דער דאָזיקער טעלעגראַמע בין איך אַוועקגעלאָפן צו ד"ר ברוקן, וואו ס'זײַנען געזעסן און געוואַרט אויף דער ידיעה אונזערע נאָענטסטע פרײַנד. ד"ר ברוק, וואָס איז שטענדיק געווען עקספּאַנסיוו און ליב געהאַט זיך צו האַלטן און קושן, האָט זיך פון פּרייד צעקושט מיט אַלעמען. טרערן פון אויפרע־גונג זײַנען בײַ אַלעמען געשטאַנען אין די אויגן. באַזונדערס געדענק איך, ווי אַלעקסיי וואָלקאָוויטש, וואָס אויך בײַ אים זײַנען געשטאַנען טרערן אין די אויגן, האָט זיך מיט אונז אַלעמען צעקושט און מיט זײַן טיפער אַנגענעמער שטימע זיך געוועדעט צו אונז: „ניט אײַך ווײל איך גראַטולירן, נאָר זיך אַליין מיט דעם אורטייל פון די פשוטע פויערים אין קיעוו. זיי האָבן דערמיט פאַרטיידיקט דעם כּבוד, דעם נאָמען פון רוסלאַנד"...

איך דאַרף דאַנקען ד"ר ברוקן, וואָס איך בין אײַנגעלאַדן געוואָרן פאַר אַ רעדאַקטאָר פון דער געזעלשאַפטלעכער רוסישער צײַטונג. נאָך פון מײַנע יינגלישע יאָרן אין האָמעל האָב איך גוט געקענט די צוויי זעלטענע מענטשן, זייער נאָענטע און זייער פאַרשיידענע — די צוויי ברידער, די דאָקטוירים ברוק. ווי אײנער פון די פירער פון ציוניזם אין רוסלאַנד, איז גריגאָרי ברוק געזעלשאַפטלעך געווען ווײַט פון מיר. פאַרקערט, דער עלטערער ברודער זײַנער, אַבראַם ברוק, אַ פרינציפּיעל אומפאַרטייישער מענטש, איז גאָנץ נאָענט געשטאַנען צו די דעמאָקראַטישע און סאָציאַליסטישע קרײַזן און אַלע

מאָל געשטיצט דעם „בונד". אין די לעצטע יאָרן, איידער איך בין געקומען קיין וויטעבסק, האָב איך זיך זייער נאָענט באַפרײַנדעט מיט אַבראַם ברוק און זײַן פרוי, די בונדיסטקע ראָזאַ קאָראָבאָטשקינאַ. ביידע ברידער אָבער זײַנען געשטאַנען סײַ ווי יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער, סײַ ווי מענטשן און סײַ ווי דאָקטוירים אויף אַזאַ מאָראַלישער הויך, אַז פאַר אונז, בחורים און מיידלעך, זײַנען זיי אויף שטענדיק פאָרבילבן ווי ניט־דערגרייכבאָרע מוסטערן פון קרישטאָל־ריינע פערזענלעכקייטן, וואָס זוכן ניט קיין געלט, וואָס האַלטן ניט פון עולם־הזה און זײַנען טיף איבערגעגעבן דעם שטילן פאָרלאָנג צו העלפן דעם לײַדנדיקן מענטשן. און איך בין געווען שטאַרק צופרידן, וואָס אין וויטעבסק האָב איך געהאט אַזאַ פרײַנד, ווי ד״ר גריגאָרי ברוק, כאָטש ער איז געווען אינם לאַגער פון מײַנע פאָליטישע קעגנער.

2. דאָס אַלגעמיינע בילד

לויט די אָפיציעלע דאַטעס, וואָס זײַנען געווען באַקאַנט פאַר דער ערש־טער וועלט־מלחמה, האָט זיך געראַטעוועט, אַז די וויטעבסקער באַפעלקערונג באַטרעפט אַרום 106 טויזנט נפשות. אָבער שפעטער מיט עטלעכע יאָר, אין 1915, האָט זיך די באַפעלקערונג כמעט ווי פאַרדאָפלט. די בירגערלעכע באַ־פעלקערונג — אָן דעם מיליטער — האָט שוין דעמאָלט אויסגעמאַכט בײַ 195 טויזנט נפשות.

דער גרויסער וואוקס פון דער וויטעבסקער באַפעלקערונג דערקלערט זיך מיט דער מלחמה און מיט די קאַטאַסטראָפאַלע געשעענישן, מיט וועלכע זי איז געווען באַגלייט. די מפלה פון די רוסישע אַרמייען, די עוואַקואַציע פון שטעט און שטעטלעך, וואָס זײַנען פאַרנומען געווען פון די דײַטשן האָט גע־בראַכט קיין וויטעבסק, ווי אין איינעם פון די ערשטע פונקטן פון דעם „נאָענטסטן טיל", טויזנטער און טויזנטער פליטים.

שוין אין ערשטן יאָר פון דער מלחמה האָט דער הויפט־קאָמאַנדיר, דער גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש, און דער הויפט פון געזעראַל־שטאַב, געזעראַל יאַנושקעוויטש, באַפוילן אַרויסצושיקן די יידן פון די נאָענטסטע צום פראָנט ערטער. אין משך פון 24 שעה האָבן די אַרויסגעטריבענע געמוזט פאַרלאָזן אויף הפקר זייער האָב און גוטס און זיך לאָזן אין וועג אַרײַן. אין מאַי — יוני 1915 האָט מען אויף אַן אַכזריותדיקן אופן דעפּאָרטירט פון קור־לאַנד און קאָוונער גובערניע מער פון 200 טויזנט יידן. יעדער פון אונז, וואָס האָט דורכגעלעבט די דאָזיקע שרעקלעכע וואָכן, וועט שוין קיינמאָל ניט פאַר־געסן די פראַכטצוגן מיט די טויזנטער און טויזנטער יידישע פאַמיליעס, וואָס די ברוטאַלע מיליטעריש מאַכט האָט געטריבן אין אַן „אומבאַשטימטער ריכטונג". וויטעבסק איז דעמאָלט געוואָרן איינער פון די טראַנזיט־פונקטן, און ניט ווייניק פליטים האָבן טאַקע דאָ געפונען זייער ערשטע סטאַנציע, זייער מקום־מקלט.

וויפיל יידן זיצנען געווען אין וויטעבסק אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז שווער צו זאָגן. מען רעכנט, אַז פאַר דער מלחמה האָבן אין וויטעבסק געלעבט בײַ 50 טויזנט יידן. אָבער די צאָל האָט זיך שטאַרק פאַרגרעסערט אָנהויב מלחמה און איז געווען גרעסער פון חודש צו חודש.

נעמט מען די באָפעלקערונג אין איר נאַציאָנאַלן צוזאַמענשטעל, באַקומט זיך אַ בונט בילד פון אַ פיל־נאַציאָנאַלער שטאָט: רוסן, פאָליאַקן, יידן. שפּעטער אַביסל קומען צו לעטן און ליטווינער. אויב מיר וועלן סכעמאַטיזירן דעם סאָציאָלאָגישן באַשטאַנד פון דער באַפעלקערונג, באַקומט זיך אַזאַ בילד: די רוסן זיצנען געווען אָדער מלוכה־באַאַמטע אָדער בײַשטאָטישע מעשטשאַנעס (סטאַראָאָבריאַדצעס), פאָליאַקן האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ גרופּע אינטעליגענטן און רײַכע פּריצים, די לעטן און ליטווינער האָבן געדינט אין דער אַרמיי און אַ טייל פון זיי האָבן געהערט צו די קלאַסנלאָזע פּליטים. נאָר די יידן האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ דיפערענצירטע נאַציע מיט אַלע קלאַסן און אַלע שטאָטישע פּראָפעסיעס: סוחרים, פאַבריקאַנטן, בעלי־מלאָכות, אַרבעטער, אָנגעשטעלטע אין ביוראָס און געשעפטן, ווי אויך ליבעראַלע פּראָפעסיעס: דאָקטוירים, דענטיסטן, אַדוואָקאַטן, לערער א״א. ווי מען קען זיך כאַרשטעלן, האָט קיין רוסישע געזעלשאַפטלעכקייט ניט געקענט עקסיסטירן. די פּאָליאַקן ווידער האָבן זיך אויסגעלעבט אין זייער ענגער נאַציאָנאַלער סביבה. נאָר בײַ אונז יידן האָט זיך געפּירט אַ גאַנץ שטורמיש, לײַדנשאַפטלעך און פאַרצווײַגט געזעלשאַפטלעך לעבן מיט דעם כּמעט אומפאַרמײַדלעכן פאַרטיי־ און ריכטונגס־קאַמף.

אין טיף רוסלאַנד, ווי ס׳איז באַקאַנט, זיצנען אין צענטער פון געזעלשאַפטלעכן לעבן אָפט געשטאַנען שטאָטישע און זעמסקע זעלבסט־פאַרוואַלטונגען. אָבער אין צפון־מערב געגנט, און באַזונדערס אין אַזאַ שטאָט ווי וויטעבסק, איז געווען זייער שווער אָנצונעמען די דאָזיקע אינסטיטוציעס פאַר געזעלשאַפטלעכע פאַקטאָרן. אין דער שטאָט־דומע זיצנען געווען פאַרטרעטן נאָר די קריסטלעכע הויז־אייגנטימער. די יידן, וואָס האָבן אויסגעמאַכט אַן אי־בערוויגנדיקע מערהייט פון די הויז־אייגנטימער, האָבן ניט געהאַט קיין וואַלרעכט אין דער שטאָט־רומע. וואָס איז שייך דער זעמסטווע, וואָס האָט עקסיסטירט נאָר אַ פאָר יאָר לויט דער געזעצגעבונג פון סטאָליפּינען, איז איר הויפּטציל באַשטאַנען אין דעם, כדי אָפּצושוואַכן די פאָזיציעס פון די פוילישע פּריצים און ניט דערלאָזן, אַז די פאָליאַקן זאָלן האָבן אַ ווירקונג אויף די זעמסקע ענינים. בײַ אַזאַ לאָגע האָבן די שטאָט־דומע און די זעמסטווע געהאַט אין וויטעבסק אַ רעפּוטאַציע פון דער גאַנצער מלוכה־אַדמיניסטראַציע. נאָר אין אויסנאַם־פאַלן האָבן זיי צוגעצויגן צו זיך די געזעלשאַפטלעכע אויפמערקזאַמקייט.

אַזוינע פאַלן, וועו די שטאָט־דומע איז אַרויפגעשוואומען אויפן אויבער־פלאַך, האָבן זיך אַ פאָר מאָל געטראָפן ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה.

דאָס איז מעגלעך געווען דערפאַר, ווייל צווישן די מיטגלידער פון דער שטאָט־דומע האָבן זיך געפונען אַ פּאָר „ווייסע ראָבן", צווייַ־דרײַ ליבעראַלן. סוף 1913, למשל, ווען עס איז אין דער גאָסודאַרסטוועגער דומע דורכגעגאַנגען דער געזעץ וועגן אײַנפירן אַלגעמיינע שול־בילדונג, האָט זיך דער פאָרזיצער פון דער קאָמיסיע אין דער וויטעבסקער שטאָט־דומע, דער אַקציזניק פּיאָטר סינעאָקאָוו, געווענדעט צו אייניקע יידישע כלל־טוער מיט אַ פּאָרשלאָג אויס־צוארבעטן אַ פּלאַן פון אײַנשליסן דאָס יידישע שולוועזן אין דער אַלגעמיינער שטאָטישער שולנעץ. אויף אַ זיצונג פון דער וויטעבסקער אָפּטיילונג פון מפיצי־השכלה („אָפּע") האָבן מיר באַהאַנדלט די פראָגע און אויסגעארבעט אַזאַ פּלאַן. ד״ר וו. יאָקערסאָן און איך זײַנען באָפולמעכטיקט געווארן צו פאָרטיידיקן דעם פּלאַן אויף אַ פּלענאַר־זיצונג פון דער שטאָט־דומע. שפּעטער אַביסל, אין 1914, האָב איך מיט דער הילף פון דעם ראָטמאַן פון דער שטאָט־דומע, דעם פּוילישן אַדוואָקאַט וואַצלאָוו פּיאָדאָראָוויטש (וואָס איז נאָך דער פּעבראָר־רעוואָלוציע באַשטימט געווען פאַרן קאָמיסאַר פון דער צײַטווײַליקער רעגירונג פאַר דעם וויטעבסקער אויעזד) אַרײַנגעטראָגן אין דער דומע אַ פּאָרשלאָג וועגן שטיצע פאַר אַרבעטלאָזע.

דאָס זײַנען געווען נאָר אויסנאָם־פאַלן. בכלל אָבער איז די שטאָט־דומע געווען פאַר יידן אַ ווײַטער און פרעמדער ענין. די צווייַ יידישע ראָטמענער פון דער דומע — ד״ר לאָזאָר איסערסאָן און דער דרוקער נײַמאָן — זײַנען לויטן געזעץ באַשטימט געווען פון דעם גובערנאַטאָר און האָבן אין דער דומע, פאָרשטייט זיך, ניט געקענט שפּילן קיין ראָלע. אויב איך מאָך ניט קיין טעות, האָבן די ביידע יידישע ראָטמענער פאָקטיש סאַבאָטירט די זיצונגען פון דער שטאָט־דומע. אויך אין דער צײַט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך די לאָגע נישט געענדערט.

3. די צווישן־נאַציאָנאַלע באַציאונגען

איידער איך וועל געבן אַ מער־ווייניקער אויסשפּנדיק בילד פונם יידישן לעבן אין וויטעבסק, פון זײַנע אינסטיטוציעס און פון דעם קאַמף, וואָס האָט זיך געפירט פאַר שאַפן אַ יידישע דעמאָקראַטישע קהילה בײַ זייער אומגינסטיקע תּנאים אין דער צײַט פונם צאַרישן רעזשים, בפרט בעת דער מלחמה, וועל איך פריער זיך אָפּשטעלן אויף אייניקע, בכלל זייער ווייניק באַקאַנטע, פּראָוון פון בשותפותדיקע אַקציעס, וואָס ס׳האָבן אונטערגענומען די פאָרשטייער פון דער יידישער אינטעליגענץ אינאיינעם מיט די פאָרשטייער פון דער רוסישער און פּוילישער אינטעליגענץ. דער פאָליטישער קריזיס אין לאַנד, די צערודערונג, וואָס האָט זיך געשאַפן אַדאַנק די מפּלות אויפן פראָנט, האָבן זייער שטאַרק סטימולירט די באַדערפענישׂ פון אַזאַ קאָנטאַקט צווישן די דעמאָקראַטיש־געשטימטע געזעלשאַפטלעכע טוער פון פאָרשיידענע פעלקער. בכלל האָבן די וויטעבסקער אַקציעס אָפּגעשפּיגלט אין אַ געוויסער

מאָס די אַלרוסישע טענדענץ פון קאָאַליציעס, פון צוזאַמענארבעט פון מענטשן און גרופּעס, וואָס האָבן געהאַט אַ פאַרגעפיל, אַז עס דערנעענטערט זיך דער סוף פון אַן אַלטער תקופה און אַז מיר שטייען אויפן שוועל פון אַ נייַער. מיר דאַכט זיך, אַז מיר אַלע האָבן זיך באַוואוסטזיניק אָדער אומבאַוואוסטזיניק דורך דעם געמיינזאַמען קאָנטאַקט זיך געגרייט צו דער רעוואָלוציע, וואָס האָט שוין געפלאַטערט איבער אונזערע קעפּ.

דער אינטערעס צו דער אַלגעמיינער פּאָליטיק האָט זיך נאָך דעם אויס־ברוך פון דער מלחמה זייער פאַרשטאַרקט, ספּעציעל ווען קיין וויטעבסק פלעגן קומען געהויבענע געסט פון פּעטערבורג, דעפּוטאַטן פון דער גאָסודאַרסטוונער דומע און אַנדערע, וואָס האָבן אונז אינפאָרמירט וועגן די אַקטועלע פראַגן. דער ערשטער פון פּעטערבורג איז געקומען א. קערענסקי. דאָס איז געווען נאָך פאַר דער מלחמה. ער האָט געהאַלטן אַן עפּנטלעכן פאָרטראָג, און דער־נאָך האָבן די פאַרשטייער פונם האַנדלס־אָנגעשטעלטן־פאַראיין געמאַכט פאַר אים אַ באַנקעטל (קערענסקי איז קורץ פאַר דעם געווען דער פאָרזיצער פונם אַלרוסישן צוזאַמענפאָר פון די אָנגעשטעלטע אין מאָסקווע, וואָס די רע־גירונג האָט צעטריבן). דערנאָך איז געקומען דער פירער פון די קאַדעטן, פּראָפּ' פּ. מיליוקאָוו. ער האָט געהאַלטן אַ פאָרטראָג וועגן דער נאַציאָנאַלער פראַגע. אין אַ קליינער געזעלשאפט האָבן מיר מיט אים פאַרבראַכט ביז די ערשטע הענער האָבן אונז דערמאָנט, אַז ס'איז שוין טאָג. אַ פּאָר מאָל איז ביי אונז געווען דער דעפּוטאַט א. שינגאַריאָוו. ער האָט ביי אונז באָקומען מאַטעריאַל פאַר אַן אָנפראָגע אין דער דומע וועגן די „פּאַטריאָטישע" און אַנטיסעמיטישע ספּעקולאַציעס אויפן פראָנט, אין וועלכע ס'זײַנען פאַרמישט געווען דער וויטעבסקער פאָרזיצער פון דער זעמסטווע קאַרטאַשעוו און דער וויטעבסקער מיטגליד פון גאָסודאַרסטוונעם סאָוועט אָפראָסימאָוו. עס זײַנען געקומען פון פּעטערבורג אויך אָנדערע פראָמינענטע מענטשן: דער קאָדעט וו. נאָבאָקאָוו, דער בארימטער רוסישער דיכטער פיאָדאָר סאָלאָגוב, דער ליטעראַטור־קריטיקער פּראָפּ' ד. אָווסיאַניקאָוו־קוליקאָווסקי, דער רוסיש־יידי־שער דיכטער און פילאָסאָף נ. מינסקי (ווילענקין). מיט זיי אַלע האָבן מיר געהאַט קלענערע אָדער גרעסערע פּריוואַט־זיצונגען.

אין צענטער פון אונזער לעבן זײַנען געשטאַנען דער עיקר פּאָליטישע פראַגן: דער קאַמף צווישן דער דומע און דער רעגירונג, דער תּהום, וואָס איז פון טאָג צו טאָג פאַרטיפט געוואָרן צווישן דעם צאַרישן הויף און אַלע שיכטן פון פאָלק, די דעמאָראַליזאַציע, וואָס די ראַספּוטינשטשינע האָט אַרײַנ־געטראָגן אין די הויכע פענסטער, דער קאַמף איבער די צווייַ טאַקטיקעס: צווישן די מעסיקע, וואָס האָבן געהאָפט, אַז דער פּראָגרעסיווער בלאָק וועט קענען געפינען אַן אויסוועג, אַ קאָמפּראָמיס מיט געוויסע עלעמענטן פון דער ביוראָקראַטיע, און צווישן די לינקע קרײַזן, וואָס האָבן געזען די איינציקע פערספּעקטיוו אין אַ רעוואָלוציע אָדער אין אַ הויף־איבערקערעניש. די אַנ־

געשטרענגטע סיטואַציע אין לאַנד און אויף די פראַנטן האָט ביז גאָר דענער־ווירט אַלעמען. און מיר אין דער שטילער וויטעבסקער פּראָווינץ זײַנען פאַרכאַפּט געוואָרן פון דער אַלגעמיינער שטימונג אין לאַנד.

אויף וואָס האָבן מיר געוואַרט? אויף וואָס האָבן מיר געהאָפט אין די יאָרן 1914—1916? ס'איז איצט שווער צו ענטפערן אויף די פראַגן. אָבער ווי אַן אָפּרוף אויף די אַלע זאָרגן האָבן מיר אין וויטעבסק אַרגאַניזירט אומ־פּעריאָדישע באַראַטונגען פון דער אַרטיקער אינטעליגענץ. אויף די באַראַ־טונגען איז פאַרגעקומען אַ פּאָליטישער, אַ ניט־געבונדענער אויסטויש פון מיינונגען. די דאָזיקע באַראַטונגען פלעגן צונויפגערופן ווערן אַן ערך אַלע 2־3 וואָכן. געווײַנטלעך זײַנען אײַנגעלאָדן געוואָרן אַ 20־25 מענטשן: יידן, רוסן און פּאָליאַקן. די באַראַטונגען פלעגן פאַרקומען אין פּריוואַטע דירות אָדער ביים געווײַנעם דעפּוטאַט פון דער ערשטער דומע, דעם קאַדעט אַלעקסיי וואָלקאָוויטש, אָדער ביים ד"ר בירשטיין, אַן אומפּאַרטייאישער, וואָס איז געשטאַנען „לינקער פון די קאַדעטן". ד"ר בירשטיין איז ניט לאַנג גע־קומען קיין וויטעבסק. זײַן פרוי סאָפּיע, אויך אַ דאָקטאָר, איז געווען אַ שוועס־טער פון דעם פאָפּולערן אין וויטעבסק ד"ר גריגאָרי ברוק.

אין די באַראַטונגען האָבן זיך באַטייליקט רוסישע און פוילישע קאַדעטן־לײַבעראַלן, יידישע דעמאָקראַטן און ציוניסטן, סאָציאַליסטן פון פאַרשיידענע ריכטונגען. איך מוז אָבער דאָ זאָגן, אַז ניט בלויז אויף די דאָזיקע באַראַטונגען, נאָר מסתּמא אויך אויסער די פיר וועגט פון אונזערע באַראַטונגען, האָבן די אַלע באַטייליקטע ניט געטראָגן קיין פּאַרטייאישן שטעמפּל. איך גלויב, אַז דאָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש כמעט פאַר דער גאַנצער פּראָווינץ אין יענער צײַט. קיין פאַרטיי־מענטשן זײַנען דעמאָלט כמעט ווי ניט געווען. די פאַר־בינדונגען מיט די פאַרטיי־צענטערס זײַנען אָדער איבערגעריסן געווען אָפּגעשוואַכט. די פאַרטיי־צענטערס אַליין האָבן אויך כמעט ווי ניט עקסיסטירט. די דאָזיקע באַמערקונג איז שײַך צו די סאָציאַליסטישע פאַרטייען. פאַר די קאַדעטן איז שטענדיק געווען כאַראַקטעריסטיש ניט דער פאַרטיי־מענטש, נאָר דער מיטלויפּנדיקער עלעמענט.

ווען איך דערמאָן זיך אָן יענער צײַט, ווייל איך באַזונדערס אויסטיילן אַ באַראַטונג, וואָס איז צונויפגערופן געוואָרן אין ערשטן יאָר פון דער מלחמה און וואו ס'איז באַהאַנדלט געוואָרן זייער אַן אָנגעווייטאָגטער ענין: די פּוילישע־יידישע באַציאונגען. דאָס איז געווען די צײַט פון עקאָנאָמישן באָיקאָט אין פּוילן. פון פּעטערבורג איז געקומען אַ סטודענט פיאַדאַראָוויטש, אַ ברודער פונם אַרטיקן טוער און אַדוואָקאַט וואַצלאָוו פיאַדאַראָוויטש. ער האָט אויף אַן אייגנאַרטיקן אופן צונויפגערופן צו זיך אין דער וואוינונג אַ גרופּע מענטשן — אײַנגעלאָדן צו פּינף פאַרשטייער פון פּאָליאַקן, יידן און רוסן — די לעצטע וויי אַרבּיטערס. איך קען דאָ ניט איבערגעבן אויספירלעך, וואָס ס'איז פאַרגע־קומען אויף דער דאָזיקער באַראַטונג. איך געדענק נאָר, אַז דער רעפּערענט

האָט פּראָטעסטירט קעגן וו. זשאַבאָטינסקיס אַן אויסדרוק, געדרוקט, דאָכט זיך, אין „ראַזסוועט", אַז פון שטאַנדפונקט פון רוסישע יידן נויטיקט זיך פּוילן ניט אַזוי אין פּאָליטישער אומאָפּהענגיקייט, ווי אין אַ גוטן רוסישן גובערנאַטאָר. דער ציוניסט סאָלאָוויי, אַ זון פון אָרטיקן באַנקיר, האָט געפילט, אַז מ'מוז זיך אָפּטרייסלען פון זשאַבאָטינסקיס אומגעלונגענעם אויסדרוק. בכלל דאַרף איך זאָגן, אַז די דאָזיקע אייגנאַרטיקע פּאַרזאַמלונג און דער פּרואוו צו דער־ נעענטערן די יידן מיט די פּאָליאָקן האָבן געבראַכט צו געוויסע פּאָזיטיווע רעזולטאַטן אין די אינטערעסן פון אָרטיקע ענינים. ס'איז כּדאי צוצוגעבן, אַז דער סטודענט פּיאָדאָראָוויטש, אונזער רעפּערענט, איז שפּעטער צוגעשטאַ־ נען צו פּילסודסקין, באַטייליקט זיך אין פּילסודסקיס עסטרײַכישער אַרמיי, אַרײַנגעפּאָלן דערנאָך אין די הענט צו די רוסן און פּאַרענדיקט זײַן לעבן אויף דער תּליה.

מיר האָבן אומדערוואַרט באַקומען אַ מעגלעכקייט צו שליסן אַ קאָנטראַקט מיט גאָר אַן אַנדער ריכטונג: מיט אַ גרופּע אָפּיצערן. זיי האָבן געדינט אין שטאַב פונם דווינסקער מיליטער־באַצירק, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען אין וויטעבסק. איך געדענק ניט, ווי אַזוי מיר האָבן זיך דערוואוסט וועגן דעם. נאָר איין מאָל איז אונז באַוואוסט געוואָרן, אַז אין דעם מיליטערישן צענטער זײַנען פאַראַן עטלעכע אינטעליגענטע אָפּיצערן, וואָס ווילן זיך מיט אונז פאַרבינדן. דאָס זײַנען געווען דער קאָזאַק־יעסאָול מיכאַיל גנילאָריבאָוו, ער האָט געענדיקט די מיליטערישע יורידישע אַקאָדעמיע, דער פּאָלקאָווניק ס. קאָרענעוו, אַדיוטאַנט פונם גענעראַל זוייעוו, דעם נאַטשאַלניק פון שטאַב, דער קאָפּיטאַן באָזילעוו און נאָך אַ פּאָר אַנדערע. מיר האָבן זיך מיט זיי באַגעגנט, זיך דורכגעשמועסט וועגן אָרטיקע ענינים, אַריבערגעגאַנגען דער־ נאָך צו פּאָליטישע פראַגן. מיט דער צײַט האָבן מיר געפילדעט אַ קרײַזל פון מיליטערישע און ציווילע מענטשן — אַן ערך אַ 8־10 פּערזאָן. צווישן אונז האָבן זיך אײַנגעשטעלט גאַנץ פרײַנדלעכע באַציאונגען. איך בין געווען אַן אָפּטער אַרײַנגייער צו גנילאָריבאָוון. מיר זײַנען ביידע אויסגעקליבן געוואָרן אין רעדאַקציע פון אַ קליינעם קאָאָפּעראַטיוון זשורנאַל (אַרויס אינגאַנצן צוויי נומערן). גנילאָריבאָוו האָט אונז געהאָלפן צו קריגן אַ דערלויבעניש צו עפענען אַ קאָנסום־געזעלשאַפט בײַ דער וויטעבסקער אַרבעטער קראַנקן־קאַסע. אַדאַנק זײַנע באַמיאונגען האָט זיך אײַנגעגעבן צו פּאַרלײַכטערן די לאָגע פון די 15 ציוניסטן, וואָס זײַנען פּאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר. מען האָט זיי באַשולדיקט, אַז זיי האָבן געקליבן געלט פאַר אַ פּײַנדלעכער מלוכה (דאָס האָט געמיינט אויף ארץ־ישראל, וואָס האָט דעמאָלט געהערט צו טערקײַ).

צום סוף פון דעם קאָפּיטל וויל איך דערציילן וועגן אַן ענין, וואָס איז נאָך הײַנט פאַרבאָרגן אונטער אַ געדיכטן שלייער. דער ענין אָבער פּאַרדינט דערמאָנט צו ווערן. בײַ אונז אין וויטעבסק האָט עקסיסטירט אַ מאַסאָנען־ לאָזשע. אין איר האָבן זיך אויך יידן באַטייליקט (ד"ר ברוק, מיכאַיל צייטלין,

ב. גינזבורג א"א). די סאמע עקסיסטענץ פון דער לאזשע איז געווען א סוד, וועגן איר האט קיינער פון די באטייליקטע קיין ווארט ניט דערציילט. אויף וויפיל מיר איז באקאנט, האט די היגע מאסאנען־לאזשע ארגאניזירט דער דעפוטאט קאליובאקין, וואס האט זיך דא אפגעשטעלט אויף זיין רייזע צום פראנט אין אנהויב פון דער מלחמה. איך וויס אויך, אז אלעקסאנדער קערענסקי איז בייגעווען אויף א זיצונג פון דער מאסאנען־לאזשע אין וויטעבסק און ארייננעפירט אין איר מיינעם א פריינד, וואס האט מיר בייַ א געלעגנהייט שפעטער דערציילט וועגן דעם באריכות.

איך האב קיינמאל ניט געהערט צו די מאסאנען און וויס ניט ענעוי, אין וואס איז באשטאנען די ראלע פון די מאסאנען אין רוסלאנד אין דער צייט פון דער מלחמה און פעברואר־רעוואלוציע. אויב אין יסוד פון דער מאסא־נישער באוועגונג איז געלייגן די אידייע פון א פאראיניקונג און א קאאליציע פון די פארשטייער פון פארשיידענע פאליטישע גרופירונגען, האבן דאך אונ־זערע באראטונגען זיך געשטעלט דעם זעלבן צוועק. די באראטונגען פון דער ארטיקער אינטעליגענץ פון פארשיידענע פאליטישע ריכטונגען און פון אלע נאציאנאלע גרופן האבן דאך געטראגן דעם אומפארטייאישן און צווישן־פארטייאישן כאראקטער און באוואהרנט די נויטיקע פאראיניקונג פון די געזעל־שאפטלעכע כוחות. צו וואס האט מען געדארפט האבן נאך א מאסאנען־לאזשע אין וויטעבסק, איז פאר מיר עד־היום ניט קלאר. די געשיכטע פון די מאסאנען איז, צום באדויערן, נאך ניט אנגעשריבן, און די מאסאנען האלטן זיך פעסט ביי זייערע סודות.

4. אויף דער יידישער גאס

דאס וויטעבסקער יידישע געזעלשאפטלעכע לעבן האט, ניט געקוקט אויף דער געדריקטער שטימונג ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה, געשוויבלט און געגריבלט. נישט בלויז די אקטיווערע פארשטייער פון דער אינטעליגענץ האבן זיך פארנומען מיט קהלשע ענינים, נאר אויך סוחרים, אינדוסטריעלער, בעלי־מלאכות און ארבעטער האבן זיך באטייליקט אין די יידישע אינסטיטו־ציעס, געזעלשאפטן און פאראיינען.

אין א געוויסן זינען קען מען פארטיילן די יידישע געזעלשאפטלעכקייט אין דריי סעקטארן: דער ערשטער סעקטאר — דער רעליגיעזער — איז בא־שטאנען פון רבנים, שוחטים, חזנים, מלמדים און סתם פרומע יידן. דער צווי־טער סעקטאר האט מיט זיך פארגעשטעלט די מאדערנע געזעלשאפטן, וואס זיינען אין דער יידישער פראווינץ דער עיקר אויסגעוואקסן נאך דער רעווא־לוציע 1905, מיט די דאזיקע אינסטיטוציעס: האבן אנגעפירט די דעמאקראטיש געשטימטע קרייזן פון דער אינטעליגענץ: דאקטוירים, אדוואקאטן, לערער און אנדערע. פון דעם צווייטן סעקטאר האט מען גרינג געקענט ציען א פאדעם צו דעם דריטן סעקטאר, דעם ארבעטער־ און אנגעשטעלטן־סעקטאר, וואס

האָט געהאַט זײַנע אייגענע אינסטיטוציעס. ער האָט אָבער אַלץ מער געפילט אַ באַדערפעניש אין אַ ברייטערער קולטור־סביבה און אין אַ נאַציאָנאַל־דעמאָקראַטישער אַטמאָספער. די פּראָלעטאַרישע, סאָציאַליסטישע פּאַרטיי־אינטעליגענץ איז דעמאָלט אין וויטעבסק געווען זייער אַ קליינע, דערפאַר טאַקע איז אַלץ בולטער געוואָרן דער קאָנטאַקט צווישן די צוויי לעצטע סעקטאָרן.

ס'האָט זיך שוין געווארפן אין די אויגן, אַז די מער דעמאָקראַטיש געשטימטע אינדוסטריעלער און סוחרים, וואָס זײַנען פאַראינטערעסירט געווען אין דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, האָבן זיך אַלץ מער און מער דערווײַטערט פון דער רעליגיעזער טראַדיציע. זיי האָבן זיך שוין אויפגעהערט צו באַטייליקן אין די אינסטיטוציעס, וואָס זײַנען אָנגעפירט געוואָרן פון דעם ערשטן — רעליגיעזן — סעקטאָר. זיי האָבן נאָך אַרײַנגעטראָגן זייערע בײַשטײַערונגען און זייערע יערלעכע און חודשלעכע אָפּצאָלונגען אין די פאַרשיידענע צדקה־חברות, ווי לינת־הצדק, סומך־נופלים, הכנסת־כלה, הכנסת־אורחים א״אַ, דאָס איז אָבער געווען ניט מער ווי אַ פאַרמאָליטעט. זייערע געזעלשאַפטלעכע אַספּיראַציעס זײַנען נישט געווען פאַרבונדן מיט די דאָזיקע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן זיך נאָך געפירט אויף אַ פאַטריאַרכאַלן אופן און וואו ס'האָבן נאָך געבאַלאַנסטעווען די גבאים אויף דעם אַלטן שטייגער. אין דער זעלבער צײַט האָבן זיי זיך אַרײַנגעצויגן אין דער אַרבעט צו העלפן די בעלי־מלאָכות — אין דער לײַ־ און שפּאַרקאַסע, געגרינדעט פון יק״א (יידישע קאָאָפּעראַציע געזעלשאַפט) און שפּעטער אין דער געזעלשאַפט הילף דורך אַרבעט. זיי האָבן אויך אַרויסגעוויזן אַ געוויסן אינטערעס צו דער נײַער יידישער קולטור און ליטעראַטור. ס'איז גאַנץ מעגלעך, אַז דער „יידישיזם" האָט שוין דעמאָלט געהאַט אַזאַ צוצי־קראַפט, אַז ס'איז שווער געווען דערמיט זיך ניט צו פאַר־אינטערעסירן. די וויטעבסקער אָפּטיילונג פון דער ליטעראַרישער געזעלשאַפט האָט ערב דער מלחמה געשפּילט איינע פון די צענטראַלע ראָלען אין דעם יידישן לעבן פון דער שטאָט. אגב אורחאַ דערמאָנט זיך מיר, אַז אויף דער וועגדונג פון שמואל ניגער, וואָס האָט דעמאָלט געלעבט אין פּעטערבורג, האָב איך אין נאָמען פון דער פּרץ־געזעלשאַפט דורכגעפירט אַ געלט־זאַמלונג אין וויטעבסק. צווישן די מנדבים זײַנען דער עיקר געווען די זקנים, די באַקאַנטע גבירים און סוחרים פון דער שטאָט.

דור הולך ודור בא! גראָד אין יענער צײַט האָט דער יינגערער דור אָנגעהויבן צו פאַרנעמען דאָס אָרט פון דעם עלטערן דור. וועג איך בין געקומען קיין וויטעבסק, האָט מען נאָך דערמאָנט דעם נאָמען פון דער רײַכ־סטער פרוי אין שטאָט, דער אַלטער חנה גורעוויטש, וואָס האָט ערשט ניט לאַנג נאָך געהאַט אַ דעה אין קהלשע ענינים. אירע קינדער האָבן פריער אויך געשפּילט אַ געזעלשאַפטלעכע ראָלע אין וויטעבסק. די זין אירע האָבן זיך אָבער באַזעצט אין פּעטערבורג, און זי אַליין איז שוין געווען צו אַלט, זי זאָל זיך נאָך קענען פאַרנעמען מיט געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. דאָס זעלבע

קען מען זאָגן וועגן די באַקאַנטע באַנקירן: משה־לייב גינזבורג און סאָלאָוויי, ווי אויך וועגן איניקע סוחרים, וואָס האָבן פריער פאַרנומען געוויסע פּאָזיציעס: לייב מאַרקאָוויטש, הערשמאַן, פּיסאַרעווסקי א״א. דאָס אָרט פונם אַלטן דור האָבן פאַרנומען זייערע קינדער, נייע מענטשן. אָפילו דער באַנקיר ישראל ווישניאַק, וואָס האָט זיך געראַטעוועט פאַר אַ מצעצנאַט, האָט זיך אויך שוין אויפגעהערט צו פאַרנעמען מיט געזעלשאַפטלעכע ענינים.

אָבער דערמאָן איך זיך, אַז באַלד ווי איך בין געקומען קיין וויטעבסק, האָט ווישניאַק אײַנגעאָרדנט אַ קאָנצערט אין זײַן שיינעם פּאָלאַץ. אויפן קאָנצערט האָט ער אײַנגעלאָדן אַ קליינע, אָבער בּכבודיקע געזעלשאַפט: פון דעם גובערנאַטאָר ביז מײַן ווייניקייט. ס׳איז כּדאי צו דערציילן, אַז דער מוזיקער, ווען ער האָט פאַרענדיקט די שאָפּן־פראָגראַם, האָט זיך דערנעענטערט צו מיר מיט אַ פראָאָל פון מײַנע פאַרטיי־חברים. דער מוזיקער איז געווען קאָנסטאַנטין קליאַטשקאָ, ווועמען מען האָט אַרויסגעשיקט פון פּעטערבורג קיין וויטעבסק פאַר באַטייליקן זיך אין דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער אַרבעט. דאָ אין וויטעבסק האָבן מיר זיך באַפרײַנדעט. דער טויט זײַנער אין וואַשינגטאָן האָט איבערגעריסן אונזער פרײַנדשאַפט.

דער דור הולך ודור בא האָט זיך געפילט בײַ אַלע שיכטן. אָט, למשל, האָט גאָרנישט אַזוי לאַנג געשפילט אַ ראָלע אין יידישן לעבן, באַזונדערס אין דער ציוניסטישער באַוועגונג, ד״ר ליבערמאַן. צווישן די טויער האָבּ איך ליבערמאַנען שוין ניט געטראָפן. דאָס זעלבע קען מען זאָגן וועגן די רבנישע קרײַזן. באַלד נאָך מײַן קומען קיין וויטעבסק, בין איך אײַנגעלאָדן געוואָרן צום רב שניאורסאָן אויף אַ סעודה, וואָס איז געפּראָווען געוואָרן י״ט כסלו (ווען ר׳ שניאור־זלמן איז באַפרײַט געוואָרן פון תּפיסה). דאָס האָבּ איך אין אַ גרויסער מאָס צו פאַרדאָנקען איינעם פון דעם רבס זין, וואָס איז געווען אַ בונדיסט. אין די בונדישע קרײַזן האָט מען אים גערופן „פּאָדראַבּיניק״. שפּעטער, ווען מ׳האָט אַרגאַניזירט דעם וועד אין וויטעבסק, איז דער רב שניאורסאָן ניט געווען צווישן די רבנים.

ס׳האָבן אין וויטעבסק אויך ניט געפעלט קיין אַסימילאַטאָרן. זיי האָבן פאַרנומען אַן אַנגעזעענעם אָרט, אָפט מאָל אַפילו אַ וויכטיקן אָרט. ווער זײַנען געווען די אַסימילאַטאָרן? דאָס זײַנען געווען די יידישע קאַדעטן, די אַזוי גערופענע „ווינאַווראָווצעס״. צו זיי האָט געהערט אַ טייל פון אונזער אינטעליגענץ. בײַ די נייע באַדינגונגען האָבן זיי זיך אָבער געפילט אַביסל איזאָלירט, זיי האָבן ניט געקענט „גיין אין שפּאַן״. פונדעסטוועגן האָט מען זיך געמוזט מיט זיי רעכענען. זיי אַליין האָבן ניט אַרויסגעוויזן קיין שום אַמביציעס, זיך געהאַלטן באַשיידן און ניט פּרעטענדירט אַקטיוו צו ווירקן אויף דעם גאַנג פון יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן.

אינטערעסאַנט איז אַזאַ פאַל. אין אַנהויב פון דער מלחמה האָבן מיר געדאַרפט שיקן צוויי דעלעגאַטן אויף אַן אַלגעמיינער יידישער באַראַטונג, וואָס

איז צונויפגערופן געוואָרן אין פּעטערבורג. די אינעלאַדונג, אונטערגעשריבן פון הענריך סליאָזבערג, האָבן מיר באַקומען פונם פּעטערבורגער ביורא בײַ די יידישע דעפוטאַטן פון דער פּערטער דומע. אַדרעסירט איז זי געווען צו ד״ר לאַזאַר איסערסאָן, צום אַדוואָקאַט יעקב יודין און צו מיר. מיר האָבן צו־גיפגערופן אַ פּאַרזאַמלונג פון אַ 50־60 פּערזאָן, פּאַרשטייער פון אַלע ריכטונ־גען און שאַטירונגען. די פּאַרזאַמלונג האָט אויסגעקליבן פּאַר אַ דעלעגאַט שמריהו מעקלער, אַ גאָנץ מעסיקן געזעלשאַפטלעכן טוער, אַ רעליגיעזער מענטש, וואָס האָט ניט געהערט ניט צו די „ווינאָווערוואָוצעס״ און ניט צו די ציוניסטן; פּאַרן צווייטן דעלעגאַט האָט מען מיך אויסגעקליבן. די אַסימילאַטאָרן האָבן ניט פּרעטענדירט צו שיקן זייערן אַ פּאַרשטייער, די ציוניסטן זײַנען געווען צו שוואַך, ד״ר ברוק איז מאָבילזירט געוואָרן אין דער אַרמיי. די לינקע האָבן זיך געאייניקט אויף מײַן קאַנדידאַטור.

איך וויל דאָ אָנווײַזן אויף אַ פּאָר קלייניקייטן, וואָס איז שייך מײַן קאַנדידאַטור. איך האָב ניט געהאַט קיין חשק צו פּאָרן קיין פּעטערבורג. איך האָב שטאַרק געוואָלט, אַז דער צענטראַל־קאָמיטעט פון „בונד״, ספּעציעל מאָרק ליבער, וואָס האָט ניט לאַנג באַזוכט וויטעבסק, זאָל זיך באַטייליקן אויף דער באַראַטונג. איך האָב געהאַט אַ געוויסן גרונד צו גלויבן, אַז מען וועט אײַנגיין אויף מײַן פּאָרשלאָג, אַז אָנשטאָט מיר זאָל ליבער פּאָרטרעטן וויטעבסק אויף דער באַראַטונג. האָב איך גלײַך געשריבן ה. ערליכן און מ. ראָפּעס, וואָס האָבן דעמאָלט אָנגעפירט מיט די צענטראַלע בונדישע פּאַרטיי־ענינים אין פּעטערבורג. מיט גרויס פּאַרוואונדערונג האָב איך געלייענט זייער תשובה, אַז דער צענטראַל־קאָמיטעט פון „בונד״ וויסט גאָרניט פון דער דאָזיקער באַראַטונג. בײַ אַזאַ לאָגע האָב איך באַשלאָסן אויסצונוצן מײַן מאַנדאַט און פּאָרן צו דער ערשטער יידישער באַראַטונג אין דער צײַט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

ערב דער באַראַטונג האָט אין וויטעבסק געטראָפן אַ זאַך, וואָס איז כּדאי צו פּאַרנאָטירן. אין האַרבסט 1914 איז פּאַרעפנטלעכט געווען אין דער אָפּי־ציעלער גובערנסקער צײַטונג „דער וויטעבסקער וועסטניק״ (נומ׳ 188) אַן אַרטיקעלע מיט אַן אָפּענעם אַנטיסעמיטישן בײַגעשמאַק. אין דעם אַרטיקעלע „אומפּאַרשטענדלעכע פּאַקטן״ האָט מען דערציילט אַ בבא מעשה, אַז די יידישע דאַמען, וואָס האָבן געבראַכט מתנות צו דעם טראַנספּאָרט פּאַרוואונ־דעטע סאָלדאַטן, האָבן אַרויסגעוויזן אַ באַזונדערן אינטערעס צו די געפאַנגענע דײַטשע פּאַרוואונדעטע. דערצו זײַנען צוגעגעבן געוואָרן פּאַרשיידענע קלאַ־גען וועגן טעלעפאָן, קברים מיט גאָלד, וועגן פּאַרראַט און נאָך אַנדערע מעשיות נישט געשטויגן און נישט געפלויגן.

אַזאַ אַרטיקל, בפרט אין אַן אָפּיציעלער צײַטונג, האָט נאַטירלעך אַרויס־גערופן בײַ דער יידישער באַפעלקערונג גרויס אומרו. מען האָט צונויפגערופן אַ זיצונג און געשיקט אַ דעלעגאַציע צום גובערנאַטאָר אַרצימאָוויטש. אין דער

דעלעגאַציע זײַנען אַרײַן די דאָקטוירים איסערסאָן און בירשטיין. דער גו־בערנאַטאָר, ווי ער האָט געזאָגט דער דעלעגאַציע, האָט דעם אַרטיקל ניט געלייענט. דערנאָך, ווען ער האָט שוין אים דורכגעלייענט, האָט ער פּאָרגע־שלאָגן, מ׳זאָל אין נאָמען פון דער יידישער קהילה ענטפערן אויפן אַרטיקל, און ער וועט באַפעלן אָפּצודרוקן אין דער אָפּיציעלער צײַטונג דעם ענטפער. איך האָב אָנגעשריבן דעם ענטפער אין נאָמען פון דער קהילה, וואָס איז טאַקע גלײַך פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין „וויטעבסקער וועסטניק״.

איך האָב איצט פאַר זיך דעם ענטפער, וואָס איז אייגנטלעך געווען אַ פּראָטעסט „קעגן די באַשולדיקונגען, געריכט קעגן אַ גאַנץ פּאָלק״ און וועגן „דער געדריקטער שטימונג, וואָס אונטער דער ווירקונג פון אַזוינע אַרטיקלען שאַפט זיך אין דער יידישער געזעלשאַפט אין דעם אָנגעשטרענגטן מאָמענט פון געמיינזאַמע לײַדן און קרבנות״... „מיר טו־אָגן — לייענען מיר וויטער אינם ענטפער — שוועריע קרבנות מיט אונזער לעבן און גוטס, מיטן בלוט פון פילע טויזנטער סאָלדאַטן אויפן פעלד פון מלחמה און מיטן עקאָנאָמישן חורבן פון דעם אַרבעטנדיקן פּאָלק. אין אַזאַ מאָמענט איז אוממעגלעך צו פאַרשוויגן די אומגעהויערע קרבנות, וואָס די יידן ברענגען אויף דעם מלחמה־טעאַטער, די מאַטעריעלע קרבנות, וואָס די האַנדלס־ און האַנטווערקער־באַ־פעלקערונג אין די שטעט און שטעטלעך טראָגט צוגלײַך מיט אַנדערע... מען דאַרף אינגאַנצן פאַרקריפּלען דאָס אמתע בילד, כדי אויף דעם פאָן פון אַלגעמיינע נסיונות אַרויסצורײַסן איינצלנע, ניט־כאַראַקטעריסטישע און אַפילו, לויט דער מיינונג פון דעם מחבר פון אַרטיקל, אומפאַרשטענדלעכע פאַקטן. די דאָזיקע טענדענציעזקייט פון מחבר צווינגט אים אַריבערצוגיין פון פאַקטן צו ווילדע קלאַנגען וועגן יידן, וואָס העלפן כלומרשט דעם פיינד אין דער מלחמה, צו קלאַנגען, וואָס די פאַרשפּרייטונג זייערע לאָזן מיר אויף דעם געוויסן פונם מחבר. מיר האַלטן פאַר נידעריקער פון אונזער בירגערלעכן און נאַציאָנאַלן כּבוד צו ענטפערן אויף די דאָזיקע אינסינואַציעס״.

אַזוי האָט די וויטעבסקער קהילה רעאַגירט אויף די אָנפאַלן פון די בייז־וויליקע אַנטיסעמיטן, וואָס זײַנען געוען אין דער רעדאַקציע פון דער אָפּי־ציעלער צײַטונג. דאָס איז מעגלעך געווען אַדאַנק דעם, וואָס דער גובערנאַטאָר אַרזימאָוויטש איז ניט געווען קיין אַנטיסעמיט, ער איז בכלל געווען אַ ליבע־ראַלער מענטש. אינגיכן האָט ער טאַקע פאַרלאָזן זײַן פּאָסטן, ווײַל ער האָט ניט געוואָלט אַרבעטן אינאיינעם מיט דעם מיניסטער פאַר אינעווייניקסטע ענינים כוואָסטאָוו, וואָס איז געווען איינער פון ראַספוטינס אַרויסהעלפער.

ס׳איז געווען נאָך אַ סיבה, פאַרוואָס אונזער דעלעגאַציע האָט זיך אַזוי גרינג אײַנגעלאָזט צו באַווײַזן דעם גובערנאַטאָר, אַז קעגן דער יידישער באַפעלקערונג איז באַגאַנגען געוואָרן אַ גרויסע עוולה, וואָס מוז גלײַך פאַרריכט ווערן. אין באַשטאַנד פון אונזער דעלעגאַציע איז אַרײַנגעגאַנגען ד״ר א. בירשטיין, אַ מענטש מיט אַזוינע שיינע מעלות, וואָס מען טרעפט זייער

זעלטן. ד״ר בירשטיין, אַ גלענצנדיקער כירורג, האָט זיך געהאַלטן מיט אַלעמען גלײַך — איינפאַך און זאַכלעך — אָלץ איינס, צי דאָס איז געווען דער גרויסער־נאַטאָר, צי אַן אָרעמער וואָסערטרעגער. ער איז געווען אַ רואיקער און קאָרעקטער מענטש, אַ נאָבעלער און יושרדיקער.

נאָך דעם ווי בירשטיין האָט געענדיקט דעם מאָסקווער אוניווערסיטעט, איז ער אַוועקגעפאָרן אויף אַרבעט אין די זעמסקע שפּיטאָלן — אין סמאָלענסק, טווער און אַנדערע גרויבערניעס. אומעטום האָט ער באַקומען אַ גוטן שם פון אַן אויסגעצייכנטן דאָקטאָר און בפֿבודיקן געזעלשאַפטלעכן טוער. אין 1905, נאָך דעם מאַניפעסט פון 17 אָקטאָבער, איז אין טווער, ווי אין אַ סך אַנדערע שטעט אין רוסלאַנד, אָרגאַניזירט געווען אַ פּאָגראָם אויף דער אינטעליגענץ און יידן. בעת דעם פּאָגראָם איז ד״ר בירשטיין פֿאַרוואונדעט געוואָרן. וועגן דעם דערמאָנט אין זײַנע מעמואַרן אייגער פון די באַרימטסטע רוסישע ליבע־ראָלן, איוואַן פּעטרונקעוויטש, וואָס איז געווען באַפֿרײַנדעט מיט בירשטיינען: „דער עלטסטער דאָקטאָר פון דעם זעמסקען שפּיטאָל אין נאָווואָטאָרזשסק אַוואַדי דאָווידאָוויטש בירשטיין — שרײַבט ער — איינער פון די נאָבלסטע מענטשן, אַ קלוגער און טאַלאַנטירטער כירורג, אַ געווישנהאַפטער כלל־טוער, איז געקומען פון טווער מיט אַ פֿאַרוואונדעטן קאָפּ. ער האָט זיך אויף אַ גליקלעכן אופן געראַטעוועט פון טויט״ („פון נאָטיצן פון אַ געזעלשאַפטלעכן טוער״ אין „אַרכיוו פון דער רוסישער רעוואָלוציע״, באַנד 21, בערלין 1934, זײַט 404).

5. די יידישע געזעלשאַפטן און פּאַרטייען

מיר זײַנען גוט באַקאַנט געווען אין יענער צײַט די וויטעבסקער וועלט־לעכע אינסטיטוציעס און זייער פֿאַרצווײגטע אַרבעט: די געזעלשאַפט מפּיצי השכלה („אָפּע״), די יידישע ליטעראַרישע געזעלשאַפט, „אָזע״ (געזעלשאַפט צו באַשיצן דאָס געזונט בײַ יידן), אַרבעטס־הילף (וויטעבסקער „אַרט״), די געזעלשאַפט צו העלפן די מלחמה־קרבנות, וואָס איז אויפגעקומען אין דער מלחמה־צײַט און וואָס האָט שפּעטער פאַקטיש אויסגעפירט די פונקציעס פון דער יידישער קהילה (פון וועד), די ליי־ און שפּאַרקאַסע, וואָס האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין לעבן פון די וויטעבסקער בעלי־מלאָכות. אין די אַלע אינסטיטוציעס און געזעלשאַפטן האָב איך זיך אַקטיוו באַטייליקט. איך בין אויך גאָנץ נאָענט פֿאַרבונדן געווען מיט עטלעכע אַרבעטער־פֿאַראייניקונגען: מיטן פֿאַראיין פון די האַנדלס־אָנגעשטעלטע, מיטן דרוקער־פֿאַראיין, מיטן שוסטער־אַרטעל און דער עיקר בין איך פֿאַרבונדן געווען מיט דער שטאָטישער קראַנקן־קאַסע, וואָס איז געווען די צענטראַלע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע פֿאַר יידן, ווי אויך פֿאַר ניט־יידן. די יידן האָבן אין דער קאַסע געהאַט אַן איבער־וויגנדיקע מערהייט און האָבן טאַקע אָנגעפירט מיט דער גאַנצער אַרבעט.

די אַלע אויסגערעכנטע אָרגאַניזאַציעס האָבן מיט זיך פֿאַרגעשטעלט

דאס אמתע פנים פונם וויטעבסקער יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן. כדי צו באקומען א גאנץ און קלאר בילד פון וויטעבסק, וויל איך דא צוגעבן א פאר ווערטער צו כאראקטעריזירן די פאליטישע טעטיקייט אויף דער יידישער גאס.

די ציוניסטישע ארגאניזאציע איז צו יענער צייט געווען די איינציקע ארגאניזירטע יידישע גרופירונג. פונדעסטוועגן האט זי ניט געהאט קיין השפעה אויפן געזעלשאפטלעכן לעבן, אחוץ דעם ענגן קרייז פון אירע אנהענגער. אין די יידישע אינסטיטוציעס האבן די ציוניסטן ניט געשפילט קיין אנזעעודיקע ראלע. אפילו אין וועד פון דער יידישער קהילה, וועלן ער איז שפעטער מיט א צייט געשאפן געווארן, זיצנען די ציוניסטן געווען אין א קליינער מינדערהייט.

פארוואס איז דאס אזוי געווען? איך גלויב, אז דאס דערקלערט זיך מיטן מאנגל אין רעפרעזענטאטיווע מענטשן. דער ציוניזם אין וויטעבסק, בפרט אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז געווען וויניק אידייאיש דיפערענצירט. ס'האבן געפעלט וואסערע ס'ניט איז ריכטונגען און שאטירונגען. די פועלי־ציון, ווי אויך די סיימיסטן זיצנען ניט געווען באטייליקט אינם געזעלשאפטלעכן לעבן. אפילו קיין ארגאניזירטע צעירי־ציון־גרופירונג איז דעמאלט בכי אונז ניט געווען, הגם מיר האבן געהערט, אז אין די מיטלשולן זיצנען דא ניט וויניק יונגע ציוניסטן. צווישן די יונגנטלעכע ציוניסטן האט זיך געפונען א באגאבטער דיכטער, וואס זינגט לידער האבן זיך געדרוקט אין דעם רוסישן ציוניסטישן זשורנאל „ראזסוועט". דאס איז געווען א גימנאזיסט ש. לעוומאן. שפעטער איז ער אריבער צו די קאמוניסטן, ארויסגעלאזט א פאר ביכלעך דערציילונגען אויף רוסיש, אויסגעצייכנט האט ער זיך אויך ווי א שאך־שפילער. ווי ס'ווייזט אויס, האבן די וויטעבסקער ציוניסטן גרופירט ארום זיך אזא עלעמענט, וואס פון אים האבן זיך ניט ארויסגערוקט קיין אינפלוסרייכע כלל־טוער.

חוץ ד"ר ברוקן, וואס האט דעמאלט געדינט אין דער ארמיי, זיצנען בכי די ציוניסטן געווען אקטיוו: דער קאזיאנער רב מלמד, א געלערנטער, אבער א שטילער און באשיידענער מענטש; דער אייגנטימער פון א ציגלניע וואלפסאן, זייער א סימפאטישער, אפנהארציקער, רעליגיעזער מענטש מיט שטארקע געזעלשאפטלעכע נייגונגען; דער יונגער זון פון דעם באנקיר סאלאוויי, א קארעקטער, אבער אן טעמפעראמענט; דער אייגנטימער פון א בארשט־פאבריק אברהם סאבאלעוויטש, וואס איז שפעטער שוין אין אויסלאנד רייך געווארן און האט א סך מנדב געווען פאר ציוניסטישע אונטערנעמונגען. אט זיי אלע האבן מיט זיך פארגעשטעלט די אפיציעלע פארשטייערשאפט פון די ציוניסטן אין וויטעבסק.

דער „בונד" האט אין יענע יארן אויך ניט געקענט שפילן קיין גרויסע ראלע אין געזעלשאפטלעכן לעבן. צווי פון זיצנע אנערקענטע פירער, ד"ר בן־ציון שיינין און ד"ר וו. יאקערסאן, זיצנען אנהויב מלחמה מאביליזירט געווארן. מחמת דעם האבן אויך געליטן א פאר געזעלשאפטן, וואס מיט זיי

האָבן זיי אָנגעפירט. באַזונדערס האָט צוליב דעם געליטן מפיצי־השכלה, וואו ד״ר שיינין איז געווען דער פאָרזיצער. די אָפיציעלע פירערשאַפט פון „בונד״ איז געלייגן אין מיינע הענט. אין די יידישע אַרבעטער־קרייזן האָט דער „בונד״ נאָך אָנגעהאַלטן אַ געוויסע ווירקונג. קיין אַנדערע פאַרטייען זײַנען אין וויטעבסק ניט געווען. צווישן די שוסטערס איז געווען אַ גרופּע פון אַלטע און איבערגעבענע בונדיסטן. איינער פון זיי מענדל ראַטשקאָווסקי, אַ קלוגער און גוטער רעדנער, אַ מיטגליד פון מינסקער באָיעוואָי אָטריאַד (קאַמפּס־גרופּע) נאָך פון 1905־טן יאָר, איז געווען מיט מיר באַפרײַנדעט נאָך פון פריערדיקע יאָרן. סימפּאַטיעס האָט דער „בונד״ געהאַט אַ סך גרעסערע, ווי זײַנע אַרגאַניזאַציאָנעלע מעגלעכקייטן. אָנהויב מלחמה האָט דער „בונד״ נאָך געהאַט אַן אומלעגאַלן קאָלעקטיוו, וואָס איז באַשטאַנען פון דרײַ אַרבעטער און צוויי אינטעליגענטן. מיר האָבן נאָך אָרגאַניזירט אַ פּאָר אַרבעטער־קרײַזלעך, וואו ס׳זײַנען פאָרגעקומען דיסקוסיעס וועגן „פאָרראַט״ פון די דײַטשע סאָציאַל־דעמאָקראַטן, וועגן פּלעכאַנאָוס פאַטריאָטישער פּאָזיציע, וועגן אינטערנאַציאָנאַלע שטימונגען אין סאָציאַליזם.

די אומלעגאַלע אַרבעט אָבער איז געווען אַלץ שוואָכער און שוואָכער. די גרויסע געשעענישן, ספּעציעל די פּליטים־פּראָבלעם, האָט די קליינע צאָל בונדיסטן געטריבן אַלץ מער און מער אַרײַנצוציען זיך אין דער לעגאַלער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. אַרעסטן האָט די זשאַנדאַרמעריע אין יענער צײַט כּמעט ניט דורכגעפירט. איך דערמאָן זיך בלויז איין פאַל, וועו פיר יונגע בונדיסטן בעלי־מלאָכות, וואָס זײַנען פאַרמישט געווען עפּעס אין אַ קליינעם שטרײַק, זײַנען אַרעסטירט און פאַרשיקט געוואָרן. איך ווייס אויך אַ פאַל, וועו דער בונדישער קאָלעקטיוו האָט געזאַמלט אונטערשריפטן אונטער אַ באַגריסונג פאַר דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פראַקציע פון דער דומע, און דער דרוקער־אַרבעטער אָפּין האָט די באַגריסונג אַריבערגעבראַכט קיין פעטערבורג. די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע דעפּוטאַטן זײַנען געווען זייער פאָפולער בײַ דער יידישער באָפעלקערונג, ווײַל זיי פלעגן אָפט אַרויסטרעטן אין דער דומע לטובת די יידן. און טאַקע אין יענער צײַט האָט דער דעפּוטאַט נ. טשכעאידזע צוגעשיקט מיר דורך מ. ראָפּעסן (ראָפּעסן האָט אין פּעטערבורג געלעבט אויפן נאָמען ווײַסענבערג) אַ בריוו, אַז ער האָט באַקומען 15 טויזנט דאָלאַר פון דעם אַרבעטער־רינג אין אַמעריקע, וואָס זײַנען באַשטימט פאַר יידישע אַרבעטער־אונטערנעמונגען.

פון צײַט צו צײַט זײַנען קיין וויטעבסק געקומען פאַרטרעטער פונם צענטראַל־קאָמיטעט פון „בונד״. פריער איז בײַ אונז געווען ראָזע לעוויט, דערנאָך איז געקומען פון אויסלאַנד מאַרק ליבער (גאָלדמאַן), וואָס האָט זיך גאָר גיך אָריענטירט און פאַראינטערעסירט מיט אונזערע געזעלשאַפטלעכע ענינים.

ס׳איז כּדאי צו דערמאָנען, אַז ליבערן האָבן מער אינטערעסירט די

נײַע פֿאַרמען פונם געזעלשאַפטלעכן לעבן, וואָס מיר האָבן דאָ געשאַפֿן, ווי דער דירעקטער קאָנטאַקט מיט דער קליינער אומלעגאַלער בונדישער אָרגאַניזאַציע. איך בין אים אַפילו חושד, אַז ער האָט ניט געהאַט קיין גרויסן חשק צו גיין אויף די זיצונגען פונם קאָלעקטיוו. דערפֿאַר אָבער האָט ער געשטיצט דעם געדאַנק, וואָס איז דעמאָלט בײַ אונז אויפגעקומען, צו שאַפֿן אַן אינטער־פֿאַרטייאישע אָדער אומפֿאַרטייאישע אַרבעטער־באַראַטונג, וואָס האָט באַדאַרפט קאָאָרדינירן אונזער טעטיקייט. אויף אַזאַ באַראַטונג האָט ליבער געהאַלטן אַ פֿאַרטראָג וועגן דער סיטואַציע אין די רייען פון סאָציאַליסטישן אינטערנאַציאָנאַל און ספּעציעל פֿאַרטיידיקט דעם אַפּיקורסישן שטאַנדפּונקט פון די סאָציאַליסטן, וואָס זײַנען אין פֿראַנקרײַך, בעלגיע און ענגלאַנד אַרײַנגעטראָטן אין די רעגירונגען. אָבוך די בונדיסטן האָבן אין די באַראַטונגען אָנטייל גענומען דער סאָציאַליסט־רעוואָלוציאָנער מיכאַיל צייטלין, אַ פֿאָר מענשעוויקעס — גוטערמאַן, ליבינסאָן, דער געווען סיימאָווץ בר־לבב גינזבורג א״א.

דאָ האָבן מיר אויך באַהאַנדלט פֿאַרשיידענע פֿראַגן פון וויטעבסקער קהילה־לעבן. אויפן טאָג־סדר איז בײַ אונז אין יענער צײַט געשטאַנען די פֿראַגע וועגן באַטייליקן זיך אין דער קהילה. די אַרבעטער זײַנען בכלל געווען קעגן דעם, אַז די סאָציאַליסטן זאָלן האָבן אַ שײַכות צו דער קהילה, ווײַל פֿאַקטיש וועט זי האָבן אַ בורזשואַזע מערהייט און דערצו וועט זי אָנגעפּירט ווערן פון טראַדיציאָנעלע עסקנים, בעלי־בתישע עלעמענטן און ציוניסטן. באַזונדערס זײַנען זיי געווען קעגן אַרײַנטרעטן אין דער קהילה, ווען זיי האָבן זיך דערוואוסט, אַז אין ביודזשעט פון דער קהילה איז אויך פֿאַרויסגעזען שכירות פֿאַר רבנים (אין וויטעבסק זײַנען דעמאָלט געווען זעקס רבנים).

ליבער איז גראָד אין יענער צײַט צום צווייטן מאָל געקומען קיין וויטעבסק. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז ער זאָל מיט אונז מיטגיין צו דער זיצונג פון וועד און דאָרט אַרויסטרעטן מיט אַ פֿאַרטראָג. מיר איז גאָרניט אַזוי גרינג געווען אים אײַנצוריידן, ער זאָל מיט אונז מיטגיין צו דער זיצונג. אינטערעסאַנט אָבער, אַז אויף אים האָט די קהילה דווקא געמאַכט גאָר אַ גרויסן אײַנדרוק (ער האָט מיט זײַן גלענצנדיקער רעדע בײַ אַלעמען אויסגענומען). הגם ליבער האָט לכתחילה געטיילט די ספּקות פון די אַרבעטער בנוגע דער קהילה, האָט ער זיך איצט אַרויסגעזאָגט פֿאַר דעם, אַז די אַרבעטער זאָלן אַרײַנגיין אין וועד.

ס׳וואָלט זיך באַקומען ניט קיין ריכטיקער אײַנדרוק, אויב מען זאָל מיינען, אַז דער לינקער עלעמענט אין אונזער געזעלשאַפטלעכן לעבן איז געווען אויס־שליסלעך בונדיש געשטימט. דער אמת איז, אַז בײַ אונז האָט די אויבערהאַנט געהאַט דער דעמאָקראַטיש־סאָציאַליסטישער סעקטאָר. אין אים זײַנען אַרײַן ערנסטע און קוואַליפּיצירטע כלל־טוער: אַ פֿאָר געווענע בונדיסטן — שמואל פּיסאַרווסקי, דער אַדוואָקאַט שפּטל לעווינסאָן און דער עקאָנאָמיסט יעווגעני לוריע. ס׳האָבן זיך נאָך אויך באַטייליקט דער אינזשענער זלמן גורעוויטש (ער האָט לאַנג געלעבט אין דער פֿאריזער עמיגראַציע, באַקאַנט בײַ די מענ־

שעוויקעס אונטערן פסיידאָנים נעגאַיעוו) און טיילוויזז אהרן גינזבורג, וואָס האָט אָנטייל געהומען אין יאָקוטסקער אויפשטאַנד אין 1904 („ראַמאַנאָוצעס"). אין יידישן לעבן האָט דער דאָזיקער סעקטאָר פאַרנומען אַ וויכטיק אָרט. ס'וועט אָבער באַשטימט ניט זײַן קיין גוזמאָ צו זאָגן, אַז די איניציאַטיוו פון כּמעט אַלע געזעלשאַפטלעכע ענינים איז אין דער מלחמה־צײַט אַרויסגעקומען פון אונזער דעמאָקראַטיש־סאָציאַליסטישן סעקטאָר.

אַנדערש אָביסל איז געווען די לאָגע פאַר דער מלחמה, ווען אין צענטער פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט האָט זיך געפונען די ליטעראַרישע געזעלשאַפט. דער פאָרזיצער פון דער ליטעראַרישער געזעלשאַפט איז געווען ד"ר גריגאָרי ברוק, דער פירער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. ער איז בכלל געווען אַ מערקווערדיקע פערזענלעכקייט, אַ טיף דעמאָקראַטישע נאַטור און אויך אַ ליבהאָבער פון יידיש. אים, דעם ציוניסט, האָט זיך אײַנגעגעבן צו גרופּירן אָרום זיך אַלע יידישיסטישע עלעמענטן אין שטאָט בראש מיט די לערער יעקב געשטיין און ז. כראָפקאָווסקי. אין דער ליטעראַרישער געזעל־שאַפט איז אָנגעגאַנגען אַ היציקער וויכוח וועגן דער אייביקער שפּראַכן־פראַגע: יידיש און העברעאיש. ברוקן האָט זיך זייער אָפט אײַנגעגעבן אַרײַנצוטראָגן אַ קאָמפּראָמיס אין דער דעבאַטע. אָזוי איז געווען, וועט אין וויטעבסק פלעגן קומען מיט זייערע לעקציעס ישראל יעפרויקין פון פעטערבורג און לאָזאָר מא־טיליאָוו פון מאָסקווע. אָן אמתער יום־טוב איז געווען בײַ אונז, ווען פון פעטערבורג איז געקומען מיט אַ „מוזיקאַלישן פאַרטראָג" אַ געבוירענער אין וויטעבסק, דער אַמאָליקער לערער זינאָווי קיסעלגאָף, אַ מיטאַרבעטער פון דער באַרימטער פאָלקלאָר־עקספּעדיציע פון ש. אַנ־סקי. פון אָנדערע רעפּע־רענטן, וואָס די ליטעראַרישע געזעלשאַפט האָט אײַנגעלאָדן, דאַרף איך נאָך דערמאָנען חיים גרינבערגן און סאָפּיע דובנאָוו־ערליך (געהאָלטן אַ רעפעראַט וועגן ביאַליקן).

צוויי אָנדערע וועלטלעכע געזעלשאַפטן — „אָפּע" און „אָזע" — האָבן געפירט אַ באַשיידן לעבן.

„אָפּע" האָט געהאַט אַ פאָר שולן פאַר מיידלעך מיט עטלעכע פּעאיקע פרויען־פּעדאַגאָגן: קרענצל, ראָזאָווסקאַיאַ א"א. יידיש ווי אַ לימוד־שפּראַך איז פאַרוועלט געווען. ס'האָבן זיך אָבער שוין באַווײַזן סימנים פון פאַרלײַכטע־רונג. מען האָט געפּראָווט אויסנוצן דעם געזעץ וועגן מוטערשפּראַך. וועגן דעם האָבן מיר געפירט אונטערהאַנדלונגען מיטן דירעקטאָר פון די פאָלקסשולן, אויך „אָפּע" האָט ניט אויסגעמיטן די דעבאַטע — יידיש און העברעאיש. די פּעטערבורגער „אָפּע" האָט צונויפגערופן אַ באַראַטונג, האָבן מיר באַדאַרפט שיקן אונזערע פאַרטרעטער. אויף אַ פאַרזאַמלונג, וואָס האָט געזאָלט אויס־קלײַבן די דעלעגאַטן, האָט זיך אויפגעהויבן אַ דיסקוסיע וועגן דער שפּראַכן־פראַגע. די ציוניסטן האָבן מאָביליזירט זייערע מענטשן, די יידישיסטן זייערע, און דער סוף איז געווען, אַז אײַן צד האָט דעם צווייטן ניט איבערצײַגט...

אין דער מלחמה־צייט, און אפשר אַביסל פריער, האָט „אָזע" אָנגעהויבן צו באַקומען אַ גרעסערע ווירקונג אין שטאָט. ס'האָט זיך אײַנגעגעבן צו אָר־גאַניזירן אַרום „אָזע" אַ גרופּע דאָקטוירים. מיט זייער הילף איז געשאַפן געוואָרן עטלעכע זייער וויכטיקע אינסטיטוציעס, ווי „טראָפן מילך" א״א, וואָס האָבן אַרויסגערופן גרויס סימפּאַטיע. „טראָפן מילך" האָט באַזאָרגט מיט מילך יונגע מוטערס און קליינע קינדער. מיט דער דאָזיקער אינסטיטוציע האָט אָנגעפירט ד״ר סאָפיע בעזסמערטנאַיא־ברוק. „אָזע" האָט אויך געגרינדעט עטלעכע קינדער־גאָרטנס. מיט זיי האָט אָנגעפירט אָלגא ריין, די ייִנגסטע שוועסטער פון ר. אַבראַמאָוויטש.

שפּעטער צו, ווען מיר האָבן געשאַפן דעם וועד הקהילה, איז געשטעלט געוואָרן די פראָגע וועגן איבערנעמען דעם יידישן שפּיטאָל. מיר האָבן דורכ־געפירט אַ רעוויזיע פון שפּיטאָל, אויסגעאַרבעט אַ ביודזשעט. מיר איז טאַקע אויסגעקומען אויף אַ זיצונג פון דאָקטוירים אָפּצוגעבן אַ באַריכט וועגן שפּיטאָל און פּאַרליייגן אַ פּלאַן, ווי אַזוי ער דאַרף אײַנגעשלאָסן ווערן אין דעם קהלשן ביודזשעט. דער עלטסטער דאָקטאָר פונם שפּיטאָל איז געווען לאַזאַר איסער־סאָן, דער פאַרוואַלטער איז אין משך פון אַ סך יאָרן געווען אַ בונדיסט שליאָכ־טער. זײַן אַדרעס איז טאַקע געווען די „יאָווקע" פון „בונד" אין וויטעבסק.

6. דער וויטעבסקער „אָרט"

קורץ פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך בײַ אונז אַרגאַניזירט אַ נײַע געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט". עס איז כּדאי זיך לענגער אָפּצושטעלן אויף דער דאָזיקער געזעלשאַפט. און דאָס איז ניט בלויז דערפאַר, וואָס „הילף דורך אַרבעט" האָט פאַרנומען אַ צענטראַל אָרט אין אונזער געזעלשאַפטלעכן לעבן, נאָר אין אַ געוויסער מאָס צוליב דעם, וואָס מיט איר אָרגאַניזירונג זײַנען פאַרבונדן אייניקע אינטערעסאַנטע מאַמענטן.

ס'איז געשטאַרבן די פרוי פּאַניזאָווסקי, אַ געבוירענע אין וויטעבסק, וואָס האָט זיך באַטייליקט אין דער באַרימטער טעקסטיל־פירמע פּאַניזאָווסקי (אין לאָדזש און אין מאָסקווע). אין איר צוואָה האָט זי איבערגעלאָזט פאַר דער וויטעבסקער קהילה 140 טויזנט רובל. איר זון, מאַטווייי גריגאָריעוויטש פּאַני־זאָווסקי, איז פון מאָסקווע געקומען קיין וויטעבסק, צונויפגערופן די היגע געזעלשאַפטלעכע טוער און אַוועקגעשטעלט די פראָגע: אויף וואָס און ווי אַזוי אויסצונוצן אָזאַ גרויסע סומע? נאָך אַ לענגערן ישוב־הדעת איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז מען זאָל שאַפן אַ פאַנד צו העלפן די יידישע בעלי־מלאָכות אין וויטעבסק. לכתחילה האָט מען פאַר דעם צוועק געוואָלט אויסנוצן די לײַ־ און שפּאַרקאַסע. פאַר דעם האָט זיך שטאַרק אײַנגעשטעלט דער דירעקטאָר פון דער קאַסע, דער איבערגעגעבענער כלל־טוער שאַליט. סוף־כל־סוף איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַ ספּעציעלע געזעלשאַפט, וואָס האָט באַדאַרפט זעלבשטענ־דיק אַרבעטן, אָבער אָנהאַלטן דעם ענגסטן קאָנטאַקט אויך מיט דער לײַ־ און

שפּאָרקאַסע. ס׳איז אָנגענומען געוואָרן אָנצוקניפּן שטענדיקע באַציאונגען מיטן „אָרט״ אין פּעטערבורג און בעטן דעם באַקאַנטן „אָרט״־טוער, אינזשענער ל. באָלאָטין, אַ ספּעציאַליסט אין פּראָגן פון האַנטווערק, אויסצוארבעטן אַ פּראָגראַם פאַר „הילף דורך אַרבעט״. באָלאָטין האָט ניט איין מאָל באַזוכט וויטעבסק, אַ ספּעציעלע קאָמיסיע פון אָרטיקע טוער האָט מיט אים אינאיינעם געאַרבעט. אַ וויכטיקע ראָלע אין אויסאַרבעטן די פּראָגראַם פון דער נייער געזעלשאַפט האָט געשפּילט יעווגעני לוריע, אַ וויטעבסקער דעמאָקראַטישער טוער, וואָס איז געווען אַ מיטגליד פון דער עקאָנאָמישער קאָמיסיע בײַם „אָרט״ אין פּעטערבורג. ער האָט טאַקע פאַרעפנטלעכט אַ ריי אַרטיקלען אין דער רוסיש־יידישער פּרעסע וועגן פּראָבלעמען פון עקאָנאָמישער זעלבסטהילף בײַ יידן.

וועג אַלע פאַרמאַליטעטן זײַנען דורכגעפירט געוואָרן, האָט מען צוגוניפֿגערופן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג און אויסגעווײַלט אַ קאָמיטעט פון דער נייער געזעלשאַפט. פאַר אַ פאַרזיצער איז אויסגעקליבן געוואָרן ד״ר גריגאָריי ברוק. אין קאָמיטעט זײַנען אויסער ברוקן אַרײַן: יעווגעני לוריע, שמריהו מעקלער, מאַקס טובין, בר־לבב גינזבורג, שמואל פּיסאַרעווסקי, איך און נאָך אייניקע אַנדערע. פאַר אַ פאַרוואַלטער איז אײַנגעלאָדן געוואָרן דער אינזשענער זלמן גורעוויטש און פאַר אַ סעקרעטאַר פון דער געזעלשאַפט — לייזער פריידסאָן. אין אָנהויב איז די אַרבעט באַשטאַנען אין אַרויסגעבן די בעלי־מלאָכות פאַרשיידענע הלוואות, ווי אויך אויסלערנען און ספּעציאַליזירן לערן־יינגלעך בײַ די בעלי־מלאָכות. שפּעטער צו, שוין אין דער מלחמה־צײַט, זײַנען אויפגעקומען מער קאָמפּליצירטע אויפגאַבעס — אַוועקשטעלן האַנטווערקער־וואַרשטאַטן פאַר שנײַדערס, שוסטערס, וועשערס און אויספירן גאַנץ גרויסע באַשטעלונגען פאַר דער אַרמיי. אָט די דאָזיקע אַרבעט האָט געגעבן חיונה טויזנטער משפּחות בײַ אונז אין שטאָט.

בײַ דער געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט״ האָט זיך אויך בריייטע אויטאָנאָמע יסודות געגרינדעט אַן אַרבעטס־ביורא. איר ציל איז געווען צו געפינען אַרבעט סײַ פאַר די וויטעבסקער אַרבעטלאָזע און סײַ פאַר די פּליטים, וואָס זײַנען געקומען קיין וויטעבסק. די דאָזיקע אַרבעטס־ביורא — מיט איר האָבן אָנגעפּירט יעווגעני לוריע און איך — איז גאָר אינגיכן געוואָרן איינער פון די זײַלן פון דער אַרבעטער־באַוועגונג אין שטאָט און האָט צוגעצויגן צו דער אַרבעט עטלעכע פּעאיקע יונגעלייט (ווימעניץ, ל. גינזבורג, כאַנין און אַנדערע).

ס׳איז כּדאי צו בערענגען אייניקע ידיעות, וואָס כאַראַקטעריזירן די אַרבעט פון דער געזעלשאַפט. פאַר די ערשטע זעקס חדשים — האָט געשריבן די פּרעסע — האָט „הילף דורך אַרבעט״ צוגעשטעלט פאַר דער אַרמיי דורך דער זעמסטווע 100 טויזנט היטלען, 20 טויזנט שינעלן, 50 טויזנט העמדלעך, 400 טויזנט פּאָר עפּאָלעטן. 80 אַרבעטער האָבן דערבײַ פאַרדינט מער ווי צוואַנציק טויזנט רובל. די געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט״ האָט אינאיינעם

מיט דער ליי־ און שפּאָרקאַסע צוגעשטעלט פאַר דער אַרמיי 3,421 פּאָר שטיוול אויף 15,776 רובל. אין משך פון צוויי מיט אַ האַלבן חודש האָבן געאַרבעט 103 שוסטערס. צווישן זיי זײַנען געווען 31 ניט־יידן („יעוורעיסקאַיאַ ניע־דיעליאַ", 1915, נומ' 29). עס זײַנען אויך אַרגאַניזירט געווען עטלעכע גע־זעלשאַפטלעכע וואַרשטאַטן צו 10־20 אַרבעטער אין יעדן.

די אַרבעט פון אונזער אַרבעטס־ביוראָ האָט זיך שטאַרק אַנטוויקלט. בלויז פאַר דרײַ חדשים — פון 28־טן יוני ביז 28־טן סעפּטעמבער — האָבן זיך רעגיסטריט 1,189 אַרבעטער. אַרבעטס־פֿלעצער האָט מען פאַרגעלייגט 1,691. מען האָט אָבער ניט געקענט אויסנוצן אַלע אַרבעטס־פֿלעצער און נאָר 551 אַרבעטער, דאָס הייסט 46.3 פּראָצענט, האָבן באַקומען אַרבעט. 80 אַרבעטער האָבן דורך דער פאַרמיטלונג פונם אַרבעטס־ביוראָ באַקומען אַרבעט אין אַנדערע שטעט. מיר האָבן זיי באַזאָרגט מיט געלט־מיטלען, זיי זאָלן האָבן אַ מעגלעכקייט אַריבערצופאָרן אין די פּאָר זיי אָנגעמערקטע שטעט. די נויטיקייט צו קאָאַרדינירן די טעטיקייט מיט אַנדערע שטעט האָט אַרויסגערופן דעם גע־דאַנק צונויפצורופן אַ צוזאַמענפאָר פון אַלע אַרבעטס־ביוראָס. די וויטעבסקער ביוראָ האָט אין דער פּרעסע אויפגעהויבן די פּראָגע און האָט זיך פאַרבונדן מיט אַנדערע ביוראָס, מען זאָל אונטערשטיצן דעם געדאַנק וועגן צוזאַמענפאָר. אין פעברואַר 1916 האָט דער פּעטערבורגער „אַרט" טאָקע צונויפגערופן אַ באַ־ראַטונג. אויף דער באַראַטונג האָב איך פאַרטראָטן די וויטעבסקער ביוראָ.

עס וואָלט אָבער ניט ריכטיק געווען אָפּצושאַצן די געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט" און אונזער אַרבעטס־ביוראָ נאָר פון דעם פּראַקטישן שטאַנד־פּונקט. ניט בלויז אונזער פּראַקטישע און דירעקטע אַרבעט איז געווען די צוצי־קראַפט פאַר די ברייטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג. אין 1914—1916 איז אונזער געזעלשאַפט געווען דער צענטער פון יידישן לעבן און האָט אין אַ געוויסער מאָס פאַרנומען דאָס אָרט, וואָס אין דער פריערדיקער צײַט האָט פאַרנומען די יידישע ליטעראַרישע געזעלשאַפט. עס איז ענגג געווען צו זען די שטימונג אויף די דאָזיקע פאַרזאַמלונגען, כדי עס זאָל קלאָר ווערן, אַז די דיסקוסיעס וועגן ברענענדיקע יידישע פּראָבלעמען שפּיגלען אָפּ די דרימלענדיקע פּאָליטישע אַקטיווקייט. פאַרשטייער פון אַלע פּאָליטישע ריכ־טונגען פלעגן אַרויסטרעטן אויף די פאַרזאַמלונגען. די דעבאַטן פלעגן זיך פאַרציען ביז שפּעט אין דער נאַכט אַרײַן. די פּאָליציי, וואָס האָט בכלל זיך ווייניק אינטערעסירט מיט די אינעווייניקסטע יידישע ענינים, האָט שוין אויך געמוזט באַמערקן די אומגעווײַנטלעכע אויפלעבונג. סוף־כל־סוף האָט די אַד־מיניסטראַציע פאַרוועדט אונזערע מאַסן־פאַרזאַמלונגען. און אין 1916 האָט מען שוין בכלל פאַרמאַכט די צוויי געזעלשאַפטן, וואָס האָבן דער מאַכט גע־שטאַכן אין די אויגן: די ליטעראַרישע געזעלשאַפט און „הילף דורך אַרבעט".

צופעליק האָב איך געהאַט אַ שײַכות צו דער ליקווידאַציע פון די ביידע געזעלשאַפטן. איך האָב דעמאָלט גראָד פאַרטראָטן די פאַרזיצערס פון די דאָ־

זיקע געזעלשאַפטן. ד״ר ברוק, דער פאָרזיצער פון „הילף דורך אַרבעט״, איז געווען אויפן פראָנט, דער פאָרזיצער פון דער ליטעראַרישער געזעלשאַפט, אַדאָלף לעווינסאָן, איז ניט געווען אין שטאָט. ער איז ערגעץ וואו אַוועקגעפאָרן. אין אַ שיינעם פרימאָרגן פון זומער 1916 האָב איך באַקומען אַ דרינגענדיקע איינלאַדונג צו קומען צום הויפט פון דער זשאַנדאַרמעריע, פאָלקאָוויניק שולץ. ער האָט מיר מודיע געווען, אַז אויף דעם באַפעל פון מיניסטעריום און פון דעם קאָמאַנדיר פון דווינסקער מיליטערישן קרײַז זײַנען פאַרמאַכט די ביידע געזעלשאַפטן, און האָט פון מיר פאַרלאַנגט, איך זאָל אונטערשרײַבן דעם פראָטאָקאָל. איך האָב זיך לכתחילה געקוועלט און פראָטעסטירט קעגן אַזאַ באַשלוס. איך האָב אים געפּרואווט באַווײַזן, אַז דאָס איז אַן אומזין און שעדלעך פאַר דער יידישער באַפעלקערונג. פאָלקאָוויניק שולץ האָט זיך פאַררופן אויף עפּעס אַ „סטאַטיא״, פײַערלעך מיר איבערגעלייענט דעם טעקסט און אַגב האָט ער מיר שוין בעת מעשה געזאָגט, אַז ער געפינט בכלל, אַז מײַן טעטיקייט איז וויטעפּסק איז שעדלעך פאַר די אינטערעסן פון דער מלוכה און אַז ער האָט רעקאָמענדירט דעם מיניסטער און דעם מיליטער־קאָמאַנדיר אַרויסצושיקן מיך אויף פינף יאָר קיין מזרח־סיביר. ער וואָרט בלויז אויף אַ פאָזיטיווער תשובה פון פּעטערבורג. פון דעם איז אָבער גאָרניט אַרויסגעקומען — מען האָט מיך ניט אַרעסטירט און ניט אַרויסגעשיקט קיין סיביר. פון אַ געהיימען צירקולאַר, וואָס איז אַרײַנגעפאַלן אין מײַנע הענט שוין נאָך דער רעוואָלוציע, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז די בקשה פון שולצן איז ניט באַשטעטיקט געוואָרן דערפאַר, ווײַל דער פּאָליציי־דעפּאַרטאַמענט איז געווען קעגן דעם, מען זאָל אַרעסטירן אָדער פאַרשיקן מענטשן, וואָס פאַרנעמען לעגאַלע פּאָזיציעס אין דער אַרבעטער־באַוועגונג. דעמאָלט בין איך טאַקע געווען דער סעקרעטאַר פון דער שטאָטישער קראַנקן־קאַסע.

7. אין דער אַרבעטער־סביבה

צווישן די פאַרשיידענע לעגאַלע אינסטיטוציעס פון דער אַרבעטערשאַפט האָט די אַלשטאָטישע קראַנקן־קאַסע פאַרנומען אַ צענטראַל אָרט. דער באַשטאַנד פון דער קראַנקן־קאַסע איז געווען אַ געמישטער, אַן אינטערנאַציאָנאַלער, אָבער די אָנפירנדיקע פּאָסטנס האָבן פאַרנומען יידישע טוער. דער פאָרזיצער פון דער קאַסע איז פון אָנהויב אָן ביז דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, אויב נישט שפּעטער, געווען בר־לבב גינזבורג, דער ערשטער סעקרעטאַר איז געווען נאָום ביכאָווסקי, אַ סאָציאַל־דעמאָקראַט. אַ געוויסע השפּעה אויף אַרײַנצוציען די אַרבעטער אין דער פאַרזיכערונגס־באַוועגונג האָט געהאַט די פאַרשטייערשאַפט פון דער פאַרזיכערונגס־אָפּטיילונג בײַם גובערנאַטאָר. אין דער פאָרשטייערשאַפט פון די אַרבעטער זײַנען אַרײַנגעגאַנגען: ב. גינזבורג, אַ רוסישער סאָציאַל־דעמאָקראַט באַריסענקאָ, און דער פאַרזיצער פון דער קאַסע אין גאַליאַרקינס גלאָז־זאַוואָד אין נאָווקי, איינער גריגאָרי ברוידע, זייער אַ קלו־

גער און באַגאַבטער אַרבעטער. שפּעטער צו האָט ער אינאיינעם מיט קוזמאַ גוואָזדיאָוון געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דער פּעטערבורגער אַרבעטער־באַוועגונג און אויך געווען דער וויצע־פּאָרזיצער פון דער צענטראַלער אַר־בעטער־גרופּע בײַ דעם מיליטעריש־אינדוסטריעלן קאָמיטעט. אינאיינעם מיט זיי האָבן מיר אָנגעהויבן צונויפצורופן באַראַטונגען, כדי צו באַהאַנדלען פּאַר־שיידענע פראַגן פון געזעלשאַפטלעכן אַרבעטער־לעבן.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דער פאַרזיכערונגס־פראַגע איז צו אונז געקומען פון פּעטערבורג דער באַקאַנטער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער טוער באַטורסקי, דער רעדאַקטאָר פון דעם רוסישן סאָציאַל־דעמאָקראַטישן אָרגאַן „סטראַנאַ־וואַניע ראַבאָטשיך". באַטורסקי איז געווען א וויטעבסקער.

באַטורסקי, וועלן ער פלעגט קומען קיין וויטעבסק, האָט זיך ווייניק וואָס אינטערעסירט מיט די פאַרשיידענע אומלעגאַלע קרײַזלעך, וואָס האָבן גע־פּרואוט וואָס ס'ניט איז אויפצוטון. ער איז געווען אַן אויסגעהאַלטענער „ליק־וידאַטאָר" און זיך נאָר אינטערעסירט מיט די נײַע פאָרמען פון לעגאַלע סאָציא־ליסטישע טעטיקייטן, וואָס זײַנען מעגלעך געווארן אין רוסלאַנד צוויישן די צוויי רעוואָלוציעס. מיט אים זײַנען מיר אינגיכן געווארן גוטע פרײַנד.

א צווייטער גאַסט, דער שפּעטערדיקער באַלשעוויסטישער בעלעטריסט, סערגיי רעשעטאָוו, איז ספּעציעל געקומען צו אונז פון מאָסקווע צו באַהאַנדלען די פראַגן, וואָס זײַנען געשטאַנען פאַר די אַרבעטס־ביוראָס. אין אַן ענגן אומפאַרטייאישן קרײַז האָבן מיר באַטראַכט די אַלע פראַגן. דאָרט האָבן מיר אויך אַרומגערעדט נאָך אַן אַנדער פראַגע — וועגן אונזער באַטייליקונג אויף דעם צוזאַמענפאָר, וואָס די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פראַקציע פון דער גאָסו־דאַרסטוועענער דומע האָט צונויפגערופן אין מאָסקווע פאַרן קאָמף קעגן יקרות. מיר האָבן אָנגעמערקט פאַר א דעלעגאַט בר־לבב גינזבורג. אַלע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס — די קראַנקן־קאַסע, דער פאַראיין פון די אָנגעשטעלטע, די דרוקער — האָבן באַשטעטיקט זײַן קאַנדידאַטור. אויב איך בין זיך ניט טועה, איז גינזבורג געווען דער איינציקער יידישער דעלעגאַט אויף דעם צוזאַמענפאָר, וואָס איז צונויפגערופן געווארן אין מאָסקווע סוף 1915.

די אַנדערע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס, וואָס איך האָב פריער דערמאָנט, זײַנען געווען ווייניק אַקטיוו. דער דרוקער־פאַראיין האָט זיך באַגרענעצט בלויז מיט ריין פּראַפעסיאָנעלע ענינים. דאָס זעלבע וואָלט מען געקענט אויך זאָגן וועגן דעם פאַראיין פון די אָנגעשטעלטע. ס'איז אָבער כּדאי זיך אָביסל לענגער אָפּצושטעלן אויף דער טעמע. דער פאַראיין פון די אָנגעשטעלטע האָט לויט זײַן כאַראַקטער און זײַנע פירער געהאַט גאָר אַן אַנדער פּנים, ווי די אַנדערע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס. אין זײַן איצטיקער טעטיקייט האָט זיך געפילט דער גײַסט פון זײַן ווײַטן עבר. אין פאַראיין, געגרינדעט מיט יאָרן צוריק, האָבן געקענט אַרײַנגיין סײַ אָנגעשטעלטע און סײַ בעלי־בתּים. פאַרשטייט זיך, אַז דער קלאַסן־כאַראַקטער פונם פאַראיין איז צוליב דעם פאַרווישט געווארן. אַפילו

נאָך דער רעפאָרם, וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן אין 1905, איז ער נאָך אַלץ געבליבן אַ הילפס־אָרגאַניזאַציע, ניט מער. אַלץ האָט זיך געפירט אויף אַ פאַטריאַרכאַלן אופן און זייער באַשיידן. דער פאָרזיצער פון פאַראיין, באַבון, אַן אומפאַרטייאישער, אַ ליבעראַל־געשטימטער מענטש, ווייט פון צו זײַן אַ קעמ־פער, האָט גיכער סימבאָליזירט דעם פאַראיין, ווי די פאָר געווענטע בונדיסטן אָדער ווי בר־לבב גינזבורג, הגם דער לעצטער האָט דאָרט געהאַט אַ גאַנץ גרויסע ווירקונג.

איך וויל דאָ דערמאָנען דעם קליינעם אַרטעל פון שוסטערס. אינגאַנצן זײַנען אינם אַרטעל געווען באַטייליקט 14 מענטשן. זיי האָבן פריער געאַרבעט פאַר די גרעסערע געשעפטן, האָבן זיי איצט זיך געוואָלט באַפרײַען פון דער עקספלואַטאַציע. איך האָב זיי געהאַלפן אויסצוארבעטן די סטאַטוטן, ווי אויך זייער אינעווייניקסטע קאָנסטיטוציע. אין שפּיץ פונם אַרטעל זײַנען געשטאַנען צוויי בונדיסטן — הענדל ראַטשקאָווסקי און ש. ריווקין, וואָס האָבן בכלל געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דער היגער אַרבעטער־באַוועגונג. דער פּראָוו האָט זיך טאַקע אויך אײַנגעגעבן.

אין דער מלחמה־צײַט האָט זיך אין וויטעבסק, ווי אויך אין אַנדערע שטעט, אַרגאַניזירט אַן אַרבעטער־גרופּע בײַ דעם מיליטער־אינדוסטריעלן קאָמיטעט. די גרופּע האָט דורכגעפירט עטלעכע פאַרזאַמלונגען, וואו ס'זײַנען פאָרגעקומען גאַנץ שאַרפע דעבאַטן צווישן די „אָבאָראָנצעס" און „אינטער־נאַציאָנאַליסטן". די בײַדע גרופּעס זײַנען געווען זייער שוואַך און קיין גרויסע ווירקונג האָבן זיי אויך ניט געהאַט. וואָס עס איז שײַך די באָלשעוויקעס, איז אין וויטעבסק אָפילו קיין אײַן באָלשעוויק ניט געווען. פון מאָסקווע פלעגט אָמאָל קומען אַ וויטעבסקער, אַ סטודענט ראָזענגאָלץ. זײַן פאָטער, אַן אייגנטי־מער פון אַ געשעפט פון געווער, האָט אין שטאָט געהאַט אַ שלעכטע רעפוטאַציע, מען האָט אים געהאַלטן פאַר אַ מסור. דער באָלשעוויק ראָזענגאָלץ האָט זיך אין די וויטעבסקער ענינים ניט באַטייליקט. נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע האָט ער פאַרנומען וויכטיקע פּאָסטנס אין מאָסקווע. אַ לאַנגע צײַט איז ער געווען אַ מיניסטער פאַר אויסלענדישן האַנדל, און אויף איינעם פון די מאָס־קווער פּראָצעסן אין 1937, וועלן סטאַלין האָט זיך אָפּגערעכנט מיט די רעכטע און לינקע קאָמוניסטן, איז ער געווען אײַנער פון די קרבנות.

8. פּליטים אין וויטעבסק

די מלחמה האָט זיך אַלץ מער אָנגעהויבן צו פילן אין שטאָט. מחנות מענטשן — יידן און ניט־יידן — האָבן אַהער געשטראָמט. אין משך פון עטלעכע חדשים זײַנען אָנגעקומען טויזנטער פליטים. געקומען זײַנען זיי פון ריגע, דווינסק, שאַוול, ווילנע, פון די פילצאָליקע קליינע שטעטלעך פון דער צפון־מערבדיקער געגנט. וויטעבסק האָט מען געהאַלטן פאַר אַ זיכערן און סטאַבילן פונקט. אַהער האָט מען אַריבערגעפירט אונטערנעמונגען און אינסטיטוציעס,

פאַבריקן און זאַוואָדן. די גרויסע דרוקערײַ פון ריגע, וואָס האָט געהערט צו דער ריגער־אַרלאָווער אײַזנבאַן, האָט מען אַהער עוואַקואירט. אויך די ווילנער יידישע גימנאַזיע פון פּיוול געץ האָט זיך דאָ אײַנגעאָרדנט.

אויף עטלעכע טעג איז געקומען ד״ר ברוק. פאַר דער צײַט האָט ער זיך שטאַרק געענדערט. ער האָט אויסגעזען מיד, געוואָרן גרוי. די נײַס, וואָס ער האָט אונז געבראַכט, זײַנען ניט געווען קיין פריילעכע. ניט לאַנג צוריק האָט ער זיך געטראָפן מיט מיליוקאָוון, פון אים האָט זיך ברוק דערוואוסט וועגן דער שטימונג פון די פּעטערבורגער פּאָליטישע ספערן. אויך די נײַס זײַנען ניט געווען קיין אָפּטימיסטישע.

מיר האָבן זיך געהאָט אַביסל צוגעווײַנט צו דער מלחמה־צײַט, צו די פיל קריזיסן — ווי צום וואוינונגס־קריזיס, האָלץ־קריזיס, שפּײַז־קריזיס א״א. קיין ספּעקולאַציע האָט בײַ אונז אויך ניט געפּעלט. מיט איין וואָרט, אין ווי־טעבסק האָט געהערשט די אַטמאָספער „פון נאָענטן טיל״.

מיט אַמאָל אַ נײַער גיהנום! מיר זײַנען אַרײַנגעפאַלן אין די סאַמע טיפענישן פון דער יידישער טראַגעדיע. פונם פראָנט האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַקומען ידיעות וועגן אַן אָפענעם, ברוטאַלן יידן־געיעג. פאַנטאַסטישע גע־שיכטעס וועגן יידישן פאַרראַט, בבא־מעשיות וועגן יידן שפּיאָנען זײַנען פאַר־ענפנטלעכט געוואָרן אין די אָפּיציעלע מיליטעריש צײַטונגען. צו די אַלע בילבולים איז צוגעקומען די מעשה קוזשי,*) וואָס האָט אויפגעטרייסלט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג. עס האָט אונז דערמאָנט די פאָגראָם־יאָרן, דעם ביילים־פּראָצעס, די גירושים און רדיפות פון די אַלטע צײַטן. כדי אויפצו־קלערן די געשיכטע מיט קוזשי, האָבן די לינקע פראַקציעס פון דער גאָסו־דאַרסטוועגער דומע געשיקט אַהין קערענסקין אויסצופאָרשן די מעשה. דער יידישער דעפּוטאַט פרידמאַן — אים האָט מען קיין קוזשי ניט געוואָלט אַרײַנ־לאָזן — האָט אויסגעפרעגט די אָרטיקע מענטשן. פון די אויספּאָרשונגען איז קלאָר געוואָרן, אַז די גאַנצע מעשה קוזשי איז אַ פשוטער בילבול, צוגעטראַכט און צוגעגרייט פון די אַנטיסעמיטן אין דער „סטאָווקע״. צו אונז איז פון מאָסקווע געקומען דער אַדוואָקאַט אהרן פאַטקין, וואָס האָט אויך דורכגעפירט אַן אונטערזוכונג אין קוזשי. אין זײַן רעפעראַט האָט ער אויפגעדעקט פאַר אונז די נידערטרעכטיקייט פון דער העכערער קאָמאַנדע פון דער רוסישער אַרמיי, וואָס האָט מיט דער פאַרשפּרייטונג פון קלאַנגען וועגן דעם פלומרשטן יידישן פאַרראַט צוגעגרייט דעם באָדן פאַר וויטעבסקער רדיפות אויף יידן.

---

*) די „סטאָווקע״ האָט אָפּיציעל געמאָלדן, אַז אין ליטווישן שטעטל קוזשי האָבן די יידן אויסבאַהאַלטן דײַטשן אין זייערע קעלערס און דערנאָך אָנגעצונדן קוזשי פון אַלע זײַטן. די גאַנצע מעשה איז געווען אַ בילבול. פון 40 הײַזער אין שטעטל האָבן נאָר דרײַ געהערט צו יידן. וועג די דײַטשן האָבן פאַרנומען קוזשי, איז דאָרט קיין איין יוד אָפּילו ניט געווען. דאָס אַלץ האָט גוט געוואוסט די מיליטערישע מאַכט, אָבער דאָס האָט איר ניט געשטערט צו שאַפן אָרום קוזשי אַ גאַנצע געשיכטע וועגן „יידישן פאַרראַט״.

טאַקע באַלד האָבן מיר דערפילט די צרות. אין מאַי־יוני 1915 האָבן זיך אָנגעהויבן די מאַסן־דעפּאָרטאַציעס פון די יידן פון באַלטישע געגנטן און קאָוונער גובערניע. עס האָט זיך געעפנט אַ נײַ קאַפּיטל פון דער גרויסער יידישער טראַגעדיע. קיין שום מענטש, וואָס האָט נאָר מיט זײַנע אייגענע אויגן געזען דעם אומגליק, וועט קיינמאָל ניט פאַרגעסן די שרעקלעכע נעכט, ווען קיין וויטעבסק זײַנען אָנגעקומען איינער נאָכן אַנדערן די פראַכטצוגן, אָנגעפּאַקט מיט פרויען און קינדער, מיט אַלטע און קראַנקע. גאַנצע בתי־יתומים, גאַנצע משוגעים־הײַזער האָט מען עוואַקואירט. אָנגעשראָקענע, שמוציקע, מיט פינסטערע פנימער, פאַרלאָזענע, פאַרגעסענע פון גאָט און לײַט, האָבן זיי מיט אויסגעלאָשענע אויגן געקוקט אויף אונז, די „גליקלעכע". מיר האָבן זיי געגעבן אָפּצוסן, צו טרינקען און וועמען ס'איז נויטיק באַזאָרגט מיט מעדיצין.

ס'איז שוין געווען אַזייגער 2־3 בײַנאַכט. מיר, אַ גרופּע וויטעבסקער יידן, האָבן געוואָרט אויף די רעלסן, ניט וויַיט פונם וואָקזאַל, אויפן פראַכט־צוג, אויף „אונזער צוג". מיר האָבן געוואוסט, אַז דאָס מאָל ברענגט מען די פּליטים צו אונז, וואָס מען וועט זיי באַדאַרפן אײַנאָרדענען אין וויטעבסק. אַ מרה־שחורה איז געהאָנגען אין דער לופט. אין דער נאַכט־פינסטערניש האָבן אַרומגעבלאָנדזשעט אַ 15־20 מענטשן, וויטעבסקער יידישע אינטעליגענטן. ברוטאַלע אָדער שיכורע אײַזנבאַן־אָנגעשטעלטע האָבן אַראָפּגעטריבן אונז פון די רעלסן און אויסגעזידלט אונז מיט די עכט־רוסישע „ברכות". אונזער פּראָטעסט האָט ווייניק וואָס געהאָלפן. און דאָ איז ווידער צו הילף געקומען אונזער ד"ר בירשטיין. ער האָט טעלעפאָנירט צום גובערנאַטאָר אַהיים און פון אים פאַרלאָנגט, ער זאָל גלײַך באָפויילן אויפן וואָקזאָל, מען זאָל אונז לאָזן באַדינען די פּליטים. אין אַ האַלבער שעה אַרום איז געקומען אַ באַאַמטער פון דעם גובערנאַטאָר און געמאַכט אָרדענונג. מיר האָבן צעטיילט די פּליטים אין עטלעכע גרופּעס און אונטער דער השגחה פון אונזערע יוגנטלעכע זיי אָפּגעפירט אין די דירות, וואָס זײַנען פאַר זיי נאָך פון פריער געווען באַשטימט.

ס'איז ניט געווען אַזוי גרינג צו געפינען ערטער פאַר אַזאַ צאָל פּליטים. קודם־כל האָט מען זיי אַרײַנגענומען אין די בתי־מדרשים, דערנאָך האָט מען בהדרגה געפונען אויך וואוינונגען. ספּעציעלע גרופּעס פרויען, לערער א"א האָבן אויף זיך גענומען צו באַזאָרגן די פּליטים מיט עסנוואָרג און קליידער. דאָקטוירים זײַנען אויך צוגעצויגן געוואָרן צו דער הילפס־אַרבעט. די יוגנט, וואָס איז פריער גאָנץ וויַיט געשטאַנען פון דער געזעלשאַפטלעכער און פילאַנטראָפישער אַרבעט, האָט זיך איצט ספּאָנטאַן מאָביליזירט. די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג, ווי נאָר זי האָט זיך דערוואוסט, אַז ס'זײַנען אָנגעקומען הונדערטער, טויזנטער פּליטים, איז געקומען צו הילף. יעדער איינער האָט אויף זיך גענומען אַ געוויסע התחייבות. די שטאָט האָט געפילט, אַז עס רוקט זיך אָן אַ נײַע קאַטאַסטראָפע. און ווי שטענדיק בעת עס טרעפט זיך אַ גרויסע צרה, האָבן אויך אונזערע וויטעבסקער יידן פאַרגעסן אין די אַלע רײַסערײַען און

מחלוקתן און געגומען זיך העלפן די אומגליקלעכע. אינגיכן האָט מען מיט דער דערלויבעניש פון דער אַדמיניסטראַציע אַרגאַניזירט די „געזעלשאַפט צו העלפן די מלחמה־קרבנות". לויט די ידיעות, וואָס זיינען פאַרעפנטלעכט געווארן אין דער פרעסע, זיינען אָנהויב יוני „אין וויטעבסק שוין געווען מער ווי 3,000 פּליטים... די שאַרפּסטע און קרענקלעכע פראַגע איז די ווּאוינונגס־פראַגע. די פּליטים לעבּן אין פייכטע און טונקעלע הייזער, אין די בּתּי־מדרשים, אין ענגשאַפט און דחקות. אַ סך שלאָפן אויף דער פּאָדלאָגע. די מערהייט פון די פּליטים — פרויען, קינדער און אַלטע לייט — קענען ניט אַרבעטען" („יעוורעיסקאיא ניעדיעליא", 1915, נומ' 3). שפּעטער צו האָט זיך די צאָל פּליטים, וואָס מען האָט געמוזט אויסהאַלטן, נאָך פאַרגרעסערט און האָט דער־גרייכט ביז 5,000—6,000.

ניט נאָר אין וויטעבסק, נאָר אויך אַרום וויטעבסק און אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך פון וויטעבסקער גובערניע האָט זיך אַנטוויקלט אַ פאַרצווייגטע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט צו העלפן אונזערע פּליטים. אונזער נייע „געזעלשאַפט צו העלפן די מלחמה־קרבנות" האָט אינגיכן צונויפגערופן אַ באַראַטונג. צו דער באַראַטונג איז ספּעציעל געקומען אַ גרופּע טוער פון די צענטראַלע יידישע געזעלשאַפטן אונטער דער אָנפירונג פון מאיר פּייזלייב מיט זיינע נאָענטסטע מיטאַרבעטער: פרוי פּייזלייב־לאָגונאָווא, וואַלענטינאַ וויינאָווער, ווערניק א"א. די צענטראַלע געזעלשאַפט צו העלפן די פּליטים (יעקאָפּא) האָט באַשטימט אַ באָפולמעכטיקטן, ד"ר האָדעס, צו העלפן אונז אין דער הילפס־אַרבעט. אינגיכן איז אויך געקומען דער באַקאַנטער כלל־טוער מיראָן קריינין.

אין דער זעלבער צייט האָט דער זעמסקער קאָמיטעט אין מאָסקווע גע־שיקט קיין וויטעבסק זיין באָפולמעכטיקטן שפּאָליאַנסקי צו אַרגאַניזירן הילף פאַר די פּליטים — יידן, לעטן, ליטווינער א"א. מען האָט געשאַפן אַ ספּעציעלן אינטערנאַציאָנאַלן קאָמיטעט אונטער דער אָנפירערשאַפט פונם פאָרזיצער פון דער וויטעבסקער זעמסטווע קאַרטאַשעוו. ס'איז אויך געקומען פון דער „סטאָווקע" אין פּסקאָוו דער מיטגליד פון גאָסודאַרסטוועניעס סאָוועט ס. זוב־טשאַניאָוו, וואָס די רעגירונג האָט אים געשיקט צו אַרגאַניזירן הילף פאַר די פּליטים אין מלוכה־מאָסקווע. ס'האָט זיך אויך געשאַפן אַן אָפּטיילונג פון „טאַטיאַנען־קאָמיטעט" — אַן ענלעכע אָפּיציעלע אינסטיטוציע, וואָס האָט זיך אויך געשטעלט די זעלבע צילן.

איך דערצייל דאָ וועגן די אַלע געזעלשאַפטן דערפאַר, וואָס אונז, די פאָרשטייער פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, איז אויסגעקומען צו האָבן צו טון מיט זיי. מיר האָבן פון זיי פאַרלאַנגט שטיצע פאַר די יידישע פּליטים. אויב איך מאַך נאָר ניט קיין טעות, האָט מען איבערגעגעבן דרייַ מענטשן — ד"ר ל. איסערסאָן, ד"ר א. בירשטיין און מיר — צו פאַרהאַנדלען מיט די דערמאָנטע קאָמיטעטן. ניט איין מאָל האָבן מיר אָפּגעהאַלטן זיצונגען בייַם פאָרזיצער פון דער וויטעבסקער זעמסטווע קאַרטאַשעוו. איין זיצונג — געדענק

איך — איז פאַרגעקומען בײַם גובערנאַטאָר. דאָרטן האָבן מיר פאַרגעלייגט דעם ביודזשעט פון דער יידישער „געזעלשאַפט צו העלפן די מלחמה־קרבנות".

9. די פּראָוון צו שאַפן די יידישע קהילה

אַלע אונזערע זאָרגן האָבן זיך קודם־כל קאָנצענטרירט אויף דער אייניקער און וויכטיקסטער פראַגע: ווי אַזוי קענען מיר באַקומען די געלט־מיטלען, כדי צו מילדערן די אָלץ וואַקסנדיקע נויט. דאָס האָט געמיינט צו דעקן די ביודזשעטן פון די אינסטיטוציעס. ס'איז געווען קלאָר, אַז אָן אַ לעגאַלער, אָן פון דער מאַכט אַנערקענטער קהילה וועט מען ניט קענען לייזן די פראַגע. אַ יידישע קהילה איז געווארן פאַר אונז אַ טאָג־פראַגע. אַ קהילה, וואָס וועט האָבן דאָס רעכט דורכצופירן אַן אָבליגאַטאָרישן שטײַער פון דער יידישער באַפעלקערונג, איז געווען די אייניקע רעטונג, דער אייניקער אויסגאַנג פון אונזערע פינאַנציעלע שווערישקייטן. נאָך פריער האָבן מיר געפּרואווט דורכפירן אַ זעלבסט־באַשטײַערונג אין די ראַמען פון דער „געזעלשאַפט צו העלפן די מלחמה־קרבנות". גראָד האָב איך איצט בײַ זיך דעם באַריכט פון דער דורכגעפירטער זעלבסט־באַשטײַערונג, האָב איך די מעגלעכקייט צו ברענגען אייניקע אינטערעסאַנטע ציפערן און דאַטעס.

די זעלבסט־באַשטײַערונג, וואָס די „געזעלשאַפט צו העלפן די מלחמה־קרבנות" האָט דורכגעפירט, האָט אַרומגעכאַפּט 4,600 בײַשטײַערער און אַרײַנגעבראַכט פאַר זיבן חדשים (פון סעפּטעמבער 1915 ביז אַפּריל 1916) העכער 100 טויזנט רובל. עס איז זייער וויכטיק דערבײַ אָנצוווײַזן, אַז ניט בלויז די פאַרמעגלעכערע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג האָבן זיך באַשטײַערט, נאָר אויך די קליין־העכדלער, בעלי־מלאָכות, אָנגעשטעלטע און אַרבעטער האָבן צוגעטראָגן זייער חלק צו דער דאָזיקער אַקציע. דעם דעמאָקראַטישן כאַראַקטער פון די זאַמלונגען קען מען זען פון דער פאָלגנדיקער טאַבעלע:

פון	ביז		צאָל בײַשטײַערער																צאָל בײַשטײַערער
1	3	רובל	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2,500
3	10	"	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1,000
10	25	"	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	500
25	60	"	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	250
60	100	"	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60
100	300	"	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100
300	500	"	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25
500	700	"	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10

פון אָנהויב אָן איז אונז קלאָר געווען, אַז ס'וועט זײַן אוממעגלעך פון פריוויליקע בײַשטײַערונגען צו שאַפן דעם גאַנצן ביודזשעט פון דער יידישער קהילה. די בײַגעשטײַערטע 100 טויזנט רובל האָבן געדעקט עפּעס מער פון

אַ דריטל ביודזשעט. פונדעסטוועגן איז דאָס שוין אויך געווען אַ שריט פאָרויס אין פאַרגלײַך מיט די רוטינע מעטאָדן פון די זאַמלונגען אין די בתּי־מדרשים, מיט די „טעלער־זאַמלונגען" און מיט די „פאַרמעסטונגען", וואָס האָבן זיך פראַקטיצירט בײַם פאָרקויפן עליות. אַפילו די גאַסן־זאַמלונגען, וואָס מען פלעגט פון צײַט צו צײַט בײַ אונז אַרגאַניזירן, האָבן אויך ניט געגעבן קיין גאָר גרויסע רעזולטאַטן — ניט מער ווי 2,000־5,000 רובל (נאָר אין 1915 האָט די גאַסן־זאַמלונג באַטראָפן 13,000 רובל).

ניט געקוקט אויף דעם, וואָס מיט דער זעלבסט־באַשטײַערונג האָט מען געקענט דעקן נאָר אַ דריטל פון דעם קהילה־ביודזשעט, דערמיט אָבער איז אָנגעצייכנט געוואָרן דער וועג, וואָס אויף אים האָט באַדאַרפט גיין די צוקונפ־טיקע יידישע קהילה. מען דאַרף ניט פאַרגעסן, אַז אין וויטעבסק האָט די יידישע באַפעלקערונג דעמאָלט אויסגעמאַכט ניט מער ווי 10־12 טויזנט משפחות. און אויב עס האָבן זיך אָפגערופן 4600 משפחות, וואָס זײַנען גרייט געווען צו שטיצן אונזערע אינסטיטוציעס, איז דאָס געווען אַ גוטער באַווײַז, אַז די קהילה האָט אַ גאַנץ גוטע פערספּעקטיוו.

די זאָרג צו דעקן דעם ביודזשעט פון אַלע יידישע אינסטיטוציעס איז געווען ניט בלויז אַ פראַגע פאַר דער יידישער באַפעלקערונג אין וויטעבסק. די זעלבע זאָרג האָבן געהאַט אַלע שטעט און שטעטלעך מיט אַ יידישער באַפעלקערונג. געווײַנטלעך פלעגט אַ טייל פון דעם קהילה־ביודזשעט געדעקט ווערן פון דער „קאָראָבקע". אונזער באַציאונג צו דער קאָראָבקע איז בכלל געווען אַ נעגאַטיווע. דאָס איז געווען אַ שטרײַער אויף כשר פלייש, דאָס הייסט אַ ספּעציעלער שטרײַער אויף יידן. די אָנפירונג פון דער קאָראָבקע איז גע־לייגן אין די הענט פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, וואָס האָט באַדאַרפט אינ־איינעם מיט די „פאַרמעגלעכערע יידן — תּושבים פון שטאָט" פונאַנדערטיילן דאָס אַרײַנגעקומענע געלט פון דער קאָראָבקע. פאַקטיש פלעגט דער אָפּקויפער פון דער קאָראָבקע ניט ווייניק פאַרדינען בײַ דעם געשעפט.

איין מאָל איז גאַנץ אומגעריכט אויף אַ זיצונג פון וועד אַרויפגעשוואומען די פראַגע וועגן דער קאָראָבקע. צו דער זיצונג איז געקומען ישראל וויש־ניאַק, אַ באַנקיר און אַלטער כלל־טוער. ער האָט אונז פאָרגעלייגט, אַז די קאָראָבקע, וואָס ברענגט אַריין דעם אָפּקויפער ניט ווייניקער ווי 200 טויזנט רובל הכנסה, וואָלט צוועקמעסיקער געווען זאָל איבערגיין אין געזעלשאַפט־לעכע הענט. אויב מען וועט איבערגעבן די כלל־טוער די קאָראָבקע לטובת דער קהילה, וועט מען באַקומען ניט קיין 48 טויזנט רובל פאַר אונזערע אינ־סטיטוציעס, ווי דאָס איז געווען הײַנטיקס יאָר, נאָר 200 טויזנט רובל. דער־מיט וועט מען דעקן — אינאײַנעם מיט די 100 טויזנט רובל פון דער זעלבסט־באַשטײַערונג — דעם גאַנצן ביודזשעט פון דער קהילה. אונז איז דער פלאַן געפעלן געוואָרן. בפרט נאָך, אַז מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז אויף דער לעגא־ליזירונג פון די יידישע קהילות וועט נאָך אויסקומען גאָר לאַנג צו וואַרטן.

הגם אַזאַ פּראָיעקט איז געליגן אין דער גאָסודאַרסטוועגער דומע, נאָר ס׳איז געווען קלאָר, אַז אַזוי גיך ווען ער ניט דורכגיין. האָט מען דערווײַל געמוזט זוכן פּאַליאַטיוון, צײַטווײַליקע מיטלען. מיר זײַנען געשטאַנען אין אַ לעבּ־האָפּטער קאָרעספּאָנדענץ מיט אַנדערע קהילות, כדי אויפצוקלערן די לאָגע. אַזוי ווי די שטאָט־דומעס זײַנען דעמאָלט, אין דער מלחמה־צײַט, געווען אַביסל פּראָגרעסיווער געשטימט, וואָלט אפשר פּראַקטיש געווען אויסצונוצן דעם אינסטיטוט פון „פּאַרמעגלעכערע און תושבים" און אונטער דעם דאָזיקן דעקמאַנטל פּרוואָווען פּאַקטיש לעגאַליזירן די קהילה און איבערנעמען די קאָ־ראָפּקע, וואָס ברענגט אַריין גרויסע מיטלען.*)

די פּערספּעקטיוו צו באַקומען פּאַר דער קהילה אַ 300 טויזנט רובל וואָלט געגעבן אַ מעגלעכקייט צו באַזאָרגן די ביודזשעטן ניט בלויז פון די טראַדיציאָנעלע רעליגיעזע און אַנדערע לער־אינסטיטוציעס, נאָר אויך די ביודזשעטן פון אַלע קולטורעלע און מאָדערנע ווירטשאַפטלעכע געזעלשאַפטן, וואָס האָבן זיך שטענדיק געניטיקט אין געלט־מיטלען. אָט די האָפענונג ניט זײַן אַזוי געענגט פינאַנציעל, האָט אונז צוגעגעבן מוט פּאַר דער ווײַטער־דיקער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט.

איך וויל דאָ אין קורצן באַשרײַבן, ווי אַזוי מיר האָבן אָרגאַניזירט אין וויטעבסק די קהילה, דעם וועד. קודם־כל האָבן מיר זיך געווענדעט צו אַלע יידישע געזעלשאַפטן, זיי זאָלן אונז צושטעלן די נויטיקע ידיעות וועגן דער צאָל פון זייערע מיטגלידער, ווי אויך אָנגעבן זייער הכנסה און הוצאה. אָט די ידיעות האָבן מיר באַאַרבעט האָבן, כדי מיר זאָלן קענען צונויפשטעלן דעם ביודזשעט פון דער קהילה. דערנאָך האָבן מיר פּאָרגעלייגט, אַז יעדע געזעל־שאַפטלעכע אינסטיטוציע זאָל אויסקלײַבן — אויב מעגלעך אויף אַן אַלגע־מיינער פּאַראַמלונג — צו צוויי דעלעגאַטן, וואָס זאָלן אַרײַנגיין אין קהילה־ראַט. און אויב עס וועט ניט מעגלעך זײַן צונויפצורופן קיין אַלגעמיינע פּאַר־זאַמלונג, זאָל די פּאַרוואַלטונג פון דער אינסטיטוציע צײַטווײַליק אויסקלײַבן די צוויי דעלעגאַטן. ס׳זײַנען גלײַך אויפגעשטאַנען נאָך אַנדערע וויכטיקע אָרגאַניזאַציאָנעלע פּראָגן, ווי למשל, די פּראָגע, ווי אַזוי זאָלן זײַן פּאַרטראָטן די בתי־מדרשים, און צי זאָל מען אויך אַרײַננעמען די רבנים אין קהילה־ראַט. מיר האָבן די פּראָגע באַשלאָסן אין פּאָזיטיוון זינען, דאָס הייסט, מען האָט אַרײַנגענומען אין קהילה־ראַט די זעקס רבנים, וואָס זײַנען דעמאָלט געווען אין וויטעבסק. נאָך מער, אַ טייל פון די שכירות פּאַר די רבנים איז אַרײַנ־גענומען געוואָרן אין ביודזשעט.

פון אַנהויב אָן איז געווען קלאָר, אַז ס׳וועט אוממעגלעך זײַן צו בויען

---

*) ווער ס׳אינטערעסירט זיך מיט אַלע איינצלהייטן, וואָס זײַנען פּאַרבונדן געווען מיט דער קאָראָבקע און דעם דאָזיקן פּלאָן, קען זיך באַקענען מיט מיינע צוויי אַרטיקלען „אַרום דער קאָראָבקע", וואָס איך האָב פּאַרעפנטלעכט אין דער רוסיש־יידישער פּרעסע („יעוו־רעיסקאַיַ גיעדיעליַ", פּעטראָגראַד, נומ׳ 44, 45, 1916).

אַ סעקולערע וועלטלעכע קהילה. צו פיל אָרט האָט פאַרנומען אין אונזער יידישן לעבן אַלץ, וואָס איז פאַרבונדן מיט דער רעליגיעזער טראַדיציע. גלײַך איז אָבער אויפגעקומען אַן אָפּאָזיציע, באַזונדערס אין די בונדישע אַרבעטער־קרײַזן, קעגן דעם, מען זאָל אָנערקענען סײַ אין פרינציפּ און סײַ אין דער פּראַקטיק אַ רעליגיעזע קהילה. וועגן דעם האָב איך שוין פריער אַביסל דער־ציילט, וועל איך האָב כאַראַקטעריזירט די שטימונג אין די סאָציאַליסטישע קרײַזן. סוף־כל־סוף האָבן די בונדישע אַרבעטער, וואָס זײַנען אַרײַן אין קהילה־ראַט, שלום געמאַכט מיט דעם דאָזיקן געדאַנק, אַז די רבנים און די גבאים פון די בתּי־מדרשים זײַנען אַן אָרגאַנישער טייל פון דער יידישער דעמאָ־קראַטיע. דערצו האָט אפשר געהאָלפן אויך אַ פּסיכאָלאָגישער פאַקטאָר, וואָס בײַ אַ נאָענטער באַגעגעניש האָבן די רבנים און די גבאים ניט געמאַכט קיין שלעכטן אײַנדרוק אויף די אַרבעטער־טוער. פונקט פאַרקערט, זיי האָבן גאָר אימפּאָנירט מיט זייער אויפּפירונג.

מיט דער צוגרייט־אַרבעט איז מען גאַנץ גיך פאַרטיק געוואָרן. און מען האָט שוין געקענט צונויפרופן דעם קהילה־ראַט. ער איז באַשטאַנען פון אַ 70 מיטגלידער (צוויישן זיך האָבן מיר דעם ראַט אָנגערופן אונזער סנהדרין). איך קען זיך איצט ניט דערמאָנען די נעמען פון די מיטגלידער פון קהילה־ראַט. דער פּרעזידיום, אויב איך מאַך נאָר ניט קיין טעות, איז באַשטאַנען פון פינף מענטשן: פאַרן פאָרזיצער איז אויסגעקליבן געוואָרן ד״ר לאָזאַר איסער־סאָן, פאַר מיטגלידער פון פּרעזידיום דער אַדוואָקאַט יעקב יודין און דער פּלאַקס־סוחר מאַקס טובין. די אַלע דרײַ האָבן געהערט צו ווינאָווערס פאָלקס־גרופּע. דער קאַסירער איז געווען דער וואַלד־סוחר משה לעווינסאָן און איך — דער סעקרעטאַר.

איך וויל דאָ דערמאָנען נאָך אייניקע כלל־טוער, וואָס זײַנען געווען איבערגעבן דער קהלשער אַרבעט בלב ונפש. פון די רעליגיעזע קרײַזן זײַנען געווען אַקטיוו אין דער קהילה: שמריהו מעקלער, אַ מענטש זייער אַ קלוגער און פּאָפּולערער; דער רב מעדאַליע, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט גוטע וועלטלעכע און אמת־דעמאָקראַטישע באַציאונגען צו מענטשן; דער קליין־וואוקסיקער, היציקער, טעמפּעראַמענטפולער רעדנער בײַ די ציוניסטן וואָלפסאָן; דער אייגנטימער פון אַ גרויסער גלאָז־פאַבריק גאַליאָרקין; דער טיכטיקער און פּראַקטישער טוער אימעניטאָוו, וואָס האָט געהאָט אַ רעפּוטאַציע פון אַ „בייזן יידן״ — מיט דער „בייזקייט״ זײַנען האָט ער פאַרדעקט זײַן גרויסע איבערגעגעבנקייט צו דער הילפס־אַרבעט. דאָס זײַנען געווען די רעפּרעזענטאַנטן פון דער רעכטער פראַקציע אין וועד.

די לינקע האָבן מיר, די בונדיסטן און סאָציאַליסטן, רעפּרעזענטירט. צוויישן זיי קען איך דאָ אָנרופן בר־לבב גינזבורג, די שוסטערס ריווקין און ראַטשקאָווסקין.

צוויישן די צוויי עקסטרעמען, וואָס זײַנען אגב ניט געווען אַזוי עקסטרעם,

איז אויך געווען אַ גרופּע דעמאָקראַטישע טוער — פריערדיקע סאָציאַליסטן, איצט אַביסל מעסיקער געשטימט. זיי האָבן אונטערגעהאַלטן מיט אונז זייער נאָענטע באַציאונגען. איך האָב שוין פריער געהאַט אַ געלעגנהייט זיי צו כאַראַקטעריזירן און אָנרופן זייערע נעמען. צווישן זיי האָט זיך באַזונדערס אויסגעטיילט שמואל פיסאַרעווסקי, אַ געבילדעטער און קלוגער מענטש, וואָס האָט בײַ אונז אַלעמען אַרויסגערופן רעספעקט צו זיך. שמואל פיסאַרעווסקי האָט זיך ספּעציעל אַרויסגערוקט אין די יידישע קרײַזן אין יאָר 1917 נאָך דער אָקטאָבער־אינבערקערעניש, וועז ער איז געווארן דער פאָרזיצער פון אַ קאָמיסיע, וואָס האָט געזאָלט אין וויטעבסק אָרגאַניזירן אַ דעמאָקראַטישע יידישע קהילה אויפן יסוד פון אַלגעמיינע און גלײַכע וואַלרעכט. פאַרוואָס מען האָט אַזוי לאַנג פאַרצויגן די אָרגאַניזירונג פון דער קהילה, איז מיר ניט באַוואוסט. אין דער צײַט פון דער פעברואַר־רעוואָלוציע האָט מען די געלעגנהייט ניט אויסגענוצט. די וואַלן אין דער יידישער קהילה האָט מען ערשט דורכגעפירט אין מערץ־אַפּריל 1918. מיר איז ניט באַקאַנט דער רעזולטאַט פון די וואַלן. איך האָב נאָך פריער געמוזט פאָרלאָזן וויטעבסק, וואָס האָט זיך שוין געפונען אונטערן דרוק פון באָלשעוויסטישן טעראָר. אָבער בעת איך בין שוין ניט געווען אין וויטעבסק, האָט דער „בונד" אָרויסגעשטעלט מײַן קאַנדידאַטור בײַ די וואַלן אין דער קהילה און איך בין אויסגעקליבן געווארן. אין יוני 1918 איז אין מאָסקווע פאָרגעקומען דער ערשטער צוזאַמענפאָר פון די יידישע קהילות אין רוסלאַנד. הרב מעדאָליע, וואָס איז אויך אויסגעקליבן געווארן פאָר אַ דעלעגאַט אויפן צוזאַמענפאָר, האָט מיר טאָקע אין מאָסקווע איבערגעגעבן דעם מאַנדאַט.

צום סוף וויל איך דאָ דערמאָנען, פאַרוואָס איך בין אין 1917 אָפּגעריסן געווען פונם וועד. ערב דער פעברואַר־רעוואָלוציע איז אויסגעבראָכן אַ קאַנפליקט אין דער קהילה צווישן אונז, די לינקע, און די רעכטע. די מיליטעריש מאַכט האָט אויף די גאַסן געכאַפּט מענטשן און זיי אַוועקגעשיקט אויף פאָרשיידענע שווערע אַרבעטן אַרום דער שטאָט. קיין שום פראָטעסטן האָבן ניט געהאָלפן. אייניקע פון אונזערע רעדלפירער זײַנען געקומען אויפן געדאַנק צו דינגען אָרעמע מענטשן אויפן חשבון פון די גבירישע בחורים און זיי שיקן אויף אַרבעט. דער היציקער וואָלפסאָן איז געווארן דער מליץ־יושר פון דער דאָזיקער גלענצנדיקער אידייע. מיר, די סאָציאַליסטן, האָבן שטאַרק געקעמפט קעגן דעם. מיר האָבן געפאָדערט, אַז מ'זאָל צו רו לאָזן די יידישע קהילה מיט אַזוינע געשעפטן. נאָך דעם ווי די מערהייט האָט אָנגענומען דעם פאָרשלאָג, האָבן די לינקע פאָרלאָזן די זיצונג. מיר זײַנען אַרײַנגעטראָטן אין אַ דויערנדיקן קאָנפליקט. אָבער אַן דעם קאָנפליקט האָבן מיר אַלע פאַרגעסן, ווי באַלד ס'האָט אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע.

צבי כהן

ר׳ מנחם־מענדל און ר׳ שניאור־זלמן מליאדי

1. מנחם־מענדל וויטעבסקער

די שטאָט וויטעבסק פֿאַרנעמט אין דער געשיכטע פון חסידות אַ גאָר באַדײַטנדיק אָרט צוליב דעם, וואָס אין איר האָבן געלעבט און צוגעגרייט זייערע וועלט־אידייען צוויי פון אירע גרעסטע זין. דאָס זײַנען געווען די צוויי הויפּט־תּלמידים פון ר׳ דוב־בער פון מעזריטש, וועלכער איז געווען דער אויסטײַטשער און פֿאַרשפֿרייטער פון דער חסידישער באַוועגונג. דער ערשטער איז געווען ר׳ מנחם־מענדל פון וויטעבסק, דער שאַפֿער פון דער „כּוללות״־באַוועגונג אין ארץ־ישׂראל, דער צווייטער איז געווען — ר׳ שניאור־זלמן בן ר׳ ברוך, דער שאַפֿער פון חב״ד־באַוועגונג אין חסידות.

דער נאָמען „כּוללות״ איז אייגנטלעך אַ שפּעטערדיקער באַגריף. פריער האָט מען די געלטער, וואָס מען האָט געזאַמלט אין ליטע און אין רוסלאַנד אויף אויסצוהאַלטן די, וואָס לעבן און לערנען אין ארץ־ישׂראל, גערופן „חלוקה״. שפּעטער, וען מען האָט אַנגעהויבן צו זאַמלען געלט־מיטלען פאַר דעם צווק אויך אין אַנדערע לענדער, ווי אין פוילן, דײַטשלאַנד, אונגאַרן, רומעניע אאַז״ו, איז געווען נאַטירלעך, אַז יעדער לאַנד זאָל וועלן האָבן אַ באַזונדערע גרופּע (אַ כּולל), וואָס זאָרגט פאַר אירע תּלמידי־חכמים אין ארץ־ישׂראל. אַזוי אַרום זײַנען געשאַפֿן געוואָרן די „כּוללות״, וואָס זײַנען באַשטאַנען פון כּולל רוסיא, כּולל פוילן, כּולל גרמניה און דאָס גלײַכן.

ר׳ מנחם־מענדל האָט אין די גאָר יונגע יאָרן געלערנט בײַם מגיד פון מעזריטש, נאָר אײדער דער לעצטער איז געוואָרן דעם בעש״טס גײַסטיקער יורש, און שפּעטער נאָכן בעש״טס פּטירה איז ר׳ מנחם־מענדל געפֿאָרן צום מגיד און געוואָרן זײַנער אַ חסיד. ער פלעגט פאַרברענגען מיט אים און ריידן שעהן לאַנג אין נגלה און אין נסתּר.

אין דער חסידישער וועלט גייט אַרום אַז לעגענדע, ווי אַזוי ר׳ מנחם־מענדל איז געוואָרן דער אָנפֿירער פון דער חסידישער באַוועגונג אין ווײַס־רוסלאַנד.

אין יענער צײַט איז אַ נסיעה פון ליטע און רײַסן קיין מעזריטש געווען זייער אַ שווער ענין. מען האָט זיך געמוזט שלעפּן אויף פורן וואָכן־לאַנג

און אויך צײַטנווײַז גיין ניט ווייניק צופוס. דעם מגידס חסידים האָבן זיך דעריבער באַקלאָגט פאַר אים אויף די שווערישקייטן פון דער נסיעה. רופט זיך אָן דער מגיד:

— איך האָב פאַר אײַך אָן עצה. איר דאַרפט ניט אַלע מאָל קומען צו מיר. עס איז געבוג, אַז איר זאָלט זען ר׳ מענדלען פון וויטעבסק און ער וועט אײַך העלפן. גייט אַוועק צו אים און גיט אים מײַן שטעקן און מײַן גאַרטל און זאָגט אים, אַז ער זאָל אים גלײַך אָנטון פאַר אײַך אין די אויגן.

איז אַ גרופּע חסידים באַלד געפאָרן קיין וויטעבסק און געזומען זוכן איינעם, וואָס הייסט ר׳ מענדל, אָבער זיי האָבן אים ניט געקענט געפינען. מיט אַמאָל האָט אַ יידענע זיי אָפּגעשטעלט און זיי געפרעגט, וועמען זיי זוכן. זאָגן זיי איר:

— איינעם, וואָס הייסט ר׳ מענדל.

רופט זיך די יידענע אָן צו זיי:

— פון אַ ר׳ מענדל וויים איך ניט. עס זײַנען דאָ אין וויטעבסק אַ סך יידן, וואָס הייסן מענדל. אָט האָב איך אַן אידעם, וואָס הייסט אויך מענדל. ער דאַוונט און לערנט טאָג און נאַכט, אַזוי אַז מען קען אים טאַקע רופן ר׳ מענדל. אפשר מיינט איר אים?

האָבן די חסידים גלײַך פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז ער און זײַנען אַוועק צו אים, געגעבן אים דעם מגידס שטעקן און אים געבעטן אָנטון דעם גאַרטל, און באַלד איז ער געוואָרן גאָר אַן אַנדער מענטש און די שכינה האָט אויף אים געוואָלט. זינט דעמאָלט איז ער באַקאַנט געוואָרן ווי ר׳ מנחם־מענדל וויטעבסקער, דער רבי און פירער.

די חסידישע לעגענדע וויים אויך צו דערציילן וועגן ר׳ מנחם־מענדלען, אַז ער האָט זיך ליב געהאַט צו פוצן אין שיינע מלבושים, שוין גאָר ניט ווי דער שטייגער איז געווען בײַ די בחורים אין ווײַסרוסלאַנד אין יענער צײַט. ער האָט אויך שטאַרק מקפּיד געווען, אַז זײַנע האָר זאָלן זײַן פאַרקעמט און אַז ער זאָל שיין אויסזען. מען דערציילט, אַז צוליב אָט דער טבע זײַנער האָט ער אַמאָל פרײַטאָג פאַרנאַכט געלאָזט וואַרטן אויף זיך דעם בעל־שם צוויי שעה צײַט און אים אָפּגעהאַלטן פון גרייטן זיך לכבוד שבת. לויט ווי חסידים דער־ציילן איז די מעשה אַזוי געווען: ווען ר׳ מנחם־מענדל איז נאָך געווען אַ יונגער בחור האָט ער געלערנט בײַ ר׳ דוב־בערן פון מעזריטש. איין מאָל האָט ר׳ דוב־בער געזען, ווי ער זיצט און לערנט און איז זייער פריילעך און דאָס היטל איז פאַררוקט אין אַ זײַט און האָלט שוין בײַם אַראָפפאַלן. האָט ר׳ דוב־בער אים שטיל געפרעגט:

— וויפיל בלאַט גמרא האָסטו הײַנט געלערנט?

האָט דאָס בחורל אים געענטפערט:

— זעקס.

רופט זיך אָן ר׳ דוב־בער:

— אויב פון זעקס בלאַט גמרא איז דאָס היטל בײַ דיר שוין פאַרדריִיט, וויפיל בלאַט גמרא דאַרפסטו לערנען, אַז עס זאָל אינגאַנצן אַראָפפאַלן פון קאָפּ?

האָט ר' מנחם־מענדל פאַרשטאַנען, אַז ר' דוב־בער וואַרפט אים פאָר, פאַרוואָס ער נעמט זיך צופיל איבער מיטן לערנען און האָט אָנגעהויבן צו וויינען. האָט אים ר' דוב־בער געטרייסט און אים צוגעזאָגט, אַז ער וועט אים מיטנעמען קיין מעדזשיבאָזש צום בעל־שם־טוב (בעש"ט). זײַנען זיי געפאָרן אַהין און געקומען אין אַ פרײַטאָג. ר' דוב־בער איז באַלד אַוועק צום בעל־שם און אים געזאָגט וועגן דעם בחורל, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט אַהער און אַז ער וועט באַלד אַהער קומען. ר' מנחם־מענדל האָט זיך אָבער געמומען פּוצן אַזוי לאַנג, אַז עס האָט געדויערט צוויי שעה ביז ער איז געקומען צום בעל־שם. בעש"ט האָט געהאָט אַ רגילות מקבל שבת צו זײַן פרײַטאָג באַלד נאָך האַלבן טאָג. האָט ער אים שוין דערפאָר ניט אויפגענומען מער און אים ניט געגעבן קיין שלום־עליכם ביז שבת צו נאַכט, ווען ער האָט פאַררויכערט זײַן ליולקע.

נאָך דעם בעש"טס פּטירה איז ר' מנחם־מענדל געפאָרן צום מגיד צוזאַמען מיט זײַן בעסטן חבר ר' שניאור־זלמן בן ברוך. דער מגיד ר' דוב־בער איז נסתלק געווארן 19 טעג אין כסלו תקל"ג (דעצעמבער 1772). נאָך פאָר זײַן פּטירה האָט זיך אָנגעהויבן די רעליגיעזע שפּאַלטונג, ווען אין ווילנע איז אויסגערופן געווארן דער חרם אויף די חסידים. דער חרם איז געווען אַ גרויסער קלאַפּ פאָר דער חסידישער באַוועגונג. אין אַ סך ערטער זײַנען זייערע מנינים צעטריבן געווארן. ערשט אין אַ צײַט אַרום זײַנען זיי געקומען צו זיך פון דעם קלאַפּ און האָבן צוריק אָנגעהויבן אויפצוריכטן זייערע מנינים. בפרט איז דאָס געווען מעגלעך אין ווײַסרוסלאַנד. גראָד אין זעלבן יאָר איז ווײַסרוסלאַנד אָפּגעריסן געווארן פון פוילן און איז פאַראייניקט געווארן מיט רוסלאַנד.

דער חרם האָט טאַקע אָנגעטאָן ניט וויניק צרות, האָט אַרויסגערופן שנאה, מחלוקת און אַפילו מסירות צווישן די ביידע צדדים — מתנגדים און חסידים. אין דער זעלבער צײַט אָבער האָט דער חרם אַרויסגערופן בײַ די חסידים אַ שטאַרקן ווילן ווײַטער צו פאָרשפּרייטן זייער תורה. זיי האָבן ניט געקענט פאָרגעסן דעם בעש"טס ווערטער:

„אַמאָל — האָט דער בעל־שם געזאָגט — האָב איך געטראָפן אויפן וועג צום הימל משיחן און איך האָב אים געפרעגט, ווען ער וועט קומען. דערויף האָט ער מיר געענטפערט: איך וועל קומען דעמאָלט, ווען אַלע דײַנע געדאַנקען און אַלע סודות, וואָס איך האָב דיר געהאָט אַנטפּלעקט, וועלן באַקאַנט ווערן אויף דער גאַנצער וועלט"... „און די תלמידים זײַנע האָבן געגלויבט באמונה שלימה, אַז דאָס פאָלק ישראל וועט ניט אויסגעלייזט ווערן, איידער זײַן תורה וועט אײַנגענעמען די וועלט".

נאָך דעם מגידס פּטירה זײַנען זיך זײַנע תלמידים צעפאָרן אין פאַרשיידענע לענדער. אַ גרופּע חסידים פון ווײַסרוסלאַנד — ר' מנחם־מענדל

וויטעבסקער, ר׳ שניאור־זלמן ליאַזנער, ר׳ ישראל פּאָלאָצקער און ר׳ אברהם קאָליסקער — האָבן אָנגעהויבן צו פּאַרשפּרייטן חסידות אין זייער געגנט. בהסכם פּולם איז בײַ זיי געבליבן, אַז ר׳ מנחם־מענדל וועט ווערן זייער רבי, און ר׳ שניאור־זלמן איז געווען דער ערשטער צו דערקלערן, אַז ער איז זײַן חסיד. ר׳ מנחם־מענדל איז געווען זייער פּאָפּולער בײַ די חסידים, ער איז געוואָרן זייער לערער און עצה־געבער.

וועגן די התנהגותן פון ר׳ מנחם־מענדלען קען מען זיך דערוויסן אַ סך פון זײַנע בריוו, וואָס זײַנען אָפּגעדרוקט געוואָרן אין „ספר פרי הארץ", וואָס זײַנע תּלמידים האָבן אַרויסגעגעבן נאָך זײַן פּטירה. פון זיי קען מען זען, אַז ער האָט זיך ניט אויפגעפירט ווי אַנדערע צדיקים. ער איז געווען זייער באַשיידן און ניט געהאַלטן פון מופתים. עס איז דאָ אַ בריוו, וואו ער ענטפערט איינעם פון זײַנע חסידים, וואָס האָט אים געבעטן, אַז ער זאָל פּועלן בײַ השם יתברך, אַז זײַן וויבּ זאָל האָבן אַ בן־זכר. ער שרײַבט צו אים בזה הלשון: „אָבער אויף דער עיקר בקשה מכּוח קינדער... האָב איך זיך שטאַרק פאַר־שעמט. צי בין איך דען אָנשטאָט גאָט? יאָ, עס איז געווען גאָטס ווארט בײַם בעש״ט. ער האָט גוזר געווען, און עס איז געוואָרן. איינער איז ער געווען, פון די אַלטע און זײַן גלײַכן איז ניטאָ מער. נאָך אים ווער וועט אויפשטיין אויף דער ערד? הגם אַ סך פון די גרויסע צדיקים אין אונזער דור האָבן אַ מויל און ריידן און זאָגן נביאות. איך בין אָבער ניט אַזוי"...

ר׳ מנחם־מענדל איז געווען רבי פּינחס יאָר פון תּקל״ב ביז תּקל״ז (1772־1777). געלעבט האָט ער דעמאָלט אין שטעטל האָראָדאָק, לעבן וויטעבסק. שפּעטער אָבער האָט ער אײַנגעזען, אַזוי ווערט דערציילט, אַז ער קען ניט האָבן קיין עלית נשמה אַזוי לאַנג, ווי ער וועט זײַן אין גלות, איז בײַ אים אויפגעקומען דער געדאַנק צו באַזעצן זיך אין ארץ־ישראל. ס׳קען אָבער אויך זײַן, אַז ר׳ מנחם־מענדל, וואָס האָט די גאַנצע צײַט געשטרעבט שלום צו מאַכן צווישן די צוויי ריכטונגען אין יידישן לעבן — צווישן מתנגדים און חסידים — האָט סוף כל סוף ניט געקענט פאַרטראָגן די רדיפות פון דעם קעגנערישן צד און באַשטימט אַריבערצופאָרן קיין ארץ־ישראל; וואו ס׳האָבן זיך נאָך אין 1764 באַזעצט דעם בעל־שמס תּלמידים פון אוקראַינע — ר׳ נחמן האָראָדענקער און ר׳ מענדל פּראָמישליאַנער מיט אַ גרופּע גאַליציאַנער חסידים.

וועגן זײַנע נאָענטע חברים און פרײַנד האָבן דאָס דערהערט, האָבן זיי אים דערקלערט, ווי רות אַמאָל צו נעמין, „אשר תלכי — אלך", וואוהין דו וועסט גיין, וועל איך אויך גיין. אַזוי אַרום איז גאָר אין קורצן געשאַפן געוואָרן אַ באַוועגונג פון 300 יידישע נפשות, וואָס האָבן באַשלאָסן עולה צו זײַן צוזאַמען מיט אים קיין ארץ־ישראל. וועגן דער מאַסן־אימיגראַציע קיין ארץ־ישראל, וועלכע איז געווען די ערשטע זײַנט פיל הונדערטער יאָרן, זײַנען דאָ פיל לעגענדעס אין די חסידישע ספרים, אָבער אין זאָך איז זיכער, אַז ר׳ מנחם־מענדל וויטעבסקער האָט געוואָלט איידער ער פאָרט אַוועק קיין ארץ־

ישׂראל שלום מאַכן צווישן חסידים און מתנגדים, אַזוי אַז דאָס יידישע הויז זאָל צוריק זײַן פאַראייניקט. צו דעם צווועק האָט ער מסכים געווען מיט זײַן יינגערן פרײַנד, ר' שניאור־זלמנען, אַז זיי זאָלן פאָרן קיין ווילנע און דאָרט איבערריידן מיטן ווילנער גאון. זיי האָבן געהאָפט, אַז ס'וועט זיך זיי אײַנגעבן שלום צו מאַכן צווישן ביידע צדדים. אָבער די מקורבים פון גאון האָבן בײַ אים געפּוּעלט, אַז ער זאָל זיי צו זיך ניט אַרײַנלאָזן. פונדעסטוועגן האָבן די מקורבים נאָך אַלץ מורא געהאַט, טאָמער וועט מען נאָך איבערריידן דעם ווילנער גאון אָן ער וועט שלום מאַכן מיט די חסידים. האָט ער לויט זייער ווילן פאַרלאָזט די שטאָט ווילנע אויף עטלעכע טעג און האָט זיך ערשט דעמאָלט אומגעקערט צוריק, ווען ר' מנחם־מענדל וויטעבסקער און ר' שניאור־זלמן זײַנען אַוועקגעפאָרן אַהיים.

באַלד נאָך דעם האָט ר' מנחם־מענדל אינאײַנעם מיט ר' ישׂראל פאָלאָצ־קער און אברהם קאַליסקער אין מיטן חודש אדר תקל"ז (1777) פאַרלאָזט רוס־לאַנד בראש פון אַן ערך 300 יידישע נפשות. אין דעם זעלבן יאָר, אין חודש אלול, זײַנען זיי אָנגעקומען אין דער שטאָט צפת.

ווען ר' מנחם־מענדל איז שוין געווען גרייט אָפּצופאָרן קיין ארץ־ישׂראל, ווערט דערציילט, האָבן די חסידים געווײַנט און צו אים געשריען: „אויף וועמען, רבי, לאָזט איר אונז איבער?" ר' מנחם־מענדל האָט זיי דאַן אָנגעוויזן אויף ר' שניאור־זלמנען און געזאָגט: „ער איז ראוי צו פאַרנעמען מײַן פּלאַץ!" און אַזוי איז געשען. ר' שניאור־זלמן איז באַלד נאָך ר' מנחם־מענדלס אָפּפאָרן געוואָרן דער ראש און פירער פון אַלע חסידישע גרופּעס אין ליטע און רײַסן.

אָבער אויך אין ארץ־ישׂראל האָבן די פאַנאַטישע מתנגדים ניט געלאָזט צורו די חסידים. זיי האָבן געשיקט קיין ארץ־ישׂראל זייערן אַ ספּעציעלן משולח, ר' סעדיהן, וואָס האָט אויך דאָרטן אַרויסגערופן מחלוקת. אין זײַנע בריוו באַקלאָגט זיך ר' מנחם־מענדל אויף די מתנגדים, וואָס ווילן אויך אין הייליקן לאַנד אַרויסרופן קריגערײַען, ער איז געשטאַנען אין אַן ענגן קאָנ־טאַקט מיט די חסידים אין ווײַסרוסלאַנד. ווי ש. דובנאָוו גיט איבער אין זײַן „געשיכטע פון חסידיזם", פלעגט ר' מנחם־מענדל „שיקן צו זײַנע חסידים אין חוץ־לארץ בריוו, וואָס אין זיי פלעגט ער זיי לערנען דעם וועג פון חסידות און ענטפערן אויף זייערע פראַגן אין אמונה־זאַכן און אויך אין וואָכעדיקע זאַכן".

ר' מנחם־מענדל איז נפטר געוואָרן אין טבריה ראש־חודש אייר תקמ"ה (1785).

2. הרב ר' שניאור־זלמן

עס איז געווען אין דער שטאָט וויטעבסק, וואו דער גרויסער מײַסטער, רבי און פילאָסאָף, פוסק און אַרגאַניזאַטאָר, ר' שניאור־זלמן בן ברוך, האָט פאַרטראַכט די טיפע שיטה פון חב"ד (ראשי־תיבות פון חכמה, בינה, דעת).

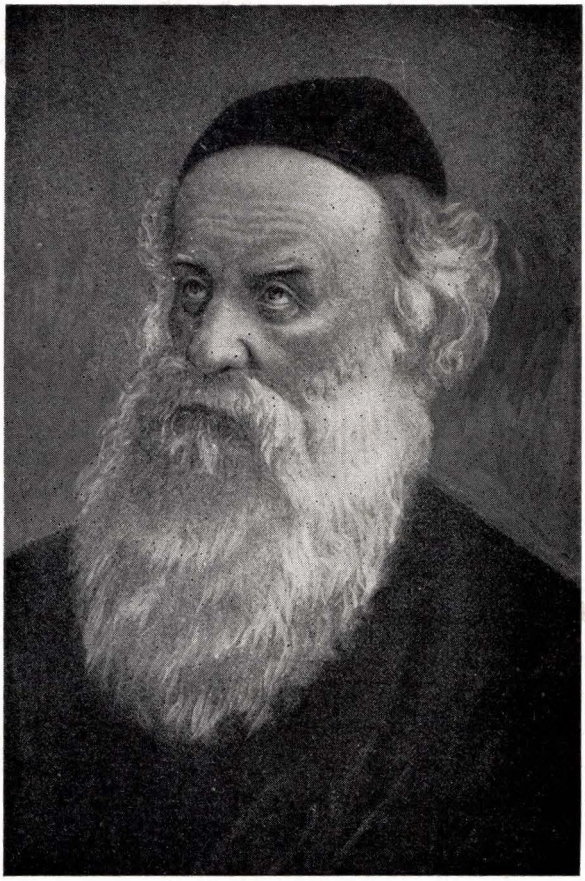

הרב שניאור־זלמן

ר' שניאור־זלמן איז געבוירן געוואָרן אין יאָר תק"ח (1748) אין שטעטל ליאָזנע פון אַ מיוחסדיקער משפחה. חתונה געהאַט האָט ער אין עלטער פון 15 יאָר מיט דער טאָכטער פון דעם וויטעבסקער גביר ר' יהודה־ליב סג"ל. ער האָט אָפגערעדט מיט זײַן שוועסטער, אַז ער זאָל אים געבן אַ חדר מיוחד, וואו ער זאָל קענען זיצן און לערנען. אין אָט דעם חדר האָט ר' שניאור־זלמן שוין בײַ אַזאַ פריען עלטער אָנגעהויבן צו בויען דעם גרויסן בנין, וואָס ער האָט פֿאַרענדיקט פיל שפּעטער, נאָך דעם ווי ער איז שוין געווען אין מעזריטש און „געגאָסן וואָסער" אויף די הענט פונם מגיד ר' דוב־בער.

אין עלטער פון 20 יאָר איז שניאור־זלמן געבליבן שטיין אויפן שיידוועג. ער האָט געזוכט פֿאַר זיך אַ וועגווײַזער. אים איז שוין דעמאָלט באַקאַנט געווען דער נאָמען פון דעם מעזריטשער מגיד, ר' דוב־בער, ער האָט שוין געהערט פון זײַן גרויסקייט אין קבלה און האָט שוין אויך געוואוסט פון דער חסידישער באַוועגונג. פון דער אַנדערער זײַט אָבער, האָט אים אויך געצויגן צום ווילנער גאון. איז פֿאַר אים געשטאַנען די פראַגע: וואוהין פֿאָרט מען, ווער זאָל ווערן זײַן לערער און וועגווײַזער? צום סוף האָט ער געפּועלט בײַ זיך צו פֿאָרן קיין מעזריטש צום מגיד. אויף הוצאות הדרך האָט אים דער שוועסטער גיט געוואָלט געבן, האָט ער זיך געלאָזט גיין צופוס.

בײַם מגיד אין מעזריטש האָט ער זיך געטראָפן מיט די גרעסטע צדיקים פון יענער צײַט, מיט ר' לוי־יצחק בערדיטשעווער, ר' נחום טשערנאָבילער, ר' אהרן קאַרלינער, ר' מענדל ויטעבסקער, ר' אלימלך ליזענסקער און נאָך אַנדערע. ווי ש. א. האָראָדעצקי גיט איבער אין זײַן „דער חסידיזם און זײַנע פירער", האָט „דער מגיד באַלד אין אים דערקענט, וואָס ער איז און וואָס עס וועט נאָך פון אים ווערן. ער האָט אים שטאַרק מקרב געווען און האָט אים געמאַכט פֿאַר אַ חבר פֿאַר זײַן בן־יחיד, ר' אברהם, וואָס איז באַקאַנט אין דער חסידישער וועלט מיטן נאָמען דער מלאָך. ר' שניאור־זלמן האָט מיט אים געלערנט נגלה און ר' אברהם האָט מיט אים געלערנט נסתר".

איין מאָל — ווערט דערציילט — איז שניאור־זלמן אַרײַן צום מגיד, האָט דער מגיד אויסגערופן: „דער ליטוואָק איז קאַליע געוואָרן". ווען דער מגיד האָט דערזען, אַז שניאור־זלמן האָט זיך פֿאַרשעמט, האָט ער צוגעגעבן: „האָב קיין מורא ניט, ניט דו ביסט קאַליע געוואָרן, נאָר דער ליטוואָק אין דיר איז קאַליע געוואָרן, און איצט ביסטו אַזוי ווי איינער פון אונזעריקע".

אַנדערטהאַלבן יאָר איז ר' שניאור־זלמן געזעסן אין מעזריטש און האָט זיך דערנאָך אומגעקערט אַהיים קיין ווייטעבסק, ווי ער האָט צוגעזאָגט זײַן פרוי. אין דער היים איז ער ניט געבליבן לאַנג, ס'האָט אים געצויגן צוריק קיין מעזריטש צום מגיד.

אָבער עס איז מערקווערדיק אויך דאָס, וואָס שניאור־זלמן האָט שוין גאָר יונגערהייט זיך אָפגעגעבן ניט בלויז מיט גייַסטיקע ענינים אַליין, נאָר האָט דעמאָלט שוין זיך אינטערעסירט אויך מיט דער עקאָנאָמישער לאַגע פון די

יידן. מיר וועלן דאָ ברענגען אויסצוגן פון דעם, וואָס דער ליובאַוויטשער רבי, האדמו״ר ר׳ יוסף־יצחק שניאורסאָן, וואָס איז געווען דער זעקסטער אין דער רייע פון די נשיאים פון חב״ד, שרייבט וועגן דעם אַזוי אין זיינע כתבים:

„כ״ק, דער אַלטער רבי [ר׳ שניאור־זלמן], וועלכער איז געווען באַקאַנט אונטערן נאָמען הרב מליאַדי, דער בעל התניא, וועלכער איז געווען אַ קינד פון דאָרף און האָט אין זיין יוגנט ליב געהאַט דאָס פעלד, איז געווען פון די ערשטע בייַ יידן אין זיין צייט צו וועגדן זיך צום יידישן עולם מיט אַ קול קורא, אַז זיי זאָלן זיך נעמען צו ערד־אַרבעט. ווען ער איז נאָך געווען גאָר יונג, האָט ער זיך שוין משתדל געווען, אַז פיל יידן, וואָס זיינען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון בעמען, וואָס זיינען געווען באַקאַנט דעמאָלט ווי „די פליטים פון בעמען", זאָלן זיך באַזעצן אויף ערד, לעבן די לענדערייען פון זיין פאָטער ר׳ ברוך ז״ל. פיל האָבן אים טאַקע געפאָלגט און האָבן זיך באַזעצט אין יענער געגנט".

וויטער שרייבט האדמו״ר ר׳ יוסף־יצחק:

„ווען דער אַלטער רבי איז געווען אַ חתן מיט ר׳ יהודה־ליב סג״לס טאָכטער פון וויטעבסק, האָט ער מסכים געווען צום שידוך בתנאי, אַז דער פאָטער פון דער כלה זאָל דעם גאַנצן נדן, וואָס האָט באַטראָפן 5,000 גאָלדענע רענדלעך אים איבערגעבן, כדי ער זאָל קענען טון דערמיט, וואָס ער וויל און דער שווער זאָל זיך אין דעם ניט אַרייַנמישן. אין אַ יאָר אַרום נאָך דער חתונה האָט דער אַלטער רבי מיט דער צושטימונג פון זיין וויבּ, די רביצין סטערנע, איבערגעגעבן זיין גאַנצן נדן אַ גרופּע פון יידישע פאַמיליעס, וואָס האָבן זיך געוואָלט באַזעצן אויף ערד און פאַרנעמען זיך מיט ערד־אַרבעט. דאָס געלט איז אויסגעגעבן געוואָרן אויף צו קויפן שטיקער באָדן, בהמות, אַרבעטס־מכשירים און אויך צו בויען אַ מיל, אַ שפּינערייַ פאַר וואָל און פלאַקס, און אויך אויף צו בויען הייזער פאַר די פאַמיליעס, וואָס וועלן זיך דאָרט באַזעצן... דער רבי האָט זיך אָבער ניט געוואָלט דערמיט אַליין באַגאַסנוגענען, נאָר ער איז נאָך אַרומגעפאָרן פון צייט צו צייט און געהאַלטן דרשות פאַרן עולם, אַז די יידן זאָלן פאַרלאָזן די לופט־פרנסות אויף דער גאַס און אויף דעם מאַרק און זיך פאַרנעמען מיט ערד־אַרבעט. ער פלעגט אויך פאָרן צו די מענטשן און אויפמונטערן זיי צו באַשטימען אַ צייט אויף צו לערנען חומש, מדרש און די, וואָס קענען מער, זאָלן אויך לערנען גמרא".

נאָך מער האָט זיך דער אַלטער רבי אָנגעהויבן צו אינטערעסירן מיט דער עקאָנאָמישער לאַגע פון די יידן, ווען ער איז דאָס ערשטע מאָל געווען אין מעזריטש און האָט זיך דערוואוסט, אַז אויך די חסידישע באַוועגונג זוכט אויסצובעסערן די יידישע פרנסות.

„ווען דער אַלטער רבי איז געווען דאָס ערשטע מאָל אין מעזריטש, האָט ער זיך דערוואוסט פון בעש״טס שיטה וועגן אויסבעסערן די פרנסות פון די יידן דורך ערד־אַרבעט און לאַנדווירטשאַפט, דורך פאַרזייען קאָרן און פאַר־

נעמען זיך מיט עופות־צוכט און מיט דער צוכט פון בהמות, ווי אויך מיט כאַפּן פיש און שפּינען וואָל און פלאַקס, דעריבער האָט ער, ווען ער האָט זיך אומגעקערט אַהיים קיין וויטעבסק, זיך אָפּגעשטעלט אין פיל שטעט און אַגיטירט צווישן יידן, אַז זיי זאָלן זיך פאַרנעמען מיט ערד־אַרבעט. ער האָט זיך אויך אינטערעסירט, ווי אַזוי די יידן דערציען זייערע קינדער און גערופן אומעטום, אַז מען זאָל זען, אַז די יוגנט זאָל לערנען תורה און אַז אַלע יידישע מענטשן זאָלן האָבן אַ רוח פון תורה".

„אין יענער צייט — שרייבט ווייטער ר' יוסף־יצחק שניאורסאָן — איז אַרויס אַ באַפּעל פון דער רעגירונג, אַז ווער עס וועט זיך פאַרנעמען מיט ערד־אַרבעט, זאָל מען אים באַפרייען פון קאָפּ־שטייער. דאָס האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אין אַלע יידישע קהילות און פיל פון די, וואָס האָבן זיך דערנערט פון ניט שטענדיקע פּרנסות, האָבן זיך אינגעאָרדנט אויף ערד־אַרבעט"...

3. דער בנין פון חב"ד

ר' שניאור־זלמן איז געווען איינער פון יענע געציילטע „מאורי הגולה", פון יענער באַרימטער „פוסק־און־חוקר" עפאָכע, וואָס האָט געהאַט איר אַנהויב מיט ר' עמרם גאון אין 10־טן יאָרהונדערט און האָט זיך געצויגן ביזן רמב"ם און וויטער ביזן מיטן 14־טן יאָרהונדערט.

ר' שניאור־זלמן איז געווען ענלעך אין פיל פּרטים צום רמב"ם. פונקט אַזוי ווי ר' משה בן מיימון אין זיין צייט, אַזוי האָט ער געשאַפן פאַר יידן אַ צוזאַמענשטעלונג פון דינים אויף אַ קלאָרן און פשוטן אופן. ער האָט אויך ווי דער רמב"ם געזאָרגט זיך פאַרן פאַרבלאָנדזשעטן יידן און געשאַפן פאַר אים זיין „תניא" צו וויזן אים דעם וועג, וואָס לערנט אמונה על פּי שכל ווי דער „מורה נבוכים" אַמאָל — אמונה דורך „התבוננות".

דער רבי איז געווען אַ פילפאַרביקע פערזענלעכקייט, וואָס האָט געקענט זיך אַלע מאָל וויזן אין אַ נייַ געשטאַלט. ער איז געווען אַ מנין נשמות אין איין גוף. ער איז געווען אַ גאון אין הלכה, וואָס חוץ דעם ווילנער גאון איז אין יענער צייט קיינער ניט געווען, וואָס זאָל זיך קענען מיט אים פאַרגלייכן. דערצו אַ מקובל פון יענע געציילטע, וואָס זינען אַרייַן אין „פרדס" און פון דאָרט אַרויס בשלום; ער איז געווען אַ רבי, וואָס האָט געשטרעבט צו העלפן יעדן יידן, און פון דער אַנדערער זייט, אַ וויסנשאַפטס־מאַן פון גרויסער באַדײַטונג; ער איז געווען אַ געזעלשאַפטלעכער טויער, וואָס האָט געשטרעבט אויסצובעסערן די לאַגע פון די יידן דורך ערד־אַרבעט און געזונטע פּרנסות; ער איז אויך געווען אַ באַרימטער פּעדאַגאָג, וואָס האָט געשאַפן כסדר דער־ציאונגס־אַנשטאַלטן פאַר יידישע קינדער און גלייכצייטיק אַ חוזה פון דער צוקונפט; ער איז געווען אַ זעלטענער אַרגאַניזאַטאָר, וואָס האָט אָנגעפירט מיט אַלעם מיט אַ פּעטטער האַנט און דערצו אויך דער גרעסטער רודף־שלום.

צען אין איינס. אָבער אַפילו בײַ צען דאַרף מען זיך נאָך אויך ניט אָפּשטעלן, ווײַל ער איז געווען פיל מער.

אָזוי איז געווען דער טאַטע פון חב״ד. אָבער וואָס איז געווען זײַן שיטה? וואָס האָט ער באַצווועקט מיט זײַן פילאָסאָפיש־מיסטישער לערע, וואָס ער האָט אַ נאָמען געגעבן „חב״ד״?

מיר וועלן פֿרואוון דאָ איבערצוגעבן עס אין קורצן. לויט דער חב״דישער טראַדיציע, האָט דער רבי אָנגעהויבן דאָרטן, וואו דער בעש״ט איז געבליבן שטיין. מיט אַנדערע וועגן הייסט עס, אַז דער רבי האָט געצויגן דעם פֿאָדעם ווײַטער. ר׳ שניאור־זלמן פלעגט זאָגן וועגן דעם בעש״ט, אַז ער איז געווען זײַן זיידע און אַז ער האָלט זיך פֿאַר זײַן גײַסטיק איניקל. אויך אין סדר הדורות פון די נשיאים פון ליובאַוויטש רעכנט מען דעם בעש״ט פֿאַרן ערשטן נשיא. דאָס איז דערפֿאַר, וואָס לויט חב״ד איז די שיטה ניט קיין נײַע, נאָר אַ המשך פון דעם, וואָס דער בעש״ט האָט געלערנט.

לויטן „תניא״ איז אַלץ, וואָס עס איז דאָ אויף דער וועלט, נאָר אַ לבוש פון השם יתברך. אין דעם לבוש אַנטפּלעקט זיך השם יתברך פֿאַר אונז מענטשן. אַלץ, וואָס איז דאָ אויף דער וועלט, איז באמת גאָרניט כּלפי דעם „כּוח האלקי״ („כּוח הפּועל שבּנפעל״), וואָס עס איז דאָ אין דער זאַך. דאָס איז דער כּוח, וואָס איז אַלץ מהווה, מאַכט עס צו זײַן, גיט חיות און שאַפט פון אַן „אין״ — אַ „יש״. וועמען מיר זעען עפּעס, מיינען מיר, אַז דאָס איז די זאַך, אַז דאָס איז דער „יש״, אַז אָט דאָס איז די אַבסאָלוטע ממשות און אַז מער איז ניטאָ, אָבער דאָס איז פֿאַלש. מיר זעען ניט און קענען ניט זען מיט אונזערע אויגן פון פלייש און בלוט דעם כּוח האלקי, וואָס עס איז אין יעדער זאַך, אין יעדן באַשאַף און וואָס איז מילי־מיליאָנען שטאַרקער, גרעסער און דערהויבענער, ווי די זאַך גופא. וועמען עס וועט אַמאָל געשען אַ נס, אַז מיר זאָלן קענען זען מיט אונזערע אויגן פון אַ בשר־ודם דאָס חיות און דעם כּוח האלקי פון יעדער זאַך, און וועמען מיר וועלן אַמאָל קענען פֿאַרנעמען די רוחניות פון יעדן עצם, וואָס קוועלט אַרויס פון דעם געטלעכן כּוח, וואָס איז דאָ אין אים, דעמאָלט וואָלט די גשמיות פון יעדער זאַך, דער גאַנצער חומר, געווען ווי גאָר ניט, ווײַל עס וואָלט געווארן בטל בתּכלית הביטול לגבי די חיות אין דעם כּוח האלקי פון דער זאַך, וואָס איז אַזוי פיל מאָל אַן אַ שיעור גרעסער, העכער און טיפֿער.

די נשמה פון מענטשן, לערנט אונז חב״ד, באַשטייט פון צוויי יסודות, פון אַ בהמהשן און פון אַ הימלישן. אין מענטשן איז אויך דאָ די קליפּה, וואָס פון איר קומען אַרויס אַלע נייגונגען צו תּענוג, העולם־הזה און די שלעכטע מידות. אָבער דערפֿאַר האָט דער מענטש אין זיך אויך דעם „חלק האלקי ממעל״, וואָס רופט אין אים צו יושר, צו רחמים, צו ליבע, צו משפט און צדק און אויף צו העלפן מענטשן.

דער גרעסטער טייל פון דער מענטשלעכער נשמה באַשטייט פון דרײַ

יסודות: „חכמה, בינה, דעת". „חכמה" איז חסד, „בינה" איז דין (וואָס פאַר־לאַנגט צו גיין ביזן סוף און „יקוב הדין את ההר"). „דעת" מיינט אַ פאַר־שטענדיקונג פאַר ביידע, אַ פאַראייניקונג פון די צוויי יסודות, כדי צו שאַפן איין וועג. אַ „ודע את ה' אלקיך" מיינט צו שאַפן פון „חסד" און „דין" — איין וועג, פון יושר און גערעכטיקייט.

לויט חב"ד איז „התבוננות העכער ווי התפעלות". דאָס מיינט, אַז צו פאַרשטיין אַ זאַך מיטן שכל איז גרעסער ווי סתם באַגייסטערונג. שכל שטייט העכער ווי געפילן. עס דאַרף דעריבער זיין אַ „שליטת המוח על הלב", דער מוח דאַרף זיך שטאַרקן איבערן האַרצן. מען דאַרף דינען דעם רבונו של עולם „מתוך התבוננות" און ניט „מתוך רגש" אַליין, פון וואָס עס זאָל זיך ניט נעמען סיי פון אַהבה און סיי פון יראה. די ליבשאַפט אַדער מורא, וואָס אַ מענטש האָט דורך דעם, וואָס ער דערקענט זיינע דרכים, און דורך דעם, וואָס ער זעט זיינע וועגן דורך דער תורה, איז העכער פון דער ליבשאַפט און מורא, וואָס קומען צו אים פון האַרצן, אָן העכערער אָנערקענונג פון השם יתברך. מען דאַרף אָפהיטן אַלע דינים פון שולחן־ערוך, ווייל גראָד אין זיי אַנטפלעקט זיך דער רצון פון בורא.

לויט דער קבלה זיינען פאַראַן פיר וועלטן, וואָס האָבן זייער יניקה פון אין סוף: „דער עולם האצילות", דער „עולם הבריאה", דער „עולם היצירה" און דער „עולם העשיה". דער „עולם האצילות" איז דער העכסטער און אין אים הערשט די גרעסטע האַרמאָניע צווישן אַלע אידייען, געדאַנקען, מחשבות און רעיונות. דאָרטן איז ניטאָ קיין שום קאַמפן, ווייל די וועלט איז איבער אַלעם. זי איז די, וואָס איז געווען און איז, נאָך אידער עס הויבט זיך עפעס אָן.

דער „עולם האצילות" איז כולו רוחניות. עס איז די וועלט, וואו עס איז נאָך בכלל ניטאָ קיין שום חילוקי־דעות. דער „עולם הבריאה" איז די וועלט פון געבורט. די וועלט, וואו עס ווערן געבוירן זאכן און ווערטן. אָבער זיי האָבן נאָך ניט קיין פאַרמען. עס איז די וועלט, וואו עס איז פאַראַן חומר, דער שטאָף פאַר אַלעם, וואָס עס קומט ערשט אין די ווייטערדיקע וועלטן. דער „עולם היצירה" איז שוין די וועלט, וואו אַלץ קליידט זיך אין פאָרמען, וואו אַלץ קריגט אַ פנים, וואו זאכן ווערן פאַרטיק און פאַרפולקומט; פון דער וועלט קומט מען ערשט אַרײַן אין דעם „עולם העשיה", וואָס איז אונזער וועלט, די ווירקלעכקייט.

לויט חב"ד דאַרף אַ ייד לעבן אין אַלע וועלטן. ער דאַרף זיך קענען אויפ־הויבן פון דעם „עולם העשיה", וואו ער איז אַרײַנגעטאָן צוליב פֿרנסה, ביז צו דעם „עולם היצירה", פון דאָרטן ווידער צום „עולם הבריאה" און דערנאָך צום „עולם האצילות", וואו מען איז איבער אַלעם.

אָבער דער רבי האָט געוואוסט, אַז דאָס איז צופיל צו פאַרלאַנגען פון יעדן איינעם. ער, דער רבי אַליין, האָט טאַקע געקענט שפּאַצירן פון איין „עולם" אין אַנדערן, פונקט ווי איינער גייט פון איין חדר אין צווייטן. אָבער לאו כל אדם זוכה צו האָבן אַזעלכע מדרגות. דערפאַר האָט ער געשאַפן אַ וועג אויך פאַרן

יחיד, וואָס קען זיך אַזוי הויך ניט אויפהויבן — אַ וועג פאַר די מיטל־מענטשן, פאַר די „בינונים", וואָס קענען אַזוי הויך ניט פליען. דעריבער האָט ער זײַן ספר געווידמעט צו זיי, צו די „בינונים", און עס טאַקע אַזוי אָנגעראָפן „ספר של בינונים". דערמיט ווײַזט ער, אַז אַפילו מיטל־מענטשן קענען אויך גיין אויפן וועג פון דערהויבונג. זיי דאַרפן עס נאָר וועלן און עס טון בהדרגה.

4. דער רבי ווי אַ רודף־שלום

די שטרעבונג צו שלום האָט דער רבי געשטעלט אין צענטער פון אַלע זײַנע טעטיקייטן, ווײַל ער האָט דערין געזען דעם פּועל־יוצא פון זײַן חב״דישער וועלט־אויפפאַסונג. שלום און אַחדות פירן צום סוד פון „אחד" און צו די י״ג מידות (בגמטריא „אחד"). האַרמאָניע מיינט גאַנצקייט, פולקומענהייט; שלום איז שלימות. ווען מען וועט אַמאָל זוכה זײַן צו דער שלימות הבריאה, וועט דעמאָלט מתוקן ווערן דער פּגם פון חטא פון אָדם הראשון, פון קין און פון אַלע נאָך אים, וואָס האָבן געפירט מלחמות און פאַרגאָסן בלוט. אָבער די ערשטע אַחדות דאַרף זײַן בײַ יידן, ווײַל „מי כמוך כישראל גוי אחד בארץ". יידן מוזן זײַן אַ „גוי אחד".

און אָט דערויף האָט דער רבי אַוועקגעגעבן דעם רוב טעג פון זײַן לעבן, ווײַל ערשט נאָך דעם, ווי עס וועט זײַן שלום בײַ יידן, וועט מען קענען קומען צום שלום פון דער וועלט — צום אייביקן שלום.

שוין באַלד אין אָנהויב, ווי נאָר ער איז געוואָרן רבי, האָט ער זיך פאַר־נומען אויפן וועג פון שלום און איז ניט וויניק געראָדפט געוואָרן פון די קעגנער. זײַן ערשטער שריט איז געווען צו זאָגן, אַז ער וויל פאָרן צום ווילנער גאון, כדי שלום צו מאַכן צווישן ביידע לאָגערן — די חסידים און די מתנגדים. קעגן אים טרעט אַרויס שאַרף ר׳ שלמה קאַרלינער, וועלכער רופט אויך די אַנדערע רביים צו זײַן קעגן אים. ר׳ שלמה זאָגט, אַז ער איז זיכער, אַז די מתנגדים ווילן ניט קיין שלום. דעריבער האַלט ער, אַז מען טאָר זיך ניט מכניע זײַן פאַר זיי. אָבער דער רבי האַלט אַנדערש. ער זאָגט, אַז אויב עס איז נאָר דאָ אַ שײַן פון האָפענונג אויף שלום, אפילו אַזוי דין ווי אַ האָר, מוז מען שוין גיין אויף דעם וועג. דער סוף איז, אַז ר׳ שניאור־זלמן פאָרט צוזאַמען מיט ר׳ מענדל ויטעבסקער קיין ווילנע צום גאון, און יענער וויל זיי ניט זען. ער זאָגט זיך אָפּ זיי אויפצונעמען, און צום סוף פאָרט ער גאָר אינגאַנצן אַוועק פון שטאָט און קומט ערשט צוריק, ווען זיי זײַנען שוין אַוועקגעפאָרן.

דער רבי מאַכט שפּעטער נאָך אַנדערע אָנשטרענגונגען שלום צו מאַכן צווישן חסידים און מתנגדים, אָבער די מתנגדים ווילן ניט שלום מאַכן מיט די חסידים. פונקט פאַרקערט, די מחלוקת ווערט נאָך שאַרפער און עס דערגייט אַפילו צו מסירות. דער ערשטער קרבן איז געווען ר׳ שניאור־זלמן. מען מסרט אים, אַז ער איז פאָליטיש געפערלעך פאַר דער רוסישער רעגירונג, ווײַל מיט זײַנע גענלט־זאַמלונגען פאַר ארץ־ישראל שטיצט ער די טערקישע מלוכה קעגן רוסלאַנד. ר׳ שניאור־זלמן ווערט אַרעסטירט און פאַרשלאָסן אין אַן איינצל־

קאמער אין פּעטראָפּאַוולאָווסקער פּעסטונג, פון וואַנען ער איז י"ט כסלו תקנ"ט באַפרייט געוואָרן. דער דאָזיקער טאָג פון זײַן באַפרייאונג איז בײַ די חב"דער חסידים אַ יום־טוב, וואָס זיי פײַערן אים נאָך ביז היינטיקן טאָג.

די מתנגדים האָבן פונדעסטוועגן אַפילו נאָך ר' שניאור־זלמנס באַפרייאונג ניט אָפּגעשטעלט זייערע רדיפות אויף די חסידים. דער עיקר האָבן זיי געוואָלט טרעפן דעם ראש פון דער באַוועגונג, ר' שניאור־זלמנען. און ווידער האָט מען אים געמסרט און ווידער האָט מען אים געבראַכט קיין פּעטערבורג און דאָרט האָט מען אים צום צווייטן מאָל אַרעסטירט. דאָס מאָל איז ער געזעסן ניט לאַנג, אינגאַנצן צוויי וואָכן, אָבער פון פּעטערבורג האָט ער ניט געטאָרט אַרויספֿאָרן ביז דער סענאַט וועט ניט אָננעמען קיין באַשטימטן באַשלוס. אָבער סוף כּל סוף האָט אים דער נייַער רוסישער קיסר אַלעקסאַנדער דער ערשטער, וועלכער איז אַרויף אויפן טראָן אין 1801, אינגאַנצן באַפרייט.

וועלכער דער רבי קומט אַרויס פון טורמע, פֿאַרלירט ער נאָך אַלץ ניט זײַן גלויבן אין מענטשן, און ער מאַכט וויטערדיקע באַמיאונגען פֿאַר שלום. דאָס מאָל איז עס אין אייגענעם לאַגער צווישן די חסידים גופא. עס איז געווען אַ מעשה מיט ר' ברוכן מעדזשיבאָזשער, וואָס בייזערט זיך אָן אויפן רבין, הלמאי ער איז געקומען אין זײַן טעריטאָריע צו זאַמלען געלט פֿאַר אַרעמעלײַט, וואָס זײַנען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון די דערפער. ר' ברוך האָט געהאַלטן, אַז ר' שניאור־זלמן האָט ניט געהאַט קיין רעכט אַרײַנצוקומען אין זײַן "מלכות" אָן זײַן הסכּמה. וועלכער דער רבי וויזט אים אויף, אַז פיל פון די אָרעמע אַרויסגעטריבענע יידן הונגערן ממש, און מען דאַרף עפּעס טון פֿאַר זיי, פרעגט אים ר' ברוך: "וואָס אַרט עס אײַך, אַז זיי הונגערן?" אויף דער פראַגע האָט שוין ר' שניאור־זלמן ניט געהאַט וואָס מער צו ענטפערן.

אַ גרויסע שלום־אָנשטרענגונג האָט ער געמאַכט נאָך פריער, וועלכער, וועלכער אויסגעבראָכן אַ מחלוקת צווישן אים און דעם נייַעם פֿאַרטרעטער פון "כּוללות" אין ארץ־ישראל, ר' אברהם קאַליסקער, וועלכער האָט פֿאַרנומען דעם פּלאַץ פון ר' מענדל וויטעבסקער, נאָכן לעצטנס פּטירה. ער, ר' שניאור־זלמן, האָט ר' אברהם קאַליסקער דערהויבן און אים געמאַכט פֿאַרן נשיא און האָט געהייסן אַלעמען צו באַציען זיך צו אים מיטן זעלבן כּבוד פונקט אַזוי ווי צו ר' מענדל וויטעבסקער ז"ל. אָבער קוים האָט דער נייַער נשיא, ר' אברהם קאַליסקער, וואָס אים איז בכלל ניט געפעלן געוואָרן ר' שניאור־זלמנס שיטה, ווי נאָר ער האָט אַרײַנגעקראָגן די לייצעס אין זײַנע הענט, איז ער שוין אָנגעפאַלן אויף ר' שניאור־זלמנען און אים אויסגערעדט דערפֿאַר, וואָס ער זאַמלט געלט פֿאַר "כּוללות" אָן זײַן רשות.

די לעצטע שלום־באַמיאונגען אין לעבן פון ר' שניאור־זלמן איז געווען צו מאַכן "שלום" אין הימל, צווישן דעם שר פון רוסלאַנד און דעם שר פון פראַנקרײַך אין דער צייט פון נאַפּאָלעאָנס מלחמה.

דער רבי איז געווען זיכער, אַז אויב נאַפּאָלעאָן זאָל מנצח זײַן, וועט עס

זײַן אַ גרויסע רעה פֿאַרן לימוד תורה. יידן וועלן טאַקע האָבן מער פֿרנסה, אָבער דער לימוד התורה וועט ווערן ווינציקער און עס קען נאָך חלילה קומען דערצו „שתשתכח תורה מישראל". ער האָט דעריבער פֿאַרלאַנגט פון אַלע צדיקים פון יענעם דור, אַז זיי זאָלן מתפלל זײַן, אַז נאָפּאָלעאָן זאָל פֿאַרשפּילן די מלחמה.

אָבער קיין אים טרעטן אַרויס פֿיל צדיקים, באַוונדערט ר׳ ישראל קאָזשע־ניצער, וועלכע בעטן גאָר דעם רבונו של עולם, אַז נאָפּאָלעאָן זאָל מנצח זײַן, כּדי יידן זאָלן האָבן מער פֿרנסה. האָט מען טאַקע אין הימל ניט געוואוסט, וואָס צו טון, וועלכער פון די שרי מעלה זאָל מנצח זײַן. דערציילט די לעגענדע, אַז עס איז געבליבן צו לאָזן עס אויף ראש־השנה בײַ תקיעות און עס וועט זײַן אַזוי: וועלכער פון די צדיקים עס וועט בעסער מכוון זײַן פריער אַלע יחידים בײַ די תקיעות, דער וועט אָפּהאַלטן אַ נצחון איבערן אַנדערן.

אָבער, דערציילט די לעגענדע וויטער, ווען ר׳ שניאור־זלמן האָט זיך דערפון דערוואוסט, האָט ער גאָרניט געוואָגט צו קיינעם, נאָר בלויז זיך געקליגט און ראש־השנה אין דער פרי, ווען ישראל קאָזשעניצער האָט זיך ערשט געמומען מכין זײַן צו די תקיעות און זײַנע כוונות, האָט ר׳ שניאור־זלמן געהייסן דעם בעל־תוקע פון זײַן קלויז בלאָזן שופר נאָך פאַר שחרית און דערבײַ מכוון געווען, אַז דער „שר של רוסיה" זאָל מנצח זײַן.

און אַזוי איז געווען. באַלד האָט מען אין הימל צוגעשריבן דעם נצחון צום „שר של רוסיה". און ווען ר׳ ישראל קאָזשעניצער האָט שפּעטער געבלאָזן שופר מיט גרויס כוונה, האָט מען אים געלאָזט וויסן, אַז עס איז שוין פאַרפאַלן, ר׳ שניאור־זלמן האָט אים מקדים געווען. ר׳ ישראל קאָזשעניצער האָט שפּעטער טאַקע פאַרבראָכן די הענט און געזאָגט:

— דער ליטוואָק האָט בײַ מיר אויסגעכאַפּט די תקיעות!

אָבער דאָך מיט אַ צײַט שפּעטער האָט ר׳ ישראל קאָזשעניצער אַליין אויך צוגעגעבן, אַז דער רבי איז געווען גערעכט.

דער ר״ב האָט געמוזט בעת דער מלחמה עוקר זײַן פון ליאַדי. ער האָט זיך קוים דערשלאָגן בײַ קורסקער גובערניע און דאָרט אין אַ דאָרף איז ער מוצאי שבת, כ״ד טבת, נסתלק געווארן.

די השפּעה, וואָס ר׳ שניאור־זלמן האָט געהאַט אויף וויטעבסק, איז געווען אויסערגעווײַנטלעך. יאָרן לאַנג זײַנען דאָרטן געווען חב״דישע שולן, וואו מען האָט זיך געיחוסט דערמיט, וואָס דער באַגרינדער פון חב״ד איז געווען כּמעט ווי אַ בן־עיר, און בײַ דער באָלשעוויסטישער איבערקערעניש האָט מען אין וויטעבסק געקענט פּילן, אַז דאָס חב״דישע חסידות האָט געלייגט איר שטעמפּל אויף דער שטאָט וויטעבסק און אַז ר׳ שניאור־זלמן האָט דאָרטן געהאַט פֿיל יורשים, וואָס האָבן איבערגעגעבן זייער ירושה צו די קינדער און קינדס־קינדער, מדור לדורות.

הירש קליין

ד״ר חיים זשיטלאָווסקי

חיים זשיטלאָווסקי, איינער פון די באַקאַנטסטע פאַרשטייער פון יידישן געדאַנק, איז געבוירן געווארן אסרו־חג של פּסח תרכ״ה (1865) אין אושאַטש, אַ קליין שטעטל לעבן וויטעבסק. אינגיכן פאַרט די משפּחה אַריבער קיין וויטעבסק. חיים איז דעמאָלט אַלט געווען ניט מער ווי אַ יאָר דרײַ און בלײַבט שוין אין וויטעבסק ביזן יאָר 1886. ווי אַלע יידישע יינגלעך אין יענער צייט, האָט ער פריער געלערנט אין חדר און שפּעטער אין דער היים בײַ אַ רבין. צו 13 יאָר קומט ער אָן אין גימנאַזיע.

דאָ אין גימנאַזיע הויבט ער אָן אײַנצוזאַפּן די אידייען פון דער רוסי־שער קולטור און די שטימונגען פון דער ראַדיקאַלער יוגנט. אין אַן אַנדער סביבה און בײַ אַן אַנדער דערציאונג וואָלט דאָס מן הסתּם געפירט צו אַ קולטור־ און שפּראַכלעכער אַסימילאַציע. אַזוינע פאַלן האָבן זיך ניט זעלטן געטראָפן בײַ פאַרמעגלעכערע משפּחות.

אין זײַן היים האָט ער פאַרבראַכט נאָר אין די יוגנט־יאָרן. און אָט אין „דער וואַרעמער נעסט״ האָבן זיך „אויסגעשפונען אין זײַן נשמה יענע פעדעם״, וואָס האָבן אים „שטאַרק צוגעבונדן צו דעם יידישן לעבנסשטייגער, צו די יידישע מענטשן (אייגענע און פרעמדע), צו דעם יידישן לשון״. ס׳איז קיין חידוש ניט, וואָס זײַן היים האָט אויף אים געהאַט אַזאַ גרויסע השפּעה, וואָס פון איר האָט ער זיך שוין קיינמאָל ניט געקענט באַפרײַען. „אין [אונזער] הויז — שרײַבט זשיטלאָווסקי אין זײַנע זכרונות — האָט געהערשט אַן אײַנהייטלעך, אָרגאַניש לעבן... אַ ייִדיש לעבן אויך מיט אַ רײַכן, גײַסטיקן אינהאַלט. דער פאָטער, די קרובים און די מחותנים זײַנען געווען יידן לומדים, און דער פאָטער האָט געשמט ווי אַ גאָר באַדײַטנדיקער תּלמודיסט, די שפּראַך אין הויז איז אַ לאַנגע צײַט געווען דורכאויס יענער רײַכער, פילפאַרביקער „לומדישער״ יידיש, וואָס — הלוואי באַהערש איך אים הײַנט צוטאָג! באַזונדערס האָט זיך מײַן פאָטער אויסגעצייכנט אין פּרט פון שפּראַך. דער הערשנדיקער טאָן אין לעבן איז געווען אַן אינטעלעקטואַליסטישער און נשמהדיקער צו גלײַכער צײַט״.

דערצו נאָך האָט זשיטלאָווסקי געלעבט אין וויטעבסק, וואָס האָט אין זײַנע קינדער־ און יינגל־יאָרן פאָרגעשטעלט מיט זיך אַ „יידישע מדינה". „אויב איך — שרײַבט זשיטלאָווסקי וויטער אין זײַנע זכרונות — וואָלט ניט געוואוסט טעאָרעטיש, אַז מיר יידן לעבן אין גלות... וואָלט איך דעמאָלט געהאַט אַ רעכט צו זאָגן, אַז איך וואוין און לעב אין אַ יידיש לאַנד, אַזוי וויניק האָט זיך אין לעבן געשפּירט דער גלות אין אונזער געגנט, אין „רײַסן", אין די 15 יאָר — פון 1865 ביז צום סוף פון די זיבעציקער... די גויים זײַנען געווען אַ מינאָריטעט, און אין יענעם יידישן קוואַרטאַל, וואו מיר האָבן געוואוינט — אין זאַרוטשעוויע [זאַרוטשייע] — שוין גאָר אַ פאַרשווינדיק קליינער מיעוט. זעלטן ווען צווישן יידישע הײַזער, בײַ אַן עק גאַס, פלעגט זיך געפינען אַ פאַרשוויגן גויאיש הויז, מיט אַן אייביק פאַרמאַכט פערטל און פאַרשלאָסענע טויערן"...

די היים און ניט דער חדר האָט אַוועקגעלייגט דעם פונדאַמענט פון זײַן יידישקייט — איז זיך מודה זשיטלאָווסקי. די היים האָט אים פאַרזאָרגט געניג מיט יידישער השפּעה. הגם ער איז שוין דעמאָלט ניט געווען פרום, האָט ער נאָך פונדעסטוועגן צו בר־מצווה געהאַלטן אַ דרשה אויף אַ ספּעציפּישער טעמע: „אויף וועלכער האַנט דאַרף אַ גלעזל־נקטער לייגן תּפילין". מיט דער השפּעה, וואָס אויף אים האָט געהאַט די העברעאישע און די רוסיש־יידישע פּרעסע, וואָס ער האָט געקענט געפינען בײַ זיך אין דער היים, האָט קאָנקורירט די ווירקונג פון גימנאַזיע און פון די ראַדיקאַלע חברים. די רוסישע שפּראַך און ליטעראַטור האָבן פאַרנומען אַלץ מער און מער אָרט אין זײַן גײַסטיקן לעבן. אין דער דאָזיקער ריכטונג האָט געווירקט זײַן ערשטער חבר פון די גימנאַזיע־יאָרן, ניסקע כּיקין, און די פרײַנדשאַפּט מיט שלמה־זאַנוול ראַפּאָפּאָרט (ש. אַנ־סקי).

„די יידישע מדינה" איז פונדעסטוועגן ניט געווען בפוח אײַנצוהאַלטן בײַ זיך די יוגנט, וואָס איז באַהערשט געווען פון דעם אַלגעמיינעם אומרו־גײַסט אין רוסלאַנד. אינאיינעם מיט אַ טייל פון דער רוסישער אינטעליגענץ האָט זיך אויך די יידישע אָפּגערופן אויף די פאַדערונגען פאַר פרײַהייט און יושר, וואָס האָבן זיך געלאָזט הערן פון די ראַדיקאַלע שורנאַלן פון יענער צײַט, ס'האָבן זי אויך צוגעצויגן די טעאָריעס פון לאַווראָוון און מיכאַילאָווסקין, פון טשערנישעווסקין און פּיסאַרעוון, ווי אויך דער הומאַניזם פון דער קלאַסישער רוסישער ליטעראַטור. ווי אייניקע אַנדערע חברים זײַנען האָט אויך זשיטלאָווסקי ניט געקענט בײַשטיין דעם נסיון און איז אויך צוגעשטאַנען צו דער באַפרײַאונגס־באַוועגונג, וואָס האָט מיט אַ מאַגנעטישער קראַפט צוגעצויגן צו זיך די יוגנט.

אָבער נאָך דער כוואַליע פון פּאָגראָמען אויף יידן אין 1881־1882 איז געקומען צו אַן איבערבאַרך. די יידישע אינטעליגענץ האָט זיך אָנגעהויבן אומצוקערן „אַהיים", איז געקומען צוריק אין „דער יידישער מדינה" מיט

ש. אַנ־סקי און חיים זשיטלאָווסקי (ווינטער 1882)

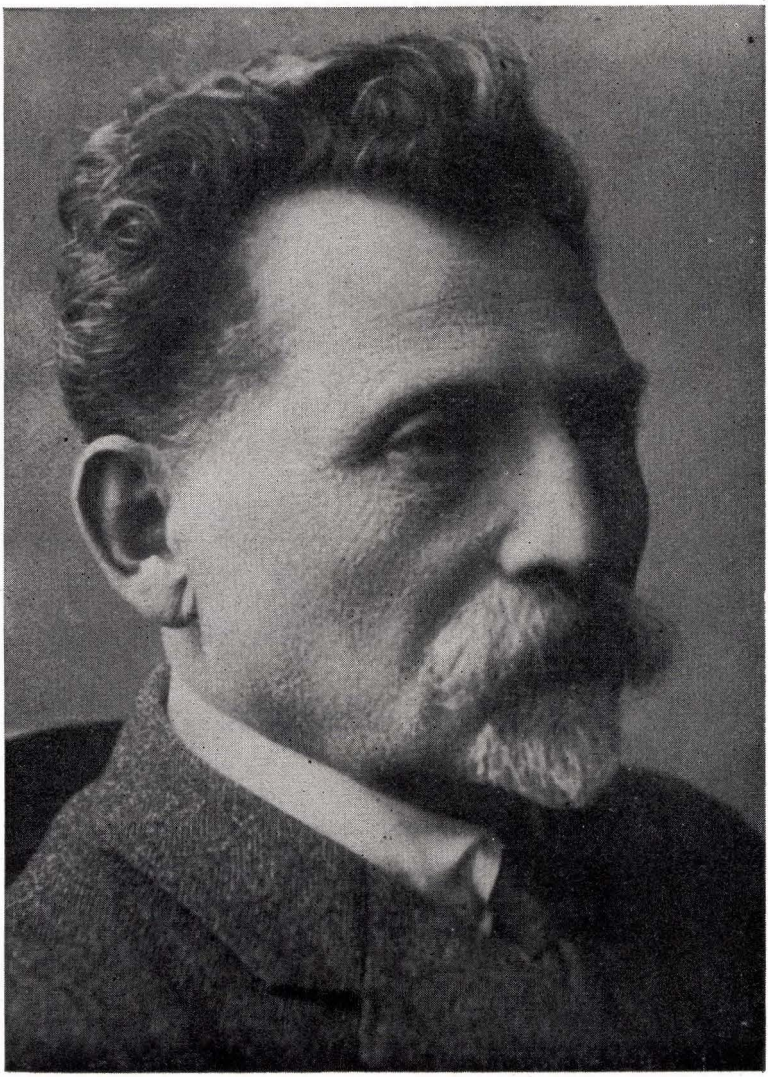

חיים זשיטלאָווסקי

אירע נויטן און זאָרגן. אויך זשיטלאָווסקי האָט זיך אומגעקערט „אַהיים", אָבער זײַן וועג איז געווען גאָר אַן אַנדערער — ער האָט אויפגעהויבן צו זוכן אַ סינטעז פון אַלגעמיינע סאָציאַלע פראָבלעמען מיט יידישע נאַציאָנאַלע שטרעבונגען.

דער אמת איז, אַז זשיטלאָווסקי, ווי ס'איז קאָנטיק פון זײַנע זכרונות, איז קיינמאָל ניט אַוועקגעגאַנגען אינגאַנצן פון זײַן פאָלק. בײַ זײַן זיידן, שניאור־זלמן זשיטלאָווסקי, איז אויפגעקומען אַפילו אַ געדאַנק, אַז חיים און זײַן ברודער בעבע זאָלן אַוועקפאָרן קיין ארץ־ישראל, „קויפן" אַ קאָלאָניע און זיך באַזעצן דאָרטן אויף שטענדיק.

משה זשיטלאָווסקי, חיימס יינגערער ברודער, דערציילט אין זײַנע זכרונות „אין מיין עלטערנס היים" אייניקע אינטערעסאַנטע פּרטים סײַ פון זייער זיידן שניאור־זלמענן, סײַ פון זײַן באַציאונג צו חיימען.*)

„דער זיידע שניאור־זלמן — שרײַבט משה זשיטלאָווסקי — איז געבוירן אין וויטעבסק אין אַ מתנגדישער פאַמיליע... דער זיידע איז געווען אַ בעל־מלאָכה, אַ קאָנדיטאָר. די מלאָכה האָט ער ניט אויפגעגעבן, הגם ער איז געווען אַ גאָנץ פאַרמעגלעכער ייד — ער האָט געהאַט אין וויטעבסק אַן אייגענעם מויער, וואו עס איז געווען דער גרעסטער און בעסטער האָטעל אין שטאָט. ער פלעגט זאָגן, אַז יעדער מענטש מוז פאַרדינען זײַן ברויט מיט יגיע כּפּו און אַז יעדע באַשעפטיקונג, וואָס באַזירט זיך אויף עקספלואָאַטאַציע פון פרעמדער אַרבעט, איז ניט קיין אַנדער זאַך ווי גניבה און גזילה"...

וועגן אַן אינטערעסאַנטן וויכּוח מיט זײַן זיידן וועגן סאָציאַליזם דערציילט זשיטלאָווסקי אין זײַנע זכרונות (זע זײַן קאַפּיטל זכרונות אין „וויטעבסק אַמאָל", זײַט 242).

ס'איז אינטערעסאַנט צו בּרענגען פון משה זשיטלאָווסקיס זכרונות נאָך אַ פּאָר פּרטים וועגן זייער זיידן:

„דער זיידע איז געווען אַ הויכער, שלאַנקער, בילד־שיינער ייד מיט אַ לאַנגער גרויער באָרד, מיט וואונדער־שיינע בלויע אויגן... דער באַקאַנטער וויטעבסקער קינסטלער יהודה פּען, וואָס איז שוין געווען באַרימט מיט זײַנע בילדער, ווי „דער אַלטער רב", „אַ האַרבער ענין", „בײַ שלש־סעודות", „דער גט" און אַנדערע בילדער, האָט אַמאָל באַגעגנט דעם זיידן. עס האָט צוגעצויגן זײַן אויפמערקזאַמקייט די קלאָסישע שיינקייט זײַנע, דער אויסדרוק אין זײַנע אויגן און פּנים, וואו ס'האָט זיך אָפּגעשפּיגלט די טראַגעדיע פון יידישן גלות. פּען האָט געבעטן בײַם זיידן אַ דערלויבעניש אים צו מאָלן, און די סעאַנסן האָבן זיך באַלד אָנגעהויבן. דעם זיידנס בילד האָט פּען געשענקט דעם ברודער שמואל... איצט געפינט עס זיך בײַ מיר אין ישראל... דער זיידע איז געשטאָרבן אין 1906 אין עלטער פון 103 יאָר".

---

*) ציטירט פון כּתב־יד.

אין ווּיטעבסק זײַנען געווען עטלעכע אַקטיוויסטן נאַראַדאָוואָלצעס: לאָכאָוו, דוכאָוויטש א״אַ, און חיים זשיטלאָווסקי טרעט אַרײַן אין זייער קרײַז און פאַר־נעמט זיך מיט אינטענסיווער רעוואָלוציאָנערער אַרבעט. אָבער דער אינטערעס צו יידישע פראָבלעמען דאָמינירט אין זײַן אידייאישער וועלט.

זומער 1883 פאַרברענגט זשיטלאָווסקי אין אושאַטש. ער קוקט זיך דאָרט צו צו די יידישע פּרנסות און צום גאַנצן אָרט לעבן און דאָס האָט אויף אים געמאַכט אַזאַ שטאַרקן אײַנדרוק, אַז ער קומט צופאָרן פון דאָרטן קײַן ווּיטעבסק מיט אַ פעסטער איבערצײַגונג, אַז „אין טיף ראָסיי וועל איך שוין מער ניט פאָרן... אַז אַלע פלענער און יוגנטלעכע פאַנטאַזיעס וועגן דעם לעבן ווי אַ 'רוס' צווישן 'רוסן' זײַנען מיט אַמאָל פאַרשטופט געוואָרן ערגעץ־ווּאו אין הינטער־גרונד. אין פאָדערגרונד האָט זיך אַוועקגעשטעלט די יידן־פראָבלעם, ווּאָס האָט געקוקט אויף מיר, ווי אַן אמתער ספינקס: 'פאַרענטפער מיך אָדער איך שלינג דיך אײַן'".

און דאָ קומט אויף בײַ זשיטלאָווסקין דער געדאַנק, אַז יידן מוזן זיך אָפּזאָגן פון זייערע אַלטע פּרנסות און ס'מוז איבערגעבויט ווערן דאָס גאַנצע יידישע סאָציאַל־עקאָנאָמישע לעבן. און אָט דער געדאַנק צוציען די יידן צו פּראָדוקטיוויזירן אַרבעט פאַרנעמט בײַ אים דעם אויבן־אָן ביזן סוף פון זײַן לעבן.

אין יענער צײַט טראָגט זיך זשיטלאָווסקי אַרום מיטן געדאַנק צו גרינדן אַ „נאַראָדאָוואָליש"־יידישע אָרגאַניזאַציע. צוליב ווּאָס דאַרף מען האָבן אַזאַ ספּעציעלע יידישע אָרגאַניזאַציע?

זשיטלאָווסקי דערקלערט די וויכטיקייט פון אַזאַ יידישער אָרגאַניזאַציע דערמיט, ווּאָס „קודם־כל דאַרפן מיר דאָס צוליב דער נויטיקייט, מיר זאָלן אין אונזער עקאָנאָמישן לעבן אַריבערגיין דער עיקר אויף ערד־אַרבעט. אַ נאַראָדאָוואָלישע רעגירונג ווּאָלט אונז ווי מעשטשאַנעס פאַרשאַפט אַ פּריײַן צוטריט צו דער ערד און ווּאָלט אונז געגעבן די מיטלען אײַנצוואָרדענען זיך לויט די נײַע סאָציאַליסטישע געזעצן פון דעם לאַנד. אָבער ניט נאָר פון אַן עקאָנאָמישן, אויך פון אַ נאַציאָנאַלן שטאַנדפונקט איז נויטיק אַזאַ אָנשלוס אָן דער באַוועג־גונג". ס'איז באַשלאָסן געוואָרן דערווײַל אַרויסצוגעבן אַן אומלעגאַלן זשורנאַל „תּשועת ישראל". דעם פלאַן און די פּראָגראַם פון „תּשועת ישראל" האָט זשיטלאָווסקי צוגעשטעלט צום עקזעקוטיוו־קאָמיטעט פון דער פאַרטיי אויף צו באַקומען זײַן הספּם. דער עקזעקוטיוו־קאָמיטעט האָט ניט געוואָלט אָנערקענען אַ סעפּאַראַטיסטישע אָרגאַניזאַציע און פון דעם גאַנצן פלאַן איז גאָרניט געוואָרן.

חיים זשיטלאָווסקי האָט זיך אָבער ווײַטער אַרומגעטראָגן מיט זײַן גע־דאַנק וועגן שאַפן אַ „סינטעז" צווישן סאָציאַליזם און נאַציאָנאַליזם. שפּעטער איז דאָס געוואָרן איינע פון די הויפּט־אַרבעטן פון זיין גאַנץ לעבן, ס'איז אָבער אינטערעסאַנט, אַז דער דאָזיקער געדאַנק איז בײַ אים אויפגעקומען, ווען ער איז

אָלט געווען ניט מער ווי צוואַנציק יאָר. ער האָט דעמאָלט ערנסט אָנגעהויבן שטודירן די יידישע געשיכטע. אין 1886 איז ער אַוועקגעפאָרן קיין פּעטערבורג — און דאָרטן שרייבט ער אָן אויף רוסיש זײַן ערשט ווערק „געדאַנקען ווענען היסטאָרישן גורל פון יידנטום". די אַרבעט זײַנע איז אַרויס אין מאָסקווע אין 1887.

שוין אין דער דאָזיקער אַרבעט זײַנער געפינען מיר אידייען, ווָאס זײַנען אים געווען טײַער אויך אין דער שפּעטערדיקער צײַט. „ניט די רדיפות אויף יידן — האָט ער דעמאָלט געשריבן — נאָר אַדאָנק דעם אייגענעם ווילן אין פאַרשיידענע תּקופות אויף אַ פאַרשיידענעם אופן צו פירן דעם קאַמף פאַרן קיום האָט דאָס יידישע פאָלק געקענט בליבן לעבן אויף דער וועלט".

זשיטלאָווסקיס ערשטלינג האָט דעמאָלט אַרויסגערופן אַ גאַנץ שאַרפּע קריטיק, אויך פון שמעון דובנאָוון אין „וואָסכאָד". דער יונגער מחבר, ווָאס האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט ווײַטגייענדיקע פּלענער, האָט זיך אויף אַ קורצער צײַט ווידער באַזעצט אין וויטעבסק. די וויטעבסקער אַטמאָספער האָט אים באַלד פאַרכאָפּט און כּמעט אינגאַנצן אײַנגעשלונגען. חיים זשיטלאָווסקי פירט פּראָפאַגאַנדע אין די רעוואָלוציאָנערע קרײַזלעך, פאַרשפּרייט ליטעראַטור און אין דער זעלבער צײַט שטודירט ער מאַרקסן און פאַרנעמט זיך מיט די אידעאָלאָגישע פּראָבלעמען פון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג.

אין 1888 פאַרלאָזט זשיטלאָווסקי רוסלאַנד. אויף אַ קורצער צײַט האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אין בערלין צוזאַמען מיט זײַן צוקונפטיקער פרוי, ווערא לאָכאָוו. אָבער אין דײַטשלאַנד האָט נאָך דעמאָלט געהערשט דער אַנטיסאָציאַליסטן־געזעץ און זשיטלאָווסקין האָט מען אינגיכן פון דאָרטן אַרויסגעשיקט. ער איז אַוועק אין דער שווייץ און דאָרט פאַרבלײַבט ער כּמעט פופצען יאָר. ער האָט שטודירט אין די אוניווערסיטעטן פון ציריך און בערן און באַקומען דעם טיטל ד״ר פילאָסאָפיע. זײַן דיסערטאַציע איז געווען אויף אַ היסטאָריש־פילאָסאָפישער, אָבער אויך אַ יידישער טעמע: „אברהם אבן דאוד (ראַב״ד) און דער אָנהויב פון אַריסטאָטעלישן פּעריאָד אין דער יידישער רעליגיעזער פילאָסאָפיע". אין די דאָזיקע יאָרן אין דער שווייץ האָט זשיטלאָווסקי זיך ווידער פאַרנומען מיט דער יידישער פראָגע. באַזונדערס האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן אָפּקלאַנג זײַן בראָשור אויף רוסיש „אַ ייד צו יידן", ווָאס איז אַרויס אין לאָנדאָן אין 1892 אונטערן פּסיידאָנים י. כאַסין. אָבער דער צענטער פון זײַנע אינטערעסן איז אין דעם שווייצאַרישן פּעריאָד פון זײַן לעבן געלייגן אין שטודירן די טעאָרעטישע פּראָבלעמען פון סאָציאַליזם. ווי אַן אָנהענגער פון דער רוסישער ריכטונג פון סובייקטיוויזם סאָציאָלאָגיע (לאַוראָוו און מיכאַילאָווסקי), איז חיים זשיטלאָווסקי אַרויסגעטראָטן ווי אַ קאָנסעקווענטער קעגנער פון מאַרקסיזם. אין דער נאָציאָנאַלער פראָגע איז ער נאָענט געשטאַנען צו דער עסטרײַכישער ריכטונג פון קאַרל רענער און אין 1899 פאַר־

עפּנטלעכט ער אין דײַטש איינס פון זײַנע בּאַרימטסטע ווערק: „דער סאָציאַ־ליזם און די נאַציאָנאַליטעטן־פּראָגע״.

אָבער דער שווערפונקט פון זײַן אַרבעט סוף 19־טן י״ה און אָנהויב 20־סטן האָט פאַרנומען די נײַע פּאָליטישע רוסישע פּאַרטיי — די פּאַרטיי סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן, וואָס האָט זיך אין יענער צײַט אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן. צוזאַמען מיט זײַן פרוי ווערא, שאַרל ראַפּאָפּארטן, מענדל ראָזענ־בוימען א״א האָט זשיטלאָווסקי אָרגאַניזירט אין 1893 די ערשטע סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערע אָרגאַניזאַציע — דעם „פּאַרבאַנד פון די רוסישע סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן״, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אויף רוסיש אַ קליינעם זשורנאַל „דער רוסישער אַרבעטער״, געווידמעט ספּעציעל דער רוסישער סאָציאַליס־טישער פּאָליטיק. מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, אין 1898, איז זשיטלאָווסקי געוואָרן דער אָנערקענטער טעאָרעטיקער פון דער פּאַרטיי סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן, ווען ער האָט אַרויסגעלאָזט אַ גאַנץ גרויסע אַרבעט אין רוסיש „סאָציאַליזם און דער קאַמף פאַר פּאָליטישער פרײַהייט״, אונטער דעם פּסיידאָנים ס. גריגאָראָוויטש. צו יענער צײַט האָט ער פאַרעפנטלעכט אין די רוסישע לעגאַלע זשורנאַלן „נאָוואָיע סלאָווא״ און „רוסקאָיע באָגאַטסטוואָ״ אַ ריי קריטישע אַרבעטן קעגן מאַרקסיזם, מאַטעריאַליזם, דיאַלעקטיק, אונטערן פּסיידאָנים נ. גיידאַראָוו. אין די דעמאָלטיקע סטודענטישע קאָלאָניעס פון דער שווייץ איז חיים זשיטלאָווסקי זייער באַרימט געוואָרן מיט זײַנע רעפּעראַטן קעגן מאַרקסיזם און דער רוסישער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע און מיט זײַנע דיסקוסיעס מיט פּלעכאַנאָוון א״א. זײַן רעדנער־טאַלאַנט האָט אָפּגעקלונגען אין די רעוואָלוציאָנערע קרײַזן נאָך אין 1889, וועו די דיסקוסיעס זײַנען אַרײַן אין דער געשיכטע אונטערן נאָמען „די ציריכער 72 נעכט״.

דאָס אַלץ האָט אָבער ניט געשטערט חיים זשיטלאָווסקין ווײַטער צו פאַר־טיפן זיך אין דער יידישער פראָגע. ער האָט שטודירט די יידישע געשיכטע, די פאַרשיידענע נאַציאָנאַלע פראָגראַמען בײַ יידן און אַלע מאָדערנע באָוועג־גונגען. צו יענער צײַט האָבן זיך נאָך מער פאַרשטאַרקט אין זײַן וועלט־אָנשויאונג עטלעכע גרונד־געדאַנקען, וואָס זײַנען אויף שטענדיק געבליבן די יסודות פון זײַנע שפּעטערדיקע טעאָריעס. צווישן זיי האָט פאַרנומען דאָס ערשטע אָרט דער געדאַנק, אַז צווישן סאָציאַליזם און נאַציאָנאַליזם איז ניטאָ קיין סתירה, און דער צווייטער געדאַנק, אַז כדי צו פאַרשטאַרקן דעם אַרבעטנ־דיקן עלעמענט אין יידישן פאָלק — דעם אַרבעטער, דעם פויער, דעם האָרע־פאַשניק — דאַרף ראַדיקאַל געענדערט ווערן די סאָציאַל־עקאָנאָמישע סטרוק־טור אויף אַזאַ אופן, אַז עס מוז אינגאַנצן באַזײַטיקט ווערן דער כאַראַקטער פון געווויסע פּראָפעסיעס בײַ יידן. דאָס איז געווען דער זעלבער געדאַנק, וואָס ער האָט מיט יאָרן פריער נאָך אַרויסגעזאָגט. אין זײַן קאַמף קעגן אַסימילאַציע איז חיים זשיטלאָווסקי אַרויסגעטראָטן ווי איינער פון די ענטוזיאַסטישסטע קעמפער פאַר יידיש. אין דער דאָזיקער פראָגע האָט ער ניט געוואָלט מאָכן

קיין שום קאָמפּראָמיסן. ער האָט פאַרטיידיקט דעם געדאַנק, אַז „נאַציאָנאַלער קאָמף איז שפּראַכן־קאָמף, נאַציאָנאַלע גלײַכבאַרעכטיקונג איז גלײַכבאַרעכטיקונג פון שפּראַכן". זײַן איבערגעגעבנקייט צו יידיש האָט געפּירט דערצו, אַז פון 1904 אָן האָט ער אָנגעהויבן צו שרײַבן און צו לייענען רעפעראַטן שוין כּמעט אויסשליסלעך אויף יידיש.

ס'איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז די צוגעהעריקייט צו דער פאַרטיי סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן האָט ניט געשטערט זשיטלאָווסקין צו זוכן אַ גע־ מיינשאַפטלעכע שפּראַך מיטן „בונד". די בונדישע מעמואַריסטן (דזשאַן מיל א"א) דערציילן, אַז ער האָט אַפילו געוואָלט אַרײַנטרעטן אין „בונד". פון דעם איז אָבער גאָרניט געוואָרן. אין דעם בונדישן זשורנאַל „דער יידישער אַרבעטער" האָט ח. זשיטלאָווסקי פאַרעפנטלעכט אין 1899 אַ גרויסע אַרבעט „ציוניזם אָדער סאָציאַליזם", אונטערן פּסיידאָנים בן־אהוד — אַן אויסגעשפּראָכן אַנטי־ ציוניסטישע אַרבעט, און אַ קריטישע נאָטיץ וועגן דעם זשורנאַל „דער יוד". מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער איז ח. זשיטלאָווסקי אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין אָנדער קרײַז פון יידישע סאָציאַליסטן, וואָס האָבן אַרויסגעגעבן דעם זשורנאַל „וואָזאָזשדעניע" (בן־אָדיר, מ. זילבערפאַרב, מאַרק ראַטנער א"א) און שפּע־ טער איז ער צוגעשטאַנען צו דער יידישער סאָציאַליסטישער פאַרטיי (סיימאָוו־ צעס), וואָס דער זעלבער קרײַז האָט געגרינדעט. וועג די סיימאָוצעס האָבן אין וויטעבסק אַרויסגעשטעלט חיים זשיטלאָווסקיס קאַנדידאַטור צו דער צוויי־ טער גאַסודאַרסטוועגער דומע, וואָס איז צוגוניפגערופן געוואָרן אין 1907, איז ער געקומען אין זײַן היים־שטאָט. אָבער ער האָט געמוזט באַלד אַוועקפאָרן קיין פּעטערבורג און אָביסל שפּעטער קיין פינלאַנד, וואו ס'איז פאָרגעקומען דער צוזאַמענפאָר פון רוסלענדישע נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישע פאַרטייען.

שמואל זשיטלאָווסקי אין זײַן אַרטיקל „זכרונות וועגן מײַן ברודער חיים" („זשיטלאָווסקי־זאַמלבוך", וואַרשע, 1929) דערציילט אייניקע פּרטים וועגן חיים זשיטלאָווסקיס לעצטן באַזוך אין וויטעבסק אין דער צײַט פון דער וואַל־ קאַמפּאַניע צו דער צווייטער גאָסודאַרסטוועגער דומע. „די איניציאַטיוו אַרויס־ צושטעלן די קאַנדידאַטור פון חיים זשיטלאָווסקין — שרײַבט ער — האָט געהערט אַן־סקין, וואָס איז ספּעציעל געקומען קיין וויטעבסק און געפירט פאַראַנדלונגען מיט דעם יידישן וואָל־קאָמיטעט. זײַן קאַנדידאַטור האָט מען געפּסלט און אָפילו געוואָלט אים אַרעסטירן. ער האָט זיך געראַטוועט פון אַרעסט צופּעליק, ווײַל ער האָט ניט געענטפערט אין דער היים, נאָר בײַ ד"ר פּאָלאָק. מען האָט אים גלײַך געגעבן צו וויסן, און ער איז אַוועק פון וויטעבסק מיט פּאָסט־פערד בײַ דער סטאַנציע האָראָדאָק און פון דאָרטן — קיין פּעטער־ בורג. נאָך דער נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישער קאָנפערענץ אין פינלאַנד האָט זשיטלאָווסקי פאַרברענט אַ קורצע צײַט אין קיעוו און פון דאָרטן אַוועק קיין אויסלאַנד. זײַן קאַנדידאַטור האָט קאַסירט דער פּאָליציי־דעפּאַרטאַמענט". „די באַרימטע אַדוואָקאַטן — שרײַבט שמואל זשיטלאָווסקי — ווינאָווער און מאַק־

לאַקאָוו האָבן אינטערוועניִרט אין די הויכע פענסטער, אָבער בחינם: די פּע־ טערבורגער רעגירונג האָט געוואוסט וועגן דער פּאָליטיש־סאָציאַליסטי־ שער טעטיקייט פון זשיטלאָווסקין במשך פון פילע יאָרן״.

אין 1908 פּאָרט זשיטלאָווסקי אַריבער אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פון אַמעריקע. צום ערשטן מאָל האָט ער באַזוכט אַמעריקע נאָך אין 1904. ווי אַ שליח פון די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן האָט ער דעמאָלט באַגלייט די „באָבע פון דער רוסישער רעוואָלוציע״, קאַטערינאַ ברעשקאָווסקאַיאַ. פֿאַר־ ברענט אין לאַנד כּמעט צוויי יאָר און פֿאַרזוכט אייגנטלעך צום ערשטן מאָל אין זײַן לעבן דעם טעם פון אַ פֿאַרצווײַגטער אַרבעט צווישן דער בּרייטער יידישער באַפֿעלקערונג. דאָס לעבן אין אַמעריקע און דער גרויסער דערפֿאָלג פון דער קולטור־אַרבעט, וואָס זשיטלאָווסקי האָט געפירט אין אַמעריקע אין משך פון צענדלינגער יאָרן, האָט באַשטעטיקט די גרעסטע האָפענונגען זײַנע, ווען ער האָט זיך געזעגנט צום לעצטן מאָל מיט רוסלאַנד און אויסגעזוכט פֿאַר זיך אַ צווייט פֿאָטערלאַנד.

ח. זשיטלאָווסקיס טעטיקייט אין אַמעריקע האָט זיך אַנטוויקלט אין אַ גרויסער מאָס. ווי אַ שרײַבער, פּובליציסט, לעקטאָר, פֿאָפולאַריזאַטאָר האָט חיים זשיטלאָווסקי פֿאַרנומען דאָ דעם אויבן־אָן. פון 1908 ביז 1913 האָט ער אַרויסגעגעבן דעם זשורנאַל „דאָס נײַע לעבן״, וואָס איז אין די יאָרן 1922־ 1923 באַנײַט געוואָרן אונטער זײַן און ש. ניגערס רעדאַקציע. פון 1914 איז חיים זשיטלאָווסקי געוואָרן אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער אין דער צײַטונג „דער טאָג״. ניט אײַן מאָל איז ער אַרומגעפֿאָרן מיט לעקציעס דורך דער גאַנצער לענג און בּרייט פון אַמעריקע און קאַנאַדע, און דרײַ לעקציעס־טורן (אין 1923, 1925 און 1930) האָט ער געמאַכט אין מערב־ און מזרח־אייראָפּע (פוילן, ליטע און לעטלאַנד). צו זײַנע יובילייען האָבן זײַנע אַנהענגער אַרויס־ געלאָזט ספּעציעלע אים געווידמעטע זאַמלביכער. חיים זשיטלאָווסקי איז קיינ־ מאָל ניט געווען קיין פֿראַקטישער כּלל־טויער, אָבער פֿאַרשיידענע געזעלשאַפֿטן און באַוועגונגען האָבן פונדעסטוועגן שטענדיק געזוכט פֿאַר זיך זײַן אויטאָ־ ריטעטן נאָמען. אַזוי איז זשיטלאָווסקי אַ צײַט געווען דער פֿאָרזיצער פון דעם ראָט פון דעם אַלוועלטלעכן אָרט־פֿאַרבאַנד. און אַדאַנק דער גרויסער אידיי־ אישער השפּעה אויפן יידישן קולטור־לעבן, באַזונדערס אין אַמעריקע, גיט די מעגלעכקייט מיט רעכט צו באַמערקן, אַז „אין אַמעריקע איז ד״ר חיים זשיט־ לאָווסקי בּלי ספּק דער פֿאָטער פון דער יידיש־וועלטלעכער שול, פֿריער פון דער נאַציאָנאַל־ראַדיקאַלער שול, דערנאָך דער שלום־עליכם־שול און לסוף דער אַרבעטער־רינג־שול״.

ד״ר חיים זשיטלאָווסקי איז געשטאָרבן אין עלטער פון 78 יאָר (אין 1943) בעת אַ לעקציע־טור אין קאַלגאַרי, קאַנאַדע. זײַן ליטעראַרישע ירושה איז גאָנץ גרויס און אינטערעסאַנט. עס זײַנען פֿאָראָן זײַנע „געזאַמלטע שריפטן״. מיר מוזן צום סוף פֿאַרנאָטירן, אַז די לעצטע יאָרן פון זײַן לעבן איז

ד״ר חיים זשיטלאָווסקי איזאָלירט געווען פון דער בריטער יידישער סביבה. אַ גרויסער טייל פון זײַנע איבערגעגעבענע חסידים און אַלטע תלמידים, וואָס האָבן מיטן גרעסטן ענטוזיאַזם געפֿראָווען זײַן 60־סטן געבורטס־טאָג (1925) און דעם 70־סטן געבורטס־טאָג (1935), זײַנען געווען שוין ווײַט פון דעם אידייען־גאַנג פון זייער לערער און רבין. וועגן דעם לעצטן פֿעריאָד פון חיים זשיטלאָווסקיס לעבן וועלן מיר ברענגען אַ ציטאַטע, וואָס דעקט אויף דעם טרויעריקן פאַקט, אַז ״ער, וואָס האָט דאָס גאַנצע לעבן געקעמפט פאַר פרײַהייט פון דעם יחיד און פֿאַרן אומבאַגרענעצטן פרײַדענקען, איז קיין קאָמוניסט ניט געוואָרן, אָבער ער האָט זיך געלאָזט אויסנוצן פון אַ קאָמוניסטישן טאַראַראַם אַרום אים״... (יודל מאַרק: ״ד״ר חיים זשיטלאָווסקי — געקליבענע שריפטן״. ביכער־פאַרלאַג ציקאָ, ניו־יאָרק, זז' 17־18).

חיים זשיטלאָווסקי

אין אַ יידישער מדינה*

1

וואָס איך גיב דאָ דעם לעזער, איז ניט מער ווי אײַן בלעטל זכרונות, און אויך דאָס — דורכאויס ניט אין דער פולקומער געשטאַלט. אַ פולע פון איינצלנע פרטים, וואָס האָבן אַ שײַכות צו דעם ענין, שלאָפן נאָך דערווײַל אין דעם אומבאָוואוסטן זכרון און וועלן אפשר אויפוואַכן שפּעטער, וען דער אינטערעס צו דער קעגנוואַרט און דער צוקונפט וועט — מיט די עלטערע יאָרן — ווערן שוואַכער, און עס וועלן פֿלוצלינג אָנהויבן אַרויפשווימען אין באָוואוסטזײַן קלאָרע בילדער פון די פאַרגאַנגענע, לאַנג־לאַנג שוין דורכגע־לעבטע צײַטן, ווי דער שטייגער איז מיט דעם מענטשן אויף דער עלטער.

דערווײַל האַלט איך נאָך ניט אַזוי ווײַט; עס ציט מיך נאָך ניט צו זכרונות.

איך ווייס, אמת, אַז די געשיכטע פון יענעם יידישן דור, צו וועלכן איך געהער, פון יענעם דור, וואָס האָט אין זײַן געמיט און געדאַנק אויסגעוווייטאָגט דעם סינטעז פון דעם אַלגעמיין־מענטשלעכן פֿראָגרעס מיט אַ באָוואוסט נא־ציאָנאַל יידיש לעבן, מוז זײַן זייער רײַך אין אינטערעסאַנטע גײַסטיקע איבער־לעבונגען, און אויב יעדער אײנער פון אונז וואָלט געקענט אויף אַ לאַנגער צײַט אַראָפּלאָזן זיך אין דעם ים פון זײַנע זכרונות, וואָלט ער געקומען צוריק מיט אַ שלל פּערל און קאָראַלן, וואָס וואָלטן געמוזט האָבן אַן אומגעהײַערן קולטור־היסטאָרישן און אפשר אויך עסטעטישן ווערט; ווײַל אונזער צײַט, דער פּעריאָד, אין וועלכן מיר זײַנען אויסגעוואַקסן און האָבן געלעבט, איז געווען דער רעווא־לוציאָנערסטער פּעריאָד אין דער געשיכטע פון אונזער פֿאָלק פֿאַר די לעצטע פֿאָר הונדערט יאָר סײַ אין דעם לעבן, סײַ אין דעם געדאַנק.

אויך די פּריערדיקע עפּאָכע, די השכלה־צײַט פון די פּופּציקער און זעכציקער יאָרן פון דעם פֿאַריקן יאָרהונדערט, איז געווען גענוג רעוואָלוציאָ־נער — אין געדאַנק נאָך אפשר ראַדיקאַלער (בנוגע צו איר פאַרגאַנגענהייט,

*געדרוקט צום ערשטן מאָל אין „יידישע וועלט", 1913, איבערגעדרוקט אין ערשטן באַנד „זכרונות פון מײַן לעבן".

פֿאַרשטייט זיך) איידער די זיבעציקער און אַכציקער יאָרן, וועלן מיר, די ערשטע פֿראָגרעסיוועס נאַציאָנאַליסטן, זיינען אויסגעוואַקסן. אָבער די השכלה־צייט איז געווען מער אַ קריטישער פּעריאָד אין געדאַנק איידער אין לעבן: די אַלטע רעליגיעזע און עקאָנאָמישע יסודות פון דעם יידישן קיום זיינען געשטאַנען זיכער ווי אַ פעסטונג, און נאָר אַ קליינע מחנה רעוואָלוציאָנערע משפּילים האָבן זי מיט מוט און זעלבסט־אָפּפֿערונג באַלאַגערט און העלדיש אויסגעשטאַנען אָנפֿאַלן פון די באַלאַגערטע. אין אונזער צייט איז שוין די פעסטונג געווען אײַנגעמען, די מויער־וואַנט אין אַ סך שטעלן דורכגעבראָכן און אין די דורכגעבראָכענע שטעלן האָבן ווינט און רעגן און שקצימשע הענט אַלץ בריייטער און טיפער געטריבן דעם חורבן.

די חסידישע יסודות פון דעם יידישן לעבן האָבן (ווייניקסטנס בײַ אונז אין ליטע) זיך געמומען איבערבויען לויט די גרונד־פּרינציפּן פון די משכילים. פון דער שטורמישער רעוואָלוציע פון געדאַנק איז געוואָרן די שטילע רעוואָלוציע פון דער ווירקלעכקייט. השפּלה, וועלטלעכקייט, מענטשלעכקייט זיינען געוואָרן וואָכעדיקע זאַכן, אָנצוטרעפֿן כּמעט אין יעדן יידישן, אַפֿילו זייער פרומען הויז: „הלבנון", „הצפירה" און אַפֿילו דער „המליץ" — בלעטער, וואָס מען לייענט אין דער חסידישסטער קלויז. אַ געפֿלעטע העמד מיט אַ שניפּס און קירצער געשוירענע פּאות — שוין גאָר ניט קיין סתּירה צו דעם בריייטן זיידענעם גאַרטל אום שבת און יום־טוב; אַ קערטל און אַפֿילו אַן אָוונט אין טעאַטער שוין אויס עבֿירה און אַ ברעקל ניט קיין שטער צו דעם תּענית, ערנסט און פרום אָפּגעפּאַסט.

וואָס פאַר אַ וואונדערלעכע צונויפּפּאָרונג פון קולטורעלע דערשיינונגען, וואָס אַ דור פריער וואָלטן זיי בשום אופן ניט געקענט הויזן איינע מיט דער אַנדערער! וואָס פאַר אַ זיס־זויערע אידיליע פון „אמונה" און „השפּלה", וואָס גייען „שלובי זרוע", ווי וועגן דעם האָבן פאַנטאַזירט די מיטלמעסיקסטע פון אונזערע משכילים!

און אַז די אידיליע האָט זיך שוין געמומען פאַרווירקלעכן כּמעט אין יעדן יידישן הויז אין אַ גרעסערער אָדער קלענערער מאָס — ערשט אין די טיפּע־נישן פון דעם יידישן געמיט זיינען אָנגעוואַקסן נייע גיסטיקע שטורעמס־די ראַדיקאַלע אַסימילאַציע, די חיבת־ציון און צום סוף דער פּראָגרעסיווער סאָציאַליסטישער נאַציאָנאַליזם, וואָס לייקנט זיי אַלעמען אָפּ און נעמט זיי אַלעמען אַרײַן אין זיך: די אַלטע יידישקייט און די השכּלה, און דעם ראַדי־קאַליזם, און די חיבת־ציון.

אַ קעסל־גרוב פון געדאַנקען־שטראָמען, פאַרבונדן מיט וואולקאַנישע ספּאַזמעס אין דעם גרונד־און־באָדן, וואָס פירן צו ערד־ציטערנישן פון קאַטאַסטראָפאַלער באַדײַטונג — אָט דאָס זיינען די דרייסיק־פערציק יאָר פון אונזער לעבן אין רוסלאַנד פון אַן ערך 1870 ביז 1910. און פאַראַלעל — אַ ווירבל־טאַנץ פון איינצלנע לעבנס־בילדער און לעבנס־פּאַרמען, וואָס האָבן נאָך

קיין צייט ניט געהאַט זיך אינצולעבן, אַרויסצואויקלען אַלע זייערע אייגנ־שאַפטן. ערשט דער אימפּעט פון דעם יידישן לעבן — אָדער זאָל אַסטיקער פונאַנדערפאַל — האָט זיי אַלעמען צעריסן, ווי עס ווערט צעריסן און ווידער געבוירן און ווידער צעריסן דער שוים אין אַ שנעל זיך טראָגנדיקן שטראָם.

קיין קינסטלערס האָנט קען ניט אויסמאָלן און פאַראייביקן דעם שנעל־לויף פון יענע לעבנס־בילדער, ווייל אויף צו מאָלן זיי דאַרף מען דעם קינסט־לערס אויג זאָל אויף זיי לפּחות אויף אַ ווילע קענען רוען. זיי איז אָבער ניט באַשערט געווען קיין רו. נאָר איינצל־זכרונות פון יעדן איינעם פון אונז — ווי ניט קינסטלעריש זיי זאָלן זיין — קענען אַרויסרייסן פון דער פאַרגעסנקייט וויניקסטנס איינצלנע שטריכן און מאָמענט פון דעם, וואָס אונזער פאָלק האָט דורכגעלעבט. דאָס איז מיר גראָד איצטער קלאָר געוואָרן, בעת איך האָב מיך געמוזט אַראָפּלאָזן אין דעם ים פון דער פאַרגאַנגענהייט, כדי דאַרטן אויף זיכער אויסצוגעפינען, ווען און ווי אַזוי איך בין געוואָרן אַ יידישיסט. אַ ים, אַן אמתער ים! און ווען איך וואָלט מיך ניט דערשראָקן פאַר דעם כישוף, וואָס שטעקט אין אים, ווען איך וואָלט קיין מורא ניט געהאַט, אַז ער וועט מיך אינגאַנצן אָוועקציען פון דעם „הינט" און דעם „מאַרגן", וואָלט איך נאָך אַ לענגערע צייט פאַרבליבן אין אים. עס האָט מיך אָבער געטריבן וואָס גיכער אַרויף צוריק צו דעם איצטיקן לעבן און שטרעבן; מחמת דעם האָב איך אַ סך, אַ סך זכרונות געמוזט לאָזן ליגן אין דער טיף.

יאָ, מיינע איצטיקע זכרונות זיינען ניט מער ווי אַ בלעטל. דאָס וואָרט דאַרף אָבער ניט פאַרשטאַנען ווערן אין דעם ריין כראָנאָלאָגישן זינען. דער „ווען" איך בין געוואָרן אַ יידישיסט קען נאָך באַשטימט ווערן כראָנאָלאָגיש מיט אַ געוויסער פּינקטלעכקייט: סוף 1884 און אָנהויב 1885. אָבער דער „ווי אַזוי" איז אַ לאַנגער און לאַנגער פּראָצעס, וואָס פאַרלירט זיך אין דעם גרויען נעפּל פון דעם יידישן היסטאָרישן עבר.

כדי אינגאַנצן קלאָר צו ווערן אין דעם „ווי אַזוי", וואָלט איך באַדאַרפט זיך אַראָפּלאָזן אין מיינע „פּערזענלעכע" זכרונות, אויב ניט ביז צו דער צייט פון „הריסת ביתר" — אַזוי אַן ערך אַ יאָר 2000 צוריק — דער צייט, ווען עס איז באַזיגלט געוואָרן דער גורל פון אונזער גלות־לעבן און ווען איך האָב אונטער דער פירערשאַפט פון בר־כוכבא געקעמפט אַנטקעגן דער רוימישער מאַכט — איז לכל־הפחות ביז צו יענער צייט, אין דעם 14־טן אָדער 15־טן יאָרהונדערט, ווען איך האָב זיך, מיט די גירושים פון דייטשלאַנד, אַריבערגע־פּעקלט קיין פוילן, געפּראָכט אַהין דעם „יודיש־דויטשען" דיאַלעקט, וואָס איז זיך דאַרטן פונאַנדערגעוואַקסן ביז צו אַן אייגענעם לשון.

ליידער אָבער גייען מיינע פּערזענלעכע זכרונות ניט אַזוי ווייט. דאָס לעבן פון מיינע פריערדיקע גלגולים — די גאַנצע געשיכטע פון דעם יידישן פאָלק, וואָס איך האָב גאַנץ געווויס שטודירט מיט מיין מלאָך, בעת איך בין געלייגן און געוואַקסן אונטער מיין מוטערס האַרץ — איז, אַדאַנק דעם

באַקאַנטן „שנעל אין ליפּ", וואָס דער מלאָך האָט מיר געגעבן פאַר מײַן לעצ־טער געבורט, לגמרי פאַרשוואונדן פון מײַן פּערזענלעכן זכרון. וועגן דער געשיכטע פון מײַן „יידישיזם" (ווי אויך מײַן יידישן נאַציאָנאַליזם בכלל) מוז איך דעריבער רײַדן נאָר אויף דעם סמך פון מײַנע לעבנס־דערפאַרונגען אין מײַן איצטיקן גלגול. און דאָ מוז איך זיי בײַדן אַריבערפירן צו אַ פאַקט, וואָס האָט אויף זיי, אויף בײַדן, געהאַט די גרעסטע ווירקונג, גרעסער איידער אַלע אַנדערע ווירקונגען פון מײַן לעבן. דאָס איז דער פאַקט, וואָס איך בין אום אסרו־חג פּסח פון דעם יאָר 1865 געבוירן געוואָרן אין אַ יידישער שטוב פון אַ יידיש שטעטעלע, בײַ יידישע עלטערן, וואָס האָבן געריידט די יידישע שפּראַך.

אויף דעם אומשטאַנד לייג איך די גרעסטע וואָג, און איך וואָלט שוין איצטער געבעטן דעם קינפּטיקן היסטאָריקער פון אונזער דור, אַז ווען ער וועט זוכן די דערקלערונג פאַר אונזער נאַציאָנאַליזם, זאָל ער זיך קודם אָפּ־שטעלן אויף דעם פאַקט פון אונזער יידישער אָפּשטאַמונג און זיך גוט אַרײַנ־טראַכטן אין זײַן זינען. מיר דאַכט, אַז ער וועט זיך מער ניט דאַרפן יאָגן נאָך אַנדערע דערקלערונגען: אונזער יידיש געבוירן־זײַן איז דער אײַנציקער, דער נאַטירלעכער, אמתער „טעם מספּיק" פאַר אונזער יידישן באַוואוסטזײַן. אַ דערקלערונג וועט ער דאַרפן זוכן, פאַרוואָס אָט דער יידישער באַוואוסטזײַן איז אַזוי אָפּט פאַרטונקלט און פאַרהויקערט געוואָרן, אַזוי אָפּט שיער ניט דער־שטיקט געוואָרן אין אַ פּינדלעכער פרעמדער לופט...

2

איך בין געבוירן געוואָרן אין אַ ריין יידיש הויז; האָב אָפּגעלעבט מײַנע קינדער־יאָרן און די ערשטע יינגל־יאָרן אין אַ ריין יידישער סביבה, און אויב איך וואָלט נישט געווואוסט טעאָרעטיש, אַז מיר יידן לעבן אין גלות, און אויב איך וואָלט געדאַרפט פאַרמולירן מײַנע לעבנס־דערפאַרונגען, אַזוי ווי זיי גיבן זיך איינעם אויף דעם ערשטן בליק, וואָלט איך דעמאָלט געהאַט אַ רעכט צו זאָגן, אַז איך וואוין און לעב אין אַ יידיש לאַנד; אַזוי ווייניק האָט זיך אין לעבן געשפּירט דער גלות אין אונזער געגנט, אין „רייסן" („ביעלאָרוס") אין די 15 יאָר, פון 1865 ביז צום סוף פון די זיבעציקער.

דער יונגער יידישער האַנדלס־שטאַנד, וואָס האָט זיך גראָד אין יענער צײַט געמאַכט פונאַנדערבליען, האָט געמוזט אײַנפּונדעוועט אַן אייגן אינטע־רעסאַנט יידיש לעבן, פול מיט אינעוויניקסטער גײַסטיקער מאַכט, פול מיט אייגנאַרטיקער ענערגיע. די אייראָפּעאישע ציוויליזאַציע האָט שוין געמוזט אַרײַנשיקן אַהין אירע שטראָלן, וואָס האָבן זיך אויף אַן אייגענעם שטייגער איבערגעבראָכן אין דער יידישער אַטמאָספער און געמוזט זיך צונויפוועבן מיט די ריין־יידישע יסודות אין אַן אײַנאײַנציק, אײַנהייטלעך געוועב. אַזאַ ריין יידיש לעבן, וואו די רוסישע עלעמענטן האָבן דירעקט ניט געשפּילט קיין ברעקל ראָלע, האָט בלי־גוזמא געקענט — וועט מען זאָל דאָס לעבן באַטראַכטן

נאָר פון אינעווייניק — אַרויסרופן די אילוזיע, אַז ניט מיר וואוינען אין גלות בײַ די „רוסן", נאָר אפשר גאָר פאַרקערט: אַז די „רוסן", אויף וויפיל מיר האָבן אַ מגע־ומשא מיט זיי, וואוינען אין גלות בײַ אונז, אין אונזער אייגן יידיש לאַנד.

על־כל־פּנים וואָלט — לויט דער אינעווייניקסטער דערפאַרונג פון די קינדער־ און די ערשטע יינגל־יאָרן — קיין זאַך נישט געשטערט דער דאָזיקער אילוזיע, וועט מען וואָלט אָנגענומען, אַז דאָס לאַנד האָט אַמאָל אַמאָל געהערט צו דעם גוי, אָבער מיר יידן האָבן עס, ווי דאָס פאַסירט אָפט אין דער גע־ שיכטע, איינגענומען מיט אונזער ביקס און שוועכט און זײַנען געוואָרן, ווי דאָס איז נאַטירלעך אין אַזוינע פאַלן, דאָס הערשנדיקע פאָלק, אויב ניט אין פאָליטישן פּרט, איז לכל־הפּחות אין דעם עקאָנאָמישן, נאַציאָנאַלן און קול־ טורעלן.

די גויים זײַנען אין אונזער שטאָט, אין וויטעבסק — וואוהין מיינע עלטערן זײַנען אַריבערגעפאָרן פון דעם שטעטל אושאַטש, וועלן איך בין קוים אַלט געווען דרײַ יאָר — די גויים זײַנען געווען אַ מינאָריטעט און אין יענעם יידישן קוואַרטאַל, וואו מיר האָבן געוואוינט — אין „זאַרוטשעוויע" — שוין גאָר אַ פאַרשווינדיק קליינער מיעוט. זעלטן וועלן צווישן יידישע הײַזער, בײַ אַן עק גאַס, פלעגט זיך געפינען אַ פאַרשוויגן גויאיש הויז, מיט אַן אייביק פאַרמאַכט פערטל און פאַרשלאָסענע טויערן, וואָס פון הינטער זיי פלעגט זיך הערן דאָס גרונצן פון חזירים און דער ביל פון אַ הונט.

אין שטוב בײַ אונז איז דאָס פאַרשקלאַפּטע גויאישע פאָלק געווען פאַר־ טראָטן — אויך דאָס ניט אַלע מאָל — אין דער פּערזאָן פון „ניעשצער" דעם דוואָרניק (אַן אַנדערש מאָל האָט ער געהייסן אַנדערש), וואָס האָט געקערט אונזער הויף און אַרומגעאַנגען אַרום אונזער פּערד אין שטאַל; און פון צײַט צו צײַט פלעגן זיך באַווײַזן בײַ אונז: יולקע, די וועשערין, וואָס פלעגט קומען איין מאָל אַ חודש נעמען וואַשן אונזער וועש; זי פלעגט זיצן אין אייגענע, פונאַנדערגעלאָזטע שיינע שוואַרצע האָר, פלאַפלען מיט דער מאַמען און דער־ בײַ רויכערן אַ פאַפּיראָס נאָך אַ פאַפּיראָס, בעת די „שרת" (אין אונזער געגנט רופט מען אַזוי אַ קעכין, וואָס וואוינט מיט איר הויזגעזינד אין דעם הויז פון דעם בעל־הבית), און נאָך אַן אַנדער יולקע, אַ שיקסע „פון גאַס", פלעגן איבערציילן די גרעטע, אָנגעוואָרפן אין גרויסע קופּעס אויפן „בריק" (דיל); די וואַסער־טרעגערינס, וואָס פלעגן שטום אויסגיסן דאָס וואַסער פון די עמערס, שטום אַרײַנשטופן אין די בוזעמס די שטיקער חלה, וואָס מען פלעגט זיי געבן אום שבת; דער פאָטשטאַליאָן, וואָס פלעגט אונז ברענגען אַ בריוו, אָפּנעמען זײַנע פיר קאָפּיקעס, זיך אָפט מאָל צוזעצן אַ ווילע צום טיש, וועלן די מאַמע פלעגט אים מכבד זײַן מיט אַ גלעזל בראָנפן און אַ צוקער־לעקעך אָדער אַ שטיקל „אײַנגעמאַכטס" צום פאַרבײַסן; די שוין דערמאָנטע אַנדערע יולקע, די שיקסע פון גאַס, וואָס פלעגט זײַן אַן אָפּטע אײַנגייערין אין שטוב, אויס־

צוהעלפן דער שרת אין דעם ריין־מאַכן, אַרויסטראָגן די צעבערס, וואָשן די דילן, אויסמעלקן די בהמה וכדומה.

די דאָזיקע יולקע איז שוין געווען כּמעט אינגאַנצן „אַסימילירט" מיט דעם „הערשנדיקן" פאָלק. זי האָט געריידט די „הערשנדיקע שפּראַך פון דעם לאַנד" — יידיש — און דווקא אַ גאַנץ פיינעם יידיש, מיט רעכט יידישע געפּעפּערטע ווערטלעך. זי איז שטענדיק געווען — איך ווייס ניט פאַרוואָס — אין אָפּענער אָפּאָזיציע צו ניעשצערן און פלעגט אים נישט פאַרגינען קיין איבעריקן ביסן. אַז מען פלעגט איר הייסן אַוועקטראָגן ניעשצערן עפּעס פון טיש אָדער אַן אַלטן קאָפּטאַן, וואָס וואָלט אים נאָך געטויגט, פלעגט זי אַלע מאָל פּראָטעסטירן:

— דאָס אים, דעם שיכור? אַ גרויסע מצווה, ווי אַ הונט צום שמד!

(ניעשצער האָט ליב געהאַט דעם ביטערן טראָפּן, אָבער קיין שיכור, מוז איך למען האמת באַמערקן, איז ער אייגנטלעך ניט געווען).

און אַז ניעשצער פלעגט אין אַרום־פּסח־צייט זיך צופיל אַרומדרייען מיט זײַן פּיפּקע אין דער שרתעס שטוב, וואו עס זײַנען געשטאַנען, אַרומגעדעקט מיט שמאַטעס, די פּסחדיקע בוריקעס, פלעגט שוין יולקע, ליגנדיק אויף אַלע פיר און וואָשנדיק די דילן אין עס־צימער, אויפהויבן אַן אויפגערודערטע דעם קאָפּ און פלעגט מיט אַן איבערגעשראָקענעם קול מתרה זײַן דער שרת:

— זע, זע, סאָסיע! דער ערל דרייט זיך שוין דאָרטן אַרום די בוריקעס! ער וועט דיר אָנמאַכן חמץ!

און ווען אַפילו ניעשצערס נאָמען איז דערבײַ נישט דערמאָנט געוואָרן, פלעגט ער אָבער פאָרט פאַרשטיין, וועמען מען מיינט, און פלעגט אַ שטאַרק באַלייִדיקטער ענטפערן:

— טשעווע: כאָמיעץ! ראָזוויע יאָ ניע זנאיו? — און פלעגט נאָך דערצו זיך אויסשעלטן דווקא מיט אַ יידישער קללה, וואָס האָט אין זײַן מויל געקלונגען ארויפּ צוראָבעטן זיך אויף אַ נגיד. אָבער אויך מיר האָבן געלעבט אין יענער האַלב נאַטירלעכער שפּע, אין וועלכער עס לעבט אַ מיטעלער פריץ אין שטאָט, וועמען „זײַן" הויף שטעלט צו מכל טוב. אויך בײַ אונז אין הויף איז געשטאַנען אַ גרויסער שפּײַכלער, אָנגעלאָדן מיט כּל המיני עסנווארג. אַפילו אַ פערטל אָנקער פּאָרטוויין פון ריגע האָט נישט געפעלט און אַ געריכטערטער לאַקס (אויך פון ריגע) איז געהאַנגען אין ברעטלעך פון באַלקן. אין וויינטער־צייט פלעגט אָמאָל אַריינפאָרן אַ שליטן אויפן הויף און ברענגען זעק מיט געפרוירענע פיש, פון די קלענסטע „סניעטקעס" ביז די קלאָפּטער־לאַנגע קאַרפּן

און העכט. דאָס האָט דער זיידע, פֿאַרבייפֿאַרנדיק עפּעס אַן אָזיערע, אָפּגע־
קויפט אַ פּאָר פּוד פיש און אַריינגעשיקט צו אונז און געלאָזט אָנזאָגן, אַז די
טעג וועט ער בײַ אונז זײַן צו גאָסט און אַז מען זאָל פּאַר אים קאָכן מילכיקע
קרויט מיט סניעטקעס, אַ מאכל, וואָס ער האָט שטאַרק ליב געהאַט.

און אַן אָנדערש מאָל — אין אַן אָנהויב ווינטער — פֿלעגט דער זאָל
פֿאַרוואָנדלט ווערן אין אַ וואַרשטאַט פון רויכווארג, וואו דער סקאָרניאַק
פֿלעגט פון בלאָמען וועלף, טכורירן, פוקסן, סויבל און פיי צושנײַדן אַ וועג־
פוטער און אַ שטאָט־פוטער פּאַרן טאַטן און אַ „סאַלעפּ" מיט אַ סויבלענעם
קאָלנער פּאַר דער מאַמען און פייענע פוטערלעך פּאַר דעם קליינווארג.

געווייס ניט אַלע פון דעם „הערשנדיקן פּאָלק" האָבן געלעבט אין אַזאַ
רחבות. עס זײַנען געווען אויך אָרעמע יידן — „אפשר" מער אײדער רײַכע.
אין אונזער משפּחה אַליין איז געווען אַ היפּשע מחנה קבֿצנים, סײַ פון דעם
פּאָטערס, סײַ פון דער מוטערס צד. שטענדיק פלעגט בײַ אונז אין שטוב זיך
אַרומבלאָנקען איינער פון די אָרעמסטע קרובים און ניט זעלטן עטלעכע מיט
אַמאָל. זיי פלעגן שלאָפן אויף די „דיוואַנעס" און „טאָפּטשאַנעס" פון זאָל און
פון עס־צימער אָדער גאָר אויף צונויפּגערוקטע שטולן. דער „פּעטער שלמה"
פון ארץ־ישראל איז אָזוי בײַ אונז אָפּגעווען אַ גאַנצן ווינטער, געזעסן תּמיד
אויף קישעלעך אויפן דיוואַן אין זאָל, די פּיס אונטער זיך מעשה טערק. אין
שטוב האָט מען תּמיד געזעדט פון די נויטן און וויטאָגן פון דעם אָדער
יענעם קרוב: דעם דאָרף מען חתונה מאַכן, פּאַר דעם — נדן צונויפּקלײַבן,
יענעם — עפּענען אַ קרעמל צי עפּעס אַן אַנדער מחיה. און איך בין זיכער,
אַז אונזער הויז איז אין דעם פּרט ניט געווען קיין איבעריק גרויסער אויסנאַם
פון אַלע אַנדערע בעלי־בתּישע, נגידישע און גבירישע הײַזער. כּמעט אין
יעדער משפּחה, וואָס האָט געהאַט אַ פּאָר גבירים אָדער פּאַרמעגלעכע בעלי־
בתּים, האָבן אָרום זיי געלעבט צענדלינגער געזינדן פון אָרעמע קרובים. און
חוץ די אייגענע אביונים, חוץ דער אָרעמינקער „מומען", וואָס „ניט געבעטן,
אַליין געקומען" און וואָס האָט אינם לידל דערמאָנט דעם רײַכן קרוב, אַז
„אָרעם איז ניט גוט, לאָמיר זיך ניט שעמען פּאַר אייגענע בלוט" — חוץ זיי
זײַנען געווען מאַסן „פּרעמדע" קבֿצנים: בעלי־מלאָכות און פּועלים, מלמדים
און שמשים, לופט־מענטשן און קליינע קרעמערלעך. ניט צו פאָרגעסן די
גלאַט שלעפּערס אין בוכשטעבלעכן זינען פונם וואָרט, וואָס פלעגן אומגיין
איבער די הײַזער אַלע ערב־שבּת, ערב יום־טוב און ערב ראש־חודש. אין די טעג
פלעגט זיך דאָס טירל פון אונזער הויף־גאַניק ניט צומאַכן: איין מחנה אָרויס,
די אַנדערע אַרײַן.

ווי בײַ יעדן פּאָלק, צו יעדער היסטאָרישער צײַט, זײַנען אויך בײַ אונז
געווען אָרעמע און רײַכע: אַ סך קבֿצנים און וויניק גבירים. אָבער עס איז
נאָך ניט געווען קיין קלאַסן־צעשיידונג, קיין קלאַסן־קעגנזאַץ און קיין קלאַסן־
קאַמף, וואָס האָט זיך ערשט באַוויזן אַ סך שפּעטער, מיט דער אַנטוויקלונג

פון דער יידישער ארבעטערשאפט. מען האט דעמאלט גאנץ געוויס געקענט ריידן פון א נאציאנאלער, עקאנאמישער סאלידאריטעט פון דעם גאנצן פאלק, ווייל די גאנצע יידישע באפעלקערונג — ווייניקסטנס אין אונזער געגנט — איז באמת געווען איין אינהייטלעכער לעבעדיקער ארגאניזם...

א וויכוח מיט מיין זיידן וועגן גלות און סאציאליזם*)

די „אומלעגאלע" אורחים, וואס האבן געדארפט פארבינדן דעם „תשועת ישראל" מיט דעם נייעם עקזעקוטיוו־קאמיטעט פון דער פארטיי „נאראדנאיא וואליא", זיינען באלד נאך מיין זען זיך מיט זיי אוועקגעפארן אויף א זייער לאנגער און שווערער נסיעה. מען האט למפרע געקענט דערווארטן, אז דער ענטפער פון דעם קאמיטעט וועט ניט אנקומען אזוי גיך. איך האב אבער געהאפט, אז ער וועט ארייננטרעטן אין צייט, ד"ה, ווען אלע מאנוסקריפטן וועלן שוין זיין צוגעגרייט פאר דעם ערשטן ביכל פון דעם זשורנאל. ער איז אבער אנגעקומען א היפש ביסל שפעטער: ערשט אין א קנאפן יאר ארום נאך אונזער באגעגעניש, אין אנהויב זומער 1886.

אין אט דעם יאר זיינען דערווייל פארגעקומען א פאר וויכטיקע פאסי־רונגען אין מיין לעבן.

מיינע ארבעטן אין דעם זומער 1885 האבן זיך באווועגט אין די זעלביקע ליניעס ווי פריער, נאר מיט א נאך שטארקערן ברען, דער עיקר די ארבעט פאר דעם זשורנאל. זי האט געקענט איצטער געפירט ווערן אין נאך באקווע־מערע באדינגונגען, ווייל דעם זומער איז כמעט קיינער פון די דערוואקסענע אין דער פאמיליע ניט געווען אין דער היים. דער פאטער און דער ברודער באריס זיינען געווען געשעפטלעך אין ריגע. די מוטער און, דאכט מיר, אויך מיין ברודער „מוטע" זיינען געווען אין דובעלן, אין די ים־בעדער. אין דער היים זיינען געבליבן נאר די שוועסטער ראזע און דאס קליינוואַרג. די באלע־באטישקייט האט געפירט דער זיידע, שוין אן אלמן, וואס האט פריער געוואוינט אין א הויז בייַ אונז גופא אויפן הויף, און האט זיך איצטער אריבערגעקליבן צו אונז. פרעמדע פלעגן זעלטן ארייננקומען, חוץ קאליאן, וואס פלעגט זיין אן אפטער ארייננגייער. ער פלעגט מיר אבער ניט שטערן אין מיין ארבעט. ער פלעגט דאס רוב פארברענגען מיט שוועסטער ראזע און מיט דעם זיידן. מיט וועמען פון זיי מיט מער אינטערעס — ווער וויס?

איין מאל, אזוי אין יולי־צייט, בין איך אין א הייסן נאכמיטאג געקומען א פארמאטערטער אהיים. אין שטוב איז קיינער ניט געווען. די טיר אין מיין צימער איז געווען פארמאכט. איך עפן אויף און גיי ארײַן, ערשט עס שטייט אין מיטן צימער א גרויסער קאסטן, און דער זיידע מיט שלמהן פאקן אהין אלע ביכער פון מיין ביכער־אלמער.

*) געדרוקט אין „זכרונות פון מיין לעבן", באנד II.

— וואָס טוט איר דאָ? וואָס איז געשען?

דערצײלט מיר דער זיידע, אַז דאָ איז נאָר וואָס געווען לאָכאָווס שוועסטער (וויערא) און געהייסן אָנזאָגן מיר, אַז איך זאָל תיכף ומיד אָפּריניקן אַלע אומלעגאַלע זאַכן („טריפהנע זאַכן", האָט זיך דער זיידע אויסגעדריקט). די נאַכט זײַנען געווען „אָביסקעס" (הויז־זוכונגען), און מען וועט מסתמא קומען אויך צו מיר.

— ניטאָ בײַ מיר קיין „טריפהנע" זאַכן! שלמה, שטעלט אַלץ אַרײַן צוריק! — האָב איך אַרויסגערעדט אין כּעס און בין אַ ברוגזער אַרויס אין גאָרטן.

אומלעגאַלע זאַכן זײַנען בײַ מיר דעמאָלט דווקא געווען אַ היפּש ביסל, אי מײַנע אייגענע, אי פרעמדע. אָבער זיי אַלע האָב איך מיך געמיט צו האַלטן „אויפן ברעג", בײַ שלמהן. פון דאָרטן בין איך דאָס טאָקע געקומען אהיים, אַ פאַרמאַטערטער, שלעפּנדיק זיך אונטער דער באַקנדיקער זון איבער דעם וויסטן ברעג. אין כּעס האָב איך אָסור געהאַט וואָס צו זיין. אויך שלמה האָט ניט געקענט זײַן זיכער, צי האָב איך ניט עפּעס געלאָזט בײַ זיך. און אויסזאָגן דעם זיידן, וואו איך האַלט די פאַרווערטע סחורה, האָט ער אויך ניט געטאָרט. ס'איז טאָקע געווען די קליגסטע זאַך — אַוועקצונעמען אַלץ ביז מײַן קומען.

איך בין ווידער אַרײַן אין צימער און האָב מיך געמיט אין אַ גוטמוטיק־פרײַנדלעכן טאָן צו פאַרגלעטן מײַן אומבאַרעכטיקטן אויפברויז.

באַלד האָבן מיר זיך געזעצט טרינקען טיי אין דרויסן. שלמה איז אַוועק, און איך בין געבליבן מיטן זיידן. ווי אַלע מאָל בײַם טיי טרינקען, האָט דער זיידע געקוקט אין אַ „ספר" און איך — אין אַ „בוך". אין אַ ווײַלע אַרום האָט דער זיידע אַוועקגעלייגט דעם ספר און האָט אָנגעהויבן רײַדן.

אים איז זייער געפעלן געווארן לאָכאָווס שוועסטער. „זייער אַן איידעלע צורה". און אויך ניקאָלאַי סעווריאַנאָוויטש (קאָליא) איז זייער אַן אידעאַלער מענטש. עס איז באמת אַ תּענוג מיט אים צו פאַרבּרענגען.

און פלוצלינג האָט ער אָנגעהויבן אין אַ האַלבן טאָן:

— מיינסט, איך פאַרשטיי ניט, וואָס פאַר אַ חברה־לײַט איר זײַט? אָבער דאָס גראָד פאַרשטיי איך ניט בײַ דיר. ווי פֿאָרט זיך דאָס בײַ דיר? דו האָסט דאָך די תּקווה ניט פאַרלוירן...

— וועלכע תּקווה, זיידע?

— אויסגעלייזט צו ווערן פון גלות. איך בין זיכער, דו האָסט זי ניט פאַרלוירן. איז ווי פֿאָרט זיך דאָס מיט דײַן אַרבּעט בײַ זיי? אָדער... גלויבסטו שוין מער ניט?

מײַן קלוגער זיידע האָט אַרויפגעלייגט דעם פינגער גראָד אויף דעם סאָמע צענטער פון דער פראָגע, וואָס האָט מיך אַזוי לאַנג געפּלאָגט: „פֿאָרט זיך" דאָס? און ווי זאָל זיך דאָס „פֿאָרן"?

איך האָב געגומען דערקלערן אים מײַן שטאַנדפונקט.

די „תקווה" האָב איך געוויס ניט פאַרלוירן. אָבער אויסלייזן זיך פון גלות דאַרף מען אין דעם גלות גופא. איך געדענק ניט נאַטירלעך די פּרטים פון מיינע דעמאָלטיקע רייד. איך געדענק אָבער גוט, אַז איך האָב ביטער געוואָרט וועגן די יידישע פּרנסות און וועגן אונזער עקאָנאָמישער ראָלע אין לאַנד, אַזאַ שעדלעכער פּאַר די אַרבעטנדיקע מאַסן. דערבּיי האָב איך געמוזט געבן דעם זיידן אַ שטיקל „אַגיטאַציע" אין הלכות סאָציאַליזם. איך האָב דערקלערט די מאַרכסישע יסודות פון דעם סאָציאַליזם און פּאַרוואָס מען מוז אָפּשאַפן „מיין און דיין", פון וואַנען עס נעמען זיך אַלע פלאָגן און פּוירעניות אין אונזער אָלעמענס לעבן. איך האָב באַגיסטערט געשילדערט דעם גרויסן אויפטו, וואָס די סאָציאַליסטן האָבן אויפגעטאָן.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ דיסקוסיע, וואָס איז אַוועק אין אַ ליניע, אויף וועלכער איך האָב זיך בשום אופן ניט געריכט. איך געדענק, ווי אין מיטן פון אונזער אַמפּערן זיך האָט דער זיידע אויסגעשריען:

„זיי קומען אונז לערנען יושר? אונז? אונז דאַרף מען דערקלערן וועגן אָפּשאַפן 'מיין און דיין'? אָט, נאָ, זע, וואָס דער 'ספר יוחסין' זאָגט".

דער זיידע האָט אויפגעמישט אַ בלעטל אין דעם „ספר יוחסין", אין וועלכן ער האָט פריער געלייענט און וואָס איז געליגן לעבן אים. איך טראַכט איצטער: איז דאָס געווען אַ מערקווערדיקער צופאַל, וואָס דער זיידע האָט גראָד דעמאָלט געקוקט אין דעם „ספר יוחסין"? אָדער האָט ער מיט אַ כּוונה געמוזט יענעם ספר, גרייטנדיק זיך אויף אַ שמועס מיט מיר? אָבער אין דעם בלעטל, וואָס דער זיידע האָט מיר אונטערגעטראָגן, איז באמת געשטאַנען עפּעס אַזוינס, וואָס איז פאַר מיר געווען אי לגמרי אומדערוואַרט, אי זייער מערק־וועדיק.

דאָס אויסזען פון בלעטל, מיט די צוויי עמודים אין רש"י־כּתב, האָט זיך אויף אייביק אײַנגעקריצט אין מײַן זכרון. איך האָב איצטער ניט דעם „ספר יוחסין" אונטער די הענט. איך געדענק אָבער, אַז די שטעלע, וואָס איך האָב געדאַרפט איבערלייענען, האָט דערציילט, ווי אַזוי איינער, אַ ר' צדוק, פון די בית שמאי, האָט געגרינדעט אַ חברה מיט דעם נאָמען „איסיים", וואָס האָבן געלעבט נאָר פון יגיע כּפּים און האָבן אײַנגעפּירט בײַ זיך דעם פּרינציפּ פון „כּיס אחד לכולנו" (איין קאַסע פאַר אַלעמען).

אָבער: דער „ספר יוחסין" האָט געמאַכט אַ היסטאָריש זייער באַדײַטזאַמען טעות: ר' צדוק פון בית שמאי האָט געגרינדעט ניט די פּאַרטיי פון די איסיים, נאָר די פּאַרטיי פון די „קנאַנים" („זעלאָטן"). איך האָב אָבער דעמאָלט פון דער יידישער געשיכטע אין דעם בית־שני ניט געוואוסט אָפּילו אַ „צורת אות", און אָט די היסטאָרישע ידיעה האָט אויף מיר געמאַכט אַ געוואַלדיקן רושם. איך בין געווען שטאַרק פאַרטיפט אין דער שטעלע, וועלכע איך האָב איבער־געלייענט נאָך אַמאָל. און דער זיידע האָט דערוויל נאָך מער מסביר געווען דעם ענין.

— דו פֿארשטייסט? פֿרומע יידן... פון די בית־שמאי... פון די פֿרימסטע! און — כּיס אחד לכולנו!

דאָס איז פֿאַר מיר באמת געווען די אומדערוואַרטסטע נײַס! עס איז, ווי מען וואָלט אויפגעהויבן אַ קליין ברעגעלע פֿאַרהאַנג פון אַ וועלט, אינגאַנצן אַ פֿאַרשטעלטע פֿאַר מיר. דער זיידע אָבער האָט ווײַטער געריידט:

— און אונזערע נביאים? האָבן זיי זיך ניט אָנגענומען פֿאַר די אַרעמע־לײַט? „הוי, משיגי בית בבית ושדה בשדה". האָסט פֿאַרגעסן? און אונזער דאָוונען! „ויעשו כולם אגודה אחת": איין אגודה פון דער גאַנצער וועלט!

און נאָך אַזעלכע ציטאַטן האָט ער געבראַכט. איך האָב געקוקט אויף דעם זיידנס שיינעם פּנים מיט דער גרויער באָרד, מיט דעם אויפגערודערטן באַגײַסטערטן אויסדרוק אין געזיכט. מײַן זיידע איז ניט געווען קיין „למדן". סוף־סוף: אַ געווענליכער „קאָנדיטאָר", אַ בעל־מלאָכה. ווי לאַנג צוריק איז דאָס, וועט ער איז נאָך געשטאַנען מיט דעם ווײַסן פֿאַרטעך אין זיין „מאַטערסקאַיאַ" און האָט געריבן מיט אַ גרויסן הילצערנעם „שטויסער" אין אַ גרויסן שטיינערנעם „שטייסל" די ראָזעווע מאַסע פֿאַר „צוקערקעס"! און דאָס האָט געלעבט אין זײַן נשמה! איך בין געזעסן, ווי פֿאַרפֿלעפּט, שלינגענדיק זײַנע ריידן, וואָס האָבן מיך אָנגעפּילט מיט ליבע און באַוואונדערונג צו אים.

די ציטאַטן, וואָס דער זיידע האָט געבראַכט, זײַנען ניט אַלע געווען נײַ פֿאַר מיר. אַ פּולע פון זיי האָב איך אַמאָל אַליין געוואוסט, הגם איך האָב זיך קיינמאָל ניט אַרײַנגעטראַכט אין זיי. אָבער קיין איינע פון זיי איז פֿאַר מיר ניט געווען אָזוי אומדערוואַרט נײַ, ווי דער קורצער באַריכט אין דעם „ספר יוחסין" וועגן די פֿרום־יידישע קאָמוניסטן, די איסיים.

איך האָב געלאָזט דעם זיידן זיך אינגאַנצן אויסריידן. ערשט דעמאָלט בין איך געקומען צו זיך און בין אַרויס מיט מײַן „מענה לשון". יאָ, אמת. דאָס זײַנען אַלץ זייער שיינע זאַכן. אָבער! אָבער ווי לעבן מיר? וואָס טוען מיר? איך בין מודה, אַז שוין אונזערע איסיים האָבן געוואוסט דעם אמתן אמת און האָבן זיך געמיט דורכצופירן אים אין זייער אייגענעם לעבן. אָבער וואָס איז מיט דער גאַנצער וועלט, דרויסן פון זיי? און וואָס ווייסן מיר פון זייער לעבן און שטרעבן? ס'איז דאָך אַ נפקא מינה צווישן די פרומע ערלעכע יידן, וואָס גלויבן אפשר אויך אין דעם יושר פון דעם סאָציאַליסטישן אידעאַל, און די איצטיקע סאָציאַליסטן. וואַרטן אויף אַ „באַחרית הימים", וועלן משיח וועט קומען, וועט אומעטום דורכפירן די סאָציאַלע גערעכטיקייט, און דערווײַל לעבן פון דעם פרעמדנס האַרעווניע איז איין זאַך, און מיט די אייגענע פוחות שוין איצטער קעמפן פֿאַר דער פֿאַרווירקלעכונג פון דעם יושר איז אַ גאַנץ אַנדער ענין.

און אָט דער ענין פֿאַרט זיך זייער גוט מיט מײַן יידישקייט. די סאָציאַליסטישע פֿאַרטיי איז אַ פֿאַרטיי פֿאַר אַלע פעלקער. אויך פֿאַר יידן. דאַרפן אויך זײַן יידישע סאָציאַליסטן, וואָס וועלן אויך צווישן יידן אַרבעטן, ווי יידן,

פּאַר דעם זעלביקן ציל. און דאָס איז, וואָס איך האָב אין אויג. „זיי" קענען ניט אַרבעטן צווישן אונז. דאָס דאַרפן מיר אַליין טון. קעמפן אָבער פּאַר אַלעמענס באַפרייאונג דאַרפן מיר אינאיינעם מיט זיי. אַליין קענען מיר ניט אויסקעמפן די באַפרייאונג.

נאָך קיינמאָל אין מײַן לעבן האָב איך ניט געזעדט מיט מײַן זיידן אַזוי אָפן און אַזוי אינטים. און קיינמאָל איז אונזער ליבע אייניק צום אַנדערן ניט געווען אַזוי שטאַרק, ווי אין יענע פּאָר שעה, ווען מיר האָבן אַזוי פּאַרבראַכט בײַ שטערן האָבן זיך געזומען באַווײַזן, און דער זיידע האָט זיך אויפגעהויבן גיין אין מײַן דאַווענען מעריב. מנחה האָט ער צוליב דעם געשפּרעך דורכגעלאָזן.

— איך וועל דאַרפן צוליב דיר שטיין צוויי שמונה־עשרהס! — האָט ער באַמערקט, ווי מיט אַ פּאַרוואורף.

אויפהויבנדיק זיך, האָט ער אַרויפגעלייגט זײַן האַנט אויף מײַן אַקסל, ווי כלומרשט אַנשפּאַרנדיק זיך. אָבער איך האָב געשפּירט, אַז דאָס איז געווען אַן אויסדרוק פון ליבע און צוטרוי.

איך בין געבליבן זיצן אַליין אין אויפגעראַמטער, געהויבענער שטימונג פון דער נײַער איבערלעבעניש. אויך בין איך געווען צופרידן מיט דעם וויכוח און מיט מײַן באַשיימפּערלעכן טריאומף.

איך האָב געזען פּאַר זיך די הויכע געשטאַלט פון מײַן זיידן, זײַן הדרת פּנים, מיט די פּאות און דער יאַרמולקע, מיט דעם גאַנצן ליבן געזיכט זײַנעם. און עס האָט זיך מיר געטראַכט: אָט איז אייגער פון די בעסטע קינדער פון אונזער פּאָלק, אין תּוך — די פּאַרקערפּערונג פון אונזער פּאָלק, דעם ניט פּאַרהאַוועטן, דעם ניט פּאַרשמײַעטן אין מקח וממכר. זײַנען מיר ווײַט אייגער פון דעם אַנדערן? איך האָב געפּילט, אַז אין תּוך איז דער זיידע סאָלידאַריש מיט מיר. מיר זײַנען בײַדע אין תּוך איינס. מיר האָבן בײַדע דעם זעלביקן גלויבן: דעם גלויבן אין אַ ליכטיקער צוקונפט פּאַר גאָר דער מענטשלעכער וועלט.

און שיין האָט זיך אין מיר דעמאָלט פונאַנדערגעבליט דער גלויבן אין אונזער פּאָלק.

די מעשה אָבער מיט די איסיים איז אַרײַן טיף אין מײַן געמיט און האָט געזומען וועקן אין מיר געדאַנקען, וואָס זײַנען מיר בײַ צו יענער צײַט געווען לגמרי פרעמד.

וויקטאָר טשערנאָוו

ש. אַנ־סקי – ראַפאַפּאָרט*

אין דער שווייץ, וואו איך האָב געהאָפט צו געפינען, לויט דער אַמאָליקער טראַדיציע, דאָס „האַרץ און דעם מאַרך" פון דער רוסישער רעוואָלוציע, האָב איך פאַר מיינע פֿלענער געפונען אַ גאַנץ שוואַכן אָפּקלאַנג. דאָ זײַנען געווען די אַליינהערשער די סאָציאַל־דעמאָקראַטן־מאַרקסיסטן, מיט זייער דעמאָלטיקן לאָזונג וועגן „אידיאָטיזם פון דאָרפישן לעבן", וואָס איז ווי אַן אונטערוואַסער־פעלז, אָן וועלכן ס'איז אַלע מאָל צעשמעטערט געוואָרן די רוסישע רעוואָלוציע. מיינע פֿערספּעקטיוון, וואָס איך פלעג אַנטוויקלען, פלעגט מען גאַנץ אָפּט באַ־געגענען ווי אַן אילוזיע, וואָס איז באַדעקט מיט שטויב פון דורות. די ערשטע צײַט בין איך געווען שטאַרק אַנטוישט. אָבער אַ גרופּע יונגע סטודענטן, מײַן פרויס פרײַנד, האָבן מיר געגעבן שטאַרקע האָפענונגען: אין פאַריז וועט מען אפשר אַנדערש זיך באַציען צו מײַנע פלענער. דאָרטן האָבן זיי אַ מערק־וועלדיקן און זייער אַ סימפּאַטישן מענטשן — אַליין אַ ייִד, אָבער ער פאַר־מאָגט אַ נשמה פון אַ רוסישן „נאַראָדניק", אַ תּלמיד פון גליעב אוספענסקי, זײַן נאָמען איז סעמיאָן אָקימאָוויטש אַנ־סקי. מען דאַרף נאָר מיט אים פאַר־פירן אַ קאָרעספּאָנדענץ. איך מוז זיך מודה זײַן, אַז איך האָב דערויף קיין גרויסע האָפענונגען ניט געלייגט. אָבער אָט קומט מען מיר אָנזאָגן אַ בשורה:

— אַ בריוו פון פאַריז! סעמיאָן אָקימאָוויטש האָט זיך אָפּגערופן און נאָך ווי אַזוי! ער קומט תּיכף צופאָרן צו זען זיך מיט אײַך און זיך אַדורכרייַדן וועגן אַלץ. קיין זאַך איז בײַ איצט אים אַזוי ניט געווען צום האַרצן, ווי אײַער ענין. ער רײַסט זיך פשוט צו זען אײַך ווי אַן אייגענעם. ער האָט אַ פלאַן וועגן דעם — אויף וועמען אין דער עמיגראַציע קענט איר און דאַרפט זיך שטיצן; די עמיגראַציע קען ער בעסער ווי ווער ניט איז. ער ראָט אײַך אָבער זייער: בײַ וואָנען איר וועט זיך זען מיט אים, זאָלט איר זיך אָפּהאַלטן פון וואָסערע ס'איז באַשלוסן, וואָס וואָלטן אײַך געקענט בינדן!

ס'איז לײַכט זיך פאָרצושטעלן, מיט וואָס פאַר אַן אינטערעס איך האָב נאָך דעם געווארט אויף מײַן באַגעגעניש מיט אים...

*) געדרוקט אין „יידישע טוער אין דער פּאַרטיי סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן" פון וויק־טאָר טשערנאָוו.

דער געקומענער איז געווען אַ בריט פֿלייציקער, פּעסט געבויטער מאַן מיט האַנט־מוסקולן ווי בײַ אַ שוואַרץ־אַרבעטער; אַ בריט פּנים, אַ סאָלידע, טיפּיש־יידישע, אַבּיסל אַ הויקערדיקע נאָז, ברענענדיקע אויגן, טיף אין שטערן. די באַקן אָבער אײַנגעפֿאַלן, צוליבן שטאַרק געבויגענעם קערפּער האָט זיך געקענט דאַכטן, אַז אויך דאָס האַרץ איז אײַנגעפֿאַלן. וועג ער פֿלעגט זיך פֿאַרטראַכטן, האָט זײַן געזיכט באַקומען עטוואָס אַ טראַגישן אויסדרוק. ס'האָט עפּעס געפּעלט אין אַזאַ פּנים. און איך האָב אַ טראַכט געטאָן: אויב מען זאָל צו דעם פּנים צוגעבן אַ בריטע גרויע באָרד — וואָס פֿאַר אַ מאַיעס־טעטישער אויסזען פון אַ ביבלישן נביא ס'וואָלט זיך באַקומען!

וואָס איז דאָס עפּעס פֿאַר אַ סעמיאָן אַקימאָוויטש, און דערצו נאָך מיט אַ ניט נאַטירלעכן צוגאָב־נאָמען אַנ־סקי! ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זײַן געבוירן־נאָמען איז אַ פֿשוטער און אַ נאַטירלעכער — סאָלאָמאָן ראַפֿאָפּאָרט! אָט דאָס איז גאָר אַנדערש: אַן אמתער רב שלמה וואָלט דאָס געוועזן! ס'האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז חוץ אַ רב שלמה זיצט נאָך אין אים אַ נישקשהדיק שטיפּעריש שדל...

געווײַנטלעך וועג לחלוטין פּרעמדע מענטשן באַגעגענען זיך צום ערשטן מאָל לויט אַ פּריערדיקער באַשטימונג, פֿילן זיי זיך אַבּיסל געהאָמעווועט, ניט באַקוועם. אָבער בײַ דער ערשטער באַגעגעניש מיט אַנ־סקין האָב איך לגמרי ניט געהאַט אַזאַ געפֿיל. ער איז גלײַך זיך באַגאַנגען מיט מיר ווי אַ פּולשטענ־דיקער אַריגינאַל און אַ לץ... אָדער ווי אַ שטיפּעריש יינגל אַן ערך 40 יאָר אַלט! ער איז געווען פֿונקט מיט 10 יאָר עלטער פון מיר: געבוירן אין 1863, איך — 1873...

בכלל פֿלעג איך גאָנץ זעלטן ווערן נאָענט מיט אַ מענטשן נאָך דער ערשטער באַקאַנטשאַפֿט, בין געווען זייער אײַבערקלײַבעריש צו ווערן מיט וועמען אויף „דו". אָבער מיט אַנ־סקין איז עס געוואָרן עפּעס ווי פון זיך אַליין, איך האָב גאָרניט באַמערקט, ווי אַזוי און ווען דאָס איז געשען. אַזאַ כאַראַקטער האָט ער שוין געהאַט — אַן אָפּענעס, אויפּריכטיקן, קינדעריש־פּרימיטיוון צוגאַנג צו מענטשן; אַ באַהעמע־מענטש, אַ קינסטלערישע נאַטור, באַוועגלעך, רירעוודיק, עקספּאַנסיוו, פֿלעגט ער ממש אײַך באַצויבערן מיט זײַן אָפּנהאַרציקייט. ס'פֿלעגט אָפּט טרעפֿן — ער קומט אַרײַן, הויבט אָן שיטן מיט ווערט־לעך און אַנעקדאָטן, לאַכט אַליין און אַלע מוזן לאַכן מיט אים. פֿלוצים ווערט ער גאָר אַן אַנדער מענטש — זיצט שטיל, פֿאַרטראַכט, ס'ווייעט פון אים אַ מאָדנע האַרציקייט — פון די טיפּע אויגן קוקט אַרויס אַן אומעט, דער אײַ־ביקער יידישער אומעט, אפשר אַן אָפּגלאַנץ פון דעם זעלביקן יידישן אומעט, וואָס זינגט אורעלטערן האָבן אויסגעדריקט, „זיצנדיק און ווײַנענדיק בײַ די טײַכן פון בבל".

און אין דער אמתן האָט מען גאָנץ גוט געקענט זען אויף דעם דאָזיקן נײַעם באַקאַנטן אונזערן, ווי ווײַט דער יידישער נאַציאָנאַלער טיפּ איז רײַך מיט

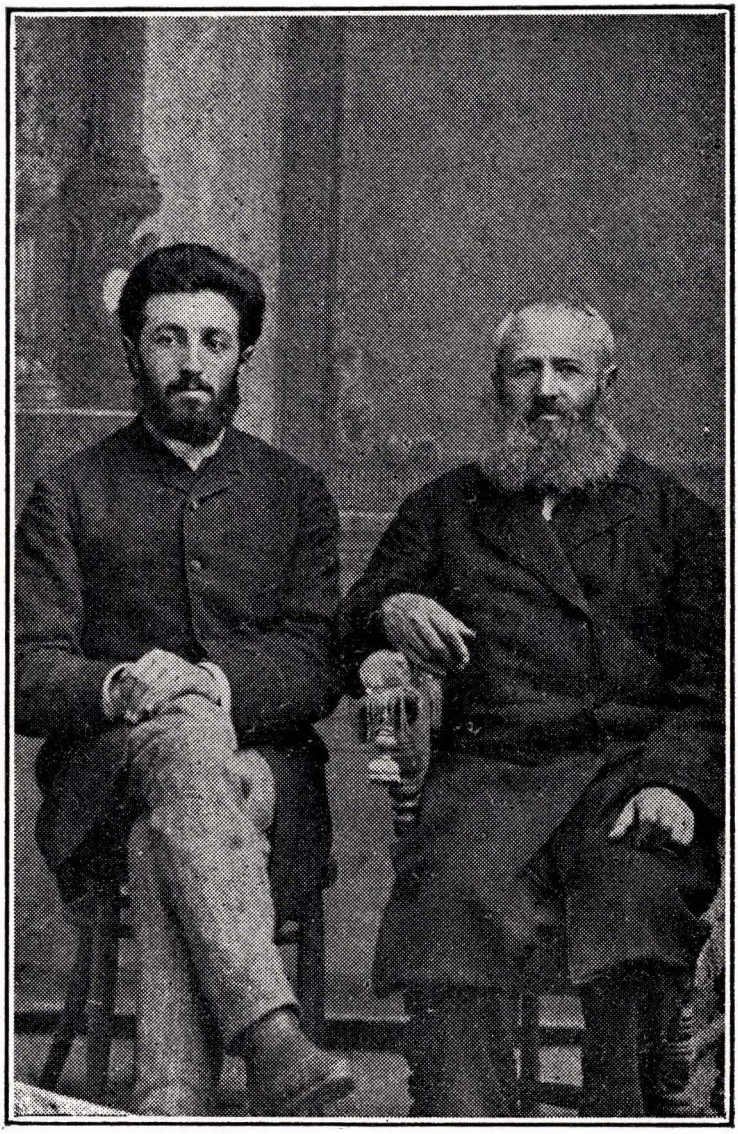

ש. אַנ־סקי און זיין פּאָטער

אינערלעכע סתירות און קאָנטראַסטן, וואָס אויסערלעך גיסן זיי זיך צונויף אין פיל־געשטאַלטיקייט. אומענדלעך טרויעריק און אין דער זעלבער צייט — אַ באַהאַלטענע לעבנסלוסט בלישטשעט אין אַלע זײַטן מיט פונקען פון שאַרפזין און הומאָר. פון אַלע אַנדערע נאַציאָנאַלע טיפּן איז ער דער סאַמע קאָנצענטרירטער און אייגנאַרטיקסטער — אָבער איינצײַטיק שיער ניט דער צום מערסטן קאָסמאָפּאָליטישער, מיט אַ נשמה אָפן פאַר אַלעמען; פאַרפאַנצערט מיט ניכטערן רעאַליזם און — טרוימעריש עקזאַלטירט, כּמעט פאַנטאַסטיש; קרענקלעך עגאָאיסטיש, אָבער שטאַרק געניגט צו אויסלאַכן זיך אַליין, מאַכן פון זיך אַן אַנעקדאָט; דאַכט זיך, אַז יעדע מינוט איז ער גרייט אַרויפצוואַרפן אויפן רוקן אַ וואַנדער־טאַרבע, נעמען אין האַנט אַ וואַנדער־שטעקן — אַ גאַנץ לעבן טרוימען וועגן אַ נײַעם ציון; פאַרמאָגט טאַלאַנט צוצוקלעפּן זיך צו פרעמדע פאָטערלענדער ווי צו אַן אייגענעם, און ווייסט ניט פון אַ העכערן גליק ווי „שטאַרבן אין ירושלים“...

אַריגינעל איז געווען די פיגור פון סעמיאָן אַקימאָוויטש אַנ־סקי, אַרי־גינעל איז אויך געווען זײַן פּערזענלעכער גורל.

נאָך גאָר אַ יונג בחורל, אויפן שוועל פון די 70־ער יאָרן, איז ער אַרײַנ־געצויגן געוואָרן אין דער השכלה־באַוועגונג, וואָס האָט זיך אויסגעדרייקט אין נעגירן אַלע אַלטע יידישע טראַדיציעס, דעם אַלטן לעבנסשטייגער, אָנהויבנדיק מיט דער משפּחה און ענדיקנדיק מיטן בית־מדרש. דאָס איז געווען אַ מין פאַר־שפּעטיקטער פראַנצויזישער וואָלטעריאַניזם מיט אַ געמיש פון אָרטיקן רוסישן ניהיליזם. די ראָלע, וואָס אין רוסלאַנד פון די 60־ער יאָרן האָבן געשפּילט די סעמינאַריסטן, האָבן אויף דער יידישער גאַס אויסגעפירט די ישיבה־בחורים. אָפּגעריסן צוליב די טראַדיציאָנעלע יידישע לימודים פון דער רו־סישער שפּראַך, ליטעראַטור און וויסנשאַפט, האָבן זיי זיך געריסן דערצו ווי צו אַ פאַרבאָטענער פרוכט, דאָס רוב געהיים פון די עלטערן. זיי האָבן גע־לערנט די רוסישע שפּראַך אָן אַ סיסטעם, אויף אַ פּרימיטיוון אופן, פשוט חזרנדיק גאַנצע זאַצן פון דער ליטעראַטור אויף אויסנווייניק, שלעכט פאַר־שטאַנען דעם אינהאַלט אָדער אים פאַרקריפּלט, געריבן אַזוי, אַז אמתע רוסן האָבן מיט גרויס שווערישקייט זיי געקענט פאַרשטיין. זיי פלעגן אויף אַזאַ אופן לייענען פושקינען, לערנען פיסאַרעוון, דיסקוטירן וועגן דעם אין דער לענג און אין דער ברייט, ווערן מיטגעריסן מיט די נאָאיוו־ראַדיקאַלע ראָמאַנען פון שעלער־מיכאַילאָוון, געפירט היציקע וויכוחים — ווער שטייט העכער: ער צי דאָסטאָיעווסקי. דאָס, וואָס זיי האָבן פאַרשטאַנען, האָבן זיי געשטערעבט גלײַך אַרײַנפירן אין לעבן, געריסן די משפּחה־פעדעם, וואָס האָבן זיי פאַרבונדן מיט דער „אַלטער וועלט“ און געוומען בויען דאָס לעבן אויף אַ נײַעם שטייגער...

— מיר האָבן, פאַרשטייט זיך, געלעבט אין אַ קאָמונע — פלעגט מיט אַ שמייכל דערציילן סעמיאָן אַקימאָוויטש— און ס'האָט געהייסן: מיר האָבן

אַלע גלײַך געהונגערט; קיין שטענדיקע געלט־מיטלען האָט קיינער פון אונז ניט פאַרמאָגט. פון צײַט צו צײַט פלעגט וועד באַקומען אַ לעקציע פאַר גראָשנס, אַ צופעליקן פאַרדינסט; אַ פּאָר רובל פלעגט אַרײַנפאַלן פון דער גימנאַזיסטן־קאַסע. מיר האָבן אין משך פון לאַנגע חדשים זיך געשפּײַזט בלויז מיט ברויט און טיי, אַמאָל איז דאָס אויך ניט געווען. צו אונזער אַרעמקייט האָבן מיר זיך באַצויגן ניט בלויז מיט פילאָסאָפישן ביטול, נאָר מיט שטאָלצן ענטוזיאַזם...

דאָס אַלץ איז געווען אין גײַסט פון יענער צײַט. סעמיאָן אַקימאָוויטש האָט מיר איבערגעגעבן, וואָס ס'האָט אים פּערזענלעך דערציילט דער באַוואוס־טער מיטגליד פון עקזעקוטיוו־קאָמיטעט פון „נאַראָדנאַיאַ וואָליאַ", לעוו האַרט־מאַן, וועגן דער צײַט פון זײַן יוגנט:

„געווען טעג, וועו מיר אַלע זעקס, וואָס האָבן געוואוינט אין איין דירה, האָבן פאַרמאָגט בלויז צוויי פּאָר שיך. פיר זײַנען געבליבן זיצן אין שטוב, וואַרטנדיק אויף די פּאָר שיך פון חבר, וואָס דאַרף צוריקקומען פון שטאָט; די צוויי פּאָר שיך האָבן געפּאַסט פאַר אַלע זעקס... מ'איז געשלאָפן אויפן דיל, דעם מלבוש צוקאָפּנס, אויף צײַטונגען אָנשטאָט אַ מאַטראַץ, געגעסן שוואַרץ ברויט מיט וואורשט, פאַרטרונקען מיט טיי". דער פירער פון דער קאָמונע האָט אַלעמען אויסגעגליכן אומאָפּהענגיק פון די פּערזענלעכע מיט־לען, וואָס וועד ס'האָט געהאַט. „טשערנישעווסקיס העלד (פון ‚טשטאָ דיעלאַט'?) ראַכמעטאָוו איז געווען פאַר אים אַ מוסטער, אים דאַרפן נאָכטון — האָט ער געזאָגט — אַלע פראָפּאַגאַנדיסטן־רעוואָלוציאָנערן".

כדי מיך פולקום צו איבערצײַגן, האָט נאָך סעמיאָן אַקימאָוויטש ציטירט פאַר מיר די זכרונות פון פאָנאַיעוון, ווי אַזוי נעקראַסאָוו האָט געלעבט אין איין צימערל מיטן קינסטלער דאַנענבערג: די זון איז געווען זייער זייגער, זיי האָבן זיך געשפּײַזט מיט אַביסל באָרשטש, געהאַט בלויז איין איינציקע פּאָר שיך, איין אויבערמאַנטל פאַר ביידן, אַזוי אַז זיי פלעגן אַרויס אין גאַס לויט דער רייַ נאָך!... ער אַליין, סעמיאָן אַקימאָוויטש, האָט זיך ניט געוויטיקט אין ספּעציעלע „פּרינציפּן" צו באַרעכטיקן אַזאַ אַרט לעבן. ס'האָט געהייסן גאַנץ פּשוט — ער איז געווען אָרעם און האָט מער גאָרניט געהאַט...

אַנ־סקי האָט געפּראָווט זײַן מזל צו זײַן אַ לערער. תלמידים האָט ער געזוכט צווישן די טיפּישע קליינבירגערלעכע עלעמענטן פון אַ קליין יידיש שטעטל. ס'האָט אים אָבער געשטערט זײַן אפּיקורסות, זײַן גויאישער אויסזען, ראַזירטע באָרד — דאָס האָט אָפּגעשטויסן פון אים די פרום־אַרטאָדאָקסישע עלעמענטן, דאָס הייסט כּמעט, אויב ניט אַלע, יידישע אינטעליגענטן פונם שטעטל. אין איין אָרט האָט אויף די יידן אָנגעוואָרפן אַ מורא זײַן רוסישע כרעסטאָמאַטיע — מ'האָט דאָס אָנגערופן „כריסטאָמאַטיע" און אַסאָציאירט מיט כריסטוסן... מ'האָט אים באָשולדיקט, אַז ער איז אַ מיסיאָנער, אַז ער וויל דערפירן די תלמידים זײַנע צו שמד אד"גל. אַ באַזונדערע סכנה האָט אים

געדראָט, וועלכן אַ יונגערמאַן פון די שטעטלשע „פרײַדענקער" האָט בײַ אים געגומען צום לייענען לילינבלומס „חטאת נעורים", וואָס איז דעמאָלט געווען די ביבל פון דער פרײַדענקערישער יוגנט. דער אַרטיקער רב, דערוויסנדיק זיך דערפון, האָט זיך שוין געגומען גרייטן אויסצורופן אַ חרם אויף אים. צום גליק איז „חטאת נעורים" געווען אײַנגעבונדן אינאיינעם מיט גאָרדאָנס „צוויי טעג און איין נאַכט", וואָס זײַן אינהאַלט איז לחלוטין אַן אומשולדיקער אין פאַרגלײַך מיט לילינבלומס אַפּיקורסישן פאַמפלעט, און די זוכער פון אַפּי־קורסות האָבן זיך ניט געקענט גוט אָריענטירן, ווען דער אייגנטימער האָט פון אײַנבונד אַרויסגעריסן דעם „חטאת נעורים" און געווויזן מער ניט ווי גאָרדאָנס ספר, פאַדערנדיק שטרענג פון די מוסרים זיי זאָלן אָנווײַזן דאָ יענע טריפענע ערטער, וועגן וואָס זיי האָבן אַזוי געוואַלדעוועט. די מוסרים זײַנען אָווק מיט חרפה. מ'האָט אויך געפונען זײַטלעך פון אַנ־סקיס טאָג־בוך, וואו ער זאָגט אַרויס זײַנע געדאַנקען וועגן די פאַגראָמען פון אָנהויב 80־ער יאָרן. מ'האָט אין שטעטל געשמועסט, אַז די פאַגראָמען — דאָס איז אַ שטראָף פון הימל פאַר די שלעכטע מעשים פון אַזעלכע יידן ווי סעמיאָן אַקימאָוויטש...

אָט אין אַזאַ אַטמאָספער האָט געאָטעמט דער יונגערמאַן, וואָס האָט זיך געריסן צו בילדונג און פראָגרעס. ניט קיין וואונדער, וואָס ער האָט לאַנג ניט אויסגעהאַלטן; אַ נײַע כוואַליע האָט אים מיטגעריסן — „דאָס גיין אין דאָרף אַרײַן צום פאָלק!" זײַנע האָפענונגען און דערוואַרטונגען האָבן זיך אַריבער־געטראָגן פון דער יידישער גאַס אויף די ברייטע פלייצען פון אַלגעמיין־רוסישן לעבן. דאָס גרויע וואָכעדיק לעבן פון יידישן קליינשטעטל האָט ער פאַרביטן אויף דער געהיימניספולער האַלב־פינסטערניש אין די זאָלק־ און קוילן־גרובן... איך מוז זיך מודה זײַן, אַז מיט אָט דעם לעצטן שטריך פון זײַן יוגנט־ביאָגראַפּיע האָט ער מיך פשוט איבערראַשט...

— גוט — האָב איך צו אים געזאָגט — אײַך האָט געצויגן „צום פאָלק", אָבער „פאָלק" האָט דאָך אין יענע יאָרן באַדײַט קודם־כל —דאָס דאָרף. דאָס „פאָלק" זיצט דאָך אויף דער ערד; פון וואַנען האָט זיך בײַ אײַך געקומען אַזאַ ווילדער געדאַנק — זיך באַגראָבן אונטער דער ערד?

דער ענטפער זײַנער איז געווען פשוט: אַלע פאַרשיידענע מיטלען און וועגן צו פאַרמאַסקירן די פראָפאַגאַנדע אין דאָרף, וואָס זײַנען באַנוצט געוואָרן אין די 70־80־ער יאָרן, זײַנען שוין גוט געווען באַקאַנט די שפּיאָנען און זשאַנדאַרמען פון דער פאָליטישער פאָליציי; זוכן און כאַפן רעוואָלוציאָנערן, וואָס באַהאַלטן זיך אונטער אַ מאַסקע פון אַ דאָרפישן לערער, אַ פעלדשער, אַ קאָנצעלאַריע־שרײַבער אין אַ וואָלאָסט אד"גל, איז שוין געווען אַ טאָג־טעגלעכע זאַך. מ'האָט געדאַרפט צוטראָכטן עפּעס נײַע וועגן! און אַזאַ שפּיצל איז אים טאַקע געלונגען: פאַר דער גאַנצער צײַט, וואָס ער האָט געאַרבעט אין די גרובן, האָט קיין איין בייז אויג אים ניט באַמערקט, ער איז פאַרפאַלן גע־וואָרן צווישן דער כמורנער מאַסע אונטערערדישע מענטשן. דער גאַנצער

כאַראַקטער פון אַזאַ אַרבעט האָט ניט דערלאָזט קיין שום געדאַנק וועגן עפּעס פאַלשקייט, פאַרמאַסקירן זיך, איבערקליידן זיך. אין דער צייט פון זײַן וואוינען אין שטעטל האָט ראַפאָפּאָרט, אַ ייד צווישן יידן, אַלעמען געשטאָכן די אויגן, געווען דער צענטער פון אַלעמענס נייגיר און חשדים; דאָ איז געווען פאַרקערט. צווישן די קוילן־גרעבער האָט מען אים געהאַלטן פאַר אַן אייגענעם. אַפילו זײַן נאָמען האָט ער פאַרלוירן און זיך גאָרניט געוויטיקט אין אַ פאַלשן פּאָס. די גרובן־אַרבעטער זײַנען שוין צוגעוואוינט, אַז צו זיי קומען אַרײַן אַלע אַזעלכע, וואָס האָבן ניט געפונען קיין „וועג אין לעבן".

...כ'האָב געהאַט פאַר זיך אַ שלימותדיקן און פאַרענדיקטן טיפּ פון אַ נאַראָדניק, מיט אַ פּסיכיק, וואָס איז ניט דורכגעפרעסן מיט סקעפּטיציזם, וואָס איז פאַרהאַרטעוועט קעגן דעם. איין מאָל האָב איך געפּרואווט דערגיין בײַ אים, צי איז די נאַראָדניטשעסטוואָ ניט געווען אַמאָל בײַ אים אַ מין געמיש פון דאָסטאָיעווישטשינע און ראַכמעטאָוושטשינע מיטן טאָלסטאָיזם, און צי איז דאָס ניט צונויפגעפאַלן מיט אַסקעטיזם, מיט זעלבסטפּיניקונג פונם גוף? ער האָט הייס קעגן דעם פּראָטעסטירט, האָט אָבער דאָך ניט געקענט לייקענען, אַז פון זײַן לעבן ווי אַ הייל־מענטש אין די גרובן איז ער אַרויס מיט אַ צעקאַליעטשעטן געזונט, מיט אָפּגעשוואָכטע כוחות און מיט ווייניקער ציינער, וואָס זײַנען אים אַרויסגעפאַלן פון סקאָרבוט (צינגאַ).

— דאָס בין איך דאָס אַ טאָלסטאָווץ, אַ צעדרייטער פון ראַכמעטאָוס שניט? — האָט ער פּראָטעסטירט. וואָס וואָלסטו געזאָגט וועגן דעם זעלבן לעוו האַרטמאַנען? בעת זײַן „גיין אין פּאָלק" האָט עמעצער פון די פּראָסטע פויערים דערקענט אין אים עפּעס אַ פּרעמדן און אַ רוף געטאָן: „העי דו, מוסיע!" דאָס האָט געמאַכט אַ גאַנצע איבערקערעניש אין זײַן נשמה: ער האָט אַלץ געוואָרפן, געמאַכט פון זיך אַן אמתן בראָדיאַגע און זיך אומגעקערט צוריק „אין פּאָלק" — אַן עכטער לומפּ, אַ טרעמפּ. הײַנט פאָוועל באָריסאָוויטש אַקסעל־ראָד? ער פלעגט אַרומזוכן אין פאָדאָליער גובערניע עפּעס אַ לעגענדאַרן רויבער, וואָס פלעגט צעטיילן צווישן אָרעמע אַלץ, וואָס ער פלעגט אָנרויבן בײַ רײַכע; ער האָט אָזאַ רויבער ניט געפונען און האָט געגומען פּריידיקן, אַז אַלע יידן מיט אַמאָל זאָלן זיך אַוועקלאָזן צוריק קיין פאַלעסטינע; ווער האָט דאָס געקענט דערוואַרטן פון אַ צוקונפטיקן מאַרקסיסט? און לעוו דײַטש? ער איז געווען אויפגעבראַכט צוליב קאַראַקאָזאוס אַטענטאַט: „ס'טייטש, אַן אַטענטאַט אויף אַזאַ גוטן צאַר — דאָס איז אַ פאַרברעכן!" און שפּעטער שוין, ווען ער האָט שוין פאַרלוירן זײַנע „צאַריסטישע" אילוזיעס, איז ער לאַנג נאָך געווען פול מיט כּעס און צאָרן, פאַרוואָס די רוסישע און אַפילו יידישע סאָציאַליסטן האָבן זיך געגומען „אויסקעמפן אַ קאָנסטיטוציע פאַר די וואַרשאַווסקיס, בראָדסקיס, פאָליאַקאָווס, גינצבורגס און זייער גלײַכן". און לאָמיר נעמען אָפּטעקמאַנען? כדי אינגאַנצן זיך „צונויפצומישן מיטן פאָלק", איז ער אָן אַ שום פּערזענלעכן נוצן פאַר זיך, פונקט ווי ער וואָלט געוואָלט אַליין

זיך פיניקן, אוועק און זיך אפגעשמדט! ניין, ניט בײַ מיר האָט מען געקענט זוכן משונהדיקע ענג, נאָר בײַ אונזער גאַנצן דור, ניט אויסגעשלאָסן אַזעלכע, וואָס מ'האָלט זיי פאָר אַ מוסטער פון פאַזיטיווקייט און זאַכלעכקייט!

נאָך די דאָזיקע צוויי צײַט־פּעריאָדן — אַ לערער און אַ גרובן־אַרבעטער — איז פאָר סעמיאָן אַקימאָוויטשן אָנגעקומען אַ דריטער: אַ ליטעראַרישער.

פאָר אַ שרײַבער האָט אים געמאַכט אַ צופאַל; דעם שרײַבערישן טאַלאַנט האָט בײַ אים אָנטפּלעקט אַן אַנדער זייער באַוואוסטער נאַראָדניק און עסער, וואָס האָט אויך געשטאַמט, פונקט ווי ער, פון יידן: גריגאָרי אילאיטש שרייַדער; שפּעטער, נאָך דער רעוואָלוציע פון 1917, איז ער אַרויסגערוקט געוואָרן פון אונזער פּאַרטיי אויפן בכבודיקן פּאָסטן פון פּעטערבורגער שטאָט־פּרעזידענט („גאָלאָוא"). אין יענע צײַטן איז ער געווען בלויז דער הויפּט־רעדאַקטאָר פון אונזער פּראָווינציעלער צײַטונג „יוג" (דרום) אין יעקאַטערינאָסלאָוו. ער האָט פּאַרמאָגט אַ זעלטענעם חוש פון אַ רעדאַקטאָר און האָט זיך פּאַראינטערעסירט מיט די באַשיידענע קאָרעספּאָנדענציעס פונם לעבן פון די גרובן־אַרבעטער, וואָס עס האָט געוויס געשריבן, ווי ער האָט געגלויבט, אַן אַרבעטער גופא. ער האָט דערשפּירט בײַם שרײַבער פון די קאָרעספּאָנדענציעס אַ קינסטלערישן נערוו, האָט באַשלאָסן פּערזענלעך זיך צו באַקענען מיטן מחבר, האָט אים אַרויסגערופן צו זיך און האָט אים געזאָגט אַן ערך אָט וואָס: אָדער ער, אַן אַלטער ליטעראַט און רעדאַקטאָר, פּאַרשטייט לחלוטין ניט ליטעראַטור, אָדער סאָלאָמאָן ראַפּאָפּאָרט, אַ געבוירענער בעלעטריסט, פּאַרשטייט אַליין ניט, וואָס פאָר אַ טאַלאַנט ער פּאַרמאָגט. ער מוז האָבן אַ גוטן לערער, פון די אמתע שוין גוט אָנטוויקלטע טאַלענטירטע שרײַבער־בעלעטריסטן. בעסער פון עמעצן אַנדערש וואָלט פאָר אים געווען אָזאַ פּאָסיקער לערער גליעב אוספּענסקי. און בכלל נויטיקט ער זיך אין דער אָטמאָספּער פון דער גרויסער רוסישער ליטעראַטור אין דער הויפּטשטאָט. ער, שרייַדער, קען אים געבן אַ רעקאָמענדאַציע־בריוו צו אוספּענסקין, בכלל צו דער רעדאַקציע פון נאָוֹאָדניטשעסקין חודש־זשורנאַל, וואָס גרופּירט זיך אַרום נ. ק. מיכאַילאָווסקין אַליין.

בײַ סעמיאָן אַקימאָוויטשן האָט דער אָטעם פּאַרכאַפּט פון אַזעלכע קאָפּ־שווינדלעריש פּערספּעקטיוון, וואָס האָבן זיך פּאַר אים אָנטפּלעקט. ער האָט זיך דענערווירט, געוואַקלט, זיך אַנטשלאָסן און זיך צוריקגעצויגן, געשפּאָרט געלט פאָר דער נסיעה, דאָ האָט זיך בײַ אים געהויבן די שטימונג, דאָ איז זי געפאַלן, דאָ האָט ער שטאַרק געגלויבט אין זיך ווי אין אַ צוקונפטיקן שרײַבער, דאָ איז ער געוואָרן פולשטענדיק אָנטוישט אין זײַנע קרעפטן. צום סוף איז דאָך דער גורל געפאַלן.

אָן־סקי איז אין פּעטערבורג. גלײַך פון וואָקזאַל פאָלט ער אַרײַן אויף אַן אָוונט — אַ חבריש גלעזל טיי בײַם ליטעראַרישן הויפּט־שטאָב פון די נאַראָדניקעס. דאָ געפינט זיך דאָס בעסטע פון דער פּראָגרעסיווער רוסישער אינטעליגענץ, דאָ איז אויך דער ליטעראַרישער אויבערפלאַך פון דער אונטער־

ערדישער רעוואָלוציאָנערער באָוועגונג. דאָ איז אויך גליעב אוספּענסקי. ער לייענט איבער דעם רעקאָמענדאַציע־בריוו און וועגדעט זיך צו אַנ־סקין מיט אַ באַצויבערנדיקער פרייַנדלעכקייט; ער גייט אָבער באַלד אַוועק — האָט עפּעס אַ פּאַמיליען־פּייַערונג בייַ נאָענטע פרייַנד, וועט דאָרטן מסתּמא זיצן ביז שפּעט בייַנאַכט; אַהער איז ער אַריַין בלויז, כדי ניט דורכצולאָזן דעם רעגולערן וועכנטלעכן צונויפקום פון די קאָמפּס־חברים. אָן אים וועלט סעמיאָן אַקימאָוויטש פאַרוואַנדלט אין אַ פאַרגליווערטער „שטומער פיגור". ער כאַפּט אויף יעדער וואָרט פון די פאַרזאַמלטע. זיי זינגען דאָך אַלע „ליכטיקע גייסטער"! ער באַמערקט ניט, ווי אַזוי דער אָוונט איז פאַרבייַ. אַזייגער 12 בייַנאַכט הויבט דער עולם אָן זיך פונאַנדערצוגיין, מען געזעגנט זיך און מען גייט אַהיים. אַהיים?! סעמיאָן אַקימאָוויטש האָט ביז יענעם מאָמענט אַפילו ניט אַ טראַכט געטאָן, וואוהין וועט ער גיין? ער האָט דאָ ניט קיין קרובים, קיין באַקאַנטע. אין אַ האָטעל? האָט ער דאָך ניט קיין וואוינערעכט. בייַ וועמען פרעגן אָן עצה, האָט ער אויך ניט. גליעב אוספּענסקי, צו וועמען שריידער האָט אים רעקאָמענדירט, איז אָוועק; אָבער איבעריקע זינגען פאַר אים אַ קאָלעקטיוועך אַנאַנים: אַ רעדאַקציע. זאָל ער וועמען פון זיי דערציילן זינען אומגליק? דער גענאַק אַליין הויבט אים אָן וואַרפן אין קעלט און אין היץ. און אַזוי ניט קומענדיק קאָנקרעט צו אַ באַשלוס, וואָס ער האָט צו טון, טוט ער מעכאַניש דאָס זעלבע, וואָס אַלע טוען: טוט זיך אָן, געזעגנט זיך און גייט אַרויס — אַרויס אויף די פּוסטע גאַסן פון דער פרעמדער אומבאַקאַנטער גרויסער שטאָט.

וואו זאָל ער זיך אַהינטון? ער גייט, גייט — פון איין גאַס אין אַ צוויי־טער, פון איין בולוואַר אויף אַ צווייטן. פאַרלירט די ריכטונג און וויַיס שוין לאַנג ניט, וואו ער געפינט זיך. די מידע פיס שלעפּן אַליין אים אַרויף אויף אַ בולוואַר, וואו די בענק לאָקן אים אַזוי זיך אַנידערצוזעצן. ער באַווייזט ניט זיך אַוועקצוזעצן און כאַפּן אַ דרימל, ווי פון דער וויַיטן רוקט זיך צו אים די פיגור פון אַ פאַליציאַנט. מען מוז אויפשפּרינגען אויף גיך און מאַכן אַ מינע פון אַ זאַרגלאָזן אַרומשלעפּער, וואָס כאַפּט אַ שפּאַציר. אַזוי גייט פאַרבייַ אַ שעה נאָך אַ שעה. אָ, ווי מוראדיק לאַנג עס ציט זיך די נאַכט! פלוצים — עס גייט אים אַנטקעגן עפּעס אַ מאָדנע באַקאַנטע פיגור. יאָ, קיין שום ספק ניט, דאָס איז גליעב אוספּענסקי! ער איז אַוועק פון דער פאַרזאַמלונג צו עפּעס אַ פאַמיליען־שמחה און גייט איצט מסתּמא אַהיים... אוספּענסקי קוקט אויף אים מיט גרויס פאַרוואונדערונג, ער דערקענט דעם „קאָלעגע שרייַבער פון די גרובן־אַרבעטער" און הויבט אָן אים פונאַנדערצופרעגן, וואָס און וועמען זוכט ער אַזוי שפּעט אין דער נאַכט, שוין באַלד באַגינען?! באַהאַלטן דעם סוד קען מען שוין ניט. און אוספּענסקי האָט איצט מיט זינגע אייגענע אויגן דערזען די טרויעריקע, פול מיט דערניידערונג, טראַגעדיע וועגן יידישן „וואויב־רעכט", וועגן וואָס ער האָט אַמאָל עפּעס וואָס געהערט; איצט האָט זיך פאַר אים געעפנט די בלוטיקע וואונד.

אוספענסקי כאָפט אָן בײַ דער האַנט סעמיאָן אַקימאָוויטשן, ברענגט אים אַרײַן צו זיך אין שטוב, טרינקט אים אָן מיט טיי, לייגט אים אַרײַן צו זיך אין בעט, אַליין זעצט ער זיך אַוועק צופוסנס: ער וויל וויסן מיט אַלע פּרטים דעם נאַקעטן אמת וועגן לעבן פון די יידן. סעמיאָן אַקימאָוויטש דערציילט און דערציילט, האָט אַליין ניט באַמערקט, ווי פון מידקייט האָט ער אָנגעהויבן צו מורמלען סתּם ווערטער אָן אַ זין, אָן אַ פאַרבינדונג און — איז אײַנגעשלאָפן, משמעות, מיט אַ קורצן, אָבער שטאַרקן שלאָף. עפּעס האָט אים אַ שטויס געטאָן פון אינעווייניק, ער האָט געעפנט די אויגן, האָט פון שלאָף גלײַך זיך ניט געקענט אָריענטירן, ווו ער איז, וואָס מיט אים טוט זיך. ער האָט זיך אַרומגעקוקט איבערן צימער... בײַ אים צופוסנס איז ווי אַ שטומע סטאַטוע פון אומענדלעכן טרויער געזעסן אוספענסקי, פאַרטראַכט, נידערגעשלאָגן, ווי ער האָט אויסגעזען בעת ער האָט אים אָנגעהויבן פונאַנדערצופרעגן. פון זײַנע אויגן האָט פּאַמעלעך זיך געקייקלט אין גרויסע טרער... אַ צוויטע... אַ דריטע...

אין דער יידיש־רוסישער ענציקלאָפּעדיע פון בראָקהויז־עפראָן איז געווען גאַנץ ריכטיק אָנגעוויזן, אַז אַ גאַנצער פּעריאָד פון אַנ־סקיס שאַפן, דער עיקר צווישן 1886 און 1892, סײַ לויט דער טעמאַטיק, סײַ לויטן לעבנס־באַנעם, שטייט „אונטערן שטאַרקן אײַנפלוס פון גליעב אוספענסקין". דער עקסטרעמער סובּיעקטיוויזם, וואָס פאַרפלייצט אוספענסקיס שאַפן מיט נער־וועז־אויפרעגנדיקער פּובליציסטיק, האָט תּמיד געשראָקן אַנ־סקין. אין אַזעלכע „דורכריסן" פון קינסטלעריישן פראָזע אין דער שאַפונג פון זײַן באַליבטן לערער האָט זיך אים געדאַכט צו זען „אַ וויטן בליץ־אָפּשיין, וואָס זאָגט אָן דעם קומענדיקן שטורעם פון דער פּסיכישער קרענק". און ער האָט אין זײַן סטיל זאָרגפעלטיק אויסגעאַרבעט אַ פּרעציזע אײַנגעהאַלטנקייט פון „ריינער דערציילערישער קונסט", אָמאָל צולאָזנדיק בלויז אַ לײַכטן טאָן פון גוטמוטיקן הומאָר, זעלטן — אַ מער שאַרפע איראָניע. דערפאַר אָבער האָט בײַ אים צו־גלייך מיט גליעב אוספענסקין דאָמינירט ספּעציפישע שרײַבערישע צניעות.

— דו ווייסט, וויקטאָר, וואָס איז מיר אָנגעקומען זייער שווער אין אָנהויב פון מײַן שרײַבערישער טעטיקייט? דו וועסט קיינמאָל ניט טרעפן: דאָס איז, ווי זאָל איך זיך אונטערשרײַבן אונטער מײַנע ווערק! אונטערשרײַבן מײַן אייגענעם נאָמען האָב איך זיך עפּעס געשעמט. איך פאַרשטיי טורגעניעוו דאָרטן, פּיסעמסקי אָדער אָסטראָווסקי — ווייסט מען גלײַך, וואָס פאַר אַ מין גײַסטיקע שפּײַז דו קריגסט. דאָס איז אין ליטעראַטור פונקט ווי אַ פּירמע אין האָנדל. אָבער וואָס וועל איך אַרויסקריכן מיט אַ סאָלאָמאָן ראָפאָפּאָרט, וואָס זאָגט קיינעם גאָרניט? ס'איז פאַר מיר געווען אַן אמתע פאַרלײַכטערונג, ווען מ'האָט מיר געזאָגט, אַז מ'קען זיך אונטערשרײַבן מיט אַ פּסיידאָנים. אָבער אַ פּסיידאָנים דאַרף מען דאָך צוטראָכטן און מײַן פאַנטאַזיע האָט לחלוטין באַנקראָטירט פאַר אַזאַ אויפגאַבע. סוף־כל־סוף האָט מיר אויך דאָ אַרויסגע־

האָלפן דער זעלבער גליעב איוואַנאָוויטש. ער האָט זיך געעסקט און געעסקט מיט מיר, לסוף געזומען די פעדער אין האַנט, אָנגעשריבן די ראשי־תיבות פון מײַן אונטערשריפט אונטער די קאָרעספּאָנדענצן פונם לעבן פון די גרובן־אַרבעטער: ס. א. צוגעשריבן גלאָט אַזוי אַנ... זיך פאַרטראַכט אַ ווײַלע, אַוועקגעשטעלט אַ פּאַסיקל און צוגעגעבן „סקי". איר ווילט אַזוי? — פרעגט ער. איך האָב זיך שטאַרק דערפרייט. ס'איז מיר זייער געפעלן: מסתמא דערפאָר, ווײַל ס'איז געווען אָנגעשריבן מיט זײַן האַנטשריפט. אָט אַזוי בין איך פון דע־מאָלט אָן געוואָרן ס. א. אַנ־סקי. גליעב איוואַנאָוויטש האָט מיר געגעבן די ערשטע לעקציע ווי צו שרײַבן בעלעטריסטיק, ער האָט מיר אויך געגעבן אַ ליטעראַרישן נאָמען, און לסוף מיר געגעבן די אידייע אַוועקצופאָרן קיין אויסלאַנד, כדי איין מאָל פאָר אַלע מאָל זיך אָפּשאָקלען — ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט — פון יידישן פּראָווינציאַליזם און גלײַכצײַטיק אויך פון רוסישן. און דער עיקר — שוין דאָ אין פּאַריז האָט ער מיך אײַנגעאָרדנט פאָר א פּערזענלעכן סעקרעטאַר בײַ לאָוואָון.

אויב גליעב אוספּענסקי האָט באַהערשט אויף לאַנג דאָס האַרץ פון סעמיאָן אַקימאָוויטשן, האָט לאָוואָו דיסציפּלינירט זײַן שכל און אים אויפ־געהויבן אויף די העכסטע שטאַפלען פון מענטשלעכן וויסן. ווען לאָוואָו איז געשטאָרבן אויף אונזערע ביידנס הענט, האָב איך באַקומען דאָס געפיל, אַז דער גײַסטיק פאָריתומטער סעמיאָן אַקימאָוויטש האָט שיער ניט זײַן גאַנצע צוגעבונדנקייט צו אים אַריבערגעטראָגן אויף מיר.

אויפן ערשטן בליק, אויבנאויפיק, האָט זיך געקענט דאַכטן, אַז סעמיאָן אַקימאָוויטש איז אַ פולשטענדיק דענאַציאָנאַליזירטער ייד. אַז אַזאַ אײַנדרוק איז געווען אַ פאַלשער, האָט זיך אַרויסגעוויזן ערשט שפּעטער. הגם ער האָט געזומען באַהערשן די רוסישע שפּראַך גאַנץ שפּעט — אַ 16־17 יאָר אַלט — האָט ער אַזוי שטאַרק ליב געהאַט די רוסישע ליטעראַטור, אַזוי זיך אַריינגע־לייענט אין איר, אַריינגעטראַכט און אַריינגעפילט, אַז די רוסישע שפּראַך איז פאָר אים געווען מער ווי א „צווייטע מוטערשפּראַך". יידיש און רוסיש זײַנען בײַ אים געווען ניט די ערשטע און ניט די צווייטע שפּראַך, נאָר „צוויי ערשטע", און זיי האָבן זיך אַרויסגערוקט אויף דער אַוואַנסצענע פון זײַן גײַסטיקן לעבן דאָ איינע, דאָ די צווייטע, אָפּהענגיק פון די אומשטענדן. ס'איז כאַראַקטעריסטיש, וואָס ער אַליין האָט ניט ליב געהאַט איבערצוזעצן זײַנע אייגענע זאַכן פון איין שפּראַך אויף דער צווייטער (הגם נעקראַסאָוון, למשל, און ניקיטינען האָט ער יאָ איבערגעזעצט אויף יידיש). ניט געקוקט אויף זייער פיל בקשות, וואָס זײַנען געווען צו אים געווענדעט, האָט ער ניט אי־בערגעזעצט אויף רוסיש דאָס מערקווערדיקע ליד „די שבועה", וואָס איז דער הימן פון „בונד". אגב, אַז דער דאָזיקער הימן איז אַ שאַפונג פון דער מוזע פון דעם רוסישן עסער אַנ־סקי, האָבן בײַ אונז אַ גאַנץ לאַנגע צײַט געוואוסט נאָר יחידים, אין בעסטן פאַל רעדאַקטאָרן פון ענציקלאָפּעדיעס.

וועז איך האָב זיך באַקענט מיט אַן־סקין צום ערשטן מאָל, האָט ער עפּעס אינסטינקטיוו ווי זיך אײַנגעקאָרטשעט, ווי זיך אָפּגעשאָקלט פון דער שטים פון דער יידישער נאַציאָנאַלער סטיכיע, וואָס האָט אין אים פאַרבאָרגן געקלונגען. דאָס איז מיר אויסגעקומען פון אָנהויב אַביסל אומפאַרשטענדלעך; אָבער גאָר גיך האָב איך געזומען פאַרשטיין, פון וואָנען אין געגעבענעם פאַל „דער ווינט בלאָזט". סעמיאָן אַקימאָוויטש איז געווען באַאײַנפלוסט פון די שטימונגען פון פיאָטר לאָוואָוון.

אַן־סקי האָט געקוקט אויף דער אויפלעבונג פון צווייטן אינטערנאַציאָנאַל, ווי אויף אפשר אַן אומפאַרמײַדלעכן, אָבער דאָך זייער ניט געראָטענעם קאָמ־פּראָמיס פאַרן גײַסט פון דער צײַט, ווי אויף אַ טיילווײַזער קאָפּיטולאַציע פון אינטערנאַציאָנאַליזם פאַרן נאַציאָנאַליזם. אומזיסט האָב איך מיט אים דיסקוטירט, אויפגעווײַזן, אַז אַמאָל מוז מען אָפּטרעטן אויף צוריק, כדי צו געווינען פּלאַץ אויף זיך פונאַנדערצולויפן, וואָס אָן דעם איז ניט מעגלעך אַ גרויסער שפּרונג פּאָרויס. סעמיאָן האָט דאָס אַלץ געהאַלטן פאַר סאָפיסטיק.

איין מאָל האָט אונזער וויכוח זיך פאַרשאַרפט נאָך צוליב פאָלגנדיקן פאַקט: אין לאָנדאָן איז אַנטשטאַנען אַ יידישע גרופּע, וואָס האָט זיך פאַרנומען אַרויסצוגעבן סאָציאַליסטישע ליטעראַטור אויף העברעאיש. זי האָט זיך גע־וועלדעט צו לאָוואָוון (פונקט ווי דאָס האָט שפּעטער געטאָן די „אַגראַר־סאָציאַליסטישע ליגע"), ער זאָל געבן עפּנטלעך זײַן ברכה דערויף. זי האָט אָבער ניט געפונען בײַ אים קיין סימפּאַטיע. דאָס האָט ניט געמיינט, אַז לאָווראָוו איז געווען אַן אָנהענגער פון טאָלסטויען „יידיש". לויט דעם אַל־געמיינעם אײַנדרוק, וואָס איך האָב באַקומען, האָט ער אויף יידיש געקוקט ווי אויף אַ „זשאַרגאָן", אַ פאַרקריפּלטן דײַטש, און אויף העברעאיש — ווי אויף יידישן לאָשטײַן. לויט זײַן מיינונג זײַנען ביידע שפּראַכן ניט געלייגן אויפן ברייטן שליאָך פון דער יידישער קולטורעלער אַנטוויקלונג, דאָס זײַנען בײַ אים געווען זײַטיקע שטעגעלעך. אַ לאָגישער אויספיר דערפון וואָלט געקענט בלויז זײַן — קאָטעגאָריש פאָדערן די יידן זאָלן שפּראַכלעך זיך אַסימילירן. אָבער אַזאַ לאָגישן אויספיר האָט לאָוואָוו ניט געמאַכט, ער האָט דערין געזען — און מיט רעכט — אַ מין גײַסטיקע פאַרגוואַלדיקונג פון אַ קליין פאָלק, וואָס פאַרמאָגט אָבער אַ רײַכע געשיכטע. ס'איז פאַרבליבן אַ ניט אויס־געגליַכטע סתירה, וואָס איז נאָך פיל שווערער געווען בײַצוקומען פאַר זײַן טרײַען שילער און פערזענלעכן סעקרעטאַר אַן־סקין.

איין מאָל איז סעמיאָן צו מיר צוגעשטאַנען מיט אַ פאָדערונג פון אַ קאָטעגאָרישן ענטפער: ווי אַזוי וואָלט איך געלייזט פאַר זיך אָט די סתירה? איך האָב געענטפערט קורץ: אומעטום, וואו לאָווראָוו האָט געזאָגט וועגן דעם ניין, האָב איך געזאָגט יאָ. דער צווייטער אינטערנאַציאָנאַל איז ניט רעגרעס, נאָר פּראָגרעס אין פאַרגלײַך מיטן ערשטן. ניט דורכגייענדיק די פאַזע פון „נאַציאָנאַלער זעלבסטבאַשטימונג" פון סאָציאַליזם אין די באַדינגונגען פון

יעדן באַזונדערן לאַנד, וועט דער אינטערנאַציאָנאַל בלייבן אַ קאָרטן־שטיבל. דער יידישער סאָציאַליזם דאַרף דורכגיין זײַן פּעריאָד פון „נאַציאָנאַליזאַציע". דער קריג צווישן העברעאיש און יידיש מאַכט דעם ענין מער קאָמפּליצירט. אָבער וואָס קען מען טון? אפשר האָבן זיי ביידע אַ באָדן, איינע פֿאַר די אַשכנזים, די צווייטע — פֿאַר די ספרדים. איינע פֿאַר צענטראַל- און מזרח־איראָפּע, די צווייטע — פֿאַרן אַזיאַטישן נאָענטן מזרח און די לעצטער בײַם מיטללענדישן ים, וואָס זײַנען מיט אים פֿאַרבונדן? וועלן די יידן זיך צוריק־קערן אין דער אַמאָליקער סעמיטישער סביבה, וועט העברעאיש זיך אַרויס־רוקן. וועט ניט געלינגען אָדער ס'וועט דורכפֿאַלן אַזאַ צוריקקער, וועט יידיש בלייבן קולטורעל די אַלייניהערשערין. איך דאַרף זיך אין אַזאַ קריג ניט מישן. דאָס איז אַן אינעווייניקסטער ענין פון די יידן גופא. סעמיאָן אַקימאָוויטש איז ניט געווען גאָנץ צופֿרידן מיט אַזאַ לייזונג פון דער פֿראָגע. אין יענער ציט האָט ער זיך געפּונען אונטערן אײַנפֿלוס פון זשיטלאָווסקין, וואָס האָט לחלוטין פֿאַרוואָרפן העברעאיש און מאָנאָפֿאָליזירט יידיש.

איך ווייס ניט ווי לאַנג אָט די ספקות און וואַקלענישן וואָלטן געדויערט בײַ סעמיאָנען. אָבער אָט זײַנען אָנגעקומען נייע געשעענישן, וואָס האָבן געמאַכט אויף אים אַ שטאַרקן אײַנדרוק און צערודערט דעם גאַנג פון זײַנע „יידישע" מחשבות. ס'איז פֿאַרגעקומען דער צווייטער צוזאַמענפֿאָר פון דער רוסלענדער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער אַרבעטער־פֿאַרטיי. אויפן דאָזיקן צו־זאַמענפֿאָר האָט די רוסלענדער פֿאַרטיי, וואָס מיט איר אָנטשטיין איז זי געווען אַ סך פֿאַרפֿליכטעט דעם „בונד", ניט מספּים געווען צו געבן דעם לעצטן פולשטענדיקע אויטאָנאָמיע אין די ראָמען פון דער פֿאַרטיי, וועגן וואָס ס'האָט זיך געפּירט פריער אַ שאַרפּע דיסקוסיע. סעמיאָן איז אין דער פּראָגע מיטן גאַנצן האַרצן געווען אויף דער זײַט פון „בונד". אויך איך האָב דעמאָלט אין אָלגעמיינע שטריכן מספּים געווען מיט אָן־סקין, הגם מער אויף אַ פֿלאָטאָנישן אופן, אַזוי צו זאָגן ווי אַ זײַטיקער, בעת ער האָט צײַטנווײַז זיך געפּילט ווי אַ בונדישער פֿאַטריאָט. ווי איך האָב אינגיכן זיך איבערצײַגט, האָט אין דער הינזיכט געווירקט אויף אָן־סקין, ווי אויך אויף זײַן פרײַנד זשיטלאָווסקין, אַ נײַער, אָבער זייער אַ היציקער און אויפֿריכטיקער יונגערמאַן, וואָס האָט געוואוינט אין בערן אונטערן נאָמען איסאַקאָוו: דאָס איז געווען דער שפּעטער באַרימט געוואָרענער אין אונזער סאָציאַליסטישער סביבה ליבער־גאָלדמאַן, וואָס האָט געענדיקט זײַן לעבן קורץ פֿאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה אין אַ סאָוועטישער טורמע ערגעץ אין מיטל־אַזיע — דערשאָסן געוואָרן פון סטאַלינס תּלינים.

אָן־סקין האָבן גאָר גיך דערעסן די פּרוכטלאָזע פּרואוון זיך צו דער־נעענטערן צום „בונד". אים האָט אויך סטימולירט דערצו די איניציאַטיוו פון אַלטן נאַראָדניק וואָלכאָווסקאַי, אַן אוקראַינער לויט זײַן אָפּשטאַם — אַרויס־צוגעבן אויף אוקראַיניש זײַן אייגענע בעלעטריסטישע פּאָלקס־מעשהלע „וועגן

אומגערעכטן צאָר", און בכלל אָנהויבן צו אַרבעטן אויף צו גרינדן אַ פאָנד אויף אַרויסצוגעבן עסערישע ליטעראַטור אין דער אוקראַיניש־שער שפּראַך. פון מײַן גאָנצן האָרצן האָב איך באָגריסט אַזאָ איניציאַטיוו. ווי נאָר די מעלדונג וועגן דעם איז דערשינען אין „רעוואָלוציאָנאַיאַ ראָסיאַ", איז סעמיאָן אַרײַנ־געשפּרונגען צו מיר אַן אויפגערעגטער: „פאַרוואָס זאָל די פּאַרטיי ניט אויס־בילדן אַזאָ באַזונדערן פאָנד אויף אַרויסצוגעבן ליטעראַטור אויף יידיש?"

— דאָס איז דערפאָר — האָב איך אים געענטפערט — ווײַל אונזערע עסערישע יידן טויגן אויף כּפרות: זיי טוען ניט אויף זייער געביט דאָס, וואָס עס האָט געקענט טון דער איין־אײַנציקער אוקראַינער וואָלכאָווסקאָי. מיט אַנדערע ווערטער — דאָס איז פריער פאָר אַלץ דײַן שולד און אויך זשיט־לאָווסקיס.

— צוליב אונז וועט קיין אָפּהאַלט ניט זײַן, אָבער מיר דאַרפן וויסן, ווי וועט די פּאַרטיי זיך באַציען דערצו?

— און איך וועל ענטפערן: צוליב דער פּאַרטיי וועט קיין אָפּהאַלט ניט זײַן. שלאָפּט נאָר ניט און נעמט זיך צו דער אַרבעט.

סעמיאָן האָט זיך ממש אָנגעצונדן מיט דער דאָזיקער אידייע... די אַרבעט איז אַוועק גאָנץ גוט. אינגיכן האָבן מיר אַרויסגעגעבן דרײַ אָדער פיר יידישע זאַמלביכער.

אין יענער צײַט האָבן די רעוואָלוציאָנערע געשעענישן און אויך פּער־זענלעכע אומשטענדן אונז בײַדן צעשיידט אויף לאַנג, צעוואָרפן אין פאַר־שיידענע זײַטן: איך בין ווידער פאַרוואָגלט געוואָרן קיין אויסלאַנד אויף דער עמיגראַציע, אים איז געלונגען צו „בלײַבן אין דער הײַם", אויפן אויבערפלאַך פון דער לעגאַלער עקסיסטענץ. מיר האָבן זיך ווידער געטראָפן בעת דער רעוואָלוציאָנערער שריפה 1917—1918. איין מאָל בלויז האָב איך פון דער צווייטער האַנט באַקומען אַ ידיעה וועגן אים. אייגער פון אונזערע פּאַרטיי־טוער מ. א. לעווין האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט געטראָפן אַנ־סקין אין ווילנע. דאָס איז געווען 1909—1910. ער האָט דאָרט געהאַלטן אַ רעפעראַט וועגן דער יידישער ליטעראַטור — דאָס איז געווען נאָך אַ לענגערער הפסקה — די ערשטע באַגעגעניש פון דער אַרטיקער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט מיטן אייגענעם פאָפולערן שרײַבער. מ'האָט אים אויפגענומען פײַערלעך, גע־האַלטן באַגריסונגס־רעדעס. ווי אַן ענטפער אויף די באַגריסונגען האָט אַנ־סקי געערעדט מיט דער שפּראַך פון אַ בעל־תשובה. ער האָט געבעטן מחילה דערפאַר, וואָס ער האָט אַזוי פיל יאָרן אָפּגעגעבן די „גויים"; ער האָט זיך פאַרענטפערט דערמיט, אַז אָפילו אין יענע יאָרן, וועלן ער איז געווען גאָנץ ווייניק פאַרבונדן מיט דער אייגנטלעכער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, האָט ער ניט אויפ־געהערט זיך צו אינטערעסירן מיט דער יידישער פאָלקס־נשמה, אויף ווי ווײַט זי ליגט טיף אין יידישן פאָלקלאָר (דאָס איז געווען אמת, און פאַר זײַן שפּעטער באַרימט געוואָרענער פיעסע דער „דיבוק", האָט ער בלי ספק באַקומען אַנ־

רעגונג און זי צוגעגרייט אַדאַנק זײַנע פּאָרשונגען און זוכעניש אויפֿן געביט פון דער יידישער פֿאָלקלאָריסטיק). צום באַדויערן, האָט זײַן געווײַנטלעכער אימפּרעסיאָניזם, וואָס איז געווען אַזוי טיפּיש פֿאַר זײַן געדאַנקען־גאַנג, געשאַפֿן בײַ געוויסע צוהערער זײַנע אין ווילנע אָן אײַנדרוק, אַז ער האָט חרטה אויף דעם עסעריש פֿעריאָד פון זײַן לעבן. דאָס איז געווען אַ טעות. ווי מ'האָט געקענט פֿאַרשטיין, האָט די חרטה זיך באַצויגן צו יענעם פֿעריאָד פֿאַר דער אַנטשטייאונג פון דער עסער־פּאַרטיי און מסתּמא אויך אין אָנהויב פון איר אַנטשטייאונג, ווען ער איז געווען באַהערשט פון אַבסטראַקטן „קאָסמאָפּאָלי־טישן" אינטערנאַציאָנאַליזם; ער האָט פֿאַרשטעלט פֿאַר אים די לעבנס־פֿערספּעקטיוון פון סאָציאָליזם, וואָס איז אַרײַן אין בלוט און פלייש פון יידישן נאַציאָנאַלן לעבן און זײַן קולטור. גראָד אין עסערישן פֿעריאָד פון זײַן לעבן האָט אַנ־סקי צוריק געפונען אָט די פֿערספּעקטיוון און האָט צום ערשטן מאָל געפֿרואווט טון אַרבעט אין ליכט פון די דאָזיקע פֿערספּעקטיוון. דאָס שטימט מיט דער גאַנצער ווײַטערדיקער פֿאָליטישער געשיכטע פון זײַן לעבן.

אין 1917 האָט ער בעת די וואָלן צום פּעטראָגראַדער שטאָטראַט קאַנדי־דירט פֿאַר אַ ראַטמאַן פון דער עסערישער פֿאַרטיי. ער איז דעמאָלט געווען דער זעלבער פּעסטער און איבערצײגטער עסער; ער האָט זיך דעמאָלט אַרום־געמראָגן מיט אַ נײַער אידייע (נײַ פֿאַר זײַנע חברים ראַטמענער, אָבער ניט פֿאַר מיר) — שאַפן אַ באַזונדערע יידישע פֿאַרטיי, וואָס זאָל גײַסטיק האָבן די זעלבע באַציאונגען מיט דער עסער־פֿאַרטיי, ווי אַמאָל דער „בונד" — מיט דער רוסלענדער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פֿאַרטיי. ער האָט געהאַלטן, אַז ווי באַלד דער ריין־אינדוסטריעלער יידישער פּראָלעטאַריאַט איז זייער קליין און איז דורכגעפלאָכטן מיטן „קליינעם מענטשן" פון האַנטווערק, מיט די האַלב־פּראָלעטאַריער פון די האַנדלס־ און פֿאַרמיטלונגס־שיכטן, איז נאָר די פֿאַרטיי עסער בכוח צו געבן דעם רוסישן יידנטום אַ בריייטע „אַרבעטער"־פּראָגראַם אַנשטאָט די שמאָלע און ענגע פּרעמדע מונדירן, אין וועלכע, לויט זײַן מיינונג, די אָרטאָדאָקסן פון אורבאַניסטישן און „אינדוסטריע־צענטריסטישן" מאַרק־סיזם האָבן אַרײַנגעשטופט דעם יידישן גוף און די יידישע נשמה...

ווידער אַמאָל אויף דער ליסטע פון דער פֿאַרטיי עסער איז סעמיאָן דורך אין דער גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג. דאָרטן האָט ער געציטערט איבערן גורל פון דער יידן־פּראָגע, אויף וויפיל זי וועט אַוועקגעשטעלט ווערן אין דער גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג. ער האָט געשמועסט מיט אַ גאַנצער ריי יידישע דעפוטאַטן וועגן אַרויסטרעטן מיט אַ ספּעציעלער יידישער דעקלאַראַציע. מיט מיר איז אים אויף דער דאָזיקער טעמע ניט אויסגעקומען צו ריידן. מיט גרויס אויפֿרעגונג האָט ער אויסגעהערט מײַן עפענונגס־רעדע פון אַ פֿאַרזיצער. דאָס, וואָס מ'האָט מיר שפּעטער דערציילט וועגן אײַנדרוק, וואָס ער האָט אַרויסגעטראָגן פון מײַן רעדע, האָט מיך געצוואונגען דאָ ניט לאַנג זיך צו גריבלען אין דער ניו־יאָרקער עפּנטלעכער ביבליאָטעק, וואו איך האָב אויס־

געזוכט גאָר אַ זעלטענעם דאָקומענט — דעם סטענאָגראַפישן באַריכט פון ערשטן טאָג פון דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג (פּעטראָגראַד, 1918), וועגן בירגער־קריג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט דער באָלשעוויסטישער איבער־קערעניש און וואָס האָט געבראַכט צו צוזאַמענשטויסן צווישן פאַרשיידענע נאַציאָנאַלע גרופּעס פון רוסלאַנד, האָב איך אָט וואָס דערקלערט אין מײַן עפענונגס־רעדע:

„מיטן פאַקט אַליין פון דער עפענונג פון דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג וועט פראָקלאַמירט דער סוף פון אַ בירגער־קריג צווישן די פעלקער, וואָס באַוואוינען רוסלאַנד"; עס קען מער ניט זײַן קיין מורא, אַז „די האַנט פון אַ סאָלדאַט, אַ וועליקאָראָס, אַ פויער אין גרויען שינעל, זאָל זיך אויפהויבן אויף אַן אוקראַיניש פויער, וואָס טראָגט אויך אַזאַ גרויען שינעל (אַפּלאָדיסמענטן אין צענטער און רעכט. שטימען: ‚זאָל לעבן אוקראַינע!'). כל־זמן די גרינ־דונגס־פאַרזאַמלונג איז די העכסטע מאַכט פון דער רעפובליק, קענען אויך די קאָזאַקן־האַרעפאַשניקעס און די קינדער פון פרײַען דאָן זײַן זיכער, אַז זייערע רעכט און פריהייט דראָט קיין שום סכנה פון אַ סאָלדאַט אַ וועליקאָראָס"... „די מוסולמענישע באַפעלקערונג — סײַ די, וואָס איז קאָנצענטרירט אויף איין טעריטאָריע, סײַ די, וואָס איז צעשפרייט ווי אַ נאַציאָנאַלע מינדערהייט — קען דערוואַרטן, אַז די גרינדונגס־פאַרזאַמלונג וועט אָנערקענען אירע סאוווע־רענע רעכט, ווי פון יעדער אַנדער נאַציאָנאַליטעט".

„...און לסוף, בירגער, דערלויבט מיר דאָס זעלביקע צו זאָגן וועגן יענעם שטיפקינד־פאָלק, דאָס פאָלק, וואָס ווערט גערופט מער פון אַלע; דאָס פאָלק, וואָס איז ביז איצט אַ שעיר לעזאזל פאַר די עקספלואַטאַטאָרן פון דער גאַנצער וועלט. אויף דעם דאָזיקן פאָלק האָט מען געפרואווט אויסגיסן די גאַנצע אומצופרידנקייט און דעם גאַנצן צאָרן פון די אַרבעטנדיקע מאַסן, וואָס מען קען צו אַן אַנדער פאָלק אויף אַ געזעצלעכן וועג ניט אָנווענדן, ווײַל בײַ אַלע פעלקער אָן אויסנאַם זײַנען די אַרבעטנדיקע מאַסן די ווײַט גרויסע מערהייט פון דער באַפעלקערונג. אויך דאָס יידישע פאָלק, וואָס פאַר־מאָגט ניט קיין אייגענע טעריטאָריע, וועט אין די גרענעצן פון דער רוסישער רעפובליק האָבן דאָס גלײַכע רעכט ווי אַלע אַנדערע פעלקער אויסצובילדן זײַנע אייגענע נאַציאָנאַלע אָרגאַנען פאַר אַלײנפאַרוואַלטונג און אַרויסזאָגן דאָרטן דעם ווילן פון אַרבעטנדיקע!"

אויסהערנדיק די רעדע, האָט סעמיאָן געזאָגט: „קיין שום באַזונדערע ריין־פרינציפיעלע דעקלאַראַציע פון די יידן איז מער ניט נויטיק. אַלע, וואָס מיר דאַרפן, אַלע, אויף וואָס מיר האָבן רעכט, איז שוין געזאָגט געוואָרן — געזאָגט געוואָרן אָפן, קאָטעגאָריש, אַזוי אַז מער דאַרף מען ניט. דעם פּראָיעקט פון מײַן דעקלאַראַציע לייג איך אָוועק אין מײַן אַרכיוו".

יעקב שאצקי

ש. אַנ־סקי דער פּאָלקלאָריסט

ש. אַנ־סקי איז דער פּסיידאָנים פון שלמה־זאַנוול ראַפּאָפּאָרט, וויל זײַן מוטער האָט געהייסן אַנאַ (חנה). ער איז געבוירן געווארן אין וויטעבסק אין יאָר 1863, זיך געלערנט אין אַ חדר און באַקומען אַ טראַדיציאָנעלע יידישע דערציאונג. זײַן פּאָטער איז געווען אַ שטיקל משכיל און האָט צוליב זײַנע געשעפטן אַ לענגערע צײַט אָפילו געוואוינט אין מאָסקווע. אויף זײַן יידישקייט האָט אַכטונג געגעבן די מאַמע, אויף זײַן „ניט־יידישקייט" האָבן אָבער מער אַכטונג געגעבן די וויטעבסקער גאַסן און די אַרומיקע סביבה. אין וויטעבסק זײַנען שוין דעמאָלט געווען אומלעגאַלע קרײַזן פון סאָציאַליסטיש־פּאָלקיסטי־שער יוגנט. אונטער דער דירעקטער השפּעה פון לייענען די רוסישע ראַדי־קאַלע ליטעראַטור האָט שלמה־זאַנוול באַשלאָסן זיך אויסצולערנען אַ מלאָכה. פריער האָט ער זיך געזוכט צו שמידערײַ, אָבער משמעות איז דאָס געווען איבער זײַנע כוחות, און ער האָט זיך אויסגעלערנט אײַנבינדערײַ. שוין אין דעם עצם פאַקט פון אויסקלײַבן אײַנבינדערײַ ווי אַ פראָפעסיע האָט געשטעקט דער באַוואוסטזיניקער דראַנג צו זײַן נאָענט מיט דער וועלט פון ביכער, כדי מיט דער צײַט זי צו פאַרגרעסערן מיט אייגענע שוין אָנגעשריבענע ווערק. קיין צו גרויסער בריה אין אײַנבינדערײַ איז ער אָבער ניט געווארן. וועגן דעם דערציילט רודאָלף ראָקער, וואָס איז אויך געווען אַן אײַנבינדער און האָט צוזאַמען מיט אַנ־סקין געאַרבעט אַ קורצע צײַט אין פּאַריז (ר. ראָקער: „אין שטורעם", בוענאָס אײַרעס, 1952, זײַטן 38־42). ראָקער האָט פאַרקוקט אינ־גאַנצן אַנ־סקיס פּראָלעטאַרישע „דילעטאַנטישקייט", וויל יענער האָט געהאַט אַזוינע מעלות, אַז דער שטרענגער ראָקער האָט די עטלעכע חדשים פון זײַן צוזאַמענארבעט מיט אַנ־סקין באַצייכנט ווי „אומפאַרגעסלעך".

אין וויטעבסק איז אַנ־סקי די ערשטע צײַט שטאַרק פאַרקאָכט געווען אין יידישע ענינים. שרײַבן האָט ער אָנגעהויבן גאָר אין די יונגע יאָרן. זשיטלאָווסקי, זײַן אינטימסטער יוגנט־פרײַנד, דערציילט, אַז שלמה־זאַנוול ראַפּאָפּאָרט האָט אין די גאָר יונגע יאָרן אָנגעשריבן אויף יידיש אַ דראַמע, אין וועלכער עס ווערט געשילדערט דער „גיהנום פון חדר". די פּיעסע האָט אָפילו געלייענט אין מאַנוסקריפּט דער אַקטיאָר יעקב אַדלער.

צוזאַמען מיט זשיטלאָווסקין האָט אַנ־סקי געפֿרואווט אַרויסצוגעבן אויף יידיש אַ געשריבן בלעטל אונטערן נאָמען „וויטעבסקער גלעקלעך". דאָס בלעטל איז אַרויס, ווי זשיטלאָווסקי גיט איבער, אין אַ פֿאָר נומערן.

ניט האָבנדיק וואָס צו טון אין וויטעבסק, איז אַנ־סקי אין 1881 אַוועק אין דעם חסידישן שטעטל ליאָזנע, וואו ער ווערט אַ לערער און אַ קולטור „מיסיאָנער". זײַן קולטור־מיסיע האָט אָבער גורם געווען אַ מסירה. דער „אַפּיקורס" אַנ־סקי מוז אַוועק פון שטעטל. אַ קורצע צײַט וואוינט ער אין דווינסק. זשיטלאָווסקי דערציילט, אַז אַנ־סקי האָט אין יענער צײַט געפירט אויף רוסיש אַ טאָגבוך — אַ סימן, אַז ער האָט זיך שרײַבערישן באַרוף אָנגעהויבן צו נעמען זייער ערנסט. אין 1881 האָט אַנ־סקי אָנגעשריבן אַ גרעסערע דער־ציילונג מיטן נאָמען „אַ געשיכטע פון אַ משפּחה". ס'איז ניט געווען וואו צו דרוקן אָזאַ דערציילונג. אַ ווילנער פֿאַרלאָגער האָט אים געגעבן אַן עצה צו שרײַבן אין שמרס נוסח, ווײַל דאָס איז אַן ענין. מיט צוויי יאָר שפּעטער איז די דאָזיקע דערציילונג איבערגעזעצט געוואָרן אגב פון יידיש אויף רוסיש פון עמעצן אָנדערש און גאָר ניט געראָטן, און זי איז געדרוקט געווען אונטערן נאָמען „אַ געשיכטע פון אַ משפּחה" אין „וואָסכאָד" (1884). דער מחבר האָט זיך באַהאַלטן אונטערן פּען נאָמען „פּסיידאָנים". מיט יאָרן שפּעטער האָט אַנ־סקי אַליין איבערגעאַרבעט די דאָזיקע דערציילונג און זי אַרײַנגענומען אין אַ באַנד רוסישע דערציילונגען אונטערן נאָמען „שטיפקינדער" (1905).

אין דער יידישער סביבה האָט אַנ־סקי ניט געהאַט וואָס צו טון. אַן איבערצײַגטער פֿאָלקיסט איז ער געגאַנגען אַרבעטן צווישן די רוסישע פֿאָלקס־מענטשן. אויב דאָרטן האָט אים עמעצער געקענט שטערן, איז דאָס געווען די פֿאָליציי; בעת אין דער יידישער סביבה, ווי דאָס איז געווען דער פֿאַל אין ליאָזנע, האָבן אים געשטערט די אייגענע כּלי־קודש. ער איז געוואָרן אַזוי פֿאַרביטערט, אַז ער האָט זיך אינגאַנצן אָפּגעפֿרעמדט פון יידן און זיך געפילט גוט צווישן די פּויערישע מאַסן, וואָס זײַנען געוואָרן קוילן־גרעבער אין דאָנעצער ראַיאָן.

זשיטלאָווסקי דערציילט, אַז אַנ־סקי איז אין 1892 געווען שוין גאָר ווײַט פון יידישקייט און שטאַרק קעגנעריש געשטימט צו זשיטלאָווסקיס געדאַנקען. אים איז געווען ענג אין דער יידישער וועלט און ער האָט געפילט, אַז אויף יידיש קען מען ניט שאַפן קיין וואָגיקע ווערק.

אַ קורצע צײַט איז אַנ־סקי געווען אין מאָסקווע, וואו זײַן פאָטער, וועמען ער האָט כּמעט ווי ניט געקענט, האָט דעמאָלט געלעבט. אין ווינטער 1891־1892 פֿאָרט אַנ־סקי אַוועק קיין פּעטערבורג. דאָרט האָט ער זיך דערנעענטערט צו דער גרופּע פּראָמינענטע רוסישע שרײַבער־נאַראָדניקעס מיט גליעב אוס־פּענסקי בראש און האָט אָנגעהויבן צו שרײַבן דערציילונגען פון רוסישן פֿאָלקס־לעבן. בטבע אַן עקזאַלטירטער האָט אַנ־סקי אָנגעהויבן אויסצוגעפּינען אין דער נשמה פון רוסישן פֿאָלקס־מענטשן, בפרט אין פּויער, אַזעלכע הויכע,

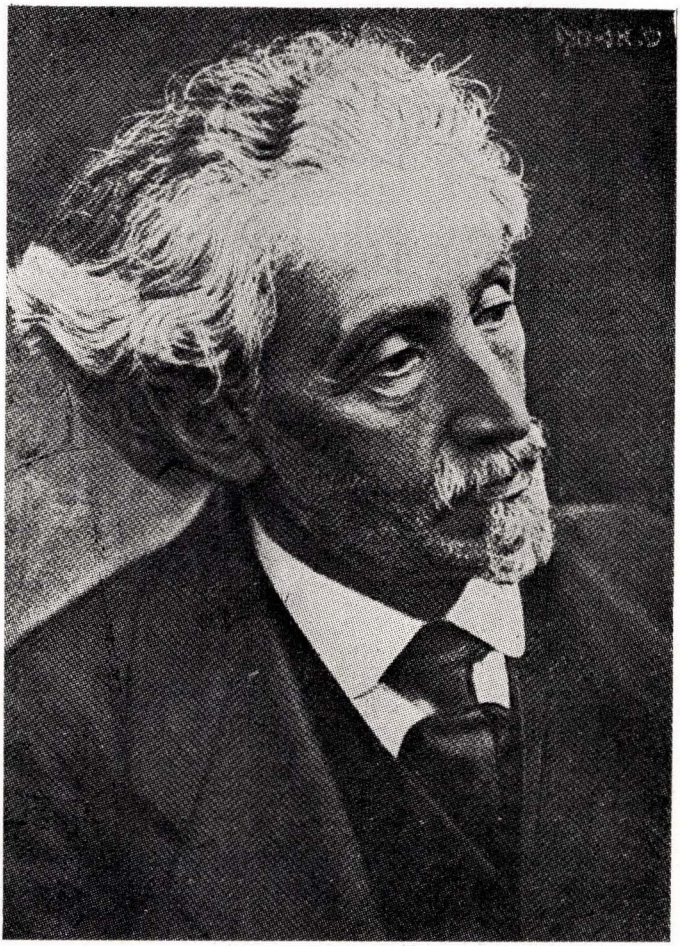

ש. אַנ־סקי (1863־1920)

אידעאַליסטישע שטריכן, וואָס אַפילו זשיטלאָווסקי האָט געהאַלטן, אַז זיי זײַנען איינזײַטיק און פול מיט גוזמאות. מיט יאָרן שפּעטער, וועלן אַנ־סקי האָט זיך אומגעקערט צו יידיש־שאַפן, האָט ער דעם זעלבן עקזאַלטירטן צוגאַנג אַרויס־געוויזן בעת ער האָט געשריבן וועגן אַמאָליקן יידישן לעבן. זומער 1892 פֿאָרט אַנ־סקי אַוועק צום ערשטן מאָל קיין אויסלאַנד. ער באַזעצט זיך אין פּאַריז און בײַ ער וועלט דער פּריוואַטער סעקרעטאַר פון פּיאָטר לאַווראָוון (1894־1900) לעבט ער פון אײַנבינדערײַ און אַרבעט צוזאַמען מיט רודאָלף ראָקערן.

אין פראַנקרײַך האָט זיך אַנ־סקי פאַראינטערעסירט מיטן פראַנצויזישן סאָציאַלן פאָלקלאָר — אַן ענין, וואָס האָט אים שטאַרק פאַרכאַפּט נאָך אין רוסלאַנד אין שײַכות מיטן רוסישן פאָלקלאָר. דאָס בוך — „אָטשערקי נאַראָדנאַי ליטעראַטורי" — וואָס איז דערשינען אין רוסלאַנד אין 1894, איז געווען אַ רעזולטאַט פון אַן אויספֿאָרשונג, ווי אַזוי עס שפּיגלט זיך אָפּ די רוסישע פאָלקס־מאָסע אין דער רוסישער ליטעראַטור.

דער פראַנצויזישער מעטאָד אין פאָרשן פאָלקלאָר איז באַשטאַנען אין דעם, אַז די סאָציאַלע מאָמענטן, וואָס האָבן געפונען אַ תּיקון אין אַ ליד, אַ באַלאַדע אָדער אַ מעשה, ווערן אויסגענוצט ווי מקורים פאַר דער פסיכאָלאָגיע פון דער פאָלקס־מאָסע. די אויטענטישקייט פון דעם סאָרט מאַטעריאַל האָט דעם פאָרשער ניט אינטערעסירט, אַפילו ניט דער אָפּשטאָם פון די דאָזיקע מאַטעריאַלן. אין דעם נוסח האָט דראַגאָמאַנאָוו געפֿאָרשט די אוקראַינישע היסטאָרישע דומקעס, ניט אַרײַנגייענדיק אין אַזעלכע פּרטים, אַז זיי האָבן געקענט און זײַנען געשריבן געוואָרן דווקא פון יחידים פון העכערע סאָציאַלע קלאַסן.

אַנ־סקי האָט אין פראַנקרײַך אָנגעזאַמלט אַ גרויסן מאַטעריאַל און האָט געהאָט בדעה צו מאַכן אַ פאַרגלײַך מיט אַן ענלעכן רוסישן מאַטעריאַל, בכדי אויף אַזאַ אופן קענען קומען צו געוויסע אויספֿירונגען בנוגע דעם אונטערשייד אין דער סאָציאַלער פּסיכיק פון דעם רוסישן און פראַנצויזישן פאָלקס־מענטשן. דאָס ווערק האָט געזאָלט אַרויסגיין אויף דײַטש אין פאַרלאַג, וואו חיים זשיט־לאָווסקי איז געווען טיילווײַז אַ בעל־הבית און אויך דער רעדאַקטאָר. אָבער נאָך לאַוואָוס טויט (1900) איז אַנ־סקי אַוועק אין דער שווייץ. דאָס בוך איז קיינמאָל ניט אָנגעשריבן געוואָרן און עס איז אַ סברה, אַז די מאַטעריאַלן זײַנען פאַרפאַלן געוואָרן.

אין שווייץ ווערט ער טעטיק אין דעם פאַרבאַנד פון די רוסישע סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערן און אַ געוויסע צײַט פירט ער די יידישע אָפּטיילונג. ער הויבט אָן נאָך אַן איבערזעצונג אויפסנײַ צו שרײַבן. דאָס מאָל אין צוויי שפּראַכן: רוסיש און יידיש. די זעקס יאָר (1902־1908) זײַנען געווען די פרוכטבאַרסטע אין זײַן לעבן. ער קערט זיך אום אין זײַן שרײַבן אויף רוסיש צו דער יידישער טעמאַטיק. אין די יאָרן 1904־1905 שרײַבט ער זײַן נאָווועלע „פּיאָנערן"

(געדרוקט אין „וואָסכאָד"), „מענדל טערק", אַרבעט איבער זײַנע „שטיפקינ־דער", שרײַבט אָן „אין שטראָם" (רוסיש, 1907) און אַ סך אַנדערע דערציי־לונגען פון יידישן לעבן. צו זײַן אַמאָליקן משפּילישן צוגאַנג איז ער געוואָרן אַ סך קריטישער, ער מאָלט די איבערגאַנגס־תּקופה אין רוסיש־יידישן לעבן בפּרט אין די קליינע שטעטלעך מיט מער נאָסטאַלגישער וואַרעמקייט און וויציקער קעגנערשאַפט.

אין דעם ראָמאַן „פֿיאָנערן" זאָגט דער פּאָטער דער משפּיל, וואָס האָט זיך אַליין דערשלאָגן אַ וועג צו אַלגעמיינער קולטור, צו זײַנע קינדער־משפּילים, וואָס גייען אין גימנאַזיעס:

— אײַלט זיך ניט אַראָפּצואַרפן פון זיך דעם גאַנצן יידן, אײַלט זיך ניט צו צעברעכן אַלע צוימען (רוסישע זאַמלונג, III, זײַט 181).

די רוסישע נאַראָדניקעס האָבן געהאַלטן, אַז מיט דער גאַנצער עמאַ־ציאָנעלער פּאַרטראַכטקייט איז אַנ־סקיס שטעלונג צום אַלט־יידישן לעבנס־שטיי־גער פּאָרט אַ נעגאָטיוע. דער קריטיקער גאָרנפעלד דערציילט, אַז אַ רוסישער רעדאַקטאָר האָט ניט געוואָלט דרוקן זײַנע דערציילונגען פון יידישן לעבן אין זײַן זשורנאַל, ווײַל „דאָס קען שעדיקן די יידן".

דערפּאַר זײַנען אַנ־סקיס דערציילונגען מיט קליינע אויסנאַמען געווען געדרוקט אין „וואָסכאָד", אין אַ רוסיש־יידישן אָרגאַן, וואָס מען האָט ניט געקענט חושד זײַן „אין שעדיקן יידן".

אין דער צײַט פון דער רעוואָלוציע (1905) קערט זיך אַנ־סקי אום צוריק אַהיים. ער, דער מחבר פון דער בּונדישער „שבועה", דער מאַרסעליעזע פון דעם יידישן אַרבעטער־קלאַס, וואַרפט זיך אָבער נאָך אַמאָל אַרײַן מיט אַ סך אימפּעט דווקא אין דער אַלגעמיינער רעוואָלוציאָנערער אויפקלערונגס־אַרבעט. ער אַרבעט צווישן דעם דאָרפישן און שטאָטישן פּראָלעטאַריאָט. ער זאַמלט מאַטעריאַלן, וואָס האָבן זיכער ניט געהאַט צו טון מיט די לויפּנדיקע ענינים פון דעם רעוואָלוציאָנערן אויפּברויז. ער איז ווײַטער ניט דערגאַנגען ווי צו דערציילן, וואָס דער פּאָלקס־מענטש לייענט, אויב ער קען לייענען, און וואָס וואָלט ער גערן לייענט, ווען ער וואָלט געקענט לייענען. מיט יאָרן שפּעטער (1913) איז דער דאָזיקער מאַטעריאַל געוואָרן אַן ענין פון אַ נײַעם בוך („נאָראָד אי קניגאַ").

מיט יידישע ענינים האָט געהאַט צו טון אין אַ געוויסער מאָס דער רוסישער „לוח אַלמאַנאַך", וואָס אַנ־סקי האָט רעדאַקטירט (1907־1910) און וואָס זײַן אויפגאַבע איז געווען צו „פֿאַרשפּרייטן ריכטיקע ידיעות וועגן יידן", מיט אַנדערע וועלטער, אַן אַפּאָלאָגעטישע אויסגאַבע. די אויסגאַבע גופא האָט אַרויסגערופן פּראָטעסטן אין דער אוקראַינישער און ווייסרוסישער פּרעסע, ווײַל אַנ־סקי איז געווען וויניק באַקאַנט מיטן נאַציאָנאַל־פּאָליטישן אויפוואַכן פון די דאָזיקע פעלקער אין רוסלאַנד.

גלײַכצײַטיק האָלט אַנ־סקי רעפּעראַטן, אין וועלכע ער נוצט אויס די

אָנגעזאַמלטע רוסישע מאַטעריאַלן, וואָס ער האָט געהאַלטן פֿאַר פֿאָלקלאָר און וואָס זײַנען אין תּוך געווען ליטעראַרישע פֿראָדוקציעס. אַזאַ רעפֿעראַט איז, למשל, געווען וועגן „מלחמה און איר אָפּשפּיגלונג אין דער ליטעראַטור" (1910) מיט אַ טעזע, „אַז די רוסישע פֿאָלקס־מאַסע קוקט אויף מלחמה ווי אויף אַ גרויס אומגליק", וויל דאָס זעט מען פון די רוסישע פֿאָלקסלידער. אין דעם זעלבן רעפֿעראַט אָבער האָט אַנ־סקי געהאַט אַ צווייטע טעזע, וואָס איז סותר די ערשטע, אַז „דער רוסישער מענטש ווי אַ סאָלדאַט גייט תּמיד העלדיש צום טויט" („פון נאָענטן עבר", 1937, זײַטן 310־320).

אַנטוישט אין דער רעוואָלוציע, האָט זיך אַנ־סקי אָנגעהויבן אומצוקערן מער „אַהיים". דאָס זײַנען געווען די יאָרן 1908־1914, די קרוין־יאָרן אין זײַן לעבן, ווען ער פֿאַראינטערעסירט זיך מיטן פֿאָלקלאָר ניט פון די, וואָס ליגן אין דער ערד און גראָבן קוילן, נאָר פון די, וואָס ליגן אויך אין דער ערד און גראָבן גאָרניט — דאָס הייסט די אָרעמע יידישע פֿאָלקס־מאַסן. די אינטשטעלונג זײַנע איז געווארן גאָר אַ קאָנסערוואַטיוו לגבי אַלע פֿאָרמען פון יידישן לעבן. דאָס איז קלאָר געווארן פון זײַנע יוביליי־רעדעס, געהאַלטן אין 1909 בעת מען האָט געפֿײַערט אַ פערטל יאָרהונדערט פון זײַן ליטעראַרישן שאַפֿן. אין דער זעלבער צײַט האָט ער פֿאַרטיידיקט דאָס, וואָס ער האָט אין 1878 און שפּעטער געהאַלטן פֿאַר אַ גיהנום, דאָס הייסט דעם חדר.

די יאָרן 1908־1914 זײַנען געווען די „פֿאָלקלאָריסטישע יאָרן". עס איז אָרגאַניזירט געווארן די פֿאָלקלאָר־עקספּעדיציע, וואָס האָט באַזוכט 66 פּונקטן אין וואָלין און פּאָדאָליע און אָנגעזאַמלט אַ סך מאַטעריאַל. דאָס געלט פֿאַר דער דאָזיקער היסטאָרישער אַרבעט האָט אין אַ גרויסער מאָס געגעבן דער קיעווער באַראָן ווילאָדימיר גינצבורג. אין דער עקספּעדיציע (1913־1914) האָבן זיך באַטייליקט עטלעכע סטודענטן פון די העכערע קורסן פֿאַר חכמת ישראל אין פּעטערבורג. די גרויסע ליבע און התּלהבות פון די באַטייליקטע אין דער עקספּעדיציע האָבן גורם געווען די וואָגיקע רעזולטאַטן, וואָס די דאָזיקע ערשטע יידישע פֿאָלקלאָר־עקספּעדיציע אין אונזער געשיכטע האָט מיט זיך געבראַכט.

אַנ־סקי האָט אָנגעהויבן פֿאַרעפֿנטלעכן, על פּי רוב אויף רוסיש, אַרבעטן, וואָס זאָלן דינען ווי אַ טעאָרעטישער יסוד פֿאַר דער יידישער פֿאָלקלאָריסטיק. עס איז הײַנט צו טאָג ניט וויכטיק אַרײַנצולאָזן זיך אין וויכוחים בנוגע אַנ־סקיס פֿאָלקלאָריסטישע טעזיסן. זיי זײַנען אין תּוך שוין לאַנג אָפּגעפֿרעגט געווארן. עס איז גענוג צו לייענען גאַסטערן, העלערן און אַנדערע קאָמפּעטענטע יידישע פֿאָלקלאָריסטן, כּדי זיך איבערצײַגן, אַז דאָס יידישע פֿאָלקס־שאַפֿן איז ניט אַנדערש ווי דאָס ניט־יידישע. אויב אין יידישן פֿאָלקס־שאַפֿן איז ניטאָ קיין „טריאומפירנדיקע פיזישע גבורה", איז זי אויך ניטאָ אין דעם אַלט־קריסטלעכן, אַלט־רוסישן, הינדוסישן. אין דער זעלבער צײַט שרײַבט אַנ־סקי („פֿערעזשיטאָיע", I, זײַטן 276־314; „גאַזאַמלטע שריפטן", XV, זײַטן

29־95), אַז די הײַנטיקע פֿאָלקס־שאַפונג איז על פּי רוב אידעאַנטיש מיטן פֿאָלקלאָר פון אַנדערע פֿעלקער, ממילא פאַלט אָפּ די יידישע אַנדערשקייט אָדער העכערקייט. „די אידייע פון גערעכטיקייט און רייַנקייט פון גײַסט", וואָס עס ציטירט איינער פון די אָנטיילנעמער פון דער עקספּעדיציע (מ. טשודנער, „דער מאָמענט", 1932, נומער 157), איז אין תּוך אַ שטריך פון אַ סך פֿאָלקלאָר־ליטעראַטורן.

בנוגע דעם יידישן פֿאָלקסליד האָט אַנ־סקי זיך אַליין איבערצײַגט בעת עס איז אים אויסגעקומען אין דער ערשטער וועלט־מלחמה צו זײַן אין גאַליציע. ער שרײַבט („דער יודישער חורבן פון פּוילן, גאַליציע און בוקאָווינע 1914־1917", ווילנע, 1923, זײַט 57), אַז פֿאָלקסלידער און פֿאָלקס־מעשׂיות, אין וועלכע מען וויינט און מען קלאָגט, זײַנען ניט נאָר אַ יידישער אויסדרוק, נאָר אויך אַ סלאָווישער.

אין דעם פֿאַרנעם פון אַנ־סקיס זאַמלונגען שטעקט אַ גרויסער קולטור־היסטאָרישער און נאַציאָנאַלער ווערט. זײַן ראָמאַנטישע טעאָריע פון יידישן פֿאָלקלאָר ווי אַ יחיד במינו שפּיגלט גיכער אָפּ דעם עמאָציאָנעלן געמיט פון דעם פֿאָלקלאָריסט, ווי דעם אינטעלעקטועלן צוגאַנג צו פֿאָלקלאָר בכלל.

איז געקומען די ערשטע וועלט־מלחמה. די זאַמל־אַרבעט האָט געמוזט אָפּגעשטעלט ווערן. אַנ־סקי האָט דערזען פֿאַר זיך אַ גרעסערע אויפּגאַבע — צו העלפן די געליטענע בריידער און שוועסטער אין די טיילן פון עסטרײַך, וואָס איז אָקופּירט געוואָרן פון רוסישע חילות, קודם כל גאַליציע און בוקאָווינע — צוויי יידישע טעריטאָריעס מיט אַ נאָך טיף באָפעסטיקטן אַלטן יידישן לעבנס־שטייגער. ער פֿאָרט אַהין, זאַמלט דאָקומענטן וועגן רדיפות אויף יידן און דער יצר־הרע פון פֿאָלקלאָר לאָזט אים ניט אָפּ. דאָ און דאָרטן פֿאַרשרײַבט ער אַ מעשׂה אָדער אַן אָפּערגלויבן. בדרך כלל אָבער מאַכט ער פֿאַרשיידענע פּירושים פון אַ פֿאָלקלאָריסטישן כאַראַקטער. אַשטייגער, אַז בעת דער מלחמה פֿאָר־שפּרייטן זיך מער לעגענדעס וועגן ניצול ווערן פון טויט. עס פֿאַרשפּרייטן זיך אויך אַ סך לעגענדעס וועגן משיחן (בפּרט צווישן חסידים).

„פֿאָלקס־לעגענדעס — שרײַבט אַנ־סקי אין זײַן בוך 'חורבן גאַליציע' (ו, זייט 39) — זײַנען דורכגעדרונגען מיט אַ טיפן אָפּטימיזם, מיטן גלויבן, אַז סוף כּל סוף מוז זיך דער אמת אַרויסווײַזן". אָדער די לעגענדעס וועגן ניצול געוואָרענע פון בילבֿולים בעת דער מלחמה, אָדער לעגענדעס פון באַגעגענישן פון צוויי יידישע זעלנער אויפן שלאַכטפעלד. איינער שטעכט דעם צווייטן אין דערהערט ווי יענער האָט שטאַרבנדיק געשריען „שמע ישׂראל".

דעם מלחמה־מאָטיוו פון אַ ברודער קעגן אַ ברודער האָט אויך פאַרמאָגט דער אוקראַינישער פֿאָלקלאָר, דער פּוילישער און אָפֿילו דער איטאַליענישער. ממילא איז דאָס ניט געווען קיין ריין־יידישער מאָטיוו.

דער אונטערשייד צווישן מעשׂה, לעגענדע און מסורה איז ניט קאָנטיק אין זײַנע טעאָרעטישע אַרבעטן.

„אַ חסידישע מעשה דאַרף מען לערנען, ווי מען לערנט אַ בלאַט גמרא, און אפשר נאָך טיפער" — שרייבט אַן־סקי („געזאַמלטע שריפטן", I, זײַט 110). דאָס, וואָס די חסידישע מעשה איז אין תּוך ניט־יידיש (על פּי רוב סלאַוויש) און נאָר דער פּערסאָנאַזש איז „פאַרגרימירט" געוואָרן, דאָס האָט אַן־סקין ניט אינטערעסירט.

יידישע פֿאָלקס־מעשיות זײַנען יידיש לויט שפּראַך און סטיל, אָבער אינטערנאַציאָנאַל לויט זייער עיקר־מאָטיוון און תּוכן. דאָס איז הײַנט צו טאָג בײַ די אומות העולם אַן אַקסיאָמע. אַוודאי האָבן אייניקע פון זיי געקענט זײַן געדרוקט אין ביכלעך און ספרים, אָבער וועג זיי גייען איבער צום פֿאָלק ווערן זיי — ווי י. ל. כהן האָט ריכטיק אָנגעוויזן — צוריק „מוטער נאַקעט" און קומען אַרײַן אין פֿאָלק „פּראַנק און פּרײַ", ווי זיי זײַנען דאָס לכתּחילה געווען איידער דער למדן האָט אָנגעטאָן אויף זיי אַ דידאַקטישן מלבוש. וויל אַ פֿאָלקס־מעשה איז אין תּוך שפּילעוודיק און זעלטן וועג דידאַקטיש.

זשיטלאָווסקי האָט שוין ריכטיק באַמערקט, אַז אין אַן־סקיס נשמה אין יענע יאָרן פון איבערבּרוך, האָט די עטיק ביז אַ געוויסן גראַד אויפגעגעסן די עסטעטיק („זכרונות פון מײַן לעבן", 1935, I, זײַט 67).

די עסטעטיק פון דער יידישער פֿאָלקס־מעשה האָט קודם־כל געשטעקט אין שפּראַך, ריטם, סטיל און סיפור המעשה ווי אַ דורכגעטראַכטע קאָמפּאָזיציע. אייניקע מסורות אָבער אין אַ נוסח פון אַ פֿאָלקס־מעשה האָט אַן־סקי פּאַרשריבן מער צוליב דעם אינהאַלט, ווי צוליב דער פּאָרם. למשל, אין דער פֿרעכטיקער מסורה וועגן ניקאָלאַי דעם ערשטן און ר' משה מאָנטעפיאָרע („געזאַמלטע ווערק", XI, 1928) ווערט אינמיטן אַרײַנגעשטעלט אַזאַ פּראָזאַישע שורה, וואָס צעקרימט אינגאַנצן די פּאָנטאַסטיק פון דער לעגענדע: „און וועג ר' משה מאָנטעפיאָרע באַשטימט עפּעס, איז אים, פּאַרשטייט זיך, ניט שווער דאָס אויסצופֿירן". אין אַ צווייטער מעשה וועגן דעם זעלבן ניקאָלאַי: „אַ פּאַרקאַכטער שונא ניט אַזוי פון יידן, ווי פון יידישקייט". די מעשה איז אין תּוך אַ פֿרעכטיקע, אָבער די קינסטלעכע אינטערפּרעטאַציעס האָבן צוגענומען דעם חן און די תּמימות (מער אילוסטראַציעס אין „געזאַמלטע שריפטן", I, „פֿערעזשיטאָיע", II, „יעוורעיסקאָיע סטאָרינא", XIII, און אַנדערע).

מוסטערן, ווי אַלטע מעשיות ווערן איבערגעאַרבעט פון חסידים, בּרענגט צינבּערג אין „ייוואָ־בלעטער", I, זײַטן 330־336. אַז אַ סך כלומרשט יידישע לעגענדעס (למשל, וועגן עמרם) זײַנען קריסטלעך, האָט שוין אָנגעוויזן דער גרויסער קענער פון יידישן פֿאָלקלאָר לואיס גינצבּערג.

אין אַ בריוו פון 7־טן מאַי 1915, אַדרעסירט צו דער יידישער היסטאָריש־עטנאָגראַפֿישער געזעלשאַפֿט אין פּעטראָגראַד, האָט אַן־סקי געגעבן אַ דין־וחשבון פון זײַן עטנאָגראַפֿישער עקספּעדיציע. זי האָט בסך־הכל אָפּגעקאָסט 23,000 רובל. פון דעם האָט 10,000 רובל מנדב געווען באַראָן וולאַדימיר גינצבורג. עס איז צונויפגעזאַמלט געוואָרן:

2,000 פאָטאָגראַפיעס,
1,800 פאָלקס־מעשיות, מסורות, לעגענדעס און אגדות,
1,500 פאָלקסלידער און מיסטעריעס (פאָלקסשפילן),
500 וואַליקעס מיט יידישער פאָלקס־מוזיק,
1,000 ניגונים צו לידער און ניגונים אָן ווערטער.

חוץ דעם אַ סך שפריכווערטער, אָבערגלויבנס אאַז"וו. ער האָט אויך געזאַמלט:

100 היסטאָרישע דאָקומענטן,
500 כתב־ידן,
700 אַנטיקן זײַנען געקויפט געוואָרן פאַר דעם פּרײַז פון 6,000 רובל.

דאָס איז אַלץ געווען געזאַמלט, כדי צו שאַפן אַ יידישן נאַציאָנאַלן מוזיי. סוף 1916 איז דער גאַנצער אוצר איבערגעגעבן געוואָרן דער יידישער היסטאָריש־עטנאָגראַפישער געזעלשאַפט („יעוואָרעיסקאַיאַ סטאַרינאַ", 1918, זײַט 319).

אין אַ צווייטן באַריכט געדרוקט שוין נאָך אַנ־סקיס טויט וועט דער־ציילט, אַז אין אַרכיוו פון דער זעלבער חברה געפינען זיך 2,327 בריוו פון אַנ־סקיס זאַמלונגען.

„איך האָב ניט קיין ווײַב, קיין קינדער און קיין הויז — האָט אַנ־סקי געשריבן אין אַ בריוו — אַפילו ניט קיין דירה, קיין פאַרמעגן, און אַפילו ניט וועלכע עס איז באַפעסטיקטע געוואוינהייטן. דאָס איינציקע, וואָס פאַרבינדט מיך מיט די דימענסיעס ענג און שטאַרק, איז נאַציע".

חוץ דעם זײַנען געבליבן 1,371 דאָקומענטן וועגן יידן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַ פולע זאַמלונג פון אַ חסידישער חתונה מיט אַלע ניגונים און אַנדערע דאָקומענטן („יעוורעיסקאַיאַ סטאַרינאַ", 1924, זײַטן 306־311).

אָט דעם דאָזיקן אוצר האָט אַנ־סקי געמוזט איבערלאָזן, וועו ער איז נאָך דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע אַוועק אין גלות.

בעת דער מלחמה, קומענדיק צוריק פון גאַליציע, האָט אַנ־סקי געהאַלטן אָפט רעפעראַטן וועגן יידישן פאָלקלאָר (אין 1916). מיט אַ יאָר פריער איז אַרויס די גרויסע אַנקעטע, וואָס ער האָט צונויפגעשטעלט מיט דער הילף פון די צען סטודענטן, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין זײַן עקספּעדיציע. דאָס בוך הייסט: „דאָס יודישע עטנאָגראַפישע פּראָגראַם", ערשטער טייל, 1915, 238 זײַטן. די פּראָגראַם באַשטייט פון 2,657 פראָגן און איז געווידמעט באָראָן וולאַדימיר גינצבורגן און רעדאַקטירט פון דעם עטנאָגראַף ל. שטערנבערג.

אין דער קורצער, אָבער אינטערעסאַנטער הקדמה, רופט אַנ־סקי אָן פאָלקלאָר: תורה שבעל פה. און דאָס האָט „דאָס פאָלק זעלבסט", איבערהויפּט „דער המון" — געשאָפן פון דעם זעלבן „יידישן גײַסט", וואָס די תורה שבכתב. דאָס מיינט אַ רעצידיוו צו די אַלטע פאָזיציעס פון זײַנע ערשטע טעאָרעטישע אַרטיקלען.

דערבײַ באַקלאָגט זיך אַן־סקי, אַז יידיש פֿאַלקס־שאַפֿן גייט אונטער, ווייל „דער ייד באַציט זיך גרינג און מיט פֿאַראַכטונג צו דער גרויסער און רײַכער שאַפֿונג, וועלכע עס לעבט אין פֿאָלק".

די גאַנצע פֿראָגראַם איז, פֿאַרשטייט זיך, ניט מער ווי אַ סקעלעט.

„מען דאַרף האָבן 20 פֿראָפעסאָרן — האָט געשריבן י. ל. כהן („שטודיעס וועגן יידישער פֿאָלקס־שאַפֿונג", „ייוואָ", 1952, זײַט 133) — אויף צו זוכן ענטפֿערס אויף די פֿראָגן פֿון דעם ריזיקן פֿרעג־בויגן".

יאָנואַר 1916 האָט אַן־סקי געהאַלטן אויפֿן רוסישן טעאַטער־צוזאַמענפֿאָר אַ רעפֿעראַט וועגן יידישן טעאַטער. ער האָט אגב דערציילט, אַז אים האָט זיך אײַנגעגעבן צונויפֿצוזאַמלען 100 וואָריאַנטן פֿון „אחשורוש־שפּיל". ער האָט זיך אָבער אָפּגעשטעלט אויספֿירלעכער אויף די טעקסטן פֿון „דוד־גלית־שפּיל", וויל אין זיי האָט ער געפֿונען „עלעמענטן פֿון סאָציאַלן פֿראָטעסט" (יעוורעיסקאַיאַ זשיזן", 1916).

1917 איז ער אויסגעקליבן געוואָרן פֿאַר אַ דעפּוטאַט אין דער קאָנסטי־טואַנטע פֿון דער עסערישער פֿאַרטיי. ער האָט איבערגעלעבט דאָס פֿונאַנדער־טרײַבן די גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג און איז סעפּטעמבער 1918 אַוועק געהיים פֿון רוסלאַנד און זיך באַזעצט אין ווילנע. דאָ אין ירושלים דליטע האָט זיך אַן־סקי געפֿונען אין אַ וואַרעמער יידישער סביבה. ער האָט ממש אויפֿגע־לעבט, הגם מען האָט שוין געקענט זען סימנים פֿון אַ געפֿערלעכער קראַנקהייט.

דעם 20־סטן פֿעברואַר 1919 איז געגרינדעט געוואָרן אין ווילנע די יידיש־היסטאָרישע עטנאָגראַפֿישע געזעלשאַפֿט, וואָס איז נאָך זײַן טויט אָנגע־רופֿן געוואָרן אויף זײַן נאָמען.

דעם 9־טן יוני 1919 האָט אַן־סקי געלייענט אין זאַל פֿון דער ווילנער קהילה דעם „דיבוק", וואָס איז נאָך זײַן טויט געוואָרן דער גרעסטער שלאָגער אין יידישן טעאַטער, און וואָס איז אַ דראַמאַטישע באַאַרבעטונג פֿון אַ טייל עטנאָגראַפֿישע מאַטעריאַלן, וואָס ער האָט אָנגעזאַמלט.

פֿון ווילנע איז אַן־סקי אַוועק קיין וואַרשע, איבערלאָזנדיק דער ווילנער עטנאָגראַפֿישער געזעלשאַפֿט 40 בענד פֿאָלקלאָר־מאַטעריאַלן. אין וואַרשע האָט אַן־סקי זיך באַמיט צו שאַפֿן אַן עטנאָגראַפֿישע געזעלשאַפֿט.

אַן־סקי איז געשטאָרבן דעם 8־טן נאָוועמבער 1920, אַ טאָג נאָך דער גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג פֿון דער געזעלשאַפֿט, וואָס איז אָבער קיינמאָל ניט געשאַפֿן געוואָרן אין דער הויפּטשטאָט פֿון פּוילן. נאָך אַן־סקיס טויט האָט מען אין דער עטנאָגראַפֿישער געזעלשאַפֿט אין ווילנע געשאַפֿן אַ ספּעציעלן אַן־סקי צימער, וואו מען האָט געזאַמלט מאַטעריאַלן וועגן דעם מחבר פֿון „דיבוק".

אין דעצעמבער 1920 איז אין ניו־יאָרק געשאַפֿן געוואָרן אַן אַן־סקי־געזעלשאַפֿט מיט י. ל. כהן בראש. עס זײַנען אויסגעאַרבעט געוואָרן פֿאַר־

שיידענע פּלענער און אַפילו געפּלאַנטע אַ פּאָלקלאָר־זשורנאַל, אָבער עס האָט געפּעלט אַ סביבה פּאַר אַזאַ אַרבעט.

אין וואַרשע האָט אַ קאָמיטעט אַרויסגעגעבן בהסכם מיט אַנ־סקיס צוואה זײַנע ווערק, פון וועלכע נאָר 15 בענד זײַנען אַרויס. צווישן זיי אַ סך איבער־געזעצט פון רוסיש. די דאָזיקע געזאַמלטע ווערק זײַנען אָבער קיינמאָל ניט פּאַרענדיקט געוואָרן.

1922 איז אַרויס דער מאַנומענטאַלער פּנקס פון ווילנער אַנ־סקי־געזעל־שאַפט (864 זײַטן) מיט אַ וואָגיקן, פּאָלקלאָריסטישן מאַטעריאַל בתוכם. 1936 האָט דער ייוואָ־אַספּיראַנט אין ווילנע ראובן ליכטשטיין אָנגעהויבן אַרבעטן איבער אַן אַנ־סקי־מאַנאָגראַפיע. נאָר איין קאַפּיטל („אַנ־סקיס ערשטער אַרויס־פּאָר") איז געווען געדרוקט אין ייוואָ־בלעטער XII, זײַטן 443־453. אַ וואָגיקע אַרבעט וועגן אַנ־סקין אונטערן נאָמען „דער לעבנס־וועג פון אַנ־סקי" האָט אָפּגעדרוקט הלל צייטלין אין „אַלמאַנאַך צום 10־יאָריקן יובילעאום פון מאָ־מענט" (1921, זײַטן 49־72), ווי אויך חיים זשיטלאָווסקי אין זײַנע „זכרונות פון מײַן לעבן" (ערשטער באַנד, זײַטן 9־114) און וויקטאָר טשערנאָוו אין זײַן בוך: „יידישע טויער אין דער פּאַרטיי סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן" (1948, זײַטן 52־90).

אַנ־סקיס בריוו זײַנען געווען געדרוקט אין פּאַרשיידענע אויסגאַבעס — אין די זשורנאַלן „דער חודש" (1919, וואַרשע), „ייוואָ־בלעטער", „פון נאָענטן עבר", „צוקונפט" און אַנדערע.

זכרונות וועגן דער עקספּעדיציע האָבן געדרוקט די באַטייליקטע: מ. טשודנער („דער מאָמענט", 1937), א. רעכטמאַן און יצחק גור־אריה (פּ. קענ־גור) אין „ידע־עם", ירושלים, כרך ב. אַ בוך וועגן אַנ־סקיס פּאָלקלאָר־עקס־פּעדיציע גרייט א. רעכטמאַן. קיין כוללדיקע אָפּשאַצונג פון אַנ־סקין דעם שרײַבער, כלל־טויער און פּאָלקלאָריסט איז נאָך ניטאָ.

אַנ־סקי איז געווען דער משולח פון יידישן פּאָלקלאָר, פונקט ווי דער משולח אין זײַן „דיבוק" טראָגט צונויף מעשיות און לעגענדעס, ווערטלעך און סתם שמועות, אַזוי האָט אויך אַנ־סקי אויסגעפילט די דאָזיקע פונקציע (זע יעקב שאַצקי אין „אַרבוך" תשי"א, באַנד IX, פון יידישן ביכער־ראַט אין אַמעריקע, זײַטן קיג־קיט). אַנ־סקי האָט ווי אַ שרײַבער אַ גאָר באַשיידענעם אָרט אין דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור. ווי אַ פערזענלעכקייט שטייט ער אַרויס מיט זײַן אידאַליזם און ממש הייליקער תמימות. ווי אַ פּאָלקלאָריסט האָט אַנ־סקי אַרײַנגעבראַכט אַ נײַעם אימפּעט אין דער זאַמלע־רישער אַרבעט. די יאָרן פון פּאָלקלאָר־אַרבעט זײַנען געווען זײַנע שענסטע און גליקלעכסטע יאָרן. ער האָט זיך באמת צונויפגעגאָסן מיטן פּאָלק, הגם דאָס איז ניט די פונקציע פון אַ פּאָלקלאָריסט. ראָמאַנטיקער בלב ונפש האָט ער אויך פּאָלקלאָר געזומען ווי אַ ראָמאַנטישע ליבע.

אַנ־סקי איז ענג פאַרבונדן מיט דער געשיכטע פון יידישן פּאָלקלאָר.

דאָס, וואָס ער האָט אויפגעטאָן — אפשר איז דאָס אין אַ גרויסער מאָס שוין געגאַנגען לאיבוד — איז גאָר אַ גרויסע זאַך. מיטן „דיבוק" האָט ער זיך דערוואָרבן די אייביקייט אין דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער. זײַנע רו־סישע ווערק פון יידישן לעבן ווּעלן בלײַבן ווי מקורים פאַר אַ סאָציאַלער געשיכטע פון יידן אין דער צווייטער העלפט 19־טן יאָרהונדערט אין ווײַס־רוסלאַנד, בפרט אין ווּיטעבסקער געגנט.

צום סוף איז כדאי אָנצוווײַזן אויף איין טשיקאַוון פּרט. יידישן פּאָלקלאָר אין ווּיטעבסקער ראַיאָן האָבן פאַר אַנ־סקין נאָך געזאַמלט דווקא ניט־יידישע פּאָלקלאָריסטן און געדרוקט די אַרבעטן אין רוסישע פּאָלקלאָריסטישע זשור־נאַלן („ווּיטעבסקאיא סטאַרינאַ", „זשיוואיא סטאַרינאַ", „רוסקאיא עטנא־גראַפיאַ" און אַנדערע). ווײַסרוסלאַנד האָט פאַרמאָגט אַ שפּע יידישן פּאָלקלאָר. ווען יידישער פּאָלקלאָר וואָלט געזאַמלט געווּאָרן לויט די ראַיאָנען, וואָס האָבן געהאַט אַן אַלטע און געדיכטע יידישע באַפעלקערונג — פונקט ווי אָסקאַר קאָלבערג האָט דאָס בשעתו געטאָן פאַר פוילן — וואָלט פון דעם געוואונען ניט נאָר דער יידישער פּאָלקלאָר, נאָר אויך די יידישע שפּראַך־פאָרשונג. ליידער זײַנען ניט געווען געניג קאָמפּעטענטע אַרבעטער. אַלץ איז געווען מער אויס ליבע פאַר דער קונסט, אָבער עס האָט געפעלט די קונסט פון ליבע.

די העכסטע קונסט פון ליבע צום יידישן פּאָלקלאָר האָט אַרויסגעוויזן שלמה־זאַנוול ראַפּאָפּאָרט (ש. אַנ־סקי).

ל. בלעק (אברהם דער טאַטע)

זכרונות פון דער סאָציאַליסטישער און אַרבעטער־באַוועגונג

מיט אַ 60 אָדער 65 יאָר צוריק האָט די ווייטעבסקער באַפעלקערונג באַטראָפן אַן ערך 65,000־70,000 נפשות, עפּעס מער ווי אַ העלפט האָבן אויסגעמאַכט די יידן. ווייטעבסק איז ניט געווען קיין אינדוסטריעלע שטאָט. קיין פאַבריקן אָדער זאַוואָדן, וואָס זאָלן באַשעפטיקן אַ גרעסערע צאָל אַר־בעטער, האָט די שטאָט ניט פאַרמאָגט. עס זיצנען געווען קליינע וואַרשטאַטן, וואו עס האָבן געאַרבעט דער בעל־הבית מיט איינעם אָדער צוויי פּועלים און מיט איינעם אָדער אַ פּאָר לערן־יינגלעך. אַן אויסנאַם זיצנען געווען די שלאָסערייען. דאָ האָט מען שוין געקענט טרעפן אַ פּאָר שלאָסערייען, וואָס האָבן באַשעפטיקט אַ גרעסערע צאָל אַרבעטער. אין כאַלפינס שלאָסערי, למשל, האָבן געאַרבעט 20־25 אַרבעטער. אין זאַרוטשייע איז געווען אַ פאַבריק פון אַקער־אייזנס, קאָסעס, סערפּן, וואו עס האָבן שוין געאַרבעט 25־30 אַרבעטער. דער זעלבער צושטאַנד איז אויך געווען ביי די סוחרים. אין אַזאַ גרויסן באַקאַליי־געשעפט, ווי קאַלבאַנאָווסקיס, אויף סמאָלענסקער גאַס, האָבן געאַרבעט: דער בעל־הבית אַליין מיט זיצנע צוויי אָדער דרייַ זין און אַ פּאָר אָנגעשטעלטע. אָזוי איז אויך געווען אין אַנדערע געשעפטן. בלויז אין וויטענבערגס אייזן־געשעפט האָט געאַרבעט אַ גרעסערע צאָל אָנגע־שטעלטע — פון 10 ביז 15 מאָל. אין יענער צייט, אַגב, האָבן זיך די אָנגע־שטעלטע ניט געווואָלט רעכענען פאַר קיין אַרבעטער. וועג מען וואָלט דע־מאָלט געזאָגט אַן אָנגעשטעלטן, אַז ער איז דער זעלבער אַרבעטער, ווי אַ שנייַדער אָדער אַ שוסטער, וואָלט ער זיך באַליידיקט.

אין ווייטעבסק, ווי אין אַלע שטעט און שטעטלעך, האָבן די קינדער געלערנט על פּי רוב אין אונזער טראַדיציאָנעלן חדר. אין דער צייט, וועג איך האָב געלעבט אין ווייטעבסק, זיצנען געווען: איין תּלמוד־תּורה, וואו ס'האָבן געלערנט קינדער פון די אַרעמסטע היימען, און דרייַ ישיבות. די קלענסטע ישיבה האָט זיך אין שטאָט ניט אָנגעזען. דאָרט האָבן זיך געלערנט אַרום 10 בחורים. אויסגעהאַלטן די דאָזיקע ישיבה האָט אַ רייַכער ייִד, אַ

ליובאַוויטשער חסיד, אברהם־זלמן גינזבורג. דער ראש־ישיבה, נחמן מאַ־
ריאַשין, אויך אַ ליובאַוויטשער חסיד, איז געווען אַ גרויסער פּאַנאַטיקער.
אים האָט זיך אָבער ניט אײַנגעגעבן אײַנצופלאַנצן דעם פּאַנאַטיזם בײַ זײַנע
תלמידים. אין דער צווייטער ישיבה, מיכאלס ישיבה, האָבן שוין געלערנט
בײַ 35 בחורים. דער גרעסטער טייל פון די ישיבה־בחורים האָט ערשט דאָ
אָנגעהויבן צו לערנען גמרא. די דריטע ישיבה, די פֿאַדלאָער, איז געווען די
גרעסטע. דאָ האָבן שוין געלערנט אַ 50־60 דערוואַקסענע בחורים. אַ היפּש
צאָל פון זיי האָט טאַקע געקענט גוט לערנען. דער ראש־ישיבה איז געווען
אַן אַלטער מאַן און אַ גרויסער למדן. אַ באַדײַטנדיקע צאָל פון די דאָזיקע
ישיבה־בחורים האָט שפּעטער פּאַרנומען אַן אָנגעזען אָרט אין דער סאָציאַ־
ליסטישער אַרבעטער־באַוועגונג.

איך האָב געלערנט אין בײַדע ישיבות — פריער בײַ מיכאלן, אַרום
צוויי יאָר, דערנאָך אין פֿאַדלאָ, אַן ערך דרײַ יאָר. אין די בײַדע ישיבות
זײַנען סײַ די ראשי־ישיבות, סײַ די תלמידים ניט געווען קיין פּאַנאַטיקער.
אויב דער ראש־ישיבה האָט באַמערקט, אַז אַ בחור לייענט אַ ביכל אָדער
לערנט זיך רוסיש, האָט ער זיך ניט וויסנדיק געמאַכט. אויך די בעלי־בתּים
פון די שולן, וואו די ישיבה־בחורים האָבן זיך אויפגעהאַלטן, זײַנען געווען
גאַנץ טאָלעראַנט. אין דער פֿאַדלאָער ישיבה האָב איך שוין אָנגעהויבן צו
לייענען די העברעאישע ליטעראַטור. שפּעטער אַביסל האָב איך שוין אָנגע־
הויבן צו לערנען רוסיש. און ווען איך האָב דערגרייכט אַזאַ שטופּע, אַז איך
האָב שוין געקענט פּאַרשטיין אַ רוסיש בוך, האָב איך אָנגעהויבן צו לייענען
אויך די רוסישע ליטעראַטור. פון דער העברעאישער ליטעראַטור האָב איך
זיך געקוויקט און ממש געשלונגען די ווערק פון משה־לייב לילינבלומען,
יצחק־בער לעווינזאָנען (ריב״ל), פּרץ סמאָלענסקין און אַנדערע. רוסישע
ביכער האָב איך געלייענט אַלץ, וואָס איז מיר אַרײַנגעפֿאַלן אין דער האַנט
אַרײַן, אָן אַ טאָלק און אָן אַ סיסטעם.

אין יענער צייט האָב איך זיך באַקענט און שפּעטער אַביסל זיך בא־
פריינדעט מיט דעם גלוכאָווער רבס זון — שמואל. ער איז געווען זייער אַן
ערנסטער בחור, געבילדעטער און אינטעליגענטער פון מיר. שמואל איז
געווען גוט באַהאַוונט סײַ אין דער העברעאישער און סײַ אין דער רוסישער
ליטעראַטור. ער איז בכלל געווען זייער אַ באַשיידענער, אַ לאָגישער, אָן
אויסגעהאַלטענער און אין שמועסן מיט אַנדערע האָט ער קיין הויכע פּראַזן
ניט באַנוצט. ניט געקוקט אויפֿן גרויסן אונטערשייד אין אינטעליגענץ, זײַנען
מיר געוואָרן זייער נאָענטע פריינד. שמואל האָט מיך שפּעטער באַקענט מיט
זײַנע צוויי יינגערע ברידער — מענדל און מאָטיע. מענדל איז געווען אַ
געווויינטלעכער בחור מיט דורכשניטלעכע פּעאיקייטן און האָט זיך מיט גאָר־
ניט אויסגעצייכנט. מאָטיע, פֿאַרקערט, איז געווען אַ בחור מיט גלענצנדיקע
פּעאיקייטן, אַ פריילעכער, מיט אַ סך הומאָר און אַ קלוגער.

אין יענער צייט (איך גלויב, אַז דאָס איז געווען אין 1891) זײַנען אין וויטעבסק קיין אָרגאַניזירטע סאָציאַליסטישע גרופּעס ניט געווען, קיין פּאַר־טייען אוודאי ניט. איך וויס ניט, צי פריער — אין די 80־ער יאָרן — איז אין וויטעבסק געווען אַן אָרגאַניזאַציע פון דער פּאַרטיי נאַראָדנאַיאַ וואָליאַ. אויב אַפילו יאָ, איז פון איר קיין זכר ניט געבליבן. אַ סך פון די „נאַראָדאָ־וואָלצעס" זײַנען פּאַרשפּאַרט געווען אין די טורמעס, אַנדערע האָט מען פּאַר־שיקט קיין סיבּיר און אייניקע זײַנען אַנטלאָפן קיין אויסלאַנד. וועגן די נאַראָ־דאָוואָלצעס האָט מען געריידט בײַ אונז מיט יראת־הכּבוד. מען איז באַגײַס־טערט געווען פון זייער העלדישקייט, אָפּפערווויליקייט און איבערגעגעבנקייט

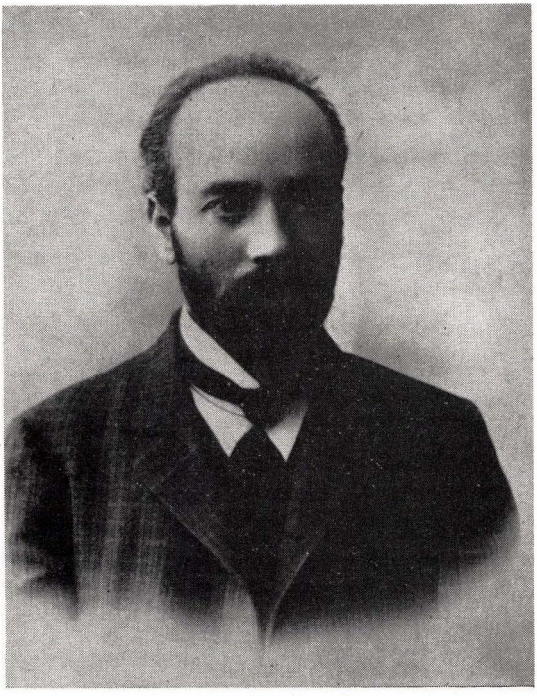

ל. בלעק

(אברהם דער טאַטע אין יאָר 1906)

דעם פאָלק. אייניקע פון זיי, ווי זשעליאַבאָוו, פּעראָווסקאַיאַ, האָט מען ממש פאַרגעטערט, נאָר דאָס איז אָבער געווען שוין פאַראַנגענהייט. אין דער צייט, וואָס איך באַשרײַב דאָ, זײַנען צווישן דער יידישער יוגנט געווען איינצלנע, וואָס האָבן סימפּאַטיזירט מיט דער חובבי־ציון־באַוועגונג. שמואל, דעם רבס זון, ווי אויך איך, האָבן סימפּאַטיזירט מיט די חובבי־ציון, אָבער קיין אָרגאַ־ניזאַציע איז דעמאָלט בײַ אונז ניט געווען.

אַ ראַדיקאַלע ענדערונג איז פאָרגעקומען נאָכן גירוש מאָסקווע. ס'זײַנען אָנגעקומען קיין וויטעבסק אַ סך אַרויסגעטריבענע פון מאָסקווע, צווישן זיי די פאַמיליע אַמסטערדאַם מיטן איידעם ראובן ברײַנין. ברײַנין איז געווען אַן אויסגעשפראָכענער אָנהענגער פון חובבי־ציון און, פאַרשטייט זיך, אויך אַ העברעאיסט. על פי רוב האָט ער פאַרקערט צווישן בעלי־בתישע יידן. ער פלעגט האַלטן רעדעס אין העברעאיש אויף קליינע פאַרזאַמלונגען. אַרום אים האָבן זיך גרופירט אויך אייניקע יוגנטלעכע, אָבער מיך האָט צו דער גרופּע ניט געצויגן. אַמסטערדאַם, דער פאָטער פון דער פאַמיליע, איז געווען פון די אַלטע משפּילים. ווען ער איז געקומען קיין וויטעבסק, איז ער שוין געווען אַן עלטערער מענטש און אַ קראַנקער, אין געזעלשאַפטלעכן לעבן האָט ער זיך שוין ניט באַטייליקט. פון זײַנע צוויי זין איז דער יינגערער נאָך געווען גאָר יונג, פון אַ יאָר 11־12. דער עלטערער — אַבראַשאַ — איז געווען אין די צוואַנציקער, זייער אַן אינטעליגענטער מענטש מיט אַ היפּשער מאָס בילי־דונג. אַבראַשאַ איז געווען אַ גוטער רעדנער, אַ היציקער, מיט אַ סך ענערגיע און ער האָט זיך גלײַך געזוכט אַרגאַניזירן די יוגנט.

גראָד דעמאָלט איז מיר אויסגעקומען צו באַקענען זיך מיט אַ מערק־ווערדיקן מענטשן. איין מאָל איז אין שול אַרײַנגעקומען אַ יונגערמאַן, אין דער עלטער פון די לעצטע צוואַנציקער, מיט אַ פּאָר ביכער אונטערן אָרעם און מיט נאָך מער אין די קעשענעס און מיט מיר פאַרפירט אַ שמועס. פריער האָט ער געוואָלט וויסן, וואָס איך לערן, דערנאָך האָט ער מיך געזוכט אויספֿרעגן, וואָס איך לייענ, דערבײַ האָט ער אָנגעפונען אַ העברעאישן בוך (איך געדענק שוין ניט אַ וואָסערן) און געוואָלט וויסן, צי איך האָב דעם בוך שוין געלייענט. ווען איך האָב אים געענטפערט, אַז נאָך ניט, האָט ער אַרויס־געשלעפּט פון דער קעשענע אַ בוך און מיר געזאָגט: „איך האָב גראָד דעם בוך מיט זיך. אויב איר ווילט, קען איך אים אײַך באָרגן אויף עטלעכע טעג. אין עטלעכע טעג אַרום וועל איך ווידער קומען, וועל איך אים בײַ אײַך קענען אָפּנעמען. מײַן נאָמען איז זשאַראָוו". אין עטלעכע טעג אַרום איז ער טאַקע געקומען, געפרעגט, ווי מיר געפעלט דער בוך, געשמועסט אַביסל און האָט מיר געגעבן אַן אַדרעס צו איינעם הלל (איליאַ) ווילענסקי און מיר גע־זאָגט, אַז איך זאָל אַהין גיין און זיך פאַררופן אויף אים און דאָרטן וועל איך קענען קריגן ביכער צו לייענען. איך האָב אים געפאָלגט און אַוועק צו ווילענסקין. ווען איך האָב געפּענט די טיר, האָב איך דערזען פאָר זיך פיר מיידלעך און אַ יונגן בחור. איך בין געבליבן שטיין בײַם שוועל און ניט געוואוסט, וואָס צו טון און וואָס צו זאָגן, גלײַך ווי דאָס לשון וואָלט בײַ מיר אָפּגענומען געוואָרן. דער בחור האָט מיך באַלד אַרויסגענומען פון דער פאַרלעגנהייט: „קומט אַריין, שעמט זיך ניט", און איז מיר אַנטקעגנגעקומען מיט אַן אויסגעשטרעקטער האַנט. איצט האָב איך שוין געקראָגן מער מוט און זיי דערציילט, ווער ס'האָט מיך אַהער געשיקט און וואָס איך וויל. דער

בחור האָט מיר אָנגעוויזן אויף אַן אַלמער און אַן עטאַזשערקע מיט ביכער און האָט מיר געזאָגט: „זעט, וואָס איר קענט דאָ געפינען". ער האָט טאַקע מיר געהאָלפן אויסקלײַבן אַ בוך. פאַרן אַוועקגיין האָט ער מיך באַקענט מיט די פיר מיידלעך. דאָס זײַנען געווען זײַנע שוועסטער און האָט מיר פאָרגעלייגט אַרײַנצוקומען צו זיי אַפילו, ווען איך וועל זיך ניט גוט פילן אין ביכער.

די אויפנאַמע און די באַנעמונג האָט אויף מיר געמאַכט זייער אַ גוטן אײַנדרוק און איך בין טאַקע געווארן אַן אָפטער אַרײַנגייער צו זיי. איך האָב זיך באַקענט מיט דער גאַנצער משפּחה און איך וועל דאָ געבן אייניקע כאַראַקטער־שטריכן פון די פּערזאָנען: הלל, אַן ערך 20 יאָר אַלט, איז געווען אַ סימפּאַטישער און אינטעליגענטער בחור, ער האָט אַ סך געלייענט, פון דער נאַטור איז ער געווען אַ גוטער און האָט צוגעצויגן מענטשן צו זיך. די עלטסטע פון די פיר שוועסטער, פייגע־איטע, האָט געהאַט זייער אַן ערנסט פּנים, וויניק גערעדט, געווען אײַנגעשלאָסן אין זיך. איך האָב זי קיינמאָל ניט געזען לאַכנדיק. די צווייטע, בתיה, האָט געהאַט אַן אָפן פּנים, געווען באַריידעוודיק און האָט אויך אַ סך געלייענט. מירע, אַ מיידל מיט דורכ־שניטלעכע פּעאיקייטן, איז געווען וויניקער אינטעליגענט פון איר שוועס־טער. אַלע דריי זײַנען געווען נייטאַרינס און האָבן געאַרבעט בײַ זיך אין דער היים. די יינגסטע, סאָניע, איז געווען אַ זאָקנמאַכערין, אַ פריילעכע, אַ לעבע־דיקע, שטענדיק מיט אַ שמייכל אויפן פּנים. מיט ערנסטע זאַכן האָט זי זיך ניט אינטערעסירט. אין דער היים האָט מען זי בכלל וויניק געזען.

בײַ זיי אין שטוב האָב איך זיך באַקענט מיט ביילקע אוסישקין, אַ היטנמאַכערין. אַ גאַנץ אינטעליגענט מיידל. זי האָט מיך צונויפגעפירט מיט איר ברודער כאַצקל אוסישקין. ער איז געווען אַביסל עלטער פון מיר, זייער אַן אינטעליגענטער בחור מיט אַ סך בילדונג. פון דער ערשטער באַגעגעניש מיט אוסישקינען איז מיר קלאָר געווארן, אַז פון אים קען מען עפּעס לער־נען. איך האָב אָנגעהויבן אויך צו זיי אַרײַנצוקומען. עס איז געווען אַ הויז ניט קיין רײַכס, אָבער אַ פאַרמעגלעך. דער פאָטער פון דער פאַמיליע איז געווען אַ פּאָדריאַטשיק (קאָנטראַקטאָר) בײַ פאַרבן דירות. די שטוב זייערע איז געווען אַ פרײַע, מ׳האָט אַלע מאָל געקענט אַהין אַרײַנגיין אומגעשטערט. אָפט פלעגט מען דאָרט נאָך טרעפן בחורים און מיידלעך. מען פלעגט פירן געמיטלעכע שמועסן, פרײַ אַרויסזאָגן מיינונגען און עס איז געווען זייער אָנגענעם צו פאַרברענגען בײַ זיי. פון צײַט צו צײַט פלעגט כאַצקל מיר צו־שאַרן אַ קליין פאַרדינסטל, ער פלעגט מיר געבן איבערשרײַבן מאַנוסקריפּטן. איך געדענק, אַז אין די מאַנוסקריפּטן האָט זיך געערדט וועגן פאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע ענינים. פאַרשטייט זיך אַליין, אַז מען איז שארף אַרויסגעטראָטן קעגן דער רעגירונג. אַזוינע מאַנוסקריפּטן פלעגן גיין פון האָנט צו האָנט און מען פלעגט זיי דאַרפן איבערשרײַבן אין צען, פופצן און אַמאָל אויך צוואַנציק עקזעמפלאַרן. איך פלעג קריגן באַצאָלט פון בויגן.

די אַלע מיינע באַשריבענע באַגעגענישן און באַקאַנטשאַפטן זיינען אַלץ געווען מיט איינצלנע פּערזאָנען. צי עקסיסטירט אין שטאָט אַן אָרגאַניזירטע גרופּע, וואָס קומט זיך צונויף ניט צופעליק, נאָר רעגלמעסיק, באַהאַנדלט און באַשליסט פאַרשיידענע פראַגן, האָב איך ניט געוואוסט. איין מאָל אַ שבת איז צו מיר צוגעגאַנגען שלומקע האַמבורג און מיך געבעטן אַריינקומען צו אים אין אָוונט. שלומקע האָט געהאַט אַ מאַנופאַקטור־געשעפט אויף סמאָלענסקער גאַס. ער האָט ליב געהאַט צו חברן זיך מיט דער ראַדיקאַלער יוגנט. זיין פאָטער איז מיט אַ קורצער צייט צוריק געשטאָרבן, האָט ער אַליין פאָר־נומען אַ גרויסע דירה. וועג איך האָב געוואָלט וויסן, וואָס עס וועט בײַ אים זיין, האָט ער מיר געענטפערט, אַז איך וועל שוין אַליין זען, וועג איך וועל אַהין קומען. וועג איך בין אין אָוונט געקומען צו האַמבורגן, האָב איך דאָרט געטראָפן מײַן פרײַנד שמואלן, דעם רבס זון, כאַצקל אוסישקינען, אַבראַשאַ אַמסטערדאַמען, ליזע גרינבלאַט מיט איר שוועסטער ראָזע און נאָך אַ פּאָר, וואָס איך געדענק ניט זייערע נעמען. דאָס איז געווען אין יאָר 1893. וואָס פאָר אַ פראַגן מען האָט דאָרט דיסקוטירט, געדענק איך ניט. דער גאַנצער כאַראַקטער פונם קרײַזל איז מיר בכלל ניט געווען קלאָר. וועג מען האָט שוין געהאַלטן בײַם אַוועקגיין, האָט מען אונז צו וויסן געגעבן, אַז דעם צווייטן שבת וועט מען זיך צונויפקומען בײַ דעם אַלטן אַמסטערדאַם אין שטוב. אַ פּאָר וואָכן האָט בײַ מיר געגנומען בײַז איך האָב זיך אָריענטירט און געקענט באַשטימען דעם כאַראַקטער פונם קרײַזל. לויט מײַן אָפּשאַצונג (איצט נאָך אַפילו מיין איך, אַז מײַן אָפּשאַצונג איז דעמאָלט געווען אַ ריכ־טיקע) איז דאָס געווען אַ צוזאַמענקונפט פון מענטשן, וועמען עס געפעלט ניט דער גאַנצער סדר־העולם בכלל און די פאַראַנדקעס אין רוסלאַנד בפרט. מיר האָבן קודם כל געזוכט קלאָר צו מאַכן פאָר זיך אַליין, פאַרוואָס די וועלט איז אַזוי שלעכט אײַנגעאָרדנט, והשנית, ווי אַזוי און מיט וואָס פאָר אַ מיטלען קען מען די עקסיסטירנדיקע אָרדענונג אויסבעסערן אָדער ריכטיקער געזאָגט איבערבויען. מיר האָבן נאָך אויך באַטראַכט אַנדערע וויכטיקע ענינים.

במשך פון די דיסקוסיעס האָבן זיך אָנגעהויבן אויסצוקריסטאַליזירן צוויי ריכטונגען — איינע אַ ציוניסטישע, די אַנדערע אַ רעוואָלוציאָנער־סאָציאַליסטישע. אויפן ציוניסטישן שטאַנדפונקט איז געשטאַנען דער עיקר אַמסטערדאַם, אַלע איבעריקע זיינען געשטאַנען אויפן רעוואָלוציאָנער־סאָ־ציאַליסטישן שטאַנדפונקט. ס׳האָבן זיך געפירט אומענדלעכע, היציקע דע־באַטן, נאָר אויף אַ חבֿרישן אופן. בײַסלעכווײַז אָבער זיינען די דיסקוסיעס אַלץ מער פאַרשאַרפט געוואָרן, היציקער און לײַדנשאַפטלעכער. איין מאָל בשעת אַ דיסקוסיע זיינען די דעבאַטן געוואָרן אויסערגעווײַנטלעך שטורמיש. מען איז אַרויס פון די חבֿרישע ראַמען. בײַידע צדדים האָבן שארף אָנגעגריפן איינער דעם אַנדערן און מען איז זיך צעגאַנגען אין אַ שלעכטער שטימונג,

איך וואָלט אַפילו געזאָגט אין אַ פּינדלעכער שטימונג. איך געדענק ניט גענוי, צי נאָך דער שטורמישער דעבאַטע האָט אונזער קרייזל נאָך פונקציאָנירט. אויב יאָ, איז דאָס געווען בלויז אויף אַ קורצער צייט. סוף כל סוף איז דאָס קרייזל זיך פונאַנדערגעפאַלן.

דאָס מיינט אָבער ניט, אַז די אינסטיטוציע פון קרייזלעך פאַר זעלבסט־בילדונג איז אינגאַנצן אונטערגעגאַנגען. פאַרקערט, די צאָל פון די קרייזלעך איז נאָך גרעסער געוואָרן. קיין אָפּיציעלע אָנפירער האָבן די קרייזלעך ניט געהאַט. אויב איינער האָט זיך אויסגעצייכנט, האָט מען אויף אים ניט גע־קוקט, ווי אויף אַן אָנפירער, נאָר פשוט ווי אויף אַ מענטשן מיט בעסערע פּאָליטיק. און ער אַליין האָט אַזוי אויך אויף זיך געקוקט.

גייסטיק האָבן מיר זיך געשפּיזט מיט די ווערק פון די ראַדיקאַלע רוסישע שרייבער, ווי טשערנישעווסקי, דאָבראָליובאָוו און אַנדערע. מיר האָבן שטודירט און דיסקוטירט זייערע אָנשויאונגען. מיר האָבן זיך אויך באַקענט מיט די ווערק פון די סאָציאַליסטישע שרייבער — פּלעכאַנאָוו, לאַסאַל און קאַוטסקי. מיר האָבן אויך באַקומען אַ שטיקל באַגריף וועגן מאַרקס׳ פילאָסאָפּיע. מיר האָבן אויך דיסקוטירט די פּראָגראַם, טאַקטיק און מעטאָדן פון קאַמף פון דער אונטערגעגאַנגענער פּאַרטיי „נאַראָדנאַיאַ וואָליאַ״. שוין דעמאָלט האָבן מיר זיך איבערצייגט, אַז דאָס רוסישע פּויערטום קען אין געוויסע צייטן, בייַ געוויסע אומשטענדן רעוואָלטירן, וואָס זאָל זיך אויס־דריקן אין ברענען פּריצישע מאַיאָנטקעס, צעשטערן און פאַרניכטן פּריציש אייגנטום, אָבער דאָס פּויערטום איז נאָך ניט מסוגל צו פירן אַ סיסטעמאַטישן, אָרגאַניזירטן קאַמף, כדי איבערצובויען די פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע אָרדענונג אין רוסלאַנד. דעריבער האָבן מיר געהאַלטן, אַז די „נאַראָדנאַיאַ וואָליאַ״ איז געגאַנגען אויף אַ פאַלשן וועג, וועג זי האָט זיך דער עיקר קאָנצענטרירט אויף דעם פּויערטום. מיר האָבן געהאַלטן, אַז אויף דעם איז מסוגל נאָר דער שטאָטישער אַרבעטער־קלאַס און מ׳דאַרף אָנווענדן די גאַנצע אויפמערקזאַמקייט אויפן פּראָלעטאַריאַט, און ווען דער פּראָלעטאַריאַט וועט ווערן מער באַוואוסטזיניק און אָרגאַניזירט, וועט ער שוין מיט זיך מיט־שלעפּן אויך דאָס פּויערטום. מיר זענען אויך געווען קעגן די קאַמפּס־מעטאָדן פון דער „נאַראָדנאַיאַ וואָליאַ״, מיר זענען געווען איבערצייגט, אַז דורך איינצלנע טעראָר־אַקטן פון אַ גרופּע רעוואָלוציאָנערן, ווי העלדיש די גרופּע זאָל ניט זיין, קען מען די אָרדענונג אין רוסלאַנד ניט איבערבויען. מיר האָבן נאָכגעפאָלגט די פּאָלעמיק, וואָס איז דעמאָלט אָנגעגאַנגען צווישן די נאַראָדניקעס און מאַרקסיסטן, און מיר זענען מסכים געווען מיט די מאַרקסיסטן. אונזער אויטאָריטעט און וועגווייזער איז געווען פּלעכאַנאָוו. פאַר אונז איז קלאָר געווען, אַז דער עיקר איז צו פירן פּראָפּאַגאַנדע צווישן די שטאָטישע אַרבעטער.

איך גלויב, אַז די דאָזיקע שטעלונג אונזערע איז געווען די הויפּט־סיבה, וואָס אייניקע חברים האָבן באַשלאָסן צו לערנען זיך אַ מלאָכה. זיי זײַנען געווען זיכער, אַז די בעסטע מעגלעכקייט צו פּירן פּראָפּאַגאַנדע צווישן די אַרבעטער איז צו זײַן אין אַ שטענדיקן קאָנטאַקט מיט זיי און לעבן אין די זעלביקע באַדינגונגען. אויף וויפּיל איך קען זיך דערמאָנען, זײַנען אַווען זיך לערנען אַ מלאָכה די חברים אברהם־יצחק סאָרקין, ער האָט זיך געלערנט גאַרבעריי; איסר ראַבקין איז געווארן אַ שלאָסער; וועלוול מינץ — אַ בוכבינדער; אידל אַבראַמאָוו — אַ שלאָסער; פּסח מעזיוועצקי — דער יינגסטער פון אונז — אויך אַ שלאָסער. איך האָב אויך נאָכגעטאָן מײַנע חברים און אַווען זיך לערנען שלאָסערײַ. דעמאָלט האָבן לערן־יינגלעך קיין געצאָלט ניט באָקומען, און מיר, כאָטש מיר זײַנען שוין געווען גרויסע בחורים, האָבן זיך אויך געהאָלפן פאַר לערן־יינגלעך. אָבער אויף צום לעבן האָב איך געדאַרפט פאַרדינען, האָב איך אָפּגעמאַכט מיטן בעל־הבית צו אַרבעטן נאָר האַלבע טעג. דעם אַנדערן האַלבן טאָג האָב איך געדאַרפט געבן אַ פּאָר לעקציעס, כּדי איך זאָל קענען עפּעס וואָס פאַרדינען. דערצו האָב איך נאָך געדאַרפט האָבן צײַט צו באַטייליקן זיך אין די זעלבסטבילדונגס־קרײַזלעך.

לאָנג אָבער זײַנען מיר ניט געבליבן בײַ דער אַרבעט. אידל אַבראַמאָוו האָט באַלד אויפגעגעבן די אַרבעט, ער האָט באַשלאָסן צו דערשלאָגן זיך צו אַן אינטעליגענטער פּראָפעסיע. איך האָב אָנגעהאַלטן די אַרבעט נאָר 5 אָדער 6 חדשים. די אַרבעט אין דער שלאָסערײַ איז פאַר מיר געווען צו שווער און איך האָב זי געמוזט אויפגעבן. איסר ראַבקין, אויך אַ שלאָסער, וועלן ער האָט געזען, אַז ער קען שוין גוט דעם פּאַך, האָט געוואָלט אָנקומען ערגעץ אין אַ גרויסער פאַבריק און פאַרווירקלעכן זײַן חלום — פּירן אַגיטאַציע צווישן די אַרבעטער־מאַסן. ער איז אַוועק קיין יעקאַטערינאָסלאָוו און דאָרט איז ער טאַקע אָנגעקומען אין אַ גרויסער פאַבריק, וואו ס'האָבן געאַרבעט קריסטן. אָבער בײַ זײַן ערשטן פּרואוו צו אַגיטירן די אַרבעטער, האָבן זיי אים אָנגעבראַכן די ביינער און אַרויסגעוואָרפן פון דער פאַבריק. פון יעקאַטערינאָסלאָוו איז ראַבקין געקומען צוריק קיין וויטעבסק אַביסל אַן אָנטוישטער. פון דער באַוועגונג אָבער איז ער ניט אַוועק. ער האָט יאָרן־לאָנג געאַרבעט אין דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג, דער עיקר אין די בונדישע דרוקערײַען — סײַ אין רוסלאַנד און סײַ אין אויסלאַנד.

אַן אָרגאַניזירטע אַרבעטער־באַוועגונג האָט זיך אין וויטעבסק אָנגעהויבן ערשט אין 1895־1896. די נײַ־געקומענע אַרבעטער אין אונזערע קרײַזלעך אינאיינעם מיט די אַלטע, מער באַוואוסטזיניקע, אינטעליגענטע אַרבעטער, האָבן אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן די אַרבעטער פון פאַרשיידענע פאָכן. ווי איך געדענק, האָבן זיך אין דער דאָזיקער אַרבעט באַטייליקט: אָרקע ראָם, וועלוול שאַליט, ברוך בראָדסקי, איצקע דער פּאַרבער, אַרקע פּאָמאַדטשיק,

יאָשקע דער סטאָלער, די שוין פריער דערמאָנטע שוועסטער ווילענסקי, זעלדע פלאָגאָוו און ביילקע אוסישקין.

נאָך אין 1894 איז געקומען קיין וויטעבסק פון פּעטערבורג אַ שנײַדער אַבראָמטשיק. אַ פּאָר יאָר האָט מען פון אים ניט געהערט, איצט האָט ער זיך באַוויזן אויף דער סצענע. עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז אַבראָמטשיק איז ניט בלויז געווען אַ גוטער שנײַדער, נאָר אויך אַ גוטער קאָנספּיראַטאָר. די גאַנצע צײַט האָט ער געפירט אַן אַגיטאַציע צווישן די שנײַדערס און האָט זיי אַזוי צוגעגרייט, אַז מען האָט שוין געקענט בילדן פון זיי אַ באַשטענדיקע אָרגאַניזאַציע. אין יעדן פאַל האָט מען אָרגאַניזירט אַ גרופּע פון די סאַמע אינטעליגענטסטע אַרבעטער. אַזאַ גרופּע האָט מען אָנגערופן סכאָדקע. מען האָט אויך אָרגאַניזירט אַ קאַסע, וואו יעדער אַרבעטער האָט באַאָרפט אײַנצאָלן אַ געוויסע סומע. דער צוועק פון דער קאַסע איז געווען צו דעקן די לויפּנדיקע הוצאות און צו האָבן אַ פּאָנד אין פאַל פון אַ שטרײַק. מיט דער קאַסע האָט פאָרוואָלטעט די סכאָדקע. די דאָזיקע קערפּערשאַפט פלעגט זיך צונויפקומען צו באַהאַנדלען פראַגן פון פאַך און ווי אַזוי צו קריגן און פאָר־שפּרייטן ליטעראַטור — לעגאַלע און אומלעגאַלע. אויף וויפיל איך קען זיך דערמאָנען, האָבן מיר פאָרשפּרייט אייניקע אומלעגאַלע אַגיטאַציע־בראָשורן אויף יידיש, ווי „פון וואָס אײַנער לעבט", „שכירות", „לאַנג און מאָגער" און נאָך אַנדערע. מיר האָבן אויך פאָרשפּרייט רוסישע בראָשורן. פאָר אַן אָנפירער איז צוגעטיילט געווען צו דער סכאָדקע אַן אינטעליגענט. מיט אַ קורצער צײַט שפּעטער איז אָרגאַניזירט געווארן אַ צענטראַלע אָדער אַ צווישנפאָכן־קאָמיטעט, וואו יעדער פאַך האָט געהאַט זײַנעם אַ פאָרשטייער. דער קאָמי־טעט האָט אויך געהאַט דאָס רעכט צו קאָאָפּטירן מענטשן, ווען ער האָט געפינען פאָר נויטיק. דער קאָמיטעט פלעגט זיך צונויפקומען רעגלמעסיק און באַהאַנדלען פראַגן, וואָס האָבן געהאַט אַ שײַכות צו דער גאַנצער שטאָ־טישער באַוועגונג, אָפט פלעגט מען אויך באַטראַכטן אַ קאָמפּליצירטע פראַגע פון אַן איינצלנעם פאַך.

אין יענער צײַט האָבן זיך רעאָרגאַניזירט די קרײַזלעך פאָר זעלבסט־בילדונג. פריער האָט יעדער חבר געקענט אויף זײַן אייגענער פאַראַנט־וואָרטלעכקייט אַרײַנפירן אַ נײַעם מיטגליד, איצט אָבער האָט אַ נײַער מיט־גליד געקענט אַרײַנגענומען ווערן מיט דער צושטימונג פון אַ מערהייט פון דעם באַטרעפנדיקן קרײַזל. ווען מען האָט פאָרגעשלאָגן אַ נײַעם קאַנדידאַט, האָט מען פריער באַטראַכט זײַנע מעלות און חסרונות — זײַן כאַראַקטער, פּאָליטיקייטן, אינטעליגענץ, דער עיקר אָבער האָט מען אין זינען געהאַט, צי ער וועט קענען זײַן נוצלעך פאָר דער אַרבעטער־באַוועגונג. און ווען אַ מערהייט האָט געשטימט פאָר דעם קאַנדידאַט, דעמאָלט ערשט האָט מען אים אַרײַנגענומען אין קרײַזל. אין די קרײַזלעך איז אײַנגעפירט געווארן אַזאַ סיסטעם. עס זײַנען אָרגאַניזירט געווארן געוויסע קורסן, ווי אין אַ לערן־

אַנשטאַלט. מען קען אַפילו זאָגן, אַז די קריזלעך זײַנען געווארן אוניווער־
סיטעטן, וואו עס זײַנען צוגעגרייט געווארן טויזנטער פאַר דער אַרבעטער־
באַוועגונג. דער אָנפירער פון דעם קריזל, וואָס צו אים האָב איך געהערט,
איז געווען אַבראַם גינזבורג. אַחוץ מיר האָבן צום קריזל נאָך געהערט:
סאָלאָמאָן לאַנדאָ, זינע שוועלעוו, באַקאַ האָפמאַן, חנהקע ראָזענפעלד און
נאָך אַ פּאָר חברים, וועמעס נעמען איך געדענק שוין ניט.

אַבראַם גינזבורג איז געווען אַ זון פון זייער רײַכע עלטערן. זײַן פאָטער
און שטיפמוטער האָבן אים שטאַרק ליב געהאַט. זײַן אויסערלעך אויסזען איז
געווען אַנגענעם און סימפּאַטיש. ער איז געווען אַ שיינער, אַ הויכער און אַ
בריי־פלייציקער. גינזבורג האָט פאַרמאָגט גלענצנדיקע פעאיקייטן און אַ
ניט־אויסשפּנדיקן קוואַל פון ענערגיע. ניט געקוקט אויף זײַנע פעאיקייטן,
האָט ער פונדעסטוועגן געענדיקט די גימנאַזיע (אין 1897) אָן שום אויס־
צייכענונגען. צוליב זײַן אַקטיווקייט אין דער באַוועגונג האָט ער פאַרנאַכ־
לעסיקט די לימודים אין גימנאַזיע. דאָס האָט פאַרשפּאַרט פאַר אים די מעג־
לעכקייט אָנצוקומען אין איינעם פון די אוניווערסיטעטן — אין מאָסקווע,
פּעטערבורג אָדער אין קיעוו — וואָס האָבן זיך געריכט פאַר די בעסטע.
ער האָט באַשלאָסן אָפּצואוואַרטן אַ יאָר צײַט, אפשר וועט זיך אים פאַרט
אײַנגעבן אָנצוקומען אין איינעם פון די דערמאָנטע אוניווערסיטעטן. דערווײַל
האָט ער זיך אַרײַנגעוואַרפן אין דער באַוועגונג מיטן גאַנצן ברען און ענערגיע.
ער האָט אָנגעפירט מיט סכאָדקעס, מיט אַרבעטער־קריזלעך און מיט קריזלעך
פאַר אינטעליגענטן. גינזבורג האָט זיך קיינמאָל ניט אָפּגעזאָגט פון טעכנישער
אַרבעט אויך.

צווישן די אַרבעטער פון פאַרשיידענע פאַכן איז אָנגעגאַנגען אַ פיבער־
האַפטיקע טעטיקייט. לכתחילה האָט מען אין זינען געהאַט צו פאַרבעסערן
די עקאָנאָמישע לאָגע פון די אַרבעטער. די אַרבעטס־באַדינגונגען זײַנען
געווען שרעקלעכע. מען האָט געאַרבעט 14־15 שעה אַ טאָג. אין אייניקע
פאַכן האָט די אַרבעטס־וואָך זיך אָנגעהויבן שבת־צו־נאַכט באַלד נאָך הבדלה
און געענדיקט האָט זי זיך פרײַטאָג קורץ פאַר ליכט בענטשן. די פאַרדינסטן
זײַנען געווען קלאָגעדיקע — בײַ 2־3 רובל אַ וואָך. סוף 1897 זײַנען אַרויס
אין שטרײַק די שנײַדערס (ניט פון אַלע וואַרשטאַטן). וואָס פאַר אַ פאָדע־
רונגען די אַרבעטער האָבן אַרויסגעשטעלט, געדענק איך ניט. איך קען זיך
אָבער פאַרשטעלן, אַז דער עיקר האָט מען געמוזט פאָדערן אַ קירצערן
אַרבעטס־טאָג, ווײַל די פאָדערונג איז געווען זייער פאָפולער צווישן די
אַרבעטער. דער שטרײַק איז געווען אַ פאַרביטערטער, די בעלי־בתים זײַנען
געווען אײַנגעשפּאַרט און דעם שטרײַק האָט מען פאַרשפּילט, ווײַל אייניקע
שטרײַקער, ניט פרעגנדיק בײַ קיינעם, זײַנען אַוועק צוריק צו דער אַרבעט
אויף די אַלטע באַדינגונגען, און די איבעריקע האָבן שוין ניט געהאַט קיין
ברירה און זיך אויך אומגעקערט צו דער אַרבעט. אָבער מערקווערדיק, אין

אַ קורצער צייט אַרום איז פון זיך אַליין אײַנגעפירט געוואָרן אין די שנײַדער־ווערשטאַטן אַ קירצערער אַרבעטס־טאָג. שפּעטער אַביסל זײַנען אַרויס אין שטרײַק די שלאָסערס. די הויפּט־פּאָדערונג, געדענק איך, איז געווען אַ 12־שעהדיקער אַרבעטס־טאָג — פון 6 אין דער פרי ביז 6 פאַרנאַכט. בײַ דעם שטרײַק האָט שוין די זשאַנדאַרמעריע ניט געשווויגן. מ׳האָט אַרעסטירט עטלעכע אַרבעטער. איינעם פון זיי — וועלווול שאַליט — געדענק איך זייער גוט, ער איז געווען מײַנער אַ נאָענטער פרײַנד. איך ווייס ניט פאַרוואָס דער זשאַנדאַרם, וואָס האָט געפירט די אויספאָרשונג, האָט געהאַלטן, אַז שאַליט איז דער הויפּט־בונטאָוושטשיק. דער זשאַנדאַרם האָט געפּרואווט אַרויסקריגן פון די אַנדערע אַרעסטירטע, אַז שאַליט איז דער הויפּט־אָנפירער פון דעם שטרײַק, נאָר דאָס האָט זיך אים ניט אײַנגעגעבן. די אַרעסטירטע האָט מען גהאַלטן אין טורמע אַ קורצע צייט און מ׳האָט זיי באַפרײַט. דעם שטרײַק האָבן די אַרבעטער פונדעסטוועגן געוואונען.

די ערשטע צייט האָט די פּאָליציי אונזערע קרײַזלעך ניט געטשעפּעט. עס איז געווען גאַנץ נאַטירלעך, אַז ס׳זאָלן זיך צוזויפקומען אַ 5־10 בחורים און מיידלעך, און אַמאָל נאָך מער, אין אַ שטוב און אינאיינעם לייענען אָדער דיסקוטירן פאַרשיידענע פראַגן. מיר האָבן ניט געזען צוליב וואָס מיר דאַרפן זיך היטן. גאַנץ אַנדערש איז געווען, ווען די אַרבעטער־באַוועגונג האָט זיך אַנגעהויבן צו אָרגאַניזירן. דעמאָלט האָט מען שוין אַנגעהויבן נאָכצוקוקן, און מיר האָבן געדאַרפט זיך היטן פון אַ בייז אויג. דרײַ שפּיאָנען האָבן מיר געקענט און געוואוסט, אַז זיי קוקן אונז נאָך: אַ זשאַנדאַרם מיט אַ גרויסער בּאָרד, וועמען מיר האָבן געדרופן די פֿאָמעלע, אַ ציווילער — כאַווקין און דער דריטער — יאָשקע פּאָדוואָראָטניק. פון די ערשטע צוויי פלעגט מען זיך נאָך קענען אַרויסדרייען, אָבער פון דעם דריטן האָבן מיר געהאַט אויס־גריסענע יאָר. ער פלעגט אַלע מאָל ווי פון אונטער דער ערד אויסוואַקסן און דווקא דאָרט, וואו מען האָט אים צום ווינציקסטנס דערוואַרט און צום ווינציקסטן געוואָלט זען. ס׳איז כּדאי זיך אָפּצושטעלן אַביסל לענגער אויף דעם דאָזיקן פּאַרשוין. יאָשקע איז געווען אַ שוסטער, אָבער נאָך זיצנדיק אויפן שוסטער־בענקל, האָט ער זיך פאַרנומען מער מיט גנבות ווי מיט שוסטעריי. מיט דער צייט האָט ער שוסטעריי אינגאַנצן אויפגעגעבן און האָט זיך ספּעציאַליזירט אויף פערד־גנבות. כּדי אַרײַנצוקריגן זיך אין אַ הויף, ווען דער טויער איז פאַרריגלט געווען פון אינעווייניק, פלעגט ער זיך אונטערגראָבן אונטערן טויער. פון דעם שטאָמט דער נאָמען פּאָדוואָראָטניק. שפּעטער צו, ווען ער איז געוואָרן אויסגעבונדן מיט דער אונטערוועלט, האָט ער זיך באַרעכנט, אַז ער וועט קענען בעסער אויסמאַכן, ווען ער זאָל דינען דער פּאָליציי און אַרויסגעבן סודות פון דער אונטערוועלט. איז ער אַוועק אין דער פּאָליציי און מען האָט אים אָנגענומען. די ערשטע צייט האָט ער אַרויסגעגעבן סודות נאָר פון קרימינעלע פאַרברעכער, אָבער וועז די אַרבע־

טער־באַוועגונג האָט זיך אָנגעהויבן, האָט ער מיט זײַן גנבישן חוש דערשפירט, אַז עפּעס קאָכט זיך. אָבער וואָס עס טוט זיך, האָט ער ניט געוואוסט. יאָשקע האָט דעמאָלט אָנגעהויבן נאָכצושפּירן איינצלנע פּערזאָנען, צולייגן אַן אויער, וואו עס האָט זיך נאָר געלאָזט, כּדי עפּעס וואָס צו דערגיין. אַז אונזער באַוועגונג האָט זיך פונאַנדערגעוואַקסן, האָט זיך פֿאַדוואָראָטניק אינגאַנצן פֿאַרנומען מיט שפּיאָנירן „די בונטאָוושטשיקעס", און מיר האָבן געהאַט פון אים געבּרענטע צרות.

בּיז דעם יאָר 1898 פלעגן מיר פּיַערן דעם ערשטן מאַי אין קליינע גרופּעס און אין פֿאַרשיידענע דירות און אָפט מאָל אַפּילו אין פֿאַרשיידענע טעג. דאָס מאָל האָבן מיר באַשלאָסן צו פּיַערן דעם ערשטן מאַי מיט אַ גרעסערן פֿאַרנעם, ניט געקוקט אויף די פֿאָליציַייאישע באַדינגונגען. מיר האָבן געוואָלט אָרגאַניזירן אַ גרעסערע פֿאַרזאַמלונג ערגעץ וואו אין אַ וואַלד. ווי מיר האָבן אויסגערעכנט, האָבן געדאַרפט קומען צו דער פֿאַרזאַמלונג אַ 200 מענטשן און אפשר אַביסל מער. מ׳האָט אויסגעקליבן אַ ספּעציעלן קאָמיטעט פֿאַר דער צוגרייט־אַרבעט, וואָס האָט געזאָלט געפּינען אַ פֿאַסיקן פּלאַץ, באַזאָרגן אַ פּאָר מיט געהעריקע לאָזונגען און אַזוי ווייטער. אַ פּאָר וואָכן פֿאַרן ערשטן מאַי האָט אַבראַם גינזבורג מיר צו וויסן געגעבן, אַז דער צוגרייט־קאָמיטעט פֿאַרזאַמלט זיך אין אַ געווּיסן אָוונט אויף טרייטשאַנקע (אַ געגנט אין וויטעבסק), דאָרט האָבן מיר געהאַט אַ קאָנספּיראַטיוו דירה. אין דעם באַשטימטן אָוונט זײַנען מיר זיך צונויפגעקומען און באַהאַנדלט אייניקע פראַגן. מיר זײַנען זיך פֿאַרזעסן שפּעט אין דער נאַכט אַריין און אייניקע פון אונז, אויך אַבראַם גינזבורג און איך, זײַנען דאָרט געבליבן נעכטיקן. אין דער פרי זאָגט מיר אַבראַם גינזבורג, אַז היינט גייט ער מיט ראָכקע בעראָזווקער זוכן אַ פּאַסיקן פּלאַץ פֿאַר דער פֿאַרזאַמלונג און האָט מיר פֿאָרגעלייגט, איך זאָל מיט זיי מיטגיין. איך בין מסכּים געווען.

בּיַיטאָג האָבן מיר זיך אַלע דריַי געטראָפן און אַוועק הינטערן שטאָט, אויף לוטשעסע, אַ פּאָר וויאָרסט ווײַטער. דאָרט איז געווען אַ גרויסער וואַלד. מיר זײַנען אַריַין אין וואַלד, אַרומגעבראָדזשעט אַ פּאָר שעה און צום סוף געפונען אַן אידעאַלן פּלאַץ — אַ גרויסע לאָנקע, אַרומגערינגלט פון אַלע זײַטן מיט הויכע סאָסנעס, געדיכט איינע לעבן דער אַנדערער. די לאָנקע איז אַזוי אַרום געווען אַרומגערינגלט מיט אַ נאַטירלעכער וואַנט. מיר זײַנען געווען שטאַרק צופֿרידן פון דעם פּלאַץ און זײַנען אַוועק צוריק אין שטאָט אַריַין. אויף מאָרגן האָט מען וויידער צונויפגערופן דעם צוגרייט־קאָמיטעט. פריער אָבער איידער ס׳האָט געזאָלט פֿאַרקומען די זיצונג פון קאָמיטעט, בין איך אַריַינגעגאַנגען צו די ווילענסקיס, האָט מיר בתיה דערציילט, אַז זי האָט געקראָגן זייער אַ גוטן בוך. דעם דאָזיקן בוך האָט די צענזור פֿאַרווערט צו פֿאַרשפֿרייטן און עס איז אים זייער שוואָר טאַקע צו קריגן. זי קען אים האַלטן נאָר עטלעכע טעג, איז אויב איך וויל אים לייענען מיט איר אינאיי־

נעם, זאָל איך אַרײַנקומען צו זיי אין אָוונט און אין משך פון עטלעכע אָוונטן פֿאַרטיק ווערן מיטן בוך. איך האָב דעם פֿאַרשלאָג אָנגענומען. פֿאַרנאַכט צו גיי איך צו די ווילענסקיס און לעבן זייער הויז קומט מיר גראָד אָנטקעגן יאָשקע פֿאָדוואָראָטניק. ער האָט מיך דורכגעשפּיזט מיט זײַנע שפּיאָנען־אויגעלעך און איז אַוועק ווײַטער. איך בין שוין צו די ווילענסקיס ניט אַרײַן און בין שוין אויך ניט געגאַנגען צו דער זיצונג פון קאָמיטעט. איך האָב זיך אַרומגעדרייט אַ שטיק צײַט איבער די גאַסן און דערנאָך אַוועק נעכטיקן צו מײַנעם אַ חבר אַלטער מאַריאַשין. אין דער פרי, עס האָט נאָר וואָס אָנגעהויבן צו טאָגן, מען קלאַפּט אין טיר. מאַריאַשין איז אַוועק עפענען די טיר און איך הער, ווי איינער פרעגט: „לייבקע איז דאָ?" דערהערט אָנרופן מײַן נאָמען, בין איך צוגעגאַנגען צו דער טיר, ערשט איך זע, ס׳איז אַבראַם גינזבורג און ער רופט זיך אָפּ צו מיר: „אַ קאַטאַסטראָפע! מען האָט אַרעסטירט דעם קאָמיטעט". ער אַליין האָט צופעליק פֿאַרשפּעטיקט צו דער זיצונג. ווען ער איז צוגעקומען נעענטער צו דער שטוב, האָט ער דערזען אַ גאָראָדואָי (פּאָליסמען) בײַם אַרײַנגאַנג. ער האָט זיך פֿאַרבאַהאַלטן, אַזוי אַז מען זאָל אים ניט קענען זען. אַ לאַנגע צײַט האָט ער געוואַרט בײַ מען האָט אַלעמען אַרויסגעפירט, אַרומגערינגלט מיט פּאָליציי. ער איז פון ווײַטן נאָכגעגאַנגען בײַ מען האָט זיי אַרײַנגעפירט אין דער פּאָליציי־פּאַרוואַלטונג.

די פענסטער פון דער קאַמער, ווו אונזערע חברים זײַנען געזעסן, זײַנען אַרויסגעגאַנגען צו אַ קליין פֿאַרקל. גינזבורג האָט אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן, ווי אַזוי מיר זאָלן קענען קומען מיט זיי אין פֿאַרבינדונג. מען זאָל אַרגאַניזירן אַ גרופּע מיידלעך, צוויי פון דער גרופּע זאָלן זיך אַוועקזעצן דאָרט אויף אַ באַנק און האַלטן כּסדר אַן אויג אויף די פענסטער. אפֿשר וועט זיך פֿאָרט איינגעבן זיך דורכצואַוואַרפן מיט די אַרעסטירטע מיט אייניקע ווערטער אָדער אפֿשר וועלן זיי אַרויסוואַרפן אַ צעטל. די מיידלעך דאָרפן זיך בײַטן אַלע שעה אָדער אַלע צוויי שעה. גינזבורג אַליין האָט דעם פּלאַן ניט געקענט דורכפירן, ווײַל ער האָט זיך ניט געטאָרט צו פיל וואַרפן אין די אויגן, האָב איך דאָס גענומען אויף זיך. איך בין אַוועק צו זעלדע פלאַגאָוו, אַ וויכטיקע טוערין אין דער באַוועגונג, איר דערציילט וועגן אַרעסט פון דעם קאָמיטעט און דעם פּלאַן, ווי אַזוי צו קומען מיט די אַרעסטירטע אין קאַנטאַקט. זי האָט זיך אונטערגענומען דעם פּלאַן דורכצופירן, און מיר האָבן אָפּגערעדט וואו זיך צו טרעפן אין אָוונט. ווען מיר האָבן זיך אין אָוונט געטראָפן, האָט זי מיר איבערגעגעבן אַ צעטעלע, וואָס די אַרעסטירטע האָבן אַרויסגעווארפן. זיי האָבן געשריבן, אַז דער הויפּט־מחותן אויף דער גאַנצער חתונה איז יאָשקע פֿאָדוואָראָטניק. עס האָט זיך זיי איינגעגעבן אונטערצוהערן, ווי מען האָט פֿאָדוואָראָטניקן באַפוילן, ער זאָל אויפזוכן און אַרעסטירן פרידמאַנען, איינעם פון אונזערע אינטעליגענטע אַרבעטער. פרידמאַן, פֿאַרשטייט זיך, האָט געמוזט גלייך פֿאַרלאָזן וויטעבסק. איבערגעבן די איינצלהייטן,

ווי אַזוי איך האָב אים אַרויסבאַגלייט פון שטאָט און ווער עס האָט מיר אין דעם געהאָלפן, וואָלט פֿאַרנומען צופיל אָרט. איך וויל נאָר זאָגן, אַז אים האָט זיך אײַנגעגעבן אַנטרונען צו ווערן.

אויפן צווייטן טאָג האָב איך זיך נאָך אַמאָל באַגעגנט מיט זעלדען אויף שלאָס־גאַס. מיר האָבן שפּאַצירט הין און צוריק. מיט אַמאָל דערזעען מיר, אַז יאָשקע פֿאַדוואָראָטניק קומט אונז אַנטקעגן. מיר האָבן זיך אויף דער גיך אָפּגעזאָגט און זײַנען אַוועק אין פֿאַרשיידענע ריכטונגען. איך האָב אָבער געפילט, אַז ער גייט מיר נאָך. מיר האָט זיך שטאַרק ניט גענוואָלט צו טרעפן זיך מיטן שפּיאָן אויג אויף אויג און האָב אָנגעהויבן צו טראָכטן, ווי אַזוי פון אים פּטור צו ווערן. איך האָב זיך דערמאָנט, אַז אויפן עק גאַס געפינט זיך אַ וועשערײַ, וואָס האָט אַ הינטער־טיר צו אַן אַנדער גאַס. מיט די בעלי־בתים פון דער וועשערײַ בין איך געווען גוט באַקאַנט. איז דער אויסוועג געווען אַרײַנצוגיין אין דער וועשערײַ און דאָרט דורך דער הינטער־טיר פֿאַרשווינדן. ווען איך האָב שוין געהאַלטן די קליאַמקע צו עפענען די טיר, האָב איך דער־פילט אַ האַנט אויף מײַן פּלייצע. איך קוק זיך אום — יאָשקע שטייט לעבן מיר.

— ווי רופט מען אײַך? — האָט ער בײַ מיר געפרעגט.

איך האָב אויף זײַן פּראָגע געענטפֿערט מיט אַ פּראָגע:

— וואָס האָט דאָס צו אײַך?

— מיר מוז מען זאָגן, איך בין אַ פֿאָליציי־באַאַמטער.

כדי איך זאָל אים גלויבן, האָט ער מיר באַוויזן עפּעס אַ בלעכל. דאָס זאָל דינגען פּאַר אַ באַווײַז, אַז ער דינט טאַקע אין דער פֿאָליציי. דעמאָלט האָב איך אים געזאָגט אַ נאָמען מיט אַ פֿאַמיליע און וואו איך האָב כלומרשט געוואוינט. דער נאָמען, פֿאַרשטייט זיך, איז געווען פון דער הפטורה. יאָשקע האָט זיך פֿאַרטראַכט, גלײַך ווי ער וואָלט זיך מישב געווען, וואָס מיט מיר צו טון. איך האָב זיך באַנוצט מיט דעם מאָמענט און אַרײַן אינעווייניק אין דער וועשערײַ און אַוועק צו דער הינטער־טיר, אַרויס אויף אַן אַנדער גאַס און אַנטלאָפן ווײַט הינטערן שטאָט. אַ פּאָר שעה האָב איך זיך דאָרט אַרום־געדרייט און זיך אומגעקערט צוריק אין שטאָט אַרײַן. איך בין אַרײַן צו מײַן חבר אַלטער מאַריאַשין און אים דערציילט, וואָס מיט מיר האָט זיך געטראָפן. מאַריאַשין האָט צונויפגעפּאַקט אַביסל קויטעק וועש און איז אַוועקגעגאַנגען אין דער וועשערײַ כלומרשט צו געבן וואַשן דאָס וועש. אָבער אין דער אמתן האָט ער געוואָלט געווויר ווערן וואָס האָט דאָרט פֿאַסירט נאָך מײַן פּאָר־שווינדן. ער איז צוריק געקומען מיט אַ טרויעריקער בשורה. ווי נאָר איך האָב זיך אויסגעדרייט פון פֿאַדוואָראָטניקס הענט, איז ער אַרײַן אין דער וועשערײַ און געפרעגט: „וואו איז דער בחור, וואָס איז אַהער אַרײַנגעקומען מיט אַ ווינקל צוריק? איך האָב אים ניט געזען אַרויסגיין". די בעלי־בתים פון דער וועשערײַ — אַ טאַטע מיט פּיר זין — האָבן געקוועטשט מיט די

פֿלייצעס, אַז זיי ווייסן ניט, וועמען ער מיינט. בכלל, האָבן זיי אים געענטפֿערט, איז קיינער פון די אַרטיַנגעקומענע דאָרט ניט פֿאַרבליבן. יאָשקע האָט גע־מאַכט אַ גרינדלעכע רעוויזיע און האָט זיך אָנגעשטויסן אויף דער הינטער־טיר. ער האָט שוין פֿאַרשטאַנען, וואו איך בין אַהינגעקומען און גענאָדערט, מען זאָל אים זאָגן מיין נאָמען, פֿאַמיליע און אַדרעס. זיי האָבן אים געענט־פֿערט, אַז זיי ווייסן ניט ווער איך בין. יאָשקע איז אַוועקגעגאַנגען. מיט אַ פּאָר שעה שפּעטער איז ער ווידער געקומען אינאיינעם מיט אַ פּריסטאָוו און צוויי פּאָליציאַנטן. זיי האָבן געהאָט אַ באַפֿעל צו פֿאַרמאַכן די וועשערײַ, אויב מען וועט זיי ניט געבן וועגן מיר די געפּאָדערטע אינפֿאָרמאַציע. ס׳האָט גאָרניט געהאָלפֿן און דער פּאָטער פון דער פֿאַמיליע האָט זיי געמוזט זאָגן מיין אמתן נאָמען. אויפֿן צווייטן טאָג האָבן די אַרעסטירטע געלאָזט ווײַטער, אַז יאָשקע האָט באַקומען אַ באַפֿעל מיך צו אַרעסטירן. מיר איז געבליבן דעמאָלט איין ברירה — צו פֿאַרלאָזן וויטעבסק. מיר האָט זיך אײַנגעגעבן זיך אַרויס־צושמוגלען בשלום פון דער שטאָט.

וועג די וויטעבסקער אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע האָט זיך אָנגעשלאָסן אין „בונד", איז שווער צו זאָגן. אַ קורצע צײַט פֿאַר זײַן טויט האָט פּראָפֿעסאָר קורסקי מיר געזאָגט, אַז די וויטעבסקער אַרגאַניזאַציע איז אַרײַן אין „בונד" אַ סך שפּעטער נאָך דער גרינדונג, וואָס איז פֿאַרגעקומען אין סעפּטעמבער 1897. איך אַליין בין אַרײַן אין „בונד" אין מאַי 1898, וועג איך בין אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק. ביז דער צײַט האָב איך אָפּילו ניט געווואוסט, אַז דער „בונד" איז דאָ אויף דער וועלט. הגם סײַ קורסקי און סײַ הלל כּץ דערמאָנען אין זייערע זכרונות, אַז אידל אַבראַמאָוו האָט פֿאַרטראָטן וויטעבסק אויף דעם גרינדונגס־צוזאַמענפֿאָר פון „בונד", פונדעסטוועגן מיין איך, אַז די וויי־טעבסקער אַרגאַניזאַציע האָט זיך מיט אַ צײַט שפּעטער ערשט אײַנגעגליידערט אין „בונד". פֿאַרוואָס דאָס איז אַזוי געווען, וויס איך ניט.

ס׳איז כּדאי צו בערענגען דאָ אייניקע ידיעות וועגן די פּיאָנערן, וואָס האָבן געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע ניט בלויז אין דער וויטעבסקער אַרבעטער־באַוועגונג, נאָר אויך אין אַנדערע שטעט.

אַבראַם גינזבורג האָט נאָכן אַרעסט אין אַפּריל 1898 לאָנג אין וויטעבסק שוין ניט געקענט פֿאַרבליבן. ער איז, דאָכט זיך, אַוועקגעפֿאָרן קיין כּארקאָוו און דאָרט איז ער אָנגעקומען אין אוניווערסיטעט. אויך דאָרט האָט ער זיך לאָנג ניט געקענט האַלטן, מען האָט אים אויסגעשלאָסן פון אוניווערסיטעט. ער האָט זיך דעמאָלט באַזעצט אין דווינסק און מיט זײַן גאַנצן אימפּעט און ברען האָט ער זיך אַרײַנגעוואָרפן אין דער דאָרטיקער אַרבעטער־באַוועגונג. אַ שטיק צײַט האָט ער ממש אויף זײַנע פּלייצעס אויסגעטראָגן די גאַנצע באַוועגונג. זײַן בּרויזנדיקע נאַטור האָט אים ניט געלאָזט רוען. עס האָט אים געטריבן צו עפּעס גרעסערס. בשעת ער איז נאָך געווען אין דווינסק, איז ער געשטאַנען אין אַ שטענדיקער פֿאַרבינדונג מיט פֿאַרשיידענע שטעט אין דרום־

רוסלאַנד און אַהין איז ער טאַקע אַוועק נאָך דעם, ווי ער איז אָפּגעזעסן אַ שטיק צייט אין דווינסק. דאָרט האָט ער פֿאַראיניקט די אַלע רעוואָלוציאָנערע גרופּעס און ס׳איז געגרינדעט געוואָרן דער צענטראַל־פֿאַרבאַנד — „דער דרום־אַרבעטער״ (יוזשני ראַבאָטשי). גינזבורג האָט אײַנגעאָרדנט אַן אומ־לעגאַלע דרוקערײַ אין יעליסאַוועטגראַד און דאָרט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן דעם אָרגאַן מיט דעם זעלבן נאָמען ווי די אָרגאַניזאַציע האָט געהייסן.

אין דער אומלעגאַלער דרוקערײַ האָבן געאַרבעט: אַבראַם גינזבורג אַליין, חנהקע ראָזענפעלד, ראָדע טערמאַן און באָריס צייטלין, וועלכער איז מיט אַ קורצער צייט פריער אויסגעשלאָסן געוואָרן פון מאָסקווער אוניווער־סיטעט.

גינזבורג און צייטלין זײַנען געווען אינטימע חברים נאָך פון דער גימ־נאַזיע אָן. צייטלין איז געווען אַ בחור מיט גלענצנדיקע פעאיקייטן. אים האָט אַבער געפעלט גינזבורגס ענערגיע און אונטערנעמונגס־גײַסט. סוף 1901 אָדער אפשר אָנהויב 1902 האָט מען די דרוקערײַ מיט אַלע באַטייליקטע אין איר אַרעסטירט און מען האָט זיי געהאַלטן אין אָדעסער טורמע. אין אַפּריל 1902 בין איך אויך מגולגל געוואָרן אין דער זעלבער אָדעסער טורמע. מיר זײַנען געזעסן אין דעם זעלבן פליגל, האָבן מיר געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך דורכצוריידן דורכן פענסטער. זײַן האַלטן זיך אין טורמע האָט מען געקענט ממש באַוואונדערן. אַלע אין טורמע — סײַ די אַרעסטירטע און סײַ די אַדמי־ניסטראַציע — האָבן געהאַט פאַר אים דעם גרעסטן רעספּעקט. דורך דעם זשאַנדאַרם אוסאָוו, וואָס האָט געהאַט די אויפזיכט איבער די פּאָליטישע אַרעסטירטע, האָט גינזבורג אײַנגעשטעלט אַ קאָנטאַקט מיט דער שטאָטישער אַרגאַניזאַציע און דעם פּאָליטישן רויטן קרייץ. ער פלעגט באַקומען אַלע נײַס פון דער באַוועגונג. נאָך דעם גרויסן שטורמישן הונגער־שטרײַק האָט מען אַ גרופּע פון 16־18 אַרעסטירטע, וואָס זיי האָט מען פאַררעכנט פאַר די הויפּט־בונטאָוושטשיקעס, פאַרשיקט אין פאַרשיידענע טורמעס. צווישן זיי איז אויך געווען אַבראַם גינזבורג. אין 1903 האָט מען אים, ווי אויך די אַנדערע, וועמען מען האָט אַרעסטירט אין דער דרוקערײַ, פאַרשיקט אויף פינף יאָר אין יאַקוטסקער געגנט. אײדער נאָך מען האָט אים פאַרשיקט האָט ער חתונה געהאַט מיט חנהקע ראָזענפעלד. ער איז געקומען אויפן פאַרשיקונגס־אָרט קורץ נאָכן אויפשטאַנד פון די „ראָמאַנאָווצעס״. דער דאָרף, וואו ער האָט געלעבט, איז טאַקע געווען ניט ווייט פונם אָרט, וואו די טראַגעדיע איז פאָר־געקומען. ער האָט גלײַך אַוועקגעשיקט אַ בריוו צום געזעראַל־גובערנאַטאָר קוטאַיסאָוו, אַז אים פאַרדריסט זייער שטאַרק, וואָס ער איז געקומען צו שפּעט און האָט ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט זיך צו באַטייליקן אין דעם פּראָצעסט, אַבער ער שליסט זיך אָן אין דעם פּראָצעסט אידייאיש. ווי באַקאַנט, האָט מען די „ראָמאַנאָווצעס״ פאַרמשפּט צו 12 יאָר קאַטאָרגע. גינזבורגן האָט מען אין דעם פּראָצעס ניט געמשפּט. נאָך דער רעוואָלוציע האָט ער זיך מיט זײַן פּריי

באַזעצט אין מאָסקווע. אַ לאַנגע צייט האָט ער געאַרבעט אין פאַראיין פון מעטאַל־אַרבעטער. אין 1931, ווען מען האָט פאַרפירט אַ פּראָצעס קעגן 12 מענשעוויקעס, האָט ער באַקומען 10 יאָר טורמע. מער האָב איך פון אים ניט געהערט.

כאַצקל אוסישקין האָט פאַרנומען אַן אַנגעזען אָרט אין דער סאָציאַ־ליסטישער באַוועגונג — פריער אין די קריזלעך און דערנאָך אין דער אַרבעטער־באַוועגונג. ער איז עטלעכע מאָל געווען אַרעסטירט. אָבער ווען ער איז נאָר געווען אויף דער פרייַ, איז ער וויידער געווען אַקטיוו אין דער באַוועגונג. אין מערץ 1902 האָב איך זיך מיט אים געטראָפן אין מאָהילעוו. ער איז דאָרט געווען אונטער דער אויפזיכט פון פּאָליציי. צוליב קאָנספיראַציע האָבן מיר זיך ביינאַכט באַגעגנט אין אַ זייטיק געסל. איך בין דעמאָלט אַרומגעפאָרן אין די אינטערעסן פון גאַרבער־בונד. מיט די מאָהילעווער גאַר־בער האָב איך ניט געהאַט קיין שום פאַרבינדונג. האָט אוסישקין מיך מיט זיי צונויפגעפירט. מיט אַ פּאָר יאָר שפּעטער איז ער געשטאָרבן.

אַבראַשאַ אַמסטערדאַם און ליזע גרינבלאַט זיינען אין 1895 אַן ערך אַוועקגעפאָרן קיין ווילנע. זיי האָבן דאָרט חתונה געהאַט און אויפגעשטעלט זייער היים. אַ פּאָר יאָר האָט די פּאָליציי זיי געלאָזט צו רו. סוף כל סוף האָט מען אַבראַשען אַרעסטירט. איך גלויב, אַז מען האָט אים געהאַלטן אין טורמע אַן ערך אַ יאָר צייט, דערנאָך האָט מען אים באַפרייט און פאַרשיקט קיין שקלאָוו. די שקלאָווער אָרטאָדאָקסישע יידן האָבן זיך צו אים זייער פיינדלעך באַצויגן, מען האָט ממש געבראַנט זיינע טריט. צוליב דעם פלעגט ער זיך גיין באָדן אַביסל ווייטער פון דעם אָרט, ווו אַלע האָבן זיך געבאָדן אין טייַך. דאָס וואַסער אויף דעם אָרט איז אָבער געווען זייער שטראָמיק. איין מאָל, ווען ער איז אַרײַן אין וואַסער, האָט דער שטראָם אים פאַרכאַפּט און געטומען טראָגן אַלץ ווייטער און ווייטער. אַמסטערדאַם האָט זיך מיט אַלע פּוחות געראַנגלט צו דערגרייכן דעם בּרעג, אָבער דאָס איז שוין געווען אוממעגלעך. ער איז דערטרונקען געוואָרן.

ליזע, זיין פּרוי, איז וויידער געוואָרן אַקטיוו אין דער באַוועגונג. ביז 1905 האָט זי געאַרבעט אין די אומלעגאַלע בּונדישע דרוקערייַען. אַ לאַנגע צייט האָב איך ווענig איר ניט געהערט. אין 1927, ווען מאַרק גאַרוויט (מענדל דעם גלוכאָווער רבס זון) איז געווען אין רוסלאַנד, האָט ער זיך אין ווייטעפסק מיט איר געטראָפן. זי האָט געאַרבעט בײַ דער רעגירונג, און פונדעסטוועגן איז זי פאַרבליבן אַ דעמאָקראַטישע סאָציאַליסטין.

דעם גלוכאָווער רבס דרײַ זין (שמואל, מענדל און מאָטיע) זיינען אין 1895 אַוועקגעפאָרן קיין האָמעל. דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער יינגסטער פון זיי — מאָטיע — פאַרמאָגט ניט נאָר אַ גוטן קאָפּ, נאָר אויך בריליאַנטענע הענט. פון ברעטלעך און קלעצלעך האָט ער אויסגעמיסטרעוועט אַ מאַכ־רײַקע, וואָס ער האָט אַ נאָמען געגעבן דרוקערײַ. זיי האָבן געקראָגן אַביסל

שריפט און געזומען דרוקן פּראָקלאַמאַציעס. די פּראָקלאַמאַציעס האָבן זיי אַליין געשריבן, אַליין געדרוקט און טאַקע אַליין זיי פּאַרשפּרייט אויך. איך וויים ניט, ווי לאַנג זיי האָבן די דאָזיקע אַרבעט אָנגעהאַלטן. ווען זיי האָבן דערפילט, אַז די לופט אין האָמעל ווערט פּאַר זיי צו הייס, האָבן זיי זיך פונאַנדערגעטיילט. מאָטיע, דער יינגסטער, איז מיט זײַן דרוקערײַ אַוועק ערגעץ־וואו אין דרום־רוסלאַנד און האָט דאָרט וויטער געטאָן די זעלבע אַרבעט, וואָס אין האָמעל. און ווען אין דרום־רוסלאַנד האָט אים אָנגעהויבן צו ברענען די פּיאָטעס, איז ער געקומען צוריק קיין וויטעבסק. און דאָ האָט ער ווידער אָנגעפּירט מיט דער אומלעגאַלער דרוקערײַ. שפּעטער איז ער ווידער אַוועקגעפּאָרן קיין דרום־רוסלאַנד. אין פּאָלטאַווע האָט ער באַקומען אַרבעט אין דער סטאַטיסטישער אָפּטיילונג פון דער דאָרטיקער זעמסטווע. מיט דער צײַט איז ער געוואָרן אַ ספּעציאַליסט אַ סטאַטיסטיקער, ווי אויך אַ ספּעציאַליסט אין פּאָליטישער עקאָנאָמיע. סוף כל סוף האָט ער דער־גרייכט צו אַזאַ מדרגה, אַז ער האָט באַקומען די קאַטעדרע פון די דאָזיקע געגנשטאַנדן אין כּארקאָווער אוניווערסיטעט. ער איז דאָרט געבליבן פּראָפעסאָר ביז מיט עטלעכע יאָר צוריק, ווען ער האָט צוליב זײַן עלטער געמוזט רעזיגנירן.

מענדל איז פון האָמעל געקומען צוריק קיין וויטעבסק. דאָ האָט ער געלעבט אַ שטיקל צײַט, אָבער אין דער באַווען האָט ער זיך ניט באַטייליקט. שפּעטער איז ער אַוועקגעפּאָרן קיין דווינסק און דאָרט איז ער ווידער געוואָרן אַקטיוו. אַ היפּש צײַט האָט די פּאָליציי אים ניט געטשעפּעט, לסוף האָט מען אים אַרעסטירט. ווען מען האָט אים פון דער טורמע באַפרײַט, האָט מען אים אַרויסגעשיקט קיין פּאָלטאַווע. אין 1903 איז ער געקומען קיין אָמעריקע. דאָ האָט ער געענדיקט אויף אַ דענטיסט און האָט געביטן זײַן נאָמען אויף מאַרק גאַרוויט. נאָך דער באָלשעוויסטישער איבערקערענישׂ איז ער געוואָרן אַ פּאַרבּרענטער קאָמוניסט און האָט פּאַרנומען אַן אָנגעזעענעם כּלאַץ אין דער היגער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. אין 1952 איז ער דאָ געשטאָרבן.

שמואל איז פון האָמעל אַוועקגעפּאָרן קיין דרום־רוסלאַנד. דאָרט איז ער געווען אַקטיוו אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. אויף דער פּרײַ איז ער אָבער לאַנג ניט געווען. מען האָט אים אַרעסטירט און אַ לאַנגע צײַט איז ער געזעסן אין אָדעסער טורמע, דערנאָך האָט מען אים פּאַרשיקט קיין סיביר אויף דרײַ יאָר. אין 1905 האָב איך זיך מיט אים געטראָפן אין וויטעבסק. ער איז באַלד אַוועקגעפּאָרן קיין פּראַנקרײַך. דאָרט האָט ער געענדיקט אויף אינזשענער און אויסער דעם האָט ער שטודירט אין אַ ספּעציעלער שול פּאַר לופט־פליערײַ. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געקומען צוריק קיין רוסלאַנד און געאַרבעט אין אַ פאַבריק פון אַראָפּלאַנען. מיט עטלעכע יאָר צוריק איז ער געשטאָרבן אין לענינגראַד.

אַבראָמטשיק דער שנײַדער איז זינט 1894 געווען אַ וויכטיקער טוער אין דער וויטעבסקער אַרבעטער־באַוועגונג און האָט פּאַרנומען אַן אָנגעזען אָרט.

נאָכן אַרעסט אין אַפּריל 1898 איז ער, ניט געקוקט אויף די שווערע פּאָלי־צייאישע באַדינגונגען, פונדעסטוועגן פֿאַרבליבן אין ווייטעבסק נאָך אַ לאַנגע צייט. פון דאָרט איז ער אַוועקגעפֿאָרן אין פֿאַרשיידענע שטעט, און אומעטום איז ער געווען אַקטיוו אין דער אַרבעטער־באַוועגונג. אין 1905 איז ער אַוועק־געפֿאָרן קיין פּראַנקרייך. דאָרט האָט ער חתונה געהאַט מיט ראָכקען, דעם גלוכאָווער רבס טאָכטער. ראָכקע איז ביז 1904 געווען אַקטיוו אין ווייטעבסק און אויך אין אַנדערע שטעט. נאָך דעם ווי זי איז אָפּגעזעסן אַ פּאָר מאָל אין די טורמעס, איז זי אַוועקגעפֿאָרן קיין פּראַנקרייך. זיי ביידע — אַבראַמטשיק און ראָכקע — האָבן זיך אין פּאַריז אָנגעשלאָסן אין דער גרופּע רוסישע סאָציאַל־דעמאָקראַטן. אַ פּאָר יאָר נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זײַנען זיי געקומען קיין אַמעריקע. זיי וואוינען אין ניו־יאָרק. זיי געהערן צו דער גרופּע סאָציאַל־דעמאָקראַטן. דאָ אין אַמעריקע האָבן זיי געביטן זייער נאָמען אויף קאָטין.

צו די אינטעליגענטע אַרבעטער האָט אויך געהערט איצקע דער פֿאַרבער. אין 1905 האָט מען צו מיר אַרײַנגעפירט אַ יונגן בחור, איך זאָל זיך מיט אים באַקענען. מיר האָבן זיך פֿונאַנדערגערעדט און ער האָט אויף מיר געמאַכט אַ גוטן אײַנדרוק. איך פלעג זיך מיט אים טרעפֿן זייער אָפֿט. ער האָט זיך זייער גיך אַרויסגערוקט אין דער באַוועגונג און איז אַליין געוואָרן אַן אַגי־טאַטאָר. איצקע דער פֿאַרבער איז פון זײַן פּאַך אַרײַן אין דער סכאָדקע. אין די יאָרן 1898־1899 איז ער שוין געווען אַ וויכטיקער טוער אין דער באַוועגונג. דעם זעלבן יאָר האָט מען אים צוגענומען אין מיליטער. דאָס קאָזאַרמע־לעבן האָט אים ניט געשמעקט. ער האָט באַשלאָסן, אַז די רוסישע אַרמיי קען זיך אָן אים אויך באַגיין און איז אַנטלאָפן. אין 1900 איז ער געקומען קיין ביאַליסטאָק און דאָרט האָט מען אים צופעליק אַרעסטירט. מ׳האָט אים געשיקט צוריק מיטן עטאַפּ קיין ווייטעבסק. אים האָט זיך אײַנ־געגעבן אַרויסצובאַקומען זיך פון דער פּאָליציי און פֿאַרשווינדן. דערנאָך איז ער אַוועק קיין פּראַנקרייך. עטלעכע חדשים האָט ער געלעבט אין פּאַריז און אַ פּאָר יאָר אין לאָנדאָן. אין 1904 איז ער געקומען קיין אַמעריקע און דאָ איז ער געוואָרן אַ קאָנטראַקטאָר. אין אַמעריקע איז ער פֿאַרבליבן אַ געטרײַער דעמאָקראַטישער סאָציאַליסט. זײַן נאָמען האָט ער דאָ געביטן אויף איסאַק ליפּע.

גריגאָרי אַראָנסאָן

צו דער געשיכטע פֿון דער סאָציאַליסטישער און אַרבעטער־באַוועגונג

1. אברהם אַמסטערדאַם און זײַן תּקופֿה

ס׳איז כּמעט ניטאָ אין דער געשיכטע פון דער רעוואָלוציאָנערער און אַרבעטער־באַוועגונג אַ צווייטע שטאָט, ווי וויטעבסק, וואו דער אָנהויב פון דער באַוועגונג זאָל זײַן אַזוי העל און שאַרף באַאַרבעט פון דער גרויסער השפּעה, וואָס עס האָט געהאַט איין פערזענלעכקייט, — די פּערזענלעכקייט פון אַבראַם אַמסטערדאַם. די מענטשן, וואָס זײַנען געווען מיט אים באַקאַנט און געשטעלט זייערע ערשטע טריט אין געזעלשאַפטלעכן לעבן אונטער אַמסטערדאַמס השפּעה, האָבן שוין שטענדיק געפילט צו אים אַ דאַנקבאַרקייט און זיך קיין מאָל ניט געקענט באַפרײַען פון דער צויבערקייט, וואָס האָט געשטראָלט פון אַמסטערדאַמען. מיט זײַנע רעדעס און זײַן אַרט פּראָפּאַגאַנדע האָט אַמסטערדאַם אָנגעצונדן די נשמות פון די ערשטע וויטעבסקער סאָציאַ־ליסטן — אינטעליגענטן און אַרבעטער — מיט אַ באַזונדערן אידעאַליסטישן ברען.

ניט צופֿעליק האָט איינער פון די אַמאָליקע טוער פון „בונד", טאַראַס קאַץ (צאָגלין), דערמאָנענדיק וועגן זײַנע ערשטע אײַנדרוקן פון דער באַוועג־גונג אין וויטעבסק, געזאָגט, אַז להיפוך צו די טרוקענע „מתנגדים" פון ווילנע און מינסק האָבן די וויטעבסקער אויסגעזען ווי „חסידים פון סאָציאַליזם". ווען די ווילנער אַרבעטער האָבן זיך שוין ניכטער באַצויגן צו זייער אַרבעט און קאַמף, האָבן זיך די וויטעבסקער אַרבעטער נאָך ניט געקענט באַפרײַען פון דעם גײַסט, וואָס ס׳האָט געהערשט אין די רעוואָלוציאָנערע קרײַזלעך (זאַמלבוך „די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג צווישן די יידן", רוסיש, מאָסקווע, 1930, זײַט 130). מסתּמא האָט דאָס טאַקע אָפּגעשפּיגלט דעם אמתן מהות פון דעם אָנהויב פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין וויטעבסק: די ערשטע סאָציאַליסטן, וואָס זײַנען דורכגעגאַנגען אַמסטערדאַמס קרײַזלעך און טיף אײַנגעזאַפּט אין זיך זײַן אידייאישע און מאָראַלישע השפּעה, זײַנען טאַקע

געווען אפשר נאַיוו, אָבער גלויביקע, פאַנאַטישע, איבערגעגעבענע קעמפער פאַר סאָציאַלן יושר, פאַר אַ בעסערער צוקונפט פאַר די גערודפטע האַרעפאַשענע מאַסן.

און מען קען זיך זייער גרינג פאָרשטעלן, אַז ווען צו אַמסטערדאַמס תּלמידים איז דערגאַנגען די פֿלוצימדיקע און טרויעריקע ידיעה ווועגן זײַן טויט אין עלטער פֿון 28 יאָר און ס׳זײַנען אַרומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז זײַן טויט איז ניט געווען קיין נאַטירלעכער און אַז די זשאַנדאַרמען, וואָס האָבן אים נאָך דער תּפיסה אַרויסגעשיקט קיין שקלאָוו, זײַנען געווען עפּעס פאַר־אינטערעסירט אָפּצורוימען אַמסטערדאַמען פון דער ליכטיקער וועלט און האָבן צוגעלייגט זייער האַנט צו זײַן טויט, איז זיך ניטאָ וואָס צו וואונדערן, וואָס אין ווויטעבסק איז אויפגעקומען אַ לעגענדע אַרום אַמסטערדאַמס נאָמען: דער נביא פון סאָציאַליזם איז געווארן אַ הייליקער. דורות לאַנג אין סאַמע טיפענישן פון דער ווויטעבסקער באַוועגונג האָט אַנגעהאַלטן די לעגענדע. און לעגענדעס פירן אַמאָל אויס אַ גאַנץ וויכטיקע פונקציע אין דער געשיכטע פון אַ פאַלקס־באַוועגונג.

אברהם־מאיר (אַבראַם) אַמסטערדאַם איז געבוירן געווארן אין ווויטעבסק (אָדער אין קלין, לעבן ווויטעבסק) אין 1872 (אָדער אין 1871). צוגעשריבן איז ער געווען אין שקלאָוו. מסתּמא פון דאָרטן האָט געשטאַמט זײַן פאָטער ישראל. געגאַנגען, ווי כּמעט אַלע יידישע יינגלעך, אין חדר, דערנאָך האָט אַבראַם געלעבט מיט זײַנע עלטערן אין מאָסקווע, וואו ער האָט זיך געלערנט שלאָ־סערײַ אין דער מאָסקווער יידישער האַנטווערקער־שול און שפּעטער געארבעט אין דער פאַבריק בײַ די „ברידער בראָמעט". אין מאָסקווע, אין עלטער פון 16 יאָר, איז אַמסטערדאַם צוגעשטאַנען צו די חובבי־ציון, געווארן אַ מיטגליד פון קרײַזל „בני־ציון", מיט וועלכן ס׳האָבן אָנגעפירט י. טשלענאָוו און מנחם־מענדל אוסישקין, די שפּעטערדיקע באַקאַנטע ציוניסטן. אָבער נאָך דעם גרויסן גירוש מאָסקווע (1891) האָט אַמסטערדאַם מיט דער משפּחה געמוזט פאַרלאָזן מאָסקווע און זיך באַזעצט אין ווויטעבסק. דאָ הויבט זיך אָן אַ נײַ קאַפּיטל פון זײַן טעטיקייט. די ערשטע צײַט איז ער אין ווויטעבסק נאָך געבליבן אַן איבער־צײַגטער ציוניסט. אָבער דאָ האָט ער זיך געטראָפן מיט איינעם פון די ערשטע יידישע סאָציאַליסטן פון דער פּיאָנערן־תּקופה, — מיט קרעמערן (אַרקאַדי) פון ווילנע, און דאָס האָט געהאָט אויף אים אַ גרויסע ווירקונג. אַנגאַ ראָזענטאָל אין אירע „בלעטלעך פון אַ לעבנס־געשיכטע" („היסטאָרישע שריפטן" פון ייוואָ, ב׳ III, פאַריז 1939, זײַט 435) שרײַבט וועגן קרעמערס באַגעגעניש מיט אַמסטערדאַמען אין ווויטעבסק:

„אַרקאַדי האָט ניט לאַנג פאַר זײַן טויט דערציילט וועגן דעם, ווי ער האָט זיך צום ערשטן מאָל געטראָפן מיט אַמסטערדאַמען. איין מאָל, בעת אַרקאַדי האָט זיך אומגעקערט פון אַ קאַנדיציע, וואָס ער האָט געהאָט אין ווויטעבסקער גובערניע, איז אים אויסגעקומען צו זײַן אין ווויטעבסק; די חברים

אברהם אַמסטערדאַם און זיין פרוי ליזע

האָבן אים דערציילט, אַז דאָ איז פאַראַן אַ יונגער ציוניסט, וואָס האָט אַ גוואַלדיקע השפּעה אויף דער וויטעבסקער יוגנט און האָבן אים פאַרגעלייגט צו מאַכן אַ דיסקוסיע מיט אַמסטערדאַמען. עס האָט זיך צונויפגעקליבן אַ גרויסער עולם און עס איז פאָרגעקומען אַ צוויי־קאַמף צווישן אַמסטערדאַמען און אַרקאַדין. די דיסקוסיע האָט זיך פאַרצויגן ביז שפּעט אין דער נאַכט; אַרקאַדי איז אַרויס דער זיגער, און פון דעמאָלט אָן איז אַמסטערדאַם אַריבער צו די סאָציאַליסטן".

דאָס איז מסתּמא געווען אין יאָר 1893. אַמסטערדאַמס וויטעבסקער פּעריאָד האָט אַרומגעכאַפּט אינגאַנצן אַ פּאָר יאָר, 1893־1895, נאָך דעם ווי ער איז געוואָרן אויס ציוניסט. אָבער פּאַר דער קורצער צייט האָט אים זיך אַינגעגעבן צו באַווירקן די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג פון יענער צייט. זיין יינגערער ברודער וואָלאָדיע דערציילט אין אַ בריוו, וואָס איז פאַרעפנטלעכט אין דעם דערמאָנטן באַנד "היסטאָרישע שריפטן", אַז "ס'איז ניט קיין גוזמא צו באַטראַכטן אים ווי דעם פּיאָנער פון דער רעוואָלוציאָנערער אַרבעטער־באַוועגונג אין וויטעבסק... איך געדענק אויך, אַז איינער רובינשטיין האָט, קומענדיק פון דיטשלאַנד, מיטגעבראַכט קיין וויטעבסק הויפטמאַנס ,די וועבער', מ'האָט זיך תיכף געגומען איבערזעצן דאָס ווערק אין יידיש, און ביי יאָוויטשן אין שטוב איז דעמאָלט פאַרגעקומען די ערשטע אומלעגאַלע

פאַרזאַמלונג, וואו מען האָט געלייענט 'די וועבער'... אין 1894, בעת ס'איז געשטאַרבן אַלעקסאַנדער III, איז בײַ אונז אין דער היים פאָרגעקומען אַ שטרענג געהיימע באַראַטונג, אין אַן ענגן קרײַז, און דער רעזולטאַט איז געווען, אַז אַבראַם איז אויף אַ געוויסער צײַט אַוועקגעפאָרן פון וויטעבסק קיין ריגע, ווי איך פאָרשטיי איצט, בכדי צו געפינען פאַרבינדונגען און אָרגאַניזירן עפּעס אַן עפּנטלעכע, אַלגעמיין־רוסישע דעמאָנסטראַציע".*

דער כאַראַקטער פון אַמסטערדאַמס טעטיקייט אין די 90־ער יאָרן, אויף וויפיל מען קען זי איצט רעקאָנסטרואירן, איז באַשטאָנען דער עיקר אין אָרגאַניזירן פּראָפּאַגאַנדיסטישע קרײַזלעך. אין דער דאָזיקער אַרבעט האָט ער אַרײַנגעצויגן ניט ווייניק איבערגעגעבענע מענטשן. צווישן זיי האָבן זיך אויסגעטיילט אַמסטערדאַמס אינטימסטע חברים: מאַכלין, מענדעלעוויטש און באַזונדערס כאַצקל אוסישקין, וואָס האָט אויך אין די שפּעטערדיקע יאָרן געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אין דער וויטעבסקער באַוועגונג. אַבראַם גינזבורג־נאָמאָו, וואָס איז שפּעטער געווען אַ צענטראַלע פיגור אין דער וויטעבסקער באַוועגונג, גיט אַן אינטערעסאַנטע כאַראַקטעריסטיק פון אוסישקינען: „ער איז געווען אַמסטערדאַמס אַ נאַענטער פרײַנד, אָבער ער איז געווען אַנדערש פון אים אין פּילע הינזיכטן. בײַ אים איז געווען אויך אַ גרויסער רעזערוו פון גײַסטיקער ענערגיע און דער זעלבער פאַרכאַפּנדיקער אידעאַליזם, נאָר ער איז געווען פיל ניכטערער און אויסגעהאַלטענער פון אַמסטערדאַמען... אוסישקין איז שוין געווען מער אָרגאַניזאַטאָר פון אַמסטערדאַמען" („רעווא־לוציאָנערע באַוועגונג צווישן יידן"). וואָס ס'איז שײַך אַמסטערדאַמס אַלגעמיינער וועלט־אַנשויאונג אין יענער צײַט, האָלט איליאַ ווילענסקי, אײנער פון די טויער פון יענער צײַט, אַמסטערדאַמען פאַר אַ „פאָלקיסט און ציוניסט". גינזבורג־נאָמאָו, וואָס האָט זיך שפּעטער (אין שקלאָוו אין 1899) געטראָפן מיט אַמסטערדאַמען, באַצייכנט אים פאַר „אַ מאַרקסיסט, אָבער מיט אַ טערא־ריסטישער נייגונג".

איליאַ ווילענסקי גיט אונז אָן אַ צעטל נעמען פון אַמסטערדאַמס און אוסישקינס וויטעבסקער קרײַז. ער רופט אָן די משפּחה אַבראַמאָו — צוויי ברידער און אַ שוועסטער — פון זיי איז אײנער געווען אַ דעלעגאַט פון וויטעבסק אויפן ערשטן צוזאַמענפאָר פון „בונד"; די משפּחות גורעוויטש (3 ברידער און צוויי שוועסטער), ראָם, גרינבלאַט, האָפמאַן, אויך אָלגע דריוביז, הענע־שרה ווילענקין און אַראָן גורעוויטש, וועמען ער באַצייכנט פאַר אַ „פאָלקיסט". איליאַ ווילענסקי מיט זײַנע שוועסטער, בתיה און מירע, זײַנען דעמאָלט אויך צוגעשטאַנען צו אַמסטערדאַמס קרײַזלעך.

---

* די בריוו פון אַמסטערדאַמס אַלמנה און פון זײַן ברודער, וואָס האָבן געלעבט אין מאָסקווע, האָט דער היסטאָריקער און טויער פון „ייוואָ" א. טשעריקאָווער באַקומען דורך דער פאַרמיטלונג פון אַמסטערדאַמס שוואָגער, דעם שרײַבער ראובן ברײַנין, אין 1935. די דאָזיקע בריוו זײַנען פאַרעפנטלעכט אין באַנד III „היסטאָרישע שריפטן".

אַ קורצע צייט האָט אַמסטערדאַם געלעבט אין מאַהילעוו, וואו ער האָט געדינט אין מיליטער; ער האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט, כּדי דאָרטן אויך אָרגאַניזירן די ערשטע רעוואָלוציאָנערע און סאָציאַליסטישע קרייזלעך. אומגעקערט זיך קיין וויטעבסק, איז ער באַלד צוזאַמען מיט צוויי חברים — אוסישקין און מענדעלעוויטש — אַוועקגעפאָרן קיין ווילנע. די הויפּט־אויפּגאַבע איז פאַר אים געווען צו געפינען פאַרבינדונגען מיט די ווילנער סאָציאַל־דעמאָקראַטן. וועג אַמסטערדאַם איז אין סעפּטעמבער 1896 אָנגעקומען קיין ווילנע, האָבן אים ספּעציעל פאַראינטערעסירט די „זשאַרגאָנישע קאָמיטעטן", וואָס זיינען דאָרטן אויסגעוואָקסן און וואָס האָבן די ערשטע געשטעלט פאַר זיך די פראָגע וועגן פירן פראָפּאַגאַנדע אויף יידיש פאַר די בריי־טערע פאָלקס־מאַסן און שאַפן פּאָפולערע ליטעראַטור. ווי ס׳איז באַקאַנט, זיינען די גרינדער פון די „זשאַרגאָנישע קאָמיטעטן" געווען פּ. ראָזענטאַל, א. ליטוואַק און אַנ־דערע. אָננאָ ראָזענטאַל אין אירע זכרונות („היסטאָרישע שריפטן", באַנד III) דערציילט, אַז אַמסטערדאַם, גלייך ווי ער איז געקומען קיין ווילנע, איז צוגע־שטאָנען צו דער אַרבעט פון די „זשאַרגאָנישע קאָמיטעטן". איר פאַרציכענונג איז באַזונדערס אינטערעסאַנט מיט דעם, וואָס זי גיט אונז אַ בילד פון אַמסטערדאַמען.

„פון די מיטאַרבעטער פון „זשאַרגאָנישן קאָמיטעט" — שרייבט אָננאָ ראָזענטאַל — איז מיר באַזונדערס פאַרבליבן אין זכרון אַבראַם אַמסטערדאַם. אַ הויכער, דאַרער יונגערמאַן, מיט אַ בלאַס פנים, פאַרחלומטע אויגן און אַ לאַנגער טונקעלער באָרד, האָט ער אויסגעזען אַזוי, ווי מען מאָלט קריסטלעכע הייליקע. ער האָט געערדט מיט אַ טיפער ברוסטשטים. מען האָט וועגן אים דערציילט, אַז ער איז אַ זעלטענער אַגיטאַטאָר און האָט נאָך זיך געפירט די גאַנצע וויטעבסקער יוגנט. קיין מאַרקסיסט איז ער ניט געווען, דאָס האָט זיך גאָרנישט געפאַסט צו זיין גאַנצער פערזענלעכקייט; ער איז אין קאָמיטעט געווען מער ייד פאַר אונז אַלעמען; אויסער אפשר איליאַ ראָזענבערגן, האָבן מיר אַלע געערדט רוסיש און צו דער יידישער ליטעראַטור און יידישער שפּראַך געהאַט אַ קליינע שייכות" (זייטן 434־435).

אַמסטערדאַם האָט אין ווילנע ניט באַווייזן דורכצופירן זיינע גרויסע פּלענער. דעם 27־סטן יאַנואַר 1897 האָט מען אים דאָרט אַרעסטירט. מען האָט אים שפּעטער געשלעפּט פון איין תּפיסה אין דער אַנדערער: פון ווילנע קיין ווילייקע, פון ווילייקע קיין וויטעבסק. פון טורמע, באַזונדערס אין וויי־טעבסק, האָט ער אָנגעהאַלטן פאַרבינדונגען מיט דער שטאָט. וועגן דעם דער־ציילט זיין ברודער אין דעם ציטירטן בריוו, וואו ער שרייבט: „זיינע פאַר־בינדונגען מיט וויטעבסק האָט אַבראַם ניט איבערגעריסן אָפילו בעת ער איז געזעסן אַרעסטירט אין ווילנער אַנטאָקאָלער טורמע... ער פלעגט פון תּפיסה צוריק איבערשיקן גאַנץ אומשולדיקע ביכלעך, וועלכע האָבן אָבער געהאַט געוויסע אומבאַמערקלעכע צייכנס אויף די אותיות שורה נאָך שורה". דאָס

איז געווען אַן אָפּגעמאַכטער שיפער פאַר אַ קאָרעספאָנדענץ. בײַ אַ זעונג אין דער תּפיסה האָט וואָלאָדיע איבערגעגעבן דעם ברודער אַ בוך אין האַרטן אײַנבונד, וואו ס׳זײַנען געווען פאַרבאַהאַלטן באַריכטן וועגן דער באַוועגונג אין וויטעבסק.

אין יולי 1898 איז קעגן אַמסטערדאַמען, בשעת ער איז געזעסן אין וויטעבסקער תּפיסה, פאַרפירט געוואָרן אַ ספּעציעלער פּראָצעס, ווײַל בײַ דעם אַרעסט אין אַ קאָנספּיראַטיוועך קוואַרטיר דעם 17־טן אַפּריל האָט מען געפונען אַמסטערדאַמס אַ פּראָיעקט פון אַ רעדע צום ערשטן מאַי, אַדרעסירט צו די וויטעבסקער אַרבעטער, וואָס ער האָט צוגעשיקט פון דער תּפיסה, ווי אויך זײַנעם אַ בריוו, אין וועלכן אַמסטערדאַם בעט איבערזעצן זײַן רעדע אויף יידיש. ווי מיר זעען, האָט זײַן גײַסטיקע ענערגיע טאַקע ניט געווואוסט קיין גרענעץ. סײַ אויף דער פּרײַ, סײַ אין דער תּפיסה האָט ער ניט געוווּסט און האָט פאָרגעזעצט זײַן רעוואָלוציאָנערן קאַמף.

אין 1899 האָט מען אַמסטערדאַמען באַפרײַט און אַרויסגעשיקט אונטער פּאָליציייאישער השגחה קיין שקלאָוו, מאָהילעווער גובערניע. קיין שקלאָוו, ווײַל ער איז דאָרט געווען צוגעשריבן. און דאָ פלוצלינג איז ער אומגעקומען. זײַן פּרוי ליזע אַמסטערדאַם־גרינבלאַט אין איר בריוו, וואָס איז געווען פאַר־עפנטלעכט אין די „היסטאָרישע שריפטן", באַנד III, לייקנט אָפּ קאַטעגאָריש די לעגענדע וועגן דעם, אַז אין זײַן טויט שטעקט די געהיימע האַנט פון די זשאַנדאַרמען. זי שרײַבט: „אַבראַם איז דערטרונקען געוואָרן אין שקלאָוו בײַם באָדן זיך אין דניעפּער פאַר מיר אין די אויגן; ער האָט געוואָלט אַרי־בערשווימען אויף דער אַנדערער זײַט טײַך, אָבער דאָ איז אָנגעקומען פלוצים אַ דאַמפשיף, וואָס האָט אויפגעהויבן אַ גרויסע כוואַליע, און דאָס איז קאַנטיק געווען די סיבה פון זײַן אומקום"...

אַזוי, צו 28 יאָר, איז פלוצלינג אַוועק פון דער וועלט אַ מענטש, וואָס אַדאַנק זײַנע פּאַעיקייטן און אַדאַנק זײַנע גײַסטיקע און מאָראַלישע כּוחות האָט ער געקענט אויסוואַקסן ווי אַן אמתער פּירער פון די אַרבעטער־מאַסן. עס איז וויכטיק, אַז די אַמסטערדאַם־טראַדיציע האָט געלאָזט אַזעלכע גרויסע שפּורן אין דער וויטעבסקער באַוועגונג, אַז פון איר האָבן געצויגן יניקה עטלעכע דורות וויטעבסקער יידישע סאָציאַליסטן. זײַן נאָמען און די לעגענדעס אַרום אים האָבן זיך פאַרשפּרייט איבער די גרענעצן פון וויטעבסק. אַן אויס־פירלעכער נעקראָלאָג וועגן אַמסטערדאַמען איז נאָך זײַן אומגליקלעכן טויט דערשינען אין דעם אָרגאַן פון „בונד" אין אויסלאַנד, אין דעם „יידישן אַרבעטער" (1899, נומער 7).

2. די באַוועגונג ביזן 20־סטן יאָרהונדערט

אין דער צײַט פון „נעפּ" (נייע עקאָנאָמישע פּאָליטיק) האָט די יידישע סעקציע בײַ דער געזעלשאַפט פון די פּאָליטישע קאַטאָרזשאַנעס דורכגעפירט

אין מאָסקווע עטלעכע פּאַרזאַמלונגען וועגן דער געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין רוסלאַנד. די געזעלשאַפט האָט די רעגירונג שוין לאַנג פּאַרמאַכט. די אַלע מענטשן, וואָס האָבן אָנטייל גענומען אין די פּאַר־זאַמלונגען, זיצנען אָדער ליקווידירט געוואָרן אָדער געשטאָרבן מיט אַ נאַטיר־לעכן טויט. פון די דאָזיקע פּאַרזאַמלונגען איז אָבער געבליבן אַ ביכל אויף רוסיש „די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג צווישן יידן" (זאַמלבוך ו, מאָסקווע, 1930). דאָס ביכל איז שוין לאַנג קאָנפיסקירט און איצט איז עס שוין אַ יקר־המציאות. אינם ביכל זיצנען פּאַרעפנטלעכט אַ פּאָר פּאַרטראַגן־זכרונות וועגן ווּיטעבסק (מיר האָבן זיי שוין פריער ציטירט). די פּאַרטראַגן האָבן געהאַלטן איליאַ ווילענסקי און אברהם גינזבורג־נאַומאָוו, וואָס האָבן געשפּילט אַ גאַנץ גרויסע ראָלע אין דעם ווּיטעבסקער אונטערגרונד פון די 90־ער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט — פון אַמסטערדאַמס צייטן ביז די ערשטע יאָרן פון 20־סטן יאָרהונדערט (ערב דער ערשטער רעוואָלוציע 1905). אין דער דיס־קוסיע וועגן דער באַוועגונג אין ווּיטעבסק האָבן אָנטייל גענומען וו. צאָגלין (טאַראַס קאַץ) און צוויי ווּיטעבסקער, גריגאָרי לוריע (אַלבערט) און פּסח מזיוועצקי. חוץ דעם איז וועגן דער רעוואָלוציאָנערער און אַרבעטער־באַוועגונג אין ווּיטעבסק פּאַר די יאָרן 1897־1901 פּאַרעפנטלעכט געוואָרן מאַטעריאַלן אינם אויסלענדישן זשורנאַל פון דעם פּאַרבאַנד פון די רוסישע סאָציאַל־דעמאָקראַטן „ראַבאָטשעיע דיעלאָ" (נומערן 2־3, 6, 9) און צום נומער 2־3 פונם דאָזיקן זשורנאַל איז צוגעגעבן אַ בראָשור פון 16 זיצטן „דער קאַמף פון די ווּיטעבסקער אַרבעטער פאַר אַ בעסער לעבן". די אַלע אָנגעוויזענע מאַטעריאַלן האָבן מיר אויסגענוצט, כדי צו געבן אַ פּאָרשטעלונג וועגן די ערשטע עטאַפּן פון דער באַוועגונג אין ווּיטעבסק. מיר האָבן אויך אויס־גענוצט דעם „ביאָ־ביבליאָגראָפישן וועגווייזער" פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, וואו ס'זיצנען אויך דאָ ידיעות וועגן עטלעכע טויזנט פון ווּיטעבסק, וואָס זיצנען שפּעטער באַקאַנט געוואָרן אויסער די גרענעצן פון ווּיטעבסק.

די אידאַליסטישע טראַדיציע, וואָס אברהם אַמסטערדאַם האָט פּאַר־פלאַנצט אין די ווּיטעבסקער קרייזלעך פון דער רעוואָלוציאָנערער יוגנט און דער אַרבעטערשאַפט, האָט אַרויפגעלייגט איר שטעמפּל אויף די ווּיטערדיקע דורות פון די אַרטיקע פּירער און טויער. עס זיצנען אין דער באַוועגונג גע־בליבן מענטשן, וואָס האָבן געדענקט, מיט וואָס פּאַר אַ התלהבות אַמסטערדאַם האָט געהאַלטן זיצנע רעדעס, געלייענט פּאַר זיי די בראָשורן פון לאַסאַלן. אין דער באַוועגונג זיצנען געבליבן זיצנע אינטימע פרייַנד, און פון זיי דאַרף מען אויף דעם ערשטן אָרט דערמאָנען כאַצקל אוסישקינען — אייניער פון די איבערגעבענסטע און ענערגישסטע פּירער פון די רעוואָלוציאָנערן, וואָס האָבן זיך געערכנט פּאַר אַמסטערדאַמס דירעקטע יורשים. ס'איז אויך וויכטיק דאָ אונטערצושטרייכן, אַז צווישן די פראַפאַגאַנדיסטן פון די 90־ער יאָרן האָט זיך אָנגעהאַלטן די טענדענץ פון דער אַמאָליקער פאָלקיסטישער באַוועגונג:

„צו גיין אין פּאַלק". כדי צו האָבן אַ מעגלעכקייט פאַר פּראָפּאַגאַנדע צווישן אַרבעטער, זײַנען די אַמאָליקע מיטגלידער פון אַמסטערדאַמס קרײַז געוואָרן אַרבעטער: מאָטיע שאַליט, אידל אַבראַמאָוו, איליאַ ווילענסקי און אַנדערע האָבן זיך אויסגעלערנט שלאָסערײַ, כ. אוסישקין איז געוואָרן אַ פאַרבער.

אין די יאָרן 1895־1896 זײַנען אין צענטער פון דער באַוועגונג נאָך געשטאַנען קרײַזלעך פון דער שטודירנדיקער יוגנט. אָבער שוין אין 1896 באַווײַזן זיך די ערשטע שפּראָנגען פון דעם עקאָנאָמישן קאַמף, אין וועלכן ס׳איז זייער שנעל אַרײַנגעצויגן געוואָרן אַ גאַנץ בריטע אַרבעטער־מאַסע. אין 1896 איז אין וויטעבסק פאַרגעקומען אַ באַראַטונג פון די אָרטיקע סאָציאַל־דעמאָקראַטן, וואָס האָט באַהאַנדלט די פראַגע וועגן פאַראייניקן די כוחות פון די סאָציאַל־דעמאָקראַטן אין גאַנצן לאַנד. די באַראַטונג האָט אָנגעמערקט אַ מין פּראָגראַם און באַשלאָסן, אַז די אָנטיילנעמער זאָלן זיך צעפּאַרן אויף אַרבעט אין פאַרשיידענע שטעט (וו. נעווסקי „סקיצן צו דער געשיכטע פון ו.ק.פּ.", ז׳ 490). אין 1897 האָט זיך אין וויטעבסק אָרגאַניזירט די ערשטע „גרופּע פון דער רעוואָלוציאָנערער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע". דער פּיאָנער פון די סאָציאַל־דעמאָקראַטן איז געווען זלמן גורעוויטש (סאַכאַרני, שפּעטער נעגאָציאַוו), וואָס איז געקומען פון אויסלאַנד און צונויפגערופן אַ פאַרזאַמלונג, וואו ס׳איז אָרגאַניזירט געוואָרן די גרופּע און ס׳איז אָנגענומען געוואָרן אַ סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּראָגראַם.* צווישן די טויער פון דער גרופּע זײַנען געווען אָלגאַ דריובין, מינץ, פּלאָגאָוו, איסאַק מעקלער, שמעון האַלפּערין, גבריאל מיזעל און אַנדערע. ס׳איז אויך דעמאָלט געווען אין וויטעבסק אַ גרופּע ניט־יידישע סאָציאַליסטן: איוואַן טעאָדאָראָוויטש, א. קאַרעלין, סטוטש־קאַ, ראָזשנאָוסקי (געווען פאַרבונדן מיט פּ. פּ. ס.). אין דעם יאָר זײַנען אויך אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין דער אַרבעטער־באַוועגונג פון די יוגנט־קרײַזלעך צוויי טויער — אברהם גינזבורג (נאָומאָוו) און באָריס צייטלין (באַטורסקי), וואָס האָבן שפּעטער געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין וויטעבסק. זיי ביידע זײַנען אַרײַנגעצויגן געוואָרן פון אידל אַבראָמאָוון, וואָס איז געוואָרן זייער לערער אין קאָנספּיראַציע, און אוסישקינען. אין דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער גרופּע האָבן זיך צום סוף 1897 באַטיילט: אידל אַבראָמאָוו (ער איז אינגיכן קראַנק געוואָרן און איז אַוועקגעפּאָרן קיין אויסלאַנד), מישאַ גורעוויטש, וועלוול שאַליט, ליזע גרינבלאַט־אַמסטערדאַם, אַלעקסאַנדער טראָפּאָווסקי פון וואַרשע און דער בערשטער חיים (הירש באָראָן) פון ווילנע.

מיט עטלעכע חדשים שפּעטער זײַנען צוגעשטאַנען צו דער גרופּע עטלעכע אַרבעטער: חיהקע אַבראָמאָוו (אַ וועש־נייטאָרין), ראָכקע גראָוע, דער יונגער שלאָסער פּסח מעזיוועצקי, די מאָדיסטקע ראָדע טערמאַן, דער

* ס׳איז כדאי צו פאַרפּיקסירן, אַז זלמן גורעוויטש האָט אין 1905, לויטן אויפטראָג פון צפון־מערבדיקן קאָמיטעט פון ר.ס.ד.א.פּ., איבערגעזעצט אויף יידיש צום ערשטן מאָל די פּראָגראַם פון ר.ס.ד.א.פּ.

סטאלער יאסקע יאפע („זייער א טאלענטירטער מענטש — דערציילט וועגן אים אברהם גינזבורג־נאומאוו — מיט א גרויסן אנאליטישן קאפ, א גוטער אגי־טאטאר"), דער סטאלער משה־שכנא שטאם, איצקע דער פארבער, דער שניידער אבראמטשיק, איידלע און ראכקע גורעוויטש און אנדערע. עס האט אויך דעמאלט עקסיסטירט א ספעציעלער קרייז פאר פראפאגאנדע, וואס אין אים זיינען ארײן אננא ראזענפעלד, זינאידא שעוועלעוו־האראוויץ, סאפיע גראנד, סענדער לאנדא, אננא און בערטא ראבינאוויטש, איידלע גורעוויטש, אייזיק דער פלאטניק (טעסלער). די באוועגונג האט אנגענומען אן ארגאניזירטע פארם און ערשטן סאציאל־דעמאקראטישן קאמיטעט זיינען ארײן: אוסיש־קין, אבראמאוו, טראפאוווסקי, אברהם גינזבורג, וו. שאליט, מ. גורעוויטש.

ס׳איז אינטערעסאנט צו ברענגען די ערשטע קאריספאנדענץ, וואס איז פארעפנטלעכט געווען אין דער בונדישער „ארבעטער־שטימע" (נומער 8, פון 17־טן פעברואר 1898): „ענדע פאריקן יאר איז דא געווען א שטרײק פון 16 שלאסערס אין 2 וואַרשטאטן פאר א 10־שעהדיקן ארבעטס־טאג. דער שטרײק האט זיך ניט אײנגעגעבן. איינעם פון די שטרײקער האט מען ארויסגעשיקט אין זיין געבורטס־שטאט. ניט לאנג צוריק האט זיך געענדיקט דער פאר־אײריקער פראצעס וועגן גרינדן קאסעס. גורעוויטש איז פארורטיילט אויף איין יאר געפענגניס און צווויי יאר פאליציישע אויפזיכט, שאליט אויף דריי מאנאטן געפענגניס. בידע פאר פירן די קאסע. אויך זיינען פארור־טיילט זיבן שלאסערס".

אין 1898 איז אוועקגעשטעלט געווארן די פראגע וועגן איבערגיין פון פראפאגאנדע צו מאסן־אגיטאציע. די נײע טאקטיק איז אנגענומען געווארן און דאס האט גלײך געפירט צו ארגאניזירן די ארבעטער לויט פאכן. אין יעדן פאך האט מען געשאפן א קאסע. עס זיינען אײנגעפירט געווארן סכאדקעס פון יעדער קאסע און א פאראיניקטע סכאדקע פון דעלעגאטן פון די אייזנבאנע קאסעס. בראש פון דער לעצטער סכאדקע איז געווען א קאמיטעט. די סכאד־קע, וואס האט פאראיניקט אלע קאסעס, האט אנגעהויבן זייער ענערגיש צו ארבעטן. זי האט אנגעפירט מיט די שטרײקן פון די בוי־ארבעטער. אויף דער בירזשע פון די בוי־ארבעטער האבן זיך פארזאמלט ביז 300 שטרײקער און עס האט זיך אנגעהויבן דער קאמף מיט דער פאליציי פאר דער בירזשע. אויף זאמקאווער גאס. דער קאמף האט ארומגעכאפט אויך אנדערע פראפעסיעס און באלד האט ער זיך פארוואנדלט פון א ריין־עקאנאמישן אין א פאליטישן קאמף. די פאליציי האט ניט דערלאזט די ארבעטער זיך ארומצודרייען אויף דער זאמקאווער גאס, איז דער צענטער פון דער ארבעטערשאפט געווארן דער „דוואריאנסקי סאדיק". עס האבן זיך ווידער אנגעהויבן צוזאמענשטויסן מיט דער פאליציי.

ארעסטן זיינען פארגעקומען נאך פריער. עס איז ארעסטירט געווען א פארזאמלונג פון ארגאניזאטארן פון ערשטן מאי. ס׳זיינען ארײנגעפאלן אין

די הענט פון דער זשאַנדאַרמעריע: אוסישקין, מעזיוועצקי, ראָדע טערמאַן, איידלע גורעוויטש, וועלוול שאַליט, אברהם ראָם, מענדל באָס, גרשון כאַנין. מען האָט געמוזט שאָפן אַ נייעם קאָמיטעט, אין אים זײַנען אַריין: אברהם גינזבורג, אַננאַ ראָזענפעלד, סענדער לאַנדאַ, יאָסקע יאָפע, איצקע דער פאָר־בער, שטאָם, אַבראַמטשיק. אין הירש באַראָנס וואוינונג איז געווען אַ ביבליאָטעק, מיט וועלכער ס׳האָט אָנגעפירט דער סטודענט באָריס צייטלין. אָבער אין אויגוסט האָט מען צייטלינען אַרעסטירט. אברהם גינזבורג צוזאַמען מיט י. שלאַכטערן האָבן געפֿרואווט ראַטעווען די ביבליאָטעק און אַרויסגע־פירט זי אויף אַ שיפל איבער דער דווינע, אָבער די אַגענטן פון דער געהיימער פֿאָליציי בראש מיט לעוויצקין און פֿאָדוואָראָטניקן האָבן זיי ביים אַריבערפירן אַרעסטירט...

אין יענער צײַט איז אויפגעקומען די פראַגע וועגן יידיש. אוסישקין האָט געפאָדערט, אַז די גאַנצע ־אַרבעט זאָל געפירט ווערן אויף יידיש, און דאָס ניט בלויז אין די קאַסעס, נאָר אויך אין די פאַרשיידענע קרײַזלעך. דער פאָרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרן און מען האָט אים טאַקע אויך דורכגעפירט. די ערשטע בראָשורן אויף יידיש האָט געבראַכט זיאַמע ראַבינאָוויטש פון האַמעל. צווישן זיי איז געווען אַ פאָפולאַריזאַציע פון דאַרווינען, וואָס איליאַ דאָוויד־סאָן האָט געמאַכט.* אין נאַמען פון „בונד" איז דעמאָלט געקומען קיין ווי־טעבסק טאַראַס (דוד קאַץ), וואָס האָט אויך פאַרשטאַרקט די יידישיסטישע טענדענצן צווישן די פירער פון דער ווי־טעבסקער באַוועגונג. אברהם גינזבורג דערציילט, אַז ווען ער איז אַוועק פון ווי־טעבסק, האָט ער זיך באַזעצט אין דווינסק, און פון דאָרטן האָט ער געשיקט קיין ווי־טעבסק פראָקלאַמאַציעס אויף יידיש. דער קאָמיטעט, מיט וועלכן ס׳האָבן אָנגעפירט באָריס צייטלין, ג. לוריע (אַלבערט), אַננאַ ראָזענפעלד און אַנדערע, האָבן געפאָדערט ליטעראַטור אויף יידיש. ס׳איז מעגלעך, אַז די יידישע ליטעראַטור איז געווען ספּעציעל נויטיג פאַר דער פֿראָפּאַגאַנדע, וואָס מען האָט דערפאַלגרייך געפירט צווישן די ישיבה־בחורים. פסח מעזיוועצקי דערציילט, אַז די דאָזיקע ישיבות זײַנען געווען רעזערוואוּאָרן פאַר אַלע באַוועגונגען: פאַרן „בונד", פאַר ציוניסטן, פאַר עסערן. ס׳איז אינטערעסאַנט די ידיעה פון „יידישן אַרבעטער" (אויגוסט 1899), אַז „אין ווי־טעבסק איז צום ערשטן מאַל פאַרעפנטלעכט געוואָרן אוי־סער אויף יידיש און רוסיש אויך אַן אויפרוף אויף לשון־קודש".

אַז די טוער פון ווי־טעבסק האָבן פאַרמאָגט אויסערגעווײַנטלעך איבער־געגעבענע מענטשן, באַווײַזט דער פאָלגנדיקער פאַקט. ווען אברהם גינזבורג

* ס׳איז אינטערעסאַנט די פאָליטישע ביאָגראַפּיע פון איליאַ דאָוויד־סאָנען. פריער איז ער געווען אַ ציוניסט, נאָך דעם געווען אַ בונדיסט, אָבער שפּעטער בשעת דעם קאָמף צווישן דער „איסקרא" מיט דעם „בונד" איז ער אַרויסגעטראָטן ווי דער טעאָרעטיקער פון „איסקרא" מיט אַרטיקלען אונטערן פסיידאָנים ק. ק. אין דער בונדישער ליטעראַטור האָט מען אים געפונען: „דער אוטשאַני יעוורעי בײַ דער איסקרא". אין אָנהויב פון די 20־ער יאָרן איז ער געשטאָרבן אין קיעוו. פאָליטיש האָט ער געהערט צו די מענשעוויקעס.

האָט שפּעטער אַרויסגעגעבן אַ רוסישן סאָציאַל־דעמאָקראַטישן זשורנאַל „יוזשני ראַבאָטשי", וואָס האָט זיך געדרוקט אין אומלעגאַלע דרוקערייַען, האָט ער פיל מענטשן פון די וויטעבסקער קרייַזלעך צוגעצויגן צו דער דאָזיקער פאַראַנטוואָרטלעכער קאָנספּיראַטיוועך אַרבעט. אין דער רעדאַקציע האָט חוץ גינזבורגן געאַרבעט באָריס צייטלין, און אין די אומלעגאַלע דרוקערייַען: איליאַ ווילענסקי, ליזע אַמסטערדאַם, אַננאַ ראָזענפעלד, סאָפיע גראַנד, אייזיק דער פּלאָטניק. אויך אוסישקין האָט געהאָלפן אין דער אַרבעט, מ. קעפּאַלי־קאַמערמאַכער האָט צוגעשטעלט שריפט פאַר די דרוקערייַען.

דער קאַמף פאַר אַ קירצערן אַרבעטס־טאָג און פאַר העכערן דעם אַר־בעטס־לוין האָט זיך שטורמיש אַנטוויקלט אין 1897־1898 און אַרומגעכאַפט אַלע פּראָפעסיעס. אין 1898 האָבן די זשאָנדאַרמען געשריבן אין זייער באַ־ריכט: „די אונטערגרונד־פּראָפּאַגאַנדע איז טיף אַריינגעדרונגען אין דער אַרבעטער־סביבה". זיי האָבן געוואָלט, אַז אין וויטעבסק זײַנען פאַראַן ביז 400 אַרגאַניזירטע אַרבעטער. אין דעם באָריכט פון 18־טן יאַנואַר 1899 האָבן די זשאָנדאַרמען געשריבן: „עס פירט זיך אַרום די קאַסעס אַ שטאַרקע פּראָפּאַגאַנדע אויף זשאַרגאָן. עס זײַנען פאַראַן ביז 500 אַרגאַניזירטע אַר־בעטער". און וויטער דערציילן זיי אין אַ מעלדונג צום פּאָליציי־דעפּאַרטאַ־מענט: „דער גרעסטער טייל פון די יידישע בעלי־מלאכות — ביז 600 — באַטייליקן זיך אין די אַרבעטער־קרייַזלעך". אין 1899 האָט דער פּאָליציי־שתּ זובאָטאָוו אַוועקגעשיקט קיין וויטעבסק אַ גרופּע אַגענטן מיט מענשטשי־קאָוון אין דער שפּיץ. אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם זײַנען אין דער נאַכט פון 29־סטן אויפן 30־סטן אויגוסט 1900 דורכגעפירט געוואָרן אין וויטעבסק מער ווי 100 רעוויזיעס און מען האָט אַרעסטירט מער ווי 40 מענטשן. דעם 14־טן אָקטאָבער 1900 איז פאַרגעקומען אַ צוזאַמענשטויס צווישן אַרבעטער און פּאָליציי מיט זשאַנדאַרמען אויף זאַמקאָוואָר גאַס. ס׳זײַנען אַרעסטירט געוואָרן 7 מענטשן. אין די אַרכיוון פונם פּאָליציי־דעפּאַרטאַמענט איז אויפ־געדעקט געוואָרן אַ גרויסע קאָרעספּאָנדענץ צווישן די „גדולים" פון דער אָכראַנע — מענשטשיקאָוו, ראַטאַיעוו און זובאָטאָוו — וועגן די וויטעבסקער ענינים.

פון די דאָזיקע אָפּיציעלע מאַטעריאַלן איז כדאי צו בערעגען נאָך אייַ־ניקע פאַקטן פון דער וויטעבסקער רעוואָלוציאָנערער און אַרבעטער־באָוועג־גונג. ס׳איז פאַראַן אין די אַרכיוון אַ באָריכט פון דעם פאַבריק־אינספּעקטאָר, וואָס ס׳וועט דערציילט, אַז אין 1898 זײַנען פאָרגעקומען אומרוען בײַ סטאָ־ליאַרעס, שלאָסערס, שניידערס, שוסטערס, בוי־אַרבעטער, פאַרבערס: „דעם 26־סטן און 27־סטן יולי האָבן די אַרבעטער געפלאָנט אַרויסצורופן אומרוען אויף דעם סמאָליענסקער מאַרק... ס׳האָבן זיך טאַקע פאַרזאַמלט פון 400 ביז 500 אַרבעטער. חוץ אינצלנע פאַלן, איז אַלץ דורך אָן אינצידענטן. די

שולדיקע האָט מען אַרעסטירט. מען זאָגט, אַז ס׳איז דאָ אַ געהיימער פאָנד, וואָס פון אים גיט מען אַרויס שטיצע״.

די ערשטע פּאָליטישע דעמאָנסטראַציע איז פאָרגעקומען אין וויטעבסק אין יוני 1899. זי איז אַרויסגערופן געוואָרן מחמת דעם, וואָס אין דער קאַמער בײַ דער פּאָליציי־פּאַרוואַלטונג האָט מען געפונען אַ טויטן דעם שלאָסער מענדל קיוונסאָן. אים האָט מען אַרעסטירט נאָך אין 1897 און מען האָט אים אַרויסגעשיקט קיין וועליזש. דאָרט האָט ער זיך געפונען אונטער פּאָלי־צייאישער השגחה. אין יוני 1899 האָט אים באַגעגנט אויף דער גאַס אין וויטעבסק דער פּאָליציי־אָגענט סמאָלאַקאָווסקי (יאָשקע פּאָדוואָראָטניק), ער האָט אים אַרעסטירט און במשך פון דרײַ טעג אים געפּײַניקט. פּאָדוואָראָטניק האָט פון אים געפּאָדערט, אַז ער זאָל אַרויסגעבן זײַנע חברים. דעם 18־טן יוני האָט מען קיוונסאָנען געפונען אין דער קאַמער אַ געהאַנגענעם. אין שטאָט האָט מען גערעדט, אַז יאָשקע האָט אים דערפירט צום טויט און דערנאָך אים אויפגעהאַנגען. לעבן שפּיטאָל, וואו מען האָט קיוונסאָנען געפּאָלמעט. האָט זיך פאָרזאַמלט ביז 500 מענטשן. די דעמאָנסטראַנטן זײַנען דערנאָך אַוועק און זיך אַרײַנגעריסן אין יאָשקע פּאָדוואָראָטניקס דירה. יאָשקען האָט מען אין דער היים ניט געפונען, זײַן וואוינונג אָבער האָט מען חרוב געמאַכט. צו קבורה האָט קיוונסאָנען די פּאָליציי געבראַכט שפּעט אין דער נאַכט, אַז קיינער זאָל ניט וויסן. דעם 25־סטן יוני האָט מען וועגן דער טראַגישער געשיכטע פונאַנדערגעטיילט אַ בלעטל אויף רוסיש און יידיש. דאָס בלעטל איז געווען אונטערגעשריבן: „דער וויטעבסקער אַרבעטער סאָציאַל־דעמאָקראַ־טישער קאָמיטעט״. איבערן קעפּל פון בלעטל איז געשטאַנען: „דער אַלגע־מיינער יידישער אַרבעטער־בונד אין רוסלאַנד און פוילן״. אין צוזאַמענהאַנג מיט דער דעמאָנסטראַציע האָבן די זשאַנדאַרמען דורכגעפירט גרויסע אַרעסטן. 5 זײַנען פאָרשיקט געוואָרן קיין סיביר, 20 האָט מען פאָרשיקט אין די אַרו־מיקע שטעטלעך אונטער פּאָליצייישער השגחה. צווישן די אַרעסטירטע זײַנען געווען: דער פעלדשער גורעוויטש (ניט לאַנג זיך אומגעקערט פון סיביר), זײַן ברודער, אַ דענטיסט, שניאורסאָן, כאַנין און אַנדערע. ס׳איז טשיקאַווע, אַז דער געהילף פונם קאָזיאָנעם ראַבינער פערלשטיין האָט איבער־געזעצט דעם יידישן טעקסט פון דער פּראָקלאַמאַציע, און די ווערטער „זעלבסטהערשנדיקע רעגירונג״ האָט ער איבערגעזעצט אויף רוסיש: „די רעגירונג, וואָס הערשט איצט״ („ניניע פּראַוויאַשטשיע פּראַוויטעלסטוואָ״) . . . אין דעם זעלבן יאָר 1899 איז אין מיטן נאָוועמבער פאָרגעקומען אַ צווייטע דעמאָנסטראַציע קעגן מיליטאַריזם. וועגן מען האָט באַגלייט די רעקרוטן, האָבן זיך פאָרזאַמלט ביז 200 אַרבעטער און מען האָט געזונגען רעוואָלוציאָ־נערע לידער אויף רוסיש און יידיש, צווישן זיי אויך די מאַרסעלייעזע. מען האָט אויך פאָרשפּרייט אַ פּראָקלאַמאַציע.

אין דער בראָשור, וואָס איז אַרויס אין אויסלאַנד אונטערן נאָמען „דער

קאמף פון די וויטעבסקער ארבעטער פאר אַ בעסער לעבן" איז אויספירלעך באשריבן די סאציאלע פון דער ארבעטערשאפט און די באדינגונגען, אין וועלכע ס'האבן זיך געפונען די ארבעטער אין די יארן 1897 און 1898 אין וויטעבסק.

ס'איז כדאי צו ברענגען דעם סך־הכל, וואס ס'מאכט די דאזיקע בראשור:

„דאס פארגאנגענע יאר האט זיך אויסגעצייכנט אין לעבן פון אונזער שטאט מיט גאר אַ נייער דערשיינונג פאר די בירגער: אַ גאנצע ריי שטרייקן אין קליינע ווארשטאטן און אין גרעסערע אונטערנעמונגען; באזונדערס גרויסע שטרייקן בײַ די בוי־ארבעטער, עטלעכע דעמאנסטראציעס... אלץ האט געמאכט אַן אומגעהײַערן אײַנדרוק אויף אלע שיכטן פון פאלק... די ארבעטער־באוועגונג האט געפונען דאָ אַ פאסיקן באדן און האט געלאזן טיפע וואָרצלען... נאָר אונזערע היגע ציוניסטן קענען באוואוסטזיניק אָדער אומבאוואוסטזיניק פארמאכן די אויגן אויף די דאזיקע דערשיינונגען, ריידן וועגן אחדות פון אלע יידן און פון דער הויך באציען זיך צו די „פילאָסאָפן" (אזוי רופן זיי אָן די באוואוסטזיניקע ארבעטער). די „פילאָסאָפן" זאגן, אַז ס'איז שוין לאנג אַוועק די צייט, וועו מען האט געקענט ריידן וועגן יידישער אחדות אין אונזער שטאט, כאטש זי איז שוואך אינדוסטריעל אנטוויקלט. אַן ערך פון יענער צייט, וועו מען האט אָנגעהויבן ארויסצוטרײַבן יידן פון מאסקווע... האט זיך אין דער אינדוסטריע פון אונזער שטאט באמערקט אַ גאנץ שטארקע אויפלעבונג. די אלטע האנטווערקערײַ וועלט פארבריי־טערט און עס קומען אויף אַ סך קליינע און גרעסערע פאבריקן — פאפיר־פאבריקן, טאבאק־פאבריקן, קאנפעקטן־פאבריקן, זייף־ און קאכעל־זאוואדן מיט 50 אדער 200 ארבעטער, אויך ווערן אויסגעארבעט ברילן, סורגוטש. ס'האבן זיך אָנגעהויבן צו באווײַזן זאוואדן, וואס ארבעטן אויס אקער־אײַזנס. אין דער שנײַדערשער וועלט שפילן אלץ אַ גרעסערע ראלע די קראמען פון פארטיקע קליידער און די ארבעט אויף טאנדעט — ביליקע סחורה פאר די פויערים און פאבריק־ארבעטער".

נאָך דער באשרײַבונג פון דער עקאנאמישער לאגע פון דער באפעלקערונג לייענען מיר אין דער בראשור: „צום סוף 1897 באווײַזן זיך איינצלנע פאלן פון פראטעסט... די ערשטע האבן אנגעהויבן די שלאסערס... און אין 1898 זײַנען אלע פאכן פארכאפט געוואָרן פון שטרײַק". דערבײַ געפינען מיר אַן אינטערעסאנטע באמערקונג: „זייער גינסטיק האט זיך די באוועגונג אפגעשפיגלט אין די באציאונגען צווישן די ארבעטער פון איינעם צום צווייטן. אנשטאט פריערדיקע, גאנץ אפטע פאלן פון קאמף צווישן ארבעטער, קומט אויף איצט דאס באוואוסטזײַן פון דער איניקייט פון זייערע קלאסן־אינטערעסן... אונטער דעם אײַנדרוק פון די פארבעסערטע מאטעריעלע באדינגונגען און פון די נייע דערשײַנונגען, וואס זײַנען ארויסגערופן געוואָרן פון קאמף, הויבן אָן צו דערוואכן אונזערע ארבעטער פון דעם אינטעלעקטועלן

שלאָף. ס׳באַמערקט זיך אַ גרויסע אָנפראָגע אויף ביכער פון פאַרשיידענע געביטן פון וויסן, אַפילו צווישן די אָפּגעשטאָנענע פאַכן".

אין משך פון די יאָרן 1894־1900 זײַנען הונדערטער אינטעליגענטן און הונדערטער אַרבעטער דורכגעגאַנגען די אַלע עטאַפּן פון דער רעוואָלוציאָנערער און סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין וויטעבסק. זיי האָבן געזומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין די ערשטע פראָפאַנדע־קרײַזלעך, וואו זיי האָבן געשפּט די ערשטע ידיעות פון דער סאָציאַליסטישער תורה, פון לאַסאַלן און מאַרקסן. זיי האָבן זיך שפּעטער פאַרנומען מיט פּאָליטישער אַגיטאַציע און געוואָרן קעמפער פאַר דער פּאָליטישער באַפרײַאונג פון רוסלאַנד. דער אי־בערגאַנג צו יידיש, ווי אַ מיטל פון אַגיטאַציע, האָט געווירקט אויך אין דער ריכטונג, וואָס יידיש האָט אַרײַנגעטראָגן אין די סאָציאַליסטישע און אַרבע־טער־קרײַזלעך צוגלײַך מיט דעם בירגערלעכן באַוואוסטזײַן אויך דעם נאַציא־נאַלן מאָמענט. אין דער הינזיכט האָט זיך באַמערקט אַ געוויסער תּהום צווישן דער אַסימילירטער געבילדעטער יידישער אינטעליגענץ און דער אַרבעטערשאַפט. די אַרבעטערשאַפט האָט זיך געפילט צוגעבונדן צום יידישן לעבן און געשטרעבט ניט אָפּצורײַסן זיך פון דער נאַציאָנאַלער טראַדיציע, נאָר מאָדערניזירן זי. אין דער הינזיכט, דאַרף מען רעכענען, האָבן געשפּילט די ראָלע פון פאַרמיטלער די ישיבה־בחורים, וואָס לויט זייער סאָציאַלער לאָגע און מאַטעריעלער נויט זײַנען זיי פסיכאָלאָגיש געשטאַנען נעענטער צו דער אַרבעטערשאַפט, ווי די פּאָליטישע פירער. אַ באַזונדערע ראָלע האָט דאָ אויך געשפּילט דער „בונד". אין וויטעבסק האָט מן הסתּם די אַנטוויקלונג פון סאָציאַליסטישן געדאַנק אויסגעטראָטן אירע אייגענע וועגן: פּריער איז אויפ־געקומען אַ סאָציאַל־דעמאָקראָטישע גרופּע, און דערנאָך האָט די גרופּע זיך דערנעענטערט צום „בונד" און ביסלעכווײַז זיך פאַרבונדן מיט אים אָרגא־ניזאַציאָנעל.

אין די יאָרן 1897־1900 זײַנען פון ציַט צו ציַט דורכגעפירט געוואָרן אין וויטעבסק רעוויזיעס און אַרעסטן. הונדערטער און הונדערטער וויטעבסקער פּאָגנערן, אינטעליגענטן און אַרבעטער, זײַנען געזעסן אין תּפיסות פון גאַנץ רוסלאַנד — פון וויטעבסק ביז פּעטראָפּאַוולאָווסקער פעסטונג אין פּעטערבורג. הונדערטער יאָרן תּפיסה און פאַרשיקונג איז אין יענער ציַט אויסגעפאַלן אויפן גורל פון די וויטעבסקער רעוואָלוציאָנערן. און אַ סך האָבן ניט אויס־געהאַלטן און יונגערהייט געשטאָרבן אין דער תּפיסה אָדער אין די וויסטע מקומות פון סיביר. ס׳איז פשוט אוממעגלעך צונויפצושטעלן אַ צעטל פון די קרבנות פּן דער צאָרישער אָרדענונג פאַר יענע יאָרן. דאָס זײַנען געווען נאָמענלאָזע העלדן פון דער רוסישער רעוואָלוציע.

און אַזוי ווי מיר האָבן אין דער אַמסטערדאַם־תּקופה אויסגעטיילט די ראָלע פון דעם לעגענדאָרן אַמסטערדאַם, אַזוי איצט, ווען מיר האָבן באַשריבן דעם צווייטן עטאַפּ פון דער רעוואָלוציאָנערער און אַרבעטער־באַוועגונג אין

וויטעבסק אויף דער גרענעץ פון צוויי יאָרהונדערטער, פון 19־טן און 20־סטן יאָרהונדערט, וועלן מיר ברענגען עטלעכע ביאָגראַפישע ידיעות וועגן די, וואָס זײַנען געווען די אמתע פירער פון דעם דאָזיקן עטאַפּ: די ביאָגראַפיעס פון אברהם גינזבורג און באָריס צייטלין.

אברהם גינזבורג איז געבוירן געוואָרן דעם 8־טן סעפּטעמבער 1878. זײַנע פֿאָרטיי־פּסיידאָנימען זײַנען געווען: שלוימקע, אַנדרעי, גו־יגאָרי, יעפּים, נאָום; ליטעראָרישע — נאָומאָוו, וועלאָקס. זײַן אָנטייל אין דער באָווענונג הויבט זיך אָן פון 1897. אין 1899 האָט ער געמוזט פֿאַרלאָזן וויטעבסק און זיך פֿאַרנומען מיט סאָציאַל־דעמאָקראַטישער אַרבעט אין אַנדערע שטעט. פון דווינסק איז ער אַווּעק קיין יעקאַטערינאָסלאָוו. אין 1900־1902 האָט ער אַרויסגעגעבן אַן אומלעגאַלן סאָציאַל־דעמאָקראַטישן זשורנאַל „יוזשני ראַבאָטשי“ (דער דרום־אַרבעטער) און אָרגאַניזירט אַן אומלעגאַלע דרוקערײַ, וואָס האָט געווענדערט פון שטאָט צו שטאָט: יעקאַטערינאָסלאָוו, מאָהילעוו, סמאָלענסק, קישענעוו, ניקאָלאַיעוו, כערסאָן, קרעמענטשוג, יעליסאָוועטגראַד. דאָ אין יעליסאָוועטגראַד איז אברהם גינזבורג אַרעסטירט געווען צוזאַמען מיט באָריס צייטלינען, אַננאַ ראָזענפעלד (זײַן פרוי) און אַנדערע. ער איז געזעסן אין די תּפיסות אין אָדעס, לאָמזשע, נאָך דעם אין פּעטראָפּאָוולאָווסקער פּעסטונג (פון אויגוסט 1902 ביז יוני 1903), געווען פֿאַרשיקט אויף 8 יאָר קיין יאַקוטסק, מזרח־סיביר. אָנהויב 1905 איז ער פון דאָרט אַנטלאָפן און געאַרבעט ווי אַ מענשעוויק אין מאָסקווע, ריגע, פון 1906 ביז 1910 — אין פּעטערבורג, לעגאַליזירט זיך, געאַרבעט אין לעגאַלע מענשעוויסטישע אויסגאַבעס, געווען אַ „ליקווידאַטאָר“. נאָך אַן אַרעסט אין 1910, האָט ער אַ קורצע צײַט אין 1911 פֿאַרבראַכט אין וויטעבסק, פון 1912 ביז 1922 געלעבט אין קיעוו, פריער מיטגעאַרבעט אין דער צײַטונג „קיעווסקאַיאַ מיסל“. אין דער צײַט פון דער פּעברואַר־רעוואָלוציע האָט מען אים אויסגעווײַלט פֿאַרן געהילפּס־גאָלאָווע אין קיעוער מוניציפּאַליטעט. אין אָקטאָבער איז ער באַשטימט געווען פֿאַרן געהילף פון אַרבעטס־מיניסטער קוזמאַ גוואָזדיעוו. אין 1922 איז ער אַריבערגעפֿאָרן קיין מאָסקווע און פֿאַרנומען אַ רײַ וויכטיקע פּאָסטנס ביַי די באָלשעוויקעס — אין 1928 איז ער געווען דער שטעלפֿאַרטרעטער פונם פֿאָרזיצער פון דער קאָלעגיע פון פֿלאָן־ווירטשאַפּט און דער פֿאַרוואַלטער פון קאָניונקטור־ביורא, אין 1929 — שטעלפֿאַרטרעטער פון פֿאָרזיצער פונם אינסטיטוט פון אינדוסטריעלע עקאָנאָמישע פֿאָרשונגען. א. גינזבורג־נאָומאָוו האָט אַרויסגעלאָזט עטלעכע וויסנשאַפּטלעכע ביכער: אין 1909 — „די מאַטעריאַלן וועגן דער עקאָנאָמישער לאַגע און פּראָפּעסיאָנעלער אָרגאַניזאַציע פון די פּעטערבורגער אַרבעטער־מעטאַליסטן“, אין 1913 — „די בודזשעטן פון די אַרבעטער אין קיעוו“, 1923 — „די געשיכטע פון סאָציאַליזם און אַרבעטער־באָווענונג“, 1925־1927 — „די עקאָנאָמיע פון דער אינ־

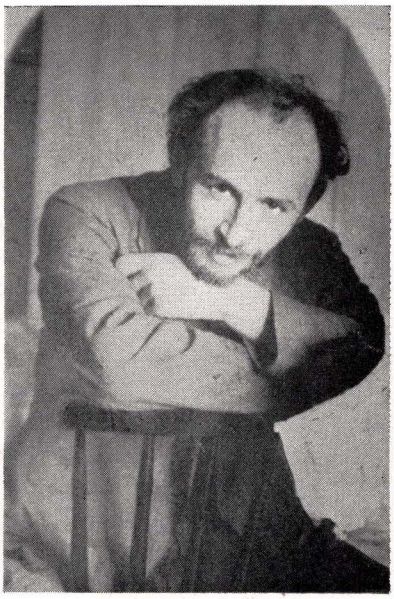

בּאָריס צייטלין (באַטורסקי)

אברהם גינזבורג (נאָומאָוו)

דוסטריע״ (לעקציעס, וואָס ער האָט געהאַלטן אין אינסטיטוט אויף פּלעכאַנאָוס נאָמען), 1930 — ״די אינדוסטריעלע עקאָנאָמיק״.

אברהם גינזבורג איז פּאַקטיש אַוועק פון די מענשעוויקעס באַלד נאָך דער באָלשעוויסטישער איבערקערעניש. צו די באָלשעוויקעס איז ער ניט צוגעשטאַנען. אָבער אין 1930 האָט מען אים אַרעסטירט און צוגעצויגן צום אַזוי גערופענעם ״פּראָצעס פון די מענשעוויקעס״, וואָס איז אין מאָסקווע אינסצענירט געווען אין מערץ 1931. גינזבורג איז פּאַרמשפּט געוואָרן אויף 10 יאָר תּפיסה. פון דער תּפיסה איז ער שוין קיינמאָל ניט אַרויס.

בּאָריס צייטלין איז געבוירן געוואָרן אין וויטעבסק דעם 1־טן יאַנואַר 1879, געשטאַרבן אין וויטעבסק אין דער טשעקאָ פון טיפוס דעם 5־טן דעצעמבער 1920. פּאַרטיי־ און ליטעראַטור־פסיידאָנימען: ג. ב., געאָרגי, ג. סמאָלין, ג. באַטורסקי. זיך באַטייליקט אין דער באַוועגונג פון 1897 אָן. אַרעסטירט געוואָרן צום ערשטן מאָל אין וויטעבסק אין 1898, געזעסן אַ האַלב יאָר אין תּפיסה, צום צווייטן מאָל — אין אויגוסט 1900. אין 1901 איז צייטלין געווען אַ דעלעגאַט פון וויטעבסק אויפן 4־טן צוזאַמענפאָר פון ״בונד״. אָבער אין 1901 איז ער אַריבער צו די סאָציאַל־דעמאָקראַטן, אַרײַנגעטראָטן אין ״יוזשני ראַבאָטשי״ און געאַרבעט אינאײנעם מיט אברהם גינזבורגן. אין 1902 האָט מען אים אין יעליסאַוועטגראַד אַרעסטירט און פאַר־

שיקט אויף 6 יאָר קיין יאַקוטסק. ער האָט זיך אומגעקערט קיין וויטעבסק נאָך דער אָמנעסטיע אין 1905. אויף דעם פּאַרטיי־צוזאַמענפאָר אין סטאָק־האָלם אין 1906 (פּסיידאָנים גראָמאָוו) איז ער געווען אַ דעלעגאַט פון יעקאַ־טערינאָסלאָוו. אין 1911 האָט ער געענדיקט דעם אוניווערסיטעט אין מאָסקווע. געווען איינער פון די לידערס פון די ליקווידאַטאָרן, זיך באַטייליקט אין אַלע לעגאַלע מענשעוויסטישע זשורנאַלן און צייטונגען. אינאיינעם מיט סאָלאָמאָן שוואַרצן רעדאַקטירט דעם זשורנאַל „די אַרבעטס־פּאַרזיכערונג". אין 1912 איז ער באַשטימט געווען פּאַר אַ מיטגליד פון אָרגאַניזיר־קאָמיטעט פון דער מענשעוויסטישער פּאַרטיי, אין 1914, פּאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז ער געווען איינער פון די פּאָרשטייער פון אָרגאַניזיר־קאָמיטעט אויף דער אינטערנאַציאָנאַלער באַראָטונג אין בריסעל. בעת דער פּעבראָאַר־רעוואָלוציע איז ער געווען אַ מיטגליד פון צענטראַל־קאָמיטעט פון דער פּאַרטיי און אַ מיטגליד פון דער רעדאַקציע פון דער „אַרבעטער־צייטונג" אין פּעטערבורג. נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע געשטאַנען וויכט פון די צענטראַלע (גאַנץ לינקע) אָרגאַנען פון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי. אין 1920 האָט אים די טשעקאַ אין וויטעבסק אַרעסטירט.

פון די טויער פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג פון דער ערשטער תקופה איז פּדאי צו ברענגען אַ בילד פון ראָזע גרינבלאַט, וואָס ב. מיכאַלע־וויטש גיט אין זײַן בוך „זכרונות פון אַ יידישן סאָציאַליסט" (ב׳ ו, זײַטן 46־48):

„דאָס איז געווען — שרייבט מיכאַלעוויטש — אַן עקזאַלטירט מיידל מיט אַ שטאַרקער נטיה צו מיסטיציזם. שוין אין אירע יונגע יאָרן האָט זי איבערגעשראָקן אירע עלטערן מיט איר משונהדיקער אויפפירונג. אַליין אַ טאַכטער פון רײַכע עלטערן, האָט זי באַשלאָסן אין אָנהויב 90־ער יאָרן צוזאַ־מען מיט אַ קרײַז צו פאַרשפרייטן בילדונג צווישן פּאָלק. זי פלעגט זיך איבערטון ווי אַ פּאַרקויפערין פון ביכער אין אַ גרויסער פּאַטשיילע, אָרעם געקליידעט, פלעגט אַרומגיין אין יידישן קוואַרטאַל איבער די הײַזער און פּאָר־לייגן ביכער צום לייענען. איין מאָל האָט זי דערקענט אַ הענדלערקע, וואָס פלעגט אַרײַנגיין צו זיי אין שטוב, און האָט ווען דעם גלײַך צו וויסן געטאָן אירע עלטערן. יענע זײַנען געווען זיכער, אַז זייער טאַכטער איז ניט בײַם קלאָרן זינען און האָבן זי געזומען אונטער אַ שטרענגער השגחה. די נײַע יידיש־סאָציאַליסטישע אידייען האָבן זיך פאַרקליבן אויף קיין וויטעבסק, און דער גאַנצער קרײַז, אין וועלכן ס׳האָבן זיך געפונען ראָזע און איר שוועסטער ליזע, האָט זיך דערקלערט פּאַר אַ סאָציאַליסטישן. איר שוועסטער ליזע האָט יאָרנלאַנג געאַרבעט אין דער געהיימער דרוקערײַ פון דער „אַרבעטער־שטימע" און אין דער איבעריקער „טעכניק". ראָזע איז אַוועקגעפאָרן קיין ביאַליסטאָק, האָט זיך אויסגעלערנט אין אַ וועבער־פאַבריק נופן און האָט אָנגעהויבן לעבן ווי אַ פּשוטע אַרבעטערין. מיט איר אידעאַליזם און התלהבות האָט זי געהאָט אַ גרויסן אײַנפלוס אויף די אַרבעטער, באַזונדערס אויף די יונגע מיידלעך

אין דער באַוועגונג. זי האָט אויך פאַרמאָגט אַ שיינע פעדער, וועלכע פלעגט אין אידעאַליסטיש־ראָמאַנטישע פאַרבן מאָלן די שיינע זײַטן פון דער באַוועגונג. זי האָט מער געהאַלטן פון לאָסאַלס אידעאַליזם, איידער פון מאַרקס טרוקענער וויסנשאַפט. אין איר אַגיטאַציע פלעגט זי טאָקע שטענדיק רופן צו ווערן מענטשן־מלאכים.

„אויפן ערשטן צוזאַמענפאָר פון „בונד" (1897) איז זי פון ביאַליסטאָק געשיקט געווארן ווי אַ דעלעגאַט. כאַראַקטעריסטיש פאַר איר איז געווען דער פאַרשלאָג, וואָס זי האָט דאָרט געמאַכט (בעת ס׳איז נאָך כמעט ניט געווען קיין שום פאָפולערע סאָציאַליסטישע ליטעראַטור אויף יידיש), מען זאָל באַלד אַרויסגעבן פאַר די יידישע אַרבעטער ענגעלס בוך וועגן פרײַערבאַכס פילאָסאָפיע. זי האָט אויך אָנגעשריבן פאַר ביאַליסטאָק און נאָך דעם אין לאָדז אייניקע בלעטלעך־פראָקלאַמאַציעס, וועלכע געפינען זיך נאָך אין אַרכיוו פון ׳בונד׳.*

„מיט אייניקע יאָר שפעטער איז זי אָפגעפאָרן קיין אויסלאַנד, דאָרט איז זי געווארן אַ הייסע ציוניסטקע און חלומט שוין די גאַנצע צײַט וועגן באַזעצן זיך אין ארץ־ישראל. אין ציוניזם האָט איר מעטאָפיזישע נאַטור געפונען אַ גרעסערע בריטקייט ווי אין סאָציאַליזם און זי איז געווארן אַ פאַר־ביסענע קעגנערין פון ׳בונד׳. קורץ פאַר דער [ערשטער וועלט]־מלחמה איז מיר אויסגעקומען צו טרעפן זיך מיט איר אין דער שווייץ. איר מיסטיציזם האָט פאַר דער צײַט הויך געשטיגן. זי בענטשט אַלע פרײַטאָג־צו־נאַכטס ליכט, פאַסט יום־כּפּור און פירט אויס אַ סך ריטועלע דינים, ניט צוליב פרומקייט, ווי זי האָט מיר דערקלערט, נאָר ווײַל זי וויל זײַן ענג פאַרבונדן מיטן יידישן פאָלק. וועגן איר טעטיקייט אין ׳בונד׳ זײַנען בײַ איר פאַרבליבן די שענסטע ערינערונגען"...

3. אונטער דער פאָן פון „בונד"

די באַוועגונג אין 1900—1902

אָנהויב 20־סטן יאָרהונדערט איז דער „בונד" געווארן דער אָנער־קענטסטער און כמעט דער איינציקער פירער פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין וויטעבסק. די אָרגאַניזאַציעס פון די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנער און סאָציאַל־דעמאָקראַטן זײַנען אויפגעקומען מיט אַ פאָר יאָר שפעטער (1903־1904), די פּועלי־ציון און אַנדערע גרופּירונגען האָבן אַרויסגעווויזן אַ געוויסע השפּעה ערשט ערב דער רעוואָלוציע 1905. דער עקאָנאָמישער קאָמף פאַר אַ קירצערן אַרבעטס־טאָג און פאַר העכערע שכירות איז אין 1900 געווארן שטאַרקער ווי אין די פריערדיקע יאָרן. די פּאָליטישע טעטיקייט פון „בונד" האָט זיך אויך אָנגעוווּדיק פאַרשטאַרקט. וועגן דעם איז פאַרעפנטלעכט

* דער אַרכיוו פון „בונד" געפינט זיך איצט אין ניו־יאָרק.

געווען אַן אויספירלעכע קאָרעספּאָנדענץ פון וויטעבסק אין דער בונדישער „אַרבעטער־שטימע" (דעצעמבער 1900, נומער 20), וואָס גיט אונז אַ בילד פון עקאָנאָמישן קאָמף אין פאַרשיידענע פאַכן אין 1900 (בייַ די שנייַדערס, בוי־אַרבעטער, קירזשנערס, שוסטערס, האַנדלס־אָנגעשטעלטע, זאָקנמאַכערס, אין דער טאַבאַק־פאַבריק פון קאָלבאַנאָווסקי).

פונם 25־טן יולי ביזן 5־טן אויגוסט 1900 זיינען פאַר אַ שטריק אַרעס־טירט געווען 30 גאַרבערס. דעם שטריק האָבן די אַרבעטער געוואונען און אין צוויי וואָכן אַרום האָט מען די אַרעסטירטע אַרויסגעלאָזט. אָנהויבנדיק צו „אַרבעטן", האָבן די זשאַנדאַרמען זיך ניט געקענט שוין אָפּשטעלן. דעם 29־סטן אויגוסט בייַנאַכט האָט זיך אויף די וויטעבסקער גאַסן געטומלט: אין דער נאַכט זיינען דורכגעפירט געוואָרן ביז 100 הויז־זוכונגען און עס זיינען אַרעסטירט געוואָרן ביז 40 מאַן.

אין דעם זעלבן נומער „אַרבעטער־שטימע" געפינען מיר אינטערע־סאַנטע ידיעות וועגן דער טעטיקייט פון „בונד" אין וויטעבסק אין האַרבסט 1900:

„עס איז אַוועק אַ קליינע צייט נאָך דעם פאָליציייישן אָנגריף פון 29־סטן אויגוסט און עס האָבן אָנגעהויבן ווידער פאָרצוקומען אַרבעטער־פאַרזאַמלונגען, אויף וועלכע עס זיינען אָפט מאָל געווען מער ווי 500 מאַן. מען האָט געהאַלטן רעדעס, מען האָט אָפּגעגעבן באַריכטן וועגן אַלץ, וואָס מען האָט אויפגעטאָן פאַר דער לעצטער צייט, מען האָט געערעדט וועגן דער פראָקלאַ־מאַציע פון צענטראַלן קאָמיטעט פון אונזער „בונד", וועגן דעם מיליטער־געריכט איבער די וואַרשעווער אַרבעטער. די פאַרזאַמלונגען האָבן אויפגע־מונטערט די מאַסן. דעם 10־טן אָקטאָבער האָט דער וויטעבסקער קאָמיטעט פאַרשפּרייט 1,000 יידישע און 300 רוסישע פּראָקלאַמאַציעס וועגן די לעצטע אַרעסטן. דער פאַקט האָט שטאַרק אויפגערעגט די פּאָליציי... שבת, דעם 14־טן אָקטאָבער, האָבן די זשאַנדאַרמען, גאָראָדאָווּיעס, פּריסטאַווס אָנגע־הויבן צו שלאָגן די אומשולדיקע שפּאַצירנדיקע מיט סאַבלעס, נאַגאַיקעס און שטעקנס. דאָס דערשראָקענע פובליקום איז זיך פונאַנדערגעלאָפן".

אין 1901 קומען פאָר בייַ פאַרשיידענע פאַכן שטריקן, וואָס ענדיקן זיך מיט אַ טיילווייזן דערפאָלג. פון די בונדישע „לעצטע נאַכריכטן" (רוסיש, נומ׳ 21, פון 21־סטן יוני) דערוויסן מיר זיך, אַז 150 גאַרבערס האָבן געשטריקט 8 וואָכן. ס׳איז פאָרגעקומען אַ שטריק אויף דער טאַבאַק־פאַבריק מיטן אָנ־טייל פון 100 אַרבעטער („לעצטע נאַכריכטן", נומ׳ 24, פון 9־טן יולי). וועגן דעם שטריק אין קאָלבאַנאָווסקיס טאַבאַק־פאַבריק און וועגן אַ פּאָליטי־שער אַרבעטער־דעמאָנסטראַציע, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 24־סטן נאָוועמ־בער 1901 אין פאַרבינדונג מיט דעם דאָזיקן שטריק, איז געווען אָפּגעדרוקט אַן אויספירלעכער בריוו פון וויטעבסק אין די „לעצטע נאַכריכטן" (נומ׳ 50, פון 1־טן יאַנואַר 1902), וואָס איז כּדאי דאָ צו ברענגען:

„דעם 24־סטן נאָוועמבער 1901 איז געווען אַ דעמאָנסטראַציע. דעם לעצטן זומער איז געווען אַ שטרייק אויף קאָלבאַנאָווסקיס טאַבאַק־פאַבריק. לויט דער מסירה פון אַן אַרבעטער באַראַנטשוק, זײַנען 2 אַרבעטער אַרויס־געשיקט געוואָרן אין זייער געבורטס־שטאָט און 6 האָבן באַקומען צו 4־5 יאָר סיביר. דאָס זײַנען געווען פשוטע, ווייניק באַוואוסטזיניקע אַרבעטער, וועלכע מען האָט באַשולדיקט אין נעמען אַן אָנטייל אין שטרייק. דער וויטעבסקער קאָמיטעט פון „בונד" האָט אַרויסגעלאָזט אַן אויפרוף (העקטאָגראַפירט) דעם 22־סטן נאָוועמבער... דעם 24־סטן נאָוועמבער האָבן די אַרבעטער באַשלאָסן צו אָרגאַניזירן אַ דעמאָנסטראַציע פאַר דער תפיסה־געביטדע אויף 4 אַזייגער בײַטאָג. די פאָליציי האָט זיך אָבער וועגן דעם באַצײַטנס דערוואוסט און אָנגענומען מיטלען. דער גובערנאַטאָר האָט פאַררופן צו זיך דעם קאָזיאָנעם רב און פאַרגעלייגט אים צו ווירקן אויף די יידן ניט אָנטייל צו נעמען אין דער דעמאָנסטראַציע. מען דערציילט, אַז דער רב האָט צונויפגערופן די אינטעליגענץ און געהאַלטן פאַר זיי אַ רעדע. די אַרבעטער האָבן דאָך זיך פאַרזאַמלט אין דער באַשטימטער צײַט אויף דער הויפט־גאַס, אָבער זיי זײַנען באַפאַלן געוואָרן פון דער אַרטיקער פּאָליציי. די דעמאָנסטראַציע האָט זיך ניט אײַנגעגעבן. אַ גרופּע פון 50 אַרבעטער האָט זיך געפּראוואוט פאַרזאַמלען אין אַ צווייטן אָרט און אָנגעהויבן זינגען „וויכרי ווראַזשדעבניע", אָבער זיי זײַנען אויך פונאַנדערגעטריבן געוואָרן און דערבײַ זײַנען 7 מאַן אַרעסטירט געוואָרן".

אין 1902־טן יאָר איז די שטימונג בײַ דער וויטעבסקער אַרבעטערשאַפט געווען ניט קיין געהויבענע. אין מערץ האָט מען אַרעסטירט אַן אומלעגאַלע פאַרזאַמלונג פון 30 מאַן. דער אַרעסט האָט אָפּגעשוואַכט סײַ דעם פּאָליטישן קאַמף, סײַ די שטרייק־באַוועגונג. דעם 1־טן מאַי האָבן ניט געאַרבעט בײַ 400 מאַן. אין די פּאָליציי־ראַיאָנען זײַנען מאָבילייזירט געווען מיליטעריש טיילן. עס זײַנען פאָרגעקומען אַרעסטן, דערבײַ האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די פּאָליציי האָט די אַרעסטירטע אַרבעטער געשלאָגן און געפּײַניקט („לעצטע נאַכריכטן", נומ׳ 64, 69, 72). אין צוזאַמענהאַנג מיט דער פּאָליצייישער האַנדלונג, האָט דער וויטעבסקער קאָמיטעט פון „בונד" אַרויסגעלאָזט אַן אויפרוף, וואו צווישן אַנדערע ווערט געזאָגט: „אויב די פּאָליציי וועט ניט אויפהערן אַזוי גרויזאָם צו באַהאַנדלען די אַרבעטער, זאָל זי זיך ניט וואונדערן, ווען צווישן די וויטעבסקער אַרבעטער וועלן זיך געפינען זייערע לעקערטס און באַלמאַ־שאָווס, וואָס וועלן ענטפערן מיט געוואַלד אויף געוואַלד" („לעצטע נאַכריכטן", נומ׳ 80, פון 9־טן אויגוסט 1902).

אין דער „אַרבעטער־שטימע" (נומ׳ 31, פון יאַנואַר 1903) איז פאַר־עפנטלעכט אַן אויספירלעכער בריוו פון וויטעבסק, וואָס פירט אונטער דעם סך־הכל פון דער לאַגע און די שטימונגען בײַ דער אַרבעטערשאַפט אין 1902. דער בריוו איז דורכגעדרונגען מיט פּעסימיסטישע אײַנדרוקן:

„נאָך דעם ווי די פֿאָליציי האָט שבועות צעטריבן פון וואָלד די פּאַרטיזאַנטע אַרבעטער, זיי צעבלוטיקט און צעשלאָגן און אָפּגעגעבן בײַ 150 מאַן אונטער פּאָליציי־השגחה, האָבן די זשאַנדאַרמען אָנגעהויבן צו זוכן אינטעליגענטן. זיי האָבן דורכגעקוקט די גאַנצע שטאָט און ענדלעך צוגעטראַכט עפּעס אַ „דיעלאָ" וועגן אַן אינטעליגענטן רעוואָלוציאָנערן קרײַז... די שטאָט איז פֿאַרפלייצט געוואָרן פון שפּיאָנען, וועלכע זוכן און שנאָרן אין אַלעווינקעלעך. דאָס דערמאָנט אָבער די אַרבעטער, אַז זיי מוזן זײַן העכסט פּאָרזיכטיק און קאָנספּיראַטיוו... אויסער אַלגעמיינע בונדישע פּראָקלאַמאַציעס, האָט דער קאָמיטעט אַרויסגעגעבן און פֿאַרשפּרייט פּראָקלאַמאַציעס וועגן דעם לעצטן אַרעסט, אַן אויפרוף צו די קריסטלעכע אַרבעטער צום ערשטן מאַי, פון רויטן קרײַץ צו דער געזעלשאַפֿט, צו די האַנדלס־אָנגעשטעלטע און צו די קריסט־לעכע אַרבעטער פון קימעלס פֿאַפּיר־פֿאַבריק. די פֿאַרשפּרייטונג פון די פּראָק־לאַמאַציעס איז דורכגעגאַנגען זייער גוט.

„דאָס לעבן אין דער וויטעבסקער אָרגאַניזאַציע — פֿאָרענדיקט דער קאָרעספּאָנדענט — איז ניט זייער רײַך מיט פּריילעכע דערשײַנונגען. אמת, די אַרבעט גייט וויַיטער: מען פֿאַרשפּרייט פּראָקלאַמאַציעס, מען טיילט פונאַנדער און מען לייענט ליטעראַטור, מען פּירט דיסקוסיעס, פֿאָרלעזונגען, מען שטרײַקט. די אַרבעטער זײַנען אומצופֿרידן מיט דער שטילער אַרבעט און וואַרטן געדולדיק אויף בעסערע צײַטן. נאָר פֿונקט ווי די אַרבעט, איז אויך די אומצופֿרידנקייט ניט דורכגעדרונגען מיט קיין אַקטיוון רעוואָלוציאָנערן גייסט, וועלכן מען וואָלט געקענט דערוואַרטן פון אַ פֿאַרשטענדלעכער און פּאָליטיש־אַקטיוור אַרבעטער־מאַסע. דאָ איז ניט דאָס אָרט גרינדלעך צו דערקלערן די סיבות, וועלכע האָבן געבראַכט די אָרגאַניזאַציע צו אַזאַ צושטאַנד. מיר קענען נאָר אָנווײַזן, אַז זי לעבט איבער אַ שווערן קריזיס. די אָרגאַניזאַציע דאַרף אַראָפּוואַרפן פון זיך די אַלטע פֿאַרמען פון דער אַרבעט, באַשאַפן נײַע, מער רעוואָלוציאָנערע, און זיי דורכפירן מיט מער מוט און פֿאַרשטאַנד אין לעבן. די וויטעבסקער אַרבעטער האָבן זיך שוין לאַנג אָפּגעזאָגט פון זייערע פּראָ־פּעסיאָנעלע קאַסעס, נאָר זיי האָבן נאָך ניט באַשאַפן קיין נײַע פֿאַרמען פון פּאָליטישער אָרגאַניזאַציע, וועלכע זאָל פֿאַראייניקן און אָנפילן זייער לעבן מיט רעוואָלוציאָנערן אינהאַלט".

ערב רעוואָלוציע

אין 1903 האָט זיך פֿאַר דער אַרבעט פון „בונד" אין וויטעבסק געשאַפן אַ פיל מער גינסטיקע אַטמאָספֿער. אין יאָנואַר האָט דער קאָמיטעט אַרויס־געגעבן דעם ערשטן נומער „וויטעבסקער פֿלוגבלאַט". אין מערץ האָט זיך די אַרבעט פון דער אָרגאַניזאַציע אָנגעהויבן צו פֿאַרשטאַרקן. דעם 21־טן מערץ איז אין שטאָט־טעאַטער בײַ דער פֿאַרשטעלונג פון מאַקסים גאָרקיס „נאָ דניע" אָרגאַניזירט געוואָרן אַ מאַניפעסטאַציע. אין מיטן פון דעם צווייטן אַקט האָבן

זיך פון דער גאַלעריי אַ שאָט געטאָן פלוג־בלעטלעך מיט לאָזונגען: „נידער מיט דער זעלבסטהערשונג!", „עס לעבע די פּאָליטישע פרייהייט!", „עס לעבע דער פּאָדנאָדזאָרנער גאָרקי!". די פּאָליציי, זשאַנדאַרמען און שפּיאָנען האָבן זיך אַ לאָז געטאָן אַוועקצונעמען בײַם עולם די בלעטלעך און דערבײַ אַרעס־טירט עטלעכע מענטשן. אין דרײַ טעג אַרום איז פאַרגעקומען אַ פּאָליטישע פאַרזאַמלונג מיטן אָנטייל פון 150 מאַן. אויף דער בירזשע, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען אויף דער זאַמקאָוער גאַס, האָט מען שבת פונאַנדערגעטיילט דעם „פלוגבלאַט". באַלד דערנאָך זײַנען פאַרגעקומען נאָך צוויי פאַרזאַמלונגען, וועלכע עס האָבן באַזוכט 50 און 40 מאַן („לעצטע נאַכריכטן", נומער 118, אַפּריל 1903). ס׳איז אינטערעסאַנט צו דערמאָנען, אַז אויף איינער פון די פאַרזאַמלונגען האָט מען באַהאַנדלט די פראַגע, אויף וויפיל ס׳איז נויטיק פאַר די „פּאָדנאָדזאָרנע", דאָס הייסט פאַר די, וואָס געפינען זיך אונטער פּאָליציי־השגחה, אויסצופילן די פּאָדערונג און רעגולירן זיך מעלדן בײַ דער פּאָליציי. די פראַגע איז געווען זייער אַן אָנגעוויטאָגדיקע, ווײַל אין וויטעבסק האָבן זיך דעמאָלט געפונען ביז 400 „פּאָדנאָדזאָרנע"...

ס׳איז פאַרשטענדלעך, אַז די שרעקלעכע ידיעות וועגן קישענעווער פּאָגראָם האָבן אויפגערודערט די יידישע באָפעלקערונג אין שטאָט. ס׳האָט זיך גלײַך אָרגאַניזירט אַ זעלבסטשוץ אונטערן נאָמען: „די יוגנט־גרופּע". די פּאָליציי האָט דורכגעפירט ווידער אַרעסטן און איבערגעגעבן צום געריכט אייניקע מיטגלידער פון דער גרופּע. דער בונדישער קאָמיטעט האָט אויך אָרגאַניזירט אַ „קאָמפּס־גרופּע", וואָס האָט תיכף פאַרעפנטלעכט אַ באַגריסונג צו די חברים אין אַנדערע שטעט, באָקו, אָדעס, קיעוו, יעקאַטערינאָסלאָוו, וועלכע האָבן אויך געשאָפן אַ זעלבסטשוץ. אין די ימים־נוראים האָט זיך פאַר־שפרייט אַ קלאַנג, אַז עס גרייט זיך אַ פּאָגראָם. די בונדישע „קאָמפּס־גרופּע" איז געווען ווי געהעריק צוגעגרייט. ווי עס אינפאָרמירן אונז די „לעצטע נאַכ־ריכטן" (נומער 125, 7־טן נאָוועמבער 1903) האָט „אַ בורזשואַזע דעלעגאַציע באַזוכט דעם פּאָליצמייסטער בראָון. ער האָט געפּאָדערט 1200 רובל אויף צו פאַרשטאַרקן די פּאָליציי. מען האָט אים דאָס געלט געגעבן".

אין 1903 האָט דער „בונד" אַנטוויקלט אַ גרעסערע אַרבעט אויפן עקאָ־נאָמישן געביט. אין אויגוסט איז אַרויס אַ בלעטל פון „בונד" צו אַלע ווייטעבס־קער שוסטערס. צוזאַמען מיט פּאָליטישע פאָדערונגען ברענגט דאָס בלעטל אויך אַ ריי עקאָנאָמישע — העכערן די שכירות, פאַרקירצן דעם אַרבעטס־טאָג, אָפּשאַפן שטיק־אַרבעט און אַ בעסערע באַהאַנדלונג.

ווי עס איז באַקאַנט, האָט דער „בונד" סוף 1903, אויף דעם 2־טן צוזאַ־מענפאָר פון דער ר.ס.ד.א.פּ., איבערגעריסן מיט דער פאַרטיי און געווארן זעלבסטשטענדיק. דער דאָזיקער שריט האָט אויפגעבראָיזט די געמיטער. די וויטעבסקער בונדיסטן זײַנען אויך געווען אַרײַנגעצויגן אין דעם קנויל פון פראָגן און שטרײַטן, מיט וועלכע עס איז געווען אַרומגעכאַפּט די גאַנצע

סאָציאַל־דעמאָקראַטישע וועלט. ווי אַזוי עס זײַנען אין דעם קאָנפליקט צווישן דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי און „בונד" געווען געשטימט די ווי־טעבסקער בונדיסטן? „איסקרא", דעמאָלט שוין אַ מענשעוויסטישער אָרגאַן, האָט געשריבן (נומער 74), אַז אין וויטעבסק „זײַנען פיל פון די אָרגאַניזירטע בונדישע אַרבעטער ניט צופרידן מיט דער פּאָזיציע פון „בונד" אויף דעם צווייטן צוזאַמענפאָר, און באַזונדערס מיט דעם, וואָס דער „בונד" האָט פאַר־לאָזט די פּאַרטיי". ס׳לייגט זיך אויפן שכל, אַז עס זײַנען געווען אומצופרי־דענע בונדיסטן. אָבער מיר האָבן אויך דעם טעקסט פון אַ רעזאָלוציע, וואָס איז אָנגענומען געווארן נאָך דער שפּאָלטונג סײַ אין וויטעבסק און סײַ אין עטלעכע שטעט פון וויטעבסקער גובערניע. די רעזאָלוציע באַווײַזט, אַז די שטימונג איז געווען אַ פּעסטע און אייניהייטלעכע. די „אַרבעטער־שטימע" (פּעברואַר 1904, נומער 36) ברענגט דעם טעקסט פון דער רעזאָלוציע:

„1. די אויפגאַבע פון דער רוסל. ס. ד. אַרבעטער־פּאַרטיי איז געווען צו אַנטוויקלען דעם קלאַסן־באַוואוסטזײַן און אָנפירן דעם קלאַסן־קאַמף פונם פּראָלעטאַריאַט פון גאַנץ רוסלאַנד; 2. צו אַנטוויקלען דעם קלאַסן־באַוואוסטזײַן, פירן צום אָקטיוון קאַמף פאַר דער באַפרײַאונג פון יידישן פּראָלעטאַריאַט (ווי פאַר דער באַפרײַאונג פון רוסלענדער פּראָלעטאַריאַט אין אַלגעמיין). דערפּאָלגרײַך צו קעמפן קעגן יעדער באַוועגונג אין יידנטום, וועלכע שטרעבט פּאַרטונקלען דעם קלאַסן־באַוואוסטזײַן פון יידישן פּראָלעטאַריאַט; קעמפן דערפּאָלגרײַך קעגן אַנטיסעמיטיזם (בײַ דעם רוסישן המון) בכלל און קעגן פּאָגראָמען בפרט קען דער יידישער פּראָלעטאַריאַט נאָר זײַענדיק אָרגאַניזירט אין אַ זעלבסטשטענדיקער ס.ד. אָרגאַניזאַציע, וועלכער עס מוז קומען מיט שטענדיקער הילף דער אָרגאַניזירטער פּראָלעטאַריאַט פון אַלע איבעריקע נאַציאָנעס; 3. אַזוי ווי די באַדינגונגען, וועלכע דער 2־טער צוזאַמענפאָר האָט געשטעלט דעם „בונד", מוז פירן צו זײַן פאַרניכטונג, געפינט די פאַרזאַמלונג, אַז דאָס אָרויסטרעטן פון „בונד" פון דער פּאַרטיי איז געווען די איינציקע זאַך, וואָס ער האָט נאָר געקענט טון. די פאַרזאַמלונג דריקט אויס איר איבערצײַ־גונג, אַז דאָס לעבן וועט צײַגן אונזערע רוסישע חברים זייער שולד אין דער צעשפּאָלטונג פון דער פּאַרטיי; 4. די פאַרזאַמלונג דריקט אויס איר סאָלידא־ריטעט מיט דער האָלטונג פון דער בונדישער דעלעגאַציע אויפן פּאַרטיי־צוזאַמענפאָר".

די דאָזיקע רעזאָלוציע איז אָנגענומען געווען אויף 2 פאַרזאַמלונגען אין וויטעבסק, וואו ס׳האָבן זיך באַטייליקט 62 און 83 מאַן. פון די 145 מאַן האָבן געשטימט פאַר דער רעזאָלוציע 134. קעגן 1 און 10 האָבן זיך אָפּגע־האַלטן פון שטימען. די זעלבע רעזאָלוציע מיט בלויז קליינע ענדערונגען איז אויך אָנגענומען געווארן אין פּאָלאָצק (60), ביעשענקאָוויטש (50), נעוועל (140).

נאָך דעם, ווי דער „בונד" איז אַרויסגעטראָטן פון דער סאָציאַל־דעמאָ־

קראַטישער פּאַרטיי, האָט זי געשאַפן אירע אָרגאַניזאַציעס אין די שטעט, וואו זי האָט קיין אָרגאַניזאַציעס ניט געהאַט. אין מערץ 1904 האָט זיך געבילדעט דער צפון־מערבדיקער קאָמיטעט ר. ס. ד. א. פּ. (אין אים זײַנען אַרײַן סײַ באָלשעוויקעס און סײַ מענשעוויקעס). צום קאָמיטעט האָבן אויך געהערט די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע גרופּעס פון וויטעבסק און פון עטלעכע שטעט פון וויטעבסקער גובערניע (נעווel, וועליזש, דווינסק, פּאָלאָצק). די ס.ד. גרופּעס זײַנען ניט געווען גרויס אין צאָל. זיי זײַנען באַשטאַנען אין דער גרעסטער מערהייט פון יידן. דערײַבער איז ניט קיין חידוש, וואָס עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ „קאָנקורענץ" פון דער ס.ד. מיטן „בונד". די קאָנקורענץ איז געווען אַ גאַנץ אָפענע, ווײַל דער צפון־מערבדיקער קאָמיטעט האָט אָנגעהויבן זײַן טעטיקייט מיט אַ „קריגס־דערקלערונג", באַשולדיקנדיק דעם „בונד" אין נאַציאָנאַליזם, סעפּאַראַטיזם און ענלעכע חטאים און אָפּנויגן.

די וויטעבסקער און דווינסקער קאָמיטעטן פון „בונד" האָבן אין אַ גע־מיינזאַמען אויפרוף, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם אַרויסטריט אין דער עפּנטלעכקייט פון צפון־מערבדיקן קאָמיטעט, דער־קלערט:

„דער נײַער צפון־מערבדיקער קאָמיטעט פון ר.ס.ד.א.פּ., ווי דאָס ווערט קלאָר פון זײַן מעלדונג, האָט זיך געשטעלט פּאַר אַ ציל ניט צו אַנטוויקלען דעם קלאַסן־באַוואוסטזײַן פון די טויזנטער רוסישע אַרבעטער, וואָס לעבן אין צפון־מערבדיקער געגנט און וואָס מיט זייער אומאָרגאַניזירטקייט האַמע־ווען זיי די טעטיקייט פון דער יידישער און פּוילישער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע. דער קאָמיטעט האַלט פּאַר אַ צווייט־ראַנגיקער וויכטיקייט אַרײַנצונעמען אַ נײַעם גליד אין דער משפּחה פון דעם קעמפּנדיקן פּראָלעטאַריאַט און דורך דעם פּאַרשטאַרקן זײַנע כּוחות. פּאַר אים שטייט אַ מער גראַנדיעזע אויפגאַבע: אויפצודעקן פּאַר די אויגן פון דעם פּראָלעטאַריאַט מיט דער הילף פון דער ס.ד. קריטיק די פּרעמדע נאַציאָנאַליסטישע טענדענצן און דורך דעם אָפּצו־רייניקן די אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע פון די זײַטיקע עלעמענטן, וואָס האָבן זיך צו אים צוגעקלעפּט". געערדט מיט פּשוטע ווערטער מיינט דאָס, אַז דער צפון־מערבדיקער קאָמיטעט האָט בדעה צו קעמפּן מיטן „בונד" („לעצטע נאַכריכטן", 28־סטן אויגוסט 1904, נומער 192).

דער קאַמף צווישן דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי און „בונד" האָט זיך אויך ווײַטער גאַנץ ענערגיש אַנטוויקלט אין צפון־מערבדיקער געגנט. אין וויטעבסק גופא איז דער קאַמף געווען אַ מילדערער. דאָס האָט זיך דערקלערט מיט דעם, וואָס די „פּאַרטייער" (די „איסקראָוצעס") זײַנען אין דער מערהייט געווען מענשעוויסטיש געשטימט. דאָס איז שוין געווען אין 1904, ערב דער רעוואָלוציע, ווען אַ סך אידייאישע און אָרגאַניזאַציאָנעלע מיינונגס־פּאַרשיידנקייטן האָבן פּאַרלוירן זייער באַדײַט.

די טעטיקייט פון „בונד" אין וויטעבסק אין משך פון יאָר 1904 איז בכלל געווען גאַנץ שוואַך, באַזונדערס אין דער ערשטער העלפט. מען האָט ווי געווייניגטלעך פאַרשפרייט די אויפרופן פון צענטראַלן קאָמיטעט פון „בונד". ס'זיינען אויך אַרויס עטלעכע אַרטיקע אויפרופן, אָבער די שטימונג איז געווען אַ געדריקטע. דעם 1־טן מאַי האָט מען געפראָווט אין אַן ענגן קרייז. קיין שטרייק איז ניט געווען. דערצו האָט די פאָליציי דורכגעפירט אָן אַ שיעור אַרעסטן. די אַרעסטירטע אַרבעטער האָבן געפרואווט אין תפיסה מאַכן אַ דעמאָנסטראַציע לכבוד דעם אַרבעטער־יום־טוב. דער סוף איז געווען — עטלעכע האָבן באָקומען קאַרצער.

די הויפט־סיבה פון די אַרעסטן און דער געדריקטער שטימונג צווישן די בונדיסטן קען מען דערקלערן מיט אַ פראָוואָקאַציע, וואָס האָט זייער שטאַרק געשעדיקט דער באָוועגונג. וועגן דער פראָוואָקאַציע אין וויטעבסק זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן צוויי בלעטלעך אין 2 טויזנט עקזעמפלאַרן אויף רוסיש און יידיש פון דעם שטאָטישן קאָמיטעט פון „בונד". אין דעם אומלעגאַלן אָרגאַן פון „בונד" איז וועגן דעם פאַל געווען אַ מעלדונג („דער בונד", אַפּריל 1904, נומער 3). דער פראָוואָקאַטאָר האָט געהייסן נחום איזאַקסאָן (אָדער נחקע). זיין אויסזען האָט מען אַזוי באַשריבן: „מיטעלער וואוקס, אַ פולער, מיט רויטע באַקן, דאָס פּנים גראָב, העלע וואָנצעס". וועגן אים איז אויך געווען אין שטאָט פאַרעפנטלעכט די דאָזיקע מעלדונג: „נחום איזאַקסאָן האָט אַרויסגעגעבן כּמעט די גאַנצע אָרגאַניזאַציע אונזערע אין וויטעבסק. נחום איזאַקסאָן אי״ז געבוירן אין מאָהילעוו. אין וויטעבסק איז ער געווען אין מיליטער־דינסט. דעם לעצטן ווינטער האָט ער געלעבט אין וויטעבסק. ער איז געווען באַוואוסט אונטערן נאָמען יאַקאָוו. נחום איזאַקסאָן איז זייער אַ שעדלעכער פראָוואָקאַטאָר, און מיר וואָרענען אַלע חברים באָזונדערס אויף אים אַכטונג צו געבן". אין דעם בונדישן אויפרוף איז אויך געזאָגט, אַז איזאַקסאָן האָט אַרויסגעגעבן עטלעכע צענדלינג חברים. צוליב זיין שולד געפינט זיך אין תפיסה דער פאָטער פון ח. צאַטקין, וועלכער איז פאַרהאַלטן געוואָרן אויפן באָנהויף מיט אומלעגאַלער שריפט.

עס איז קלאָר, אַז אין צוזאַמענהאָנג מיט דער דאָזיקער פראָוואָקאַציע האָט די פאָליציי געקענט דורכפירן אַ פולשטענדיקן פאָגראָם אין דער בונדישער אַרגאַניזאַציע. די פאָליציי און זשאַנדאַרמען האָבן שוין געריכטן, אַז זיי איז געלונגען אינגאַנצן אויסצוראָטן די רעוואָלוציע אין וויטעבסק. אין אַ בריוו פון וויטעבסק („דער בונד", נומער 2, 1904) איז געווען באַשריבן, מיט וואָסערע מיטלען די פאָליציי האָט געוואָלט ווירקן אויף דער קריסטלעכער באָפעלקערונג. זי האָט פאַרשפרייט אַ קלאָנג, אַז „אויף די פאַרזאַמלונגען און אַרעסטן האָט מען געפונען בריוו צו די יאַפאַנער און געלט פאַר זיי", דאָס מיינט, אַז די יידן און די יידישע רעוואָלוציאָנערן העלפן אין דער מלחמה דעם פיינד, די יאַפאַנער...

ניט געקוקט אויף די אַרעסטן, האָט זיך דעם „בונד" אין וויטעבסק אין דער צווייטער העלפט 1904 אײַנגעגעבן צו אַנטוויקלען אַ גאַנץ ברייטע רע־וואָלוציאָנערע טעטיקייט און פֿאַרפעסטיקן זײַן אָרגאַניזאַציע. אין צוזאַמענ־האַנג מיט דער הריגה אין ביאַליסטאָק אין זעלבן יאָר, איז אינם שטאָטישן טעאַטער אין וויטעבסק, ווי אויך אין פיל אַנדערע שטעט פון תּחום, דורכ־געפירט געוואָרן אַ מאַניפעסטאַציע דעם 1־טן אָקטאָבער. וועגן אין וויטעבסק האָט מען זיך דערוואוסט, אַז די „ראַמאַנאָווצעס" זײַנען פֿאַרמשפּט געוואָרן אויף לאַנגיאָריקער קאַטאָרגע, האָט דער „בונד" תּיכף אָרגאַניזירט אַ פּראָטעסט־דעמאָנסטראַציע. ווי עס איז באַקאַנט, זײַנען צווישן די „ראַמאַנאָווצעס" אויך געווען עטלעכע וויטעבסקער טוער.

דער שטאָטישער קאָמיטעט האָט אין זײַנע בלעטלעך זיך אָפּגערופן אויף די וויכטיקסטע דערשײַנונגען אין פּאָליטישן לעבן. ס׳איז אויך דערשינען אין פֿאַרטיילט געוואָרן לאָזן גאָלדמאַנס רעדע, וואָס ער האָט געהאַלטן אויפן קישענעווער פּראָצעס פון דער דרוקערײַ פון „איסקרא", וועגדונגען צו די סאָל־דאָטן און אויך זײַנען איבערגעדרוקט און פֿאַרשפּרייט געוואָרן וויכטיקע אַר־טיקלען פון דער „אַרבעטער־שטימע".

אין די פֿאַרעפנטלעכטע מאַטעריאַלן, דער עיקר אין דער אומלעגאַלער ליטעראַטור, פעלן ניט נאָר די נעמען פון די טוער פון יענער צײַט, פון די „פּראָפּעסיאָנעלע רעוואָלוציאָנערן" און פון די אַקטיוויסט אָנטיילנעמער אין דער באַוועגונג, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט דעמאָלט אין די צענדלינגער, אויב ניט אין הונדערטער — ס׳פּעלט אויך די אידייאישע אָטמאָספֿער, ס׳פּעלן ידיעות וועגן דעם קאַמף אַרום די פּאָליטישע פּראָגן און וועגן דער יידישער פּראָגע שפּעציעל. אין די יאָרן ערב דער רעוואָלוציע 1905, אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם קאַמף צווישן „איסקרא" און דעם „בונד", איז אַ גאַנץ ברייטער קרײַז אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין די אידייאישע שטרײַטן, באַזונדערס אין דער נאָציאָנאַלער פראָגע. אין יענע יאָרן האָבן זיך אין וויטעבסק אויך באַווײַזן די ערשטע ציוניסטן־סאָציאַליסטן פון פֿאַרשיידענע שאַטירונגען. עס זײַנען באַקאַנט פֿאַלן, ווען ציוניסטן זײַנען אַריבער אין די רייַען פון „בונד", און ס׳זײַנען געווען פֿאַלן, ווען בונדיסטן זײַנען אַריבער אין אַנדערע פֿאַרטייען (סאָציאַל־דעמאָקראַטן, עסערן און פּועלי־ציון). אָבער, ווי געזאָגט, אויפן סמך פון די מאַטעריאַלן איז אוממעגלעך אויפצושטעלן דאָס אַזוי וויכטיקע, לעבעדיקע, קאָליפּולע בילד פון דער באַוועגונג, וואָס האָט זיך אַזוי שטאַרק פונאַנדערגעוואַקסן אין דער רעוואָלוציאָנערער תּקופה פון 1905־1907.

די געשעענישן פון 1905

דער 9־טער יאַנואַר 1905, דער „בלוטיקער זונטאָג", איז אָנגענומען געוואָרן אין דעם גאַנצן תּחום־המושב, ווי דער אָנהויב פון דער רעוואָלוציע. ווי אַן עלעקטריזירנדיקער פונק האָט דורכגעדרונגען די ברייטע אַרבעטער־מאַסן און

אַרויסגעפֿונען אַן אויפֿשטאַנד אין דער אַרבעטער־באַוועגונג. אין וויטעבסק, נעווֹאל, דווינסק, פּאָלאָצק, קרעסלאָווקע, ליוצין — אין אַלע שטעט און שטעט־לעך איז דער רעזאָנאַנס פון די פּעטערבורגער געשעענישן געווען גאָר אַ שטאַרקער. „אין די ערשטע צוויי טעג — שרייבט וו. נעווסקי אין דער „קראָס־נאַיא לעטאָפּיס" (1922, נומער 4) — האָבן אין וויטעבסק געשטרײקט טויזנט אַרבעטער, כּמעט דורכויס יידן". אין די יאָנאָר־טעג האָט זיך געשאַפֿן אַ געמיינזאַמער שטרײק־קאָמיטעט פון „בונד" און ר.ס.ד.אַ.פּ. די שטרײק־באַוועגונג האָט זיך ווידער איבערגעחזרט אין פעברואַר אין צוזאַמענהאַנג מיט די גע־שעענישן אויפן מלחמה־פראָנט. די וויטעבסקער אַרבעטערשאַפֿט האָט מיט אימפּעט רעאַגירט אויף אַלץ, וואָס קומט פֿאָר אין לאַנד. אין מערץ 1905 האָט זיך אַנגעהויבן אַ גרעסערע שטרײק־באַוועגונג, וועלכע האָט באַוויזן אַרײַנ־צוציען די אָפּגעשטאַנענע מאַסן אויך. עס האָט זיך באַמערקט אַ באַדײַטנדי־קער אויפֿשוואונג צווישן די האַנדלס־אַנגעשטעלטע. צו יענער צײַט האָט אויף זיי געהאַט אַ געוויסן אײַנפֿלוס ניט נאָר דער „בונד", נאָר אויך די פּועלי־ציון („לעצטע נאַכריכטן", נומער 228).

אינטערעסאַנט איז דער פֿאַקט, אַז פון אַלע שטעט פון צפון־מערבדיקער געגנט האָט בלויז אין וויטעבסק געפונען אַן אָפּקלאַנג די אידייע צו שאַפן רעגירונגס־קאָמיסיעס וועגן דער אַרבעטער־פראָגע. ווי עס איז באַקאַנט, איז אין פּעטערבורג דעם 18־טן פעברואַר געשאַפן געוואָרן אַזאַ קאָמיסיע אונטער דעם פֿאָרזיץ פון סענאַטאָר שידלאָווסקי. די קאָמיסיע איז באַשטאַנען פון פֿאָר־שטייער פון אונטערנעמער און אַרבעטער. אין וויטעבסק איז אויף דעם 30־סטן מערץ אויך צונויפגערופן געוואָרן אַזאַ קאָמיסיע אונטערן פֿאָרזיץ פון גו־בערנאַטאָר. דער וויטעבסקער און דווינסקער קאָמיטעט פון „בונד" האָבן וועגן דעם אַרויסגעלאָזט אַ ספּעציעלן אויפרוף אונטערן קעפּל „דער פּאָליציייאישער פֿאָקוס", וואו ס'איז געגעבן געוואָרן אַ געניוע אָפּשאַצונג פון אַזעלכע קאָמיסיעס און אויך אַנגעמערקט די באַדינגונגען, בײַ וועלכע די אַרבעטער זײַנען גרייט צו באַטייליקן זיך אין זיי.

דער אויפֿשוואונג פון דער רעוואָלוציאָנערער שטימונג אין שטאָט האָט ניט אַרויסגערופן קיין וואוקס פון אַנטיסעמיטיזם. ס'איז אָפּילו ניט געפּראוואוט געוואָרן צו שאַפן אין וויטעבסק, ווי אין אַנדערע שטעט, קיין שוואַרץ־מאָהדיקע אַרגאַניזאַציע. אמת, צווישן די סטאַראָאַבריאַדצעס האָט זיך אין אַפּריל 1905 אַנגעהויבן אַ פֿאַרדעכטיקטע באַוועגונג. דער „בונד" האָט תּיכף רעאַגירט דערויף מיט אַן אויפרוף „צו דער גאַנצער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג פון וויטעבסק". אינם אויפרוף האָט ער אויך אַ זייער פֿאָפולערן אופן דערקלערט, צו וואָס עס שטרעבט די צאַרישע זעלבסטהערשונג, וואָס די צאַרישע מאַכט איז אויסן מיט די פֿאַרמאָגן אויף יידן און פֿאַרוואָס די האַרעפֿאַשנע מאַסן פון אַלע פּעלקער דאַרפן גיין האַנט אין האַנט אין קאַמף קעגן צאַריזם. דער שטרײק דעם ערשטן מאַי האָט אַרומגעכאַפּט די מערהייט אַרבעטנדיקע. אין

יוני איז אין שטאָט ניט פאָרגעקומען קיין באַזונדערע געשעעניש. די גאַנצע אַרבעטערשאַפט, ווי בכלל די גאַנצע באָפעלקערונג, האָט מיט אינטערעס זיך צוגעהערט צו די סענסאַציאָנעלע ידיעות וועגן באַריקאַדן־קאַמפן אין לאָדז, וועגן דעם בונט אויף דעם פאַנצער־קרייצער פאָטיאָמקין אין אָדעס.

אין יולי האָט דער „בונד" אין וויטעבסק און וויטעבסקער גובערניע, לויט אַ דירעקטיוו פון צענטראַל־קאָמיטעט, דורכגעפירט אַ פראָטעסט־קאַמפאַניע קעגן דעם פלאַן פון דער אַזוי גערופענער בוליגינער דומע. מיט דעם פלאַן האָט די פּעטערבורגער רעגירונג געוואָלט אָפשוואַכן די אַלגעמיינע פאַרערנגען פון אַ קאָנסטיטוציע פאַר רוסלאַנד. דער באָיקאָט קעגן אַזאַ דומע האָט געוואונען די סימפּאַטיעס פון די בריייטסטע קרייזן. עס זיינען פאָרגעקומען אין וויטעבסק גרויסע פאַלקס־און אַרבעטער־פאַראַמלונגען. די כראָניק פון דער באָיקאָט־קאַמפאַניע באַווייזט, אַז שטרייקן און פּראָטעסט־מיטינגען זיינען פאָרגעקומען ניט נאָר אין וויטעבסק, נאָר כמעט אין אַלע שטעט און שטעט־לעך פון וויטעבסקער גובערניע. דעם 7־טן, 24־סטן און 28־סטן יולי זיינען אין נעוועל דורכגעפירט געוואָרן מיטינגען. איין מיטינג מיט דער באַטיילי־קונג פון 600 מאַן איז פאָרגעקומען אויפן אָרטיקן בית־עולם. אַ צווייטער מיטינג האָט געציילט 400 מאַן. אין קרעסלאַווקע איז דעם 23־טן יולי געווען אַ מיטינג פון 350 מאַן. אין וועליזש איז פאָרגעקומען אַ פאַראַמלונג פון יידישע און קריסטלעכע אַרבעטער. אין פאָלאָצק האָט די פאָליציי געשאָסן בשעת אַ דעמאָנסטראַציע און 3 מאַן זיינען פאַרוואונדעט געוואָרן. אין ליאָזנע און אין טשאַשניק זיינען פאָרגעקומען מיטינגען אויפן בית־עולם. אין טשאַש־ניק איז אויך דורכגעפירט געוואָרן אַן אינטאָגיקער שטרייק.

דער עקאָנאָמישער קאַמף איז אין משך פון 1905 אָנגעגאַנגען מיט אַן ענערגישן טעמפּ. אַלע פאַכן האָבן זיך אָנגעהויבן צו ארגאַניזירן. דער „בונד", וואָס האָט זיך געהאַלטן בײַם פרינציפּ פון „פאָרטייאישע" פאַראיינען, האָט אַקטיוו אָנטייל גענומען אין די אַרויסטרעטונגען פון דער אַרבעטערשאפט און געהאָלפן זיי אויסאַרבעטן און פאָרמולירן זייערע עקאָנאָמישע פאָדערונגען.

די בעלי־בתים זיינען געווויס ניט געווען צופרידן פון די אַרויסגעשטעלטע פאָדערונגען און געווויס אויך ניט פון דעם, וואָס דער „בונד" האָט זיך אזוי אַקטיוו אַריינגעמישט אין עקאָנאָמישן קאַמף. אָבער די אַלגעמיינע אַטמאָספער אין דעם יאָר פון דער רעוואָלוציע איז געווען גינסטיק פאַר די אַרבעטער, און די בעלי־בתים האָבן זיך געמוזט אונטערגעבן.

וואָס איז פאָרגעקומען אין וויטעבסק אין די אָקטאָבער־טעג 1905 איז אויספירלעך באַשריבן אין דער קאָרעספּאָנדענץ, וואָס איז געווען פאַרעפנט־לעכט אין דער צײַטשריפט „דער בונד" (נאָוועמבער 1905, נומער 10).

כאָטש דער אײַזנבאַן־שטרייק האָט זיך אָנגעהויבן אין פּעטערבורג און מאָסקווע שוין דעם 12־טן סעפּטעמבער, און דער גענעראַל־שטרייק, צו וועלכן עס זיינען צוגעשטאַנען אַלע אינדוסטריעלע צענטערס פון לאַנד מיט זייער

מיליאָניקער אַרבעטערשאַפט און אויך די דעמאָקראַטישע אינטעליגענץ פון די גרעסערע שטעט מיט דעם „פאַרבאַנד פון פאַרבאַנדן" בראש, האָבן די ידיעות וועגן דעם דערגרייכט וויטעבסק מיט אַ גרויסער פאַרשפּעטיקונג. געוונג צו באַמאַנען, אַז אין וויטעבסק איז באַשטימט געוואָרן צוצושטיין צום שטרייק ערשט דעם 17־טן אָקטאָבער. ווי עס איז באַוואוסט, איז אין דעם דאָזיקן טאָג שוין פּראָקלאַמירט געווען דער מאַניפעסט, וואָס האָט גאַראַנטירט אַלע פרייהייטן און צוגעזאָגט אינצופירן אין לאַנד אַ קאָנסטיטוציע. אין וויטעבסק קומען פאָר אין די טעג פון 17־טן און 18־טן אָקטאָבער שרעקלעכע צוזאַמענ־ שטויסן צווישן דער אַרבעטערשאַפט מיט פּאָליציי און קאָזאַקן. מען שיסט אין המון. עס פאַלן טויטע און פאַרוואונדעטע. מעגלעך, אַז די שמאָט־אַדמיניסטרא־ ציע האָט עס געטאָן מיט אַן אויסרעכענונג צו געווינען צייט. מעגלעך, אַז דער גובערנאַטאָר האָט באַהאַט באַקומען געהיימע דירעקטיוון פון פּעטערבורג זיך ניט וויסנדיק צו מאַכן פונם מאַניפעסט און אינהאַלטן די אַרדענונג אין שטאָט. אַפילו נאָכן פאַרעפנטלעכן אין וויטעבסק דעם מאַניפעסט האָט געהערשט אין משך פון אַ געוויסער צייט אַ „געמישטער סטיל" פון אַרדענונג. פון איין זייט, באַפרייט מען עטלעכע צענדלינג מענטשן פון תּפיסה, פון דער אַנדערער זייט, שלאָגט מען נאָך די מענטשן אין די גאַסן. עס ווערן דורכגעפירט טויזנט־ קעפּיקע מיטינגען, וואו מען רעדט וועגן אַ באַוואָפנטן אויפשטאַנד, וועגן דע־ מאָקראַטישער רעפובליק אאַז"וו.*)

עס זיצען פאַרשפּרייט געוואָרן קלאַנגען, אַז די פּאָליציי און די היגע „פּאַטריאָטן" גרייטן זיך צו אַ פּאָגראָם. צום גליק איז צו קיין פּאָגראָם ניט געקומען. אין אַן ערך 150 שטעט און שטעטלעך זיצען דרי וואָכן צייט נאָכן מאַניפעסט פאַרגעקומען יידישע פּאָגראָמען, אַרגאַניזירט פון די שוואַרצע כוחות מיט דער מיטהילף אָדער אָנווייזונג פון דעם פּאָליציי־דעפּאַרטאַמענט אין פּעטערבורג. וויטעבסק האָט דאָס מאָל אָפּגעגליקט.

נאָך די טראַגישע טעג פון 17־טן און 18־טן אָקטאָבער האָבן זיך אין וויטעבסק אָנגעהויבן די „פריהייטס־טעג" — די טעג פון דעם קורצן פּאָלי־ טישן פרילינג. די דאָזיקע טעג זיצען אויסגענוצט געוואָרן אויף פאַרזאַמ־ לונגען און מיטינגען. עס איז געפירט געוואָרן אַ ברייטע אַגיטאַציע פאַר די צילן און אויפגאָבן פון „בונד". אויף דער פּאָליטישער אַרענע האָבן זיך באַוויזן אַלע סאָציאַליסטישע און רעוואָלוציאָנערע אָרגאַניזאַציעס — די סאָ־ ציאַל־דעמאָקראַטן, די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן און די פּועלי־ציון. אין שמאָט איז געווען זייער לעבעדיק. אַרבעטער פון פאַרשיידענע פּראָפעסיעס האָבן זיך געאיילט אויסצונוצן די געלעגנהייט און זיך אָרגאַניזירן. די פּאָליטי־

---

* זע וועגן דעם די זכרונות פון סעם אַגעלאָף „די אָקטאָבער־טעג 1905 אין וויטעבסק". ער איז דעמאָלט געווען אַן אַקטיוויסט מיטגליד פון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער אָרגאַני־ זאַציע. ער האָט זיינע זכרונות אָנגעשריבן גלייך, ווי ער איז געקומען קיין אַמעריקע אין 1907.

שע שטימונג אין „בונד", אויף וויפיל מיר זענען עס פון די אויפרופן פון יענער צייט, איז געווען זייער ראַדיקאַל.

אין מאַניפעסט, באַזונדערס נאָך די פֿאַראָמען אויף יידן און רעוואָלוציאָנערן, האָט מען מער ניט געגלויבט. מען האָט געהאַלטן, אַז די רעוואָלוציע דאַרף ווייטער גענפירט ווערן און טיפער. ס'איז געווען קלאָר, אַז עס שטייען נאָך פאָר ווייטערדיקע און אַנטשיידענערע קאַמפן. פון דעם גענעראַל־שטרייק אין אָקטאָבער דאַרף מען אַריבערגיין צו אַ נייעם ברייטערן פּאָליטישן שטרייק, וואָס זאָל זיך פֿאַרוואַנדלען אין אַן אַלגעמיינעם באַוואָפנטן אויפשטאַנד, וואָס וועט ענדגילטיק אַראָפּווארפן די דעספּאָטישע מאַנאַרכיע און שאַפן אין רוסלאַנד אַ דעמאָקראַטישע רעפּובליק. אַזעלכע שטימונגען האָבן געהערשט אין פּעטערבורגער ראַט פון אַרבעטער־דעפּוטאַטן, וואָס זו זיינע „באַפעלן" האָט מען זיך צוגעהערט (ווי באַקאַנט, זיינען אין תחום, באַזונדערס אין צפון־מערבדיקער געגנט, ניט געווען קיין ראַטן פון אַרבעטער־דעפּוטאַטן).

דער צענטראַל־קאָמיטעט פון „בונד" איז אויך פאַרכאַפּט געוואָרן פון די דאָזיקע ראַדיקאַל־רעוואָלוציאָנערע שטימונגען און אַזוי אויך אָריענטירט די אָרטיקע אָרגאַניזאַציעס.

וועגן דעם לעבן אין וויטעבסק אין די „פרייהייטס־טעג" האָבן מיר וויניק מאַטעריאַלן. עס איז באַקאַנט, אַז די וויטעבסקער ליבעראַלן, קאַדעטן, האָבן אויסגענוצט דעם פּעריאָד און אַרויסגעגעבן אַ צייטונג אין רוסיש — „וויטעבסקי גאָלאָס". זיי האָבן דערביי געהאַט די כוונה צוצוגרייטן די וואַל־קאַמפּאַניע צו דער ערשטער גאָסודאַרסטוועלנער דומע. די בונדיסטן זייַנען אָבער געווען באַיקאָטיסטיש געשטימט. בכלל האָט קיין שום סאָציאַליסטישע אָרגאַניזאַציע זיך ניט געשטעלט פּאָר אַ ציל אַרויסצולאָזן אַן אייגענע צייטונג.

ס'איז אינטערעסאַנט דאָ צו דערמאָנען וועגן דעם קאַמף און פּאַרטיי־קאָנקורענץ, וואָס איז דעמאָלט אָנגעגאַנגען אין וויטעבסק אַרום די פּראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען. די פּעטערבורגער מענשעוויסטישע צייטונג „נאַטשאַלאָ" ברענגט אַ בריוו פון וויטעבסק (נומער 8, פון 1905), וואָס דערציילט וועגן דער אָטמאָספער אין די פּראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען אין די „פרייהייטס־טעג". „די פּראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען ציען זיך צו די ס.ד. און אַנדערע רעוואָלוציאָנערע אַרגאַניזאַציעס און וואַרטן פון זיי באַשטימטע אָנווייזונגען. און אַזוי ווי בייַ אונז זייַנען פאַראן גאַנצע פיר רעוואָלוציאָנערע אַרגאַניזאַציעס — ר.ס.ד.־א.פ., „בונד", סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן און פּועלי־ציון — איז פאַרשטענדלעך, אַז צווישן די אַלע אַרגאַניזאַציעס קומען פאָר רייבונגען, וועלכע טאָר מאָזירן די אַרבעט. די הויפּט־פאַראַנטוואָרטלעכקייט, לויט אונזער מיינונג, פאַלט אויפן „בונד", וואָס פאָדערט, אַז אַלע פּראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען זאָלן זייַן פאַרטייאישע, דאָס הייסט בונדישע... די דאָזיקע פּאָליטיק רופט אַרויס אַ וויידערשטאַנד פון אַנדערע פאַרטייען — סייַ פון די עסערן, סייַ פון די פּועלי־ציון. די ערשטע אָפּענע שלאָכט האָט דער „בונד" געגעבן אויף אַ פאַרזאַמ־

לונג פון די האַנדלס־אַנגעשטעלטע, וואו ס'זיצנען בייגעוועזן 700 מאַן. אין דעם בונדישן פאַראיין האָבן זיך פאַרשריבן בלויז 300. די איבעריקע, וואָס געהערן צו אַנדערע פאַרטייען, אָדער די, וואָס ווילן זיך ניט שטעלן אונטער קיין שום פאַרטיי־פאָן, זיצנען געצוואונגען געווען צו שאַפן אַ באַזונדערן אומפאַרטייאישן פאַראיין".

מען דאַרף זיך אָפגעבן אַ חשבון, אַז נאָך דעם אָקטאָבער־שטרייק האָט די יידישע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג בכלל אָנגעווואוירן די באַדייטונג, וואָס זי האָט געהאַט אין די פריערדיקע חדשים. ס'איז פאַר אַלעמען קלאָר געווארן, אַז דער גורל פון דער רעוואָלוציע איז אָפהענגיק פון דער אַנטוויקלונג פון די געשעענישן אין די גרויסע אינדוסטריעלע צענטערס און אין די נעווראַלגישע כאָליטישע פונקטן פון לאַנד: פעטערבורג, מאָסקווע, קיעוו, כאַרקאָוו, ווארשע, אָדעס, ריגע, טיפליס, ניזשני־נאָווגראָד א"א. דער תחום, באַזונדערס די צפון־מערבדיקע געגנט, די יידישע פראָווינץ מיט איר גאַנצער איבערגעגעבנקייט צו די פאָדערונגען פון דער רעוואָלוציע, האָבן אין יענע היסטאָרישע טעג פון נאָוועמבער און דעצעמבער 1905 שוין ניט געקענט און ניט געשפילט אַזאַ וויכטיקע ראָלע.

עס איז באַשטימט געווארן אין נאָוועמבער אַ צווייטער פאָליטישער שטרייק. דער פעטערבורגער אַרבעטער־ראַט האָט געפונען די אַרבעטערשאַפט צו העלפן די פאָסט־ און טעלעגראַף־באַאמטע, צו שטיצן דעם אויפשטאַנד פון די מאַטראָסן אין סוועאַבאָרג און קראָנשטאַט. דער „בונד" האָט בייַ זיצנע קליינע מעגלעכקייטן געמונטערט די באַוועגונג. אָבער דאָך דאַרף מען אָנערקענען, אַז דער אָנטייל אין די געשעענישן פון דער וויטעבסקער אַרבעטערשאַפט איז געווען אַ גאַנץ שוואַכער. דער קאָאָליציע־קאָמיטעט פון „בונד" און ס.ד. האָט סוף נאָוועמבער אַרויסגעלאָזט אַ וועגדונג צו אַלע בירגער און געפונען זיך גרייטן צום אַלגעמיינעם באָוואָפנטן אויפשטאַנד: „הערט זיך צו! — לייענען מיר דאַרטן — די טרומייטן גיבן שוין דעם סיגנאַל. און איר, די אַלטע אויסגעפרואווטע קעמפער, איר וועט איינמוטיק זיך אויפהויבן... איר וועט אַלע אַרויסגיין אויפן גאַס און מוטיק וואַרפן זיך אין קאַמף קעגן דעם פיינד —קעגן דער צאַרישער זעלבסטהערשונג"... וועו עס איז נאָכן אַרעסט פון דעם פעטערבורגער אַרבעטער־ראַט דערקלערט געוואָרן אַז אַלגעמיינער שטרייק אין דעצעמבער חודש, איז דער רעזאָנאַנס, דער אָפּרוף אויף דעם אין וויטעבסק, געווען אַ גאַנץ שוואַכער.

צווישן רעוואָלוציע און וועלט־מלחמה

נאָכן אַרעסט פון פעטערבורגער אַרבעטער־ראַט, נאָך דעם דורכפאַל פון דעצעמבער־שטרייק און דעם אויפשטאַנד אין מאָסקווע, וואָס האָבן בולט אונטערגעשטראָכן די איזאָלאַציע סיי פון דער אַרבעטער־באַוועגונג, סיי פון די סאָציאָליסטישע פאַרטייען, פאַרשטאַרקן זיך די אַנטוישונגען אין די רעוואָ־

לוציאָנערע רייען. די דאָזיקע שטימונגען האָבן זיך שאַרפער געמוסן פילן אין דער יידישער פּראָווינץ. אין 1906—1907 האָט מען כּמעט אומעטום געקענט זען איך אויס דאָס זעלביקע בילד: די אינטעליגענץ פאַרלאָזט די פאַרטייען, די אַרבעטער פילן זיך פאַרלוירן. בּיי דער יוגנט, וואָס איז נאָך גאָר ניט לאַנג פאַרכאַפּט געווען פון ראָמאַנטיש־רעוואָלוציאָנערע האָפענונגען און אילוזיעס, הערשט אַ יאוש־שטימונג און אַפילו אַ דעמאָראַליזאַציע. אין שטעט און שטעט־לעך קריגן די אויבערהאַנט האַלב אַנארכיסטישע, מאַקסימאַליסטישע, אַמאָרפֿע שטימונגען. יוגנטלעכע ווערן אַרײַנגעצויגן אין דער סטיכיע פון עקספּראָפּריאַציעס, פון „עקסן". די אָרטיקע רעגירונגס־אָרגאַנען, וועלנדיק זיך נוקם זײַן אָן דער רעוואָלוציע, ווײַזן אַרויס גרויזאַמקייט אין זייערע האַנדלונגען. די געפֿליבענע רעוואָלוציאָנערן האָבן ניט געהאַט קיין אַנדער אויסוועג, ווי אַנוועגדן מזרא קעגן דער פּאָליציי און זשאַנדאַרמעריע. פּאַר זיי איז דער סך־הכּל פון דער רעוואָלוציע 1905 געווען אַזאַ: אַנשטאָט אַרויסצוגיין אויפן אויבערפלאַך און פירן ווידער אַ בּרייטע פּאָליטישע אַרבעט, איז בּיי זיי געבליבן ווידער אַמאָל זיך אַראָפּצולאָזן אין אונטערגרונד, הגם בּיי שוועכערע באַדינגונגען און פירן ווײַטער דעם קאַמף. מען האָט נאָך געהאַט אילוזיעס וועגן אַ נײַעם אויפשוואונג פון דער רעוואָלוציע, וואָס ווען זיך אָט־אָט ווידער אָנ־הויבן.

אין דער דאָזיקער אַטמאָספער איז גאָנץ פאַרשטענדלעך דער לאָזונג צו באָיקאָטירן די וואַלן צו דער ערשטער גאָסודאַרסטוועניער דומע, וואָס אַלע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען אין לאַנד האָבן אָנגענומען (שפּעטער האָט אָפילו לענין אָנערקענט, אַז דער דאָזיקער באָיקאָט איז געווען אַ פּאָליטישער טעות). דערפאַר איז מעגלעך געווארן, אַז אין וויטעבסק זײַנען אין דער ערשטער דומע אויסגעווײַלט געווארן קאַדעטן (ד״ר ברוק, א. וואָלקאָוויטש א״א), בשעת דער „בּונד" און די סאָציאַל־דעמאָקראַטן זײַנען פאַראורטיילט געווען צו אַ פּאָסיוער טאַקטיק.

אין דער זעלבער צײַט, ווען עס האָט זיך געמערקט די אָפּשוואַכונג פון פּאָליטישן קאַמף, האָט זיך אָבער פאַרשטאַרקט דער עקאָנאָמישער. זײַן מאַי־יוני 1905 זײַנען אין וויטעבסק פאָרגעקומען אַ ריי עקאָנאָמישע קאָנפליקטן און שטרײַקן. באַזונדערס פאַרשאַרפט זײַנען געווען די קאָנפליקטן צווישן די האַנדלס־אָנגעשטעלטע און זייערע בעלי־בתּים.

אין האַרבסט 1905 האָבן דער „בּונד" און די סאָציאַל־דעמאָקראַטן שוין זיך אָקטיוו באָטייליקט אין דער וואַל־קאַמפּאַניע צו דער צווייטער גאָסו־דאַרסטוועניער דומע אין וויטעבסק. דער 30־טער נאָוועמבער 1906 איז באַ־שטימט געווארן פון קאָמיטעט פון „בּונד" פאַר דעם טאָג, ווען מען האָט באַדאַרפט שאַפן אַ וואַלפאָנד. די אַרבעטער, חברים און סימפּאַטיקער האָבן געדאַרפט אַרײַנטראָגן אין טאָג שכירות אין פאָנד. דעם 5־8 דעצעמבער איז צונויפגערופן געווארן אין וויטעבסק אַ גובערניאַלע קאָנפערענץ פון בונדישע

וואָל־ביוראָען, וואָס האָבן עקסיסטירט כּמעט אין אַלע שטעט. אומעטום האָט זיך דער „בונד" פאַראיניקט מיט דער ס.ד. פּאַרטיי, און עס זײַנען געשאַפֿן געוואָרן געמיינזאַמע וואָל־ביוראָען. די אַגיטאַציע אין דאָרף איז געווען אינ־טענסיוו און גוט אָרגאַניזירט סײַ פון די סאָציאָליסטן־רעוואָלוציאָנערן, סײַ פון די סאָציאַל־דעמאָקראַטן. „די ציוניסטן — שרײַבט „נאַשאַ טריבונאַ" (נומער 4, פון 3־טן יאַנואַר 1907) — האָבן ניט קיין אײַנפלוס, אָבער אין וויטעבסק, דווינסק און וועליזש האָבן זיי גאָנץ גוטע שאַנסן דאָס יאָ צו דערגרייכן, דאָס הייסט, אויסצוקלײַבן דעפּוטאַטן". פּריער נאָך, דעם 20־סטן דעצעמבער, האָט די זעלבע צײַטשריפט (נומער 2) געמאָלדן, אַז אין וויטעבסק האָט זיך גע־בילדעט חוץ דעם ציוניסטישן וואָל־קאָמיטעט אַ וואָל־קאָמיטעט פון די סיי־מאָוצעס. בײַ דער גרינדונג זײַנען געווען 30 מאַן. אויף אַ זיצונג האָט זשיט־לאָווסקי געלייענט אַ רעפֿעראַט און פאַרטיידיקט די פּלאַטפֿאָרם פון די סיימאָוו־צעס. אין נומער 3, פון 27־טן דעצעמבער, איז אָפּגעלייקנט געוואָרן די ידיעה, אַז די בּונדיסטן האָבן געשאַפֿן מיט די סיימאָוצעס אַ בלאָק און אַרויסגעשטעלט צוזאַמען די קאַנדידאַטור פון אַדוואָקאַט הילערסאָן. אין דער „נאַשאַ טריבו־נא" (נומער 9, פון 8־טן פעברואַר 1907) און אין דער „פאָלקסצײַטונג" (נומער 275־276, פון 2־טן און 4־טן פעברואַר) זײַנען פאַרעפנטלעכט בריוו פון ווי־טעבסק וועגן דעם גאַנג פון דער וואָל־קאַמפּאַניע. אין קורצן איז די לאַגע געווען אַזאַ: דעם 14־טן און 15־טן יאַנואַר איז צום צווייטן מאָל אײַנגעאָרדנט געווען אַ צוזאַמענפאָר פון אַלע יידישע וואָל־קאָמיטעטן אין דער גובערניע, צו וועלכן עס איז אויך געקומען מאָרק ראַטנער, דער פאַרשטייער פון די סיימאָוצעס. דער צוזאַמענפאָר האָט זיך אַרויסגעזאָגט פאַר שאַפֿן אַ יידישע קוריע אין דער גובערניאַלער וואָל־פאַרזאַמלונג און פאַר אַן אויסגלײַך צווישן אַלע פאַרטייען און גרופּירונגען, וואָס זײַנען ניט רעכטער פון די קאַדעטן. צווישן דעם יידישן וואָל־קאָמיטעט (ציוניסטן און דערגרייכער) און די סיי־מאָוצעס איז געשלאָסן געוואָרן אַ פאַראיניקונג, און מען האָט אַרויסגע־שטעלט אַ געמיינזאַמען וואָל־צעטל פון פינף קאַנדידאַטן — פיר פון קאָמי־טעט און אינער פון די סיימאָוצעס (ד"ר ח. זשיטלאָווסקי). דעם 20־סטן יאַנואַר זײַנען די פאַרשטייער פון דעם יידישן וואָל־קאָמיטעט געקומען צו דער זיצונג פון דעם ס.ד.־קאָמיטעט צונויפּריידן זיך וועגן אַן אַלגעמיינעם צעטל. די פאַרהאַנדלונגען האָבן ניט געבראַכט צו קיין פאַראיניקונג. די באַדינגונגען, וועלכע עס האָט פאָרגעלייגט דער יידישער וואָל־קאָמיטעט, זײַנען געווען פאָל־גנדיקע: 1. אין דער צווייטער סטאַדיע פון די וואָלן אונטערשטיצן נאָר די גרופּירונגען ניט רעכטער פון די קאַדעטן און די פּויערים; 2. אויב עס וועט ניט זײַן קיין מעגלעכקייט דורכצופירן אַן אייגענעם קאַנדידאַט, אונטערשטיצן די קאַנדידאַטור פון אַ פראָגרעסיוון מענטשן; 3. אויב אָבער די ביידע אויבן דערמאָנטע פאַלן זײַנען אויך ניט מעגלעך, ווערפט מען זיך אונטער דער באַשטימונג פון צוויי דריטל פון דער שטאָטישער קוריע.

די סיימאָווצעס האָבן אָנגענומען די דאָזיקע באַדינגונגען. דער „בונד" האָט אָפּגעוואָרפן דעם דריטן פונקט, מאָטיווירנדיק עס מיט דעם, וואָס דער דריטער פונקט עפנט אַ מעגלעכקייט פון אַ פאַראיניקונג מיט רעאַקציאָנערע קאַנדידאַטן. אין די פאַרהאַנדלונגען האָבן אין נאָמען פון יידישן וואַל־קאָמיטעט אָנטייל גענומען ד״ר ברוק, נייפאַך, שאַליט א״א.

דער „בונד" און די סאָציאַל־דעמאָקראַטן האָבן דעמאָלט אַרויסגעשטעלט זייער אייגענעם קאַנדידאַט — ד״ר בן־ציון שיינין. דער „בונד" האָט געפירט זײַן וואַל־פראָפּאַגאַנדע צוזאַמען מיט די סאָציאַל־דעמאָקראַטן. עס זײַנען גע־וען טעג, וועו מען איז אַרויסגעטראָטן ביז 12 מאָל אַ טאָג. דער רעזולטאַט איז געווען אָזא: די קאַנדידאַטן פון יידישן וואַל־קאָמיטעט האָבן באַקומען מער פון 3,000 שטימען, די קאַנדידאַטן פון „בונד" און סאָציאַל־דעמאָקראַטן 1,080 שטימען. די פּאָליציי האָט אויך „מיטגעהאָלפן" אין דער וואַל־קאַמפּאַניע. זי פלעגט אַראָפּרײַסן די פּלאַקאַטן פון „בונד" און פון דער גרופּע „דעמאָקראַ־טישע ווייַלער" און אַרעסטירט אַרום 20 מאַן...

אין יאָר 1907 איז די עקאָנאָמישע לאָגע פון דער וויטעבסקער אַר־בעטערשאַפט וויידער געווען אַ שווערע. פון יאָנואַר חודש אָן זײַנען אָנגעגאַ־גען פּסדרדיקע שמרײַקן. דער סינדיקאַט, וואָס האָט פאַראייניקט אַלע גאַר־בער־פאַבריקן פון צפון־מערבדיקער געגנט, האָט דורכגעפירט אַ לאָקאָוט אין וויטעבסק. די שנײַדערס האָבן געהאַט אַ שאַרפן קאָנפליקט מיט דעם בעל־הבית פּאַלאָוויצקי פון וואָקזאַלנער גאַס. ער האָט אָפּגעזאָגט אַן אַרבעטער. די אַרבעטער האָבן דערקלערט אַ שמרײַק. פּאַלאָוויצקי האָט אויף זייער אָרט געמומען „עכט רוסישע שטרײַק־ברעכער". דער וויטעבסקער קאָמיטעט פון „בונד" האָט אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם אַרויסגעלאָזט אַ פּראָקלאַמאַציע (אוי־גוסט 1907), מיט אַ רוף צו אַלע בירגער און חברים ניט צו געבן קיין אַרבעט פּאַלאָוויצקין און ניט פאַרקויפן אים קיין שום סחורות.

מיר האָבן אָפּיציעלע ידיעות וועגן צושטאַנד פון די פּראָפּעסיאָנעלע כאַראיינען אין וויטעבסקער גובערניע ביזן סוף פון 1907 לויט די באַריכטן פון מיניסטעריום פאַר אינעווייניקסטע ענינים. ווי עס איז באַקאַנט, זײַנען אין מערץ 1906 לעגאַליזירט געוואָרן די פּראָפּעסיאָנעלע אַרבעטער־פאַראיינען. לויט די אָפּיציעלע באַריכטן האָבן זיך ביז דעם 18־טן דעצעמבער 1907 פאַרעגיסטרירט 45 פּראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען. 14 פון זיי זײַנען פאַרמאַכט געוואָרן און נאָך 3 האַלטן בײַם פאַרמאַכט ווערט „צוליב זייער שעדלעכער ריכטונג". די אַרבעט פון די פאַראיינען ווערט געפירט אין ענגער צוזאַמע־אַרבעט מיט די רעוואָלוציאָנערע אָרגאַניזאַציעס. זיי פירן דורך שטרײַקן, דער־קלערן באָיקאָטן אאז״וו. אין די פאַראיינען איז געפונען געוואָרן אומלע־גאַלע ליטעראַטור און אין דעם פאַראיין פון די האַנדלס־אָנגעשטעלטע איז

געפונען געוואָרן אַ באָמבע.*) אויף די פאַרזאַמלונגען פון די פראָפעסיאָנעלע פאַראיינען טרעטן אַרויס פאַרטיי־טוער מיט רעוואָלוציאָנערע רעדעס. די זשאַנדאַרמעריע געפינט פאַר נויטיק צו פאַרמאַכן אַלע פאַראיינען. דער שנײַ־דער־פאַראיין איז שוין געווען פון פריער אומלעגאַל.

די פאָליטישע טעטיקייט פון „בונד" האָט זיך אָפּגעשוואַכט אין 1907. צום ערשטן מאַל האָט דער „בונד" צוזאַמען מיט דער גרופּע פון ר.ס.ד.א.פּ. אַרויסגעלאָזט אַן אויפרוף. אין נאָוועמבער האָבן וויידער די ביידע קאָמיטעטן צוזאַמען אַרויסגעלאָזט אַן אויפרוף: „דער גערוכט איבער דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פראַקציע" פון דער 2־טער גאָסודאַרסטוועניער דומע, וואָס די צאַרישע רעגירונג האָט פונאַנדערגעלאָזט. עס האָט זיך באַמערקט אַן אַנטוישונג אין פאָליטיק אין די ברייטערע אַרבעטער־קרײַזן. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ פאַרשטאַרקטע עמיגראַציע קיין אַמעריקע. דער אָפּפלוס — סײַ פון אינטעליגענטן, סײַ פון אַרבעטער פון דער באָוועגונג — האָט געהאַט, פאַרשטייט זיך, גאָר אַ שלעכטע ווירקונג אויף דער ווײַטערדיקער אַרבעט. אין 1908 האָט דער „בונד" און די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע גרופּע אַרויסגעלאָזט נאָר איין בלעטל אויף רוסיש — צום 1־טן מאַי (18־טן אַפּריל לויטן אַלטן סטיל), וואָס האָט געדרוקט צו אַן אַלגעמיינעם שטרײַק. „אין אונזערע מוטנע טעג — לייענען מיר אין דעם בלעטל — ווען אַ כוואַליע פון שטילקייט און אַפּאַטיע האָט אונז אַרומגעכאַפּט, נאָך די ניט לאַנג פאַרגאַנגענע העלע טעג, דאַרף דער דאָזיקער טאָג זײַן ווי אַ מאַיאַק, אַ זאַמלפּונקט, וואָס זאָל דינען פאַר אַלע צע־שפּריינטע חברים". עס איז אונז אָבער ניט באַקאַנט, אויב דאָס דאָזיקע בלעטל האָט ווירקלעך אַרויסגערופן דעם נויטיקן אויפשוואונג אין דער באַוועגונג. מסתּמא ניט, ווײַל מיר געפינען ניט קיינע מאַטעריאַלן וועגן דעם.

אויפן עקאָנאָמישן געביט זײַנען ווײַטער אָנגעגאַנגען די שטרײַקן סײַ אין 1908, סײַ אין 1909, סײַ אין די שפּעטערדיקע יאָרן. אין 1909 איז פאַר־צייכנט אַ גרויסער שטרײַק אויף דער פאַבריק „דווינאַ", וואו עס האָבן גע־אַרבעט בײַ 1,000 מאַן, אויסשליסלעך קריסטן. די אַרבעטער האָבן געפאָדערט, אַז דער טעכנישער דירעקטאָר זאָל באַזײַטיקט ווערן און שכירות זאָלן געהע־כערט ווערן. דער שטרײַק איז דורכגעפאַלן. אין יאָר 1912, נאָך די לענער־געשעענישן, ווי אויך צום ערשטן מאַי זײַנען אַרויסגעלאָזט געוואָרן אויפרופן. דאָס קען מען פאַרשטיין פאַר די לעצטע אויסדרוקן פון דער אומלעגאַלער טעטיקייט פון די סאָציאַליסטישע גרופּירונגען אין שטאָט. עס האָבן נאָך פון צײַט צו צײַט עקסיסטירט אַרבעטער־קרײַזלעך. עס איז נאָך געווען דער קאָלעקטיוו פון „בונד" אין שטאָט, וואָס האָט נאָך אָנגעהאַלטן רעגולער די זיצונגען און באַהאַנדלט פּאָליטישע און אַלגעמיינע פראַגן. אין יאָר 1913 זײַנען

* די באָמבע האָט אונטערגעלייגט אַ פּראָוואָקאַטאָר לויט אַ דירעקטן אויפטראָג פון די זשאַנדאַרמען.

ווידער פאַרגעקומען עקאָנאָמישע קאָנפליקטן און שטרייקן. מיר ווייסן פון אַזעלכע אויף דער טעקסטיל פאַבריק „דווינאַ" און דעם גלאָז־זאַוואָד.

אין דעם פּראָפּעסיאָנעלן זשורנאַל „דער שנײַדער" (ווילנע, 1913) איז געווי באַשריבן געווארן די שוועריקייטן לאַגע בײַ די שנײַדער־אַרבעטער פון ווי־טעבסק. קיין פּראָפּעסיאָנעלער פאַראיין עקסיסטירט ניט. די שטימונג איז אַ געדריקטע. די באַציאונגען צווישן די אַרבעטער גופא זײַנען אויך שלעכטע. אָט־די לאַגע נוצן אויס די בעלי־בתּים בשעת אַ שטרײק. די שכירות זײַנען קלענער געווארן. די בעלי־בתּים, די אייגנטימער פון די גרעסערע געשעפטן, באַזונדערס קאַצענעלנבויגן, צאָלן מיט 50־60 פּראָצענט וויניקער, ווי מיט 4־5 יאָר צוריק. די פאַדערונגען פון די אַרבעטער, וועלכע האָבן דערקלערט אַ שטרײק, זײַנען בסך־הכל געווען: צו העכערן די שכירות אויף 25 פּראָצענט. די בעלי־בתּים גייען אָבער אויף קיין שום הנחות ניט אײַן. נאָך מער, זיי גרייטן צו אַ לאָקאַוט...

די טעטיקייט פון די מער אַקטיווע עלעמענטן פון „בונד" און אַנדערע סאָציאַליסטיש־באַוואוסטזיניקע אַרבעטער און אינטעליגענטן אין די אַלע לעצטע יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך אויסגעדריקט אין נײַע לעגאַלע פאָרמען פון געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, וואָס האָבן זיך צו יענער צײַט געשאַפן. די איזאָלאַציע פון די בונדיסטן און סאָציאַליסטן אין דער בריטער געזעלשאַפטלעכער קולטור־אַרבעט, וואָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש אין די פריערדיקע יאָרן, האָט זיך אין די ערב־מלחמה־יאָרן שוין כמעט ווי ניט געפילט. אין די יאָרן 1908—1910, וועו אין וויטעבסק האָט זיך אָרגאַני־זירט די יידישע ליטעראַרישע געזעלשאַפט און ס'זײַנען פאַרשטאַרקט געווארן די פאַזיציעס פון די דעמאָקראַטיש יידישיסטישע עלעמענטן, זײַנען צו דער געזעלשאַפט צוגעשטאַנען פאָרגעשריטענע געזעלשאַפטלעכע מענטשן. מען האָט אויך ניט געקענט שטיין אָן אַ זײַט פון די געזעלשאַפטן, וועלכע האָבן אין יענע יאָרן אַנטוויקלט אין שטאָט אַ וויכטיקע קולטורעלע אַרבעט — די גע־זעלשאַפט „מפיצי־השכלה" מיט אירע שולן און קאַמף פאַר יידיש ווי אַ לימוד־שפראַך און די געזעלשאַפט „אָזע", וואָס האָט אויסגעאַרבעט וויכטיקע פּלענער פון סאָציאַלער היגיענע און היגיענישע וואוינונגס־באַדינגונגען, די געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט" אאַז"וו.

אויף דער אַרבעטער־גאַס האָבן ביז צום יאָר 1914 עקסיסטירט בלויז צוויי לעגאַלע פּראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען פון די האַנדלס־אָנגעשטעלטע און די דרוקערס. אין צוזאַמענהאַנג מיט די נײַע געזעצן וועגן אַרבעטס־פאַרזיכערונג, איז אויפגעקומען אין וויטעבסק די אַל־שטאָטישע קראַנקן־קאַסע, וועלכע האָט פאַראיניקט די גאַנצע אַרבעטערשאַפט — כמעט 6,000 אַרבעטער, יידן און קריסטן. דאָס אַרבעטער־לעבן, די פּאָליטישע און גיסטיקע שטרעבונגען פון דער אַרבעטערשאַפט האָבן אין דער קאַסע באַקומען זייער אויסדרוק.

אַזאַ לאַגע האָט געהערשט אין וויטעבסק ביזן זומער 1914, וועו ס'האָט

זיך אָנגעהויבן די ערשטע וועלט־מלחמה, וואָס האָט געעפנט אַ נײַ קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון דער סאָציאַליסטישער און אַרבעטער־באַוועגונג.

4. אָנטיילנעמער פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין וויטעבסק

(לויט אָפּיציעלע מאַטעריאַלן פון פּאָליציי־דעפּאַרטאַמענט און אַנדערע מקורים)

אַמסטערדאַם, וואָלף־בער (וולאָדימיר), געבוירן 1882, אַברהם אַמסטער־דאַמס יינגערער ברודער. אין 1900 אַרעסטירט געווען אין צוזאַמענהאַנג מיט אַ טראַנספּאָרט אומלעגאַלע אויסגאַבעס פון אויסלאַנד. אין אַ יאָר אַרום אין 1901 נאָך אַמאָל אַרעסטירט געווען אין ריגע פאַר צוגעהעריקייט צום „בונד".

גינזבורג, אהרן (פּאַרטיי־נעמען: אַלפּאַ, סערגעי, לעאָניד), געבוירן דעם 3־טן דעצעמבער 1878 אין וויטעבסק. געווען אַ סטודענט אין קאַזאַנער אוניווערסיטעט. דעם 30־סטן אויגוסט 1900 אַרעסטירט געווען אין וויטעבסק. אין מאַי 1901 האָט מען אים אַרויסגעלאָזט אויף ערבות פון 5,000 רובל. אין פעברואַר 1903 פאַרשיקט געווען קיין מזרח־סיביר אויף 4 יאָר און ווידער אים באַפרײַט אויף ערבות (15 טויזנט רובל). אין אַפּריל 1903 ווידער אַרעסטירט און אָפּגעשיקט קיין יאַקוטסק. פאַר באַטייליקן זיך אינם אויפשטאַנד פון די „ראַמאַנאָווצעס" (1904) באַקומען 12 יאָר קאַטאָרגע. אין 1905 לויט דער אַמנעסטיע באַפרײַט. אין 1905־1906 געאַרבעט אין וויטעבסק. בשעת ער איז געזעסן אין תּפיסה, האָט ער איבערגעזעצט ל. עריטע „די געשיכטע פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע 1848" און עדואַרד בערנשטיינס אויטאָביאָגראַפיע. אין 1917 געהערט צו די פּלעכאַנאָווצעס, געלעבט אין וויטעבסק. געשטאָרבן דעם 30־סטן נאָוועמבער 1927 אין מאָסקווע.

איסואוו, יוסף, געבוירן 1878 אין וויטעבסק. צום ערשטן מאָל אַרעס־טירט געווען פאַר אַגיטאַציע צווישן די גאַרבערס אין סמאָרגאָן. אין די שפּע־טערדיקע יאָרן געווען איינער פון די פירנדיקע פערזענלעכקייטן בײַ די מענ־שעוויקעס. צוזאַמען מיט גאַרווין און יערמאָלאַיעוון איז איסואוו אויסגע־קליבן געווען אין צענטראַל־קאָמיטעט פון דער פּאַרטיי אין לאָנדאָן (מאי 1907), האָבן זיי זיך קאַטאָגאָריש אָפּגעזאָגט מיטצוארבעטן מיט די באָלשעוויי־קעס. איסואוו האָט געהערט צו דער ריכטונג „ליקווידאַטאָרן", געשריבן אין די מענשעוויסטישע אויסגאַבעס אונטערן פסיידאָנים מיכאַילאָוו. אין 1917 געווען אַ מיטגליד פון אַרבעטער־ראַט אין מאָסקווע און איינער פון די פירער פון די מענשעוויקעס. געשטאָרבן אין 1920.

קאַמערמאַכער, מרדכי (קעפּאַלי), אַ דרוקער, געבוירן 1882. צום ערשטן מאָל געווען אַרעסטירט אין 1900 פאַר צוגעהעריקייט צום „בונד", נאָך דעם — אין מינסק. פאַר אָנטייל נעמען אין די ס.ד.־אַרבעטער־קרײַזלעך פאַרשיקט געווען קיין מזרח־סיביר אויף 4 יאָר. צווישן מאָל אָנטלאָפן פון סיביר (דעצעמ־

בער 1902 און פעברואַר 1903), ביידע מאָל האָט מען אים געכאַפּט. אין 1904 אָנטייל גענומען אין אויפשטאַנד פון די „ראָמאַנאָווצעס". באַקומען דערפאַר 12 יאָר קאַטאָרגע. נאָך דער אַמנעסטיע 1905 געווארן אין פּעטערבורג איינער פון די פירער פון דעם פראָפעסיאָנעלן פאַראיין פון די דרוקערס, רעדאַקטירט דעם זשורנאַל פון פאַראיין, געווען וויידער אַרעסטירט און פאַרשיקט און אָנט־לאָפן קיין פּאַריז, פראַנקרייך, וואו ער האָט געלעבט ביז 1917. אין פעברואַר־רעוואָלוציע געווארן איינער פון די פירער פון דער פּראָפעסיאָנעלער באַוועג־גונג, געזעסן בײַ די באָלשעוויקעס אין תּפיסה. אויסגעקליבן געווארן אין דער אויסלענדישער דעלעגאַציע פון די מענשעוויקעס, געלעבט אין בערלין, פּאַריז און ניו־יאָרק, געשריבן אין „סאָציאַליסטישן וועסטניק". געשטאָרבן אָקטאָבער 1943 אין ניו־יאָרק.

לוריע, הירש, געבוירן 1878 (פּאַרטיי־נאָמען: אַלבערט). צום ערשטן מאָל אַרעסטירט אין 1900. שפּעטער פאַרשיקט קיין יאַקוטסק, מזרח־סיביר. אין 1904 אָנטייל גענומען אין דעם אויפשטאַנד פון די „ראָמאַנאָווצעס". פאַר־אורטיילט צו 12 יאָר קאַטאָרגע. אין משך פון פילע יאָרן געווען אָקטיוו אין „בונד". אויף דער צענטער קאָנפערענץ פון „בונד" נאָך דער פעברואַר־רעוואָלוציע אויסגעקליבן געווארן אין צענטראַל־קאָמיטעט. אַרויסגעלאָזט עטלעכע ביכער, געווען דער סעקרעטאַר פון דער יידישער סעקציע פון דער געזעלשאַפט פון פּאָליטישע קאַטאָרזשניקעס אין מאָסקווע.

געפונען 3,693 קאָפּיעס פון רעוואָלוציאָנערע פּובליקאַציעס

דעם 30־סטן אויגוסט 1900 האָבן די זשאַנדאַרמען געמאַכט אַ רעוויזיע בײַ אהרן גינזבורגן און בײַ זײַן שוועסטער שיינע. בײַ דער רעוויזיע האָבן זיי געפונען 3,693 עקזעמפּלאָרן פון פאַרשיידענע אומלעגאַלע אויסגאַבעס. דאָס איז געווען אַ טראַנספּאָרט ליטעראַטור, וואָס דער בונדישער צענטער אין אויסלאַנד האָט צוגעשיקט. דעם טראַנספּאָרט ליטעראַטור האָט מען באַדאַרפט פונאַנדערשיקן אין פאַרשיידענע שטעט. אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם דאָזיקן טראַנספּאָרט זײַנען אין וויטעבסק פאָרגעקומען מאַסן־אַרעסטן. חוץ אהרן גינזבורגן, האָט מען אַרעסטירט די פאָלגנדיקע פּערזאָנען: חיה אַברַמאָוו (אַרעסטירט צום צווייטן מאָל אין 1902), לייב־אהרן גורעוויטש, רחל זשע־לעזניאַק, קריינע יאַפּע, מלכה־רייזע קאַהאַן (שטודירט אין אוניווערסיטעט, שווייץ), אַברהם לאַבאַס, חנה ראָזענפעלד, יצחק־אַבּעל סאָסקין.

באַקאַנטע באָלשעוויקעס, וואָס זײַנען געבוירן אין וויטעבסקער גובערניע

ראָזענגאָלץ, אַרקאַדי, געבוירן 1889, געאַרבעט אין וויטעבסק 1905־1909, געהערט צו דעם רעווקאָם אין מאָסקווע בשעת דער אָקטאָבער־רעוא־לוציע 1917. פאַרנומען פאַרשיידענע וויכטיקע פּאָסטנס אין קאָמיסאַריאַט פאַר

אויסלענדישע ענינים, אויסערן־האַנדל א״א, אויך פאַרנומען פאַרטיי־פאָסטנס, געווען אַ מיטגליד פון צ.ק.ק. א״א. אין 1937 געמשפט געווארן אין מאָסקווער פּראָצעס פאַר אָפּאָזיציע צוזאַמען מיט פּיאַטאַקאָוון, ראַדעקן און אַנדערע. ער איז פאַרמשפט געווארן צום טויט און נאָכן פּראָצעס האָט מען אים דערשאָסן.

בּרעסלאָוו, בּאָריס (פאַרטיי־נאָמען זאַכאַר), געבוירן 1882 אין האָראָדאָק, אַ שוסטער. 1899 אַריין אין „בּונד״ אין ווּיטעבסק. אין יוני 1901 אַרעסטירט געווארן פאַר אַ שטריק און פאַרשיקט קיין מזרח־סיביר אויף 4 יאָר. אַנטלאָפן פון דאָרט. 1904 געווארן אַ באָלשעוויק. אין 1909 געלעבט אין פּאַריז אין לענינס סביבה, באַזוכט די באָלשעוויסטישע פאַרטיי־שול אין לאָנזשומאַ. אין 1911—1912 געווען אַן אַגענט אין רוסלאַנד פון דעם באָלשעוויסטישן צענטער. אין דעצעמבער 1912 אַרעסטירט, באַקומען קאַטאָרגע, וואָס ער איז אָפּגעזעסן אין מאָסקווער בּוטירקער תּפיסה. נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע 1917 פאַרנומען דעם פּאָסטן פון פאָרזיצער פון ווּיטעבסקער ראַט פון אַרבעטער־דעפוטאַטן. אין 1918—1919 געווען דער פאָרזיצער פון מאָסקווער טשעקאַ, אין 1930 געווען שטעלפאַרטרעטער פונם פּאָלפרעד אין פראַנקרייך און פאַרנומען אַנדערע מלוכה־ און פאַרטיי־פּאָסטנס.

גרוזענבערג, מיכאַיל, געבוירן 1884 אין יאַנאָוויטש, ווּיטעבסקער גובערניע. פון 1904 — אין עמיגראַציע, פון 1907 ביז 1918 געלעבט אין די פאַראייניקטע שטאַטן, אַרויסגעגעבן אַ זשורנאַל אויף רוסיש „אַמעריקאַנער אַרבעטער״. אין די יאָרן 1923—1927 אַן אַגענט פון קאָמאינטערן, געשפּילט אַ גרויסע און געהיימניספולע ראָלע אין די רעוואָלוציאָנערע געשעענישן אין כינע, באַרימט געווארן אונטערן נאָמען „באָראָדין״.

יהודה ביינער

פון פּועלי־ציון צו סיימאָוצעס

(זכרונות)

1.

אין יאָר 1901 איז ד״ר צבי הירש ברוק (גריגאָרי יאַקאָוולעוויטש) אויס־געקליבן געוואָרן פאַרן וויטעבסקער „קאַזיאָנעם ראַבינער״. אין דער זעלבער צייט אָבער איז ער געווען זייער אַקטיוו אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. זײַנע עפּנטלעכע דרשות האָבן שטענדיק צוגעציוגן אַ גרויסע אוידיטאָריע. צווישן זײַנע צוהערער זײַנען געווען פיל פון דער יוגנט. ד״ר גריגאָרי יאַקאָוולעוויטש ברוק איז לויט זײַן כאַראַקטער געווען אַ פאָלקיסט (נאַראָדניק), האָט ליב געהאַט די ברייטע יידישע מאַסן און איז בכלל געווען אַ גרויסער אוהב־ישראל און זייער אַן אָרנטלעכער מענטש. ד״ר ברוק האָט זייער פיל אויפ־מערקזאַמקייט אָפּגעגעבן דער יידישער יוגנט, און זי האָט זיך טאַקע גרופּירט אַרום אים. ער איז אויך געווען אַ יידישיסט, האָט זייער ליב געהאַט די יידישע שפּראַך. ער האָט געהאָלפן גרינדן אין וויטעבסק די ציוניסטישע פראַקציע „דורשי־ציון״, וואָס איז באַשטאַנען דורכויס פון יוגנטלעכע.

אין 1902 איז צוריקגעקומען קיין וויטעבסק הירש זאַקהיים פון וואַרשע, וואו ער האָט שטודירט (ער איז געבוירן געוואָרן אין וויטעבסק, זײַן פאָטער הושע זאַקהיים האָט געהאַט אין וויטעבסק אַ גרויס אײַזן־געשעפט). ער איז צוגעשטאַנען צו די „דורשי־ציון״, האָט אָבער באַלד אָנגעהויבן צו אַגיטירן פאַר „פּועלי־ציוניזם״. זאַקהיימס רעדעס וועגן מאַרקסיזם, סאָציאַליזם און נאַציאָנאַליזם האָבן בײַ אונז אַרויסגערופן גרויס אינטערעס. פאַר אַ טייל צוהערער איז נאָך דעמאָלט געווען אַ נײַס, אַז נאַציאָנאַליזם — ווי זאַקהיים פּלעגט באַטאָנען אין זײַנע רעדעס — איז ניט קיין שטער און ניט קיין ווידער־שפּרוך צו סאָציאַליזם, אַז די ציוניסטישע אַרבעטער דאַרפן זיך אָפּטיילן אין אַ באַזונדער פאַרטיי „פּועלי־ציון״, וואָס זאָל זיך חוץ מיט ציוניסטישער טעטי־קייט אויך פאַרנעמען מיט סאָציאַליסטישער אַרבעט, זוכן אויסבעסערן די עקאָנאָמישע לאָגע פון יידישע אַרבעטער און פירן אַ קלאַסן־קאַמף אויף דער יידישער גאַס, ווען אָפילו די אַרבעטסגעבער זײַנען ציוניסטן. זאַקהיימס רעדעס

כלעגן צוציען פיל פון דער יידישער שטודירנדיקער יוגנט, ווי אויך פון דער אַרבעטער־אינטעליגענץ.

זומער 1902 איז אין וויטעבסק געגרינדעט געווארן די אַרגאַניזאַציע פועלי־ציון. צו דער גרינדונג פון דער אַרגאַניזאַציע איז פון מינסק געקומען דער חבר י. בערגער, אַ שליח פון דער מינסקער אַרגאַניזאַציע פועלי־ציון. עס איז צונויפגערופן געווארן אַ גרויסע פאַרזאַמלונג פון אַ פאָר הונדערט מענטשן, וואו דער חבר בערגער האָט געהאַלטן אַ פראָגראַם־רעדע. די פאַרזאַמ־לונג איז פאַרגעקומען אויף זאַהאַריע אין אַ זאַל פון חתונות לעבן גרויסן שטאָטישן טעאַטער. אויף דער פאַרזאַמלונג איז אויך ווי געווייזן־טלעך אַרויס־געטראָטן זאַקהיים. צווישן די חברים אויף דער פאַרזאַמלונג געדענקט זיך מיר: יודל ווילענקין, יואל־דוד פּעסקין, שמערל כאַסין, ילד חביב, משה גא־לאָסקער (דער יונגער), עצם חזק (ביינפעסט), נאָטקע לעווינטאָו און זיין ברודער ישראל־מאיר פון זאַדונעווע. דאָס זיינען אַלץ נעמען פון די חברים, וואָס זיינען שפּעטער געווען אַקטיוו אין דער פועלי־ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע און האָבן אַנגעפירט מיט דער גאַנצער טעאַרעטישער און פראַקטישער אַרבעט.

די אַרגאַניזאַציע פועלי־ציון איז פאַר די דרײַ יאָר (צום סוף 1905) שטאַרק אויסגעוואַקסן ביז אַן ערך 700 מיטגלידער און אפשר מער. די אַרבעט איז באַשטאַנען פון צוויי טיילן: טעאָרעטישער און פראַקטישער. דער טעא־רעטישער טייל האָט זיך געדרייט אַרום די פאַלגנדיקע הויפּט־פראַגן:

1) פּאָליטישער קאַמף — צי דאַרפן די פועלי־ציון אָנטייל נעמען אין פּאָליטישן קאַמף אין רוסלאַנד און קעמפן קעגן דער זעלבסטהערשונג אָדער ניט, וויבאַלד די יידישע פראַגע — האָבן אַ טייל געהאַלטן — קען לייזן נאָר דער טעריטאָריאַליזם.

2) פּאָלעמיזם אָדער טעריטאָריאַליזם — די יידישע פראַגע קען גע־לייזט ווערן נאָר דורך קאָנצענטראַציע אויף אַ געוויסער טעריטאָריע. איז די פראַגע, צי מיר דאַרפן קעמפן סתם פאַר אַ טעריטאָריע, וואו זי זאָל ניט זיין, ווי למשל אוגאַנדע, אָדער נאָר פאַר ארץ־ישראל.

3) די שפּראַכן־פראַגע — פאַר וואָסער שפּראַך דאַרפן מיר זיין? פאַר העברעאיש, צי יידיש?

4) די ניט־פּראָלעטאַריזאַציע פון די יידישע מאַסן אין גלות, און דער עיקר, וואָס די יידישע אַרבעטער קענען ניט ארײַן אין דער גרויס־פּראָדוקציע.

די פראַקטישע אַרבעט איז באַשטאַנען אין אַרגאַניזירן די יידישע אַר־בעטער אין פראָפעסיאָנעלע פאַראיינען (אומלעגאַלע), העלפן זיי קעמפן פאַר אַ קירצערן אַרבעטסטאָג און פאַר העכערע שכירות. צוליב דעם האָבן מיר זיך באַמיט צו פאַרבינדן מיט אַנדערע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס. ספּעציעל בעת אַ שטרײַק האָבן מיר געמוזט קאָאָרדינירן אונזער אַרבעט מיט אַנדערע פאַרטייען אין שטאָט — סאָציאַל־דעמאָקראַטן און סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָ־נערן, דער עיקר אָבער מיטן „בונד", וואָס איז געווען די שטאַרקסטע יידישע

אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע אין ווּיטעבסק. דער „בּונד" האָט אָבער ניט געוואָלט גיין אינאיינעם מיט אונז פּועלי־ציוניסטן, האַלטנדיק, אַז עס איז דער איינציקער פּאָרשטייער פּונם יידישן פּראָלעטאַריאַט. דאָס האָט אַוועקגענומען פיל צייט און מי איידער עס פלעגט זיך אײַנגעבּן וואָס ס'ניט איז צו קאָאָרדינירן.

די טעאָרעטישע אַרבעט האָט מען אָנגעפירט כּמעט מיט אייגענע כּוחות. עס פלעגן אָרגאַניזירט וועלן קליינע קרײַזלעך צו 15־20 מענטשן און מען פלעגט אַהינצו שיקן אַ רעדנער. אין די קרײַזלעך האָט מען באַהאַנדלט די אַלע פראַגן, וואָס איך האָב שוין פריער דערמאָנט. די רעדנער זײַנען געווען: יודל ווילענקין, יואל־דוד פּעסקין, ילד חביב, נאָטקע און ישראל־מאיר לעווינטאָוו, בּר־לבב גינזבורג און אַנדערע. מיט דער גאַנצער אַרבעט האָט אַנגעפירט אַ קאָמיטעט.

מיט דער פּראַקטישער אַרבעט האָבן אָנגעפירט: שמערל כאַסין, בּערע דער שוסטער (לאַפידוס), עצם חזק און נאָך עטלעכע. דער טרעפּפונקט איז געווען דערהויפּט בּײַ בּערע דעם שוסטער אין שטוב, וואו ער האָט אויך געהאַט זײַן וואַרשטאַט, די שוסטערײַ. חנוכּה־צײַט 1904 איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן בּײַ בּערע דעם שוסטער אין הויז אַ פאַרזאַמלונג. צו דער פאַרזאַמלונג איז געקומען אַ גאַסט פון יעקאָטערינאָסלאָוו — מאַטעס לעווקאָווסקי (דער „באַטקא", ווי מען האָט אים געוּרופן אין די פּועלי־ציוניסטישע קרײַזן). דער „באַטקא" איז געווען אַ גלענצנדיקער מאָסן־רעדנער און פלעגט טאַקע שטאַרק אויסנעמען בּיים עולם. פאַר די פּועלי־ציון איז שוין דעמאָלט שאַרף אַוועקגעשטעלט געוואָרן די פראַגע: ארץ־ישראל אָדער סתם אַ טעריטאָריע. אין יענער צייט האָט מען שוין דעבאַטירט די פראַגע וועגן אוגאַנדע. און די אָרגאַניזאַציעס האָבן זיך צעטיילט אויף פּאָלעמיסטינצעס און טעריטאָריאָליסטן. מינסק איז געשטאַנען אויפן טעריטאָריאָליסטישן שטאַנדפונקט. דאָרט איז געוען אַקטיוו די אינטעליגענץ, וואָס האָט שפּעטער טאַקע געגרינדעט די ס"ס פּאַרטיי (די ציוניסטיש־סאָציאָליסטישע פּאַרטיי). צווישן די גרינדער זײַנען געווען: שמואל ניגער, וו. לאַצקי־בּערטאָלדי, דניאלי־טשערניכאָוו, יעקב לעשצינסקי און אַנדערע. יעקאָטערינאָסלאָוו, פאַרקערט, איז געווען די פעסטונג פון די פּאָלעמיסטינצעס. וויטעבסק האָט געפירט אַ קאָרעספּאָנדענץ מיט ביידע שטעט — אי מיט מינסק און אי מיט יעקאָטערינאָסלאָוו. און טאַקע דערפאַר האָט יעקאָטערינאָסלאָוו, ווי איך האָב שוין פריער דערמאָנט, געשיקט צו אונז מאַטעס לעווקאָווסקין צו אַגיטירן די וויטעבסקער אָרגאַניזאַציע פאַר ארץ־ישראל, און מיר זײַנען טאַקע געבליבן פּאָלעמיסטינצעס. יעקאָטערינאָסלאָוו האָט אויך אַרײַנגעשיקט קיין וויטעבסק דעם חבר דוד (מיכל לעוויטאַן), אַ סטודענט, אַ זײדענער יונגערמאַן. ער האָט נאָך דעמאָלט געריעדט בלויז רוסיש, שפּעטער איז ער אַריבּער אויף יידיש. אַליין איז ער געווען פון אַ קאָלאָניע אין יעקאָטע־

רינאָסלאַווער גובערניע. ער איז געווען אַ שיינער רעדנער און האָט זייער פיל אויפגעטאָן מיט זײַן זיצן אין וויטעבסק דעם ווינטער פון יאָר 1904־1905.

אין דער זעלבער צײַט זײַנען אויך געקומען קיין וויטעבסק ברוכזאָן (צבי אַווערבוך, שפּעטער באַקאַנט אונטערן נאָמען אַלעקסאַנדער כאַשין), באָגאָד און זעליק מלמד פון גלוכאָוו (געשטאָרבן אין ניו־יאָרק). זיי זײַנען געקומען גלײַך פון דער ישיבה צו אונז קיין וויטעבסק און זיי האָבן צוגעלייגט אַ פּלייצע צו דער אַרבעט אין אונזער אַרגאַניזאַציע, דערהויפּט ברוכזאָן, וואָס איז געווען אַ פּײַנער רעדנער. עס האָט זיך מיר אײַנגעשניטן אין זכרון אַ גרויסע פאָלקס־פאַרזאַמלונג זומער 1904, וועו די וויטעבסקער יידן האָבן זיך געזעגנט מיט זייער באַליבטן פירער ד״ר ברוק, וואָס איז מאָביליזירט געוואָרן אין דער אַרמיי. מען האָט אים געזאָלט אַוועקשיקן אויפן ווײַטן מזרח, וואו ס׳איז אָנגעגאַנגען די „גליקלעכע״ מלחמה מיט יאַפּאַן. די פאַרזאַמלונג איז פאָרגעקומען אויף אָפּיצערסקער גאַס אין דער בילקער יידישער קיך, און דער הויפּט־רעדנער איז געווען אונזער ברוכזאָן (כאַשין). ער האָט געהאָט דעם מוט אַרויסצוטרעטן אויף אַן עפּנטלעכער פאַרזאַמלונג אויף יידיש, וואָס דאָס איז דעמאָלט געווען שטרענג פאַרווערט פון דער פּאָליציי. דער אײַנדרוק פון דער רעדע איז געווען אַזוי שטאַרק און די אָפּלאָדיסמענטן פונם עולם, וואָס האָט פיל מאָל איבערגעריסן דעם רעדנער, האָבן אַזוי צעטומלט דעם פּריסטאָוו, אַז ער האָט ניט פּראָטעסטירט און אים געלאָזט רעדן יידיש. וועגן דער פאַר־זאַמלונג האָט מען לאַנג געריידט אין שטאָט. אַ גרויסן אײַנדרוק האָט געמאַכט אויפן עולם ד״ר ברוקס ענטפער און זײַן געזעגענען זיך מיט דער שטאָט. ער איז טאַקע געווען אַ גאָט געבענטשטער רעדנער. איך דאַרף דאָ באַמערקן, אַז ברוק איז געווען אַ גרויסער פרײַנד פון די פּועלי־ציון און האָט אונז זייער פיל אַרויסגעהאָלפן. אין זײַן קאַנצעלאַריע פלעגן מיר אָפּהאַלטן זייער אָפט אונזערע זיצונגען. מיר האָבן אים אויסגענוצט אויף טריט און שריט. ער איז אויפן ווײַטן מזרח ניט דערפאָרן, מען האָט אים פאַרהאַלטן אין ווילנע, וואו ער איז אָפּגעווען עטלעכע חדשים און דאָרט געאַרבעט ווי אַ מיליטער־דאָק־טאָר. אין אָנהויב 1905 איז ער שוין צוריק געווען אין וויטעבסק און האָט זיך ווידער געלאָזט פון אונז עקספלואַטירן.

פּסח 1905 האָבן מיר דורכגעפירט אַ גרויסע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון אַלע חברים פון אונזער אַרגאַניזאַציע פּועלי־ציון. די פאַרזאַמלונג איז פאָרגעקומען אין פּראָסמושקעס אין אַ לײַדיק הויז. עס האָבן זיך צונויפגע־קליבן עטלעכע הונדערט מענטשן. דער פּעסט־רעדנער איז דאָן געווען הירשע זאַקהיים, וועלכער האָט געריידט אַ פּאָר שעה. נאָך אים איז צו אונזער גרויסן וואונדער אַרויסגעטראָטן ד״ר ברוק. ער איז געקומען צו אונזער אומ־לעגאַלער פאַרזאַמלונג זייער שפּעט בײַנאַכט... געריידט האָט ער דעמאָלט צו אונז זייער ווארעם, מיט פּאַטאָס. מיר האָבן זייער באַוואונדערט זײַן מוט צו קומען צו אונז אויף אַן אומלעגאַלער פאַרזאַמלונג און צו ריזיקירן מיט זײַן

קאַריערע. ער האָט נאָך דעמאָלט פאַרנומען די שטעלע פון ראַבינער און האָט געקענט אינאיינעם מיט אונז אַרעסטירט ווערן, ווען די פאַרזאַמלונג וואָלט דורכגעפאַלן.

אויך האָבן מיר געפּיערט דעם ערשטן מאַי 1905 מיט אַ גרויסער פאַרזאַמלונג אין דער גרויסער ליובאַוויטשער שול. מיר האָבן זיך דאָרטן צונויפגעקליבן אַזייגער צען אין דער פרי, אַן עולם פון עטלעכע הונדערט מענטשן. דער הויפּט־רעדנער איז געווען ילד חביב, ס'זיצנען נאָך אַרויסגעטראָטן אויך בר־לבב און אַנדערע. די פאַרזאַמלונג איז דורך גלאַט אָן אַרעסטן.

דעם גאַנצן זומער 1905 ביז האַרבסט איז בײַ אונז אָנגעגאַנגען זייער אַן אינטענסיווע אַרבעט אַרײַנצוציען נײַע חברים. די הויפּט־טוער און רעדנער אין די קרײַזן זיצנען געווען: ילד חביב, בר־לבב, יודל מיטלאַנסקי, שמעון אַלט־שולער, ישראל־יוסף אַבראַמיס, נאַטקע און ישראל־מאיר לעווינטאָוס און נאָך אַנדערע. מיט דער פּראַקטישער אַרבעט האָט זיך דעם זומער 1905 שטאַרק אָפּגעגעבן: בערע דער שוסטער, בר־לבב, יעקב אַלטזיצער (תושב), שמערל כאַסין, הירשל קורנאָוו (פּטיש), אויך ביינפּעסט (עצם חזק) און אַנדערע. אין דער צײַט איז צו אונז צוגעשטאַנען אַ סטודענט מאַטיליאָוו, שפּעטער אַן אַד־וואָקאַט אין מאָסקווע און אַ יידישער כלל־טוער דאָרט. אַ גוטער רעדנער מיט אַ גוטן אַנאַליטישן מוח.

דעם זומער האָבן מיר אויך צוגעגרייט אַ גרויסן שטרײַק פון אַלע האַנדלס־אָנגעשטעלטע אין שטאָט. דער שטרײַק איז געפירט געוואָרן פון אַלע סאָציאַליסטישע פאַרטייען, דער עיקר אָבער פון פּועלי־ציון און פון „בונד". געענדיקט האָט זיך דער שטרײַק מיט גרויס דערפאָלג. אײדער מען האָט זיך צונויפגערעדט מיטן „בונד", האָט עס געדויערט אַ 3־4 חדשים. איך בין געווען אין שטרײַק־קאָמיטעט פון אונזער אַרגאַניזאַציע, און מיר איז אויסגע־קומען צו פירן די אונטערהאַנדלונגען מיטן „בונד". איך געדענק זייער גוט, אַז אין יענעם זומער האָב איך זיך קיין אײַן נאָכט ניט געלייגט שלאָפן פריער ווי 3־4 אַזייגער, ביז מען איז דורכגעקומען צווישן זיך און ביידע פאַרטייען, די פּועלי־ציון און דער „בונד", האָבן געגעבן זייער ברכה צום שטרײַק. דער שטרײַק איז געפירט געוואָרן מיט גרויס אידעאַליזם און אין דרײַ־פיר טעג איז ער געוואונען געוואָרן.

די טעאָרעטישע אַרבעט איז דעם זומער 1905 געוואָרן שוואַכער, דער־הויפּט סוף זומער, ווען אונזער אינטעליגענץ איז זיך צעפאָרן. אַ גרויסער טייל פון דער אינטעליגענץ איז אַוועקגעפאָרן קיין באַזעל צום 7־טן ציוניסטישן קאָנגרעס, אויף וועלכן עס איז אָנגעגאַנגען אַ שטאַרקער קאַמף פאַר אוגאַנדע. אויף דעם זעלבן קאָנגרעס האָט זאַנגוויל געשאפן די טעריטאָריאַליסטישע פאַרטיי און די ציוניסטישע פאַרטיי איז געשפאַלטן געוואָרן. אויף דעם דאָזיקן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל זיצנען געווען עטלעכע אונזערע חברים: דוד (מיכל לעוויטאַן), לעווקאָווסקי, שמעון דאָבין און נאָך עטלעכע.

דעם קאָנגרעס האָט אויסגענוצט די גרופּע „וואָזראָזשדענצעס", וואָס האָבן חול־המועד סוכות 1903 אָפּגעהאַלטן אַ קאָנפערענץ אין קיעוו. אין דער דאָזיקער קאָנפערענץ האָבן דעמאָלט אָנטייל גענומען: זלמן אַבראַמסאָן (זלמן דער דווינסקער), בן־אַדיר, שמעון דאָבין, שמואל ווייַנצווייג, משה זילבערפּאַרב (באַזין), בּיי אונז האָט מען אים געוויפן חבר עזרא, אַלטער יפה, וו. לאַצקי־בּערטאָלדי, ל. מאַנדעלבּערג, וואָלאָדיע פּאַבריקאַנט, בּעני פרידלאַנד, מ. ב. ראַטנער און נחום שטיף (בּעל־דמיון), בּיי אונז האָט מען אים געוויפן חבר מאַרק.

אויף דער קאָנפערענץ איז געלייגט געוואָרן דער פונדאַמענט פאַר די צוקונפטיקע גרונד־פּרינציפּן פון דער פּאַרטיי י"ס (יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער־פּאַרטיי), וואָס איז אַרויסגעטראָטן קעגן דער פּעסימיסטישער טעאָריע פון די פּועלי־ציון און שפּעטערדיקע ס"ס און האָט קעגנגעשטעלט די אויפלעבונגס־קאָנצעפּציע (פון דאָנען שטאַמט דער נאָמען „וואָזראָזשדעניע"). אויף דער זעלבּער קאָנפערענץ איז באַשלאָסן געוואָרן אַרויסצוגעבן אַ טעאָרעטישן אָרגאַן א"נ „וואָזראָזשדעניע". אין דער רעדאַקציע איז אויסגעוויילט געוואָרן בן־אַדיר, מ. ב. ראַטנער און וו. פאַבריקאַנט.

אין דעם אָרגאַן האָבן דערהויפּט מיטגעאַרבעט בן־אַדיר, משה זילבערפּאַרב, חיים זשיטלאָווסקי, וו. פאַבריקאַנט און מ. ב. ראַטנער. אין „וואָזראָזשדעניע" איז אויך געדרוקט געוואָרן אַן אַרטיקל פון משה ליטוואַקאָוו (אונטערן פּסיידאָנים מ. סימענזאָן) און ש. ניגערס אַ קאָרעספּאָנדענץ פון מינסק. די „וואָזראָזשדענצעס" האָבן די גאַנצע צייט געפירט אַ קאַמף קעגן „שלילות הגלות", ווי אין שריפט אַזוי מינדלעך. אינגאַנצן זיינען אַרויס פון דעם זשורנאַל 4 נומערן.

די גרופּע „וואָזראָזשדענצעס" איז באַשטאַנען דורכויס פון אינטעליגענטן. די ערשטע צייט איז זיי אָנגעקומען זייער שווער צוצוציען די אַרבעטער צו דער נייער טעאָריע. אין מינסק, למשל, האָבן זיך באַזעצט צוליב אַגיטאַציע ישראל יעפרויקין און מ. ראַסקין און פון צייט צו צייט איז אַהין אויך געקומען וו. פאַבריקאַנט, פונדעסטוועגן האָט זיך זיי אין משך פון עטלעכע חדשים אָנגעשטרענגטער אַרבעט אײַנגעגעבן צוצוציען בלויז אײַן אַרבעטער — הירשל דעם שטעפּער (הירשל האַלפּערן), וועמען מען האָט גערופן „הירשל די מאַסע". דאָס האָט געזאָלט הייסן, אַז די גאַנצע מאַסע באַשטייט פון אײַן הירשלען.

די „וואָזראָזשדענצעס" זיינען אַביסל צו שפּעט געקומען אויף דער יידישער גאַס, וועו די יידישע אַרבעטער זיינען שוין געווען אָרגאַניזירט אין פּאַרשיידענע פּאַרטייען, ווי די ס"ס, פּועלי־ציון, „בונד". חוץ דעם זיינען יידישע אַרבעטער צו יענער צייט געווען אָרגאַניזירט אין די רוסישע פּאַרטייען — סאָציאַל־דעמאָקראַטן, סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן און אין פיל אַנדערע פּאַרטייען, ווי פּוילישע, ליטווישע, לעטישע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען. וועו די

„וואָרשאַוער זײַנען פֿאַרטיק געוואָרן אַרויסצוגיין אויף דער יידישער גאַס צו פֿאַרשפּרייטן זייער לערע און זייער וועלטאַנשויאונג אויף דער יידישער ווירקלעכקייט, האָבן זיי שוין ניט געהאַט קיין נייטראַלע יידישע אַרבעטער, ווײל יענע צײַט האָט שוין געשמעקט מיט דער ערשטער רוסלענדער רעוואָלוציע פון יאָר 1905, וואָס האָט פֿאַרכאַפּט די ברייטע מאַסן און אַרײַנגעצויגן זיי אין פֿאַרשיידענע רעוואָלוציאָנערע פֿאַרטייען. די „וואָרשאַוזשדענצעס" זײַנען אַוועק מיט אַן אַנדער וועג, אַ גאַנץ אייגנאַרטיקן: זיי האָבן זיך געזומען צו קנעלן מיט דער אינטעליגענץ, מיט די פּירער פון ס״ס און פּועלי־ציון. זיי האָבן דערבײַ געהאָפֿט, אַז ווען זיי וועלן איבערצײַגן די פּירער פון די פֿאַרטייען אין זייערע פּרינציפּן און וועלן זיי האָבן מיט זיך, וועט זיך זיי לײַכט אײַנגעבן אַריבערצוציען אויך די מאַסן פון די פֿאַרטייען צו זיך. און זיי האָבן זיך געזומען צו דער אַרבעט. אינגיכן האָט זיך זיי אײַנגעגעבן אַריבערצוציען צו זיך עטלעכע וויכטיקע אינטעליגענטן, ווי מיכל לעוויטאַן, יודע נאָוואָוסקי, וועלכער האָט ביז דאַן געאַרבעט בײַ די ס״ס, מאַטעס לעווקאָווסקי, ישראל יפּרויקין, ז. קאַלמאַנאָוויטש און נאָך אייניקע.

אויפן באַזעלער קאָנגרעס אין 1905 זײַנען, ווי מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, געווען עטלעכע וויטעבסקער פּועלי־ציוניסטן. מיר האָבן געוואָרט אויף אונזערע חברים, זיי זאָלן קומען צו אונז אָפּגעבן אַ באַריכט פון קאָנגרעס, אָבער קיינער איז ניט געקומען. זאָקהיים און יודל ווילענקין זײַנען אין שטאָט ניט געווען. שוין באַלד סוף זומער, עס האָט זיך דערנעענטערט די צײַט פון יום־טובים, און מיר האָבן ניט געווואוסט די סיבה, פֿאַרוואָס קיינער פון אונזערע פּירער איז אין שטאָט ניטאָ.

שפּעטער אַבּיסל איז געקומען יודל ווילענקין. ער איז געווען אויף דער פּועלי־ציוניסטישער קאָנפֿערענץ אין יעקאַטערינאָסלאָוו, וואָס איז צונויפגערופן געוואָרן סוף סעפּטעמבער 1905. אַז די דאָזיקע פּועלי־ציוניסטישע קאָנפֿערענץ האָט אָנגענומען די נײַע פּראָגראַם פון די „וואָרשאַוזשדענצעס", האָט ער אונז קיין וואָרט ניט דערציילט. ווילענקין האָט אונז נאָר געזאָגט, אַז צום יער־לעכן יום־טוב פון דער גרינדונג פון אונזער וויטעבסקער אָרגאַניזאַציע פּועלי־ציון וועט קומען פון יעקאַטערינאָסלאָוו מיכל לעוויטאַן (דוד), און האָט אונז געבעטן צו פֿאַרזאָרגן זיך צו יענער צײַט מיט אַ דירה צו קענען פֿראָווען דעם יום־טוב מיט אַ גרויסער מאַסן־פֿאַרזאַמלונג פון אַ פּינף־זעקס הונדערט מענטשן. אין יענע אומלעגאַלע צײַטן איז עס געווען ניט קיין לײַכטע אויפ־גאַבע. דאָך האָבן מיר זיך געזומען צו דער אַרבעט און אונז האָט זיך דאָס טאַקע אײַנגעגעבן אויך. מיר האָבן אָפּגעדונגען אין מיטן שטאָט אַ גרויסן זאַל, וואו מען פלעגט געווײַנטלעך פּראָווען רײַכע חתונות. דאָס איז געווען מאָדעלס זאַל פֿאַר חתונות אויף דער קאַנאַטנער גאַס. אין דעם לעצטן טאָג סוכות, מוצאי שמחת־תורה האָבן זיך אין דעם זאַל צונויפגעקליבן אַ 600 חברים צו יום־טובן דעם טאָג פון דער גרינדונג פון דער אָרגאַניזאַציע פּועלי־

ציון. צו דער פאַרזאַמלונג זיצנען געקומען אַלע אונזערע קאַרפֿן־קעפּ פון דער אַרגאַניזאַציע: יודל ווילענקין, ילד חביב, יודל מיטליאַנסקי, די ברידער לע־ווינטאָוו, די ברידער כאַלפין, פּעסיע זאַקהיים, די שוועסטער פון הירש זאַקהיים (הירש זאַקהיים איז גראָד אין שטאָט ניט געווען), די ברידער שנים שהם אחד, יאַנקל תושב, די מורינסאָנס, בר־לבב און נאָך אַנדערע.

.2

מיכל לעוויטאַן איז געקומען צו דער פאַרזאַמלונג מיט אַן אורח, וואָס איז דאָס ערשטע מאָל געקומען צו אונז קיין וויטעבסק — אַ ייד מיט אַ שיינער באָרד, האָט אויסגעזען ווי אַ רב און ניט ווי אַ פירער פון אַ רעוואָלוציאָנערער פּאַרטיי. ער האָט אים פאָרגעשטעלט מיטן נאָמען חבר מאיר. און אָט דער חבר מאיר האָט געהאַט דאָס ערשטע וואָרט און האָט גראָד ניט לאַנג געדעדט, בײַ אַ האַלבער שעה, ניט מער. ער האָט אין אַ זייער שיינער פאָרם אונז דערציילט, אַז מיר דאַרפן קעמפן פאַר אַ נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע, וועלכע דאָרף זיך רופן מיטן נאָמען סיים, להיפוך דער בונדישער קולטורעלער אוי־טאָנאָמיע, דאָס הייסט, אַז מיר נעמען אָן דעם פּאָליטישן קאַמף אויף די ער־טער און פאָדערן אַ פולערע נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע ווי דער „בונד". ניט נאָר קולטורעלע, נאָר פולע אויטאָנאָמיע אין אַלע פראָגן, וואָס זיצנען שײַך און רירן אָן דאָס יידישע פּאָלק. זיין רעדע האָט אונז זייער פאַרכאַפּט. ער האָט גערעדט זייער שיין, שטיל, רואיק, און אין אַ זייער שיינער שפּראַך און אין אַ פּינעם יידיש מסביר געווען אונז די גאַנצע טעאָריע פון דעם סיימזם. נאָך אים איז גלײַך אַרויסגעטראָטן מיכל לעוויטאַן און האָט באַגרינדעט די טע־אָריע פון „וואָזראָזשדעניע", געריידט שטאַרק קעגן די ס"ס מיט זייער טעאָריע פון ניט פּראָלעטאַריזירן זיך. ער האָט געמאַכט אַש און רויך פון די שללי הגלותניקעס, און נאָר מיט אַ פּאָר ווערטער דערמאָנט, אַז אונזער ענד־ציל איז טעריטאָריאַליזם.

אויף דער פאַרזאַמלונג האָט מער קיינער ניט געריידט. יודל ווילענקין האָט נאָר געעפנט און פאַרמאַכט די פאַרזאַמלונג, וואָס האָט זיך געענדיקט שפּעט נאָך האַלבער נאַכט. דער עולם איז געווען פאַרגאַפּט פון דער נייער טעאָריע, וואָס יודל ווילענקין מיט מיכל לעוויטאַנען האָבן געבראַכט דורך דעם אורח מיט דער רבנישער באָרד — יודע נאָווואַקאָווסקי (חבר מאיר). אויף מאָרגן האָט זיך דער עולם אויסגעניכטערט און געגומען זיך פרעגן, וואָס איז דאָ פאָרגעקומען? וואו האַלטן מיר אין דער וועלט? וואָס איז דאָס פאַר אַ נייע טעאָריע דער סיים? מען האָט זיך געגומען צו יודל ווילענקין און אים געבעטן, ער זאָל זאָגן, וואָס האָט דאָ פאַסירט?

עס האָבן זיך אָנגעהויבן דיסקוסיעס צווישן אונז מיט די חברים מיכל לעוויטאַן און יודע נאָווואַקאָווסקי. פון אונזערע היימישע חברים האָבן זיך שטאַרקער פון אַלעמען געאַמפּערט ילד חביב, יודל מיטליאַנסקי און נאָך

אַנדערע. צום סוף האָבן טאַקע געזיגט לעוויטאַן מיט נאָוואַקאָווסקין. און זיי האָבן אונז „אָפּגעשמדט“: מיר האָבן אָנגענומען די טעאָריע פון „וואָזראָזש־דענית“ און די פּראָגראַם פון סיים. דערנאָך ערשט האָט זיך אָנגעהויבן די אַר־בעט צווישן דער מאַסע.

דערווײַל האָבן זיך אין אָקטאָבער 1905 אָנגעהויבן די גרויסע שטרײַקן אין גאַנץ רוסלאַנד. עס איז געקומען דער באַן־ און טעלעגראַפן־שׂטרײַק. מען האָט ניט געקענט פאָרן פון איין שטאָט אין דער צווייטער. עס האָבן זיך אָנ־געהויבן עפּנטלעכע אַרויסטרעטונגען אין די גאַסן, ווי אויך אין עפּנטלעכע ערטער. אונזער אָרגאַניזאַציע האָבן כּמעט שטענדיק פאַרטראָטן לעוויטאַן און נאָוואַקאָווסקי. מיר האָבן זיך טאַקע ניט געהאָט מיט וואָס צו שעמען.

דער חבר מאיר נאָוואַקאָווסקי האָט זיך גלײַך געזען רעאָרגאַניזירן די אָרגאַניזאַציע פון אונזער פּאַרטיי — אָנשטאָט די קליינע קרײַזלעך האָט ער צעטיילט די גאַנצע אָרגאַניזאַציע אין פיר גרופּעס לויט זייער גראָד פון באַ־וואוסטזײַן. אין יעדער גרופּע זײַנען געווען ניט וויניקער ווי הונדערט מיט־גלידער, ס'זײַנען אָבער אויך געווען איינע אָדער צוויי גרופּעס מיט מער ווי צוויי הונדערט חברים אפילו. איך געדענק, אַז די יינגסטע גרופּע פאַר אָנהויבער האָט געהייסן „צוקונפט“, די עלטסטע האָט געהייסן „קאַמף“. אונזער פּאַרטיי איז געוואַקסן מיט יעדן טאָג.

נאָוואַקאָווסקי, וועלכער איז בכלל געווען אַ מענטש אַ טאָראָטיקער, האָט געהאָט אַ פּײַנע פּען, געווען אויך אַ גוטער רעדנער. צו 18 יאָר האָט ער שוין געהאָט סמיכה אויף רבנות. אין 1913, וועו ס'איז אין קיעוו פאָרגעקומען דער ביילים־פּראָצעס, איז ער געווען בײַם מאָסקווער רב י. מזאה די רעכטע האָנט בײַם צונויפשטעלן די פאַרטיידיקונג. ער איז קלאָר געווען אין תלמוד און פוסקים ווי אַ פרומער ייד אין אַשרי. עס איז צו באַוואונדערן, ווי ער האָט דעמאָלט אין וויטעבסק בײַ דער גרינדונג פון דער אָרגאַניזאַציע פון דער יידישער סאָציאַליסטישער אַרבעטער־פּאַרטיי (סיימאָווצעס) אָנטייל גענומען אין יעדער פּראַקטישער פראַגע, האָט זיך געמישט אין יעדער קליניקייט, געגעבן אונז עצות, וואָס זײַנען שטענדיק געווען אויפן אָרט און זײַנען טאַקע אונז שטאַרק צונוץ געקומען. אין משך פון דרײַ־פיר חדשים, וואָס ער איז געווען אין וויטעבסק, האָט ער ניט געוואוסט פון קיין רו, טאָג און נאַכט געאַרבעט פאַר דער אָרגאַניזאַציע. יעדן אָוונט איז ער ערגעץ וואו אַרויסגע־טראָטן אָדער אויף אַ פאַרזאַמלונג, אָדער געלייענט אַ רעפעראַט, אָדער זיך באַטייליקט אויף אַ זיצונג.

וועו דער באַן־שטרײַק האָט זיך געענדיקט, און מיר האָבן אָנגעהויבן צו באַקומען בריוו, האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז אויך די פּועלי־ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין אָנדערע שטעט — יעקאַטערינאָסלאַוו, בערדיטשעוו, ווילנע, דווינסק, פּאָלאָצק — האָבן אָנגענומען די פּלאַטפאָרם פון די „וואָזראָזש־דענצעס“. שפּעטער, אַז עס פלעגט קומען צו רייד וועגן דער נײַער פּלאַטפאָרם,

פּלעגן די „וואָזשדענצעס" זיך קלאָגן, אַז אין קיין שום אַנדער שטאָט אײַז זיי ניט אָנגעקומען אַזוי שווער צו איבערצײגן דעם עולם אין דער נײַער טעאַריע ווי אין וויטעבסק. אויף וויטעבסק האָבן זיי אַוועקגעלייגט מער פּוחות ווי אין אַלע איבעריקע שטעט. ניט אומזיסט שרײַבט משה זילבערפאַרב אין זײַנע זכרונות, אַז „די אַרבעט אין די [וויטעבסקער] גרופּעס איז צוגעגאַנגען ניט אינגאַנצן גלאַטיק. אַדרבא זי האָט זיך אָנגעשטויסן אויף אַ לאָגישן און פּסיכאָלאָגישן ווידערשטאַנד מצד דער מאַסע" („סאָציאַליסטישער טעריטאָריאַליזם", ז' 75).

און אין דער אמתן איז טאַקע וויטעבסק ניט אַזוי לײַכט אָנגעקומען צו נעמען. סוף 1905 און אָנהויב 1906 האָבן אונזער וויטעבסקער אָרגאַניזאַציע באַזוכט כמעט אַלע אָנפירער פון די סיימאָווצעס. עס איז צו אונז געזעסן אַ לענגערע צײַט און האָט מיט אונז שטאַרק געקנעלט. ער פלעגט אַרויסטרעטן אויף עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען, וואו ער האָט זייער אויסגענומען מיט זײַן רויאיקער, שטילער שטימע, אָבער ער פלעגט באַווײַזן מיט זײַן אַרט ריידן צו איבערצײגן די אויידיטאָריע. ווען זילבערפאַרב איז צו אונז געקומען, האָט ער נאָך ניט געוואוסט קיין יידיש אויף עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען. איך געדענק, ווי אויף אַ געשלאָסענער פאַרזאַמלונג פון דער גרופּע „קאַמף", האָט ער געבעטן, מען זאָל אים דערלויבן אַרויסצוטרעטן אויף יידיש אָנשטאָט רוסיש, ווי ער פלעגט עס פריער טון. ער האָט אָבער אויך געבעטן, מען זאָל ניט לאָכן פון זיין וואָלינער אויסשפּראַך, און טאָמער וועט ער זיך ניט ריכטיק אויסדריקן, זאָל מען טאַקע אים פאַררעכטן אויך. עס האָט ניט לאַנג געדויערט און ער האָט שוין אינגיכן אָנגעהויבן צו רײַדן אויף יידיש. אין אַ קורצער צײַט אַרום האָט ער זיך שוין אײַנגעשטעלט צו רײַדן אויף יידיש — און דווקא אויף אַ שיינעם יידיש — אויך אויף עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען. זילבערפאַרב דערציילט אַליין וועגן דעם: „איך האָב זיך אײַנגערעדט, אַז אויב איך וועל אַרויסטרעטן אויף יידיש, וועט זיך בײַ מיר אַ וואָרט צו אַ וואָרט ניט קלעפּן. אויסער דעם האָב איך געהאַט אַ מרה־שחורה, אַז מיט מײַן וואָלינער דיאַלעקט אויף יידיש וועל איך זיך נאָך מאַכן לעכערלעך בײַ דער וויטעבסקער מאַסע... האָב איך אַלץ געבראַקט אויף רוסיש און ניט געכאַפט זיך באַ־צײַטנס, אַז דורך דעם אייגנטלעך שטעל איך בידים אָוועק אַ וואַנט צווישן מיר און דער מאַסע" („סאָציאַליסטישער טעריטאָריאַליזם", ז' 76).

ישראל יעפרויקין (אַלעקסאַנדער) איז צו אונז געקומען אין אָקטאָבער 1905. זײַן ערשטע רעדע האָט ער געהאַלטן אין זאַרוטשייער שול וועגן זעלבסטשוץ. מען האָט זיך טאַקע תּיכף געגנומען צו אַרגאַניזירן אין שטאָט די זעלבסטשוץ. מען האָט צונויפגעקליבן אַ גרעסערע סומע געלט. מיר האָבן גע־מאַכט אַ רשימה פון די רײַכערע יידן און אַרויפגעלייגט אויף זיי אַ שטײַער און כמעט אַלע מיט גאָר קליינע אויסנאַמען האָבן צוגעטראָגן די באַשטײַערטע

סומע. פּאַר דעם געלט האָבן מיר געקויפט בּראָונינגס (רעוואָלווערן). אַלעק־סאַנדער האָט זייער פיל געהאָלפן צו אָרגאַניזירן די זעלבסטשוץ, ווי אויך בּיים זאַמלען דאָס געלט.

סוף 1905 איז צו אונז געקומען מישאַ ראָסקין פון מאָסקווע און זעליק קאַלמאַנאָוויטש (מיטן צונאָמען דער טערק). פּאַרוואָס עפּעס האָט מען אים געוופן דער טערק? איין מאָל נאָך אַ פּאַרזאַמלונג, וואָס האָט זיך, ווי דער שטייגער איז געווען, געענדיקט שפּעט בּיינאַכט, הונגעריק איז מען אויך געווען, איז מען אויף צוריקוועגס אַריינגעגאַנגען אין אַ טערקישער בּעקערײַ עפּעס וואָס איבערכאַפּן, דאָס מיינט קויפן אַ פּאָר זעמעלעך, האָט קאַלמאַנאָוויטש אָנגעהויבּן צו ריידן מיטן בּעל־הבּית פון דער בּעקערײַ — אַ טערק — וועגן קאָראַן, און דערפּאַר האָט מען אים געגעבּן דעם צונאָמען „דער טערק".

מישאַ ראָסקין און ישראל יעפּרויקין פלעגן כּמעט יעדן פרײַטאָג־צו־נאַכט אַרויסטרעטן אויף אונזערע עפּנטלעכע מיטינגען, וואָס מען האָט אָפּגעהאַלטן על פּי רוב אין דער גרויסער ליובאָוויטשער שול. אָבער איין מאָל סוף פעברואַר 1906 איז צו אַזאַ מיטינג געקומען „צו גאַסט" די פּאָליציי, האָט צעטריבּן דעם מיטינג און דעם גאַנצן עולם אַרעסטירט. אונז האָט זיך אָבער איינגעגעבּן אַרויסצופירן יעפּרויקינען דורך אַ הינטער־טיר און ער איז ניט אַרעסטירט געוואָרן. דער אַלטער מורינסאָן האָט פּאַר אַלעמען גאַ־ראַנטירט דעם פּאָליצמייסטער און נאָך אַ פּאָר טעג זיצן אין אַרעסט האָט מען כּמעט אַלעמען באַפרײַט.

דעם זעלבּן ווינטער זײַנען צו אונז געקומען די חברים בן־אַדיר און נחום שטיף (חבר מאַרק). בן־אַדיר איז אָבער אויף עפּנטלעכע פּאַרזאַמלונגען ניט אַרויסגעטראָטן, נחום שטיף איז אַרויסגעטראָטן מיט רעפּעראַטן פּאַר די פּאַרטיי־חברים. גראָד אין דער זעלבּער צײַט איז געקומען קיין וויטעבסק דער טאָרעטיקער פון די פּועלי־ציון בּער בּאָראָכאָוו. ער איז געקומען צו אונז קיין וויטעבסק מיט אַ ספּעציעלער שליחות אײַנצוהאַלטן די אַלטע אָרגאַ־ניזאַציע פּועלי־ציון, ריכטיקער וואָלט געווען צו זאָגן צו ראַטעווען די אָרגאַ־ניזאַציע. אים האָט זיך דאָס אָבער ניט אײַנגעגעבּן. קעגן אים איז אַרויסגע־טראָטן נחום שטיף. בּער בּאָראָכאָוו איז אַוועקגעפּאָרן מיט גאָרניט.

דעם זעלבּן ווינטער זײַנען צו אונז געקומען וו. לאַצקי־בּערטאָלדי און דניאלי־טשערניכאָוו. זיי זײַנען געשטאַנען בּראש פון דער פּאַרטיי ס״ס (ציו־ניסטן־טעריטאָריאַליסטן). זיי האָבן זיך באַמיט אַריבּערצונעמען אונז אין זייער פּאַרטיי. קעגן זיי זײַנען אַרויסגעטראָטן דער עיקר די חברים מאיר (יודע נאָוואָקאָווסקי) און עזרא (משה זילבּערפּאַרב). טשערניכאָוו און לאַצקי־בּער־טאָלדי זײַנען אָפּגעווען בּיי אונז אַ פּאָר וואָכן, נאָר קיין אָרגאַניזאַציע ס״ס האָבן זיי ניט אָרגאַניזירט. די דאָזיקע אַלע דיסקוסיעס וועל איך קיינמאָל ניט פּאַרגעסן. אַזוי אינטערעסאַנט זײַנען זיי געווען, ווי אויך אַזוי שיין אין פּאָרם און אינהאַלט, אַז ווער פון זיי עס האָט ניט געהערט, האָט צוגעשמידט די

אוידיטאָריע. די אַלע פיר חברים זײַנען שוין איצט אויפן עולם האמת זכרונם לברכה. דניאלי־טשערניכאָוו איז אומגעקומען ווי אַ קדוש, ער איז דערשאָסן געוואָרן פון די באָלשעוויקעס אָנהויב צווייטער וועלט־מלחמה.

אין אַפּריל 1906 איז אין קיעוו פאָרגעקומען דער גרינדונגס־צוזאַמענ־כאָר פון אונזער פאַרטיי. אויפן צוזאַמענפאָר איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ צענטראַל־קאָמיטעט. אַ באַריכט וועגן דעם צוזאַמענפאָר האָט אונז אָפּגעגעבן נחום שטיף, וואָס איז גלײַך דערנאָך געקומען קיין וויטעבסק.

אָרום שבועות 1906 איז צו אונז געקומען שמעון דאָבין. זײַן שיין ריידן און זײַן האַרצקייט האָט אויף אונז געמאַכט אַ געוואַלדיקן אײַנדרוק. אין דעם זעלבן יאָר 1906 האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אונזער פאַרטיי־זשורנאַל „די פאָלקסשטימע". אין דעם ערשטן נומער (1־טער דעצעמבער 1906) איז גע־דרוקט געווען זשיטלאָווסקיס אַ גרעסער אַרטיקל — אַ „בריוו פון אַ יידישן סאָציאַליסט", וואָס האָט אויף אונז אַלעמען געמאַכט אַ געוואַלדיקן אײַנדרוק. סוף 1906 איז אויך חיים זשיטלאָווסקי געקומען צו אונז קיין וויטעבסק. ער האָט אָבער שוין ניט געקענט אַרויסטרעטן אויף עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען, ווײַל די רעאַקציע האָט שוין דעמאָלט געבושעוועט אין רוסלאַנד. ער האָט גע־רעדט בלויז פאַר די אַקטיוויסט טויער פון דער פאַרטיי און פאַר אַ געקליבענער גרופּע אינטעליגענץ. מען האָט זיך שוין גענומען צוצוגרייטן צו די וואַלן פון דער צווייטער גאָסודאַרסטוועניער דומע.

אונזער פאַרטיי האָט זיך באַטייליקט אין די וואַלן פון דער צווייטער דומע. אין וויטעבסק האָבן מיר אַרויסגעשטעלט די קאַנדידאַטור פון ד״ר חיים זשיטלאָווסקי. מיר האָבן געפירט אַ שטאַרקן קאַמף פאַר זײַן קאַנדידאַטור, אָבער זשיטלאָווסקי אַליין האָט זיך אין דער וואַל־קאַמפּאַניע ניט געקענט באַטייליקן. פון פּעטערבורג איז געהאַט אָנגעקומען אַ פאַראַדענונג, מען זאָל אים אַרעסטירן. מיט דער גאַנצער וואַל־קאַמפּאַניע האָט אָנגעפירט ישראל יעפרויקין. אויך ד״ר גריגאָרי ברוק און ש. אַנ־סקי, וואָס האָט גראָד דעמאָלט געלעבט אין וויטעבסק, האָבן שטאַרק געאַרבעט פאַר זײַן קאַנדידא־טור. זשיטלאָווסקי האָט געקראָגן אַ מערהייט שטימען און איז אויסגעווײַלט געוואָרן פאַר אַ וויילער (וויבאַרשטשיק), אָבער זײַן קאַנדידאַטור האָט מען געפּסלט לויט אַ באַפעל פון פּעטערבורג.

זומער 1906 איז צו אונז געקומען מ. ב. ראַטנער און האָט געהאַלטן אַן עפנטלעכן רעפעראַט וועגן די הויפּט־פּרינציפּן פון אונזער פאַרטיי. זײַן רעפעראַט האָט פאַראינטערעסירט כמעט די גאַנצע יידישע אינטעליגענץ. דעם רעפעראַט האָט ער געלייענט פון אַ פּריער צוגעגרייטן טעקסט. יעדער וואָרט איז געווען געמאָסטן און געוואויגן. מ. ב. ראַטנער האָט געמאַכט אויף אַלעמען אַ גרויסן רושם.

אין 1907 איז אין פינלאַנד אָפּגעהאַלטן געוואָרן דער צוזאַמענפאָר פון נאַציאָנאַלע סאָציאַליסטישע פאַרטייען, וואָס האָבן זיך פאָזיטיוו באַצויגן צו

דער נאַציאָנאַלער פּראָגע. דער צוזאַמענפאָר האָט געזאָלט באַטראַכטן די פּראָגע וועגן נאַציאָנאַלער און טעריטאָריאַלער אויטאָנאָמיע אין רוסלאַנד. און אויב ס'וועט זיך נאָר לאָזן, אויסצוארבעטן אַן אַלגעמיינע נאַציאָנאַלע פּראָגראַם און שאַפן די נויטיקע אָרגאַניזיר־פאָרמען פאַר אַן אַלגעמיינער פאַרטיי־פאַראייניקונג. אונזער פאַרטיי האָט זיך באַטייליקט אויפן צוזאַמענפאָר. אַ באריכט וועגן דער אַרבעט האָט אונז אין וויטעבסק אָפּגעגעבן ישראל יעפרויקין.

דעם גאַנצן זומער 1907 האָט ישראל יעפרויקין פאַרבראַכט בײַ אונז אין וויטעבסק. די רעאַקציע האָט שוין דעמאָלט געהערשט מיט אַן אײַזערנער האַנט. די פאַרטיי־אַרבעט אין שטאָט איז כמעט ווי געוועזן פאַראַליזירט. אַקטיוו זײַז נאָר געוועזן אין יענער צײַט דער סטודענט שמעון אַלטשולער. די אי־בעריקע אָנפירער פון דער אָרגאַניזאַציע זײַנען אָדער זיך צעפאָרן אָדער גע־בליבן פאַסיוו.

ווינטער 1908 איז געקומען צו אונז דער חבר בענעדיקט (בערז), ער האָט געשטאַמט פון קורלאַנד (לעטלאַנד), האָט ער גערעדט חצי ייִדיש און חצי דײַטש. זײַן אויפגאַבע איז געוועזן צוצוגרייטן און אָרגאַניזירן די קאָנפערענץ פון אונזער פאַרטיי. אויף דער קאָנפערענץ האָבן זיך באַטייליקט די טוער אויף די ערטער מיט אונזער צענטראַל־קאָמיטעט. מיר האָבן זיך צונויפגערעדט מיט ד"ר ברוקן, און ער האָט אונז ערלויבט אָפּצוהאַלטן אונזערע זיצונגען אין זײַן קאַנצעלאַריע, וואָס האָט זיך געפונען אין דער זאַרוטשייער שול. חבר בענע־דיקט האָט אָנגעקומענע פון דער פרעמד חברים באַגעגנט בײַם וואָקזאַל און זיי אָפּגעפירט אויף די באַשטימטע פאַר זיי דירות. די מערהייט חברים איז שוין פריער געוועזן אין וויטעבסק און האָבן געקענט די שטאָט, נאָר עטלעכע זײַנען געוועזן נײַע, וואָס זײַנען נאָך קיינמאָל בײַ אונז ניט געוועזן. צווישן די נײַע חברים זײַנען געוועזן וואָלאָדיע פאַבריקאַנט און נאָך אַ חבר פון יעקא־טערינאָסלאַוו אַ ציין־דאָקטאָר (אַבראָם עפּלבוים). געקומען זײַנען צו דער קאָנפערענץ, אויסער די פריער אויסגערעכנטע, משה זילבערפאַרב, בן־אַדיר (אַברהם ראָזין), יודע נאָוואָקאָווסקי, שמעון דאָבין, מישאַ ראַסקין, מיכל לעווי־מאָן און אַנדערע. אָבער שטיף און יעפרויקין האָבן ניט באַוויזן צו קומען. ס'האָט זיך נאָך אויך באַטייליקט אויף דער קאָנפערענץ סאַשאַ ראָזענבערג, דער שפּעטער באָוואוסטער פראָוואָקאַטאָר. ער איז געוועזן אויסגעפוצט אין זײַן סטודענטישער אוניפאָרם פון דער פּעטערבורגער מיליטער־מעדיצינישער אַקאַדעמיע און האָט טאָקע אויסגעזען ווי אַ מיליטער־מאָן. בכלל איז ער געוועזן ענלעך צו אַ גוי אַ סך מער ווי צו אַ יידן. די ערשטע זיצונג, ווי מיר געדענקט זיך, איז פאָרגעקומען אַ פריטאָג נאָך האַלבן טאָג. אַזייגער זיבן־אַכט זײַנען זיך אַלע צעגאַנגען צו זייערע דירות. דאַכט זיך, אַלץ איז דורכגעגאַנגען בשלום, גוט און פיין. מיר האָבן שוין געגלויבט, אַז די קאָנפע־רענץ וועט זיך ענדיקן אָן שום שטערונגען. אָבער שבת פאַרטאָג איז צו מיר געקומען אַהיים די פּאָליציי, געמאַכט אַ רעוויזיע און מיך אַרעסטירט. וועג מען

האָט מיך געבראַכט אין טורמע, איז שוין געווען אַזייגער זיבן. ביז איך בין דורכגעגאַנגען די פּראָצעדור אין דער טורמע־קאָנצעלאַריע איז געווארן אַזיי־ גער אַכט אין דער פרי. אין דער זעלבער צייט האָט מען אויך אַרײַנגעפירט בן־אַדירן. אַז איך האָב אים דערזען, איז מיר „ליכטיק" געווארן אין די אויגן. פאַרשטייט זיך, אַז מיר האָבן צווישן זיך ניט געריידט. מיר האָבן זיך אַזוי געהאַלטן, גלײַך ווי מיר קענען זיך גאָרניט. דער פּאָלקאָוויניק פון דער אָכ־ ראַנע, וואָס האָט אונז אויסגעפרעגט בײַם אַרעסט, האָט דווקא יאָ געוואָלט וויסן, צי מיר זײַנען באַקאַנט.

ווען מען האָט מיך אַרײַנגעפירט אין דער קאַמער אַרײַן, האָב איך דאָרט געטראָפן אונזער גאַנצן צענטראַל־קאָמיטעט: משה זילבערפאַרב, שמעון דאָבין, מישאָ ראַסקין, מיכל לעוויטאַן, וואָלאָדיע פּאָבריקאַנט, בענעדיקט. דעם לעצטן האָט מען אַרײַנגעפירט נאָוואָקאָווסקין. איך בין גראָד געשטאַנען בײַ דער טיר, ווען מען האָט אים אַרײַנגעפירט אין דער קאַמער. נאָוואָקאָווסקי האָט צו מיר געזאָגט אויף רוסיש אויף אַ הויך קול, אַז דער וועכטער זאָל הערן: „נו, דעם רב אַליין האָט מען געבראַכט אַהער".

אין צימער איז געווען שרעקלעך ענג. עס זײַנען אין דעם איינעם צימער געווען בײַ 70 מענטשן. חוץ אונזער עולם זײַנען דאָרט שוין פון פריער געווען וויכטיקע טוערס פון די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן, סאָציאַל־דעמאָ־ קראַטן און עטלעכע בונדיסטן. ס'איז דאָרט אויך געווען אונזער אַלטער שאַכנאָוויטש, וועלכער איז דורכגעפאַלן מיט אַן אומלעגאַלער דרוקערײַ פון דער פּאַרטיי סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן.

אַבראָם עפּלבוים, דער יעקאַטערינאָסלאָווער חבר, איז שבת אין דער פרי אַוועקגעפאָרן און דערמיט אויסגעמיטן דעם אַרעסט. סאַשאַ ראָזענבערג איז געבליבן אין שטאָט, נאָר אים האָט מען פונדעסטוועגן ניט אַרעסטירט. ערשט שפּעטער מיט אַ פּאָר יאָר האָבן מיר זיך דערוואוסט, פאַרוואָס ער איז געבליבן אויף דער פרײַ. די גאַנצע צייט האָט ער אַרומגעשפּאַצירט איבער דער שטאָט מיט זײַן סטודענטישער אוניפאָרם. קיין מורא האָט ער, פאַרשטייט זיך, ניט געהאַט. די סיבה האָבן מיר זיך ערשט שפּעטער דערוואוסט.

אונזער קאַמער איז באַלד געווארן אַן אוניווערסיטעט. נאָך דעם ערשטן טאָג פון אונזער אַרעסט האָט מען אָפּגעהאַלטן אַ זיצונג און מען האָט צע־ טיילט צווישן זיך די רעפּעראַטן און קאָר־רעפּעראַטן, וואָס זײַנען אָפּגעהאַלטן געווארן פון די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן, סאָציאַל־דעמאָקראַטן, בונדיסטן און אונזערע חברים. גראָד איז דעמאָלט מיט אונז געזעסן משה־לייב גינז־ בורגס (דעם באַנקירס) אַ זון, אַ סטודענט פון מאָסקווער אוניווערסיטעט, אַ סאָציאַליסט־רעוואָלוציאָנער, אַ וויכטיקער טוער אין דער פּאַרטיי, אַ מאַק־ סימאַליסט. ער האָט דער עיקר דיסקוטירט מיט אונז די נאַציאָנאַלע פראַגע. עס איז דעמאָלט אויסגעפאַלן דער 25־סטער יאָרצייט נאָך קאַרל מאַרקס טויט

און אַלע האָבן געראַדט וועגן מאַרקסן. די אַלע רעדעס האָבן זיך מיר אײַנגע־קריצט אין זכרון און איך וועל זיי קיינמאָל ניט פאַרגעסן.

אין אַ פּאָר חדשים אַרום האָט מען מיך באָפּרײַט. ווי נאָר איך האָב אַרי־בערגעטראָטן די שוועל פון מײַן דירה, איז סאַשאַ ראָזענבערג געקומען צו מיר אין שטוב אַרײַן און האָט מיך אויסגעפרעגט מיט אַלע איינצלהייטן וועגן גאַנג פון די פאַרהערן אין טורמע און וואָס מיר האָבן געענטפערט. דעמאָלט איז נאָך קיינעם ניט אײַנגעפאַלן צו טראַכטן, אַז דאָס האָט ער אַליין אונז אַרויס־געגעבן.

אײַניקע פון די חברים האָט מען פאַרשיקט, אַנדערע האָט מען פאַרבּיטן דאָס אַרויסשיקן מיט אויסלאַנד און זיי זײַנען אַוועקגעפאָרן קיין ווין, עסט־רײַך. אין ווין האָט צו יענער צײַט אויך געלעבט מאַרק ב. ראַטנער. ער האָט אויך געמוזט צולײַב פאַרשיידענע סיבות פאַרלאָזן רוסלאַנד. דאָרט האָבן אויך געלעבט די חברים פון די סאָציאַליסטן־טעריטאָריאַליסטן, ווי לאָצקי־בער־טאָלדי, שאַץ־אַנין א״א. אונזערע חברים האָבן זיך פון דאָרט באַמיט אויף אונז צו ווירקן, אַז מיר זאָלן ווײַטער אַנגיין מיט אונזער פאַרטיי־אַרבעט. ס׳איז אַבער געווען אוממעגלעך עפּעס וואָס אויפצוטון. די רעאַקציע און די שווּאַרצע כּאָה האָט שוין דעמאָלט שטאַרק אויפגעהויבן דעם קאָפּ און אַלץ צעבראָכן. אַ סך פון אונזערע חברים זײַנען זיך צעפאָרן, אַנדערע זײַנען געוואָרן פאַסיוו. קיין אַנטוישטע האָבן אויך ניט געפּעלט.

אין 1909 איז ווידער געקומען קיין וויטעבסק ישראל יעפרוימקין. דאָס איז געווען זומער־צײַט. ער האָט געפּרואווט עפּעס וואָס אויפצוטון, ס׳האָט זיך אָבער אים ניט אײַנגעגעבן. אונזער אַרגאַניזאַציע אין וויטעבסק איז זיך צע־כאַלן. פון די אַלטע טוער זײַנען געבליבן ניט מער ווי אַ 20־30 חברים, וואָס האָבן זיך נאָך געהאַלטן צוזאַמען. מיר האָבן נאָך אַנגעהאַלטן אַ פאַרבּינ־דונג אין יעקאַטערינאָסלאַוו מיט כמילקע (כמעלניצקי) דעם שנײַדער. ס׳איז בײַ אונז דאָס גאַנצע יאָר 1909־1910 געווען דער חבר אַבראַם עפּלבּוים, וועמען די פאָליציי האָט אַרויסגעשיקט פון יעקאַטערינאָסלאַוו. אים האָט זיך אײַנגע־געבן צו פּועלן בײַ דער פאָליציי, מען זאָל אים אַרויסשיקן קיין וויטעבסק. ער פלעגט זיך אַלע דרײַ טעג דאַרפן מעלדן אין דער היגער פאָליציי.

זומער 1909 אָדער 1910 איז צו מיר געקומען אונזער חבר לייזער כאַלפין און האָט מיר געבראַכט אַ צײַטונג מיט דער וויסטער בשורה, אַז בורצעוו האָט אויסגעפונען, אַז סאַשאַ ראָזענבערג האָט אַרויסגעגעבן דער אָכראַנקע גערשונין. אין דער צײַטונג איז אויספירלעך דערציילט געווען וועגן דעם. און דאָ האָט זיך בײַ אונז געשטעלט די פראַגע, צי האָט ער אויך אין 1908 אפשר פאַרקויפט אונזער קאָנפערענץ דער אָכראַנקע? אַז מיר האָבן אַנגעהויבן אַנאַליזירן אַלע פאַקטן פון אונזער אַרעסט, זײַנען מיר געקומען צום באַשלוס, אַז ס׳איז ניט קיין שום ספק, אַז דאָס איז געווען זײַן שטיקל אַרבעט. וועג ער, ראָזענבערג, ימח שמו וזכרו, פאַרקויפט אונז ניט, וואָלט

אונזער קאָנפערענץ ניט דורכגעפֿאַלן און אונזערע בעסטע חברים ניט פֿאַר־שיקט געוואָרן און ניט באַדאַרפט פֿאַרלאָזן רוסלאַנד. דעם איינציקן חבר, וואָס מען האָט ניט אַרויסגעשיקט, איז געווען משה זילבערפֿאַרב. אים האָט זיך אונז אײַנגעגעבן אַרויסצורײַסן פון זייערע הענט. מען האָט אים אַרײַנגעלייגט אין שטאָטישן שפּיטאָל, דאָרט איז ער אָפּגעלייגן פינף חדשים ביז מען האָט אים באַפרײַט. איך פלעג צו אים גיין יעדן שבת נאָך מיטאָג און פלעג מיט אים שמועסן אַ פּאָר שעה. דעמאָלט האָב איך ערשט דערקענט זײַן גרויסקייט, זײַן איבערגעגעבנקייט און זײַן פֿאַראינטערעסירונג אין אונזערע נאַציאָנאַלע און פּאָליטישע פראָגן. ער איז פון וויטעבסק אַוועקגעפֿאָרן סוף 1908 און מער איז ער שוין בײַ אונז אין וויטעבסק ניט געווען.

אין 1908־1909, וועו אין פּעטערבורג איז געגרינדעט געוואָרן די צענט־ראַלע יידישע ליטעראַרישע געזעלשאַפֿט, האָבן מיר, די געבליבענע חברים אין וויטעבסק, בר־לבב, לייזער כאַלפין, נחום ליפשיץ און נאָך עטלעכע מיט דער הילף פון ד״ר ברוקן געעפנט אַן אָפּטיילונג פון דער געזעלשאַפֿט און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויסע קולטורעלע אַרבעט. די הויפּט־טויער אין דער געזעלשאַפֿט זײַנען געווען אונזערע חברים. עס האָבן אונז דעמאָלט באַזוכט און געלייענט רעפֿעראַטן די בעסטע פון אונזערע אינטעליגענטן. דער ערשטער איז צו אונז געקומען אַברהם רייזען. אין 1910 איז געקומען נחום שטיף, ער האָט בײַ אונז פֿאַרבראַכט אַ וואָכן פיר־פינף. ער האָט אין דער ליטעראַרישער געזעלשאַפֿט געלייענט וועגן דער שפּראַכן־פראַגע. שטיף איז שוין דעמאָלט געווען אַ פֿאַרבענטער יידישיסט. אין אַן ענגן קרײַז — דאָס איז געווען בײַ ד״ר ברוקן אין הויז — האָט ער געלייענט אַ געשריבענע אַרבעט זײַנע אונ־טערן נאָמען „די נאַציאָנאַלע אידייע״. אויך אויף אַ צווייטער טעמע האָט ער געלייענט, איך געדענק אָבער ניט דעם ריכטיקן נאָמען, נאָר אויך וועגן דער נאַציאָנאַלער פראַגע. פון אונז איז ער געפֿאָרן קיין ווילנע. דאָרט איז ער גע־זעסן עטלעכע חדשים אין סטראַשונס ביבליאָטעק, וואו ער איז געווען פֿאַר־נומען מיט פֿאַרשיידענע שטודיעס.

אין 1911 בין איך געווען אין ראָווענע, האָב אים באַזוכט עטלעכע מאָל. אויך דאָרט איז ער שטאַרק פֿאַרנומען געווען מיט שטודירן יידישע פילא־לאָגיע. אין ראָווענע האָב איך זיך אויך געטראָפֿן מיט משה זילבערפֿאַרבן. אין דעם זעלבן יאָר בין איך אויך געווען אין קיעוו. דאָרט האָב איך זיך גע־טראָפֿן מיט מיכל לעוויטאַנען און שמעון דאָבינען. זיי האָבן דעמאָלט אָנגעפֿירט מיט דער אומלעגאַלער יידישער קינדער־שול פֿאַר מיידלעך אין דעמיעווקע, אַ פֿאַרשטאָט פון קיעוו. ס׳איז מיר שווער איבערצוגעבן דעם אײַנדרוק, וואָס די שול האָט אויף מיר געמאַכט. ס׳איז גראָד אויסגעפֿאַלן דער ערשטער מאַי. שמעון דאָבין האָט ערקלערט די קינדער די באַדײַטונג פון דעם אינטערנא־ציאָנאַלן יום־טוב און זײַן באַדײַטונג פֿאַרן יידישן אַרבעטער.

אין קיעוו האָב איך זיך אויך געטראָפֿן מיט נאָוואָקאָווסקין. ער איז

דעמאָלט געווען אַ פאַרוואַלטער אין אַ ביורא פון אַ צוקער־פאַבריק. אין אָוונט האָט ער זיך פאַרנומען מיט שרייבן וועגן געזעלשאַפטלעכע פראַגן. קיין פאַר־טיי־טעטיקייט איז אין קיעוו אויך ניט געווען.

אין האַרבסט 1912 האָב איך געלעבט אין ריגע. עס איז דעמאָלט אָנגעגאַנגען אַ גרויסער קולטור־קאַמף אויף דער יידישער גאַס, דער עיקר וועגן יידיש־העברעאיש. דער קאַמף האָט זיך נאָך אָנגעהויבן אין 1908 נאָך דער טשערנאָוויצער קאָנפערענץ, וואו יידיש איז פראָקלאַמירט געוואָרן פאַר אַ נאַציאָנאַלער שפראַך.

נאָך דער טשערנאָוויצער קאָנפערענץ האָבן זיך אונזערע חברים אַריינ־געוואָרפן אין דער קולטור־אַרבעט און אין קאַמף פאַר יידיש. אין ריגע האָט דעמאָלט עקסיסטירט צוויי קולטור־געזעלשאַפטן: איינע אַ העברעאישע, דאָרט האָט געאַרבעט די ציוניסטישע אינטעליגענץ. די געזעלשאַפט האָט גע־הייסן „עבריה". די אַנדערע געזעלשאַפט האָט געהייסן „כּרמל", איר ריכטונג איז געווען אַ יידישיסטישע. אָרום „כּרמל" האָבן זיך גרופירט די סיימאָוצעס, בונדיסטן און די ראַדיקאַלן, וואָס האָבן געקעמפט פאַר יידיש. לויט מיין פאָרשלאָג האָט די געזעלשאַפט „כּרמל" אינגעלאַדן אונזער מיכל לעוויטאַן צו לייענען אַ רעפעראַט וועגן דער לימוד־שפראַך אין די שולן. פאַרשטייט זיך אַליין, אַז לעוויטאַן איז געווען פאַר יידיש אין די שולן. דעמאָלט איז ניט אַזוי לייכט געווען צו קומען קיין ריגע, ווייל ריגע איז געלייגן אויסער דעם תּחום המושב און סתּם יידן האָבן דאָרט ניט געהאַט קיין וואוינרעכט. די וואָך, וואָס ער האָט פאַרבראַכט אין ריגע, האָט ער געוואוינט בײַ מיר אין הויז. זײַן רעפעראַט אין „כּרמל" האָט צוגעצויגן אַ געוואַלדיק גרויסן עולם. געריידט האָט ער זייער שיין. אַלע אין זאַל האָבן אים געהערט מיט דער גרעסטער אויפמערקזאַמקייט. לעבן מיר איז געזעסן אנכי, דער מײַסטער פון „ר' אבא"; ער האָט מיר עטלעכע מאָל איבערגעחזרט: „ווי שיין ער רעדט און ווי טיף ער באַגרינדעט זײַנע טעזיסן".

צום סוף 1916, אין ברען פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, בין איך געווען אויפן וועג קיין כאַרבין, אויפן וויטן מזרח. איך האָב זיך אָפּגעשטעלט אויף עטלעכע טעג אין פּעטערבורג. דאָרט האָבן דעמאָלט געלעבט אונזערע חברים: משה זילבערפאַרב, נחום שטיף, ישראל יעפרויקין און בערע דער שוסטער (בערע לאָפּידוס). איך האָב זיך מיט אַלעמען געזען. זיי האָבן דעמאָלט גע־אַרבעט אין דער ליטעראַרישער געזעלשאַפט. דאָרט האָבן אויך געאַרבעט דער ליטעראַטור־היסטאָריקער ישראל צינבערג און שמואל ניגער. נחום שטיף האָט דעמאָלט זייער אַ סך געשריבן וועגן דער שפראַכן־פראַגע. משה זילבער־פאַרב איז געווען פאַרנומען אין ייק"א (יידישע קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט), נחום שטיף — אין „יעקאָפא" (קאָמיטעט צו העלפן יידן, וואָס האָבן געליטן פון דער מלחמה, ווי אויך פּליטים, אַרויסגעטריבענע פון די פראָנט־ליניעס). מיר האָבן דעמאָלט געריידט וועגן די רדיפות אויף יידן אין רוסלאַנד, וועגן

פֿאַרבאָט צו שרײַבן אויף יידיש, אַפֿילו יידישע בריוו האָט מען פֿאַרוועָרט צו שרײַבן אין דער מלחמה־צײַט. אויך די יידישע צײַטונגען האָט מען ניט גע־טאָרט אַרויסגעבן. די אָנגעווייטאָגטע טעמע וועגן מלחמה האָבן מיר אין אונ־זערע שמועסן ניט אויסגעמיטן. עס איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, וואָס נחום שטיף האָט דעמאָלט געזאָגט: „און דאָך מוזן מיר גאָט בעטן, אַז רוסלאַנד זאָל די מלחמה געווינען און ניט דײַטשלאַנד". ער האָט אַלץ פֿאַרויסגעזאָגט, וואָס עס וועט פֿאָרקומען מיטן יידישן פֿאָלק, אויב דײַטשלאַנד וועט געווינען די מלחמה. אויך זילבערפֿאַרב איז מספּים געווען מיט שטיפס מיינונג. און דאָס האָבן אונזערע חברים געזאָגט אין אַ צײַט, וועלן די יידישע פֿרעסע אין אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער האָבן געוואָלט, אַז נאָר דײַטשלאַנד זאָל געווינען די מלחמה און געוואונטשן רוסלאַנד אַ מפּלה.

די פּעבראָר־רעוואָלוציע האָט מיך פֿאַרכאַפּט אין כאַרבין. איך בין מאָביליזירט געווען אין דער אַרמיי און אַהין האָט מיך געשיקט דער רוסי־שער „זעמסקי סאָיוז" אין די אינטערעסן פון דער מלחמה. איך האָב זיך גערעכנט פֿאַר אַ ספּעציאַליסט אויף רויער פּעל. פון כאַרבין האָב איך געשיקט די פּעל אין די פֿאַבריקן אין רוסלאַנד אויף צו מאַכן שטיוול פֿאַר דער אַרמיי.

פון כאַרבין האָב איך קאָרעספּאָנדירט מיטן חבר בערע שוסטער און האָב געוואוסט אַלץ, וואָס עס קומט פֿאָר בײַ אונזערע חברים. עס איז דעמאָלט אָנגעגאַנגען אַ גרויסע אַרבעט פֿאַר צוגרייטן אין פּעטערבורג דעם „אַלרוסישן יידישן צוזאַמענפֿאָר". אין דער צוגרייט־אַרבעט האָבן אונזערע חברים גע־נומען אַ גרויסן אָנטייל, באַזונדערס יעפֿרויקין. דעם צוזאַמענפֿאָר האָט מען שוין ניט באַווײַזן צונויפֿצורופן — די באָלשעוויקעס האָבן פֿאַרכאַפּט די מאַכט.

זומער 1917 האָב איך באַקומען אַ בריוו פון משה זילבערפֿאַרבן. ער האָט מיר געשריבן, אַז אין מאָסקווע איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ קאָנפֿערענץ פון אונזער פֿאַרטיי און אויף איר איז באַהאַנדלט געוואָרן די פֿראַגע וועגן אַ פֿאַראייניקונג מיט דער פֿאַרטיי ס"ס. ער האָט אויך געבעטן בײַ מיר מא־טעריעלע הילף פֿאַר אונזער פֿאַרטיי. איך האָב אים געשיקט צוויי טויזנט רובל. אין יענער צײַט איז דאָס נאָך געווען געלט. אין דעם זעלבן זומער האָב איך באַקומען אַ בריוו פון שטיפן. ער האָט מיר געשריבן, אַז עס האָט זיך געגרינ־דעט די יידישע פֿאָלקספֿאַרטיי. די גרינדער פון דער פֿאַרטיי זײַנען ישראל יעפֿרויקין, נחום שטיף, לאַצקי־בערטאָלדי, דניאלי־טשערניכאָוו, קאַלמאַנאָוויטש און אַנדערע. ער האָט מיך געבעטן באַקאַנט געמאַכט מיט די פּרינציפּן פון פון דער נײַער פֿאַרטיי און די סיבות, וואָס האָבן געפֿירט צו איר גרינדונג.

אויך לייזער כאַלפּין האָט מיר געשריבן, וואָס עס איז פֿאָרגעקומען אויף אונזער קאָנפֿערענץ אין מאָסקווע. ער האָט מיר אָבּ מודיע געווען, אַז שמעון דאָבּין איז אַרויס פון אונזער פֿאַרטיי און איז אַוועק צום „בונד". אויך אונ־זער וויטעבסקער חבר בר־לבב איז אַוועק צום „בונד".

פון דער יידישער פּרעסע האָב איך זיך דערוואוסט וועגן דער פֿאַר־

אייניקונג פון אונזער פאַרטיי מיט די ס״ס און אַז די גאַנצע אַרבעט פון דער פאַראייניקטער האָט זיך אַריבערגעטראָגן קיין קיעוו. און טאַקע אין קיעוו איז געגרינדעט געוואָרן אַ גרויסע פאַרטיי־צייטונג און אַ פאַרלאַג.

פון דער פרעסע בין איך אויך געוואויר געוואָרן, אַז משה זילבערפאַרב איז באַשטימט געוואָרן פאַרן מיניסטער פון יידישע ענינים אין אוקראַינע.

אַ געוויסע צייט האָב איך נאָך געקענט אָנהאַלטן די קאָרעספּאָנדענץ מיט אייניקע חברים. באַלד אָבער נאָך דער באַלשעוויסטישער איבערקערעניש אין אָקטאָבער חודש בין איך אָפּגעריסן געוואָרן פון רוסלאַנד, און מיין פאַרבינדונג מיט די חברים איז איבערגעריסן געוואָרן.

וועג יעפרויקין איז געקומען קיין פּאַריז און האָט געאַרבעט אין קאָמיטעט פון די יידישע דעלעגאַציעס, האָב איך זיך פון דער אַמעריקאַנער יידישער פרעסע דערוואוסט וועגן דעם. איך האָב זיך מיט אים ווידער פאַרבונדן. פון דעמאָלט אָן האָבן מיר פון צייט צו צייט אָנגעהאַלטן אונזער קאָרעספּאָנדענץ צוליב געוויסע יידישע געזעלשאַפטלעכע ענינים. איך האָב אויפן ווייטן מזרח אָנגעפירט מיט דער עמיגראַציע פון פּליטים, קרבנות פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. איך בין געווען דער פאָרזיצער פון כאַרבינער „האַיאַס״ אין משך פון אַ פינף יאָר. און וועג מיר איז אויסגעקומען זיך וועגן צו יעפרוי־קינען וועגן אַ וויכטיקן געזעלשאַפטלעכן ענין, האָט ער מיר שטענדיק גע־האָלפן. מיט זיין הילף האָט ער אַ סך נוצן געבראַכט אונז אין דער אַרבעט אויפן ווייטן מזרח.

הירש קליין

די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן אין ווייטעפסק

די אָרגאַניזאַציע סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן (עסערן) אין ווייטעפסק, וואָס איז אויפגעקומען אָנהויב 20־סטן י״ה, ערב דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע, האָט געהאַט טיפע אידייאישע ווארצלען אין דער פריערדיקער תקופה פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. אין די 70־ער יאָרן פון 19־טן י״ה, אין דער צייט, ווען די רוסישע יוגנט איז ״געגאַנגען אין פאָלק״ און געטראָגן די אידייען פון באַפרייאונג און סאָציאַליזם פאַר דער אָפּגעשטאַנענער פּויערישער מאַסע, ווען די רעוואָלוציאָנערע אָרגאַניזאַציעס ״די ערד און פרייהייט״ (זעמליאַ אי וואָליא) און נאָך דעם די באַרימטע אָרגאַניזאַציע ״פּאָלקס־פרייהייט״ (נאַראָדנאַיאַ וואָליא) האָבן געפירט אַן עקשנותדיקן טעראָריסטישן קאַמף קעגן דער צאַרישער זעלבסטהערשונג — און ניט ווייניק יידישע רעוואָלוציאָנערן זיינען אַרײַנגעצויגן געווארן אין דעם דאָזיקן קאַמף — שוין דעמאָלט זיינען די גובערניעס פון ווייסרוסלאַנד אויך אַרומגעכאַפּט געווארן פון דער באַוועגונג. מיר פאַרמאָגן ניט, צום באַדויערן, קיין קאָנקרעטע פאַקטן וועגן דער השפּעה פון דער ״נאָראָדנישער״ אידעאָלאָגיע אין ווייטעפסק, אָבער ס׳איז באַקאַנט, אַז אין די שכנותדיקע ערטער, אין סמאָלענסקער און מאָהילעווער גובערניעס, זיינען געווען אמתע נעסטן פון דער באַוועגונג אין יענער צייט. ס׳איז אויך באַקאַנט, אַז אין עטלעכע ערטער נאָענט צו ווייטעפסק האָבן די מאַכט־אָרגאַנען פאַרשיקט באַטיילונגען אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג.

אין ווייטעפסק און אין די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך האָט די טעטיקייט און די אידעאָלאָגיע פון די רעוואָלוציאָנערע קרײַזלעך אויך באַווײַזן צו האָבן אַ גרויסע השפּעה אויף דער דאָרטיקער יוגנט אין די 80־ער און 90־ער יאָרן פון 19־טן י״ה. די נעמען פון זשעליאַבאָוו און פּעראָווסקאַיאַ, פון געסיע העלפמאַן און לעוו האָרטמאַן זיינען ממש פאַרגעטערט געווארן בײַ דער רעוואָלוציאָנער געשטימטער יוגנט, וואָס איז געווען פאַרכאַפּט פון זייער העראַיזם און וואָס האָט געטרוימט אין די שטילע געסלעך פון דער יידישער

פּראָווינץ וועגן אַ נייַער און אַ באַפרייטער וועלט. און בלי ספק, אַז ש. אַנ־סקי (שלמה ראַפּאָפּאָרט), חיים זשיטלאָווסקי, סאָלאָמאָן גורעוויטש און אַנדערע, וואָס האָבן זיך שפּעטער אַקטיוו באַטייליקט אין דער באַפרייאונגס־באַוועגונג, האָבן זיך אויסגעפורעמט אידייאיש אונטער דער ווירקונג פון דער „נאַראָד־נישער" טראַדיציע אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, וואָס אירע אידעָאָ־לאָגן זייַנען געווען לאַוואָוו, מיכאַילאָווסקי און אַנדערע. אייגנטלעך קען מען זאָגן, אַז די דאָזיקע נאַראָדנישע טראַדיציע איז געווען די ערשטע, וואָס האָט פאַרבונדן די וויטעבסקער יוגנט, און דער עיקר די יידישע יוגנט, מיט דער נייַער וועלט, וואָס האָט פאַרזייט די זוימען פון פריַהייט און סאָציאַלן יושר.

ווען וועגן די רוסישע מאַרקסיסטן האָט מען נאָך גאָרניט געהערט, ווען די אידייע פון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע, „בונד" איז נאָך אין רוסלאַנד אָפילו ניט געבוירן געווארן, זייַנען שוין געשטעלט געווען אויך אין וויטעבסק די ערשטע טריט פון דער צוקונפטיקער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, וואָס פון איר האָט זיך אויסגעפורעמט אָנהויב 20־סטן י״ה די פּאַרטיי סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן. מיר ווייסן, אַז אין יענער צייט זייַנען אַזוינע ענלעכע פאַלן פאַרגעקומען אין אַנדערע שטעט, אין ווילנע, וואו ס׳האָט עקסיסטירט אַ קרייַזל נאַראָדאָוואָלצעס, וואָס צו אים זייַנען צוגעשטאַנען שאַרל ראַפּאָפּאָרט, איסאַי אייזענשטאַדט (דער צוקונפטיקער בונדיסט), אָדער אין פרוזשאַן, וואו ס׳האָט געווירקט דער צוקונפטיקער עסער יעקב יודעלעווסקי. חיים זשיט־לאָווסקי און אַנ־סקי, וואָס האָבן געהאַט אַ גרויסן אידייאישן אייַנפלוס אויף עטלעכע דורות רוסישע און יידישע רעוואָלוציאָנערן, קען מען אָננעמען פאַר די דירעקטע טרעגער פון די נאַראָדנישע טראַדיציעס אין וויטעבסק, פאַר די דירעקטע פאָרגייער פון דער אָרטיקער באַוועגונג פון די סאָציאַליסטן־רעוו־לוציאָנערן. די געשיכטע פון דער עסערישער אָרגאַניזאַציע אין וויטעבסק איז בלי־ספק פאַרבונדן מיט דער ירושה, וואָס חיים זשיטלאָווסקי און אַנ־סקי האָבן אין זייערע יונגע יאָרן איבערגעגעבן די יינגערע דורות.

די ערשטע מעלדונג וועגן דעם, אַז אין וויטעבסק האָט זיך געשאַפן אַן אָרגאַניזאַציע פון דער פּאַרטיי סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן, איז פאַרעפנט־לעכט געווארן אין דעם צענטראַלן אָרגאַן פון דער פּאַרטיי „רעוואָלוציאָנאַיאַ ראָסיאַ" (נומער 37, פון 1־טן דעצעמבער 1903). פון דאָרטן דערוואוסט מען זיך, אַז די וויטעבסקער גרופּע סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן צוזאַמען מיט דעם אָרטיקן פּאָליטישן רויטן קרייַז האָבן אָרויסגעלאָזט אַ געמיינזאַמען אויפ־רוף קעגן די פּאָליטישע רדיפות און מיט אַ רוף נאָך הילף. דעם 1־טן יאַנואַר 1904 איז אין דעם זעלבן זשורנאַל נומער 39 געווען אָפּגעדרוקט די ערשטע קאָרעספּאָנדענץ פון וויטעבסק וועגן דער לאַגע פון די דאָרטיקע אָרבעטער, וואָס פאַרנעמען זיך מיט טריבן האָלץ איבער דער דווינע. אין דער דאָזיקער קאָרעספּאָנדענץ געפינען מיר ידיעות וועגן דער אָרגאַניזאַציע און די ערשטע טריט פון די עסערן אין וויטעבסק.

ציפקע סאַפראַ פאַרוואונדעט געוואָרן אין 1905 בעת אַ דעמאַנסטראַציע.

זלמן סקאַראַבאַגאַטאָוו דערשאָסן געוואָרן אין 1906 אין תּפיסה.

סאָלאָמאָן שיף

„אָנהויב אויגוסט 1903 — לייענען מיר אין דער קאָרעספּאָנדענץ — האָט זיך געשאָפן אין ווילנע א גרופּע סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן, וואָס האָט זיך ענגומען פּראָפּאַגאַנדירן די אַרבעטער, שטודירנדיקע יוגנט און סאָל־דאַטן. די גרופּע האָט אַרגאַניזירט עטלעכע פּאַרזאַמלונגען, וואו די רעדנער האָבן באַקאַנט געמאַכט די צוהערער מיט דער פּראָגראַם פון דער פּאַרטיי סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן. זי האָט אויך אָנגעפירט מיט א שטריק פון 60 פּאָקערס פון פלאַקס... די פּאָליציי און זשאַנדאַרמען זײַנען געשטעלט געווארן אויף די פיס. דער שפּיאָנאַזש האָט זיך פאַרשטאַרקט, אָבער ער האָט ניט גע־בראַכט קיין רעזולטאַטן. די העכסטע מאַכט האָט אויך אונז ניט פאַרגעסן: די ‚פאַרשטאַרקטע אָכראַנע' האָט מען פאַרלענגערט נאָך אויף א יאָר. און ניט בחינם! ניט געקוקט אויף דעם, וואָס אונזער שטאָט איז ניט קיין גרויסע און בײַ אונז זײַנען כּמעט ניטאָ קיין פאַבריקן, עקסיסטירן בײַ אונז צוויי סאָציא־ליסטישע אַרגאַניזאַציעס: סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן און דער ‚בונד', און אויך א קרײַזל איסקראָווצעס. 500 מענטשן געפינען זיך אונטער פּאָליצייישער השגחה"...

אַן אינטערעסאַנטן באַריכט וועגן דער טעטיקייט פון דער ווילנער גרופּע עסערן לייענען מיר אין „רעוואָלוציאָנאַיא ראָסיאַ" (נומער 41) פון 15־טן פעברואַר 1904.

בײַ ס'האָבן זיך אַרגאַניזירט די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן האָט אין שטאָט עקסיסטירט נאָר א קאָמיטעט פון „בונד", וואָס האָט געאַרבעט אויס־שליסלעך צווישן יידישע אַרבעטער. די רוסישע אַרבעטער, פּויערים, די לערן־יוגנט, ווי בכלל די געזעלשאַפּט, זײַנען געבליבן אינגאַנצן אויסער דער ספערע פון דער ווירקונג פון די רעוואָלוציאָנערע אידייען; די בונדישע ליטעראַטור איז ניט צוגעפּאַסט געווען צו דעם באַדאַרף פון דער ניט־יידישער מאַסע. צוליב דעם האָבן עטלעכע מענטשן זיך פאַרנומען מיטן טראַנספּאָרט פון דער אומלעגאַלער ליטעראַטור. עס האָבן זיך באַוויזן די אויסגאַבעס פון סאָציאַל־דעמאָקראַטן און עסערן, דער עיקר פון דער עסערישער אַרגאַניזאַציע. די גרופּע מענטשן האָט אויך אײַנגעאָרדנט פאַרזאַמלונגען, וואו ס'זײַנען דעבאַטירט געוואָרן די פראָגראַמען פון די פריער דערמאָנטע פאַרטייען. אויף די פאַר־זאַמלונגען זײַנען געקומען סײַ באַוואוסטזיניקע אַרבעטער פון „בונד", סײַ וויניק באַוואוסטזיניקע אַרבעטער בכלל. פיל באַוואוסטזיניקע אַרבעטער בי־דיסטן האָבן זיך אַזוי אַרום באַקאַנט מיט דער פּראָגראַם פון די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן, אָנגענומען זי און געלייגט דעם יסוד פאַר דער ווילנער גרופּע.

אין אָקטאָבער 1903 האָט די גרופּע אַרויסגעלאָזט א בלעטל „צו די אַרבעטער" (1,000 עקז') וועגן די שטריק אין דרום־רוסלאַנד. די פּראָקלא־מאַציע האָט געדרופן צו א שטריק און צום קאַמף קעגן דער זעלבסטהערשונג. אָנגעפירט מיטן שטריק האָט די עסערישע אַרגאַניזאַציע. אין נאָוועמבער

איז פאַרשפרייט געוואָרן אַ פראָקלאַמאַציע וועגן דער אַרגאַניזאַציע פון פאַליטישן רויטן קריץ. די געזעלשאַפט האָט זיך זייער גוט אָפגערופן. אין דעם זעלביקן חודש איז אַרויס און גוט פאַרשפרייט געוואָרן אַ בלעטל „צו די סאָלדאַטן", וואָס האָט געמאַכט אַ גוטן אײַנדרוק אויף די סאָלדאַטן און דער געזעלשאַפט. פון יענער צײַט אָן האָט די גרופּע, וואָס איז פאַרשטאַרקט געוואָרן מיט שטודירנדיקער יוגנט, אָנגעהויבן צו אַגיטירן אין דאָרף. חוץ פראָקלאַמאַציעס האָט די גרופּע פאַרשפרייט אַ רײַ בראָשורן און 150 עקזעמפלאַרן פון דער „רעוואָלוציאָנאַיאַ ראָסיאַ". די הכנסות האָבן דערגרייכט 500 רובל.

אין אַפּריל 1904 האָט זיך אויף אַ געגנט־קאָנפערענץ געבילדעט די געגנטלעכע צפון־מערבדיקע אַרגאַניזאַציע פון די עסערן. די וויטעבסקער גרופּע האָט געהאַט אַ דעלעגאַט אויף דער דאָזיקער קאָנפערענץ און איז אַרײַן אין דער געגנט־אָרגאַניזאַציע.

אין דער צווייטער העלפט 1904, באַזונדערס נאָך דעם געלונגענעם אַטענטאַט, דעם 15־טן יולי, אויף דעם מיניסטער פּלעווע, דעם צורר־היהודים, איז די אָרגאַניזאַציע סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן געוואָרן זייער פּאָפולער. די אָרגאַניזאַציע איז אויסגעוואַקסן, די פאַרבינדונגען מיט די יידישע און ניט־יידישע אַרבעטער זײַנען פאַרשטאַרקט געוואָרן. די עסערישע גרופּע האָט אַנטוויקלט אַ גאַנץ ענערגישע טעטיקייט. מיטן אָנהויב פון דער רעוואָלוציע 1905 האָבן די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן אָרגאַניזירט אַן אומלעגאַלע דרוקערײַ, וואָס האָט זייער אָפט אַרויסגעלאָזט פראָקלאַמאַציעס. אין יאַנואַר 1905 האָט זיך אָנגעהויבן אַ הונגער־שטרײַק אין וויטעבסקער תּפיסה. דעם 4־טן יאַנואַר האָט די עסערישע גרופּע אַרויסגעלאָזט אַ בלעטל „צו אַלעמען" (אין 3,000 עקזעמפלאַרן) וועגן דעם דאָזיקן הונגער־שטרײַק. עס זײַנען פאָרגעקומען אַרעסטן. ביז 20 מענטשן האָט די פּאָליצײַ פאַרנומען און זיי געשלאָגן.

אָנהויב 1905 איז געשאַפן געוואָרן אַ וויטעבסקער אַרבעטער־פאַרבאַנד בײַ דער צפון־מערבדיקער אָרגאַניזאַציע פון דער פאַרטיי. וועגן דעם האָט די פאַרטיי פאַרעפנטלעכט אַ באַזונדער בלעטל „צו אַלע אַרבעטנדיקע". אין אַ קורצער צײַט אַרום, אין דער נאָכט פון 29־סטן אויפן 30־סטן אַפּריל, איז אין די הענט פון דער זשאַנדאַרמעריע אַרײַנגעפאַלן די אומלעגאַלע דרוקערײַ און מ׳האָט אַרעסטירט דרײַ מענטשן. חוץ דעם זײַנען אַרעסטירט געוואָרן אַ גרויס־זענער גימנאַזיסט לעווינסאָן און אַן אַרבעטער פריידסאָן.

די טעראָריסטישע טעטיקייט פון די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן אין וויטעבסק האָט זיך באַזונדערס אַנטוויקלט זומער 1905. דעם 17־טן יוני האָט די קאָמפּס־גרופּע פון דעם וויטעבסקער קאָמיטעט געהרגעט דעם פּריסטאָו פונם צווייטן שטאָט־טייל קודריאָוצעוו פאַר שלאָגן אָכזריותדיק די אַרעס־טירטע רעוואָלוציאָנערן. וועגן דעם אַטענטאָט איז געווען פאַרעפנטלעכט אַ ספּעציעלע מעלדונג פון דעם קאָמיטעט. דעם 14־טן יולי האָט דער קאָמיטעט פאַרעפנטלעכט אַ נײַע מעלדונג, אַז לויט דער באַשטימונג פון דעם וויטעבסקער

קאָמיטעט פון דער פּאַרטיי סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן האָט מען נעכטן דעם 13־טן יולי האַלב 8 אין אָוונט געשאָסן אויף דעם זשאַנדאַרמסקן וואַכט־מיסטער פּאָטראַסאָוו („פּאָמעלע"). פּאָטראַסאָוו איז שווער פאַרוואונדעט געוואָרן. די חברים האָט זיך אינגעגעבן זיך צו באַהאַלטן („רעוואָלוציאָנאיאַ ראָסיאַ", נומער 72). די טעראָריסטישע אַקטן האָבן אָבער ניט פאַרביטן מיט זיך די פּראָפּאַגאַנדיסטישע טעטיקייט. דעם 15־טן יולי 1905 זיצנען פאַרעפנט־לעכט געווען צוויי פּראָקלאַמאַציעס געווידמעט דעם ערשטן יאָרטאָג פון דעם אַטענטאַט אויף פּלעווען — איינע אין נאָמען פון קאָמיטעט, די אַנדערע — אין נאָמען פון דעם אַרבעטער־פאַרבאַנד פון דער פּאַרטיי. אין אָקטאָבער 1905 האָט דער קאָמיטעט צווישן אַנדערע אַרויסגעלאָזט אַ בלעטל „צו נאָווואָבראַנ־צעס", געדרוקט אין דער עסערישער דרוקערײַ אין וויטעבסק.

די פּראָפּאַגאַנדע פון דער פּאַרטיי סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן און זייער טעראָריסטישע טעטיקייט אין 1904 און 1905 (די אַטענטאַטן אויף פּלעווען און אויף דעם גרויס־פּירשט סערגעי) האָבן אַרויסגערופן צו זיך סימפּאַטיע אויך אין וויטעבסק בײַ די יידישע אַרבעטער און דער יוגנט. די גרופּע סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן אין וויטעבסק איז געווען ניט קיין גרויסע. אין פּאַרגלײַך מיטן „בונד" און די סאָציאַל־דעמאָקראַטן, וואָס האָבן שוין געהאַט געשלאָגן טיפע וואָרצלען אין דער אַרבעטער־באַוועגונג, איז די עסערישע אָרגאַניזאַציע געווען אַ סך קלענער און שוואַכער. די ביידע גרעסערע אָרגאַ־ניזאַציעס האָבן ניט געווואָלט זיך אָרגאַניזאַציאָנעל פאַרבינדן מיט די סאָציאַ־ליסטן־רעוואָלוציאָנערן. וועג אין ברען פון די געשעענישן אין 1905 איז אַרויפגעשוואומען אַ געדאַנק אַרויסצוטרעטן צוזאַמען, איז פון דעם גאַרניט געווארן. וועגן דעם איז אָפּגעדרוקט אַ קאָרעספּאָנדענץ פון וויטעבסק אין דער „רעוואָלוציאָנאיאַ ראָסיאַ" (נומער 73, פון 1905), וואו ס׳וועט דערציילט, אַז „אַ געוויסע צײַט האָבן די היגע אָרגאַניזאַציעס (די איסקראָווצעס, דער „בונד" און די עסערן) געטראַכט צו אָרגאַניזירן געמיינזאַם אַ דעמאָנסטראַציע צום 1־טן מאַי. אָבער, ווי געווײַנטלעך, האָבן די סאָציאַל־דעמאָקראַטן סוף כל סוף באַשטימט ניט אַרײַנצוטרעטן אין קיין פאַרבינדונג מיט די ,קלײַנ־בירגערלעכע עסערן'. מיר האָבן ניט געקענט דעם 1־טן מאַי עפּעס טון, ווײַל מיר האָבן ניט געהאַט קיין געלט גענוג געווען".

אָבער עס זיצנען פּאָרט געווען פאַלן, ווען געמיינזאַמע „אַקטן" זיצנען דור־כגעפירט געוואָרן פון די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן מיטן „בונד". אַזוי איז דאָס געווען סײַ אין וויטעבסק גופא, סײַ אין קרעסלאָווקע. די עסערישע אָרגאַ־ניזאַציע האָט אויך געהאַט איר אייגענע טאַקטיק אין קאַמף מיט דער פּאָגראָם־געפאָר: ווי נאָר עס האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען וועגן אַ פּאָגראָם אין וויטעבסק, האָבן זיי געשיקט דער אַדמיניסטראַציע אַ וואָרענונג, אַז זיי, די עסערן, וועלן אַרויפלייגן אויף איר די גאַנצע פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר אַ פּאָגראָם. די דאָזיקע וואָרענונג, וואָס וועגן איר האָבן די עסערן עפּנטלעך

אַ גרופּע סאָציאַליסטן-רעוואָלוציאָנערן אין 1908 — פון רעכטס צו לינקס: משהקע שעכמייסטער, עטקע די גייטערין („בונד"), ביילקע יאַטקון, משהקע דאָנסקאָי, אברהם אַבראַמיס (ה. א. אַבראַמסאָן), ישראל וואַיכאַנסקי

ביילקע יאַטקון (שטייט) און ליובע פּראַדקין

געמאָלדן, האָט זייער אימפּאָנירט און אַרויסגערופן צו זיי סימפּאַטיע. אַזאַ פּאַל איז טאַקע בּאַשריבּן אין דער פּריער דערמאָנטער קאָרעספּאָנדענץ. אין ווּיטעבסק — לייענען מיר — זײַנען פֿאַרשפּרייט געוואָרן קלאַנגען וועגן אַ פּאָגראָם. אונזער קאָמיטעט האָט געוואָרנט די אַדמיניסטראַציע, אַז זי וועט זײַן פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר דעם פּאָגראָם. דער גובערנאַטאָר האָט דעמאָלט פֿאַרעפּנטלעכט אַ מעלדונג, אַז ער וועט אָננעמען די שטרענגסטע מיטלען אויף וועט באַפּעלן צו שיסן בײַ די אומרוען, פּאָגראָמען אאַז"וו.

אַ געוויסע אידייאישע ווירקונג האָבן די עסערן געהאַט צוזישן דער ווּיטעבסקער אינטעליגענץ אויך אַדאַנק דעם, וואָס ווּיטעבסק איז געווען פּון לאַנג אָן פֿאַרבונדן מיט ד"ר חיים זשיטלאָווסקי, ש. אַנ־סקי און סאָלאָמאָן גורעוויטש, שפּעטער אַ רעדאַקטאָר פון „סמאָלענסקי וועסטניק". די יידישע ליטעראַטור, וואָס אַנ־סקי און אַנדערע האָבן געשאַפֿן אין אויסלאַנד, איז אויך דערגאַנגען קיין ווּיטעבסק. אין דער הינזיכט איז אויך וויכטיק צו באַמערקן, אַז אייניקע עסערישע פּירער (ווי ד"ר זשיטלאָווסקי, מאָרק ראַטנער א"א) זײַנען צוגעשטאַנען צו דער גרופּע „וואָזשדעניע", פון וועלכער ס׳איז אַביסל שפּעטער אויסגעוואַקסן די יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער־פּאַרטיי (די „סערפּאָוועס" אָדער „סיימאָוועס"), וואָס האָט געהאַט אַ גאַנץ גוטע אַרגאַניזאַציע אין ווּיטעבסק און וואָס איז געשטאַנען פּאָליטיש נאָענט צו די עסערן. ס׳איז אינטערעסאַנט, אַז די סיימאָוועס האָבן אין 1906 געפּירט פֿאַר־האַנדלונגען וועגן אַ שטעגדיקן בלאָק מיט די עסערן, און די לעצטע האָבן עס אויסגענוצט, כדי צו פֿאַרשטאַרקן זייער ווירקונג צווישן די יידישע אַרבעטער־קרײַזן אין ווּיטעבסק.

זייער אינטערעסאַנטע אינצלהייטן וועגן דער עסערישער אַרבעט אין ווּיטעבסק נאָך 1905 גיט אונז איבער ה. א. אַבראַמסאָן (אברהם אַבראַמיס), וואָס האָט נאָך יונגערהייט זיך באַטייליקט אין דער אַרבעט פון די עסערן אין ווּיטעבסק. דאָס איז געווען אין 1906־1907. צוזאַמען מיט אַ סך אַנדערע איז ער אַרײַנגעפֿאַלן אין דער ווּיטעבסקער תּפיסה און אָפּגעזעסן דאָרט 8 חדשים.

ה. א. אַבראַמסאָן דערציילט אגב, אַז גלײַך נאָך דעם, ווי סטאָליפּ־נס רעגירונג האָט פֿונאַנדערגעטריבן די צווייטע גאָסודאַרסטוועטע דומע, דעם 3־טן יוני 1907, זײַנען אין ווּיטעבסק פֿאָרגעקומען מאַסן־אַרעסטן צווישן די עסערן. ביז 150 מענטשן זײַנען אַרײַנגעפֿאַלן הינטער די גראַטעס. כּמעט דער גאַנצער אַקטיוו, וואָס האָט אָנגעפּירט מיט דער עסערישער באַוועגונג פֿאַר די יאָרן 1904־1907, איז געווען אַרעסטירט. פּונדעסטוועגן האָבן די אַרעסטירטע אָנגע־פּירט מיט דער אַרבעט אין שטאָט און אָנגעהאַלטן פֿאַרבינדונגען מיט די גע־בליבענע אויף דער פּרײַ.

אין יענע יאָרן זײַנען געווען צווישן די אָנפּירנדיקע עלעמענטן פון דער אַרגאַניזאַציע: יעגאָר ראָוויטש, אַ באַרימטער אַגיטאַטאָר און פּראָפּאַגאַנדיסט, סאָלאָמאָן שיף, סאַמואיל גינזבורג, וואָס איז שפּעטער געוואָרן אַ „מאַקסימא־

ליסט", די ברידער איוואַניצקי, פּאָוועל און דימיטרי, מיכאַיל צייטלין, וויליאַם פּרוס, אַן אַגיטאַטאָר און אַ טוער „כונכוז" (אַ געהילפס־פּראָוויזאָר, אַ מלמדס אַ זון), חיים דיאַטקין, דבורהקע שייקין, סימאַ גורעוויטש, וואַי־זאַנסקי, וואָס האָט אָנגעפירט מיט די קריזן פון שטודירנדיקער יוגנט, דער אַרמענער עדוארד קעפטשיאַנץ, וואָס האָט געאַרבעט צווישן מיליטער, משה שיינזאָן, פּאַרטיי־נאָמען „קוראָפּאַטקין", יוסף גלאָבוס און אַנדערע. צווישן די אַרבעטער האָבן זיך אויסגעצייכנט משהקע בעלאָק־בעלער („דער דווינסקער"), פּוישקע דער סטאָליאַר, זיסקע דער שוסטער, ניסן דער פּראַ־טשעשניק, זלמן סקאָראָבאָגאַטאָוו, אויך אַ פּראָטשעשניק (דערשאָסן געוואָרן אין וויטעבסקער תּפיסה), פייוויש דאָלניק, לייבקע בעזנאָסאָוו (ער האָט זיך אין דער ערשטער וועלט־מלחמה אָקטיוו באָטייליקט אין דער הילפס־אַרבעט פּאַר די פּליטים), דער סטאָליאַר הירשקע לעווין און זיין פרוי ביילקע יאַטקון, ישראל ווייכאַנסקי, וואָס האָט געאַרבעט אין זעמסטווע, לייבקע ליעסין, עטקע די פּריקאַזשטשיצע, שרהקע די זאָקנמאַכערין, פייגל אַרלינסאָן און משהקע שמערלינג (דער מורשטשיק). אין די יאָרן 1906־1907 האָט די עסערישע אַרגאַניזאַציע געהאָט אַ גרויסן אינפלוס אין די מיליטעריש טיילן אין שטאָט, צווישן די קריסטלעכע שוסטערס און שלאָסערס, צווישן די אייזנבאַן־אַרבעטער און געפירט אַ פּאַרטוויגטע אַרבעט צווישן דער שטודירנדיקער יוגנט.

הירשל לעווין, וואָס איז שוין אויך אַ לאַנגיאָריקער תּושב אין אַמעריקע, האָט צוגעגעבן נאָך עטלעכע אינטערעסאַנטע אינצלהייטן וועגן דער עסערי־שער אַרבעט אין וויטעבסק, באַזונדערס אין די יאָרן 1906־1908. ער דערמאָנט זיך וועגן דער פרוי רעדעמייסטער, וואָס האָט געאַרבעט אין פּאָליטישן רויטן קריץ און פיל געהאָלפן די עסערן. ער דערמאָנט זיך אויך, ווי די עסערן האָבן אויסגענוצט אָפּינס דרוקערײַ אויף דער באָלשאַיאַ מאָגילעווסקאַיאַ, כדי אָפּצודרוקן פּראָקלאַמאַציעס און נאָך אייניקע פּובליקאַציעס. דאָס וויכ־טיקסטע אָרט אין זיין דערציילונג פאַרנעמט די אַקטיוויטעט עסערישע טוערין ביילקע יאַטקון, וואָס איז שפּעטער געוואָרן זיין פרוי (זי איז געשטאָרבן אין אַמעריקע אין 1950). אין משך פון עטלעכע יאָר האָט ביילקע יאַטקון צוזאַמען מיט ליובע פראָדקין (אויך ניט לאַנג געשטאָרבן אין אַמעריקע) אויסגעפירט די געפערלעכסטע קאָנספיראַטיוויע אַרבעט אין דער עסערישער אומלעגאַלער דרוקערײַ. די דאָזיקע דרוקערײַ האָט געמוזט וואַנדערן פון שטאָט צו שטאָט אינאיינעם מיט אירע איבערגעגעבענע מיטאַרבעטער: פון וויטעבסק קיין סמאָלענסק און נאָך דעם אין גאָרקי און האָמעל. דער אָנפירנדיקער צענטער פאַר וויטעבסק איז דעמאָלט געווען סמאָלענסק, וואו ס'האָט געלעבט יעוגעניאַ ראַטנער, מיט וועלכער דער קאָמיטעט איז געשטאַנען אין ענגן קאָנטאַקט.

לויט אַנדערע קוואָלן דאַרפן מיר פאַרנאָטירן נאָך אַ פאַר נעמען פון די עסערישע טוער: די אַרבעטערין ציפּקע סאָפּראָ, וואָס איז פאַרוואונדעט געוואָרן בשעת אַ דעמאָנסטראַציע אין 1905 און אַבקע האַלבריזך, וואָס האָט אין

1905 געשאָסן אויפן זשאַנדאַרם „פּאָמעלע". וואָס איז שוין דער אַגיטאַציע פון די וויטעבסקער עסערן אין דאָרף, זיינען וועגן דעם ניט איין מאָל געווען אינ־פאָרמאַציעס אין דער פרעסע. מיר וועלן זיך באַגענוגענען מיט דער בונדישער „נאַשאַ טריבונאַ" (נומער 4, פון 3־טן יאַנואַר 1907), וואו ס׳איז דערמאָנט וועגן דער אינטענסיווער אַגיטאַציע צווישן די פויערים, וואָס ס׳פירט דורך די וויטעבסקער עסערישע אָרגאַניזאַציע.

אין די וויטערדיקע יאָרן, ווי באַוואוסט, האָט די עסערישע באַוועגונג אין גאַנץ רוסלאַנד באַקומען אַן ערנסטן קלאַפ פון דער באַרימטער אַזעף־אַפּערע. דאָס האָט זיך אָפּגערופן אויך אויף דעם גורל פון דער וויטעבסקער אָרגאַניזאַציע. אין דער צייט פון דער דריטער גאָסודאַרסטוועניער דומע זיינען די אַרבעטער געווען אַפּאַטיש געשטימט. עס זיינען אין וויטעבסק געבליבן אייניקע אַרבעטער און אינטעליגענטן, וואָס האָבן נאָך אָנגעהאַלטן עסערישע טראַדיציעס אין שטאָט, אונטערגעהאַלטן פאַרבינדונגען מיט די טרודאָוויקעס אין פּעטערבורג, אָנטייל גענומען אין די נייע פאָרמען פון לעגאַלער און האַלב־לעגאַלער אַרבעטער־געזעלשאַפטלעכקייט (קראַנקן־קאַסע, פּראָפעסיאָנעלע פאַר־איינען, יידישע אינסטיטוציעס). די צייט פון אַ נייער אויפלעבונג אין דער אָרגאַניזאַציע פון די עסערן אין וויטעבסק איז ערשט געקומען נאָך דער פעברואַר־רעוואָלוציע 1917.

יהודה פּען

זכרונות פון אַ קינסטלער*

1. די חדר־יאָרן

ווען בין איך געבוירן געוואָרן און ווי אַלט בין איך — ווייס איך ניט, און אַפילו די מאַמע ווייסט אויך ניט, ווען די וועלט האָט געהאַט די זכיה צו זען מײַן דערשײַנען. מײַן מאַמע קען עס ניט געדענקען, ווײַל איר קאָפּ איז פאַרדרייט מיט מער נויטיקערע זאַכן. זי דאַרף פאַרזאָרגן ברויט פאַר צען פּיקערס.

מײַן מאַמע איז געווען אַן אַלמנה. וואָס עס איז געווען אין שטוב עפּעס גוטס, האָט מען פאַרקויפט אָדער פאַרזעצט. אַז ס'איז געוואָרן כּלו כּל הקיצין, האָט זי ענדומען פאַרקויפן בראָנפן, דאָס הייסט זי האָט געעפּנט אַ שטיל שענקל אָן אַ פאַטענט. די פּרנסה איז געווען זייער קליין, חוץ דעם נאָך די שרעק פאַרן נאַדזיראַטעל, וועלכער פלעגט אָפט פאַרבלאָנדזשען צו אונז און מאַכן אַ שטיקל אונטערזוכונג און צוענמען דאָס לעצטע ביסל בראָנפן. איך דערמאָן זיך דעמאָלט אַ יללה, וועלכע עס פלעגט ווערן אין שטוב בײַ אונז. האָט געקענט מײַן מאַמע געדענקען אַקוראַט דעם טאָג פון מײַן געבורט?

נאָר אַ שטיקל סימן איז יאָ דאָ. די מאַמע פלעגט זיך דערמאָנען, אַז אין יענעם טאָג, כּמעט אין דעם זעלבן חודש האָט זיך בײַ דער שכנה יענטע־גרינע אברהם־לייזערס געציגלט די ציג. און נאָך אַ סימן איז דאָ, אין יענעם יאָר האָט מען זיך געריכט אויף דער כאָלערע, נאָר גאָט האָט רחמנות געהאַט אויף אונזער שטעטל און האָט פאַרביטן די כאָלערע אויף אַ הונגער.

נאָר אין וועלכן יאָר פאָרט האָט זיך בײַ יענטע־גרינע אברהם־לייזערס געציגלט די ציג? דאָס געדענקט, צום באַדויערן, קיינער ניט, ווי אויך דאָס יאָר, אין וועלכן אונזער שטעטל האָט געהונגערט. ווײַל אַרעמעלײַט — און פון זיי באַשטייט דאָך אונזער שטעטל — האָבן געהונגערט כּסדר, אַלע יאָר. און דאָס יאָר, אין וועלכן איך בין געבוירן געוואָרן, האָט זיך בײַ קיינעם מיט גאָרניט אויסגעצייכנט, ווײַל איך בין ניט געווען קיין בן־מלך און אַפילו קיין בן־יחיד אויך ניט.

*) פאַרעפנטלעכט אין „שטערן", מינסק, 1926, נומערן 2־3, 4.

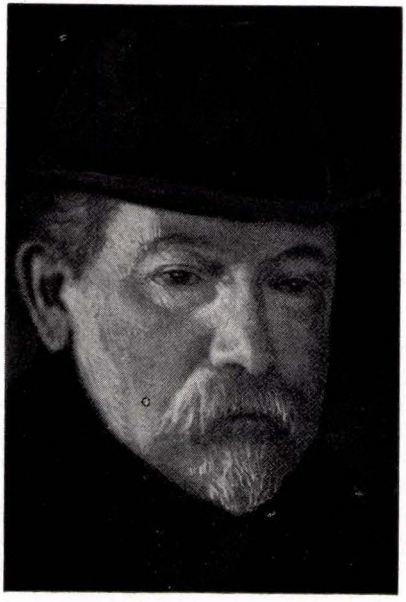

יהודה פּען

אַ יאָר 4 בּין איך אַלט געווען, וועז דער טאַטע איז געשטאָרבן. ווי עס פּירט זיך שוין בּיי יידן, האָט מען מיך אָפּגעגעבּן אין חדר לערנען אַלף־בּית. מײַן רבּי איז געווען זייער אָרעם, פון שכר־לימוד האָט ער קנאַפּ געהאַט צום לעבּן, האָט אים זײַן פּלוניתטע געהאָלפן פּאַרדינען דאָס שטיקל ברויט. ווינטער פּלעגט זי האַנדלען מיט געזענע דרויבקעס און מיט וואַלד־עפּעלעך, וועלכע זי פּלעגט פּאַרקויפן די חדר־יינגלעך. נאָר דער עיקר שפּע אירע איז געווען פון די אַרבּעסענע בּלינעס, וועלכע זי פּלעגט באַקן צום פּאַרקויפן פּאַר אַלע חדר־יינגלעך פון אונזער גאַנצן שטעטל. בּשעת עס פּלעגט זיך אָנהויבן דאָס באַקעכץ, פּלעגן די יינגלעך שטיין אין ריי, ווײַל די בּלינעס האָבן געהאַט אַ שם. זיי זײַנען געווען גרויסע, הייסע און געקאָסט סך־הכּל אַ גראָשן אַ שטיק. מיר פּלעגן ווערן זאַט כּמעט מיט איין בּלין.

...וואָס זאָל איך אײַך אַ סך בּרײַען — איך האָב זיך געגומען פּילן אין חדר גאָר ווי אין דער היים. וועז מען פּלעגט שפּילן אין סאָלדאַטן, פּלעגט מען מיך מאַכן פּאַרן „קיסר", ווײַל איך בּין געווען שענער פון די איבּעריקע קינ־דער. און צו ווערן אַ קיסר האָט מען נאָר געדאַרפט פּאַרקאַטשען די פּאות הינטער די אויערן און דאָס היטל איבּערדרייען מיטן קאָזיראָק צו דער פּאָטיל־ניצע. שטעלט זיך פּאָר: ווער איז געווען גליײַך צו מיר? אָבער מײַן גרויסקייט

האָט מיך געבראַכט אַמאָל צו אַזאַ מדרגה, אַז איך זאָל שוין קיינמאָל ווײַטער ניט קענען אויפהויבן דעם קאָפּ און דערצו געווארן אויס קיסר.

ומעשה שהיה כך היה. איין מאָל זאָגן מיר דעם „אדון־עולם", וועלכן מיר פלעגן זאָגן פֿאַרן אַוועקגיין פון חדר. די לעצטע ווערטער פלעגן מיר אויסשרײַען מיט אַזאַ קול, אַזש די וועגט פלעגן ציטערן, און דער, וועלכער פלעגט עס אויסשרײַען העכער פון אַלעמען, פלעגט זײַן דער פריץ. יענץ מאָל האָט איינער פון אונזער הייליקער קאָפּעלע אויסגעשריען העכער פון מיר. איך האָב זיך געפונען זייער באַלײַדיקט, און ניט קלערנדיק קיין סך, האָב איך אים אַראָפּגעלאָזט אַ פלאָם אונטער די אויגן, אַז יענער איז אַזש אַנידער־געפאַלן מיט אַ געשריי, אַז איך האָב אים אַרויסגעזעצט אַן אויג. איך האָב תיכף פֿאַרשטאַנען, אַז איך בין ווײַט פֿאַרקראָכן, און ניט קלערנדיק קיין סך, האָב איך געמאַכט פֿליטה. דער גאַנצער חדר מיטן רבין בראש האָבן זיך אַ לאָז געטאָן נאָך מיר און האָבן מיך געפֿאַקט לעבן דער טיר פון מײַן היים און מיט גרויס פֿאַראַד מיך געפירט צוריק אין חדר אַרײַן. דער רבי האָט געדאַרפט גיין צו מנחה, נעמט ער און לאָזט מיך איבער דערווײַל אין חדר ביז ער וועט זיך אומקערן, און אַז איך זאָל ניט אַנטלויפן, האָט ער איבער־געלאָזט צוויי יינגלעך מיך היטן און ליתר בטחון מיך צוגעבונדן צום טיש. די צוויי יינגלעך האָבן זיך דערווײַל מישב געווען אַראָפּכאַפּן זיך אין גאָרטן אויסרײַסן אַ פּאָר אוגערקעס, האָב איך עס אויסגענוצט און געגומען די פיס אין די הענט — ואיננו! אויף מאָרגן קום איך שפּעטער פון אַלעמען. דער גאַנצער עולם האָט שוין געוואָרט, ווי דער געוועזענער קיסר וועט שטיין פֿאַרן יום־הדין און וועט פֿאַר זײַנע מעשים־טובים קריגן די אַרבעים חסר אַחת. מיך האָבן ניט געאַרט די יסורים, גשמיותדיקע יסורים, ווי די רוחניותדיקע יסורים און נאָך דער צוגאָב: וראיתם אותו וזכרתם. דאָס הייסט דער נײַער טיטל, וואָס איך וועל קריגן „דער געשמיסענער", און דאָ שטייט שוין דער בעל־דבר און וואַרט אויף דער נקמה.

נאָר דאָ האָב איך דערזען גאָטס נסים. מיט די ווערטער: „קום אַהער, דו שמשון הגיבור" — האָט דער רבי מיך אַ נעם געטאָן מיט זײַנע דאַרע הענט, האָט מיך אַנידערגעשטעלט צווישן זײַנע דאַרע פיס און אַראָפּלאָזנדיק דעם „פֿאַרהאַנג", האָט ער שוין געגומען דיריזשירן מיט זײַן קאַנטשיק — ווי מיט אַמאָל דערהערט זיך אַ קול (אָט ווי בשעת עקדת־יצחק): „וואָס ווילסטו פון אים? ער איז דאָך אַ יתום און אַ שוואָך קינד". און איך דערזע, ווי די רביצין האָלט אײַן דעם רבינס האַנט מיט דעם קאַנטשיק, פונקט ווי דער מלאך אַברהם אָבינוס האַנט בשעת ער האָט אויפגעהויבן דעם חלף צו קוילן יצחקן. און די רביצין רעדט אָן אַ סך גוטע ווערטער, וועלכע האָבן משמעות גערירט דעם רבין, און ער לאָזט מיך אָפּ מיט די ווערטער: „מער קיין שייגעץ זאָלסטו ניט זײַן, הערסט?" און גערירט איז דער רבי געוואָרן ניט אַזוי פון

אירע גוטע רייד, ווי פון אירע ידים ידי עשו, פֿאַר וועלכע דער רבי האָט זיך דערשראָקן.

מיינט ניט, אַז איך האָב ניט געהאַט קיין זכות בײַ דער רביצין. איך פלעג איר צונוץ קומען: וועז זי האָט קיין צײַט ניט געהאַט, פלעג איך צואוויגן אירע קינדער מיט אַ ניגון, איך פלעג איר צולײַכטן, אויפגיסן אויף די הענט און נאָך פיל אַנדערע געפעליקייטן.

הגם דאָס מאָל האָט מיר אָפּגעגליקט, נאָר אויס קיסר בין איך געוואָרן. און אַזוי ווי ניט אַלע מאָל טרעפט אַ נס, האָב איך באַשלאָסן אַוועקצוגיין פון דעם רבין. איך האָב זיך דערוואַרט דעם סוף זמן און געזאָגט דער מאַמען, אַז איך קען שוין גוט לערנען און אַז איך דאַרף שוין אַ גרעסערן מלמד. אויף דעם אַנדערן זמן בין איך אָנגעקומען צו אַן אַנדערן רבין.

דינסטאָג איז בײַ אונז אַ מאַרקטאָג. די רביצין פלעגט שטיין אין מאַרק מיט פּאָליוועז און דער רבי פלעגט איר אונטערהעלפן פירן דעם האַנדל. מיר פלעגן דעמאָלט בלײַבן אין חדר אָן אַ שטאָך אַרבעט. ויהי היום, אין אַ דינס־טאָג, וועז דער רבי איז אַוועק צו דער רביצין אין מאַרק, לויפן צו אונז אַרײַן אין חדר יינגלעך פון אַ שכנותדיקן חדר מיט אַ געשריי:

— פּערד, בהמות, וואָס זיצט איר? הײַנט איז דאָך שמחת־בית־השאבה!

— נו, טאָ וואָס זאָלן מיר טון? — פרעגן מיר.

— קומט מיט אונז! — זאָגן זיי, און מיר זײַנען אַוועק אויפן שולהויף און — ויקומו לצחק.

דער רבי איז געקומען אַהיים און האָט קיינעם ניט געפונען, איז ער אַוועק אונז זוכן און האָט אונז געפונען אויפן שולהויף.

— וואָס איז פאַר אַ יום־טוב? — פרעגט ער.

אייניער האָט געפּראָוואוט ענטפערן.

— אויב הײַנט איז שמחת־בית־השאבה — זאָגט ער — וועלן מיר באַלד שלאָגן הושענות.

אַז מיר זײַנען געקומען אין חדר אַרײַן, האָט דער רבי אונז געשלאָגן מיט הושענות און מיר האָבן געשריען קול מבשר...

...אין דעם חדר איז מיר געווען גאַנץ גוט, און איך וויס ניט, פאַרוואָס האָט די מאַמע אונז, מיך און דעם ברודער, אָפּגענומען סוף זמן און האָט אונז אַוועקגעגעבן אין תּלמוד־תּורה. מסתּמא וויל זי האָט ניט געהאַט מיט וואָס צו צאָלן שכר־לימוד, און גאָרניט גיין אין חדר — וועל איך דאָך ווערן ווילד. הגם אָפּגעבן קינדער אין תּלמוד־תּורה האָט זיך געראַכנט פאַר אַ דערנידערונג, נאָר בדלות ברירה שאני, וואָרום אונזער לאַגע איז געווען דעמאָלט זייער אַ שלעכטע.

אין תּלמוד־תּורה איז מיר געווען גאָר גוט, וויל לערנען פלעגן מיר זייער וויניק. דער רבי איז געווען אויך אַ שמש אין שול און איז געווען אַ סך צײַט פאַרנומען מיט שול־ענינים, און מיר, די תּלמידים, פלעגן לעבן אַ טאָג.

דער רבי איז געווען זייער אַ הויכער, אַ ברייטבייניקער מיט אַ קליין בערדעלע. ער פלעגט רעדן טאַבאַק צום פאַרקויפן. פון דעם טאַבאַק פלעגט קיצלען אין נאָז און טריקענען אין האַלז. ער איז געווען אַביסל אַ היציקער, אָבער ניט קיין שלעכטער פון נאַטור. די רביצין איז געווען דער קאָנטראַסט פון דעם רבין. זי איז געווען אַ קליינינקע, גאָר אַן אַ גאַל, ווי מען רופט עס אַן. זי פלעגט האַנדלען מיט מילכיקס: קויפן אין דאָרף און פאַרקויפן אין שטעטל. איבערהויפט איר „בריינדעלע" האָט געהאַט אַ נאָמען אויפן גאַנצן כדור־הארץ. פאַר איין קאָפּיקע פלעגן מיר קויפן אַ גאַנץ שיסעלע און מיט ברויט איז עס געווען אַ חיות.

ווינטער פלעגן מיר לערנען בײַ אים אין זײַן אייגן הײַזעלע, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ קיך און איין צימער. ס׳איז געווען אַזאַ נידעריקס, אַז דער רבי האָט געמוזט אינם הײַזעלע גיין אײַנגעבויגן, ניט קענענדיק זיך שטעלן אין דער גאַנצער הויך. וואַרעם איז אין הײַזעלע געווען אַ מחיה. נאָר צײַטנווײַז טשאַדנע און קיין קאָפּווייטאָג האָט אונז ניט געפעלט. זומער אָבער פלעגן מיר אַריבערגיין לערנען אין דער ווײַבערשער שול. אין דער שול פלעגן מיר פּשוט אָפּלעבן. מיר האָבן זיך דאָרט געפילט פרײַ אין אַלצדינג, געלערנט ווייניק, אָבער געשטיפּט, געבראָכן די קעפּ — וויפיל מען האָט געוואָלט. דאָרטן האָבן מיר זיך דערוואוסט פון אַ סך שרעקלעכע זאַכן, פון וועלכע די האָר האָבן זיך אונז געשטעלט קאָפּויר. דהיינו: אַז די מתים קומען אַלע נאַכט אין שול דאַוונען. איין מאָל איז אַ יינגל אַנטשלאָפן געוואָרן און געבליבן נעכטיקן אין שול, האָט ער אַליין געזען, ווי די מתים האָבן געלייענט אין שול, האָבן אויפגערופן צו די עליות פונקט ווי בײַ אונז די לעבעדיקע.

...נאָך און נאָך אַ סך אַזוינע זאַכן האָבן מיר זיך דערוואוסט אין תּלמוד־תורה, ווי שדים, כּת־ליצנים און אַנדערע.

איך דאָרף אײַך זאָגן, אַז דער רבי פון דער תּלמוד־תורה איז גלײַכצײַטיק געווען סײַ דער שמש פון שול און סײַ דער שמש פון חברה־קדישא. אַז ס׳פלעגט שטאַרבן ווער ניט איז אַ רײַכער, פלעגן מיר גיין פאַרן ארון און שרײַען צדק לפניו און אויך תּהילים זאָגן אין שטוב בײַ אים. און ווען ס׳פלעגט זיך מאַכן, להבדיל, אַ חתונה בײַ זײַנעם אַ בעל־הבית, פלעגן מיר העלפן דעם רבין פונאַנדערטראָגן די בילעטן, און אַדאַנק דעם פלעגן מיר שוין זײַן מחותנים אויף דער חתונה. אויף אַ חתונה פלעג איך גאָר אָפּלעבן. איך האָב שוין דעמאָלט אָנגעהויבן ליב האָבן מוזיק, הגם די מוזיק איז באַשטאַנען נאָר פון טענץ... הײַנט שטעלט זיך פאָר, וואָס עס פלעגט זיך אָפּטון, ווען עס פלעגן שפּילן אונזערע כּלי־זמר? און די טענץ? אַ רבינס טאַנץ, אַ סעמעלע, אַ געזעגעניש, אַ גזלן־טאַנץ, אַ היטל־טאַנץ, אַ קאָזאַטשקע, אַ בייגעלע, אַ פראָנקשעז. הײַנט דאָס באַזעצעניש? דאָס רוב זײַנען די ניגונים געווען סקאַרבאָווע, מיט אַ קלאָגעדיקער שטימונג, טאַקע ווי אַ ייד האָט ליב. איך האָב געקענט אויסווייניק זינגען אַלע טענץ. צו מײַן שוועסטער פלעגן קומען

אירע חברטעס טאַנצן, פלעג איך זיי פאַרבייטן „אַ פיגור", וועז ס'האָט אויס־געפעלט, און זיין בייַ זיי אַ טאַפיאָר. חתונות און בר־מינצס פלעגן ברוך־השם ניט אויספעלן און מיר תּלמוד־תּורה־יינגלעך האָבן געהאַט אַ סך פרייַע צייַט.

...איך ווייס ניט די סיבּה, נאָר די מאַמע האָט מיך אַרויסגענומען פון דער תּלמוד־תּורה און האָט מיך אָפּגעגעבן אין אַ בעל־הבּתישן חדר. דער חדר שפּילט אַ גרויסע ראָלע אין מיין לעבן, ווייל אין אים האָב איך אָנגעהויבן אַרויסצואוויזן מיינע פּאַיקייטן צו מאָלערייַ. מיין ערשטע צייכענונג איז געשאַפן געוואָרן דורך אַזאַ צופאַל. איך בין געווען אין כּעס אויף דעם רבינס טאָכטער, האָב איך זי אויסגעמאָלט, ווי זי טראָגט וואַסער אין עמער מיט אַ קאָראָמיסל. איך האָב עס געווויזן אָלע יינגלעך און זיי אָלעמען איז עס געפעלן געוואָרן. מיין צווייטע אַרבעט איז געווען אַ קאַלאַקאָטקע (אַ המן־קלאַפּער) פון האָלץ, אויף וועלכער איך האָב אויסגעשניצט, ווי המן הענגט אויף דער תּליה. אַז דאָס האָט דערזען דער רבי, האָט ער מיר געגעבן אַ חלק און האָט געזאָגט, אַז איך זאָל מער ניט מאַכן קיין געטשקעס... אָט בעסער — האָט ער מיר געזאָגט — קוק זיך גוט צו צו דעם חשן־ואפוד, וואָס איז אויסגעמאָלט אין בית־מדרש אויפן אויוון, אָט דאָס פאַרשטיי איך! אָבער ניט קיין געטשקעס, פרוביר אָקאָרשט נאָך אַמאָל...

בקיצור, שניצן פון האָלץ האָב איך טאַקע אויפגעהערט. דערפאַר, וואָס איז שייך מאָלן אויף פּאַפּיר, האָב איך אים געהערט ווי די קאַץ און האָב זיך געמוסן מאָלן, וואו נאָר ס'איז געווען מעגלעך. איז ניט געווען קיין פּאַפּיר — איז גוט זומער אויף זאַמד און ווינטער אויף שניי.

כּדאי צו געבן אַ כאַראַקטעריסטיק פון דעם רבין. ער איז געווען אַ יחסן — פלעגט גיין אַרום זיך זייער זויבער, אַ בעל־גאווה, אַ פּחדן, אַ האַלבער משוגענער. האָט אַ יינגל ניט געטראָפן ווי צו ענטפערן, פלעגט ער אים שלאָגן מיט דער גמרא איבערן קאָפּ (אָדער מיטן קאָפּ אויף דער גמרא), כאָטש גאָר אומזיסט פלעגט ער ניט שלאָגן. פאַר זיין לעצט געלט פלעגט ער קויפן ספרים און טאַקע גוטע אויך. דערצו איז ער נאָך געווען אַ דאַוונער, אַ חזן.

זומער, אַז עס פלעגן זיך אָנהויבן די הייסע טעג, פלעגט ער אונז לאָזן גיין זיך באָדן, נאָר מיטן תּנאי, אַז מיר זאָלן זיך באָדן, וואו עס איז ניט טיף און אַז מיר זאָלן ניט שווימען. אָבער ניט אָלע מאָל האָט זיך אונז אײַנגעגעבן אויסבאָדן זיך ווי געהעריק איז, ווייל אין שכנות איז געווען אַ שייגעץ יאַשקע, און ער האָט געהאַט אַ הינטל. ווי נאָר מיר פלעגן אַרײַנגיין אין וואַסער, פלעגט ער אָנרייצן אויף אונז זיין הינטל און פלעגט אונז צעטרײַבן. מיר האָבן זיך געקלאָגט פאַרן רבין. איין מאָל, אין אַ הייסן זומערדיקן טאָג, וועז מיר האָבן זיך געקלאָגט פאַרן רבין אויף יאַשקען, גיט ער אַ זאָג: „קומט, קינדער, איך גיי מיט אײַך, ער וועט שוין קריגן בייַ מיר!" איר קענט זיך פאָרשטעלן אונזער שטאָלץ, וואָרום בייַ אונז איז דער רבי געווען אַ מלך בכיפה. און איצט גייט ער מיט אונז לעשות נקמה בגויים. אין דער געשטאָלט

פונם רבין האָבן מיר פֿאַר זיך געזען אַלע גיבורים, וועלכע האָבן געראַטעוועט אַלע יידן אין אַלע צייטן. און כך־הוא: דער גיבור, דאָס הייסט אונזער רבי, איז צוגעגאַנגען צום ברעג טײַך, אַרומגערינגלט מיט זײַן מחנה חיילות און מיר האָבן זיך געמוטשעט אויסטון. ס׳איז שטיל. ניטאָ קיין יאַשקע, ניטאָ קיין הינטל. אַ גויאישע הצלחה — טראַכטן מיר — גראָדע הײַנט איז ער ניטאָ. איצט האָט זיך אַזוי געוואָלט זען די מפלה פון המנען, ווי ער וועט ווערן „ימח". פֿלוצים, אַז דער רבי האָט שוין געהאַט אויסגעטאָן אַלץ, וואָס ס׳האָט באַדעקט זײַן הייליקן גוף און האָט געמוטשעט גיין אין וואַסער צוזאַמען מיט אונז, שפּרינגט אַרויס יאַשקע, וועלכער האָט זיך משמעות באַהאַלטן, און האָט געוואַרט ביז דער רבי וועט זיך אויסטון און טוט זיך אַ לאָז מיט זײַן הינטל אויף אונז. מילא מיר, מישטיינס געזאָגט: אונזערע קליידער אין די זומערדיקע היצן? דער אַרבע כנפות מיט די הייזלעך — און דער טואַלעט איז פֿאַרטיק. אָבער דער רבי? דער רבי האָט, לא־עליכם, באַווײַזן מער ניט ווי אַרויפּכאַפּן אויף זיך דעם גרויסן טלית־קטן און, להבדיל, די תּחתונים מיט די איבעריקע מכשירים האָט ער געכאַפּט אין די הענט און געפֿלויגן מיט אַ געשריי פון אַ לייב: יידן, ראַטעוועט! אין שטאָט אַריין, הגם דאָס הינטל האָט אים מער שוין ניט נאָכגעיאָגט.

פון דעמאָלט אָן איז בײַ אונז געווען אָנגענומען, אַז דער גוג־ומגוג איז נאָך שטאַרק און אַז דער שארית עמלק איז נאָך ניט אויסגעמעקט. נאָך דער מעשה איז שוין דער רבי מיט אונז מער ניט געגאַנגען.

בײַ דעם רבין האָב איך אָנגעהויבן צו לערנען לקח־טוב און גמרא פון די גרינגערע מסכתות. מיין מאָלערײַ האָב איך ניט פֿאַרלאָזט. נאָר קיין גרויסע באַדײַטונג האָט מען איר ניט צוגעגעבן, דאָס הייסט מײַנע קריטיקער (די יינגלעך) האָבן זיך ניט שטאַרק אינטערעסירט מיט מײַנע צייכענונגען. דאָס האָט געהאַט אַ ווירקונג אויף מיר און איך האָב שוין ניט אַזוי אָפט געצייכנט. זומערדיקע צײַט זײַנען מיר געווען שטאַרק פֿאַרנומען מיט פֿלערליי „אַרטעלן" — צו רײַסן אוגערקעס, מערעלעך, מאָן און שפּעטער עפּל, באַרנעס, כאָטש דאָס אַלץ האָט געקאָסט זייער ביליק, נאָר קיינער פון אונז האָט ניט געהאַט קיין איבעריקע קאָפּיקע אויף צו קויפן דאָס אַלץ.

ווינטער איז פֿאַר אונז קינדער געווען אויך אינטערעסאַנט. דאָס גיין פון חדר בײַנאַכט אַהיים! בײַ אונז פלעגט מען לערנען ביז 9־10 אַזייגער בײַנאַכט. אין דאָס רוב חדרים איז געווען אײַנגעפֿירט, אַז די קינדער גייען אַהיים מיט געזאַנגען און פּויקן. עטלעכע קינדער זינגען פֿאָלקסלידער און דאָס פּײַקל באָמבּעט אונטער... יעדער חדר האָט געמוזט האָבן אַ פּויק, וועמען ניט האָט דער חדר אויסגעזוכן ווי אַ פֿאָלק אָן אַ פּאָן. די פּויק פלעגט געשאַפֿן ווערן ניט גאָר פּראָסט. פריער פון אַלץ האָט מען געמוזט קריגן אַ זיפּ, דערנאָך אַ פּענ־כער, אָנציען עס גלאַט אויף דעם פּוסטן רעמל פון דער זיפּ, וואַרטן ביז עס ווערט גוט טרוקן און אָט אַזוי ווערט פֿאַרטיק די פּויק. די זיפּ האָב איך צוגע־

לאָטכענט בײַ דער מאַמען. אָבער וואו נעמט מען אַ פּענכער? דאָס איז פאַר מײַן קעשענע געווען צו שווער, ווײַל אַ פּענכער האָט געקאָסט 4 גראָשן. נאָר נויט ברעכט אײַזן. איך בין געגאַנגען עטלעכע אָונטן צו אַ קצב און האָב אים צוגעלײַכט צו זײַן אַרבעט און דערפאַר האָב איך באַקומען דעם פּענכער.

איין מאָל האָט זיך אונז פאַרגלוסט ניט צו גיין אין חדר. אָבער וואָס טוט מען? איז איינער — און דאָס איז געווען מיין ברודער — געפאַלן אויף אַ סברה. אויפן הויף פון חדר איז געווען אַ קלייט און אין קלייט איז געשטאַנען אַ הויכער לייטער. זאָגט מײַן ברודער: „לאָמיר הינט בײַנאַכט ניט קומען אין חדר און מאָרגן וועל איך שוין פאַרענטפערן".

אויף מאָרגן האָט דער רבי אונז געפרעגט: „וואָס איז די מעשה מיט אייך, מײַנע שיינע יידן?" דאָ טרעט אַרויס מיין ברודער און מיט אַ טאָן פון שרעק, אַזש דער רבי האָט זיך איבערגעשראָקן, האָט ער געזומען דערציילן, ווי גייענדיק פאַרבײַ דער אָפענער טיר פון קלייט, האָבן מיר דערזען אויפן לייטער קריכן אַרום, אַרויף און אַראָפּ, שדים און די כת־ליצנים, לאַנגע און דינע ווי שטרוי, אין שוואַרצע צילינדערס און אין פראַקן, בײַ יעדן אַ לאַנגער עק און הינערשע פיס. אַלע עדות האָבן באַשטעטיקט זײַנע רייד, און איך האָב געשוואוירן בײַם לעבן פונם רבין. קיינער, און בתוכם דער רבי, איז ניט געווען מסופק אין דער מעשה פון מײַן ברודער. נאָך דעם האָבן מיר שוין היפּשע נעכט דורכגעלאָזט און ניט געגאַנגען אין חדר (מיר האָבן כלומרשט מורא פאַר שדים) און די צײַט בעסער אויסגענוצט אויף גליטשן זיך אָדער גלאַט אַזוי ברעכן די קעפּ, וואו עס מאַכט זיך נאָר.

אין אונזער שטעטל איז נאָך עד־היום ניטאָ קיין וואַסערלייטונג, און וואַסער נוצט מען פון אַ ברונעם אָדער פון אָזערע. דער רבי פלעגט נוצן ברונעם־וואַסער, אויף אַ סאַמאָוואַר אָבער, וועלכן מען וואָלט שטעלן צוליב אַ גאַסט אָדער יום־טוב נאָכן שלאָף, פלעגט מען נעמען אָזערע־וואַסער. בײַ אונז, קינדער, איז געווען אַ גאַנצער יום־טוב, וען די רביצין פלעגט אונז בעטן ברענגען אַן עמער וואַסער פון ברונעם. די עקספּעדיציע נאָך וואַסער פלגט תּמיד באַשטיין פון דרײַ יינגלעך: צוויי — אויף צו טראָגן דעם עמער וואַסער אויף דער ווילקע און אַ דריטער אַלס אַן אַסיסטענט, טאָמער וועט איינער מיד...

אין דעם חדר האָב איך זיך פלײַסיק געזומען צום צייכענען, ווײַל אויף מײַן מאָלערײַ האָבן זיך געפונען בעלנים. איך האָב געמאָלט קיסרים, קאָזאַקן אויף פערד, איבערהויפּט האָב איך געשניצט מזרחים. געצאָלט האָט מען פאַר מײַנע אַרבעטן מיט קנעפּלעך, ווײַל קיין געלט האָט קיינער פון די חדר־יינגלעך ניט געהאַט, און אויב ווער ניט איז האָט יאָ געהאַט, האָבן זיך געפונען מער וויכטיקע זאַכן אויף צו פאַרטון דאָס געלט. איך האָב די קנעפּלעך פאַר־קויפט און געזומען אַ קאָפּיקע פאַר זעקס שטיק, אַן אַנדערש מאָל נאָך טײַערער (וען אַ יינגל האָט געדאַרפט האָבן קנעפּלעך אויף אָפּצושפּילן זיך

צוריק). נאָר אינגיכן האָט זיך געפונען אַ יינגל, אַ קאָוונער, וועלכער איז געווען דאָ צו גאַסט בײַ אַ זיידן. ער פלעגט פשוט גנבענען געלט און קויפן בײַ מיר מיינע פּאָרטרעטן און צאָלן צו דרײַ גראָשן און צו פיר גראָשן פאַר אַ שטיק. איך האָב אָפּגעלעבט. איך האָב געהאַט פאַר וואָס צו קויפן פּאַפּיר און בלײַפעדערס.

איך האָב מײַנע פּאָרטרעטן געמאָלט נאָר אין פּראָפיל, ווײַל אַן־פּאַס האָב איך נאָך ניט געקענט. די ליפּן און די באַקן פלעג איך מאַכן רויט און די אויגן בלוי. עס דערקלערט זיך מיט דעם, וואָס איך האָב געקראָגן אַ בלײַ־פעדער רויט און בלוי. די קונסט פון מאָלן אין פּראָפיל האָב איך געמוען אָט פון וואָס: בײַ דער מאַמען אין שופלאָד האָב איך געפונען אַ לײַדיק פּעקל פון ציקאָריע, וואָס זי האָט אַמאָל געהאַט געקויפט אויף שבועות (שבועות איז אַ מינהג צו טרינקען קאָפע אָדער ציקאָריע). אויף דעם פּעקל איז געווען אַ שטאַמפּ, אַ מעדאַל, וואָס עס האָט געקראָגן די פאַבריק. מיר דוכט, אַז דאָס איז געווען דער פּאָרטרעט פון פּראַנץ יאָסיפן. און איך האָב זיך געמוען מאָלן דעם פּאָרטרעט. אינגיכן, איך געדענק שוין ניט דורך וואָס פאַר אַ צופאַל, האָב איך אויסגעמאָלט אַ צורה אַנטקעגן, דאָס הייסט אַן־פּאַס. איך האָב פון מײַן אַרבעט געקראָגן גרויס התּפּעלות און איך בין אַרומגעלאָפן ווי אַ צעמישטער. איך האָב אַלעמען געוויזן דעם פּאָרטרעט און איך האָב זיך געפילט, ווי איך שוועב אין דער לופט, מיט אַ קאָפּ העכער פון אַלע יינגלעך. אַזוי אַרום דרייענדיק זיך איבערן שטאָט, בין איך פאַרקראָכן צו אַ באַקאַנטן שייגעץ. זײַן מוטער פלעגט אונז וואַשן גרעט, שבת אַראָפּנעמען די לײַכטער און וויי־טער הייצן די הרובֿעס. זי פלעגט אים מיטנעמען מיט זיך, און אַזוי אַרום בין איך מיט אים געווען באַקאַנט. ער איז געגאַנגען אין שול, אים האָב איך גלײַך באַוויזן מײַן נײַע אַרבעט. ער האָט אַ קוק געטאָן און האָט זיך אויס־געלאַכט פון מיר און פון מײַן קונסט און האָט מיר באַוויזן אַ לאַנד־קאַרטע און האָט זיך באַרימט, אַז ער אַליין האָט זי געצייכנט. דערהויפּט האָבן מיך איבערראַשט די בערג און דאָס וואַסער מיט דער בלויער פּאַרבֿ פון אָקוואַרעל, פון וואָס איך האָב נאָך בײַ אַהער ניט געוואוסט. איך בין אַוועק פון אים אינגאַנצן אַ צעדרײפּעטער. זײַן גיין אין שול און זײַן מאָלערײַ דאָרט האָבן מיך אינגאַנצן מטושטש געמאַכט. איך האָב אָפּט געמוען טראַכטן וועגן דעם שייגעץ, וואָס זײַן מאַמע איז אַ וועשערין, און איך האָב אים פּיינט געקראָגן ווי אַ חזיר, ווײַל ער האָט מיך אויסגעלאַכט אינגאַנצן. דערצו האָב איך אים מקנא געווען, וואָס ער קען שוין אַרבעטן מיט אָקוואַרעל און קען מאַכן בערג און ימען.

איך האָב זיך געמוען נאָך מער צו מײַן אַרבעט: קיסרים, געגנעראַלן, קאָזאַקן אויף פערד און איך האָב פאַרפירט דאָס געשעפט נאָך גרעסער. מײַן מאַמע איז געווען ניט צופרידן מיט מײַן מאָלערײַ און פלעגט זיך שטאַרק בייזערן אויף מיר און פלעגט אָנרופן מײַן אַרבעט געטשקעס.

דערווײַל איז די פּרנסה, ווי עס ווײַזט אויס, געווען גאָר שוואַך, און די מאַמע האָט ניט געקענט צאָלן קיין שכר־לימוד פאַר אַלע אירע יינגלעך, האָט זי באַשלאָסן: דער עלטערער וועט לערנען אין בית־מדרש און איך וועל דער־ווײַל זײַן אין דער היים, דאָס הייסט גאָרניט טון.

2. פון חדר ביז דווינסק

אָט בין איך אָפּגעריסן געוואָרן פונם חדר. איך בין געוואָרן גאָר אַ פּרײַער מענטש. פון אין דער פרי ביז בײַנאַכט אַרומגעלאָפן, אַרומגעגאַנגען, געבאָדן זיך, געשפּילט מיט נאָך ליידיקגייער אין „קראַדענאַיַ פּאַלאָטשקאַ". אַן אָפּגעריסענער, אַן אָפּגעשליסענער, אַ הונגעריקער און דאָך ניט פאַר־וואָרפן מײַן מאָלערײַ. די מאַמע האָט זיך אַרומגעזען, אַז אַזוי איז גאָרניט קיין תּכלית, האָט זי מיך אָפּגעגעבן אין „פריכאָדסקאָיע אוטשילישטשע". צאָלן דאַרף מען דאָך ניט און דערווײַל וועט מען פון מיר פּטור ווערן און פון מײַן מאָלערײַ מיט קוילן אויף די וועגנט. אין שול האָב איך זיך פון אָנהויב געלערנט ניט גאָר גוט, ווײַל איך האָב ניט געקענט ריידן קיין רוסיש און האָב ניט פאַרשטאַנען, וואָס דער לערער דערקלערט. שפּעטער אַפּיסל האָב איך זיך גענומען אויסבעסערן און איך בין אַריבער אין דער קרײַזשול (אויעזדנאָיע אוטשילישטשע), נאָר באַלד האָב איך אויפגעהערט צו גיין, ווײַל איך האָב ניט געהאַט קיין שטיוול און קיין רעכטן סורדוקל און דערהויפּט דערפאַר, וואָס מען האָט געדאַרפט צאָלן עטלעכע רובל אַ יאָר, וואָס די מאַמע האָט ניט געקענט.

איך האָב זיך צוריק געמוטשעט צו מײַן אַרבעט. איך האָב באַשלאָסן צו מאַכן אַ גרויסן פּאָרטרעט אויף דרײַ צונויפּגעקלעפּטע בויגנס פּאַפּיר. אַ קרע־מער האָט מיר געבאָרגט דאָס פּאַפּיר (וואָס האָט אַנגעטראָפן 3 גראָשן) און איך האָב אויסגעמאָלט אַ גרויסן קיסר אין אַ רויטן מונדיר מיט בלויע הויזן, אַ בלויע לענטע און מאָדנע מעדאַלן מיט אָרדנס, וועלכע איך האָב געשאָפן אין מײַן פאַנטאַזיע. איך האָב געמאַכט אַן אסיפה פון מײַנע באַקאַנטע חברה־לײַט און די אסיפה האָט באַשטימט: היות אַז פאַרקויפן דעם פּאָרטרעט איז אוממעגלעך, ווײַל ס׳זײַנען ניטאָ קיין רײַכע קויפערס, לכן זאָל מען דעם פּאָרטרעט אויספּלעטן צו גראָשן אַ פּלעט. און כך־הווא. מען האָט געפּלעט פאַרנאַכט אין בית־מדרש, אין קלײַזל, און דער, ווועלכער ס׳האָט געוואונען, האָט געמוזט דערלייגן ביז אַ גילדן.

בקיצור, איך בין געוואָרן אַ ראָטשילד, און קורח איז געווען אַ הונט קעגן מיר. דאָס גאַנצע שטעטל האָט געריידט וועגן מיר און דער נאָמען יודקע ציפּע משה־גרשונס איז געווען בײַ אַלעמען אין די מײַלער. נאָך דעם האָב איך געקראָגן אַ באַשטעלונג מאַכן אַ פּאָדערבלאַט צו אַ פּנקס פון חברה „קנה בינה". דער מקח איז געווען ניט וויניקער פון 15 קאָפּיקעס. דער פּאָדער־

בלאַט איז אַרויס שיין, צאַצקעדיק און וועגן מיר האָט מען גענומען ריידן אין דווינסק.

און געשען איז עס אַזוי: אונזער אַ שטעטלשער ייד איז געווען אַן איידעם אין דווינסק, זײַן שווער האָט זיך געפרופן דער גרויסער קינסטלער. ער איז געווען אַ מאַלער. ער פלעגט שרײַבן שילדן, מאָלן וועגט, פּאַרקעט, בריקן און דס"גל. אין דער צײַט האָט ער געהאַט אַ געווײַנטלעכע פּאַרבערײַ אין שטאָט און אויפן באַן. ווען אָט דער „קינסטלער" האָט דערהערט פון זײַן איידעם וועגן דעם גראָטענעם יינגל, דאָס הייסט וועגן מיר, האָט ער געבעטן, אַז ער זאָל ריידן מיט מײַן מאַמען, אַז איך זאָל צופּאַרן אין דווינסק אויף אַ פּראָבע.

דווינסק איז פון אונזער שטעטל 25 ווײַרסט. מען פּאָרט מיט פערד אויפן שאָסיי. געווען איז עס אלול־צײַט. די מאַמע האָט פונם לעצטן אָפּגע־צאָלט פאַר דער פור און נאָך מיטגעגעבן מיר אַ קופּערנע קאָפּיקע אויף וועג־הוצאות מיט אַביסל טרערן דערבײַ. אַלט בין איך דעמאָלט געווען אַן ערך 13־14 יאָר.

איידער איך וועל דערציילן פון די דווינסקער געשעענישן מיט מיר, וועל איך געבן די כאַראַקטעריסטיק פון די מענטשן, צו וועלכע איך בין אָנגעקומען.

דער מאַלער אַליין איז געווען אַ פּאַרבערענטער חסיד, האָט פיינד געהאַט אַ מתנגד ווי צען חזירים, אַ מפונק ביזן בײַן. אַ גרויסער איבערקלײַבער אין הלכת אכילה. האָט ליב געהאַט, מען זאָל פאַר אים קאָכן אין באַזונדערע טעפּעלעך און טאַקע וואָס בעסערס. האָט ניט פײַנד געהאַט אַ נישקשהדיק ביסל י"ש. ניט קיין נאַרישער ייד, אַן ערלעכער מאַן. פלעגט זיך שטעלן איידל בײַ אַ נדבה און וויפיל ס׳איז מעגלעך געווען — מיטפילן אַן אָרעמאַן. נאָר צײַטנווײַז אַ טירוף. ער האָט געהאַט אַ נאַטור אויסציען זיך אויף דער קאַנאַפּע און קיינעם ניט לאָזן דורכגיין איבערן שטוב, מיט די ווערטער: „די שדים טראָגן זיך אַרום! טאָמער האָב איך זיך צוגעלייגט אַ ווײַלע און וויל הערן, צי טוט מיר ניט וויי אַ בײַן — איז פון זיי קיין אָרט ניטאָ". מען קען זיך פאָרשטעלן, וואָס פאַר אַ חולה ער איז געווען! האָט אים עמעצער אָנגעריט דעם כבוד, האָט ער יענעם אויסגעצאָלט אַווי, אַז יענער פלעגט פון אים אַנטלויפן פאַר דרײַ מײַל. אַ וויב האָט ער געהאַט ניט קיין שיינע, אַ בלינדלעכע, אַ קלוגע מיט אַ מײַלכעלע, אַ יחסנטע, אַ מלמדס אַ טאָכטער. פרײַנד האָט זי געהאַט זייער רײַכע. זייער עלטערע טאָכטער, שוין ניט קיין יונגע און ניט קיין שיינע, נאָר אַ מויל — פּעך און שוועבל; די יינגערע טאָכטער — אַ מיידעלע פון אַ יאָר צוועלף, אַ שיינינקע און אַ קלוגע, אַ לעבעדיקע, און דער טאַטע האָט זי זייער ליב געהאַט.

איצט אַ קורצע כאַראַקטעריסטיק פון זיך זעלבסט. איך בין געווען אַ מתנגד פון דער היים, דאָס הייסט געדאַוונט ניט אין אַ חסידישן מנין. אַ

שעמעוודיקער, ניט האלט געהאט צו עסן, אז עמעצער זעט, האלטן זיך אן א זמיט, ציטערן פאר יעדן, וועלכער וויזט מיר ניט קיין גוטע מינע. אט אזא בין איך אנגעקומען קיין דווינסק.

אז איך בין ארײן צום מאלער אין שטוב, איז ער ניט געווען אין דער היים. די פרויען האבן מיך געפרעגט, ווער איך בין, און אז איך האב זיי געענטפערט, האבן זיי מיר געגעבן א שיסעלע זויערמילך מיט ברויט, אז איך זאל זיך אביסל אפעסן פון וועג און אליין זיך געשטעלט קוקן אויף מיר. דאס איז געווען גענוג, אז איך זאל זיך ניט צורירן צום עסן. אין אנהויב האט מען מיך א פאר מאל געבעטן עסן, דערנאך האט די עלטערע טאכטער אפגערוקט פון מיר דאס שיסעלע מיט דער זויערמילך און אליין אויפגעגעסן. איך בין געווען זייער הונגעריק, נאר איך האב פאר קיין פאל ניט געקענט עסן בשעת מען שטייט און מען קוקט אויף מיר.

בינאכט איז געקומען דער מאלער. זײן ערשטע פראגע איז געווען, צי האט מען מיר געגעבן עסן. אז מען האט אים געזאגט, אז איך האב ניט געגעסן, האט ער מיך אנידערגעזעצט לעבן זיך מיר זאלן ביידע עסן. אז ער האט דערזען מײנע הכנות, ווי איך נעם דעם לעפל און לייג אים צוריק אין מעלער, האט ער אויף מיר געגעבן א געשריי אויפן חסידישן אופן אזא ווארט, אז דער לעפל איז ארויסגעפאלן בײ מיר פון די הענט. דא האט זײן ווײב צוגעגעבן: „וואס איז דאס פאר א תרחל? פון וואנען האט ער זיך אויסגע־קראצט?" די אטעסטאציע איז פאר מיר שוין געווען צו פיל און איך האב זיך שוין מער ניט צוגעריט צום עסן און זיך געלייגט שלאפן ניט קיין געגעסענער. אזוי האב איך זיך געמוטשעט א פאר טעג און אויפן דריטן טאג, אז דער מאלער איז אוועק דאונען, בין איך ארויס אין גאס און געקויפט א פאר קוכנס פאר דער קאפיקע, וואס די מאמע האט מיר געגעבן אויפן וועג. אפגעגעסן, געגומען די פיס אין די הענט און הידאַ — צוריק אהיים.

איך בין געווען אויסגעהונגערט, אויסגעמאטערט און איך בין פארנאכט צו קוים־קוים געקומען אהיים. אז איך בין ארײן אין שטוב און די מאמע האט מיך געפרעגט: „וואס זעסטו אזוי שלעכט אויס? וואס האט מיט דיר געטראפן?" האב איך זיך פארכליפעט און ניט געקענט אויסריידן קיין ווארט. דאן זאגט מיר די מאמע: „האב קיין מורא ניט! מער וועסטו אהין ניט פארן". און איך האב זיך באַרואיקט. איך בין שוין ניט מער אין דער פרעמד. קיינער אינטערעסירט זיך ניט, צי האב איך געגעסן צי ניט, מען קוקט מיר ניט אין די אויגן און מען לאכט ניט פון מיר.

איך האב זיך געגומען צו מײן אלטער ארבעט — מאלן קיסרים. אזוי ווי אין חדר בין איך ניט געגאנגען, האט מיך מײן ברודער געגומען צו זיך אין בית־מדרש, וואו ער האט געלערנט. איך פלעג גיין אהין אין אוונט. נאר לער־נען פלעג איך אן אפעטיט. אין איין פרט איז געווען אינטערעסאנט. ס׳איז שוין געוועןווינטער. דער שמש פלעגט אויסהייצן א גרויסן אויוון, צומאכן

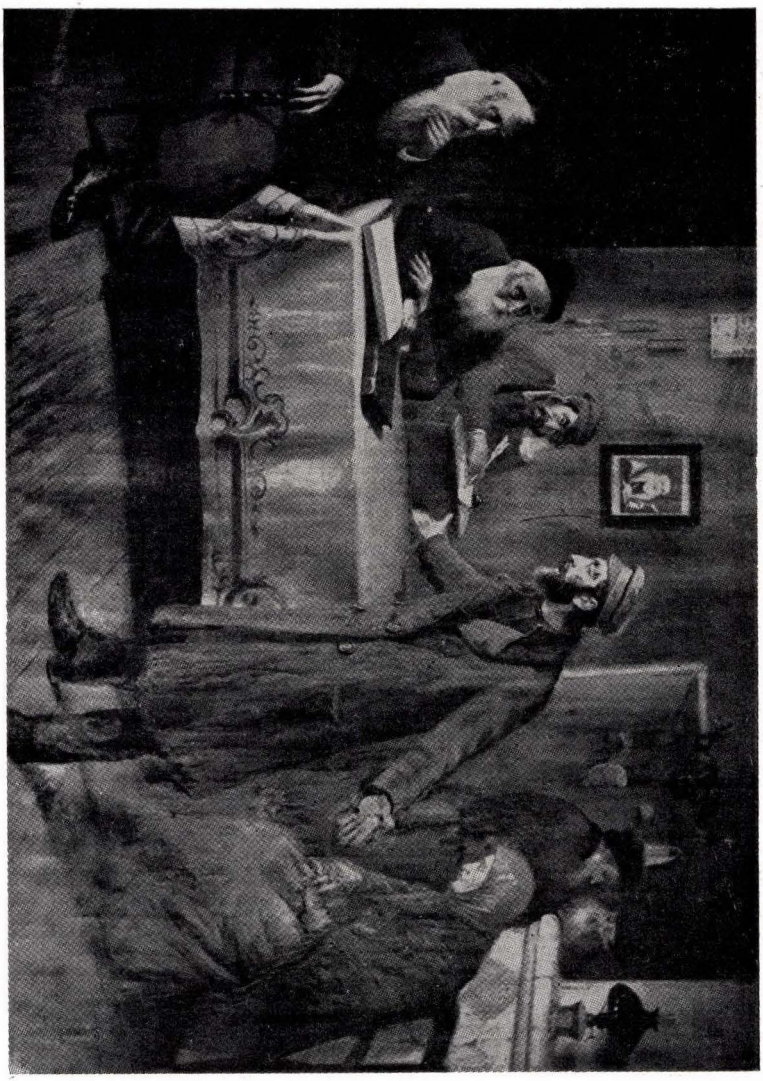

„מיר לעבן" — לעם שרויבן

דעם קוימען און אַ ווילע אַרויסגיין. דאָן פלעגן מיר אַנלייגן פול דעם אויוון מיט בולבעס און באַקן זיי. בײַ אונז איז דאָס געווען דער בעסטער מאכל אין דער וועלט. שלעכט איז געווען, ווען פלוצלינג קומט אַרײַן דער שמש און כאַפט אונז בײַם קנעפל. ער פלעגט אָנפאַלן אויף אונז און קאָנפיסקירן די בולבעס. ווען ווער פון אונז וואָלט פרואווען פראָטעסטירן, פלעגט ער זיך ניט פויל מכבד זײַן יענעם מיטן רימען. מאָלט אײַך, אַז מיר פלעגן זיך אָפרעכענען מיטן שמש. פאַר די געגזלטע בולבעס פלעגן מיר בײַ אים אַרויסשלעפּן די שטיקלעך יאָרצײַט־ליכט, פלומרשט אויף צו לערנען.

איך בין געווען איינער פון די הויפּט בולבע־אַקציאָנערן, ווײל איך האָב פון צײַט צו צײַט געלייזט פאַר מיינעם אַ פּאָרטרעט. איך פלעג קויפן אַ גאַנצן טאָפּ בולבעס פאַר אַ פּײַעם און זיך טיילן מיט די קלויזניקעס, וועמען עס האָט אויסגעפעלט אַ טאָג (די קלויזניקעס פלעגן עסן טעג בײַ די בעלי־בתים, נאָר אָפט פלעגט זיי אויספעלן טעג און זיי פלעגן שטילן זייער הונגער מיט מײַנע בולבעס).

ס׳איז כדאי צו דערמאָנען איינע פון די לוסטיקע המצאות אין קלויז. אַז אַ קלויזניק פלעגט אַנטשלאָפן ווערן, זיצנדיק בײַ דער גמרא, פלעגט מען אים אַרײַנלאָזן אַ פּימפּער אין נאָז. דער פּימפּער איז באַשטאַנען פון אַ צו־נויפגעדרייט פּאַפּירל, דעם דינעם שפּיץ פון ווועלכן מען פלעגט אַרײַנשטעקן דעם אײַנגעשלאָפענעם אין נאָז און אונטערצינדן. איר קענט זיך פאָרשטעלן זײַן אויפכאַפן זיך ניט טויט, ניט לעבעדיק.

אינטערעסאַנט איז געווען אַרײַנצוגיין צו אונז אין קלויז פרײַטאָג בײַטאָג. די קלויז פלעגט פרײַטאָג פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ ווארשטאַט. אין איין ווינקל, אויף אַ באַנק, זיצט אַ קלויזניק דעקאָלטירט פון פּיאַטע ביז דעם פּופּיק און לאַטעט די אינציקע פּאָר הויזן, ווועלכע ער פאַרמאָגט. אַ צווייטער לאַטעט זײַן צערייסענע זשופּיצע. אַ דריטער באַטראַכט מיט אַ פילאָסאָפישן קוק זײַנעם אַ שטיוול, ווועלכער האָט געעפנט זײַן פּיסק אאַז״וו. אַלע זײַנען דערבײַ לוסטיק: דער דערציילט אַ גלײַכוואָרט, דער דערציילט מעשות פון די „טעג״, וואו ער עסט, דער אַנדערער — פון די „טעג״, ווועלכע ס׳פּעלן אים אויס...

איין מאָל, קומענדיק אַהיים פון בית־מדרש, דערזע איך אַ פּור שטייט פאַר אַ הויז. מיר האָט אַ קלאַפּ געטאָן דאָס האַרץ. און ניט אומזיסט: ס׳ווײַזט זיך אַרויס, אַז אין פּור זיצט מײַן געוועזענער בעל־הבית, דער מאָלער פון דווינסק. איך האָב גלײַך פאַרשטאַנען, אַז ער איז געקומען נאָך מײַן נשמה. און כך־הווא. אין דער פרי קומט אַ שליח נאָך מײַן מאַמען. מען בעט זי ניט אַנדערש קומען צוזאַמען מיט מיר צו אים, צום מאָלער, הייסט עס. פון אָנהויב האָט די מאַמע ניט געוואָלט, נאָר דערנאָך האָט מען זי איבערגערעדט. מיר זײַנען געקומען אַהין און געפונען דאָרט אַ גאַנצן עולם, וועלכער האָט געגומען אײַנרײַדן און צוריידן אונז, אַז דאָס איז פאַר מיר פּשוט אַ גליק, און עס קען נאָך זײַן, אַז גאָט וועט געבן מזל, וועט מען מיר געבן פאַר אַ כּלה זײַן

יינגערע טאָכטער, דאָס שיינינקע מיידעלע. הגם מען האָט דאָך מער ניט ווי געלאָכט, נאָר איך האָב זיך פאַרשעמט און איך בין רויט געוואָרן ווי אַ בורעק. איך האָב געוואָלט אין דער רגע אַנטלויפן צוריק. נאָר מען האָט שוין מיך ניט אַוועקגעלאָזט און מען האָט שוין געזומען אויסאַרבעטן די באַדינגונגען. ס׳איז געשלאָסן געוואָרן אַזאַ אָפּמאַך: ער נעמט מיך צו זיך אויף פּיר יאָר, זײַן עסן, זײַן קליידונג. נאָך די פּיר יאָר דאַרף ער מיר אַרויסגעבן מזומנים 50 רובל. אויב איך וועל וועלן בלײַבן בײַ אים וויייטער, דאַרף ער מיר געבן פאַר יעדן יאָר 100 רובל. צוליב דער שמחה האָט מען געזומען אַביסל בראָנפן און מיר האָט מען געגעבן אַ שטיקל לעקעך. דער מאַמען האָט ער אָנגעזאָגט, אַז אויף מאָרגן פרי דאַרף איך זײַן גרייט צו דער רײַזע.

די מאַמע איז געזעסן דורך דער נאַכט און האָט מיר אויפגענייט אַ היטל, דאָס הייסט געזומען אַן אַלט היטל, איבערגעניצעוועט אויף דער אַנדערער זײַט, אונטערגעקלאַפּט מיט וואַטע, אָנגעכלאָבוטשעט מיר אויפן קאָפּ און פאַרטיק. אַי וואָס — איך בין דאָך אַ באָרוועסער? האָט מען צוגענומען גאָר דעם עלטערן ברודערס פאָר שטיוול מיט די אויסגעקרימטע קנאַפלעך, אָנגעלייגט אינעווייניק שטרוי — און אָט האָב איך שטיוול אויך. איך בין געוואָרן אויס־געקליידט פון קאָפּ ביז די פיס. אויף מאָרגן גאַנץ פרי האָט מען מיך אײַנגע־וויקלט אין אַ פויערשן פּעלץ, אײַנגעפּאַקט אין שליטן און — הידאַ! אין אָונט זײַנען מיר געקומען מיט מזל קיין דווינסק.

3. אַרבעט, ליבע און שטרעבונג

אין דווינסק זײַנען מיר געקומען גלײַך צו וועטשערע. מיר איז געווען זייער ביטער צו זיצן צוזאַמען מיט אַלעמען בײַם טיש און עסן, נאָר מײַן בעל־הבית האָט מיר געלייענט אַזאַ לעקציע אויף זײַן חסידישן אופן, אַז איך האָב זיך געמוזט אונטערגעבן.

גלײַך אויף מאָרגן האָט ער מיר געלאָזט אַן אַרבעט און אַליין איז ער אַוועק אויף אַ גאַנצן טאָג. אַז ער איז געקומען און האָט געזען מײַן אַרבעט, האָט ער געזאָגט, אַז עס איז ניט גאָר גוט, נאָר אַז איך זאָל זיך נעמען פלײַ־סיקער צו דער אַרבעט, וועט פון מיר אַרויס אַ כלי. איך דאַרף נאָר דערצו אַרויסוואַרפן פון מײַן קאָפּ מײַנע „מענטשעלעך" און ניט פאַרנעמען זיך מיט „כודאָזשעסטוועס". „כודאָזשניקעס — האָט ער געזאָגט — זײַנען פיאַניצעס, אָרעמע לײַט און שטאַרבן פון סוכאָטקע אָדער זיי ווערן משוגע". פון וואַנען ער האָט דאָס אויסגעקראַצט, ווייס איך ניט, נאָר אויף מיר האָבן זײַנע רייד געמאַכט אַן אײַנדרוק. אַביסל האָב איך פאָר אים מורא געהאַט אויך, וואָרום ער פלעגט זיך שטאַרק בייזערן, וועז מען פלעגט אים ניט הערן.

מײַן פאַרגעניגן איז געווען, וועז ער פלעגט אַוועקגיין צוליב זײַנע גע־שעפטן, און די איבעריקע פון שטוב זײַנען געווען פאַרנומען אין קיך. דאָן, וועז איך פלעג בלײַבן מאָלן די שילדן, פלעגט זיך לעבן מיר צוזעצן די

יינגערע טאָכטעֿר, מיר פלעגן ריידן, דערציילן איינער דעם אַנדערן מעשיות. זי האָט ליב געהאַט צו שטיפן. איין מאָל האָט זי אַזוי געשטיפט און געשטערט מיר צו אַרבעטן, אַז איך האָב זי געמוען אין מײַנע הענט, אַוועקגעלייגט און כלומרשט אָפּגעשמיסן. זי האָט בשעת מעשה ליבלעך געלאַכט. איך בין געוואָרן עכּעס צעטערעמפּלט פון יענער צײַט אָן. ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, איז עס געווען אַ התחלה פון אונזער ראָמאַן, הגם איך בין דאָן געווען גאָר יונג און זי נאָך יינגער. דער ראָמאַן האָט געקענט אומבײַטן מײַן לעבן. איך וואָלט מיט דער צײַט געוואָרן אַ טאַטע, דערנאָך אַ זיידע, אָבער ווײַט ניט קיין קינסטלער. איר וועט זען ווי אַלץ האָט זיך אויסגעדריבלט און איך בין אַרויס אַ קדוש וטהור. נאָר אין יענער צײַט האָבן מיר זיך זייער אָפט געשפּילט צאָמען, געראַנגלט זיך און געפילט, אַז אונז איז עפּעס אַנגענעם, ווען מיר זײַנען צוזאַמען.

דער בעל־הבית האָט זיך צוערשט געמוען מצֿכן פון מיר אַ חסיד. אַנשטאָט צו גיין נאָך דער אַרבעט שפּאַצירן מיט די אַרבעטס־יינגלעך, פלעג איך גיין צו מנחה אין שול און בלײַבן דאָרטן ביז מעריב, הערן ווי מען לערנט כּאַרן עולם „עין יעקב". שבת פלעג איך זיצן אַ גאַנצן טאָג אין שטוב און לערנען עולם מוסר־ספרים (מײַן בעל־הבית האָט געהאַט אַ גאַנצן אַלמער מיט מוסר־ספרים און אַ טײַערן ש"ס), אַז ער האָט דערזען, אַז איך בין ניט קיין „פּיסטיאַק", האָט ער מיך געמוען פירן צו חסידיש, דאָס הייסט הערן ווי מען חזרט איבער, וואָס דער גוטער ייד, דער רבי, זאָגט אָדער דרשנט. פאַרן שלאָף האָט ער מיך געוויס לייענען פאַר אים קאַפּיטלען פון תנ"ך. ער כּלעֿט גיך אײַנשלאָפן. איך פלעג דאָן פאַרזעצן מײַן אַרבעט פון מאָלן שילדן בײַ אַזייגער אײַנס בײַנאַכט און נאָך שפּעטער. איך בין בײַ אים מיט דער צײַט געוואָרן אַן אייגן קינד. ער פלעגט מיך נעמען מיט זיך אומעטום, וואו ער כּלעגט גיין, שבת אָדער יום־טוב, וויל קיין אייגענע זכרים האָט ער ניט געהאַט.

...מײַן בעל־הבית, זאָל געזונט זײַן, האָט אין אַלע צײַטן ליב געהאַט אַביסל בראָנפן — אַ פּשיטא פּורים, ווען טרינקען איז אַ מצווה. ער האָט זיך געמוען צו דער מצווה נאָך גאַנץ פאַרפרי, און צו ווארעמעס איז ער שוין געווען גוט אָנגעפּוסעט. נאָך ווארעמעס האָט ער זיך צוגעלייט, כּדי צו דער סעודה זאָל ער קענען מקיים זײַן, ווי דער שטייגער איז, דעם עד דלא ידעי, טאַקע ווי עס פּאַסט פאַר אַ חסיד. ער האָט מיך צוגערופן און האָט אָנגעזאָגט, אַז איך זאָל אים ניט אַנדערש ווי אויפּוועקן צו מנחה. ער האָט גלײַך געמוען כראָפּען, און מיר, קינדער, האָבן געמוען פאַרברענגען. מיר האָבן געשפּילט אין שלח־מנות, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ גלעט, אַ קיצל אד"גל. די צײַט איז פאַרלאָפן ניט באַמערקטערהייט. זי, די טאָכטער, האָט מיך דערמאָנט, אַז עס איז צײַט דעם טאַטן אירן אויפצוועקן צו מנחה. איך האָב זיך דערלאַנגט אַ וואַרף און געמוען אים וועקן — און ער איז ווי די וואַנט. איך האָב געפּרוווט

אַ צווייט מאָל און אַ דריט מאָל. ער מיט די ווערטער: דו גייסט אַוועק פון מיר, מנוול? — האָט ער זיך איבערגעקערט אויף דער צווייטער זײַט. פון מײַן זײַט וואָלט איך אים געלאָזט שלאָפן בײַ משיח קומט, נאָר אַז איך האָב דערזען, אַז די זון האָלט בײַם אונטערגיין און ער קען נאָך חס־וחלילה פאַר־שפּעטיקן מנחה, האָב איך אים געמוזט ווועקן ווײַטער.

ער האָט זיך אַ כאַפּ געטאָן פון בעט, ניט רײַדנדיק קיין וואָרט, אַוועק אין קיך, אָפּגעגאָסן נעגל־וואַסער, אַרײַן צוריק און האָט מיר אַראָפּגעלאָזט אַ כראַשק איבערן אויער, אַזש בלוט איז אַרויס.

אַלע שטובֿיקע זײַנען אויסער זיך געוואָרן פון דער מעשה. פון פאַרדרוס און וווּיטאָג האָב איך זיך פונאַנדערגעווויינט. ער, דער בעל־הבית מײַנער, האָט זיך רואיק אָפּגעדאַוונט און אַוועק אין גאַס נאָך נײַער משקה צו דער סעודה. איך בין גלײַך אַרויפגעקראָכן אויף מײַן געלעגער אויפן אויוון און אײַנגע־שלאָפן. מיט אַמאָל שלעפּט מען מיך אַראָפּ פון אויוון און מען גיסט מיר אין מויל אַרײַן עטלעכע קעלישקעס בראָנפן, אַז איך האָב ניט געוואוסט, וואָס מיט מיר טוט זיך. איך האָב געגלאָצט מיט די אויגן און גאָרניט פאַרשטאַנען, צי אַרום מיר דרייען זיך שדים, צי כּת־ליצנים. דערנאָך האָב איך פאַרשטאַנען, אַז דאָס באַדײַט אַ מין מחילה בעטן פאַרן פּאַטש.

...דערווייל האָט מען אין שטוב געמוזט פילן, אַז דער בחור איז פאַר־ליבט. מען האָט געמוזט גיבן מײַן בעל־הבית אָנצוהערעניש, ער זאָל וועגן דעם נעמען קלערן. דערצו האָט מען צוגעגעבן, אַז איך בין דער גרעסטער קינסטלער אין דער געגנט, אַז איך בין זייער ערלעך און אים געטרײַ, אַז איך בין זייער פרום, וואָרום ווי נאָר אַ פרײַע מינוט, נעם איך אַ גמרא אָדער גלאָט איך קוק אַרײַן אין אַ ספר — טאָ וואָס דאַרף מען נאָך? מיין בעל־הבית איז עס אַרײַן אין נאָז. נאָר אַזוי ווי אַ חסיד טוט גאָרניט אָן דעם רבין, איז געבליבן בײַ אים צוצופֿאָרן האַלטן זיך אַן עצה מיטן רבין. ניט אויסזאָגנדיק מיר פון זײַן פלאָן, האָט ער מיך געמוזט צוריידן פאַרן מיט אים צום רבין, ווײַל פֿל־זמן — זאָגט ער — איך וועל ניט זײַן בײַם רבין און איך וועל אים ניט זען מיט מײַנע אויגן, וועל איך ניט זײַן קיין ריכטיקער חסיד. איך האָב זיך געלאָזט אײַנרעדן און אין אַ קורצער צײַט אַרום זיך אײַנגעפֿאָקט און מיטן באַן אין וויטעבסק דורך אָרשע אַוועקגעפֿאָרן קיין קאָפּיס, ווײַל מײַן בעל־הבית איז געווען אַ קאָפּיסער חסיד.

געווען בין איך ניט קיין מיאוסער בחור פון אַ יאָר 18, אַ מאָגערער. געגאַנגען יידישלעך געקלײדעט, אַפּיסל פראַנטאַוואַטע. אַז איך בין אַרײַן צום רבין, איז אויסגעקומען צו וואַרטן אַ קליינע צײַט. איך האָב באַמערקט, ווי פון אַ זײַטיקן צימער וואַרפט אויף מיר אירע בליקן דעם רבינס טאָכטער. זי איז געווען גאָר ניט קיין מיאוסע. מיר האָבן זיך געמוזט דורכוואַרפן מיט בליקן, נאָר איך האָב עס באַלד געמוזט איבערריסן, ווײַל מען האָט מיך אַרײַנגערופן צום רבין אויף יחידות. מײַן בעל־הבית האָט מיר אָנגעזאָגט, אַז איך זאָל

אויפן רבין ניט קוקן. נאָר אַז איך בין צו אים אַרײַן, האָב איך אויף אים אַזוי עזותדיק אַ קוק געטאָן, אַז ער האָט געמוזט פאַסעוועז פאַר מײַן קוק.

מיר האָבן בײַם רבין פאַרבראַכט איבער שבת. צוריקפאָרנדיק איז בײַז אָרשע געווען זייער פריילעך, ווײַל עס איז געווען אַ פול געפאַקטע פור מיט חסידים. מען האָט די גאַנצע צײַט געזונגען חסידישע לידער און ניגונים. איך האָב זיך געפילט גאָר ווי אַ נײַ געבוירענער, איך בין געוואָרן בײַ זיך אין די אויגן גאָר אַן אַנדער מענטש. אַ קלייניקייט! געוואָרן אַ חסיד, געווען בײַם רבין און אָנגעקוקט אים פנים אל פנים. קומענדיק אַהיים, האָב איך געמוען גיין רעגולער אַלע שבת־צו־נאַכטס הערן חסידיש און שבת פאָרן דאָוונען גיין אין וואַסער. איך בין געוואָרן אַ חסיד מיט אַלע קליפּעלעך. גייענדיק אין גאַס, פלעג איך אַראָפלאָזן די אויגן, אַז איך זאָל חס־ושלום ניט נכשל ווערן מיט אַן אישה, געגעסן וואָס וויניקער, ווען די אכילה איז געווען זייער געשמאַק — אַוויקגעגאַנגען פון מיטן עסן.

איך בין געוואָרן אויסגעדאַרט און בלייך אַזוי, אַז גאָט און לײַט האָבן זיך מיט מיר געפרייט. מײַן בעל־הבית האָט זיך אין דעם ניט געמישט. ער האָט געמוען קוקן אויף מיר מיט גרויסקייט, ווײַל ווי זאָגט מען עס? עס איז דאָך מעשה ידו...

וועגן מײַן געבוירענעם טאַלאַנט האָב איך ניט אויפגעהערט צו טראַכטן. מיר פלעגט אויסקומען צו מאָלן די בעסערע באַשטעלונגען, וועלכע ס׳האָט געקראָגן מײַן בעל־הבית: סופיטן, פאַרקעטן, וועגט אין בלומען אָדער פיגורן. מײַן בעל־הבית פלעגט מיך צולאָזן צו דער אַרבעט, ווײַל דאָס איז געווען אין זײַנע נוצן, צוליב דעם האָט ער געקראָגן אַ שם און די בעסטע באַשטעלונגען, און אַלע קינסטלער געמאַכט צו בלאָטע. אַמאָל האָט איינער אַראָפגעברענ־ט פון קאָוונע אַ מאָלער, משהלע קאָוונער האָט ער געהייסן. געווען אַ קליינינק, דאָרינק יידעלע. ער פלעגט ליגן בײַם סאַמע סופיט אויף ברעטלעך און מאָלן דאָרט צאַצקעס, צוזאַמענגעדרייט, געקאָרטשעט מיט די אויגן, אַ פענזל אין איין האַנט און דעם עמער פאַרבּ אין דער אַנדערער. מײַנער האָט מיך אַמאָל מיטגענומען צו באָווײַזן אויפן בײַשפּיל פון משהלע קאָוונער, ווי אַזוי ס׳איז ניט גוט צו זײַן קיין קינסטלער. „האַרוועט אַזוי פיל און איז תמיד אַן אָרעמאַן; האָט ניט צײַטנווײַז קיין ברויט". ער האָט געוואָרט, ווי וועל איך רעאַגירן אויף זײַנע „ריכטיקע" און „פראַקטישע" רייד. נאָר אַז ער האָט דערהערט מײַן ענטפער, אַז „בעסער זײַן נאָך צען מאָל אָרעמער און נאָר זײַן אַזאַ קינסטלער ווי ער", האָט ער מיר אַ זאָג געטאָן מיט כעס: „דו ביסט געווען אַש... און וועסט בלײַבן אַש... איך האָב מער מיט דיר ניט וואָס צו רעדן. גיי ענדיק די אַרבעט און וואָס גיכער".

פון דעמאָלט אָן האָט מיר געמוען עגבערן אין מוח אַ געדאַנק אָט פונקט אַזוי ווי טיטוסעס פליג: וואָס וועט זײַן? איך בין שוין דאָ אַכט יאָר און מער ווי אַ שיין שילד קען איך ניט מאַכן. ניט שוין זשע איז שוין אַלץ פאַרפאַלן?

פֿאַר דער צייט זײַנען מײַנע צווייַ ברידער אַבא און לייזער געווארן מענטשן מיט אַ „פֿאַלאָשענער". דער עלטערער איז געווארן אַ סטאַלאָנאַטשאַל־ניק אין שטאָט־אופּראַוע און דער יינגערער איז געווארן אַ סעקרעטאַר בײַם געהילפֿס־פּראָקוראָר. בייַדע האָבן ניט שלעכט פֿאַרדינט. זיי האָבן געפֿירט אַ שיינעם „שטאַט", ווי מען רופט עס אָן בײַ אונז אין שטעטל, און איך פֿלעג אָפֿט קומען צו זיי צו גאַסט.

בײַ אונז אין שטעטל איז געווען אַ הויז פֿומפֿיאַנסקי. זיי זײַנען געווען זייער אינטעליגענטע מענטשן. די עלטערן זײַנען געווען פֿרום, אָבער ניט כּאַנאַטיש, די קינדער — פֿיר זין און דרײַ טעכטער — האָבן געענדיקט גימ־נאַזיע; צוויי פון די זין זײַנען שוין געווען סטודענטן. בײַ זיי איז געווען אַן אָפֿן הויז: אַרעמע, רײַכע, אומזיסטע שטודענט אָדער גלאַט אַזוי, ווער ס׳האָט נאָר געוואָלט, איז געקומען און געדרייט זיי אַ קאָפּ. מיט יעדערן איז מען זיך באַגאַנגען פרײַנדלעך און איידל. דאָס יונגוואַרג האָט געערעדט רוסיש. די צייט איז דעמאָלט געווען פון קולעמען זיך פון ישיבה אין גימנאַזיע, אָפֿן אָדער שטילערהייט, און יעדער גימנאַזיסט האָט געהאַט ניט איינעם, וועלכן ער פלעגט צוגרייטן אין שול אָדער גימנאַזיע.

מײַנע ברידער זײַנען אויך געווען אַרײַנגייער צו די פֿומפֿיאַנסקיס אין הויז, און אַז איך בין אַמאָל געקומען צו זיי צו גאַסט, האָבן זיי מיך אויך מיטגענומען. מיר זײַנען זיי זייער געפֿעלן געווארן, איבערהויפּט זייער באַגיין זיך מיט אַזוינע, ווי איך, וועלכע קענען ניט ריידן קיין רוסיש און איז נאָך פֿרום דערצו אויך. דאָך האָב איך זיך געפֿילט בײַ זיי ווי אַ גלײַכער. דאָס רוב פלעג איך געווײַנטלעך שווײַגן, ווײַל איך האָב גאָרניט געקענט און איך האָב ניט געקענט אונטערהאַלטן זיך מיט זיי אָדער מיט די אַנדערע, וועלכע פלעגן בײַ זיי זײַן; נאָר זיי האָבן עס געמאַכט אַזוי, אַז איך האָב זיך ניט געפֿילט פֿרעמד און איבעריק. איך האָב זיך דאָרט געפֿילט אַזוי היימיש, אַז איך האָב פֿאַרטרויט. דעם עלטערן פון די ברידער מײַן פֿלאָן, דאָס הייסט מײַן פֿאַרלאַנג אַנצוקומען אין דער „אַקאַדעמיע פֿאַר קונסט", נאָר איין זאַך האַלט מיך אָפּ, דאָס איז מײַן ניט וועלן שרײַבן און מאָלן אום שבת. אויף מײַן מורא צו שרײַבן אום שבת האָט ער מיר געענטפֿערט, אַז דאָס איז ניט קיין מניעה, ווײַל אָט האָט אַשכנזי געענדיקט די אַקאַדעמיע און האָט אום שבת ניט געמאָלן.

איך האָב פון דעם געגומען טראָכטן. אין דער אַקאַדעמיע האָב איך נאָך חוץ אַלעמען געוואָלט געפינען אַ טרייסט נאָך מײַן ליבע, וועלכע האָט זיך געגומען אויסדריבלען. די בעל־הבּיתטע האָט געפונען, אַז פֿאַר איר פֿאַסט ניט מיין יחוס, ער איז צו קליין פֿאַר איר. וואָרום ווער בין איך און וואָס בין איך? אַ בעל־מלאָכה, אַ פֿאַרבּערל. ניטאָ וואָס צו אײַלן זיך — זאָגט זי — און ניטאָ וואָס אַרײַנצוכאַפּן. זי, די בעל־דברטע אַליין, איז אויך געווארן עפּעס קאַלט־לעך, און פון דעם אַמאָליק יונגינק, שייגינק מיידעלע איז אויסגעוואַקסן אַ גרויסע מויד, וועלכע קוקט מיט משונה מאָדע אויגן: ריר מיך ניט אָן!

דאָס האָט מיר פּאַרשאָפט אַנגסטן און פּאַרדרוס. דערצו בין איך נאָך געווען אַ בעל־גאווה און אַ שעמעוודיקער, וואָרום ווען איך וואָלט זיך מיט איר דורכגערעדט, וואָלט אפשר געווען אַנדערש; נאָר דערווייל האָב איך זיך געמוסן פילן בײַ זיי אין שטוב גאָר פרעמד. ס׳האָט זיך געפונען עפּעס אַ שדכן, וועלכער האָט מיר געראַטן אַ שידוך פון מײַן שטעטל. איך פלעג אַלע שבת כּמעט גיין אין שטעטל צו זען די כּלה, נאָר ווי איך פלעג צוקומען צום שטוב, פלעג איך זיך פּאַרשעמען און פלעג זיך אומקערן צוריק. אַזוי האָב איך די כּלה ניט געזען עד־היום.

אויף יום־טוב איז אין שטעטל געקומען צופֿאַרן צו גאַסט אַ תּלמיד פון אַקאַדעמיע פון דריסן קורס, איך בין דעמאָלט אויך געווען אין דער היים, מען האָט יענעם דערציילט פון מיר, און ער האָט מיר געגעבן אַן אַרבעט אויף אַ פּראָבע. אַז ער האָט געזען מײַן אַרבעט, האָט ער מיר געזאָגט, אַז איך קען פֿאַרן אין אַקאַדעמיע און אַז איך וועל אויסהאַלטן די עקזאַמענס.

דערווייל האָט איינער מיר געגומען רײַדן אַ שידוך מיט אַ טאָכטער פון אַ פּעטערבורגער ניקאָלאַיעווסקי סאָלדאַט — זייער אַ רײַכער קצב. דער פּאָטער מיט דער טאָכטער זײַנען צוליב דעם ציל אַראָפּגעפֿאָרן צו אונז אין שטעטל. אים האָט מען אָנגעגעבן אין נדן, אַז איך בין אַ „רעמעסלענ׳ק״ און האָב וואוינערעכט אין פּעטערבורג, דערצו בין איך ניט קיין פּראָסטאַק און אַ יחסן אויך. מען האָט מיך אַרויסגערופן אויף שבת פון דווינסק, און דער שדכן האָט אײַנגעאָרדנט אַ זעאָכץ מיט דער כּלה הינטערן שטאָט, אַז קיינער זאָל ניט זען. מיר האָבן זיך געטראָפן כּלומרשט צופֿעליק, צוגעגאַנגען און גערעדט אַביסל. ווי פון אונטער דער ערד האָט זיך אַרויסגעוויזן דער שדכן און האָט אונז אָפּגעפּירט אַהיים. זי האָט מיר אויסגעזען נישקשה, נאָר צי בין איך איר געפֿעלן געוואָרן, ווייס איך ניט. אַז מען האָט בײַ איר געפרעגט, האָט זי געענטפערט, אַז אויב איר פּאַטער ווייל, קען זי אים ניט אָנווײַזן. מען האָט געמאַכט אַ קנין און אָפּגערעדט טויזנט רובל נדן. מען האָט מיך גלײַך אײַנגעלאָדן אויף סוכות צו גאַסט אין פּעטערבורג. נאָך דעם בין איך צוריק אָפּגעפֿאָרן קיין דווינסק און זיך ווידער געמוסן צו מײַן אַרבעט. אין שטוב פון יוצא וועגן האָט מען מיר אָפּגעגעבן מזל־טוב, וועלכער האָט געהאַט אַ צוויי־זײַטיקע באַדײַטונג.

איך האָב דעמאָלט געאַרבעט בײַ איינעם אַ רײַכן מאַן, געמאָלן בײַ אים דעם סופּיט אין בלומען און קווייטן. דאָרטן האָט אויך געאַרבעט אַ קלעפּער, וועלכער האָט געהאַט אַ געזעלן, מיט דעם געזעלן האָט זיך אַמאָל געטראָפן אַ מעשה. ער האָט זיך געוווּט מיט נאָך אַ יינגל, אַז ער וועט נעמען אַ שטריק, צוביגדן אײַן עק צום בוידעם און דעם צווייטן אײַנבײַסן אין מויל און וועט אַראָפּשפּרינגען פון בוידעם אויף דער ערד, האַלטנדיק אײַנגעבײַסן דעם שטריק אין מויל. דער נומער איז דורכגעגאַנגען ריכטיק, נאָר די ציין זײַנע האָבן זיך אים אויסגעדרייט אויף אַרויף, און אַז ער פלעגט אָנהויבן רײַדן, האָט זיך

אויסגעדוכט, אַז ער לאָכט און דאָך געלעכטער איז עפּעס אַ מיאוסער, אַ יאַדאָוויטער. אַז איך בין געשטאַנען אין דער הויך און געמאָלן, גייט צו אָט דער יאָט און גיט אַ זאָג: „הער, יודקע, וואָס מאָלסטו דאָרטן? דאָס איז אַלץ בלאָטע און אַ גראָשן ניט ווערט. אָט אויף דעם הויף, וואו איך וואוין, איז דאָ אַ יינגל אַ קענער, פּשוט אַן אימה, ער גיט אַ דריי מיטן בליפּעדער, ווערט אַ פערד, נאָך אַ דריי — זיצט שוין אויפן פערד אַ קאָזאַק". דערבּיי האָט ער זיך אויסגעהירזשעט מיט זײַנע אויסגעדרייטע ציין און נאָך אַמאָל צוגעגעבּן: „אויך מיר אַ קענער ביסטו". וואָס זאָל איך אַזעלכן זאָגן? מיט זײַן מעשה האָט ער מיך אַראָפּגעוואָרפן פון הימל אויף דער ערד. איך רעכן זיך פאַר דעם גרעסטן קינסטלער אין דער וועלט, און צום סוף לאָזט זיך אויס, אַז עס איז דאָ נאָך אַ גרעסערער. און ווער? אַ יינגל, וועלכער האָט זיך בּיי קיינעם ניט געלערנט.

איך האָב זיך קוים דערוואַרט, אַז ס׳זאָל זיך ענדיקן דער טאָג, און איך בּין גלײַך אַוועק צום יינגל. דאָס יינגל איז געווען יאָפּע, שפּעטער מײַנער אַ חבר אין אַקאַדעמיע. ער איז ניט געווען אין דער היים. אַז איך האָב דערזען זײַן אַרבּעט, איז מיר געוואָרן פריילעכער אויפן האַרצן. דאָס זײַנען געווען זייער נאַאיווע צייכענונגען. איך האָב געמוסן פּאָפּיר און אַ בליפּעדער, אויסגעמאָלט אַ געזיכט און געלאָזן בּיי אים אויפן טיש. מיט גרויס שטאָלץ בּין איך אַרויס און אַוועק צו מעריב אין שול ווי געווײַנטלעך. אַז יאָפּע איז געקומען אַהיים און האָט דערזען דאָס געזיכט, וואָס איך האָב אויסגעמאָלט, איז ער געוואָרן אַ בּטלער פון התּפּעלות. בּקיצור אויף מאָרגן האָט מען נאָך מיר געשיקט און מיך געדונגען פאַר 50 קאָפּיקעס אַ חודש לערנען אים מאָלן. פאַר מיר האָבּן ניט געשפּילט קיין ראָלע די 50 קאָפּיקעס אַ חודש ווי דאָס, וואָס יענער געזעלן האָט זיך באַתרחט (באַנאַרישט) און האָט זיך פון יענעם טאָג אָן געשעמט ווײַזן פאַר מיר אין די אויגן. נאָר איך בין אים דאָנקבּאַר, וואָרום אַדאָנק אים האָב איך זיך באַקענט מיט יאָפּען.

יאָפּע איז געווען פון זייער אַ שיינער משפּחה. ער האָט געלערנט בּיי די בעסטע מלמדים און געלערנט רוסיש בּיי די בעסטע לערער. אַ יינגל פון אַ יאָר 15־16, אַ שיינער און אָן אַ אידעלער. דער פאָטער אַ ייד אַ למדן, אַ חכם מיט אַ פאַטריאַרכאַלישן געזיכט. די מוטער פּשוט אַ דימענט, אַ צדקנית. אַחוץ מײַן תּלמיד, זײַנען נאָך געווען אָן עלטערער און צוויי יינגערע בּרידער. מיר זײַנען געוואָרן זייער באַפרײַנדעט און פלעגן אַרומגיין צוזאַמען שפּאַצירן אין דער ליידיקער צײַט.

דאָס איז געווען אַ פּראָגרעס פאַר יענער צײַט, אַז אַ בעל־הבּתּיש יינגל זאָל זיך חברן מיט אַ בעל־מלאָכה. אייניקע חברים האָבּן אים וועגן דעם טאָקע פאַרגעוואָרפן, נאָר ער האָט זיי אויף דעם געענטפערט, אַז בּיי אים איז די גרעסטע ערע, ווען ער גייט מיט מיר אַרום אַדער אַז איך קום צו זיי.

דערווײַל איז אונטערגעגאַנגען סופות און מען דאַרף פאָרן קיין פּעטער־

בורג צו דער כּלה, ווי עס איז געווען אָפּגערעדט. דאָס פּאָרן האָט געהאַט דעם ציל צו פּאַרהערן איינער דעם אַנדערן און אַגב־אורחא וועט דער מחותן באַ־ווײַזן זײַן געזעלשאַפט די פּרי, וואָס ער האָט אויסגעשריבן פון פּראָווינץ און ער וועט אויך מיר ווײַזן די ראָלע, וואָס ער שפּילט בײַ גאָט און בײַ לײַט.

אַוועקגעפּאָרן זײַנען מיר זאַלבעפּערט: איך — דער הויפּט־העלד — די מאַמע און מײַנע צוויי ברידער אַבּא און לייזער. איך בין געווען זייער נאָאיוו אין וועלט־זאַכן און זיי האָבּן מורא געהאַט, אַז דער מחותן זאָל מיר ניט אָנ־פּײַפן אין די אונטערהאַנדלונגען, דערײַבער זײַנען זיי מיטגעפּאָרן.

מיר זײַנען אָנגעפּאָרן אין פּעטערבורג ניט געריכטערהייט, און קיינער האָט אונז אויפן וואָקזאַל ניט באַגעגנט. אין שטוב בײַ זיי איז עפּעס אויך ניט געווען קענטיק, אַז מען זאָל זיך אויף אונז ריכטן. אויך איז ניט ניכּר געווען אין שטוב, אַ ס׳איז ערב־סוכּות. ער אַליין איז געווען אין יאַטקע, און די כּלה איז געווען אין קאָלבאַסנע קראָם, וועלכע זיי האָבּן גהאַלטן. אין שטוב איז נאָר געווען די מוטער, אַ געזונטע יידענע, אַ טויבלעכע, וועלכע האָט אונז באַגעגנט ניט גאָר היציק, נאָר ווי עפּעס ניט רײַכע אָנגעפּאָרענע קרובים. מײַנע ברידער האָבּן זיך גלײַך אַוועקגעלאָזט איבערן שטאָט און איך בין געבליבן עלנט. איך האָב געמיינט, אַז אַזוי דאַרף עס זײַן, ווײַל איך בין דאָך צום ערשטן מאָל אין מײַן לעבּן געווען אַ חתן. מיר און דער מאַמען איז אויסגעקומען אַביסל קשה: ס׳איז שוין שפּעט און קיינער איז נאָך ניטאָ פון זייערע קראָמען. אונז איז געווארן עפּעס אומעטיקלעך. איך האָב זיך דערמאָנט אַן דער היים, ווי אַלע זײַנען שוין אין שול, מען דאַוונט, ס׳איז ליכטיק. און דאָ? אָבער פּויער און ווידער פּויער, און עס פּילט זיך ניט קיין האָר יידישקייט.

באַלד איז אַרײַן דער מחותן, געגעבּן שלום־עליכם, און דערזעענדיק מײַן היטעלע, גיט ער אַ זאָג: „קומט, מיר וועלן קויפן אַ קאַפּעליוש, אַזוי קען מען אין שול ניט גיין, ווײַל ס׳זעט אויס ווי אַ פּריקאַזשטשיקס היטעלע״. מיר זײַנען אַוועק אין אַ מאַגאַזין פון היט און מען האָט מיר אָנגעכלאָבּוטשעט אויפן קאָפּ עפּעס אַ הויכן קוימען. אין דער היים האָבּן אַלע געפּונען, אַז איך בין פּשוט ווי געבוירן געווארן אין דעם הוט, נאָר דער מאַמען איז אויסגע־קומען מאָדנע. זי האָט מיך באַגעגנט מיט דער פּראָגע: „וואָס איז היינט פּורים? דו זעסט אויס ווי המן״. די ברידער האָבּן זי באַרואיקט, אַז אין דער היים וועל איך דעם צילינדער ניט טראָגן.

צו מעריב זײַנען מיר אין שול ניט געגאַנגען, עסן איז מען געגאַנגען אין אַן אַלעמיינער סוכּה, וואו ס׳האָבּן זיך צוזאַמענגעקליבּן בײַ צען פּאַמי־ליעס. איר שטעלט זיך פּאָר, ווי איך האָב זיך געפּילט. אַלע האָבּן אויף מיר געקוקט, ווי אויף אַ חתן. דער טומל און רעש איז אין סוכּה געווען גרויס. אַז מען האָט אָפּגעגעסן, איז מען אַוועק שלאָפן. די וואוינונג איז געווען אַ קליינע, מען האָט זיך אײַנגעאָרדנט, ווער אויף אַ קאַנאַפּע און ווער אויף שטולן און מ׳איז באַלד אײַנגעשלאָפן.

אויף מאָרגן זײַנען מיר בײַידע אַוועק אין שול. ער האָט מיך אַוועקגע־
שטעלט אין מזרח־וואַנט. בײַם אַרויסנעמען די תּורה צום לייענען הער איך
ווי לעבן מיר איז אַ טומל: עס פליען שטענדערס און מען גיט זיך שלום־
עליכם אין די באַקן. דער מחותן האָט מיך אַ שלעפּ געטאָן פאַרן פלייצע, און
מיר זײַנען אַוועק פון מיטן דאַוונען. ווײַזט זיך אַרויס, אַז דער טומל אין שול
פאַרן לייענען איז פאַרגעקומען אָט פאַרוואָס: מײַן מחותן איז כידוע אַ קצב
און האָט גערעכנט פאַרן פלייש, וויפיל ער האָט געוואָלט. מען איז אויף אים
געווען מלא רציחה, נאָר מען האָט אים גאָרניט געקענט טון, ווײַל ער איז
געווען אויסגעבונדן מיט דער פּאָליציי. אַז מען האָט דערהערט, אַז ס׳זײַנען
אַנגעפאָרן מחותנים, האָט מען געפונען, אַז עס איז אַ גוטע צײַט אָפּצורעכענען
זיך מיט אים.

ס׳זײַנען אַריבער די ערשטע און אויך די אַנדערע טעג סוכות. מײַנע
ברידער, די מער געניטע פאַר מיר אין וועלט־זאַכן, האָבן איבערגערעדט מיטן
מחותן וועגן אַלץ און עס איז געבליבן, אַז דער מחותן דאַרף מיר קויפן אַ
גאָלדענעם זייגער אַ מתּנה. אין מאַמאָזין זײַנען מיר אַוועק זאַלבעדריט: דער
מחותן, איך און דער ייִנגערער ברודער. מײַן ברודער האָט אויסגעקליבן אַ
זייגער מיט אַ קייט, פאַר וועלכן מען האָט געבעטן 150 רובל. נאָר דער מחותן
האָט געוואָלט קויפן אַ פראָסטערן זייגער פאַר 50 רובל. האָט מען זיך אָנגע־
הויבן צו דינגען. איך בין געשטאַנען גאָר פון דער זײַט, ס׳איז מיר אַ נפקא־
מינה אַזאַ זייגער צי אַן אַנדערער. די אונטערשטע שורה איז, אַז קיין זייגער
האָט מען ניט געקויפט און מען האָט זיך אומגעקערט אַהיים אָנגעבלאָזענע.
דער ברודער האָט געזאָגט: „מער האָבן מיר דאָ ניט וואָס צו טון, לאָמיר
פאָרן אַהיים". און טאַקע דעם זעלבן טאָג זײַנען מיר אָפּגעפאָרן.

איך האָב ניט געקענט פאַרשטיין און ניט געקענט זיך געבן אַ ריכטיקן
חשבון, וואָס דאָס באַדײַט: עפּעס געווען, דאַכט זיך, אַ חתן און אויס חתן,
איבער וואָס? איבער אַ זייגער, וועלכער איז ניט געפעלן געוואָרן מײַן ברו־
דער. אַזוי האָב איך גערעכנט. נאָר די אמתע מעשה איז, וואָס איך בין ניט
געפעלן געוואָרן דער כּלה: זי האָט מיך ניט געקענט ווײַזן און באַקאַנט מאַכן
מיט אירע חברטעס, ווייל איך האָב ניט געקענט ריידן גוט. אויך אין לייענען
אַ בוך בין איך געווען שוואַך (הגם זי האָט געקענט ניט מער פון מיר). פאַרן
פאָרן צו זיי האָט מיר מײַנער אַ באַקאַנטער־ געראָטן, אַז איך זאָל עפּעס
אויסלייענען פון דער רוסישער ליטעראַטור, כּדי איך זאָל זיך קענען אונטער־
האַלטן מיט דער כּלה. איך האָב אויסגעלייענט „פּרעקו־אַסנאַיאַ ׳יעלענאַ". און
איין מאָל, גייענדיק מיט מײַן כּלה שפּאַצירן, האָב איך איר דערציילט פון
אַלף ביז תּו אויף רוסיש. איר קענט זיך פאָרשטעלן די גרויסאַרטיקע ליטע־
ראַטור, ווען זי איז אַדורך דורך מײַן פילטער.

אָט אַזוי האָב איך זיך אומגעקערט פון מײַן פאָרן מיט גאָרניט. נאָר
איין נוץ האָב איך יאָ געהאַט: איך בין געווען אין ערמיטאַזש און אין טעא־

טער. איך האָב זיך אויך געזען מיט דעם תלמיד פון דער אַקאַדעמיע, וועלכער איז אַמאָל געווען בײַ אונז אין שטעטל, און פון אים האָב איך זיך דערוואוסט אייניקע זאַכן בנוגע דעם אָנקומען אין דער אַקאַדעמיע.

אַהיים זײַנען מיר געקומען ווי אָפּגעשמיסענע. איבערהויפּט אָן דעם גאָלדענעם זייגער. געפֿאָרן, אָנגעמאַכט אַ טומל, און וואָס? איך האָב זיך נאָך געשראָקן, אַז מען זאָל זיך ניט דערוויסן בײַם בעל־הבית. ווײַזט זיך אַרויס, אַז זיי האָבן שוין אַלץ געוואוסט און אָפּילו די מעשה מיטן זייגער. מיט אַ כיוון פלעגן זיי צושיקן צו מיר פרעגן, וויפיל איז דער זייגער? איך פלעג יעדעס מאָל רויט ווערן, פֿאַרשטייענדיק, וואָס מען מיינט מיט דעם. ס'ווײַזט אויס, אַז זיי האָבן ניט אויפגעהערט צו טראַכטן וועגן מיר, נאָר זייער גאווה האָט זיי ניט דערלויבט צו רײַדן אָפּן. אויך איך בין געוואָרן קילער צו מײַן געוועזענער „געליבטער" און איך בין שוין געשטאַנען מיט אײַן פוס אין דער אַקאַדעמיע.

בײַ מיר איז געבליבן גאָר אינגאַנצן אַוועקצוגיין פון מײַן בעל־הבית. צו דעם האָט מיך אויך צוגערעדט יאַפּע. איך האָב שטילערהייט געדונגען אַ צימערל אין אַ מעזאָנין אויף דעם דריטן עטאַזש, און אַז מײַן בעל־הבית איז אָפּגעפֿאָרן אויף עטלעכע טעג, האָב איך געזומען מײַן קלייניגק פּעקעלע און אַריבער אין דער נײַער דירה. אַז איך האָב זיך אַבּיסל אײַנגעאָרדנט, איז צו מיר געקומען יאַפּע מיט זײַנע חברים. מיר האָבן געשטעלט אַ סאַמאָוואָר און גיפֿראַוועט חנוכת־הבית. אַז דער בעל־הבית איז געקומען און האָט דערזען, אַז הילד אינזו, האָט ער געשריען און געפֿילדערט אויף זײַן הויזגעזינד: „ס'טײַטש, ווי לאָזט מען עס אים אַוועקגיין?" נאָר עס איז שוין געווען פֿאַרפֿאַלן. איך האָב געזומען פֿאַר זיך אַרבעט, פון וואָס איך האָב געלעבט, און אַן איבערריק קאָרב אָפּגעשפּאָרט אויף פּעטערבורג.

מײַן געוועזענע „געליבטע", פון וועלכער איך האָב נאָך ניט אויפגעהערט צו טראַכטן, איז אַמאָל געקומען צו מיר מיט אַ וויזיט. זי האָט מיך געבעטן קומען צו זיי, ווען דער פּאָטער וועט זײַן אויף דער ליניע. איך בין צו זיי געקומען. זי האָט זיך פֿאַר מיר מודה געווען, אַז וואָס זי וואָלט מיך בעסער באַהאַנדלט, וואָלט איך אפשר פון זיי ניט אַוועק. נאָר ס'איז שוין פֿאַרפֿאַלן. זי האָט מיך געבעטן פֿאַרבלײַבן בײַ זיי נעכטיקן, און איך האָב זיך געלאָזט איבערריידן.

מײַן באַשלוס „אַלץ פֿאַר קונסט" איז געבליבן פּעסט, הגם פון אונזער ליבע איז נאָך געגאַנגען אַ רויך (און אַ רויך איז דאָך ניט אָן פּײַער), נאָר איך האָב מיט גרויס האַרץ־קלעמעניש פֿאַרשטיקט אין זיך דעם פּײַער און זיך אָפּגעלייגט אינגאַנצן צו קלײַבן זיך אין וועג. אין קורצן האָב איך געקראָגן אַ בריוו פון יענעם תלמיד פון דער אַקאַדעמיע, אַז אין דרײַ וואָכן אַרום הויבן זיך אָן די עקזאַמענעס. יאַפּען האָבן די עלטערן מורא געהאַט צו שיקן קיין פּעטערבורג אַליין, ווײַל ער איז געווען נאָך גאָר יונג, האָבן זיי

אים געשיקט קיין וואַרשע, וואו ס׳האָט געווואוינט זײַנער אַ רײַכער פעטער, וועלכער וועט אַגב אויף אים אַכטונג געבן, ער זאָל ניט פאַרפעלן קיין מנחה און מעריב, און איך בין גלײַך אַוועקגעפאָרן קיין פּעטערבורג.

4. דאָס ערשטע יאָר אין דער אַקאַדעמיע

גירשאָוויטש — דאָס איז דער תּלמיד פון דער אַקאַדעמיע, וועלכן איך האָב אויפֿן עטלעכע מאָל דערמאָנט, דערנאָך אַ באַוואוסטער אַרכיטעקטאָר — האָט זיך מיט מיר זייער דערפרייט. אין עטלעכע טעג נאָך מײַן קומען בין איך שוין געגאַנגען צום עקזאַמען. ס׳האָבן זיך עקזאַמינירט אַ מאַן הונדערט. איך געדענק שוין ניט, וויפיל האָבן אויסגעהאַלטן, נאָר איך געדענק גאַנץ גוט, אַז איך האָב ניט אויסגעהאַלטן, איך בין געבליבן גאָר אויס פּריץ. געווען אין דוויגסק אַ גאַנצער „יאַ טעפּע דאָס" און דאָ — „גאָרניט שפּאָר־ניט". גירשאָוויטש האָט מיך געטרייסט און האָט געזאָגט, אַז איך זאָל בײַ זיך ניט אַראָפּפאָלן, ווײַל אין קורצן דאַרפן זײַן נאָך עקזאַמענעס, און איך וועל זיך פּאָר דער צײַט קענען צולערנען. דאָן גאַראַנטירט ער מיר דערפאָלג.

בײַ דער אַקאַדעמיע איז פֿאַראַן אַ מוזיי פון אַנטיקע סקולפּטורן און אַהין האָב איך געמוסען גיין אַלע טאָג און זייער פֿליסיק זיך געמוסען צום מאָלן. זייער אָפּט פלעגן צו מיר אַרײַנקומען גירשאָוויטש מיט זײַנע קאָלעגן, אי־בערקוקן מײַן אַרבעט, פֿאַרריכטן און ווײַזן, ווי מען דאַרף צייכענען. עס פלעגט צו מיר אַרײַנגיין אויך דער באַרימטער יידישער קינסטלער אַשפּנזי, וועלכער האָט צו יענער צײַט געענדיקט די אַקאַדעמיע מיט אַ גרויסן מעדאַל. איך האָב געמאַכט גוטע פאָרשריט. אין מאַי בין איך געגאַנגען צום עקזאַמען. נאָר מען האָט אונז ניט אויסגעזאָגט די רעזולטאַטן פון די עקזאַמענעס און אין אויגוסט זײַנען מיר געגאַנגען אַ דריט מאָל. יאָפּע איז אויך געקומען פון וואַרשע האַלטן עקזאַמען אין דער אַקאַדעמיע און אַזוי ווי ער האָט שוואַך געצייכנט, האָב איך אים צוגעלערנט. צוזאַמען פלעגן מיר גיין אין מוזיי אַרבעטן. די עקזאַמענעס האָבן מיר בײַדע אויסגעהאַלטן, נאָר מען האָט ניט אויסגעזאָגט, און איך האָב פֿאַרלוירן 3 חדשים. אונזער פרייד איז געווען אין־לשער, איך קען שוין דורכגיין פֿאַרבײַ דעם „דוואָרניק" און ניט אַראָפּנעמען פּאָ־ אים דאָס היטל. איר וועט פרעגן: וואָס בין איך אַזוי אויפגעבראַכט אויף דעם „דוואָרניק"? דאַרף איך זאָגן, אַז איך האָב ניט געהאַט קיין וואוינרעכט אין פּעטערבורג און דערצו דערציילן אײַך אַ געשיכטע פון „פּראַוואָזשי־ טעלסטוואָ" פון יענע צײַטן, וועלן אין פּעטערבורג האָט געהערשט דער גובערנאַטאָר גרעסער.

די צווייטע נאַכט פון מײַן קומען קיין פּעטערבורג, ווי נאָר איך בין אײַנגעשלאָפן, האָב איך זיך אויפגעכאַפּט פון אַ געזונטן טאָפּ פאַר דער פֿלייצע מיט די ווערטער: „ווסטאָוואי, פּאַספּאָרט יעסט?" (שטיי אויף, אַ פּאַספּאָרט האָסטו?) אַז איך האָב זיך אַ קער געטאָן צום ווענקער, האָב איך פאַר מײַנע

אויגן דערזען אַ גרויסן פויער מיט אַ פּאַרשמאַלצענע לאַמטערנע אין האַנט, דאָס איז געווען דער עלטערער דוואָרניק. לעבן אים שטייט אַ פּאָליציימאַן און פון הינטן — דער ווירט פון קוואַרטיר (דאָס איז געווען אַ זייגערמאַכער, ביי וועמען איך און נאָך איינער האָבן געדונגען אַ צימער). ער איז געשטאַנען בלייך ווי אַ טוך און געציטערט ווי אַ בלאַט, ער קען דאָך אויך האָבן אַ חלק. איך האָב זיך גלייך אַוועקגעזעצט מיט גרויס דרך־ארץ און געזומען אַרויס־קראַצן מיינע פּאַפּירן, וועלכע זיינען באַשטאַנען מער ניט ווי פון אַ פּאָס. מיין שכן האָט באַוויזן זיינע זכיות און מען האָט זיי אָנגענומען פּאַר גוט. אָבער מיינע זיינען עפּעס ני בּע, ני מע. איך האָב זיך צעטומלט פּאַר גרויס שרעק און געזומען ווייזן עפּעס צייכענונגען, עסקיזן, וועלכע דער דוואָרניק באַקוקט און שטייט דאָך ביי זיינעם: „גדע טוואי פּאָספּאָרט נא פּראַוואַשי־טעלסטוואָ?“ (ווער איז דען פּאָספּאָרט אויף ווי־נערעכט?) אַז ער האָט דערזען, אַז איך פּויל זיך צו זוכן, האָט ער אַ זאָג געטאָן: „ווסטאַוואי, אי פּאָידיאָם וו׳אוטשאָסטאָק“ (שטיי אויף און לאָמיר גיין אין צירקל). איך האָב זיך שוין געזומען אויספּוצן, און די געסט זיינען דערווייל אַריין אין צימער פון דער בעל־הבּיתטע. גייט צו מיר צו דער בעל־הבּית און נעמט ביי מיר גיך אַ פּינ־פערל און זאָגט: „איר קענט בלייבן אין דער היים“. ביי דער בעל־הבּיתטע אין צימער האָבן די געסט דערזען, ווי איינער אַ טריף־פּסולער האָט זיך פון שרעק באַהאַלטן ביי דער בעל־הבּיתטע אין בעט. אָבער ווי? ער האָט אַריינ־געזוקט דעם קאָפּ אונטערן צוקאָפן און זיין גאַנצער קערפּער איז געבליבן שטעקן אויף דער זייט בעט. פּאַר זיין „אוממאַראַלער אויפּפירונג“ האָט מען אים אַרויסגעשלעפּט און געלאָזט פירן אין צירקל. נאָר דער פּדיון האָט אים אויך אויסגעלייזט, און מיר אַלע זיינען די נאַכט געבליבן נעכטיקן אויף אונ־זערע געלעגערס.

מאָרגן גאַנץ פרי איז צו מיר אַריין דער דוואָרניק, האָט מיר דערלאַנגט זיין לאַפּע און האָט זיך צוגעזעצט ווי ביי זיך אין דער היים... דערמאָנט זיך נאָר: דער נעכטיקער רוצח איז ביי מיר בײַם טיש ווי להבדיל אַ צוגעווואוינטער כלב. נאָך אַלע הקדמות וועגן דער פּאַראַנטוואַרטלעכקייט און דער שרעק, וואָס ער טראָגט אויף זיך איבער דעם, וואָס איך וועל זיין אונטער זיין שוץ, פּאָדערט ער, איך זאָל אים צאָלן אַלע מאָנאַט אַ קערבל. איך האָב אים גלייך דערלאַנגט דעם ערשטן „וואָס“ (אָפּצאָל), און ער האָט מיר דערלאַנגט זיין גרויסע לאַפּע, דאָס הייסט דער ענין איז נגמר געווארן בשלום. אַז איך פלעג אים טרעפן דורכגייענדיק דעם הויף, האָב איך דער ערשטער פּאַר אים אַראָפּ־געזומען דאָס היטל. מען דאַרף ניט זיין קיין פּאַרך און אָפּגעבן כבוד דעם, וועלכער האָט עס פּאַרדינט. וועמען איך האָב געפּילט, אַז ער איז ניט אין גרימ־צאָרן, פלעג איך אים פרעגן, וואָס ער מאַכט אין געזונט, הגם ער איז געווען געזונט ווי צען חזירים, און פון אים איינעם האָט מען געקענט אויסשניצקען צען אַזוינע ווי איך. אַזוי בין איך געווארן כּשר און געקראָגן חן בּיי „נאַ־

טשאַלסטוואָ". אַז יאָפּע איז געקומען צופּאָרן, איז ער פּאַרפּאָרן גליך צו מיר און האָט געוואוינט אויף מיינע פּראַווינץ גאָר רואיק.

די לאַגע האָט זיך אָבער ניט לאַנג געצויגן. אַז מיר האָבן אויסגעהאַלטן די עקזאַמענעס, האָט מען אונז אַרויסגעגעבן בילעטן, אויף וועלכע מען האָט אונז צוגעשריבן גאָר ווי כשרע מענטשן. אַז איך בין געווען אין צירקל צו־שרייבן מיין בילעט, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז איך בין געווען צוגעשריבן נאָך פון פריער אויף דעם יסוד פון אַ פּרעטענדענט אויף אָנקומען אין דער אַקאַדעמיע. דאָס האָט שוין אײַנגעאָרדנט דער נאַדזיראַטעל, וועלכער איז געווען דאָן מיטן באַזוך, נאָר דער דוואָרניק האָט ניט אויסגעזאָגט, כּדי ער זאָל קענען ליווערן פון מיר דאָס קלייַנגעלט.

מיר האָבן זיך נאָך ניט געריכטט פּאַר אַקאַדעמיסטן, ווײַל מיר האָבן אויסגעהאַלטן נאָר די עקזאַמענעס, וועלכע זײַנען שוין נאָר צו קונסט, אָבער ניט צו אַלגעמיינער בילדונג, און דאָס האָט אונז געקענט שטערן אין קריגן אַלע פּריווילעגיעס פון אַ קינסטלער. פּאַר אונז יידן איז עס געווען איבער־הויפּט וויכטיק, ווײַל אָן דעם האָט מען ניט געקראָגן קיין פּראַווע. דאָס ערשטע יאָר זײַנען מיר געווען פרײַע צוהערער. אויפן צווייטן יאָר איז אַרויס אַ גענעץ, אַז מען מוז אָפּגעבן עקזאַמען פּאַר פינף קלאַסן מיטלשול, אַניט וועט מען אויף דעם קומענדיקן יאָר מוזן אָפּגעבן שוין פּאַר אַכט קלאַסן. וואָס טוט מען? וואָס איז שוין צו קונסט, איז בײַ מיר געווען גוט, אָבער פון „פּרעדמעטן" האָב איך גאָרניט געקענט. איך האָב זייער ניט ליב געהאַט די רוסישע באַלבאָטשערײַ, וועלכע וואָלטן נאָר שטערן מײַן אַרבעט. אויף דעם האָט גירשאָוויטש מיר געגעבן אָנצוהערענישן, אַז, ערשטנס, מוז אַ קינסטלער זײַן אַ געבילדעטער מענטש, און צווייטנס, וועט אָן דעם אַ ייד ניט קריגן קיין פּראַווע און וועט ניט טאָרן וואוינען אין דעם הייליקן רוסלאַנד. בקיצור, קראַץ זיך אַהין און אַהער — עס איז פּאַרפאַלן, אָבער ווי הויבט מען אָן?

איך בין עד־היום דאַנקבאַר די סטודענטן יאַסנאָפּאָלסקי, בערנשטײַן, גינזבורג, בערמאַן, וואָיטינסקי און די איבעריקע, וועמענס נעמען איך האָב שוין פּאַרגעסן. מיר זײַנען געווען אַ מאַן צען, וועלכע האָבן זיך געדאַרפט צוגרייטן, און די דערמאָנטע סטודענטן האָבן זיך עס פּאַר דעם געזומען, אויף די עקזאַמענעס האָט מען בײַ יעדערן פון אונז געפּרעגט, וואָס מיר קענען און וואָס מיר האָבן געלייענט פון ליטעראַטור. איך האָב אַ זאָג געטאָן מיט גרויס שטאָלץ, אַז איך האָב געלייענט „פּרעקראַסנאָיע יעלענאַ" און „טאַיני גאָראָדא מאַדרידאַ" אין פּיר טיילן. די לעצטע ווערטער האָב איך אונטערגע־שטראָכן: פּאַרגעסט ניט, פּיר טיילן! אַלע האָבן זיך צעלאַכט, נאָר דער עקזא־מענאַטאָר האָט מער ניט ווי אַ שמייכל געטאָן און האָט געזאָגט: „ווייניקלעך". איך בין געוואָרן זייער פּאַרשעמט פון זײַן אָפּשאַצן מיינע קענטענישן אין ליטעראַטור. איך האָב זיך געקלערט: „וואָרט, וואָרט, איך וועל נאָך באַווײַזן.

דערפאַר קען איך דאָך לערנען און זיי זײַנען דאָך פּויערים און קענען קיין מוציא ניט מאַכן אויף אַ ריבּ".

מיר האָבּן זיך אַלע אָנגעהויבּן צו לערנען. מיר איז געווען זייער באַקוועם צוזאַמען מיט יאָפען, ווײַל ער האָט געלערנט אין דער היים נאָך פריער. ער האָט פון מיר גוט געקרענקט, איידער ער האָט אַרײַנגעדאָלבּעט אין קאָפּ די אַלע לימודים, וועלכע מיר האָבּן געמוזט צוגרייטן פאַר די קורסן אונזערע. דער סוף איז געווען, אַז פון די אַלע צען האָבּן אויסגעהאַלטן נאָר צוויי — יאָפע און איך. מיט גרויסע צרות — דאָך אָבּער אויסגעהאַלטן, און ביידע זײַנען מיר געוואָרן אמתע אַקאַדעמיסטן (אַזוי האָבּן זיך געהרופן די סטודענטן פון דער אַקאַדעמיע). מיר האָבּן באַקומען פאַרמענע בילעטן מיט אַלע קלי־פּערלעך. מיר האָבּן זיך ביידע געקויפט פאַרמענע היטלען מיט אַ בלויען סאַמעטענעם פּאַס, מיט גאָלדענע קנעפּלעך. וועט איז צו אונז גלײַך געווען? און איך בין נאָך דערצו אַריבּער אויף אַ קורס העכער אין מאָלן.

אויף קאָניקול זײַנען מיר געפאָרן אַהיים — ער קיין דווינסק און איך דורך דווינסק אין מײַן שטעטל. איך האָבּ געפונען פאַר נויטיק אַרײַנצוגיין צו מײַן „געוועזענער". אַז זי האָט מיך דערזען אין דעם פאַרמענעם היטל, האָט זי אַזש אויסגעשריען. אָנשטאָט אַ בעל־מלאָכה, ווי זיי האָבּן מיך פריער גערופן, ״וועלכן מען האָט נאָר געדאַרפט זאָגן „קום אַהער", איז ער שוין געלאָפן אויף אַלע פיר — שטייט פאַר איר אַ סטודענט מיט אַ סאַמעטענעם פּאַס און גאָלדענע קנעפּלעך, כאָטש אַפילו אַן אויסגעדאַרטער און אַן אויסגעבּלייכ־טער. זי האָט געמוזט דאָן איבּערלעבּן זייער פיל. זי האָט מיר דערציילט, אַז נאָך מײַן אָוועקגיין, איז זי גלײַך קראַנק געוואָרן אויף אַ נערוון־קראַנקהייט און מען האָט זי קוים אָפּגעראַטעוועט. איך האָבּ געהאַט פאַרדרוס און גלײַכ־צײַטיק האָט מיך געקיצלט מײַן אייגנליבּע, וואָס אַזאַ שטאָלצע פריילין, אַ־ין וועלכער איך בין געווען פאַרליבּט און זי האָט מיך אַזוי ניט געשעצט — איז געווען אַ פאַרבּאַיקע צוליבּ מיר.

קיין דווינסק איז אַראָפּגעפאָרן מיך באַגעגענען מײַן ברודער לאַזאַר, וועלכער, דערזעענדיק מיך, האָט געצוואונגען מיך גלײַך גיין צו אַ דאָקטאָר. דער דאָקטאָר האָט געזאָגט, אַז בײַ מיר זײַנען די לונגען אַביסל אָנגעגריפן, נאָר איך וועל זיך אויסבעסערן, אויבּ איך וועל זיך גוט שפּײַזן דעם זומער און וועל גאָרניט טון.

איך האָבּ דעם זומער גאָרניט געטאָן אין קונסט. צו מיר איז אַראָפּגע־פאָרן צו גאַסט יאָפע פון דווינסק און צוזאַמען האָבּן מיר אַרומגעשפּאַצירט אין די היטלען מיט די גאָלדענע קנעפּלעך און סאַמעטענע פּאַסן. אין שטעטל האָט מען שוין געמיינט, אַז איך בין שוין דער צווייטער ראַפאַעל, אויבּ ניט נאָך העכער.

מאַרק שאַגאַל

אייגנס

אויטאָביאָגראַפיע

1.

דאָס ערשטע, וואָס האָט זיך מיר אַ וואַרף געטאָן אין די אויגן, איז געווען אַ מולטער. אַ פֿשוטע, פירעקיקע, האַלב־טיפּע, האַלב־פלאַכע מולטער. אַ מאַרק־מולטער. איך בין אין איר אַרײַן אינגאַנצן.

איך געדענק ניט וואָר, דאַכט זיך, די מאַמע האָט מיר געזאָגט, אַז בשעת זי האָט מיך געהאַט אין וויטעבסק, אויפן פּיסקעוואַטשיק, הינטער דער טורמע, אין אַ קליין הײַזעלע לעבן שאָסיי — איז געווען אַ גרויסע שרפה. ס'האָט געברענט די שטאָט — יענער טייל, וואָס איז באַזעצט מיט יידן, אַרעמעלײַט. דאָס בעט מיטן מאַטראַץ, אינאיינעם מיט מיר צופּוסנס בײַ דער מאַמען, האָט מען איבערגעטראָגן אויף אַ זיכער אָרט, אין אַן אַנדער עק שטאָט.

נאָר פריער פון אַלץ בין איך געבוירן געוואָרן אַ מת...

איך האָב ניט געוואָלט זײַן קיין לעבעדיקער. שטעלט זיך פאָר אַ בלאָסן כּענכער, וואָס וויל ניט לעבן אויף דער וועלט... פונקט ווי ער וואָלט זיך איבערגעגעסן מיט שאָגאַלס בילדער. מען האָט עס געשטאָכן מיט שפּילקעלעך, געמינטערט, געוואָרפן אין אַן עמער מיט וואַסער און ענדלעך האָט עס אַ פישטשע געגעבן. אָבער וויכטיק איז דאָס, וואָס איך בין געבוירן געוואָרן אַ מת. איך וואָלט זייער געוואָלט, אַז פסיכאָלאָגן זאָלן דערפון ניט אַרויסדרינגען קיין אומגינסטיקן משפּט פאַר מיר... האָט רחמנות!

דאָך דעם טאַטנס און דעם זיידנס הײַזעלע אויף „פּיסקאָוואָטיווקע", בײַם שאָסיי, איז גאָנץ געבליבן. איך האָב עס דאָ ניט לאַנג געזען. דער טאַטע, ווען עס האָט אים אָנגעהויבן אַביסעלע צו גיין, האָט עס פאַרקויפט. דאָס דאָזיקע הײַזעלע דערמאָנט מיר אַן דער שישקע אויפן קאָפּ בײַ דעם גרינעם מגיד, וועלכן איך האָב געמאָלן אין וויטעבסק אין יאָר 1914; און נאָך דערמאָנט עס מיר אַן אַ קאַרטאָפּל, אַרײַנגעוואָרפן אין אַ הערינג־פּאָס און אויסגעצוואָגן אינם ראָסל.

מאַרק שאַגאַל מאָלט אַ בילד פון זיין פרוי (1933-1932)

וועז איך האָב דאָס הײַזל באַטראַכט פון דער הויך פון מײַן איצטיקער גרויסקייט — האָב איך זיך אַזוי אײַנגעצויגענערהייט געפרעגט:

— וואו אייגנטלעך האָב איך דאָ געקענט געבוירן ווערן?... וואו כאַפּט מען דאָ דעם אָטעם?...

נאָר וועז מײַן שוואַרצבערדיקער, לאַנגער זיידע איז מיט כבוד געשטאָרבן, האָט דער טאַטע געקויפט פאַר אַ האַלבן קאַרב אַן אַנדער פאַרמעגן. דאָס איז שוין ניט געווען נאָענט צום משוגעים־הויז, אַזוי ווי אין פיסקעוואַטשיק. אַרום און אַרום קלויסטערס, פאַרקנס, קראָמען און קלויזן. אַזעלכע פּשוטע, אײַנפאַכע, אייביקע, ווו די געבײַדעס אויף די פרעסקן פון דזשאָטאָ. פאַרבײַ מיר לויפן און דרייען זיך הין און צוריק, אָדער סתם אַזוי גיין זיך פאַרשיידענע יידן: אַלטע, יונגע — לויפשיצעס און גורעוויטשעס. קבצנים לויפן אַהיים, נגידים גייען אַהיים. אַ יינגעלע גייט אַהיים פון חדר. דער טאַטע גייט זיך אַהיים. ס'איז דאָך נאָר דעמאָלט ניט געווען קיין קינעמאַטאָגראַף! איז מען געגאַנגען אָדער אַהיים אָדער אין קראָם.

איך רייד ניט וועגן הימל, ניט וועגן מײַנע קינדערשע שטערן. דאָס זײַנען דאָך געווען מײַנע שטערן — מײַנע שטילע שטערן — זיי זײַנען מיט מיר געגאַנגען אין חדר, האָבן מיך אָפּגעוואַרט אין דרויסן אויפן גאַס, ביז איך וועל זיך אומקערן אַהיים...

אָרעמינקע, זײַט מיר מוחל. איך האָב אײַך געלאָזט אַליין אויף אַזאַ גע־וואַלדיקער הויך.

מײַן פריידיקע, מײַן אומעטיקע שטאָט. דיך פלעג איך באַקוקן מיט פּחד פון אונזער „קאַליטקע" אין די קינדערשע יאָרן. און פאַר די קינדערשע אויגן ביסטו געווען אַזוי קלאָר צו זען. אַז דער פאַרקן האָט פאַרשטעלט, האָב איך זיך געשטעלט אויפן קלעצל. אויב דו האָסט זיך נאָך דעמאָלט אויך ניט געזען, האָב איך אַרויפגעקלעטערט אויפן דאַך. עס מאַכט ניט אויס — מײַן זיידע פלעגט אויך קלעטערן.

איצט זע איך דיך פאַר מײַנע אויגן.

דאָ, אויף דער פאָקראָוער גאַס, בין איך צום צווייטן מאָל געבוירן געוואָרן.

.2

האָט איר וועז עס איז געזען אייגעם פון די „צופעליקע פערסאָנאַזשן" אויף די פלאַרענטינישע בילדער, מיט אַ באָרד, קיינמאָל ניט געשוירן, אויגן — אַש און ברוין גלײַכצײַטיק. מיט אַ פנים פון געברענטער אָכרע, געקנייטשט און גערונצלט. דאָס איז מײַן טאַטע.

אָדער האָט איר געזען אַ פאַרשוין פון דער הגדה, פּסחדיק און תמעוואַ־טע... „זײַ מיר מוחל, טאַטע". געדענקסט, כ'האָב געמאָלן פון דיר אַן עטיוד. דײַן פאַרטרעט האָט געדאַרפט מאַכן דעם אײַנדרוק פון ליכט אין צאַנקען און

אויסגיין... זײַן ריח איז דער ריח פון אַ חלום. אַ פליג האָט געשוושעט — צום טײַוול! איבער איר ווער איך אַנטשלאָפן...

עס לוינט זיך דען צו רעדן פון מײַן טאָטן? וואָס איז ווערט אַ מענטש, וואָס האָט קיין ווערט ניט... אַן אומשעצבאַרע פערזענלעכקייט. און טאַקע דערפאַר, ווײַל ער איז גאָרניט ווערט, איז מיר באַזונדערס שווער צו געפינען פאַר אים דאָס פאַסיקע וואָרט.

דער זיידע, אַ פרומער מלמד, האָט אַנדערש ניט געוואוסט, ווי דעם עלטערן זון — מײַן טאָטן אָפצוגעבן נאָך קינדווײַז פאַר אַ משרת אין אַ גע־שעפט פון הערינג, און דעם יינגערן — פאַר אַ שערער. אָבער ניין — ער איז צוויי און דרײַסיק יאָר ניט געווען קיין משרת, נאָר אַ פֿשוטער אַרבעטער. פלעגט אויפהויבן פיר־פינף־פודיקע פעסער, און מײַן האַרץ פלעגט זיך צו־נויפדרייען, ווי אַ טערקישער בייגל, ווען איך פלעג דערזען, ווי ניט ווײַט פון דעם בײַכיקן בעל־הבית הויבט מײַן טאָטע די משאות און גראָבט זיך און „ריעט" זיך מיט פאַרפרוירענע הענט אין די הערינג...

אָ, נאָר מיר איז באַקאַנט געווען אָט דאָס פאָעטישע פאָלקס־האַרץ, פאַרטעמפּט פון שווײַגן. ער האָט כּמעט ביז אין די סאָמע טײַערסטע יאָרן געזומען אַזעלכע צוואַנציק קאָרבן. די זעקסערס און צענערס טרינק־געלט פון די קונים פלעגן פאַרגרעסערן זײַן קאַפּיטאַל. און דאָך איז מײַן טאָטע ניט געווען אַ ייד אַן אָרעמאַן. ניין, די פאָטאָגראַפישע קאָרטע פון זײַנע יונגע יאָרן און די אויספאָרשונג אין אונזער קליידערשאַנק זאָגן עדות, אַז מײַן טאָטע האָט חתונה געהאַט מיט מײַן מאַמען אָנגעלאָדעוועט מיט אַ שטיקל פאַרמעגן און אַ היפּש ביסל פּיזישע גבורה; ער האָט געשאָנקען אַ טײַערן טוך זײַן כּלה, אַ קורצינק מיידעלע, וואָס האָט זיך ערשט נאָך דער חתונה צעוואַקסן.

חתונה געהאַט, האָט דער טאָטע אויפגעהערט אָפּגעבן דעם זיידן זײַנע וואָך־פאַרדינסטן און האָט פאַרפירט אַן אייגענע באַלעבאַטישקייט.

איך וויל אָבער פאַרענדיקן וועגן מײַן שוואַרצבערדיקן זיידן. איך וויס ניט, צי לאַנג האָט ער נאָך געלעבט מיט קינדער. מען זאָגט, אַז ער איז געווען זייער אַ פּײַנער און אַ חשובער ייד. בשעת איך מיט דער באָבען זײַנען מיר געווען אויף זײַן קבר מיט יאָרן צוריק, האָב איך, דערזעענדיק זײַן מצבה, דערפילט, אַז דאָס איז געווען אַ גוטער ייד. אַ ייד — ניט אָפּצושאַצן, אַ הייליקער ייד. ליגט זיך בײַם סאָמע טײַך, בײַם שוואַרצן פֿאַרקן, וואו עס רינט אָפּ די מוטנע וואַסער... ליגט אין דער נידער אונטער אַ בערגל לעבן די שוין לאַנג־געשטאַרבענע גאונים. שוואַך, אָבער דאָך געזונג דײַטלעך איז געבליבן די מצבה מיט אויסגעקריצטע יידישע אותיות:

דאָ ליגט אַ „איש חכם"!

די באָבע האָט נאָר געוויזן מיטן פינגער:

— אָט דאָס איז דער קבר פון דײַן זיידן. דײַן טאַטנס טאַטע און מײַן ערשטער מאַן.

זי האָט עפּעס געשעפּטשעט מיט די ליפּן, ניט געקענט ווײַנען. האָט געמורמלט ווערטער, צי אייגענע, צי פונם סידור. איך האָב געהערט, ווי אַנבויגנדיק זיך איבער דער מצבה, האָט זי עפּעס געטענהט, גלײַך ווי דער מצבה־שטיין מיטן קבר־בערגעלע וואָלט געווען דער זיידע. גלײַך ווי זי וואָלט זיך געווענדעט אינעוויניק צו דער ערד, אָדער צו אַזאַ מין אַלמער, אין וועלכן עס ליגט עפּעס אַ זאַך פֿאַרבאַהאַלטן אויף אייביק:

— דוד, איך בעט דיך, דוד, זײַ פֿאַר אונז אַ מליץ־יושר; פֿאַר דײַנע קינדער, איך — דײַן בת־שבע. זײַ אַ מליץ־יושר פֿאַר דײַן שלאָפֿן זון, כאַצי, כאַר דײַן מאָגערן זוסקע און פֿאַר זייערע קינדער. בעט, אַז זיי זאָלן אויסוואַקסן מענטשן, זיי זאָלן זײַן צו גאָט און צו לײַט.

דערפֿאַר אָבער די באָבע, מײַן טאַטנס מאַמע, איז מיר שוין געווען מער היימיש. אָט די אַלטע באַשטייט נאָר פון אַ קאָפּטיכל, פון אַ קליידל און אַן אויסגעקנייטשט פּנים. אַ פּיגורעלע פון אַנדערטהאַלב איילן. אין האַרץ: איבערגעגעבנקייט און ליבע צו אייניקע אויסדערוויילטע קינדער און צום „קרבן־מנחה". ווען זי איז געבליבן אַן אַלמנה, האָט זי מיטן התּיר פון רב חתונה גהאָט פֿאַר מײַן אַנדערן זיידן, מײַן מאַמעס פֿאָטער, בײַ וועמען עס איז אויך געשטאַרבן זײַן ווײַב. געשטאַרבן איז דער ערשטער זיווג אין יאָר פון מײַנע עלטערנס חתונה.

אויפן קרוינשטול איז אַרויף מײַן מאַמע.

עס וועט שטענדיק פֿאַרקלעמען דאָס האַרץ: צי אין חלום, צי בײַ צופּעליקע ערינערונגען, אָדער אינם טאָג פון יאָרצײַט, ווען מ'גייט אויף איר קבר — אויף דער מאַמעס קבר. עס דאַכט זיך מיר, אַז איך זע דיך, מאַמע. דו גייסט אַזוי לאַנגזאַם צו מיר, אַזוי לאַנגזאַם, אַז ס'ווילט זיך מיר דיר העלפֿן. דו שמייכלסט עפּעס מיט מײַן שמייכל. אַך, אַ דער שמייכל איז מײַנער.

די מאַמע איז געבוירן אין דער זעלביקער „לעזנע", וואו איך האָב געמאַלן דעם גלחס שטוב. לעבן דער שטוב — אַ פֿאַרקן און לעבן פֿאַרקן — חזירים... זי איז געווען די לעצטע טאַכטער בײַ מײַן זיידן, וואָס איז אַ האַלב לעבן אָפּגעלייגן אויפן אויוון, אַ פערטל לעבן אין בית־מדרש און דאָס איבעריקע פערטל — אין דער יאַטקע. אין יענער צײַט, בשעת ער איז געלייגן אויפן אויוון, האָט עס די באָבע ניט אויסגעהאַלטן און איז געשטאַרבן אין איר בליענדיקער יוגנט. דעמאָלט האָט זיך דער זיידע אַ רודער געטאָן. אַ רודער געטאָן האָבן זיך אויך די בהמות און די קעלבלעך.

איז טאַקע די מאַמע געווען אַזאַ קורצע? דער טאַטע האָט זי גענומען מיט „פֿאַרמאַכטע אויגן". נאָר ס'איז אַ טעות. לויט אונזער קוק איז די מאַמע געווען פון זעלטענער אויסדריקלעכקייט, אויף וויפיל דאָס איז געווען מעגלעך אין איר קליינשטעטלדיקער סביבה. נאָר איך וויל ניט זאָגן קיין שבחים וועגן מײַן מאַמען, וועלכע איז שוין ניטאָ. קען איך דען ריידן? מאַנכסמאָל איז ניט נאָר ריידן — נאָר ווײַנען... אויפן בית־עלמין, צו די טויערן רײַס איך זיך. לײַכ־

טער פון אַ פלאַקער, לופטיקער פון אַ שאָטן טראָג איך זיך צו פאַרגיסן אַ טרער...

איך זע די וויטקייט פון טײַך, נאָך וויטער — די בריק, און דערנעבן — אַן אייביקער פּאַרקן. ערד און אַ קבר. אָט דאָ איז זי, מײַן נשמה. דאָ זוכט מיך, דאָ בין איך, דאָ זינגען מײַנע בילדער, מײַן געבוירן זינן. אומעט, אומעט. אָט איז איר בילד. איז דען ניט אַלץ איינס — ס'איז דאָך איך. ווער בין איך? (וועסט אַ שמייכל טון, וועסט זיך וואונדערן און לאַכן, פאַרבײַגייער). דער ברונעם פון לײַדן. אַ פריצײַטיקע גרויקייט, אויגן — טויערן פון טרערן, אַ נשמה, וועלכע איז כּמעט ניטאָ, אַ מוח, וואָס איז ניטאָ. וואָס־זשע איז דאָ?

איך געדענק זי, וועג זי האָט געבאַלעבאַטעוועט מיט דער גאַנצער שטוב און מיטן טאַטן; וועג זי האָט, ניט מיד וועריק, געבויט הײַזער, אויפגעפּנט אַ באַקאַליי־קלייטל; וועג זי האָט געדונגען בעלי־עגלות, וועג זי האָט גע־בראַכט אַ פּור מיט סחורה, אַן געלט, אויף באַרג.

וואו זינגען וועריקער? וועלכע ס'איז מיטלען, כּדי צו ווײַזן שטייענדיק בײַ דער טיר מיט אַ שמייכעלע, אָדער בעת זי זיצט צײַט־לאַנג בײַם טיש, וואַרטנדיק אויף אַ שכן, זי זאָל אין אַ געשפּרעך און אין איר אומעט קענען באַ־ווײַזן איר חכמה. און פרײַטאָג־צו־נאַכטס, נאָך דער שבּתדיקער סעודה, וועג דער טאַטע פלעגט יעדעס מאָל אַנטשלאָפן ווערן בײַם טיש, שטענדיק אויפן זעלבּן אָרט, אין מיטן בענטשן — זינגען אירע אויגן געווען טרויעריק און זי פלעגט זאָגן צו אירע אַכט קינדער:

— קינדער, לאָמיר זינגען דעם רבּינס ניגון. העלפט אונטער.

די קינדער האָבן אײַנשלאָפנדיקערהייט געזונגען. זי האָט זיך צעווײַנט און איך האָב געזאָגט:

— דו הויבסט שוין אָן? וועל איך אויפהערן.

איך האָב געוואָלט זאָגן, אַז ערגעץ אין איר איז געווען מײַן טאַלאַנט. אַז אַלץ האָט זי מיר איבערגעגעבן, חוץ איר חכמה, דאָכט זיך. אָט גייט זי צו מײַן צימער (בײַ יאָוויטשן אויפן הויף), קלאַפּט אָן און פרעגט:

— קינד מײַנס, ביסט דאָ? וואָס טוסטו? בערטע איז געווען בײַ דיר? ווילסט עסן?

— זע, מאַמע, דאָס געפעלט דיר?

זי קוקט זיך אײַן אין מײַן מאָלערײַ מיט אויגן, איין גאָט ווייסט וואָסערע. איך וואַרט דעם משפט. ענדלעך לאָזט זי אַרויס פאַרטראַכטערהייט:

— יאָ, מײַן זון, איך זע. דו האָסט טאַלאַנט. נאָר, קינד מײַנס, הער מיך אויס: אפשר וואָלסטו גלײַכער געוואָרן אַ משרת?... ס'איז מיר אַ רחמנות אויף דיר. וואו טויגסטו מיט דײַנע פֿלייצעס? און פון וואַנען קומט דאָס צו אונז?...

שוין וויפיל יאָרן זינגען אַוועק זינט זי איז געשטאָרבן. וועג איך בין געווען דאָס ערשטע מאָל אויפן בית־עלמין, בײַם פאַרקן, האָט מען איר גע־

שטעלט אַ מצבה. דערנעבן ליגן נאָך אַזעלכע יענטעס, פון מאָהילעוו, אָדער פון לעזנע. עס ליגן הערצער. פֿאָפּלעקציעס, קאַטאַרס. איך קען זיי דאָך. אַלץ דאָס זעלבע האַרץ, איבער וועלכן עס איז אַוועקגעשטאַרבן מײַן יונגע, בלאָנדע, ראָזעווע באָבע. אונטערגעריסן זיך פון אַרבעטן שווער, איבער די כּוחות, אין דער צײַט, וועו דער זיידע איז אָן אויפהער געלייגן אויפן אויוון און איז געגאַנגען אין בית־מדרש אַרײַן. אַלץ דאָס זעלבע האַרץ, איבער וועלכן ס'איז אויך געשטאָרבן דער „וואונדערלעכער קצב" אין בית־מדרש נאָך יום־כּפּור, נאָכן תּענית, אין אַ לבנהדיקן אָוונט, צום נײַעם יאָר צו.

טײַערער יונגער זקן. ווי שטאַרק איך האָב דיך ליב געהאַט, וועו איך פלעג זײַן אין דײַנע חדרים אין לעזנע, וואָס זײַנען דורכגעשמעקט מיט פאַרטריקנטע בהמהשע פעלן. איך האָב ליב געהאַט דײַנע פוטערס פון שעפּסענעם פּעלץ. דײַן גאַנצער גאַרדעראָב איז שטענדיק געהאַנגען אין פירהויז, בײַ דער טיר, און דער ענגער מיט די מלבושים, מיט די היטלען, מיט דער בײַטש און כדומה זאַכן, וואָס האָבן צוזאַמען געבילדעט אַזאַ מאָדנעם סילועט אויפן גרויעם פאָן פון דער וואַנט, וועלכע איך האָב נאָך בײַ איצט ניט געניג אויסגעפאָרשט. דאָס איז געווען מײַן זיידע. טאָג־טעגלעך האָט מען געשאָכטן צוויי־דרײַ בהמות, און דאָס פרישע פלייש פלעגט מען צוטראָגן דעם פּריץ און צו אַנדערע בעלי־בתּים.

אין זיידנס שטאַל שטייט זיך אַ בהמהלע, שטייט זיך מיטן בײַנכעלע און קוקט ערגעץ פאַרעקשנט. גייט צו דער זיידע און זאָגט צו איר:

— נו, הער נאָר, גיב די נאָגעס, מ'דאַרף דיך בינדן, סחורה דאַרף מען, פלייש, דו הערסט?

זי גיט זיך אַ וואַלגער מיט אַ קרעכץ. איך שטעל איר אויס די הענט, אַרומנעמען די מאָרדע, איר אינערוימען אַ פּאָר וועדטער, זי זאָל זיך ניט שרעקן — איך וועל קיין פלייש ניט עסן... וואָס נאָך קען איך טון... זי הערט, עס שאָקלט זיך דער קאָרן און הינטערן פּאַרקן איז אַ בלויער הימל. נאָר דער שוואַרץ־ווײַסער שוחט מיטן חלף בײַ דער טיר האָט שוין פאַרקאַשערט די אַרבל. עס הערט זיך קוים אַ ברכה. ער גלײַכט איר אויס דעם קאָפּ און רוקט איר דאָס שטאָל אין האַלז אַרײַן... אַ פאָנטאַן פון בלוט.

נאָך דעם איז שטיל. מען קלײַבט פונאַנדער די קישקעס, מען נעמט אַרויס די שטיקלעך און ס'פאַלט אַראָפּ די פעל. ראָזעווע פאַרבן פליסן, אַזעלכע פאַרבלוטיקטע... אַ פּאַרע גייט. אַזאַ בריהשקייט אין די הענט. דאָס געפעלט מיר. עס ווילט זיך מיר עסן פלייש. מיך אַליין האָט מײַן צווייטע באָבע פון לעזנע געהאָדעוועט מיט באָזונדערע חלקים פלייש, מיט געפרעגלטע און געפּאַרעטע און געבראָטענע שטיקער. וואָס איז דאָס געווען פאַר אַ מין פלייש, וויי איך ניט. אפשר איז עס געווען אַזאַ מין בויך, אַ בן־פּקועהלע, אַ האַלז, ריפּן, אַ לונג־און־לעבער, כ'האָב ניט פאַרשטאַנען... איך בין דאָך דעמאָלט געווען נאָריש און, דאַכט זיך, גליקלעך.

זיידע, לאָז מיך נאָך אַביסל טראַכטן פון דיר. איין מאָל, דער זקן, אַנ־טערעפנדיק זיך אויף אַ צייכענונג מיט אַ בילד פון אַ נאַקעטער פרויען־פיגור, האָט ער זיך אַוועקגעדרייט, גלײַך ווי ס'קערט זיך מיט אים גאָרניט אָן, אָדער ווי דאָס וואָלט געווען עפּעס אַ פרעמדער שטערן אויפן מאַרק־פּלאַץ, וועלכער גייט גאָרניט אָן די בעלי־בתּים. איך האָב דעמאָלט פאַרשטאַנען, אַז אי מײַן זיידע, אי מײַן קלייניטשקע באָבע מיט די קנייטשעלעך און כּמעט אַלע מײַנע אייגענע האַלטן ווייניק וואָס פון מײַן קונסט (וואָס איז דאָס פאַר אַ קונסט, וואָס גיט ניט איבער די ענלעכקייט?) און האַלטן זייער שטאַרק פון פלייש.

אָדער, אָט נאָר וואָס האָט מיר די מאַמע דערציילט וועגן איר פאָטער, דעם לעזנער זיידן מײַנעם. און אפשר האָט זיך עס מיר געחלומט. סוכות צי שמחת תורה — מ'זוכט דעם זיידן.

— וואו איז ער? וואו איז ער?

לאָזט זיך אויס, אינם שיינעם וועטער האָט ער זיך אַרויפגעדראַפעט אויפן דאַך, זיצט זיך אויפן קוימען און עסט צימעס. ניט קיין שלעכט בילד.

ס'איז מיר אַלץ איינס, אויב מענטשן וועלן מיט פרייד און מיט אַ פאַר־גרינגערונג געפינען אין די דאָזיקע אומשולדיקע פּאַסירונגען פון מײַן משפּחה דעם סוד פון מײַן אַרבעט. אָ, דאָס גייט מיך ניט אָן. טײַערע, וויפיל ס'איז ליב אײַער נשמה, בירגער.

און אָט וועל איך אײַך דערציילן אויף אַ צוגאָב, אויב ס'איז אײַך וווייניק פאַקטן פאַר די ווײַטערע דורות און די באַווײַזן פאַר אײַער געראָטקייט און מײַן שולד פאַרן געריכט פון שכל־הישר — דאָס, וואָס מײַן מאַמע האָט מיר דערציילט וועגן מײַנע גוטע לעזנער קרובים... אייגער פון זיי האָט געפונען פאַר זיך מער צווועקמעסיק זיך צו באַווײַזן אויף דער גאַס פונם שטעטל אין איין אונטערשט העמד. איז וואָס, איז דאָס אויך שרעקלעך? ערינערונגען וועגן אָט דעם דאָזיקן „האָלעדרילע" וועלן שטענדיק אָנפילן מײַן האַרץ מיט אַ זוניקער פרייד. גלײַך ווי אויף די גאַסן פון לעזנע, אין מיטן העלן טאָג, איז אויפגע־שטאַנען די מאָלערײַ פון מאַסאַטשאָ, פּיעראָ די פראַנציסקאָ. כ'וואָלט זיך מיט זיי באַפרײַנדעט.

איך מיין ניט קיין שפּאָס. אויב מײַן קונסט האָט ניט געשפּילט קיין שום ראָלע אינם לעבן פון מײַנע אייגענע, איז אָבער זייער לעבן און שאָפן אין מײַן קונסט זייער באַדײַטיק. איר ווייסט? איך פלעג זיך פאַרכלינגען מיטן זיידנס אָרט אין בית־מדרש... אַרעמער, אומגליקלעכער, ווי פלעג איך זיך דרייען, ביז איך בין צוגעקראָכן צו מײַן זיידנס „מזרח־שטאָט", כדי מיטן פּנים צום פענסטער, האַלטנדיק דעם סידור אין דער האַנט, זיך פאַרקוקן אום שבת אויף דער פאַראַמע פון לעזנע, דעם שטעטל. אָט הינטער מיר הויבט מען שוין אָן מוסף, מײַן זיידן איז מען מכבד צום עמוד. ער דאַוונט, ער זינגט, ער ציקלט זיך און הויבט נאָך אַמאָל אָן פונם אָנהויב און האַלט זיך אין איין צעגיסן, גלײַך ווי בײַ מיר אין האַרצן וואָלט געווען אַ בוימל־פאַבריק. עס

פליסט אין מיר אַ שהחינודיקער האָניק. און אַז ער צעווײַנט זיך, דערמאָן איך זיך אָן מײַנער עפּעס אַ ניט־געראָטענער צייכענונג און פֿאַרטראַכט זיך:

— וועט עפּעס אַרויס פון מיר אַ גרויסער מאָלער?

נאָר איך האָב פֿאַרגעסן דערמאָנען דיך, פּעטער נוח. מיט דיר פלעגן מיר פֿאָרן אין דאָרף נאָך בהמות. ווי גליקלעך בין איך געווען, ווען ער פלעגט מרוצה ווערן מיך מיטצונעמען אין דאָרף אויף זײַן טרייסלענדיקן וואָגן. עס שאַדט ניט. פֿאָרן קען מען. דערפֿאַר איז אָבער געווען וואָס צו זען אין ביידע זײַטן.

וועג און וועג. דראָבנער זאַמד. וויאָקעט זיך מײַן פּעטער נוח און נוקעט צו די פערד:

— נו! נ־נו!

צוריקווענדט האָב איך באַשלאָסן, אַז איך דאַרף אַרויסווײַזן מײַן געשיקט־קייט און בריהשקייט און איך האָב געשלעפּט אַ בהמה פֿאָרן עק נאָכן וואָגן, טענהנדיק צו איר — ניט אָפּצושטיין...

דורכפֿאָרנדיק די שטעטלשע הילצערנע בריק, האָט זיך מיר שטענדיק געדאַכט, אַז בײַ מיר אין בויך וואַרפן זיך עטלעכע הילצערנע קאָטלעטן... די רעדער האָבן אַנדערש געסקריפּעט. דעם פּעטער האָט ניט געפֿאַרט ניט דער טײַך, ניט די וועריעס, ניט די פֿאַרקנס, וואָס ציען זיך בײַם בערג בײז דער מיל און נאָך ווײַטער; דאָס איינציקע קלויסטערל, די שטיבעלעך אויפן מאַרק, וואו אַלץ איז שוין פֿאַרטונקלט, און מיר זײַנען געקומען מידע; און איך מיט — גאָט ווייסט — וואָס אין דער נשמה...

איך וואָלט גיכער שוין מאָלן מײַנע שוועסטער און ברידער, מיט וואָס פֿאַר אַ ליבע איך וואָלט זיך געמומען צו דער פֿאַקטור פון זייערע האָר, פון זייער הויט. מיט וואָס פֿאַר אַ שנעלקייט וואָלט איך אַרײַנגעשפּרונגען אין זייער אינעווייניקסטן, פֿאַרשיכורנדיק די לײַוונטן און אײַך מיט דעם אָטעם פון מײַנע טויזנטיאָריקע פֿאַרבן. אָבער שרײַבן וועגן זיי?!

איך נעם אויף זיך ניט די מי צו דערציילן כאָטש אַ פּאָר וועריעס וועגן מײַנע מומעס, פון וועלכע איינע איז געווען מיט אַ לענגערער נאָז, מיט אַ בעסערער נשמה און מיט אַ צענדלינג קינדער. די אַנדערע — מיט אַ קורצן נאָסער נאָז, מיט אַ האַלבן צענדלינג קינדער און האָט מער ליב געהאַט זיך. און פֿאַרוואָס נישט? די דריטע גאָר מיט אַ נאָז, ווי פון מאָראַלעזעס בילד, מיט דרײַ קינדער, פון וועלכע איינס פֿאַרהיקעט זיך, דאָס אַנדערע איז טויב און דאָס דריטע וואַקסט נאָך. פּעטערס האָב איך אויך עפּעס אַ האַלבן מנין און מער. אַלע וואוילע יידן; ווער מיט אַ מער גרעסערן בויך און מיט אַ ליידיקערן קאָפּ, און ווער מיט אַ שוואַרצערער באָרד און ווער מיט אַ געלערער באָרד, מיט איין וואָרט: ס'איז מאָלערײַ.

יעדן שבת פלעגט דער פּעטער נוח — אַ בחור נאָך — אָנטון עמעצנס אַ טלית, לייענען אין דער תורה. געשפּילט אויף אַ פּידל ווי אַ שוסטער, און דער

זיידע האָט געהערט און געטראַכט... נאָר רעמבראַנדט ווייסט, וואָס עס האָט געטראַכט דער אַלטער זיידע, דער קצב, דער קרעמער, דער חזן, ווען זיין זון פלעגט שפילן בײַם פענסטער.

איך ווייס אויך, נאָר איך קען דאָס ניט איבערגעבן.

ס'האָט זיך געוואָלט שלאָפן.

אין דאָרף לעבן זיין הײַזקעלע זיצט אויף אַ באַנק דער פעטער לייבע. אַן אָזיערע. זיצנע טעכטער פֿאַשן זיך ווי די רויטע קי. דער פעטער יהודה איז שטענדיק אויפן אויוון, גייט אַפילו ניט אין בית־מדרש, ער דאַוונט אין דער היים בײַם פענסטער. מורמלט שטילערהייט. און די געלע פּאַרב קריכט אַראָפּ פון זיין פּנים אויף דער פענסטער־לײַסט, גייט אַוועק אין דרויסן און צעלייגט זיך אויפן קופּאָל פונם קלויסטער.

ער זעט אויס ווי אַ הילצערנע שטוב מיט אַ דורכזעענדיקן דאַך... איך קען אים אָפּמאָלן אײַנס און צוויי...

זיצט דער פעטער ישראל אין בית־מדרש, אויף אײַן אָרט, די הענט פון הינטן, ווארעמט זיך בײַם אויוון, די אויגן פאַרמאַכט, און דער לאָמפּ ברענט אויפן טיש. אַ שוואַרצער, געדיכטער שאָטן האָט זיך געלייגט אויף דער פּאָד־לאָגע, אויפן ארון־קודש. לייענט און שאָקלט זיך, שאָקלט זיך און זינגט, שעפּטשעט און זיפצט. הויבט זיך אויף: צײַט שוין מעריב דאַוונען.

שוין אָוונט. בלויע שטערן. לילאָווע ערד. מען מאַכט צו די קראָמען. מען דערלאַנגט וועטשערע. קעז, טעלער. פּאַרוואָס בין איך ניט געשטאָרבן בײַ אײַך אונטערן טיש? מײַן פעטער שרעקט זיך מיר געבן די האַנט. מען זאָגט, איך בין אַ מאָלער. „מיט אַמאָל נעמט ער און מאָלט מיך גאָר אויס".

גאָט האָט פאַרבאָטן, אַן עבירה...

און זאָל מיר גאָט מוחל זײַן, אויב אין מײַן כאַראַקטעריסטיק שליס איך ניט אײַן מײַן גאַנצע קעלבערנע ליבע, וואָס איך פיל בכלל צו מענטשן — און מײַנע קרובים זיצנען דאָך מער הייליקע ווי אַנדערע. איך וויל אַזוי.

איך האָב אַ פעטער, איז ער אַ שערער — זוסקע. געשוירן און געגאָלט האָט ער מיך מיט אַ האַרצלאָזער ליבע און ער האָט שטאָלצירט (דער אייניצי־קער, וואָס האָט שטאָלצירט!) מיט מיר אויף דער גאַנצער געגנט, אַפילו פּאַרן פּריץ. נו, געגנוג וועגן זיי. אַ גוטן טאָג.

3.

טאָג אײַן, טאָג אויס, זעקס אויפן זייגער, סײַ ווינטער, סײַ זומער, פלעגט דער טאַטע אויפשטיין און גיין אין בית־מדרש, שטענדיק געזאָגט אַ קדיש נאָך עמעצן. געשטעלט דעם סאַמאָוואַר, געטרונקען טיי און געגאַנגען צו דער אַרבעט. וואָס איז דאָ צו לייקענען? און ווי אַזוי דערציילן? מיט וועטער וועט מען ניט גרינגער מאַכן מײַן טאַטנס מזל (איך בעט אײַך: איך מיין ניט קיין מיטלייד, איך מיין ניט קיין רחמנות). אויפן טיש איז תמיד געווען אי

פּוטער, אי טוואָראָג. ברויט מיט פּוטער איז ווי עפּעס אַן אייבּיקער צייכן קיינמאָל ניט אַרויס פון מיינע קינדערשע הענט. וואו איך האָב זיך ניט געירט: צי אין שכנישן הויף, צי אויף דער גאַס, צי אויף באַדערפענישׂ, בין איך אומעטום געגאַנגען — און אַלע אונזערע קליינוואַרג — מיט ברויט־און־פּוטער. זײַנען מיר דען געווען הונגעריק? גאָר! ... ס'האָט געקיצלט: ס'האָט זיך געוואָלט עסן, טראָכטן, געפּעצן, קיצלען. גאָר באַזונדערס האָבן מיר ליב געהאַט אַלע אויף דער נאַט צו „גיין אַרויס" בײַם פֿאַרקן — פֿאַרצײַט מיר מײַן גראָבקייט. בין איך דען גראָב? פֿשוט. בײַ דער לבנה, בשעת ס'איז אַ מורא צו גיין ווײַט, די פּיסלעך בויגן זיך ניט. אמת, אויף מאָרגן אין דער פרי פֿלעגט דער טאַטע, מיט דער לאָפּעטע אין האַנט, האַלטן אין איין שעלטן אין דער וועלט אַרײַן: נ־נאַ! קינדער, חזירים! ...

איך האָב ליב שלאָפן. ניט בײַנאַכט — אין דער פרי האָב איך ליב שלאָפן. ווען אַ שטראָל פון אונטערן דאַך קוקט אַרײַן אין פענסטער. פליגן זשומען שוין און צילעווען זיך צו דער נאָז. אוי, אַ סוף! מיר דאַכט, אַט גייט אַרײַן דער טאַטע מיטן רימען אין דער האַנט און זאָגט:

— דאַכט זיך, שוין צײַט גיין אין קלאַס, אַ?

איך באַטראַכט די בלויע טאַפּעטן, די סטעליע, מיטן שפּינוועבס, דאָס פענסטער מיט הײַזער און קלער: טאַקע, אַלע זײַנען שוין אויפגעשטאַנען, געגנג זיך צו קראַצן. ענדלעך עפּנט זיך אויף די טיר און אין צימער גייט אַרײַן אַ ווײַבל. „גיט — זאָגט זי — אַ גוטן הערינג, פאַר דרײַ קאָפּיקעס, אָבער אַ גוטן. איר האָט עפּעס גוטע הערינג? איר מוזט דאָך האָבן גוטע הערינג!" איך הויב זיך אויף. איך ווייס ניט, ווי שפּעט עס איז ...

אין דער פרי. טיי אויפן טיש. איך בין ניט בכוח איבערצוגעבן זײַן קאָליר, זײַן געוירן. און דער זיסער געטראַנק גיסט זיך אין מיר גלײַך נאָכן בייגל.

פרײַטאָג פלעגט זיך אָנהויבן דאָס „געפֿראַלע צוואָגעניש" פאַר מײַן טאַטן אויף שבת; די מאַמע פלעגט אייליק אַרויסנעמען דעם הליאַק פונם אויוון און דער טאַטע פלעגט ווי עס איז וואַשן דעם קאָפּ, די ברוסט און די שוואַרצע הענט. געקרעכצט: „עס איז קיין ,פֿאַראָנדעק' ניטאָ, ס'איז סאָדע ניטאָ. אַ גאַנצע משפּחה זאָלבּאַכט האָבן זיך דאָס אָנגעזעצט אויף מיר און זאָל דאָס עמעצער העלפן וואָס אַ האָר איז ווערט!" איך האָב געשלונגען טרערן און געטראַכט וועגן מײַן אַרעמער קונסט און וועגן מײַן צוקונפט. די פֿאַרע פון הייסער וואַסער אויסגעמישט מיטן ריח פון זייף און סאָדע האָבן מיך באַזונדערס געערגערט. און די שבתדיקע ליכט, וועלכע צינדן זיך אָן, פלעגן מיך שנײַדן, פונקט ווי יענע בהמה בײַם זיידן אין שטאָל. הייליק בלוט! ס'איז געווען וואַרעם און ... פאַרדריסלעך.

פרײַטאָג־צו־נאַכטיקע סעודה. ציכטיקע הענט, דעם טאַטנס פּנים און זײַן ווײַס העמד פלעגן באַרואיקן. אַלץ פלעגט זײַן גוט. מען דערלאַנגט די

וועטשערע. אָ, מײַן אַפּעטיט — זאָל דאָס נאָר וואויל באַקומען!... חלות, גע־פילטע פיש, לאָקשן, פלייש, צימעס, קאָמפּאָט. די טעמפּעראַטור האָט זיך געהויבן. דער טאַטע האָט אײַנגעדרימלט. דאָס לעצטע שטיקל פלייש פליט פון טאַטנס טעלער אין דער מאַמעס טעלער און צוריק. „עס אַליין". „עס דו". און דער טאַטע האָט שוין אײַנגעדרימלט נאָך פאַרן בענטשן (נו, וואָס זאָל מען טון?), און די מאַמע האָט שוין געזונגען בײַ דער הרובע דעם רבינס ניגון.

איך פלעג דערמאָנען דעם זיידן, דעם חזן. איך פלעג דערמאָנען מײַן בית־מדרשדיקע בוימל־פאַבריק און אינערלעך האָב איך געווײַנט הינטערן פאָרהאַנגל פון דער הרובע, בײַ דער מאַמעס פאָלע, ווען דער ניגון פלעגט שוין איבערגיין אין געווײַן, מיט טרערן, אין דער הויך, אויפן קול... וואָס פאַר אַ האַרץ (ניט נאָר מיינס) וועט ניט דערציטערט ווערן אין דעם שבתדיקן אויף דער נאַכט אין באַוואוסטזײַן, אַז אין דרויסן איז קיינער ניטאָ. קרומע לאַמ־טערנעס און בלויז אויסוואורפן שלעפּן זיך אַרום...

עס דערברענען די ליכטלעך בײַ אונז אין צימער — אויפן הימל לעשן זיי זיך. עס שמעקט. דער קאָפּ טוט ווײ. איך האָב מורא אַרויסצוגיין אין פאָדערצימער, אויפן הויף (איין מאָל, שפּעט אויף דער נאַכט, האָב איך געפּאַקט אַ גנבטע. פרעגט זי מיך: „וואו איז דאָ אַ שענק? — איך גיי פון בית־עלמין"...).

אָלע גיין שלאָפן. נאָר פונם מאַרק־פּלאַץ הער איך ווײַטע מוזיק. אין סאָד שפּילט מען. מען שפּאַצירט דאָרטן. עס צערטלען זיך די בוימער, זיי בויגן זיך אין דער פינסטער. בלעטלעך שאָרכען.

אין די וואָכעדיקע טעג האָב איך, חוץ אַלעם, זיך געהאָדעוועט מיט רעטשענער קאַשע. קיין מער גיהנומדיקע קאַשע, ווי די גרויפּענע שפּיזן, איז פאַר מיר ניט געווען. דאָס געפיל, אַז בײַ מיר אין מויל זיצען גרויפלעך, האָט מיך אויפגערעגט גלײַך ווי מײַן מויל וואָלט געווען אָנגעפילט מיט פּיסטאָנען. ערשט איצט, אין דער ראָטן־צײַט, בין איך געוואָרן אַ באַזונדערער מבין און אָפילו אַ ליבהאָבער פון הירזש און קאַשע. באַזונדערס דעמאָלט, ווען דאָס זעקל הירזש איז אויף מײַן פלייצע געלייגן.

צו דער וועטשערע בין איך לויט רגילות געשלאָפן אין די מלבושים און די מאַמע רוקט זיך שוין און וועקט איר עלטערן זון:

— איך ווייס ניט וואָס, ווי וועטשערע, אַזוי שלאָפט ער. זון מײַנער, גיי עסן.

— וואָס עסן?

— קאַשע.

— וועלכע?

— גרעטשענע מיט מילך.

— איך וויל שלאָפן.

— גיי עסן.

— איך האָב ניט ליב.

— גיי, פאַרזוך. אויב דו וועסט זיך דערוואַרגן, אָדער דו וועסט חלשן — וועסטו ניט עסן.

איך בין זיך מודה, אַז אָפט מאָל פלעג איך מיר ווינטשן צו פאַלן אין חלשות. אַמאָל וואָלט עס מיך ראַטעוועט. געקומען איז דאָס אָבער אין אַן־דער צייט, דורך אַנדערע סיבות און אויף אַן אַנדער אָרט.

ווינטער. מיינע פיס שטייען און דער קאָפּ טראָגט זיך. איך שטיי אָפּט בײַם אויוון, דעם שוואַרצן, דעם איזערנעם, און וואַרעם זיך גלאַט אַזוי. פון פאָרנט זיצט די מאַמע אויפן בענקל, אַ פולע מיט אַ בוך — קייזערלעך. דער טאַטע דערלאַנגט דעם סאַמאָוואַר און זעצט זיך מאַכן פּאַפּיראָסן.

גאָט מיינער, די צוקער־פושקע! ווי בין איך צופרידן. די מאַמע רעדט, רעדט, קלאַפּט מיטן פינגער איבערן טיש, שאָקלט מיט דעם פאַרוק און איר טיי ווערט קאַלט. און דער טאַטע הערט, קוקט אויף דער גילזע. ס'איז אויס־געוואַקסן אַ באַרג פּאַפּיראָסן.

ווי נאָר עמעצער פון אונז קינדער ווערט ניט געזונט — גליַיך חלומט זיך דער מאַמען. בײַנאַכט. אַ פראָסט. די שטוב שלאָפּט. נאָר פלוצלינג — אַ געשטאַלט פון גאַס. די באָבע חנה פון יענער וועלט פאַרקלאַפּט די פאָרטקע בײַם פענסטער, מיט די ווערטער:

— טאָכטער מיינע, פאַרוואָס איז בײַ דיר אין הויז אַזאַ קעלט, אין מיטן דער נאַכט אָפן די פאָרטעטשקע?

אַן אַנדערש מאָל קומט אין שטוב אַריין אַ זקן אַ ווייסער, פון יענער וועלט, עפּעס אַ פעטער מיינער מיט אַ לאַנגער באָרד. גייט אַריין און שטעלט זיך. בעט אַ נדבה. איך גיב אים אַ שטיקל ברויט. ער שוויגט און גיט אַ פּאַטש איבער דער האַנט. איז אַרויסגעפאַלן דאָס שטיקל ברויט.

— כאַצי — זאָגט די מאַמע, אויפכאַפּנדיק זיך פון שלאָף — גיב אַ קוק, וואָס איז דאָרטן מיט די קינדער.

אַזוי פלעגן מיר קראַנק ווערן.

שטעקלעך און דעכער, קלעצער און פלאָקנס פלעגן זיין פאַר מיר אַ שמחה. און וואָס הינטערן פּלאַנקען געפינט זיך, קענט איר זען אויף מיין בילד „איבער דער שטאָט". אָדער איך וועל אײַך זאָגן:

אַ ריי אָפּטרעטן, הייזער מיט פענסטער, טויערן, הינער, אַ פאַבריק, וואָס אַרבעט ניט, אַ קלויסטער, אַ בערגעלע, אַן אַלטער יידישער בית־עלמין, וואו ס'איז שוין קיינער ניטאָ.

נאָך מער פלעג איך אויסקוקן פונם פענסטערל, אונטן... נידעריקער...

עס טרעפט זיך, איך שטעק אַרויס דעם קאָפּ און שמעק די פרישע בלויע לופט. פויגעלעך פליען פאַרבײַ מיר. איך הער — שרה האָט זיך צעפליעסקעט, איך זע זאָקן און פיס. זי האָט פאַרשפּריצט מיינע באַליבטע צאַצקעס, שטיקלעך פון צעבראָכענע טעפּלעך, מיינע שטיינדעלעך...

מאַרק שאַגאַל — דער מלוכדיקער יוד איבער ויטעבסק

זי אײַלט זיך אויף אַ חתונה, זי איז אַן עקרה. ווײַנען וועט זי דאָרט אויפן מזל פון דער כּלה...

איך האָב ליב די קלעזמער, דעם קלאַנג, די פֿאַלקסן, די וואַלצן. איך לויף אויך אויף דער חתונה און ווײַן באַגלײַך מיט דער מאַמען. איך האָב ליב צו ווײַנען. ווען דער בּדחן צעזינגט זיך אויף זײַן הויך קול און שרײַט:

— כּלה, כּלה — זאָגט ער — ווײַן, באַטראַכט זיך נאָר, אַז דו מוזט צו דער חופּה גיין; און באַטראַכט זיך נאָך, וואָס עס שטייט דיר פֿאָר...

עס שטייט פֿאָר. וואָס שטייט פֿאָר? בײַ די וועלטער טראָגט זיך אָפּ מײַן קאָפּ פֿאַמעלעך פון ליבּ און צעווײַנט זיך ערגעץ אויף דער קיך, וואו עס גרײַטן זיך די פּיש, מען זאָל זיי באַלד אויפגעבּן צום טיש. אויסגעווײַנט זיך — געגנוג. אָנגעסמאַרקעט זיך אַלע — און מיט אַ שטורעם הויבּט זיך קאָנפּעטי, פֿאַפּיר־לעך פון כּלערליי פֿאַרבּן.

— מזל־טוב!

זיידעס און באָבעס, מיידלעך און בחורים און בעטלערס און קלעזמערס. מיר טיאָפּקען און שליאָפּען. מיר פּאַכען מיט די הענט. מיר נעמען זיך אַרום איינער דעם אַנדערן. מיר זינגען, מיר דרייען זיך, מיר טאַנצן.

— מזל־טוב!

און מיט וועמען זאָל איך זיך אַ קוש טון? מען דאַרף אויסקלײַבּן מיט וועמען זיך צו קושן. איך קען זיך ניט קושן מיט אַלטע יידענעס און מיט בערדיקע לײַט.

מיט מורא פלעג איך קוקן אויף די מיידלעך אַרום מיר. אַזוי לאַנג ביז מיר פלעגן אַוועקגיין...

איך ווייס ניט ווי אַלט איך בין דעמאָלט געווען — צען אָדער עלף. אָליע וויל צוריק איר מיאַטש, זאָג איך איר:

— ווילסט מיט מיר אַביסל שפּילן, וועל איך דיר אומקערן דעם מיאַטש...

נאָר ס'זײַנען געווען טעג, ווען איך האָב געשפּילט ניט בלויז מיט שטעקלעך, מיט קנעפּלעך, מיט ביינדלעך און פּענעס; אָדער איך בין געקראָכן אין שכנישן געהילץ־הויף מיט מײַן חבר, וואָס פלעגט קלאַפּן איבערן קלאָץ... דאָס האָט מיך זייער געשראָקן. פלעגן אויספאַלן טעג, ווען איך וואָלט פֿאַר־ברענגען צײַט אויף דווינער טראָטוועס, באָדן זיך, אויסטון זיך און ווארפן זיך נאָך און נאָך אַמאָל אין וואַסער. נאָר איינס: איך האָב זיך געשעמט עפּעס אַרײַנצוגיין אין וואַסער. מײַן שול־חבר, צירלסאָן, האָט זיך צופיל געטשעפּעט, געטייטלט און געלאַכט:

— זעט, וואָס פֿאַר אַ קליינטשיקער!...

קיין שום זאַך האָט מיך ניט אַזוי אויפגעבראַכט, ווי די באַמערקונגען פון דעם דאָזיקן גאָלן. שטענדיק דאָס אייגענע. וואָס איז אים בעסער, אַז ער איז אַ לאַנגער, אַ יונגאַטש...

מאַרק שאַגאַל — אַ ייד בײַם דאָונען

נאָר חוץ די שטעקלדיקע טאַלאַנטן, באַדן זיך און שטיין אויף די דעכער אין צייט פון שרפות, האָב איך נאָך עפּעס פאַרמאָגט.

איר האָט ניט געהערט אין וויטעבסק מײַן שטימע?

איך בין אַרײַן פאַר אַ העלפּער צום חזן. ימים־נוראים האָט דער גאַנצער בית־מדרש־עולם און איך אַליין דײַטלעך געהערט מײַן דיסקאַנט. איך האָב געטראַכט:

— איך וועל זײַן אַ זינגער, אַ חזן. איך וועל אָנקומען אין קאָנסערוואַטאָריע.

עפּעס אַ קלעזמער האָט מיך געלערנט שפּילן אויף אַ פידל. איך האָב שוין געקוקט אין די נאָטן. איך האָב געטראַכט:

— איך וועל זײַן אַ פידלער. איך וועל אָנקומען אין קאָנסערוואַטאָריע. אין לעזגע, אין יעדער שטוב, האָבן די אייגענע, די שכנות, מיך מיט מײַן שוועסטער געבאַטן, געצאַפּלט זיך — אַ טאַנץ טון. איך בין געווען גראַציעז, קוטשעראַווע. און געטראַכט:

— איך וועל זײַן אַ טענצער. איך וועל „פּאָסטאָמפּיען" שוין.

איך וויס אַליין ניט וואוהין. טאָג און נאַכט האָב איך געשריבן שירים. מ'האָט געלויבט. כ'האָב געטראַכט:

— איך וועל זײַן אַ פּאָעט. איך וועל אָנקומען... איך האָב ניט געוואוסט, וואוהין אַ ווארף צו טון זיך.

4.

נאָר עס גייען יאָרן. מען דאַרף שוין זײַן אַ מענטש ווי אַלע מענטשן. און איך האָב דערזען אין אַ שיינעם טאָג אַ קליין רבֿילע פאַר זיך, דעם מאָהילעווער רבי. אַראָפּגעשפּרונגען פון מײַנעם אַ בילד אַדער אַרויסגעלאָפן פון צירק. מען רופט אים גאָרניט. ער קומט אַליין, אַלץ איינס, ווי עס קומט אַ שדכן אין שטוב אַדער — דער אַלטער נאָכן מת.

איין זמן, צוויי זמנים — רעדט ער.

איך קוק אים גלײַך אין באָרד אַרײַן. איך וויס שוין: קמץ אַלף—א. אויף דעם קמץ וועל איך אַנטשלאָפן ווערן און אויף דעם אַלף וויל איך... און פונקט אין דער צייט כאַפּט דער רבי אַ דרימל. איך לאָך.

מיט אַ בליץ־שנעלקייט בין איך אַרײַן אין חדר. און מיט אַ לאָמטערן אין האַנט קער איך זיך אַלע אָנונט אום אַהיים. פרײַטאָג פירט ער מיך אין באָד, לייגט מיך אויף דער באַנק, קוקט אויס מײַן גוף מיט אַ מאָטשאַלקע, גלײַך ווי אַ גמרא.

אַזעלכע רבֿילעך האָב איך געהאַט דרײַ. דער ערשטער, דאָס קליינע מאָהילעווער פֿלויעלע, דער אַנדערער — אורי דער מלמד (אַ גאָרנישט; איך געדענק גאָרניט), דער דריטער — אַ וואָזשנער פּאַרשוין: „דיאַדקין דער מלמד". ער האָט עס מיך אויסגעלערנט אַ באַרימטע דרשה, וואָס איך האָב

געראָדט פון אויסנווייניק צו מײַן בר־מצווה פון אַ בענקל אַראָפּ — אַ דרשה וועגן תּפילין. איך בין זיך מודה, איך האָב די דרשה (איך האָב עס געהאַלטן פּאַר אַ חוב) פאַרגעסן אַ האַלבע שעה שפּעטער אָדער אַ האַלבע שעה פריער.

נאָר מיר דאַכט זיך, אַז מײַן ערשטער, קליינינקער שדל, דאָס מאָהילעווער רביל׳ע, האָט געהאַט אויף מיר אַ השפּעה מער ווי אַלע. ווי דען, אַנשטאָט דעם איך זאָל אַלע שבת גיין באָדן זיך צום טײַך, האָט מיך די מאַמע אָן שום טענה געשיקט לערנען פּרק. נאָר איך ווייס דאָך: אין דער ציַיט (שבת נאָכן טשאָלנט) שלאָפּט דער רבי מיט דער רביצין — לכבוד שבת — אינגאַנצן אויסגעטאָן. וואַרט ביז ער וועט אָנטון די הויזן. אָנגעקלאָפּט אין טיר, האָב איך דערווײַל אויפגעוועקט דער רביצינס הונט. אַ גרעלער, אַלטער, בייזער מיט קלוקעס. אָן רעש האָט ער זיך אַראָפּגעלאָזט פון די טרעפּ, גלײַך צום יינגל, צו מיר, און...

איך געדענק גאָרניט, וואָס ס׳איז מיט מיר ווײַטער פאָרגעקומען. איך ווייס נאָר, אַז איך האָב זיך אויפגעהויבן בײַם טויער, די האַנט אין בלוט, די פּיס אויך. דער הונט האָט מיך צעביסן.

— טוט מיך נאָך ניט אויס אינגאַנצן, לייגט צו אײַז.

— מען דאַרף אים אָפּטראָגן וואָס גיכער צו זײַן מאַמען.

האָבן זיך סטראַשניקעס געיאָגט נאָך דעם הונט און הינטער אַ גאַניק אים געטראָפן. אין יענעם טאָג איז דער פּעטער מיט מיר אָפּגעפּאָרן קיין פּעטערבורג זיך היילן. דאָקטוירים האָבן געזאָגט, אַז דעם פערטן טאָג מוז איך שטאַרבן.

ווי גוט! וואָס אַ טאָג אַלץ נאָענטער צום טויט. אַלע גייען אַרום מיר. איך בין דער העלד. דער הונט לאָזט זיך אויס איז משוגע (פּרייט זיך, געפונען דעם סוד!)

נאָך איטלעך יאָר האָב איך געפילט, אַז מיט עמעצנס ווילן גיי איך צו אומבאַקאַנטע וועגן. אָנגעהויבן האָט זיך עס דעמאָלט, וועז דער טאַטע האָט אַ בורטשע געטאָן איבער מײַן דרײַצן־יאָריקן לײַב, אײַנגעהילט אין אַ טלית:

— ברוך שפּטרני!

וואָס טון? זאָל איך בלײַבן אַן אומשולדיק יינגעלע? פּרימאָרגן, אָוונט — דאַוונען. און וואוהין איך זאָל ניט גיין און וואָס אין מויל ניט נעמען און וואָס איך זאָל ניט הערן (אַלע קלאַנגען גלײַך צום דונער), איז באַלד אַ ברכה מאַכן? צי לויפן פון שול אַרויס און אַוועקווואַרפן דעם סידור, דעם טלית, אַ לויף טון איבער גאַסן צום טײַך?

איך האָב זיך דערשראָקן פאַר דעם געדאַנק. אַז איך בין שוין אַ גרויסער מענטש, אַז בײַ מיר וועלן אויך זײַן אַלע סימנים פון אַ דערוואַקסענעם מענטשן, אָפּילו אַ באָרד... און אָט שלעפּט מיך די מאַמע אין „גראָדסקאָיע אוטשי־לישטשע". בײַם ערשטן קוק אויף דער שול פון דרויסן האָב איך אַ טראַכט געטאָן: „מסתּמא וועט שוין דאָ געזונט ווייַ טון דער בויך" — און דער לערער וועט ניט אָפּלאָזן אויף דער פרײַ. אמת, אַ קאָקאַרדע האָט זיך מיר זייער גע־

וואָלט. וועסט אָנטון אַ קאָקאַרדע און אויב אַן אָפּיצער וועט פֿאַרבייגיין, דאַרף מען אים אָפּגעבן „טשעסט". מיר אַלע — עפּעס ווי אייגענע מענטשן, נאָר יידן לאָזט מען אַהינצו ניט אַרײַן. די מאַמע גייט זיכער צו צום לערער. אונזער ר׳עטער, ער איז דער אייניציקער, וואָס נעמט ... צוואַנציק רובל איז ניט קיין סך. איך קום אַן גלײַך אין דריטן קלאַס נאָר דערפֿאַר, וואָס עס איז זײַן קלאַס. איך האָב זיך אויסגעפּוצט מיט דער קאָקאַרדע און אָנגעהויבן אַרײַנצוקוקן אין די אָפּענע פענסטער פון דער פּרויען־גימנאַזיע. דער גוף שטעלט זיך דיבאָם. אָנגעטאָן אַ שוואַרצן קלאָסאָוון מונדיר און געוואָרן נאַרישער מסתּמא אויף עטלעכע פונט. ראשית, האָב איך זיך תּיכף אָנגעהויבן צו פֿאַרהיקעלן. און כאָטש ניט געחזרט, האָב איך געקענט די אוראָקן. דאָך האָב איך מיט אַכזריות ניט געוואָלט זיי ענטפֿערן. ס׳איז פריילעך געווען און טראָגיש. כאָפּט זיי דער רוח, די „דוואָיקעס". נאָר דער ים קעפּ אויף אַלע בענקלעך האָט מיך געשראָקן צום טויט. עפּעס אַ ציטערן כאָפּט מיך אַרום. און צוגערוקט זיך צום שוואַרצן ברעט, בין איך שוואַרץ געוואָרן ווי סאַזשע, ווי איינע מיינען; און רויט — לויט די ווערטער פון אַנדערע. און — סטאָפּ! אָפּט האָב איך אַפּילו געשמייכלט, נאָר דאָס איז געווען דער עקסטאַ פון מײַן פֿאַרטעמפּטקייט. פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס אונטערזאָגן פון די שילער אויף די ערשטע בענקלעך איז געווען איבעריק. איך האָב דעם אוראָק געקענט. נאָר איך האָב זיך פֿאַרהיקעט. אַ צויג, אַ געלע, אַ פֿאַרבלוטיקטע, האָט זיך מיר געדאַכט. און אפשר האָט זי געבילט איבער מיין ליגנדיקן גוף. און מײַן מויל איז געווען אין שטויב, און מײַנע ציין — קוים ווײַס ...

צו וואָס דאַרף איך די אוראָקן? הונדערט, צוויי הונדערט, דרײַ הונדערט, פיר הונדערט בלעטלעך זשאַלעווע איך ניט אַרויסרײַסן פון מײַנע ביכער. צעלאָזן זיי אויפן ווינט, אויף די לופטיקע מרחקים. זאָלן זיי אַליין שפּטשען אין דער לופט, אויף רוסיש, וועגן לענדער און ימים. נאָר מיך לאָזט אָפּ. איך ווייל זײַן אַ ווילדער. פֿאַרדעקן זיך מיט גרינס, שרײַען און ווײַנען.

נאָר פון איין זײַט מײַן פֿאַרהיקען זיך דעמאָלט, פון דער אַנדערער זײַט — די קעפּ, פון דער דריטער — איך ווייס ניט, וואָס האָט מיך פֿאַרעקשנט און כּאַרשלאָסן.

— נו, שאָגאָל, וועסט הײַנט ענטפֿערן דעם אוראָק?

איך שווײַג אָדער איך הויב אָן:

„טאַ־טאַ־טאַ־טאַרסקאָיע נאַשעסטוויע ..."

האָט זיך געדאַכט, אָט וואַרפט מען מיך אַרויס פון פערטן עטאַזש. דאָס לעבן אין שוואַרצן העמדל האָט געציטערט, ווי אַ בלאָט אין אלול. נאָר אַחוץ גיין צוריק אויפן אָרט, איז גאָרניט געווען. בלויז דעם לערערס האַנט האָט פון דער ווײַטנס אַזוי דײַטלעך אַרויסגעפירט אַ „2". דאָס האָב איך נאָר געזען. דורכן פענסטער פון קלאַס האָבן זיך געלאָזט זען בוימער און דאָס הויז פון פּרויען־גימנאַזיע.

— ערלויבט מיר אַרויסגיין, ניקאָלאַי איוואַנאָוויטש, איך וויל זייער...

איך האָב פאַרגעסן, ווי עס רופן זיך די ערב יום־טובדיקע טעג, וועלן גאָנצע מחנות יידן און איינזאַמע פיגורן לאָזן זיך אַוועק אויף די בית־עלמינס. אין אַ שעה צוויי אַרום באַוויזט זיך פאָלין, גליידיך נאָקעט לייב אויף דער גאַס צווישן אָנגעטאָנענע. מיט מיינע ביכלעך פלעג איך אַהינצו אַוועקגיין אַליין. קומען, זיך אַוועקזעצן, אַ טאָפּ טון דעם פאַרקן. אַזעך איז אומעטיק? נאָר איך מיט דיר ווייסן ווי גרינג איז צו בלאָנדזשען, דערקענען דאָ באַקאַנטע, אַרייַנ־גיין, דרייען זיך אין די הייזלעך פון רבנים, פונאַנדערקלייבן בלעטלעך. וועלן וואָס פאַר אַ בקשה בעט. אָנגעוואַלגערט ווי אַ מיסט־קאָסטן וואָלט דאָ געווען. אַ האַרבסטיקער ווינט.

נאָר אין אַ טאָג, וועלן מען פלעגט קיינעם ניט אַרויסרופן און די שטימונג בייַ אונז האָט זיך געהויבן, האָט מען ניט געוואוסט וואו זיך אַהינצוטון. ניט איך — געווייַנטלעך, זיצנדיק אויף דער באַנק, האָב שוין געוואוסט, וואו איך זאָל זיך אַהינטון.

איך האָב געזוכט ברעקלעך ברויט אין קעשענע. איך ריר זיך, איך דריי זיך, איך הויב זיך, איך זעץ זיך. און מיט אַמאָל שטעל איך אַרויס צו־זאַמען דעם קאָפּ מיט דער האַנט דורכן פענסטער, כדי דער צאַרטער, דער וויטער, אַוועקשיקן אַ קוש.

דער אינספעקטאָר גייט. די האַנט, די אייגענע, כאַפּט ער און דריקט. איך בין געכאַפּט, איך בין רויט, איך בין ראָז, בלייך.

— דערמאָן מיר, מערזאַוויץ, מאָרגן אַוועקשטעלן דיר אַ „2" פאַר אויפ־פירונג!...

דעמאָלט האָב איך זיך פאַרטון אין דער מאָלערייַ. איך האָב ניט געוואוסט, וואָס איז דאָס. איבער די קעפּ זיינען געפלויגן פאַפּירלעך, אָפּט מאָל טרעפּנ־דיק דעם לערער. און מיין שכן אויף דער באַנק, סקאָריקאָוו, האָט זיך אָפּגע־געבן זיין באַליבטער שפּיל: געקלאַפּט אונטער דער באַנק... דער קלאַפּ איז געווען אויפדרינגלעך און העלדיש. טייל מאָל האָט ער אויפגעווועקט דעם גאַנצן קלאַס. ס'איז שטיל. מען לאָכט.

סקאָריקאָוו!

דער לערער רופט אַרויס סקאָריקאָוון, יענער וועלט רויט, און אַרייַנ־כאַפּנדיק אַ „2", זעצט ער זיך אויף זיין אָרט.

נאָר מער פון אַלעם האָב איך ליב געהאַט געאַמעטריע. ליניעס, ווינקלען, דרייווינקלען און קוואַדראַטן האָבן מיך געגאָרט און גערופן צו אַזעלכע האָפּע־נונגספולע וויטן. און אויף די אוראָקן פון צייכענען האָט ניט געקלעקט קיין קרוינשטולן פאַר מיר. דאָ בין איך געווען דער אייניציקער, דער מוסטער. איך פלעג קומען צו זיך בייַם צווייטן אוראָק. צום סוף, אַז איך האָב זיך פאַר די עקזאַמענעס שוין געגוג אָנגעשפּילט מיט שטעקעלעך און אָנגעאיבט מיט דער פּודיקער וואָג — בין איך געבליבן זיצן אין קלאַס נאָך אויף אַ יאָר. וואָס דאָס

האָט באַדײַט פאַר מיר, איז ניט קלאָר, איך געדענק ניט. וואָס כאַפּן זיך ? דעם משרת אָדער אַ בוכהאַלטער האָב איך נאָך ניט פאַרשפּעטיקט. זאָל גיין די צײַט. זאָל זי זיך ציען. איך וועל זיצן די נעכט און האַלטן די הענט אין די קעשענעס גלײַך ווי איך לערן זיך און הערן, ווי די מאַמע רעדט פון שלאָף־שטוב :

— גענוג שוין ברענען קעראָסין, גיי שלאָפן. איך האָב דיר געזאָגט, אַז אוראָקן דאַרף מען מאַכן בײַטאָג, משוגענער.

דערפאַר אין פינפטן קלאַס האָט מיט מיר פּאַסירט אַזוינס : בײַם צייכענען האָט אייגער פון די ערשטע בענקלעך פלוצלינג צעעפנט פון פּאַפּיראָס־פּאַפּיר אַ צייכענונג (אַ קאָפּיע פון דער „ניווא").

און ... אַ כאַאָס. לאָזט מיך ! איך געדענק ניט, נאָר די צייכענונג און דאָס, וואָס זי איז געמאַכט געווען פון דעם דאָזיקן שקאָלניק און ניט פון מיר, האָט מיך אָנגעצונדן ווי אַ פּײַער. איך בין אַוועק אין ביבליאָטעק, אַרויסגעשלעפּט די גראָבע „ניווא", און איך האָב אָנגעהויבן אַראָפּצומאָלן דאָס — רובינשטיינס פּאַרטרעט צוליב זײַנע אויגן מיט די קישעלעך און מיט די קנייטשן ; דאָס — אַ גרעטשאַנקע, צי עפּעס אַנדערש, אָדער — עפּעס אייגנס, און דאָס אַלץ האָב איך צעהאַנגען אין אונזער שלאָפצימער.

איך האָב גוט געקענט אַלע זידלעריזען פון גאָס — און אויך אַביסל ליטישע ווערטער. נאָר אַזאָ מין פאַנטאַסטיש בוכוואָרט, אַזאָ מין ניט־דאָאיק וואָרט וויִ „כודאָזשניק" — האָב איך ניט געהערט. ס'הייסט, איך האָב יאָ געהערט, נאָר אין אונזער שטאָט האָט מען עס קיינמאָל ניט געזאָגט. ווי קומט עס ? איך וואָלט קיינמאָל ניט געקענט, לויט אײַנגעבוירענער — איך ווייס ניט וואָס — דערלויבן זיך אַפילו אין געדאַנק אַרויסרײַדן אַזאָ וואָרט. נאָר ווען מײַן חבר האָט דערזען די צעהאַנגענע בילדער אויף אונזער וואַנט, האָט ער אַ זאָג געטאָן אַזוי :

— הער נאָר, דו ביסט דאָך אַן אמתער כודאָזשניק !

— וואָס הייסט כודאָזשניק ? וועט כודאָזשניק ? קען איך דען אין דער אמתן אויך זײַן אַ ... זאָג ?

ער איז אַוועקגעגאַנגען און האָט מיר גאָרניט געענטפערט. און איך האָב זיך דערמאָנט, אַז ערגעץ, אין דער שטאָט וויטעבסק, האָב איך אין דער אמתן געזען אַ גרויס שילד, ווי אויף די קראָמען :

„אַ שול פון מאָלערײַ און צייכענען פון כודאָזשניק פּען".

און איך האָב אַ טראָכט געטאָן :

מײַן גורל איז באַשטימט. מען דאַרף נאָר אַהין אַרײַן און ענדיקן די שול, ווי איך בין שוין אַ פאַרטיקער כודאָזשניק. און איך וועל זיך אָפּגעזעגענען מיט דער מאַמעס חלומות וועגן אַ משרת, אַ בוכהאַלטער, אָדער אין בעסטן פאַל — אַ פּאָטאָגראַף מיט מעבל.

5.

אין איינעם אַ שיינעם טאָג (אַנדערע זײַנען דאָך ניט פאַראַן!), וועט מײַן מאַמע האָט אַרײַנגעזעצט דאָס ברויט אין אויוון אַרײַן, האָב איך זיך אונטער־געגנבעט צו דער לאָפּעטע און צו איר, אַנגענומען זי פאַר דעם אײַנגעמעלטן עלנבויגן און אַזוי געזאָגט:

— מאַמע, איך וויל זײַן אַ קינסטלער!

— פאַרפאַלן!

— איך וויל ניט זײַן קיין משרת און ניט קיין בוכהאַלטער.

— אַ קינסטלער וויל איך זײַן!

עפּעס האָט מיר דאָס האַרץ געזאָגט, אַז עס וועט ניט צוגיין גלאַטיק, האָב איך וויטער שוין אַזוי אַרײַנגעטענהט אין מײַן מאַמען:

— זע, מאַמע, זאָג אַליין: בין איך דען אַ מענטש? איך טויג דען צו עפּעס?

— איך בעט דיך, ראַטעווע מיך און קום מיט מיר, קום! קום!

— פאַראַן אין שטאָט אַזאַ אָרט, וואָס אויב איך וועל נאָר דאָרטן אַרײַן און זיך לערנען און ענדיקן, אַזוי בין איך אַ פאַרטיקער קינסטלער.

— און איך וועל זײַן אַ גליקלעכער.

— וואָס? אַ קינסטלער? ביסט, חלילה, ניט בײַ די געדאַנקען? לאָז מיך, איך בעט דיך, קינד מײַנס, אַרײַנזעצן דאָס ברויט אין אויוון אַרײַן און

— שטער מיר ניט. עס זיצט דאָך עפּעס בײַ מיר דאָס ברויט אין אויוון!

— מאַמע, איך וויל ניט, קום מיט מיר.

— טשעפּע זיך אַפּ!

דער סוף איז געווען, אַז איך האָב אויסגעפירט. איך און מײַן מאַמע גייען מיר צו פּענען, און אויב ער וועט נאָר זאָגן, אַז איך האָב אַ טאַלאַנט, וועט זיך שוין לוינען פאַרקאָכן אַ קאָשע; און אויב ניט, וועל איך במילא זײַן אַ קינסט־לער, האָב איך געטראַכט, נאָר שוין אויף מײַן אייגענעם חשבון.

עס איז זיך גרינג פאַרצושטעלן, אַז מײַן גורל איז געלייגן אין דער האַנט פונם קינסטלער פּען — אַזוי האָט עס, לכל הפּחות, אויסגעזען בײַ מײַן מאַמען אין די אויגן, און דאָס הייסט: בײַ דער גאַנצער מושלטע פון אונזער הויז, וואָרום דער טאַטע האָט דאָס פינפערל שכר־לימוד ניט אַזוי געגעבן, ווי גע־קייקלט איבערן גאַנצן הערינג־הויף אַזוי, אַז איך האָב באַדאַרפט דעם נאָכיאָגן ביז איך האָב עס געפּאַקט. איצטער אָבער גייען מיר. צונויפגעוויקלט אַלע מײַנע צייכענונגען, ווי אַ מגילה, בין איך אַ ציטערדיקער, מיט גרויס פּחד און מיט דער מאַמען, אַוועק צום אַטעליע פון פּענס שול.

באַלד, ווי מען איז נאָר אַנגעקומען פאַר די טרעפּ, האָט מיך גלײַך פאַר־שיכורט דער ריח פון פאַרבן און בילדער.

פּאָרטרעטן פון אַלע זײַטן.

די גובערנאַטאָרשע און ער; מאַדאָם לעווינסאָן און ער; אַליין דער באָראָן קאָרף מיט דער באָראָנעסע, און וואָס הייסט — ווער קען זיי גאָר אַלע

אויסרעכענען ? איך — אין קיין פאַל ניט ! און צו דער זעלבער צייט האָב איך אין זיך דערפילט, אַז דאָ איז ניט דאָס אָרט — ניט מײַן וועג. כאָטש וועלכער וועג איז יאָ מיינער, האָב איך אויך ניט געוואוסט, אָבער דעמאָלט איז מיר שטאַרק עפּעס ניט אָנגעגאַנגען.

אַלץ האָט מיך איבערראַשט : די בילדער, די לעבעדיקייט, דער ריח. גייענדיק אויף די טרעפּ, האָב איך בגנבה אָנגערירט, אַ טאַפּ געטאָן דאָ אַ נאָז, דאָ אַ באַק.

דער מאַעסטראָ איז ניט געווען אין דער היים.

איך נעם זיך בשום אופן ניט אונטער איבערצוגעבן עפּעס פון דעם, ווי אַזוי מײַן מאַמע האָט זיך עס געפילט אין דעם אַטעליע פונם מאָלער.

אירע אויגן האָבן געבלאָנדזשעט איבער די ווינקלען, געקלעטערט אויף די לייוונטן און נאָך ניט קיין קלייניגער פאַרוואונדערונג, גיט זי זיך אַ דרייַ אום צו מיר און זאָגט כמעט מיט געבעט, מיט אַזוי פיל ליבע און דערוואַקסענער פאַרשטענדלעכקייט :

— נו, קינד מײַנס, זע, דו ווערסט דאָך קיינמאָל ניט קענען אַזוי מאַכן. קום אַהיים !

— מאַמע, וואַרט !

בײַ זיך אין האַרצן האָב איך שוין אויך אַפילו געהאַט געפּועלט, אַז אַזוי מאַכן וועל איך אין לעבן ניט קענען. פאַרפאַלן. און מען דאַרף ניט אַזוי מאַכן !

אַנדערש !

אָבער ווי אַנדערש ?

ווייס איך ניט.

און מיר וואַרטן אויף אים.

ער דאַרף עס איצט באַשטימען אונזער גורל.

רבונו של עולם ! און וואָס וועט זײַן, אויב ער איז איצטער אויף מײַן מזל ניט מיט אַלעמען ?

און ער וועט אַזוי געבן אַ פאַרפאָר דער מאַמען :

— יערונדאַ !

דאָס האַרץ קלאַפּט אין מיר.

— אַלץ איז מעגלעך. זײַ גרייט. אויב ניט מיט דער מאַמען, איז אָן דער מאַמען.

אין אַטעליע איז קיינער ניטאָ. נאָר אין צווייטן חדר פאָרעט זיך פּענס אַ תּלמיד. מיר גייען אַרײַן.

יענער באַמערקט אונז קוים.

— זדראַווסטוואויטיע !

— זדראַווסטוואויטיע, יעסלי וואַם אוגאָדנאָ !

ער זיצט רײַטנדיק אויף אַ שטול און צייכנט אָן עטיוד.

דאס איז מיר געפעלן געוואָרן.

די מאַמע וועגדעט זיך גלײַך צו אים מיט אַ פראַגע:

— זאָגט מיר, זײַט מוחל, ס'איז עפּעס נישקשה פון אַ פרנסה, אַט דאָס־אַ מאַלעריי? הע?

— עי, וואָס; אַז אָך און וויי: ניט קיין קראַם און ניט קיין סחורה. פאַרשטייט זיך, אַז קיין מער פּינקטלעכן און בעל־עגלהשן ענטפער האָט מען דערוואַרטן ניט געקענט. אָבער עס איז בכלל געווען די־והותר אויף אי־בערציגן מײַן מאַמען אין איר ערעכטיקייט, און אין יינגעלע, אין מיר, וואָס פאַרהיקעט זיך, אַרײַנגיסן עטלעכע טראָפּן צער.

נאָר אַט גייט שוין „שער מעטר" — דער קורצינקער מיטן שטעכעדיקן בערדעלע — פּען! ער וועט שוין פאַרענדיקן דאָס, וואָס זײַן תלמיד האָט אָנגעהויבן. ער וועט שוין מאַכן דעם ריכטיקן סוף. ער קומט גלײַך אַרײַן. גיט זיך מעכאַניש אַ גרוס (ווי קען ער זיך אומקוקן אויף אַ שוכן־עפּר — האָב איך מיר געטראַכט — בשעת ער איז געוואוינט צו גאָרע נגידים און גובערנאַטאָר!) און לאָזט אַרויס:

— וואָס האָט מען געוואָלט?

— אַט איז ער. איך ווייס אַליין ניט. ס'האָט זיך אים פאַרגלוסט וועלן אַ כודאָזשניק. איך ווייס, עפּעס חסר־דעה. גיט אַ בליק, אַט דאָס מאַכט ער. אויב ס'האָט אַ וועלט, איז ממה־נפשך, לאָז ער זיך לערנען, אלא ניט, איז...

— קום אַהיים!

פּען האָט אַפּילו קיין פּינטל מיטן אויג ניט געטאָן.

גזלן — טראַכט איך מיר — גיב כאַטש אַ פּינטל מיטן אויג!

אָן שום שהיות, לויט זײַנע אַלטע רגילותן, נעמט ער מײַנע אָפּשריפטן פון דער „ניווא" און בורטשעט עפּעס:

— יאָ, ס'איז דאָ פּעאיקייט!

— אַך, דער רוח אין... האָב איך אַליין צו זיך געמורמלט.

די מאַמע האָט געווײַנטלעך וווינעק וואָס פאַרשטאַנען.

מיר אָבער איז דאָס געווען געגוג.

ווי ניט איז האָב איך אַרויסגעשקראָבעט פונם טאַטן יעדן חודש אַ פּינפּערל און אַ חדשים אַנדערטהאַלבן שטודירט בײַ פּענען אין שול — אין וויטעבסק.

וואָס איך האָב דאָרט אייגנטלעך געטאָן, ווייס איך ניט.

אַקעגנאיבער מיר איז געהאַנגען גיפּס. מען האָט מיר געהייסן, גלײַך מיט אַלעמען, דאָס מאָלן. איך האָב זיך זייער פלײַסיק אַנידערגעזעצט, צוגעדריקט דעם בלײַפּעדער צו די אויגן און — געמאָסטן און געמאָסטן.

נאָר אַלץ איז עפּעס ניט אַזוי — ניט פּינקטלעך.

וואָלטערס נאָז פּירט מיך אַראָפּ; זי ציט מיך אַלץ נידעריקער.

בײַ בלאָכן האָט מען פֿאַרקויפט פֿאַרבן.

איך האָב געהאַט מײַן אייגנס: אַ שאַפקעלע און פֿלעשעלעך האָבן זיך אין דעם געוואַלגערט אַזוי ווי קינדערשע מתימלעך. קיין געלט איז ניטאָ.

אויף עטיודן בין איך געגאַנגען הינטער דער שטאָט. וואָס ווײַטער פון שטאָט — אַלץ שרעקלעכער צו מאָלן. פון פֿחד, אַז איך בין שוין אויסערן „תחום", לעבן די סאָלדאַטסקע פֿאַלאַטקעס, פלעגן בײַ מיר די פֿאַרבן אַליין ווערן בלוי און די מאָלערײַ האָט זיך געזויערט.

וואו זײַנען עס די עטיודן, וואָס זײַנען געהאַנגען בײַם קאָמין אויף די גראָבע לײַוונטן?

לאָזט זיך אויס אַ מעשה, אַז ווי באַלד גראָבע לײַוונטן, לייגט מען זיי אויפן פֿאָל אָנשטאָט אַ טעפּיך.

ס'קומט אַפילו אויס שענער.

מ'דאַרף אָפּרײַבן די פּיס, ווען דער פֿאָל איז אויסגעוואַשן.

די קינדער באַשטימען, אַז צוליב דעם מאָלט מען בילדער איבערהויפּט אויף גראָבע לײַוונטן.

און איך בין פון דער דאָזיקער באַשטימונג שיער ניט דערוואָרגן געוואָרן.

בײַ פּענען האָב איך מיר אָן אַ זײַט געמאָלן מיט ליליע פֿאַרבן.

וואָס איז דאָס? פון וואַנען?

דאָס האָט געמאַכט אַזאַ רעש, אַז איך האָב שוין ווײַטער געלערנט אומזיסט, אַזוי לאַנג ביז איך האָב אין אמתן דערפילט, אַז

„ס'איז דאָ ניט קיין קראָם און ניט קיין סחורה".

ווי פּענס תלמיד האָט אָפּגעשטימט.

די אומגעגנט פון וויטעבסק און פּען.

די ערד מיט די נשארים פון מײַן משפּחה און אייגענע, וואָס זײַנען מיר איצט אַזוי נאָענט און טײַער.

פּענען האָב איך ליב. ניט איין מאָל האָט זיך מיר געגלוסט אויף דער שוועל פון זײַנע טירן אים בעטן:

— איך דאַרף ניט זײַן קיין באַרימטער — אַן אַרבעטער, אַ שטילער אַרבעטער זײַן בײַ אונז אין שטאָט אַזוי ווי איר.

— און גלײַך ווי אײַערע צעהאַנגענע בילדער, וואָלט איך זיך אַליין אויפגעהאַנגען אויף דער גאַס, לעבן אײַך, בײַ אײַך.

— דערלויבט מיר!

6.

בײַ די ברעגן פון טײַך האָב איך זיך אַרומגעדרייט מיט מיידלעך. און אין די געהילץ־הויפן אויף דעכער און בוידעמער האָב איך זיך אַרומגעוואַלגערט מיט יינגלעך. איינער פון זיי:

גייט פֿאַרבײַ אונזער קאַליטקע.

מען זיצט.
שכנות מאַכן אַ געזודער, זידלען זיך און זאָגן רכילות.
איך באַהאַלט זיך הינטער דער פאָרטקע, שטעק אַרויס דעם קאָפּ און זאָג:

— יאָסל, מאָרגן איז דער עקזאַמען.

בליצּב איך איבער בּיי אים נעכטיקן און באַטראַכט זיין געקרייזלטן קאָפּ.
מיר וועלן אינאיינעם מאַכן די אוראָקן.
פּייקין מיט די שפּילעכלעך, יאָכנין מיט די הערינגלעך, מאַציאַנקאַ מיטן פּאַראָוואָז. אַלע האָבן מיך געהאַסט. איבערגעקערט אַלץ אין מיר. אַזאַ נאַטור האָב איך.

איין מאָל זיך צו מיר איבערגעקליבן פּענס אַ תּלמיד. געווען איז ער אַ זון פון אַ גילדיע־סוחר. אַ חבר פון שול, וואָס ער האָט פאַרלאָזט, כּדי צו פאַרבּייטן אויף אַ מער באַלעבאַטישע — אויף אַ קאָמערטשעסקע.

אַ שווארצער, אַ בּלאָסער, איז ער מיר געווען פרעמד, ווי זיין גאַנצע משפּחה. בּאַגעגנט אויף דער בריק, פלעגט ער אַ פאַרויטלטער צוגיין צו מיר פרעגן וועגן הימל, וואָלקנס און — מיט אַן אויסרייד וועגן אוראָקן.

— צי געפינסטו ניט, מאַרק, אַז יענער וואָלקן, וואָס זעט זיך דאָרטן ווייט, לעבן טייכל, איז צופיל בלוי? וועלן ער שיינט אָפּ אין טיך, פאַרגייט ער זיך אין ליליע־פאַרב. דו אויך, אַזוי ווי איך, ליבסט די ליליע פאַרב. יאָ?

איך פלעג אינהאַלטן מיינע געפילן, די אָנגעזאַמלטע פאַר דער גאַנצער צייט פון מיין שלים־מזלדיקער לערנערי אין שול, וואו אָט דער אַריסטאָקראַט פלעגט קוקן אויף מיר, ווי אויף אַ הילצערנעם אַנטיק. איך מוז זיך מודה זיין, אַז דאָס בּחורל האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין חנעוודיקן אויסזען. איך האָב אָפט מאָל ניט געוואוסט מיט וועמען און מיט וואָס צו פאַרגלייכן זיין קאָפּ.

פאַרגעסן אָן דער רייכקייט און זאָטקייט, אין וועלכער ער האָט זיך געבאָדן, האָב איך סוף כּל סוף אינאיינעם מיט אים אויף אַ באַזונדערן אופן פאַרבראַכט מיינע קינדערשע יאָרן.

— גוט — זאָג איך — אין עטלעכע חדשים אַרום בין איך אַ לערער. נאָר איך וויל ניט בּיי דיר קיין שכר־לימוד, לאָמיר בעסער זיין חברים.

איך האָב אויפגעהערט צו זיין אין שטוב בּיי מיינע עלטערן און אַלץ מער פאַרבראַכט אויף וויקטאָרס דאַטשע, וואו מיר פלעגן זיך אַרומדרייען איבער די פעלדער און געבלאָנדזשעט. צו וואָס שרייבּ איך דאָס? דערפאַר, וואָס נאָר די גרויס־שטאָטישקייט פון מיינע חברים האָט געהאַט דעם מוט צו טראַכטן, אַז איך האָב עפּעס מער די ווערט, ווי משהקע פון דער פאָקראָווער גאַס. ווי אַזאַ איינער, וואָס איז שוין געווען אויף דער וועלט, חוץ דער שטאָט וויטעבסק, האָט וויקטאָר מיר צו וויסן געגעבּן, אַז ער גרייט זיך פאָרן קיין פּעטערבורג אָנצוגיין מיט זיינע קינסטלערישע שטודיעס.

— איז וואָס־זשע, מיר וועלן פֿאָרן צוזאַמען?

וואָס דען איז מיר אויסגעקומען צו טון? מיר, אַ פּריקאַזשטשיקס אַ זון און ניט קיין זון פון אַ סוחר פון ערשטער גילדיע. מ'האָט מיך שוין געהאַט אַרײַנגעגעבן צום שטאָטישן פֿאָטאָגראַף אויף דער לער, האָב איך אָנגעהויבן זיצן בײַם רעטושאָרסקע טיש און זיך אײַנקוקן אין לעכעלע פון אַפֿאַראַט. דער בעל־הבית, דער פֿאָטאָגראַף, האָט מיר מבטיח געווען אַ גרויסאַרטיקע צוקונפט, בתנאי, אויב איך וועל ניט זײַן קיין געמאַרניק און — אויב איך וועל בלײַבן אַרבעטן נאָך אַ יאָר אומזיסט.

— קונסט איז אַ זאַך אַ גוטע, נאָר קונסט וועט ניט אָנטלויפן. און צוריקגערעדט, וואָס איז קונסט?

— זע, ווי איך לעב?

און פֿלוצלינג! פֿאַרכאַפּט מיט זיך די אינציקע צוואַנציק רובל, וואָס איך האָב באַקומען פונם טאַטן צום לערנען זיך און צום פֿאָרן — בין איך אַוועק מיט מײַן חבר קיין פּעטערבורג.

אָנטלאָפן.

מיט וויפיל טרערן און מיט וואָסער שטאָלצקייט האָב איך צונויפגעקליבן די פּאַפּירענע קערבלעך, וואָס דער טאַטע האָט מיר צוגעוואָרפן אויפן טיש (איך בין עס אים מוחל, בײַ אונז גיט מען אָזוי). פון גרויס פּוונה זײַנען די קערבלעך אַריבערגעפלויגן דעם טיש. האָב איך זיך אָנגעבויגן און אויפגעקליבן. אויף די שאלות פון טאַטן, וואָס אייגנטלעך און נאָך וואָס פֿאָר איך, האָב איך געענטפערט, אַז איך פֿאָר זיך לערנען אין „כודאָזשעסטוועניע אוטשילישטשע". דעם טאַטנס ענטפֿער אָדער זײַן מינע געדענק איך ניט. ווי שטענדיק, האָט ער זיך גלײַך אַ הויב געטאָן אויפשטעלן דעם סאַמאָווואַר, וואָרענענדיק מיך אויפן וועג, אַז בכלל — קיין געלט האָט ער ניט. שיקן איז ניטאָ וואָס.

— האָסט ניט וואָס צו האָפֿן.

איצט דערמאָן איך זיך, אַז עס איז ניט געווען דער טאָג און די שעה, איך זאָל זיך אַליין ניט זאָגן:

— איך בין נאָך אַ קינד.

ניין, אַ שוידער פֿלעגט מיך אָננעמען. ווי אַזוי וועל איך עס אָנהויבן, פון וואָס וועל איך זיך מפרנס זײַן, אַז חוץ צו מאָלערײַ טויג איך צו גאָרניט. אַז אָפֿילו אַ משרת אָזוי ווי דער טאַטע קען איך אויך ניט זײַן. מען מוז דאָס האָבן אַ געוואָלדיקן כּוח אויפצוהויבן אַ פינף־פּודיקע פּאַס. נאָר איך בין אָפֿילו געווען צופֿרידן, וואָס עס שטייט מיר פֿאָר צו זײַן אַ מאָלער. פֿאָר מיר איז דאָס אַ וואונדערלעכע סיבה, כדי ניט צו פֿאַרדינען אויף דער חיונה.

נו, פֿאַרשטייט זיך, אויב אַ קינסטלער — האָב איך געטראַכט — בין איך שוין בכלל אַ פֿאַרטיקער מענטש. אויסגעשקראָבעט וואו ניט איז עפּעס אַ סוחרישן פּאַטענט אויף פּראָוואָזשיטעלסטוואָ אין פּעטערבורג, בין איך אין 1907 אַוועק אויף אַ נצי לעבן אין דער דאָזיקער שטאָט.

7.

פונדעסטוועגן האָט מיר גאָרניט געשטערט בשעת די שפילן מיט שטעק־לעך און שפּאַצירן אויף די דעכער בשעת שרפות, באָדנדיק זיך און בשעתן מאָלן — אויך אַן רחמנות נאָכצולויפן בײַ די ברענן נאָך מיידלעך. אַן אומדער־טרעגלעכער פּיבּער האָט מיך אַרומגעכאַפּט, וועג איך פלעג דערזען אָט די גימנאַזיסטקעלעך, זייערע מיצטקעלעך און זייערע צעפּעלעך. איך בין זיך מודה, אַז לויט דער מיינונג פון אייניקע און לויט דער וואַרשײַנלעכער באַ־שטעטיקונג פון שפּיגל, האָט מען 14־15 יאָריקע יונגקייט פאָרגעשטעלט מיט זיך אַ געמיש פון פּסחדיקן ווײַן אָן בלאָסער מצה־מעל מיט ראָזע בלעטעלעך, געפּונענע אין אַ בוך. איר קענט שוין פאָרשטיין, ווי איך האָב זיך מיט מיר אַליין אַרומגעטראָגן. די היימישע פלעגן מיך אָפט מאָל באַמערקן שטיין פאַרן שפּיגל. נאָר אין דער אמתן האָב איך געקוקט אין שפּיגל, טראַכטנדיק וועגן די שוועריקייטן, אויב ס'וועט אויסקומען פון זיך צו שרײַבן אַן אויטאָ־פּאָרט־רעט (זיך אויסגעדרייט). איבעריקנס, פאָרוואָס ניט? אַ טיילּ פון דעם איז געווען מײַן ליבּע צו זיך אַליין. איך בין זיך מודה, אַז איך בין גאָרניט געווען דאָקעגן אַליין זיך אונטערצוקראָכמאַלן די באַקן און צו רויטלען די ליפּן, כאָטש זיי האָבן זיך אַזוי אויך ניט געוויטיקט אין פאָרב. און יאָ, יאָ, איך האָב געוואָלט געפעלן וועלן זיי... אויפן ברעג פון טײַך.

ערפאָלג איז געווען אויף מײַן זײַט. נאָר פון די אַלע ערפאָלגן האָב איך פאָר זיך קיין שום נוצן ניט געקענט פּועל זײַן. אָט בין איך מיט איר, אין לעזנע. אַ שפּאַציר מאָכט ניט אויס. איך פיל עפּעס און ציטער אָדער, פאַרקערט, מיר זײַנען אונטער דער בריק, אָדער מיר זײַנען אונטערן דאָך פון אַן אַלטער שטאַל. אויף אַ באַנק. בײַנאַכט. מיר זײַנען אַליין. בלויז אַ חזיר האָט תּמיוואָטע זיך אָפּגעשטעלט אין מיטן מאַרק־פּלאַץ פאָרפישופט פאָר דער לבנה. פון דער וויטנס טרײַבט אַ בעל־עגלה צום וואָקזאַל. און מער איז קיינער ניטאָ. קענסט טון וואָס דו ווילסט. און וואָס וויל איך? איך קוש. (איך קוש הײַנט, איך קוש מאָרגן, אַלץ האָט אַ גרענעץ). ס'איז דאָך שוין באַלד באַגינען. איך בין ניט צופרידן.

גייען מיר אַרײַן אין אירע עלטערנס שבתדיקער שטוב. ס'איז אַ שטיקנ־דיקע לופט. אַלע קינדער שלאָפן. מאָרגן איז שבת. און אַז מען וועט מיך דער־זען אין דער פרי, וועלן אַלע זײַן צופרידן: זייער אַ פּאַסיקער חתן... ס'וועט אַוועקגיין אַ מזל־טוב. איר און מיר.

בליבּן?

וואָס איז דאָס פאָר אַ נאָכט?

הייס.

וואו ביסטו?

אַן עם־הארץ בין איך אין די פּראַגן פון טיכטיקער ראַמאַנטיק. אַרומ־

געשלעפט און אַרומגעדרייט זיך מיט אַניוטען עפּעס גאַנצע פּיר יאָר, כּדי צום סוף פון פערטן יאָר איר ענטפערן מיט דעם זעלבן —

מיט אַן אימהדיקן קוש.

מיט אַ קוש בײַם טויער, אין דער פאַרטקע לעבן פאַרקן. אויף דער נאַכט. פונקט דעמאָלט, וועו אויף איר פּנים זײַנען אַרויסגעקראָכן אַזעלכע פּרישטשיק־לעך. וויפיל גאָלדענע בערג און שלעסער האָט אָט די גיריקע גימנאַזיסטקע פאַרשפּרייט צו פאַרנאַרן מיך אין איר נעץ, וויפיל אינטימע, היימישע ראַנדע־וואוען, ספּעציעל אינסצענירטע דורך איר און דורך אירע חברטעס. איך וויס גאָרניט, וואָס ס׳האָט זיך מיט מיר געטאָן, וואו עס איז אַהינגעקומען מײַן העזה?

איך בין געווען אינגאַנצן אַ וועלטלאָזער מאַן. און זי האָט דאָס געפילט, אַז ס׳האָט געקענט זײַן גאָר עפּעס אַנדערש, וועו איך וואָלט געווען אַביסל פרעכער. ניין, ניין. איך האָב שטערבלעך מורא געהאַט פאַר איר בפּיוון־אָנגעטאָ־נענעם קאָרסעט. איך האָב גאָרניט פאַרשטאַנען, און פאַרשטאַנען האָב איך אָבער יאָ, אַז איך פּטר צײַט. אומזיסט פלעגט זי מיך באַגלייטן אויף מײַנע הינטער־שטאָטישע עטיודן, אויפן יוריעוועו בערגל. ניט די וואַלדישע שטילקייט, ניט די טאָלן, ניט די ליידיקע פּלעצער האָבן אין מיר ניט אויפגעוועקט אין דער געוונדיקער מאָס מײַן מענלעכע ענערגיע, איך זאָל גובר זײַן מײַן שרעק. און דאָך... זיץ איך מיר אַזוי בײַם ברעג טרײַך מיט אַניוטען, בײַם סאַמע עק שטאָט, וואו ס׳איז דאָ די אַלטע, שטיינערנע באָד, אין אַ שפּעטן אויף דער נאַכט, עס טרײַעט הינטן דער טרײַך. ס׳הערט זיך אַ פּליסטערן —

„וואָג!" האָב איך אַ טראַכט געטאָן.

זיצנדיק אויף אַזאַ אופן, איז עפּעס מײַן היטל אַריבער צו איר אויפן קאָפּ. איך בויג זיך אײַן צו איר פּלייצע. און פּלוצלינג גייט מען.

עס גייט אַ באַנדע, רוקט זיך צו אונז, צו מיר; און איך בעט זיך בײַ איר דאָס היטל.

דערפאַר הינטער דער בריק, אויף דעם גליטש, האָב איך שוין געפירט באַקאַנטשאַפטן מיט אַן אַנדערער. אַ פיר־עקעדיק פּנים, אַ פאַרריסענע נאָז און האַלב־קאָסאַקע אויגן. ווידער אַמאָל פאַרלוירן צוויי־דרײַ יאָר. זי האָט זיך מיאוס געגליטשט. איך קען ניט קוקן אויף קיין פאַלנדיקע.

וועו איך פלעג זי דערזען, פלעגן אין מיר אויפזידן וווייטאָגן פון אַ מעוברתדיקער יידענע. ס׳האָבן מיך געאַקערט פאַרשיידענע פאַרלאָנגען, און זי האָט וויניקער ניט פאַרלאָנגט נאָר אייביקע ליבע — אַנדערש איז זי ניט מסכים.

מיר האָט זיך גליטך געוואָלט אַוועקגיין אין אַן אַנדער צימער און מאַכן פון איר אַ תּל, נאָר די שלאָבערדיקע הענטעלעך און די קורצינקע פיסעלעך האָבן געוועקט רחמנות. זי האָט דאָך געלעכצט נאָך אייביקער ליבע. און אויף דעם בין איך גאָרניט קיין בעל־מלאָכה. וועו איך האָב זי פאַרלאָזט, האָב איך אַוועקגעשיקט צו פאָליען אַ געזעגענונגס־שיר פון פאָלגנדיקן אינהאַלט:

„אַז רק צו אַן אייביקער ליבע בין איך נאָך ניט באַשאַפן. צי לוינט זיך דען מאַטערן זיך און אײַך מיט מײַנע קינדערשע ליבעס? ווײַל יעדעס יאָר אומזיסט פאַרלעשן זיך אָוונטן; און הינטער די פֿלאַנקעס איז אויפגעגאַנגען די קוים אויפגעוועקטע ליבע. אין סאָד, אין גאָרטן, אויף די בערגלעך, האָבן זיך שוין לאַנג צעווייקט די קושן. רעגנס האָבן אונז פאַרטריבן. און קיינער דער־מאָנט ניט אײַער נאָמען. איך וועל דורכגיין פאַר אײַערע גאַסן. און די ביטער־קייט פון ניט געשטילטע באַגעגענישן וועל איך אַריבערטראָגן אויף לײַוונטן. זאָלן בלישטשען און בלאַנקען די טומאַנען פון אונזערע טעג. און אַ פרעמדער וועט קוקן און לאַכן...“

אין אַ נײַ הויז בין איך אַרײַן.

נו, לוינט זיך דען איצטער באַלעסטיקן מיט זכרונות וועגן מײַנע ראָמאַנען. מיט איטלעך יאָר קריסטאַליזירט זיך אויס אין מײַן זכרון אַ גאַנצע ריי פאַר־לוירענע מעגלעכקייטן. עס טוט לײַד און עס פאַרדריסט. נאָר צו מײַן דריטן ראָמאַן בין איך שוין געווען אינגאַנצן אומפאַרשעמט. איך האָב געקושט אויף רעכטס און לינקס. איך האָב זיך ניט געשעמט.

דעמאָלט האָט מען מיר גלײַך אָנגעוויזן די אייגנארטיקע גרענעצן.

פונאַנדערקלײַבנדיק אין זכרון אַלע מײַנע ליבעס־פאַסירונגען, וויל איך זיי דערמאָנען בכלל. ווײַל חוץ מײַן לעצטער באַגעגעניש האָב איך קאָמבינירט אין מײַן פאַרשטעלונג איינע און די זעלבע נודנע טרוימען, וועלכע האָבן מיך אין ערגעץ ניט געבראַכט, ווײַל איך בין געווען אַ געפערלעכער פחדן. זיי האָבן מיך אויסגעמאַטערט און געריצט און איך טרײַב זיי פון זיך, אָט די אײַנגעגעסענע זכרונות. אַלץ איז געגאַנגען ווי פון אונטער דער האַנט. איך בין געוואָרן עפּעס אַזאַ מין פרויען־פרעסער. אָט דאָס זעלבסט־גיפל האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין מײַנע אַרבעטן: „געבורט“, „פריזור“, „אויפן פּאָל“ און אַנדערע פריערדיקע זאַכן פון 1909־טן יאָר.

8.

אַ סך צימערן, ווינקלען אויך. אַ סך גרינע צעטעלעך און אַ סך פּײַכטקייט. איך האָב זיך באַזעצט מיט אַן אָנפאַנגער אַ סקולפּטאָר, וועגן וועלכן שלום־עליכם האָט געזאָגט, אַז ער איז דער צוקונפטיקער אַנטאָקאָלסקי (ער וועט אינגיכן זײַן אַ דאָקטאָר). ווי אַ יונגע חיה האָט ער געהירזשעט און געשפּריצט, אַז די ליים זאָל ניט טריקענען.

און צו וואָס בין איך דאָ?

איך בין דאָך אַ מענטש, און איך קען דאָך ניט איינס אַזייגער בײַנאַכט זיך אויפכאַפן דערפאַר, ווײַל ער האָט ווידער געהירזשעט. איין מאָל האָב איך אין אים אַ וואַרף געטאָן דעם לאָמפּ און אים אַזוי געזאָגט:

— גיי דיר צו שלום־עליכמען... איך וועל בלײַבן אַליין.

בײַם אָנקומען מיטן חבר קיין פּעטראָגראַד, האָבן מיר זיך אַוועקגעלאָזט עקזאַמינירן אין באַראָן שטיגליצעס קינסטלעריש־שול.

נו, און גראָד דאָ באַקומט מען וואוינערעכט און אַ סטיפּענדיע. נאָר מיך האָבן געשראָקן די דאָרטיקע באַשעפטיקונגען און מאָלעריײַען פון די לאַנגע אָרנאַמענטן, וואָס האָבן זיך מיר אויסגעוויזן ווי גאַנצע מאַגאַזינען.

אָט די אָרנאַמענטן זײַנען ספּעציעל אויף איבערצושרעקן, כדי מען זאָל ניט וויסן פון וואָס אָנצוהויבן, אפשר ספּעציעל פאַר יידן, כדי זיי זאָלן ניט באַקומען קיין וואוינערעכט. אָ, די פאַרגעפילן האָבן ניט אָפּגענאַרט. דעם עק־זאַמען האָב איך ניט אויסגעהאַלטן. איך בין געבליבן אָן רעכט און אָן סטי־פּענדיע.

ניטאָ וואָס צו טון.

מען האָט געמוזט אָנקומען אין אַ מער צוגעגנגלעכער שול פון דער געזעלשאַפט צו פאַרשפּרייטן קונסט, וואו איך בין גלײַך אָנגענומען געוואָרן אין דריטן קלאַס. וואָס איך האָב דאָרטן געטאָן, נעם איך זיך ניט אונטער צו זאָגן. גיפּסן־קעפּ פון רוימישע און גריכישע בירגער האָבן געשווינדלט, און איך, אַן אָרעמער פּראָווינציאַל, האָב געדאַרפט אַריינגראָבן זיך און אויס־קוקן די אומגליקלעכע נאָזלעכער פון אַלעקסאַנדער מוקדון אָדער פון אַן אַנדער גיפּסענעם אידיאָט. עס טרעפט אַמאָל, איך גיי צו צו אַ נאָזלאָך און גיב איר אַ שנעל מיטן פינגער. און פּון אַ ווײַטן ווינקל אינם קלאַס קוק איך מיר אַזוי לאַנג צו צו די בריסטן פון דער פאַרשטויבטער וועגערא.

מען האָט מיך אַפילו געלויבט פאַר מײַנע המצאות, נאָר דאָס וואָלט דאָך געקענט זײַן אַ מעשה אָן אַ סוף. איך האָב ניט געקענט אָן אַ באַזונדער געפיל באַטראַכטן אָט די בעלי־עגלות־שילער, וואָס האָבן געאַרבעט מיט גומי און מיט שווייס ווי מיט לאָפּעטעס איבערן פּאַפּיר.

אייגנטלעך זײַנען דאָס געווען גאַנץ וואויילע „יאַטן". מײַן סעמיטישער אויסזען האָט דערוועקט נײַגעריקייט. מ'האָט מיר געעצהט אַלע מײַנע עסקיזן (קיין איינער פון זיי איז ניט געבליבן) אַוועקטראָגן אויף אַ קאָנקורס. און אַז איך בין געוואָרן איינער פון די פּיר, וואָס האָבן באַקומען סטיפּענדיעס, האָב איך דערפילט, אַז דאָס פאַרגאַנגענע וועט שוין ניט זײַן. איך האָב באַקומען אין משך פון יאָר צען רובל אַ חודש. איך בין געווען רײַך און כמעט טעגלעך געמיטאָגט דאָס צווייטע געריכט אין אַ גאָרקיך אויף זשוקאָווסקי, נאָך וועלכן איך פלעג איין אָדער צוויי מאָל אַ חודש פאַלן חלשות און אומבאַדינגט אין קליינעם טואַלעט־צימער.

די לאַגע פלעגט ראַטעווען דער סקולפּטאָר גינזבורג. אַ קליינטשיק, דאַר יידל, נאָר אַן אויסגעצייכנטער מענטש. מיט אַ באַזונדער דאַנקבאַרקייט דערמאָן איך אים. זײַן אַטעליע אין דער קינסטלער־אַקאַדעמיע, אָנגעפּאַקט מיט רע־ליקוויעס פון זײַן לערער אַנטאָקאָלסקי און פערזענלעכע סטאַטועטקעס פון אַלע באַרימטע פון זײַן צײַט — האָט זיך מיר אויסגעוויזן צו זײַן דער צענטער,

וואו עס לעבט דער אויסדערווייטער, וואס איז דורכגעגאנגען א שווערן לעבנס־וועג. ווירקלעך, אט די קליינינקע פיגור איז געשטאנען אין פארבינדונג מיטן גראף ליעוו טאלסטאי, מיט סטאסאוון, מיט רעפינען, גארקין און שאליאפינען.

זיין פאפולארקייט אין צענטער. און איך — א גארניט, אן וואוינערעכט, אן צוואנציק רובל חודשלעכן פארדינסט. איך ווייס ניט, צי האט דערזען, צי וואלט געקענט דערזען דער סקולפטאר גינזבורג וועלכע ניט איז קינסטלעריש כארדינסטן אין מצענ ארבעטן פון פריער. יעדנפאלס האט ער, ווי זיין שטיגער איז צו טון מיט אלע, וואס פלעגן צו אים קומען, מיך אפגעשיקט מיט א בריוו צום בארון גינצבורג. דער בארון ווידער, איבערצייגנדיק זיך, אז אזא איינער עקסיסטירט, און עס באווייזט זיך א מעגלעכקייט, לויט זיין מיינונג, אויף א „קינסטיקן אנטאקאלסקי“ (וויפיל צעשטערטע חלומות!), האט מ׳ר אויך באי־שטימט צען רובל א חודש סטיפענדיע אויף עטלעכע חדשים... און לעב. אט דער גענערנטער בארון, דער פרעזענד פון סטאסאוון, האט ווארשיינלעך אין קונסט ווינציק כארשטאנען. נאר ער האט געהאלטן פאר זיין חוב, אויף יעדן פאל, אייניצייטיק זייער פרייגדלעך, כאפן א שמועס מיט מיר און אגב ארייג־דערציילן א משל מיט אן התראה ווי אזוי, הייסט עס, פארזיכטיק באדארף א קינסטלער צו זיין.

„אט, למשל, אנטאקאלסקיס ווייב איז געווען ניט קיין גוטע פרוי. אן ארעמאן — זאגט ער — אויף דער שוועל ניט געלאזט... זעט, זיט פארזיכ־טיק... א ווייב אינם לעבן פון קינסטלער קען האבן א גרויסע באדייטונג“... איך האב זייער העפלעך געטראכט פון עפעס אנדערש.

אין אט דער צייט פון מצענ ניט־דערעסענישן און ארבעטן אין דער שול פון פארשפרייטן קונסט, האט מען מיך באקאנט געמאכט מיט א גאנצער חברה מעצענאטן און אומעטום אין די סאלאנען האב איך זיך געפילט גלייך, ווי איך וואלט נאר וואס געקומען מיטן בעזעמל פון באד — א רויטער, א ראזוועור... א, וואוינערעכט. דא בין איך א געצוואונגענער משרת בייא א געשוואירע־נעם אדוואקאט און וואוין דורכויס בייא אים (א טייערער מענטש).

אט צוליב ניט פארויסגעזעענע סיבות קליב איך זיך איבער אין א רעדאקציע פון א זשורנאל, לעבן דער וואוינונג פונם דעפוטאט ווינאוועור. נאר ביז מיין באקאנטשאפט מיט זיי האב איך לגמרי ניט געוואוסט, וואו איך זאל זיך באזעצן. מצענ מאטעריעלע מעגלעכקייטן האבן מיר קיין באזונדערע פרייהייטן ניט געגעבן און איך בין געצוואונגען געווען זיך אפצודינגען אווינקל.

אין אזעלכע ווינקלען, בשכנות מיט ארבעטער און הענדלערקעס, איז מיר געבליבן בלויז דאס ליגן אויף מיין קויקע און טראכטן וועגן זיך. וועגן וואס נאך? און חלומות האבן מיך ארומבאלאגערט:

א פירעקיק ליידיק צימער. פלוצלינג א דורכברוך פון דער סטעליע און מיט א וייסן געפילדער לאזט זיך אראפ אזא באפליגלט באשעפעניש, אנ־

גיסנדיק מיט באַוועגונגען און מיט וואַלקנס דאָס צימער. אַ גערויש פון אויס־געפאָכעטע פליגל. איך האָב אַ טראַכט געטאָן — אַ מלאָך. איך קען ניט עפענען די אויגן — ליכטיקייט, העל. אַרומגעשמעקט דאָס צימער, האָט ער זיך אַרויפ־געטראָגן אין דער הויך דורכן סטעליעדיקן חלל און אויסגעזויגן די גאַנצע ליכ־טיקייט און די בלויע לופט. ווידער פינסטער. דעמאָלט האָב איך אויפגעוואַכט.

מײַן בילד „זעאונג" דערמאָנט אין דעם חלום.

אַ צוויי מאָל.

איך דינג מיר אָפּ אַ האַלבן צימער, ערגעץ אויף דער פֿאַנטילעימאָנאָווער. נאָר אין די נעכט קען איך באין אופן ניט פֿאַרשטיין, פֿאַרוואָס איז אַזאַ גע־רודער אין מײַן שכנותדיקער העלפט צימער, וואָס איז אָפּגעצאָמט מיט אַ לײַלעך. פֿאַרוואָס סאָפּעט מען אַזוי ... דאָס האָט מיך ניט געלאָזט אַנטשלאָפן ווערן. און איין מאָל, ווען דער שיכורער מאַן — אַ האַרמאָשקע־שפּילער אויף דער נאַכט און זעצער בײַטאָג — דער בעל־הבית פון דער צווייטער העלפט חדר, איז געקומען בײַנאַכט אַהיים און, אָנפֿרעסנדיק זיך מיט זויער־קרויט, האָט ער „אויפֿגעפֿאָדערט" זײַן ווײַב.

איז זי ניט אײַנגעגאַנגען אויף זײַן פֿאָדערונג און אַרײַן אין מײַן חלק צימער. פון צימער אין קאָרידאָר, אין איין אונטערשט העמד. און ער — נאָך איר מיט אַ מעסער.

און איך האָב זיך אַריבערגעטראָגן אין אַן אַנדער צימער. פֿאַר אַ שכן איז מיר באַשערט געווען אַ פֿערסיאַנער, פון אַ נעבלדיקן יחוס, אַן אַנטלאָפֿענער פון זײַן לאַנד, צי אַ רעוואָלוציאָנער, צי עפּעס אַ קרוב פון דעם דימיסיאָ־נירטן שאַך. שווער צו וויסן. ער האָט מיך ליב געהאַט ווי אַ פויגעלע, טראַכטנ־דיק וועגן זײַן פֿערסיע און עפּעס וועגן געהיימע געשעפטן.

לאָזט זיך אויס, אַז אַביסל שפּעטער האָט ער זיך אין פֿאַריז מיט אַ קויל אין קאָפּ אַוועקגעלייגט אויף איינעם פון די שענסטע בולווארן.

צו דער צײַט, די מאַטערנישן פון דעם „מין" וואוינערעט — פון איין זײַט און דאָס רופן צו מיליטער־דינסט — פון דער צווייטער זײַט, האָבן זיך געלאָזט דערפילן.

אין איינעם אַ שיינעם טאָג, נאָך קאַניקולן, ווען איך בין געקומען צוריק קיין פּעטראָגראַד פון וויטעבסק אָן דאָקומענטן, האָט מיר דער פּריסטאָו פון ליטיינעם באַצירק אַליין געגעבן אַן „עליה" און דער פֿאַספֿאָרטיסט, ניט בא־קומענדיק אין דער צײַט „אין יד אַרײַן" (איך האָב זיך אָנגעשטויסן), האָט ער מיט דער ברכה „זשיד" צו מיר באַפּוילן:

— עי, ווער איז דאָרט? ווי אַליין, סאַמאָוואָלנע געקומען אין דער רעזי־דענץ און דערצו נאָך אָן „פּראַוואָזשיטעלסטוואָ" — אַרעסטירן, אַרײַנזעצן דערוויל מיט די גנבים אין „קוטוזקע" און אינאיינעם מיט אַנדערע אַריבער־שיקן אין אַרעסט־הויז.

אַזוי האָט מען געטאָן.

דאנקען גאט. איך האב זיך באראואיקט. דאָ האָב איך געווויס וואוינרעכט אוּן איך קען פרעי אוּן זאָט אַביסל אַ לעב טוּן אוּן אַביסל מאָלן. איך וויל זאָגן, אַז אין ערגעץ איז ניט פרייַער ווי אין אַרעסט־הויז, וואו מען האָט מיך אויסגעטאָן אוּן אָנגעטאָן אין די נייַע מלבושים, אין ערגעץ ניט האָב איך זיך ניט געפילט אַזוי גוט אוּן פרעי. דאָס לשון פוּן די גנבים אוּן פּראָסטיטוטקעס זיי געווען אימפּאָזאַנט. זיי האָבן מיך ניט געטשעפּעט, ניט געזידלט, פאַר־קערט: מיר אָפּגעגעבן אַפילו כּבוד. דערנאָך האָט מען מיך אַריבערגעפירט אין אַ באַזונדער קאַמער מיט עפּעס אַ פאַנטאַסטישן זקן. מיר איז געפעלן געווען אַן איבעריק מאָל זיך אַ וואַלגער טון, אין דער לאַנגער אובאָרנע איבערלייענען די אויפשריפטן, פאַרזעצן זיך אונטן אַרום לאַנגן טיש פוּן קיך בייַ אַ טעלער וואַסער... אוּן דאָ, אין דער קאַמער פאַר צווויי, וועַן די עלעק־טריע האָט זיך געלאָשן נייַן אַזייגער — אוּן ניט צו מאָלן, ניט צו לייענען — בין איך געשלאָפן צו זעט. חלומות האָבן זיך געפלאָנטערט. אוּן אָט איז איינער כּוּן זיי:

ערגעץ. מיר, קינדער פוּן איין פאָטער, וואוינען אויפן ברעג ים. אַלע, חוץ מיר, זייַנען פאַרמאַכט אין אַ שטייג פוּן חיות — אַ הויכע, אַ בריייטע. דער כאָטער, אַזאַ מין אַראַנג־אוטאַנג, אַ סמאָלעדיקער, מיט אַ ביטש בייַ דער שטייג, ניט ער סטראַשעט אונז, קינדער, ניט ער מוסרט אונז וועגן עפּעס... פלוצלינג האָט זיך פאַרוואָלט אונז אַלעמען באַדן אוּן אונזער עלטערן ברודער — וורובעלן, דעם זעלבן רוסישן קינסטלער, אוּן ער איז געווארן מייַן ברודער צווישן אַלע אונזערע אומצאָליקע ברידער.

דעם ערשטן האָט מען אַרויסגעלאָזט זיך באַדן וורובעלן.

איך געדענק. איך זע, ער האָט זיך אויסגעטאָן, אונזער ליבלינג. אוּן אָט פוּן דער ווייטנס זעען זיך זייַנע גאָלדענע פיס, ווי אַ שער צענעמען זיי זיך. ער איז שוין ווייט. אוּן דער ים זידט, רוישט, אַזעלכע ווייסע, זודיקע כוואָליעס, קעמלען לויפן אָן, וואַסער ווי סמאָלע, סטעלניק, בליטן פוּן האָניג — אַזאַ געדיכטער, לאַנגזאַם אוּן רוישיק טראָגט ער זיך.

וואו־זשע איז מייַן אַרעמער ברודער? מיר אַלע באַאומרואיקן זיך. מען זעט שוין בלויז זייַן קאָפּ.

עס לייכטן זיך מער ניט זייַנע פיס אַזוי ווי שערן אוּן ענדלעך זעט מען אויך דעם קאָפּ ניט מער. האָט זיך אַ האַנט אַרויסגעשטרעקט — אוּן פאַרבייַ. אַלע קינדער האָבן אַ וואַיע געטאָן:

— דערטרונקען איז אונז געווארן דער עלטערער ברודער, וורובעל.

דער פאָטער באַגלייט אויף אַ באַס:

— דערטרונקען איז אונז געווארן דער זון וורובעל, געבליבן בייַ אונז איז בלויז איין זון!

דו, מייַן זון!

דאָס בין איך, הייסט עס...

וואָס איז דאָס פאַר אַ חלום?
איך האָב אויפגעוואַכט.

9.

נאָר וויפיל איך האָב ניט געלערנט אין דער שול פון פאַרשפרייטן קונסט, האָב איך ניט געפילט וואו אייגנטלעך איז די גרענעץ פון אומצופרידנקייט. און פאַרוואָס וויפיל איך האָב ניט געמאָלן, איז חוץ אַן אָפּזאָץ פון פאַרבי־טערטקייט מיר גאָרניט געבליבן? און ביני־לבֿיני האָב איך חוץ שבחים מער ניט געהערט.

איך האָב געפילט, אַז אַזוי קען עס זיך ציען אַן אַ סוף און אַן אַן עק, אָבער קיין זינען איז דערין ניטאָ. צייטנווײַז האָט מיך דער לאַנג־פיסיקער משגיח פון דעם נאַטורקלאַס עפּנטלעך געזידלט...

די זאַך איז, אַז מאָלן מיט סטיאָפקעס — נאַקעטע נאַטורשטשיקעס און דאָס פונאַנדערצייכענען די פּיאַטעס און די מוסקולן אין קאַלטן קלאַס — האָט מיך געבראַכט אין אַזאַ מאָדנעם ניט־דאָיקן צושטאַנד.

געזעסן זינענ דאָרטן מוזשיקעס צו עטלעכע יאָר. איך האָב ניט געוואוסט, וואָס איך זאָל טון און ווי אַזוי איך זאָל טון: צי זאָל איך דריקן דאָס פּאַפּיר מיט דער קויל און מיטן פינגער אָדער פּאַטשן מיט די אויערן מיט זיי צוזאַמען.

דער משגיח האָט מיך מאָלערײַ באַטראַכט ווי עפּעס אַן אומזיניקע שמירערײַ. און דערהערנדיק פון אים אַ קריטיק, ווי למשל: „וואָס איז דאָס עפּעס בײַ אײַך פאַר אַ הינטן? און דערצו נאָך אַ סטיפענדיאַנט!...“ בין איך אַוועק אויף שטענדיק.

אין פּעטראָגראַד איז געווען באַרימט באַקסטס שול. דאָס איז געווען די אינציקע שול, ווײַט פון דער אַקאַדעמיע און פון דער קונסט־פאַרשפרייטונג, אין וועלכער ס'האָט געשמעקט מיט אייראָפּע.

נאָר דער דרײַסיק־רובלדיקער שכר־לימוד אַלע חודש האָט מיך געשראָקן. וואו זאָל איך דאָס פּאַקן?

אָנגענומען זיך מיט מוט און מיט אַלע מיטלען אַרבעטן פון דער שול און מיט אייניקע היימישע, בין איך אַוועק אין באַקסטס וואוינונג אויף דער סער־געיעווסקי.

— דער באַרין שלאָפט נאָך — ענטפערט מיר ליעוו באַקסטס געהיימניס־פולע דינערין.

איינס אַזייגער — און ער שלאָפט נאָך.
שטיל, ניט קיין קינדערשער געטומל, ניט קיין ריח פון אַ ווײַב.
וועגט. רעפּראָדוקציעס פון גריכישע געטער.
אַ פּרוכת פון אַן אָרון־קודש.
מאָדנע.

זײַן וואוינונג האָט מיך פאַרפישופט. ס׳האָט מיט מיר קיינמאָל ניט גע־ווארפן אַזאַ קדחת, ווי ווארטנדיק אויף אים. און איך וועל קיינמאָל ניט פאַר־געסן — צי דעם פשוטן שמייכל, צי דעם שמייכל פון רחמנות, מיט וועלכן ער האָט מיך באַגעגנט...

— מיט וואָס קען איך אײַך דינען?

אויף באַקסטס לעפצן האָבן זיך די אײנציקע קלאַנגען באַזונדערס געצויגן. און דער דאָזיקער אייגנאַרטיקער אַקצענט האָט אים צוגעגעבן אַ ניט־רוסישן כאַראַקטער.

זײַן רום אין צוזאַמענהאַנג מיטן רוסישן סעזאָן אין אויסלאַנד האָט עפעס מײַן קאָפּ אויף פאַרדרייט.

— באַווײַזט אײַער אַרבעט, האָט ער אַ זאָג געטאָן.

איך... וואָס־זשע. אָפּזאָגן זיך איז ניט צו וואָס. שעמען זיך — אויך ניט.

איך האָב געפילט, אַז אויב דעמאָלט, ווען אויף מיר זײַנען געהאַנגען דרײַצן־יאָריקע הויזלעך, בין איך געקומען צו פּענען אין וויטעבסק מיט דער מאַמעס פּראַגע — צי האָב איך טאַלאַנט, און אויב ניט, דאַרף איך ווערן אַ משרת, לויט מײַן מאַמעס מיינונג — אויף וויפיל אָט דער ערשטער וויזיט איז פאַר מיר געווען אַן אַ שום נפקא־מינה און האָט געהאַט אַ באַדײַטונג פאַר דער מאַמען, אַזוי האָט דער צווייטער וויזיט צו באַקסטן געהאַט פאַר מיר אַן אַנטשיידנדיקע באַדײַטונג, און דער אָדער יענער ענטפער האָט מיר אויס־געזען צו זײַן מײַן גורל.

איך האָב פאַרלאַנגט נאָר איינס: ס׳זאָל קיין טעות ניט זײַן. צי עס וועט אָנערקענט ווערן אין מיר אַ טאַלאַנט, צי ניין.

דורכקוקנדיק מײַנע אַרבעטן, וועלכע ער האָט אויפגעהויבן פונם פּאָל, האָט ער אַזוי געצאַפּט מיט זײַן פּריצישן אַקצענט:

דאָ־אַ־אַ, טאַלאַנט איז דאָ, נאָר איר זענט קאַ־אַ־ליע. איר זענט אויף אַ פאַלשן וועג, איר זענט פאַרדאָרבן.

געגנוג.

גאָט מײַנער, גאָט מײַנער, דאָס בין איך, דער זעלביקער סטיפענדיאַנט פון שול צו פאַרשפרייטן קונסט, דער זעלביקער, וועמען דער דירעקטאָר רעריך האָט אַזוי צוגעווארפן זײַנע בלענד־צייניקע שמייכלען (אַביסל מעכא־נישן), דער זעלבער, וועמענס „מאַניר" (פאַרשאָלטן זאָל זי זײַן) מ׳האָט דאָרטן געלויבט, נאָר דער זעלבער, וועלכער האָט ווירקלעך ניט געוואוסט: ווען וועט שוין נעמען אַן עק צו אָט דער אומענדלעכער ניט־באַפרידנדיקער שמי־רערײַ...

און בלויז באַקסטס קול, די וועלטער זײַנע, מיט דער באַמערקונג: „קאַליע, נאָר ניט אינגאַנצן" — האָבן מיך געראַטעוועט.

ווען אָט די זעלבע וועלטער וואָלטן געזאָגט געווארן פון עמעצן אַנדערש, וואָלט איך, אויסשפּײַענדיק זיך באַרואיקט. נאָר באַקסטס אויטאָריטעט איז

געווען צופיל גרויס, איך זאָל ניט אויסהערן זײַן באַשלוס, אומרואיק, מיט פולן גלויבן אין זײַן יעדן וואָרט און מיט פאַרשעמטקייט האָב איך צונויפגע־קליבן און צונויפגעוויקלט מײַנע צייכענונגען.

דאָס, וואָס איך האָב געטראָפן אין זײַן שול, וועט בלײַבן שטענדיק אין מײַן זכרון. איך, וואָס האָב קיין פאַרשטעלונג ניט געהאַט, אַז אויף דער וועלט איז ערגעץ פאַראַן אַ קינסטלעריש פאַריז, האָב דאָ דערזען — אייראָפּע אין מיניאַטור.

מיט מער אָדער ווייניקער באַאַבונג האָבן די תלמידים געוואוסט דעם וועג, איבער וועלכן זיי גייען, און מיט אַ באַזונדער איבערצײַגונג, אַז מײַן פאַרגאַנגענהייט מוז פאַרגעסן ווערן, האָב איך זיך געזעצט שרײַבן אַן עטיוד.

עס איז געשטאַנען אַ נאַטורשטשיצע.

גראָבע, ראָזעווע פיס, אַ בלויער פאָן, אַ געווײַנטלעכע, געקויפטע נאַטורשטשיצע. אין דער אַטעליע, צווישן די שילער פון דער גראַפיניע ט. — דער טענצער ניעזשינסקי, איך שעם זיך ווידער אַמאָל.

דער עטיוד איז פאַרטיק.

פּרײַטאָג קומט באַקסט.

ער פלעגט קומען איין מאָל אין וואָך.

אַלע וואַרפן די אַרבעט. די מאָל־ברעטער האָבן זיך אויסגעשטעלט אין אַ שורה. מען וואַרט.

ער גייט, באַקוקט, ניט וויסנדיק וועמענס אַרבעט דאָס איז. ערשט נאָך דעם פרעגט ער: „ווער האָט געמאָלן?" ער רעדט וויניק. אַז אָט דאָס און יענץ.

נאָר דער כישוף, דער פּחד און דער ריח פון אייראָפּע האָבן געטאָן זייער זאַך. ער רוקט זיך צו צו מיר. איך בין פאַרפאַלן. ער זאָגט מיר, דאָס הייסט וועגן מײַן אַרבעט, ניט וויסנדיק (אָדער אומיסטן אַזוי), ווערטער ניט קיין באַקוועמע פאַר אַן אָנשטענדיקער געזעלשאַפט.

אַלע קוקן אויף מיר מיט מיטגעפיל.

— וועמענס אַרבעט איז עס? — פרעגט ער.

— מײַנס!

— איך האָב פאַרשטאַנען — ענטפערט ער.

נו, פאַרשטענדלעך. איך האָב זיך דערמאָנט אַלע מײַנע ווינקלען פון מײַנע וואוינונגען, מײַנע האַלבע צימערן, נאָר אין ערגעץ איז מיר ניט געווען אַזוי ניט־מיט־זיך היימיש, ווי דאָ, נאָך באַקסטס רעצענזיעס.

איך האָב געפילט, אַז לאַנג קען עס אַזוי ניט געדויערן. איך שרײַב דעם צווייטן עטיוד.

פּרײַטאָג. באַקסטס באַזוך. ער לויבט ניט.

איך פאַרלאָז די אַטעליע און אין משך פון דרײַ חדשים צאָלט מען פאַר מיר צו דרײַסיק רובל און איך בין ניטאָ. דאָס איז געווען איבער מײַנע כּוחות.

איך קען דאָך אייגנטלעך זיך גאָרניט לערנען. דאָס הייסט, ריכטיקער, קען מען מיך גאָרניט אויסלערנען. ניט אומזיסט האָב איך נאָך אין דער שטאָטישער שול זיך געלערנט, לויט דער געזעלשאַפטלעכער מיינונג: שלעכט.

איך בין בלויז תּופס מיט אַן אינערלעכן געהער. איר פאַרשטייט? די אַלגעמיינע, אָנגענומענע מעטאָדן פון דער שול קלעפּן זיך צו מיר ניט.

געווײַנטלעך מײַן באַזוכן די שולן האָט סוף כּל סוף געטראָגן אַ כאַראַקטער מער פון פאַראַלגעמיינערונג און באַקענונג, ווי אַ געצווואונגענע לערערײַ.

נאָכן דורכפאַל אין דער נײַער שול בײַ באַקסטן אין פאַרלויף פון די ערשטע צוויי עטיודן און ניט פאַרשטייענדיק אין דער אמתן (ניט געוואָלט פאַרשטיין), פאַרוואָס אייגנטלעך האָט מיך באַקסט געזידלט, בין איך אַנטלאָפן, כּדי אויף דער פרײַ זיך אָריענטירן, פּרואוון אַראָפּוואַרפן פון די פּלייצעס עפּעס אַ משא, וואָס שטערט מיר.

און אין דרײַ חדשים אַרום האָב איך זיך אומגעקערט אין באַקסטס שול מיט באַשלאָסנקייט זיך אונטערצוגעבן און אַרויסרײַסן בײַ אים אין די אויגן און אין די אויגן פון די געערטע תּלמידים — אָנערקענונג. און אַזוי איז עס געווען. איך האָב פאַרגעסן די גאַנצע פאַרגאַנגענהייט און אָנגעשריבן אַן עטיוד און אין דעם נאָענטסטן פרײַטאָג האָט אים באַקסט אָפּגעטיילט פאַר אַ מוסטער און אים אויפגעהאַנגען אויף דער וואַנט. פון יענער צײַט אָן בין איך אַרויף אויף דעם וועג, פון וועלכן מען קען שוין בכלל ניט אַראָפּגיין.

צווייפלען אין דעם תּוך קומט שוין ניט אויס פון איצט אָן, ווײַל דער וועג איז ניט קיין אַנדערער, ווי דער וועג פון קונסט. פאַרצווײַגונגען און פאַרטיפונגען קענען זײַן פאַרשיידענע.

און כּדי צו קומען צו דער איבערגאַנגס־גרענעץ, האָב איך געפּטרט פיר־פינף יאָר. נאָך אַ קורצער צײַט האָב איך דערפילט, אַז אין באַקסטס שול האָב איך מער ניט וואָס צו בליבן. נאָך מער, אַז באַקסט אַליין, אין צוזאַמענאַנג מיטן רוסישן סעזאָן אין אויסלאַנד, האָט פאַרלאָזט זײַן שול אין פּעטראָגראַד אויף שטענדיק.

איך האָב זיך אָנגעהויבן צו פאַרהיקלען.

אפשר איז מעגלעך, ליעוו סאַמאָילאָוויטש, איר ווייסט, ליעוו סאַמאָילאָוויטש, איך וויל... קיין פּאַריז.

— פּאָזשאַלויסטאַ! הערט, איר קענט מאָלן דעקאָראַציעס?

— אַוודאי (ניט געוואוסט אַפילו ווי אַזוי מען הויבט אָן).

— נאָט אײַך הונדערט פראַנק!

דאָך זײַנען זיך אונזערע וועגן צעגאַנגען און איך האָב זיך אַוועקגעלאָזט קיין פּאַריז אַליין.

10.

איך האָב געדופן מײַן טאַטן אויפצוהויבן אַ בונט.

— טאַטע, זאָג איך, הער, דו האָסט שוין אַ דערוואַקסענעם זון, אַ קינסט־לער. ביז וואַנען וועסטו עס ליגן אויף דער קאַטאַרגע און האַרעווען אויף דעם בעל־הבית? זע, וויניק האָב איך געחלשט אין פּעטראָגראַד? ווייניק האָב איך אויפגעגעסן געהאַקטע קאָטלעטן? וואָס וועט זײַן מיט מיר אין פּאַריז?

און ער — מיר:

— וואָס־זשע, זאָל איך אפשר אַוועקגיין? דו וועסט מיך האָדעווען? מיר ווייסן שוין.

די מאַמע האָט זיך געכאַפּט פאַרן האַרצן:

— קינד מײַנס, מיר זײַנען דאָך דײַנע עלטערן, שרײַב אונז אָפטער. בעט בײַ אונז עפּעס.

פון אונטער די פיס האָט זיך געגליטשט דער אייגענער באָדן, נאָר דער טײַך איז געשוואומען פאַרכמאַרעט, ניט דער זעלבער, לעבן וועלכן איך האָב אײַך געקושט... דער אוספּענסקי קלויסטער, דער קאָסטיאָל אויפן בערגל — אַלץ העכער און שאַרפער. די דוינע גייט אין די ווײַטקייטן, איך בין שוין ניט קיין יינגל. און אין פּעטערבורג — אַ גאָסודאַרסטוונע דומע.

זיצונגען. אַ צײַטונג — „רעטש".

און איך שרײַב אַזעלכע בילדער כּמעט ווי לעאָנאַרדאָ (ווער וועט זאָגן ניין?), און די מאַמע איז אַ משגיח איבער מײַן מאָלערײַ.

זי געפינט, למשל, אַז אין דעם בילד „געבורט" דאַרף מען דער פרוי פאַרבינדן דעם בויך. איך פיל באַלד אויס איר באַגער. ריכטיק. דער קערפּער ווערט לעבעדיקער.

בערטאַ ברענגט בלומען, בלויע, גרינע; אַליין איז זי אינגאַנצן אין ווײַסן און שוואַרצע האַנדשו, און איך שרײַב איר פּאָרטרעט. איבערגעחשבונט אַלע פאַרקנס פון דער שטאָט און איך מאָל דעם „טויט". דעם פּולס פון די היימישע — בודק געווען און איך שרײַב „די חתונה".

ס'איז מיר גוט מיט אײַך, נאָר... האָט איר געהערט וועגן טראַדיציעס, וועגן „עקסן", וועגן דעם קינסטלער מיטן אָפּגעשניטענעם אויער, וועגן קובן, קוואַדראַט, וועגן פּאַריז?

— וויטעבסק, איך פאַרלאָז דיך!

— בלײַבט אַליין, הערינג־העגדלער!

11.

אין דער אמתן קען איך ניט זאָגן אויף זיכער, אַז איך האָב זיך מיט גרויס אימפּעט געריסן קיין פּאַריז. אָט דער געפּיל איז בײַ מיר אויך ניט געווען, ווען איך בין געפאָרן פון וויטעבסק קיין פּעטערבורג. איך האָב נאָר געוואוסט, אַז פּאָרן דאַרף מען.

ס׳איז מיר שווער געווען צו באַשטימען, וואָס איך האָב אייגנטלעך געוואָלט. ס׳וואָלט געווען צופיל פּראָווינציעל, ווען איך זאָל זיך וועגן דעם מודה זיין בקול רם. אַ פּאַרליבטער אין וואַנדערונגען האָב איך דאָך געטרוימט זיך צו באַגעגענען מיט אַ סך אַ קלענער שטיגל. איך פלעג תּמיד זאָגן, אַז אַ קליין צימערל מיט אַ לעכעלע אין דער טיר, דורך וועלכן מען זאָל מיר איבערגעבן מזונות און אַנדערע זאַכן, וואָלט מיך געקענט אויף אייביק צופריդן שטעלן.

און מיט אַזאַ געפיל בין איך געפאָרן קיין פּעטראָגראַד און קיין פּאַריז.

נאָר אויף דער רעזע קיין פּאַריז האָב איך ממש ניט געהאַט קיין שום מאַטעריעלע מיטלען. און צוליב דעם, אַז איך זאָל ניט ווערן איינער פון די דרייסיק טויזנט קינסטלער פון אַלע לענדער און פעלקער, וואָס פילן אויס די שטאָט, האָב איך לכתחילה זיך געדאַרפט פאַרזיכערן מיט מעגלעכקייטן צו לערנען דאָרט און אַרבעטן.

אין יענער צייט בין איך פאָרגעשטעלט געוואָרן פאַר וויינאַווערן. דער לעצטער, פאַרשאַפנדיק זיך מײַן בילד „די חתונה", האָט מיר מבטיח געווען אַ חודשלעכע סטיפּענדיע.

איך בין אַרויסגעפאָרן.

פיר טעג און איך בין אין פּאַריז.

בלויז דער גרויסער פיר־טאָגיקער מהלך פון פּאַריז ביז רוסלאַנד האָט מיך אָפּגעהאַלטן פון אומקערן זיך צוריק — באַלד, צי אין אַ וואָך אַרום, צי אין אַ חודש.

איך האָב זיך געוואָלט אויסטרוימען עפּעס קאַניקולן, אַבי איך זאָל זיך קענען צוריק אַראָפּכאַפּן אַהיים.

אַלע די געדאַנקען און רעיונות האָט איבערגעהאַקט דער לוואור.

דרייענדיק זיך איבערן קיילעכדיקן זאַל פון וועראָנעז און אונטן איבער די זאַלן פון מאַנע, דעלאַקרואַ, קורבע, מילע — האָב איך גאָרניט געוואָלט.

רוסלאַנד האָט געגעבן אַ גיי אויף אין מײַן פּאַרשטעלונג ווי אַן אונטער־געהאַנגענער קויש אונטער אַ לופט־באַלאָן.

דער לופט־באַלאָן איז געבליבן הענגען; פּאַרגליווערט געוואָרן; און לאַנגזאַם פליט ער, מיט יאָרן אַראָפּ אין דער נידער. אַזוי האָט זיך מיר פאַרגעשטעלט די רוסישע קונסט.

אָדער וואָס נאָך? יעדעס מאָל ווען ס׳איז אויסגעקומען טראַכטן אָדער רײדן וועגן דער רוסישער קונסט — לעבסטו עפּעס איבער אַלץ די זעלביקע מוטנע און נעפּלדיקע אומרוען פון צער און פּאַרביטערטקייט. פּאַרמשפּט האָט זי זיך אויסגעוויזן — לויטן גאַנג פון אירע געשיכטלעכע גורלות — זײַן צוגעבונדן צום מערב.

און אויב די רוסישע מאָלער זײַנען געווען פּאַרמשפּט צו זײַן שילער פון מערב, האָט מען זיי שוין ניט געקענט באַשולדיקן אין דעם, פּאַרוואָס זיי זײַנען

ניט קיין ריכטיקע תלמידים. אפשר דערפאַר, ווײַל לויט זייער נאַטור האָבן זיי קיין אַנדערע ניט געקענט זײַן. ווײַל דער בעסטער רוסישער רעאַליסט איז דאָך געווען — די באַלײַדיקונג פון קורבעס רעאַליזם. דער עכטסטער רוסישער אימפּרעסיאָניסט האָט דאָך אויסגעזען אַ פּאַרזעענישׂ, אַ לעסטערונג אויף מאַנע און פּיסאַראָ. איך קען מער גאָרניט ריידן!

איך האָב דאָך ליב רוסלאַנד...

אין דער פּרי בין איך אַוועק אין סאַלאָן פון די אומאָפּהענגיקע.

מײַן פרײַנד, וואָס האָט מיך באַגלייט, האָט מיך מתּרה געווען, אַז אויסקוקן דעם גאַנצן סאַלאָן — פאַרמאַטערט.

ער איז, למשל, איז אָן כּוח געבליבן פון אויסקוקן אַזעלכע ריזיקע סאַלאָנען. מיט מיטלייד צו אים אין דער נשמה און אַ באַוואָפנטער מיט מײַן אייגענעם מעטאָד צו באַקוקן סאַלאָנען, האָב איך זיך דורכגעטראָגן פאַרבײַ די פאַדערשטע זאַלן, ווו ס'וואָלט נאָך מיר נאָכגעקלאַפּט אַ שלאַקס־רעגן — און זיך אַרײַנגעריסן אין די צענטראַלע זאַלן.

אויף אַזאַ אופן האָב איך גערעטעוועט מײַנע כּוחות.

איך האָב זיך אַרײַנגעריסן אין הארץ פון דער פראַנצויזיש־ווילטלעכער מאָלערײַ פון יאָר 1910.

איך האָב זיך אין איר אָנגעקלאַמערט. און קיין אַקאַדעמיעס אָדער שולן פון וואָסערע ניט איז שטעט האָבן מיר ניט געקענט געבן דאָס, וואָס איך האָב געבּיסן און געגריזשעט בײַם הארץ פון די פראַנצויזישע אויסשטעלונגען, גאַסן־ווינטרינעס און מוזייען. אַלץ, אָנהויבנדיק פונם פראַנצויזישן מאַרק, ווו צוליב מײַן ניט פאַרמעגלעכקייט, פלעג איך קויפן נאָר אַ טייל פון די לאָנגע אוגערקעס. אָן אַרבעטער אין אַ בלויער בלוזע, און ענדנדיק מיט די מתּמידים־דיקע נאַכפאָלגער פון פּיקאַסאָ, גלעיס, צי פונם הויכוואוקסיקן דעלאָנע — אַלץ האָט געריבן דעם עכט־פראַנצויזישן געשמאַק, קלאָרקייט און פאָרם, ווײַל אַזאַ מאָלערײַ, וואָס איז מער מאָלעריש אויף די ליוווענטן, אַפילו פון די צווייט־ראַנגיקע פראַנצויזישע מײַסטער.

און איך ווייס ניט: האָט עמעצער געהאַט אַ מער קלאָרערע פאָרשטעלונג וועגן דעם כּמעט אומבאַזיגבאַרן חילוק צווישן פראַנקרײַכס מאָלערײַ ביזן יאָר 1914 און דער מאָלערישער קונסט פון אַנדערע פעלקער? מיר דאַכט זיך אויס, אין רוסלאַנד טראַכט מען זייער וויניק וועגן דעם חילוק. איך אָבער אין פאַריז האָב וועגן אים תּמיד געטראַכט. די זאַך, ווײַזט אויס, איז דאָ ניט אין דער קלענערער אָדער גרעסערער באַגאַבונג פון דעם אָדער יענעם אינדיוויד אָדער פאָלק. דאָ ווירקן פשוט אַזעלכע מער בלוטיקע פסיכאָ־פיזיאָלאָגישע כּוחות, וואָס באַוועגן די אויפגעליגטקייט פון פעלקער: וועג — צו מוזיק, וועג — צו מאָלערײַ אָדער צו ליטעראַטור אָדער דרימלען.

אָפּגעלעבט אַ שטיקל צײַט אין אַטעליע פון מאַנפאַרנאַס, האָב איך זיך איבערגעקליבן אין אַן אַטעליע, אַ באַשיידענער, און מער צוגעפאַסט צו מײַן

לאַגע, שוין אויפן „לאַ ריש". אַזוי האָט זיך אָנגערופן אַ מאה אינאיינעם פאַר־אייניקטע אַטעליעס, אַרומגערינגלט מיט געטרנדלעך און מיט שטאָטישע יאַטקעס, ווו אַ ס'האָט געווואוינט די קינסטלערישע באָהעמע פון אַלע פעלקער. אין יענער צייט, ווען אין די רוסישע אַטעליעס פלעגט זיך צעכליפּען אַ נאַטור־שטשיצע, אין די איטאַליענישע — לידער און גיטאַרישע קלאַנגען; און אין די יידישע האָט מען זיך געזידלט. און איך האָב פאַרבראַכט מיטן קעראָסין־לעמפּעלע אַליין בײַ דער אַרבעט...

דער הימל — בלוי. עס שאַריעט.

דאָרט ווײַטער האָט מען געשאָכטן בהמות. בײַ די יאַטקעס האָבן געריר־ווען קי. און איך האָב קי געמאָלן, ניט געשלאָפן בײַ די נעכט. אָט איז שוין אַ וואָך, ווי מ'האָט ניט צוגערוימט אין אַטעליע. בילדער, אײַער־שולעכץ. קעסטעלעך פון „צוויי־סועדיקן בוליאָן" אומעטום. ס'האָט געבראַנט דער לאָמפּ. און איך מיט אים צוזאַמען. געבראַנט האָט אַזוי לאַנג ביז ס'האָט ניט אָנגע־הויבן צו בלישטשען אין דער פרימאַרגנדיקער בלויקייט. דעמאָלט האָב איך זיך אויפגעהויבן אויפן „סופאָן". כאָטש מען האָט שוין געקענט אַרויסגיין אויף דער גאַס און קויפן פרישע „קרואַסאַנען". נאָר איך האָב זיך געלייגט.

כּדי אַרײַנצוגיין אין מײַן אַטעליע, האָט זיך געפאַדערט נאָר אַ קליין ביסל צײַט. אונטערוואַרטן בײַ דער טיר אַ האַלבע שעה. די צײַט איז געווען גענוג, איך זאָל זיך מאַכן אין אָרדענונג, זיך אָנטון. איך האָב געאַרבעט אַ נאַקעטער... איך פאַרטראָג בכלל ניט די משא פון מלבושים. איך האָב קיין געשמאַק ניט צו קאָסטיומען. איך טו זיך פּערזענלעך אָן געשמאַקלאָז.

באַזוכנדיק די שולן און אַקאַדעמיעס פון בולוואַר מאָנפּאַרנאַס, האָב איך זיך גלײַכצײַטיק פלײַסיק געגרייט צום סאַלאָן. ווי אַזוי טראָגט מען אַליין איבער „לאַ ריש" אָט די שרײַענדיקע לײַוונטן?

דער געשיקטער עמיגראַנט האָט זיך געכאַפּט פאַר אַלץ, נאָך מער דע־מאָלט, ווען מען קען אַ לאַך טון. אויפן וועג האָט מײַן „ריקשאָ" זיך באַגעגנט מיט אַנדערע „רעמבראַנדטן", וואָס האָבן געפּירט זייערע בילדער צום סאַלאָן. אַלע אַהין — צו דעם לײַוונטענעם באַראָק. דאָרטן דאַרף איך אין אַ ווייל אַרום בולט דערזען, וואָס גרענעצט מיך אָפּ פון דער טראַדיציאָנעל־פראַנצויזישער מאָלערײַ. אָט זײַנען אויסגעהאָנגען בילדער. אין אַ שעה אַרום וועריסאַזש. אָט דערנעענטערט זיך דער פראַנצויזישער צענזאָר און פאַרמשפּט איינע אַראָפּצונעמען: „דער אייזל און די פרוי". איך און טורפּאָוו איבערצײַגן אים: „מוסיע, ס'איז גאָרניט".

פאַרריכט — געבליבן.

פאַר די פראַנצויזן זײַנען בלי־ספק געווען פרעמד מײַנע פּריערדיקע נטיות. און איך האָב זיך אַזוי אײַנגעקוקט אין זייער קונסט. ס'איז געווען פּײַנלעך און איך האָב געפרעגט: „צי געהערן טאָקע אויף אייביק אָט דעם פּאָלק די רעכט אויף יחידות? צי קען זיך כאָטש אויף אַ צײַט אײַנגעבן אַ

צווייטן, אַן אַנדער פאַלק אויסרײַסן די רעכט אויף אייגנאַרטיקייט גלײַך מיט זיי? איך קען נאָך ניט קיין איין פאַלק, וואָס זאָל טראַכטן אַזוי ווי די פראַנצויזן, און זיי און נאָר זיי זײַנען דער עסענץ פון דער וועלט אויפן געביט פון קונסט. אין אַ סך האָבן זיי רעכט. אָבער דאָך איז דאָס אומבאַרחמנותדיק".

די איראָניע צו אַ גר איז אומדערטרעגלעך און ניט באַגרינדעט. און איך בין זיך מודה, אַז ליגנדיק מיט אַזוינע געדאַנקען אין פאַריז, האָב איך ניט איין מאָל געטראַכט וועגן אַ פאַרשוועדונג אויף אָט די טראַדיציעס, אויף דער זיכערקייט פון זייער קינסטלערישן באַוואוסטזײַן.

מײַנע אַרויסטרעטונגען אין סאַלאָן האָבן געטראָגן אַזאַ כאַראַקטער.

איך האָב זיך אויף אַ צײַט צעשיידט מיט די פאַרקנס פון מײַן היימאַט און בין גלײַך אַרײַן אין די קרײַזן פון די פראַנצויזישע פאָעטן און קינסטלער. אָט איז קאָנודאָ. איר באַגעגנט דאָ גלעיזן, מעצענזשערן, ליעזשען, וואַלענטין דע סאַנפוראַן מיט די דרײַ ליבלינגס־יינגלעך, איינער נידעריקער פון צווייטן. וואַרעם און הייס.

באמת זאָג איך אײַך, וועגדעט זיך קאָנודאָ: אײַער פנים דערמאָנט מיר קריסטוסעס קאָפּ. כאָפּט זי דער רוח, די צײַטונג. וועגן מיר רעדט זיך דאָ גאָר־ניט. און זיי וואַרפן זי דאָ אַראָפּ.

שווער זיך צו דערמאָנען, אַן וועמען דערמאָנט אײַער פנים — „אי־טאַליע, רי דע דאַנטע, און צוזאַמען מיט אײַך טראָג איך זיך אין די כוואַליעס פון „מאָנשוא", פונקט ווי לעבן און אַרום אײַך וואָלטן זיך געטראָגן שטראַלן־דיקע שפּענער. עס טראָגט זיך אַ טשאָטע וויסע מעווען, גלײַך ווי געקנוילטע וויסע פלעקן וואָלטן זיך אויפגעהויבן אויף ווירעס צום הימל".

ווי אַ רעגן אַן אומדערוואַרטעטער, אַ דורכקרייצטער שמיסט אונז דער באַדיט פון אײַערע ווערטער. אײַך חלומען זיך אַוודאי אַקוואַרעלן; אַ נײַער פנים פון בילדער, פאָעטן, ביטערע מזלות. מיר אַלע, וועגן וועמען איר האָט אַמאָל אַ וואָרט געזאָגט.

— אַוועק — געבליבן אַדער פאַרוויאַנעט איבערן טויטן געזיכט — דער שמייכל...

קוואַלן זון, אָרעמקייט און ריטם און פאַרבן־נעצן, קונסט פלאַמיקע פליסיקייט, אימפּעט פון לייוונטן קוים געבוירענע, קעפּ, קי, פליענדיקע שטי־קער — דאָס אַלץ געדענק איך.

— און דו?

ס'וועט מיר קלעקן.

און מײַנע טעג וואַנדערן איבערן פלאַץ דע לאַ קאָנקאָרד, לעבן לואוורישן גאָרטן; איך קוק אויף דאַנטאָן און וואַטאָ. איך צופּ בלעטלעך.

אָ, ווען ס'זאָל זיך מיר אײַנגעבן, רײַטנדיק אויף דער שטיינערנער כימערע פון נאָטר־דאָם זיך מיט די הענט און פיס מײַן וועג אויפן הימל אויס־קריצן!

— אָט איז ער!
פֿאַריז, דו וויטעבסק מיין צווייטע.

.12

איך האָב אָפט מאָל געזאָגט, אַז ניט קיין קינסטלער בין איך, נאָר אַ בהמה עפּעס.

וואָס מאַכט עס אויס. געטראַכט האָב איך אויף מײַן וויזיט־קאַרטל אַוועק־שטעלן איר בילד. ס'האָט זיך געדאַכט: אַז אַ קו האָט דעמאָלט געמאַכט די וועלט־פֿאָליטיק.

דער קובֿיזם האָט זיך געהאַקט און דער פוטוריזם האָט זיך געדרייט, און פֿלוצלינג זײַנען די פֿאַרגעפילן מקוים געוואָרן אויפֿן מזרח.

איך האָב אַליין געזען, ווי אין קאַנווייליערס גאַלעריייען האָבן זיך צונויפֿ־געקאָרטשעט בילדער פון דערען און אַנדערע, פֿאַרבן זײַנען אַראָפּגעשפּרונגען... עס האָט זיך מיר געדאַכט, אַז זומער 1914 האָב איך אַוועקגעפירט מיט זיך פון פֿאַריז קיין בערלין דעם אַנהויב פון דער אויסגעטרוימטער ערב־שטורעם־דיקער עפּאָכע.

מײַנע בילדער האָבן זיך שוין געבלאָזן אויף דער פֿאָטסדאַמער שטראַסע, וועו אין דער נאָענט האָבן זיך שוין געגרייט באַוואָפענונגען.

וואָס קען מען טון, אַז די וועלט־געשעענישן ווײַזן זיך אונז גאָר דורך לײַוונטן, פֿאַרבן, מאַטעריאַלן, וואָס געדיכטעוועט זיך און וויבערירן ווי זײַלן שטיקנדיקע גאַזן.

איראָפּע, הויב אָן אַ מלחמה. פּיקאַסאָ — אַ סוף צום קובֿיזם.

— וואָס איז דאָרטן סערביע?

— אַטאַקירן די לאָפּטיעווע מוזשיקעס.

— אָנצינדן רוסלאַנד און אַלע נאָך איר.

.13

זײַענדיק אין בערלין, האָב איך ניט געפילט, אַז אין אַ חודש אַרום הויבט זיך אָן יענע בלוטיקע קאָמעדיע, איבער וועלכער די גאַנצע ערד אינ־איינעם מיט שאָגאַלן וועט איבערגעדרייט ווערן אין אַזאַ מין נײַ טעאַטראַליש פּלעצל, וואו עס שפּילן זיך אָפּ אַזעלכע מאַסן־אַקטן מיט אַ באַלעט.

די פֿאַרגעפילן האָבן מיך ניט באַאומרואיקט אויף אַזוי פיל, אַז איך זאָל זיך אָפּהאַלטן פון דער רײַזע אויף דרײַ חדשים קיין רוסלאַנד, וואו איך האָב געדענקט, פון איין זײַט, צו זײַן אויף מײַן שוועסטערס חתונה און, פון דער אַנדערער זײַט, באַגעגענען זיך מיט איר...

פון דעם דאָזיקן פערטן און לעצטן ראָמאַן האָט פאַר די פיר יאָר לעבן אין פראַנקרײַך געווען געקענט זיך אויסלאָזן אַ ווינט. צום סוף פון מײַן

פֿאַרבּרענגען אין פֿאַריז איז פּונ אים געבליבן בלויז אַ קופּע בריוו, אין וועלכע ס׳איז ניט געווען אַפֿילו קיין סימן פון אַ סוף. נאָר אַ בריוו פון עטלעכע אינ־טערעסאַנטע וועלטער, און איך האָב באַשלאָסן, אַז צווישן אונז איז אַלץ פֿאַר־ענדיקט.

אָפּגעווען אַ חדשים צוויי אין בערלין, בין איך אַוועק קיין רוסלאַנד. אַרײַנפֿאַלנדיק אין ווילנע אינאיינעם שוין מיט אַ מיטרײַזנדיקער פּראַנצויזין, האָב איך צו איר געזאָגט:

— זעסט, אַט דאָס איז רוסלאַנד, נאָך מער, וואָס דער טרעגער איז שיער ניט פֿאַרפֿאַלן געווארן מיט מײַן באַגאַזש. נאָך מער, וואָס דער קיסר האָט באַוויליקט פֿאָרן קיין אָדעס און נעמט אויף אַ דעפּוטאַציע אויפן וואָקזאַל. אַזאַ קאָלבאַסדיקע שטאָט איז דאָס... און מיר זײַנען פֿאַרבליבן אויף דער פֿלאַט־פֿאָרם. ס׳איז אַ רחמנות אויף אונז ביידע, באַזונדערס אויף דיר... נאָר עס מאַכט ניט, איך וועל דיך אַרײַנזעצן אין וואַגאָן, וועסט קומען אין קיסרלעכן דאָרף צום סענאַטאָר. אַ גוואוערנאַנטקע וועסטו זײַן...

דאָס איז דאָך ניט רוסלאַנד. איך האָב דאָך רוסלאַנד אַפֿילו ניט גוט אַנ־געקוקט. צי האָב איך עס דען געזען? וואו איז ראָסטאָוו, וואו איז קיעוו, וואו, וואו?

אויף מײַן גאַנץ לעבן ביזן הײַנטיקן טאָג האָב איך געזען בלויז פּעטער־גראַד, מאָסקווע, דאָס שטעטעלע לעזנע און וויטעבסק. וויטעבסק איז בכלל אַ באַזונדער לאַנד. אַ באַזונדערע שטאָט — אַן אומגליקלעכע שטאָט. אַן אומעטיקע שטאָט. אַ שטאָט, וואָס איז אָנגעפילט מיט מיידלעך, יונגע, צו וועלכע איך האָב ניט באַווײַזן (אָדער קיין שכל ניט געהאַט) זיך צוצורירן. אַ שטאָט, וואו גאַנצע צענדלינגער, וואו כּמעט מאות שולן, יאַטקעס און פֿאַרבײַגייער... וואָס איז דאָס פֿאַר אַ רוסלאַנד. ס׳איז נאָר מײַן שטאָט, מײַנע, וועלכע איך האָב געפונען.

דעמאָלט טאָקע האָב איך געמאָלן מײַן וויטעבסקער סעריע פון 1914. איך האָב געמאָלן אַלץ, וואָס האָט זיך אונטערגעכאַפּט אונטער די אויגן. איך האָב זיך באַגענוגט מיט פֿאַרקנס, מיט סטויפּעס, מיט אַ פּאָל און מיט אַ טיש. געמאָלן פון אַ פענסטער (איך גיי קיינמאָל ניט מיטן קעסטעלע איבערן שטאָט), געמאָלן אַרעמאַליטעט אין טליתים. פֿאַר צוואַנציק קאָפּיקעס. און הענדלער. ווי איך האָב זיך ניט געראַנגלט און געעקשנט, האָב איך אין איינעם, אַ רעגנדיקן אויף דער נאַכט זיך געשטעלט אונטער דער חופּה, ווי ס׳דאַרף צו זײַן, ווי בײַ מיר אויפן בילד.

מ׳האָט חתונה געמאַכט, ווי עס פּירט זיך.

אָט די צערעמאָניע איז געווען מיט אַ פֿאַרשפּיל פון אַ קליינינקער קאָמעדיע מיט ערנסטע טענער. אָט וואָס. די עלטערן און דער גאַנצער פּיל־צאָליקער משפּחה פון מײַן יאָ־יאָ... פון מײַן ווײַב איז ניט געפֿעלן געווארן מײַן יאָ־יאָ — מײַן „יחוס״ (איר ווייסט דאָך, וואָס דאָס וואָרט באַדײַט). ס׳טײַטש, מײַן טאַטע איז דאָך אַ פּראָסטער משרת. דער זיידע — פּשוט אַ בזיון זיך מודה

צו זײַן. און איר פאָטער — אַ קליניקייט — האָנדלט אויף דער זאָמקאָווער מיט זיגערס און לעפעלעך, זילבערנע און גאָלדענע. וואָס הייסט: בײַ זיי אין דער פרי צום טיי דערלאָנגט מען אַרויף צום טיש צענדלינגער שטראָדלען, יעדער פון זייער פילצאָליקער משפחה אַבראַשקעס האָט זיי געשלונגען מיט אַ משונהדיקן פיבער. און בײַ אונז אין דער היים — געווײַנטלעכער, פראָסטאַקישער „נאָטורסאָרט" פון שאָרדען. אָרעמער טאָטע: פונקט ווי איך האָט ער פאָר מײַן חופה בעסער געוואָלט גיין שלאָפן. ס'לוינט זיך דען פאַרקאָכן אַ קאָשע מיט מענטשן פון אַזאַ הויכן יחוס?

אָנגעקומען אַביסל צו שפּעט אין דער וואוינונג פון מײַן כלהס עלטערן, האָב איך שוין דאָרטן געטראָפן אַ גאַנצן סנהדרין. אַ שאָד, וואָס איך בין ניט וועראָנעז.

דאָ אַרום טיש זיצט דער חכמהדיקער, דער שפּיצלדיקער רב און עפעס אַ קלוגיטשק סוחרל ערשטער גילדיע. ס'איז געזעסן אַ גאַנצע כיתה געפאָקטע באָלעבאָטישע יידן, בײַ וועמען די מאָגנס האָבן געבורטשעט אויף מיר און אויף דער וועטשערע.

אָן מיר קען דאָך קיין וועטשערע ניט זײַן...

איך האָב דאָס געוואוסט. און זיך גערייצט מיט זייערע אַפּעטיטן. מען זיצט, מען שטייט, עס פאַנאַראַמעוועט אַרום די שוועגערינס. דינסטן. טערערן, שמייכלען, קאָנפעטי. אַלץ, ווי עס געהער צו זײַן. מ'זאָל פאַרשיטן דערמיט דעם חתן. געוואָרט האָט מען אויף מיר און דערווײַל אַביסל געראַטן רכילות... ס'האָט ניט געפאַסט זיך מודה צו זײַן, אַז „ער" איז אַ כודאָזשניק. איבעריקנס, זאָגט מען, אַז „ער" איז באַרימט און קריגט אַ סך געלט פאַר זינגען בילדער. איר ווייסט, איבעריקנס איז דאָס אויך ניט קיין פרנסה. וואָס זאָגט איר: און כבוד און דרך־ארץ. נאָר וואָר איז זײַן טאָטע... אָ, איך ווייס...

מיר ווײַזט זיך אויס, וועמען זאָל מיך געווען אַרײַנלייגן אין גרוב, וואָלטן מײַנע אברים געווען געהאַט אַ מער עלאַסטישן אויסזען, ווי אָט די מאָסקע, וועלכע האָט זיך געזעצט בײַנאַנד מיט מײַן צוקונפטיקער וויבּ. נאָר צו דער זעלבּער צײַט האָט מיר זייער באַנג געטאָן, וואָס צוליב עפעס אַ נאַרישער באַשיידנקייט, האָב איך ניט געהאַט דעם מוט זיך צוצורירן צו די בערג־לעך וויבּנטרויבן, פּירות און אַנדערע אוצרות פון אַכילה.

אין אַ האַלבּער שעה אַרום (וואָס זאָג איך — אַ סך פריער — דער סנהדרין האָט זיך געאײַלט) האָט אויף מײַן קאָפּ אונטער דער חופה געפּליס־טערט, צי אַ ברכה, צי ווײַן, צי אַ קללה. איך האָב ניט פאַרשטאַנען. מ'האָט זיך געדרייט. איך האָב באַזונדער אַזוי געדריקט די דאָרע ביינדלעך פון מײַן ווײַבס הענטלעך. ס'האָט זיך מיר געוואָלט וואָס גיכער אַנטלויפן מיט איר ערגעץ אויף אַ דאָטשע, אַרומנעמען זי און זיך פונאַנדערלאָכן, מיר האָבן דאָס טאָקע געטאָן אַזוי אין אַ פאָר טעג אַרום.

מנצח געווען האָב איך. איך האָב זיך געיאָגט נאָך אַ מויז. איך האָב זי

דערהרגעט. דאָס ווײַב האָט אַ קלער געטאָן, אַז איך בין פּעאיק אויף רציחה... (גיין, נאָר אַ מויז). דאָס איז געווען ניט קיין האָניק־חודש, נאָר עפּעס אַ מיל־כיקער. אַרום אונז האָבן זיך געפּאַשעט טשערעדעס מיליטעריש בהמות. סאָלדאַטן האָבן אונז אַלע אין דער פּרי פּאַרקויפט אַ גאַנצן עמער מילך פּאַר צוואַנציק קאָפּיקעס. מײַן ווײַב, וואָס איז דערצויגן אויסשליסלעך אויף פּיראָזש־נעס, האָט געפּאָיעט נאָר מיך אַליין מיט מילך.

הכלל, צו האַרבסט צו האָב איך מיט גרויס מאַטערניש פּאַרשפּילעט מײַן אויבערשטן קנאָפּ. דאָס צימער האָט צו צוועלף אַזייגער אין דער פּרי פּאָרגע־שטעלט מיט זיך אַ געניאַלן פּלאַפּאָן פון אַ פּאַריזער גראַנד־סאַלאָן.

ביז ס'האָט ניט אויסגעבראָכן די מלחמה. און פּאַר מיר האָט זיך פּאַרמאַכט אייראָפּע. טון איז ניט געווען וואָס. האָב זיך אָבער פּאָרט געדאַרפט ערגעץ אַ רוק טון. פּעטראָגראַד, צי וואו. דעם אמת זאָגנדיק, האָב איך ניט געטראַכט באַלד צו פּאָרן קיין פּיטער.

אין זולשע, אין אָט דעם דאַטשע־אָרט, האָט געווואוינט דער ליובאַוויטשער רבי, שניאורסאָן.

די אײַנוואוינער פון אַרומיקע שטעט זײַנען געקראָכן צו אים נאָך עצות. וועמען וואָס ס'האָט געפּעלט. וועמען וואָס עס טוט וויי. דאָס און יענץ. איינעם ווילט זיך ניט גיין אין מיליטער־דינסט, פּאָרט ער צום רבין נאָך אַן עצה. בײַ איינעם ווײַזן זיך ניט קיין קינדער, פּאָרט ער צום רבין — זאָל ער מתפּלל זײַן. איינעם איז ניט קלאָר אַ פּסוק אין דער גמרא, פּאָרט ער אויך צום רבין נאָך אַ פּירוש. איינער פּאָרט צום רבין גלאָט אַזוי, שוין לאַנג ניט געווען, סתּם אַזוי. מאַלע וואָס.

נאָר אין די רשימות פון רבינס חסידים איז אַוודאי נאָך ניט געווען פּאַר־צייכנט קיין מאַלער.

זי מיר מוחל, רבונו של עולם, אַביסל ניט באַקוועם. נאָר אין אַ מינוט, ווען איך האָב ניט געוואוסט, וואוהין אייגנטלעך צום סוף פון האַרבסט און אין אַנהויב פון דער מלחמה, וואוהין זיך אַ קערעווע צו טון, האָבן מיר באַשלאָסן זיך אַוועקצואָלזן צום דערמאָנטן געלערנטן רבין נאָך אַן עצה (איך האָב זיך דערמאָנט דעם רבינס ניגון, וואָס די מאַמע פלעגט זינגען שבת).

איז ער טאַקע אין דער אמתן אַזאַ הייליקער? דער רבי האָט תּמיד זומער פּאַרברענט אין זולשע, אין זײַן שטענדיקער דאַטשע, וואָס האָט געגעבן צו דערמאָנען אין עפּעס אַן אַלטער שול מיט פּאָרהייפלעך, מיט געבעטלעך, מיט סטאָראָזשעס און מיט קעכינס.

אין די אויפנאַמס־טעג איז די פּאָדערשטוב געווען אָנגעפּילט מיט פּאָלק. אַ שטיקענישׂ, אַ געשריי, געפּילדער, אַ טשערעדע. נאָר אין דער אמתן, פּאַר אַן איבעריקן קאָרב דעם סטרוזש גייט מען אַרײַן פּריער.

מיט פּשוטע שטערבלעכע רעדט דער רבי ניט קיין סך. מען דאַרף אים ווענן אַלץ אָנשרײַבן און דאָס קוויטל בײַם אַרײַנגיין דערלאָנגען.

ניט ריידן.

סוף כּל סוף האָט זיך די טיר צעעפנט און פון דער טומלדיקער, רוישי־קער פאָדערשטוב בין איך אַרײַן גלײַך אין אַ גרינעם ליידיקן פּירעקיקן זאַל, וואו עס זיצט בלויז דער רבי אַליין בײַ אַ לאַנגן טיש. און אויפן טיש פאַפּי־רענע בערגעלעך. מטבעות, געשריבענע בקשות, קוויטלעך, תּפילות, שאלות און עצות... עס ברענט אַ ליכט.

זײַן בליק.

— הייסט עס, ווילסט פאָרן קיין פּעטראָגראַד, מײַן זון. קיין פּעטראָגראַד. נו, וואָס־זשע, מײַן זון, בענטש איך דיך, פאָר, מײַן זון, קיין פּעטראָגראַד.

— רבי, זאָג איך, אין וויטעבסק וואָלט מיר געווען אָנגענעמער; דאָרטן, ווייסט איר, זײַנען מײַן ווײַבס עלטערן און מײַנע... דאָרט.

— נו, וואָס־זשע, מײַן קינד, אויב דו ווילסט קיין וויטעבסק, בענטש איך דיך, פאָר קיין וויטעבסק.

ניט אויסגעהערטערהייט האָב איך זיך צוגערוקט צו דער טיר און בין אַרויסגעגאַנגען.

איך בין אַנטלאָפן צו מײַן ווײַב. ס'איז געווען אויף דער נאַכט. היינט. און ס'איז גאָרניט קיין בעסער ווי... גאָט מײַנער, וואָס איז דאָס עפּעס בײַ דיר פאָר אַ רבי? — רבי שניאורסאָן.

ניט געקוקט דערויף, וואָס מײַן האָניק־חודש האָבן מיר פאַרשטערט די מײַז, וואָס זײַנען געלאָפן אַרויף איבערן מאָלבערט, וואָלט איך בכלל געווען פאַרבליבן אויף דער דאַטשע זולשע, אָדער אין ערגסטן פאַל וואָלט איך געווען אַוועקגעפאָרן אינאיינעם מיטן רבין אין זײַן קרוינשטאָט קיין ליובאַוויטש. נאָר די מלחמה און דאָס רופן מײַן יאָר צום מיליטער. וואָס טוט מען: דאָס ווײַב רײַסט זיך אין דער רעזידענץ, גרויסע שטעט (און ווי גערעכט זי איז!), און איך אין אַ לאָך, אין עפּעס אַ פאַרוואַרפענער לאָך, מיר וואָלט דאָרט אויך געווען גוט. נו, וואָלט איך מיר געזעסן אין שול און געקוקט. מער גאָרניט. נו, וואָלט איך מיר געזעסן אויף אַ באַנק. אָדער בײַם טײַך אָדער צו געסט וואָלט איך געגאַנגען און געמאָלן בילדער, וועלכע וואָלטן מרעיש־עולם געווען. נייַן.

אין איינעם אַ שיינעם, ווידער אַמאָל אַ שיינעם, טריבן אַוונט בין איך אַרײַנגעקראָכן אין אַ וואַגאָן און אַוועקגעפאָרן קיין פּעטראָגראַד. דאָס ווײַב איז געווען צופרידן: זי האָט ליב קולטור (און ווי גערעכט איז זי!). וויניק האָט זי אויסצושטיין פון מיר.

דאָרט האָט שוין געוואָרט אויף מיר מײַן רעטערין — די קאַנצעלאַריע.

איך האָב געשריבן פאַפּירלעך און אין די ווײַטן האָט מען געמלחמהוועט... מיט מיר האָט זיך גערעדט מײַן נאַטשאַלניק צוויי יאָר, בײַז ער האָט מיך ניט מזכּה געווען מיט נאָך אַ טאַלאָנט: פון איצט אָן פאַרשטיי איך שוין גוט אין איסכאָדיאַשטשיע און ווכאָדיאַשטשיע פאַפּירן.

איך שרײַב בכלל ניט שלעכט קיין רעפּאָרטן.

דײַטשן האָבן אָפּגעהאַלטן ניצחונות. די שטיקנדיקע גאַזן האָבן מיך געשטיקט אויף דער ליטיינע 46 און די מאָלערײַ איז פאַרטויבט געוואָרן. איך האָב געבעטן ווילהעלמען:

„באַגענוגן זיך מיט וואַרשע, מיט קאָווגע, נאָר קריך ניט קיין דווינסק, שטופ זיך ניט אויף וויטעבסק... דאָרט זיץ איך און שרײַב עטיודן.“

אויף זײַן מזל האָבן די רוסישע סאָלדאַטן שלעכט מלחמה געהאַלטן. דאָס הייסט מלחמה געהאַלטן האָבן זיי גוט, נאָר —

דעם דײַטש זעען זיי — מיט דער פויסט אים ניט צו דערלאַנגען. און אָן אַ פויסט איז די מלחמה קיין מלחמה ניט. געגאַנגען זײַנען אין שלאַכט די סאָלדאַטן. ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש האָט קאָמאַנדעוועט און מספּים געווען, אַז אינגאַנצן זײַנען זיי שולדיק. „אַרויסשיקן אין 24 שעה און צעשיסן און אַרויס־שיקן און צעשיסן“.

אונטערגערוקט האָט זיך די רוסישע ארמיי און אָפּגערוקט האָט זיך די יידישע באָפעלקערונג פון שטאָט און שטעטלעך.

פויסטן האָבן געדראָט צום הימל. און איך האָב געשריבן מיליטערישע פאַפּירלעך און זיי רעגיסטרירט אַזוי לאַנג ביז ס'האָט אַ דונער געטאָן זי — די פעברואַר־רעוואָלוציע.

14.

דאָס ערשטע, וואָס איך האָב דערפילט, אַז צו מײַנע געשעפטן מיט די פאַספּאָרט־לײַט האָט ענומען אַ סוף.

דער וואָלינער פּאָלק האָט געמאַכט אַן אויפשטאַנד. איך בין אַוועק אויף זנאַמיענסקי פּלאַץ, פון דאָרט אויף ליטיינע, פון ליטיינע אויפן נעווסקי — און צוריק.

דאָרט האָט מען געשאָסן, זיך געגרייט צו אַטאַקעס. אַנידערגעלייגט גע־וואָר, זיך אונטערגעגעבן. פּולעמיאָטישע קאָמאַנדעס האָבן באַשלאָסן: „זיי זײַנען פאַרן פּאָלק“. די פּולעמיאָטן אויף די וועגעלעך. שאָגאָם־מאַרש! פּאָלקן גייען צו דער שבועה. אָפּיצערן און מאַטראָסן.

און בײַ דער דומע דונערט ראָדזיאַנקאָ:

— געדענקט, ברידער, דער שונא איז בײַ די טויערן, שוועדט זיך!

— מיר שוועדן, הורא! און אַזוי ווײַטער. אַזש הייזעריק געוואָרן.

עפּעס האָט זיך געטאָן. רעוואָלוציע. ווירקלעך פרײַהייט. איך בין אַרײַנגע־כאַלן אין אַ חלשותדיקן צושטאַנד.

קערענסקין האָב איך טאָקע ניט געהערט. די קאָדעטישע מיניסטערסט־וואָ איז פאַרביטן געוואָרן מיט אַ האַלב־דעמאָקראַטישן קאַבינעט. דער האַלב־דעמאָקראַטישער — מיט אַ דעמאָקראַטישן. מ'האָט זיך קאָאַלירט. עס גייט ניט. נאָר דעם האָט קאַרנילאָוו געוואָלט ראַטעווען רוסלאַנד. דעזערטירן האָבן

אַטאַקירט די גאַנצע רוסלענדישע אינזנבאַן־נעץ. „געגוג אונזער בלוט גע־
פֿיאַווקעט — איצט אַהיים!"

אין דער מאָדע זינען געווען די עסערן. מען האָט געריידט אין צירק:
„גרינדונגס־פאַרזאַמלונג! גרינדונגס־פאַרזאַמלונג!" אויפן זנאַמענסקע פּלאַץ,
וואו ס'איז אַלעקסאַנדער דעם דריטנס גראָבער דענקמאָל, האָט מען געריידט,
אַז לענין איז געקומען.

„לענין אַליין? צו אונז? נידער מיט אים! לעבן זאָל די צייטווילִיקע
רעגירונג!"

„די גאַנצע מאַכט דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג!"

„איז טאַקע אמת, אַז אין אַ פאַרפלאָמבירטן וואַגאָן איז ער געקומען פון
דײַטשלאַנד?"

איך בין אין וויטעבסק. איך קען זיך באַגיין עטלעכע טעג נאָכאַנאַנד אָן
מיטאָג און זיצן אונטן, אונטער דער מיל, קוקן אויף דער בריק, אויף אַרעמע־
לײַט, שלעפּערס, וואָס טראָגן עפּעס. איך קען זיצן לעבן אַ געבײַדע, קוקן ווי
עס גייען אַרויס סאָלדאַטן פון דער באָד און גויעס מיט בעזעמלעך. בײַם טײַך
קען איך זיצן, לעבן בית־עולם. איך קען דיך פאַרגעסן, לענין, און טראָצקין
קען איך אויך פאַרגעסן... און אַנשטאָט דעם איך זאָל זיצן און מאָלן בילדער,
אַנשטאָט דעם אַלעם — האָב איך אויפגעפּנט אַ קינסטלערישע שול און בין
געוואָרן איר דירעקטאָר. דעמאָלט האָבן מיך אַלע ליב באַקומען. איך בין
געוואָרן אַ באַרימטקייט פון וויטעבסק, דער שטאָט, און האָב אָנגעפֿלאָדיעט
צענדלינגער מאָלער. דאָס איז געווען ווינציק. איך האָב אָנגעהויבן אינצולאַדן
פון צענטער אַנדערע פּראָפעסאָרן, כדי אין דער דאָזיקער שול זאָלן זיין פאָר־
געשטעלט אַלע ריכטונגען און די פּראָפעסאָרן האָבן אָנגעהויבן „ליב האָבן"
איינער דעם אַנדערן — און מיך.

איך פאַרשוויג וועגן פרײַנד און שונאים. אַלע זייערע מאַסקעס זינען אין
מײַן הארצן איבערגעלייגט ווי האָלץ. שיקט מיך און מײַן משפּחה אַרויס אין
24 שעה. רײַסט אַראָפּ די שילדן. פאַרהיקעט זיך. האָט קיין מורא ניט, איך
וועל אײַך ניט דערמאָנען. דעמאָלט האָב איך אַ טראַכט געטאָן:

„קיינער איז קיין נביא ניט אין זײַן אייגענעם פאָטערלאַנד".

און בין אַוועק קיין מאָסקווע.

15.

מאָסקווע, אַן אַרומגערינגלטע מיטן קרעמל, אָדער דער קרעמל אַרומגע־
רינגלט מיט מאָסקווע, מיט סאָוועטן. דער הונגער איז אין מויל. און דער
געשריי פון אָקטאָבער.

איך גיי אַלע טאָג אין נאַרקאָמפראָס. איך וואוין אין מאַלאָכאָווקע. איך
כּיר דעם פּאַיאַק.

וואָס בין איך — אַ שרײַבער צי וואָס? זאָל איך דען באַשרײַבן, ווי אין די דאָזיקע יאָרן האָבן זיך אונזערע מוסקולן געשטעלט דיבאָם. פלייש איז מגולגל געוואָרן אין פאַרב. דאָס לײַב אין אַ פּענזל. און דער קאָפּ אין אַ טורעם.

איך האָב מיט שגעון זיך צוגעכאַפּט צו דער סטעליע און צו די וועגט פון טעאַטער, אויף וועלכע עס קרעכצט אין דער פינסטער מײַן מאָלערײַ. איר האָט געזען? שוימיקט זיך — מענטשן פון מײַן צײַט. מײַן ערשטער טעאַטראַל־קינסטלערישער אלף־בית איז אַלץ איינס אין אײַער בויך. ס'איז ניט באַשיידן? שענק איך די באַשיידנקייט מײַן באָבען. זי האָט זיך מיר צוגעגעסן. איר קענט מיך פּײַנד האָבן, ניט וועלן אַנקוקן.

און איר בעט אַלץ בײַ מיר, איך זאָל שרײַבן און רײַדן וועגן דער יידישער קונסט. בין איך גרייט צום לעצטן מאָל.

„וואָס איז דאָס אַזוינס?"

ווי לאַנג ערשט האָט זיך אין יידישע קינסטלערישע קרײַזן געפירט אַ שטרײַט פאַר דער אַזוי גערופענער יידישער קונסט.

אין טומל און אין ברען איז אַרויסגערוקט געוואָרן אַ גרופּע פון יידישע קינסטלער און בתוכם אויך מאַרק שאַגאַל.

זײַענדיק נאָך אין וויטעבסק, וועט דער דאָזיקער אומגליק האָט געטראָפן. נאָר וואָס אומגעקערט זיך פון פאַריז, האָב איך אין האַרצן געשמייכלט.

פאַרנומען בין איך דעמאָלט געווען מיט עפּעס אַנדערש. פון אין זײַט, די נײַע וועלט, יידן, מײַנע שטעטלשע געסלעך, הויקערדיקע הערינג־תּושבים, גרינע יידן, פּעטערס, מומעס מיט זייערע שאלות:

— גאָט צו דאַנקען, ביסט שוין אויסגעוואַקסן, געוואָרן אַ גרויסער.

און איך האָב זיי געהאַלטן אין איין מאָלן...

פון דער צווייטער זײַט, בין איך דעמאָלט יינגער געווען אויף הונדערט יאָר און איך האָב זיי ליב געהאַט, פּשוט ליב געהאַט...

איז אין אָט דעם בין איך געווען מער פאַרטון, דאָס האָט מיך מער פאַר־כאַפּט איידער דער גענאַנק, אַז מען האָט מיך געזאַלבט פאַר אַ יידישן קינסט־לער.

אַמאָל נאָך אין פאַריז, אין מײַן „לאַ ריש" צימער, וואו איך האָב גע־אַרבעט, האָב איך דורכן שפּאַנישן וועגטל געהערט ווי ס'אַמפּערן זיך יידישע עמיגראַנטישע שטימעס:

— איז וואָס־זשע מיינסטו, סוף כל סוף, אַנטאָקאָלסקי איז ניט קיין יידישער קינסטלער, אויך ניט איזראַעלס, ניט ליבערמאַן?

ווען דער לאָמפּ האָט געברענט אַזוי טונקל און באַלויכטן מײַן בילד, וואָס איז געשטאַנען מיטן קאָפּ אַראָפּ (אָט אַזוי אַרבעט איך — פרייט אײַך!) און לסוף, ווען צו טאָג־צו האָט דער פאַריזער הימל געגנומען העלן, האָב איך כריילעך אויסגעלאַכט די ליידיקגייערישע געדאַנקען פון מײַנע שכנים וועגן גורל פון דער יידישער קונסט:

— מילא, רעדט אַנדערש — און איך וועל אַרבעטן.

— פֿאַרשטייער פון אַלע לענדער און פעלקער — צו אַנדערש מײַן וועגדונג. זײַט זיך מודה: וועט לענין זיצט אין קרעמל, קיין שפּענדל האָלץ איז ניטאָ, עס רויכערט, דאָס וויבּ איז ניט מיט אַלעמען, פֿאַרמאָגט איר איצט „נאַציאָנאַלע קונסט?"

דו קלוגער ב., און איר, פֿאַרשיידענע אַנדערע, וואָס פֿריידיקן די אינטערנאַציאָנאַלע קונסט, פֿיינסטע פֿראַנצויזן און (אויב זיי לעבן נאָך) איר וועט מיר ענטפֿערן:

— שאַגאַל, דו ביסט גערעכט!

יידן, אויב ס'איז זיי צום האַרצן (מיר גראָד יאָ), קענען זיי וויינען, וואָס די באַמאָלערס פון די שטעטלשע הילצערנע שולן (פֿאַרוואָס בין איך מיט אַנדערע ניט אין קבר?) און די שניצערס פון הילצערנע „שול-קלאַפּערס" — „שאַ" (געזען אין אַנ-סקיס זאַמלונגען, דערשראָקן זיך) זײַנען אונטערגעגאַנגען.

נאָר וואָס פֿאַר אַ נפֿקא-מינה איז אייגנטלעך פֿאַראַן צווישן מײַן פֿאַרקריפּלטן מאָהילעווער עלטער-זיידן סעגאַלן, וואָס האָט באַמאָלט די מאָהילעווער שול, און צווישן מיר, וואָס האָט געמאָלן דעם יידישן טעאַטער (אַ גוטער טעאַטער) אין מאָסקווע?

דערצו בין איך זיכער, אַז ווען איך ווער אויס גלוח, וואָלט איר דערזען זײַן פֿינקטלעכן פֿאַרטרעט...

אָגב, מײַן פֿאַטער.

גלויבט מיר, ניט וויניציק טרחה האָב איך אַוועקגעלייגט, ניט וויניציקער ליבע (און נאָך וואָסערע) האָבן מיר ביידע אויסגעבראַכט. דער חילוק איז נאָר אין דעם, וואָס ער האָט אָנגענומען באַשטעלונגען אויך אויף שילדן און איך האָב געלערנט אין פֿאַריז, פון וועלכן ער האָט אויך געהאַט אַ ידיעה.

און דאָך, אי איך, אי ער, אי אַנדערע (פֿאַראַנען אַזעלכע) זײַנען נאָך ניט די יידישע קונסט אינגאַנצן געווען.

און פֿאַרוואָס טאָקע ניט זאָגן דעם אמת? פון וואָנען זאָל איך עס נעמען? חלילה וחס, ווען עס וואָלט באַדאַרפט קומען פון אַ וועלכן ס'איז באַפעל! פון דעם, וואָס עפֿראָס וועט אָנשרײַבן אַן אַרטיקל, אָדער וויל מ. וועט מיר געבן אַן „אַקאַדעמישן פּאַיאָק"!

עס איז יאָפּאַנישע קונסט, עגיפּטישע, פּערסישע, גריכישע, נאָר פון דעם „רענעסאַנס" אַן האָבן די נאַציאָנאַלע קונסטן אָנגעהויבן אונטערצוגיין. די אַרומשטריכן ווערן פֿאַרשוואונדן. עס קומען קינסטלער-אינדיווידן, אונטערטאָנער פון דער אָדער יענער מדינה, דאָ אָדער דאָרט געבוירן (געבענטשט ביסטו מײַן וויטעבסק) און מען דאַרף האָבן אַ גוטע רעגיסטראַציע אָדער אפֿילו אַ פּאַספּאָרטיסט פון יידישן טיש, אַז מען זאָל אַלע קינסטלער גענוי „דורכנאַציאָנאַליזירן".

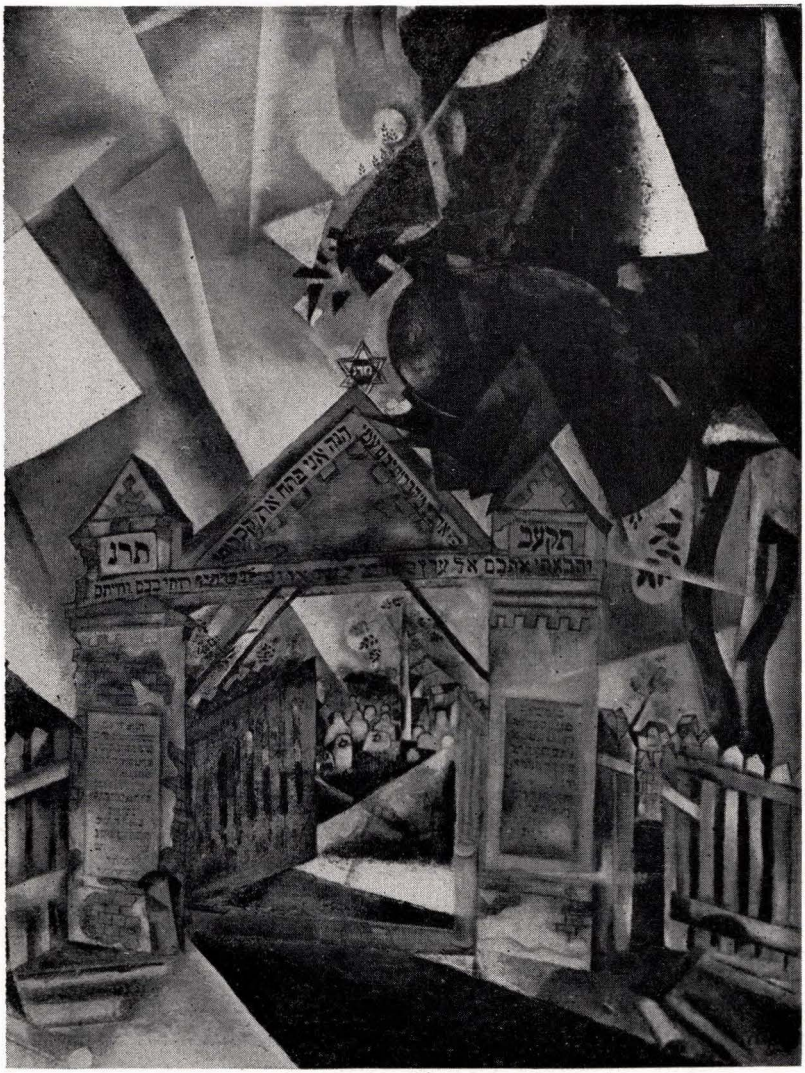

מאַרק שאַגאַל — דער טויער פון בית־עולם

וואָלט איך קיין ייד ניט געווען (מיט דעם אינהאַלט, וואָס איך לייג אַרײַן אין דעם וואָרט), וואָלט איך גאָר קיין קינסטלער ניט געווען, אָדער איך וואָלט געווען גאָר אַן אַנדערער.

אויך מיר אַ נײַס!

איך פאַר זיך ווייס גאַנץ גוט, וואָס אָט דאָס פאָלקעלע קען אויפטון.

צום אומגליק בין איך באַשיידן און קען ניט אויסריידן, וואָס עס קען אויפטון.

אַ ווערטל צו זאָגן, וואָס אָט דאָס פאָלקעלע האָט אָפּגעטאָן!

האָט זיך דעם פאַרגלוסט, האָט עס באַווײַזן קריסטוסן און קריסטנטום.

האָט זיך דעם פאַרוואָלט, האָט עס געגעבן מאַרקסן און דעם סאָציאַליזם.

קען דען זײַן, עס זאָל דער וועלט ניט ווײַזן אַוועלכע ס'איז קונסט? הרגעט מיך, אויב ניין.

.16

געשטאַרבן איז די שטאָט. פאַרענדיקט איז דער וויטעבסקער וועג און די משפחה איז אויסגעשטאַרבן (איך וויל אָנשרײַבן עטלעכע ווערטער פאַר זיך — איר מעגט זיי ניט לייענען. דרייט זיך אויס). „קינדער, ס'איז דאָך אַ געוואָלד, ניט שטעלן בײַ איצט קיין מצבה, ניט דעם טאַטן, ניט ראָזן, ניט דודן. שרײַבט מיר גלײַך אָן, מיר וועלן זיך צונויפריידן. מיר וועלן פאַרגעסן, וואו ווער עס ליגט".

מײַן זכרון ברענט. איך האָב דיך געמאָלן: דוד מיט דער מאַנדאָלינקע. אַ בלויער זיצסטו אויף דעם בילד. דו ליגסט אין קרים, אין דער פרעמד. און דו, מוטער, וועלכע דו האָסט אַזוי טרויעריק געמאָלן דורך דעם פענסטער פונם שווינדזיכטיקן הויז — נעם דיר מײַן האָרץ.

טאַטע, קיינער איז ניטאָ אין דער היים. די גאַנצע קונסט מײַנע וואָלט איך צעריסן אויף דער העלפט — אַזוי שווער איז זיך צו דערמאָנען, אַ טראַכט צו טון וועגן דיר. ס'איז ניט איר, ניט די ווײַסע הענטלעך און ניט איך דער אויסגעכאָליעטער.

אַ זון כּמעט אַ פּראָלעטאַריער. און אַ מאָלער, אַן אויסגעאיידלטער (און נאָך ווי אַזוי), אַ ראַפּינירטער — דער צוק פון אונזערע לעצטע יאָרן אין מײַן בויך און מײַנע לײַוונטן זײַנען באַאָטעמט מיט זייער גסיסה. און ער האָט געלאָדן אַן אויטאָמאָביל, קוים אויף ברויט געהאַט, האָט אים צעקוועטשט.

ם אומגעוואלגערט -- געשטאַרבן. פּראָסט און פּשוט. איך וועל שפּעטער זען דײַן קבר. פון דער מאַמע בין דיר — צוויי טריט. איך וועל זיך אויסציען אין דער לענג פון דײַן קבר און דו וועסט אַלץ איינס ניט אויפשטיין תּחית־

המתים. און אַז איך וועל אַלט ווערן (אָדער אפשר נאָך פריער), וועל איך זיך לייגן ניט ווײַט פון דיר.

געגוג וויטעבסק. געענדיקט איז זײַן וועג און אַ סוף צו זײַן קונסט.

בלויז דו אַליין מיט מיר, דו, וועגן וועלכער מײַן נשמה זאָגט ניט קיין איבעריק וואָרט.

ווען איך באַקוק דיך לאַנג, דאַכט זיך מיר אויס: דו ביסט מײַן וועלט און אונזער טעכטערל איז מיט אונז אין אונזערע בילדער.

ניט איין מאָל האָסטו געראַטעוועט פון אומבאַקאַנטן גורל מײַנע לײַוונטן. איך פאַרשטיי ניט די מענטשן, איך פאַרשטיי ניט מײַנע בילדער. אַלץ, וואָס דו וואָלסט ניט זאָגן, איז אמת, פיר דו אָן מיט מײַן האַנט. נעם דעם פּענדל און ווי אַ קאָפּעלמײַסטער פיר מיך צו געהיימע שטחים.

זאָלן בענטשן די געשטאַרבענע טאַטע־מאַמע די זריעה פון אונזער מאָלערײַ. און זאָל זײַן שוואַרץ — שוואַרצער און ווײַס — נאָך ווײַסער.

זײַ מיר מוחל, וואָס איך האָב דיך ניט דערמאָנט פריער און וואָס איך בין גלײַך ניט געקומען צו דער מאַמען אין שפּיטאָל, נאָר ערשט אויפן פערטן טאָג פון דײַן געבוירן ווערן.

אַ חרפה, איך האָב געטראַכט וועגן אַ יינגעלע און ס'איז אויסגעקומען פאַרקערט... און בײַ די נעכט, ווען דו האָסט געשריגן סתם אַזוי, האָב איך דיך געשלעפּערט אויפן בעט... ס'איז שרעקלעך... נאָך מער, אין עטלעכע יאָר אַרום, געדענקסטו, קינד, אין מאַלאַכאָווקע, וואָס איז געשען?

„א חלום האָט זיך מיר געחלומט:

אַ הונט האָט אַ ביס געטאָן אידעטשקען".

בײַנאַכט. דורכן פענסטער פון מײַן צימער זעט זיך אָן דער הימלשער באַלאָן, אַן איבערגעשניטענער מיט גיגאַנטיש פאַרביקע קוואַדראַטן, ראַדיאוסן, קרײַזן, מערידיאַנען, אויסגעקריצט מיט שריפטן: מאָסקווע — אַ פּינטל. בערלין — אַ פּינטל. ניו־יאָרק — אַ פּינטל. רעמבראַנדט, וויטעבסק, מיליאָנען יסורים. עס ברענען און עס ברענען איבער אַלע פאַרבּן חוץ דעם אולטראַמאַרין.

איך דריי זיך אויס צוריק און איך זע מײַן בילד, וואו מענטשן זײַנען „ווײַסער זיך".

ס'איז הייס און אַזוי גרין. איך שלאָף צווישן אָט די צוויי וועלטן און קוק אַרײַן אין פענסטער, פאַר מיר איז דער הימל ניט בלוי און בײַנאַכט זשוזשעט ער, ווי אַ טשערעפּאַכע און לײַכט שאַרפער פון דער זון.

צי האָט עפּעס אין דער אמתן אַ שײַכות אָט דער חלום צו מײַן געלויף איבערן פעלד, ווען אויף מאָרגן איז מײַן טעכטערל געפאַלן, און באַגיסנדיק זיך מיט בלוט, איז זי געלאָפן צו מיר מיט אַ שטעקן אין באַק.

און פון דאָס נײַ פיל איך, אַז אַלץ דרייט זיך אין מיר איבער. און אַליין גיי איך עפּעס מאָדנע איבער דער ערד.

וועז איך זאָל קענען שרײַבן, וואָלטן די קנוילן פון מײַנע ווערטער געווען געשמאַקלאָזער פון ערד, פון דער לאָנקע, אויף וועלכער דו ביסט אומגעפאַלן, זאָכטער.

דאַכט זיך, אַז נאָך מיר וועט זײַן גאָר עפּעס אַנדערש. און צי וועט דען נאָך אָט די וועלט לעבן?

דאָס האָט עפּעס אַ פאַקטורישע באַדײַטונג. אָדער וועז ס'זאָל זײַן אַזאַ מין שאַפקעלע אין מײַנע בילדער, וואָלט איך געווויס פאַרבאַהאַלטן אַהין דעם דאָזיקן טעקסט: אוז אפשר וואָלט ער זיך אינגאַנצן אויסגעלייגט אויפן רוקן פון עפּעס אַ העלד, אָדער אין די הויזן פון אַ קלעזמער פון מײַנע טעאַטראַלישע געמעלן...

יצחק ליכטנשטיין

וויטעבסקער קינסטלער

אין פאַרשיידענע קונסט־צענטערס פון דער בריטער וועלט איז מיר אויסגעקומען צו באַגעגענען יידישע קינסטלער, וואָס פלעגן דערציילן וועגן לעבן און שאַפן פון זייער לערער יורי (יהודה) מאַיסעיעוויטש פּען, דעם אַנ־פירער פון דער קונסט־שול אין וויטעבסק.

דער ערשטער, פון וועמען איך האָב עס געהערט, איז געווען דער קינסט־לער מאַרק שאַגאַל. אין 1911 זײַנען מיר געווען שכנים אין פּאַריזער „לאַ ריש", דעם קינסטלער־בינשטאָק אויף פּאַסאַזש דע דאַנציג, בײַם פּאַרט דע וועַרסאַל.

יהודה פּען איז געבוירן געוואָרן אַנהויב 70־ער יאָרן פון 19־טן יאָר־הונדערט אין נאָוואָ־אַלעקסאַנדראָווסק, קאָוונער גובערניע. ער האָט באַקומען אַ שטרענג־רעליגיעזע דערציאונג. פון קינדווײַז אָן איז ער שטאַרק פאַרפאַלגט געווען פאַר זײַן נייגונג צו צייכענען, מען האָט עס געהאַלטן פאַר אַן עבֿירה. אָבער נאָך אַ סך מאַטערנישן האָט זיך אים אײַנגעגעבן אָנצוקומען אין דער פּעטערבורגער קונסט־אַקאַדעמיע און שפּעטער עפּענען אָן אייגענע קונסט־שול אין וויטעבסק. אין דער שול האָבן זיך געלערנט הונדערטער יוגנטלעכע. פאַרשטייט זיך, צווישן זיי אויך אַ היפּשע צאָל פון דער אַרומיקער געגנט. פּען האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט דעם יידישן טיפּ, יידישער סביבה, מיט די טראַדיציאָנעלע מינהגים און איבערהויפּט מיט דער כאַראַקטעריס־טישער יידישער בילדלעכקייט. ער האָט געשאַפן אַזעלכע ווערק, ווי „דער האַרבער ענין", וואו עס ווערט געשילדערט דער פּשוטער ייד, וואָס „מוחט זיך" בײַם ספר, אַ יידישע פרוי מיט אַ „צאינה וראינה", וואָס איז אַזוי כאַראַק־טעריסטיש פאַר אונזערע מאַמעס און באָבעס. פּענס גרויס בילד „דער גט" ברענגט אַ גאַנצע גאַלעריע פון פאַרשיידענע יידישע טיפּן אין אַ דראַמאַטישער סצענע פון יידישן לעבן. דאָס בילד „דער שדכן" כאַראַקטעריזירט גאַנץ בולט דעם קינסטלער פונקט אַזוי גוט, ווי זײַן בילד „אין פאַדערצימער פון אַ פּריץ" און „אַ בריוו קיין אַמעריקע" — פאַקטיש דאָס כאַראַקטעריסטישע „מאַמעס בריוועלע" פול מיט בענקשאַפט און ליבלעכער האַרץ־קלעמעניש. פּען האָט דאָס אַלץ געהעריק באַהאַנדלט אויף זײַן רעאַליסטיש־ראָמאַנטישן שטייגער.

אַזוי ווי אַן אויפריכטיקער קינסטלער פון זיין צייט האָט עס געדאַרפט און געקענט טון.

אינגיכן האָט די קונסט־וועלט אַנגעהויבן צו הערן גענוג אָפט וועגן דעם יידישן מקום וויטעבסק — ניט בלויז הערן, אויך אָנגעהויבן צו זען אויף קונסט־אויסשטעלונגען וויטעבסקער מאָטיוון, קודם כל שאַגאָלישע, פאַרשטייט זיך.

אונזער יידישע גרופּע פון דער פאַריזער קונסט־וועלט האָט געהאַט פיל נחת פון די קליינשטעטלדיקע מאָטיוון אויף די וועגנט פון גרויסשטעטישע קונסט־סאַלאָנען. און שאַגאָל איז ניט געווען דער אינציקער וויטעבסקער אין פאַריז. עס זיינען שוין דעמאָלט דאָרט געווען אַפּעל פּאָן, אָסיפּ צאַדקין, אָסקאַר מיעשטשאַנינאָוו. יעדער איינער פון זיי האָט געהאַט זיין אייגנאַרטיק פּנים און זייער שאַפן האָט גאָרניט געהאַט צו טון מיט וויטעבסק, פונקט ווי זיי וואָלטן קיינמאָל דאָרט ניט געווען. וועגן שאַגאָלן און יודאָווינען קען מען דאָס ניט זאָגן. זיי פלעגן אונטערשטרייכן די קליינשטעטלדיקייט, אַפילו אָפט באַנוצן וויטעבסק פאַר אַ טיטל.

עס קען זיין, אַז ביי פּאָנען האָט זיך טיילמאָל ערגעץ־וואו אָפּגעשפּיגלט עפּעס פון וויטעבסק. עס איז אָבער ניט געקומען צו קיין כאַראַקטעריסטישן אויסדרוק. דאָס זיינען געווען אין אַ געוויסן זינען אויסגעבליאַקעווטע רעפּ־לעקסן. פאַריז האָט געווירקט אויף פּאָנען גאָר אַנדערש ווי אויף שאַגאָלן.

אמת, שאַגאָל איז אויך געווען באַאיינפלוסט פון דער פאַריזער שול, אָבער גאָר אַנדערש ווי די אַנדערע וויטעבסקער קינסטלער. צאַדקין און מיעשטשאַנינאָוו האָבן שוין גאָרניט געהאַט צו טון מיט זייער היימישער שטאָט. ביי שאַגאָלן קען מען שטענדיק געפינען אַ געוויסע וויטעבסק־נאָס־טאַלגיע, ביי פּאָנען — בלייבט רעפלעקסן. אָבער צאַדקין און מיעשטשאַנינאָוו זיינען אָוועק געגוג ווייט פון דעם, וואָס קען דערמאָנען די אַלטע היים. זיי זיינען קינסטלערישע פּערזענלעכקייטן, וואָס האָבן זיך שוין אינגאַנצן באַפרייט פון עפּעס ענלעכס צו אַ וויטעבסקער מאָטיוו.

שאַגאָל האָט ניט בלויז געשילדערט אַ מין בענקשאָפט. ער האָט באַזונגען, באַווייזט און אין אַ געוויסן זינען אויך אָפילו אָפּאָטעאָזירט, און פונקט ווי אין דעם פאָפולערן לידל „מיין שטעטעלע בעלז" איז עס ביי שאַגאָלן וויטעבסק.

אין 1912 האָט מען געקענט זען אין דעם פאַריזער „האַרבסט־סאַלאָן" שאַגאָלס מאָקאַבּרישע אויפפאָסונג פון אַ בילד מיט אַ מערקווערדיק־אומהיימ־לעכער אַטמאָספער. עפּעס אַן אומגעלומפּערט געפל מיט אַ מת אין פאָדער־גרונט. גלייענדיקע ליכט אַרום דעם טויטן ווינקל אין דער גרויקייט פון דעם אומגעלומפּערטן געפל, אַ פידל־שפּילער זיצט אויף אַ דאַך פון אַ הייזקע מיט אַ שוסטער־שילד — אָט איינס פון יענע לאַקאָנישע שילדלעך: אַ שוך אויף אַ דרעגגל, אַ גאַס־קערער קערט די גאַס, צעשראָקענע מענטשן אַנטלויפן אין פאָניק... אין דער שאַגאָלישער מאָקאַבּרישער אויפפאָסונג פון טויט אין אַ

קליינשטעטיש געסל האָט די גרויסע וועלט דערזען אַ וויטעבסקער מאָטיוו. אין דעם מרה־שחורהדיקן דעטאַל אויף דעם אומגעלומפערטן דאַך און דעם געסל מיטן טויטן, אין דעם גראָטעסקן יידל מיט דעם פידל האָט זיך פאַר מיר אַנטפלעקט אַ מין פֿאַראַפראַזע פון דעם, וואָס איך האָב שפּעטער געפונען אין לעטגאַלישן שטעטעלע רעזשיצע, וואו מיר איז אויסגעקומען צו זײַן אין די 30־ער יאָרן. איך בין געקומען אַהין אָנצוקוקן אַ פֿאַרוואָרפן יידיש ווינקל — אין איך האָב דאָרט געפונען שפּורן פון אַ שאַגאַלישן שורש. איך האָב דאָרט געפונען אָפּקלאַנגען פון יענע שאַגאַלישע יידעלעך, וואָס שטייען אויף די קעפּ פון אַנדערע יידעלעך. אַפּילו דערשנאַפּט דאָס יידל מיט דעם פידל. איך האָב געפונען שאַרבנס פון ליימענע פיגורלעך, געקלעפּטע פון לעטגאַלישע פּאַס־טוכער. דאָס זײַנען געווען פערדלעך מיט רײַטער. טיילמאָל איז דער רײַטער אַ קליין מענטשעלע מיט אַ גרויסער ליולקע, טיילמאָל רײַט גאָר אויף דעם פערדל אַ הינטל אָדער גאָר אַ גראָטעסקער פויגל, עס טרעפט אויך, אַז אויף דעם מענטשעלע, וואָס רײַט אויפן פערדל, זיצט אויך עפּעס אַ פיפּערנוטער. דאָס זײַנען געווען געבּרענטע ליימענע פּײַפּעלעך. מען פלעגט זיי פאַרקויפן אויף די ירידים צווישן רעזשיצע און וויטעבסק, וואָס איז ניט ווײַט פון לעטגאַליע.

מיך האָט דאָס שטאַרק פאַראינטערעסירט, האָב איך אָנגעהויבן צו זוכן. איך האָב זיך דערוואוסט, אַז דער לאַטווישער קונסט־דעפּאַרטאַמענט זאַמלט אַלץ, וואָס מען קען געפינען אויף די לעטגאַלישע פעלדער. איך האָב שפּעטער באַזוכט דעם דעפּאַרטאַמענט און דערקלערט, וואָס איך טראַכט וועגן די פּײַפּ־לעך, האָט מען מיר געוויזן אַ גרויסע קאָלעקציע. מען האָט מיר דערלויבט אויסצוקלײַבן פאַר זיך אַ צענדלינג פון די אומגעלומפּערטסטע, אפשר אויך אָריגינעלסטע בײַשפּילן. איך האָב זיי מיטגעבראַכט קיין פאַריז און פלעג זיי אָפּט באַטראַכטן ווי כאַראַקטעריסטישע בײַשפּילן פון עפּעס, וואָס האָט אַ שײַכות צו אַ שאַגאַל און אַ צאַדקין.

די צוויי קינסטלער, דאָרף מען וויסן, זײַנען צוויי פאַרשיידענע פערזע־לעכקייטן. אָבער ערגעץ וואו שטויסן זיי זיך אָן אַן עפּעס — ווי זאָל מען עס זאָגן? — מען קען אפשר עס אָנרופן: קרובישער שורש.

אמת, דאָס איז אַביסל מער ווי קאָמפּליצירט. אָבער די פיגורלעך פון די לעטגאַלישע פּאַסטוכער זאָגן מיר אונטער אַזאַ געדאַנק.

אַסיף צאַדקין איז אַ סקולפּטאָר, צייכנער, גראָווירער און מאָלער אין וואַסער־פֿאַרבן. אַ געוואָגטער קינסטלער מיט גרויסע פּעאיקייטן. פאַרמאָגט אַ שטאַרקן דראַנג צו אינאָוואַציעס. געבוירן איז ער אין 1890. אָרום 1906 איז ער געקומען קיין ענגלאַנד און שטודירט אין דעם לאָנדאָנער רידזשענט סטריט פּאָליטעכניקום. שפּעטער אין 1909 איז ער שוין אין פּאַריז. פאַרבּרענגט אַ האַלב יאָר אין דער דאָרטיקער קונסט־אַקאַדעמיע. אין 1911 הויבט ער אָן אויסצושטעלן אין פּאַריזער „האַרבסט־סאַלאָן". אין יענער צײַט האָט צאַדקין

געווּאוינט אין „לאַ ריש", אין שכנות מיט שאַגאַלן. מיר איז אַפילו ניט אײַנגעפאַלן, אַז זיי שטאַמען ביידע פון דער זעלבער שטאָט. איך בין דעמאָלט אויך געקומען אין „לאַ ריש" און געדענק עס גאַנץ גוט. מיט אַ יאָר שפּעטער, שוין אין ירושלים, האָט מיר אַבעל פּאַן דערציילט, אַז צאַדקין שטאַמט פון סמאָלענסק, ער קען אים אָבער פון וויטעבסק, וואו ער האָט זיך דערצויגן. פּאַן אַליין איז אַ קרעסלאָווקער, געבּ' 1883. זײַן פאַמיליע נאָמען איז פּפעפּער־מאַן. ער איז געקומען פון פּענס וויטעבסקער קונסט־שול דורך אָדעס קיין פּאַריז, וואו ער האָט זיך באַטייליקט אין הומאָריסטישע זשורנאַלן און אָנטייל גענומען אויף פאַרשיידענע אויסשטעלונגען. אַרום 1913 איז ער געקומען קיין ארץ־ישראל, געוואָרן אַ לערער אין „בצלאל". בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געווען אין אַמעריקע. צוריקגעקומען און באַזעצט זיך אין ארץ־ישראל, וואו ער איז איצט אַ פאַרלעגער פון ליטאַגראַפיעס, על פּי רוב אויף ביבלישע טעמעס און אויף ארץ־ישראלדיקן נוסח.

אין דער זעלבער צײַט, ווען צאַדקין און פּאַן האָבן געלעבט אין פּאַריז, איז דאָרט צוגעקומען נאָך אַ וויטעבסקער — אָסקאַר מיעשטשאַנינאָוו. אַרום 1911 האָט ער געענדיקט די פאַריזער קונסט־אַקאַדעמיע און אָנגעהויבן אויס־צושטעלן אין פאַרשיידענע סאַלאָנען. מיעשטשאַנינאָוו איז געוואָרן ניט בלויז אַ סקולפּטאָר, ער איז אויך געוואָרן אַ וויכטיקער זאַמלער פון קונסט. ער איז געווען פון די ערשטע, וואָס האָבן אָנערקענט אַזעלכע קינסטלער ווי חיים סוטין און אַמעדעאָ מאָדיליאַני.

מיעשטשאַנינאָוו האָט זיך אויך שטאַרק אינטערעסירט מיט אַלטערטיס־לעכקייטן. ער פאַרמאָגט פּיינע עקזעמפלאַרן פון אַנטיקן און כאַראַקטעריסטישע בײַשפּילן פון מאָדערנער קונסט. דער פּאַקט, וואָס ער האָט זיך זייער פרי פאַראינטערעסירט מיט סוטינען, איז פאַר אונז אַ וויכטיקע געשעעניש. אים האָט זיך אײַנגעגעבן צונויפצוזאַמלען אַ צאָל פון די פּריעסטע סוטינס בילדער.

אָסקאַר מיעשטשאַנינאָוו איז אַ באַגאַבטער קינסטלער, זײַנע סקולפּטורן זײַנען פאַראַן אין פאַרשיידענע מוזייען. פון 1944 איז ער אין אַמעריקע. ער געהערט צו די, וואָס באַטייליקן זיך בלויז אויף זעלטענע אויסשטעלונגען. ער געהערט אויך צו די יידישע קינסטלער, וואָס האָבן זיך שטאַרק פאַר־אינטערעסירט מיט דעם קונסט־צענטער בײַם יידישן קולטור־קאָנגרעס אין ניו־יאָרק. ער שטעלט אויס רעגלמעסיק אויף די יערלעכע אויסשטעלונגען פון קונסט־צענטער, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין 1948.

די פּראָקלאַמירונג פון מדינת ישראל און די אויפלעבונג פון יידישער קונסט אין אַמעריקע איז פאַר מיעשטשאַנינאָוון געווען אַן אָנזאָג פון יידישן רענעסאַנס.

איך געדענק עס גוט. ער האָט זיך ניט געקענט באַרואיקן ביז ער האָט מיך אײַנגעלאַדן צו זיך אויף אַ שמועס וועגן אונזערע גליענדיקע קינסטלער־רישע ענינים. און איך געדענק עס, וויל ס'איז געווען אינטערעסאַנט פון

שלמה יודאָוין — אין שטעטל (האָלצשניט)

פֿאַרשיידנסטע שטאַנדפּונקטן. בײַ דער געלעגנהייט איז אויך אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז מיעשטשאַנינאָוו פלעגט זייער זעלטן מאַניפעסטירן זײַנע געפילן. ער איז פֿאַקטיש מער אַ שטיל־שוויגנדיקער. איז עס פֿאַר מיר געווען אויסערגעווײנטלעך אינטערעסאַנט צו דערוויסן זיך וועגן קאָנטינואיטעט פון יידישע געפילן בײַ אַזאַ קינסטלער. געגנוג אָפט דאַכט זיך אויס, אַז די יידישע געפילן האָבן זיך אינגאַנצן שוין פֿאַרלוירן אין דעם אינטערנאַציאָנאַלן ווירוואַר. עס זײַנען פֿאַראַן געגנוג בײַשפּילן. דאָ איז ניט דאָס אָרט פֿאַר געוויסע אַנטפּלעקונגען, דאַרף מען דערפֿאַר אונטערשטרײַכן אַזעלכע באמת פּריילעכע איבערראַשונגען. און אָסקאַר מיעשטשאַנינאָוו האָט עס אונז פֿאַרשאַפֿט.

דער דיכטער משה בראָדערזאָן פלעגט מיר אָפט דערציילן וועגן קינסטלער ליסיצקי. בײַ אים זײַנען דאָס געווען שיינע ראָמאַנטישע זכרונות. ס׳איז געווען אַ פרייד צו הערן ווי אַ דיכטער קוועלט אָן פון אַ קינסטלער.

ליסיצקיס נאָמען איז פֿאַקטיש לאַזאַר. ער באַנוצט זיך אָבער בלויז מיט דעם ערשטן אות פון זײַן יידישן נאָמען. איז ער באַקאַנט אַלס על ליסיצקי. ער איז געבוירן געווען אין 1891. געווען אַ שילער פון דעם רוסישן מאָלער מאַלעוויטש. צווישן 1922 און 1925 האָט ער געוואוינט אין דײַטשלאַנד און אין דער שווייץ. 1925 האָט ער צוזאַמען מיט דעם קינסטלער האַנס אַרפּ אַרויסגעגעבן אַ קונסט־בוך מיטן טיטל „קונסטאיזמען — 1914־1925״. ווי מען קען פֿאַרשטיין פונם נאָמען, איז דאָס אַ ווערק וועגן די פֿאַרשיידענע „איזמען״ אין דער קונסט צווישן די יאָרן 1914 ביז 1925. אין דעם קונסט־בוך באַווײַזט זיך זײַן קינסטלעריש פּנים. עס ווערט דאָרט באַטאָנט זײַן קאָנסטרוקטיוויזם כאַראַקטער, אַ מין פֿאַרבינדונג מיט אַרכיטעקטור.

אין די 20־סטע יאָרן האָט זיך ליסיצקי אָפּגעגעבן זייער אַ סך מיט גראָפיק. ער פלעגט באַצירן ביכער, מאַכן פּלאַקאַטן, זיך אָפּגעבן מיט טיפּאָגראָפישע אינאָוואַציעס, ביכער־אויסשטעלונגען און פּאָטאָ־מאָנטאָזשן. אין יענער צײַט האָט ליסיצקי אַרויסגעגעבן „פּראָ דוואָ קוואַדראַטאָ״, גלײַכצײַטיק איז עס אויך דערשינען אויף האָלענדיש. אין דער מאָדערנער קונסט ווערט די האָלענדישע קונסט־באַוועגונג אָנערקענט פּאַר אַ וויכטיקן צוויג פון אַבסטראַקטע וועלטונגען און אייניקע אולטרא־מאָדערניזמען אין דער קאָנסטרוקטיוויסטישער קונסט. און ליסיצקי דאַרף טאָקע באַהאַנדלט ווערן ווי אַ קאָנסטרוקטיוויסט. מען קען אים אויך אַרײַנפּאַסן צווישן אַנדערע „איזמען״, וואָס האָבן אַ געוויסע שייכות צו אַרכיטעקטור.

ליסיצקי געפּינט זיך איצט אין ראַטן־פֿאַרבאַנד. דאָרט איז איצט אויך טעטיק שלמה יודאָווין, דער גראָפיקער פון מערקווערדיקע ווערק פון יידישן נוסח.

שלמה יודאָווין איז געבוירן געווען אין 1894 אין בעשענקאָוויטש, אַ קליין שטעטעלע לעבן וויטעבסק. אינגיכן זײַנען עלטערן אַריבערגעפֿאָרן קיין וויטעבסק. פון קינדווײַז אָן האָט ער אַרויסגעוויזן אַ נטיה צו צייכענען.

שלמה יודאָווין — אַ לוויה

אין 1908, ווען ער איז אַלט געוואָרן 14 יאָר, האָט ער אָנגעהויבן צו לערנען אין פּענס קונסט־שול, וואו ער איז פאַרבליבן בלויז אַ קורצע צייט, ניט מער ווי צוויי יאָר. אין 1910 האָט אים ש. אַנ־סקי אַריבערגענומען קיין פּעטערבורג. דאָרט איז יודאָווין ווייטער אָנגעקומען אין אַ קונסט־שול.

אין די יאָרן 1913־1914 באַטייליקט זיך יודאָווין אין אַנ־סקיס פּאָלקלאָר־עקספּעדיציע. אינאיינעם מיט דער עקספּעדיציע וואַנדערט ער אַרום איבער יידישע שטעט און שטעטלעך און זאַמלט אינטערעסאַנטן מאַטעריאַל פונם יידישן לעבן. די אויפגעזאַמלטע יידישע אָרנאַמענטן האָבן געהאָט אַ גרויסע השפּעה אויף זײַן ווייטערדיקער קינסטלערישער אַרבעט.

פון 1916 ביז הײַנטיקן טאָג קען מען זען יודאָווינס אַרבעטן אויף אונזערע וויכטיקסטע קונסט־אויסשטעלונגען. דאָס זײַנען אינטערעסאַנטע מאָטיוון פון יידישן לעבן, וואָס באַצירן גאַנץ אָפט ביכער פון יידישע שרײַבער.

אין 1918, נאָך דער באָלשעוויסטישער איבערקערעניש, קומט יודאָווין צוריק קיין ווייטעבסק, וואו ער בלייבט פינף יאָר צייט, ביז 1923. אין 1919

אָרגאַניזירט ער אין וויטעבסק אַ ספּעציעלע אויסשטעלונג פון יידישער פּאָלקס־קונסט. אין 1926 האָט דער וויטעבסקער שטאָטראָט אַרויסגעגעבן אויף וויס־רוסיש אַן אַלבאָם „וויטעבסק אין גראָוויורן", וואו עס זײַנען פאַראַן יודאָווינס יידישע מאָטיוון.

אין 1927 האָט די לענינגראַדער קונסט־אַקאַדעמיע אײַנגעלאַדן יודאָווינען צו באַטייליקן זיך אין דער אויסשטעלונג, וואָס זי האָט אָרגאַניזירט. זײַנע שטעטלעך זײַנען פון אַלעמען באַטראַכט געווארן ווי אַ וויכטיקער בײַטראָג.

יודאָווין געהערט צו די מאָדערנע גראַפיקער, וואָס באַהאַנדלען זייער קונסט מיט פאַכמענישער זאָרגעוודיקייט, רײַכן סענטימענט און קלאָרקייט פון פאָרם. זײַנע צאָלרײַכע ווערק אויף יידישע טעמעס באַווײַזן עס זייער בולט. עס איז מעגלעך, אַז יודאָווין איז אפשר אין אַ געוויסער מאָס דער נאָענטסטער קינסטלער צו דעם וויטעבסקער קונסט־לעבן.

וויטעבסקער מאָטיוון קען מען אויך געפינען בײַ אייניקע אַנדערע יידישע קינסטלער. דאָס זײַנען אָבער געווען אײַנצלנע מאָמענטן, ניט מער. אין יודאָ־ווינס האָלצשניטן זעט זיך אָבער שארפער ארויס דאָס כאַראַקטעריסטישע פּנים פון דער שטאָט וויטעבסק מיט אירע הײַזלעך און געסלעך. ספּעציעל ווערן בולטער בײַ אים אַרויסגעבראַכט די יידישע וויטעבסקער טיפּן. ניט אומזיסט האָט די קריטיק אָנגעווויזן, אַז זײַנע שאָפונגען טראָגן אַ טיף יידיש־נאַציאָנאַלן כאַראַקטער.

אין די לעצטע פאָר צענדלינג יאָר האָט מען אויף פאַרשיידענע אויס־שטעלונגען אין אַמעריקע גאַנץ אָפט געקענט זען די בילדער פון בנימין קאָפמאַן. אויף די אויסשטעלונגען האָט מען געקענט זען אַן אינטערעסאַנטע אַנטוויקלונג פון אַ שטרעבערישן קינסטלער. מען האָט געקענט זען דעם זיג־זאַגישן וועג פון אַ קרעאַטיוון קינסטלער — פון ווילאָם בלעיקס תנ"כישן מיסטיציזם צו אַ ראַמאַנטיק פון אַ דאָומיע. און דאָס איז בלויז געווען איין עטאַפּ. שפּעטער זײַנען שוין געקומען אויך אַנדערע, מער קלאָסיפיצירטע זיג־זאַגן פון אַ שאָפן אין אַ ברויזנדיקער צייט.

דער קינסטלער בנימין קאָפמאַן איז געבוירן געווארן אין וויטעבסק אין 1887. דערצויגן געווארן אין יעקאַטערינאָסלאָוו. שפּעטער, ווען ער איז אַלט געווארן 13 יאָר, קומט ער צוריק קיין וויטעבסק. ער פאַרבלײַבט דאָרט אַ קורצע צײַט און קומט מיט זײַנע עלטערן קיין אַמעריקע. אין דער קורצער צײַט, וואָס אים איז אויסגעקומען צו זײַן אין וויטעבסק, האָט ער זיך געלערנט אין פּענס קונסט־שול.

אין אַמעריקע האָט קאָפמאַן זיך געלערנט אין דער ניו־יאָרקער „נעשאָנאַל אַקאַדעמיע אָוו דיזײַן". ער האָט אָבער פאַקטיש גאָרניט וואָס צו טון מיט דער אַקאַדעמישער ריכטונג פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע. ער האָט אַ נייגונג צו אַזעלכע קינסטלער ווי צו דעם עקספּרעסיוון פראַנצויזישן קינסטלער אָנאָרע דאָומיע און דעם טיפּן טראַגישן יידישן עקספּרעסיאָניסט חיים סוטין.

קאָפמאַנס אינטעלעקט איז אַן אומרואיקער. זײַן גײַסט קען זיך ניט באַגענוגענען מיט דערגרייכונגען. ער האַלט אין איין זוכן, בײַטן זײַנע דרכים, און אַלע מאָל געפינט ער נײַע אויסדרוקן פאַר זײַנע פאַרטראַכטונגען.

קאָפמאַן איז געקומען קיין אַמעריקע אין די ערשטע יאָרן פון דעם איצטיקן יאָרהונדערט. מאָדערנע מאָלעריי איז דעמאָלט געווען נאָך ניט אינגאַנצן אַמעריקאַניזירט. אין 1913 איז אין ניו־יאָרק פאָרגעקומען עפּעס אַזוינס, וואָס קען באַטראַכט ווערן פאַר אַן אינוואַזיע פון דער אַלוועלטלעכער מאָדערנער קונסט. דאָס איז געווען די „אַרמאָרי שאָו", די אולטראַ־מאָדערנע קונסט־אויסשטעלונג אין דער אַרמאָרי אויף דער לעקסינגטאָן עוועניו. דער אײַנדרוק איז געווען אַ מערקווערדיקער, דער אײַנפלוס אַ קאָלאָסאַלער — ניט בלויז אין ניו־יאָרק, אויך אין אַלע פאָרווארפנסטע אַמעריקאַנערווינקעלעך, וואו נאָר עס האָבן זיך געפונען אײַנפלוסרײַכע קינסטלער.

און קאָפמאַן האָט דעמאָלט געלעבט אין דער מיסטיק פון וויליאַם בלעיק, פון „אַנגליקאַניש" אויפגעפאַסטן תנ"ך — יעדנפאַלס אַזוי האָט זיך עס מיר אויסגעדאַכט, ווען איך האָב צום ערשטן מאָל דערזען קאָפמאַנס בילדער.

די וויטעבסקער גרופּע קינסטלער פאַרנעמען אַ וויכטיקן און אַנגעזעענעם אָרט אין דער יידישער קונסט. איך זוך בײַ זיי קינסטלערישע קרובישאַפט. איך טראַכט וועגן אורשפרינגלעכע אײַנפלוסן און המשך. איך וויל עס געפינען אין אַ מין בראשיתדיקער סביבה, אין דעם וויטעבסק פון זייער קינדהייט. דער מאַטעריאַל איז קינסטלעריש אַ ממשותדיקער. אין אַ געוויסן זינען איז פאַראַן אַ גוטער אָנהויב, ווי אויך אַ שעפּערישער המשך.

יצחק כּאַרלאַש

לעאָן קאָבּרין אין דער פּיאָנערן־צייט אין אַמעריקע

דעם 15־טן יאַנואַר 1892 גאַנץ פרי איז אַ שיף אַרײַנגעשוואומען אין פאַרנעפּלטן האָפן פון פילאַדעלפיע. אַמאָל האָט מען אויף דער שיף געפירט אָקסן, אָבער דאָס מאָל האָט זי פון ליווערפול געבראַכט הונדערטער יידישע עמיגראַנטן פון רוסלאַנד. צווישן זיי איז אויך געווען אַ בחור, וואָס האָט „געטראָגן צוואַנציק פאַרחלומטע יאָר אויף די אַקסלען", האָט פאַרמאָגט „עטלעכע דײַטשע גאָלדענע מטבעות אין קעשענע מיט אַ פּאָר אַדרעסן פון לאַנדסלײַט אין פילאַדעלפיע". ער איז געקומען קיין אַמעריקע, ווײַל ער האָט אין דער היים ניט געוואָלט גיין „דינען דעם קיסר".

דער בחור האָט געשטאַמט פון וויטעבסק — פון אַ משפּחה קבּרנים, פון די „בּית־חיימער". פון דורות געהערט צו דער חברה קדישא, זייערער אַן אייגענער איז געווען ממונה איבערן טהרה־שטיבל אויפן אַלטן בּית־עולם אין וויטעבסק, דעריבער איז זייער פאַמיליע־נאָמען געווען קאָבּרין, פון קבּרן — הייסט עס. דער יונגער בחור האָט געהייסן לייבע, אויך ליאָווא (אין אַמעריקע געוואָרן לעאָן) און איז געווען דעם טאַטנס „אַ בנאָק": זײַן פאָטער האָט אין וויטעבסק געהאַנדלט מיט פיש, געהאַלטן אָזערעס אין אַרענדע און יידישע פישערס האָבן געאַרבעט פאַר אים; ער איז געווען אַ בעל־הבּיתישער ייד און דער זון איז אויסגעוואַקסן אַן אינטעליגענט, מיט „וועלט־שמערץ אין האַרצן". ער איז דערצויגן געוואָרן אויף דער רוסישער ליטעראַטור און „געחלומט וועגן וועלט־דערלייזונג און מענטשהייט־באַפרייאונג".

ווען לעאָן קאָבּרין איז אָנגעקומען קיין אַמעריקע, האָט ער געוואָלט נאָר רוסיש (שוין געשריבן אפילו רוסישע דערציילונגען), קיין יידיש האָט ער ניט געקענט. „דער יידישער ‚זשאַרגאָן' איז אים דעמאָלט געווען אַזוי פרעמד, אַזוי וויט געווען"... אַז ער וועט אַמאָל ווערן איינער פון די הויפּט־מחותנים בײַ „עפּעס אַ יידישן טעאַטער" און אייגער פון די הויפּט־בויער פון „עפּעס אַ יידישער ליטעראַטור" אין אַמעריקע, האָט זיך אים דעמאָלט אפילו חלומען ניט געקענט. אַז ער האָט אין ניו־יאָרק צום ערשטן מאָל אין זײַן לעבן דערזען

לעאָן קאָבערין (1872—1946)

דעם לאָנדאָנער „אַרבעטער פרײַנד", איז עס געווען אַ גוואַלדיק טשיקאַווע זאַך אין זײַנע אויגן: אַ צייטונג אויף „זשאַרגאָן"? אמת, ער האָט געוואוסט, אַז עס זײַנען פאַראַן שמ"רס און בלאָשטיינס „זשאַרגאָנישע" מעשה־ביכלעך, וואָס יידישע דינסטמיידלעך לייענען; ער האָט אפילו געוואוסט, אַז עס זײַנען פאַראַן אויך ערנסטע „זשאַרגאָנישע" שרײַבער, אָבער געלייענט פון זיי האָט ער גאָרניט. דאָס איינציקע ווערק, וואָס ער האָט יאָ בײַז דעם געהאַט געלייענט, איז געווען מענדעלעס „קליאַטשע". ער האָט עס אָבער געלייענט אין דער רוסישער איבערזעצונג, וואָס איז געווען געדרוקט אין „וואָסכאָד". און דאָ מיט אָמאָל אַ צײַטונג אין „זשאַרגאָן", מיט אַזוינע מאָדערנע ווערטער, ווי „פֿאַליאַטיוו", „רעוואָלט", „קלאַסן־קאַמף", „בורזשואַזיע", מיט אַזאַ גײַסטרײַכן און ויציקן לשון, מיט וועלכן דער „משוגענער פילאָזאָף" (מאָריס ווינטשעווסקי) האָט באַשריבן זײַנע „צעשלאָגענע געדאַנקען", מיט אַזוינע פײַנע לידער פון דעם זעלבן ווינטשעווסקין, וואָס זײַנען געווען אי רעוואָלוציאָנער, אי האַרציק — עס איז ממש געווען אַן אַנטפּלעקונג פאַר דעם וויטעבסקער בחורל, וואָס האָט אין האַרצן גאָר געטרוימט צו ווערן אַ שרײַבער אין דער שפּראַך פון טורגעניעוו און טאָלסטאָי, פושקין און ניעקראַסאָוו.

און דאָס, פון וואָס לעאָן קאָבערין האָט בײַז דעם אפילו קיין אַנונג ניט געקענט האָבן, איז אים אין אַמעריקע צו האַנט געקומען: ער איז געוואָרן אַ שרײַבער אין „זשאַרגאָן". אַוודאי איז עס אים אָנגעקומען ניט גרינג. אָן קענטענישן אין יידיש, אָן שפּראַכלעכער טראַדיציע, אָן אַ יידישן ירושה־קוואַל, אָן יידיש־ליטעראַרישע אײַנפֿלוסן, אָן אַ סביבה, פון וואַנען דאָס אַלץ צו שעפּן, האָט ער נאָטירלעך געמוזט שווער האַרבעווען און אַ סך זיך מאַטערן, בײַז עס האָט זיך אים אײַנגעגעבן אײַנצוזען דעם „פֿרעמדן זשאַרגאָן" און מאַכן פון אים אָן אינסטרומענט פון קינסטלעריש שאַפן. אָבער דער אונטער־באַוואוסטזיניקער שאָפונגס־טריב האָט ניט געלאָזט רוען, די ניט־באַשריבענע סוזשעטן האָבן געפּײַניקט אויף דער וואָר און אין חלום, די העלדן, וואָס האָבן זיך אײַנגעפֿרעסט אין זכרון, האָבן געמאָנט געשטאַלטיקונג, און די נויט פון פֿרנסה האָט אויך געיאָגט: וואָרום צום צענדלינג באַשעפּטיקונגען, צוויישן העמדלעך נייַען און ציגאַרן מאַכן בײַז אַ פאַרם־אַרבעט און אַ „קענדי־סטאָרקע", האָט זיך קאָבערין ניט אויסגעטויגט. האָט ער זיך געמאַטערט און געשריבן יידיש. צו דעם האָט ער זיך יאָ אויסגעטויגט!

שיער ניט אַ ליטעראַטור אַ גאַנצע האָט קאָבערין אָנגעשריבן אין פאַר־לויף פון די פינף צענדלינג יאָר פון זײַן שאַפן. הונדערטער דער־ציילונגען, אַ צענדלינג ראָמאַנען, איבער דרײַסיק פּיעסעס, מיט וועלכע ער האָט געשפּײַזט דעם יידישן טעאַטער אין אַמעריקע אין פאַרלויף פון אַ צוויי צענדלינג יאָר, הונדערטער עסייען און צײַטונגס־אַרטיקלען, צוויי־דרײַ צענדלינג בענד איבער־זעצונגען, וואָס ער און זײַן פרוי פֿאָולינע קאָבערין האָבן געמאַכט פון טאָלסטאָי און דאָסטאָיעווסקי, טשעכאָוו און גאָרקי, טורגעניעוו און אַרציבאַשעוו, פון

געטע, שעקספּיר, הוגאָ, זאָלאַ, מאָפּאַסאַן. אַוודאי האָבן ניט אַלע ווערק קאָבּרינס דורכגעטראָגן זייער פּרישקייט, אינטערעס און ווערט דורך די גאַנצע פּופּציק יאָר, אָבער אייניקע פון זיי האָבן יאָ אויסגעהאַלטן די פּראָבע פון צייט. „ריוועראַיד דראַיוו" גייט מען נאָך הײַנט גערן זען אויף דער בינע, די דראַמאַטישקייט פון „אָרע די באָרד" איז נאָך הײַנט אימשטאַנד צו האַלטן דעם לייענער אין שפּאַנונג און פון די קאַפּיטלען אין דעם באַנד „פון אַ ליטוויש שטעטל ביזן טענעמענט־הויז" קען מען נאָך הײַנט אַ סך הנאה האָבן. ווער שמועסט — פון אַ קולטור־היסטאָריישן שטאַנדפּונקט איז דאָך קאָבּרין געווען איינער פון יענע געצייטלטע פּיאָנערן, וואָס האָבן געבויט אַ ליטעראַטור ממש פון כאַאָס, געשטאַלטיקט מענטשן און כאַראַקטערס פון שטויב — ווירקלעך געשאַפן אַ יש מאַין.

די דאָזיקע פּיאָנערן־צייט מיט איר ליטעראַרישן „מעשה־בראשית" אין דער יידיש־רעידנדיקער אַמעריקע האָט שטענדיק ווי מיט אַ כישוף געלאָקט צו זיך דעם שאַפונגס־גייסט פון לעאָן קאָבּרין. ער האָט אַלץ געוואָלט ווײַזן, וואָס פאַר אַ וויסטעניש עס האָט פאַרגעשטעלט מיט זיך אָט די יידישע אַמע־ריקע אין יענע ווײַטע יאָרן פונם גרויען באַגינען און ווי די פּיאָנערן האָבן „מיט זייער בלוט און גייסט געשאַפן דעם באָדן" פאַר אַ יידישער ליטעראַטור, פאַר אַ יידישן טעאַטער, פאַר אַ יידישער פּרעסע און בכלל פאַר אַ יידיש קולטור־לעבן דאָ אין לאַנד. צוויי סעריעס שילדערונגען פון דעם מין האָט קאָבּרין געפירט אין ניו־יאָרקער „טאָג" אין די צוואַנציקער יאָרן: די „ערינערונגען פון אַ יידישן דראַמאַטורג", וואָס זײַנען דערשינען אין צוויי בענד אין 1925, און די „בלעטלעך פון דעם גייסטיקן יידישן לעבן אין אַמעריקע", וואָס קאָבּרין האָט שפּעטער, האַרט פאַר זײַן טויט, אין 1945, איבערגעאַרבעט, אויסגע־ברייטערט און אָנגעהויבן זיי פון דאָס נײַ דרוקן אין דער זעלביקער „טאָג"־צייטונג. דעם שרײַבערס טויט האָט איבער געוואָלד איבערגעריסן די סעריע. איצט האָט דעם שרײַבערס אַלמנה צונויפגענומען אַלץ, וואָס עס איז געבליבן פון דער דאָזיקער סעריע, און עס (אין 1955) אַרויסגעגעבן אין בוך־פאָרם אונטערן נאָמען „מײַנע פּופּציק יאָר אין אַמעריקע".

דאָס איז אַן אויסטערליש בוך. אמת, ס'נעמט בלויז אַרום קאָבּרינס ערשטע צוויי יאָר אין אַמעריקע, פון זײַן אַראָפּשטייגן פון שיף, יאַנואַר 1892, ביז זײַן דעביוט מיט אַ דערציילונג אין יידיש אין דער „פילאַדעלפיער שטאָט־צייטונג", פּרילינג 1894 — אָבער וואָסערע צוויי יאָר! דאָס איז דאָך געווען די צייט, וועו יעדן טאָג האָבן אַלץ נײַע טויזנטער יידן פון רוסלאַנד אַרײַנ־געפלייצט אַהער אין לאַנד. הײַמישע קרעמער און סוחרים, מיושבדיקע, בעלי־בתים, שטעטלשע בטלנים האָבן זיך דאָ, „אין כף הקלע", איבער נאַכט עפּעס ווי אין ניט גוטע פאַרוואַנדלט. מען איז אַרומגעגאַנגען איבער די גאַסן ווי מאָנסטערס אינם גרויען פאַרטאָג: מיט ניי־מאָשינען אויף די אַקסלען און מיט זיץ־שטולן אויף די הענט. יידן תּהילים־זאָגערס האָבן גאָר געזומען ריידן

פון „יונעס" און „סטרייקס", און „סקעבס". מען האָט געגייט העמדער און געפרעסט הויזן און געשטאָפּט ציגאַרן פאַר צוויי דאָלאָר אַ וואָך. בעל־הבּיתישע טעכטער האָבן געגומען ריידן פון דער „סאָציאַלער רעוואָלוציאָן". היימישע מיטל־יאָריקע בעל־הבּיתטעס האָבן געזוכט „באָרדערס" און ניט געקענט פּטור ווערן פון די „קאָקורעטשעס". אין די רייען בייַ די „שעפּער", וואו די גרינע האָבן געווואָרט אויף אַרבעט, האָט מען זיך געשטופּט, געריסן אויף יידיש און אויף רוסיש, אויך אויף ענגליש. הימל און ערד האָט זיך געמישט. און אין אָט דעם משוגהדיקן געווירבל האָבן זיך געגומען דורכשלאָגן אַ וועג סאָציאַל־דעמאָקראַטן, אַנאַרכיסטן, טרעיד יוניאָניסטן. יידישע אינטעליגענטן האָבן געהאַלטן צינדנדיקע רעדעס, אַרויסגעלאָזן פאַרטייאישע צייטונגען. יידישע פּאָעטן האָבן געשריבן רעוואָלוציאָנערע לידער. יידישע אידעאַליסטן האָבן געבויט חברישע קאָאָפּעראַטיוון און געגרינדעט קאָמונאַלע קאָלאָניעס. דאָס איז די צייט, וואָס וועלט געשילדערט אין קאָבערינס „פופציק יאָר אין אַמעריקע".

אַ פאַנטאַסטיש בילד שטעלט מיט זיך פאָר דאָס יידישע לעבן פון די פריע נייַנציקער יאָרן אין אַמעריקע, אַזוי ווי קאָבערין מאָלט עס אין זיין בוך. זאַכן, אומגלויבלעכע אין אַ נאָרמאַלער צייט, זייַנען דאָרטן ווירקלעכקייט. אָן טראַדיציע, אָן סטיל, אָן דיסציפּלין, געפירט פון הוילן אינסטינקט אָדער געטריבן דורך דער נויט, זייַנען די מענטשן עפּעס אַזוינע עקסצענטרישע, זייערע האַנדלונגען — אַזוינע אימפּולסיווע, זייערע באַווגונגען — אַזוינע רעפלעקסיווע, אַז אַלץ אין און אַרום זיי ווערט פאַרוואַנדלט אין גראָטעסק.

רבקה משה־לייבס איז אין דער היים, אין וויטעבסק, געווען „אַ ווייבל אין פינף פּאָלעס... אַנגעגאָסן מיט געזונט ווי אַ פולע פּאַס מיט ווייַן", געלעבט אין וואוילטאָג בייַם מאַן, דעם רייכן מעל־הענדלער, געקאָכט באַ־טעמטע מאָכלים צו די זאָטע מאָלצייַטן, געווען אַ גבאי־טע, זיך אָנגעגרייט אַ שיינעם חלק עולם הבא און אין דער פריער צייט אויך געשלונגען „זשאַר־גאָנישע" מעשה־ביכלעך, וואָס זי פלעגט נעמען אויף פראָקאָט בייַם האַרבאָטן פאָקנטרעגער. האָט זיך אָבער דאָס רעדל אַ דריי געטאָן אין דער פאַרקערטער זייט, די געשעפטן בייַ משה־לייבן, דעם מאַן אירן, האָבן זיך געשטעלט און רבקה מיטן מאַן, מיט די צוויי קינדערלעך, מיט דער מאַמען אירער זייַנען מגולגל געוואָרן קיין אַמעריקע. משה־לייב איז דאָ געוואָרן אַ ציגאַרן־מאָכער און רבקה איז אַוועק צו די אַנאַרכיסטן (צו דער „קאָמונקע" — רופט עס איר מאַמע), זי קעמפּט קעגן די „עקספּלואָאַטאָרס" און קעגן דער „פּאַרדאַמטער דרייַ־אייניקייט: רעליגיאָן, שטאָאַט און געלט־זעק" און דערציט אירע ביידע מיידלעך — איינע אַכט, די אַנדערע זעקס יאָר אַלט — אין אַנאַרכיסטישן גייסט.

מען זיצט בייַם טיש — מאָלט קאָבערין די גראָטעסקע סצענע — אויך די קינדערלעך — צוויי בלאָנדע מיידלעך, מיט געקרויזטע לאָקן און בלויע אויגן, קלייַנגעוויקסיקע, אין ווייסן אָנגעטאָן — צוויי בלאָנדע ליאַלקעס. מיט

אַמאָל צעשטראַלט זיך בײַ רבקהן דאָס פּנים און זי טוט אַ פּרעג בײַ איינער פון די בלאָנדע לײַלקעס:

— סאָפּי, דו גלויבסט אין גאָט?

— ניין — ענטפּערט דאָס קינד.

— פּאַרוואָס, סאָפּי?

— ווײל, ווער האָט גאָט באַשאַפֿן? גאָט האָט ניט קיין פּאָפּא־מאַמאַ און אַן אַ פּאָפּא־מאַמאַ קען מען קיינעם ניט באַשאַפֿן — רעדט סאָפּי מיט אַ קינדיש־ערנסטער מינע.

— און ווער גלויבט אין גאָט, סאָפּי? — לאָזט ניט אָפּ רבקה.

— נאַרישע מענטשן און היפּאָקריטן, וואָס מאַכן ביזנעס פון גלויבן אין גאָט.

— און ווער נאָך, קינד? — מאַכט ווידער צו איר רבקה.

— אַלע קאַפּיטאַליסטן, וואָס ווילן, אַז די מענטשן זאָלן זײַן נאַריש און זאָלן גלויבן אין גאָט.

— פּאַרוואָס ווילן דאָס די קאַפּיטאַליסטן, סאָפּי?

— ווײל נאַרישע מענטשן האָבן מורא, אַז גאָט וועט זיי באַשטראָפֿן, אויב זיי וועלן מאַכן אַ „רעוואָלושאָן" קעגן די קאַפּיטאַליסטן.

— און דו וועסט מאַכן אַ „רעוואָלושאָן", ווען דו וועסט אויסוואַקסן? — פּרעגט ווײַטער די מאַמע.

— יעס, מאַמע, פּאַר דער קאָמונע, פּאַר דער אַנארכיסטישער קאָמונע, מאַמע.

די באַגײַסטערטע, טריאומפירנדיקע רבקה איז אַזש גרייט זיך צו צע־ווייגן פּאַר נחת און שטאָלץ.

און אָט איז די טראַגישע ענדע פון דעם געפֿאַסע דזשעק פּיאָטר קראָ־פּאָטקין. אין יענער צײַט — דערציילט קאָברין — ווען בײַ אַ יידישן סאָציאַל־דעמאָקראַט איז געבוירן געוואָרן אַ קינד, האָט מען עס אַ נאָמען געגעבן נאָך עמעצן פון די באַרימטע רעוואָלוציאָנערן. עס איז דעריבער דעמאָלט צוויישן יידן דאָ געווען אַ גרויסע געראָטענײש אויף קאַרל מאַרקסעס, באָקונינס, לאַ־סאַלס, טשערנישעווסקיס, פּעראָווסקיס, זשעליאַבאָווס. עס זײַנען אָבער געווען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן זיך ניט געקענט דערוואַרטן, ביז זיי וועלן האָבן קינדער, און זיי האָבן זיך אַליין צוגעגעבן נעמען פון די באַרימטע רעוואָלו־ציאָנערן. איינער אַ יונגערמאַן, אַ סאָציאַל־דעמאָקראַט, מ. זאַמעטקינס אַ חסיד, האָט זיך גאָר אָנגערופן הערבערט ספענסער. און נאָך אייניער, אַן אָנאַר־כיסט, וואָס זײַן נאָמען איז געווען דזשעק, האָט זיך גענומען רופן: דזשעק פּיאָטר קראָפּאָטקין. דאָס איז געווען אַ יונגערמאַן „שוין מיט אַ היפּשן פּליך, איבער זעקס פוס הויך, אַ בריט־אַקסלדיקער מיט אַ פּאָר מעכטיקע רויטע לאַפּעס, מיט אַ פּלאַטשיק טעמפּ פּנים, מיט קליינטשינקע אויגעלעך". האָט

זיך אַזוי געמאַכט, אַז דער דאָזיקער „קאָנספעקווענטער אַנאַרכיסט" האָט זיך פֿאַרליבט אין אַ „געגאָסינע", אָבער זי אין אים ניט, זי האָט געשענקט איר מיידלשע אויפמערקזאַמקייט אויך אַנדערע געגאָסן. דער פֿאַרליבטער דזשעק פּיאָטר קראָפּאָטקין איז אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ געוואַלדיקער אייפערזוכט. ער האָט זיך אין האַרצן שטאַרק געראַגלט מיט דעם דאָזיקן „בּאַרבּאַרישן" קוק אויף דער פֿרוי ווי אויף אייגנטום, און ווען ער האָט דערפֿילט, אַז ער קען פון זיך אָט די „פֿיליסטעריש קליינבּירגערלעכקייט" ניט אויסוואַרצלען, איז ער געקומען צו זיך אין צימער, האָט אויפגעדרייט דעם גאַז־קראַן און איז אַוועק פון דער וועלט.

אָט די „געטלעך־אומשולדיקע", קרענקלעך־צוגעשפּיצטע נאָאיוויטעט גייט דורך ווי אַ רויט שנירל דורך צענדלינגער געשטאַלטן פון די „רענק ענד פֿאַיל", פון די „מאַסאָווע" אַנאַרכיסטן און סאָציאַליסטן אינם בוך. אַזוי איז דאָס צעפּלאַמטע מיידל, וואָס ווערט אַזוי אַנגעגליט און אויפגעהודערט אויף מ. זאַמעטקינס אַ לעקציע, אַז זי גיסט מיט טרערן און זיפּצט אויף אַ קול: „אַי־אַי, וועך וועט שוין קומען די סאָציאַלע רעוואָלוציאָן!" אַזוי איז דער אויפגעשרויפּטער אַנאַרכיסטישער בּחור, וואָס ראַט זײַן אַרעמער פרײַנדין ניט צו אײַלן זיך מיטן קויפן אַ שיפּס־קאַרטע פֿאַרן ברודער אין רוסלאַנד, וואָרום הײַנט־מאָרגן וועט קומען די „סאָציאַלע רעוואָלוציאָן" און דאָס אַרעמע פּאָלק וועט שוין ניט דאַרפֿן קויפן קיין שיפּס־קאַרטעס אינגאַנצן...

און ניט נאָר די „רענק ענד פֿאַיל", אויך די פּירער זײַנען אין יענער צײַט געווען אַזוינע עקסצענטרישע, היסטעריש. דער בּאַרימטער מ. זאַמעטקין איז אַראָפּגעקומען פון ניו־יאָרק קיין פילאַדעלפֿיע האַלטן אַ לעקציע איבער טאָלסטאָיס „קרייצער סאָנאַטע". ער האָט געערעט רוסיש און נאָטירלעך געטײַטשט איטלעניש טאָלסטאָיס מיט אַ רעוואָלוציאָנערן פּשט. קאָבּרין שילדערט אַזוי דעם „טשיקאַוון אײַנדרוק", וואָס דער דעמאָלט לעגענדאַרער, סאָציאַליסטישער רעדנער האָט אויף אים געמאַכט:

„ער האָט געהאַלטן דאָס רעקל איבער די אַקסלען, איין אַרעם פֿאַרקוקט אין אַן אַרבּל און דעם אַנדערן פרײַ, האָט זיך געטראָגן איבער דער פּלאַטפֿאָרם אַהין און צוריק מיט אַ שטעקשוך אויף איין פוס און מיט אַ זאָק אויפן אַנדערן, און געפלאַמט און פֿראָטעסטירט קעגן דער קאַפּיטאַליסטישער געזעלשאַפֿט. פון צײַט צו צײַט האָט ער נערוועז געטאָן אַ רוק אַרויף דעם פרײַען אַרבּל איבער זײַן אַרעם, אָדער געטאָן אַ צי אויף זיך אַן אַנדער טייל פון זײַנע מלבושים — ס׳רוב טאַקע די הויזן זײַנע פון הינטן... אַלצדינג אין אים האָט געערעדט... געפלאַמט און פֿראָטעסטירט, אַפילו די מלבושים אויף אים"... אין זײַן קול און אין דעם גאַנצן אופן פון זײַן ריידן איז געווען עפּעס, וואָס האָט אַנגעשטעקט זײַנע צוהערער מיט היסטעריע. „געערעדט האָט ער מיט א ווארעמען באריטאָן, וואָס האָט פון צײַט צו צײַט אַרויסגעלאָזט עפּעס אונטערשטרײַכן"... דע־

מאָלט פלעגט ער מיטן באַסאָוון אונטערטאָן זאָגן: „דאַ, דאַ, גאָלובטשיקי, דאַ־דאַ!“ (יאָ, יאָ, טײַבעלעך, יאָ־יאָ).

אַז מען איז נאָך דער לעקציע — דערציילט קאָברין — געגאַנגען צוזאַמען אויף אַ גלעזל טיי, האָט זאַמעטקין שוין געטראָגן ביידע שטעקשיך אויף די פיס, אָבער דאָס רעקל, מיט איין אָרעם בלויז פאַררוקט אין אַן אַרבל, נאָך אַלץ איבער די אַקסלען. און די נאַכט איז געווען אַ קאַלטע, אַ ווינטער־דיקע. וועג איינער פון די באַגלייטער האָט געפרעגט זאַמעטקינען, פאַרוואָס ער גייט אין שטעקשיך, האָט ער געענטפערט: „מאָזאָליעס, גאָלובטשיק, האָבן מיר מײַנע שיך געמאַכט. און שיך דווקא נײַע, גאָלובטשיק, נאָר אויפן דריטן טאָג — קאַראָול, וואָס פאַר אַ מאָזאָליעס, די אויגן קריכן פון קאָפּ אַרויס!... נו, ריידן האָבּ איך געמוזט הײַנט, האָבּ איך אָנגעטאָן די טופליעס, אַניט וואָלטן די מאָזאָליעס מיך ניט געלאָזט הײַנט ריידן“. און ער האָט צוגעגעבן אויף די אונטערשטע טענער פון זײַן באַריטאָן: „דאַ־דאַ, גאָלובטשיק, נאָך אַ באַווײַז, אַז מיר מוזן וואָס גיכער מאַכן אַ סוף צו אונזער הײַנטיקער קאַפּיטאַליסטישער אָרדענונג“. אין דער סאָציאַליסטישער אָרדענונג — האָט זאַמעטקין צוגעגעבן — וועט מען געבן שיך פון ריכטיקן לעדער, און גוט געמאַכט, זיי וועלן ניט אָנקוועטשן קיין מאָזאָליעס אויף די פינגער.

דער יונגערמאַן האָט פאַרשטאַנען — זאָגט קאָברין — אַלע האָבן פאַרשטאַנען, אַז זאַמעטקין איז געראַטן: מען מוז די רעוואָלוציע האָבן וואָס גיכער! און אַז אַלע האָבן זיך שפּעטער צעזונגען, האָט אין דער שטילקייט פון דער קאַלטער, ווינטערדיקער נאַכט געקלונגען דעם פירערס קול, ווי די שטים פון אַ רוסישן דיאַקאָן: „ווסטאָוואַי, פּאָדנימאַיסיא, ראַבאָטשי נאָראָד!“ (שטיי אויף, הויב זיך אויף, דו אָרבעטער־פֿאָלק!).

ניט ווייניקער, אפשר נאָך מער פאַנטאַסטיש קומט אָרויס בײַ קאָברינען די פּיגור פון דעם דעמאָלטיקן, עקסצענטרישן, אייגנוויליקן יוניאָן־פירער יוסף באָראָנדעס. אָט שטייט ער אין אַ שבת בײַטאָג אין דעם אַמאָליקן וואָלהאַלאַ האָל אויף אָרטשאָרד סטריט און האַלט אַ רעדע. דער זאָל איז געפּאָקט. מענטשן — קאָפּ אויף קאָפּ. אָלץ גרינע, היימישע גרינע קרעמער און הענד־לער, וואָס זײַנען דאָ געווען „שאָפּ־אָרבעטער“. רואיק, מיט אַ צעצויגענעם טאָן, צייַלנדיק די ווערטער, רעדט צו זיי באָראָנדעס מיט אַ קלינגענדיקער שטימע:

— אָרבעטער, אין דער היים דאָרט, אין דעם פאָרפלוכטן רוסלאַנד, בײַם צאָר, האָט איר געהאַנדלט מיטן גוי אויפן מאָרק און פאָרדינט קדחת מיט כּשרע פּאָדעם... ווײַזט זיך אײַך אויס דערפאָר, אַז ווי וויניק איר באַקומט דאָ אין די „סוועט־שעפּער“ פון אײַערע „קאָקאָרוטשעס־באָטלעך“, איז עס זייער אַ סך. ווייל איך אײַך זאָגן, אַז אין אַמעריקע רופט מען דאָס „הונגער־לוין“. איר קענט פאָרדינען צען מאָל אַזוי פיל, וועט איר זאָלט נאָר ניט זײַן אַזעלכע חמורים! איר זענט אין אַמעריקע און ניט אין שניפישאָק,

און ניט אין טונעיאַדעווקע, און ניט אין בלאָטעווקע. דאָ קענט איר לעבן ווי מענטשן! עסן ווי מענטשן! וואוינען ווי מענטשן! זיין אָנגעטאָן ווי מענטשן! און האָבן אַ פּנים פון מענטשן, ווען איר זאָלט נאָר ניט זיין אַזעלכע בהמות, אַזעלכע אָקסן, אַזעלכע חמורים!

דער רעדנער נעמט אַ טרונק וואַסער פון דער גלאָז, וואָס שטייט פֿאַר אים אויף אַ טישל, און רעדט ווײַטער:

— נו, ווי אַזוי קענט איר דאָס אַלץ דערגרייכן? איך מיין, ווי אַזוי קענט איר ווערן אויס חמורים? נאָר ווען איר וועט זיין פֿאַראייניקט אין אײַנע־ליים, מײַנע ליבע יידן; ווען איר וועט זיין פֿאַראייניקט אין אײַנע־ע יוניאָנס! יידן — ליבע יידן מײַנע — דערהערט זיך מיט אַמאָל אַ טרער אין דעם רעדנערס קול — איך אַרבעט און אַרבעט, איך אַרבעט פֿאַר אײַך צוואַנציק שעה אין מעת־לעת — איר הערט? צוואַנציק שעה אין יעדן, יעדן מעת־לעת אַרבעט איך, יוסף באַראָנדעס, פֿאַר אײַך. צו וואָס טו איך דאָס? פֿדי איר זאָלט ווערן ריכטיקע יוניאָן־לײַט און פֿאַרדינען בעסער, און לעבן בעסער, און ווערן אויס חמורים, אויס בהמות! אַרבעטער, יידישע ברידער מײַנע, העלפט זשע מיר קעמפן פֿאַר אײַך! לאָזט מיך ניט אַליין קעמפן! שטייט מיט מיר אין קאַמף קעגן אײַערע באָסעס, קעגן אָט די קליינע קאָקערוטשלעך! חמורים, בהמות, איך קעמף דאָך פֿאַר אײַך! אײַער קאַמף פֿיר איך דאָך!

אין זאָל ווערט אַ הורא, וואָס גיסט זיך צונויף מיט באַגײַסטערטע אַפּלאָדיסמענטן. דער רעדנער רעדט ווײַטער, אַלץ אין דעם זעלביקן נוסח. פֿלוצלינג ווערט אין איין ווינקל פון זאָל אַ טומל. דער פֿאַרזיצער פון מיטינג, וואָס זיצט הינטערן רעדנער, וויל באַרואיקן דעם עולם. באַראָנדעס הייסט אים צוריק זיך זעצן אויף זיין אָרט און שרײַט אויס: „באַראָנדעס דאַרף ניט האָבן קיין פֿאַרזיצער, ווען ער שטייט אויף דער פּלאַטפֿאָרם!... רואיק דאָרטן! ווען באַראָנדעס רעדט דאָ, דאַרף דאָרטן זיין רואיק!... דוך־ארץ, כאַמולעס!" און דער זאָל ווערט פֿאַרהילכט פון אַפּלאָדיסמענטן.

און אַז מען דערמאָנט זיך, אַז יוסף באַראָנדעס מיט זײַנע „חמורים" און „כאַמולעס" האָבן דאָך אויפגעבויט יידישע טרעיד יוניאָנס אין אַמעריקע, ווערט די גאַנצע זאַך נאָך פֿאַנטאַסטישער, נאָך פֿאַרכאַפּנדיקער.

אָבער דער תּוך פון דער אויסטערלישער צײַט האָט געשטעקט ניט אין דעם אויסערלעכן, אין דעם אויסגעקרימטן און גראָטעסקן, נאָר אין דעם אינערלעכן, אין דעם טיפן, לויטערן אידעאַליזם, וואָס האָט באַוועגט אַלץ און אַלעמען בײַם פּיאָנערישן אָנהויב. לעאָן קאָבערין האָט זײַנע ווערק אָנגעזעטיקט מיט דעם. ער ברענגט עס אַרויס ווי בײַם שילדערן די מענטשן פון דער מאָסע, אַזוי בײַם מאָלן די געשטאַלטן פון די פּירער (יאָהאָן מאָסט, עמאַ גאָלדמאַן, מ. קאָטץ, לעאָן מאָיסעיעוו, די זעלביקע זאַמעטקין און באַראָנדעס און אַנדערע). און ער ברענגט עס אַרויס אויך בײַם שילדערן זײַנע אייגענע

ערשטע, אומזיכערע, אין דער פינסטער טאָפּנדיקע, טריט אין יענער משונה־דיקער אָבער הערלעכער פּיאָנערן־צײַט.

פון קאָבּרינס ריין־פּערזענלעכע שילדערונגען אין זײַנע „ערשטע פופציק יאָר" טיילן זיך אויס צוויי מאָמענטן, וואָס מאַכן אַ באַזונדערן אײַנדרוק אויף דעם לייענער.

די ערשטע שילדערונג איז די באַשרײַבונג פון דעם שאָפונגס־טריב, וואָס האָט אים געמאַטערט אין יענע ווײַטע יונגע יאָרן. געווײַנטלעך איז עס אַן אָפּקומענים פאַר אַ דיכטער אַרײַנצוקוקן אין זײַן אייגענער שאָפונגס־לאַבאָראַטאָריע. ער מיינט, אַז ער זעט אַלצדינג אַזוי דײַטלעך און קלאָר, ווי קיין שום זײַטיקער קען ניט זען, און פאַרפלאָנטערט זיך סוף כּל סוף אין די אינעוויניקסטע שטעגעלעך פון זײַן נשמה, וואָס זײַנען אָפּט מאָל פאַר אים פאַרהוילענער, ווי פאַר דעם אויפמערקזאָמען לייענער זײַנעם. בײַ קאָבּרינען איז עס גאַנץ אַנדערש. ער מישט זיך ניט אין די פאַרבאָרגענע זיג־זאַגן פון דער אייגענער נשמה, ער דערציילט נאָר, פשוט און ערלעך, ווי אַזוי דער פּראָצעס איז אין אים אָנגעגאַנגען אין יענע שאָפונגס־יאָרן. און מיר גענישן אַזוי פיל פון אָט דער פשוטקייט און ערלעכקייט און גלויבן דעם שרײַבער איטלעך וואָרט.

זיצט ער זיך אַזוי, קאָבּרין, אין אַ פרימאָרגן פון 1892 אין פילאַדעלפיע בײַ אַ נײַ־מאַשין אין אַ העמדער־פאַבריק און שטעפּט אַן אַרבל. ער אַרבעט מעכאַניש און פאַר זײַנע אויגן טראָגן זיך היימישע בילדער און היימישע געשטאַלטן. יענעם אין דער פרי גראָד האָט אים אָנגעכאַפּט אַ שטאַרקע היים־בענקעניש און די בילדער, וואָס טראָגן זיך איצט אין זײַן זכרון, זײַנען פאַר־בונדן מיט די שענסטע און גליקלעכסטע שעהן פון זײַנע יונגע בחורשע יאָרן. ער זעט אינם דמיון די פישערס, וואָס האָבן געאַרבעט אויפן טאַטנס אָזערעס אין מאַהילעווער גובערניע. די לעצטע צוויי זומערן פאַרן פאָרן קיין אַמעריקע האָט ער מיט זיי פאַרבראַכט צוזאַמען און אָט זײַנען זיי אַלע, ווי לעבעדיקע, אַרויפגעשוואומען פאַר זײַנע אויגן. מען עסט צוזאַמען, מען פאַרבערגט צוזאַמען און מען כאַפּט פיש צוזאַמען. אָט ציט מען די נעצן און אָט איז אַ בלישטשענדיק פישעלע אויף אייגעם פון די נעץ־פּליגל. דאָס האַרץ טאַנצט פאַר פריידיקער אויפרעגונג... און מיט אַמאָל — אַ שטאָך אין דער האַנט ביז צום אַקסל אַרויף. די נאָדל פון דער נײַ־מאַשין איז אים אַרײַן אין האַנט אַרײַן. יענעם פרימאָרגן איז ער געוואָרן אויס אַרבל־נייער אויפן גאַנצן לעבן, אָבער יענעם פרימאָרגן איז אויך געשאַפן געוואָרן דער עמבריאָן פון זײַן גוט באַקאַנטער פישער־נאָוועלע — „יאַנקל בוילע".

אַ צווייט מאָל אָבער האָט אים דאָס לעבן אָפּגעטאָן גאָר אַ טײַוולאָניש שפּיצל: אי פון „שאָפּ" אַרויסגעפאַלן, אי דעם סוזשעט פאַרלוירן.

ער האָט געאַרבעט אין אַ בעקער־שאָפּ, אין אַ פינסטערן קעלער, אָן פענסטער, מיט שוואַרצע פּייכטע וועגט, אין היץ און אין שטיקעניש, אין

קויט און בלאָטע. פון אַכט אין אָוונט ביז פינף־זעקס אין דער פרי. דרײַ אַרבעטער זײַנען זיי דאָרט געווען. דער הויפּט־בעקער — אַ קורץ און בריַיט יידל, מיט אַ רויט בערדל און מיט אַ פּנים אָנגעזאָפּט מיט מעל־שטויב; די „צווייטע האַנט" — אַ לאַנגער יונגערמאַן, מיט אַ וויסער בעלמע אויפן אויג, און ער, קאָבּרין, דער אַרויסהעלפער. ער איז שוין דעמאָלט געווען אַן אַנאַרכיסט און האָט געזוכט אַ סוזשעט פאַר אַ דערציילונג אין רוסיש, וואָס מען וועט דערנאָך איבערזעצן אין יידיש פאַר דער „פרײַער אַרבעטער־שטימע". איז אים אין די לאַנגע, מיט מעל פאַרשטויבטע, שהען אין דער בעקערײַ אײַנגעפאַלן צו נעמען דעם סוזשעט טאַקע פון דער בעקערײַ און צו מאַכן דעם הויפּט־בעקער מיט זײַן משפּחה פאַר דעם הויפּט־העלד פון דער דערציילונג. נאָטירלעך האָט דער הויפּט־העלד באַדאַרפט זײַן אַ פּריערדיקער לוין־שקלאַף, וואָס מען האָט אַגיטירט און געמאַכט פאַר אַ רעוואָלוציאָנער. און אָט אַזוי וועבט דער יונגער שרײַבער אין זײַן פאַנטאַזיע די קומענדיקע דערציילונג. ער טענהט צום הויפּט־בעקער און לייגט אים אויס גאָר זײַן לעבן, ווי אויף דער דלאָניע, און אָט, דאַכט זיך אים, האָט ער אים שוין איבערצײַגט און דער העלד זײַנער שרײַבט: „געזונ! איך וועל ניט פּראָצעוונען מער גאַנצע נעכט אין אָט דעם פאַרשטיקטן קבר, פּדי מײַן באָס זאָל זיך דאָרטן קענען רואיק שלאָפן אין זײַן ווייכן בעט". מיט אַמאָל דערהערט ער טאַקע אַ געשריי פון זײַן „העלד": „וואָס שטייסטו דאָרטן, ווי אַ גולם? וואָס האָסטו זיך דאָרטן פאַרקוקט? מיש דאָס טייג! טו זיך דאָרטן אַ קער! אַניט איז לך־לך פון דאַנען, אין דר׳ערד אַרײַן!" עס איז אים פינסטער געוואָרן אין די אויגן און פון גרויס אויפרעגונג האָט ער דעם רויטן יידל אַרײַנגעזאָגט דאָס אַלץ, וואָס ער, דער „העלד", האָט באַדאַרפט זאָגן אין דער רעוואָלוציאָנערער רעדע קעגן דעם בעל־הבית אין דער דערציילונג דאָרטן. אַז דער בעקער־יידל האָט דערהערט, וואָס דער יונג רעדט קעגן דעם בעל־הבית, האָט ער אויסגעגלאָצט די אויגן, וואָס האָבן געגומען פלאַמען מיט רציחה: „אויף מײַן בעל־הבית, ר׳ זיסלען, מײַן לאַנדסמאַן, וועסטו זאָגן — אַ בלוטזויגער?" און בו־וך־ך אים מיט די געקרויזטע האָר אין דעם קאָסטן מעל אַרײַן. קיין בעקער איז שוין קאָבּרין ניט געוואָרן און דער טרוים פון דער רעוואָלוציאָנערער דערציילונג איז אויך צעררונען געוואָרן.

צו לעצט — וועגן קאָבּרינס איבערגעשטאַלטיקונג פון זײַנע איבערלעבּנישן אין יענע וואָכן און חדשים, וועז פּאָולינע סעגאַל, „די שיינע אַדיוטאַנטקע פון עמאַ גאָלדמאַן", איז אַרײַנגעקומען אין זײַן לעבן. ליבּע, וואָס שײַנט אין אָרעמקייט, האָבּן אַ סך שרײַבער פאַר קאָבּרינען און נאָך אים געמאַלט. אייגענע ליבּע, וואָס האָט באַהעלט און באַזעלט אייגענע אָרעמקייט האָט מען ניט אָפּט געשילדערט. און קאָבּרין שילדערט עס מיט טאַקט און מיט מאָס, פּשוט און ערלעך און אויפּריכטיק, אָן גוזמא און אָן געקינצלטקייט — עס פאַרשאָפּט פאַרגעניגן, רייניקט די נשמה און שטאַרקט דעם גלויבּן אין מענטשן.

אין יענעם אויף דער נאַכט — דערציילט קאָבּרין — וועָן ער האָט צום ערשטן מאָל אין לעבן באַגעגנט פּאָוולינע סעגאַל, האָט ער זי פּאַרבּעטן אויף אָוונטבּרויט אין דעם בּעסטן רעסטאָראַן, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען אויף איסט בּראָדוועי, און ער האָט זיך „געלאָזט וואויליגיין אויף אַ גאָר־גאָר נגידישן אופן“: פון זײַן פאַרמעגן האָט ער זיך „געלאָזט קאָסטן גאַנצע זעקס פינף־סענטיקע“... און אַז ער איז נאָך דעם געקומען, ווי געווײַנטלעך, נעכטיקן אין דעם אַנארכיסטישן לאָקאַל אויף עלף פּאָיק סטריט, האָט ער ניט געפילט מער ניט די האַרטקייט פון דער באַנק, אויף וועלכער ער איז געשלאָפן, ניט די שוועריקייט און בּאַטריבּטקייט, וואָס האָבּן אים אַזוי געהאָט געמאַטערט לעצטנס, אויך ניט די גראָבּקייט פון די מיאוסע פאַרשוינען, וואָס האָבּן זיך דאָרט אַרום אים געוואַלגערט אין לאָקאַל. אים איז געווען גוט און ליכטיק אויף דער נשמה — דערציילט קאָבּרין, און מיר גלויבּן אים פון גאַנצן האַרצן.

און שפּעטער, אין זייער האָניק־חודש, וועָן זיי האָבּן ביידע פלוצלינג פאַרלוירן די אַרבּעט (זי אין אַ מאַגנטל־פאַבּריק, ער בּיים מאַכן ציגאַרן) און עס איז ניט געווען מער אַפילו קיין פינף סענט אויף אַ ברויטל, האָט מיט זיי פאַסירט אַ מעשה. אַ מעשה וועגן שניי און אַ שליטל מיט אַ צודעק פון בּערן־פעל, אַ מעשה וועגן ליבּע און אַ בּולקע מיט הערינג און רייניקן די גאַסן פון שניי, אָבּער די מעשה וועלן מיר ניט איבּערדערציילן; מען דאַרף זי אַליין לייענען, כּדי צו האָבּן דעם געגנוס פון דעם שרײַבּערס פּינעם פּינטעם גמיש פון טרוים און וואָר, פון פאָעזיע און פּראָזע, פון דעם צאַרטן אינערלעכן און דער האַרטער אויסערלעכקייט.

אַן עכט־קינסטלעריש און קאָלירפול ווערק איז קאָבּרינס „מיינע פופציק יאָר אין אַמעריקע“. אַ שאָד נאָר, וואָס עס קענען מער ניט קומען קיין ווײַטער־דיקע שילדערונגען פון די שפּעטערדיקע יאָרן, פון דער זעלבּיקער פּען.

אין איר פאָרוואָרט צום בּוך שרײַבּט פּאָליאַ קאָבּרין, אַז זי איז גליקלעך, וואָס איר האָט זיך אײַנגעגעבּן צו שענקען דעם בּוך ווי אַ מתּנה די יידישע לייענער און דעם מאַן און חבר אירן אין פאַרלויף פון די פופציק יאָר — אַ לעצטע בּלום. אַ לעצטע, אָבּער איינע פון די שענסטע און דופטיקסטע בּלומען אין דעם בּוקעט פון קאָבּרינס שאַפן. די יידישע לייענער וועלן זיכער דאַנקבּאַר זײַן פאַר דער שיינער מתּנה.

א. גאָלאָמב

ייִדישע שולן אין וויטעבסק פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה

אין האַרבסט 1909, גלײַך ווי איך האָב געענדיקט די פּעדאַגאָגישע קורסן אין גראָדנע, בין איך אָנגעקומען קיין וויטעבסק ווי אַ לערער אין דער דאָר־טיקער תּלמוד־תּורה. די תּלמוד־תּורה איז געווען אַ רעפּאָרמירטע, דאָס הייסט ניט ווי אַלע אַלטע, טראַדיציאָנעלע תּלמוד־תּורות פון דעם אַלטן שניט, נאָר אַ מאָדערנע שול מיט אַ בריטער פּראָגראַם פון יידישע לימודים. אַזוינע רעפּאָרמירטע תּלמוד־תּורות זײַנען געווען אין יענער צײַט אין די גרעסערע שטעט, ווואו די אָנפירונג איז אַרײַנגעפאַלן צו מאָדערנערע מענטשן אין די הענט. אין וויטעבסק איז די נײַע פּאַרוואַלטונג פון דער תּלמוד־תּורה באַ־שטאַנען פון אַ באַנקיר פינקלשטיין, וועמען מיר האָבן גאָר ווייניק געזען אין שול, דרײַ דאָקטוירים — נייפאַך, ליבערמאַן און דער באַרימטער ציוניס־טישער פירער ד״ר ברוק. מער געדענק איך ניט. געווען צווישן זיי אויך די פרוי בערנשטיין. איר מאַן האָט געהאַט אַן אָפּטייק אויפן ראָג פון מאָהילעווער גאַס און דעם סמאָלענסקער וועג, נאָענט צו לוטשעסע. עס פּאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ פּאַרוואַלטונג האָט באַשלאָסן צו בײַטן די אַלטע לערער און אײַנצופירן מאָדערנע לימודים און מאָדערנע לערער.

וועג איך בין געקומען שפּעט אין האַרבסט זײַנען שוין אַלע ענדערונגען געווען דורכגעפירט, נאָר די שול האָט נאָך ניט גאַנץ געאַרבעט, ווײַל אין שטאָט איז געווען אַ כאָלערע־עפּידעמיע. אמת, זייער אַ שוואַכע און זי האָט ניט אָנגעריכט די מער אינטעליגענטע אָפּגעהיטע קרײַזן, אָבער די שולן זײַנען ביז נאָוועמבער געווען געשלאָסן.

די תּלמוד־תּורה האָט געהאַט צוויי אָפּטיילונגען. די הויפּט־אָפּטיילונג איז געווען אין צענטער מיט עטלעכע גאַנץ אינערגעפולטע קלאַסן און עטלעכע לערער. אין דעם ערשטן טייל, לעבן וואָקזאַל, איז געווען אַן אָפּטיילונג מיט צוויי קלאַסן און צוויי לערער. אין דריטן טייל איז געווען גאָר אַ קלייַנע תּלמוד־תּורה מיט אײַן לערער פאַר צוויי קלאַסן (צוליב אָרעמקייט פלעגט מען עס אָפּט פּראַקטיקירן).

די פּראָגראַם פון די תּלמוד־תּורות איז געווען די זעלביקע כּמעט ווי אַז אין אַלע אָנהויב־שולן: התּחלה רוסיש, אַריטמעטיק און עפּעס פון דער רוסי־שער געשיכטע. די יידישע לימודים האָבן געהאַט אַ סך אַ לויזערע פּראָגראַם: חומש, תּנ"ך, אין אייניקע אויך דאָוונען, אָפּט העברעאיש און אָפילו עברית בּעברית. דאָס איז געווען געוועדעט אין דער אידעאָלאָגיע פון די לערער. די פאַרוואַלטונג האָט זיך גאָר ווייניק געמישט אין די פּראָגראַם־ענינים. יידיש האָט מען געלערנט גאָר זעלטן — און דאָס אומלעגאַל. אין די געזעלשאַפט־לעכע יידישע שולן איז שוין דעמאָלט געווען צעפּלאַקערט דער קאָמף צווישן יידישיסטן און העברעאיסטן. אין די תּלמוד־תּורות איז דער קאָמף געווען שוואַכער. פון די אַלגעמיינע לימודים איז כּדאי צו דערמאָנען נאַטור־קענטע־ניש, וואָס די רעאַקציאָנערע רעגירונגען פלעגן אויף דעם קוקן מיט חשד און ניט אומזיסט, ווייל די פּראָגרעסיווע לערערשאַפט (ווי די אינטעליגענץ בּכלל) האָט אין דער פאַרשפּרייטונג פון נאַטורווויסנשאַפט געזען אַ מיטל צו דער פאָלקס־באַפרייאונג. ניט דאָ איז דאָס אָרט צו דערקלערן די פאַרבּינדונג פון וויסנשאַפט מיט באַפרייאונג, הגם פאַר מענטשן אין די אַמעריקעס וואָלט עס געקענט זיין נייַ און אינטערעסאַנט אפשר. דאָס איז אָבער געווען אַ פאַקט: די פּאָפולאַריזאַציע פון נאַטורווויסנשאַפטן האָט אַ סך געהאָלפן צו ברענגען די רעוואָלוציע.

דאָוונען האָט מען אין ווייטעבסקער תּלמוד־תּורה אײַנגעפירט ערשט צום סוף 1912 קעגן דעם ווילן פון די לערער. און דאָס איז טאַקע געווען די סיבה, פאַרוואָס דער לערער גינדין און איך זײַנען אויס פּראָטעסט אַוועק.

צווישן די לערער זײַנען צוויי עלטערע געבליבן פון פריער: בּר־יסקין, אַ ייִד מיט אַ גרויסער משפּחה און מסתּמא ניט קיין גרויסער גביר, ער האָט געלערנט חומש און בּכלל יידישע לימודים; דער צווייטער איז געווען דאָנדע, ער האָט געלערנט נאָר אַלגעמיינע לימודים — אַ רוסיפיצירטער ייִד, אַ גע־וועזענער קאַזאַנער רב. פון די יינגערע האָט זיך אויסגעטיילט זלמן־אביגדור כראַפקאָוו אָדער כראַפקאָווסקי. ער האָט אויסגעהאַלטן אַ גרויסע משפּחה פון בּרידער און שוועסטער מיט אַ מאַמען אַן אַלמנה. געוואוינט האָט מען אין אַ קעלער־דירה. ער איז געווען זייער אַ פּעאיקער און דווקא אַ לוסטיקער און אַ פריילעכער, פול מיט וויצן און אַרטיסטישע אײַנפאַלן. מיט אַ סך יאָרן שפּע־טער האָב איך געהערט, אַז בײַ די קאָמוניסטן איז ער געווען גאָר אַ גרויסער טוער, אַ הויכער באַאַמטער.

פון די אַנדערע לערער וועל איך דערמאָנען בלויז דעם דאָנדע, אַן על־טערער רוסיפיצירטער מענטש, וואָס האָט געהאַט זײַנע „פּעדאַגאָגישע פּרינ־ציפּן": די גאַנצע נײַע פּעדאַגאָגיק, וואָס האָלט אין איין ריידן וועגן „אַנטווי־קלונג־שמיקלונג" האָט ניט קיין ווערט פון אַ שישקע פּולווער. אַ לערער דאַרף אַרײַנגיין אין קלאַס מיט אַ ווירע אין האַנט, די תּלמידים דאַרפן כּסדר זען די ווירע פאַר זייערע אויגן, ווען דער לערער האָבן אַ גוטע דיסציפּלין. דאָס

איז דער עיקר. פון גאַנצן לערנען איז דאָס וויכטיקסטע דער „פּאַטשערק" (האַנטשריפט). לערנט זיך אַ קינד אויס צו שרייבן שיין, קען ער ווערן אפילו אַ בוכהאַלטער. און וואָס קענט איר אויפטון מיט אייער „אַנטוויקלונג־שמיק־לונג", אַז אייערע תלמידים קענען אפילו קיין בליפּעדער ניט פּאַרשניצן ווי געהעריק? אָט ווייסט איר, ווי מען דאַרף פּאַרשניצן אַ בליפּעדער? בײַ אַ קלוג קינד איז דער בליפּעדער תמיד פּאַרשניצט פלאַך, מיט אַ לאָפּעטקע — ווילסטו שרײַבן דין, שרײַב מיט דעם קאָנט, ווילסטו שרײַבן דיק, שרײַב מיטן פלאַך. איר פּאַרשטייט?...

אָט די תורה האָט ער מיך געלערנט זייער אפט און ער איז געווען שטאָלץ מיט איר. מיר פלעגן זיך טרעפן אַלע טאָג אין דער קליינער אָפּטיילונג, וואו ער האָט געלערנט די אַלגעמיינע לימודים און אויך די יידישע. ער האָט גע־האָט אַ „גוטע" דיסציפּלין — די קינדער פלעגן פּאַר אים ציטערן, און מיר פלעגן זיי קריכן אויפן קאָפּ. איז ער דען ניט געווען געראָטן מיט זיין פּעדא־גאָגיק?

די איבעריקע לערער האָבן זיך מיט גאָרניט אויסגעצייכנט — עס איז געווען אַ צײַט פון געזעלשאַפּטלעכער רעאַקציע. אינטערעסאַנטער זײַנען גע־ווען די עטלעכע מיטגלידער פון דער פּאַרוואַלטונג, וואָס איך האָב געקענט. דאָס זײַנען געווען די פרוי בערנשטיין און די דאָקטוירים ליבערמאַן און ברוק. די פרוי בערנשטיין האָט געוואויינט נאָענט פון דער קליינער אָפּטיילונג, וואו איך האָב געדאַרפט לערנען מיט צוויי קלאַסן איינצײַטיק און געהאָט גע־ברענטע צרות פון דער דיסציפּלין. זי פלעגט כּמעט אַלע טאָג זיך אַרײַנכאַפּן אין שול מיך צו טרייסטן, פריילעך מאַכן, איך זאָל זיך ניט נעמען צום האַרצן: נישקשה, בײַ אַנדערע איז נאָך ערגער... זי איז בכלל געווען אַ לוסטיקע, אַ לאַכערקע. איך פלעג אָפט אויפן טיש געפינען אַ בוך. דער באַדינער פלעגט מיר זאָגן: דאָס האָט געלאָזן די בערנשטיין פּאַר אײַך. ביז הײַנט בין איך איר דאַנקבאַר — זי האָט מיר גרינגער געמאַכט מײַנע שוועריקייטן אין דער לעבנסגעפאַר. אבער ער פלעגט אָפט אַרומפּאָרן מיט אַ שייגעץ, וועמען דרײַ רבנים מתיר געווען. אָבער ער פלעגט שבת אַרומפּאָרן מיט אַ שייגעץ, וועמען ער פלעגט דיקטירן די רעצעפּטן. וועלכע זײַנען אין יענער געגנט, פלעגט ער זיך אַרײַנכאַפּן צו מיר אין קלאַס, זיצן אַ ווײַלע און זיך פרײַנדלעך געזעגענען מיט מיר, ריידן העברעאיש און פּאַרזיכערן מיך, אַז איך קלאָג זיך אומזיסט: ער זעט, אַז איך וועל זײַן זייער אַ גוטער לערער...

אַ מענטש פון גאָר אַ הויכער מדרגה איז געווען דער ר״ר „צבי בן יעקב ברוק". אַזוי איז געווען דאָס קליינע שילדל אויף זײַן טיר. מיר פלעגן אָבער אים רופן אויף דעם רוסישן שטייגער גריגאָרי יאַקאָוולעוויטש. ער איז דע־מאָלט געווען אָן אַ משפּחה, אַ לאַנגע צײַט האָט מיט אים געוואויינט זײַן

מוטער, פלעגט זי זיך בײַ אים בעטן: „הירשע, גיי עסן" — ניט גריגאָרי און ניט צבי. געווען איינער פון די ערשטע ציוניסטישע טוער אין רוסלאַנד, אַ שטענדיקער באַזוכער פון די ציוניסטישע קאָנגרעסן, אַ דעפוטאַט אין דער ערשטער רוסישער דומע (פאַרלאַמענט). מיט אַלע אַנדערע ראַדיקאַלע דעפוטאַטן, וואָס האָבן אין וויבאָרג אונטערגעשריבן דעם אויפרוף צו דער באַפעלקערונג נאָך דעם, ווי די רעגירונג האָט צעטריבן די דומע, האָט ד״ר ברוק זיך ניט געטאָרט באַטייליקן אין פאָליטישן לעבן פון לאַנד. ד״ר ברוק האָט זיך דעמאָלט פאַרנומען בלויז מיט געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, איבערהויפט איז ער פאַרנומען געווען אין דער ליטעראַרישער געזעלשאַפט. דאָס איז געווען אַ לעגאַלע געזעלשאַפט, וואָס האָט אירע עפנטלעכע רעפעראַטן און פאַרזאַמלונגען געהאַט אין סוחרים־קלוב. כמעט אַלע וואָך זײַנען פאָרגעקומען די פאַרזאַמלונגען. דער שטענדיקער פאָרזיצער איז געווען ברוק. אַ דינאַמישער, אַ היציקער, איז ער געווען גוטמוטיק, הומאָריסטיש, אַ מיסטער אויף דיסקוסיעס. איבערהויפט פלעגן פון אים שלעכט אָפשניידן מענטשן, וואָס פלעגן אים אָנרירן אידעאָלאָגיש. איך דערמאָן זיך, עס איז אַמאָל געקומען אַ ייד, אַ שרײַבער אין רוסיש, אָקוניעוו, און ער האָט געוואָלט באַגריסן די געזעלשאַפט, האָט ער פאָטעטיש געריידט וועגן די, וואָס „בײַטן ניט אויס דאָס רענדל", וואָס לעבן מיט מיט זייער געפֿײַניקטן פאָלק צוזאַמען וכדומה... ווי ברוק האָט אים באַלד געגעבן אַ חלק: „מיר דאַרפן ניט די יידן, וואָס קומען אונז געבן קאָמפּלימענטן". און געריידט איז עס געווען מיט אַזאַ פּײַער און היץ! איך דערמאָן זיך, ער האָט געדאַרפט לייענען אַ רעפעראַט וועגן ביאַליקן. ער האָט מיך געבעטן אַרײַנכאָפּן זיך צו אים אין אָוונט, טאָמער וועט אים עפּעס פעלן אַ וואַרט אין העברעאיש, ווען ער וועט זיך צוגרייטן. איך בין געקומען פריער פון אים. די גרויסע דירה איז געווען פאַרנומען: אין איין צימער קומט פאָר אַ זיצונג פון עפּעס אַ קאָמיטעט, אין אַ צווייטן גייט אַ רעפּעטיציע צו אַ פאָרשטעלונג, דאָ זיצן מענטשן און מען פירט אַ דיסקוסיע... וואו האָט מען נאָך אַזאַ פרײַע און באַקוועמע דירה, ווי בײַ ד״ר ברוקן? אַז ער איז געקומען סוף כל סוף פון זײַנע וויזיטן, האָט ער קוים זיך אײַנגעבעטן, מען זאָל אים לאָזן אויף אײַן שעה צײַט בײַ אים אין קאָבינעט.

אַוועקזעצן זיך מיט חברה בײַ אַ גלעזל קאַוואַ און נעמען דערציילן וויצן און יידישע מעשיות איז ער געווען אַ בריה. אײנע אַזאַ מעשה וועגן די „געל־וואַנער (געלוואַן — אַ קליין שטעטעלע אין דער ליטע) שפּיציקע קעפּ און שאַרפּע מוחות, וואָס גייען מאָכן אַ חברה שומרים לבוקר" געדענק איך נאָך עד־היום. פאַר אַזוינע גוטמוטיקע מינוטן האָט ער אָבער געהאַט זייער ווייניק צײַט. מיר, חברה יונגוואַרג, פלעגן אָפט קומען צו אים: מיר ווילן אַ קאַווע. פלעגט ער זיך אָפּבעטן: ער איז שטאַרק פאַרמאַטערט, ער מוז זיך אָפּרוען, נאָט אײַך אַ פינפערל און גייט אַליין. „איר דאַרפט דאָך ניט מיך, נאָר איך זאָל צאָלן, טאָ נאָט אײַך אַ פינפערל און גייט אַליין געזונטערהייט"...

גייענדיק נאָך דער אַרבעט פון שול, פלעג איך אים אָפט באַגעגענען, ווי ער פאָרט אויף אַ דראָשקע צי אויף אַ שליטן. ער פלעגט זיך תמיד אָפּשטעלן כאַפּן אַ שמועס.

— וואוהין פאָרט איר, דאָקטאָר?

— וואוהין פאָר איך? איך פאָר איבער די הײַזער, פּאָר איך. אָט זעצט זיך אַוועק לעבן מיר, מיר וועלן פאָרן און שמועסן, עס איז אַזוי אומעטיק.

— גייט, איך בין פאַרמאַטערט, איך וויל עסן — פלעג איך זיך וועלן אָפּבעטן. אָבער עס פלעגט ניט העלפן.

— נאָך אַ נײַס, איך בין אויך פאַרמאַטערט, מען טאָר גאָרניט עסן, אַז מען איז פאַרמאַטערט; אָט אַז איר וועט פאָרן מיט מיר, וועט איר זיך אָפּרועון פאַרן עסן.

ווי קען מען זיך אָפּזאָגן? אויפן וועג איז בײַ אים זעלטן געווען אַ גוטע שטימונג: „אַזאַ אַרעמקייט! אַזאַ אַרעמקייט! אַז די גבירים רופן מיך גאָרניט, נאָר די קבצנים... אַז איך קום אַרײַן צו אַזאַ חולה, ווייס איך ניט וואָס פריער: צי פאַרשרײַבן די רפואות אָדער לאָזן אַ רובל אויף ברויט צי אויף האָלץ".

און ער פלעגט אָפט לאָזן בײַ דעם פאַציענט אויף בײַדע זאַכן: אי אויף דעם רעצעפּט אי אויף ברויט. איין מאָל אין אַ קאַלטן ווינטערדיקן טאָג האָב איך אים דערזען — ער פאָרט אָן זײַן ווינטערדיקן פוטערנעם הײַטל.

— דאָקטאָר, וואו איז אײַער היטל? עס איז דאָך קאַלט — פרעג איך אים.

— אַז איך האָב דאָך כסדר מזל צו קבצנים. נו, פאַל איך אַרײַן גלײַך אין דער פרי צו אַ קראַנקן קבצן, ניטאָ גאָרניט אין שטוב — ניט קיין רפואות, ניט קיין ברויט, ניט קיין האָלץ. און אין קעשענע האָב איך אויך גאָרניט. וואָס זאָל איך טון? האָב איך זיי געגעבן מײַן היטל, זאָלן זיי עס פאַרזעצן. איך וועל שוין שפּעטער אויסקויפן. וואָס זאָל איך טון?

איין מאָל, פאָרנדיק אין שליטן, רעדט ער אַזוי צום פורמאַן און זאָגט אים וואוהין צו פאָרן, און יענער ענטפערט אים ניט. „אַלע מאָל אַזוי — זאָגט ברוק — די גויאישע פורמאַנעס, אַז זיי פירן מיך, שווײַגן זיי. זיי ווייסן, אַז יידן גיב איך מיט אַ רובל מער".

אַז מיר זײַנען צוגעפאָרן, באַצאָלט ער דעם פורמאַן. זאָגט אים יענער אויף יידיש: „אַ, דאָנק, דאָקטאָר".

— אַ, איר זענט גאָר אַ יוד, טאָ וואָס זשע שווײַגט איר? געמיינט, אַז איר זענט אַ גוי.

— ניט פאָר אײַך געדאַכט, דאָקטאָר, אַביסעלע טויבלעך...

— טאָ נאָט אײַך נאָך אַ רובל און פאָרט געזונטערהייט.

מען פלעגט אין שטאָט דערציילן וועגן אים לעגענדעס, ווי ער האָט געראַטעוועט אַ קינד, וואָס האָט זיך געשטיקט פון דיפטעריט דורך דעם, וואָס ער האָט מיטן מויל אויסגעזויגן דאָס היטל וכדומה.

איין מאָל אין אַ פרייטאָג־צו־נאַכטס האָב איך זיך אַרײַנגעכאַפּט צו אים וועגן עפּעס. ער איז געלעגן אויף אַ סאָפּע און קוים געאָטעמט, געסאָפּעט.

— וואָס איז אײַך, דאָקטאָר?

— אַז גאָט שוין צוגעשיקט מיר אַ רײַכע פּאַציענטקע, דאַרף זי זײַן אַן אידיאָטקע. איך פאַרשרײַב איר אַ רעצעפּט פון יאָד, נעמט זי און טרינקט אויס מיט איין מאָל דעם רעצעפּט. קוים זי געראַטעוועט. וועט האָט עס כּוחות צו זיי?

— נו, וועל איך אַרײַנקומען אַ צווייט מאָל, רוט זיך אויס.

— אָ, ניין! נאָך היינט קיין צײַטונג ניט געזען, דאַרטן ליגט אַ נײַער „ראַזוועט", לייענט אים פאַר מיר.

אין ווייטעבסק האָט געשפּילט אַ יידישער טעאַטער. דאָס איז געווען אין האַרבסט. געשפּילט האָט ליפּאָווסקיס טרופּע אין אַ זומער־טעאַטער. אין דרויסן איז שוין געווען גוט קאַלט. אָבער ברוך פלעגט אַלע אָוונט זײַן אין טעאַטער און ניט אַליין — אונזער גאַנצע כאַפּטע בחורים זײַנען געגאַנגען על חשבון הגביר. קיין גביר איז ער זיכער ניט געווען, אָבער חברה האָט ער ליב געהאַט.

אינטערעסאַנט איז געווען בײַ אים דער אויפנעם. ער האָט מיך געהיילט. פון מײַנע דיסציפּלין־צרות האָב איך געקראָגן אַ נערוועזן מאָגן. ניט ווילנדיק עקספּלואַטירן ברוקן, וואָס וועט זיכער קיין געלט בײַ מיר ניט נעמען, ב"ן איך געגאַנגען צו אַ צווייטן דאָקטאָר (שייניס אָדער שיינין, איך געדענק ניט). האָט ער מיר געגעבן אַזאָ קוראַציע, אַז איך וואָלט געדאַרפט האָבן אַ קעכ"ן און אַ קראַנקן־שוועסטער, דערצו נאָך אויך ניט אַרבעטן... גיי מאַך עפּעס. האָב איך זיך אַן עצה געהאַלטן מיט דעם בעסטן פון די חברים־לערער, מיט כראַפקאָווסקין. ער האָט מיך געצוואונגען צו גיין נאָר צו ברוקן. געקומען דאָס ערשטע מאָל אין אַ צײַט פון אויפנעם. אַ פּוילער זאָל מיט יידן, וואָס קרעכצן און אָכצן פון ווייטאָגן. לעבן מיר איז אויף אַ קײַלעכדיק טישל געלייגן אַ פאַרמעט מיט אַ „שיר מזמור לצבי בן יעקב" אין סטיל פון אַ קאַפּיטל תהילים, געשריבן פון באַקאַנטן העברעאישן שרײַבער מרדכי בן הלל הכהן, וועמען ד"ר ברוק האָט פאַרלאָזט האָמעל צו קומען קיין ווייטעבסק.

קיין קראַנקן־שוועסטער, וואָס זאָל אויפנעמען די קראַנקע, איז ניט געווען. די קראַנקע אַליין האָבן געהיט די ריי. פון דעם קאָבינעט (אין רוסלאַנד האָט אַ דאָקטאָר ניט געטאָרט האָבן קיין קאָמערציעלע שילדן, ניט געהאַט קיין אָפּיס, נאָר אַ קאָבינעט) פלעגט מען אָפּט הערן, ווי דער דאָקטאָר שרײַט אויף אַ פּאַציענט:

— קרעכצט ניט, איך בין קראַנקער פון אײַך... אָדער: איך האָב אײַך געהייסן, איר זאָלט זאָגן יאָ און ניט אוי...

ער עפּנט אויף די טיר אין זאָל אַרײַן און דערזעט מיך:

— איר אויך? טאָ וואַרט, אײַך וועל איך אויפנעמען נאָך אַלעמען.

קוים זיך דערוואַרט. איך בין אַרײַן אין קאַבינעט. ער בעט מיך, איך זאָל אים לאָזן זיך אָפרוען אַביסל. דערוויַל פאַרפירט ער מיט מיר אַ שמועס:

— ווי גייט די אַרבעט? וואָס זאָג איך עפּעס וועגן דעם אָדער יענעם אַרטיקל?

ערשט שפּעטער באַטראַכט ער מיך און גיט אַ זאָג:

— געווען בײַ שיינינען? האָט ער אײַך געזאָגט דאָס און דאָס (ווי ער וואָלט געווען דערבײַ). אַ חכם, איר קענט דאָך דאָס ניט דורכפירן. ווייסט איר וואָס? איך וועל אײַך היילן „פּאָ באַבסקי". אָנשטאָט קאָמפּרעסן בינדט זיך אַרום אויף בײַנאַכט מיט אַ האַנטוך... און אַזוי ווײַטער... אַז דאָס וועט אײַך ניט העלפן, וועל איך אײַך היילן לויט דער מעדיצין...

געווען אַמאָל בײַ יידן אַזוינע דאָקטוירים. אין תּל־אָביב איז פאַראַן אַ זײַטיקע גאַס, וואָס טראָגט דעם נאָמען פון ד״ר ברוק.

אין דער דירעקטער אַרבעט פון תּלמוד־תּורה האָט ער זיך ווייניק וואָס געמישט.

קיין גרויסע אויפטוען אויף דעם געביט פון פּעדאַגאָגיק זײַנען טאַקע אין דער תּלמוד־תּורה ניט געווען. אָבער נאָך ווייניקער אויפטוען זײַנען געווען אין דער אָנהויב־שול (נאַטשאַלנאָיע אוטשיליששטש) פאַר יידישע קינדער, הגם דאָרטן איז געווען איינער פון די בעסטע לערער יעקב גערשטײן, וואָס איז שפּעטער געווען איינער פון די זײַלן פון דעם יידישן שולוועזן אין ווילנע. דער ביוראָקראַטישער „קאַזיאָנער" גײַסט האָט ניט דערלאָזן קיין פריש ווינטל, קיין שום מאָדערנעם פּעדאַגאָגישן געדאַנק. אין דעם זינען איז די תּלמוד־תּורה געווען אַ סך פרײַער און פאָרגעשריטענער: דאָ האָט ניט געהערשט די קאַזיאָנע רוטין און די לערער האָבן דאָך געהאַט מער פרײַהייט. מען האָט זיך אָפילו געקענט דערלויבן די קינדער זאָלן אין אַ פרײַען שבת קומען צום לערער און ער זאָל פאַר זיי פאָרלייענען אויף יידיש אַ מעשה פון שלום־עליכמען! פון אָזאַ אָפּיקורסות האָבן ווײַט ניט אַלע מיטגלידער פון דער פאָר־וואַלטונג געמעגט וויסן. אויך אפשר ניט אַלע לערער, דער פאָרוואַלטער פון דער תּלמוד־תּורה — זיכער ניט.

ווי שווער עס איז געווען די רעאַקציע, איז צו זען פון אָזאַ קלייניקייט: די צײַטונגען האָבן געבראַכט די ידיעה, אַז טאָלסטאָי איז געשטאָרבן אָזוי דראַמאַטיש: אַן אָלטער מאַן, אַנטלאָפן פון דער היים, געשטאָרבן ערגעץ אויף אַ קליינער סטאַנציע. איך האָב באַשלאָסן בײַ זיך אין דעם קלאַס, וואו איך האָב געלערנט רוסיש, צו דערציילן וועגן דעם און פאָרצולייענען טאָלסטאָיס אַ קינדער־מעשה. ערשט גלײַך אין דער פרי — אַן אינספּעקטאָר איז דאָ. גראָד וויל ער זען אַ לעקציע פון אַריטמעטיק, רוסיש זאָל זײַן שפּעטער. נאָך דער לעקציע פירט ער מיט מיר אַ פרײַנדלעכן שמועס, און איך זאָג אים, אַז איך קלײַב זיך די קומענדיקע לעקציע אָפּגעבן טאָלסטאָיס טויט. גיט ער מיר אַ זאָג:

— קיין פאַראַרדענונג איז טאַקע ניטאָ קיין דעם, אַבער דו ביסט נאָך אַזוי יונג, וואָס דאַרפסטו זיך אָנהויבן? בעסער לאָז דאָס...

ער האָט מיך געוואָלט פאַרהיטן פון אַן עבירה. דאָס איז געווען אין דער צייט פון דער שרעקלעכער רעאַקציע.

די אָנהויב־שול (נאַטשאַלנאָיע אוטשילישטשע) איז געווען אַ „מלוכהשע". אויסגעהאַלטן האָט מען זי אויף די געלטער פון דער קאָראָבקע, דאָס הייסט שטייַער אויף כשר פלייש. אַלע לערער זײַנען געווען „אינסטיטוטשיקעס", דאָס מיינט געוועזענע תּלמידים פון דעם „מלוכהשן יידישן לערער־אינסטיטוט" אין ווילנע. דעם דאָזיקן אינסטיטוט האָט די רעגירונג געהאַלטן (אויף יידישע ספּעציעלע געלטער) פון 1873 ביז דער עוואַקואַציע פון ווילנע אין 1915. דער ציל איז געווען צוצוגרייטן לערער רוסיפיקאַטאָרן. כדי זיי אָפּצורײַסן אינגאַנצן פון יידישן לעבן, האָט מען זיי געהאַלטן גאַנצע פינף יאָר אין אַ גע־שלאָסענעם אינטערנאַט. פון יידישע לימודים האָט מען זיי געגעבן עטוואָס פון דער „פאַרצײַטיק יידישער שפּראַך" (העברעאיש), און געלערנט האָט מען „די פאַרצײַטיקע שפּראַך" דווקא אויף רוסיש, און אויך געלערנט אַביסל „ביבליאָ". דער גרעסטער טייל פון די געענדיקטע לערער איז טאַקע אַרויס ביוראָקראַטישע רוסיפיקאַטאָרן, הגם עס זײַנען געווען קענטיקע אויסנאַמען אויך. איינער פון זיי איז טאַקע געווען דער פריער דערמאָנטער יעקב געשטיין. וועגן אים האָבן מיר מיט אַ סך יאָרן שפּעטער אין אַרכיוו פון לערער־אינסטיטוט, וואָס איז אַרײַנגעפאַלן אין ווילנער ייוואָ, געפונען פאַרשריבן אַן עבירה: האָט ליב געהאַט נאָך זײַענדיק אין אינסטיטוט צוזאַמענגעמען חברים און זינגען מיט זיי „זשאַרגאָנישע לידער". אין דער אָנהויב־שול אין וויטעבסק האָט ער אָבער זײַן ליבע צו יידיש ניט געקענט אַרויסווײַזן. דערפאַר אָבער, אַז ער פלעגט אַרײַנקומען אין דער ליטעראַרישער געזעלשאַפט, פלעגט ער זיך פילן גאָר אַנדערש: אַ הויכער, אַ געזונטער, מיט אַ הילכיקער, קלאָרער שטים, תּמיד אַ פריילעכער, אַ גוטמוטיקער... שפּעטער איז מיר אויסגעקומען אין ווילנע צו אַרבעטן מיט אים צוזאַמען אין לערער־סעמינאַר די גאַנצע צייט, וואָס איך האָב געאַרבעט דאָרט. איך דערמאָן זיך ניט, ער זאָל ווען ס'ניט איז זײַן אין אַ שלעכטער שטימונג, סײַדן עמעצער פון דעם גרויסן סעמינאַר־כאָר, וואָס גערשטיין האָט מיט אים אָנגעפירט, האָט געזומען אַ פאַלשן טאָן. שוין אין 1907 איז יעקב גערשטיין אַרעסטירט געוואָרן פאַרן אָנטייל אין דעם אומלעגאַלן לערער־צונויפקום אין ווילנע. דער לערער־צוזאַ־מענפאָר האָט טאַקע אין טורמע ממשיך געווען זײַן אַרבעט און דאָרט אָנגע־זומען אַ רעזאָלוציע וועגן אַ יידישער שול אויף יידיש. יעקב גערשטיין האָט געהערט צו די מענטשן, וואָס האָבן זיך ניט געקענט בײַטן. ער איז געשטאָרבן אין ווילנער גטאָ אין דעם זעלביקן הויז, וואו ער איז געבוירן געוואָרן און וואו אויך זײַן מוטער איז געבוירן געוואָרן און געשטאָרבן. אַזוי אויך האָט ער דאָס גאַנצע לעבן זײַנע אידייען ניט געביטן און זיי געטראָגן גרינג מיט זײַן

שטענדיקן שמייכל, מיט זײַן הילכיקן זילבערנעם געלעכטער, וואָס וועגט האָבן געקענט פון אים ציטערן. אין דער וויטעבסקער אָנהויב־שול האָט ער אָבער ניט געקענט אַרויסווײַזן זײַן הייסע צוגעבונדנקייט צו יידיש.

דער היפּוך פון אים איז געווען דער אָנפירער פון דער דרײַ־קלאַסיקער יידישער פּאָלקסשול יונאָוויטש. זײַן שול — אַן אומעטיקע געבײַדע, מיט גרויסע אויפשריפטן אויף די וועגט, פסוקים פון חומש אָדער פון תנ"ך בכלל אויף רוסיש. ער פלעגט ריידן נאָר רוסיש און מיט דער אמתער רוסישער אויסשפּראַך, על פּי נוסח מאָסקווע. יידיש האָט ער פײַנד געהאַט, ווי אַ פרומער ייד האָט פײַנד חזיר. איך דערמאָן זיך — ער האָט איין מאָל אונז פאַרבעטן אויף אַ גלעזל טיי: ער האָט געהערט, אַז מיר יונגע לערער דרייען זיך גאָר אַרום אין דער ליטעראַרישער געזעלשאַפט און מען רעדט אָפּט יידיש צווישן זיך... „איך קען דאָס ניט פאַרשטיין", האָט ער אונז געזאָגט. אַן אַלטפרענקישער מאַרינירטער אַסימילאַטאָר.

און געווען איז עס דאָך ניט בלויז אין דער צײַט פון דער גרויסער פינסטערער רעאַקציע. אין דער זעלבער צײַט האָט דאָך אין „אונטערגרונד" פון רוסישן לעבן שוין געגרייט זיך די קומענדיקע רעוואָלוציע.

אין 1910 זײַנען אין וויטעבסק טאַקע פאָרגעקומען זומער־קורסן פאַר פאָלקס־לערער, דורכגעפירט פון פּעטערבורגער פראָפעסאָרן, וואָס דער מיניס־טער פון פאָלקס־בילדונג האָט באַזײַטיקט פון די אוניווערסיטעטן. וויפיל מוטיקן אימפּעט די פאָר הונדערט רוסישע לערער האָבן דאָס פאַרמאָגט און וויפיל ליבע צום פאָלק, צום פשוטן פויער און צו זײַן נשמה עס האָבן אַרויס־געוויזן אָט די שענערע, טיפערע רוסישע אינטעליגענטן. איך דערמאָן זיך נאָך איצט די אינטימע פּריוואָטע שמועסן אונזערע (קוים אַ מנין יידישע לערער זײַנען מיר געווען) מיט אַ פּראָפעסאָר דושעטשקין (ליטעראַטור), מאַלטשעווסקי (כעמיע) אָדער ליאָושין (היסטאָריע) וכדומה. וויפיל גע־טרײַקייט און ליבע צום פשוטן מענטשן בײַ זיי איז עס געווען! דעם ערגסטן אײַנדרוק האָט אויף אַלעמען געמאַכט דער משומד שאָכאַר־טראָצקי (מעטאַ־דיסט פון מאַטעמאַטיק). וויפיל שיינע פראַזעס ער האָט געהאַט פאַר אַלץ און אַלעמען, און ווי טיף אַלע האָבן אים פײַנד געהאַט. און משומדים זײַנען דאָך דעמאָלט געווען בײַ יידן גאָר אַ סך... ניט כּדאי זיי צו דערמאָנען. אויף די זעלבע זומער־קורסן האָבן מיר זיך באַפרײַנדעט מיט אַ פּאָר לערער פון דער פרויען־גימנאַזיע פון אַלעקסאַנדראָ ווארשאַווער. מיר פלעגן זיך אָפּט אַהין אַרײַנכאַפּן, איבערהויפּט אין דער לאַבאָראַטאָריע פון פיזיק־לערער וולאַדי־מיראָוו, וואָס מיר האָבן זיך פון אים אַ סך געלערנט. געווען זײַנען דאָס טיפּן פון רוסישע פאָלקס־אינטעליגענטן — געטרײַע, איבערגעגעבענע, וואָס האָבן אויף זייער אַרבעט געקוקט ווי אויף אַ דינסט צו „זײַן הייליקייט דאָס פאָלק". אפשר האָט זיך בײַ אונז יונגע יידישע לערער דעמאָלט פאַרזייט דער זוימען פון געטרײַקייט צו אונזער פאָלק און צו זײַן פאָלקישקייט.

אַוועק פון יענע צייטן שוין 43 יאָר, מען איז עלטער געוואָרן אַ קאַפּטשקע, אויסגעווען וואו די וועלט האָט אַן עק, געאַרבעט כּמעט אין אַלע לענדער פון יידיש לעבן, און דרײַ יאָר וויטעבסק פאַרגעסן זיך ניט — אָט די ערשטע דרײַ יאָר פון מײַן לערערײַ. שוין באַלד אַ האַלבער יאָרהונדערט און איך געדענק די גאַסן פון שטאָט, דערמאָן זיך מענטשן, געשטאַלטן, דערמאָן זיך אַ סך שווערקייטן, וואָס איך האָב געהאַט און אויך דאָס ביסעלע לערערישע נחת, דערמאָן זיך אונזערע שפּאַציערן אויף אַ שיפל איבער דעם קליינעם טײַך וויטבע, דערמאָן זיך ווי מיר זינגען געלאָפן אויף בילעטן זען דאָס ערשטע מאָל ווי אַ מענטש הויבט זיך אויף אויף אַן אַעראָפּלאַן.

געווען איז מען יונג, דער אויפבוי פון אַ יידישן, אמת־יידישן שולווועזן איז געווען אַ ליבער חלום. ערגעץ־וואו און ערגעץ ווער האָט שוין געשטעלט די ערשטע טריט, שוואַכע ערשטע טריט און שטאַרקע, היציקע קריגערײַען אַרום די שפּראַכן...

אַזוינע בריייטע האָריזאָנטן האָבן זיך געזען אין דער צוקונפט... איצט... קוקט מען אויף צוריק — אַ ים מיט בלוט, אומקום און חורבן. לעבנס און חלומות — אַלץ איז אומגעקומען, און אין אַ קאַלטער וועלט פון אַ קאַלטער יידישקייט שרײַבט מען יזכור־ביכער.

מענדל עלקין

הרב שמריהו מעדאַליע – דער באַרימטער וויטעבסקער רב

(אַ קאַפּיטל זכרונות)

1.

עס איז גוט באַקאַנט, אַז אין מענטשלעכן לעבן קומען פאָר אַמאָל אומ־דערוואַרטע־הייט פאַרשיידענע פאַסירונגען, צופעליקע טרעפענישן, באַגעגע־נישן, וואָס מאַכן אַ שטאַרקן אײַנדרוק, און גאַנץ אָפט לאָזן זיי איבער אַ רושם אויף לאַנגע צײַטן.

צו דעם מין „אומדערוואַרטע פאַסירונגען" פאַררעכן איך אויך מײַן באַ־געגעניש מיט דעם באַרימטן וויטעבסקער רב ר׳ שמריהו מעדאַליע — אַ באַגעגעניש, וואָס האָט ניט נאָר געמאַכט אויף מיר אַ שטאַרקן אײַנדרוק בכלל, נאָר האָט צײַטנווײַז אַפילו באַווירקט מײַנע מעשים. גאַנץ אָפט בײַ געווויסע שוועריקייטן סיטואַציעס און דעצידירונגען פלעג איך טראַכטן: ווי גוט עס וואָלט געווען זיך מישב צו זײַן מיט הרב מעדאַליע. אָדער ווי וואָלט אויף דעם געקוקט דער גרויסער ייד הרב מעדאַליע?

און בלויז אַ צופאַל האָט מיך מזכה געווען מיט דער דאָזיקער באַגעגעניש. געווען איז דאָס סוף 1912. אין יענער צײַט האָב איך זיך, חוץ קהלשע טומלע־נישן, אויך פאַרנומען מיט וואַלד־געשעפטן, וואָס בײַ זיי האָבן אַ היפש ביסל יידישע פאַמיליעס געהאַט חיונה. מײַן הויפט־טעטיקייט אויף דעם געביט איז געווען די טעריטאָריע פון ווײַסרוסלאַנד, דער עיקר מינסקער און מאָהילעווער גובערניעס, און עס פלעגט מיר אויסקומען זייער פיל אַרומצופאָרן פון איין אָרט צום צווייטן אַכטונג צו געבן אויפן ביסל בעל־הבתישקייט. איין אָרט, וואו איך בין געווען באַשעפטיקט, האָט זיך געפונען לעבן דער שטאָט ביכאָוו (אַלט ביכאָו), מאָהילעווער גובערניע. געוואוינט האָב איך דעמאָלט אין באָבּרויסק, און דער וועג פון דאָרט קיין ביכאָוו איז געלייגן דורך דער קנופ־סטאַנציע זשלאָבין. דאָרט האָט מען זיך באַדאַרפט איבערזעצן פון ליבאַווע־ראָמענער באַן אויף קיעוו־פּעטערבורגער באַן.

איין מאָל, אין אַ קאַלטן ווינטערדיקן נאָכמיטאָג, אָנגעטאָן אין אַ שווערן שאָפנפעלץ, מיט אַ רענצל אין האַנט, בין איך אָנגעקומען אין זשלאָבין. בין אַרויס פונם וואָגאָן, וואָס האָט מיך געבראַכט פון באָבּרויסק, און בין גלייך אַרײַן אין דער אַנדערער באַן אין אַ קופּע צווייטן קלאַס און האָב פאַרנומען אַ פּלאַץ בײַ דעם פענסטער. אָנטקעגן מיר, אויף דער צווייטער באַנק איז געזעסן אַ מאַן פון אַ יאָר עטלעכע און פערציק און האָט געלייענט די רוסישע קאַדעטישע ציטונג „רעטש". דער מאַן האָט בלויז זיטיק אַ קוק געטאָן, ווער זײַן נײַער שכן איז און האָט זיך ווידער פאַרטיפט אין זײַן ציטונג. איך, מצדי, האָב זיך באַפרײַט פון מײַן שווערן פּעלץ און האָב זיך אויך געמוטעט צו אַ ציטונג, ניט צו דער קאַדעטישער „רעטש", נאָר צו דער ייִדישער ציטונג „דער פרײַנד". אַזוי זיצנען מיר געזעסן אײנער קעגן אַנדערן עטלעכע מינוט אין שטיל שווײַגן. אַ ווײַלע שפּעטער האָט זיך מײַן שכן אויפגעהויבן, אויך זייער שטיל, האָט אַרויסגענומען פון זײַן סאַקוואָיאַזש אַ קופּערנעם טשאַיניק און האָט זיך געלאָזן צום וואָקזאַל נאָך „קיפּיאַטאָק" (הייס געזאָדן וואַסער). אין עטלעכע מינוט אַרום איז ער צוריק געקומען און האָט אָנגעהויבן מאַכן הכנות צום טיי־טרינקען: אַרויסגענומען אַ פּײַן געשליפענע גלאָז אין אַ זילבערנעם האַלטער, אַ זילבערן פושקעלע מיט צוקער, אַ טיי־לעפּעלע און אַ זעקעלע קיכלעך. איך בין אַלץ געזעסן מיט דער צײַטונג אין האַנט האַלב פאַרדעקט דאָס פּנים. וועג מײַן ווײַטער האָט געהאַט אָנגעגאָסן אַ גלאָז טיי, האָט ער זיך געוואַנדעט צו מיר בזה הלשון:

— איך זע, אַז איר לייענט אַ יידישע ציטונג, זײַט איר דאָך מסתּמא אַ ייד, איז אפשר וואָלט איר טרינקען מיט מיר אַ גלאָז טיי?

איך האָב אים אַ ווײַלע אָנגעקוקט און געענטפערט:

— אַ דאַנק, כ'וועל טרינקען מיט אײַך אַ גלאָז טיי — און האָב מיט אַ שמייכל צוגעגעבן — אַזוי ווי עס זעט אויס, אַז איר זײַט אויך אַ ייד, קען איך אײַך אפשר מכבד זײַן מיט אַ יידישער ציטונג, מיטן „פרײַנד"?

ער האָט מיר, אויך מיט אַ שמייכל, געענטפערט, אַז ער נעמט עס אָן בכּבוד גדול.

אַזוי האָט זיך, בײַ אַ געמיטלעך גלעזל טיי אין אַ באַן־קופּע, אָנגעהויבן אונזער באַקאַנטשאַפט. ער האָט מיך מכבד געווען מיט טיי און איך אים מיט אַ יידישער ציטונג.

זיצנדיק בײַם טיי, האָט ער מיך, ווי עס פירט זיך בײַ יידן, אָנגעהויבן אויספרעגן. קודם־כל ווער ער וויסן מײַן נאָמען. און אַז איך האָב אים אָנגערופן מײַן פאַמיליע־נאָמען, האָט ער אַ פרעג געטאָן:

— זײַט איר עס דער אַרויסגעבער פון דער ציטונג „רעטש"?*)

*) אין יענער צײַט איז דער אַרויסגעבער פון „רעטש" געווען דער פּעטערבורגער אַדוואָקאַט באַריס עלקין.

אַ פאַרחידושטער, וואָס מײַן נײַער באַקאַנטער וויים אַפילו אַזעלכע פּרטים, האָב איך אים געענטפערט, אַז לײַדער בין איך עס ניט, און דאָס אויספרעגן איז אַוועק וויטער: וואָס איז מײַן באַשעפטיקונג, וואו בין איך אַ תושב, צי האָב איך אַ וויזע און קינדער אאַז"וו.

בײַ דער צווייטער גלאָז טיי איז אונזער שמועס אַוועק אויף געזעלשאַפט־לעכע טעמעס, יידישע נאַטירלעך. דער עיקר האָבן מיר געשמועסט וועגן דער רבנים־קאָנפערענץ, וואָס איז ניט לאַנג צוריק פאָרגעקומען אין קאַטאָוויץ.

וואָס וויטער האָט מיך דער מענטש אַלץ מער און מער פאַראינטערעסירט. איך האָב פשוט ניט געקענט די אויגן אַראָפנעמען פון זײַן הדרת פּנים; זײַנע מיינונגען וועגן געוויסע ענינים האָבן מיך ממש פאַראינטריגירט מיט זייער לאָגיק און פּשטות.

אַז מיר זײַנען דורכגעפאָרן די שטאָט ראָגאַטשאָוו, האָב איך אים געזאָגט, אַז די קומענדיקע סטאַנציע איז ביכאָוו, וואו איך דאַרף שוין אַראָפגיין.

באַלד נאָך מײַן אָנזאָגן אים, אַז ער בלײַבט אַליין אין קופּע, האָט ער צו מיר אַ זאָג געטאָן:

— איר זײַט עפּעס אַ טשיקאַווער ייד! איך האָב שוין באַוויזן אײַך אַלץ זויסצופרעגן, איך ווייס שוין ניט נאָר אײַער נאָמען, נאָר אויך וואָס אײַער באַשעפטיקונג איז און אַפילו וויפיל קינדער איר האָט, און איר האָט אַפילו ניט געפרעגט, ווי מען רופט מיך, ווי מײַן נאָמען איז. היתכן?

איך האָב זיך מתנצל געווען, אַז איך מײַד אויס צו פרעגן בײַ מענטשן, וואָס איך באַגעגן אין באַן, זייערע נעמען, ווער זיי זײַנען וכדומה. איך שטעל מיר פאָר, אַז ניט אַלע מענטשן ווילן עס לײַדן.

— אַזוי גאָר? האָט ער זיך אָפּגערופן, וועל איך אײַך אַליין זאָגן, ווער איך בין. צופיל באַרימען זיך איז ניטאָ מיט וואָס. איך בין דער וויטעבסקער רב, מײַן נאָמען איז שמריהו מעדאַליע. דאָס איז אַלץ. עס טוט מיר לײַד, וואָס איר דאַרפט שוין אַראָפּ, מיר האָבן אונזער שמועס נאָך וויט ניט געענדיקט. בכן האָב איך פאָר אײַך אַ פאָרשלאָג: איך פאָרבעט אײַך צו מיר אויף אַ שבת, טאָקע אין וויטעבסק. דאָרט וועלן מיר פאָרברענגען במנוחה און פאָרענדיקן אונזער שמועס. איר קענט קומען, וען עס וועט זײַן פאָר אײַך באַקוועם, נאָר איר דאַרפט מיר מודיע זײַן מיט אַ פאָר טעג פריער, וען איר קומט.

נאָך אַ רגע טראַכטן האָב איך די פאָרבעטונג מיט דאַנק אָנגענומען. און אַז די באַן האָט זיך דערנעענטערט צו דער סטאַנציע ביכאָוו, האָבן מיר זיך פרײַנדלעך געזאָגט, און יעדערער פון אונז איז אַוועק זײַן וועג. איך בין אַוועק צו מײַנע וואַלד־געשעפטן און דער וויטעבסקער רב מעדאַליע איז אַוועקגעפאָרן צו זײַן כסאי הרבנות אין וויטעבסק.

אין עטלעכע וואָכן האָב איך געלאָזט וויסן הרב מעדאַליע, אַז דעם קומענדיקן פרײַטאָג קום איך אָן קיין וויטעבסק אויף זײַן פאָרבעטונג. איך בין שטאַרק איבערראַשט געוואָרן, וואָס ער אַליין האָט מיך באַגעגנט מיט

אַ ברייטן ברוך־הבא בײַ דער באַן און האָט מיך אַוועקגעפירט גלײַך צו זיך אַהיים, וואו אַ באַזונדער צימער איז שוין געווען צוגעגרייט פאַר מיר.

עס איז שוין געווען היפש נאָך האַלבן טאָג און אין שטוב האָבן זיך אָנגעזען די הכנות צו שבת. הרב מעדאַליע האָט מיר געלאָזט וויסן, אַז אַזוי ווי ער־שט אין אַ פּאָר שעה אַרום וועלן מיר גיין אין שול צו קבלת־שבת, לייגט ער דערײַבער פאָר בײַז וואָס־וועט טרינקען אַ גלעזל טיי.

איך האָב באַשטימט, אַז אין דעם הויז מוז איך שטרענג אָפּהיטן דעם „כל מה שאומר בעל־הבית עשה", האָב איך געפאָלגט דעם ליבן בעל־הבית און געטרונקען מיט אים טיי. נאָך דעם האָב איך זיך איבערגעטאָן לכבוד שבת און באַלד נאָך ליכט בענטשן זײַנען מיר אַוועק אין שול צו קבלת־שבת. איך געדענק ניט געוויס, צי עמעצער פון הרב מעדאַליעס יונגע קינדער איז אויך געגאַנגען מיט אונז אין שול אַרײַן. אין שול האָט מיך דער רב אַוועקגעשטעלט לעבן זיך סאַמע אויבן אָן און האָט מיך פאָרגעשטעלט פאַר די בעלי־בתים פון מזרח־וואַנט, וועלכע האָבן מיך אײַנציקווינט באַגריסט מיט אַ שלום־עליכם.

עס איז גלײַך געווען צו באַמערקן, מיט וואָס פאַר אַ ליבע און דרך־ארץ דער עולם באַציט זיך צו זייער רב, צו זייער מנהיג און מורה־דרך; און דרך אַגב האָב איך, זײַן גאַסט, אויך גענאָסן פון דעם דאָזיקן דרך־ארץ גאָר ניט פאַרדינטערהייט.

נאָכן דאַוונען און נאָכן בײַטן „גוט שבת" האָט זיך דער עולם ניט געאיילט אַהיים, נאָר מען האָט אַרומגערינגלט דעם רב און געשמועסט אַ היפּשע ווײַלע וועגן פאַרשיידענע ענינים, און ערשט דאָן האָט מען זיך בײַסלעכווײַז אָנגעהויבן פונאַנדערצוגיין.

געקומען אַהיים, זײַנען מיר אַרײַן אין אַן אָטמאָספער פון כּולו קודש. די מענטשן אַלע געהיילקטע, שבתדיקע. דער פאָטאָס פון דעם זאָגן שלום־עליכם, דאָס מאַכן קידוש איז געווען רירנדיק און די שבתדיקע שלש־סעודות זײַנען געווען סעודות מצווה. און אַפילו די שמועסן זײַנען אויך געווען דברי קודש.

קיינמאָל אין מײַן לעבן האָב איך ניט געשפּירט אַזוי שבתדיקע מנוחה, ווי איך האָב עס געשפּירט אין דעם הויז פון הרב מעדאַליע. קיינמאָל האָב איך ניט טועם געווען עונג שבת ווי אין דעם הויז פון דעם גרויסן תּלמיד־חכם ר' שמריהו מעדאַליע.

שבת אין דער פרי זײַנען מיר ווידער נאָטירלעך געגאַנגען אין שול. מען האָט מיך אויפגערופן צו דער תּורה און באַלד נאָכן דאַוונען זײַנען מיר אַוועק אַהיים. און ווידער פאַטעטיק: מאַכן די ברכה, די צווייטע סעודה של שבת, זמירות, ברכת המזון אאַז"וו.

דעם צווייטן האַלבן טאָג, בײַז מנחה, האָבן מיר פאַרענדיקט אונזער שמועס וועגן קאַטאָוויצער אַסיפת הרבנים, ווײַל הרב מעדאַליע האָט דעם דאָזיקן שמועס ניט באַטראַכט פאַר דברי חול. נאָך הבדלה האָב איך זיך אָנגע־

הויבן גרייטן צום אַוועקפאָרן, אָבער מײַן גרויסער מכניס־אורח האָט מיר צוגעטיילט דעם באַרימטן „לינו פּה הלילה". קיין זאַך, האָט ער געזאָגט, וועט ניט אַנטלויפן, און וואַר ווייס, ווען מען וועט זיך ווידער אַמאָל זען, מאָרגן איה"ש וועט איר פֿאָרן. איך האָב זיך ניט אָפּגעזאָגט פון דעם כּבוד צו בלײַבן.

דעם גאַנצן אָוונט האָבן מיר, אינאײנעם מיט נאָך אַריינגעקומענע געסט, פֿאַרבראַכט אין שמועסן וועגן וועלטלעכע זאַכן, קולטור־פראַגן, פֿאָליטישע אָנגעלעגנהייטן, די יידישע לאַגע איבער דער וועלט אאַז"וו.

איך בין פֿשוט געווען איבערראַשט פון הרב מעדאַליעס בקיאות אין פֿאַרשיידענע וועלטלעכע ענינים און פון זײַן ברייטן בליק און טאָלעראַנטע באַציאונג צו אָ סך פון די דאָזיקע ענינים. פֿאַרענדיקט דעם אָוונט האָבן מיר מיט אָ מלווה־מלכה. צו מאָרגנס נאָך פּרישטיק האָט מיר ר' שמריהו „דער־לויבט" אָוועקצופֿאָרן. איך האָב אים שטאַרק געבעטן, אַז ער זאָל זיך ניט מטריח זײַן צו באַגלייטן מיך צו דער באַן. ער האָט דערצו מספּים געווען. איך האָב באַדאַנקט די רביצין פֿאַר פרײַנדלעכן אויפנעמען; הרב מעדאַליע האָט מיר בײַם געזעגענען זיך צוגעגעבן אָ „יברכך", און פול מיט וואונדער־לעכע אײַנדרוקן און אין אָ געהויבענער שטימונג האָב איך פֿאַרלאָזן דעם מקום־קדוש, דאָס הויז פון וויטעבסקער רב ר' שמריהו מעדאַליע, און בין אָוועק צו מײַנע וואָכעדיקע טעג בײַ די וואַלד־געשעפטן.

2.

זומער 1914. ליגנדיק קראַנק אין אָ בערלינער שפּיטאָל, האָב איך געקראָגן די גוטע בשורה, אַז ווילהעלם דער צווייטער האָלט בײַ דערקלערן קריג ניקאָלאַי דעם צווייטן...

כּדי ניט צו בלײַבן אינטערנירט אין דײַטשלאַנד ווי אָ רוסישער אונטער־טאָן, האָב איך זיך דורך מײַנע בערלינער פרײַנד אָנגעהויבן משתדל צו זײַן צו קריגן אָ דערלויבענעש אַרויסצופֿאָרן פון דײַטשלאַנד, ווי נאָר מען וועט מיך אַרויסלאָזן פון שפּיטאָל. ניט גרינג איז עס מיר אָנגעקומען, אָבער סוף כּל סוף האָב איך אָזאַ דערלויבעניש באַקומען און האָב זיך געלאָזן אין וועג אַרײַן אַהיים, ניט געקוקט אויף אַלע געפֿאָרן, וואָס האָבן געלויערט אויף מיר צוליב די קריגס־אָפּפֿאַציעס, וואָס האָבן זיך געקענט אָנהויבן יעדע מינוט. פון בערלין בין ווערשבאָלאָוואָ בין איך האָב געפֿאָרן גאַנצע דרײַ טעג און אין פֿאַרשיידענע באַנען. אָבער אַז איך האָב שוין באַטראָטן דעם רוסישן באָדן, האָב איך אויסגעפונען, אַז מײַן גאַנצער באַגאַזש איז געבליבן ערגעץ אין דײַטש־לאַנד.

די שטימונג אַרום איז געווען אָ געדריקטע און אָ נערוועזע. אויפן מזרח־דיקן גרענעץ־געביט האָב איך געזען מחנות היימלאָזע יידן, אנשים ונשים וטף, וואַלגערן זיך אויף אַלע שליאַכן און וועגן, ניט האָבנדיק מיט וואָס אָ טאָג

איבערצוקומען. זיי וואַנדערן על פּי רוב צופוס, אַמאָל אויף דאַרפישע פורלעך, זיי נעכטיקן וואו עס מאַכט זיך, אַפילו אין מיטן פעלד און האָבן ניט מיט וואָס די קליינע קינדער צו דערנערן.

די ידיעות זײַנען גענוען שוידערלעכע און אַ שוועריר געדאַנק האָט אָנגעהויבן עגבערן דעם מוח: וואָס וועט זײַן מיט די יידן? מען מוז דאָך גלײַך אַרגאַניזירן הילף פאַר זיי! וואו און ווי אַזוי און ווער זאָל עס טון? וועט עס דערלויבט ווערן? די דאָזיקע רעיונות האָבן קיין רו ניט געגעבן.

אַזוי ווי קיין רעגולערער באַן־פאַרקער איז שוין כמעט ניט גענוען, האָב איך אָנגעהויבן זוכן וואָסערע עס איז מעגלעכקייט צו קומען אַהיים. אַזוי ווי אין יענער צײַט פון צעטומלעניש האָט שטאַרק געגאָלטן דער „והכסף יענה את הכל", האָב איך זיך נאָך צוויי טעג שלעפּעניש דערקלאַפּט אַהיים קיין באָב־רויסק.

מײַן היים האָב איך שוין געפונען אַ האַלב פאַרנומענע פון מיליטער, אָפּי־צערן, דאָקטוירים מיט זייער דינערשאַפט. אַזוי ווי איך בין געווען אַן אייגנטי־מער פון אַ גרויסער זעגמיל און האָב געהאַט אַ גרויסן לאַגער פון האָלץ־מאַטעריאַלן, האָט זיך דער אינטעגדאַנט פון אַרטיקן גאַרניזאָן געווענדעט צו מיר מיט אַ כּאַרשלאַג, אַז איך זאָל אים פאַרקויפן דעם גאַנצן לאַגער סחורה בּתנאי, אַז איך זאָל אָנגעמען זײַנע פרײַזן... האָב איך עס אָנגענומען (אַ בּרירה האָב זיך געהאַט?...), אָבער אויך בתנאי, אַז ער זאָל מיך ניט באַ־עוולהן. דער אינטעגדאַנט מיט די גאָלדענע עפּאָלעטן האָט זיך צעלאַכט:

— מײַן פרײַז — האָט ער געזאָגט — איז ניט די אָנגענומענע 4 קאָפּיקעס אַ פוס, נאָר 24 קאָפּיקעס. די איבעריקע 20 קאָפּיקעס טיילן מיר זיך מיט אײַך גלײַך אויף גלײַך.

איך האָב זיך פון אָזאַ מסחר אָפּגעזאָגט, און אַן אַנטוישטער איז דער אינטעגדאַנט פֿאַרשוואונדן פון מײַן קאָנטאָר. אָבער עס האָבן זיך זיכער געפונען בּעלנים אויף אַזוינע גרינגע „פרנסות" און זײַנען געוואָרן גבירים...

אין יענער צײַט איז באַברויסק פול געווען מיט סוחרים־פּליטים פון פּוילן, דער עיקר פון וואַרשע, וואָס זײַנען געקומען מיט דער אַרמיי. צווישן די דאָ־זיקע געשעפּטס־לײַט האָב איך זיך געטראָפן מיט זייער אַ פּײַנעם יונגעמאַן, וועלכער איז געבליבן מײַנער אַ פרײַנד בלב ונפש ביזן לעצטן טאָג פון זײַן לעבן. זײַן נאָמען איז געווען אילישע בערקאָוויטש. אַדאַנק אָט דעם דאָזיקן פרײַנד מײַנעם איז מיר באַשערט געווען ווידער אַמאָל צו טרעפן זיך מיט הרב שמריהו מעדאַליע, און דאָס מאָל האָט אונזער באַגעגענש געדויערט אַ סך לענגער איידער די ערשטע.

געשען איז עס בזה האופן. מײַן פרײַנד בערקאָוויטש איז געקומען צו מיר מיט אַ בקשה: צוויי זײַנע גוטע פרײַנד, מילשטיין און פּערלמוטער, וואַרשעווער סוחרים־שותפֿים, האָבן צווישן זיך אַ סיכסוך און האָבן באַשטימט צו פאַרלאָזן זיך אויף אַ בוררים־געריכט. בכן איז ער געקומען בעטן מיך, אַז איך זאָל

זײַן דער בורר פון פּערלמוטערס צד. איך האָב מסכים געווען אין פּרינציפּ, בתנאי ער זאָל מיר פּריער זאָגן ווי גרויס איז דער סיכסוך און ווער איז דער בורר פון מילשטיינס צד. אויף דער ערשטער פּראָגע האָט ער מיר גלײַך גע־ענטפּערט, אַז מילשטיין מאָנט בײַ פּערלמוטערן 600 טויזנט רובל, און פּערל־מוטער — ניט נאָר ער אָנערקענט ניט די תּביעה פון די 600 טויזנט, נאָר ער מאָנט נאָך בײַ מילשטיינען 350 טויזנט רובל. דאָס איז הייסט עס אַ משא ומתן אויף אַ מיליאָן רובל. איך האָב פּאַרשטאַנען, אַז דאָס שמעקט מיט אינטע־דאַנטישע געשעפטן, אָבער אָפּזאָגן זיך פון זײַן אַ בורר האָב איך ניט געוואָלט. אויף דער אַנדערער פּראָגע האָט ער זיך עפּעס געקוועטשלט מיטן ענטפּער. אויף מײַן באַמערקונג, פּאַרוואָס ער איז כּמו אין אַ פּאַרלעגנהייט, האָט ער אויסגע־טראַמלט, אַז ער ווייסט ניט, צי וועט יענער בורר מסכים זײַן צו זיצן מיט מיר אין דער בוררות, ווײַל ער איז אַ רב.

וואָר איז דער רב? האָב איך גאָנץ נייגעריק אַ פּרעג געטאָן. דער ענטפּער איז געווען פּאַר מיר אַן איבערראַשונג. דאָס איז דער וויטעבסקער רב מעדאַליע.

איך האָב אים מיט אַ פּריידיקן געפיל געעצהט, אַז מילשטיין זאָל גלײַך דעפּעשירן צו הרב מעדאַליע און אָנפרעגן, צי ער איז מסכים, אַז דער בורר פון צווייטן צד זאָל זײַן מענדל עלקין פון באָבּרויסק. אין עטלעכע שעה אַרום איז פון הרב מעדאַליע אָנגעקומען אַ לאַקאָנישער ענטפער: „ס'אודאַוואָלסטוויעם" (מיט פאַרגעניגן).

אין עטלעכע טעג אַרום זײַנען מיר — הרב מעדאַליע פון וויטעבסק און איך פון באָבּרויסק — אָנגעקומען קיין מינסק, וואו מיר זײַנען פאַרבליבן 12 טעג און זיך פאַרנומען מיט דעם בוררים־געריכט.

גלײַך פון אָנהויב, בײַ דער ערשטער זיצונג אונזערער, איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז אויך הרב מעדאַליע האָט ווייניק נחת פון דעם, וואָס יידן פאַר־נעמען זיך מיט צווייפלהאַפטע מיליאָניקע מלחמה־געשעפטן, אָבער ער האַלט, אַז מען מוז אין דעם לפּחות אַריינטראָגן אַ שטיקל עטישן סדר...

אין משך פון צוועלף טעג, וואָס די בוררות האָט געדויערט, האָבן מיר געהאַט אַ פּאָר צענדלינג זיצונגען. איך האָב געהאַט בײַ די זיצונגען אַ געלעגן־הייט צו זען, ווי גרויקט דער רב מעדאַליע אָריענטירט זיך אין וועלטלעכע ענינים און אָפּילו אין פּאַרפּלאָנטערטע מלחמה־געשעפטן. עס זײַנען געווען כּאָמענטן, ווען ער איז אויפגעבראַכט געוואָרן פון ניט עטישער און ניט ער־לעכער האַנדלונג פון ביידע צדדים, אָבער ער האָט זיך באַמיט ניט אַרויסצוא־ווײַזן עס און אויף אַ רואיקן אופן פלעגט ער עס פּאָר זיי אויפקלערן און דער־בײַ אײַך פּאָטערלעך אויסמוסרן...

עס איז בכלל געווען ווײַט ניט קיין פּשוטע בוררות און עס האָט אונז ביידן גוט אויסגעמאַטערט ביז מיר האָבן אַליין, אָן אַ סופּער־אַרביטער, אַרויסגע־טראָגן אונזער מאָטיווירטן פּסק־דין. און ניט געקוקט אויף דעם, וואָס הרב מעדאַליע איז געווען דער בורר פון מילשטיינס צד, האָט דאָך דער אַנדערער צד,

ד״ה פֿערלמוטער, געוואונען. ביידע צדדים האָבן דעם פּסק־דין אָנגענומען בסבר פּנים יפות, האָבן אונז באַדאַנקט פֿאַר דער טרחה און צוגעטראָגן פּסק־גלעט צו פֿינף טויזנט רובל יעדערן פון אונז און האָבן אויך געמוען אויף זיך צו דעקן אַלע הוצאות. געוואונען איז עס אַרום האַלבן טאָג. שפּעטער, זיצנדיק רואיקע בײַ מיטאָג, האָט מיך הרב מעדאַליע אַ פֿרעג געטאָן, וואָס איך האָב בדעה צו טון מיט די פֿינף טויזנט רובל פּסק־גלעלט, וואָס איך האָב געקראָגן. איך האָב אים געענטפֿערט, אַז אין באָברויסק איז דאָ אַ לינת־הצדק, אַ שפּיטאָל, אַ יידישע פֿאָלקס־ביבליאָטעק און די עטלעכע רובל וועלן זיי גוט צונוץ קומען און זיי כאַקע געהערט עס. ער האָט, וויזוט אויס, מסכּים געווען מיט מײַן פּלאַן, אָבער געוואָגט האָט ער גאָרניט. ערשט שפּעטער, וען מיר זיצנען צוריק אַרײַן אין אונזער זיצונג־צימער און צוגענומען פֿאַר זיך צו עקזעמפּלאַרן פון פּראָטאָקאָל כּון דעם בוררים־געריכט, האָט ער זיך אָנגערופן:

— עס געפֿעלט מיר אײַער פּלאַן. איך וועל אויך אַזוי טון אין מײַן ווי־טעבסק. אויך דאָרטיקע יידישע אינסטיטוציעס נויטיקן זיך אין הילף. און איצט, ר׳ מענדל, בין איך גרייט צו זײַן אײַער גאַסט טאָקע בײַ אײַך אין באָברויסק.

די דאָזיקע בשורה האָט מיך זייער דערפרייט. איך האָב גלײַך דעפֿעשירט אַהיים, אַז איך קום מיט אַ גרויסן גאַסט. מײַן פּרוי ע״ה האָט צוגעגרייט אַ באַזונדער צימער פֿאַרן גאַסט און אויף מאָרגן זײַנען מיר אָנגעקומען אין באָברויסק. אַרײַנגייענדיק אין שטוב, האָט מײַן געהויבענער גאַסט אויפגעהויבן לעבן טיר די האַנט און האָט, צו מיין גרויס באַפֿרידיקונג, טאָקע אָנגעזאָפּן אויף אַ מזוזה. אַרײַנגעפֿירט אים אין צוגעגרייטן צימער, האָבן מיר — איך און מײַן פּרוי — באַגריסט דעם געהויבענעם אורח מיט אַ ברוך־הבא און געבעטן אים, ער זאָל זיך פֿילן ווי בײַ זיך אין דער היים. ער האָט באַדאַנקט און מיט אַ לײַכטן שמייכל צוגעגעבן:

— טיי און קאָווע וועל איך טרינקען בײַ אײַך, אָבער דאָוונען און עסן וועל איך בײַ ר׳ שמערל נחן (ר׳ שמערל נח שניאורסאָן פון די ליובאַוויטשער איז געווען דער חסידישער רב אין באָברויסק), איר וועט דאָך מספּים זײַן מיט מיר, אַז ווי אָפֿגעהיט אַ ייד זאָל ניט זײַן, איז מען בײַ ר׳ שמערל נחן זיכערער מיט כּשרות...

מיר האָבן אײַנגעזען, אַז ער איז געוועכט און האָבן אים „דערלויבט״ אויפצופֿירן זיך ווי ער ווייל. אַ פֿאַר מאָל האָב איך אים אַפֿילו אַליין באַגלייט צו ר׳ שמערל נחן.

אין משך פון די דרײַ טעג, וואָס ער האָט פֿאַרבראַכט אין באָברויסק, איז ער די טעג געווען בײַ ר׳ שמערל נחן, אָבער די אָוונטן איז ער געווען מיט אונז. אַ היפּש ביסל מענטשן זײַנען ספּעציעל געקומען אָפֿגעבן שלום־עליכם דעם געהויבענעם גאַסט. אַפֿילו די בעלי־דין־תורה, מילשטיין און פֿערלמוטער, זײַנען געקומען נאָך אַמאָל באַדאַנקען דעם וויטעבסקער רב, דעם גדול בישראל, פֿאַר זײַן טרחה.

די צײַט, וואָס ר׳ שמריהו מעדאַליע האָט פֿאַרבראַכט בײַ אונז, איז אין מײַן הויז געווען יום־טוב, אַ געהויבענע שטימונג האָט אונז אַלעמען באַהערשט אין דער קעגנווארט פון דעם זעלטענעם מענטשן. אונז האָט זיך געדאַכט, אַז אַפֿילו זײַנע דברי חול זײַנען הייליק.

אין איין אָוונט האָט ער געלאָזט וויסן, אַז מאָרגן איה״ש אין דער פרי פֿאָרט ער אַוועק אויף שבת אַהיים, שוין צײַט, שוין א־בער צוויי וואָכן פון דער היים.

איך האָב ניט געוואַגט וועגדן זיך צו אים מיט „לינו פֿה הלילה״, ווי ער האָט עס געטאָן, ווען איך בין געווען זײַן גאַסט אין ויטעבסק. איך און מײַן פרוי האָבן אים באַדאַנקט פֿאַרן כבוד, וואָס ער האָט אונז פֿאַרשאַפֿט מיט זײַן באַזוך און אין דער פרי בײַם געזעגענען זיך האָב איך אים געזאָגט:

— רבי, אונזערע צוויי באַגעגענישן וועלן בלײַבן אין מײַן זכרון לאַנגע יאָרן. הלוואי זאָל מיר באַשערט זײַן נאָך אַמאָל צו טרעפֿן זיך מיט אײַך, וועט דער צאָרנדיקער הימל וועט אויסגעלייטערט ווערן איבער די קעפּ פון יידישן פֿאָלק נאָך דער ביטערער מלחמה. און נאָך עפּעס, רבי, איך בעט אײַך — אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך — און האָב אים דריקנדיק די האַנט אָפּגעזאָגט דעם גאַנצן פּסוק „יברכך״.

איך האָב באַמערקט, אַז ער איז געווען געירט פון דעם. אין אַ געהויבענער שטימונג האָב איך דעם ויטעבסקער רב, הרב שמריהו מעדאַליע, באַגלייט צו דעם באָברויסקער וואָקזאַל און געוואונטשן אים אַ גוטע רײַזע.

3.

מײַן דריטע און לעצטע באַגעגעניש מיט הרב מעדאַליע איז פֿאָרגעקומען ניט פּנים אל פּנים, נאָר שריפטלעך. און פֿאַסירט האָט עס שוין נאָך דער גרויסער רוסלענדישער רעוואָלוציע, אין דעם גרויסן הונגער־יאָר 1918. איך מיט מײַן פֿאַמיליע האָבן דעמאָלט שוין געוואוינט אין פּעטערבורג, אָבער די משפּחה פון מײַן פרוי איז פֿאַרבליבן אין באָברויסק. אין אָנהויב 1918 האָט מײַן פרויס מוטער געלאָזט וויסן, אַז זי קומט באַלד קיין פּעטערבורג אויף אַ פּאָר וואָכן, זי דאַרף זיך מישב זײַן מיט אַ „גרויסן״ דאָקטאָר וועגן אירער אַ חלאת. די ידיעה האָט אונז דערפרייט און געשראָקן. דערפרייט האָט דאָס גיכע זען זיך מיט דער מאַמען און געשראָקן האָט די סיבה פון איר קומען. ווי די זאָג זאָל ניט האָבן געווען, זי איז געקומען און די דאָקטוירים האָבן געזאָגט, אַז זי וועט מוזן פֿאָרבליבן אין פּעטערבורג אַ צוויי־דריי חדשים און ערשט דאַן וועט מען קענען אורטיילן, צי די אָנגענומענע מיטלען זײַנען גוט. אַזוי אַרום איז מײַן זייער פרומע שוויגער פֿאַרבליבן מיט אונז אַ לענגערע צײַט בײַ אַ איז אונטערגעקומען דעם גאַנצן פּסוק „יברכך״. ווען נעמט מען בכלל שפּײַז און ספּעציעל כשרע פּסחדיקע שפּײַז פֿאַר מײַן פרומער שוויגער? ניט

נאָר האָב איך אין גאַנץ פּעטערבורג ניט געקענט קריגן עפּעס שפּיזן פאַר פּסח, נאָר אַפילו מײַן ברודער, אַ תּושב אין טיכווין, וואָס האָט ניט שטאַרק געליטן פון הונגער, האָט מיר בלויז געקענט פּאַרשלאָגן אַביסל גריקענע מעל אויף אויסצובאַקן פּלעצלעך. די לאַגע איז געווען אַ שווערע. איך האָב ניט געוואוסט, ווי אַזוי פון דער דאָזיקער לאַגע אַרויסצוקריכן.

פּלוצלינג איז מיר אײַנגעפאַלן אַ געדאַנק זיך וועגן מיט מײַן פּראָבלעם צו הרב מעדאַליע אין וויטעבסק. איך האָב גוט פאַרשטאַנען, אַז איך קען דעם ליבן יידן אַוועקשטעלן אין אַ פאַרלעגנהייט, וויל אויך אין וויטעבסק, קען מעגלעך זײַן, אַז עס איז קיין פּסחדיקע שפּיזן ניט בנמצא, אָבער... איך האָב אים אָנגעשריבן אַ בריוו, זיך אַנטשולדיקט פאַר מטריח זײַן אים מיטן ענין, וואָס איז אפשר גאָר ניט מעגלעך אויסצופירן און געבעטן אַרויסהעלפן מיר כאָטש מיט אַ פּאָר פונט מצה. איך אַליין וואָלט ווי עס איז אויסגעקומען מיט קאַרטאָפל, אָבער פאַר מײַן שוויגער וואָלט עס געווען אַ טראַגעדיע.

צי עס וועט פון מײַן בריוו עפּעס וואָס אַרויסקומען, בין איך ניט געווען זיכער, אָבער אויף אַן ענטפער האָב איך געוואַרט אומגעדולדיק. און אַז מען וואַרט, דערוואַרט מען זיך, זאָגט אַ פּאָלקס־וועָרטל. אין 8־10 טעג אַרום האָט עמעץ אָנגעקלונגען אין מײַן קיך־טיר און האָט געפרעגט, צי דאָ וואוינט „טאָוואַרישטש" עלקין. און אַז מען האָט געעפנט די טיר, איז אַרײַנגעגאַנגען אַ סאָלדאַט, אַ רויט־אַרמייער מיט אַ גרויסן פּאַק אין ביידע הענט און האָט געזאָגט:

— דער ראַבין פון וויטעבסק האָט געשיקט דאָס פּעקל פאַר אײַך, טאָוואַרישטש עלקין, אויף אײַער פּסח.

איך האָב דעם רויט־אַרמייער, דעם שליח מצווה, אויפגענומען בכּבוד גדול, האָב אים מכבד געווען מיט וואָס עס איז געווען אין שטוב פון עסן־זאָכן און האָב זיך געמוטמעט צום פונאַנדערפּאַקן דאָס פּעקל. געפּונען האָב איך דאָרט אַ פולן פּסח — מצה, מצה־מעל, צוקער, שמאַלץ און אַפילו אַ געשאָכטן און גערייניקטן אינדיק מיט אַ צייכן און אַ חתימה פון הרב מעדאַליע, אַז עס איז כשר לפּסח. איך בין ממש נשתּומם געוואָרן פון אַזאַ שיקונג. ווי אַזוי ער האָט עס אַלץ געקראָגן? וויפיל האָט ער באַדאַרפט אַרומזוכן און אַרומלויפן ביז ער האָט עס אַלץ געקראָגן און דאָס דאָרף דאָך קאָסטן אַ פאַרמעגן?!

דער סאָלדאַט האָט באַמערקט, אַז איך בין צופרידן און האָט צוגעזאָגט, אַז ער וועט וועגן דעם זאָגן דעם ראַבין. ער האָט אָפּגערוט אַביסל און האָט זיך געמוטמעט געזעגענען, ער דאַרף נאָך היינט פאָרן צוריק. אַז איך האָב אים דערלאָנגט עטלעכע רובל פאַר זײַן טרחה, האָט ער באַאַנקט, אָבער ער האָט עס ניט געמוטמעט, ווײַל דער ראַבין האָט פאַרזאָגט, ער זאָל ניט נעמען, און איז אַוועק.

אין פּעקל איז געלייגן אַ קליין בריוועלע, אין וועלכן הרב מעדאַליע בעט

מיך, אַז איך זאָל אים מוחל זײַן, וואָס ער קען מיר ניט שיקן אַלץ, וואָס ער וואָלט וועלן מיר שיקן. די צײַט איז איצט אַזאַ, אַז מען מוז זײַן אַ מסתפק במועט. און זאָל מיך ניט חידושן, וואָס ער שיקט עס דורך אַ גוי. ער מיינט, אַז דורך אַ גוי איז דער ענין זיכערער. לסוף ווינטשט ער מיר און מײַנע בני־בית אַ פריילעכן און כשרן פּסח.

די פרייד פון מײַנע בני־בית איז געווען אין לשער. איך האָב די געשיכטע צעטראָגן איבער פּעטערבורג און אַנשי שלומנו האָבן מיר שטאַרק מקנא געווען. אַפילו איך אַליין האָב זיך מקנא געווען ... איך האָב נאָטירלעך האַרציק באַדאַנקט הרב מעדאַליע פאַר דער מתנה.

דאָס איז געווען מײַן לעצטע באַגעגעניש מיט דעם גרויסן יידן און אויסערגעווײנטלעכן מענטשן הרב ר' שמריהו מעדאַליע. מער האָב איך ניט געהערט פון אים.

אין דעם קאָמוניסטישן זשורנאַל „בעזבאָזשניק", פון 21־סטן סעפּטעמבער 1938, געפינען מיר אײניקע ידיעות וועגן דעם וויטעבסקער רב שמריהו מעדאַליע.

דער דאָזיקער זשורנאַל דערציילט אונז, אַז אין מאָסקווע איז ליקווידירט געוואָרן אַ „יידישע קאָנטער־רעוואָלוציאָנערע גרופּע", וואָס בראש פון איר זײַנען געשטאַנען מיטגלידער פון דער מאָסקווער קאָרשול: דער רב מעדאַליע, אַ געוועזענער סוחר אורינסאָן, אַ געוועזענער פאַבריקאַנט בראָודע „און אַנדערע ענלעכע צו זיי קלעריקאַלע אויטאָריטעטן". די גרופּע איז באַשולדיקט געוואָרן אין „געפערלעכע פאַרבינדונגס: זיי האָבן אַרגאַניזירט בעקערײַען צו באַקן מצה. פאַר די מצות האָבן זיי אָפּגעלייזט מער ווי 100 טויזנט רובל. זיי האָבן נאָך פאַרקויפט שטעט אין שול, עליות א"א. די הכנסה האָבן זיי אויסגעגעבן אויף אויסצוהאַלטן „אַ גאַנצע נעץ אומלעגאַלע רעליגיעזע שולן און ישיבות". צווישן אַזעלכע ישיבות זײַנען געווען אין מאָסקווע. זיי האָבן אויך צעטיילט געלט צווישן אַרעמעלײַט.

וועגן דעם אורטייל, וואָס די טשעקאַ האָט אַרויסגעטראָגן, האָבן מיר ניט קיין ידיעות. אָבער מיר קענען זיך פאָרשטעלן דעם טראַגישן גורל פון הרב שמריהו מעדאַליע און די איבעריקע אַרעסטירטע.

איך בין זייער דאַנקבאַר די מענטשן, וואָס האָבן מיר געגעבן די מעגלעכקייט ווידער אַמאָל איבערצולעבן די געהויבענע שטימונגען פון מײַנע באַגעגענישן מיט הרב מעדאַליע מיט עטלעכע און פערציק יאָר צוריק.

א. בערנער

ד״ר גרינאַרי ברוק

(ביאָגראַפּיע)

צבי בן־יעקב ברוק, וואָס איז אין ברייטע קרייזן פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט באַקאַנט געווען אונטערן נאָמען גריגאָרי ברוק, איז געבוירן געווארן אין טשערניגאָוו אין 1869 בײַ אַן אינטעליגענטער משפּחה. וועז ער האָט נאָך געלערנט אין דער גימנאַזיע, איז ער שוין צוגעשטאַנען צו די חובבי ציון. אין 1893 האָט ברוק געענדיקט דעם מעדיצינישן פאַקולטעט פון קיעווער אוניווערסיטעט און דערנאָך פּראַקטיקירט אין פּאַרשיידענע שטעט. 4 יאָר, פון 1897 ביז 1900, האָט ער געלעבט אין האָמעל, מאָהילעווער גובערניע. דאָ אין האָמעל האָט זיך אָנגעהויבן זײַן אַקטיוויטעט געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט, באַזונדערס איז ער דאָ געווען אַקטיוו אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. די האָמלער ציוניסטן האָבן אים אויסגעקליבן פאַר אַ דעלעגאַט אויף דעם דריטן קאָנגרעס אין באַזעל (1899). אויף דעם קאָנגרעס איז ער אויסגעוויילט געווארן אין גרויסן אַקציאָנס־קאָמיטעט. אין דער זעלבער צײַט איז ד״ר ברוק געווען דער אָנפירער פון דער גאַנצער ציוניסטישער אַרבעט אין דרײַ גובערניעס: ווייטעבסקער, מאָהילעווער און מינסקער.

מיט ווייטעבסק האָט זיך ד״ר ברוק פאַרבונדן אין יאָר 1901, וועז מען האָט אים אויסגעוויילט פאַרן קאָנגרעס ראַבינער. פון יענער צײַט אָן ווערט ד״ר ברוק איינער פון די פּאָפולעַרסטע כּלל־טוער אין ווייטעבסק, ער האָט זיך באַטייליקט אין אַלע אַרטיקע געזעלשאַפטן. ס׳איז ניט געווען אין שטאָט כּמעט קיין אײַן געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציע, ווואו ד״ר ברוק זאָל ניט זײַן אָדער דער איניציאַטאָר אָדער איינער פון די איבערגעבנסטע טוער. ער איז געווען דער שטורמישסטער, דער אַקטיווסטער טוער פון דעם גאַנצן ישוב, און ווי אַ מענטש, ווי אַ דאָקטאָר, ווי אַ געזעלשאַפטלעכער עסקן איז ער בײַ אַלעמען באַליבט געווען. מען האָט ממש שטאָלצירט מיט אים — סײַ מיט זײַנע גרויסע פּאָליטיק, סײַ מיט זײַן מאַראַלישער אויפּפירונג. הגם ער איז שטאַרק פאַרנומען געווען מיט דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט אין ווייטעבסק, האָט ער פונדעסטוועגן ניט ווייניק צײַט אויך אָוועקגעגעבן פאַר דער ציוניסטישער באַוועגונג.

ד״ר גריגאָרי ברוק

אין 1901 האָט ד״ר ברוק אָנטייל גענומען אויף דער באַראַטונג פון די חובבי־ציון אין אָדעס. ווי אַ מיטגליד פון דעם אַקציאָנס־קאָמיטעט, האָט ד״ר ברוק געעפנט אין האַרבסט 1902 דעם צוזאַמענפאָר פון די רוסישע ציוניסטן אין מינסק, וואו ס׳האָבן זיך פאַרזאַמלט 526 דעלעגאַטן. די צענטראַלע פראַגע אויפן קאָנגרעס אין מינסק איז געווען די קולטור־אַרבעט. מיט די הויפט־רעפעראַטן זײַנען אַרויסגעטראָטן אַחד־העם און נחום סאָקאָלאָוו. עס האָבן זיך אויסגעבילדעט דרײַ פראַקציעס: די מזרחיסטן, די דעמאָקראַטישע פראַקציע (מיט ווייצמאַנען און מאָצקינען בראש) און די אַזוי גערופענע נייטראַלע, אין וועמענס נאָמען איז אויך אַרויסגעטראָטן ד״ר ברוק. אין ויטעבסק איז געווען גוט באַקאַנט ד״ר ברוקס שטעלונג צו דעם שפראַכן־קאַמף: אַן אָנהענגער פון העברעאיש, איז ד״ר ברוק שטענדיק געווען אַ פאַרערער און ליבהאָבער פון יידיש.

אויפן 6־טן קאָנגרעס אין באַזעל אין אויגוסט 1903, ווען ד״ר הערצל האָט אַרײַנגעטראָגן זײַן פאָרשלאָג וועגן אוגאַנדע, האָט דער פאָרשלאָג אַרויס־גערופן אַן אויסבראָך פון לײַדנשאַפטן. ווי ס׳איז באַקאַנט, האָט זיך דער קאָנ־גרעס צעטיילט אויף דרײַ גרופּעס: 295 זײַנען געווען „יאָ־זאָגער", 178 —

„ניין־זאָגער״ און 132 האָבן זיך אָפּגעהאַלטן פון שטימען. יעקב צינעמאַן אין זײַן בוך „די געשיכטע פון ציוניזם״ (פּאַריז, 1947־1949, זײַטן 531־532) באַשרײַבט די שטימונג אויפן קאָנגרעס: „אַן ערך 150 דעלעגאַטן מיט די רוסישע מיטגלידער פון אַקציאָנס־קאָמיטעט (ברוק א״א) האָבן זיך אויפגע־הויבן און זײַנען פּאַמעלעך אַרויס פון קאָנגרעס. אין די נעבן־זאָלן און קאָרי־דאָרן האָבן זיך אָפּגעשפּילט מוראדיקע סצענעס. די ניין־זאָגער זײַנען אַרום־געגאַנגען און געווײַנט, פּרויען האָבן געחלשט, מען האָט געפּילט, אַז די ‚הבוכים׳ לעבן איבער אַ טיפן טרויער און טראַגעדיע״. ד״ר ברוק האָט זייער שאַרף איבערגעלעבט די דאָזיקע צײַט אין ציוניזם.

אויף דער באַראַטונג אין כאַרקאָוו, וואָס איז פּאָרגעקומען אין אָקטאָבער 1903, האָט ד״ר ברוק אָנטייל גענומען אין דעם פּראָטעסט קעגן דעם אוגאַנדע־פּאָרשלאָג, ווי אויך קעגן ד״ר הערצלען. די מערהייט פון די רוסישע ציוניסטן האָט געהערט צו די „הבוכים״.

צו יענער צײַט האָט זיך פאַרשאַרפט די פּאָליטישע לאָגע אין רוסלאַנד, און ד״ר גריגאָרי ברוק איז אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין דער באַפרײַאונגס־באָוועגונג. ער איז געוואָרן אַ מיטגליד פון דעם פאַרבאַנד „באַפרײַאונג״, וואָס איז געשאַפן געוואָרן פון די זעמסקע טוער און ראַדיקאַלע אינטעליגענטן אין רוסלאַנד. די פּאָגראָמען אין קישענעוו און האָמעל האָבן אָן ספק סטימולירט ד״ר ברוקס פּאָליטישע אַקטיוויטעט. נאָכן האָמלער פּאָגראָם, וואָס האָט באַ־זונדערס אויפגעטרייסלט ברוקן, איז ער אַהין אַוועקגעפּאָרן און זיך דאָרט ספּעציעל אינטערעסירט מיט דער פראַגע פון יידישער זעלבסטשוץ. די ווי־טערדיקע אַנטוויקלונג פון פּאָליטישן לעבן: די רוסיש־יאַפּאַנישע מלחמה, דער אַטענטאַט אויף פּלעווען, דער „פּאָליטישער פּרילינג״ פון סוויאַטאָפּאָלק־מירסקי אין 1904 און דערנאָך די רעוואָלוציע פון 1905 — די אַלע גע־שענישן האָבן ניט געלאָזט צו רו דעם סענסיטיוון געזעלשאַפּטלעכן טוער. ד״ר ברוק איז ניט געווען קיין רעוואָלוציאָנער און האָט אויך קיינמאָל ניט געהערט צו קיין שום סאָציאַליסטישער ריכטונג. ער איז געווען אַ דעמאָקראַט פון ליבעראַלן שניט. אין 1905, וועו ס׳האָט זיך געגרינדעט די קאַדעטישע פּאַר־טיי, האָט זיך ד״ר ברוק אין איר אָנגעשלאָסן. אין דעם זעלבן יאָר האָט ד״ר ברוק צוזאַמען מיט אַ. וואָלקאָוויטשן א״א געגרינדעט אין וויטעבסק אַ ליבע־ראַלע צײַטונג אויף רוסיש „וויטעבסקי גאָלאָס״, וואָס האָט געהאַט אַ געוויסן דערפאָלג.

אין משך פון די רעוואָלוציאָנערע יאָרן (1905־1906) איז ד״ר ברוק אַרײַנגעצויגן געווען אויך אין די יידישע פּאָליטישע ענינים. אויפן סדר־היום איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן די פראָגע וועגן דעם קאַמף פאַר גלײַכבאַרעכ־טיקונג פון יידישן פּאָלק אין רוסלאַנד. מען האָט געהאָפט און געגלויבט, אַז עס הויבט זיך אָן אין רוסלאַנד אַ נײַע תּקופה אויך פאַר יידן. די כוואָליע פון די אָקטאָבער־פּאָגראָמען פון 1905 האָט בײַ אַ סך יידישע פּאָליטיקער, באַזונ־

דערס אין די ציוניסטישע קרײַזן, אַרויסגערופן אַן אַנטוישונג. ד״ר ברוק איז געבליבן צווישן די „אָפּטימיסטן״. ער איז געווען אַן אַקטיווער מיטגליד אין דעם „פאַרבאַנד פאַר דערגרייכונג פון יידישער גלײַכבאַרעכטיקונג״ און אַקטיוו זיך באַטייליקט אין די צוזאַמענפאָרן פון די „דערגרייכער״ אין ווילנע אין 1905־1906. אין דער זעלבער צײַט איז ד״ר ברוק אויך געווען אַקטיוו בײַ די קאַדעטן.

אין פרילינג 1906, בעת ס׳זײַנען פאָרגעקומען די וואַלן אין דער ערשטער גאָסודאַרסטוועלנער דומע, איז ד״ר ברוק אויסגעווײלט געוואָרן פאַר אַ דעפוטאַט. אין דעם ערשטן רוסישן פאַרלאַמענט זײַנען אינגאַנצן געווען 12 יידן־דעפוטאַטן, און 10 פון זיי זײַנען אַרײַנגעטראָטן אין דער קאַדעטישער פראַקציע פון דער גאָסודאַרסטוועלנער דומע. ציוניסטישע קרײַזן זײַנען געווען קעגן דעם, אַז די יידן־דעפוטאַטן זאָלן זיך צו פיל מישן אין דער אַלגעמיין־רוסישער פאָליטיק און זאָלן אַרײַנטרעטן אין אַלגעמיינע פאָליטישע פאַרטייען. ד״ר ברוק איז געשטאַנען אויף אַן אַנדער שטאַנדפונקט. ער איז געווען איבער־צײַגט, אַז דער גורל פון די יידן איז ענג פאַרבונדן מיטן גורל פון רוסלאַנד, דערבײַ האָט ער געהאַלטן, אַז די יידן דאַרפן זיך אויך אינטערעסירן מיט רוסישע פאָליטישע פראָבלעמען. וועגן די חילוקי־דעות צווישן ד״ר ברוקן און די ציוניסטן שרײַבט די „רוסיש־יידישע ענציקלאָפּעדיע״ (באַנד V, זײַט 37), אַז „ער איז אַרויסגעטראָטן פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע (ניט אָפּזאָגנדיק זיך זיך פון דעם ציוניסטישן אידעאַל), וויַל ער האָט ניט מסכים געווען מיט דעם הערשנדיקן געדאַנק, אַז ציוניסטן דאַרפן אַרויסטרעטן ווי אַ זעלבסטשטענדיקע פאַרטיי וועגן אַלע פראַגן פון יידישן לעבן״.

וועגן די צאַרישע רעגירונג האָט צעטריבן די דומע, האָט ד״ר ברוק אינאיינעם מיט דער גרעסטער מערהייט דעפוטאַטן אונטערגעחתמעט דעם פראָטעסט־אויפרוף צו דער באָפעלקערונג. פאַר דעם אויפרוף זײַנען די אַלע דעפוטאַטן, וואָס האָבן אים אונטערגעשריבן, פאַרמשפט געוואָרן אויף דרײַ חדשים תפיסה. ד״ר גריגאָרי ברוק, ווי די איבעריקע פאַרמשפטע, האָט ניט געטאָרט פון דעמאָלט אָן פאַרנעמען קיין שום פאָליטישן און געזעלשאַפטלעכן פּאָסטן. זיי האָבן שוין אויך ניט געטאָרט אויסגעקליבן ווערן אין דער דומע. ד״ר ברוק האָט שוין ניט געקענט פאַרנעמען אין ווּיטעבסק זײַן אַמט פון ראַבינער. וועגן ער איז באַפרײַט געוואָרן פון דער תפיסה, האָט ער זיך אומגעקערט צוריק קיין ווּיטעבסק און זיך ווידער אָנגעהויבן צו פאַרנעמען מיט מעדיצינישער פראַקטיק.

קיין חילוקי־דעות צווישן אים און די ציוניסטן, ווי ס׳ווײַזט אויס, זײַנען שוין דעמאָלט ניט געווען און ער איז ווידער געוואָרן דער ראש פון דער ציוניסטישער באָוועגונג אין ווּיטעבסק. ער איז אויסגעווײלט געוואָרן פאַר אַ דעלעגאַט אויף דעם 8־טן ציוניסטישן קאָנגרעס (האָאַג, 1907) און אויף דעם 10־טן קאָנגרעס (באַזעל, 1911). אין די יאָרן ערב דער ערשטער וועלט־

מלחמה איז ד״ר ברוק געווען איינער פון די זײַלן פון דער יידישער געזעל־שאַפטלעכער אַרבעט אין וויטעבסק — דער פאָרזיצער פון דער ליטעראַרישער געזעלשאַפט, דער פאָרזיצער פון דער געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט״ א״א. פון סאָמע אָנהויב אָן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געווען מאָבי־ליזירט אין דער אַרמיי און מען האָט אים אַוועקגעשיקט אויפן מלחמה־פראָנט. צוליב דער מלחמה, קען מען זאָגן, האָט זיך פאַקטיש איבערגעריסן זײַן געזעלשאַפטלעכע און פּאָליטישע אַרבעט. אין דער קורצער צײַט פון דער פעברואַר־רעוואָלוציע איז ד״ר ברוק אויסגעווײַלט געווארן פאַר אַ ראַטמאַן פון דער דעמאָקראַטישער שטאָט־דומע. אָבער אינגיכן איז אויסגעבראָכן די אָקטאָבער־רעוואָלוציע און ד״ר ברוק האָט געמוזט פאַרלאָזן וויטעבסק.

ס׳זײַנען דאָ זייער וויניק ידיעות וועגן די שפּעטערדיקע יאָרן פון זײַן לעבן. אין בירגער־קריג האָט דער גורל אים פאַרוואָרפן קיין קרים. פון דאָרטן האָט זיך אים אײַנגעגעבן אַוועקצופאָרן קיין ארץ־ישראל. ד״ר ברוק האָט הפּנים ניט געפונען אין ארץ־ישראל פאַר זיך קיין באַשטענדיקע היים נאָך די אַלע יסורים פון מלחמה, רעוואָלוציע און בירגער־קריג אין רוסלאַנד. ער האָט אויך אין ארץ־ישראל, ווי ס׳ווײַזט אויס, ניט געקענט פאַרנעמען אַזאַ געזעלשאַפטלעכע פּאָזיציע, וואָס זאָל אים געבן די מעגלעכקייט ווײַטער צו זײַן אַקטיוו אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. די לעצטע ידיעות וועגן ד״ר ברוקן געפינען מיר אין דעם באַריכט פון דעם 12־טן ציוניסטישן קאָנגרעס אין קאַרלסבאַד, וואָס איז פאָרגעקומען אין סעפּטעמבער 1921 (דאָס איז געווען דער ערשטער קאָנגרעס נאָך דער מלחמה). ד״ר ברוק איז געקומען קיין קאַרלסבאַד פון ארץ־ישראל און געריידט דאָרטן אין נאָמען פון די „אַלטע הערצליאַנער״. אין דער שוין פריער ציטירטער „געשיכטע פון ציוניזם״ פון י. צינעמאַן געפינען מיר אַ פּאָר שורות וועגן ברוקן: „ד״ר צבי ברוק (ארץ ישראל) שילדערט מיט ביטערע וועדטער דעם שווערן מצב פון ישוב — סײַ אין פּאָליטישער, סײַ אין ווירטשאַפטלעכער הינזיכט״ (בי וו, ז׳ 353).

די לעצטע צוויי יאָר פון זײַן לעבן האָט ד״ר ברוק געלעבט אין בערלין, געלעבט איינזאַם, אָפּגעריסן פון זײַן נאַטירלעכער סביבה, פון ציוניסטישער אָדער אַנדערער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. זומער 1923 איז ער קראַנק גע־ווארן. אין יוני 1923 האָט גריגאַרי ברוק אין אַ שפּיטאָל אין עלטער פון 54 יאָר אויסגעהויכט זײַן לעצטן אָטעם. די לוויה האָט דורכגעפירט די ציוניס־טישע אַרגאַניזאַציע פון בערלין. אויפן בית־עולם פון דער דאָרטיקער גע־מיינדע האָט ד״ר ברוק געפונען זײַן אייביקע רו.

גריגאָרי אַראָנסאָן

מיינע באַגעגנישן מיט ד״ר נ. י. ברוק

I

ס׳איז שוין כּמעט פאַרגעסן געוואָרן דער נאָמען פון איינעם פון די אַקטיוויסטע טוער פונם ציוניזם אין פאַר־רעוואָלוציאָנערן רוסלאַנד, פון אייַ־נעם פון די פאָפולערסטע יידישע עסקנים אין דעם געוועזענעם תּחום המושב, און דערצו נאָך פון אַ מענטשן, וואָס איז אין די ערשטע יאָרן פון פאָליטישן ציוניזם געווען אין רוסלאַנד איינער פון די אַמבאַסאַדאָרן פון ד״ר הערצל. איך האָב אין זינען ד״ר גריגאָרי ברוק.

אפשר פאַר מיר, אַ בונדיסט, וואָס האָט קיינמאָל נישט געהאַט קיין שייכות צום ציוניזם, פאָסט זיך נישט צו קריכן אין אַ פרעמדן גאָרטן. אָבער ס׳זייַנען פאַראַן סיבות, וואָס שטויסן מיך נעמען די פּען אין האַנט אַרייַן און זאָגן אַ פאָר ווערטער וועגן ד״ר ברוק. איך וואָלט דאָס באַדאַרפט טון שוין צוליב דעם אַליין, וואָס אונז האָבן אין משך פון יאָרן פאַרבונדן פערזענלעכע פרייַנדלעכע באַציאונגען.

ד״ר ברוקס מאָראַלישער פּרצוף האָט אים געשאָפן פרייַנד אומעטום, אַפילו אין פאַרשיידענע קעגנערישע קרייַזן. דאָס האָט אַרויסגערופן פאַר אים די גרעסטע אָנערקענונג, פאָפולערקייט און ליבע אין די ברייטסטע שיכטן פון די יידישע פאָלקס־מענטשן אין צפון־מערבדיקן ראַיאָן פון רוסלאַנד, וואו ד״ר ברוק איז געווען אַקטיוו.

אין מיינע קינדער־יאָרן, ווען מיר איז אויסגעקומען צו באַגעגענען ד״ר ברוקן, האָב איך זיך דערצויגן אין אַ ציוניסטישער אָטמאָספער. מיין פּעטער, דער דעמאָלט באַקאַנטער יידיש־העברעאיש־רוסישער שרייַבער מרדכי בן הלל הכּהן (אייגער פון די ערשטע רוסישע ציוניסטן), איז שטענדיק געווען אַרום־געריגלט מיט פירנדיקע ציוניסטישע קעפּ: אין די זומער־חדשים אויף זיין דאַטשע „טשענקי״ (לעבן האָמעל) האָט שטענדיק פאַרבראַכט אחד־העם (וואָס מיט אים איז שפּעטער אונזער משפּחה אַרייַנגעטראָטן אין קרובישע פאַר־בינדונגען); מיין העברעאישער לערער איז געווען הלל צייטלין, וואָס האָט דעמאָלט געמאַכט זייַנע ערשטע ליטעראַרישע טריט טאָקע אין אחד־העמס „השלוח״, און דערווייל געצויגן זיין מאָגערע חיונה פון קנעלן מיט קינדער

פון האָמלער בעלי־בתים; פאַרשיידענע יונגע טאַלאַנטן פון דער העברעאישער ליטעראַטור — צווישן זיי אויך ברענער און שאָפמאַן — פלעגן אָפט קומען צו מײַן פּעטער. אָט דאָס איז געווען דער ציוניסטישער קרײַז אין האָמעל אין יענער צײַט.

אין דער אַרטיקער געזעלשאַפט האָבן דעמאָלט פאַרנומען די וויכטיקסטע פּאָסטנס צווישן ברידער ברוק, צוויי דאָקטוירים־אָקוליסטן. דער עלטערער ברו־דער, אַבראָם, איז נאָענט געשטאַנען צו די סאָציאַליסטן, כאָטש ער האָט קיינ־מאָל נישט געהערט צו אַ וואָסערער ס׳איז פאַרטיי, דער יינגערער — גריגאָרי — איז געווען דער אָנערקענטער פירער פון די האָמלער ציוניסטן. אַ יונגער, אַ טעמפּעראַמענטפולער, מיט אַ חסידישן, בונטאַרישן, פאַנאַטישן ברען, מיט דער שטענדיקער גרייטקייט „צו שווימען קעגן דעם שטראָם״, מיט אַ רעד־נעריש טאַלאַנט, מיט גוטע אייראָפּעאישע מאַנערן, האָט ד״ר גריגאָרי ברוק געגלאַנצט און געריבט די געזעלשאַפט, און מער פון אַלעמען אימפּאָנירט אונז קינדער.

די ביידע ברידער האָבן פאַרקערפּערט די בעסטע טראַדיציעס, וואָס אין רוסלאַנד זײַנען זיי געווען פאַרבונדן מיט דעם טיפּ „זעמסקער דאָקטאָר״. דאָס איז דאָך געווען אַ טיפּ פון אַ מעדיקער, וואָס האָט געהאַט אײַן לײַדנשאַפט — די אינטערעסן פון כלל, און אײַן געדאַנק — „אָפּצוצאָלן זײַן חוב״ דעם לײַדנדיקן פאָלק, אויף וועמעס חשבון ער האָט באַקומען זײַן בילדונג און זײַנע פריווילעגיעס. אַזעלכע מענטשן זײַנען געווען די דאָקטוירים ברוק. דער יינגערער, גריגאָרי, איז געווען אַקטיוויסט, ענערגישער, שטורמישער פון דעם עלטערן. פאַר זײַן אידייע — דעם ציוניזם — איז ער גרייט געווען אָפּצוגעבן זײַן לעבן. מיט זײַן איבערגעגעבנקייט צום ציוניזם האָט ער זיך דערוואָרבן אָנהענגער בײַ דער גאַנצער יידישער באָפעלקערונג, באַזונדערס בײַ דער יוגנט. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די פּיצערלעכע, גראַנדיעזע פאַרזאַמלונג אין האָמעל, וועו עס זײַנען געקומען צוריק פונם ציוניסטישן קאָנגרעס די דעלעגאַטן. עס איז געווען עפּעס אַ געמיש פון תּפילה און פּא־ליטיק. די לשון־קודשדיקע טענער פון דער רעדע, וואָס מרדכי בן הלל האָט געהאַלטן, קלינגען נאָך הײַנט אין מײַנע אויערן, ווי ד״ר ברוקס פאַטעטישע רעדע, וואָס האָט אויפגערודערט דעם פילקעפּיקן עולם...

גריגאָרי ברוק איז אין דער דאָזיקער צײַט, אויפן גרענעץ פון צוויי יאָרהונדערטער, געווען אייגנער פון די וואָרטפּירער פון פאָליטישן ציוניזם. ער איז געווען אַ מיטגליד פון אַקציאָנס־קאָמיטעט, איינער פון די ערשטע רוסישע יידן, וואָס זײַנען צוגעשטאַנען צו ד״ר הערצל. ער איז באַשטימט געווען פאַרן באָפולמעכטיקטן אין ווײַסרוסלאַנד, אָנגעפירט מיט דער ציוניסטישער אַרבעט דאָרטן, אַרומגערײַזט איבער די יידישע שטעט און שטעטלעך, גע־פירט פּראָפּאַגאַנדע אין די שולן און אויף האַלב־לעגאַלע פאַרזאַמלונגען און אָנטייל גענומען אין צענטראַלע ציוניסטישע צוזאַמענפאָרן און באַראַטונגען.

וועז ד״ר הערצל האָט אין 1903 געמאַכט זײַן ריזיקאַלישע רײַזע צו דעם צורר היהודים, צום צאַרישן מיניסטער פאָן־פלעווע, כדי צו געפינען די שטיצע פון דער פּעטערבורגער רעגירונג פאַר די דיפּלאָמאַטישע פלענער פון ציוניזם. איז ד״ר ברוק געווען איינער פון זײַנע „וועגווײַזער״ און באַגלייטער (וועגן דעם דערציילט ד״ר הערצל אין זײַנע טאָג־ביכער). ס׳איז מיר שווער צו גלויבן, אַז ד״ר ברוק האָט מסכים געווען מיט ד״ר הערצלס פּאָליטיק אין יענער צײַט, ספּעציעל נאָך דעם קישענעווער פּאָגראָם. איך קען זיך נאָר פאָרשטעלן, אַז ברוק האָט, אַזוי צו זאָגן, געשפּילט דעם „איבערגעגעבענעם סאָלדאַט״ פון דער באַווענונג. ער האָט טיף באַהאַלטן אין זיך זײַנע ספקות און נאָך נישט באַווײַזן זײַנע בונטאַרישע נעגל.

אין 1901 איז ד״ר ברוק אויסגעקליבן געווארן פאַרן קאָנגרעס אין וויטעבסק. אין אייניקע שטעט האָט זיך דעמאָלט אײַנגעגעבן צו דער־שלאָגן, אַז דעם דאָזיקן פּאָסטן זאָלן פאַרנעמען ניט „טשינאָווניקעס״, וואָס זײַנען געטרײַ און לאָיאַל דער אַדמיניסטראַציע, נאָר אמתע געזעלשאַפטלעכע טוער. און אַז ברוק איז טאַקע געווען אַ מענטש, וואָס פאַרמאָגט די פולע אָנערקענונג פון דער באַפעלקערונג און באַזונדערס פון דעם וויטעבסקער יידישן ישוב — דאָס ווערט באַווײַזן פון דעם פאַקט, וואָס ער איז אין אַפּריל 1906 אויסגעקליבן געווארן אין דעם ערשטן רוסישן פאַרלאַמענט, אין דער גאָסודאַרסטוועגער דומע. צום ערשטן מאָל אין דער רוסישער געשיכטע האָבן אָלע פעלקער, צווישן זיי אויך די יידן, באַקומען די מעגלעכקייט אויסצו־קלײַבן די „בעסטע מענטשן״ אין פאַרלאַמענט. צווישן די דאָזיקע מענטשן האָט זיך געפונען ד״ר גריגאָרי ברוק.

ס׳איז באַקאַנט, אַז נאָך דעם צעטרײַבן די ערשטע דומע, האָבן זיך די דעפוטאַטן פאַרזאַמלט אין וויבאָרג (פינלאַנד) און אַרויסגעלאָזט אַ רעוואָלו־ציאָנערן אויפרוף. פאַר דעם דאָזיקן אַקט זײַנען זיי געשטעלט געווארן פאַרן צאַרישן געריכט, פאַראורטיילט געווארן צו תּפיסה און פאַרלוירן אויף שטענ־דיק די רעכט צו ווערן אויסגעקליבן אין פאַרלאַמענט. דאָס איז אויך געווען ד״ר ברוקס גורל. מיר ווילט זיך דאָ אגב באַטאָנען, אַז ד״ר ברוק, דער ציוניסט, האָט געזומען אַן אָקטיוון אַנטייל אין די פּראָגן פון דער רוסישער פאָליטיק און איז אַרײַן אין דער קאַדעטישער דומע־פראַקציע (אין דער פראַקציע פון דער ליבעראַלער פאַרטיי ק. ד., מיט וועלכער עס האָט אָנגעפירט דער פּראָפ. מיליוקאָוו). ברוק איז נאָך פאַר דער רעוואָלוציע געווען אַ מיטגליד פון דער אומלעגאַלער גרופּע „באַפריאונג״. דאָס האָט אַרויסגערופן געוויסע פאַר־וואורפן קעגן ברוקן אין די ציוניסטישע קרײַזן.

באַלד נאָך דעם פונאַנדערטרײַבן די ערשטע דומע, איז מיר אויסגעקומען צו זײַן אויף אַן אײַגנאַרטיקער פאַרזאַמלונג אין שוין פריער דערמאָנטן זומער־אָרט לעבן האָמעל. איך בין דעמאָלט באַפריידיגט געווארן פון דער תּפיסה און געקומען זיך אָפּרופן אויף אַ קורצער צײַט צו מרדכי בן הלל הכהן. אין יענע

טעג האָב איך זיך דאָרטן געטראָפן אויף אַ טשיקאַוואָער פאַרזאַמלונג מיט ברוקן. דער פאָרזיצער פון דער פאַרזאַמלונג איז געווען אַחד־העם. צווישן די, וואָס האָבן אָנטייל גענומען אין דער דעבאַטע, געדענק איך שמעון דובנאָוון און אַן 18־יאָריקן „סיימאָוועץ" שאול כהן (דער יינגסטער ברודער פון בונדיסט ווירגילי־כהן). דעם הויפט־פאַרטרעג האָט געהאַלטן ד״ר ברוק, וואָס איז מסתמא ספּעציעל געקומען פון וויטעבסק אויסצוטענהן זיך סײַ מיט אַחד־העמען, סײַ מיט זײַנע אַלטע פרײַנד — די האָמלער ציוניסטן. די טעמע פון ברוקס פאַרטרעג איז געווען — דער באַריכט וועגן דער טעטיקייט פון דער יידישער גרופּע אין דער ערשטער דומע. איך דערמאָן זיך, אַז אַחד־העם איז אַרויסגעטראָטן אין אַ רואיקער פאָרם, אָבער זייער שאַרף אין אינהאַלט, קעגן דער פירונג פון די יידישע דעפוטאַטן, וואָס האָבן צופיל זיך געמישט — „צום שאָדן פון די יידן" — אין דער אַלגעמיינער רוסישער פּאָליטיק און האָבן אַזוי אַרום פאַרנאַכלעסיקט זייערע התחײַבותן צום יידישן פאָלק. באַזונדערס האָט אַחד־העם באַשולדיקט ד״ר ברוקן, הלמאי ער האָט פאַרגעסן זײַנע ציוניסטישע פליכטן און אַקטיוו מיטגעאַרבעט מיט די רוסישע קאָדעטן, וואָס ווי אַ ייד האָט ער עס נישט געדאַרפט טון. ד״ר ברוק האָט נישט אַרויס־געווייזן קיין שום גרייטקייט צו שלאָגן זיך על חטא און איז נישט געבליבן שולדיק קיין ענטפער.

II

צו דער צײַט פון ביילישעס פּראָצעס אין טיפּן האַרבסט 1913 בין איך געקומען קיין וויטעבסק און דאָרטןווידער זיך געטראָפן מיט ברוקן. אונזער באַגעגעניש האָט זיך באַלד פאַרוואַנדלט אין אַן אמתער פרײַנדשאַפט. דאָס, וואָס מיר זײַנען געווען מענטשן פון פאַרשיידענע פּאַרטייען, האָט ניט גע־שטערט אונזער פרײַנדשאַפט. אפשר איז דאָס געווען דערפאַר, ווײַל ד״ר ברוק איז געווען אַן אויפריכטיק־דעמאָקראַטישער, אַ פאָלקסטימלעכער מענטש און צווישן די ציוניסטן האָט ער געהערט צו די יידישיסטן. אַ יידישיסטישער ציוניסט איז שטענדיק געווען עפּעס אַנדערש, ווי די ציוניסטן פון דעם אָרטאָ־דאָקסאַל־העברעאישן שניט.

מיר, בונדיסטן, סאָציאַליסטן, יידישיסטן, האָבן טאָקע צוזאַמען מיט ד״ר ברוקן געאַרבעט כּמעט אַן שטערונגען אין דער וויטעבסקער ליטעראַרישער געזעלשאַפט, געגרינדעט צוזאַמען די געזעלשאַפט „הילף דורך אַרבעט", האָבן אַנגעהויבן רעאָרגאַניזירן אויף דעמאָקראַטישע יסודות די אומלעגאַלע יידישע קהילה — דעם וועד. ד״ר ברוק איז געווען איינער פון די זײַלן פון דער יידישער אַרבעט אין שטאָט.

אין דער זעלבער צײַט האָט ער נישט איבערגעריסן זײַנע נאָענטע פאַר־בינדונגען מיט דער ליבעראַלער באַוועגונג, אָפט באַזוכט פעטערבורג, געזען זיך מיט די פירער פון דער פּאָליטישער אָפּאָזיציע, און איבערגעגעבן אונז

זייערע שטימונגען און מיינונגען. דעמאָלט האָט זיך אין וויטעבסק געגרינדעט אַ פערמאָגנטע באַראַטונג פון די פאָרשטייער פון פאָרשיידענע פּאָליטישע גרופּירונגען. צום באַדויערן, איז ד״ר ברוק געווען מיט אונז נאָר אַ קורצע צייט. די מלחמה האָט איבערגעהאָקט זיין קאָלירפולע געזעלשאַפטלעכע אַר־ בעט: ער איז געווען מאָביליזירט אין דער אַרמיי און מען האָט אים אַוועק־ געשיקט אויפן פראָנט.

בכלל האָט ד״ר ברוק אין דער מלחמה־צייט ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט זיך צו פאַרנעמען מיט יידישער געזעלשאַפטלעכער אָדער מיט פּאָליטישער אַרבעט. אויף אַ טאָג־צוויי, געדענק איך, האָט ער זיך באַוויזן אין וויטעבסק, באַזונדערס אין די שרעקלעכע טעג, וואָס זיינען דעמאָלט געקומען פאַר די יידן. לכבוד זיין קומען האָבן מיר גערופן אַ זיצונג. ס׳איז געווען אַ יום־טוב צו טרעפן זיך מיט אים. אָבער דער יום־טוב איז פאַרבײַ, און ווידער זיינען פאַר די כּלל־טוער געשטאַנען די פראָגן וועגן די פּליטים, אַנטיסעמיטישן דרוק אין דער אַרמיי, וועגן פאַרשיידענע גזירות אויף יידן, מיט וועלכע עס איז געווען פול די געשיכטע פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אין רוסלאַנד. און ד״ר ברוק האָט אונז שטאַרק געפעלט.

איך דערמאָן זיך עטלעכע אונזערע באַגעגענישן אין 1917. ד״ר ברוק איז געווען זייער פּעסימיסטיש געשטימט בנוגע די פּערספּעקטיוון פון דער דעמאָקראַטישער רעוואָלוציע. איך האָב עטלעכע מאָל געפרואווט זיך דורכריידן מיט ברוקן וועגן די פּאָליטישע געשעענישן, נאָר ער האָט זיך דער עיקר אינ־ טערעסירט מיט אין אינציקער פראַגע — צו שאַפן אַ יידישע זעלבסטשוץ קעגן אַ מעגלעכן פּאָגראָם! איך האָב געהערט, אַז ד״ר ברוק האָט זיין גאַנצע צייט נאָך דער דעמאָביליזאַציע געווידמעט די ציוניסטישע קרײַזן. דאָרט האָט מען מסתמא נאָך מיט אַ פּאָר חדשים פאַר דער אָקטאָבער־איבערקערעניש פאַרלוירן די האָפענונג אויף דער רוסישער דעמאָקראַטיע און אומגעקערט זיך צו די ציוניסטישע פּלענער און האָפענונגען. נאָך דער באַלפור־דעקלאַראַציע האָט זיך די דאָזיקע טענדענץ נאָך מער פאַרשטאַרקט.

צום לעצטן מאָל האָבן מיר זיך געטראָפן „נאָך אַלעמען״: אין יאָר 1922, אין פּאָליטישער עמיגראַציע, אין בערלין. כ׳האָב זיך דערוואוסט, אַז אין צייט פון בירגער־קריג איז ד״ר ברוק געווען אין דרום־רוסלאַנד, דערנאָך אין קרים. פון דאָרטן איז ער אַוועק קיין ארץ־ישראל, געלעבט דאָרטן אַ פּאָר יאָר — און פלוצלינג פאַרלאָזן דאָס לאַנד. פאַרוואָס? ס׳איז געווען ניט קלאָר. וואָס האָט ניט צופרידנגעשטעלט דעם וועטעראַן פון ציוניזם?

אין בערלין האָבן מיר אָנגעהויבן ווידער צו ציען דעם פאָדעם פון אונ־ זער אַלטער פרײַנדשאַפט. ד״ר ברוק איז געווען איינזאַם. ער האָט ניט געהאַט קיין דירעקטע שייכות צו וועלכער ס׳איז פון די צענטראַלע יידישע אָרגאַני־ זאַציעס אין בערלין. אויף וויפיל איך האָב פאַרשטאַנען, איז ער געווען ווײַט פון דער קאָנקרעטער ציוניסטישער טעטיקייט. ער האָט געוויס געהאַט פיל

פרײַנד און באַקאַנטע אַרום און אַרום, אָבער ער האָט זיי אויסגעמיטן און זייער זעלטן מיט זיי זיך באַגעגנט. ברוק האָט זיך געפילט אויף אַזוי פיל איינזאַם, אַז ער האָט שטענדיק געוואָלט וויסן, אין וועלכער בערלינער קאַפּע קומט פאַר אונזער רעגולערע פֿאַרטיי־זיצונג, פלעגט קומען אַהין אין קאַפּע, געדולדיק געוואַרט, ווען די זיצונג וועט זיך ענדיקן, כדי מיר זאָלן קענען פֿאַרברענגען אַ שעה־צוויי.

ער האָט זיך געפילט קראַנק. זײַן מאַטעריעלע לאַגע איז אויך געווען ניט גאָר קיין גוטע און וועגן דעם האָט ער מיט מיר אָפֿן גערעדט. זײַן „פֿאַרמעגן״ איז באַשטאַנען פון 25 ענגלישע פונט און פון אַ האַלבאַנד — דאָס אינצאָמיקע אָנדענק פון זיין מוטער. אַמאָל איז ד״ר ברוק אַריין צו אַ יואוועליר און גע־וואָלט וויסן, וויפֿיל ס׳איז ווערט דער דאָזיקער גאָלדענער האַלזבאַנד מיט זײַנע דימענטן און בריליאַנטן. ער האָט געמוזט לאָזן אין געשעפט אויף אַ טאָג־צוויי דעם דאָזיקן האַלזבאַנד און נאָך דעם געווען זייער אַנטוישט, ווען דער יואוועליר האָט אָנגעבאָטן פֿאַר דעם אַ לעכערלעכע סומע געלט. ד״ר ברוק האָט געהאַלטן, אַז מען האָט אים אָפּגענאַרט און פֿאַרביטן אין האַלזבאַנד די טײַערע שטיינער אויף גלעזלעך...

דעמאָלט האָט ער אָנגעשריבן בריוו צו עטלעכע אַלטע חברים זײַנע, און די ענטפֿערס, וואָס ער האָט פון זיי באַקומען, האָט ער מיר באַווײַזן: זיי זײַנען געווען ענלעך איינער צום אַנדערן. און איך געדענק זייער גוט זייער פֿאַרם און אינהאַלט: „ליבער גרישע — האָבן די אַלטע חברים געשריבן — מיר וואונדערן זיך זייער פון דעם אומרואיקן טאָן פון דײַנע בריוו. מיר אַלע וועלן טון אַלץ, וואָס איז נאָר מעגלעך, כדי צו שאַפֿן פאַר דיר אַ פֿאַזיציע, וואָס פֿאַסט פאַר דײַן באַגאַבונג און דײַנע פֿאַרדינסטן. דו דאַרפֿסט וועגן דעם גאָרנישט זאָרגן. צום באַדויערן אָבער ביסטו געקומען אַביסל צו שפּעט, ווען די וויכטיקסטע פונקציעס זײַנען שוין פֿאַרטיילט, און די באַפולמעכטיקטע פון אונזערע אַרגאַניזאַציעס אין בערלין, פֿאַריז, לאָנדאָן, קאָנסטאַנטינאָפּאָל זײַנען שוין באַשטימט. דו פֿאַרשטייסט דאָך, אַז דו קענסט נישט פֿאַרנעמען אַ צווייט־ראַנגיקן פּאָסטן. דאָס איז פֿשוט אויסגעשלאָסן. דאַרף מען האָבן געדולד״... דאָס איז געווען דער ניט צווײדײַטיקער זין פון די בריוו. ער האָט דאָס אויס־געטײַטשט, אַז ער איז געוואָרן אַן „איבעריקער מענטש״.

בײַ אים האָט זיך געשאָפן אַ שטימונג, אַז אַלץ איז פֿאַרשפּילט. ער איז געווען מיט מיר זייער אײַנגעהאַלטן און כמעט גאָרנישט מיר ניט דערצײַלט וועגן די געדאַנקען, וואָס האָבן געפֿרעסן זײַן נשמה: איך בין דאָך געווען אַ פרעמדער, אַ קעגנער. אַמאָל אָבער אין אַ זומערדיקן פֿאַרנאַכט האָט ער מיר מיט טריאומף געמאָלדן, אַז די רעדאַקציע פון דעם רוסישן ציוניסטישן זשור־נאַל „ראַזסוויט״, וועלכן ס׳האָבן אַרויסגעגעבן אין בערלין ווי. זשאַבאָטינסקי מיט זײַנע אָנהענגער, אַרגאַניזירט אַ „גלעזל טיי״ לכבוד אים. דאָרטן וועט ער אַרויסטרעטן מיט אַ פֿאַרטראָג און זיך אַראָפּרײַדן פונם האַרצן.

מען האָט מיר שפּעטער דערציילט, אַז אין זײַן אַרויסטרעטונג אויפן „גלעזל טיי" איז ברוק געווען ביזן העכסטן גראַד נערוועז. נאָך זײַן שטורמישער רעדע האָט ער זיך דערפילט אַזוי שלעכט, אַז מען האָט אים געמוזט אַראָפּטראָגן אויף די הענט פון זאַל און אַוועקפירן אין זײַן עלנטן צימער. אין דעם זעלביקן טאָג האָט מען אים אַוועקגעפירט אין האָספיטאַל. איך בין גלײַך אַהין געקומען. אין אַ טאָג אַרום האָט ער באַקומען דעם ערשטן „אָנגריף". נאָך אַ טאָג — און ד"ר ברוק איז געשטאָרבן. דאָס איז געווען אין יוני 1923...

גלײַך נאָך דעם, ווי די ידיעה פון זײַן טויט איז געוואָרן באַקאַנט, האָבן זיך באַוויזן פֿאַרשטייער פון די ציוניסטן — רוסישע און דײַטשישע, פון אַלע שאַטירונגען און קאָלירן. זיי האָבן דערקלערט, אַז די טרויער־צערעמאָניע און די לוויה נעמען זיי אויף זיך. זיי האָבן דאָס טאַקע געמאַכט לויט די בעסטע בערלינער מוסטערן: אַ רב האָט געהאַלטן אַ לאַנגע און פּאַסיקע רעדע. עס האָבן זיך באַוויזן אויפן רעדנער־פּולט פֿראָמינענטע פירער: ד"ר קלעע, וול. טיאָמקין, דער יונגער יוסף שעכטמאַן. עס זײַנען בײַגעווען אַ פּאָר הונדערט מענטשן...

מײַן פליכט איז געווען מודיע צו זײַן דעם ברודער און די שוועסטער אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד וועגן דעם טויט פון גריגאָרי ברוק. אין דעם עלטער פון 54 יאָר האָט זיך פֿאַרענדיקט זײַן שטורמיש אידייאיש לעבן. אין „ראַזסוועט" זײַנען דערשינען אַ פּאָר וואַרעמע אַרטיקלען צו זײַן אָנדענק. איך, פון מײַן זײַט, האָב צוזאַמענגעקליבן עטלעכע יידישע כלל־טוער פון האָמעל און וויטעבסק, וואָס האָבן גוט געקענט ברוקן און איצטער צופעליק געלעבט אין בערלין, און מיר האָבן אין נאָמען פון די האָמלער און וויטעבסקער אפּגעדרוקט אַ טרויער־אַנאָנס וועגן ד"ר ברוקס טויט אין דער בערלינער רוסישער צײַטונג „רול".

און איצטער, ווען איך פֿאַרענדיק מײַנע קורצע זכרונות וועגן ד"ר גריגאָרי ברוק, פיל איך, אַז ניט נאָר די וויטעבסקער און ניט נאָר די ציוניסטישע סביבה, נאָר די ברייטסטע יידישע מאַסע פון אַמאָליקן, פּמעט פֿאַרגעסענעם עבר, האָט פֿאַרלוירן אין ד"ר ברוקן אַ קרישטאָל־ריינעם מענטשן, אַ זעלטן איבערגעבענעם געזעלשאַפטלעכן טוער, וואָס האָט טיף געווירקט אויף די אָרומיקע און געלאָזט וויט־גייענדיקע שפּורן אין רוסישן יידנטום.

אַלעקסאַנדער ראַפאָפּאָרט

בלעטלעך זכרונות

די ערשטע טריט אַרויסצוריסן זיך פונם גיסטיקן געטאָ זײַנען געמאַכט געוואָרן נאָך מיט אַ פּאָר דורות פריער.

די שטרענגע דינים און מינהגים האָבן ווי געבונדן דעם יידן, נאָר איינצלנע האָבן געוואָגט זיך צו באַפרײַען. איך געדענק נאָך די וויטעבסקער „אַריסטאָקראַטן", די „דײַטשן" אָדער די „בערלינטשיקעס", ווי מען האָט זיי אויך אין יענער צײַט גערופן, וואָס האָבן אָנגעהויבן אונטערצוהאַקן זייערע לאַנגע קאַפֿאָטעס און צו פאַרקירצן זייערע בערדלעך. ס׳האָבן זיך שוין באַ־וויזן אָפּילו אַזוינע, וואָס האָבן אינגאַנצן אַראָפּגענומען זייערע בערד. די דאָזיקע „דײַטשן" אונזערע האָבן שוין אָפּילו גערעדט די העברעאישע צײַט־שריפטן „הצפירה" און „המליץ", וואָס דאָס אַליין איז בײַ די פרומע פאַר־רעכנט געוואָרן פאַר אַפּיקורסות. פאַרזוכט אָבער דעם טעם פון השכלה, האָבן די משכילים באַקומען מוט אַרײַנצוקוקן אין אַ רוסישער צײַטונג אויך. אָבער ניט דאָס אַליין. די משכילים האָבן שוין אָפּילו געוואָגט אָפּצוגעבן זייערע קינדער אין די רוסישע שולן, אין די גימנאַזיעס. און בײַ אונז אין שטאָט האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווײַזן גימנאַזיסטן, אויסגעפּוצט אין זייערע מונדירן, און ניט ווייניק ישיבה־בחורים האָבן זיי דערויף מקנא געווען.

אַזאַ אָפּיקורסות האָט אָבער ניט געטראָגן קיין מאַסן־כאַראַקטער. די ברייטע יידישע פּאָלקס־מאַסע האָט נאָך מיט איר אַרט לעבן טיף געשטעקט אין די פריערדיקע יאָרהונדערטער. מײַנע באָבעס האָבן נאָך אין מײַן צײַט געגאָלט זייערע קעפּ, ווי זיי האָבן דאָס געטאָן בשעת זיי האָבן חתונה געהאַט. און חתונה האָבן זיי געהאַט צו 15 יאָר. זיי זײַנען, פאַרשטייט זיך, ניט געווען קיין אויסנאַם. גיין אָנגעטאָן אין קורצע קליידער, אין אונטערגעהאַקטע קאַפּאָ־טעס, האָט דעמאָלט געהייסן אַראָפּגיין פון דרך־הישר, פון יידישן וועג.

די שולן און בתי־מדרשים זײַנען סײַ שבת, סײַ אין דער וואָכן געווען געפּאַקט מיט מתפּללים. אָפּילו פאַר די יידן, וואָס זײַנען שוין אַראָפּ פון „דרך־הישר", האָט נאָך אויך עפּעס ניט געפּאַסט זיך ניט אַרײַנצוכאַפּן אין אַ בית־מדרש. שבת בײַ נאַכן עסן זײַנען די גאַסן געווען ליידיק, קיין יידן האָט מען ניט געזען. ערשט נאָכן שבתדיקן שלאָף זײַנען זיי אַרויסגעגאַנגען „כאַפּן אַ שפּאַציר"...

מיט אַ פעסטער וואָנט זײַנען די יידן סאָציאַל געווען אָפּגעטיילט פון דער ניט־יידישער באַפעלקערונג. אין עקאָנאָמישן לעבן האָט מען זיך ניט געקענט אַזוי שטאַרק אָפּגרענעצן איינער פונם צווייטן. קראָמען און געשעפטן זײַנען געלייגן אין יידישע הענט, בפֿרט אַבּן האָבן קריסטן געמוזט אײַנקויפן בײַ יידן און די יידן האָבן געמוזט לאָנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקטן אײַנקויפן בײַ די פּויערים אאַז״וו. אָבער אויסער די געשעפטלעכע פֿאַרבינדונגען איז סײַ דער יִיד, סײַ דער ניט־יִיד געווען ווײַט איינער פונם אַנדערן. אַזוי האָט נאָך אויס־געזען דאָס יידישע לעבן אין וויטעבסק אין מײַנע קינדער־יאָרן, דאָס הייסט אין די 80־ער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט.

וועט איך בין אַלט געוואָרן פֿינף יאָר, האָב איך שוין אָנגעהויבן צו גיין אין חדר אַרײַן, און פון אַ קליין קינד בין איך פלוצים געוואָרן אַ קליין יידעלע און געדאַרפט אויף זיך נעמען דעם עול פון מצוות, ס׳רוב שוין געמוזט אַליין וויסן, וואָס אַ יִיד מעג און וואָס ער טאָר ניט טון. אָנגעהויבן האָט מען מיט די קינדער אין חדר אַלף־בית, איבערגעגאַנגען דערנאָך צו עברי און שפּעטער צו חומש מיט רש״י. פון 8־9 יאָר האָט מען מיט אונז שוין אָנגעהויבן צו לערנען גמרא. געלערנט האָט מען אַ 10 שעה אין טאָג, נאָר פרײַטאָג האָט מען געהאַט אַ גליקלעכן טאָג — געלערנט בלויז אַ האַלבן טאָג. אַפילו שבת זײַנען מיר אויך ניט געווען אינגאַנצן פרײַ.

אַ נײַע צײַט האָט זיך אָנגעהויבן פאַר די וויטעבסקער יידן ערשט אין די 90־ער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט. דער פֿראָצעס איז געווען אַ קאָמפּלי־צירטער, און איך האָב ניט קיין „מאָניסטישע״ דערקלערונג פאַר דעם, ווי איין סטאַדיע פון קולטור־לעבן, וואָס האָט געשלאָגן אַזוינע טיפע וואָרצלען אין יידישן לעבן, איז אַריבער אין אַ צווייטער. בעסער וועל איך פֿרואווען צו דערקלערן דעם איבערגאַנג מיט קאָנקרעטע פאַקטן, וואָס האָבן געגעבן דעם שטויס פאַר צעברעכן דאָס אײַז און דורכגעלעכערט די דאַמבע, וואָס האָט אָפּגעטיילט די אַלטע וועלט פון די וויטעבסקער יידן פון דער אויסערער, נאָך ניט גאָר לאַנג אַ גאַנץ פרעמדער וועלט.

אַזעלכע סיבות, וואָס האָבן געטריבן די אַנטוויקלונג אין דער נײַער ריכטונג, דערמאָנען זיך מיר דער עיקר צוויי. פאַר דער ערשטער סיבה קען מען רעכענען די קליינע צאָל משפּחות פון די וויטעבסקער משכילים, וואָס זײַנען געווען די מיסיאָנערן פון יציאַת־געטא. דאָס זײַנען געווען די משפּחה פון זלמן צייטלין, די סאָמע געבילדעטע אין שטאָט; ווישניאַק, דער באַנקיר, וואָס האָט זייער געהאַלטן פון בילדונג; די משפּחות ראָוויטש, צוקערמאַן, משה־הירשל גינזבורג, מאַרקאָוויטש, גרינבלאַט און נאָך אַנדערע. די עלטערן האָבן זיך נאָך שטרענג געהאַלטן בײַ אַלע טראַדיציעס, אָפּגעהיט אַלע דינים און מינהגים, מען האָט נאָך אויך אָפּגעהיט כשרות. די קינדער אָבער זײַנען שוין ניט געגאַנגען אין חדר און געלערנט מיט מלמדים אין דער היים און אין דער זעלבער צײַט האָט מען זיי צוגעגרייט אָנצוקומען אין גימנאַזיע.

אַ ליבעראַלער גייסט האָט געהערשט אין שטוב. די מענער זײַנען שוין געגאַנגען בגלוי־ראש, ניט געטראָגן קיין היטלען, שבת האָט די דינסט געשטעלט אַ סאַמאָוואָר. דער שבתדיקער סאַמאָוואָר אָנשטאָט דעם הליאַק איז געווען אַ צייכן פון דער נײַער צײַט. מען האָט אויסגעשריבן צײַטונגען און זשורנאַלן, די מיידלעך האָבן זיך גלעלערנט פּיאַנאָ שפּילן און די יינגלעך — שפּילן אויף אַ פּידל.

די צווייטע סיבה איז באַשטאָנען אין דעם, וואָס אין וויטעבסק האָט זיך אין יענע יאָרן אויסגעבילדעט אַ נײַער טיפּ יוגנט. דאָס זײַנען געווען יוגנט־לעכער, וואָס האָבן געשטרעבט צו זעלבסטבילדונג. אַזוינע קרײַזלעך פון זעלבסטבילדונג זײַנען שוין געווען בײַ אונז באַקאַנט אין די 80־ער יאָרן. פון די דאָזיקע קרײַזלעך זײַנען אַרויס שלמה־זאַנוול ראַפאָפּאָרט (ש. אַן־סקי), דער צוקונפטיקער עסער, דער מחבר פון דיבוק, און חיים זשיטלאָווסקי. צווישן זיי האָט זיך אויך אַרויסגעוואָקסן שלמה גורעוויטש, וואָס איז שפּעטער געווען דער רעדאַקטאָר פון דער גאַנץ גוטער פּראָווינציעלער רוסישער צײַטונג „סמאָלענסקי וועסטניק".

צו זייערע נעמען דאַרף מען צוגעבן נאָך אַ נאָמען — אַ יונגן מענטשן, וואָס איז געקומען קיין וויטעבסק אין די 90־ער יאָרן און וואָס האָט שוין מן הסתּם דעמאָלט געהערט צו דער באַפרײַאונגס־באַוועגונג אין רוסלאַנד. דאָס איז געווען אַמסטערדאַם. איך האָב אים גוט געקענט, וויל ער איז געווען איינער פון די ערשטע מײַנע לערער פון רוסיש. ער איז געווען אַרעם, ער האָט פאַרדינט פון „געבן שטונדן". אַמסטערדאַם איז געווען אַ געבוירענער פּראָפּאַגאַנדיסט. אָפילו ווי אַ לערער האָט ער זיך ניט געהאַלטן בײַ דער שול־פּראָגראַם, נאָר האָט מער אין זינען געהאַט פּראָפּאַגאַנדע. דערפאַר טאָקע איז אַמסטערדאַם געווען שטאַרק פּאָפּולער בײַ דער וויטעבסקער יוגנט און דערמיט אַרויסגערופן צו זיך אַ שנאה אין די אַרטאַדאָקסישע קרײַזן. אויף וויפיל איך געדענק, האָט אַמסטערדאַם אָפן ניט אַגיטירט קעגן רעליגיע, קעגן טראַדיציעס אאַז"וו, אָבער ער האָט פאַרזייט בײַ די יונגע מענטשן אַ שטרעבונג צו דער וועלט־קולטור, אַן אינטערעס צו דער רוסישער ליטע־ראַטור, אַ קריטישע באַציאונג צו די אַלטע מינהגים. אין דער זעלבער צײַט האָט אַמסטערדאַם פאַרפלאַנצט בײַ די מער רײַפּערע עלעמענטן פון דער יוגנט רעוואָלוציאָנערע איבערצײַגונגען. פון זייערע רייען האָט אַמסטערדאַם אויסגעטיילט אַ גאַנצע גרופּע זײַנע „אַפּאָסטאָלן", וואָס האָבן שוין געפירט אַ ווערבירונגס־אַרבעט צווישן די ישיבה־בחורים. שפּעטער איז פון אַמסטער־דאַמס שול אַרויס אַ גאַנצע פלעיאַדע רעוואָלוציאָנערע און געזעלשאַפטלעכע טוער. אַמסטערדאַם איז דערטרונקען געוואָרן אין שקלאָוו. דער שטויס, וואָס ער האָט געגעבן דער וויטעבסקער יידישער יוגנט, האָט געבראַכט רעזולטאַטן.

מיר, די חדר־יינגלעך, זײַנען דערצויגן געוואָרן בײַ שטרענג רעליגיעזע משפּחות. וויל מיר האָבן ניט געקענט אַרײַן אין גימנאַזיע, זײַנען מיר גע־

וואָרן עקסטערניקעס. די עוואָלוציע, וואָס מיר האָבן דורכגעמאַכט פון חדר צו אַן אַטעסטאַט פון די גימנאַזיעס און דערנאָך, וועָן מיר זײַנען אַריין אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, איז געווען אַ סך פשוטער, ווי מען האָט זיך געקענט פֿאָרשטעלן. פֿאַר אַ יידיש ייִנגל, וואָס איז געווען פון 5 יאָר אָן אײַנגעשפּאַנט אין דער סיסטעם פון דער שטרענגער אינטעלעקטואַלער דיס־ציפּלין און פון 10 יאָר אָן זיך געשאַרפט דעם מוח איבער דער גמרא, פֿאַר אַזאַ ייִנגל דורכגיין אין צוויי־דרײַ יאָר דעם קורס פון גימנאַזיע איז געווען גאָר ניט אַזוי שטאַרק שווער.

דער איבערריס מיטן אַלטן סדר, דער אַנטוויקלונגס־פּראָצעס פון דער יידישער יוגנט, איז ניט געווען אינגאַנצן אָן שמערצן. די יוגנט, וואָס האָט זיך אָפּגעריסן פונם תּלמוד, איז בלינדערהייט אַרויפגעטראָטן אויף אַ נײַעם וועג. דאָ האָט אַ וויכטיקע ראָלע געשפּילט דער מאַמענט פון קעגנזײַטיקער הילף אין די קליינע קאָלעקטיוּוע גרופּעס, וואָס האָבן זיך אויסגעבילדעט אין ישיבות און בתּי־מדרשים. עס זײַנען אויפגעקומען די קרײַזלעך פון זעלבסט־בילדונג. אַ בחור, וואָס איז דורכגעגאַנגען אַמסטערדאַמס שול, האָט איצטער אַליין געקענט אָנפירן מיט אַ קרײַזל, געטיילט זיך דאָרטן מיט די ברעקלעך ידיעות אין ליטעראַטור און וויסן, וואָס ער האָט פֿאַרמאָגט, מיט וויניקער גלילקלעכע פרײַנד זײַנע. די דאָזיקע קרײַזלעך האָבן שפּעטער אָנגענומען אַ פּאָליטישן כאַראַקטער.

איך דערמאָן זיך אָן מײַנעם אַ יוגנט־פרײַנד, וועָן מיר זײַנען ביידע אַלט געווען צו 14־15 יאָר — הירשל לוריע האָט ער געהייסן. ער איז שפּעטער געוואָרן אַ וויכטיקער טוער אין „בונד" און אָן אָנטיילנעמער אין דער העראָאישער עפּאָפּעיע פון די „ראָמאָנאָווצעס" (1904). זײַן משפּחה איז געווען זייער אָרעם: דער פּאָטער און די מוטער זײַנען געווען שדכנים, און אין די מאַרקטעג זײַנען זיי געשטאַנען אויפן מאַרק מיט אַ טישל צו בײַטן געלט. דער גאַנצער „קאַפּיטאַל" פון דער דאָזיקער „באַנק" האָט באַטראָפן אַ „קאָלאָסאַלע" סומע — גאַנצע 5 רובל... הירשל לוריע איז געווען דער יינגערער און דער גערעטנסטער זון פון דער משפּחה. צו 12 יאָר איז ער שוין געווען אויסגעקאָכט אין תּלמוד, כאָטש די עלטערן האָבן ניט געקענט צאָלן קיין שכר־לימוד — 10 רובל דעם רבין פֿאַר אַ זמן. צו בר־מצוה איז ער געוואָרן אַ בעל־קורא. דעמאָלט שוין האָט מײַן יונגער פרײַנד אין בית־מדרש בין מנחה למעריב געלערנט מיט די יידן עין־יעקב. הירשל לוריע עלטערן זײַנען געווען זייער שטאָלץ מיט אים און געהאָפט, אַז ער וועט אויסוואַקסן אַ גדול בישראל.

אָבער הירשל איז זייער גיך אַ „תּל" געוואָרן, אַרײַנגעפֿאַלן אין דער נעץ פון משפּילים. פריער האָט ער זיך באַפרײַנדעט אין בית־מדרש מיט מיר און מיט נאָך אַנדערע, וואָס האָבן שוין פֿאַרזוכט דעם טעם פון אַפּיקורסות, און איז אַרײַן אין אונזער בית־מדרש־„קלוב". ער האָט זיך אויסגעלערנט

לייענען רוסיש, און ס׳האָט זיך אַנגעהויבן זײַן „קאַנספיראַטיוו לעבן". ער איז נאָך געזעסן אין בית־מדרש און פאַר אים איז נאָך געלייגן בבא מציעא אָדער בבא בתרא, אָבער אונטער דער גמרא איז געווען באַהאַלטן באָקל אָדער ספּענסער, און אויך טאָלסטאַי, דאָסטאָיעווסקי, מיכאַילאָווסקי, אַ פּריש ביכל פון די גראָבע רוסישע זשורנאַלן. נאָך דעם קורצן קורס פון פּאָליטישער עקאָנאָמיע האָט ער שטודירט ריקאַרדאָ אָדער אַדאָם סמיט. געלייענט האָט מען לויט אַ געוויסער פּראָגראַם. מען האָט, למשל, געלייענט פּושקינס „יעווגעני אָנעגין" און דערנאָך געלייענט בעלינסקיס קריטיק אויף פּושקינען און פּיסאַרעווס קריטיק אויף בעלינסקין אַזש״ו, אַזש״ו. אין קאָפּ איז געווען עפּעס אַ קאַשע, אַ מישמאַש. אָבער ניט בחינם האָבן אונזערע אַוטאָדידאַקטן פּריער אין דער ישיבה דורכגעמאַכט אַ גוטע שול פון אַנאַליז און קריטיק, כדי שפּעטער צו קענען זיך פונאַנדערצוקלייבן אין די געדיכטענישן פון דער שיינער ליטעראַטור, סאָציאָלאָגיע, עקאָנאָמיק וכדומה.

די דערנעענטערונג פון אונזער יוגנט צו דער וועלטלעכער קולטור האָט זיך אָפּט אָנגעשטויסן אויף דעם ווידערשטאַנד פון די עלטערן. מען דאַרף זיך פאַרטיפן אין דעם יידישן לעבן פון יענער צייט, כדי צו פאַרשטיין, ווי קאָמפליצירט ס׳זײַנען דעמאָלט געווען די איבערלעבונגען פון מײַן פריינד הירשל און פון די אַלע אַנדערע הירשלס אין וויטעבסק. די משפּחה־קאָנפליקטן זײַנען אָפּט פּאָרגעקומען איבער דעם, וואָס אַ הירשל האָט פאַרשפּעטיקט צו קומען צו שחרית אָדער צו מנחה ומעריב. און וואָס האָט זיך אָפּגעטאָן, ווען אַ הירשל האָט פאַרזוכט טרפות אָדער שבת פאַר־רויכערט אַ פּאָפּיראָס? דער שבתדיקער פּאָפּיראָס אָדער אַ שטיקל טרפות האָט טאָקע די הירשלס געשלאָגן צו דער גאַל, אָבער דער „פּרינציפּ" איז בײַ זיי געווען טײַערער און וויכטיקער וי די געהאָרכזאָמקייט צו די עלטערן. אין דעם קאָמף צווישן עלטערן און קינדער האָט געזיגט די יוגנט, און דער עלטערער דור האָט געמוזט שלום מאַכן מיט אָפּיקורסות פון זייערע קינדער. און ווער איז דעמאָלט ניט פאַרעכנט געווארן פאַר אָפּיקורסים? אָפילו אויף ציוניסטן האָט די אָרמאָדאָקסיע געקוקט ווי אויף אָפּיקורסים, ווײַל זיי האָבן נאָך געוואָלט פאַר משיחס קומען דערנעענטערן די יידישע גאולה. ניט שטענדיק אָבער און ניט אומעטום האָבן די עלטערן געוואָלט שלום מאַכן מיט די קינדער. עס זײַנען אָפּט פאָרגעקומען אַזעלכע קאָנפליקטן, וואָס האָבן געפירט צו אַ ריס צווישן די עלטערן און קינדער.

אָבער דער שטרײַט איז געווען פאַר פריער אַ פאַרשפּילטער. דער שטראָם פון דער נײַער קולטור האָט פאַרכאָפּט די וויטעבסקער אין די 90־ער יאָרן. די יינגלעך, וואָס האָבן באַזוכט די גימנאַזיעס, האָבן זיך אַנטוויקלט נאַטירלעך, נאָרמאַל. זיי האָבן געמוזט פירן בלויז אַ קאַמף קעגן די רעגי־רונגס־באַאַמטע, וואָס האָבן קאָנטראָלירט, אַז די גימנאַזיסטן זאָלן ניט לייענען פּיסאַרעוון, דאָבראָליובאָוון, טשערנישעווסקין, שוין אָפּגערעדט פון מאַרקסן,

וואָס די גימנאַזיסטן פון די העכערע קלאַסן האָבן דעמאָלט שוין געלייענט. די אַווטאָדידאַקטן אָבער, די ישיבה־בחורים, איז ניט געווען וואָס מקנא צו זײַן. זיי האָבן געמוזט אַרבעטן זעלבסטשטענדיק, אויף אייגענער אַחריות זוכן אַן אויסוועג. די לאַגע פון די מיידלעך פון די אָרעמע משפחות איז געווען גאָר אַן אייגנאַרטיקע. פאַר זיי איז געווען נאָך שווערער זיך צו דערשלאָגן צו אַן אַטעסטאַט פון אַ שול. עס האָט זיי געפעלט די צוגרייטונג פון חדר און ישיבה. זיי זײַנען געווויינטלעך ניט געגאַנגען העכער פון די ערשטע פּיר קלאַסן גימנאַזיע, וואָס האָט געעפנט פאַר זיי די טירן פון פּאָרשיידענע לערן־קורסן.

צו דער צווייטער העלפט פון די 90־ער יאָרן האָט זיך שוין אָנגעהויבן אויסצופורעמען די באַפּריאָונגס־באַוועגונג, אין וועלכער ס'האָבן זיך פאַראייניקט אַלע ריטשקעלעך, אַלע שטראָמען, וואָס האָבן דורכגעבראָכן ניט נאָר די צוימען פון רעליגיעזער טראַדיציע, נאָר אויך די סאָציאַלע צוימען. רעליגיע, אָפּשטאַם, סאָציאַלע און עקאָנאָמישע לאָגע האָט מער ניט געשטערט דער יוגנט צו חברן זיך. אָרעם אָדער רײַך, ישיבה־בחור אָדער גימנאַזיסט, אַפילו אַ ייִד אָדער אַ גוי — דאָס אַלץ האָט מיט אַמאָל אויפגעהערט צו שפּילן אַ ראָלע. עס האָט זיך אויף אַ גאַנץ ברייטן פאַרנעם אײַנגעשטעלט אַ סאָלידאַרישקייט, אַ פרײַנדשאַפט, אַ חברשאַפט. אַזוי איז דער זון פון דעם וויטעבסקער נגיד משה־הירשל גינזבורג, אַבראַם, וואָס האָט שפּעטער פאַר־נומען אַ וויכטיק אָרט אין דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער באַוועגונג און ליטעראַטור און וואָס איז אין די 20־סטע יאָרן נאָך דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע געווען אין רוסלאַנד אַן אָנערקענטער עקאָנאָמיסט — אָט דער דאָזיקער אַבראַם גינזבורג, ניט געקוקט אויף זײַנע גרויסע פּעאיקייטן און קענטענישן, האָט זיך געחברט מיט די פּראָלעטאַרישע אַווטאָדידאַקטן און חתונה געהאַט מיט אַ טאָכטער פון אַ זיגערמאַכער, חנהקע ראָזענפּעלד.

די יוגנט איז דער עיקר אַרײַנגעצויגן געווארן אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. אין דער ציוניסטישער באַוועגונג, ווי בכלל אין דער יידישער נאַציאָנאַלער באַוועגונג, האָט זיך אין יענער צײַט באַטייליקט נאָר אַן אומבאַדײַטיקער טייל פון דער יוגנט. דער אָנהויב פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג איז פאַרבונדן מיט אַמסטערדאַמס טעטיקייט און זײַן קרײַז אין די 90־ער יאָרן. אין דער באַוועגונג האָבן זיך באַטייליקט כּמעט אַלע, וואָס האָבן פריער דורכגעמאַכט די זעלבסטבילדונגס־קרײַזלעך.

שמואל אַבראַמסאָן (אַבראַמים)

אונזער וויטעבסק

(זכרונות)

וויטעבסק, מײַן געבורטס־שטאָט, וואו איך האָב פֿאַרבראַכט די בליענדיקע יוגנט און געחלומט וועגן אַ בעסערן, שענערן עתיד פֿאַר דער מענטשהייט בכלל און אונזער געזעלשאַפֿט בפרט, איז נאָך איצט אויך טיף אײַנגעקריצט אין מײַן זכרון...

געאָגראַפיש איז די שטאָט פונאַנדערגעטיילט אויף צוויי „זײַטן" — אַ גרויסער און אַ קליינער און מיטן פליסט דער טײַך דווינע. ווי אַ פֿאַר־בינדונגס־מיטל פֿאַר די אינוואוינער פון ביידע טיילן דינט די בריק, וואָס ציט זיך איבערן טײַך פון וואָקזאַלנער גאַס ביז נאַבערעזשנאַיאַ און זאַמקאָווער (שלאָס־גאַס). אויך קליינע פֿריוואַטע שיפלעך פלעגן אַריבערפירן פאַסאַזשירן פון איין זײַט אויף דער צווייטער פֿאַר אַ מינימאַלן אָפּצאָל פון אַ קאָפּיקע ביז צווי פֿאַר אַ מענטשן.

דער טײַך דווינע האָט געשפילט אַ וויכטיקע ראָלע אינם עקאָנאָמישן לעבן פון די תושבים אין און אַרום וויטעבסק, שאָפּנדיק קוואַלן פון חיונה און פֿרנסה פֿאַר דער באַפעלקערונג, פֿאַרן אָרעמען און מיטלקלאַס, ספּעציעל אין פרילינג און זומער. גלײַך נאָך פּסח, אַזוי שנעל ווי דאָס אײז ווערט צעשמאָלצן, הויבט זיך אָן אַ שטאַרקע באַוועגונג פון „פליטן", צוזאַמענגעפלאָכטענע פון פֿאַר־שיידענע מינים האָלץ, וואָס שווימען אויפן וואַסער און פירן אַריבער דאָס געהילץ פון די געדיכטע צעשפרייטע וועלדער אַרום די שטעט און שטעטלעך אויף די ברעגן פון טײַך צום הויפט־פונקט, צום פֿאָרט פון באַלטישן ים — ריגע, פֿאַרן היימישן געבּרויך און עקספֿאָרט קיין אויסלאַנד. עס פלעגן אויך קורסירן גרעסערע שיפן, וואָס האָבן געפירט מענטשן און סחורות פון שטאָט צו די קלענערע פונקטן: בישענקאָוויטש, אולע, וועליזש און צוריק. ווינטער פלעגט דער טײַך פֿאַרפרוירן ווערן און האָט געדינט פֿאַר אַ פֿאַרקירצטן וועג אַריבערצוגיין פון איין ברעג צום צווייטן, ווי אויך פֿאַר אַ פֿאַרווײַלונגס־פּלאַץ: אַ „קאָטאָק" צו גליטשן זיך אויפן אײז און אַן אָרט פֿאַר געשלעגן (בואיען), וואו אַ היפּשער עולם, יונג און אַלט, האָט זיך אַמוזירט.

די אינדוסטריע, דער האַנדל און באַנקווועזן האָט זיך געפונען על פּי רוב אין די הענט פון די רייכערע יידן. פון די מער באַוואוסטע זיינען געווען: קאָל־באַנאָווסקי — טאַבאַק־פאַבריק; לעווינסאָן — ביר־ברויערייַ; הורוויטש — האָלץ; די הערשמאַנס און מאַרקאָוויטש — מעל; יאַכנין און מינדלין — גערוי־כערטע פיש, הערינג און געטריקנטע פרוכט; העלצער — אויל; מאַרקאָ־ווויטש און מינץ — מאַנופאַקטור (שניט־סחורה); פייגעלסאָן — אַפּטייק־זאַכן און מעדיקאַמענטן; גלעזערמאָן — גאָלד, זילבער, הויז־כלים פון גלאָז און פּאָרצעליי; פּיסאַרעווסקי — אייזן; סטרונסקי — לעדער; מעקלער — פּאַפּיר־און שרייב־אַרטיקלען; ווישניאַק, גינזבורג און סאָלאָוויי — באַנקווועזן.

דעם קליין־האַנדל האָבן די יידישע סוחרים געפירט דער עיקר מיט די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער, וואָס פלעגן צוויי מאָל אַ וואָך ברענגען אויפן מאַרק וועגענער אָנגעלאָדן מיט האָלץ, היי, אויך בהמות, קעלבער, פעלעכלעך, עופות, אייער, קאַרטאָפל, גרינסן, פרוכטן און דאָס אַלץ פאַרקויפן די קרעמער און טישלער (בודקעס מיט טישלעך) און איינקויפן בייַ זיי די נוי־טיקע זאַכן פאַר זיך.

גלייַך מיט אַנדערע שטעט פון תּחום־המושב, האָט אויך וויטעבסק פיל בייגעטראָגן צו דער אַנטוויקלונג פון יידישן גייסט און קולטור און האָט אַרויס־געבראַכט אויף דער געזעלשאַפטלעכער אַרענע העלדן און פּאָליטישע טוער אין פאַרשיידענע באַוועגונגען, וואָס האָבן געקעמפט פאַר דער נאַציאָנאַלער, סאָציאַלער און עקאָנאָמישער באַפרייאונג פון אַלע פאַרפאָלגטע און אונטער־דריקטע...

די יידישע באַפעלקערונג פון וויטעבסק איז באַשטאַנען פון לומדים, הסידים און מתנגדים, משפּילים, אינטעליגענטן, סוחרים, אָנגעשטעלטע, בעלי־מלאָכות, אַרבעטער און בעלי־עגלות.

אַ וועד האָט אָנגעפירט מיט אַלע אָנגעלעגנהייטן פון דער קהילה: רבנות, כשרות, קאָראָבקע (שטייַער אויף כשר פלייש), מקוה, חינוך, צדקה, ביקור־חולים, גמילות־חסדים אד"גל. אין קאָמיטעט, וואָס האָט רעפּרעזענטירט דעם יידישן ישוב כלפּי פּנים און כלפּי חוץ (די הערשנדיקע מאַכט אין שטאָט און גובערניע), זיינען אויסגעקליבן געוואָרן רבנים, שוחטים, דאָקטוירים, באַנקירן און סתם בעלי־בתּים.

צווישן די געזעלשאַפטלעכע עסקנים אין מיין צייט האָבן געשמט: רב שמריהו מעדאָליע, מאיר־נח דער שטאָט שוחט, שמריהו מעקלער, די הערש־מאַנס, מאַרקאָוויטש, די יאַכנינס, די בריידער סאָלאָוויי, ז. וואָלפּסאָן, גינזבורג, ווישניאַק, שניאורסאָן, די דאָקטוירים ליבערמאָן, ברוק, איסערסאָן, יאָקערסאָן און שייניז. די לעצטע צווי זיינען געווען טעטיק אויך אין „רויטן קרייץ" און אין „בונד".

דער הויפּט־וואָרטזאָגער און פירער פון וועד איז געווען שמריהו מעקלער — אַ יונגערמאָן מיט אַ לאַנגער שוואַרצער באָרד, אַ פּעאיקער און ערפאָלג־

ר׳זכער געשעפטסמאַן און אַ מערקווערדיק קאַליר־פולע פערזענלעכקייט, פול מיט סתירות און ווידערשפרוכן: אין דער יוגנט אַ פרײַוויניקער אינטעליגענט און נאָך זײַן מוטער׳ס טויט אַ הייסער חסיד און אָנהענגער פון דעם באָבּרוויסקער ר׳בּין. יעדן פרימאָרגן האָט ער געלערנט אַ בלאַט גמרא מיטן באַוואוסטן לערער ישראל־שלמה מעלאַמעדאָוו, דערנאָך געגאַנגען אין דער קליינער ליובּאַוויטשער שול (הערשמאַנס) דאַוונען בציבור, און פון דאָרט אין קראָם. ער האָט אָפּגעהיט די יידישע דינים און מינהגים, שבת און יום־טוב געלערנט אין שול חסידות און קבלה און געפֿראַווען שלוש־סעודות אינאיינעם מיט די איבּע־ריקע חסידים. אין הויז האָט ער געפּירט אַן אָרטאָדאָקסיש אָרט לעבן, געהאַלטן אַ העבּרׂאישן לערער און מלמד פאַר די קינדער, אָבער געדאַרפט מיט זיי און מיט זײַן פרוי נאָר רוסיש. ש. מעקלער האָט באַזוכט ארץ־ישראל ווי אַ שליח פון די אָרטאָדאָקסישע קרײַזן, און אין זײַן באָריכט, וואָס ער האָט אָפּגעגעבן אין ליובּאַוויטשער שול, האָט ער אויסגעדריקט אַ פּאָזיטיווע שטעלונג צום ישוב און בנין־הארץ.

זײַנדיק היפּש פֿאַרנומען אין זײַן געשעפט פון פּאַפּיר־ און שרײַב־אָרטיקלען, האָט ער דאָך כסדר געפונען צײַט פאַר צרכי ציבור און אָנגעפּירט אַפּילו מיט די ענינים פון דער חברה קדישא.

ד״ר ליבערמאַן איז געווען אַ שטרענג רעליגיעזער ייד, געדאַווענט און געלערנט אין דער פרײַער צײַט, ניט מחלל שבת געווען, און האָט אָנגעשטעלט אַ קריסטלעך יינגל פאַר שבת און יום־טוב צו שרײַבן די רעצעפטן פאַר די חולאים, געווען אַ ציוניסט און געהערט העברעאיש. בײַ תּלמידי־חכמים, לערנער, ישיבה־בחורים און סתם אָרעמע לײַט פלעגט ער קיין געלט ניט נעמען פאַר היילן זיי. ער איז אויך געווען אַקטיוו אין דער אָפּיציעלער תּלמוד־תּורה אויף דער גרויסער זײַט, וואו צווישן די לערער כראַפּקאָווסקי, הינדין און גאָלאָמב האָט אויך געלערנט אונזער ברודער ישראל־יוסף ע״ה, וועלכער איז געשטאָרבן אויף זײַן פּאָסטן פון טיפוס אין יאָר 1918.

מײַן ברודער, ישראל־יוסף, אַ פּראָדוקט פון דער השכּלה־עפּאָכע, אַן עקסטערן, האָט געאָרבעט בײַם קאָזיאָנעם רב גיטעלסאָן און שפּעטער אויך בײַ פּערלשטיינען אין קאָנצעלאַריע, וואוהין די פּאָליציי און זשאַנדאַרמעריע פלעגן צושיקן פאַרכאָפּטע אומלעגאַלע בריוו, פּראָקלאַמאַציעס אויף יידיש און העברע־אי׳ש, ווי אויך ליטעראַטור איבערצוזעצן אויף רוסיש. זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אַז וואו נאָר מעגלעך, האָבן זיי פֿאַרקירצט די „טרפות״ און פֿאַרדעקט דאָס, וואָס האָט זיך נאָר געלאָזט בײַ דעמאָלטיקע אומשטענדן. ער האָט אויך שטו־דירט פעלדשערײַ און פֿראַקטיקירט אין דעם יידישן האָספּיטאָל, וואו מען האָט אים שטאַרק ליב געהאַט פאַר זײַן גוטער באַציאונג און איבערגעגעבנקייט צו די קראַנקע. שפּעטער איז ער באַפרײַנדעט געוואָרן מיט ד״ר ברוקן און איז אויסגעקליבן געוואָרן פאַר אַ דעלעגאַט צו דער מינסקער ציוניסטישער קאָנ־פערענץ. לײַדנדיק פון אַ מאָגן־קראַנקהייט, איז ער געפֿאָרן קיין בערלין און

ישראל־יוסף אַבראַמיס (דער דריטער פון רעכטס) מיט זייגע תּלמידים

דאָרט האָט אים אָפּגעריכט דער באָוואוסטער כירורג, פּראָפעסאָר איזראַעל. געקומען אַהיים קיין ווייטעבסק, האָט ער זיך אינגאַנצן אָפּגעגעבן מיט לערערײַ און פּאַרבליבן בײַ דעם ביזן טויט.

אויף דער קליינער זײַט האָבן עקסיסטירט עטלעכע שטילע תלמוד־תורות (ניט אָפיציעלע), וואו מײַן פּאָטער, ר׳ מאיר אַבראַמיס ע״ה, איז געווען דער אָנפירער און הויפּט־מלמד, און ביז די לעצטע טעג פון זײַן לעבן געדינט דער זאָך ערנסט און מיט פּולער איבערגעגעבנקייט. אַדאַנק זײַן שוועסטער אַרבעט און פיל טרחה האָבן די אָרעמע תלמידים געקראָגן געקאָכטע מאָלצײַטן איין מאָל אַ טאָג, שיך און קליידער פּרײַ. מיט אים זײַנען געווען די מלמדים: יצחק אברהם־חיימס און יצחק־מנשה (איטשע אברהם־חיימס און איטשע־מנשה) ע״ה. דער לעצטער האָט פריער געהאַט אַ פּריוואָטן חדר און איך צוזאַמען מיטן באַוואוסטן מאָלער מאַרק שאַגאַל האָבן געלערנט בײַ אים. איך געדענק נאָך די פּערדעלעך און מענטשעלעך, וואָס שאַגאַל האָט געמאָלן מיט אַ בלײַפּעדער אויף שטיקלעך פּאַפּיר און אויף די וועגט פון חדר.

אין די תלמוד־תורות האָבן געלערנט איבער הונדערט תלמידים אין עלטער פון זעקס ביז 12 יאָר, אין פיר באַזונדערע געגנטן פון שטאָט, געטיילט אויף 3 כיתות: 1) אַלף־בית און אויך עברי, 2) דאָוונען, תהילים און חומש, 3) תנ״ך, רש״י, שולחן־ערוך און אַנהויב גמרא. די שעהן פון לערנען: פון 9 פרי ביז 7־8 אין אָוונט מיט אַן הפסקה פּאַר אַ ווארעמען מאָלצײַט אין אַ ספּעציעלער קיך פּאַר אָרעמעלייט. אין די העכערע קלאַסן האָט מען שפּעטער אײַנגעפירט עטלעכע שעה אַ וואָך פּאַר די לימודי־חול: העברעאיש, יידיש, רוסיש און אַריפמעטיק. פון נאָך פּסח ביז ראש־השנה פלעגן די תלמידים קומען שבת בײַטאָג לערנען פּרק. די שכירות פון די מלמדים האָבן באַטראָפן 30־40 רובל אַ חודש.

אויף אילינסקער גאַס זײַנען געשטאַנען צוויי בתי־מדרשים: די גרויסע ליובאַוויטשער שול און די קליינע ליובאַוויטשער — הערשמאַנס שול. אין דער לעצטער האָבן געדאָוונט די גבירים: די הערשמאַנס, מאַרקאָוויטש, מעקלער, סטרונסקי, די ברידער העלצער און אויך קליינע הענדלער און מלמדים. צו די מתפּללים פון דער שול האָבן אויך געהערט בערע דער שוואַרצער — ראַקאָלינס פּאָטער, ד״ר ראַקאָלינס פּאָטער, און מײַן פּאָטער. ביידע פרומע יידן, ליובאַוויטשער חסידים, האָבן ניט דערלאָזן, אַז אַ משולח, אַ מגיד אָדער אַזוי אַן אורח פון דער פרעמד און אויך היגע קבצנים זאָלן אַרויסגיין פון בית־מדרש מיט ליידיקע הענט. שבת און יום־טוב זײַנען זיי שטענדיק פּאַרבליבן אין שול ביז שפּעט, כדי פונאַנדערצוטיילן די אורחים צווישן די רײַכע בעלי־בתים, און די איבערגעבליבענע האָבן זיי געגומען צו זיך אַהיים.

אין דער גרויסער שול זײַנען די מתפּללים געווען על פּי רוב פון מיטל־קלאַס און אָרעמע שיכטן, קליינע קרעמער, מלמדים, לערער און משכילים, צווישן וועלכע עס האָבן זיך אויסגעטיילט חיים גלאָבוס, דער פּאָטער פון

ר׳ מאיר אַבראַמיס

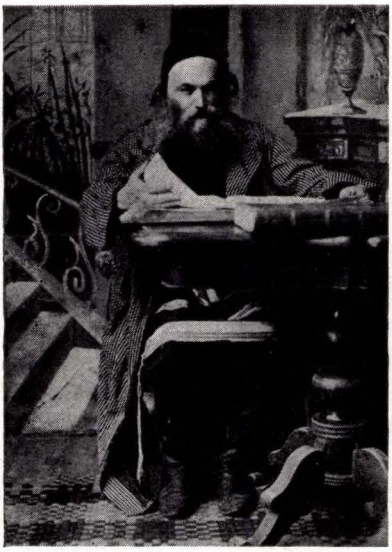

דער גלוכאָווער רב דוב־בער גורוויץ

פּראָפעסאָר גלאָבוס אין ניו־יאָרק, און דער פּרעזידיקער פּריידיקער קאָזאַנסקי, וועלכע האָבן שטאַרק געווירקט אויף דער יוגנט מיט זייערע רעדעס און אויפקלערונגען. נאָכן אָקטאָבער־מאַניפעסט 1905 האָט די שול געדינט פאַר אַ צענטער און זאַמלפּונקט פאַר די ציוניסטישע אסיפות און אויך פאַר די יידישע און ניט־יידישע סאָציאַליסטישע באָוועגונגען: פּועלי־ציון, „בּונד", סאָציאַל־דעמאָקראַטן און סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן. דאָרטן האָט זיך אויך קאָנצענטרירט די ווּיטעבסקער זעלבסטשוץ־אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט פאַרטיילט וויס און קאָלט געווער צו די מיטגלידער, און פון דאָנען פונאַנדערגעשיקט זיי צו פאַרשיידענע פונקטן פון שטאָט צו באַשיצן די באַפעלקערונג פון פּאָגראָמען. דאָס אַלץ איז דורכגעפירט געווארן אומלעגאַל, בשתיקה פון דער פּאָליציי און אָפט מאָל זינענן טאַקע פּאַרגעקומען פּאָליצייאישע איבערפאַלן מיט פֿרעסטן. דער אויבער־שמש אברהם האָט זיך געמאַכט ניט וויסנדיק און ניט געשטערט. זיין געהילף — דער אונטער־שמש געצל — איז געווען אַ ליבער און שטילער ייד און האָט זיך ניט געמישט.

אויף דער קליינער אילינסקער גאַס, צווישן „וויגאַן" און פּאָקראָווער גאַס, איז געווען נאָך אַ קליין שולכל מיטן נאָמען „פּראַסמושקער שול". דאָרטן האָבן על פּי רוב געדאָווענט און געלערנט „עמך": שוסטערס, שנייַדערס, פורמאַנעס, זעקל־טרעגערס אד״גל. אַהין פלעגט מען אָפט זיך צונויפקומען צו הערן אַ דרשה, אַ לעקציע, אַזוי אַ רעדע וועגן פאַרשיידענע זאַכן און טעמעס. אין דער

שול האָט זיך אָנגעהויבן די באַוועגונג פאַר העברעאיש, פריער מיטן נאָמען „עבריה" און שפּעטער „תרבות", וואָס האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע צו פאַרשפּרייטן די העברעאישע שפּראַך צווישן דער יוגנט און די מאַסן. עס האָט זיך געגרינדעט אַ וועד פון די פאָלגנדיקע חברים: זעליק־שניאור, אַ העברעאישער לערער, זײַן געהילף שניאור־יצחק סאַפּיר — אַ סטודענט־פעלדשער, ישעיהו נאָוויקאָוו, שמואל ביעלינקי, דוב שאַפּירא, קרעסלאָווסקי — אַ בערשטער, און מײַן ווייניקייט, שמואל אַבראַמיס (אין אַמעריקע אַבראַמסאָן). ניט געקוקט אויף דעם, וואָס זעליק־שניאור איז געווען אַ בלינדער, האָט ער געהאַט אַ חדר מתוקן און איז געווען דער רוח החיה אין „עבריה" און דערנאָך אין „תרבות". אין 1915 איז ער, צוזאַמען מיט נאָך ציונים פון וויטעבסק, אַרעסטירט געוואָרן און פאַרשיקט קיין אירקוטסק (סיביר). בײַ אים אין וואוינונג, אין קעלער, אויף פּאָקראָווער גאַס, פלעגן מיר זיך אָפט צוזאַמענקלײַבן און דיסקוטירן פאַרשידענע פראָגן און אויסאַרבעטן פּראָגראַמען פאַר אונזער אַרבעט. מיר האָבן אָרגאַניזירט קורסן אויף העברעאיש פאַר יוגנטלעכע און דערוואַקסענע, געווירקט, אַז מען זאָל אין די חדרים און תּלמוד־תּורות לערנען העברעאיש ווי אַ שפּראַך און יידישע געשיכטע ווי אַ לימוד. שפּעטער האָבן אונז געהאָלפן אין דער אַרבעט די מלמדים און לערער פון די חדרים־מתוקנים, וואו מען האָט אײַנגעפירט די שיטה פון „עברית בעברית", מעלאָמעדאָוו, זוויעראָוו, כּיקין און אַנדערע. צו אונז זײַנען אויך צוגעשטאַנען דער קאָזיאָנער רב מלמד (געשטאָרבן אין ישראל), די בוכהאַלטערס גאָלאָסקער און שאַמבאַדאָל און נאָך סימפּאַטיקער.

אין 1906—1907 איז מײַן יינגערער ברודער אברהם (דאָ אין אַמעריקע ה. א. אַבראַמסאָן), וועלכער האָט געארבעט בײַ שמריהו מעקלער אין פּאַפּיר־געשעפט ווי אַן אָנגעשטעלטער, אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין קרײַז פון די סאָציאַ־ליסטן־רעוואָלוציאָנערן. ער מיט זײַן חבר שעכטמײַסטער, וואָס האָט געארבעט אינאיינעם מיט אים אין קראָם, האָבן געזומען אויף זיך די אויפגאַבע צו אָר־גאַניזירן די קאָזאַקן, וואָס זײַנען געשטאַנען דעמאָלט אין וויטעבסק. זיי האָבן צונויפגערופן די קאָזאַקן אין אַ פריוואָט הויז אויף קאָנטאַניציעשקער גאַס, פאַרטיילט זיי אומלעגאַלע ליטעראַטור און אַגיטירט פאַר דער עסער־פאַרטיי. ווי געווייניטלעך האָבן די קאָזאַקן פריער אינפאָרמירט די אָכראַנקע, און אין אָוונט איז די פּאָליציי באַפאַלן דאָס הויז, פאַרנומען די טריפּה־זאַכן, אַרעס־טירט די אַגיטאַטאָרס און אַוועקגעפירט זיי אין דער זשאַנדאַרמעריע און פון דאָרט אין טורמע. איך פלעג מײַן ברודער טראָגן עסן פון דער היים. איין מאָל, אַ פרײַטאָג, וועט איך האָבּ געבראַכט אים עסן, איז צו מיר צוגעקומען יעקב־משה אַלטער, דעם רבס זון — זײַנער אַ מיטאַרבעטער פון קראָם — און מיך געבעטן אברהמען איבערגעבן אַ פּענדל מיט מילך. דאָס פּענדל האָט געהאָט צוויי דעקן און צווישן זיי זײַנען אַרײַנגעלייגט געוואָרן בריוו און אויסשניטן פון אומלעגאַלע צײַטונגען. דער וועכטער האָט הפּנים שוין געוואוסט פון

אזעלכע שטיק, ער האָט אַרײַנגעשטעלט אַ דראָט און געמאַסטן די טיף פונם פענדל און פאַרשטאַנען, אַז דאָרט מוז עפּעס זײַן. פאַרשטייט זיך, אַז מען האָט מיך פאַרהאַלטן אוֹן אַריבערגעפירט אין „אוטשאַסטאַק" אויף סמאָלענסקער גאַס, וואו איך בין אָפּגעזעסן 12 טעג. אַדאַנק שמריהו מעקלערס שתּדלנות בײַם פּאָליצמייסטער האָט מען מיך באַפרײַט. דער ברודער און די איבעריקע אַרעסטירטע זײַנען פאַרמשפט געוואָרן אויף אַ יאָר טורמע. נאָך זײַן באַפרײַ־אונג איז ער געפאָרן קיין מינסק, אָבער מען האָט אים נאָכגעקוקט, און די עלטערן מיט אונזער גאַנצער פאַמיליע האָבן געפאָדערט, ער זאָל פאַרלאָזן רוסלאַנד. אין 1908 איז ער אָנגעקומען אין ניו־יאָרק.

אין 1916 האָב איך זיך באַזעצט אין פּעטערבורג. איך האָב געאַרבעט אין פּוטילאָווער זאַוואָד (אַ פאַבריק פאַר געווער און אַמוניציע) ווי אַ געהילפס־בוכהאַלטער און פאַרצייכנער פון דער פּראָדוקטיווקייט פון די אַרבעטער. איך האָב זיך אינטערעסירט מיטן לעבן און לאָגע פון די אַרבעטער און זיך צוגע־הערט צו אַלץ, וואָס איז פאָרגעקומען אין זייערע רייען. דער זאַוואָד איז באַוואוסט געווען פאַר אַ פעסטונג און קאָנצענטראַציע פון די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן. דעם 9־טן יאַנואַר 1917 זײַנען מיר אַלע געקומען צו דער אַרבעט און געלאָזן די מאַשינעס אין גאַנג און באַלד נאָך דעם זײַנען אַלע אַרבעטער און די אָנגעשטעלטע אַרויס אין שטרײַק צו דערמאָנען דעם יאָר־טאָג פון גלח גאָפּאָנס אַרויסטריט קעגן דער צאַרישער רעגירונג. עס האָט געבראָכן מיט רעוואָלוציאָנערן גײַסט און אימפּעט אין די קרײַזן פון די אַרבעטנדיקע מאַסן בכלל און אין דער פאַבריק בפרט. אין דער לופט האָט זיך שוין געפילט, אַז גרויסע געשעענישן דאַרפן און מוזן פאָרקומען, און אַ געוויסע אומרואיקייט האָט זיך געשפּירט בײַ די, וואָס זײַנען געווען נאָענט צו די פירנדיקע כוחות, צום אַוואַנגאַרד אין קאַמף פאַר דער באַפרײַאונג פון רוסלאַנד...

נאָך דער אָקטאָבער־איבער־קערעניש אין 1917 איז געקומען די „באָלפור־דעקלאַראַציע", וואָס האָט אויפגעשטורעמט די יידישע מאַסן פון גאַנץ רוסלאַנד. ווען ניט די באָלשעוויסטישע אַכזריותדיקע אויסטיטשונג פון דער רעוואָלוציע און דער יידישער נאַציאָנאַלער פראָגע, בין איך זיכער, אַז מיר וואָלטן שוין געהאַט אויפגעבויט אַ זיכערע היים אין ארץ־ישראל מיט דער הילף און ענערגיע פונם רוסישן יידנטום אַליין!... עס האָט זיך געגרינדעט דער צענטראַל־קאָמיטעט (מרכז) פון די ציוניסטן אין רוסלאַנד אונטער דער פירערשאַפט פון ד״ר יונאָוויטש, און איך בין אָנגעשטעלט געוואָרן פאַרן קאָרעספּאָנדענט פאַר העברעאיש און יידיש און בוכהאַלטער פון צענטראַל־קאָמיטעט. אין אַ צײַט אַרום האָט דער צענטראַל־קאָמיטעט מיך קאָמאַנדירט אין האָראָדאָק, וויטעבסק־קער גובערניע, צו אָרגאַניזירן דאָרט אַ „תּרבות"־שול. מיט דער הילף פון די אָרטיקע „צעירי־ציון" און אַן אַקטיוון טוער מינץ, האָט זיך אײַנגעגעבן צו עטאַבלירן אַ שול פאַר אָנפאַנגער יינגלעך און מיידלעך, ווי אויך צו אָרגאַניזירן

קורסן פאַר העברעאיש און יידישער געשיכטע פאַר דערוואַקסענע. צווישן די צוהערער זײַנען אַפילו געווען בונדיסטן, וואָס זײַנען געווען פֿײַנדלעך צו אונזער באַוועגונג.

שפּעטער בין איך צוריק געפֿאָרן קיין פּעטערבורג, וואו איך האָב פאַרנומען פריערדיקע שטעלע אין צענטראַל־קאָמיטעט ביז דעם טאָג, ווען די יעווסעקן בראש מיטן געווזענעם בונדיסט אַלטשולער איז באַפאַלן געבליבן פונם מרכז, האָט פאַרכאַפט אַלץ, וואָס זיי האָבן דאָרט געפונען און אַרעסטירט איניקע מיטגלידער און מיטאַרבעטער. מיך האָבן זיי ניט געטשעפּט, אפשר ווײַל איך בין דעמאָלט געווויגט געווען צו „לינקיזם" און צוזאַמען מיט אַ סך אַנדערע געגלויבט, אַז רוסלאַנד וועט זײַן דער וועגווײַזער און פארשפּרייטער פון ליכט, פריהייט און גליק פאַר דער גאַנצער מענטשהייט...

אין 1922 האָב איך באַשלאָסן זיך צוריק אומקערן קיין וויטעבסק. ניט געקוקט אויף דעם, וואָס מען האָט מיר פאַרגעלייגט שטעלעס אין פאַרשיידענע קאָמיסאַריאַטן, בין איך אָנגעקומען פאַר אַ געהילף־בוכהאַלטער אין אַ קאָנטאָר בײַ אַ צושטעלער (פאָדריאַטשיק) פון האָלץ צו די אײַזנבאַנען אין וויטעבסקער גובערניע. באַלד האָט מען מיך אויסגעקליבן פאַרן סעקרעטאַר פון קאָמיטעט פאַר די אָנגעשטעלטע פון דעם פאַך אין שטאָט און גובערניע און פאַר זייער פאַרשטייער אין פראָפעסיאָנעלן פאַראיין.

מײַן פרײַע צײַט האָב איך געווידמעט דער אָפּטיילונג פון „החלוץ" אין וויטעבסק, וואָס האָט דעמאָלט נאָך עקסיסטירט לעגאַל אונטערן נאָמען „טרודאָ־וואַיא אַרטעל" פאַר ערד־אַרבעט. די אָרטיקע מאַכט האָט געגעבן דעם אַרטעל־קאָאָפּעראַטיוו אַ היפּש שטח ערד מיט די נויטיקע מכשירים, אַ פערד און אַ הויז אין זאַרוטשייער געגנט, בײַם עק שטאָט. עס איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ קאָמיטעט פון אַקטיוווע חברים, וועלכע האָבן אָנגעפירט מיט דער טאָג־טעגלעכער אַרבעט, געאַקערט, געזייט און געפלאַנצט קאַרטאָפל, מערן, קרויט, ריבע־לעך, רעטעך און טאַבאַק. שבת און יום־טוב און אין פרײַע טעג פלעגן מיר זיך אַהין צוזאַמענקלײַבן: לערנען, לייענען, הערן לעקציעס און דיסקוטירן פאַרשיידענע פּאָליטישע פראַגן, פאַרברענגען, זינגען און טאַנצן ביז שפּעט אין אָוונט. וועו עס איז געקומען די צײַט פון שניט און אַראָפּנעמען די געוועטעניש אין גאָרטן, האָט דער וועד צונויפגערופן די סימפּאַטיקער און מאָבילידירט אַלע חברים און מיטגלידער פאַר דער דרינגענדיקער צײַטווײַליקער אַרבעט. די שטענדיקע מיטגלידער פון אָרטעל האָבן געפירט אַ קאָמונע־לעבן, געגעסן און געטו־נקען אינאיינעם, געטיילט זיך מיט דער גערעטעניש פון פעלד, גענומען געלט פון איין קאַסע און געלעבט חבריש געמיינזאַם און שפּאָרזאַם.

איין מאָל אין אָוונט, נאָך אַ שוערן טאָג אַרבעט אין גאָרטן, שפּעט אין דער נאַכט, וועו מיר אַלע זײַנען אײַנגעשלאָפן, זײַנען אונז באַפאַלן טשעקיסטן מיט ביקסן אין די הענט, אַרומגעזוכט אַלץ און אַלעמען, פאַרכאַפּט בריוו, ליטעראַטור, ביכער און אַרעסטירט אַלע חברים, וואָס זײַנען געווען אין

הויז. אַרומגערינגלט פון טשעקיסטן און רויטע אַרמייער מיט אויסגעשטרעקטע ביקסן, האָט מען אונז געפירט איבערן שטאָט אַזוי ווי קאָנטר־רעוואָלוציאָנערע פאַרברעכער און געבראַכט אין טשעקאָ אויף זאַמקאָווער גאַס. נאָכן אויספרעגן די נעמען, אַדרעסן און באַשעפטיקונג, האָט מען פאַרהאַלטן נאָר עטלעכע, וועמען מען האָט חושד געווען, אַז זיי זײַנען די פירער פון דעם „החלוץ" אין וויטעבסק און פאַרשפּרייטער פון ציוניסטיש־סאָציאַליסטישן אידעאַל צווישן די יידישע מאַסן. די דרײַ אַרעסטירטע, וואָס מען האָט פאַרהאַלטן, זײַנען געווען: שניאור שניאורסאָן — אַ ברודער פון שמואליק שניאורסאָן, אַ מיטגליד פון צענטראַל־קאָמיטעט פון „החלוץ", וועלכער איז שפּעטער פאַרשיקט געווארן קיין סיבּיר און איז דאָרטן געשטאָרבן; גאָרדאָן, אַ בוכהאַלטער, וואוינט איצט אין ישראל און איז געווען דער סעקרעטאַר פון אַרבעטער־ראַט אין ראשון לציון און איך.

מען האָט אונז פאַרשפּאַרט מיט די באַנדיטן, וואָס האָבן דעמאָלט געבושעוועט אין די דערפער אַרום וויטעבסק. מיר זײַנען געזעסן אין באַזונדערע קאַמערעס, כדי מיר זאָלן זיך ניט קענען צוזאַמענרעידן. די קאַמערעס זײַנען געווען ענג, שמוציק און פאַרלײזיקט, מיט האָרטע נאַרעס צום שלאָפן. אייניקע פון די אַרעסטירטע זײַנען געצוואונגען געווען צו שלאָפן אויף דער פּאָדלאָגע. מיט מיר אין איין קאַמער זײַנען געזעסן אַ פּאָר סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן פון נעוועלער אויעזד. אין מיטן דער נאַכט פלעגט מען אונז אַרויספירן צום „סלעדאָוואַטעל", וואָס האָט געפירט די אויספאָרשונג מיטן גאַנצן קלאַפּערגעציג, לויט די כּללים פון דער צאַרישער „אָכראַנקע": צוערשט געהייסן זיך זעצן אויף אַ שטול, פאָרגעלייגט אַ סיגאַרעט, געשטעלט פראָגן, דיסקוטירט וועגן מאַרקסיזם און דערנאָך איבערגעגאַנגען צו די אַלטע מעטאָדן פון סטראָשען מיט אַ רעוואָלווער, אַ נאַגאַיקע, קאַרצער, אויב מען וועט ניט אַרויסגעבן די הויפּט קאָנטר־רעוואָלוציאָנערן פון דער באַוועגונג. מיר זײַנען געווען אָפּגעשניטן פון אַלץ און אַלעמען, מען האָט ניט צוגעלאָזן די קרובים צו אונז, ניט געקראָגן קיין ביכער, צײַטונגען און בריוו. אָט אַזוי האָט מען אונז געמאַטערט אין משך פון זעקס וואָכן. צום סוף, ניט האָבנדיק קיין שום יורידישע (אַפילו סאָוועטישע) באַווײַזן קעגן אונז, אַז מיר זײַנען קאָנטר־רעוואָלוציאָנערן און אַרבעטן אומלעגאַל, האָט מען אונז באַפרײַט.

פיל פון אונזערע חברים האָבן געגנבעט די גרענעץ און זיך באַזעצט אין ישראל. דורכמאַכנדיק אַלע שווערקייטן, נעמען זיי אַן אַקטיוון אַנטייל אין דעם אויפּבוי פון לאַנד און געהערן צום „ארגון יוצאי ויטבסק".

יוכבד גרינפעלד (נעכע־יאָכע)

מיין חיים

וויטעבסק!... עס איז שווער איבערצוגעבן, וואָס איך פיל בײַם דער־מאָנען דעם נאָמען וויטעבסק. עס דערלאַנגט דיך אַ טראָג אַוועק אויף 50־60 יאָר צוריק. איך חידוש זיך אָבער, וואָס מען פילט גאָרניט, אַז דאָס איז געווען אַזוי לאַנג, אַזוי לאַנג צוריק. עס דאָכט זיך גאָר, אַז אָט ערשט, מיט אַ פאָר חדשים צוריק, האָב איך פאַרלאָזט אונזער שטאָט, מײַן היים.

אָט זע איך מײַן טאַטן. ער ליגט קראַנק אויף סאַיטיקע (אישיאָס) צוגע־קאָוועט צום בעט. שוין אַ לאַנג צײַט ליגט ער אין וויטאָגן און שמערצן. קיינעם האָט ער ניט צוגעלאָזט נאָענט צו זיך, טאָמער וועט מען אָנשטיקן זײַן פוס. פֿלוצים צו כּל־נדרי גיט ער זיך אַ הויב אויף און איז אַוועק אין שול אַרײַן... ווי אַזוי ער האָט געקענט גיין, וויס איך ביז היינטיקן טאָג ניט. ער איז מיט אַמאָל געזונט געוואָרן, אַזוי האָט ער אונז פאַרזיכערט.

שפּעט אין אָוונט שיקט מיך די מאַמע אין שול אַרײַן, איך זאָל אָפּפירן דעם טאַטן אַהיים, ניט לאָזן אים בשום אופן דאָרט צו בלײַבן. יידן פלעגן געווײַנטלעך בלײַבן אין שול די גאַנצע נאַכט. איך קום אַרײַן אין שול — די יידן ליגן דאָרט אויף ערד, אויף שטרוי. האַלב פינסטער, חלבנע ליכט ברענען, אייניקע זײַנען שוין אויסגעברענט, אַנדערע צאָנקען נאָך. די לופט — ממש דערשטיקט צו ווערן, די פנימער אָבער בײַ אַלעמען אויסגע־ליטערטע. מאָרגן אויף דער נאַכט נאָכן תּענית וועט מען שוין זײַן ריין פון זינד און אפשר וועט מען נאָך אויסבעטן אַ גוט יאָר, אַ יאָר פון פֿרנסה, פון געזונט און גליק.

דאָס בילד שוועבט מיר פאָר די אויגן. איך ווייס דאָס זעלבע איז פאָר־געקומען אין אַנדערע שטעט אויך. יענע שטעט אָבער האָבן אַנדערע געזען.

אָט שפּאַציר איך אויף זאַמקאָוועור גאַס. צען אַזייגער אין אָוונט. די גאָרא־דאָוואָיען גייען אַרום, זיי שרייען: צעגייט זיך! אַהיים! און מען צעגייט זיך אַהיים, כאָטש עס ווילט זיך נאָך שפּאַצירן. אָבער אַז דאָס „קנעפּל" הייסט, העלפן ניט קיין חכמות.

דער ברעג בײַם טײַך פון דער גרויסער זײַט, וואָס מען האָט געפרופן וועגעציע, דאָרטן פלעגן מיר זיצן און זיך צונויפריידן, וועו די קומענדיקע

פֿאַרזאַמלונג וועט פֿאָרקומען. אויב מען האָט נאָר געהאַט אַ ביסעלע מער צייט, איז מען געזעסן און פֿאָר זיך געחלומט חלומות...

איך דערזע זיך מיט נאָך אַ זאַקנמאַכערין. מיר גייען אין פּיסקעוואַטשיק אַראָפּנעמען די מיידלעך פון דער אַרבעט. ערשט נעכטן האָבן זיי אַלע גע־שטימט פֿאָר אַ שטרײק און הײַנט זיצן זיי און אַרבעטן אין דער צייט, ווען אַ סך אַרבעטערינס שטרײקן. פֿלוצים האָט זיך אַ גאָס געטאָן אויף אונז קאַלטע וואַסער און אונז האָט מען משלח געווען בכבוד גדול פון דעם וואַר־שטאַט.

וועך פון אונז געדענקט דען ניט דעם יונגעמאַן, וואָס האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן מאַשינעס מיט באַוול אויף אַרבעט אין דער היים? אין עטלעכע יאָר אַרום איז ער אויסגעוואַקסן אַ „גביר־אַדיר" פון אונזער שוויים און בלוט. מיר פלעגן אַרבעטן בײַטאָג און בײַנאַכט, שלעפּן גרויסע פּעק באַוול אַהיים און דערנאָך שלעפּן אויסגעאַרבעטע פּעק זאָקן צוריק. אָפּגערעכנט זיך מיט אונז האָט מען אויף אַ גאָר אידעלן אופן. אַראָפּגערעכנט האָט מען פֿאָר דער מאַשין אַ פֿאָר רובל, פֿאָר נאָדלען, פֿאָר פֿאַראַפּין (דאָס האָט מען באַדאַרפט האָבן צו דער אַרבעט). מען האָט אויך אַראָפּגערעכנט פֿאָר באַוול — יעדעס מאָל האָט עפּעס געפעלט. די באַוול פלעגן זיי וועגן נאַסערהייט, וויַיל אידער מען האָט אויסגעאַרבעט די זאָקן האָט מען די באַוול געמוזט פֿאַרבן אין פֿאַר־שיידענע קאָלירן, און נאָך דעם ווי מען האָט אַלץ אַראָפּגענומען, איז מען אַהיים געגאַנגען כּמעט מיט גאָרניט.

איך בין אויף אַ פֿאַרזאַמלונג פון די פּועלי־ציון. דאָקטאָר ברוק שטייט אויף דער טריבונע. אַ פּנים אַן אידלס, אויגן, אין וועלכע ס'האָט זיך אָפּגע־שפּיגלט דער גורל פון אונזער פֿאָלק. טיפּע אויגן, אַזוינע שוואַרצע, טרויעריקע, אָבער אין דער זעלבער צייט פֿאַרחלומטע. אָט שטייט ער און רעדט און בא־גייסטערט אַלעמען מיט די פלאַמעדיקע ווערטער, וואָס פליסן פון זײַן מויל — ממש אַ פרישער קוואַל. די ווייכקייט פון זײַן שטימע, דער צאַרטער חברישער טאָן, מיט וועלכן ער וועגדעט זיך צו אונז, גיסן זיך אַרײַן אין אונזערע הערצער און מיר זײַנען גרייט צו גיין אין פֿײַער און וואַסער. מיר זײַנען דעמאָלט גרייט, דאָכט זיך, איבערקערן גאַנצע וועלטן. מיר שטייען פֿאַרגאַפּטע. מען האָט איינפאַך מורא צו אָטעמען, מען זאָל חלילה ניט דורכלאָזן עפּעס אַ ווערט. אין צימער איז ענג, די לופט געדיכט. דער לאָמפּ לעשט זיך. פֿלוצים לויפט אַרײַן אַ חבר, גייט צו צום אָנפּירער און רויסט אים אײַן אַ סוד אין אויער. מען כאַפּט ברוקן, מען וואַרפט אים אַרויס דורך אַ פענסטער. מיר בליבן זיצן, וואַרטן אויף די „געסט", די פֿאָליציי זאָל קומען. צו אונזער גליק איז עס געווען אַ כאַלשער אַלאַרם, אָבער ברוקן האָט מען שוין אָפּגעפּירט אַהיים. ברוק האָט זיך קיינמאָל ניט געריכטן מיט קיין שום זאַך. עס איז רעכט געווען פֿאַר אים צו ריזיקירן מיט זײַן אָמט (ער איז געווען אַ קאָזיאָנער ראַבינער), ער האָט זיך פֿאַר קיין שום זאַך ניט אָפּגעשטעלט, אָבי צו טון עפּעס פֿאַר ציוניזם. אַליין

איז ער געווען אַן אַלגעמיינער ציוניסט, פונדעסטוועגן פלעגט ער אַלע מאָל קומען צו די פּועלי־ציוניסטישע פֿאַרזאַמלונגען.

וועז ד״ר ברוק פלעגט קומען צו אַ קראַנקן, האָט ער שוין געוואוסט, וואו מען דאַרף נ י ט נעמען די 50 קאָפּיקעס. ער פלעגט נאָך אָפּט איבערלאָזן אויף מעדיצין. ס׳האָט אויך ניט זעלטן געטראָפֿן, אַז ער פלעגט פֿאַרשרײַבן דעם רעצעפּט אויף אַ פּשוט שטיקל פּאַפּיר און אונטערשרײַבן זײַן נאָמען, כדי דער אַפּטייקער זאָל ניט נעמען צו טײַער. על פּי רוב פלעגט ער גאָרניט פֿאַרשרײַבן קיין רעצעפּט. טרינקען מילך, עסן אייער און נאָך אַזעלכע זאַכן — אָט דאָס איז געווען זײַן רפואה. מען פלעגט אים טאָקע רופן די באָבע דאָקטאָר. וואָס הייסט אַ דאָקטאָר פֿאַרשרײַבט ניט קיין רעצעפּטן?

אַ שמחה, אַ גדולה! דעם 17־טן אָקטאָבער 1905 האָט די רעוואָלוציע מנצח געווען, מען האָט געוואונען די פרײַהייט. עס טראָגט זיך אַ מאָסע איבער די גאַסן. מען ווײַנט, מען זינגט. מאָמעס פון קינדער, וואָס זיצן אין תּפיסה, אין געפֿענגעניש, ווייסן, אַז באָלד וועלן זייערע קינדער באָפֿרײַט ווערן, ווײַנען זיי כאַר גליק. עס קושט זיך אַן אַרעמע פרוי (מאַריאָסע קיקעליכע, פון דער קלײנער זײַט, אַ לעקעך־בעקערין) מיט דער רײַכער אינטעליגענטער דאָמע (מאַדאָם גינזבורג), וואָס איר טאָכטער האָט זיך איזניאָכעט מיט די פילאָסאָפן (אַזוי האָט מען גערופן די רעוואָלוציאָנערן) און זיצט אין טורמע. אין דעם דאָזיקן טאָג אַבער איז זי מוחל דער טאָכטער איר „שלעכטע״ אויפֿפירונג. מײַן מאַמע גייט אויך אין דער דעמאָנסטראַציע. אַ קלייניקייט — אירע דרײַ קינדער זײַנען פֿאַר־מישט אין דעם פּײַער (אַזוי האָט זי אָנגערופן די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג). מײַן ברודער אַברהם (בי־אַליסטאָקער) איז געווען אַ בונדיסט, איך מיט מײַן שוועסטער — פּועלי־ציוניסטקעס. „און איצט — זאָגט זי — ווייס איך ניט, וואָס איך זאָל ווערן? צי זאָל איך זײַן אַ קיסר אין רוסלאַנד, צי זאָל איך זײַן אַ פֿרעזידענט אין ארץ־ישראל?״ און טרערן ווי פּערל רינען בשעת מעשה פון אירע לײַכטנדיקע אויגן.

די מאָסע מענטשן טראָגט זיך איבער די גאַסן — פון דער קלײנער זײַט צו דער גרויסער. אויפן ווענ פלעכטן זיך אַרײַן נאָך און נאָך מענטשן. און די לידער, די פריילעכע אויסגעשרייען „מזל־טוב!״ שנײַדן דורך די לופט. אייניקע קריסטן האָבן זיך אויך אַרײַנגעפלאָכטן אין דער מאָסע און מען זינגט ווײַנענדיק און מען ווײַנט זינגענדיק. עס קושן זיך ייד און קריסט, מענער מיט פרויען. די פּנימער לײַכטן, שײַנען, די אויגן פלאַמען מיט דימענטן־טרערן. מיר האָבן געזיגט, שרײַט אַראָפּ פון יעדן פּנים.

פֿאַרנאַכט צו, וועז ס׳איז שוין פינסטער געוואָרן, האָט מען זיך אָנגעהויבן פונאַנדערצוגיין. צעשטראָלטע פון גליק, מידע פון די איבערלעבונגען, אַבער מיט פרייד און בטחון איז מען זיך צעגאַנגען אַהיים.

אין אַ פּאָר וואָכן אַרום דערהערן מיר אַ נײַע בשורה. אין איין שטאָט — דערציילט מען אונז — האָט מען פֿאַרשפּאַרט יידן אין אַ שול בשעת אַ פֿאַר־

זאמלונג, באגאסן זי מיט נאפט און אונטערגעצונדן. אין א צווייטער שטאט האט מען ארעסטירט א פארזאמלונג און אלעמען צעהרגעט. אבער מיין וויטעבסק מאכט זיך ניט וויסנדיק. מיר רופן וויטער צונויף אונזערע פארזאמלונגען ביז... ביז איין מאל — ס'איז געווען סוף נאוועמבער אין א פרייטאג־צו־נאכטס — האבן מיר זיך צוזאמענגעקליבן אין שול (אויף דער גרויסער אילינסקער גאס). ס'איז געווען א פועלי־ציוניסטישע פארזאמלונג (מיר זיצנען שוין דעמאלט געווען א גרעסערע ארגאניזאציע). דער רעדנער האט שוין אפגערעדט, מיר האבן שוין אויך אפגעזונגען אונזער ציוניסטישע שבועה און אנדערע לידער און מיר הויבן אן אויס־צוגיין פון שול. א טייל גייט אין איין זייט און א טייל אין דער צווייטער. אזוי ווי מיר גייען זעען מיר, ווי עפעס א וואגט רוקט זיך אויף אונז. אין דער כינסטער קענען מיר ניט זען, וואס עס רוקט זיך אויף אונז. מיר דרייען זיך אום און ווילן גיין צו דער צווייטער זייט. אבער די אלע, וואס זיצנען געגאנגען אויף דער צווייטער זייט, האבן אויך באגעגנט א וואגט און זיי האבן זיך אומ־געקערט צו אונזער זייט. מיר האבן זיך צוזאמענגעשטויסן. און די „וועגט" האבן זיך צונויפגערוקט און מיט זייערע קאזאקישע נאגאיקעס ארײנגעטריבן אונז צוריק אין שול ארײן. בשעת מעשה זיצנען א סך פון אונז געפאלן, און די כערד האבן ניט איבערגעקליבן, צי טרעטן זיי אויף מענטשן, צי אויף דעם ווײסן שניי, וואס האט דערווײל אנגעשאטן בעת מיר זיצנען געווען אין שול. אין דעם אוונט האט מען געמאכט א סוף צו אונזער זיג, צום זיג פון דער רעוואלוציע. אין שטאט האט מען ארעסטירט בײ א טויזנט מענטשן, אבער מען האט אלעמען באפרײט. וויטעבסק האט בכלל ניט געהאט קיין שלעכטע „קנעפ־לעד".

אין וויטעבסק האט געשווויבלט און געגריבלט מיט פארטייען. „בונד" האט פארנומען גאר א וויכטיק ארט אין שטאט. שפעטער צו האט זיך ארגאני־זירט א קליינע גרופע פועלי־ציון פון אייניקע אינטעליגענטן. הירשע זאקהיים פלעגט אלע מאל פארטײטשן דעם ציוניזם פילאסאפיש, דער יונגער בר־לבב פלעגט האלטן זייער באגײסטערטע רעדעס, ער איז געווען דער גאנצער פראק־טישער פירער. עס זיצנען געווען נאך א היפש ביסל מער, איך געדענק אבער ניט זייערע נעמען. צווישן די פועלי־ציוניסטן איז אויך געווען בערע לאפידוס. שטענדיק א שווײגנדיקער, מיט א שמייכל אויף זײן פנים, איז ער ארומגעגאנגען א פארטראכטער און געטאן אלץ, וואס מען האט נאר געדארפט. א סך פארזאמ־לונגען פלעגן געהאלטן ווערן אין דער דירה פון זיצנע עלטערן. דאס הויז איז געווען אן אכסניה פאר אונזער פועלי־ציוניסטישער באוועגונג.

אט גיי איך צו א לעגאלער פארזאמלונג. ד״ר ד. פאסמאניק האט גע־האלטן א רעפעראט. די פארזאמלונג איז אפגעהאלטן געווארן אין זייער א שיינעם זאל. די פני פון די וויטעבסקער ציוניסטן זיצנען געקומען אים הערן. פלוצים וואקסט אויס ד״ר ג. ברוק, נעמט מיך פארן האנט און פירט מיך צו צו פאסמאניקן. ער זאגט אים, אז אט דאס מיידל פארט קיין ארץ־ישראל

(דאָס איז געווען סוף זומער 1913). ד״ר פֿאַסמאַניקס אויגן צעלײַכטן זיך, ער נעמט אַרײַן מײַן האַנט אין זײַנע ביידע הענט און בענטשט מיך מיט אַ תּפילה־דיקן טאָן: „אדושם יברכך וישמרך ויצלח דרכך״ און ד״ר ברוק רופט אויס באַגײַסטערט: „אָמן!״. פֿאַסמאַניקס ברכה איז מקוים געוואָרן, אָבער נאָר ביז די מלחמה האָט אויסגעבראָכן. בעת דער מלחמה האָט מען מיך מיט אַ סך אַלטע תּושבים פון ארץ־ישראל אַרויסגעטריבן קיין מצרים.

אָט זײַנען מיר אויף אַ חתונה אין דער אַלטער היים אונזערער. דער חתן איז אַ בונדיסט און די כלה — אַ פּועלי־ציוניסטקע. דערווײַל האָט זיך אויף דער חתונה, בײַ דער וועטשערע, פֿאַרפירט אַ דיסקוסיע צווישן די בונדיסטן — דעם חתנס צד, און די פּועלי־ציוניסטן — דער כלהס צד. געענדיקט האָט זיך די דיסקוסיע — אַ חרפּה צו דערציילן — מיט אַ געשלעג. פון בײַדע זײַטן זײַנען געווען צעשלאָגענע און צעבײַלטע.

זונטאָג — איך גײ אין מאַרק אַרײַן אַרויסהעלפן מײַן מאַמען אין קראָם. די קראָמען מוזן זונטאָג זײַן פֿאַרמאַכט. אַ גאַראַדאָוואי גיט שטרענג אַכטונג, אַז מען זאָל אָפּהיטן דעם געזעץ. די קרעמער שטייען בײַ זייערע קראָמען און וואַרטן בײַ דער געזעץ־אָפּהיטער וועט זיך אַביסל פֿאַרקוקן אָדער ער וועט מיט עפּעס זײַן פֿאַרנומען. דעמאָלט עפנט מען די קראָמען און מען לאָזט אַרײַן די קונים. און אָט האָט מען זיך דערוואַרט. דער גאַראַדאָוואי האָט געפֿאַקט אייַנעם אָפּשליסנדיק די קראָם, איז ער דערווײַל געווען פֿאַרנומען מיטן קרעמער, האָבן די איבעריקע אויף דער גיך אָפּגעשלאָסן די טירן און אין אויגנבליק זײַנען די קונים שוין געווען אינעווייניק. אַרויסגיין אַזוי גיך האָט מען אָבער אויך ניט געקענט. מען האָט ווידער געמוזט וואַרטן אויף אַ נס. אויף צו להכעיס קוקט דאָס „קנעפּל״ דווקא אין דער זײַט, וואו מען דאַרף ניט. וואָס טוט מען? איז דאָך גאָר שלעכט! פֿאַלט אייַנער אויף אַ שכל. ער גייט צו צום „קנעפּל״ און פֿאַררעדט זיך מיט אים. דערווײַל גיבן די קרעמער אַן עפּן די טירן און קונים שיטן זיך אַרײַן און אַרויס פון דער קראָם. און ווידער זײַנען די טירן פֿאַרשלאָסן און די קרעמער שטייען דערבײַ מיט אַזוינע אומשולדיקע פּנימער, גלײַך ווי זיי ווייסן ניט פון קיין שום זאַך.

די גאַנצע וואָך זיצט מען אין קראָם אויפן פּיערטאָפֿ און מען קוקט אַרויס אויף אַ קונה. זונטאָג אָבער זײַנען די יידישע היימען געווען „ריין״, אַלץ אויפגעגעסן. יעדן פּעלט עפּעס אויס. איינעם פעלט אויס אַ הערינג, אַ צווייטן אַ פּערטל צוקער, אָדער אַ שטיקל פּוטער, אַ דריטן פֿאַרגלוסט זיך אַבי־סל הערינג־ראָסל. מען האָט אָפּגעקאָכט אַ טעפּל קאַרטאָפֿל, ווילט זיך — מען זאָל ניט זינדיקן מיט די רייד — אַביסעלע הערינג־ראָסל. נו, שטייען אי די קרעמער אי די קונים אין היץ און אין קעלט און מען וואַרט און מען דערוואַרט זיך טאַקע אויף צעפּיקענישׂ דעם גאַראַדאָוואי.

אַז אָך און ווי איז דעם קרעמער, וועמען מען כאָפּט בײַ דער האַנט, אָפּשליסנדיק די טיר. „דאָס קנעפּל״ גייט צו מעשה בעל־הבית צו דער קראָם,

פאַרשליסט די טיר און נעמט צו זיך צו דעם שליסל און גייט זיך גאַנץ רואיק אַוועק. דער קרעמער אָדער די קרעמערין לויפן אים נאָך, מען טענהט מיט אים אײַן, מען וויינט, מען בעט זיך בײַ אים רחמים. איז דער ערל אַ גוטער, אַ צדיק, אַ בעל־רחמים, נעמט ער אין יד אַרײַן און אַלץ איז ווידער גוט און וואויל. איז אָבער דער ערל אַ צאַצקע, אַ שלעכטער, אַ רשע, שלעפט ער דעם קרבן אין אוטשאַסטאָק אַרײַן און דערציילט דווקא דעם אמת, אַז מען האָט אים געוואָלט אונטערקויפן. און דאָ הויבט זיך אָן די אמתע חתונה. דעם צווייטן זונטאָג חזרט זיך איבער די זעלבע מעשה. דער מאַרק איז ווידער פול מיט די קרעמער און מען וואַרט ווידער, אַז דאָס „קנעפל" זאָל זיך אויף אַ רגעלע פאַרקוקן . . .

וויטעבסק איז אַ גרויסע, שיינע שטאָט, כמעט אינגאַנצן אַ יידישע שטאָט. איך פלעג שבת אָפט דורכגיין דעם מאַרק, איז בלויז איין קראָם געווען אַ גוי־אישע. דעם מאַרק פלעג איך שבת טאַקע זייער אָפט דורכגיין, ווײַל די קרובים מײַנע האָבן געוואוינט אויף פּאָלאָצקער וועג און אויף האָראָדאָקער וועג. זיי זײַנען געווען צעוואָרפן איבער דער גאַנצער שטאָט. אַ גרויסע פאַר־צווײגטע משפּחה איז געווען די סטערנע קוקלעס משפּחה.

וויטעבסק, דאָכט זיך, אַ שטאָט ווי אַלע איבעריקע שטעט, אָבער פאַר אונז, די תּושבים, איז וויטעבסק געווען א ו נ ז ע ר שטאָט. פאַר אונז, וואָס האָבן געפּאָקט און געמאָזלט דאָרט, וואָס האָבן איבערגעלעבט גענוג ביטערע צײַטן, קענען זיך דערמאָנען בעסערע און אַנגענעמערע צײַטן — אונזער האָפענונג, אונזער גלויבן און קאַמף פאַר אַ בעסערער און שענערער וועלט! פאַר אונז פּועלי־ציון האָט זיך איין העלפט פון אונזער שטרעבן שוין פאַרווירקלעכט, כדי אָבער מיר זאָלן זיך קענען פרייען מיט אונזער נצחון, מוזן מיר נאָך גענוג קעמפן — עס מוז נאָך פאַרווירקלעכט ווערן די צווייטע העלפט פון אונזערע האָפענונגען, עס מוז ווערן אַ בעסערע וועלט, עס מוז פאַרווירקלעכט ווערן דער סאָציאַליסטישער אידעאַל. לאָמיר האָפן און גלויבן, אַז די צײַט וועט נאָך קומען.

מאַרים סלאַווין

אַמאָל אין ווּיטעבסק

אין הילצערנע איינשטאָקיקע הײַזלעך, צעוואָרפן אויף ביידע ברעגן פון דער דווינע, האָבן געלעבט שטיל און רואיק, טראָגנדיק דעם שוועריקן עול פון פּרנסה, אונזערע טאַמעס און זיידעס. אַרום דעם צענטער פון דער שטאָט — אין פֿאַדראָהאַדקעס, פּראָסמושקעס, פּיסקעוואַטשיק, טרייטשאַנקעס, לוטשעסע, רוסי האָבן זיך די שטיבלעך געטוליעט אײנס צום אַנדערן. יאָרן און יאָרן האָבן זיך אונזערע טאַטעס און זיידעס געוופּט בלויז מיט זייערע ערשטע נעמען: אשר יקותיאלס, שמואל־נתן מאירס, משהקע ישראלס, ישראל־קלמן...

קליינע הענדלערס, מאַרק־קרעמערס, פּורמאַנעס, קליינע בעלי־מלאכות — האָבן זיי געלעבט פון שכר־היום, שטענדיק פאַרהאָוועט, געפּראַצעוועט אין וואָכעדיקע טעג, אָבער דערהויבן גיסטיק און פּאַראיניקט שבת־יום־טובדיק אין תּפילה, נגינה און השתּפכות הנפש, דאָוונענדיק בציבור אין בית־מדרש.

אונזערע מאַמעס, שטענדיק אונטערן יאָך פון שטוב־אַרבעט און כסדר־דיקער זאָרג אויסצוהאָדעווען און דערציען ערלעכע און פרומע קינדער, האָבן געלעבט אין מאַנס שאָטן. ס׳האָבן אָבער בײַ אונז אויך געשמט אשת־חילס, ווי חנה הורוויץ מיט אירע געשעפטן, סערל, וואָס האָט געהאַלטן אַ פּאָדוואַל, ווי אויך אָרעמע האָרעפּאַשניצעס — מינע און ציפּע — די קוכן־בעקערינס, חנה־פייגע ראַשעס, באַשע מינץ, די מוטער פון יעקב מינץ — ער איז באַוואוסט געווען אין די ניו־יאָרקער רעוואָלוציאָנערע קרײַזן (געשטאָרבן אין יאָר 1910). אַ שם־דבר איז געווען ביילע מיט איר סקלעפּ — אַ רעסטאָראַציע, וואו אונ־זערע האָרעפּאַשניקעס פלעגן קריגן אַ טרונק בראָנפן און פאַרבײַסן מיט געזונדע לעבערלעך. אַ בעל־הבית האָט נאָך פּארמאָגט אַ הײַזל מיט אַ גאָרטן הינטערן שטוב, פאַרזייט בולבעס און שאָר־ירקות; געהאַט אַ שטאַל פאַר פערד און בהמות; הינער געהאָדעוועט אין הויז אונטערן אויוון (פאָבלעץ). יאָנקעלע סמאלינקער מיט זײַן פּויערשן ווועלע פלעגט יעדן פרימאָרגן, שעפּנדיק פון הילצערנע פעסלעך, פאַרקויפן אַראָפּגעאָסענע מילך און מאַס־לינקע פאַר צוויי קאָפּיקעס אַ קוואָרט. זלמן דער פּילשטשיק מיט זײַן חבר האָבן נאָך אויף צוויי הויכע קאָזלעס צעזעגט בערוועגעס אויף ברעטער — דער חבר פון אויבן, און ער, זלמן, פלעגט שלעפּן האַסטיק די זעג פון אונטן.

זײַן פּנים האָט ער באַשיצט מיט אַ נעץ און בלויע ברילן, איז נאָר זײַן שוואַרצע בּאָרד באַשאָטן געוואָרן מיט זעג־שטויב. וואַסער פלעגט נאָך גאַנץ וויטעבסק קריגן פון ברונעמער און פון דער דווינע. די צושטעלער זײַנען געווען פּרויען־וואַדאַנאַסקעס, מענער — וואַדאַוואַזן (וואַסערפּירער). חיים־לייב דער קרוטשניק (זעקלטרעגער), שטענדיק מיטן שטריק אַרום די לענדן, פלעגט בויגנדיק זיך אין דרײַען טראָגן אויף דער פלייצע אַ צוויי־פּודיק זעקל מעל אַזש פון מאַרק ערגעץ אין אַ הינטערגעסל הינטערן שטאָט פאַר גאַנצע צוואַנציק קאָפּיקעס.

מיט אָפּשײַ און דרך־ארץ האָט דער אַרעמאַן באַצויגן זיך צום גביר — דעם געשעפּטסמאַן, דעם סוחר פון פלאַקס, געהילץ און תּבואה, וועמען פלעגט שוין רופן מיט די פאַמיליע־נעמען: די לעווינסאָנס, גורעוויטשעס, ראַפאָפּאָרט, צייטלין, מינץ... מיט ערפורכט און יראַת־הכּבוד האָט דער יידישער פּאָלקס־מענטש געקוקט אויף דעם רב, דעם למדן, דעם גוטן יידן.

אַלטער דער מלמד, באַלאָדן מיט אַ פאַמיליע פון זײַן און טעכטער, האָט זיך, ווי מען זאָגט, „אויסגעטאָן פון דער וועלט", געזעסן יום־ולילה אין זאַראַ־נאָווער שול און געלערנט ביחידות פאַר אַכט יאָר צײַט ביז ער האָט געקראָגן סמיכה אויף רבנות. אין אַלע אונזערע בתּי־מדרשים האָט מען ניט נאָר גע־דאַוונט, נאָר מען האָט אויך געזעטיקט דעם נשמה־הונגער מיט אַפּיסל געזעל־שאַפטלעכקייט, קעגנזײַטיקער הילף, גמילות־חסדים און צדקה.

פון די שולן — פּאָלאָצקער, זאַראַנאָווער, יאָשע חיהקעס שול, דוד קאַפּעלס שול, זאַגאָראָדזער, די צוויי גרויסע קאָרשולן, איינע אויף אָפּי־צערסקער גאַס און די צווייטע אויף אַלט־מאָהילעווער גאַס (זאַרוטשייער שול) — זײַנען בײַ אונז פאַרבליבן וואונדערלעכע זכרונות פון אונזער יוגנט און מערקווערדיקע פּאַסירונגען פון דער רעוואָלוציאָנערער צײַט.

אַ דערהויבענעם גײַסט און אמתן נחת־רוח האָבן די יידן געהאַט פון דעם בעל־תּפילה און חזן. דער חזן, דער שליח־ציבור, איז געווען נאָענטער צו דער יידישער נשמה אָפּילו פון דעם וואויללערנער. וויטעבסק האָט אַרויסגעגעבן גרויסע עמוד־קינסטלער: הירשל־יאָשע כהן, וואָס איז געווען ווילנער שטאָט־חזן אידער ס׳איז אהין אָנגעקומען דער חזן סיראָטאָ, לייבקע שלאָסבערג, געפּופן זיך לייבקע אַלוסקער, שאגת־אריה, אַרומגעפאָרן איבער דער וועלט און געשטאָרבן אין אַמעריקע. ס׳האָבן געשמט פאַר יאָרן עלי דער ריאַבער (געשטופּלטער מיט אַ שטימע פון אַ קלאַרנעט). יידן פלעגן זאָגן, אַז דער יידישער אומעט פון זײַן זינגען נעמט זיך פון זײַן ביטערער פּרנסה; ער פלעגט „גיין אין ליאַמקע", דאָס הייסט שלעפּן שיפן אויפן טײַך מיט אַ שטריק (אַ יידישער בורלאַק). מער פון אַלעמען איז געווען אײַנגעבאַקן אין האַרצן דער חזן פון דעם אַרעמאַן — זלמן־דוד שיינזאָן. צוליב זײַנע פּרנסות האָט מען אים נאָך געפּופן זלמן־דוד דער פאַרבער אָדער זלמן־דוד דער פישער. קורץ געוואָקסן, אַבער אַ שטימע געבענטשט פון גאָט. בײַם עמוד האָט זיך זײַן עקסטאַז געהויבן. בײַ יעלה האָט זײַן קול דערגרייכט די העכסטע הויכן

און זײַן קליינער קערפּער פלעגט ציטערן מיט אַלע אברים פון אינערלעכער באַגײַסטערונג.

אין אָט דער אַטמאָספער פון שטילן, צוריקגעהאַלטענעם קהלשן לעבן פון אונזערע עלטערן, האָבן צום סוף 19־טן יאָרהונדערט אָנגעהויבן צו בלאָזן ווינטעלעך, וואָס האָבן בײַ זיי אַרויסגערופן אומרו און חשד. שאול קאָסוכקין — אַ יידישער לערער אין אַ חדר מתוקן — האָט אין פּאָלאָצקער שול געהאַלטן אַ דרשה וועגן ציון, וועגן יידישער גאולה במהרה בימינו. די ליובאָוויטשער חסידים, די „איצעלעך" (איצעלע סאָסאָניקער און איצעלע שאַפּירא), האָבן די דרשה ניט געקענט פאַרטראָגן. וואָס הייסט מקרב זײַן דעם קץ... דאָס איז דאָך ניט געהערט געוואָרן! אָט איז אין ליובאָוויטשער שול אַן אסיפה, געקומען יונג און אַלט, געווען איז דאָס אין די טעג פון באָזעלער ציוניסטישן קאָנגרעס. אויף דער בימה איז געשטאַנען אַ חשובער יידישער געשעפטסמאַן — דוד יאָבנין, דער כאָר פון זאַרוטשייער קאָרשול האָט געזונגען „התקוה". אַנדערע צייטן...

די צײַט איז שוין געווען אַן אומרואיקע, די יוגנט פלעגט פאַרשווינדן ווערן אין די אָוונטן, פאַרברענגען אין סוד־סודותדיקע קריזן. אַרבעטער האָבן זיך אָנגעהויבן צו בונטעווען. צו דער צײַט פון דער רוסיש־יאַפּאַנער מלחמה האָט די יוגנט שוין געהערט צו פאַרשיידענע פאַרטייען: ציוניסטן, סאָציאַ־ליסטן־רעוואָלוציאָנערן, אינקראָוצעס. די גרעסטע פאַרטיי אָבער איז בײַ אונז אין שטאָט געווען דער „בונד".

אינם אַלטן יידישן לעבן פון אמונה און בטחון איז אַרײַנגעטראָגן געוואָרן דער גײַסט פון רעוואָלט, פון קאַמף קעגן דער עקסיסטירנדיקער אָרדענונג פון צאַרישער זעלבסטהערשונג און עקאָנאָמישער עקספּלואָאַטאַציע. די יידישע אַרבעטער, באַהערשט פון אַ נײַער שטרעבונג, האָבן זיך געצויגן צו אַ נײַ אויפגייענדיקער ליכט און מיט רעליגיעזער התלהבות געזונגען די שבועה: „בערידער און שוועסטער פון אַרבעט און נויט, צוזאַמען, צוזאַמען אויף לעבן און טויט"...

דער זאַמלפונקט פון די אַרבעטער־מענטשן, די בירזשע, אויף די טראָ־טוּאָרן פון זאַמקאָוואר גאַס, האָט געזשומעט יעדע נאַכט מיט יונגער באַגײַס־טערונג, מיט סודוספולע שמועסן. אין זומערדיקע טעג — פאַרזאַמלונגען פון גרעסערן פאַרנעם אין וועלדער הינטערן שטאָט.

ס׳האָבן זיך אויסגעטיילט אייגענע טוער און פירער — אַרבעטער און אינטעליגענטן: מאַקס קאַהאַן, באָריס מיט די גלעזער, קאָליע דריובין, אַרקע פּריקאַזטשיק, זלמן־שמעון, שרהקע די זאָקנמאַכערין; קינדער פון די רײַכע פאַמיליעס: גורעוויטשעס, גינזבורגס, צייטלינס, גלאָבוסעס...

די בתי־מדרשים האָבן אָפט געדינט פאַר רעוואָלוציאָנערע פאַרזאַמלונגען. אָט דערמאָנט זיך אַ שבת אין בית־מדרש. ס׳איז שוין נאָך מוסף אין דער געפּאָקטער אָפּיצערסקער שול. מען קוויקט זיך נאָך מיט דעם חזן מאָסטאָוס

ניגונים. מען האָלט שוין בײַ עלינו און קדיש. געזונטע בחורים שטעלן זיך אַוועק בײַ דער טיר און לאָזן קיינעם ניט אַרויס... אויף דער בימה שטייט אַ הויכער בחור און הויבט אָן ריידן מיט געשליפענע ווערטער און פּאַטאָס: „טאָטעס און זיידעס! מיר זײַנען געקומען צו אײַך, ווײַל איר ווילט ניט קומען צו אונז. הערט אויס! ס׳גייט אָן אין דער וועלט אַ געוואַלדיקער געראַנגל, אַ קאַמף קעגן טיראַניע, מיר בעטן אײַך צושטיין און העלפן אונז. איר מוזט און איר וועט דאָס טון, ווײַל אויב ניט, וועלן די געפּײַניקטע קדושים פון קישענעוו און האָמעל טײַטלען אויף אײַך מיט זייערע טויטע פינגער"... אַזוי האָט געריידט „דער יונגער לאָסאָל", דער צוואַנציק יאָריקער ברוך וולאָדאָק. אין מזרח־וואַנט איז געשטאַנען ווישניאַק, דער באַנקיר, אין אַ טלית מיט אַ זילבערנער עטרה און מיט אַ ברייטן שמייכל געקוקט דעם יונגן רעד־נער אין די אויגן אַרײַן.

איך גיי אַמאָל אַרײַן שבת נאָך מיטאָג אין הויז פון יוסף סטאָלפּער, אַ באַאָרנטער פרומער בעל־הבית, אַן אויסגעדינטער ניקאָלאַיעווסקער סאָלדאָט. שפּרײַזט עך אַרום מיט דער יאַרמולקע אויפן קאָפּ. ער ווייסט, אַז איך בין אַ „פּאַרכאָפּטער", זאָגט ער צו מיר מיט דרייסטקייט: „געהערט אַ מעשה! אַזאַ גרויסער געלערנטער מאַן — קניאַז טרובעצקאָי אַליין קומט צו ניקאָלאַיעז מיט אַ געשריבענער ביטע פון גאַנצן פּאָלק, האָט דאָס די העזה דאָס קליינע מענטשעלע זיך שטעלן אַנטקעגן און באַליידיקן נאָך דעם אַדלמאַן".

ס׳זײַנען געקומען די אָקטאָבער־טעג פון 1905. דער צאַרישער מאַני־פעסט איז פון דעם גובערנאַטאָר פאַרהאַלטן געווארן אויף אַ טאָג. מיט אַ טאָג פריער בין איך אויף אַ פאַרזאַמלונג אין זאַרוטשייער שול, ס׳האָבן געשטו־רעמט רעוואָלוציאָנערע רעדנער... איינער פון זיי — „דאָוויד" (שמײַע דראָפּ־קין), עמיגרירט שפּעטער קיין אַמעריקע, געשטאָרבן מיט זעקס יאָר צוריק אין ניו־יאָרק.

אונזער יידישע רעוואָלוציאָנערע יוגנט האָט ניט געוואוסט פון קיין שרעק. געוואָרפן די אַרבעט און דעמאָנסטרירט אין די הויפּטגאַסן מיט רעווא־לוציאָנערע אויסרופן. אַ מחנה באַוואָפנטע קאָזאַקן האָט גרויזאַם זיך אַרײַנ־געריסן אין די געדיכטע אַרבעטער־רייען און דערשאָסן זיבן יונגע מענטשן. אין דער לוויה האָבן זיך באַטייליקט טויזנטער, אַלט און יונג, און מיט כּבוד באַגלייט די רעוואָלוציאָנערע מאַרטירער צו זייער אייביקער רו. די קרבנות זײַנען באַערדיקט געוואָרן אין אַ געמויערטן בערידער־קבר.

נאָך דער פראָקלאַמירונג פון צאַרישן מאַניפעסט האָבן מיר געהאַט פרײַע טעג, אָבער נאָר געציילטע.

דורך דער קורצער צײַט האָט מען דורכגעפירט גרויסע פאַרזאַמלונגען אין שטאָטישן טעאַטער מיט רעוואָלוציאָנערע רעדנערס: מאַקס דער דווינסקער, סערגעי בראָון. אונזער אייגענער מאַקס קאַהאַן, אַ בונדיסט, האָט דיסקוטירט מיטן ציוניסט־סאָציאַליסט, נחמן סירקין, וועגן דער צוקונפט פון יידן נאָך דער־

רעוואָלוציע. דער סטודענט שמואל פּיסאַרעווסקי, אַ בונדיסט, האָט דעבאַטירט מיטן סטודענט גרישאַ ראַוויטש, אַ סאָציאַליסט־רעוואָלוציאָנער, וועגן מאַרק־סיזם און וועגן אידעאָלאָגישן צוגאַנג צו דער רעוואָלוציע. אַן ענלעכע דע־באַטע האָט געפירט ראָפאָפּאָרט (ש. אַנ־סקי) מיט דעם סטודענט טרייַנין. ס'געדענקט זיך צוויי גרויסע פאַרזאַמלונגען אין אַ גרויסן זאַל מיט ר. אַבראַ־מאָוויטשן וועגן די וואַלן צו דער צווייטער דומע און וועגן דער נאַציאָנאַלער פראַגע.

די אַרבעטער האָבן אָרגאַניזירט האַלב־לעגאַלע פראָפעסיאָנעלע פאַר־איינען און קלובן. אָבער די רעאַקציע איז זייער גיך געקומען צו זיך און אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן פאָגראָמען אויף יידן און רעוואָלוציאָנערן. די לופט איז אָנגעפילט געוואָרן מיט אַ יאוש־שטימונג. אַ סך פון די יוגנטלעכע האָט באָהערשט דער נאַטירלעכער פאַרלאַנג פאַר אַביסל פּערזענלעכן גליק און געזונטן עמיגרירן אין די פריַע לענדער — דער עיקר קיין אַמעריקע, וואו אונזערע אַלטע קעמפער טראָגן נאָך הײַנט אין זייערע הערצער דעם וואונדער־לעכן פלאַם פון רעוואָלוציאָנערער פאַרגאַנגענהייט און פרײַהייטס־אידעאַליזם, וואָס וואַרעמט זייערע נשמות אויף די עלטערע יאָרן.

סעם אַגעלאָף (מיכאַיל דער קנעפּער)

די אָקטאָבער־טעג 1905

די שטרײק־כוואַליע אין 1905 האָט צוגעשלאָגן אויך צו אונזער ווי־טעבסקער ברעג. באַזונדערס דער שטרײק פון די אײזנבאַן־אַרבעטער, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן דעם 12־טן אָקטאָבער, האָט געפונען אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אין גאַנץ רוסלאַנד און ספּעציעל אין די רייען פון יידישן פּראָלעטאַריאַט. אונזער וויטעבסקער ניט איבעריק גרויסער שטראָם האָט זיך אויך אַרײַנגע־גאָסן אין דעם גרויסן שטרײק־ים.

שבת, דעם 15־טן אָקטאָבער, האָט דער פאַראײניקטער קאָמיטעט פון דער ביידע פּאַרטייען — די רוסלענדער סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי און דער „בונד" — באַשטימט צו רופן אויף מאָנטאָג, דעם 17־טן אָקטאָבער, אַן אַלגעמיינעם שטרײק פון די וויטעבסקער אַרבעטער. מען איז טאַקע גלײַך צוגעטראָטן צוצוגרייטן דעם שטרײק.

אויף שבת־צו־נאַכטס איז צונויפגעקומען געוואָרן אַ פאַרזאַמלונג אין דער שול אויף אָפּיצערסקער גאַס. בײַ די דעמאָלטיקע פּאָליצייאישע באַדינ־גונגען, וואָס אונז איז אויסגעקומען צו לעבן, האָט זיך ניט געלאָזט אַלץ דורכצופירן, ווי מען האָט פריער פּראָיעקטירט. ווען דער עולם איז זיך שוין צונויפגעקומען — און די שול איז געווען געפּאָקט — איז אַרײַנגעקומען אַ מיטגליד פון „בונד" און פאַרלאַנגט, מען זאָל זיך פונאַנדערגיין, ווײַל די רעדנער, וואָס האָבן געזאָלט אַרויסטרעטן אויף דער פאַרזאַמלונג — האָט ער געזאָגט — קענען ניט קומען. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז עפּעס האָט דאָ געמוזט פּאַרקומען און מען האָט אונז בלויז אָנגעגעבן פאַר אַ תירוץ, אַז די רעדנער זײַנען פאַרנומען. האָט זיך אפשר די פּאָליציי דערוואוסט וועגן דעם, וואָס ס׳גרייט זיך אין שטאָט? און זי ווייסט שוין אויך וועגן אונזער פאַר־זאַמלונג? אַבּיסל אַן איבערגעשראָקענער האָט זיך דער גאַנצער עולם אַ לאָז געטאָן צו דער טיר און מען איז זיך אויף גיך פונאַנדערגעגאַנגען.

ערשט שפּעטער האָבן מיר זיך דערוואוסט די אמתע סיבה. עמעצער האָט אַרויסגערופן די פּיצערלעשער, אַז אויף אָפּיצערסקער גאַס לעבן דער שול ברענט. ס׳איז שווער געווען צו דערגיין, צי דאָס איז געווען בלויז אַ שפּיצל אָדער אפשר האָט טאַקע ערגעץ וואו ניט ווײַט פון דער שול געברענט. די

פּיַערלעשער זײַנען געקומען און זיך תּיכף אומגעקערט צוריק. די פֿאַרזאַמלונג אין שול איז שוין אָבער ניט פֿאַרגעקומען.

דער פֿאַראיניקטער קאָמיטעט פון די סאָציאַל־דעמאָקראַטן און „בונד" האָט דעמאָלט באַשטימט צונויפצורופן אַ פֿאַרזאַמלונג אויף מאָרגן אין אָוונט אויך אין אַ שול, אָבער שוין אויף זאַרוטשייע. דאָס מאָל האָט מען זיך שוין אַ סך בעסער צוגעגרייט. נאָך דעם זעלבן טאָג איז זיך פריער צונויפגעקומען אונזער באָיעווקי אָטריאַד (די קאָמפּס־גרופּע) און באַשטימט, ווי זיך צו האַלטן טאָמער וועט די פּאָליציי איבערפאַלן אונזער פֿאַרזאַמלונג. יעדנפֿאַלס איז באַ־שלאָסן געווארן צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד, אויב זי וועט פּרואוון צעטרײַבן די פֿאַרזאַמלונג אָדער אונז אַרעסטירן.

ווען מיר זײַנען צוגעקומען צו דער שול, איז זי געווען פֿאַרשלאָסן. גיין בעטן דעם שמש אָדער די גבאים אויפצושליסן די שול, איז געווען איבעריק. אונזערע שלאָסערס האָבן אָפּגעהאַקט דעם שלאָס, און מיר זײַנען אַרײַן אינע־ווייניק. די שול איז געווען פול געפֿאָקט — ס׳האָבן זיך פֿאַרזאַמלט אַ פּאָר טויזנט מענטשן. די רעדנער האָבן אונז באַקאַנט מיט די לעצטע רעוואָלוציאָ־נערע געשעענישן אין לאַנד און גערופן צו אַ פּאָליטישן שטרײַק. אין יענע רעוואָלוציאָנערע אָקטאָבער־טעג 1905 איז אונזער וויטעבסק, ווי אַלע שטעט אין רוסלאַנד, געווען צוליב דעם באַן־ און פּאָסט־שטרײַק כּמעט ווי אָפּגעריסן פון דער גאַנצער וועלט. איז ניט קיין חידוש, וואָס די סענסאַציאָנעלע ידיעות וועגן די געשעענישן האָבן אונז שטאַרק עלעקטריזירט. די פּאָליציי איז אונז אין דעם אָוונט ניט באַפֿאַלן און אונזער פֿאַרזאַמלונג האָט זיך בשלום פֿאַר־ענדיקט. פון דער פֿאַרזאַמלונג איז דער גאַנצער עולם אַוועק אויף דער פֿאַרטיי־בירזשע. די פּאָליציי האָט ניט געוואוסט, וואָס צו טון מיט אונז — צי אַרעס־טירן אונז צי ניט. זי האָט זיך אַליין ווי פֿאַרלוירן און מיר זײַנען בשלום זיך צעגאַנגען אַהיים.

מאָנטאָג, דעם 17־טן אָקטאָבער — דעם טאָג, ווען ס׳איז באַשטימט געווארן דער אַלגעמיינער שטרײַק אין וויטעבסק — איז נאָך 7 אַזייגער אין דער פרי זיך צונויפגעקומען אונזער קאָמפּס־גרופּע און אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן, ווי אַזוי דורכצופירן דעם שטרײַק — פון וואָסערע פאַבריקן און זאַוואָדן פריער אַראָפּצונעמען די אַרבעטער און וועמען שפּעטער — און ווי בכלל זיך צו האַלטן בײַ דעם שטרײַק. אונזער קאָמפּס־גרופּע האָט זיך געהאַלטן זייער מוטיק און מיט גרויס קוראַזש. אין די פאַבריקן, וואו מען האָט אַזוי גיך ניט אָפּגעשטעלט די אַרבעט, האָט מען אַליין אַרויסגעלאָזט די פּאָרע און דאָס וואָסער פון די קעסלען. איז שוין במילא קיין אַנדער ברירה ניט געווען ווי אָפּצושטעלן די אַרבעט. מען מוז אָבער זאָגן, אַז דער גרעסטער טייל אַרבעטער איז מיט גרויס פרייד צוגעשטאַנען צו די רעוואָלוציאָנערן. אַזוי איז די קאָמפּס־גרופּע געגאַנגען פון איין פאַבריק צו דער צווייטער ביז ס׳זײַנען אָנגעקומען

ווּיטעבסקער קאָמיטעט פון דער סאָציאַל-דעמאָקראַטישער פּאַרטיי אין 1905

קאָזאַקן מיט סאָלדאַטן און האָבן ניט געלאָזט מער אָפּשטעלן די פּאַבריקן און ווארשטאַטן.

די קאַמפּס־גרופּע איז דעמאָלט אַוועק אויף זאַמקאָווער גאַס, וואו ס׳זיינען שוין געווען פּאַרזאַמלט די שטרייקנדיקע אַרבעטער. פּאַרשטייט זיך, אַז וואו נאָר עס זיינען זיך צונויפגעקומען די שטרייקנדיקע אַרבעטער, זיינען שוין אויך געווען סאָלדאַטן מיט פּאָליציי. דערווייל זיינען מיר געוואויר געוואָרן, אַז מען האָט אויף אַן אַנדער גאַס, אויף זאַדונאַווער, אַרעסטירט עטלעכע חברים פון אונזער קאַמפּס־גרופּע. און טאַקע אינגיכן האָבן זיך באַוויזן זעקס באַוואָפנטע סאָלדאַטן, וואָס האָבן געפירט אונזערע צוויי אַרעסטירטע חברים. איינער פון זיי איז געווען שטאַרק צעשלאָגן. וועז מיר האָבן דערזען דעם צעבלוטיקטן חבר, האָט מען אָנגעהויבן צו שרייען: „חברים, באַפרייט די אַרעסטירטע!״ מען האָט זיך גלייך אַ וואַרף געטאָן זיי צו באַפרייען. אַ גאַ־ראָדאַוואי האָט אַרויסגעכאַפט זיין רעוואָלווער און האָט אָנגעהויבן אויף אונז צו שיסן. אונזער קאַמפּס־גרופּע האָט אָבער ניט געשוויגן און געענטפערט גלייך מיט אַ שיסערײַ. דער גאַראָדאַוואי איז, ווי אַן אונטערגעשאָסענער פויגל, גלייך געפאַלן אַ טויטער. ניט געקוקט אויף דעם, וואָס די סאָלדאַטן זיינען געווען באַוואָפנט, האָט זיך פונדעסטוועגן אײַנגעגעבן אָפּצושלאָגן די צוויי אַרעסטירטע חברים. קיינער פון אונז האָט דערבײַ ניט געליטן. שפּעטער צו זיינען אויף זאַמקאָווער גאַס געקומען אויך קאָזאַקן, און דעמאָלט האָבן זיי זיך אינאיינעם מיט די סאָלדאַטן געלאָזט וואויל־גיין. יעדן דורכגייער האָט מען אָן שום טענות און מענות אַרעסטירט און דערבײַ האָט מען די אַרעסטירטע געשלאָגן און צעבלוטיקט.

אויף דער גאַנצער שטאָט איז אָנגעפאַלן אַ פּחד, אַלץ איז געווען פאַר־מאַכט און פאַרשלאָסן, די שטאָט איז ווי אויסגעשטאָרבן. די פּאָליציי מיט שיפורע סאָלדאַטן האָבן זיך איצט מיט נאָך מער אַכזריות געמומען געוועלטיקן. צו זיי זיינען נאָך צוגעשטאַנען אַ היפּשע צאָל סתּם פּינסטערע עלעמענטן, כוליגאַנעס, וואָס האָבן דערפילט, אַז איצט איז געקומען זייער צײַט. הינטער זיי שטייט דאָך די מאַכט, מעג מען דאָך אַלץ טון און מען האָט אָנגעהויבן צו ראַבירן די קלייטן. מען האָט אויסגערויבט אַכט קלייטן, צוויישן זיי דרײַ גע־שעפטן פון זייגערס.

אויפן צווייטן טאָג, דאָס הייסט דינסטאָג, דעם 18־טן אָקטאָבער, האָט דער וויטעבסקער גובערנאַטאָר פאַרוועדט יעדע פאַרזאַמלונג. אַפילו די קלענ־סטע פאַרזאַמלונג — האָט ער באַפוילן — זאָל מיט געווער צעטריבן ווערן, הגם נאָך מאָנטאָג בײַנאַכט זיינען שוין אָנגעקומען טעלעגראַמעס וועגן מאַני־פעסט. דער גובערנאַטאָר האָט נאָך, ווײַזט אויס, אַליין ניט געוואוסט, וואָס מען מעג און וואָס מען טאָר ניט טון. נאָר די שטאָט האָט זיך אָבער שוין דער־וואוסט וועגן מאַניפעסט און זיך ניט געוואָלט רעכענען מיטן גובערנאַטאָרס באַפעל. אַרום צען אַזייגער אין דער פרי האָט מען זיך צונויפגעקליבן אויף

סמאָלענסקער גאַס לעבן דער מלוכה־דרוקערײַ. דאָרטן האָט מען שוין געהאַט איבערגעדרוקט דעם מאַניפעסט. מען קען זיך שוין אַליין פאָרשטעלן די פרייד און שמחה, ווען מען האָט געזען שוואַרץ אויף ווײַס דעם מאַניפעסט. און גלײַך האָט זיך געלאָזט מיט פרייד־קיקן אויסרופן און רעוואָלוציאָנערע לידער אַ מאַני־פעסטאַציע איבער דער שטאָט. די פרייד אונזערע האָט אָבער ניט לאַנג גע־דויערט. די שטאָטישע מאַכט האָט מן הסתּם נאָך געהאַלטן, אַז דער מאַניפעסט איז געגעבן געוואָרן בלויז לפּנים און דערווײַל קען זי נאָך געוועלטיקן און האָט געשיקט קאָזאַקן צו „באָרואיקן" די באָפעלקערונג. ווי געווײַנטלעך אין אַזוינע פאַלן, האָט אויך בײַ אונז אין וויטעבסק ניט אויסגעפעלט קיין פּראָ־וואָקאַציעס. אַ פּראָוואָקאַטאָר האָט אָפּגעפּײַערט אַ שאָס, דערבײַ איז דערהרגעט געוואָרן אַ ייד פון אַ יאָר 50. דאָס איז געווען ווי אַ סיגנאַל פאַר די קאָזאַקן אָנצוהויבן צו שיסן. אונזער קאָמפּס־גרופּע האָט געענטפערט מיט אַ שיסערײַ. דערבײַ איז אין יונגערמאַן דערהרגעט געוואָרן און אַ מיידל איז פאַרוואונדעט געוואָרן אין אַ פוס. די קאָזאַקן האָבן זיך אָבער באַלד צוריקגעצויגן. כולי־גאַנעס האָבן געוואָלט אויסנוצן דעם מאָמענט און זיך געלאָזט ראַבירן, אָבער מען האָט זיי באַלד צעטריבן.

דערווײַל האָט מען זיך דערוואוסט, אַז אויף דער סמאָלענסקער גאַס האָט מען ווײַטער אָנגעהויבן צו שיסן. תּיכף האָט מען זיך געלאָזט אַהין. דאָ האָט זיך אַרויסגעווײַזן, אַז די שטאָטישע מאַכט האָט זיך, ווי ס׳ווײַזט אויס, געוואָלט אָפּרעכענען מיט די רעוואָלוציאָנערן. אין אַלע אַרומיקע געסלעך, אין דער פּאָסט־געבײַדע, ווי אויך אין אַנדערע ערטער, זײַנען פון פריער נאָך געווען פאַרשטעקט באַוואָפנטע סאָלדאָטן, וואָס האָבן אונז באַגעגנט מיט אַ שיסערײַ. דער סך־הכּל איז געווען זייער אַ טרויעריקער. זיבן מענטשן זײַנען דערהרגעט געוואָרן: זלמן חפץ, יעקב שאַווער, יעקב־דוד סאַפראַן, פאָליע שיניץ, זעליק וואָראָבייטשיק, חנה סאָראָקאָווע, ביילע בערנשטיין. די לעצטע פיר זײַנען גע־וען בונדיסטן. און בײַ אַ 10 מענטשן זײַנען פאַרוואונדעט געוואָרן. בשעת מעשה איז אָנגעקומען דער פּאָליצמייסטער. מען האָט פון אים פאַרלאַנגט, ער זאָל אַוועקנעמען די סאָלדאָטן. ער האָט אויף זיך אַליין ניט געוואָלט שטעלן און האָט זיך אָנגעפרעגט בײַם גובערנאַטאָר. אינגיכן האָט מען טאָקע די סאָלדאָטן אַוועקגענומען. די גאַסן זײַנען געוואָרן פרײַ...

אָרום האַלבן טאָג האָט זיך אָנגעהויבן אַ נײַע דעמאָנסטראַציע, וואָס איז אַלץ גרעסער און גרעסער געוואָרן. ס׳איז שוועך צו באַשרײַבן די גרויסע פרייד פון דער גאַנצער וויטעבסקער באָפעלקערונג. אָפילו אָפּיצערן פון דער אַרמיי האָבן באַגריסט די דעמאָנסטראַנטן. פּראָוואָקאַטאָרן האָבן זיך נאָך גע־פּרואווט שטערן די דעמאָנסטראַציע, נאָר מען איז שוין אַזוי געווען זיכער מיטן זיג, אַז קיינער האָט אָפילו ניט ערנסט געמוטמעט זייערע פּראָוואָקאַציעס. אַזוי האָט זיך געצויגן אונזער דעמאָנסטראַציע ביז 6 אַזייגער אין אָוונט.

אין דער נאַכט פון דינסטאָג אויף מיטוואָך האָט מען אין דער גובערנסקער

דרוקערײַ אָפּגעדרוקט אַן אויפרוף צו דער באַפעלקערונג, אַז 10 אַזייגער אין דער פרי וועט פֿאַרקומען די לוויה פון די חברים, וואָס זײַנען געפֿאַלן אין קאַמף פֿאַר דער פרײַהייט. נאָך פֿאַר דער באַשטימטער צײַט האָט זיך דער עולם אָנגעהויבן צונויפקומען צום שפּיטאָל, וואו ס׳זײַנען געלעגן די געפֿאַלענע חברים. מען האָט געשאַצט, אַז בײַ 40,000־30,000 מענטשן זײַנען געקומען באַגלייטן די געפֿאַלענע חברים צו אייביקער רו. אַלע פֿאַרטייען האָבן זיך באַטייליקט אין דער לוויה. און די גרויסע מאַסע האָט זיך מיט שוואַרצע און רויטע פֿאָנען און רעוואָלוציאָנערע לידער געלאָזט צום בית־עולם. בלויז אַ דריטל האָט געקענט אַרויף אויפֿן בית־עולם, דער איבעריקער עולם אי־ז געבליבן אויף די בײַליגנדיקע גאַסן.

אונזער פרייד האָט אָבער לאַנג ניט געדויערט. בלויז אַ קורצע צײַט האָבן מיר זיך געפילט ווי פרײַע מענטשן. אינגיכן האָט די רעאַקציע ווידער אויפגעהויבן דעם קאָפּ. אין עטלעכע טעג אַרום האָבן זיך אָנגעהויבן „פּאַט־ריאָטישע" מאַניפעסטאַציעס, מען האָט אויך אָנגעהויבן צו ריידן וועגן אַ כּאָגראָם אין שטאָט. אונזער זעלבסטשוץ איז געשטאַנען גרייט צו באַגעגענען מיט געווער אין די הענט די פֿאָגראָמשטשיקעס. צום גליק איז קיין פֿאָגראָם אין ווידזבסק ניט פֿאַרגעקומען. שוין די קלאַנגען אַליין וועגן אַ פֿאָגראָם זײַנען פֿאַר אונז געווען אַ גוטער סימן, אַז די רעוואָלוציע האָט נאָך אין רוסלאַנד ניט געזיגט.

דער בוי־פּאַראיין אין ווייטעפסק

אַנהויב 20־סטן יאָרהונדערט איז אויפגעקומען בײַ אַקטיוו אַרבעטער־טוער פון „בונד" אין וויטעבסק דער געדאַנק צו גרינדן אַ בוי־פּאַראיין. דער פּאַראיין האָט זיך געשטעלט פּאַר אַ ציל אַרײַנצונעמען אַלע פּאַכן, וואָס האָבן אַ שײַכות צו בויען און רעמאָנטירן בנינים — די פּאַכן פון סטאָליאַרעס, טעסלערס, מוליערס (מורשטשיקעס), בלעכערס, שלאָסערס, פּאַרבערס און אַנדערע מלאָכות.

דער אַרבעטס־טאָג איז נאָך דעמאָלט געווען גאָר אַ לאַנגער, און דער אַרבעטס־לוין אַזאַ מינימאַלער, אַז לעבן מיט אַ פּאַמיליע פון אַזאַ פּאַרדינסט איז געווען ממש אוממעגלעך. בפרט איז דער מצב פון די בוי־אַרבעטער געווען נאָך אַ סך ערגער צוליב דער סעזאָן־אַרבעט. בויען הײַזער האָט מען געקענט נאָר זומער, איז ווינטער־צײַט האָט מען ניט געהאַט קיין אַרבעט. די מער אינטעליגענטערע אַרבעטער האָבן פּאַרשטאַנען, אַז מען וועט קענען פּאַרבעסערן די לאָגע פון בוי־פּאַך נאָר דעמאָלט, ווען די אַרבעטער וועלן זײַן אָרגאַניזירט.

נאָך פון פריער האָבן זיך אונטער דער ווירקונג פון „בונד" געגרינדעט הילפס־קאַסעס, וואָס בײַ אונז אין וויטעבסק האָט מען זיי גערופן „מעזשקאָ־סאָוואָיע".

אין שטאָט בײַ אונז זײַנען געווען עטלעכע אַרבעטער־בירזשעס, וואו אין בוי־סעזאָן, וואָס האָט זיך געצויגן פון נאָך פסח ביז שפּעט אין זומער, פלעגן זיך צונויפקומען אַרבעטער און בעלי־בתּים און דאָרט פלעגט מען אָנשטעלן בעלי־מלאָכות אויף פּאַרשיידענע אַרבעטן. אויף זאָהאָריע, אויפן מאַרק לעבן די בראַמען, איז געווען די בירזשע פון טעסלערס, סטאָליאַרעס, מוליערס, שלאָסערס און בריקאָוושטשיקעס. אַ צווייטע אַרבעטער־בירזשע — די פּאַרבעריש — האָט זיך געפונען אויך אויף זאָהאָריע לעבן דעם שטאָט־זייגער אָדער, ווי מען פלעגט נאָך זאָגן, לעבן דער „קאָלאָנטשאַ".

יעדער פּאַך האָט געהאַט באַוואוסטזיניקע אַרבעטער, וואָס זיי זײַנען געווען מער אַקטיוו און אָנגעפירט מיט דער אַרבעט. בײַ די טעסלערס און סטאָליאַרעס האָבן זיך אויסגעצייכנט משה־שכנא פון זאָדונעווע, שמעון דער

פּלאָטניק, ניסן מילגאָטן, וועווקע, הירשקע א״א; בײַ די מוליערס — לייזער־איצע וועליעס, ישראל־לעבע ראַבינאָוויטש, איצקע סאַראָוואַיסקי; בײַ די שלאָסערס — שלוימקע קאָבילניצקי, מענדל צעכנאָוועצקי, בײַנעש און שמחה; בײַ די פאַרבערס — זיאַמקע־חיים משהס, סאָניע, כאַנינס ברודער, הירשקע, שלוימקע איזראַיעלעוו און נאָך אייניקע אַנדערע. צוליב פאַרשיידענע גינסטיקע אומשטענדן האָט זיך געשאַפן אַ מעגלעכקייט, אַז די פאַרבערס זאָלן זיך קענען בעסער אָרגאַניזירן.

אַביסל שפּעטער צו זײַנען צוגעקומען יינגערע אַרבעטער אין אַלע פאַכן: בײַ די בלעכערס — יאָשקע רוטריק, דוד טומאַרקין, מרדכי, הירשקע; בײַ די סטאָליאַרעס — יאַנקל ראָם, בענציע סענפאָרד, איצקע כייקין; בײַ די מוליערס — שוטע, טאָליע און כאַציע איזראַיעלעוו; בײַ די פאַרבערס — די ברידער סאַדקינס, שמעון פּלאָוויניק, הירשל־יאָשע סאָפראָ, דער שרײַבער פון די שורות און אַנדערע.

דער גרעסטער טייל אַקטיוויסט טויער האָט געהערט צום „בונד״, ס׳זײַנען אָבער אויך געווען טויער, וואָס האָבן געהערט צו אַנדערע פּאַרטייען — סאָציאַל־דעמאָקראַטן, סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן און פּועלי־ציון.

אין וויטעבסק זײַנען געווען אייניקע בעלי־בתּים, וואָס האָבן באַשעפטיקט אַ גרעסערע צאָל אַרבעטער, ווי מענדל לוריע, שמואל פונט מיט זײַנע זין. זיי האָבן געשלאָסן קאָנטראַקטן מיט דער שטאָט־דומע און פּריוואַטע אונטערנעמונגען אויף אויסצופירן פאַרשיידענע אַרבעטן. בײַ די פאַרבערס זײַנען אויך געווען גרויסע אונטערנעמער — בער־לייב, שמשון סוסעד און מאיר קיסעל־גאָף — וואָס האָבן געגומען פּאָדריאַדן אויף די אײַזנבאָן־ליניעס ניט בלויז אין וויטעבסק, נאָר נאָך אַפילו אַזוי ווײַט ווי אין יעקאַטערינאָסלאָוו און אומגעגנט.

צו יענער צײַט האָט מען שוין אָפטער געהערט וועגן שטרײַק אין שטאָט. איך דערמאָן זיך איצט אין איין שטרײַק בײַ מאיר קיסעלגאָף. די אַרבעטער האָבן שוין אויסגעאַרבעט זייערע פּאָדערונגען. ס׳איז געווען שבת־צו־נאַכטס. מיר זײַנען געקומען צו אים אַהיים. אַרום אַ גרויסן מאַסיוון טיש איז געזעסן דער בעל־הבית, מאיר קיסעלגאָף. אויפן טיש האָט געזאָדן אַ גרויסער סאָמאָווער און מען האָט געטרונקען טיי מיט צוקערס.

פאַרטראָטן די אַרבעטער האָבן צוויי בונדיסטן — דער סטודענט שמואל פיסאַרעווסקי און דער שרײַבער פון די שורות. דער ערשטער האָט געגומען דאָס וואָרט פיסאַרעווסקי און פאַרגעלייגט די פאָדערונגען פון די אַרבעטער. מאיר קיסעלגאָף האָט רואיק אויסגעהערט פיסאַרעווסקין און האָט זיך אויסגעלאַכט פון די פאָדערונגען. אַז איך האָב אָבער דערנאָך געגומען דאָס וואָרט און אים געזאָגט, אַז דער „בונד״ איז דאָ ניט נאָר אין וויטעבסק, נאָר אויך אין אַנדערע שטעט, און ער קען צו יעדער צײַט און אין יעדער אָרט, קיין אונטערשרייב ניט ווי וויט ס׳זאָל ניט זײַן, אַראָפּגעמען די אַרבעטער און אָפּ־

דער בויפּאַראַטין אין ויטעבסק

א קלוב וואַסערפֿאַל בילדונג (לינקס-אונטערפֿאָלק) אין 1904

שטעלן די אַרבעט, איז קיסעלגאָף אַביסל ווייכער געוואָרן און האָט זיך גע־
לאָזט דינגען. מען איז דורכגעקומען און דער שטרייק האָט זיך געענדיקט. דער
געוואונענער שטרייק האָט געהאָט אַ ווירקונג אויף די קלענערע בעלי־בתים
און זיי האָבן נאָכגעגעבן די פאָדערונגען פון די אַרבעטער.

אונזער קאָלעקטיוו פון „בונד" איז אינגיכן פאַרשטאַרקט געוואָרן און
מיר האָבן געקענט האָבן אַ קאָנטראָל אויפן גאַנצן בוי־פאַך. מיר האָבן זיך
אַבער געזאָרגט ניט נאָר צו פאַרבעסערן דעם עקאָנאָמישן מצב פון די אַרבע־
טער, נאָר אויך וועגן דער פּאָליטישער אַנטוויקלונג פון די אַרבעטער. און
מען קען זאָגן, אַז אונזער אַרבעט האָט געבראַכט גוטע רעזולטאַטן.

דער קישענעווער פּאָגראָם אין 1903, וואָס די צאַרישע רעגירונג האָט
אָרגאַניזירט, האָט אויפגעטרייסלט די גאַנצע וועלט. די יידישע יוגנט האָט שוין
ניט געוואָלט זיך לאָזן אויסשעכטן פון די אויפגעהעצטע באַנדיטן און ס'האָט
זיך אומעטום אָרגאַניזירט די זעלבסטשוץ. אויך אין וויטעבסק האָבן מיר אָר־
גאַניזירט די זעלבסטשוץ. אין איר האָבן זיך באַטייליקט אַלע רעוואָלוציאָנערע
פּאַרטייען — יידישע ווי ניט־יידישע. ס'זיינען אויך צוגעשטאַנען אייניקע
ליבעראַלע קרייזן. מער אַקטיוו אָבער זיינען געווען די גרופּעס פון בוי־פאַך.
פיזיש געזונטע יונגען — האָבן זיי געקענט אָנווארפן אַ מורא אויף די כולי־
גאַנעס. מען קען מיט זיכערקייט זאָגן, אַז אַדאַנק אונזער זעלבסטשוץ האָט
וויטעבסק אויסגעמיטן אַ פּאָגראָם. ס'איז, דאָכט זיך, איבעריק צו זאָגן, אַז אין
די געשעענישן פון דער רעוואָלוציע האָבן די חברים פון בוי־פאַך זיך אַקטיוו
באַטייליקט. אין דעם טאָג פון 17־טן אָקטאָבער 1905, וועו עס זיינען פאָרגע־
קומען די דעמאָנסטראַציעס אויף די גאַסן, האָבן די חברים פון די בוי־פאַכן
צוזאַמען מיט אַלע אַרבעטער פון שטאָט אַרויסגעווויזן זייער פיל העלדישקייט
און געוואָגטקייט. אין דער נאָכט פון 17־טן אָקטאָבער האָט מען זיך צוגעגרייט
דורכצופירן די לוויה פון די זיבן חברים, וואָס זיינען דערשאָסן געוואָרן בעת
די דעמאָנסטראַציעס. מיר האָבן מיט דער הילף פון די אָנגעשטעלטע פון די
מאָנופאַקטור־קראָמען געקראָגן געניג רויטע זייד און אַ גאַנצע נאָכט האָבן
מיר אַ גרופּע פאַרבערס געמאָלן די אויפרופן אויף די רויטע פאָנען און בענדער.

אַדאַנק דעם נייעם געזעץ האָט מען געקענט איצט גרינדן לעגאַלע פּראָ־
פעסיאָנעלע פאַראיינען, און מיר האָבן מאַקע אויסגענוצט די נייַ־געשאַפענע
לאָגע און לעגאַליזירט דעם לאַנג־געגאָרטן בוי־פאַראיין. מיר האָבן געדונגען
אַ דירה אויף זאָמקאָוועור גאַס אין הויף פון אָפּטיק־מעכאַניקער מענדלסאָן.
די דירה האָט מען באַדאַרפט רעמאָנטירן. מיר האָבן זיך געמוטן צו דער
אַרבעט און אין עטלעכע וואָכן אַרום איז דער רעמאָנט געווען פאַרענדיקט. די
אַרבעטער האָבן קיין איין פּרוטה ניט געוואָלט נעמען פאַר דער אַרבעט, אַלץ
איז געמאַכט געוואָרן אומזיסט. מען מוז דאָ אויך דערמאָנען צום גוטן אייניקע
ליבעראַלע בעלי־בתים, וואָס האָבן געגעבן מאָטעריאַל פאַרן רעמאָנט אָן געלט.
אינגיכן איז פאָרגעקומען די ערשטע לעגאַלע פאַרזאַמלונג פון אונזער

בוי־פֿאַראיין. די שטימונג בײַ אונזערע חברים איז געווען אַ געהויבענע, אַ יום־טובדיקע. אונזער פֿאַראיין איז געווען אַ בונדישער און ווען דער אַרבעטער יאַנקל ראָם האָט געעפנט די פֿאַרזאַמלונג, האָבן מיר דעם טאָג־סדר אָנגעהויבן מיט דער בונדישער שבועה... מען האָט ווי געווייניטלעך באַדאַרפט אויסקלײַבן אַ פֿאָרזיצער פונם בוי־פֿאַראיין. צו מײַן איבערראַשונג האָט מען מיר אָפּגעגעבן דעם גרויסן כּבוד. איך בין אויסגעווייילט געוואָרן פֿאַרן אָפּיציעלן פֿאָרזיצער פונם בוי־פֿאַראיין.

די אַרבעט אונזערע האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען אין גאָר אַ גרויסער מאָס. ס'איז כּדאי צו פֿאַרנאָטירן, אַז אונזער פֿאַראיין האָט זיך באַמיט ניט בלויז צו פֿאַרבעסערן דעם עקאָנאָמישן מצב פון די אַרבעטער און אַרײַנציען זיי אין דער פּאָליטישער אַרבעט, נאָר ער האָט אויך געהאַט אַן אומגעהײַער גרויסע השפּעה אויף דער מאָראַלישער און פֿערזונלעכער אויפֿפֿירונג פון די אַרבעטער. דער פֿרעסטיזש און אָנזען פון פֿאַראיין איז געווען אַזוי גרויס, אַז מען האָט זיך געוועדעט צו אונז אָפֿילו מיט פֿאַמיליען־ענינים.

אין די ווינטערדיקע חדשים פֿלעגט זיך כּמעט אינגאַנצן אָפּשטעלן די בוי־אַרבעט. די אַרבעטער האָבן געמוזט זוכן אַרבעט בײַ אַנדערע פֿאַכן, אַבי ווי ס'ניט איז דורכצושטופֿן די שלעכטע צײַט. מען האָט געאַרבעט בײַ קלאָפֿן פלאַקס, טרעפֿאָטשעס האָט מען געהרופן די דאָזיקע אַרבעטער, אָדער מען האָט זיך פֿאַרדונגען בײַ אַנדערע מלאָכות. דער פֿאַראיין האָט איינגעפֿירט, ווי מען האָט בײַ אונז דאָס גערופן, „רעגולירונג פון אַרבעט". דאָס האָט געמיינט אַזוי צעטיילן די אַרבעט צווישן די אַרבעטער, אַז אַ גרעסערע צאָל זאָל האָבן אַ מעגלעכקייט צו פֿאַרדינען. פֿאַרשטייט זיך, ניט אַלע האָבן געקענט געפֿינען אַרבעט אין די קריטישע ווינטערדיקע חדשים, האָבן מיר איינגעפֿירט, אַז יעדער באַשעפטיקטער אַרבעטער האָט געמוזט געבן אַ געוויסן אָפּצאָל לטובת די אַרבעטסלאָזע. אויף זאַרוטשייע האָט דער חבר בענציע סענפֿאַרד אין נאָמען פונם פֿאַראיין אָנגעפֿירט מיט דער רעגולירונג פון אַרבעט בײַ די טרעפֿאָטשעס, ווי אויך מיט דער הילף פֿאַר די אַרבעטסלאָזע. חבר בענציע האָט אויך מיט דער הילף פון נאָך חברים אויפֿגעשטעלט אַ געמויערטע מצבה אויף דעם זאַרוטשייער בית־עולם פֿאַר די זיבן געפֿאַלענע קרבנות פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע. אַזוי זײַנען מיר אָנגעגאַנגען מיט אונזער אַרבעט ביז 1907, ווען צוליב פּאָליטישע און עקאָנאָמישע סיבות האָבן די אָקטיוווערע מיטגלידער פון פֿאַראיין געמוזט פֿאַרלאָזן ווייטעבסק און זײַנען אַוועקגעפֿאָרן קיין אַמעריקע.

אויך איך האָב געמוזט פֿאַרלאָזן ווייטעבסק. די פּאָליציי האָט אָנגעהויבן צו זוכן „חטאים" בײַ אונזער בוי־פֿאַראיין, און איך ווי דער פֿאָרזיצער בין געווען פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר די „חטאים". מען האָט מיך אַרעסטירט. איך בין אָפּגעזעסן דרײַ חדשים און מען האָט מיך אַרויסגעלאָזט ביזן משפּט. מיט וואָס אַ משפּט פֿאַר אַן אַרבעטער־טוער האָט זיך אין צאַרישן רוסלאַנד גע־

קענט ענדיקן — דאָס האָט מען זיך זייער גרינג געקענט פאָרשטעלן, בין איך בעסער אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע.

פון יענער צייט, וועו איך בין געזעסן אין דער שטאָטישער טורמע, דער־מאָנט זיך מיר אַן אינטערעסאַנטער עפּיזאָד.

עטלעכע וואָכן פאַר פּסח פון יאָר 1907 האָט מען אין אונזער קאָמער געבראַכט עטלעכע חברים פון „בונד", וועמען מען האָט אַרעסטירט בײַ אַן אומלעגאַלער פאַרזאַמלונג. צווישן די אַרעסטירטע איז אויך געווען דער בעל־הבית פון דער דירה, וועלכער האָט פאָרדונגען זײַן דירה פאַר דער פאַר־זאַמלונג. מענדל דער דאָרער — אַזוי האָט מען אים גערופן. אַ הויך־געוויק־סיקער ייד מיט אַ שמאָל בערדל, אַ בלאַס פּנים. ער האָט ניט געקענט פאַר־שטיין, וואָס מיט אים האָט פּאָסירט — צוליב 20 קאָפּיקעס, וואָס ער האָט געקראָגן פאַר פאָרדינגען די דירה, געפּינט ער זיך פּלוצים אין „אָסטראָג". און נאָך גרעסער איז געווען זײַן שרעק, וואָס עס איז געווען צוויי וואָכן פאַר פּסח, און ער האָט איבערגעלאָזט זײַן פאָמיליע אויף גאָטס באַראָט. מיר האָבן אים געפֿראוווט באַרואיקן און האָבן אים פאָרזיכערט, אַז דער „בונד" וועט זען צו באַזאָרגן זײַן פאָמיליע מיט אַלץ, וואָס מען דאָרף אויף פּסח.

וועו עס איז געקומען די ערשטע נאָכט פון פּסח, האָט מענדל, וואָס איז געווען אַ פרומער ייד, זיך געגרייט אָפּצוריכטן דעם סדר אין טורמע. נאָר גיי גרייט צו אַ סדר, אַז די חברים פון דער קאָמער האָבן דערויף געקוקט מיט אַביסל אָפּיקורסישע אויגן. איך האָב אָבער ניט איינגעשטימט מיט די חברים. וואָס איז נעבעך שולדיק אַ פרומער ייד, אַז ער זאָל דאָרפן לײַדן. מיר האָבן דעמאָלט פאַר אים פאָרזאָרגט, מיט דער הילף פון רויטן קרייץ פון „בונד", אַלע פּסחדיקע מאכלים.

און אָט איז געקומען דער מאָמענט פון אָפּריכטן דעם סדר. מיט פאַר־ווייגטע אויגן האָט זיך מענדל פאָרקליבן אין אַ ווינקל פון קאָמער, האָט אויפגעפּענט די הגדה און שטילערהייט געמאָכט קידוש. נו, און ווער וועט פרעגן די פיר קשיות? אין הויז האָט מענדל איבערגעלאָזן זײַן עלף־יאָריק יינגל, וואָס וואָלט געזעסן מיט אים בײַם סדר און געפרעגט אים די פיר קשיות. און איצט זיצט ער גאָר אין אַ ווינקל אין דער תּפיסה און פּראָווט אַליין דעם סדר, און מענדל האָט זיך פונאַנדערגעווייגט.

מיר האָבן ניט געקענט צוזען זײַן צער, און איך, דער יינגסטער פון אַלע אָרעסטירטע אין קאָמער, האָב געפרעגט די פיר קשיות...

פון דער זעלבער קאָמער אין דער וויטעבסקער טורמע, קען איך אויך פאָרצייכענען נאָך אַ פּאָסירונג פון יענער צייט, וואָס האָט שפּעטער אין מײַן לעבן, דאָ אין ניו־יאָרק, געהאָט אַ ווירקונג אויף מײַן געזעלשאַפטלעכער און קולטורעלער אַרבעט. בײַ איניקע אָרעסטירטע איז געווען אַ געוואוינהייט אויסצוקריצן זייערע נעמען אויף די וועגנט פון דער קאָמער. און אויך איך האָב אויסגעקריצט אויף אַ וואָגט מײַן נאָמען — בערקע מירינגאָף. וועגן דעם

האָב איך דערנאָך גאָר פּאַרגעסן. מיט יאָרן שפּעטער, ווען איך האָב שוין געוואוינט אין ניו־יאָרק, קלינגט איין מאָל מײַן טעלעפאָן:

— זײַט איר בערקע מירינגאָף, וועלכער איז אין יאָר 1907 געזעסן אין דער ווייטעבסקער תפיסה?

— יאָ, איך! האָב איך געענטפערט.

— אויב אַזוי האָב איך פּאַר אײַך אַ גרוס פון אײַער נאָמען, וואָס איז אויסגעקריצט אויף אַ וואַנט אין דער טורמע. איך בין אויך געזעסן אין דער זעלבער קאַמער, וואָס איר נאָך דעם ווי איר זענט שוין געווען אויף דער פּרײַ. מײַן נאָמען איז הערי אַבראַמסאָן.

מיר האָבן זיך אינגיכן געטראָפן, און ער האָט מיר דערציילט, אַז ער איז געווען אַרעסטירט פּאַר געהערן צו דער פּאַרטיי סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן און איז געווען פּאַרשפּאַרט אין דער זעלבער קאַמער. אונזער פרײַנדשאַפט האָט זיך פון דעמאָלט אָן פּאַרבונדן. און איצט שטייען מיר צוזאַמען בײַ דער אַרבעט אַרויסצוגעבן דעם בוך „ווייטעבסק אַמאָל".

גריגאָרי אַראָנסאָן

רעוואָלוציע 1917 אין ווּיטעבסק

(זכרונות)

1. דער ערשטער טאָג

דעם ערשטן מערץ שפּעט אין אָוונט האָט דער יעסאָול גנילאָריבאָוו, וועלכער האָט פאַרנומען אַ וויכטיקן פּאָסטן בּיי דעם געווערקאָם זויעוו, דעם נאַטשאַלניק פון דעם דווינסקער מיליטעריישן באַצירק, צונויפגערופן צו זיך אַהיים עטלעכע מענטשן. דאָרט האָט זיך אויך געפונען דער פּאָלקאָוואניק קאָרעניעוו, דער אַדיוטאַנט פון געווערקאָם זויעוו. גנילאָריבאָוו האָט אונז איבערגעגעבן די ערשטע ידיעות, וואָס זיינען אָנגעקומען דורך דעם דירעקטן טעלעגראַף פון פּעטערבורג, אַז דאָרט זיינען פאָרגעקומען אומרוען, און מען דערוואַרט, אַז די צאַרישע דינאַסטיע וועט פאַלן און צו דער מאַכט וועלן קומען די אָפּאָזיציאָנעלע קרייזן פון דער גאָסודאַרסטוועניער דומע (פּאַרלאַמענט). אַזוי האָבן מיר אין וויטעבסק באַקומען די ידיעה וועגן דער רעוואָלוציע 1917. אין משך פון דער גאַנצער נאַכט האָט די וויטעבסקער רוסישע צייטונג באַקומען טעלעגראַמעס וועגן די דאָרטיקע געשעענישן. אויף מאָרגן איז די צייטונג דערשינען מיט די סענסאַציאָנעלע נייס: אַז דער צאָר און זיין ברודער, דער גרויס־פירשט מיכאַיל, האָבן זיך אָפּגעזאָגט פון טראָן. די דומע האָט אויסגעטיילט אַ רעגירונגס־קאָמיטעט בראש מיט ראָדזיאַנקאָן. אין פּעטערבורג האָט זיך אויסגעבילדעט דער ראַט פון די אַרבעטער־דעפוטאַטן. עס איז געווען קלאָר: די רעוואָלוציע איז אָנגעקומען. וואָס אָבער וועט ווייטער זיין? נאָך אין משך פון דער נאַכט האָב איך זיך צונויפגערעדט מיט אַ פּאָר נאָענטע פרייַנד, און מיר האָבן באַשלאָסן צונויפצורופן אַ באַראַטונג אויף מאָרגן דעם 2־טן מערץ 9 אַזייגער אין דער פרי.

די רעוואָלוציע איז געקומען פלוצים, אומדערוואַרטערהייט. עס איז געווען ניט גאָר לייכט זיך צו אָריענטירן אין דער לאַגע. עס האָט געגעבערט אין מוח דער גדאַנק, אַז די רעוואָלוציע וועט נאָך האָבן ענוג צרות מיט דער מלחמה, וואָס אין איר איז די וועלט פאַרוויקלט. דעם דאָזיקן גדאַנק האָט אָנגעיאָגט גלייך אַ צווייטער: זאָל נאָר דערווייל ניט פאָרקומען בּיי אונז קיין פּאָגראָם אויף

יידן! ביז וואַנען די רעוואָלוציע וועט אָנזאַמלען כּוחות און אָרגאַניזירן זיך, זאָלן די פּאָליציי, אָכראַניקעס מיט דער הילף פון אָפּגעשטאַנענע עלעמענטן, אונז ניט דערמאָנען וועגן זייער עקסיסטענץ! מיר געדענקען דאָך, אַז אויף מאָרגן נאָך דעם 17־טן אָקטאָבער 1905 האָבן די שוואַרץ־מאָהניקעס אינסצענירט פּאָגראָמען אויף יידן, סטודענטן און אינטעליגענץ און געפּרואווט דערטרינקען די רעוואָלוציע אין יידיש בלוט. אין צוזאַמענהאַנג מיט די דאָזיקע געדאַנקען איז אַרויפגעשוואומען נאָך אַ געדאַנק וועגן די סיבות, וואָס האָבן געבראַכט צו דער מפלה פון דער ערשטער רעוואָלוציע. די הויפּט־סיבה איז דאָך באַשטאַנען אין דעם, וואָס זייער גיך האָט זיך געשפּאָלטן די אַרמיי פון די אָנהענגער פון דער רעוואָלוציע, דער אַרבעטער־קלאַס האָט זיך איזאָלירט, דאָס פויערטום, וואָס איז בכלל געווען זייער שוואַך פאַרבונדן מיט דער שטאָט, איז גלײַך אַוועק צוריק צו זיך אין דאָרף און ווי פריער זיך פאַרוואַנדלט אין אַ געהיימניספולן ספינקס, און אויך די ברייטע שיכטן פון דער אינטעליגענץ האָבן זיך אומגעקערט מיטן רוקן צו דער רעוואָלוציע. וואָס דאַרף מען טון, כּדי ס'זאָל זיך ניט איבערחזרן דאָס בילד פון געמיינזאַמער אומפאַרשטענדלעכקייט און פיינדשאַפט, וואָס די רעאַקציע וועט קענען אַזוי לײַכט עקספלואַטירן אין אירע אינטערעסן?...

דאָס זײַנען געווען די געדאַנקען, מיט וועלכע איך בין געגאַנגען צו דער באַראַטונג, וואָס איז צונויפגערופן געוואָרן אויף 9 אין דער פרי אין דער צענטראַלער אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע פון דער שטאָט, אין דער אַלגעמיינער קראַנקן־קאַסע, וועלכע האָט אַרומגענומען בײַ זעקס טויזנט אַרבעטער. דער צימער איז שוין געווען אָנגעפּאָקט. עס זײַנען געקומען אַלע אָרגאַניזירטע עלעמענטן פון דער אַרבעטערשאַפט, מיטגלידער פון די צוויי לעגאַלע פּראָפּעסיאָנעלע פאַראײנען — פון די דרוקערס און אָנגעשטעלטע, די פאָרשטייער פון דעם שוסטער־אַרטעל, וואָס האָט געשפּילט אַ באַזונדערע ראָלע אין שטאָט. פון די סאָציאַליסטישע פאַרטייען זײַנען געקומען בלויז פאַרטרעטער פון „בונד", מער קיינער ניט. די אָנדערע אָרגאַניזאַציעס, סײַ די מענשעוויקעס, סײַ די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן, ווי אויך אָנדערע יידישע פאַרטייען, האָבן זיך באַוויזן ערשט מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער.

אַזוי ווי דעם „בונד" האָבן רעפּרעזענטירט בלויז עטלעכע געציילטע מענטשן, קען מען אָננעמען, אַז די ערשטע אַרבעטער־באַראַטונג אין ווּיטעבסק אין ערשטן טאָג פון דער רעוואָלוציע, איז געווען אַן אומפאַרטייאישע און יעדער מענטש, וואָס האָט זיך אין איר באַטייליקט, האָט געהאַנדלט דער עיקר אויף זײַן אייגענער פּערזענלעכער אַחריות.

מיך האָט מען אויסגעקליבן פאַרן פּאָרזיצער פון דער באַראַטונג. אין אַ קורצער רעדע האָב איך איבערגעגעבן די אַלע פאַראַנענע אינפאָרמאַציעס פון פּעטערבורג און אַרײַנגעטראָגן אַ פּאָרשלאָג, אַז מיר, אַרבעטער־פאָרשטייער און סאָציאַליסטן, זאָלן קודם־כּל זיך אָרגאַניזירן, מיר זאָלן שאַפן פאַראײנען פון אַלע

פּראָפעסיעס און אויסאַרבעטן אַ פּראָגראַם, וואָס זאָל גאַראַנטירן די אַרבעטער אַ קירצערן אַרבעטס־טאָג, בעסערע אַרבעטס־באַדינגונגען אאַז״וו. וואָס איז שייך דער פּאָליטישער פּאַרשטייערשאַפט, האָבּ איך דערקלערט, אַז דער „בונד" טרעט צו גלייך צו שאָפן זיין אַרגאַניזאַציע און לייגט פּאָר די אַנדערע אַרבעטער־גרופּעס זאָלן אויך טון דאָס זעלבע.

אינטערעסאַנט איז, אַז אין די דיסקוסיעס, וואָס האָבן זיך גלייך דערנאָך אָנגעהויבן, האָבן די רעדנער אַרויסגעשטעלט די פּאָדערונג — גלייך צו פּאָר־מירן אין וויטעבסק אַ ראַט פון אַרבעטער־דעפּוטאַטן. וועגן דער דאָזיקער פּראָגע זיינען אַרויסגעטראָטן ש. ריווקין, אַ שוסטער, שפּעטער אַ מיטגליד פון דער שטאָט־פּאַרוואַלטונג; דער פּאַרזיצער פון דער קראַנקן־קאַסע ב. גינזבורג (געווען פריער אייניר פון די פּירער פון די סיימאָווצעס, באַקאַנט אונטערן נאָמען בר־לבב און גלייך נאָך דער רעוואָלוציע איז ער אַריין אין „בונד"); קוואַסמאַן, וועלכער האָט זיך געריכטן פּאָר אַ „פּלעכאַנאָוויעץ", דאָס הייסט אַן אָנהענגער פון פּלעכאַנאָוון, וואָס האָט געהערט צו די רעכטע סאָציאַליסטן, צו דער ריכטונג לאָנד־פּאַרטיידיקער (אָבאָראָנצעס). זיי אַלע האָבן שטאַרק באַטאָנט, אַז מיר זאָלן שאָפן אַ ראַט פון אַרבעטער־דעפּוטאַטן. דער ראַט זאָל זיין דער רעוואָלוציאָנערער צענטער פון שטאָט. און אַזוי ווי אין פּעטערבורג איז שוין אַזאַ אינסטיטוציע געשאַפן געוואָרן, איז קלאָר, אַז אויך אין אַלע שטעט און שטעטלעך דאַרף מען גיין אויף דעם זעלבן וועג. די פּאַרזאַמלונג האָט מיט פּולער סימפּאַטיע אָנגענומען דעם פּאָרשלאָג.

דאָך האָבּ איך דערקלערט, אַז די דערפּאָרונג פון דעם יאָר 1905 האָט מיר באַוויזן, אַז די דאָזיקע טאַקטיק איז פּאַראַנטוואָרטלעך אין אַ געוויסער מאָס פּאַר דער מפּלה פון דער ערשטער רעוואָלוציע, און דעריבער וואָלט איך רע־קאָמענדירט אַביסל אָפּוואָרטן און זען, וואָס ס׳וועט אַרויסקומען פון דעם אַר־בעטער־ראַט אין פּעטערבורג. אָבער מיין דערקלערונג, ווי אויך מיין שטימונג, איז אין יענעם מאָמענט געווען אומפּאָפולער. ס׳איז איינשטימיק באַשלאָסן געוואָרן, אַז מען דאַרף חוץ פּראָפּעסיאָנעלע פּאַראיינען תיכף צוטרעטן צו די וואָלן אין אַרבעטער־ראַט; אויף יעדע 20 אַרבעטער און אָנגעשטעלטע פון די פּאַבריקן און וואַרשטאַטן זאָל אויסגעקליבן ווערן צו איין דעפּוטאַט. מיר האָט מען איבערגעגעבן גלייך אָנצושרייבן אַן אויפרוף מיט אַן אויפפאָדערונג, אַז דעם 5—6־טן מערץ זאָל זיך שוין אין שטאָט גרינדן דער אַרבעטער־ראַט. דעם אויפרוף האָבן געחתמעט אין נאָמען פון דער איניציאַטיוו־גרופּע די פּאַרשטייער פון דער פּאַרוואַלטונג פון דער קראַנקן־קאַסע און אַ גרופּע סאָציאַליסטן.

כאָטש אין דער באַראַטונג האָבן זיך באַטייליקט אַן ערך 50־60 מענטשן, האָט זי זיך פונדעסטוועגן ספּאָנטאַן פּאַרוואַנדלט אין אַ טיפּישן רעוואָלוציאָנערן מיטינג. וועג מען האָט זיך אין שטאָט דערוואוסט פון דער ערשטער אַרבעטער־פּאַרזאַמלונג, האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען פּאַרשיידענע מענטשן מיט פּאָדערונגען און דעקלאַראַציעס. אַ קריסטלעך יונג מיידל האָט דערקלערט אין נאָמען פון

גימנאזיסטקעס און רעאליסטן (תלמידים פון דער רעאלשול), וואס האבן זיך פארזאמלט אין הויז פון דער אלעקסאנדראווסקער גימנאזיע, אז זיי האבן באשלאסן אראויסצוגיין מיט די פאנען און דעמאנסטרירן אין די גאסן. נאר ניט לייכט איז אונז אנגעקומען צו באראויקן די געמיטער. הפנים מיר זיינען געווען ווייט ניט געשטימט אזוי, אז מען זאל גיין צו „די מאסן אין די גאסן" און אויף אזא אופן פירן די ענינים פון דער רעוואלוציע.

עס איז אויך געקומען צו דער פארזאמלונג א סאלדאט און אונז איבער־געגעבן א העקטאגראפירט בלעטל, ארויסגעגעבן פון דעם 4־טן מיליטערישן רעמאנט־ווערקשטאט. אין בלעטל איז געשטאנען, אז די סאלדאטן זיינען אנגענגער פון דער נייער פרייער ארדענונג און רופן זייערע מיטקעמפער צו האלטן דיסציפלין. עס איז געווען גאנץ וויכטיק, וואס מיר האבן צווישן סאלדאטן איבערגעגעבענע פרייַנד פון דער רעוואלוציע. אבער בייַ מיר פערזענלעך האט די דאזיקע ידיעה ניט ארויסגערופן קיין צו גרויסע פרייד, און אט פאר־וואס: דער סאלדאט, וועלכער איז ארויסגעטראטן מיט דער פייערלעכער דער־קלערונג, איז געווען א ייד, רובינשטיין. בייַ מיר האט דאס ארויסגערופן א ספק, וויבל וואס פאר א פארבינדונגען קען שוין האבן א יונגער יידישער ארבעטער אין דער גרויסער צאל מיליטערישע אפטיילונגען, וואס זיינען פארן אין ווי־טעבסק?

אזייגער 12 האט געקלונגען דער טעלעפאן. דער מיטגליד פון דער שטאט־פארוואלטונג, וועגלין, טעלעפאנירט מיר, אז אויף איינס אזייגער בייַטאג האט ער צונויפגערופן א פארזאמלונג פון בירגער אין דער שטאט־דומע און בעט אונז, אז מיר זאלן אומבאדינגט שיקן אהין א דעלעגאציע פון דער ארבע־טערשאפט.

נאך א קליינער דיסקוסיע האבן מיר באשלאסן צו גיין אין דער שטאט־דומע. ס'איז דערצו אויסגעווייזלט געוואָרן פון אונזער באראטונג א דעלעגאציע פון 9 פערזאן אין פאלגנדיקן באשטאנד: דער פארזיצער פונם דרוקער־פאראיין ד. פילאטאוו. בר־לבב גינזבורג, א מעטאליסט מעניוק, די שוסטערס ריווקין און ראטשקאווסקי, די נייטערין בתיה רובינאוויטש, דער טאבאק־ארבעטער כאנין (ער איז אמאל פארשיקט געווען אויף קאטארגע פאר בא־טייליקן זיך אין א שטרייק), קוואסמאן און איך. ס'איז געווען שוין שפעט, און מיר האבן זיך געדארפט צואייַלן צו דער זיצונג.

אין זאל פון דער דומע איז געווען זייער לעבעדיק. ס'איז נאך ניט געווען קיין טיפישער רעוואלוציאנערער מיטינג. אבער די היגע דעמאקראטישע קרייזן, דערווייסנדיק זיך וועגן די גרויסע געשעענישן, וואס זיינען פארגעקומען אין פעטערבורג, זיינען דורך פארשיידענע וועגן דערגאנגען, אז אין דער שטאט־דומע וועט עפעס פארקומען, און זיי האבן אנגעפילט דעם זאל, געוואלט הערן די ערשטע פרייַע רעדעס און אטעמען מיט דער לופט פון דער רעוואלוציע.

ווען מיר, פארשטייער פון דער ארבעטערשאפט, זיינען אהין געקומען,

האָט זיך פֿאַר אונזערע אויגן אַנטפּלעקט פֿאָלגנדיק בילד. אויף דער טריבונע, מיט אַ קייט אויפן האַלז, האָט געפּירט דעם פּאָרזיץ וועגלין, דער שטעלפֿאָרטרעטער פון דעם גראָדסקאי גאָלאָוואַ (ראש העיר), אַרומגערינגלט מיט די פּני כון שטאָט. לעבן אים זיצנען געזעסן דער נאַטשאַלניק פון מיליטעריישן באַצירק, עטלעכע געווערן און דער גובערנאַטאָר, אַ ניצער מענטש, וואָס איז מיט אַ קורצער צייט צוריק באַשטימט געוואָרן אין דער וויטעבסקער גובערניע. וועגלין האָט פֿאָרגעלייענט אַ פּאָר טעלעגראַמעס, וואָס זיצנען אָנגעקומען אין דער שטאָט־דומע פון פּעטערבורג (פון ראָדזיאַנקאָן א"א), ער האָט באַגריסט די פֿאָרזאַמלטע בירגער און געגעבן דאָס וואָרט די פֿאָרשטייער פון דער מיליטעריישער און בירגערלעכער מאַכט. געווערן זויעוו האָט געמאָלדן זיצן פולן צוטרוי צו די מענטשן, וואָס האָבן געוומען אין זייערע הענט דעם רודער פון דער רוסישער מלוכה־שיף און אַרויסגעזאָגט זיצן זיכערקייט, אַז ביי דער פריצער אָרדענונג וועט זיך אינגעבן רוסלאַנד צו פֿאַרטיידיקן פון די דייטשע אָנגריפֿער. דער גובערנאַטאָר כיטראָוואָ האָט זיך דערקלערט פֿאַר אַ לאַנגיאָריקן אָנהענגער פון פּריהייט און גלייכהייט און צוגעזאָגט צו דינען מיטן פולן האַרצן דער נייער אָרדענונג. ער האָט געריידט פֿאַטעטיש, מיט זשעסטיקולאַציע, און פֿאַרענדיקט זיצן וואָרט אַזוי: „גלויבט, מיינע הערן, דעם רוסישן מענטשן כיטראָוואָ"...

די דאָזיקע צוויי רעדעס פון די פֿאָרשטייער פון דער אַלטער צאַרישער אָרדענונג האָבן געמאַכט אַ מאָדנעם אינדרוק אויף די פֿאַרזאַמלטע. אויס־הערנדיק די פּריהייטס־דערקלערונגען פון די דאָזיקע מענטשן, איז ביי אַלעמען אויפגעקומען דער געדאַנק, אַז דער גובערנאַטאָר מיט די געווערן רעכענען מסתּמא וויטער צו פֿאַרבליבן ביי דער מאַכט אויך נאָך די פֿאָליטישע ענדערונגען, וואָס די רעוואָלוציע האָט מיט זיך געבראַכט. די שטימונג איז געווען גאָרניט קיין געהויבענע. עס האָט געהערשט אַ מישמאַש און אַן אַלגעמיינע פֿאַר־לאָרנקייט.

אין דעם מאָמענט האָט באַקומען דאָס וואָרט וואָלקאָוויטש, דער אַמאָליקער ראש־העיר און דעפּוטאַט פון וויטעבסק אין דער ערשטער גאָסודאַרסטוועניער דומע. אַ מענטש באַקאַנט ווי אַ ליבעראַל, אַ קאַדעט. וואָלקאָוויטש איז באַ־געגנט געוואָרן מיט אַפֿלאָדיסמענטן. זיצן קורצע רעדע, אין וועלכער ער האָט דערמאָנט וועגן די לאַנגע פּיינלעכע יאָרן, וועגן דאָס פֿאַלק האָט זיך געפּונען אין שטענדיקן דורשט נאָך פּריהייט, וועגן די גרויסע קרבנות, וואָס דורות האָבן געבראַכט אויפן מזבח פון קאַמף פֿאַר פּריהייט. און פֿאַרענדיקט האָט ער מיטן רוף צו אַלע בירגער זיך צו פֿאַראייניקן און מיט געמיינזאַמע כוחות לייזן די גרויסע אויפגאָבן, וואָס די מלחמה און רעוואָלוציע האָט געשטעלט פֿאַר רוסלאַנד. אייגנטלעך ניט אַזוי די געדאַנקען און די אידייען, וואָס וואָלקאָוויטש האָט אַנטוויקלט, האָבן געווירקט אויפן עולם, נאָר דער טאָן, וואָס האָט געמאַכט די מוזיק פון זיצן רעדע, דער טאָן פון אַ מענטשן, וואָס איז גרייט צו נעמען אויף זיצנע פֿלייצעס די מאַכט און פֿאַרשטייט די אַחריות, וואָס ליגט אויף אים פֿאַר

דער צוקונפט. נאָך צען יאָר פון געצוואונגענעם שווייגן האָט וואָלקאָוויטש געהאַלטן און אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען פאַר אַ פּאָליטישן טוער.

נאָך וואָלקאָוויטשן האָט וועגלין פאָרגעשלאָגן דאָס וואָרט צו אַ פּאָרשטייער פון די ווייטעבסקער יידן. כאָטש אין זאַל זײַנען געווען ניט ווייניק יידישע כלל־טוער פון פאַרשיידענע ריכטונגען — מענטשן, וואָס האָבן געהאַט דאָס ו״עכט צו זאָגן אַ דעה בשעת ס׳שטייט אַ פּראָצע וועגן יידן, האָט דאָס וואָרט אין זייער אַלעמענס נאָמען געגומען דער קאָזיאָנער ראַבינער מלמד, אַ מענטש אַ שטילער, אַ געלערנטער, אַ דאָקטאָר פילאָסאָפיע, אַ ציוניסט, אָבער ער האָט ניט געהאַט קיין גרויסע ווירקונג אויף די ווייטעבסקער יידישע קרײַזן. אין אַ געוויסן זינען קען מען זאָגן, אַז דער פּאָקט אַליין, וואָס מלמד איז אַרויסגע־ט״אָטן אין נאָמען פֿון דער יידישער עפּנטלעכקייט, האָט געוואָרפן אַ שיין אויף דער פאַרלאָרנקייט, וואָס האָט גלײַך מיט די ערשטע ידיעות וועגן דער רעוואָ־לוציע אַרומגעכאַפּט דאָס רוב בירגערלעכע יידן. מלמד האָט אין זײַן קורצער רעדע נאָר אגב אורחאָ דערמאָנט וועגן דער לאָגע פון די יידן אין צאַרישן רוסלאַנד.

די פאָרשטייער פון די אַרבעטער זײַנען געשטאַנען אַביסל אָן אַ זײַט. די כרײַנד האָבן געהאַלטן, אַז איך דאַרף ריידן אין זייער נאָמען. בײַ מיר איז געווען ניט פויגלדיק אויף דער נשמה. מיך האָט אייגנטלעך געמאַטערט די פראַגע, וואָס כאַר אַ פּלענער האָבן אונזערע פּאַטענטירטע כלל־טוער פון אַלע בירגערלעכע ריכטונגען, וואָס רעכענען זיי ווייטער צו טון? צי וועלן זיי דערלאָזן, אַז דער גובערנאַטאָר כיטראָוו זאָל ווייטער שטיין בײַם רודער און וועגלין זאָל ווייטער אָנפירן מיט דער שטאָט־דומע? אפשר איז די פונקציע פון דער אַרבעטערשאַפט צו שטויסן די בורזשואָזע געזעלשאַפטלעכע מיינונג צו אָרגאַניזירן זיך? אין דעם זעלבן מאָמענט איז צו מיר צוגעגאַנגען וואָלקאָוויטש און ווי געענטפערט אויף מײַנע אינעווייניקסטע ספיקות. ער האָט מיר געזאָגט, אַז ער וואָרט פון מיר אַן אָנווײַזונג, וואָס צו טון ווייטער, כדי דאָ אויפן אָרט צו נעמען דעם גורל פון דער רעוואָלוציע אין אונזערע הענט.

מײַן רעדע האָט פאָרגעשטעלט מיט זיך אַ געוויסע אימפּראָוויזאַציע, ווײַל מיט קיינעם האָב איך אַפילו ניט געהאַט קיין צײַט זיך צו באַראַטן. איך האָב, ערשטנס, איבערגעגעבן דער פאַרזאַמלונג די באַשלוסן, וואָס עס האָט נאָר וואָס אָנגענומען די ערשטע באַראַטונג פון דער אַרבעטערשאַפט, אַז מיר וועלן גלײַך צוטרעטן צו שאַפן דעם ראַט פון די אַרבעטער־דעפּוטאַטן און אָר־גאַניזירן פּראָפעסיאָנעלע פאַראײניגן. כדי צו פאַרטיידיקן די נײַע פרײַע אָרדע־נונג און צו פאַרפעסטיקן די דערגרייכונגען פון דער רעוואָלוציע, דאַרף מען פריער פון אַלץ — האָב איך געזאָגט — אַרײַנטראָגן אין דער אַרבעטער־סביבה אָרגאַניזאַציע, פּאָליטישן באַוואוסטזײַן און קולטור; די אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס וועלן פירן אַ קאַמף קעגן דער עקספלואַטאַציע, וואָס הערשט בײַ אונז אין לאַנד; די אַרבעטער צוזאַמען מיט אַלע אָנהענגער פון דער רעוואָלוציע

דאַרפן אָננעמען די נויטיקע מיטלען, כדי צו גאַראַנטירן די זיכערקייט פון דער נייַער דעמאָקראַטישער אָרדענונג. אַרומריידנדיק די לאָגע אין וויטעבסק, האָב איך פאָרגעשלאָגן אויף הינט אין אָוונט זאָל צונויפגערופן ווערן אַ נייַע פאָר־זאַמלונג, וואָס זאָל אויסקלייבן אַ זיכערקייטס־קאָמיטעט, צו באַזייטיקן די כאָרשטייער פון דער צאַרישער אָרדענונג, שאָפן אַ מיליציע אאַז"וו. איך האָב געראָפן אַלע אַרגאַניזאַציעס און געזעלשאַפטן, אויך פון אַלע נאַציאָנאַלע מינ־דערהייטן אין שטאָט, שיקן הינט 9 אַזייגער אין אָוונט זייערע דעלעגאַטן צו דער דאָזיקער פאָרזאַמלונג אין שטאָט־דומע. וועגלין האָט גלייך צוגעשטימט צו מיין פאָרשלאָג, און מיט דעם איז די ערשטע פרייַע פאָרזאַמלונג אין וויטעבסק געשלאָסן געוואָרן.

איך האָב נאָך ניט באַווייזן אַרויסצוגיין פון דער שטאָט־דומע, ווי צו מיר איז צוגעגאַנגען איינער פון די יידישע כלל־טוער און מיך אײַנגעלאַדן צו אַ יידישער באָראָטונג, וואָס איז באַשטימט אויף 4 אַזייגער אין דער דירה פון דער וויטעבסקער לײַ־ און שפּאָרקאָסע, וועלכע איז שוין פון לאָנג פאָרוואָנדלט געוואָרן אין אַ יידישן צענטער — אַן אָרט, וואו ס'האָט זיך שטענדיק פאָרזאַמלט די יידישע קהילה.

צוליב פאָרשיידענע סיבות בין איך אין די לעצטע פאָר חדשים פאָר דער רעוואָלוציע געשטאַנען גאַנץ ווײַט פון דער יידישער קהילה. עס איז געווען אַ קאָנפליקט צווישן די לינקע און די מעסיקע עלעמענטן. וועגן דעם דערצייל איך אין אַ צווייט אָרט. אָבער מיך האָבן פאָרבונדן יאָרן פון געמיינזאַמער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט מיט די יידישע כלל־טוער. מיר האָבן איבערגעלעבט צוזאַמען שרעקלעכע טעג און נעכט, ביטערע סאָציאַליסטן, וועלכע זײַנען געווען פאָרטראָטן אין דער קהילה, בין איך נאָר איינער איינגעלאַדן געווען. מסתּמא האָבן זיי אין מיר געזען איינעם פון די, וואָס וועלן מיט דעם זיג פון דער רעוואָלוציע האָבן אַ דירעקטן שייכות צו דער מאַכט און זיי האָבן געוואָלט אײַנשטעלן מיט מיר אַ „קאָנטאַקט". איך דאַרף זיך מודה זײַן, אַז די אָטמאָספער אויף דער זיצונג איז געווען אַ קאַלטע און פאָרמעלע. אויב איך וויל זיך דער־לויבן צו פאָרנאָטירן די הערשנדיקע שטימונג פון די יידישע טוער, מיט וועמען איך האָב געהאַט אויך פערזענלעכע, ניט נאָר געזעלשאַפטלעכע באַציאונגען, מוז איך זאָגן, אַז אויף דער זיצונג האָט געהערשט אַ מורא פאָר די קומענדיקע געשעענישן — קיין שום צוטרוי צו דער רעוואָלוציע, קיין דערהויבונג אָדער פרייד. מאָמענטנווײַז האָט זיך מיר געדאַכט, אַז די אַלע איבערגעגעבענע כלל־טוער פילן זיך אין אַ געוויסער מאָס ווי באַשטאַנדטיילן פון דער אַלטער אָרדע־נונג און גייַען אָווטק צוזאַמען מיט דער דאָזיקער אָרדענונג. אָבער ס'איז שוין ניט געווען קיין צײַט פונאַנדערצוקלײַבן זיך אין דער שטימונג, וואָס האָט אַרום געהערשט. אַן חשק, פון בלויזער נויטוועניקייט, האָט די באַראַטונג צוזאַמענגעשטעלט אַ רשימה פון יידישע אָרגאַניזאַציעס, געזעלשאַפטן, אינסטי־

טוציעס, וואס דאַרפן ביזן אַוונט אָנמערקן זייערע דעלעגאַטן, וועלכע וועלן אַריינגיין אין דעם „זיכערקייטס־קאָמיטעט", דאָס הייסט אין דעם צענטער פון דער רעוואָלוציע, וואס וועט זיך שאָפן הינט אין אָוונט אויף אַ פאַרזאַמלונג אין דער שטאָט־דומע.

דערווייל האָבן מיר סאָציאַליסטן אָפּגעמאַכט, אַז דעם 4־טן מערץ זאָלן פאָרקומען די פאַרזאַמלונגען לויט די פראָפעסיעס: בײַ די שוסטערס, שנײדערס און אָנגעשטעלטע, כדי צו שאַפן די פראָפעסיאָנעלע פאַראיינען. אויפן 6־טן מערץ איז אויך באַשטימט געווען די גרינדונג פון ראַט פון אַרבעטער־דעפוטאַטן. די בונדישע אַרגאַניזאַציע האָט שוין אויך באַשטימט דעם טאָג פון דער ערשטער לעגאַלער פאַרזאַמלונג. עס זײַנען אויך געמאַכט געווארן די ערשטע טריט צו שאַפן אַ קאָנטאַקט מיט די סאָלדאַטן אין שטאָט און מיט די פאַרשטייער פון די מער ווייניקער אַרגאַניזירטע פויערים אין דער גובערניע.

די צייט לויפט, און מיט אַ געוויסער פאַרשפּעטיקונג קום איך אין דער שטאָט־דומע, וואו ס'איז באַשטימט געווען צו ווייטן דעם זיכערקייטס־קאָמיטעט, דעם אָרגאַן פון דער נײַער מאַכט.

דער זאָל פון דער שטאָט־דומע איז געווען באַלאַגערט אין בוכשטעבלעכן זינען פון וואָרט מיט אַן אומגעהײַער גרויסער מענגע מענטשן. עס איז געווען זייער שווער צו געפינען פאַר זיך אַ פּלאַץ. נאָך שווערער איז געווען צו באַנעמען, וואָס עס קומט דאָ פאָר. אין דעם טיילן פון זאָל, וואו עס פלעגן פאָרקומען די זיצונגען פון דער שטאָט־דומע, האָבן זיך אויך איצט ווי פריער פאַרזאַמלט די ראַטמענער, די דעפוטאַטן פון דער אַלטער שטאָט־דומע, אָפּגעטיילט מיט אַ צוים פון פּובליקום. און אַזוי ווי ס'וואָלט גאָרניט פאָרגעקומען אויף דער וועלט, האָבן זיי אויך איצט, דעם 2־טן מערץ, אָפּגעהאַלטן זייער געווייטנטלעכע זיצונג. מען האָט באַאַנדלט די פראָגע וועגן דער שפּײַז־פאָרזאָרגונג פאָר דער שטאָט און דעם גאַרניזאָן, און די ראַטמענער האָבן איינער נאָכן אַנדערן געמומען דאָס וואָרט. ס'איז געווען שווער צו זאָגן, צי וועגלין, דער פאָרזיצער פון דער זיצונג, האָט באַוואוסטזיניק צונויפגעקליבן די שטאָט־דומע, וויל ראָדזיאַנקאָ פון פּעטערבורג האָט איר געשיקט זײַן טעלעגראַם. אויב די גאָסודאַרסטוועט דומע קען נעמען אויף זיך צו אַרגאַניזירן די אַל־רוסישע רעוואָלוציאָנערע מאַכט, איז פאַרוואָס זאָל די ווייטעבסקער שטאָט־דומע ניט נעמען אויף זיך צו אַרגאַניזירן די אַרטיקע רעוואָלוציאָנערע מאַכט? אַי די ווייטעבסקער שטאָט־דומע באַשטייט דער עיקר פון שוואַרץ־מאָהניקעס, רוסישע הויז־באַזיצער, די יידן זײַנען ניט פאַרטראָטן אין איר און קיין אַרבע־טער און סאָלדאַטן אַוודאי ניט, איז דאָס הפּנים אין זייערע אויגן ניט געווען קיין שטער.

מיט אומגעדולד און אומרו האָב איך זיך צוגעהערט צו דעם, וואָס ס'קומט דאָ פאָר, אויפגעשפּרונגען אויף אַ שטול און געבעטן בײַ וועגלינען דאָס וואָרט. ער האָט זיך אַביסל געקוועטשט: ווי אַזוי קען ער געבן אַ וואָרט אַ מענטשן,

וועלכער איז ניט קיין ראַטמאַן? איך האָב ניט אויסגעהאַלטן און געזאָגט עטלעכע ווערטער וועגן "די מענטשן, וואָס זיצנען אַלע מאָל געווען די אָנהענגער פון דער אַלטער צאַרישער אַרדענונג און איצטער האָבן זיי די חוצפּה צו אונזערפירן פאַר זיך די פרייהייט, וואָס דאָס פאַלק האָט פאַר זיך אויסגעקעמפט. וועגלין האָט עפּעס ניט קלאָר געענטפערט. צו פאַרטיידיקן זיך זיצנען אַרויסגעטראָטן די „ליבעראַלן" פון דער שטאָט־דומע: סינעאָקאָוו און רייִדעמיסטער. די בירגער אָבער, וואָס האָבן אָנגעפילט דעם זאַל, האָבן אַרויסגעווויזן ניט וויניקער אומגעדולד ווי איך. ס'האָט זיך אויף עטלעכע מינוט געשאַפן אַזאַ שטימונג, אַז די מענטשן וואָלטן זיך געווארפן אויף די ראַטמענער און זיי אַרויסגעווארפן פון זאַל. איך בין נאָך אַלץ געשטאַנען אויף אַ שטול און אין אַ קאָטעגאָרישער פאָרם געמאַכט דער שטאָט־דומע אַזאַ פאָרשלאָג: 1) די ראַטמענער דארפן גלייך פאַרלאָזן דעם זאַל, 2) אין זאַל עפּנט זיך אַ פריי פאָרזאַמלונג פון די בירגער מיטן צווועק אויסצוקלייבן אַ זיכערקייטס־קאָמיטעט, 3) די אַלטע ראַט־מענער, אויב זיי ווילן, קענען זיי זיך פאַרזאַמלען אין קאַבינעט פון ראש העיר מיטן איינציקן צווועק אויסצוקלייבן זייערע פאָרשטייער אין דעם באַשטאַנד פון זיכערקייטס־קאָמיטעט.

אין דער זעלבער מינוט האָט זיך אויף אַ צווייטן שטול אין צווייטן עק זאַל, גאַנץ אומדערווארטערהייט פאַר מיר באַווייזן אַ סאָלדאַט, וועלכער האָט אין נאָמען פון דער רעוואָלוציאָנערער ארמיי אונטערגעשטיצט מײַן פאָרשלאָג און געפאָדערט, אַז די קאָמעדיע זאָל זיך גלייך פאַרענדיקן. ס'איז איבעריק צו זאָגן, אַז סיי מיינע אַריסטערטונגען, סיי די פאָדערונג פון דעם סאָלדאַט זיצנען געווארן באַגליים מיט שטורמישע אַפּלאָדיסמענטן. פאַר די ראַטמענער איז ניט געווען קיין אַנדער אויסוועג, ווי איינער נאָכן אַנדערן פאַרלאָזן דעם זאַל און אָפּטראָגן זיך אַהין, וואו די רעוואָלוציע האָט אָן זיי פאַרגעסן.

דער זאַל איז איבערגעגאַנגען אין רשות פון די בירגער. מיר זיצנען געווארן די בעלי־בתים פון דער שטאָט־דומע. דער סאָלדאַט איז געווען אַלעק־סאַנדער טאַרלע, א יונגער מאָסקווער אַדוואָקאַט, וואָס האָט אַ פּאָר יאָר פאַר־בראַכט אין די וויטעבסקער קאַזאַרמעס און איז מיר געווען אַביסל באַקאַנט. ער איז געווען אַ מענשעוויק און באַלד האָט ער פאַרנומען דעם פּאָסטן פון ערשטן פאָרזיצער פון ראַט פון סאָלדאַטן־דעפוטאַטן.

אויף דער טריבונע שטייען: דער פאָרזיצער פון דער קראַנקן־קאָמיסאַר גינזבורג און יעסאָול גנילאָריבאָוו. גינזבורג לאָדט אײַן מיך און שמואל פי־סאַרעווסקין און גיט אונז איבער דעם פאָרזיץ. פיסאַרעווסקי איז אַ געווען־זענער בונדיסט און אַן איבערגעגעבענער דעמאָקראַטישער כלל־טוער. איך בין אַזוי געווען פאַרנומען מיטן גרעדאַנק וועגן דעם צוקונפטיקן זיכערקייטס־קאָמיטעט, אַז כ'האָב ניט געהערט די ערשטע פּאָליטישע רעדעס, וואָס זיצנען געהאַלטן געווארן אין זאַל און אַרויסגערופן באַגיסטערונג בײַם פובליקום. איך האָב באַ־מערקט, אַז וואָלקאָוויטש איז ניטאָ אין זאַל, און אויב אַזוי, קען פאַר אַ פאָרזיצער

פון קאָמיטעט אויסגעקליבן ווערן אַ צופעליקער מענטש — גנילאָריבאָוו אָדער עמעצער אַנדערש. דערפאַר בין איך אַוועק אויסזוכן וואָלקאָוויטשן. איך טע־ לעפאָניר צו אים אַהיים, אָבער ער איז ניטאָ. ער שפּילט הינט, ווי יעדן אָוונט, אין קאָרטן אין דער „דוואָריאַנסקאָיע סאָבראַניע". איך רוף אים אַרויס, אָבער ער קוועקלט זיך און וויל ניט קומען צו דער פאַרזאַמלונג. איך זאָג אים: „אַלעקסעי אָנופריעוויטש, אָדער איצט אָדער קיינמאָל ניט". און אין 10־15 מינוט אַרום באָווייזט ער זיך אין זאַל, גייט אַרויף אויף דער טריבונע און ווערט בײַ אַפּלאָדיסמענטן אויסגעווייזלט פאַרן פּאַרזיצער פון דער פאַרזאַמלונג. עס האָט זיך אויך באָווּיזן דער פּאָלקאָוועניק קאָרענעוו. מיר אַלע, וואָס זיינען געזעסן אויף דער טריבונע, האָבן געהאַלטן גאַנץ לאַנגע פּאָליטישע רעדעס. וואָס קען מען זאָגן וועגן די דאָזיקע רעדעס? איך קען נאָר זאָגן אײַן זאַך, וואָס איז געווען זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר יענעם מאָמענט — אַלע רעדעס זיינען געווען אומפאַרטייאיש. קיינער איז ניט אַרויסגעטראָטן אין נאָמען פון דער אָדער אַן אַנדער ריכטונג. יעדער האָט געריידט אויף זײַן אייגענער אַחריות...

אין משך פון דעם דאָזיקן מיטינג זיינען פאָרגעקומען אַ פּאָר עפּיזאָדן. דעם פּרעזידיום האָט מען געמאָלדן, אַז אין זאַל געפּינט זיך אַ פאַרדעכטיקע פּערזאָן, אַן אָפּיצער סטעפּאַנאָוו, וועלכער איז געווען פאַרבונדן מיט דער זשאַנ־ דאַרמעריע. עמעצער איז צוגעגאַנגען צו אים און פאָרגעשלאָגן זיך שטילערהייט אָפּצוטראָגן פון מיטינג. סטעפּאַנאָוו איז באַלד אַוועק. מיט אַמאָל האָט מען אונז איבערגעגעבן, אַז די מעשטשאַנעס פון סוראָזשער טראַקט גרייטן זיך צו אַ פּאָגראָם אויף יידן און אַז אַ המון גייט שוין פון דאָרטן צו דער שטאָט־דומע, כדי זיך אָפּצורעכענען מיט דער רעוואָלוציע. מען דאַרף טאַקע האָבן אין זינען, אַז דעם 2־טן מערץ איז פּאָליציי פּאָרשוואונדן פון די גאַסן און ס'איז נאָך קיינער ניט געווען, ווער ס'זאָל היטן די שטאָט. אָבער טאָרלע האָט געמאָלדן פון דער טריבונע, אַז זײַן מיליטעררישער טייל האָט אומעטום צעשיקט פּאָטרולן, וואָס באַוואָכן די שטאָט און אַז לויט זיינע ידיעות איז אומעטום שטיל און רואיק, עס זיינען ניט פאָראַן קיין שום סימנים, אַז עמעצער וויל אַרויסטרעטן אין שטאָט קעגן דער נייער אָרדענונג. אין מיטן פון טאָרלעס רעדע איז אין זאָל אַרײַנגעקו־ מען אַ גאַנץ גרויסע מיליטעררישע אָפּטיילונג בראש מיט אַן אָפּיצער, און טאָרלע האָט באָקומען די מעגלעכקייט צו באַגריסן אין נאָמען פון דער ערשטער פאַר־ זאַמלונג פון פרײַע בירגער די סאָלדאָטן, וואָס זיינען געקומען פאָרטיידיקן די רעוואָלוציע.

נאָך די פּאָליטישע רעדעס האָט מען אָנגעהויבן צוזאַמענצושטעלן דעם קאָמיטעט. בײַ הונדערט פאַרשיידענע אָרגאַניזאַציעס האָבן אָנגעפרופן די נעמען פון זייערע פאַרשטייער, וועלכע זיינען אַרײַן אין קאָמיטעט. נאָך דעם האָט מען דעם מיטינג געשלאָסן און געפּינט די ערשטע פּלענאַרע זיצונג פון קא־ מיטעט, וואָס האָט אויסגעקליבן אַן אויספּיר־ביורא אין באָשטאַנד פון 22

פּערזאָן. אַרום 2 אַזייגער בײַנאַכט האָט זיך אָנגעהויבן די זיצונג פון אויספיר־ביורא, וואָס האָט געהאַט ניט ווייניק דרינגענדיקע ענינים צו דערליידיקן.

פּאַר אַ פּאָרזיצער פון זיכערקייטס־קאָמיטעט איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ. וואָלקאָוויטש, פּאַר וויצע־פּאָרזיצערס: פון דער אַרבעטער־גרופּע — דער שרײַבער פון די שורות, פון סאָלדאַטן — א. טאַרלע, פון אָפּיצערן — מ. גנילאָרי־באָוו, פון דער גרופּע זעמסקע און שטאָטישע טוער — דער אַדוואָקאַט א. ראָזשנאָווסקי, א פּאָליאַק. דעם יעסאָול גנילאָריבאָוון האָט מען איבערגעגעבן צו שאָפן די שטאָט־מיליץ און אין עטלעכע טעג אַרום איז ער געוואָרן אויס־געווויילט פּאַרן קאָמענדאַנט פון שטאָט. וואָלקאָוויטש האָט זיך געדאַרפט תּיכף פּאַרבינדן מיט דער צענטראַלער רעגירונג אין פּעטערבורג.

אַזוי זײַנען מיר אין וויטעבסק אַרײַנגעטראָטן אין צווייטן טאָג פון דער רעוואָלוציע 1917.

2. די רעוואָלוציע אָרגאַניזירט זיך

אין די ערשטע טעג מערץ זײַנען דורכגעפירט געוואָרן די וואָלן צום אַר־בעטער־ראַט. אַן ערך 300 דעפוטאַטן זײַנען אויסגעווויילט געוואָרן, וועלכע האָבן געשאַפן אַן אויספיר־קאָמיטעט (אויספירקאָם) פון א פּאָר צענדלינג מענטשן. דער אויספירקאָם האָט פון זײַן זײַט אויסגעקליבן אַ פּרעזידיום. לויט אונזער קאָנסטיטוציע האָבן אַלע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען געהאַט זייערע פּאָרשטייער אין ראַט און אין אויספירקאָם. איך בין אויסגעקליבן געוואָרן פּאַרן פּאָרזיצער פון פּרעזידיום, פּאַרן שטעלפּאַרטרעטער — קוואַסמאַן, פּאַר מיטגלידער — בר־לבב גינזבורג און אייגער אַן אײַזנבאַן־אַרבעטער, א מאַשיניסט, פּאַרן סעקרעטאַר פון פּרעזידיום איז אויסגעקליבן געוואָרן עמיל צייטלין. איך, גינזבורג און צייטלין זײַנען געווען בונדיסטן. קוואַסמאַן און דער אײַזנבאַן־אַרבעטער זײַנען געווען מענשעוויקעס. קוואַסמאַן האָט זיך אָבער ניט לאַנג אײַנגעהאַלטן אין ראַט. ווען ער איז געקומען קיין וויטעבסק, איז ער געווען אַ כּלעראַנאַוויסץ. אין דער צײַט פון דער רעוואָלוציע איז ער געוואָרן לינקער און שוין אין יאָר 1919 האָט ער זיך דערקייקלט צו די קאָמוניסטן. ער איז געווען אַ גוטער און טעמפּעראַמענטפולער רעדנער, אָבער זײַן טעמפּעראַמענט האָט אים ניט זעלטן פּאַרראַטן, און ער האָט פּאַרלוירן דעם פּאָסטן סײַ אין פּרע־זידיום פון ראַט, סײַ בײַ די מענשעוויקעס, וועלכע האָבן אים פּאַרביטן מיט טאַרלען. זײַן דימיסיע פון פּרעזידיאום איז אַרויסגעקומען מיט א רעדע אויף א פּאָר־זאַמלונג פון סוחרים־מאַנופאַקטוריסטן, וואָס איז אויסגעטײַטשט געוואָרן אַזוי, אַז דער אַרבעטער־ראַט קלײַבט זיך באַלד צו קאַנפיסקירן די גאַנצע מאַנו־פאַקטור בײַ זיי. צו מיר האָבן זיך גלײַך געווענדעט א פּאָר סוחרים נאָך דער־קלערונגען, און דאָס האָט געפּירט דערצו, אַז קוואַסמאַנען האָבן מיר, אַזוי צו זאָגן, „קאַלט געשטעלט".

באַלד איז קיין ווּיטעבסק געקומען דער באַקאַנטער סאָציאַליסט־רעוואָ־
לוציאָנער מיכאַיל צייטלין, וועלכער איז געווען אויסגעווויילט פאַרן וויצע־
פאָרזיצער פון ראַט. עס האָבן טאַקע געפעלט בײַ אונז אין אַרבעטער־ראַט
ר׳וסישע מענטשן, אָבער וואָס האָבן מיר געקענט טון? אויסטראַכטן זיי? מיר
האָבן פאָרגעשלאָגן דעם פאָרזיצער פון דרוקער־פאַראיין דאָראָפּעי פילאַטאָוו
אַרײַנצוגיין אין פּרעזידיום פון ראַט, אָבער ער האָט זיך דערפון אָפּגעזאָגט...

בײַ אונז איז גלײַך אויפגעשטאַנען די פראָגע וועגן שאַפן אײַן ראַט פון
אַרבעטער און סאָלדאַטן. מיר האָבן באַוואוסטזיניק פאַרשלעפּט דעם דאָזיקן
פלאַן און באַגעגנט זיך אָדער מיט פאַראײניקטע מיטינגען פון ביידע ראַטן,
אָדער מיט פאַראײניקטע זיצונגען פון ביידע פּרעזידיומס. די סיבה, וואָס
האָט אונז דיקטירט צו זײַן אײַנגעהאַלטן אין דער דאָזיקער פראָגע, איז געווען
אַ קאָמפּליצירטע. די דעפוטאַטן פון אַרבעטער־ראַט זײַנען על פּי רוב באַשטאַנען
פון געשולטע, פּאָליטיש קוואָליפּיצירטע טוער, וועלכע האָבן געהערט צו אַ
געווּיסער פּאַרטיי אָדער געקענט זיך אָריענטירן אין פּאָליטישע פראָגן. פאַר־
קערט, דער סאָלדאַטישער המון איז באַשטאַנען דער עיקר פון אַ רויען פּויערישן
עלעמענט. מיר האָבן דאָס טאַקע שפּעטער אויך געזען. אויב אין מערץ זײַנען
כּמעט אַלע ראָטעס און פּאָלקן געגאַנגען מיט די עסערן, דאָס הייסט פאַר קע־
רענסקין, האָבן די זעלבע ראָטעס און פּאָלקן אין אָקטאָבער־נאָוועמבער מאָר־
שירט מיט די באָלשעוויקעס פאַר לענינען און טראָצקין. אויף די זיצונגען פון
סאָלדאַטן־ראַט האָט מען שטענדיק געהאַלטן אַגיטאַציע־רעדעס אָדער בא־
האַנדלט פאָרשיידענע קאָנפליקטן צווישן אָפּיצערן און סאָלדאַטן אאַז״וו.

די פאָרזאַמלונגען פונם אַרבעטער־ראַט אין ווּיטעבסק האָבן זיך געפונען
מער ווּיניקער אויף דעם זעלבן ניוואָ, ווי אין פּעטערבורג און אין אַנדערע
גרויסע שטעט. געגוג צו זאָגן, אַז צוליב דעם אידייאישן קאַמף, וואָס איז
דעמאָלט אָנגעגאַנגען צווישן אָבאָראָנצעס און אינטערנאַציאָנאַליסטן, איז
אוממעגלעך געווען אַרײַנצוציען די סאָלדאַטן־דעפוטאַטן אין די דאָזיקע
שטרײַטן. די אָנפירער פון סאָלדאַטן־ראַט — א. טאַרלע, א. ליכניצקי, טיאָמ־
קין (רעדאַקטאָר פון ווּיטעבסקער „ידיעות״) און אַנדערע — האָבן מסכים
געווען מיט אונזער טאַקטיק.

דעם אונטערשייד צווישן די יידישע אַרבעטער און ניט־יידישע האָבן מיר
אויך דערפילט גלײַך אין אָנהויב. אָט, למשל, איז מיר אויסגעקומען אַרויסצו־
טרעטן אין די ערשטע טעג אויף אַ פאַרזאַמלונג אין אײַזנבאַן־דעפּאָ. ס׳איז
ניט געווען קיין טיפּישער פּאָליטישער מיטינג. דאָרטן האָט געבושעוועט די
אַרבעטער־סטיכיע אין אָזאַ פּרימיטיוער פאָרם, אַז ס׳איז געווען פשוט אום־
מעגלעך צו אָריענטירן זיך. די דרײַ טויזנט קעפּיקע מאַסע האָט זיך פאַרנומען
מיט קאַמפן צווישן צוויי גרופּעס אַרבעטער — צווישן מאַשיניסטן און קאָטשע־
גאַרן (הייצערס). מען האָט געפונען פאַרדעכטיקע אָנאָנימע בלעטלעך, וואו ס׳איז
אין נאָמען פון די קאָטשעגאַרן דערקלערט געווען „אַ טויט די מאַשיניסטן״.
— טשכנעקעלי, גוואָזדיעוו, אַבראַמאָוויטש. פון די אָרטיקע טוער האָט מען

ס׳האָט געדויערט אַ שעה אָדער מער ביז וואַנען נאָך די אומגעלומפּערטע היציקע רעדעס פון ביידע צדדים האָט זיך אײַנגעגעבן איינעם אַן אינזשענער צו שטילן די געמיטער און געבן אונז די פּאָליטיקער דאָס וואָרט. די פאַרזאַמלונג איז דורך פרידלעך און זיך פאַרענדיקט מיט פּאָסיקע רעזאָלוציעס.

אין די זעלבע טעג איז מיר אויסגעקומען דורכצופירן עטלעכע פאַרזאַמלונגען פון יידישע אַרבעטער — שנײדערס, שוסטערס און אַנדערע אַרבעטלט — כדי צו אָרגאַניזירן פראָפעסיאָנעלע פאַראײנען. דערמאָן איך זיך, אַז דעם שאָטן פון דער אַרבעטער־סטיכיע האָב איך דערפילט גאַנץ קלאָר אויף אַ גרויסער פאַרזאַמלונג פון שוסטערס און גאַרבערס. אין פּאָליטישע פראַגן האָבן די אַרבעטער, וועלכע זײַנען געגאַנגען מיטן „בונד", זיך גאַנץ גוט פונאַנדערגעקליבן. אָבער ווי נאָר מיר זײַנען צוגעטראָטן צו דער עקאָנאָמישער לאַגע פון די אַרבעטער, האָט זיך די שטימונג געביטן. וועג מיר האָבן באַהאַנדלט די פאַדערונגען צו פאַרגרעסערן די שכירות און קירצן דעם אַרבעטס־טאָג און קלאָר געמאַלט דאָס בילד פון עקספלואַטאַציע און שלעכטע אַרבעטס־באַדינגונגען, האָבן זיך אָנגעהויבן רעדעס וועגן קליינלעכע קאָנפליקטן מיט די קליינע בעלי־בתּים. דעמאָלט האָבן מיר דערזען די געפאָר פון זינקען אין אַ בלאָטע, ניט אַרויסצוקריכן. בלויז די פירער פון דער מאַסע, די געשולטע אויסגעפּראָווטע מענטשן, האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ קלאָרן דין וחשבון, אַז בלויז אין דער באַוואוסטזיניקייט און אָרגאַניזירטקייט פון די אַרבעטער ליגט דער כּוח צו לייזן די עקאָנאָמישע פאַדערונגען און אַז די דעמאָקראַטישע רעוואָלוציע איז דער אײַנציקער וועג עס צו דערגרייכן.

אין יענע טעג, ווען די רעוואָלוציע האָט זיך סטיכיש אָרגאַניזירט, זײַנען פאָר דעם אַרבעטער־ראָט געשטאַנען ניט וויניק שווערע פראָגן. אַלע האָבן געוואָלט און טאָקע געוויילט פאָרשטייער צום אַרבעטער־ראָט. די מיליץ האָט געשיקט אירע דעפּוטאַטן, אויך די אָנגעשטעלטע פון געריכט, אויך די אַקציזניקעס. אָבער ווען די וועכטער פון דער וויטעבסקער תּפיסה האָבן אויך געשיקט זייערע דעפּוטאַטן, האָבן מיר שוין ניט געקענט אויסהאַלטן און פאָר זיי פאַרמאַכט די טירן פון ראָט.

איך האָב שוין דערמאָנט, אַז דער „בונד" איז געווען די ערשטע צוויישן די פאַרטייען צו מעלדן עפּנטלעך איר גרייטקייט צו דינען דער רעוואָלוציע. די בונדישע אָרגאַניזאַציע האָט געציילט אַ פאָר הונדערט אָרגאַניזירטע מיטגלידער. אין קאָמיטעט זײַנען אַרײַן אַ רײַ אַלטע און נײַע בונדיסטן: מ. נאָטקין (פאַרזיצער. ער איז געשטאָרבן אין אויגוסט 1917 פון אַ האַרץ־אַטאַק), קאָראָוקין, יוסף כּיצקין, מ. טשיזשעווסקי, די לערערין ראָזאָווסקאַיאַ, בר־לבב גינזבורג, ריווקין, הענדל ראָטשקאָווסקי, כאַנין א״א.

די מענשעוויקעס האָבן אויך געשאַפן זייער אָרגאַניזאַציע און אַרײַנגעציגן אין זייערע רייען אייניקע סאָלדאָטן. צוויישן די מענשעוויקעס זײַנען געווען צוויי אַלטע אויסגעפּראָווטע טוער: אינזש. זלמן גורעוויטש (באַקאַנט געווען אין

פּאַריז אונטערן נאָמען נעגאָציאָוו) און אהרן גינזבורג, אַ געוועזענער „ראָמאַ־נאָוויץ" (ער האָט זיך אין 1904 באַטייליקט אין יאַקוטסקער אויפשטאַנד, וואָס איז פאַרגעקומען אין הויז פון אַ פויער ראָמאַנאָוו). גינזבורג איז געווען אַן אָנהענגער פון פלעכאַנאָוון.

מיטן אָנקומען פון מיכאַיל צייטלינען האָט זיך אויסגעבילדעט אַ גאַנץ ברייטע אַרגאַניזאַציע פון עסערן. אייניקע אָפּיצערן האָבן געשאַפן אַן אַרגאַני־זאַציע אויך פון מעסיקע סאָציאַליסטן — ענעסן, פאָלקס־סאָציאַליסטן (מ. בּאָג־דאַנאָוו, באַזיליעוו א״א). די לאַטישן האָבן געהאַט זייער סאָציאַל־דעמאָקראַטישן קלוב, וועלכער האָט אַרומגענומען די לאַטישן־פּליטים און סאָלדאַטן. צווישן די יידישע אַרבעטער האָבן אויך געהאַט אַ געוויסע ווירקונג די פאַראייניקטע. אין ווּיטעבסק זיצנען געווען קרײַזן טראַדיציאָנעל פאַרבונדענע מיט דעם סאָציאַליסטישן ציוניזם. חוץ מאַצן, אַ לערער, וועלכער איז שפּעטער איבער־געגאַנגען צו די קאָמוניסטן, און דעם באָלשעוויק טעריטאָריאַליסט מענדעלסבּערג קען איך זיך ניט דערמאָנען די נעמען פון די פאַראייניקטע.

די פּועלי־ציון האָבן געהאַט אַ קליינע ווירקונג אין שטאָט. זייער פירער איז דעמאָלט געווען קיווין. איך גלויב אָבּער, אַז ער האָט פאַרבראַכט אין ווּי־טעבסק זייער אַ קורצע צײַט און פאַרנומען זיך דער עיקר מיט צענטראַלער פאַרטיי־אַרבעט.

ווי מיר זענען, איז דאָס פאַרטיי־לעבן אין די סאָציאַליסטישע קרײַזן געווען גאַנץ אימפּולסיוו.

דער בּורזשואַזער סעקטאָר האָט ניט אַרויסגעוויזן קיין גרויסע אַקטיווקייט. ס׳איז געווען אַן אָפּטיילונג פון דער קאַדעטישער פאַרטיי, וואָס האָט באַזונדערס אַנטוויקלט אַן אַגיטאַציע בעת די וואַלן צו דער שטאָט־דומע. איר פאָרזיצער איז געווען אַדוואָקאַט לעווינסאָן, אַן אייגנטימער פון אַ ביר־ברויערײַ. ביז דער רעוואָלוציע איז ער געווען דער פאָרזיצער פון דעם מיליטעריש אינדוסטריעלן קאָמיטעט. צו די קאַדעטן האָט אויך געהערט ד״ר ברוק, וועמען ער האָט זיך אומ־געקערט פון פראָנט. צווישן דעם יידישן בירגערטום איז אויך געווען אַ גרופּע ווינאָווראָווצעס בּראש מיט יעקב יודין, אַן אַדוואָקאַט. די פאָלקס־פּאַרטיי, מיט וועלכער ס׳האָבן אָנגעפירט ש. פּיסאַרעווסקי און יעווגעני לוריע, האָט געהאַט ווייניק אָנהענגער.

עס האָט עקסיסטירט אַ גרויסע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין שטאָט בראָש מיט ד״ר ברוק, סאָלאָוויי, וואָלפסאָן, דעם יונגן דיכטער ש. לעווּמאָן (שפּעטער אַריבער צו די קאָמוניסטן), דעם קאָזיאָנעם רב מלמד א״א. אָבּער אין עפּנטלעכן לעבן האָט מען די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע כּמעט ניט געפילט, כאָטש אין די וואָלן האָבן זיי געצויגן זייער פיל שטימען און געשטאַנען קוואַ־טיטאַטיוו כּמעט אויפן ערשטן אָרט.

אינטערעסאַנט איז נאָך צו פאַרפיקסירן, אַז חוץ די „ידיעות" פון ראָמ, האָבן אין שטאָט ניט עקסיסטירט קיין שום צײַטונגען. איך האָב אַרויסגעגעבן

אין משך פון עטלעכע חדשים די „סאָציאַל־דעמאָקראַטישע צײַטונג". סײַ די עסערן, סײַ די קאַדעטן האָבן גאָרניט אַרויסגעגעבן.

ס'איז וויכטיק צו זאָגן אַ פּאָר וועגן אַנטיסעמיטיזם. פון מאָל צו מאָל זײַנען צו אונז דערגאַנגען קלאָנגען, אַז אין דעם ראַט פון סאָלדאַטן־דעפוטאַטן באַמערקן זיך געוויסע אַנטיסעמיטישע שטימונגען און אַז דאָרט פירט זיך אַן אַגיטאַציע קעגן טאַרלען אונטערן אַנטיסעמיטישן שלייער. מען האָט אויך דערציילט, אַז צווישן די מיליטעריש אָפּטיילונגען, וואָס פּאָרן דורך וויטעבסק, באַמערקן זיך אַנטיסעמיטישע שטימונגען. וועג זיי שטעלן זיך אָפּ אויפן וויטעבסקער באָנהויף, וועלן אַ פּאָניק צווישן די יידן. פּאַקטיש האָבן מיר זיך אין וויטעבסק ניט אָנגעטראָפן מיט אַן אויסדרוק פון אָפּענעם אַנטיסעמיטיזם.

דאָס האָט אָבער ניט געשטערט צו פּאַרשפּרייטן קלאָנגען וועגן אַ פּאָגראָם אין וויטעבסק, וואָס זײַנען אַפּילו דערגאַנגען קיין פּעטערבורג. אין די פּראָטאָקאָלן פון פּעטערבורגער אַרבעטער־ראַט פון 6־טן מערץ 1917, וואָס זײַנען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דעם באָלשעוויסטישן זשורנאַל „די פּראָלעטאַרסקאַיא רעוואָלוציאַ" (1923, נומ' 1) איז פאַרנאָטירט, אַז דער אויספירקאָם, באַקומענדיק אַ ידיעה וועגן אַ פּאָגראָם אין וויטעבסק, האָט באַשלאָסן תיכף אַרויסצושיקן קיין וויטעבסק זײַן מיטגליד פּיאָדאָר לינדע. אין אַ טאָג אַרום זײַנען טאָקע צו מיר אין דער וואוינונג געקומען דער סאָלדאַט לינדע מיט מײַנעם אַן אַלטן פרײַנד קאָנסטאַנטין קליאַטשקאָ, וועלכער האָט געלעבט אין וויטעבסק אין די יאָרן 1915—1916, בשעת ער איז אַרויסגעשיקט געוואָרן פון פּעטערבורג. לינדע איז אַרײַן אין דער געשיכטע פון דער רעוואָלוציע, ווי דער אַרגאַניזאַטאָר פון אַ דעמאָנסטראַציע אין פּעטערבורג אין אַפּריל 1917, וואָס האָט געפּאָדערט די דעמיסיע פון מיליוקאָוון און גוטשקאָוון. לינדע איז ניט געווען קיין באָלשעוויק. אין דעם האָט מען זיך געקענט איבערצײַגן פון דעם פאַקט, אַז אין יוני האָט ער, ווי דער קריגס־קאָמיסאָר אויפן פראָנט, געהאָלפן דורכפירן די אָפּענסיווע פון קערענסקין אויף די דײַטשן, און די רויטע דעזערטירן האָבן אים דעמאָלט צעריסן אויף שטיקער אין בוכשטעבלעכן זינען פון וואָרט... צום 11־טן מערץ האָט זיך לינדע אומגעקערט קיין פּעטערבורג און אָפּגעגעבן דעם באַריכט, אַז אין וויטעבסק איז אַלץ רואיק און „דאָס חייל שטייט פעסט פאַר פרײַהייט און רעפּובליק".

כּדי צו פאַרענדיקן דאָס קאַפּיטל וועגן אַנטיסעמיטיזם, ווייל איך בלויז צוגעבן נאָך אַ פאַקט: אַן ערך דעם 8־טן מערץ איז צונויפגערופן געווען די ערשטע פּויערים־קאָנפערענץ אין וויטעבסק. בשעת מען האָט געקליבן דעם פּרעזידיום, און פאַר אַ קאַנדידאַט איז אָנגערופן געוואָרן א. טאַרלע, האָט עפּעס אַן אַלטער פּויער מיט ברילן, צוגעבונדענע מיט שטריקלעך, געפרעגט עפּנטלעך טאַרלען, צי ער איז אַ ייד. „זעלבסטפאַרשטענדלעך, ס'איז אַלץ איינס — אַ רוס צי אַ ייד, האָט דער פּויער געזאָגט, אָבער עס ווילט זיך וויסן".

טאַרלע האָט געענטפערט: „איך בין אַ ייד". פונדעסטוועגן האָט זיין יידישקייט ניט געשטערט אויסצוקלײַבן אים אין פּרעזידיום.

איך קען נאָר זייער אויבערפלעכלעך אָפּפּרישן מײַנע אײַנדרוקן פון דער באַגעגענישׂ מיט די פֿאַרשטייער פון דאָרף פון דער ווּיטעבסקער גובערניע. אינטערעסאַנט, אַז די פּויערים האָבן ניט געוואָלט בלײַבן אין די האָטעלן פון שטאָט און געפֿאָדערט, מען זאָל זיי אײַנאָרדענען אין דער זעלבער געבײַדע, וואו ס'וועלן פֿאַרקומען די זיצונגען פון דער קאָנפֿערענץ. מען האָט אין זייער רשות אָפּגעגעבן אַ גרויסן זאַל פון דער גימנאַזיע. זיי האָבן געבראַכט היי און שטרוי פון זיערע פורן און געמאַכט זיך „באַקוועמע" געלעגערס אויף דער פֿאָדלאָגע. אויף דער קאָנפֿערענץ גופא זײַנען די פּויערים באַשטאַנען אויף דעם, מען זאָל די זיצונגען אָנהויבן 6 אין דער פרי און בשום אופן ניט גע־וואָלט אײַנגיין אויף אַ קאָמפּראָמיס אָנצוהויבן די זיצונגען 10 אַזייגער. אייניקע רעדנער פון די פּויערים זײַנען קאָטעגאָריש אַרויסגעטראָטן קעגן אַן אָכט־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג פֿאַר די אַרבעטער. זיי האָבן געטענהט, אַז אַרבעטן דאַרף מען לויט דער זון: פון זון־אויפגאַנג ביז זון־אונטערגאַנג. פּויערים ווייסן ניט און ווילן ניט ווּיסן פון קיין אָכט־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג. די שטאָ־טישע אַרבעטער זײַנען טאַקע צוליב דעם דעמאָראַליזירט און פּוילן זיך צו אַרבעטן.

לויט אַ באַשלוס פון דעם גובערניאַלן זיכערקייטס־קאָמיטעט, זײַנען וואָלקאָוויטש און איך דעם 8־טן מערץ אַרויסגעפֿאָרן קיין פּעטערבורג אײַנצו־שטעלן דירעקטע פֿאַרבינדונגען מיט דער צענטראַליקער רעגירונג. גלײַך ווי מיר זײַנען אָנגעקומען, האָט מען אונז אײַנגעלאָדן אין ווינטער־פּאַלאַץ און דאָרטן האָבן מיר געטראָפן די מענטשן, וואָס האָבן רעפּרעזענטירט דאָס נײַע רוסלאַנד. אייניקע פון די מיניסטאָרן זײַנען אונז באַקאַנט געווען פון פריער. אין דער מלחמה־צײַט זײַנען געווען אין ווּיטעבסק מיליוקאָוו, שינגאַריאָוו, נאַבאָקאָוו, קערענסקי. מיר האָבן זיך באַקאַנט מיטן פּירשט לוואָוו, נעקראַסאָוו, גוטשקאָוו. איך בין געזעסן אין אַ ווינקל און געשמועסט מיט קערענסקין... אים האָבן מיר געהאַלטן פֿאַר דעם „ערבניק פון דעמאָקראַטיע". קערענסקי האָט זיך אָנגעשפּאַרט אויף אַ שטעקל, קוים געשלעפּט די פיס פון לאַנגע נעכט ניט דערשלאָפֿן. ער האָט אויסגעזען פֿאַרמאַטערט אָבער מיט אַ גליקלעך פּנים. וואָלקאָוויטש האָט אָפּגערעדט אויף מאָרגן צו באַזוכן די קאַנצעלאַריעס פון די מיניסטעריומס. איך בין כמעט מיט אים ניט מיטגעגאַנגען. איך בין געווען אויף אַ זיצונג אין פּעטערבורגער אַרבעטער־ראַט, געטראָפן זיך מיט טשכע־אידזען, דורכגעשמועסט זיך מיט די מיטגלידער פון צענטראַל־קאָמיטעט פון „בונד" — ליבערן, ערליכן, ראַפּעסן. און אין אַ פּאָר טעג אַרום האָבן מיר זיך אומגעקערט קיין ווּיטעבסק.

3. דער אומגעלונגענער אויסוואָל פון אַ גובערניאַלן קאָמיסאַר

שוין אין די ערשטע טעג פון דער רעוואָלוציע איז אין שטאָט געבוירן געווארן די פאָליטישע גאַס. די יוגנט האָט אין אַ פיערלעכער שטימונג דעפילירט אויף סמאָלענסקער און זאַמקאָווער גאַסן. אומעטום האָט מען געקענט זען סאָלדאַטן. דער צענטער פון רעוואָלוציע איז געווארן די שטאָט־דומע, און אין כלערליי ענינים האָט מען זיך געוענדעט צו דער ניצער מאַכט. אונז, די מיטגלידער פון זיכערקייטס־קאָמיטעט, האָט מען צוגעשפּיליעט אויף די אַרבּל רויט־ווייסע לענטעס, וואָס מיר האָבן זיך געשעמט צו טראָגן. מען האָט פאָרגעלייגט דעם גובערנאַטאָר כיטראָווא און דעם וויצע־גובערנאַטאָר באַראָן ראָזען וואָס גיכער זיך אָפּצוטראָגן פון וויטעבסק. ס׳איז אינטערעסאַנט צו פאָרנאָטירן — קיין איין אייניציקע שטים איז ניט געווען דערפאָר, אַז מיר זאָלן עמעצן פון די געווען פאָרשטייער פון דער צאַרישער אָרדענונג אַרעסטירן. מען האָט געהאַלטן, אַז זיי זיצנען מער ניט שעדלעך. נאָר איין שולצן, דעם פּאָלקאָווניק פון דער זשאַנדאַרמעריע, האָט מען אַרעסטירט.

עס איז געקומען אין דער שטאָט־דומע אַ גאַנץ גרויסע צאָל געווען פּאָליציאַנטן, פּריסטאָווס, אָקאָלאָדאָטשניקעס א״א, איבערגעטאָן אין ציווילע קליידער, און געפרעגט, וואָס וועט זיין מיט זיי. מיר האָבן זיי געגעבן אַן עצה צו זיצן אין דער היים און זיך ניט אַרומשלעפּן איבערן שטאָט. דאָס איז געווען זייער וויכטיק, ווייל עס זיצנען געווען פאָלן, וועו דער המון אויף די גאַסן האָט געשלאָגן אַ פאָר „פאַראָאָנען״ (פּאָליציי) און שפּיאָנען, וועלכע זיצנען באַרימט געווען מיט זייער אַכזריות. מיר האָבן געמוזט אין דער שטאָט־דומע אויסטיילן אַ צימער פאָר אַרעסטירטע. לעבן דער טיר איז געשטאַנען אַ מיליציאָנער. עס איז געקומען אין זיכערקייטס־קאָמיטעט דער וואָאינסקי נאַטשאַלניק, אַ כאַבאַרניק. מען האָט אים גענאָמלדן, אַז אויף זיין אָרט וועט באַשטימט ווערן אַ ניצער. אין עטלעכע טעג אַרום איז ער באָגאָנגען זעלבסטמאָרד.

אין די ערשטע טעג פון דער רעוואָלוציע איז געווארן באַזונדערס פאָרשפּרעכט אין וויטעבסק די פראָגע וועגן דעם גובערניאַלן קאָמיסאַר, וועלכער דאַרף זיין אין דער גובערניע דער פאַרשטייער פון דער צענטראַלער מאַכט. צו יענער צייט האָט זיך שוין אין פּעטערבורג געשאָפן די צייטווייליקע רעגירונג, און דער פירשט לוואָוו, דער ערשטער פרעמיער, האָט באַשטימט אַלע פאָרזיצערס פון די זעמסטוועס־פאַרוואַלטונגען פאַר גובערניאַלע קאָמיסאָרן.

אין אַלגעמיין געמומען איז דער דאָזיקער מאָדוס געווען אַ גאַנץ ריכטיקער, ווייל די זעמסטוועס אין רוסלאַנד ערב דער רעוואָלוציע זיצנען על פּי רוב געווען גאַנץ ליבעראַל געשטימט, און לוואָוו, דער פאָרזיצער פון דעם זעמסטוועס־פאָראָנד, איז מיט זיי געשטאַנען אין אַן ענגן קאָנטאַקט. וואָס איז אפשר געווען גאַנץ גוט צוגעפאַסט פאַר צענטראַל רוסלאַנד, האָט גאָרניט געטויגט פאַר די צפון־ און מערב־גובערניעס, וואו די זעמסטוועס זיצנען געשאָפן געווארן דורך סטאָליפּינען קעגן די פאָליאָקן און אַן יידן בכלל. די פירער פון די זעמסטוועס

אין די דאזיקע גובערניעס זיצנען באשטאנען פון אנטיסעמיטן און רעאקציאנערן, פון עלעמענטן זייער ווייט פון דעמאקראטישע קרייזן.

ווען מיר האבן אין ווימעבסק דורכגעלייענט די טעלעגראמע פון פירשט לוואוו, האבן מיר געהאלטן, אז פאר ווימעבסק ווערט קומען אן אויסנאם־פאר־ארדענונג פון פעטערבורג, ווייל וואלקאוויטש האט שוין געהאט אהין טעלע־גראפירט ווען דער שאפונג פון זיכערקייטס־קאמיטעט.

די צייטווייליקע רעגירונג האט זיך ניט געאיילט, אבער דער פארזיצער פון דער ווימעבסקער זעמסטוו מיכאיל קארטאשעוו האט זיך יא געאיילט. גלייך ווי ער האט דערהאלטן די טעלעגראמע פון פירשט לוואוו, האט ער זיך געזומען די פולמאכטן פון א גובערניאלן קאמיסאר און ארויסגעגעבן ווען דעם א קליינע מעלדונג. דערוויסנדיק זיך ווען דעם, האבן מיר ארויסגערופן קארטאשעוון אין קאמיטעט.

ווען קארטאשעוון דארף מען זאגן א פאר ווערטער. חוץ דעם וואס ער איז געווען א פארזיצער פון דער זעמסטוו, האט ער פארנומען נאך עטלעכע וויכטיקע פאסטנס. אונז איז אפט אויסגעקומען צו האבן מיט אים פארשיידענע ענינים. ער איז אויך געווען דער פארזיצער פון גובערניאלן הילפס־קאמיטעט פאר די פליטים. קארטאשעוון האט אבער געצויגן צו פראקטיש־ספעקולאטיוע געשעפטן. ניט לאנג פאר דער רעוואלוציע האט זיך פארלאפן א מיאוסע גע־שיכטע מיט קארטאשעוון און מיט א מיטגליד פון מלוכה־ראט אין פעטערבורג, אפראסימאוו. זיי האבן געהאט געשאפן א קאמפאניע און געקראגן א מאנאפאל אויף די פעלן פון די געפגרטע פערד אויפן פראנט. דעם דאזיקן מאנאפאל האבן זיי געקראגן אדאנק דעם, וואס אין זייער מעמאראנדום צו דער מיליטע־רישער מאכט האבן זיי זיך באנוצט מיט אנטיסעמיטישע ארגומענטן. זיי האבן בשולדיקט די יידן, וועלכע האבן זיך שטענדיק פארנומען מיט אזא געשעפט, אז זיי ארבעטן לטובת די דייטשן.

ווען צו אונז איז דערגאנגען די דאזיקע געשיכטע, האב איך זי פאר־עפנטלעכט אין דער פעטערבורגער פרעסע און האב ספעציעל פאראינטערעסירט מיט דעם ענין דעם קאדעטישן דעפוטאט שינגאריאוו, ווען ער איז געקומען קיין ווימעבסק. די פראגע איז באהאנדלט געווארן אין דער גאסודארסטוועגער דומע, און דער נאמען קארטאשעוו איז דערמאנט געווארן ווי דער „העלד פון פאטריאטישער ספעקולאציע". און איצטער איז דער דאזיקער מענטש געווארן דער ערשטער און העכסטער פארשטייער פון דער צייטווייליקער רעגירונג!

מיכאיל קארטאשעוו איז געווען א קלוגער, אן אינטעליגענטער מענטש. ער האט גלייך פארשטאנען ווען וואס עס האנדלט זיך. אבער ער האט זיך געהאלטן פארמעל און זיך געשטיצט אויף דער טעלעגראמע, וואס ער האט באקומען פון פירשט לוואוו. קארטאשעוו האט אונז געזאגט, אז ער איז צו יעדער צייט גרייט איבערצוגעבן זיצנע פולמאכטן צו דעם, ווען מען די צייטווייליקע רעגירונג ווען באשטימען, אבער ביז וואנען ס'איז ניטא קיין נייע באשטימונג,

וועט ער אויספילן זײַנע פליכטן. מיר האָבן אָן צערעמאָניעס אים דערמאָנט זײַנע פאַטריאָטישע ספּעקולאַציעס, וואָס וועגן זיי האָט מען גערעדט אין דער דומע און אויך אים פאַרגעווארפֿן, אַז באַקומַענדיק די טעלעגראַמע פון לוואָוון, האָט ער זיך תּיכף געדאַרפט וועגדן צום זיכערקייטס־קאָמיטעט. קאַרטאַשעוו האָט מיט חוצפּה געענטפערט, אַז אָט איז ער טאָקע געקומען צונויפצוריידן זיך... ס'האָט ניט געהאָט קיין זין צו פירן וויטערדיקע פאַרהאַנדלונגען מיט אים. מיר האָבן אים פשוט געמאָלדן, אַז מיר אָנערקענען אים ניט פאַרן גובערניאַלן קאָמיסאַר און אַז מיר וועלן זיך תּיכף וועגן דעם פאַרבינדן מיט דער צייטווײַליקער רע־גירונג.

אינטערעסאַנט איז, אַז אויף עטלעכע וואָלקאָוויטשעס טעלעגראַמעס וועגן דעם ענין קיין פּעטערבורג האָט מען אונז ניט געענטפערט. די סיבה איז געווען אַ פשוטע: אין אַלע אונזערע טעלעגראַמעס איז ניט געווען אָנגעוויזן, וועמען מיר שטעלן אַרויס פאַר אונזער קאַנדידאַט פאַר אַ גובערניאַלן קאָמיסאַר. וואָל־קאָוויטש, וועלכער האָט געשריבן די טעלעגראַמעס, האָט זיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט אַרויסצושטעלן בײַ אַזעלכע באַדינגונגען זײַן קאַנדידאַטור. עס האָט זיך געשאָפן אַ פאַרפישופטער קריזיס. דעמאָלט האָב איך מיט טאַרלען אין נאָמען פון די ראַטן פון אַרבעטער־ און סאָלדאַטן־דעפוטאַטן באַשלאָסן צו נעמען די פראָגע וועגן גובערניאַלן קאָמיסאַר אין אונזערע הענט. דאָס איז געווען דעם 6־טן מערץ. אין שטאָטישן טעאַטער איז פאָרגעקומען אַ גרויסער מיטינג. אין דער צייט, ווען וואָלקאָוויטש האָט געהאַלטן אַ רעדע, האָבן מיר דורכגעפירט אַ קליינע באַראַטונג הינטער די קוליסן און באַשלאָסן: 1) תּיכף ומיד אַרעסטירן קאַרטאַשעוון, 2) אַזוי ווי וואָלקאָוויטש זאָגט זיך אָפּ צו פאַרנעמען דעם אָמט, צייטווײַליק אָנמערקן אויף דעם דאָזיקן פאָסטן דעם פאָלקאָוויניק סעמעווסקי, 3) טעלעגראַפירן וועגן דעם דער צייטווײַליקער רעגירונג און בעטן אַ באַשטע־טיקונג. די טעלעגראַמע האָבן מיר באַווייזן וואָלקאָוויטשן. ער איז געווען אַבּיסל אויפגערודערט און געזאָגט, אַז ער איז קעגן דעם אַרעסט פון קאַרטאַשעוון. נאָר אין אַלגעמיין האָט ער מסכים געווען מיט דעם פלאַן און אונטערגעשריבן די טעלעגראַמע אַזוי: „איך פאַראיניק זיך מיטן באַשלוס פון די פאַרזיצערס פון די ראַטן".

קאַרטאַשעווס אַרעסט האָט דורכגעפירט א. ליכניצקי, אַ פאָלקס־סאָציאַ־ליסט, דער וויצע־פאַרזיצער פון סאָלדאַטן־ראַט. אין באַגלייטונג פון צוויי סאָלדאַטן איז ער אַרויסגעפאָרן אין קאַרטאַשעווס לאַנדגוט, פאַרגעלייגט אים צו פאַרבלײַבן אין דער היים אונטער הויז־אַרעסט און איבערגעלאָזן אין דער קיך אַ וואַך, בײַ פון פּעטערבורג וועט ניט אָנקומען קיין ענדגילטיקער באַשלוס. אין אַ פאַר טעג אַרום איז פון די הויכע פענסטער געקומען דער באַשלוס. סוף־כל־סוף האָבן זיי פאַרשטאַנען די לאָגע. פאַרן גובערניאַלן קאָמיסאַר איז באַ־שטימט געוואָרן וואָלקאָוויטש, אָון סעמעווסקין איז אַפילו ניט אויסגעקומען צייטווײַליק פיגורירן אין דעם דאָזיקן אָמט.

מיט אַ קורצער צייט שפּעטער, ווען די רעוואָלוציע האָט זיך שוין געהאַט אָרגאַניזירט, זײַנען די פונקציעס פון זיכערקייטס־קאָמיטעט אַריבערגעגאַנגען צום גובערניאַלן קאָמיסאַר און צו די אויפזדנע קאָמיסאַרן פון דער צײַטווײַליקער רעגירונג. א. וואָלקאָוויטש האָט געשאָפן בײַ זיך אַ קאָלעגיע, אין וועלכער ס׳זײַנען אַרײַן: דער פּוילישער אַדוואָקאַט וויטאָלד באָמאַס (געהילפס־קאָמיסאַר) און שמואל פּיסאַרעווסקי (סעקרעטאַר). פון צײַט צו צײַט, אין קאָמפּליצירטערע פֿאַלן, האָט וואָלקאָוויטש אויך צוגעצויגן מיך און טאַרלען צו אַ באַראַטונג אָדער געקומען צו אונז אין די ראַטן. מיט וואָלקאָוויטשן האָט די רעוואָלוציאָנערע דעמאָקראַטיע געהאַט אַ שטענדיקן קאָנטאַקט.

4. צוויי פּראָוואָקאַטאָרן

אייגנטלעך האָט די קאָמיסיע, וואָס האָט זיך פּאַרנומען מיט די געהיימע פֿאָליציי־אַרכיוון און מיט דעם פּאַרהער פון דעם אַרעסטירטן זשאַנדאַרמעריע־פֿאָלקאָוניק שולץ, צוגעגרייט אַ רשימה פון 14 פּראָוואָקאַטאָרן. אָבער דאָס זײַנען אַלץ געווען פּשוטע גויים, וועלכע האָבן זיך ניט באַטייליקט אין געזעל־שאַפטלעכן לעבן. ווי ס׳וויזט אויס, זײַנען דאָס געווען איינפאַכע פֿאָליציי־אַגענטן. צווישן זיי אָבער איז געווען אַ גאַנץ פּאַרדעכטיקטער אַרעסטירטער מיטן נאָמען פּראַדקין, אָבער אויך דער דאָזיקער פּאַרשוין האָט ניט געהאַט קיין שײַכות צו פֿאָליטיק (זײַן פּאָטער איז געווען פּאַרמישט אין ענינים מיט מילי־טעריש באַפּריאָונגען און איז געווען נאָענט צום וואָאינסקי נאַטשאַלניק). דער אויבן דערמאָנטער פּראַדקין איז אָפּגעזעסן אַ פּאָר חדשים אין טורמע און איז שפּעטער באַפּרייט געוואָרן.

צוויי פּראָוואָקאַטאָרן זײַנען געווען גאַנץ ערנסטע: איינער אַן עסער, לייזער פּריידסאָן, און דער צווייטער — דוואָרקין, וועלכער האָט אָמאָל „באָלויכטן" די טעטיקייט פון „בונד". וועגן זיי ביידן לוינט צו דערציילן. ס׳זײַנען געווען קלאָגנגן וועגן נאָך אַ דריטן פּראָוואָקאַטאָר, וואָס איז געווען אַקטיוו אין די רייען פון „בונד", אָבער אין זשאַנדאַרמעריע־אַרכיוו האָט מען ניט געפונען קיין שפּור פון דעם דאָזיקן בונדישן געהיים־אָגענט.

אויב איך מאָך ניט קיין טעות, האָט מען דעם 3־טן מערץ 1917 אַן ערך אונז צו וויסן געגעבן, אַז אויף דער מיליטערישער הויפּט־וואַכטע זײַנען פֿאָר־געקומען אומרוען, אַ „בונט". דאָרטן זיצן סאָלדאַטן, וועלכע האָבן געבראָכן די מיליטערישע דיסציפּלין. איצט, ווען די רעוואָלוציע איז געקומען, פֿאָדערן זיי, מען זאָל זיי באַפרייען. מיר האָבן געשיקט אַהין אַ דעלעגאַט, וואָס האָט געבראָכט צוזאָמען מיטן באַריכט נאָך אַ ספּעציעל צעטעלע פֿאַר מיר. דאָס צעטעלע האָט געשריבן צו מיר לייזער פּריידסאָן, וועלכער האָט זיך אויך גע־פונען דאָרטן צווישן די אַרעסטירטע. ער האָט געשריבן, אַז אין 1916 איז ער אַרעסטירט געוואָרן אין סאַמאַרע און געבראַכט געוואָרן קיין וויטעבסק. ער בעט, אַז מען זאָל אים און די אַנדערע אַרעסטירטע באַפרייען און פֿאַרזיכערט, אַז מיר

וועלן דורך דעם „געווינען פֿאַר דעם פּרעזהייטס־קאַמף אַ 150 איבערגעגעבענע רעוואָלוציאָנערן". איך און מײַנע פרײַנד האָבן גוט געקענט פּריידסאָנען, און מיר האָבן געטאָן אַלץ וואָס גיכער אים צו באַפּרײַען.

מיט אַ פּאָר יאָר פריער, וועז מיר האָבן צוזאַמען מיט ד״ר ברוק, יעווגעני לוריע, שמריהו מעקלער א״א ארגאַניזירט אין וויטעבסק אַ געזעלשאַפט פֿאַר אַרבעטס־הילף (אַ מין לאָקאַלן „אָרט"), האָבן מיר אײַנגעלאַדן לייזער פריד־סאָנען צו זײַן דער באַצאָלטער סעקרעטאַר פון דער געזעלשאַפט. מיר האָבן גע־וואוסט, אַז ער האָט אַ ווײַב און קינדער און מוז נאָך אונטערשטיצן אַ בלינדן פּאָטער. און וואָס איז נאָך וויכטיקער געווען, מיר האָבן אין אים געזען אַ טיכ־טיקן, אַ באַשיידענעם געזעלשאַפטלעכן טוער, אויף וועמען מען קען זיך פול־שטענדיק פֿאַרלאָזן. מיר האָבן אויך געוואוסט, אַז ער איז שטענדיק געווען אַ סאָציאַליסט־רעוואָלוציאָנער, און כאָטש ער איז די לעצטע צייט געשטאַנען ווײַט פון פּאָליטיק, פֿאַרדינט ער אונזער פולן צוטרוי. ער האָט אויך זייער איידל און סימפּאַטיש אויסגעזען, רואיק, העפלעך, זאַכלעך אין באַציאונג מיט מענטשן, ניט קיין הויכער, אַ בלאָנדער, מיט אַ קליין בלאָנד בערדל, האָט ער געמאַכט דעם אײַנדרוק פון אַ טיפישן יידישן אינטעליגענטן אָנגעשטעלטן. איך האָב זיך מיט אים אָפט געטראָפן און געשטאַנען מיט אים אין שטענדיקן קאָנ־טאַקט וועגן די ענינים פון דער געזעלשאַפט פֿאַר אַרבעטס־הילף. און עס דער־מאָנט זיך מיר בלויז איין פֿאַקט, וואָס וואָלט געקענט אַרויסרופן אַ געוויסן פֿאַרדאַכט צו אים בנוגע זײַן אַזוי אויסגעשפּראָכענעם „אידעאַליזם". די דאָזיקע געזעלשאַפט אונזערע האָט באַקומען פון מיליטעריש קרײַזן פֿאָדריאַדן אויף צו נייען אין די יידישע וואַרשטאַטן וועט פֿאַרן מיליטער. כדי צו קריגן אָבער אַזעלכע פֿאָדריאַדן האָט מען געדאַרפט געבן אין האָנט אַרײַן עטלעכע וויכטיקע מענטשן. צו מײַן גרויסער פֿאַרוואונדערונג האָב איך זיך דעמאָלסט דערוואוסט, אַז ניט קיין אַנדערער ווי לייזער פריידסאָן איז געווען דער, וועלכער האָט דורכגעפירט די דאָזיקע „אָפּעראַציע". איך האָב זיך זייער געחידושט, אָבער קיין ספּעציעלע באַדייטונג האָט עס פֿאַר מיר ניט געהאַט, וואָס אַזאַ אויס־געשפּראָכענער אידעאַליסט פֿאַרמאָגט אויך אַזוינע מינים פּעאיקייטן...

אָבער איצט איז שוין געווען קלאָר: פריידסאָן, וועלכער האָט זיך גלײַך געזומען צו רעוואָלוציאָנערער אַרבעט און זיך תיכף געזומען שאָפן אין אַרבע־טער־ראַט אַן עסערישע פראַקציע, איז דערקלערט געוואָרן פֿאַר אַ פראָוואָקאַטאָר. אַ ספּעציעלע קאָמיסיע האָט אים אַרעסטירט און אויסגעפרעגט, און ער האָט אַלץ באַשטעטיקט. ער האָט זיך פֿאַרענטפערט, ווי דאָס טוען אַלע פּראָוואָקאַטאָרן, אַז מען האָט אים געצוואונגען דאָס צו טון. אָבער סוף־כל־סוף — אַזוי האָט ער דערציילט — האָט ער זיך אָפּגעזאָגט צו טון די פּראָוואָקאַטאָרישע אַרבעט, און מען האָט אים דערפֿאַר אָפּגעגעבן פֿאַר אַ סאָלדאָט און נאָך דעם אויך אַרעסטירט. ער האָט געבעטן, מען זאָל אים געבן די מעגלעכקייט אַלץ אויפ־צוקלערן אין אַ שמועס מיט מיר און שמואל פּיסאַרעווסקין. מיר האָבן באַ־

שלאָסן דעם גאַנצן שוערן ענין איבערגעבן דעם נאָר וואָס געקומענעם קיין ווּיטעבסק פּירער פון די עסערן, מיכאַיל צייטלין. מיר האָבן געוואוסט, אַז מיכאַיל צייטלין איז אַ סך יאָרן פאַרבונדן געווען מיט פּריידסאָנען אין דער עסערישער אַרבעט און דערצו זײַנען זיי אויך פּערזענלעך באַפרײַנדעט. זאָל ער שוין מאַכן אַ טאָלק מיט דער דאָזיקער געשיכטע.

וואָס איז צווישן זיי פאָרגעקומען, ווייס איך ניט, ווײל גראָד אין יענע טעג בין איך ניט געווען אין ווּיטעבסק. אינאיינעם מיט וואָלקאָוויטשן בין איך דעלעגירט געוואָרן קיין פּעטערבורג צו דער צײַטווײליקער רעגירונג. וועג איך האָב זיך אין עטלעכע טעג אַרום אומגעקערט קיין ווּיטעבסק, האָט מיר מיכאַיל צייטלין דערציילט, אַז ער האָט געזומען לייזער פּריידסאָנען צו זיך אַהיים, און אויג אויף אויג האָט ער פאַרבראַכט מיט אים אַ גאַנצע נאַכט. וועגן וואָס זיי האָבן געשמועסט און וואָס פּריידסאָן האָט דערציילט זײַן אַלטן חבר, וועמען ער האָט פאַרראָטן, איז מיר ניט באַקאַנט. איך ווייס בלויז, אַז אויף מאָרגן האָט מיכאַיל צייטלין אויף זײַן אייגענער אַחריות אַרויסגעלאָזן פּריידסאָנען אויף אַלע פיר זײַטן מיט אַ באַפעל, ער זאָל גלײַך פאָרלאָזן ווּיטעבסק. אַזוי איז טאַקע געווען. קיינמאָל שפּעטער איז מיר מער ניט אויסגעקומען צו הערן דעם נאָמען פון דעם פּראָוואָקאַטאָר לייזער פּריידסאָן.

אין דער געשיכטע פון דעם צווייטן פּראָוואָקאַטאָר, לייבע דוואָרקין, בין איך אַביסל שפּעטער, אויף אַ גאַנץ אומדערוואַרטן אופן, אַרײַנגעשלעפּט געוואָרן. אויף דעם ווײל איך זיך אָפּשטעלן געניעיר. איך האָב געקענט דוואָרקינען פון 1913 יאָר אָן, וועג איך בין אײַנגעלאָדן געוואָרן קיין ווּיטעבסק צו רעדאַקטירן אַ טעגלעכע רוסישע געזעלשאַפטלעכע צײַטונג. דוואָרקינס פאָטער האָט געהאָט אַ דרוקערײַ, און זײַן זון, וואָס איז אַליין געווען אַ זעצער, האָט אָנגעפירט מיט דער דרוקערײַ, אין וועלכער ס'האָט זיך געדרוקט מײַן צײַטונג. טאָג טעגלעך האָב איך געהאָט מיט אים צו טון. כאָטש קיין באַזונדערן געזעלשאַפטלעכן צוטרוי האָב איך צו אים ניט געפילט, האָט ער אָבער קיין פאַרדאַכט בײַ מיר אויך ניט אַרויסגערופן. איך דערמאָן זיך, אַז ס'זײַנען געווען פאַלן, וועג איך האָב אים יאָ געוואָלט באַקענען מיט געוויסע ענינים, אָבער ער אַליין האָט ניט אַרויסגעוויזן צו דעם קיין גרויסן חשק. וועג די רעוואָלוציע איז געקומען, און זײַן נאָמען איז אַרויפגעשוואומען אויפן אויבערפלאַך, ווי אײנער פון די פּראָוואָקאַטאָרן, האָבן מיר זיך אויך דערוואוסט, אַז דוואָרקין האָט זיך אָפּגעטראָגן.

ס'האָט זיך אָבער געטראָפן, אַז מיט אָנדערטהאַלבן יאָר שפּעטער, שוין בײַ דער באָלשעוויסטישער הערשאַפט, איז מיר אויסגעקומען צו זײַן אַן עדות פון דעם דראַמאַטישן פינאַל פון דוואָרקינען און אַפילו שפּילן דערבײַ אַ געוויסע ראָלע.

ס'איז געווען אין יוני 1918. איך בין געקומען קיין ווּיטעבסק אויף אַ קורצער צײַט. צופעליק, לייענענדיק די היגע אָפּיציעלע באָלשעוויסטישע צײַ-

טונג, האָב איך זיך אָנגעשטויסן אויף אַ מעלדונג פון דעם פאָלקס־געריכט, וואָס רופט מיך אַרויס אין געריכט פאַר אַן עדות. איך בין אַרײַן אין געריכט. אַ פּאָר טשינאָווניקעס האָבן מיך דערקענט, און איידער דער פאָרזיצער האָט זיך אָנגעהויבן, האָבן זיי מיר איבערגעגעבן אַ דיקע טעקע מיט פאַרשיידענע דאָ־קומענטן וועגן דעם ענין דוואָרקין. איך חידוש זיך, וואָס פאַר אַ שײכות האָב איך צו דעם דאָזיקן ענין? איך לייען, אַז דוואָרקין איז געווען אַן אָגענט פון דער זשאַנדאַרמעריע. נאָך אין 1910 האָט ער אַרויסגעגעבן אַן אומלעגאַלע דרוקערײַ פון די אײַזנבאַנער. ער האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ גרופּע וויכטיקע אַרבעטער־פירער אין וויטעבסק. צווישן זיי אויך דעם אַרבעטער מאָטל טשי־זשעווסקי, אַן אָנפירער פון באָלשעוויזם שטרײַק פון די זאָקן־מאַכערינס אין ווילנע 1908. מאָטל טשיזשעווסקין האָב איך גוט געקענט. נאָך עטלעכע יאָר קאַטאָרגע אין די שרעקלעכסטע באַדינגונגען איז טשיזשעווסקי דורך דער רעוואָלוציע באַפרײַט געוואָרן און איז אין 1917 געווען אין וויטעבסק. ניט געקוקט אויף זײַן קראַנקהייט, איז ער געווען אַ וויכטיקער טוער אין „בונד".

אין דער טעקע געפין איך אַ בריוו אין אַ קאָנווערט אַדרעסירט אויף מײַן נאָמען. איך נעם אַרויס דעם בריוו, לייען אים איבער און דערוויס זיך, אַז דאָס האָט דוואָרקין אָנגעשריבן אַ וויזדוי און עס אַדרעסירט צו מיר מיט דער בקשה, איך זאָל נעמען אויף זיך זײַן פאַרטיידיקונג. דער דאָזיקער „מענטשלעכער דאָ־קומענט" האָט געהאַט אַ באַזונדערע באַדײַטונג פאַר זײַן גורל. פאָליציי האָט צופעליק בײַ דוואָרקינען אין לוגע, לעבן פּעטערבורג, וואו ער האָט שטיל געלעבט נאָך זײַן אַנטלויפן פון וויטעבסק אין מערץ 1917, געפונען זײַן וויזדוי. פון איר איז קלאָר געוואָרן, אַז דוואָרקין איז אַ געוועזענער געהיים־אָגענט. מען האָט אים אַרעסטירט און געבראַכט קיין וויטעבסק און זײַן ענין איבער־געגעבן דעם באָלשעוויסטישן געריכט.

איך לייען אַלע איינצלהייטן וועגן דוואָרקינען און פרעג זיך אַליין, וואָס אייגנטלעך קען איך טון פאַר אים? ס'איז דאָך קלאָר, אַז דער באָלשעוויסטישער געריכט וועט אַרויסטראָגן אַ טויט־אורטייל. נעם איך זיך פאַר דער פּען און שרײַב אָן אָפּיציעלע מעלדונג, אַז איך וויים גאָרניט וועגן די אַלע באַשול־דיקונגען, וואָס זײַנען אַרויסגעשטעלט קעגן אים, וויל איך בין דעמאָלט ניט געווען אין וויטעבסק און אָפילו ניט געהערט וועגן דעם. אין פאַרבינדונג מיט מײַן באַקאַנטשאַפט מיט דוואָרקינען בשעת ער האָט אָנגעפירט מיט דער דרו־קערײַ, דאַרף איך זאָגן, אַז אין יענער צײַט האָט זײַן אויפפירונג בײַ מיר און מײַנע חברים ניט אַרויסגערופן קיין מינדסטן פאַרדאַכט. נאָך מער, ער האָט באַוואוסטזיניק זיך געהאַלטן וויט פון אונז און ניט געוואָלט וויסן, וואָס מיר טוען אין אונזערע לעגאַלע און אומלעגאַלע פאָליטישע געזעלשאַפטלעכע טע־טיקייטן. גאַנץ מעגלעך, אַז ער האָט ניט געוואָלט האָבן קיין שום מאַטעריאַלן וועגן אונז פאַר דער זשאַנדאַרמעריע, און אפשר האָט ער זיך געוואָלט פון זיי אַרויסרײַסן אויך. מײַן מעלדונג האָט אָבער ניט געהאַט קיין שום ווירקונג. דער

באָלשעוויסטישער טריבונאַל האָט דוואָרקינען פאַרמשפט צו „דער העכסטער שטראָף" און דער אורטייל איז באַלד אויסגעפירט געוואָרן דורך דער ווּיטעבסקער טשעקאַ.

5. אין די טעג פון קאָרנילאָוום אויפשטאַנד

די באַגעגעניש מיטן גענעראַל אַלעקסעיעוו

סוף אויגוסט 1917 איז גאַנץ רוסלאַנד אויפגעשוידערט געוואָרן פון דער פאַרשוועריש פון גענעראַל קאָרנילאָוו, דעם הויפט־קאָמאַנדיר פון דער רוסישער אַרמיי.

גלייך ווי אין ווּיטעבסק איז דערהאַלטן געוואָרן די ידיעה וועגן קאָרנילאָוס אויפשטאַנד, איז צונויפגערופן געוואָרן אַ זיצונג פון אַרבעטער־ראַט אויף 7 אַזייגער אין דער פרי. לויט אונזער פאַרשלאָג האָט דער אַרבעטער־ראַט אויסגעקליבן אַ מיליטערישע ביורא. אין באַשטאַנד פון ביורא זײַנען אַריין צוויי בונדיסטן — וואולף דראַבקין און איך, צוויי מענשעוויקעס — א. טאַרלע און יאַקאָוולעוו (אַ סאָלדאַט), צוויי עסערן — מיכאַיל צייטלין און מאַיסעיעוו (אַ סאָלדאַט) און איין ענעס (פאָלקס־סאָציאַליסט) — א. ליכניצקי. אַזוי ווי אין דער שטאָט־דומע האָט עקסיסטירט אַ באָלשעוויסטישע פראַקציע, האָבן מיר געבעטן די באָלשעוויקעס צו באַפולמעכטיקן זייערע צוויי פאָרשטייער, וואָס זאָלן שטיין מיט אונז אין קאָנטאַקט. זיי האָבן דעלעגירט צוויי פאָרשטייער — זײַן אָפיצער און אַ סאָלדאַט — פולקום אומבאַקאַנטע סײַ אין געזעלשאַפטלעכן, סײַ אין פּאָליטישן לעבן. די באָלשעוויסטישע פאָרשטייער האָבן זיך בלויז אַ כּאַר מאָל באַווייזן אויף אונזערע באַראַטונגען.

די שטימונג בײַ אַלעמען איז געווען כמעט אַ פאַנישע. פיל חברים האָבן געהאַלטן, אַז ס'האָט זיך פאַרענדיקט אונזער רעוואָלוציע און אַז באַלד וועלן זיגן די רעאַקציאָנערן. מען האָט אונז אַרויסגעגעבן רעוואָלווערן, וואָס מיר האָבן אַ צײַט געטראָגן מיט זיך. דער בונדיסט כײַקין האָט געמיינט, אַז מיר וועלן מסתמא מוזן ווידער אַוועקגיין אין אונטערגרונד און האָט מיר דערבײַ דערציילט, אַז ער האָט שוין צוגעגרייט אַ קאָנספיראַטיווע דירה מיט אַלץ, וואָס איז נויטיק פאַר אַן אומלעגאַלער דרוקערײַ. אַ צווייטער בונדיסט מאָטל טשיזשעווסקי האָט אַריינגעטראָגן אַ פאָרשלאָג צו שאַפן אַ „באיעוואי אטריאד". עמעצער פון די מיטגלידער פון ראַט האָט אָפּגעדרוקט אַ פלאַקאַט, וואָס האָט פאָרגעלייגט די אָפּיצערן נאָך 8 אַזייגער אין אָוונט צו בלײַבן אין דער היים (מיר האָבן קאָנפיסקירט די פלאַקאַטן, אָבער ניט געקענט דערגיין, ווער עס האָט דאָס געטאָן). אַ רעדאַקטאָר פון אַ קליינער אומפאַרטייאישער צײַטונג איז געקומען צו מיר און געבעטן, אַז איך זאָל נעמען אויף זיך די פונקציעס פון אַ צענזאָר. ער ווייסט אַליין ניט, וואָס מען דאַרף יאָ דרוקן און וואָס ניט.

פּאָליטיש איז אונזער פּאָזיציע געווען אַ קלאָרע: מיר שטייען פּאַר דער צייטווייליקער רעגירונג. ס'זיצען אָבער אויך דאָ אַרויסגעשוואומען אַ רייַ פּראָק־טישע פראָגן. די „סטאָווקע" גרייט זיך אָנצופּאַלן אויף פּעטערבורג און שיקן אַהין מיליטער, וואָס דאַרף דורכגיין דורך וויטעבסק. דאַרפן מיר פון אונזער זייט צוגרייטן אַ וויידערשטאַנד, האָבן מיר אָנגענומען אַ גאַנץ ברייטע פּראָגראַם: דורכפירן אַ מאָביליזאַציע פון פּאַרשיידענע מיליטערישע טיילן אין וויטעבסק, סמאָלענסק, נעווel, האַראַדאָק און נאָך אַ 15־20 פונקטן. די דאָזיקע מיליטערישע טיילן זאָלן קענען גיין, אויב ס'וועט נויטיק זיין, אויף מאָהילעוו און העלפן דער רעגירונג צו ליקווידירן קאָרנילאָווס אויפשטאַנד. מיר האָבן געשיקט אַ קאָמיסאַר אין שטאָב פון דווינסקער מיליטעריש באַצירק, וואו ס'איז ניט לאַנג צוריק באַשטימט געוואָרן דער געניראַל באַיקאָוו. דער סאָלדאַט יאָקאָוולעוו איז גלייך אַוועק אהין. מען האָט אויך באַשלאָסן צו פּאַרנעמען מיט אייגענע מענטשן דעם וואָקזאַל, די פּאָסט און טעלעגראַף, דאָס הייסט די דירעקטע ליניע מיט פּעטער־בורג.

אונזערע פּאַטרולן האָבן געכאַפּט אויף די וועגן דרייַ קאָרנילאָווס אַגענטן, צוויישן זיי אַן אַלטן מיטגליד פון צאַרישן מלוכה־ראַט, דעם שוואַרץ־מאָהניק — רימסקי־קאָרסאַקאָוו און אַ געווען מיטאַרבעטער פון דער אַנטיסעמיטישער „נאָוואָיע וורעמיאַ". זיי האָבן געהאַט מיט זיך פּאַקעטן מיט אויפרופן פון גענע־ראַל קאָרנילאָוו.

די שטימונג פון גאַרניזאָן איז געווען אַ גינסטיקע. אַפילו דאָס מיליטער אין נעווel, וואָס איז באַשטאַנען פון געוועזענע פּאָליציאַנטן און זשאַנדאַרמען, האָט אין אַ רעזאָלוציע געפּאַדערט „דעם קאָפּ פון גענעראַל קאָרנילאָוו". עס איז געשאַפן געוואָרן אַ גריכט, וואָס האָט זיך געדאַרפט פונאַנדערקלייבן אין די ענינים פון איניקע אַרעסטירטע אָפיצערן, וואָס זיצען געשטאַנען אונטער אַ חשד פון שטיצן דעם אויפשטאַנד.

צו יענער צייט האָט אונזער גובערניאַלער קאָמיסאַר וואָלקאָוויטש דורכ־געמאַכט אַן אינטערעסאַנטע פּאָליטישע עוואָלוציע. נאָך דעם יולי־אויפשטאַנד פון די באָלשעוויקעס, ווי ס'איז באַקאַנט, זיצען די קאַדעטן, די ליבעראַלן, אַרויס־געטראָטן פון דער קאָאַליציע־רעגירונג. פּאַר וואָלקאָוויטשן, וועלכער איז אַליין געווען אַ קאַדעט, איז געשטאַנען די פּראָגע, צי קען ער בלייַבן אויף זיין פּאָסטן אונטער דער אָנפירונג פון מיניסטער פּאַר אינעווייניקסטע ענינים צערעטעלי. קורץ פּאַר קאָרנילאָווס אויפשטאַנד האָט וואָלקאָוויטש זיך געווענדעט צו מיר מיט אַ פּאָרשלאָג צו באַגעגענען זיך און זיך דורכשמועסן אָפּנהאַרציק. בייַ דער באַגעגעניש האָבן אָנטייל גענומען, אויף וויפיל איך געדענק, אויך מיכאַיל צייט־לין און טאַרלע. וואָלקאָוויטש האָט אונז דעמאָלט געזאָגט: „איך בין אין פיל הינ־זיכטן ניט מסכים מיט די ראָטן. באַזונדערס בין איך קעגן טשערנאָווס פּאָליטיק. צערעטעלים פּראָגראַם האָלט איך אָבער פולקום פּאַר אַ ריכטיקע. ווי דער גובערניאַלער קאָמיסאַר קען איך מיט אַ רואיקן געוויסן צוזאַמענאַרבעטן מיט

אים. פון דער אַנדער זײַט אָבער, האָבן מיטגלידער פֿאַרטיי־חברים, די קאַדעטן, פֿאַרלאַזן די רעגירונג און דאָס הייסט אײַגנטלעך, אַז די קאַדעטן דאַרפן דעמיסיאָנירן אויף דער גאַנצער ליניע. איך האַלט אָבער — האָט ער ווײַטער געזאָגט — אַז די פֿאָליטיק פון די קאַדעטן איז שעדלעך און איך האָב באַשלאָסן אַרויסצוטרעטן פון מײַן אַלטער פֿאַרטיי. איך בין צו אַלט צו בײַטן מײַנע אי־בערצײַגונגען און אַריבערצוגיין צו די סאָציאַליסטן. ביז ווַאַנען איך קען גײַן צוזאַמען מיט דער רעוואָלוציאָנערער דעמאָקראַטיע, וועל איך בלײַבן אויף מײַן פּאָסטן און אויספילן מײַנע פֿליכטן" ...

אין די טעג פון קאָרנילאָוס אויפֿשטאַנד, מיט וועלכן אַ סך קאַדעטן האָבן סימפּאַטיזירט און אייניקע אַפּילו אַקטיוו מיטגעהאָלפֿן, איז וואָלקאָוויטש געזונט מיט אונז מיטן גאַנצן הארצן.

אונזער מיליטעריש ביורא איז געשטאַנען אין אַ שטענדיקן קאָנטאַקט מיט דעם פּעטערבורגער ראָט און מיט דער צײַטווײַליקער רעגירונג. מיר האָבן אויך געשיקט באַריכטן קיין פּעטערבורג. און דאָך זײַנען מיר געווען אין אַ גאַנץ קאָמפּליצירטער לאַגע. עס איז פאַר אונז ניט קלאָר געווען, וואָס קלײַבט זיך צו טון די מאַכט, כדי צו ליקווידירן די קאָרנילאָווישטשינע? אפשר קלערט מען דאָרט וועגן אַ „פּוילן קאָמפּראָמיס"?

דעם 31־סטן אויגוסט בײַטאָג איז אָנגעקומען די בשורה, אַז קערענסקי איז געוואָרן דער „גלאָווקאָווערך" (הויפּט־באַפֿעלגעבער) און געגנראַל אַלעקסעיעוו איז באַשטימט געוואָרן פאַר זײַן שטאַב־קאָמאַנדיר. מיר האָבן זיך אַלע געחידושט. געגנראַל אַלעקסעיעוו איז דאָך קאָרנילאָוס אַן אָנהענגער, שטייט זייער נאָענט צו אים און איז פֿאָליטיש געוויס סאָלידאַר מיט זײַנע מיינונגען און פֿלענער. אויב אַזוי איז אַלעקסעיעוס צוריקקומען צו דער מאַכט אין דער אַרמיי און זײַן מיטאַרבעטערשאַפט מיט קערענסקין אין אַזאַ מאָמענט אַ באַווײַז, אַז קערענסקי וויל פירן אַ פרידלעכע קאָמפּראָמיס־פֿאָליטיק מיט קאָרנילאָוון אַנשטאָט אַ קלאָרן און אויסגעהאַלטענעם קאָמף קעגן קאָרנילאָוס אַרויסטריט. וואָס שווײַגט דער צענטראַלער אַרבעטער־ און סאָלדאַטן־ראַט? ווי דערלאָזט ער אַזוינע שריט פון דער פּראָוויזאָרישער רעגירונג?

מיר האָבן גלײַך צוזאַמענגעשטעלט און אָפּגעשיקט אַ פּראָטעסט קיין פּעטערבורג קעגן דעם, וואָס אַלעקסעיעוו איז באַשטימט געוואָרן פאַרן קאָמאַנדיר און קעגן פּשרות מיט קאָרנילאָוון. אין אָוונט האָבן מיר באַקומען אַ ידיעה, אַז געגנראַל אַלעקסעיעוו פֿאָרט דורך וויטעבסק. מיר האָבן זיך געפּילט אין אַ קלעם. ערשטנס, האָבן מיר גאָר ניט לאָנג געפֿאָדערט זײַן דעמיסיע און, צווייטנס, איז דאָך אַלעקסעיעוו איצט דער פֿאַקטישער שטאַב־קאָמאַנדיר, דער אָנפירער פון דער אַרמיי אין וועלט־קריג. און אַלע זײַנע באַפעלן צו דער אַרמיי מוזן אָן ווי־דערשטאַנד אויסגעפירט ווערן. פון איין זײַט, פֿאָרט איצט אַלעקסעיעוו צו מאַכן אַ פשרה מיט קאָרנילאָוון אָנשטאָט אים צו אַרעסטירן. און דאָס, האָבן מיר געערכנט, איז דאָך אַ געפֿערלעכער שריט. פון דער אַנדער זײַט אָבער, איז

ער צו דער דאָזיקער פּאָליטיק באָפולמעכטיקט פון דער פּראָוויזאָרישער רע־
גירונג, וועלכע מיר מוזן אונטערשטיצן. ווי דאַרפן מיר האָנדלען? אונזער
מיליטעריש ביוראָ פון די וויטעבסקער אַרבעטער־ און סאָלדאַטן־ראַטן האָט
באָשלאָסן: 1) אַרויסצוזאָגן דעם גענעראַל אַלעקסעיעוו אונזער מיינונג, אַז קאָר־
נילאָוו איז אַ פּאָליטישער פאַרברעכער און דאַרף גלײַך אַרעסטירט ווערן;
2) מיטטיילן דעם גענעראַל, אַז מיר האָבן דורכגעפירט אין אַן ערך 20 שטעט
און שטעטלעך אַ מאָביליזאַציע פון די אַרמיי־טיילן און שיקן אויך פון וויטעבסק
אַ גרעסערן אַרמיי־טייל, כדי צו ליקווידירן דעם אויפשטאַנד אין מאָהילעווער
הויפּט־קוואַרטיר.

אויך צו טרעפן זיך מיט אַלעקסעיעוון האָט אונזער וויטעבסקער מילי־
טעריש ביוראָ באָפולמעכטיקט מיך און טאַרלען, דעם פאָרזיצער פון סאָלדאַטן־
ראָט. אָזוי איז געווען די לאָגע ביז אינס אַזיגער בײַנאַכט, ווען מיר האָבן
דערהאַלטן דורך דיערעקטער טעלעגראָפישער לײַטונג אַ נײַעם באָפעל פון
קערענסקין, אַדרעסירט צום פּאָדפּאָלקאָווניק קאָראָטקאָוו אין אָרשע. אין דעם
באָפעל האָט קערענסקי געפאָדערט אַ תּיכפּדיקן אָנגריף אויף מאָהילעוו און
דעם אַרעסט פון קאָרנילאָוון און אַלע אַנדערע אָנטיילנעמער פון דער דורכגע־
פּאַלענער פאָרשוועלונג. פון דעם באָפעל האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז אין די
שטימונגען פון דער פּראָוויזאָרישער רעגירונג איז פאָרגעקומען אַן ענדערונג,
וואָס מיר האָבן געהאַלטן פאַר ריכטיק און אַז די מיסיע פון אַלעקסעיעוון איז
איצט אָפּגעשאַפט. מיט אומגעדולד האָבן מיר אָפּגעווארט אַלעקסעיעווס אָנקומען,
כדי אים מיטצוטיילן קערענסקיס נײַעם באָפעל.

צווישן אַזייגער בײַנאַכט איז אָנגעקומען געווען אַלעקסעיעוס צוג. זײַנע
אַדיוטאַנטן ווירובאָוו און פילאָנענקאָ האָבן געוואָלט פריער וויסן, אין וואָס עס
באָשטייט אונזער אויפגאָבע אַזוי שפּעט בײַנאַכט. מיר האָבן פאַרלאָנגט צו ריידן
דירעקט מיטן גענעראַל. ווירובאָוו האָט אונז אַרײַנגעפירט אין סאַלאָן־וואָגאָן,
עס האָט אונז באָגעגנט אַ פאַרשלאָפענער מענטש אין עלטער פון אַ יאָר 65,
פון מיטעלן וואוקס, דאָס געזיכט פול מיט קנייטשן, מיט גרויע וואָנצעס פון אַן
אַלטן אָפּיצער, מיט אַן אויפמערקזאַמען און קלאָרן בליק. אַלעקסעיעוו האָט זיך
שטאַרק געחידושט, וואָס מיר זײַנען אָזוי שפּעט בײַנאַכט צו אים געקומען. מיר
האָבן אים געזאָגט, אַז דערוויסנדיק זיך וועגן זײַן קומען, האָבן מיר געהאַלטן
כּאַר אונזער חוב אים מיטצוטיילן וועגן די מיליטעריש אָפּעראַציעס, וואָס מיר
האָבן דורכגעפירט, כדי צו העלפן ליקווידירן דעם אויפשטאַנד, און אַרויסזאָגן
אים די מיינונגען פון די אָרטיקע אַרבעטער און סאָלדאַטן, אַז מיט קאָרנילאָוון
קענען קיין שום קאָמפּראָמיסן ניט געמאַכט ווערן און אַז ער דאַרף אָן לאַנגע
טענות אַרעסטירט ווערן. מיר האָבן דערבײַ אויך צוגעגעבן, אַז אין אָרשע וועט
דורכגעפירט אַ קאָנצענטראַציע פון מיליטער און עס גרייט זיך אָן אָנגריף אויף
מאָהילעוו.

געגנערַאל אַלעקסעיעוו איז געווען זייער אויפגערודערט פון אונזערע ידיעות און געזאָגט מיט אַ שטילער אָבער אומרואיקער שטימע:

— מיינע הערן, דאָס איז אַלץ אַ רעזולטאַט פון טיפע מיספאַרשטייענישן, יאָ, אַ קאָמפליצירטער קנויל פון קעגנזייטיקע מיספאַרשטייענישן. פאַרן אַוועק־פאָרן פון פּעטראָגראַד האָב איך זיך אין אַלע פּרטים צונויפגערעדט מיט אַלעק־סאַנדער פיאָדאָראָוויטשן (קערענסקי). מיר האָבן געמיינזאָם אויסגעקלײַבן דעם פרידלעכן וועג, כדי צו דעראַלייִדיקן די אַלע אָנגעווייטאָגדיקע פראָגן. איך בין איבערצײַגט, אַז דער קאָנפליקט איז קינסטלעך פונאַנדערגעבלאָזן און אַז ער וועט פון זיך אַליין פאַרלאָשן ווערן. דאָס, וואָס איר טוט, מיינע הערן, ווערט ניט אַרויסגערופן פון דער לאָגע, נאָר דעמאָראַליזירט אונזער אַרמיי און גראָבט אונטער דעם אויטאָריטעט פון די קאָמאַנדירן. איך האָב אָנגענומען מײַן אָמט מיטן פולן הסכם פון דער פּראָוויזאָרישער רעגירונג און איך האָף, אַז מיר וועט זיך אײַנגעבן אויף אַ פרידלעכן אופן זיך צונויפצוריידן מיט גענעראַל קאָרנילאָוו.

בשעת די לעצטע ווערטער פון גענעראַל אַלעקסעיעוו האָב איך אים דערלאַנגט קערענסקיס טעלעגראַפישן באַפעל, וואָס מיר האָבן נאָר וואָס דערהאַלטן:

— אָט אי׳ז דער לעצטער קערענסקיס באַפעל אָנצוגרײַפן מאָהילעוו.

אַלעקסעיעוו האָט פונאַנדערגעוויקלט די לענטע און דורכגעלייענט דעם באַפעל צום פּאָדפּאָלקאָווניק קאָראָטקאָוו אין אָרשע.

— אַך, אַלעקסאַנדער פיאָדאָראָוויטש, אַך, אַלעקסאַנדער פיאָדאָראָוויטש — האָט אַלעקסעיעוו איבערגעחזרט אייניקע מאָל — אַך, אַלעקסאַנדער פיאָ־דאָראָוויטש, מיר האָבן דאָך אינאיינעם אָפּגערעדט וועגן אַלץ אין פּעטראָ־גראַד. איך האָב אים דאָך דערקלערט, אַז איך קען אויף זיך נעמען די מיסיע צו פאָרן אין הויפּט־קוואַרטיר נאָר מיט דעם באַדינג, אויב דער קאָנפליקט וועט מרידלעך פאַרענדיקט ווערן...

אַלעקסעיעוו, זייער אַן אויפגערעגטער, האָט גלײַך געוואָלט באַקומען אַ דירעקטע טעלעגראַפישע פאַרבינדונג מיט קערענסקין. דער טעלעגראַף איז אָבער געווען די גאַנצע צײַט פאַרנומען. מיר האָבן זיך דערמאָנט, אַז אין שטאָב פון דוויגסקער מיליטערישן קרײַז (וואָס האָט פון אָנהויב קריג זיך געפונען אין וויטעבסק) איז אויך פאָראַן אַ דירעקטע טעלעגראַפישע פאַרבינדונג. מיר זײַנען אין אַן אויטאָמאָביל אַוועקגעפאָרן אַהין צוזאַמען מיט אַלעקסעיעוון. דאָרט האָט זיך אַלעקסעיעוו אין אַ באַזונדערן צימער געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט דעם מאָהילעווער הויפּט־קוואַרטיר און כּמעט אַ גאַנצע שעה געדעדט מיט קאָרנילאָווס פאַרטרעטער, דעם גענעראַל לוקאָמסקי.

וועגן אַלעקסעיעוו איז אַרויסגעגאַנגען צו אונז, האָט ער אויסגעזאָגן באַזונ־דערס מיד און אַלט. אויף אונזער פראַגע, וואָס הערט זיך? האָט ער קורץ גע־ענטפערט:

—איך ווייס ניט, וואָס ס'וועט זיין. איך פֿאָר איצט קיין אָרשע. וואָס ס'וועט זיין וויטער, וועלן מיר זען. איך פון מײַן זײַט וועל טון אַלץ, כדי צו געפינען אַ כרידלעכן אויסוועג פון דעם קאָנפליקט.

— דאַרפן מיר, הער גענעראַל, זיך וויטער צוגרייטן צום אָנגריף אויף מאַהילעוו ?

— די אָפּעראַציעס זײַנען גאָר איבעריק. אָבער טוט וואָס איר געפינט פֿאַר נויטיק. און ער האָט אַ מאַך געטאָן מיט דער האַנט.

ער איז נעענטער צוגעגאַנגען צו אונז און פֿרײַנדלעך געזעדט מיט אונז וועגן אַ סך אָנגעווייטאָגדיקע פראַגן פון דער דעמאָלטיקער פּאָליטיק :

— מיר זײַנען, מײַנע הערן, פֿאַרשײדענע מענטשן און ס'איז אונז שווער צו פֿאַרשטיין אײנער דעם אַנדערן. ווי אַן אַלטער מאַן וויל איך נאָר איינס זאָגן : רוסלאַנד איז קראַנק, שטערבלעך קראַנק איז די רוסישע אַרמיי. די אויף אייגענע אָחריות געשאַפענע אָרגאַניזאַציעס אין דער אַרמיי באַדײַטן איר פו־נאַנדערפאַל און איר לעצטע אויפלעבונג איז אַ קינסטלעכע. מיר, אַלטע לײַט, וואָס האָבן געטרוימט, אַז אין פרײַען רוסלאַנד וועט געשאַפן ווערן אַ מעכטיקע אַרמיי, מוזן איצט צוזען, ווי דער גרויזאַמער פײַנד ברענגט די ענדגילטיקע מפּלה אונזער פאָטערלאַנד. דער גאַנצער מישמאַש און כאַאָס אינעווייניק אין לאַנד און די גאַנצע סעפּאַראַטיסטישע באַוועגונגען — דאָס אַלץ איז אַ רעזולטאַט פון די אינטריגעס פונם שטאַרקן און כיטרען פײַנד. דער דײַטשער מיליטעריש־ער שטאַב סובסידירט נאָך פון 1879 יאָר אָן מיט אומגעהייער גרויסע סומען פון אַ ספּעציעלן פאָנד די אוקראַינישע און אַנדערע סעפּאַראַטיסטישע נאַציאָנאַלע באַוועגונגען אין לאַנד. צו דעם קומט נאָך צו די געפערלעכע ווירקונג פון די סאָלדאַטן־ראַטן, די „פּאַרבּרידערונג" אויף די פראָנטן, די סיסטעמאַטישע אַרײַנמישונג אין דער קאָמאַנדע . . .

אויב מיר האָבן אין אָנהויב געזען לעבן זיך אַ גענעראַל, אַ פּאָליטיקער, וואָס נעמט זיך לויט זײַנע איבערצײַגונגען צום האַרצן ערנסט און אָפּנהאַרציק די אינטערעסן פון רוסלאַנד, האָבן מיר בײַ די לעצטע וועלטער זײַנע ניט געקענט מער שווײַגן און געמוזט ענטפערן דעם אַלטן גענעראַל :

— לויט אונזער מיינונג האָט אין איצטיקן מאָמענט געקענט ראַטעווען די רוסישע אַרמיי פון צעפאַלן וועלן נאָר די סאָלדאַטן־ראַטן און קאָמיטעטן. עס איז שוין צײַט דאָס אײַנצוזען און דאָס אָפּצושאַצן. אין איין מאָמענט וואָלט זאָלץ פונאַנדערגעפאַלן, וועלן ניט די הילף פון דער רעוואָלוציאָנערער דעמאָ־קראַטיע.

פאַר אונז איז אָבער געשטאַנען אַן אַלטער מידער מאַן. ער האָט ווידער געגעבן אַ מאַך מיט דער האַנט און געזאָגט :

— איר זײַט נאָך צו יונג, מײַנע הערן ! הערט זיך אָבער צו צו די רייד און מיינונג פון אַלטע לײַט, וועלכע האָבן ליב רוסלאַנד און איר אַרמיי . . .

מיר האָבן געבראַכט צוריק געגנערַאל אַלעקסעיעוון צום באַנהויף און זיך דאָרטן געזעגנט מיט אים. ס'איז געווען 6 אַזייגער אין דער פרי...

וואָס ווייטער איז געווען, איז אַלעמען באַקאַנט. אונטערן אינפלוס פון קערענסקין האָט געגנערַאל אַלעקסעיעוו אַרעסטירט קאָרנילאָוון און אַנדערע פּאַרשוועראַר. דאָס איז פּאַר אים ניט לייכט געווען. אין אַ פּאָר וואָכן אַרום האָט ער זיך אָפּגעזאָגט פון זײַן אַמט און — ביז אַנדערע צייטן — זיך צוריק־געצויגן צום פריוואַטן לעבן.

6. די באָלשעוויסטישע איבערקערעניש

אויגוסט האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ שטורעם אויף דער דעמאָקראַטישער רעוואָלוציע פון רעכטס — פון קאָרנילאָוון. סעפּטעמבער איז געווען דורכגע־דרונגען מיט אַ פּאַרגעפיל פון נייַע געפאָרן, וואָס לויערן אויף רוסלאַנד. אָק־טאָבער איז געוואָרן דער חודש פון אַ שטורעם פון לינקס — פון די באָלשע־ויקעס.

ווי אַ דעלעגאַט פון ווּיטעבסק, בין איך בייגעווען אויף דער אַלרוסישער מלוכה־באַראַטונג אין מאָסקווע, וואו פאַר אונזערע אויגן האָבן זיך ערב קאָר־נילאָוס אויפשטאַנד מאַביליזירט די רעאַקציאָנערע כוחות. אַן ערך דרײַ וואָכן אין סעפּטעמבער האָב איך אָנטייל געגומען אין פּעטערבורג אויף דער אַזוי גערופענער דעמאָקראַטישער באַראַטונג. אין דער לופטן האָבן זיך דעמאָלט שוין באַווייזן גאַנץ בולטע סימנים פון דעם אומפאַרמידלעכן צעפאַל פון דער מערץ־רעוואָלוציע, וואָס די באָלשעוויסטישע גזלנים גרייטן צו, כדי זי גלײַך צו דערשטיקן און אָנהויבן כאָטש אויף אַ קורצער צייט אַ נײַ קאַפּיטל פון זייער הערשאַפט אין רוסלאַנד. נאָך דער דעמאָקראַטישער באַראַטונג האָב איך נאָך אַ גאַנץ קורצן באַזוך אין ווּיטעבסק געמוזט צופאָרן קיין מאָסקווע אויף אַ צוזאַמען־פאָר פון דעם אַלרוסישן שטאַט־פאָראַנד. אַזוי איז אויסגעקומען, אַז דעם 24־טן אָקטאָבער האָב איך שוין געזען, ווי די מאָסקווער באָלשעוויקעס האָבן אַרויס־געלאָזן אין די גאַסן באַוואָפנטע ווילדע האָרדעס רויט־גווארדייער. זיי האָבן אויסגעזען, ווי שדים פון גיהנום און אָנגעוואָרפן אַ שרעק און אימה אויף די פרידלעכע בירגער. באַלד אָבער בין איך אַוועקגעפאָרן צוריק אַהיים, קיין ווּיטעבסק.

קיין ווּיטעבסק בין איך אָנגעקומען שוין נאָך דעם ווי פּעטראָגראַד איז פאַרכאַפט געוואָרן פון באָלשעוויקעס. עס איז נאָך ניט געווען קלאָר, וואָס וועט ווייטער זײַן, אָבער ס'איז געווען שוין באַוואוסט, אַז דעם ווינטער־פּאַלאַץ האָבן פאַרנומען די באָלשעוויקעס און אַז די מיניסטאָרן פון דער צייטווייליקער רע־גירונג זײַנען אַרעסטירט. קערענסקי איז אָנטלאָפן אָדער גרייט צו אַ מיליטערישן ווידערשטאַנד. דעם 2־טן צוזאַמענפאָר פון די ראַטן האָבן פאַרלאָזן די מענשע־ויקעס און עסערן, דער „בונד" און אַנדערע יידישע פּאַרטייען. דער צוזאַמען־פאָר האָט איבערגעגעבן די מאַכט די באָלשעוויקעס בראש מיט לענינען און

טראָצקין. מען האָט געהאַלטן, אַז דער גורל פון דער דעמאָקראַטישער רעוואָ־
לוציע העגט אָפּ פון די האַנדלונגען פון דעם מיליטער אויפן פראָנט, און דאָרטן
האָבן די אויבערהאַנט ניט די באָלשעוויקעס, נאָר די אָנהענגער פון דער
צייטווייליקער רעגירונג...

אין וויטעבסק גופא מערקט זיך אַ געוויסע פאַרשטאַרקונג פון די היגע
באָלשעוויסטישע עלעמענטן, וואו עס שפילן אויך אַ געוויסע ראָלע אַ פאָר
צענדלינג אָפּיצערן און סאָלדאַטן, וועלכע האָבן דעזערטירט אָדער זיך באַטיי־
ליקט אין די „פאַרבריידערונגס־אַקטן". זיי זײַנען געווען אַרעסטירט און ערשט
ניט לאַנג האָט מען זיי אַרויסגעלאָזט פון דער תּפיסה. פונדעסטוועגן זײַנען די
היגע באָלשעוויקעס נאָך ניט געווען זיכער. זיי האָבן זייער גוט געוואוסט, אַז אין
דער וויטעבסקער אַרבעטער־סביבה, אין ראַט פון די אַרבעטער־דעפוטאַטן און
אין די פראָפעסיאָנעלע פאַראיינען האָבן זיי זייער אַ נישטיקע פאַרטרעטערשאַפט
און קיין שום ווירקונג. זיי זײַנען נאָך געווען זייער שלעכט פאַרטראָטן אָפילו
אין די מיליטערישע אָפּטיילונגען. זיי האָבן אָפילו נאָך ניט געהאַט קיין דירעקטע
פאַרבינדונג מיט זייערע חברים אין פּעטראָגראַד און ניט געקענט אויסנוצן
דעם דירעקטן טעלעגראַף, וואָס האָט זיך געפונען אין אונזערע הענט. זיי האָבן
ניט געהאַט קיין פירער, קיין מענטשן, וואָס זאָלן האָבן אויטאָריטעט און פּרעס־
טיזש אין שטאָט. דאָס אַלץ צוזאַמען פאַראַליזירט זיי און שטערט זיי צו מאַכן
אַ פּרואוו צו פאַרכאַפּן מיט געוואָלד די מאַכט אין וויטעבסק, האָבן זיי באַשלאָסן
אָפּצואוואַרטן. אייגנטלעך דעם זעלבן באַשלוס האָבן אויך מיר, די פירער פון
דער רעוואָלוציאָנערער דעמאָקראַטיע, אָנגענומען. מיר האָבן אויך ניט געוואוסט,
וואָס צו טון און געוואָלט אָפּוואַרטן. עס האָט זיך אונז ניט געלייגט אויפן שכל,
אַז פון דעם באָלשעוויסטישן פּרואוו צו פאַרכאַפּן די מאַכט און באַלעבאָטעווען
אין רוסלאַנד, קען עפּעס ערנסט און דויערהאַפּטס אַרויסקומען.

עס איז ווידער, ווי אין די טעג פון קאָרנילאָוס אויפשטאַנד, צונויפגערופן
געוואָרן אַ זיצונג פון אַרבעטער־ און סאָלדאַטן־ראַט און ס'איז ווידער אויס־
געקליבן געוואָרן אַ מיליטערישע ביורא מיט כּמעט אומבאַגרענעצטע פול־
מאַכטן. אין ביוראָ זײַנען אַריין: פון די מענשעוויקעס — אַ. טאַרלע, פון די
עסערן — מיכאַיל צייטלין, פון „בונד" — מאָטל טשיזשעווסקי, וואולף דראַפּ־
קין, בר־לבב גינזבורג און מיין וויניקייט, פון די פּאָלקס־סאָציאַליסטן — אַ.
ליכניצקי. די פּאָליטישע פּאָזיציע אונזערע איז געווען פאַראַדאָקסאַל. זי האָט
געפּאָדערט אַרויסשטעלן דעם לאָזונג פון שאָפן אין פּעטראָגראַד אַן איינהייטלעכע
סאָציאַליסטישע רעגירונג „פון די באָלשעוויקעס ביז פאָלקס־סאָציאַליסטן".
פאַראַדאָקסאַל איז די דאָזיקע פּאָזיציע געווען דערפאַר, ווייל פאַר דער אָקטא־
בער־איבערקערעניש איז דער דאָזיקער לאָזונג אונטערגעהאַלטן געווען בלויז
פון די מענשעוויקעס און בונדיסטן־אינטערנאַציאָנאַליסטן, און אין זייער נאָמען
האָבן געערעדט וו. דראַבקין און איך. און איצט, וועו די באָלשעוויקעס האָבן
פאַרכאַפּט די מאַכט, האָבן מיר, די אינטערנאַציאָנאַליסטן, אויפגענומען די

באָלשעוויסטישע איבערקערעניש ווי אַ דירעקטן אָנהויב פון אַ בירגער־קריג אין לאַנד, און פאַרלוירן די האָפענונג צוזאַמענצואַרבעטן מיט זיי. קורץ געזאָגט, ווען איך האָב אין נאָמען פון אונזער ביורא אַרײַנגעטראָגן דעם פאַרשלאָג פון אַן אײנהייטלעכער רעגירונג „פון די באָלשעוויקעס ביז די פאָלקס־סאָציאַליסטן", בין איך געווען דער אײנציקער, וואָס האָב ניט געגלויבט אין דער ריכטיקייט פון אַזאַ פאַזיציע. פאַרקערט, די אַנדערע מיטגלידער פון ביורא, וועלכע זײַנען אין משך פון דער דעמאָקראַטישער רעוואָלוציע געווען אויסגעצייכנט אָפּאָרטונע און געהאַלטן פאַר ריכטיק די פּאָליטיק פון דעם מענשעוויסטיש־עסעריש בלאָק אין פעטראָגראַד און געשטיצט די אידייע פון אַ קאָאַליציע מיט די בורזשואַזע גרופּעס, מיט די קאַדעטן, האָבן איצט אונטערגעכאַפט דעם אָמאָליקן שטאַנדפונקט אונזערן און געהאַלטן פאַר צוועקמעסיק, אַז מיר זאָלן עפּנטלעך, אין פאַרשיידענע פאַרהאַנדלונגען מיט די באָלשעוויקעס און אויף אָפּענע מיטינגען פון אַרבעטער און סאָלדאַטן, פאַרטיידיקן דעם לאָזונג פון פרידן און אײנהייט אין די רייען פון דער רעוואָלוציאָנערער דעמאָקראַטיע און שטיצן די אידייע פון אַ סאָציאַליסטישער רעגירונג „פון באָלשעוויקעס ביז די פאָלקס־סאָציאַליסטן".

די באָלשעוויקעס האָבן זיך צו יענער צײַט אַרגאַניזירט. געשאַפן לויט אַ דירעקטיוו פון צענטער זייער מיליטעריש רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט. אָבער אַזוי ווי אויסער זייערע אַרויסטרעטונגען אין די קאָזאַרמעס, האָבן זיי זיך באַדאַרפט האַלטן זייער פאָרזיכטיק און אָפּוואַרטן, וואָס ס'וועט ווײַטער זײַן, האָבן זיי געמוזט אָננעמען דעם פאַרשלאָג צו פירן אונטערהאַנדלונגען מיט אונז. די איניציאַטיוו פון אַזעלכע פאַרהאַנדלונגען האָבן דעמאָלט געמוזט אויף זיך די פירער פון די אײַזנבאָנער (וויקזשעדאָר)* און פון דעם פּאָסט־פאַרבאַנד. זיי האָבן געשטעלט די באָלשעוויקעס אַן אייגנאַרטיקן אולטימאַטום: אָדער זיי גייען אײַן אויף פשרות מיט די פירער פון די ראַטן, אָדער זיי, די אײַזנבאָנער און פּאָסט־אָנגעשטעלטע, וועלן אָנהויבן אַ פּאָליטישן שטרײַק. איינער פון די אַרגומענטן פון די אײַזנבאָנער איז געווען אַזאַ: „איר, באָלשעוויקעס, שטעלט אַרויס אַ פאָדערונג, אַז די גאַנצע מאַכט דאַרף געהערן צו די ראַטן. אויב אַזוי טאָרט איר ניט אַרויסטרעטן קעגן די וויטעבסקער ראַטן פון אַרבעטער און סאָלדאַטן. געווינס, איר האָט דאָס רעכט צו פירן אַן אידייאישן קאַמף קעגן אַנדערע סאָציאַליסטישע ריכטונגען און שטרעבן צו באַקומען די מערהייט אין די ראַטן. אָבער ביז וואַנען די מערהייט האָבן דאַרטן די מענשעוויקעס און עסערן, בלײַבט אײַך נאָר איין וועג — צו פירן מיט זיי פאַרהאַנדלונגען און זוכן מיט זיי אַ פשרה." די באָלשעוויקעס, וועלכע האָבן אַליין ווייניק געגלויבט אין זייער זיג, האָבן ניט געקענט בײַשטיין אַזאַ דרוק. און אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן אין וויטעבסק אַ... „דיסקוסיע" צווישן אונז און די באָלשעוויקעס. די דיסקוסיע האָט זיך פאַרצויגן אויף אַ וואָכן צוויי און צוגעצויגן צו זיך די אויפ־

*) אַלרוסישער אויספיר־קאָמיטעט פון די אײַזנבאַן־אַרבעטער און אָנגעשטעלטע.

מערקזאַמקייט פון דער גאַנצער שטאָט און איז געווען פאַרבונדן מיט פיל דראַמאַטישע מאָמענטן.

פון אָנהויב האָט דער פאַרזיצער פון וויקזשעדאָר, אַן אַדוואָקאַט, אַ „פּלע־כאַנאָוויץ", צונויפגערופן ביידע צדדים — אונזער מיליטעריש ביורא פון די ראַטן און דעם מיליטעריש רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט פון די באָלשעוויקעס, און אַליין מיט זיבנע קאָלעגן אויפגעטראָטן פאַר אַן אַרביטער. שפּעטער זיבנען מיר געזעסן אויג אויף אויג מיט די באָלשעוויקעס. אין זייער נאָמען האָבן געַרעדט: פּינסאָן, דער אייזיקער אַלטער באָלשעוויק אין וויטעבסק, וואָס איז צוריקגעקומען פון פאַרשיקונג אין אָנהויב פון דער רעוואָלוציע, און דרײַ אָפּיצערן — איינער סאַראַסיאַנץ, אַן אַרמענער, פון עפּעס אַן אָפּטיילונג אין נעווּעל, און צוויי יונגע פּאָרוטשיקעס, קאָסטערין און קרילאָוו, וואָס זיבנען ניט לאַנג באַפרײַט געווען פון תּפיסה.

אויף די זיצונגען האָט זיך ניט אין מאָל געשאָפן אַ גאַנץ שוועָרע לאָגע. מיר האָבן זיי געפרעגט: „וויַ אַזוי האָט איר דעם מוט צו מאַכן אַן אַרבעטער־רעוואָלוציע אין וויטעבסק אין דער צײַט, וועַן איר האָט ניט קיין איין אייזיקן אַרבעטער אין אײַער אַרגאַניזאַציע? וויַ אַזוי האָט איר די חוצפּה צו פּאַראַדירן מיט דעם לאָזונג: די מאַכט פאַר די ראַטן, וועַן איר זעט, אַז דער ראַט איז אײַנ־שטימיק קעגן אײַך און אײַער פּאָליטיק? אויב איר זײַט טאַקע פאַר די ראַטן, דאַרפט איר גלײַך פונאַנדערלאָזן אײַער מיליטעריש רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט". מיר האָבן געפּאָדערט אַן אייניהייטלעכע סאָציאָליסטישע רעגירונג. וואס האָבן אונז געקענט ענטפערן די באָלשעוויקעס? זיי געטרויען ניט די מענשעוויקעס אוּן עסערן, אוּן דערפאַר דאַרפן די וויכטיקסטע פּאָסטנס אין דער רעגירונג זײַן פאַרטיילט צווישן די באָלשעוויקעס. מיר האָבן זיי געסטראָשעט, אַז אין רעזולטאַט פון זייערע האַנדלונגען וועט אויסוואַקסן אין שטאָט אַן אַנאַרכיע אוּן דער המון וועט ראַבעווען יידישע געשעפטן אוּן אויך מאַכן פּאָגראָמען אויף יידן. זיי — האָבן מיר געזאָגט — וועלן אַרויסרופן אַ בירגער־קריג, וואָס וועט אַלץ רואינירן אוּן פאַרוויסטן. צום סוף האָבן מיר זיי דעמאַסקירט, אַז אין זייער צענטער האָבן זיי אַרײַנגעפּירט איינעם קולמאַן, וואָס האָט געדינט אין קאַנטער־שפּיאָנאַזש...

די באָלשעוויקעס האָבן זיך געפּילט, אַזוי ווי מען וואָלט זיי אַוועקגעזעצט אויף דער באַשולדיקונגס־באַנק. זיי האָבן פאַרוואָרפן אונז מיט דעמאָגאָגישע טראַפאַרעטן, אַז מיר האָבן זיך פאַרקויפט דער בורזשואַזיע אוּן זיבנען אָגענטן פון מיליטאַריזם אוּן אימפּעריאַליזם, אַז מיר זיבנען פאַררעטער פון סאָציאַליזם אוּן אַרבעטער־קלאַס. עס איז ניט איין מאָל געקומען צו היסטעריש סצענעס.

מיר האָבן זיך דורכגערעדט מיט פּעטראָגראַד דורך דעם דירעקטן טעלע־גראַף. איין מאָל האָט זיך געטראָפן, אַז אין פּעטראָגראַדער ציק* האָט זיך געפונען לעבן דעם טעלעגראַף ר. אַבראַמאָוויטש. ער האָט אונז געזאָגט, אַז

*) צענטראַלער אויספיר־קאָמיטעט פון די ראַטן.

כאָטש דאָרטן פירן זיך אויך פאַרהאַנדלונגען, ווײַזט אָבער אויס, אַז אַלץ איז פאַרשפּילט, ס׳איז ניטאָ קיין אויסזיכטן אויף שלום אין די סאָציאַליסטישע רייען.

די באַגעגנישן מיט די באָלשעוויקעס האָבן אונז סוף־כּל־סוף דערעסן, ווײַל זיי האָבן זיך אַרויסגעוויזן פולקום פאַר אַן אומזין. מיר האָבן אָרגאַניזירט גרויסע מיטינגען פאַר אַרבעטער, סאָלדאַטן און בירגער און פאָרגעלייגט די באָלשעוויקעס שיקן אַהין אויך זייערע רעדנער. אין זייער נאָמען איז געווײַנטלעך אַרויסגעטראָטן דער אָפּיצער סאַרקאַסיאַנץ. פון דעם סאָציאַליסטישן בלאָק האָב איך געהאַלטן דעם פאָרטראָג. אין די דעבאַטן האָבן אָנטייל גענומען אונזערע בעסטע רעדנער — צווישן זיי, קאָראָווקין, קוואַסמאַן, טיאָמקין, חוץ אונזערע אויסגעפּראָוואָטע פאָליטישע טוער, ווי מיכאַיל צייטלין, ליכניצקי, דראַבקין א״א. עס האָבן זיך אַ פּאָר מאָל באַוויזן געווּיסע פּראָ־באָלשעוויסטישע סימנים. אַ סאָלדאַט, אַן עסער, קאָטלאַרעווסקי האָט מיט אָמאָל אָנגעהויבן צו פּלוידערן אין באָלשעוויסטישן נוסח. ער האָט טאָקע באָלד זיך דערקלערט פאַר אַ לינקן עסער. צו יענער צײַט האָבן זיך אַלץ מער און מער געזונדן אין זאָל לינק־געשטימטע סאָלדאַטן, וועלכע האָבן געשריען צו אונז מענשעוויקעס און עסערן: „גענוג האָט איר אונזער בלוט געטרונקען! פאָרט אַליין אויפן פראָנט!״

איך געדענק, אַז אין מאָל נאָך מיטנער אַ רעדע, בײַם אַרויסגאַנג פון זאָל, איז צו מיר צוגעגאַנגען אַ סאָלדאַט און מיט אַן אויסדרוק פון אומבאַשרײַבלעכער שנאה געוואָרפן מיר גלײַך אין פּנים אַרײַן: „זינגסט גוט, מײַן נאַכטיגאָל! און וויפיל האָסטו באַקומען פון די בורזשויען?״

אין דער דאָזיקער צײַט האָט דער באָלשעוויסטישער רעווקאָם אָנגעהויבן צו באַווײַזן זײַנע ציין. בײַנאַכט האָט זיך אַרײַנגעריסן אין דער דרוקערײַ, וואו עס האָבן זיך געדרוקט די „ידיעות״ פון אַרבעטער־ראַט, אַן אָפּטיילונג רויט־גוואַרדייער און מיטגעבראַכט זייערן אַ קאָמיסאַר, וואָס האָט געדאַרפט צענזורירן די ראַטן־צײַטונג. מיר האָבן גאָרנישט געקענט טון. און אין עטלעכע טעג אַרום האָבן מיר אָנגעהויבן אַרויסצולאָזן די „ידיעות״ פון ראַט... אומלעגאַל, געדרוקט אין אַן אומלעגאַלער דרוקערײַ.

די באָלשעוויקעס האָבן גאָרניט געקענט טון מיט אונזער ראַט פון אַרבעטער־דעפּוטאַטן. ער האָט עקסיסטירט אַן ערך ביז דעם 10־טן יאַנואַר 1918 אונטער מײַן פּאָרזיץ, און דער רעווקאָם איז געווען געצוואונגען אים צו דולדן. בהדרגה האָבן זיי דורכגעפירט וואָלן אין די מיליטעריש אָפּטיילונגען און געשאָפן זייערן אַ „ראַט פון וויטעבסקער גאַרניזאָן״. אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָבן זיי זיך אַרײַנגעריסן אין דער וואוינונג פון דעם ראַט פון סאָלדאַטן־דעפּוטאַטן, אַרויסגעפירט דאָס מעבל, די פּאָפּירן און שטעמפּלען און געשטעלט אונז פאָר אַ פאָקט. אונז איז געבליבן נאָר צו פּראָטעסטירן. זיי האָבן אויך געפּראָווט זיך אַרײַנמישן אין די ענינים פון דער שטאָטישער פאַרוואַלטונג,

און זייער פאַרשטייער, אַ לעטישער סאָלדאַט, האָט געפּרואווט דורכפירן דאָרטן זײַן דיקטאַטור. די שטאָט־דומע האָט אויף איר זיצונג דערקלערט אַן ענערגישן פּראָטעסט קעגן דער אַרײַנמישונג פון די באָלשעוויקעס.

ס'האָט זיך באַוויזן אויף די וויטעבסקער גאַסן אַן אָפּטיילונג פון קראָנ־שטאָטער מאַטראָסן. וועגן איך, דער פאָרזיצער פון אַרבעטער־ראַט, האָב זיי אָפּגעשטעלט און געפרעגט, פאַרוואָס שרעקן זיי דעם עולם אין שטאָט, האָט מיר זייער פּירער געענטפערט: „מיר זײַנען פּעטערבורגער פּראָלעטאַריער... מיר זײַנען געשיקט אַהער אײַנצופירן די רעוואָלוציאָנערע אָרדענונג אין שטאָט".

דער רעווקאָם האָט שוין אײַנגעשטעלט ענגע באַציאונגען מיט דער באָל־שעוויסטישער צענטראַלער מאַכט. אויף איינעם פון אונזערע מיטינגען האָט זיך באַוויזן אַן אומבאַקאַנטער פּאַרשוין, דערקלערנדיק אונז, אַז ער איז באַשטימט געוואָרן פאַרן „גובערניאַלן קאָמיסאַר אין וויטעבסק". מיר האָבן זיך דערוואוסט, אַז זײַן נאָמען איז סאָלאָמקאָ און אַז ער איז אַן אַנארכיסט. ער האָט פאַרנומען וואָלקאָוויטשעס פּאָסטן און טאָקע אויך זײַן וואוינונג. דער רעווקאָם האָט אויף אַ געוויסן טאָג באַשטימט אַ גרויסן מיליטערישן פּאַראַד אויף דעם סאָבאָרנעם פּלאַץ. וועגן עס האָבן זיך אָבער באַוויזן איין אָפּטיילונג נאָך דער אַנדערער מיט זייער כּלי־זין, האָט די באָלשעוויקעס אָנגעכאַפּט אַן אימה. זיי זײַנען געקומען צו אונז נאָך אַן עצה, וואָס צו טון. זיי האָבן זיך שטאַרק דערשראָקן, ס'זאָל זיך ניט אָנהויבן קיין אומגעוואונטשענע דעמאָנסטראַציע (אָדער אַ יידישער פּאָג־ראָם?). איז פאַרגעקומען אַ גאָר טשיקאַווע זאַך: אונזער טאַרלע, דער פאַרזיצער פון סאָלדאַטן־ראַט, מיט דעם באָלשעוויסטישן מיליטערישן קאָמיסאַר זײַנען אינאיינעם דורכגעפאָרן פאַרבײַ דעם פּאַראַד, און טאַרלע האָט געהייסן אַלעמען רואיק זיך אומצוקערן אין די קאַזאַרמעס.

אין מינסקער „וועקער" פון יענע טעג איז געווען אָפּגעדרוקט פאָלגנדיקע קאָרעספּאָנדענץ פון וויטעבסק*:

„דעם 31־טן אָקטאָבער איז פאַרגעקומען בײַ אונז אַ זיצונג פון דער שטאָט־דומע. מען האָט באַאַנדלט די פראָגן וועגן פּאָליטישן מאָמענט אין אַלגעמיין און וועגן די גוואַלדטאַטן פון וויטעבסקער מיליטער רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט איבער דער פרעסע און דער אויטאָנאָמיע פון דער שטאָטישער זעלבסט־פאַרוואַלטונג. ווי אַ פאַרשטייער פון מיליטער־ביורא בײַם אַרבעטער־און סאָלדאַטן־ראַט טרעט אַרויס דער חבר אַראָנסאָן („בונד"). ער שטעלט פעסט די פאַלשע און פאַרבערכעדישע טאַקטיק פון די באָלשעוויקעס אין אַלגעמיין אין לאָנד און אויך זייער שענדלעכע אויפפירונג דאָ אין וויטעבסק. ער זאָגט, אַז אַ מאַכט דאַרף זיך סומך זײַן אויף דער גאַנצער דעמאָקראַטיע, און אויב די באָלשעוויקעס שפּאַלטן די רייען פון דער רעוואָלוציאָנערער דעמאָקראַטיע, העלפן זיי דערמיט די כּוחות פון דער קאָנטער־רעוואָלוציע. נאָך דעם רעכנט אַראָנסאָן אויס אַ גאַנצע ריי געוואָלדטאַטן, וואָס די באָלשעוויקעס האָבן אָפּגעטאָן

*) ציטירט לויט ש. אָגורסקי: „אָפּן היסטאָרישן פּראָצעס" מאָסקווע, 1930, ז' 75 א"ו.

אין ווּיטעבסק, בנוגע דער פּרעסע און דער שטאָטישער זעלבסט־פֿאַרוואַלטונג, און ער לייגט פֿאָר, אַז די דומע זאָל אָננעמען אַ פּראָטעס־רעזאָלוציע קעגן דעם. די רעזאָלוציע ווערט צום סוף פון דער זיצונג אָנגענומען. אַלע רעדנער, אויסער די באָלשעוויקעס, זאָגן זיך שאַרף אַרויס קעגן דעם באָלשעוויסטישן אויפֿשטאַנד און פּראָטעסטירן קעגן זיערע מעשים. בײַם שטימען די רעזאָלוציע ווערט אָנגענומען אַן אויסבעסערונג, וואו די דומע זאָגט אַרויס איר פֿולן צוטרוי צו דער מיליטער־ביוראָ פון רַאַט ... דעם ערשטן נאָוועמבער איז פֿאָרגעקומען אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון די מיטגלידער פון „בונד" און פון ר.ס.ד.אַ.פּ. אַלע רעדנער זײַנען שאַרף אַרויסגעטראָטן קעגן דער באָלשעוויסטישער איבער־קערעניש, וואָס פֿירט די רעוואָלוציע צו אַ מפּלה"...

ווי ס'איז באַקאַנט, זײַנען אין נאָוועמבער פֿאָרגעקומען די וואָלן צו דער גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג. די באָלשעוויקעס האָבן דעמאָלט נאָך ניט געהאַט באַ־שלאָסן זי פונאַנדערצוטרײַבן. פֿאָרקערט, אין זייער קאַמף קעגן דער צײַטווײַ־ליקער רעגירונג האָבן זיי שטענדיק באַשולדיקט קערענסקין אין דעם, וואָס ער און זײַן רעגירונג האָבן באַוואוסטזיניק פֿאַרצויגן דאָס צונויפֿרופֿן די גרינ־דונגס־פֿאַרזאַמלונג. הייסט דאָס, אַז פֿאָרמעל זײַנען גאָנץ רואיק און פֿרידלעך דורכגעגאַנגען די וואָלן נאָך דער אָקטאָבער־איבערקערעניש. אָבער קיין האַ־פּענונג, אַז איצט וועט זיך אײַנשטעלן אַ געוויסע אָרדענונג, האָט קיינער ניט געהאַט. באַזונדערס אין ווּיטעבסק האָט קיינער ניט געגלויבט, אַז עס קומט פֿאָר עפּעס אַן ערנסטע אַקציע, וואָס קען האָבן אַ וויכטיקע באַדײַטונג פֿאַר ווײַטערדיקן גורל פון רוסלאַנד. פֿאָרמעל איז טאַקע אַלץ געווען אין פולן סדר. עס זײַנען פֿאָרגעקומען מיטינגען. אַלע פֿאַרטייען האָבן אַרויסגעשטעלט זייערע קאַנדידאַטן. עס האָט פונקציאָנירט עפּעס אַ קאָמיסיע, מסתּמא שוין אונטער דעם קאָנטראָל פון די באָלשעוויקעס. אין ווּיטעבסק האָט מען אַרויסגעשטעלט 15 קאַנדידאַטן־ליסטעס. מען האָט אָבער געפּילט, אַז דער הויפּט־קאַמף, די הויפּט־פֿאַרמעסטונגען וועלן זײַן צווישן די עסערן און באָלשעוויקעס. דער „בונד" איז געגאַנגען צוזאַמען מיט די מענשעוויקעס, אָבער די דאָזיקע ליסטע האָט ניט געקענט האָבן קיין שאַנס אויסצוווײַלן אירע קאַנדידאַטן. ס'איז וויכטיק צוצוגעבן, אַז אַלע ליסטעס זײַנען באַשטאַנען דער עיקר פון די צענט־ראַלע קאַנדידאַטורן. די אָרטיקע מענטשן, וואָס זײַנען אַרײַנגעשטעלט געוואָרן אין די ליסטעס, האָבן געקענט אויסגעקליבן ווערן בלויז דעמאָלט, ווען די צענטראַלע קאַנדידאַטן וועלן דורכגיין אין אַן אַנדער געגנט.

אויף דעם באָלשעוויסטישן צעטל איז דער ערשטער קאַנדידאַט געווען קאָמענעוו, בײַ די עסערן — בולאָט און גיזעטי, בײַ די מענשעוויקעס און „בונד" — טשכענקעלי, גוואָזדיעוו, אַבראָמאָוויטש. פון די אָרטיקע טוער האָט מען אַרויסגעשטעלט מיכאַיל צייטלינס קאַנדידאַטור בײַ די עסערן און מינע בײַם „בונד" און מענשעוויקעס. די עסערן האָבן הפּנים געהאַלטן דעם ענין פֿאָר זייער וויכטיק און פון סאָמע אָנהויב פון דער אָקטאָבער־איבערקערעניש זײַנען גע־

קומען קיין ווילנע זייערע קאַנדידאַטן: בולאַט, אַ טרודאָוויק, אַ מיטגליד פון דער 4־טער דומע, פראָפ׳ גיזעטי, אַ געלערנטער, און יהודה נאָוואַקאָווסקי, אַ פאַראיניקטער, וואָס איז שפּעטער אַריבער צו די קאָמוניסטן. איך האָב צוזאַמען מיט אים געפירט דעם קאַמף מיט די באָלשעוויקעס. איך געדענק, ווי ער האָט עקשנותדיק געפאָדערט, אַז אין אונזערן אַן אויפרוף זאָל שטיין: „נידער מיט דער זעלבסטהערשונג פון לענינען". פון אונזער פאַרטיי־ליסטע איז געקומען קיין ווילנע כ. אַבראַמאָוויטש. איך קען ניט פאַרגעסן, אַז אין מײַן רעדע אויף זײַן פאַרזאַמלונג, ריידנדיק וועגן אַנדערע קאַנדידאַטן־ליסטעס, האָב איך גאַנץ שאַרף אַטאַקירט ... די עסערן פאַר זייער עקלעקטישער פראָגראַם. געפונען אַ צייט, קען מען זאָגן! איך האָב ניט אונטער דער האַנט די ציפערן פון די וואַלן אין דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג פון ווילנע בסקער גובערניע. דער רעזולטאַט איז אָבער געווען אַזאַ: פון 9 דעפוטאַטן זײַנען דורכגעגאַנגען פינף עסערן און פיר באָלשעוויקעס.

איך האָב געמוזט פאַרלאָזן ווילנע אויף עטלעכע וואָכן. איך בין געפאָרן קיין פּסקאָוו אויפן צפון־פראָנט און דאָרטן אָנטייל גענומען אין פאַרשיידענע אונטערנעמונגען און פאַרהאַנדלונגען. איך בין אויך געווען אויף די פאַרטיי־צוזאַמענפאָרן פון די מענשעוויקעס און „בונד" אין פּעטראָגראַד. פון דאָרטן איז מיר אויסגעקומען צו באַגלייטן אַן אָלטן חבר, מאָטל טשיזשעווסקי, אין אַ סאַנאַטאָריע אין קונצעווא, לעבן מאָסקווע, צו מײַנע פרײַנד. אין אָנ־הויב יאָנואַר 1918, וועו איך בין שוין געפאָרן אַהיים קיין ווילנע, האָט מיך אין וועג פאַרהאַלטן אַן אומגעהייער גרויסער שניי־שטורעם אויף עטלעכע טעג. אַזוי אַרום בין איך אָנגעקומען קיין ווילנע שוין נאָך אַלעמען: די גרינדונגס־כאַרזאַמלונג אין פּעטראָגראַד האָבן די באָלשעוויקעס שוין צעטריבן. אַ דעמאָנ־סטראַציע פאַר דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג אין ווילנע דעם 4־טן יאָנואַר איז אויך צעטריבן געוואָרן. און נאָך אַ פונאַנדערגעטריבענער פאַרזאַמלונג פון „בונד" און מענשעוויקעס האָבן די באָלשעוויקעס געמאַכט דעם ערשטן אַרעסט פון די סאָציאַליסטן. צען חברים זײַנען אַרײַנגעזעצט געוואָרן אין דער ווילנע־סקער תפיסה. די גאַנצע שטאָט און באַזונדערס די אַרבעטערשאַפט איז געווען אויפגערודערט. אַ פרײַנד, וואָס האָט מיך באַגעגנט בײַם וואָקזאַל, האָט מיך געוואָרנט, איך זאָל ניט גיין צו זיך אַהיים, ווײַל שוין עטלעכע טעג וואַרטן דאָרטן אויף מיר רויט־גוואַרדייער. אַזוי בין איך געוואָרן אומלעגאַל. דער קאָמוניסטישער היסטאָריקער ש. אָגורסקי, וועלכן איך האָב אויבן ציטירט, ברענגט אין זײַן ביכל עטלעכע שורות פון אַ קאָרעספאָנדענץ פון ווילנע בסקער אין בונדישן מינסקער „וועקער", פון דעם 12־טן יאָנואַר 1918:

„אין שטאָט הערשט אַ הונגער. קיין ברויט איז ניטאָ. אַלע זאָפאָסן האָט מען רעקווירירט. נאָך 8 אַזייגער זעט מען אין די גאַסן קיין מענטשן ניט. עס גייען נאָר פרײַ אַרום שיכורע באָלשעוויקעס ... די פירער פון „בונד" געפינען זיך אין ווילנע בסק, נאָר זיי לעבן אומלעגאַל" ...

אינאיינעם מיט דער גרופּע פּירנדיקע חברים פון „בונד", מענשעוויקעס און עסערן, האָבן מיר אָנגעהויבן אונזער אומלעגאַלע עקסיסטענץ עפּעס אין אַ הויז, וואו פּריער איז געווען אַ קינדער־קאָלאָניע, און די לערערינס האָבן אונז פֿאַרבונדן מיט דער שטאָט. מיר האָבן פון אונזער „אונטערגרונד" פֿאַרעפֿנט־לעכט עטלעכע אויפֿרופֿן. פון דאָרטן האָבן מיר אָרגאַניזירט און דורכגעפּירט אַן אומלעגאַלע זיצונג פון דער פּונאַנדערגעטריבענער שטאָט־דומע. מיר זײַנען פונדעסטוועגן ניט געזעסן אין באַהעלטעניש. פֿאַרקערט, מיר זײַנען טאָג אײַן טאָג אויס אַרויסגעטראָטן אויף פֿאַרזאַמלונגען פון די פּראָפּעסיאָנעלע פֿאַראײַנען, און טויזנטער מענטשן האָבן אונז געהערט און סימפּאַטיזירט מיט אונז, באַזונ־דערס נאָך דעם, ווי זיי האָבן געוואוסט, אַז די באָלשעוויקעס זוכן אונז אָרום, כדי אונז צו אָרעסטירן. אונזער חוצפּה איז דערגאַנגען אזוי ווײַט, אַז אין נאָמען פון ראָט פון די פּראָפּעסיאָנעלע פֿאַראײַנען (איך בין געווען דער פֿאָרזיצער) האָבן מיר אָנגעהויבן אַרויסצולאָזן לעגאַל אַ צײַטונג „דער ווּיטעבסקער אַרבע־טער" (אויף ר׳וסיש). די באָלשעוויקעס האָבן געקערט וועלטן, אָבער ניט געקענט זיך באַשליסן צוצומאַכן אַן אָפּיציעלן אומפּאַרטייישן אַרבעטער־אָרגאַן. סוף־כל־סוף האָבן זיי אַזוי שטאַרק געדריקט אויף דעם דרוקער, אַז ער האָט זיך געמוזט אונטערגעבן. די צײַטונג האָט מען געמוזט פאַרמאַכן.

נאָך דעם איז די לאַגע געוואָרן נאָך מער פאַרשאַרפט. די אָרעסטירטע פון 4־טן יאָנואַר זײַנען באַפרײַט געוואָרן. מיטינגען האָבן אויפֿגעהערט. מיר זײַנען געשטאַנען פאַר אַן אַלטערנאַטיוו: אָדער לעגאַליזירן זיך, אָדער פאַר־לאָזן ווּיטעבסק.

אָנהויב פעברואַר האָב איך באַקומען אַ דרינגענדיקע טעלעגראַמע פון מינסק, וואו ס׳האָט זיך געפונען די ביורא פון בונדישן צענטראַל־קאָמיטעט, אַז איך זאָל תּיכף קומען אויף אַ באַראַטונג און זיך באַטייליקן אין דער אַרבעט פון אַ פּאָלּ קאָמיסיעס. איך האָב די איינלאָדונג פאַרשטאַנען, ווי אַן עצה זיך אָפּ־צוטראָגן פון ווּיטעבסק. און איך האָב טאַקע געפֿאָלגט אונזערע חברים.

7. די קורצע געשיכטע פון דער שטאָטישער זעלבסטפֿאַרוואַלטונג

אין די ערשטע טעג פון מערץ 1917, אין סאַמע אָנהויב פון דער דעמא־קראַטישער רעוואָלוציע, האָט די שטאָטישע זעלבסט־פֿאַרוואַלטונג, די שטאָט־דומע, געפֿרוווט אַרײַנמישן זיך אין דעם גאַנג פון די געשעענישן און נעמען אויף זיך די רעפּרעזענטאַנץ פון דער נײַער אָרדענונג אין שטאָט. בײַ די נײַע אומשטענדן אָבער, ווען אויף דער אַוואַנסצענע האָבן פֿאַרנומען דעם אויבן אַן פֿאַרשיידענע אָרגאַנען פון דער רעוואָלוציאָנערער דעמאָקראַטיע — דער זיכער־קייטס־קאָמיטעט, דער ראָט פון די אַרבעטער־דעפּוטאַטן א״א — האָבן די פירער פון דער אַלטער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג אינגיכן אָפּגעטראָטן דעם וועג. אין שטאָט האָט מען אייגנטלעך וועגן זיי כּמעט ווי פֿאַרגעסן. מען האָט געוואָרט, אַז אין בעטערבורג וועט די צײַטווײַליקע רעגירונג באַלד פֿאַרעפֿנטלעכן אַ נײַעם געזעץ

וועגן אלגעמיינע דעמאקראטישע וואלן אין די שטאט־פארוואלטונגען, אבער אין יענע שטורמישע טעג האט זיך דער דאזיקער פלאן אויף א פאר חדשים פאר־צויגן. מיט אמאל האט זיך אבער ארויסגעוויזן א נויטיקייט צו פארנעמען זיך מיט דער דאזיקער פראגע, ווייל די אלטע שטאט־פארוואלטונג האט אליין אוועק־געשטעלט די פראגע וועגן א „רעפארם", אויסגעקליבן פון זיך א ספעציעלע קאמיסיע פאר דעם צוועק, אינגעלאדן פארשטייער פון די רעוואלוציאנערע ריכטונגען צו די זיצונגען אזו"ו. דער סוף איז געווען, אז דער ראט פון די ארבעטער־דעפוטאטן האט אוועקגעשטעלט דעם ענין אויף זיין סדר־היום, אנגענומען געווייסע באשלוסן און געמאכט א סוף צו דער עקסיסטענץ פון דער אלטער שטאט־דומע.

דער ענין האט זיך אנטוויקלט אויף פאלגנדיקן אופן: אן ערך אין חודש מאי האבן זיך צווי פארזיצערס, איינער פון ארבעטער־ראט און דער צווייטער פון סאלדאטן־ראט זיך געוועגדעט צו דעם גובערניאלן קאמיסאר פון דער צייטווילליקער רעגירונג אלעקסעי וואלקאוויטשן מיט א פארשלאג צו שאפן א נייע, צייטווילליקע דעמאקראטישע שטאט־דומע אנשטאט דער עקסיסטירנ־דיקער. דער פארשלאג אין פארם פון א בריוו צום קאמיסאר איז געווען פאר־עפנטלעכט אין דער וויטעבסקער צייטונג „ידיעות". די מאטיווירונג פון דעם פארשלאג איז געווען אן איינפאכע און קלארע. אין וויטעבסק ווי אין אלע אנ־דערע שטעט פון דער צפון־מערבדיקער געגנט, האט די רעוואלוציע געפונען אן ארכאישע אינסטיטוציע, וואס האט זיך געהאט שטאט־דומע. פון 7,000 הויז־באזיצער אין שטאט, על־פי רוב יידן, האבן געהאט דאס רעכט צו ווייל אין דער דומע אינגאנצן 400, און דאס בלויז קריסטן. פון זיי האט די גרעסטע מערהייט געהערט צו די שוואך־מאהניקעס, רעכטע און קאנסערוואטיווע עלע־מענטן. אזא לאגע איז געווען אומדערטרעגלעך פון רעוואלוציאנערן שטאנדפונקט, דעריבער האבן געפאדערט די ראטן, אז דער פארשטייער פון דער צענטראלער רעגירונג אין וויטעבסק זאל צושטימען צום פארשלאג צו רעארגאניזירן די שטאט־דומע אויף דעמאקראטישע יסודות, ניט ווארטנדיק ביז אין פעטערבורג וועט מען אויסארבעטן דעם אלגעמיינעם רעפארם־געזעץ.

דער פראיעקט פון א צייטווילליקער רעפארם אין דער שטאט־דומע, וואס איז פארעפנטלעכט געווען, איז באשטאנען פון די פאלגנדיקע הויפט־פונקטן: גרינדן אין וויטעבסק א צייטווילליקע שטאט־דומע פון 100 ראטמענער; 25 — שיקט דער זיכערקייטס־קאמיטעט (צו יענער צייט זיינען פון אים ארויסגעטראטן די פארשטייער פון ארבעטער און סאציאליסטן), וועלכער שטעלט מיט זיך פאר אין שטאט די פארשטייערשאפט פון די בורזשואזע און דעמאקראטישע גרופי־רונגען פון אלע ריכטונגען און פעלקער; 15 — שיקט די אלטע שטאט־דומע פון אירע מיטגלידער. און 60 — זיינען פונאנדערגעטיילט צווישן די ארבעטער־און סאלדאטן־דעפוטאטן, פראפעסיאנעלע ארבעטער־פאראיינען און סאציא־ליסטישע פארטייען. דער פראיעקט האט פארויסגעזען, אז די רעוואלוציאנערע

דעמאקראַטיע זאָל זײַן פאַרטראָטן אין דער פֿלאַנירטער שטאָט־דומע מיט 60 מאַנדאַטן בשעת די בירגערלעכע טיילן — מיט 40 מאַנדאַטן. קיין אַזאַ פֿלאַן איז כּמעט קיינער ניט אַרויסגעטראָטן. א. וואָלקאָוויטש האָט געפונען פאַר מעג־לעך אָנצונעמען אונזער פֿלאַן. וועג מ'האָט צונויפגערופן די ערשטע זיצונג פון דעם נײַעם שטאָטישן פאַרלאַמענט, האָט וואָלקאָוויטש אין נאָמען פון דער צײַטווײַליקער רעגירונג באַגריסט די אימפּראָווויזירטע רעפּאָרם פון דער נײַער שטאָט־דומע.

עס איז טאַקע געווען א פּײַערלעכע פאַרזאַמלונג פון דער נײַער קערפּער־שאַפט. צום ערשטן מאָל האָבן די פאַרשטייער פון דער דעמאָקראַטישער אינ־טעליגענץ, אַרבעטער, סאָלדאַטן, אָפּיצערן פאַרנומען דאָס אָרט פון דעם הייפּעלע רוסישע הויז־באַזיצער און טשינאָווניקעס. אָנשטאָט „גרויס־מלוכהשע" רוסן האָבן זיך באַוויזן אויך פאַליאַקן, יידן, לאַטישן, ליטווינער; אָנשטאָט בלויז שוואַרץ־מאָהניקעס און זייערע מיטלויפער, האָבן זיך באַוויזן סאָציאַליסטן פון פאַרשיידענע ריכטונגען, קאָדעטן, ציוניסטן, יידישע און פּוילישע דעמאָקראַטן. צום ערשטן מאָל אונטער דעם דאַך פון דער וויטעבסקער שטאָט־דומע האָבן געקלונגען רעדעס ניט בלויז אויף רוסיש, נאָר אויך אויף אַנדערע שפּראַכן. א פּײַערלעכע רעדע אויף יידיש אין נאָמען פון „בונד" האָט געהאַלטן אַן אַרבעטער, א שוסטער, מ. ראַטשקאָווסקי. די רעדע זײַנע האָט אויפגערודערט דעם עולם...

ס'וואָלט אָבער געווען ניט ריכטיק צו מיינען, אַז „קיינער איז ניט אַרויס־געטראָטן קעגן דעם פֿלאַן" פון דעמאָקראַטיזירונג פון דער שטאָט־דומע. די אַלטע שוואַרץ־מאָהדיקע שטאָט־דומע האָט ניט בלויז זיך אָפּגעזאָגט אָנצונעמען דעם פּאָרשלאָג און דעלעגירן אירע 15 פאָרשטייער, נאָר זי האָט זיך גאָר צע־בונטעוועט און אַוועקגעשיקט קיין פּעטערבורג א פּראָטעסט קעגן גאַנצן פֿלאַן. ס'איז אינטערעסאַנט, אַז אין די פּעטערבורגער הויכע פענסטער האָט מען ניט פאַרשטאַנען די געשאַפענע לאָגע און ניט די פאָדערונגען פון דער רעוואָלוציע. דער פאַרוואָלטער איבער די קאָמונאַלע ענינים בײַ דעם מיניסטעריום פאַר אינעווויניקסטע ענינים, אַווינאָוו, האָט ניט אָנגעפרעגט אין וויטעבסק אָפּילו דעם גובערניאַלן קאָמיסאַר וואָלקאָוויטשן און אין א טעלעגראַמע, אַדרעסירט צום פאַרזיצער פון דער אַלטער שטאָט־דומע, ד"ר גריגאָראָוויטש, האָט ער אויפגעפאָדערט גלײַך אָפּצושאַפן „די רעוואָלוציע" אין וויטעבסק און תּיכף צוריק אויפשטעלן די אַלטע שטאָט־דומע.

מען קען זיך פאָרשטעלן, וואָס פאַר א שטימונג ס'האָט זיך געשאַפן אין וויטעבסק. וועג דער סקאַנדאַל מיט אַווינאָוון איז באַקאַנט געוואָרן, האָט וואָל־קאָוויטש תּיכף טעלעגראַפירט דער צײַטווײַליקער רעגירונג. די אַרבעטער־ און סאָלדאַטן־ראַטן האָבן זיך געוועגדעט מיט טעלעגראַמעס צו קערענסקין, צערע־טעלין, טשערנאָוון. סוף־כּל־סוף איז אין נאָמען פון אונזער צײַטווײַליקער שטאָט־דומע אַרויסגעפאָרן קיין פּעטערבורג שמואל פּיסאַרעווסקי און געבראַכט פון דאָרטן א סאַנקציע פאַר אונזער איבערקערעניש. די צענטראַלע רעגירונג האָט

הפּנים פֿאַרשטאַנען וואָס פֿאַר אַן עוולה זי איז באַאַנגעזן, וועלכע זי האָט געוואָלט צוריק אויפשטעלן אין וויטעבסק די שוואַרץ־מאָהדיקע שטאָט־דומע.

די נייַע צייַטווייליקע דומע האָט זיך אָרגאַניזירט און איבערגענומען די פירונג פון אַלע שטאָטישע ענינים. ס׳איז אויסגעקליבן געווען אַ פאַרוואַלטונג פון נייַע מענטשן. מען האָט אָבער געהאַט געוויסע שוועריקייטן בײַם אויסקלײַבן דעם שטאָט־גאָלאָווע (ראש העיר). עס איז צייַטווייליק אויסגעקליבן געוואָרן בלויז זײַן פֿאַרטרעטער. דאָס איז געווען דער מענשעוויק וו. זאַרעמבאָ, אַ סאַניטאַר־דאָקטאָר. מען דאַרף צוגעבן, אַז אין די פֿאָר חדשים, אין משך פון וועלכע די דאָזיקע רעוואָלוציאָנערע אינסטיטוציע האָט עקסיסטירט, האָט זי ניט אַרויסגערופן קיין גרויס אינטערעס אין געזעלשאַפטלעכן און פּאָליטישן לעבן אין שטאָט. דער צענטער פון דער רעוואָלוציע איז געלייגן ניט דאָ. אַ סך אַנדערש האָט אויסגעזען די שטאָט־פֿאַרוואַלטונג אין וויטעבסק אַביסל שפּעטער, ווען ס׳איז אַרויס דער נייַער געזעץ, און אין רעזולטאַט פון אַלגעמיינע וואַלן איז געבוירן געוואָרן אַן אמתע דעמאָקראַטישע שטאָט־פֿאַרוואַלטונג. וועגן דעם מוז מען דערציילן באריכות.

דער געזעץ וועגן דער דעמאָקראַטישער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג איז אַרויס אין פּעטערבורג הפּנים אין אויגוסט. יעדנפֿאַלס די וואַלן אין וויטעבסק זײַנען פֿאָרגעקומען דעם 30־סטן אויגוסט און צונויפגעפֿאַלן מיט זייער אַ וויכטיקער דאַטע אין דער דעמאָקראַטישער רעוואָלוציע 1917, וועלן דער גענעראַל קאָמיסאַר פֿאָוו האָט געמאַכט זײַן פֿאַרשוועדונג קעגן דער צייַטווייליקער רעגירונג. פּונדעסטוועגן איז די וואַל־קאַמפּאַניע אין וויטעבסק דורכגעגאַנגען זייער לעבעדיק. צווישן די סאָציאַליסטישע פּאַרטייען זײַנען פֿאָרגעקומען אונטערהאַנדלונגען, און זיי האָבן געשאַפֿן אַ געמיינזאַמען סאָציאַליסטישן בלאָק, וואָס אין אים זײַנען אַרײַן: דער „בונד״, מענשעוויקעס, עסערן און ענעסן (פֿאָלקס־סאָציאַליסטן). די פֿאַראייניקטע (ס״ס און י״ס) האָבן אויך געוואָלט אַרײַנגיין אין דעם דאָזיקן בלאָק, אָבער דער „בונד״ האָט דאָס ניט דערלאָזט, און די פֿאַראייניקטע, ווי אויך די פּועלי־ציון, זײַנען געגאַנגען מיט באַזונדערע ליסטעס. די פֿאָר באַל־שעוויקעס, וועלכע האָבן זיך דעמאָלט גרופּירט דער עיקר אַרום דער לעטישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער אָרגאַניזאַציע און געהאַט פֿאַרבינדונגען נאָר אין די מיליטעריש קרייַזן, האָבן אַרויסגעשטעלט אַן אייגענע ליסטע. אַלע אַנדערע קרייַזן פון דער וויטעבסקער באַפעלקערונג זײַנען אויך אַרײַנגעצויגן געוואָרן אין אַן אַקטיוון וואַל־קאַמף. עס זײַנען אַרויסגעשטעלט געווען עטלעכע נאַציאָנאַלע ליסטעס: פּוילישע, לעטישע, ליטווישע און רוסישע. אַ פּאָליטישן אינטערעס האָבן פֿאָרגעשטעלט מיט זיך די קאַדעטן (ליבעראַלן) און דער פּוילישער בלאָק. צווישן די יידישע פֿאַרטייען זײַנען געווען צוויי גרופּירונגען: אַחדות־ישראל (דער עיקר ציוניסטן) און די פֿאָלקס־פֿאַרטיי, וואָס איז געווען אַ מקום־מקלט פֿאַר געווועזענע סאָציאַליסטן. די רעכטע — צווישן זיי זײַנען געווען עט־לעכע ראַטמענער פון דער אַלטער שטאָט־דומע — האָבן זיך פֿלוצים אָרגאַ־

ניזירט אין אַ „פאַרבאַנד פון ווײַסרוסן". עס האָבן זיך אויך אַרגאַניזירט און פיגורירט אין דער וואַל־קאַמפּאַניע אַ גאַנצע סעריע לאָקאַלע, אומפּאַרטייאישע, אומפּאָליטישע גרופּן — סטאַראָאַבריאַדצעס, מעשטשאַנעס, הויז־באַזיצער, בעלי־מלאָכות, בעלי־בתּים, דער פאַרבאַנד פון הענדלער און אינדוסטריעלער און נאָך אַנדערע. געגנוג צו באַטאָנען, אַז אויף 102 ערטער אין דער נייער שטאָט־פאַרוואַלטונג האָבן פרעטענדירט 20 ליסטעס מיט 481 קאַנדידאַטן.

די ווילנער דיקע טאָבעלע באַווײַזט אונז דעם רעזולטאַט פון דעם פוחות־פאַרמעסט, וואָס איז פאָרגעקומען אין ווילנע דעם 30־סטן אויגוסט 1917 בײַ די וואַלן צו דער דעמאָקראַטישער שטאָט־פאַרוואַלטונג.

פאַרנאָטירן די דאָזיקע ציפערן לוינט דערפאַר, ווײַל דאָס איז געווען צום ערשטן מאָל (און ביז הײַנט צום לעצטן מאָל) אין דער געשיכטע פון ווילנע.

ליסטע	נאָמען פון דער גרופּירונג	צאָל קאַנדידאַטן	צאָל באַקומענע שטימען	אויסגע־ווײלטע ראַטמענער
1.	דער סאָציאַליסטישער בלאָק	102	9612	38
2.	סטאַראָאַבריאַדצעס	10	509	2
3.	מעשטשאַנעס	55	52	0
4.	ליטווישע פאָלקס־סאָציאַליסטן	5	220	1
5.	פאַרבאַנד פון הויז־באַזיצער	36	683	2
6.	באָלשעוויקעס און לעטישע סאָציאַל־דעמאָקראַטן	21	4212	17
7.	פּוילישע אַרבעטער, סאָלדאַטן און פּ. פּ. ס.	6	341	1
8.	די „פאַראייניקטע"	20	1220	5
9.	אחדות־ישראל	21	2054	8
10.	דער פּוילישער בלאָק	15	1476	6
11.	לעטישע ראַדיקאַל־דעמאָקראַטן	8	362	1
12.	קאַדעטן (קאָנסטיטוציאָנעל־דעמאָקראַטישע פאַרטיי)	55	2041	8
13.	דער פאַרבאַנד פון הענדלער און אינדוסטריעלע	15	620	2
14.	פאַרבאַנד פון בעלי־מלאָכות (בעלי־בתּים)	5	183	0
15.	די יידישע פאָלקס־פאַרטיי	10	299	1
16.	פּועלי־ציון	10	186	0
17.	ראַיאָן פון פּיסקעוואַטשיק און סלאָבאָדקע	10	26	0
18.	אָנגעשטעלטע פון דער שטאָט־דומע	13	108	0
19.	כנסת ישראל	9	302	1
20.	דער פאַרבאַנד פון ווײַסרוסן	55	1836	7

סך־הכל האָבן אָנטייל גענומען אין די וואָלן 26,342 בירגער. אויף אויס־צוואויילן איין ראַטמאַן האָט זיך געפאָדערט 260 שטימען. אויפן ערשטן אָרט איז געגאַנגען דער סאָציאַליסטישער בלאָק, וועלכער האָט באַקומען אַן ערך 10,000 שטימען און אויסגעוויילט אין דער שטאָט־דומע 38 ראַטמענער. אינ־

איינעם מיט די אַנדערע סאָציאַליסטן (1 פֿאָליאַק, 5 פּאָראייניקטע, 1 ליטווינער און 1 פּאָלקס־פּאַרטייער), האָט די ליסטע נומער 1 באַקומען אין דער דומע 46 שטימען. די באָלשעוויסטיש־לעטישע שטימען קענען ניט צוגערעכנט ווערן צו זיי, ווייל פונם ערשטן מאָמענט אָן האָט זיך אַרויסגעוויזן אויך אין דער שטאָט־דומע זייער קעגנערשאַפט צו אַלץ און אַלעמען. דערצו דאַרף מען צוגעבן, אַז זייער זיג אין די וואַלן איז פּאַר זיי אַליין, פּאַר די איינצלנע באָלשעוויקעס, וואָס זיצנען דעמאָלט געווען אין וויטעבסק, געווען אינגאַנצן אָן אומדערוואַרטער. דעם זיג זייערן קען מען פּאַררעכענען אויפן חשבון פון די לאַטישן, וועל־כע האָבן געהאַט אין וויטעבסק סיי אַ גאַנץ גרויסע אַרגאַניזאַציע פון פּליטים, סיי די שטיצע פון די לעטישע מיליטערישע קרייזן. צווישן די באָלשעוויסטיש־לעטישע ראָטמענער האָבן זיך באַוויזן אַ צענדלינג יונגע סאָלדאַטן מיט זייער אַ קליינער קענטעניש פון דער רוסישער שפּראַך. וואָס שיין זייער צוגעהעריקייט צו וויטעבסק, וועגן דעם קען גאָר קיין רייד ניט זיין: זיי זיצנען געווען פּרעמדע מענטשן, צופעליקע „געסט". אינטערעסאַנט איז, אַז די לאַטישן האָבן הפּנים זיך דעמאָלט נאָך ניט געהאַלטן פּאַר באָלשעוויקעס. די דעקלאַראַציע, וואָס מען האָט געלייענט אין נאָמען פון דער דומע־פּראַקטיק „באָלשעוויקעס און לעטישע סאָציאַל־דעמאָקראַטן", האָבן זיי אָנגעהויבן מיט די ווערטער: „אונזער פּאַרטיי רופט זיך אָן ר.ס.ד.אַ.פּ. — אינטערנאַציאָנאַליסטן"...

די בורזשואַזע פּאַרשטייערשאַפט, וועלכע איז געווען על פּי רוב פּאַר־אינטערעסירט מיט שטאָטישע ענינים, איז געווען פּאַרטראָטן גאָנץ באַשיידן. דעם „קערן" פון די בירגערלעכע גרופּירונגען האָבן פּאַרגעשטעלט: 8 קאַדעטן, 8 ציוניסטן און 6 פון פּוילישן בלאָק. צו די דאָזיקע שטימען זיצנען צוגעשטאַנען נאָך 2 פונם הענדלער־פּאַרבאַנד, 1 פון כּנסת־ישראל (אָרטאָדאָקסן), 2 הויז־באַזיצער — אינאיינעם האָבן זיי געהאַט 27 שטימען. די רעכטע — די 7 „ווייס־רוסלענדער" און 2 סטאָראָאָבריאַדצעס — האָבן ניט געשפּילט קיין שום ראָלע אין דער דומע.

ס'איז כּדאי צו באַמערקן, אַז פון אַלע 20 ליסטעס האָבן 5 ניט דורכגעפּירט קיין איין אייניציקן קאַנדידאַט אין דער שטאָט־דומע. דאָס זיצנען געווען: די מעשטשאַנעס, די האַנטווערקער בעלי־בתים, די אינטעליגענטן פון פּיסקעווא־טשיק און סלאָבאָדקע, די אָנגעשטעלטע פון דער אַלטער שטאָט־דומע און איין פּאָליטישע גרופּירונג, וואָס האָט ניט דורכגעפּירט אָפּילו קיין איין ראָטמאַן — דאָס זיצנען געווען די פּועלי־ציון.

יידן אין דער דעמאָקראַטישער דומע זיצנען פּאַרטראָטן געווען כּמעט אין אַלע פּראַקטיקעס. צווישן די קאַדעטן און אין סאָציאַליסטישן בלאָק זיצנען געווען ניט ווייניק יידן. מען קען ניט זאָגן געניי, וויפּיל יידן זיצנען געווען, למשל, אין סאָציאַליסטישן בלאָק, נאָר דער „בונד" האָט געוויס געהאַט אין דער דומע די גרעסטע פּראַקטיק.

וואָס שיין דעם באַשטאַנד פון דער דעמאָקראַטישער דומע, קען איך לויטן

זכרון פעסטשטעלן פאָלגנדיק בילד: אין סאָציאָליסטישן בלאָק איז דער ערשטער אויף דער ליסטע געווען דער שרײַבער פון די שורות, דערנאָך זײַנען געגאַנגען דער פירער פון די מענשעוויקעס אָלעקסאַנדער טאַרלע און דער פירער פון די עסערן מיכאַיל צייטלין; די קאַדעטישע גרופּע האָבן אָנגעפירט אַדאָלף לע־ווינסאָן, אַן אינדוסטריעלער, און יעסאָול גנילאָריבאָוו; בראש פון די ציוניסטן איז געשטאַנען ד״ר ג. ברוק; די פּוילישע גרופּע האָט געהאַט צוויישן אירע לידערס עטלעכע אַדוואָקאַטן בראש מיט א. ראָזשנאָווסקין; די גרופּע פון די פאַראיניקטע האָט אָנגעפירט מאַץ.

בײַ דער געשאַפענער לאַגע איז די הויפּט־וויכטקונג געווען אין די סאָציא־ליסטישע הענט. בײַ דער קאָנסטרואירונג פון דער נײַער שטאָט־דומע איז אָפּ־גערעדט געווארן, אַז דער שטאָט־גאָלאָווא וועט זײַן אַ בונדיסט און דער פאָר־זיצער פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג און זײַן שטעל־פאַרטרעטער וועלן זײַן אַ מענשעוויק און אַן עסער. אָבער אַזוי ווי מען האָט ניט געקענט באַקומען פאַרן בונדישן קאַנדידאַט די הספּמה פון די בירגערלעכע עלעמענטן, איז די פראַגע וועגן שטאָט־גאָלאָווא געבליבן אָפן (און איז ניט געלייזט געווארן ביזן סוף פון דער עקסיסטענץ פון דער דומע).

ס׳זײַנען אויסגעקליבן געווארן פאַרן פאָרזיצער פון דומע — א. טאַרלע (מענשעוויק), זײַנע געהילפן — מ. צייטלין (אַן עסער) און א. ראָזשנאָווסקי (פּוילישער בלאָק). אין שטאָט־פאַרוואַלטונג זײַנען אַרײַן: ד״ר זאַרעמבאָ (אַ מענשעוויק), אינזשענער זלמן גורעוויטש (אַ מענשעוויק), מעדוויעדעוו (אַן עסער), ש. ריווקין („בונד״), עמיל צייטלין („בונד״) — סעקרעטאַר פון דער פאַרוואַלטונג, און איליאַ זאַקס (אַן אַדוואָקאַט, אַן אומפאַרטייישער, נאָענט צו די קאַדעטן).

ווי אַלץ אין יענעם יאָר, איז די ווייטעבסקער שטאָט־דומע געווען בײַז גאָר „פּאָליטיזירט״. גלײַך ווי די דומע איז קאָנסטרואירט געווארן, איז זי פאָר־וואַנדלט געווארן אין אַ טריבונע פון שטענדיקע פּאָליטישע צוזאַמענשטויסן. מיט די טאָג־טעגלעכע ענינים האָט מען זיך כּמעט ווי ניט אינטערעסירט. די דאָזיקע ענינים האָט מען איבערגעגעבן אין רשות פון דער נײַער פאַרוואַלטונג.

עס לוינט אפשר צו דערמאָנען צוויי פּראָיעקטן, וואָס מיט זיי האָט זיך די דומע פאַרנומען און וואָס האָבן אַ געוויסן געזעלשאַפטלעכן אינטערעס. דער ערשטער פּראָיעקט האָט פאַרויסגעזען צו שאַפן בײַ דער דומע אַ שולראַט מיט נאַציאָנאַלע שול־סעקציעס. דעם פּראָיעקט האָט אויסגעאַרבעט און אַרײַנגעטראָגן דער „בונד״. דעם צווייטן פּראָיעקט וועגן אַרבעטלאָזיקייט האָט אַרײַנגעטראָגן דער סאָציאָליסטישער בלאָק. ס׳איז אויסגעטיילט געווארן אַ ספּעציעלער שטאָ־טישער קאָמיטעט צום קאָמף מיט דער אַרבעטלאָזיקייט. שפּעטער, נאָך דעם ווי די באָלשעוויקעס האָבן צעטריבן די שטאָט־דומע, איז דער קאָמיטעט אַריבער צום ראָט פון פּראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען, און אין פאַרלויף פון צווויי און א האַלב יאָר געפירט אַן אומאָפּהענגיקע עקסיסטענץ און געשפּילט אַזאַ ווייכטיקע ראָלע

אין עקאָנאָמישן לעבן פון שטאָט, אַז די באָלשעוויקעס האָבן ביז פרילינג 1920 ניט געוואָגט אים צו צעטרייבן. די פראָגע האָט מען אפילו באַהאַנדלט אין מאָסקווע אין דעם סאָוונאַרקאָם. סײַ לענין און סײַ ריקאָוו האָבן ניט געהאַלטן פֿאַר צוועקמעסיק דעם קאָמיטעט צו ליקווידירן.

דערווײַל, גלײַך נאָך קאָרנילאָווס אויפשטאַנד, זײַנען טאָג אײַן, טאָג אויס געגאַנגען שטרײַטן און קאָנפליקטן מיט די באָלשעוויקעס. די פירנדיקע ראָלע אין דער דומע האָט געשפּילט דער סאָציאַליסטישער בלאָק. זײַנע פֿאָרשלאָגן און פֿראָיעקטן זײַנען אין דער דומע אָנגענומען געוואָרן מיט אַ גרויסער מערהייט קעגן די שטימען פון דער באָלשעוויסטישער פראַקציע. אין אַלע אָנגעשטרענגטע מאָמענטן פון פּאָליטישן לעבן (און כּמעט יעדער טאָג האָט געבראַכט נײַס אין דער הינזיכט) האָט די מערהייט טאַקע אויסגעדריקט איר צוטרוי צו די באָלשוסן, וואָס עס האָבן אָנגענומען די ביידע פּרעזידיומס פון אַרבעטער־ און סאָלדאַטן־ראַטן, מיט וועלכע ס׳האָבן אָנגעפּירט דער „בונד״, די מענשעוויקעס און עסערן. אייגנטלעך איז געשאָפן געוואָרן אין דער דומע אַ קאָאַליציע פון סאָציאַליסטן און בירגערלעכע עלעמענטן.

אַנהויב נאָוועמבער האָבן די באָלשעוויקעס אָנגעהויבן צו סאַבאָטירן די זיצונגען פון דער דומע. זיי האָבן געלאָזט עפּעס אַ יונגן סאָלדאַט, אַ לאַטיש, ווי זייער אַן „אויג״ אין באָשטאַנד פון דער דומע־פֿאַוואַלטונג. און ביזן סוף האָבן זיי זיך זייער וויניק אינטערעסירט מיט דעם גורל פון דער דעמאָקראַטישער דומע.

דער סוף איז געקומען גאָנץ גיך. דעם 4־טן יאַנואַר 1918, מסתּמא לויט אַ באָפעל פון צענטער, איז דערקלערט געוואָרן פון דעם מיליטעריש־רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט, אַז די וויטעבסקער דומע איז פונאַנדערגעלאָזן. דער תּירוץ איז געווען, וואָס די דומע האָט אָרגאַניזירט אַ פּאָליטישע דעמאָנסטראַציע, כּדי צו פֿאַרטיידיקן די גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג, וואָס איז צונויפגערופן געוואָרן אין פּעטערבורג אויף דעם זעלבן טאָג — דעם 4־טן יאַנואַר. און אַזוי ווי אין פּעטערבורג האָט מען צעטריבן די גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג און געשאָסן אויף אַ גאַסן־דעמאָנסטראַציע, האָבן אַזוי אויך די באָלשעוויקעס אין וויטעבסק געטאָן.

באַלד נאָך דעם איז געקומען די גאָר לעצטע פּאָזע פון דער עקסיסטענץ פון דער דומע. עס איז צונויפגערופן געוואָרן אַן אַלגעמיינע, אומלעגאַלע זיצונג פון דער דומע, אויף וועלכער ס׳זײַנען אָנגענומען געוואָרן צוויי פֿראָטעסטן — אײנער קעגן דעם צעטריבן די גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג אין פּעטערבורג, דער צווייטער קעגן דעם צעטריבן די וויטעבסקער דעמאָקראַטישע דומע. דאָס איז געווען די לעצטע וועגדונג צו דער באַפעלקערונג פון די מענטשן, וועלכע זײַנען אויסגעקליבן געוואָרן אויפן סמך פון אַלגעמיינעם וואָלרעכט. די פֿראָטעסטן און די וועגדונג האָט מען אומלעגאַל אָפּגעדרוקט און פונאַנדער־געקלעפּט אין שטאָט.

אַזוי האָט זיך פֿאַרענדיקט די קורצע געשיכטע פון דער וויטעבסקער

שטאָט־פאַרוואַלטונג, וואָס האָט זיך געשאַפן בעת דער דעמאָקראַטישער רעוואָ־לוציע 1917 און איז מיט געוואַלד ליקווידירט געוואָרן פון די באָלשעוויקעס.

8. באָלשעוויקעס אין וויטעבסק

ס׳האָט ניט נאָר אַ לאָקאַלן, נאָר אויך אַן אַלגעמיינעם אינטערעס די פראַגע, וואָס וועט איצט פאָר אַ סך עפּעס קלינגען גאָר מאָדנע: צי אין וויי־טעבסק זיצנען געווען באָלשעוויקעס אין דעם ערשטן יאָר פון דער רעוואָלוציע 1917, צי האָבן זיי געהאַט אַן אָרגאַניזאַציע און צי האָבן זיי געשפּילט אַ וואָסערע ס׳ניט איז ראָלע אין געזעלשאַפטלעכן לעבן?

צום סוף 1917, נאָך דער אָקטאָבער־איבערקערעניש אין פּעטערבורג, האָבן זיי פּרעטענדירט צו זײַן די בעלי־בתּים אין וויטעבסק און אין משך פון די ערשטע חדשים 1918 האָבן זיי זיך שוין געפּילט ווי די אָנערקענטע מאַכט־האָבער אין שטאָט. אָבער אין משך פון דער דעמאָקראַטישער פּעבראָאַר־רעוואָ־לוציע, ווען אין לאַנד האָבן געהערשט אומבאַגרענעצטע פּאָליטישע פרײַהייטן, ווען ס׳האָבן זיך אויסגעפּארמירט אַלע מעגלעכע ריכטונגען און שאַטירונגען אין פּאָליטישן לעבן פון שטאָט, צי דעמאָלט זיצנען געווען אין וויטעבסק באָל־שעוויקעס און ווי האָבן זיי אויסגעזען? מיר וועלן ענטפערן אויף דער דאָזיקער פראַגע, שטיצנדיק זיך ניט אויף אייגענע זכרונות, נאָר אויף די איינציק־פאַראַנענע באַווײַזן, וואָס די באָלשעוויקעס אַליין האָבן פאַרעפנטלעכט.

אין 1923 האָט דער וויטעבסקער „איסטפּאַרט״* אַרויסגעגעבן אַ בוך „קרעַסנאַיאַ בּיל״ (וועגן די באָלשעוויקעס אין וויטעבסק), און דאָרטן איז פאַראַן אַ געניוע באַשרײַבונג פון דעם גאַנג פון דער פעבראָאַר־רעוואָלוציע אין וויי־טעבסק, אָנגעשריבן פון ב. פּינסאָן. דער דאָזיקער פּינסאָן, דערציילנדיק וועגן פיל שווערקייטן, וואָס די באָלשעוויקעס האָבן געהאַט אין וויטעבסק, שטעלט פעסט דעם זייער וויכטיקן פאַקט, אַז די ערשטע גרופּערניאַלע פאַרטיי־קאָנפערענץ האָבן די באָלשעוויקעס צונויפגערופן דעם 1־טן אָקטאָבער 1917: „צו דער דאָזיקער צײַט — שרײַבט ער — איז די אָרגאַניזאַציע געווען אָנגערופן ר.ס.ד.־א.פ.־באָלשעוויקעס״. מיט אַנדערע ווערטער, ביז דעם 1־טן אָקטאָבער האָט אין וויטעבסק ניט עקסיסטירט קיין באָלשעוויסטישע אָרגאַניזאַציע. ווי איז דאָס מעגלעך? אָבער דאָס איז אַ פאַקט, אויף וועלכן ס׳איז כּדאי זיך אָפּצושטעלן.

ב. פּינסאָן איז ניט געווען אין וויטעבסק אין אָנהויב פון דער רעוואָלוציע. ער איז ערשט געקומען אין אַפּריל 1917. ביז דעמאָלט איז אין וויטעבסק ניט געווען קיין באָלשעוויסטישע אָרגאַניזאַציע — ס׳איז אָפּילו ניט געווען קיין איי־נינציקער באָלשעוויק. פּינסאָן איז געווען דער ערשטער און דער איינציקער. ער שרײַבט: „עס זיצנען געווען אָרגאַניזאַציעס פון מענשעוויקעס, בונדיסטן,

*) געקירצטער נאָמען פון דער אינסטיטוציע, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט שטודירן די געשיכטע פון דער באָלשעוויסטישער פּאַרטיי.

עסערן, ענעסן, נאַציאָנאַל־ליבעראַלע גרופּעס, קאַדעטן, ציוניסטן אאַז״וו, אאַז״וו. ס׳איז אָבער ניט געווען קיין באָלשעוויסטישע אָרגאַניזאַציע״. ער האָט זיך געווענדעט צו די לעטישע סאָציאַל־דעמאָקראַטן, וואָס האָבן אין וויטעבסק געהאַט אַ גאַנץ גרויסע אָרגאַניזאַציע פון פּליטים. זיי זײַנען געווען גאַנץ לינק געשטימט. אָבער „דער דאָזיקער לעטישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער קאָמיטעט — שרײַבט ער — האָט קאָנטאַקטירט זײַן טעטיקייט מיט די מענשעוויקעס״, און פּינסאָן גיט דערבײַ צו: „ס׳איז געקומען דער חודש יוני און קיין באָלשע־וויסטישע אָרגאַניזאַציע איז נאָך אַלץ ניט געווען״. וואָס זשע טוט מען? האָט פּינסאָן דעם 20־סטן יוני צונויפגערופן אין לעטישן קלוב אַ פאָרזאַמלונג. ווי ער דערציילט, קומט אויס, אַז אויף דער פאָרזאַמלונג זײַנען געווען פיל מענשע־וויקעס און עסערן, וועלכע האָבן גלײַך אויפן אָרט זיך אָפּגעטרייסלט פון זייערע „אָפּאָרטוניסטישע אָרגאַניזאַציעס״. האָבן זיי זיך דערקלערט פאָר באָלשעוויקעס? ניין! עס ווײַזט זיך אָרויס, אַז די נײַע אָרגאַניזאַציע האָט זיך אַ נאָמען געגעבן: „צײַטווײַליקער קאָמיטעט פון סאָציאַל־דעמאָקראַטן און אינטערנאַציאָנאַליסטן״. ווען אָפּילו דעם 2־טן יולי האָט מען אָנגענומען אַ באַשלוס „גלײַך צושטיין צום אַלרוסישן באָלשעוויסטישן צענטער״, איז דער נאָמען פונדעסטוועגן אויך אויף וויטעבסקער אָרגאַניזאַציע: „די וויטעבסקער אָרגאַניזאַציע ר.ס.ד.אַ.פּ.־אינטערנאַציאָנאַ־ליסטן״.

וועגן דעם 10־טן סעפּטעמבער איז אויף דער זיצונג פון דער נײַ־געווײַלטער שטאָט־דומע אַרויסגעטראָטן אַ פּראָקציע פון 17 דעלעגאַטן, וואָס איז אויסגע־קליבן געוואָרן אויפן צעטל „באָלשעוויקעס און לעטישע סאָציאַל־דעמאָקראָטן״, האָט מען געקענט רעכענען, אַז איצט איז שוין דאָ אין שטאָט אויך אַ באָלשע־וויסטישע אָרגאַניזאַציע. אָבער אויך זיי האָבן דערקלערט אין זייער דעקלאַרא־ציע, אַז זיי געהערן צו אַ פּאַרטיי, וואָס רופט זיך אָן ר.ס.ד.אַ.פּ.־אינטערנאַציאָ־נאַליסטן. אָבער אין רוסלאַנד איז אַזאַ פּאַרטיי בכלל ניט געווען. ס׳זײַנען געווען ר.ס.ד.אַ.פּ.־באָלשעוויקעס און ר.ס.ד.אַ.פּ.־פּאַראיניקטע (מענשעוויקעס), אָבער ר.ס.ד.אַ.פּ.־אינטערנאַציאָנאַליסטן איז געווען ניט מער ווי אַ לאָקאַלע, אויסגעטראַכטע באַשעפענish.

מיר ווייסן שוין, אַז ערשט דעם 1־טן אָקטאָבער — אַ חודש פאָר דער אָקטאָבער־איבערקערעניש — איז אין וויטעבסק אַרויסגעטראָטן די באָלשע־וויסטישע אָרגאַניזאַציע. מען קען מיינען, אַז אפשר די „לעגאַליזאַציע״ פון די באָלשעוויקעס האָט געהאָט אַ וואָסערע ס׳ניט איז פאָליצייאישע שטערונגען, וועגן דעם דערמאָנט אָבער פּינסאָן גאָרניט. די אמתע סיבה, פאַרוואָס אין וויטעבסק איז ניט געווען קיין באָלשעוויסטישע אָרגאַניזאַציע, איז די, ווײַל צווישן די ראַדיקאַלע טוער איז דעמאָלט קיין איין און אײַניציקער באָלשעוויק ניט געווען, און פּינסאָן אַליין מיט די פּאָר לעטישע סאָציאַל־דעמאָקראַטן האָבן ניט געשפּילט קיין שום פּאָליטישע ראָלע, און דאָס סאָמע וויכטיקסטע: די באָלשעוויקעס האָבן כּמעט ניט געהאָט קיין שום פאַרבינדונגען מיט דער ווי־

טעבסקער אַרבעטער־באַוועגונג. זיי האָבן ניט געהאַט קיין פאָרשטייער אין די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, זיך ניט באַטייליקט אין דער אַרבעט פון אַרבעטער־ראַט אאז"ו. ס'ווייזט אויס, אַז אין געוויסע מיליטעריש אָרגאַניזאַציעס האָבן זיי יאָ באַוויזן אַרײַנצוקריכן און דאָרט געפירט פּראָפּאַגאַנדע. אָבער אויך דאָס איז פאָרגעקומען אַזוי, אַז אין דער פּאָליטישער עפנטלעכקייט האָט זיך עס ניט אָנגעמערקט. אינטערעסאַנט איז, אַז אין 1917 איז אין אַ מיליטערישער אָפּ־טיילונג געווען דער שפּעטער באַרימטער סטאַלינס אַרויסהעלפער אין די שוי־דערלעכע יאָרן 1936—1938 ניקאָלאַי יעזשאָוו, אָבער אין ווּיטעבסק האָט קיינער אָפילו ניט געווּאוסט זײַן נאָמען.

דעם מאָנאָפאָל אויף דער אַרבעטער־סביבה אין ווּיטעבסק — סײַ צווישן יידישע, סײַ צווישן ניט־יידישע אַרבעטער — האָבן אינגאַנצן געהאַט דער „בונד", די מענשעוויקעס און טיילווײַז די עסערן. געגנוג צו זאָגן, אַז ביז יאָנואַר 1918, דאָס הייסט אַ 2־3 חדשים נאָך דער אָקטאָבער־איבערקערעניש, איז די אָנפירונג פון דעם ראַט פון אַרבעטער־דעפוטאַטן נאָך אַלץ געלייגן אין די הענט פון די דאָזיקע אַנטי־באָלשעוויסטישע פאַרטייען. וועָן מיר נעמען די צווייטע וויכטיקסטע רעפֿרעזענטאַנץ פון דער אַרבעטער־באַוועגונג, דעם ראַט פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען, וואו ס'זײַנען געווען פאַרטראָטן אַלע פאַר־וואַלטונגען פון איינצלנע פאַראיינען, האָבן דער „בונד" און די מענשעוויקעס פיל שפּעטער דאָרט אָנגעהאַלטן זייערע אָנפירנדיקע פאָזיציעס. די באָלשעוויקעס האָבן ביסלעכווײַז געווואונען אַ ווירקונג אין די מיליטערישע טיילן, אָבער די אַרבעטער־באַוועגונג אין שטאָט — אין די פאַראיינען און וואַרשטאַטן, אין די פאַבריקן און אויף דער אײַזנבאַן — איז געבליבן „באָלשעוויסטיש־ריין" נאָך אָפילו עטלעכע חדשים נאָך אָקטאָבער. קורץ געזאָגט, אין משך פון דער דע־מאָקראַטישער רעוואָלוציע 1917 האָבן די באָלשעוויקעס ניט געמוען קיין אָנטייל אין דער אַרבעטער־באַוועגונג. און הגם פּינסאָן זאָגט, אַז אין משך פון 1917 האָבן די באָלשעוויקעס געהאַט אַ געוויסע השפּעה אויף די גאַרבערס, גיט ער דאָך גלײַך אַליין צו, אַז אַ „מענשעוויסטישע פאַרוואָלטונג האָט זיך געהאַלטן אין גאַרבער־פאַראיין ביז דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע און אָפילו אַביסל שפּעטער". וועגן די שנײַדערס, אָנגעשטעלטע און דרוקערס שרײַבט פּינסאָן אַליין, אַז זיי זײַנען נאָך אַ לאַנגע צײַט געבליבן די „שטיצע" פון די מענשעוויקעס. און וועגן די בערשטערס גיט ער צו, אַז „נאָך לאַנג נאָך דער פאַרפעסטיקונג פון דער ראַטן־מאַכט" זײַנען זיי געבליבן אונטער דער ווירקונג פון „בונד".

עס איז קלאָר, אַז די באָלשעוויסטישע פאַרבינדונגען צווישן די אַרבעטער זײַנען אין דער פּעבראָואַר־רעוואָלוציע געווען פּשוט נישטיק. פיל קלאָרער פון פּינסאָנען האָבן דאָס פעסטגעשטעלט אָנדערע באָלשעוויקעס, וועלכע האָבן אָנטייל גענומען אין די פּאָליטישע געשעענישן שוין נאָך דער אָקטאָבער־אי־בערקערעניש. זיי גיבן איבער זייערע אײַנדרוקן אין דעם אויבן דערמאָנטן

בוך „קראַסנאַיאַ בּיל". אַן אַלטער באָלשעוויק, אַן אַמאָליקער ווּיטעבסקער שוסטער, ברעסלאָוו, איז אויף דער פּאָדערונג פון צענטראַל־קאָמיטעט פון דער באָלשעוויסטישער פּאַרטיי געשיקט געוואָרן אין נאָוועמבער קיין ווּיטעבסק. ער דערציילט קלאָר און בּולט דאָס, וואָס ער האָט געפונען אין שטאָט: קיין שום „פּאַרבּינדונגען מיט די אָרטיקע אַרבעטער, מיט זייערע אָרגאַניזאַציעס, מיט דעם אָרטיקן עקאָנאָמיש־געזעלשאַפטלעכן און אַפילו פּאָליטישן לעבן איז ניט געווען ניט בּיי דעם ראַט (סאָלדאַטן־ראַט—ג.א.), ניט בּיי דער פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציע, ניט בּיי די צוויי פּוחות, אויף וועלכע דער ראַט און די פּאַרטיי האָבן זיך געשטיצט (סאָלדאַטן און לאַטישן)". אין דעם דאָזיקן אָרטיקל שרייבט ברעסלאָוו ווייטער: „מענשעוויקעס און עסערן האָבן געהאַט אַן אומשטרייט־באָרע און אומבאָגרענעצטע וויכטונג אויף דער אָרבעטער־מאַסע... די פּראָפּעסיאָנעלע פּאַראיינען זיינען געווען מענשעוויסטיש־עסערישע". אַ דריטער באָלשעוויק, איוואָן מעניצקי, וואָס איז אויך געקומען נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע קיין ווּיטעבסק, באַשטעטיקט אין זיין אָרטיקל, אַז „דער ראַט פון די אָרבעטער־דעפוטאַטן איז געבליבן אַ פעסטונג פון די מענשעוויקעס און עסערן", אַ פּערטער באָלשעוויק, ס. שיידלין, אַ געוועזענע פּועלי־ציוניסטקע, דערמאָנט אין אירן אַן אָרטיקל, אַז ביז פּרילינג 1918 „האָט די אָרבעטער־מאַסע באַצויגן זיך פּייַנדלעך" צו די באָלשעוויקעס. דער אויבן דערמאָנטער מעניצקי גיט קאָטאַגאָריש צו, אַז „די אָקטאָבער־איבערקערעניש האָבן מיר דורכגעפירט אין ווּיטעבסק אָן אָרבעטער".

פּינסאָן דערציילט, אַז אין אָרבעטער־ראַט, וועלכער איז באַשטאַנען פון 300 דעפוטאַטן, איז געווען אַ באָלשעוויסטישע פראַקציע (ער גיט אָן אַ ציפער פון 10־15 פּערזאָן) און אייגער פון זיי איז אָרטין אין פּרעזידיום. דאָס איז פּשוט אויסגעזויגן פון פינגער. קיין שום באָלשעוויסטישע פראַקציע איז אין ראַט ניט געווען און במילא האָט ניט געקענט זיין קיין באָלשעוויק אין פּרעזידיום, וואָס איז באַשטאַנען אויסשליסלעך פון פּאַרשטייער פון „בונד", מענשעוויקעס, עסערן און אומפּאַרטייאישע.

פּינסאָן שרייבט ווייטער וועגן די קאָרנילאָוו־טעג אין ווּיטעבסק, אַז די באָלשעוויקעס האָבן דעמאָלט געקערט וועלטן, אַנטוויקלט אַ „ברויזנדיקע טעטיקייט", אָנטייל גענומען אין די פאַראַנדלונגען מיטן געניראַל אַלעקסעיעוו, וואָס איז דעמאָלט געקומען פון פּעטערבורג אָדער״וו. דער אמת איז, אַז די באָלשעוויקעס האָבן ניט געשפּילט קיין שום ראָלע אין די געשעענישן ביז דער אָקטאָבער־איבערקערעניש. זיי האָבן אָנגעהויבן צו שפּילן זייער טרויעריקע ראָלע נאָך דעם זיג פון די באָלשעוויקעס אין די וויכטיקסטע צענטערס פון לאַנד.

צום סוף וועלן מיר אויסנוצן דעם בוך „קראַסנאַיאַ בּיל", וואו עס ווערט דערציילט די געשיכטע פון באָלשעוויזם אין ווּיטעבסק. מיר טוען דאָס, כּדי צו פאַרפּיקסירן אייניקע שטריכן, וואָס באַווייזן בּולט, ווי עס האָט אויסגעזען

דער זיגער — דער באָלשעוויזם אין די ערשטע פּאָר חדשים אין וויטעבסק. מיר האָבן שוין דערוויזן, אַז קיין אײַנפלוס און פּאַרבינדונג אין דער אַרבעטער־באַוועגונג האָבן די זיגער ניט געהאַט. ס׳איז אפשר אויך וויכטיק צוצוגעבן, אַז פון די רייען פון דער אָרטיקער וויטעבסקער דעמאָקראַטישער אינטעליגענץ איז קיין איין מענטש ניט צוגעשטאַנען צו די באָלשעוויקעס. די העכסטע רעפּרעזענטאַנץ אין שטאָט פון די באָלשעוויקעס זײַנען געווען צוויי ניט ווי־טעבסקער מענטשן. אײנער פון זיי איז געווען דער פּאַרזיצער פון „רעווקאָם״, פון רעוואָלוציאָנער מיליטערישן קאָמיטעט, סאָרקאָסיאַנץ. ער איז געווען דער אָפּיציעלער וואָרטזאָגער פון די באָלשעוויקעס אויף די פילצאָליקע מיטינגען, וואָס דער סאָציאַליסטישער בלאָק פלעגט צונויפרופן. ער איז אָרײַן אין דער גרינדונגס־פּאַרזאַמלונג אויף דער באָלשעוויסטישער ליסטע. פּינסאָן זאָגט אין זײַן היסטאָרישן אָרטיקל בלויז אײַן שורה וועגן דעם דאָזיקן סאָרקאָסיאַנצן: „אין די אָקטאָבער־טעג, איז סאָרקאָסיאַנץ געווען אַראָפגענומען [פון זײַן פּאָסטן] פּאַר שאָרפע באָנאָפּאַרטיסטישע אָפּנויגן״.

די צווייטע וויכטיקע רעפּרעזענטאַטיוע פּערזאָן איז געווען אײנער סאָלאָמ־קאָ, וועלכער איז געווען באַשטימט פון פּעטערבורג פּאַר דעם ערשטן באָלשע־ויסטישן גובערניאַלן קאָמיסאַר. וועגן אים דערציילט פּינסאָן: „ער איז נאָענט געשטאַנען צו אַנאַרכיסטן־קאָמוניסטן און בלויז שפּעטער איבערגעגאַנגען צו די באָלשעוויקעס״. מעניצקי שרײַבט וועגן דאָזיקן באָלשעוויק: „מיר האָבן זייער מורא געהאַט פּאַר פּאַרשיידענע סיורפּריזן פון דעם דאָזיקן אומבאַקאַנטן אַנאַרכיסט״. און ברעסלאָוו, וואָס איז געווען דער סאַמע ערנסטער פון די אַלע היסטאָריאָגראַפן, דערציילט אין זײַן אָרטיקל, אַז ווען ער איז געקומען קיין וויטעבסק, האָט ער דערזען, אַז די „גובערניאַלע מאַכט איז רעפּרעזענטירט און פּאַרוויי־קלעכט פון אַן אומבאַקאַנטן סוביעקט סאָלאָמקאָ״, וועלכער פּירט דורך אָרעסטן און פּירט זיך אין אַלגעמיין אַזוי, אַז דער וויטעבסקער קאָמיטעט פון די באָלשעוויקעס „האָט אָראָפּגענומען פון זיך יעטווידע מאַכט אין אַלישע אָחריות״ פּאַר זײַנע האַנדלונגען. אָט ער איז דאָך געווען דער ערשטער פּאָרשטייער פון דער באָלשעוויסטישער מאַכט אין וויטעבסק און אין דער גובערניע.

צווישן די אַנדערע באָלשעוויסטישע פּערזענלעכקייטן, וואָס האָבן גע־שפּילט אין דער איבערקערעניש אַ וויכטיקע ראָלע, דערמאָנט מעניצקי איינעם אַ וואַסילענקאָ: „אַ געווען גלח, וואָס איז איבערגעגאַנגען געווען דעם פּויערטום און דער רעוואָלוציע, שפּעטער איז ער געפאַלן אויפן דרום־פראָנט״. ברעסלאָוו שרײַבט אין דעם זעלבן זאַמלבוך וועגן דעם דאָזיקן באָלשעוויסטישן העלד: „צווישן די מענטשן, וואָס האָבן זיך אַנגערופן באָלשעוויקעס, זײַנען געווען אָפּענע אַוואַנטוריסטן און קאָנטער־רעוואָלוציאָנערן, ווי למשל, דער פּאָפּ וואַסילענקאָ״.

פון יידן, וועלכע האָבן געשפּילט, חוץ פּינסאָנען, אַ געוויסע ראָלע בײַ די באָלשעוויקעס קען מען אָנרופן נאָר ברעסלאָוון. ער איז געווען אַן אַלטער

באָלשעוויק, אַן אַרבעטער, אַ שוסטער, וואָס האָט אַמאָל געלעבט אין וויטעבסק. ער איז פאַרשיקט געווען קיין סיביר, אַנטלאָפן, געלעבט אין עמיגראַציע און אין 1911 אומלעגאַל אַרומגעפאָרן אין רוסלאַנד, ווי אייַנער פון לעגינס אַגענטן. וועָן ער איז געקומען נאָך דער אָקטאָבער־אויבערקערעניש קיין וויטעבסק, האָט מען אים דעלעגירט צייַטווייליק אין באַשטאַנד פון דער זעמסקער פאַרוואַלטונג. אָט וואָס עס דערציילט וועגן זיך דער דאָזיקער אַלטער באָלשעוויק, לעגינס אַגענט: „איך האָב זיך געפילט ערגער ווי אין וואַלד. איך האָב ניט געוואוסט וואָס צו טון. איך האָב ניט געוואוסט, אויף וועלכע מיטלען עקסיסטירט די זעמסטוע און אין וואָס באַשטייט דער זין פון איר עקסיסטענץ". אַזוי האָט געשריבן אַן אַלטער באָלשעוויק וועגן דער זעמסטוע, וואָס האָט עקסיסטירט פון 1864־טן יאָר אָן און האָט געשפילט אַזאַ גרויסע ראָלע אין געזעלשאַפט־לעכן לעבן פון דעם אַלטן אַגראַר־לאַנד. וואָס קען מען שוין פאָדערן פון די אַנ־דערע, פיל וויניקער דערפאַרענע באָלשעוויקעס, וואָס האָבן אויף זיך געזומען די גאַנצע רוסישע מלוכהשע באַלעבאַטישקייט, אויב אַ פאָליטישער טויער פון לעגינס חדר איז געווען אַזוי אומבאַהאָלפן און פּרימיטיוו.

מאיר מושקאַטין

אין דער צייט פון באַלשעוויקעם

שטיל און באַשיידן האָבן יידן געלעבט אין וויטעבסק. דאָס רעליגיעזע לעבן האָט זיך שטאַרק אָנגעזוען אין שטאָט. אָפילו ניט גאָר פרומע יידן האָבן אָפגעהיט שבת און יום־טוב. אַלע קראָמען און קאָנטאָרן זײַנען פאַר־מאַכט געווען, קיין ניט־יידישע געשעפטן זײַנען בײַ אונז כמעט ווי ניט געווען. אַזוי האָט אונזער ישוב געלעבט מיט זײַנע מינהגים און טראַדיציעס ביז דער באָלשעוויסטישער איבערקערעניש.

שוין די ערשטע וועלט־מלחמה האָט אַרײַנגעטראָגן גרויס אומרו אין אונזער לעבן. די ערשטע גרויסע מפלות אויפן פראָנט האָבן געבראַכט מיט זיך רדיפות אויף יידן. די מיליטער־מאַכט האָט זיך געוואָלט פאַרענטפערן פאַר אירע מפלות, האָט זי אויסגעטראַכט אויף יידן ווילדע בילבולים, אַז זיי העלפן כלומרשט אונזער שונא. אין 1915 האָט מען אָנגעהויבן אַרויסצו־טרײַבן די יידן פון די פראָנט־געגנטן. אַ סך פּליטים פון ליטע און קורלאַנד זײַנען געקומען קיין וויטעבסק. מיר האָבן גראָד געוואוינט לעבן צוויי שולן, וואו מען האָט באַזעצט די פּליטים. בײַ אונז האָבן זיי געפונען אַן אָפענע טיר, פלעגן זיי קומען צו אונז זיך שואל עצה זײַן און זיך אַראָפּריידן אַביסל פון האַרצן.

מיין פאָטער ע״ה האָט זיך גלײַך אַרײַנגעוואָרפן אין עניני הכלל אויף צו העלפן די פּליטים. און הילף האָט זיך געפאָדערט ניט ווייניק. קודם כל האָט מען געמוזט אַרויסנעמען די פּליטים פון די שולן און בתי־מדרשים און באַזאָרגן זיי מיט באַשטענדיקע וואוינונגען. דעמאָלט בײַם אָנגעלאַף פון פּליטים איז דאָס געווען ניט פון די גאָר גרינגע זאַכן. מען האָט אויך באַ־דאַרפט זאָרגן פאַר מאַטעריעלער הילף. בײַ אונז אין הויף האָט מײַן פאָטער פאַרטיילט די פּליטים שפּײַז, ווי אויך אַרויסגעהאָלפן זיי מיט געלט, וואָס ער פלעגט צונויפנעמען אין שטאָט, אָבער ניט ווייניק האָט ער אויך געגעבן פון זײַן אייגענער קעשענע. אונזער משפּחה האָט פון דעם גאָרניט געוואוסט. באַקאָנטע האָבן אָפילו דערציילט, אַז ער גיט אַליין צופיל, איבער די כוחות. ער איז געווען אַזוי אַרײַנגעטאָן אין העלפן די אומגליקלעכע, אַז ער האָט זיך מיט גאָרניט געוואָלט רעכענען.

אַביסל גרינגער איז אין דעם פּרט געווָארן, וועז אין יולי 1920 איז געשלאָסן געווָארן דער שלום־אַפּמאַך מיט דער ליטווישער רעפּובליק. אין דעם אַפּמאַך איז געווען אַ פּונקט, אַז די סאָוועטישע רעגירונג איז זיך מתחייב אַרויסצולאָזן די פּליטים און אויף אירע הוצאות אַריבערפּירן זיי ביז דער ליטווישער גרענעץ. אַ סך פּליטים האָבן דאָס טאַקע אויסגענוצט און זיך אומגעקערט צוריק קיין ליטע אין זייערע שטעט און שטעטלעך, פון וואָנען מען האָט זיי פריער אַרויסגעטריבן. מיין פאָטער ע״ה האָט פאַרשטאַנען, אַז אונטער דער באָלשעוויסטישער מאַכט איז רוסלאַנד פאַר יידן קיין אָרט ניט, בפרט פאַר רעליגיעזע יידן, און האָט בדעה געהאַט זיך אומצוקערן קיין ליטע, פון וואָנען ער שטאַמט (ער איז געבוירן געווָארן אין ווילקאָמיר, קאָוונער גובערניע), נאָר מיין עלטער־זיידע, ר׳ שלמה־זלמן מושקאַטין, אַ שוחט עופות, האָט אים שטאַרק געבעטן צו פאַרבלייבן אין וויטעבסק און ווערן זיין ממלא־מקום. מיין טאַטע האָט ניט געקענט בייַשטיין דעם נסיון און האָט אים נאָכגעגעבן.

נאָך דער פּטירה פון מיין עלטער־זיידן איז מיין פאָטער געווָארן שוחט עופות אויף דער קליינער זייט. צוליב דעם האָט ער בייַ די באָלשעוויקעס ניט ווייניק געהאַט אויסצושטיין, בפרט נאָך, אַז זיין יחוס איז אויך פאַר זיי ניט געווען קיין גאָר געהויבענער — אַ קליניקייט, דור־דורות שוחטים! נאָך מיין עלטער־זיידנס זיידע און פאָטער, ווי אויך זייַנע זין, זייַנען אַלע געווען שוחטים. קען מען זיך שוין פאָרשטעלן, אַז פון אַזאַ יחוס האָט ער בייַ די באָלשעוויקעס קיין האָניק ניט געקענט לעקן.

אין וויטעבסק זייַנען צו יענער צייַט געווען העכער 80 שולן און בתי־מדרשים. ס׳זייַנען אויך געווען, פאָרשטייט זיך, ישיבות, חדרים און תלמוד־תורות. אין די שולן האָבן געדאָוונט ניט ווייניקער פון צוויי מינינים, אין אייניקע אָפילו 3־4 מינינים. אויף איינער פון אונזערע הויפּט־גאַסן, אויף וואָקזאַלנער גאַס, איז געווען אַ שול — קליין פיסאָרעווסקיס שול — וואָס אַ גאַנצן טאָג האָט זיך די טיר גאָרניט צוגעמאַכט. שחרית האָט מען געדאָוונט פון באָגינען ביז 12 אָזייגער בייַטאָג, פון 12 אָזייגער ביז שקיעה האָט מען געדאָוונט מנחה. דערנאָך האָט מען זיך געשטעלט דאָוונען מעריב.

אינאיינעם מיט די פּליטים זייַנען קיין וויטעבסק געקומען רבנים, שוחטים, ראשי־ישיבות. צווישן זיי זייַנען געווען גאָר גרויסע לומדים. אַ סך פון זיי זייַנען געווען אָפּטע אַרטיגייער צו אונז אין שטוב. אייניקע פון זיי האָבן פאָרנומען כּסא־הרבנות, אַנדערע ווידער זייַנען געווָארן שוחטים. ס׳איז כּדאי צו דערמאָנען, אַז צווישן די כּלי־קודש — די בייַ־אָנגעקומענע און די היגע תושבים — איז קיין שום מחלוקת ניט געווען. פאָרקערט גאָר, מען האָט מיט אַלע מעגלעכקייטן זיך באָמיט זיי צו העלפן. וועז נאָך דער מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן די רעעוואַקואַציע, האָבן אַ סך פון זיי זיך אומ־געקערט צוריק אַהיים. אייניקע זייַנען פונדעסטוועגן פאָרבליבן אין וויטעבסק.

אמת, ס׳האָט געהייסן, אַז זיי פאַרבלײַבן אויף דערווײַל און געהאָפט דערנאָך אַוועקצופאָרן. אָבער שפּעטער, מיטן סוף פון דער רעוואָלוציע, האָט מען שוין מער קיינעם ניט אַרויסגעלאָזט פון רוסלאַנד, און זיי האָבן באין בירה געמוזט פאַרבלײַבן בײַ אונז אין וויטעבסק אויף שטענדיק.

אין יענער צײַט זײַנען אין וויטעבסק געווען דרײַ הויפּט־רבנים: הרב שמריהו מעדאַליע אויף דער קליינער זײַט, הרב מרדכי־בער גורעוויטש אויף דער זאַרוטשייער זײַט און הרב יהושע ניעמאָיטין אין זאַהאָריע. אויפן רעלי־גיעזן לעבן, ווי בכלל אויף עניני הכלל, האָט געהאָט אַ גרויסע השפּעה הרב שמריהו מעדאַליע. זײַן יינגסטער זון הילל איז געווען מײַנער אַ חבר פון קינדווײַז אָן, פלעג איך אָפט זײַן בײַ זיי אין דער היים, איז מיר די משפּחה מעדאַליע זייער גוט באַקאַנט.

הרב מעדאַליע איז געבוירן געווארן אין קרעטינגען, ליטע. פריער האָט ער פאַרנומען כּסא־הרבנות אין טולע, דערנאָך אין קראַלעוועץ, אוק־ראַינע, פון וואַנען ער איז געקומען קיין וויטעבסק. הרב מעדאַליע איז געווען אַ גרויסער למדן און אַ דרשן מפואר און אַ גרויסער מנגן. ער האָט געהערט צו די מקורבים פון ליובאַוויטשער רבין. אַפילו קריסטן האָבן פון אים שטאַרק געהאַלטן און פלעגן זיך צו אים אויך וועגדן אין געלט־סיכסוכים. בטבע איז ער געווען אַ ליבלעכער מענטש, שטענדיק מיט אַ שמייכל אויפן פּנים. איך געדענק ניט, אַז הרב מעדאַליע זאָל געווען אַמאָל ווערן אין כּעס אָדער אַפילו ברוגז זײַן אויף עמעצן. אָט דער גוטער און ליבלעכער הרב מעדאַליע האָט געקענט ווערן גאָר שטרענג, ווען ס׳האָט זיך געהאַנדלט וועגן אַן ענין, וואָס האָט געהאַט אַ שייכות צו יידישקייט.

איך דערמאָן זיך אין אַ פאַל, ווען ער איז געווארן שטאַרק אויפגע־בראַכט. ווען דעם איז כּדאי צו דערציילן. דאָס איז שוין פאַרגעקומען אין דער באַלשעוויסטישער צײַט. אויף אַ שבת איז קיין וויטעבסק אַראָפגעקומען דער באַרימטער חזן פּינטשיק. אַרײַנגעלאָזט אין שול האָט מען נאָר אויף בילעטן. דער עולם, אויסגעהונגערט צו הערן אַ בעל־תּפילה, בפרט נאָך פּינטשיקן, האָט זיך געריסן אין שול אַרײַן. בײַ דער שול זײַנען געשטאַנען מיליציאָנערן, וואָס האָבן אָן בילעטן קיינעם ניט אַרײַנגעלאָזט. ווען הרב מעדאַליע איז שבת אין דער פרי צוגעקומען צו דער שול, האָט מען אים אויך אָן אַ בילעט ניט געוואָלט אַרײַנלאָזן... אַז ער האָט דערזען מיליציאָ־נערן בײַ דער שול און דעם גרויסן עולם, וואָס קען ניט אַרײַן אין אַ מקום־קדוש, איז ער פון כּעס אַזש בלייך געווארן ווי די וואַנט. דערווײַל האָט אים אַ מיליציאָנער דערקענט און מען האָט אים דורכגעלאָזט. די שול איז שוין געווען געפּאַקט. אַז מען האָט דערזען הרב מעדאַליע, האָט זיך דער עולם צונויפגעדריקט און ער האָט זיך געקענט דורכשטופּן. ער איז גלײַך צו צום עמוד, האָט זיך אויסגעדרייט מיטן פּנים צו דער בימה, וואו פּינטשיק איז גראָד דעמאָלט געשטאַנען, און אַ געשריי געטאָן:

— דער חזן זאָל אַראָפּ פון דער בימה! מחלל שבת זײַן גאָר!

דער עולם איז געבליבן אַ פאַרציטערטער. אַז הרב מעדאַליע האָט ניט געהייסן דעם חזן דאַוונען, וועט ער שוין ניט צוגיין צום עמוד. די גבאים פון דער שול מיט די אָנגעזעענע בעלי־בתים האָבן אים צוגעזאָגט אַוועקצונעמען די מיליציאָנערן און אַרײַנלאָזן אַלע יידן, וואָס זײַנען געשטאַנען אין דרויסן. ערשט דעמאָלט האָט פינטשיק געקענט זיך שטעלן דאַוונען. פינטשיק האָט דאָס מאָל געדאַוונט מיט אַזאַ מתיקות, אַז אין וויטעבסק האָט מען נאָך לאַנג, לאַנג געדענקט דעם שבת.

אַ פאַמיליע האָט ער געהאַט אַ גרויסע — זעקס זין און פינף טעכטער. אַלע קינדער געראָטענע. דער עלטסטער זון זײַנער, ר׳ אהרן־שלמה, איז געווען אַ למדן מופלג. דער צווייטער זון זײַנער, ר׳ משה, איז אויך געווען אַ גרויסער למדן. ער האָט בײַ מײַן טאַטן ע״ה געלערנט שחיטה, און איך האָב בײַ ר׳ משהן געלערנט קריאה בטעמים. צו עטלעכע און צוואַנציק יאָר האָט ער באַקומען סמיכה אויף רבנות און געוואָרן רב אין טולע, דערנאָך האָט ער פאַרנומען כסא־הרבנות אין ראָסטאָוו בײַם דאָן. די נ.ק.וו.ד. האָט אים דאָרט אַרעסטירט און פאַרשיקט ערגעץ אין אַ לאַגער, פון וואַנען ער איז שוין קיין לעבעדיקער ניט אַרויס. דער יינגסטער זון זײַנער הילל איז איצט רב אין לידז, ענגלאַנד.

היות ווי הרב מעדאַליע איז געווען אין שטאָט זייער פאָפולער און זיין השפּעה איז געווען זייער גרויס, איז שוין קיין חידוש ניט, וואָס די ג.פּ.או־ישע פּליל זײַנען דער עיקר אין אים געצילט געווען. און די אָרטיקע פּרעסע האָט אים ניט וויניק גערודפּט. סוף כל סוף האָט ער געמוזט פאַרלאָזן וויטעבסק און זיך באַזעצט אין מאָסקווע. אָבער אויך ער איז ניט אַרויס קיין לעבעדיקער פון די באַלשעוויסטישע הענט.

אויף דער קליינער זײַט האָט זיך פלוצים באַוויזן אַ רב גאָלדבערג, וועמען מען האָט אין וויטעבסק אַ נאָמען געגעבן „דער רוסיער רב״. פריער איז ער געווען רב אין אַ קליין שטעטל לעבן וויטעבסק. מיט זײַן אָנקומען איז אין שטאָט תיכף געוואָרן חושך. פאַרפירט אַ מחלוקת האָט ער קודם־כל מיט הרב מעדאַליען. אַז עמעצער זאָל האָבן אַ מחלוקת מיט הרב מעדאַליען, איז בכלל געווען אַ חידוש. נאָר אויפן רוסיער רב האָט מען קיין שאלות ניט געדאַרפט פרעגן. ס׳איז געבליבן צוצופאָרן צום ליובאָוויטשער רבין ז״ל זיך צו פאַרגלייכן. דער רבי האָט געפסקנט, אַז גאָלדבערג טאָר ניט מסיג־גבול זײַן מעדאַליען. דעם רבינס פסק־דין האָט אָבער זייער וויניק געהאָלפן.

אין 1926 איז קיין וויטעבסק נאָך געקומען אַ „רויטער שוחט״, שמואל סווערדלאָוו. און דעמאָלט ערשט האָבן זיך אין שטאָט אָנגעהויבן די אמתע קריגערײַען. סווערדלאָוו און גאָלדבערג האָבן געמאַכט יד־אַחת, און זיי ביידע האָבן געשלאָסן יד־אַחת מיט דער ג.פּ.או. אַגב האָט מען שוין פון פריער

נאָך דערציילט, אַז דער רוסיער רב איז אַ נאָענטער מחותן מיט דער ג.פ.או. פאַרשטייט זיך אַליין, אַז פלייש פון סוערדלאָווס שחיטה האָט מען ניט געוואָלט נעמען. האָט דאָס וויידער אַרויסגערופן מחלוקת אין שטאָט. די ביידע מקורבים פון דער ג.פ.או. — דער רב גאָלדבערג און דער שוחט סוערדלאָוו — זיינען, ווי מען קען זיך פאָרשטעלן, געווען דער שטאַרקערער צד. די ג.פ.או. האָט זיך אַרײַנגעמישט אין דעם סיכסוך און האָט פאַרטריבן פונם שעכטהויז אויף דער קליינער זייט אַלע שוחטים. די גאַנצע שחיטה איז אַריבער צו סוערדלאָוון. די קריגערײַן אין שטאָט זיינען מיט יעדן טאָג געוואָרן פאַרביטערטער. דער סוף איז געווען, אַז מען האָט פאַרווערט אַלע שוחטים אין שטאָט, און ניט בלויז אויף דער קליינער זייט, צו שעכטן אויף כּשר.

אַביסל בעסער איז געוואָרן דער עקאָנאָמישער מצב אין רוסלאַנד אין 1921, וועגן מען האָט אײַנגעפירט דעם „נעפּ" (נײַע עקאָנאָמישע פּאָליטיק). די אַזוי גערופענע גוטע צייט האָט געדויערט בלויז עטלעכע יאָר — ביז 1928, וועגן די באָלשעוויקעס האָבן זיך אומגעקערט צוריק צו אַ שטרענגן רעזשים, וואָס איז געווען נאָך אַ סך ערגער פון דער צייט פונם מיליטער־קאָמוניזם. אָט די עטלעכע גוטע יאָר האָט מען אויסגענוצט אונטערצוהאַלטן אונזערע רעליגיעזע אינסטיטוציעס — די ישיבות, חדרים, תּלמוד־תּורות, וואָס זיינען פריער, אין די ערשטע יאָרן פון דער באָלשעוויסטישער ממשלה, שטאַרק אָפּגעשוואַכט געוואָרן פון די רדיפות.

קיין גרויסע ישיבות זיינען אין וויטעבסק אין יענער צייט שוין ניט געווען. הרב ראַבינאָוויטש האָט אין זאַהאַריע געהאַט אַ קליינע ישיבה. אָבער וועגן ער איז אין 1925 אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע, האָט זיך די ישיבה פאַר־מאַכט. חדרים — שטאָטישע, וואָס די קהילה האָט אויסגעהאַלטן, און פּריוואַטע — ווי אויך תּלמוד־תּורות זיינען נאָך געווען אין אַלע דרײַ שטאָט־טיילן. בדרך כלל האָבן אין אַ חדר געלערנט בײַ 50 קינדער. ס׳האָבן זיך אינגיכן אָנגעהויבן נײַע רדיפות אויף די חדרים, און פון יאָר צו יאָר זיינען אין די חדרים געבליבן וויניקער קינדער. סוף כל סוף האָבן זיך אַלע שטאָ־טישע חדרים געמוזט פאַרמאַכן, פאַרבליבן זיינען נאָר פּריוואָטע חדרים. די מלמדים אָבער זיינען געווען אויסגעשטעלט אויף אַ סכנה.

זומער תּרפ״ז (1927) האָט דער ליובאָוויטשער רבי ז״ל געגרינדעט אין וויטעבסק אַ ישיבה און מען האָט אַראָפּגעבראַכט די בחורים פון דער ליובא־וויטשער ישיבה אין פּאָלאָצק, וויל די דאָרטיקע ישיבה האָט מען אָנגעהויבן שטאַרק צו רודפן. אין דער ישיבה זיינען אויך אָנגעקומען וויטעבסקער בחורים. לכתחילה האָט די ישיבה געהאַט 40־50 תּלמידים, שפּעטער צו איז זי זיך צעוואַקסן ביז איבער 150. אין דער ישיבה זיינען געווען פאַרשיידענע כּיתות: פון התּחלות גמרא ביז כּיתות, וואו מען האָט געלערנט גמרא ופוסקים. ניט אַזוי גרינג איז בכלל אָנגעקומען אויסצוהאַלטן אַ ישיבה מיט

אַזאַ גרויסער צאָל תּלמידים. בפרט איז דאָס געווען שווער אין דער באָל־שעוויסטישער צייט. ווי געווייניטלעך האָט מען זיך באַמיט צו באַזאָרגן די ישיבה־בחורים מיט „טעג", אָבער ניט פאַר אַלע בחורים האָט מען געקענט קריגן געניג „טעג". האָט מען זיך געמוזט אָנטון אַ כּוח און קריגן געלט פאַר אַזוינע בחורים. ווי ניט ווי האָט זיך די ישיבה געקענט האַלטן. די באָלשעוויקעס האָבן שוין געהאַלטן אַן אויג אויף דער ישיבה. עס איז געווארן געפערלעך צו האַלטן אַזאַ גרויסע ישיבה אין איין שול, האָט מען צעטיילט די בחורים אויף כּיתות און יעדער כּיתה האָט געלערנט אין אַנדער שול.

אין איין שיינעם טאָג איןווינטער 1928 זיצנען באַפאַלן געווארן בין מנחה למעריב אַלע שולן, וואו די בחורים האָבן געלערנט. אויף דער קלייניער זייט האָט מען אין אַ שול געטראָפן זאָגן אַ שיעור דעם ראש־ישיבה, ר׳ אברהם בריינין ע״ה, און מען האָט אים אַרעסטירט. אויף זאַרוטשייע האָבן די בחורים געלערנט אין דער ווייבערשער שול. ווי נאָר מען האָט דערהערט, אַז ס׳זיצנען געקומען „געסט" פון דער ג.פּ.או., האָט זיך דער ראש־ישיבה באַצייטנס אַרויסגעכאַפּט אומבאַמערקטערהייט. וועז די ג.פּ.או. איז אַרײַן אין דער ווייבערשער שול, האָט זי געטראָפן נאָר די בחורים. האָט מען זיך בײַ זיי גענומען נאָכפרעגן, ווער איז זייער ראש־ישיבה און וואו זיי עסן „טעג", זייערע נעמען און אַדרעסן. די בחורים זיצנען שוין פון פריער נאָך געווען צוגעגרייט מיט זייערע תּשובות: לערנען לערנען זיי פאַר זיך, אָן אַ ראש־ישיבה, עסן עסט מען אין דער היים. אַדרעסן און נעמען האָט מען אָנגעגעבן, פאַרשטייט זיך, פון דער הפּטורה. דאָס מאָל האָט מען די בחורים ניט גע־טשעפּעט, הגם ס׳איז ניט שווער געווען צו ווייסן, אַז דעם אמת זאָגן זיי ניט. פון דעמאָלט אָן האָט דער ראש־ישיבה מורא געהאַט צו קומען יעדן טאָג זאָגן דעם שיעור. ער פלעגט אַרײַנקומען נאָר אויף איין שעה אַ וואָך, געבן די בחורים אַביסל געלט זיך אויסצוהאַלטן און אָנזאָגן, וואָס מען זאָל לערנען. אַזאַ לערנען האָט קיין גרויסע פּעולה ניט געקענט האָבן. האָט מען זיך ווידער געבראָכן דעם מוח, וואָס טוט מען ווייטער. איז מען געפאַלן אויף אָן עצה — אָנצוהויבן זאָגן דעם שיעור 6 אַזייגער פאַרטאָג. אַ סך בחורים האָבן גע־וואוינט נאָך ווייט דערצו, האָבן זיי געמוזט אַרויסגיין פון דער היים 5 אַזייגער, כּדי זיי זאָלן קענען באַצייטנס קומען הערן דעם שיעור. גיין איבער דער שטאָט מיט די הויפּט־גאַסן איז געווען אַ ספּנה, אַז די מיליציאָנערן זאָלן זיי ניט אָפּשטעלן און נעמען אויספרעגן, וואו מען גייט אַזוי פרי. איז אויסגע־קומען צו גיין מיט הינטערגעסלעך. מען האָט טאַקע באַאַרפט צולייב דעם אָנליגן אַ סך וועג, אָבער קיין אַנדער בּרירה איז ניט געווען. פונדעסטוועגן האָבן די בחורים אויסגעהאַלטן אַזוי דעם גאַנצן ווינטער, און דער ווינטער איז אין דעם יאָר גראָד אויסגעפאַלן אַ גאַנץ שווערער.

נאָך פּסח האָט מען געמוזט פאַרלאָזן די שול אויף זאַרוטשייער זייט און

זיך איבערקלײַבן אויף זאַהאַריע אין בּאַראַנס שול. אויף דער קליינער זײַט האָט מען נאָך געלערנט אין צוויי שולן.

ווינטער 1929 האָבן די בּאָלשעוויקעס צעטריבן די ליובאַוויטשער ישיבה אין נעווֹעל, די ראשי־ישיבות, ווי אויך די מנהלים, האָט מען אַרעסטירט. די ישיבה־בּחורים זײַנען פון נעווֹעל געקומען קיין ווִיטעבסק. די צאָל ישיבה־בּחורים איז געוואָרן גרעסער, אויך די סכנה אָבער איז געוואָרן אַלץ גרעסער און גרעסער. האָט מען במילא געמוזט נאָך שטאַרקער זײַן אָפּגעהיט פון אַ בייז אויג פון דער ג.פּ.או. די בּחורים האָט מען צעטיילט נאָך אויף קלענערע כּיתות און געלערנט שוין אין מערערע שולן. מען האָט זיך אַפילו שוין געהיט פֿאַר די בּעלי־בּתּים פון די שולן, ווײַל ס׳האָט זיך געקענט טרעפן, אַז עמעצער זאָל זיך אַרויסכאַפּן מיט אַן איבּעריק וואָרט. און די בּאָלשעוויקעס האָבן אומעטום געשמעקט און גענישטערט. בּין מנחה למעריב, ווען מען פלעגט קומען אין שול אַרײַן דאָונען, פלעגן זיך די בּחורים אַרײַנכאַפּן אין דער ווײַבּערשער שול און דאָרטן איבּערוואַרטן בּיז מען איז זיך צעגאַנגען פון דער שול. דערנאָך פלעגן זיי ווידער אַראָפּקומען און זיך זעצן לערנען. בּלויז די גבּאים און שמשים האָבן געוואוסט „דעם סוד״.

אין דעם זעלבּן יאָר 1929 זײַנען פֿאַרשטאַרקט געוואָרן די רדיפות אויף אונזערע רעליגיעזע אינסטיטוציעס. מען האָט אין ווִיטעבסק צוגענומען דרײַ גרויסע שולן — פריער די קאָרשול אויף זאַרוטשייע, דערנאָך די גרויסע ליובאַוויטשער שול אויף אילינסקער גאַס און פּיסאַרעווסקיס שול אויף וואָקזאַלנער גאַס. געמאַכט האָבן דאָס די בּאָלשעוויקעס זייער קונציק — אַן רעש און אַן טומל. אַלע גרויסע און עפּנטלעכע בּנינים האָבן געהערט דער שטאָטישער מאַכט, פֿאַרשטייט זיך, אויך די בּנינים פון די שולן. מען האָט געוֹרופן די גבּאים און זיי געהייסן רעמאָנטירן די שולן. דער תּירוץ איז געווען, אַז די בּנינים פון די שולן זײַנען אָפּגעלאָזן און צעבראָכן, מוז מען זיי באַציִטנס רעמאָנטירן, אַניט איז אַ געפֿאַר פֿאַר די מתּפּללים צו גיין דאָוונען. אויף צו רעמאָנטירן די שולן האָט מען געמוזט האָבן קורחס אוצרות און וואו זאָל מען נעמען געלט? במילא האָבן די גבּאים זיך געמוזט אָפּזאָגן פון רעמאָנטירן די שולן. אמת, מען האָט זיך געקענט פֿאַרשטעלן, אַז אויב אַפילו מען וואָלט אַזוי אַדער אַנדערש איבּערגעבויט די שולן, וואָלט מען אַלץ איינס זיי אָוועקגענומען. תּירוצים האָבן די באָלשעוויקעס געקענט צוטראָכטן ניט ווייניק. דער גורל פון די שולן איז שוין געווען פֿאַרחתּמעט. אַזוי האָט מען בּהדרגה מיט די אַדער אַנדערע תּירוצים צוגענומען אַלע שולן אין שטאָט. פונדעסטוועגן האָט די באָלשעוויסטישע מאַכט אַרויסגעוויזן איר „בּרייט־האַרציקייט״ און „לאָיאַליטעט״ צו רעליגיעזע יידן און האָט אײַן קליין שולכל, אַן אַלטס און צעבראָכנס, איבּערגעלאָזט צו דאָוונען. במילא האָט מען געמוזט דאָוונען אין פּריוואָטע הײַזער, הגם אויך דאָס איז ניט געווען אַן אַ ספּנה.

נאָך פריער איידער מען האָט אין שטאָט צוגענומען די שולן, האָט מען

שוין אין זיי ניט געקענט לערנען. די ג.פ.או. האָט געהאַלטן אַן אויג אויף די שולן און אויף די בחורים, וואוהין זיי גייען און וואָס זיי טוען. מיין פאָטער ע״ה האָט דעמאָלט אָפּגעגעבן אַ צימער אין אונזער דירה פאַר די ישיבה־בחורים. דעם שיעור האָט מען אָנגעהויבן צו זאָגן גאָר פרי — 5 אַזייגער פאַרטאָג. לאַנג אָבער האָט אַזאַ לערנען אויך ניט געקענט אָנהאַלטן. די באַל־שעוויקעס האָבן אינגיכן געמאַכט אַ סוף צו די לעצטע רעשטלעך פון דער ישיבה. אַ פאָר וואָכן פאַר פּסח 1930 האָט מען אַרעסטירט דעם ראש־ישיבה און די מנהלים, צווישן זיי האָט מען אויך אַרעסטירט מיין פאָטער ע״ה. אין איין וועגס האָט מען שוין אויך מיך אַוועקגענומען אינאייגעם מיט מיין פאָטער. מיך האָט מען אויפן צווייטן טאָג באַפרייט, די עסקנים זיינען דרייַ וואָכן געזעסן אין ג.פ.או., דערנאָך האָט מען זיי אַלע אַריבערגעפירט אין תּפיסה. געזעסן אין תּפיסה זיינען זיי אין איין קאַמער מיט פאַרבּרעכער; און דווקא אָט די פאַרבּרעכער האָבן זיך באַצויגן צו די עסקנים זייער גוט, אָפּילו מיט דרך־ארץ. דער „סטאָראָסטע״ פון דער קאַמער איז גראָד געווען אַ ייד. אויך ער, פאַרשטייט זיך, איז ניט געווען פון די גרויסע צדיקים. אַז ער האָט דערזען די צעשראָקענע, אויסגעמוטשעטע פון דער ג.פ.או. יידן, מיט די לאַנגע בערד און פּאות, אָנגעטאָן אין די לאַנגע קאַפּאָטעס, האָט ער פאַרשטאַנען, אַז די חברה פון „זיין״ קאַמער וועט זיך אַ „שפּיל״ טון מיט די פרומע יידן, האָט ער זיי געזומען אונטער זיין שוץ. קודם־כּל האָט ער פאַר זיי געמאַכט אַן אָרט אויף אַ נאַרע, וואָס דאָס איז שוין געווען אַ גרויסער חסד, אַניט וואָלטן זיי זיך באַדאַרפט וואַלגערן ערגעץ אויף דער פאָדלאָגע אונטער די נאַרעס. ער האָט אויך אָנגעזאָגט זיין חברה, אַז קיינער זאָל ניט אָנרירן ניט זיי און ניט זייערע זאַכן. אַזוי איז טאַקע געווען.

די תּפיסה־פאַרוואַלטונג האָט זיך אינגיכן דערוואוסט, אַז זיי האָבן אין דער קאַמער אַ צו „גוט לעבן״, האָט מען זיי איבערגעפירט אין אַן אַנדער קאַמער. אין דער נייער קאַמער האָבן זיי שוין געמוזט ליגן אונטער די נאַרעס. מיין פאָטער ע״ה איז דערוויל קראַנק געוואָרן. די פיס זיינען אים אַזוי שטאַרק געשוואָלן געוואָרן, אַז ער האָט ניט געקענט אײַנבויגן די קניעס. ווען ער פלעגט זיך דאַרפן אײַנבויגן אַרונטערצוקריכן אונטער די נאַרעס, האָט ער געהאַט אַזוינע שטאַרקע וויייטאָגן, ממש ניט אויסצוהאַלטן. און ניט איין מאָל האָט ער אויף זיך געבעטן דעם טויט.

אונז האָט זיך אײַנגעגעבן אַרײַנצושמוגלען אין תּפיסה טליתים און תּפילין פאַר אונזערע עסקנים און אָפּילו אַ שופר צו ימים־נוראים. איין מאָל האָט מען זיך דערוואוסט, אַז מען וועט בײַ די פרומע יידן מאַכן אַ רעוויזיע. די טליתים און תּפילין האָט מען אויסבאַהאַלטן בײַ אַ קריסטלעכן אַרעסטאַנט. די רעוויזיע איז דורך בשלום. דעם אַרעסטאַנט האָט מען געוואָלט דערפאַר באַלוינען, נאָר ער האָט זיך אָפּגעזאָגט אָנצונעמען וואָסערע ס׳ניט מתּנות פאַר ראַטעווען אַרעסטירטע פון אַ געפאַר...

אין תפיסה זײַנען די עסקנים געזעסן עטלעכע חדשים. דעם ערשטן טאָג ראש־השנה איז צו אונז דערגאַנגען די פריילעכע בשורה, אַז הײַנט באַפרײַט מען די עסקנים פון דער ישיבה. איך בין גלײַך אַוועק צו דער תפיסה. דאָרט האָב איך שוין געטראָפן אַ גרויסן עולם יידן — אייגענע און פרעמדע. אַפילו איצט, ווען מ׳האָט שוין געהאַלטן בײַם באַפרײַען זיי, האָבן זיך די באַל־שעוויקעס ניט געקענט באַגיין אָן אַ שפּיצל. די עסקנים האָבן באַדאַרפט חתמענען אַ פּאַפּירל, אַז מען לאָזט זיי אָפּ און אַלע זייערע זאַכן קערט מען זיי אום גאַנצערהייט צוריק. פאַרשטייט זיך אַליין, אַז שרײַבן ראש־השנה האָבן זיי זיך אָפּגעזאָגט. האָט מען זיי געטראָשעט, אַז אויב זיי וועלן ניט אונטערשרײַבן די פּאַפּירן, וועלן זיי בלײַבן זיצן און ווער ווייסט ווי לאַנג מען וועט זיי נאָך האַלטן אין תפיסה. פונדעסטוועגן זײַנען זיי געבליבן אײַנ־געעקשנט און די פּאַפּירן ניט געחתמעט. מוצאי יום־טוב האָט מען דאָך זיי אַלע באַפרײַט.

אַזוי ווי די ישיבה איז שוין געווען פאַרמאַכט און לערנען פריוואַט איז ניט מעגלעך געווען, זײַנען צוועלף בחורים אַוועקגעפאָרן קיין קוטאַיס אין גרוזיע (אויפן קאַווקאַז). דאָרטן האָבן די באַלשעוויקעס דעמאָלט נאָך ניט אַזוי געווילדעוועט. אין קוטאַיס האָבן זיך די בחורים אָנגעטראָפן אויף אַנדערע שווערישקייטן. גאָר פשוט, מען האָט זיך ניט געקענט צונויפריידן מיט די דאָרטיקע יידן — ניט די בחורים האָבן פאַרשטאַנען זייער לשון און ניט די דאָרטיקע יידן האָבן געקענט ריידן יידיש. פון העברעאיש איז שוין אָפּגערעדט. שמע־ישראל האָבן זיי נאָך געקענט אַרויסריידן, אָבער די פּאָר ווערטער האָבן זיי אַזוי אַרויסגערעדט, אַז ס׳איז אוממעגלעך געווען זיי צו פאַרשטיין. די צוועלף בחורים וואָלטן זיך טאַקע ניט געקענט העלפן. צום גליק אָבער זײַנען מיט אַ צײַט פריער געקומען קיין קוטאַיס עטלעכע ליט־באַוויטשטער חסידים, צווישן זיי אויך הרב חיים ליבערמאַן, אַדאַנק דעם האָבן די בחורים געקענט בלײַבן דאָרט און זיך נעמען צום לערנען תורה.

ווינטער 1931 זײַנען געקומען מיליציאָנערן צו אונז אַהיים פרעגן אויף מיין טאַטן ע״ה. אַז מען קומט אויף עמעצן פרעגן, האָט מען שוין געוואוסט, אַז דאָס מיינט אַרעסטירן. היות ווי די מיליציאָנערן האָבן אים ניט געקענט, האָט מײַן פאָטער אַליין זיי געזאָגט, אַז ער איז ניטאָ אין דער היים און איז אַוועקגעגאַנגען אַרבעטן. מײַן פאָטער ע״ה איז, פאַרשטייט זיך, באַלד אַוועק פון דער היים. פון דער מיליציע איז מען נאָך עטלעכע מאָל געקומען אים זוכן, נאָר געפונען האָט מען אים ניט. אַרעסטירט האָט מען אים ערשט אין 1938. אויף אים האָט דאָס מאָל אָנגעוויזן אַ פראָוואָקאַטאָר. דאָס איז געווען אַ געוועזענער שוחט פון אַ קליין שטעטל. ער האָט זיך פאָר עפעס פאַר־זינדיקט און מען האָט אים געוואָלט שיסן. ווי געווײַנטלעך האָט ער זיך געקענט ראַטעווען פונם טויט, אויב ער זאָל ווערן אַן אָגענט פון דער נ.ק.ו.ד. ער איז דערויף אײַנגעגאַנגען. ער איז געקומען קיין וויטעבסק און האָט

אָנגעהויבן צו זוכן קרבנות צווישן די רעליגיעזע יידן. איינער פון זײנע קרבנות איז אויך געווען מײַן פאָטער ע״ה. די פריילעכע בשורה וועגן מײַן פאָטערס אַרעסט האָט מיר אָנגעזאָגט דער זעלבער פּראָווינציאַלער אין מאָסקווע, וואו ער האָט מיך געטראָפן אין אַ שול בײַם דאָווענען. פאַר אים איז שוין, ווי ס׳ווײַזט אויס, וויטעבסק קליין גענוג און ער האָט אָנגעהויבן צו זוכן זײנע קרבנות אין מאָסקווע.

די לעצטע עטלעכע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָב איך ניט געקענט בלײַבן אין וויטעבסק. נאָר איין מאָל אין 1938, וועז מיין מוטער ע״ה איז געשטאָרבן, בין איך געקומען אַהיים. און פון דאַנען בין איך אַוועק־געפאָרן קיין מאָסקווע. וועז איך האָב דעם פּראָווינציאַלער דערזען אין שול, האָב איך פאַרשטאַנען, אַז אויך מיט מיר האַלט עס שמאָל. מיט גרויס מי האָט זיך מיר פונדעסטוועגן אײַנגעגעבן אַרויסצודרייען זיך פון זײנע הענט.

אַזוי האָט זיך אין די 30־ער יאָרן פאַרענדיקט אין וויטעבסק דאָס קאַפּיטל יידישע רעליגיעזע אינסטיטוציעס...

פֿילִיפּ פֿרידמַן

אומקום פון וויטעבסקער יידן

1. מקורים

וועַן די רעדאַקציע פון „וויטעבסק אַמאָל" האָט מיך אײַנגעלאַדן צו שרײַבן די דאָזיקע אַרבעט און מיר האָבן אַרומגערעדט דעם ענין, האָט זיך אַרויסגעשטעלט אַ פּאַקט, וואָס האָט ניט זײַן גלײַכן אין אַלע ביז אַהער אַרויסגעגעבענע יזכור־ביכער און ענלעכע אויסגאָבעס. די צאָל פון אָזוינע ביכער ציילט מען שוין הײַנט אין די הונדערטער. איך געדענק אָבער ניט קיין איינעם פון זיי, וואָס זאָל ניט האָבן קיין אָפּטייל וועגן חורבן און אומקום פון דער געגעבענער קהילה אין דער פינסטערער נאַצי־צײַט. פֿאַראַן יזכור־ביכער, וואו דעם רוב מנין ורוב בנין פון בוך פֿאַרנעמען מאַטעריאַלן וועגן חורבן. די דאָזיקע מאַטעריאַלן זײַנען באָזירט ס׳רוב אויף גבית עדות און זכרונות פון די לעבן־געבליבענע שארית־הפּליטה, ווי אויך אויף פֿאַרשיידענע מאַטעריאַלן, צום טייל אָפּיציעלע דאָקומענטן. פֿאַראַן אויך שטעט, וואו ס׳האָט זיך אײַנגעגעבן צו ראַטעוועַן אַ צאָל באַהאַלטענע כּתב־ידן אָדער אַפּילו גאַנצע אַרכיוון (למשל, לאָדזש, ווארשע, ביאַליסטאָק, ווילנע אאַז״וו), פֿאַלקס־לידער און לאָגער־לידער, פֿאַלקלאָר אאַז״וו.

גאַנץ אַנדערש איז די מערכה פון וויטעבסק. וויפיל די רעדאַקציע האָט זיך ניט באַמיט צו באַקומען גבית עדות פון וויטעבסקער יידן, וואָס האָבן איבערגעלעבט די קאַטאַסטראָפע, האָט זיך איר דאָס ניט אײַנגעגעבן. ס׳ווייזט אויס, אַז אַפּילו אין דעם גיהנום פון נאַצישן מאַסן־מאָרד זײַנען אויך געווען מדרגות. אין דעם דאָזיקן פּרט איז וויטעבסק געווען אַן אויסנאַם — מען האָט ניט געפונען קיין איין מענטשן אַפּילו, וואָס זאָל קענען איבערגעבן דער וועלט די פּײַן און די לײַדן פון די דאָרטיקע יידן.

נאָר די רעדאַקציע איז אָבער געווען פעסט אַנטשלאָסן צו געפינען אַ וועג, ווי אַזוי אויפצוהויבן דעם פֿאַרהאַנג פון דער וויטעבסקער טראַגעדיע און אויפשטעלן אַ מצבה פאַר די אומגעקומענע קדושים. מיר האָבן דעריבער באַשלאָסן פאַר יעדן פּרײַז צו געפינען מאַטעריאַלן. דער ערשטער שריט איז געווען צו זוכן מאַטעריאַלן אין צײַטונגען, יידישע און העברעאישע, ווי אויך אין אַנדערע שפּראַכן, וואָס זײַנען צעשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט.

אין די דאָזיקע צייטונגען זײַנען געדרוקט געוואָרן הונדערטער אַרטיקלען און זכרונות וועגן חרוב געוואָרענע שטעט און שטעטלעך. אָט, למשל, וועגן וואַר־שע אַליין פאַרמאָגן מיר איצט אין דער קאָרטאָטעק פון „ייוואָ — יד ושם" מער ווי 1,600 ביבליאָגראַפישע איינסן פון אַרטיקלען און ביכער, וואָס באַהאַנדלען דעם גורל פון וואַרשעווער יידן אין דער נאַצי־צייט. וועגן ווילנע, ביאַליסטאָק, לאָדזש און אַנדערע שטעט זײַנען דאָ צו עטלעכע הונדערט אַזעלכע ביבליאָגראַפישע איינסן פאַר יעדער שטאָט באַזונדער. אָבער וועגן אומקום פון וויטעבסק האָבן מיר ביז אַ געוויסער צייט פאַקטיש געהאַט בלויז איין אַרטיקל, וואָס האָט געגעבן אַביסל אינפאָרמאַציע וועגן דעם, וואָס ס׳איז פאָרגעקומען אין דער דאָזיקער שטאָט אין די פינסטערע נאַצי־יאָרן. דאָס איז געווען דאָס אַרטיקל פון דעם באַוואוסטן שרײַבער דוד בערגעלסאָן אונ־טער דעם טיטל: „גדעדנקט!", געדרוקט אין דער מאָסקווער „אייניקייט" פון 5־טן סעפטעמבער 1942. דאָס אַרטיקל איז געשריבן געוואָרן נאָך אין סאָמע ברען פון דער מלחמה און פון נאָצישן חורבן, און די ידיעות זײַנען ניט קיין פינקטלעכע און ניט קיין אויסשעפּנדיקע. מן הסתם האָבן די ידיעות גע־שטאָמט פון פּליטים, וואָס האָבן באַוויזן צו אַנטלויפן פון וויטעבסק אָדער פון דער אומגעגנט נאָך איידער די דײַטשן זײַנען אַהין אַרײַן, אָדער וואָס האָבן זיך אַ לענגערע צייט באַהאַלטן אין די וועלדער. זיי האָבן דערײַבער זייערע ידיעות געהאַט פון דער צווייטער האַנט. פונדעסטוועגן איז דאָס געווען דער אײַנציקער באַריכט, וואָס איז בכלל פאַרעפנטלעכט געוואָרן וועגן וויטעבסק און וואָס איז שפּעטער איבערגעדרוקט געוואָרן אין פאַרשיידענע יידישע צייטונגען און אַנדערע פּובליקאַציעס.[1]

ערשט מיט אַ צען יאָר שפּעטער האָט זיך געפונען אַ צווייטער מענטש, וואָס האָט דערציילט וועגן חורבן וויטעבסק. אין דעם פאַל איז דאָס שוין געווען אַן עד ראיה, וואָס האָט אַליין מיט זײַנע אייגענע אויגן געזען דעם אומגליק. אָבער ער איז ניט געווען קיין יייד. דאָס איז געווען אַ רוסישער סאָציאַליסט פון לעטיש אָפשטאָם, וואָס האָט זײַנע זכרונות וועגן דעם גרויסן אומגליק געדרוקט אין דער רוסישער צייטשריפט „סאָציאַליסטישער וועסטניק".[2] היות ווי ער איז דער אײַנציקער און וויכטיקסטער עדות, וואָס האָט אָפּגע־געבן אַ באַריכט וועגן דער וויטעבסקער טראַגעדיע, איז כדאי צו דערציילן אין עטלעכע ווערטער וועגן זײַן לעבן.

איוואָן איוואַנאָוו, דער מחבר פון דעם אַרטיקל, האָט אין דער אמתן געהייסן עדוארד מאַרטינאָוויטש דונע. איוואַנאָו איז געווען זײַן פּען־נאָמען. ווי אַ יונגער בחור האָט ער זיך באַטייליקט אין דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, אָבער בקרוב האָט ער זיך אַנטוישט און איז געוואָרן אַ מיטגליד פון דעם אונטערערדישן אַנטי־קאָמוניסטישן דעמאָקראַטישן צענטער. אינגיכן האָבן די באָלשעוויקעס אים אַרעסטירט און פאַרשיקט אין דעם באַרימטן לאָגער וואָר־קוטאַ. קורץ פאַר דער מלחמה איז ער באַפרײַט געוואָרן און מען האָט אים

דערלויבט זיך צו באַזעצן אין ווּיטעבסק, וואו ער האָט זיך פאַראייניקט מיט זײַן פרוי און קינד. ער האָט דאָרטן געאַרבעט אין שטאָטישן שפּיטאָל ווי אַ באַקטעריאָלאָג. וועגן די דײַטשן האָבן פאַרנומען ווּיטעבסק, האָט מען דעם שפּיטאָל אינאיינעם מיט דעם פּערסאָנאַל אַוועקגענומען פאַרן דײַטשן מילי־טער. איוואַנאָוו איז געבליבן וואוינען אין דעם שפּיטאָל, אָבער זײַן קינד און די פרוי, וועלכע איז געווען אַ יידישע, זײַנען אומגעקומען אין געטאָ. וועגן די דײַטשן זײַנען פאַרטריבן געוואָרן פון רוסלאַנד, האָט זיך איוואַנאָוון אײַנגעגעבן צו אַנטלויפן און צו דערשלאָגן זיך ביז פראַנקרײַך, וואו ער איז אַרײַן אין אַ פראַנצויזישן פאַרטיזאַנער־אָטריאַד צו קעמפן קעגן די נאַצים. נאָך דער באַ־פרײַאונג פון פראַנקרײַך האָט ער פאַרעפנטלעכט אין „סאָציאַליסטישן וועסט־ניק" זײַן אַרטיקל „ווּיטעבסקער געטאָ". דאָס איז די אײַנציקע אַרבעט, וואָס מיר פאַרמאָגן פון אַ לעבעדיקן עדות פון דער קאַטאַסטראָפע.

אײַוואַנאָוס אַרטיקל האָט אַ גרויסן וואָרט ניט נאָר צוליב דעם, וואָס דאָס איז, ווי אונז איז באַקאַנט, דער אײַן און אײַנציקער באַריכט, נאָר אויך צוליב זײַנע ליטעראַרישע מעלות. ער איז געשריבן געוואָרן פון אַ מענטשן, וואָס איז געווען אַ געניטער שרײַבער און זשורנאַליסט און האָט געהאַט אַ טאַלאַנט צו אָבסערווירן און באַשרײַבן. דערבײַ איז ער געווען אַ מענטש מיט אַ טיפן מיטגעפיל פאַר דעם גורל פון די יידן. פונדעסטוועגן האָט זיך איוואַ־נאָוו ניט געלאָזט מיטרײַסן פון זײַנע סובייעקטיוועּ געפילן און האָט באַשריבן די פאַסירונגען אין אַ זאַכלעך־אָביעקטיוון טאָן.

איוואַנאָוס אַרבעט קען אָבער אונז ניט אינגאַנצן צופרידנשטעלן, ווײַל ער, ווי ניט קיין יידּ, האָט ניט געקענט האָבן קיין טיפערן אײַנבליק אין דעם אינעווייניקסטן לעבן פון געטאָ. ס׳זײַנען אָבער, צום באַדויערן, ניטאָ קיין אַנדערע מקורים, וואָס זאָלן קענען דערגענצן דעם דאָזיקן בלויז. אַן אַנדער חסרון פון איוואַנאָוס אַרבעט איז, וואָס ער גיט ניט איבער קיין געוויע דאַטעס און קיין סטאַטיסטישע ידיעות, למשל, וועגן דער צאָל קרבנות אין די פאַרשיידענע אַקציעס. ער ברענגט בלויז בערכדיקע אָפשאַצונגען, וואָס מען האָט געקענט הערן אין דער גאַס אָדער אין שפּיטאָל, וואו ער האָט געאַרבעט.

אָבער וועס האַנדלט זיך וועגן דעם סאַמע גרויזאַמסטן טייל פון דער ווּיטעבסקער יידישער קאַטאַסטראָפע, דאָס הייסט וועגן די דײַטשע אויסרא־טונגס־אַקציעס, דער צאָל קרבנות, דער פּראָצעדור פון די אַקציעס אאַז״וו, האָבן די דײַטשן אַליין געזאָרגט דערפאַר, אַז עס זאָל ניט פעלן קיין מאַטע־ריאַל. די דײַטשע ספּעציעלע פאַרניכטונגס־בריגאַדעס, די אַזוי גערופענע אײַנזאַץ־גרופּעס האָבן אָפּגעגעבן געוויע באַריכטן דער דײַטשער הויפּט־קוואַרטיר אין בערלין. עס זײַנען געווען צווייערליי באַריכטן: די טאָג־טעגלעכע „טעטיקייטס־באַריכטן" און די חודשלעכע סך־הכּלען, וועלכע האָבן געהייסן Ereignismeldungen. די דאָזיקע באַריכטן פלעגט מען יעדן טאָג שיקן אין

ספּעציעלע שיפּרירטע טעלעגראַמעס פון רוסלאַנד דירעקט דער הויפּט־קוואַרטיר פון גענעראַל אין בערלין. דאָרט זײַנען זיי רעדאַקטירט געוואָרן אין דעם „רײַכס־זיכערהייטס־הויפּטאַמט" (הויפּטשטאַב פון עסעס). דער רע־דאַקטאָר איז געווען דער עסעס פּאָלקאָווניק קורט לינדאָוו און זיין מיטהעל־פער דער פּאָלקאָווניק ד״ר קנאָבלאָך, אַן אינספּעקטאָר פון דער „קריפּאָ" (קרימינאַל־פּאָליציי).[3] די באַריכטן האָבן זיך אויפגעהיט אין די דײַטשע אַרכיוון, וואָס זײַנען נאָכן סוף פון דער מלחמה קאָנפּיסקירט געוואָרן פון אַליאירטן מיליטער. אַ טייל פון די דאָזיקע באַריכטן, אָדער אויסצוגן פון זיי, זײַנען באַנוצט געוואָרן ווי אַ באַווײַז־מאַטעריאַל קעגן די נאַצישע קריגס־פאַרברעכער אין די נירנבערגער פּראָצעסן. אָבער בלויז אַ גאַנץ מינימאַלער טייל פון די דאָזיקע באַריכטן איז שפּעטער אָפּגעדרוקט געוואָרן אין דער 42־בענדיקער אויסגאַבע וועגן דעם אינטערנאַציאָנאַלן נירנבערגער פּראָצעס.[4] אַ טייל איז מימיאָגראַפירט געוואָרן און געפּינט זיך הײַנט אין עטלעכע אַר־כיוון אין די פאַראייניקטע שטאַטן, אין ישראל און אין איראָפּע. אָבער דער גרעסטער טייל פון די באַריכטן פון די אײַנזאַץ־גרופּעס איז אַפילו ניט מימיאָ־גראָפירט געוואָרן. דער מאַטעריאַל וועגן וויטעבסק, וואָס מיט אים באַנוצן מיר זיך דאָ, איז נאָך אין ערגעץ ניט געדרוקט געווען און בכלל, אויף וויפּיל מיר ווייסן, איז עס נאָך קיינמאָל ניט אויסגענוצט געוואָרן אויך פאַר אַנדערע צוועקן, צום בײַשפּיל, אין די פּראָצעסן קעגן די קריגס־פאַרברעכער. דער דאָזיקער מאַטעריאַל גיבט זיך אין די אַרכיוון פון יידישן וועלט־קאָנגרעס אין ניו־יאָרק. פון אָט דעם מאַטעריאַל, וועלכן מיר פאַרמאָגן, פון די אַלע ברעקלעך און שפּליטערלעך וועלן מיר פּרואוון רעקאָנסטרואירן, אויף וויפּיל ס׳איז נאָר מעגלעך, די וויטעבסקער יידישע טראַגעדיע אין אירע הויפּט־קאָנטורן. פאַרשטייט זיך, אַז די באַשרײַבונג וועט נאָך ווײַט ניט זײַן קיין אויסשעפּנדיקע. אײדער מיר טרעטן צו צו דער דאָזיקער באַשרײַבונג דאַרף נאָך געניטיקט אַנאַליזירט ווערן דער כאַראַקטער, דער צוזאַמענשטעל און די טעטיקייט פון די אַזוי גערופענע אײַנזאַץ־גרופּעס.

2. אײַנזאַץ־גרופּעס

אין דער ערשטער פאַזע פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן די דײַטשן דורכגעפירט פאַרשיידענע אַכזריותדיקע פּאָגראָמען אויף יידן, בפרט אין פוילן. זיי האָבן אויך אײַנגעפירט אַ סך אַנטי־יידישע געזעצן סײַ אין פוילן און סײַ אין אַנדערע לענדער, וואָס זײַנען געווען אונטער זייער אָקו־פּאַציע. אָבער אַ סיסטעמאַטישע אויסראָטונגס־אַקציע פון דער גאַנצער יידי־שער באָפעלקערונג האָט זיך פאַקטיש אָנגעהויבן אין דער צווייטער פאַזע פון דער וועלט־מלחמה, דאָס הייסט נאָך דעם אָנהויב פון דער דײַטש־סאָוועטישער מלחמה. די צוגרייטונגען צו דעם איבערפאַל אויף רוסלאַנד האָבן זיך אָנגע־הויבן אין דײַטשלאַנד שוין אין נאָוועמבער־דעצעמבער 1940, ווען עס איז

אויסגעאַרבעט געוואָרן דער דײַטשער אינוואַזיע־פּלאַן קעגן רוסלאַנד אונטער דעם נאָמען „פּלאַן באַרבאַראָסאַ". באַלד נאָך דעם איז אויך רײַך געוואָרן בײַ די נאַציס אַ פּלאַן פון אַ בלײַ־פאַרמאַסטענער אַקציע קעגן יידן און אויך קעגן געוויסע אַנדערע עלעמענטן אין די רוסישע געביטן, וועלכע זיי האָבן געהאָפט באַלד צו אָקופירן. היטלער האָט שוין געהאַט אַ פאַרטיקן פּראָיעקט, ווי אַזוי מען זאָל אין די דאָזיקע רוסישע געביטן ליקווידירן אַלע פּאָליטישע סאָוועטישע קאָמיסאָרן, „אַסאָציאַלע" עלעמענטן, פּראָפּעסיאָנעלע רעוואָלוציאָנערן, באַאַמטע פון קאָמאינטערן, „מינדערווערטיקע עלעמענטן" — ציגײַנער און יידן. ס׳ווײַזט אויס, אַז היטלערס אָנווײַזונגען זײַנען געווען אַזוי צו זאָגן דער וועגווײַזער פאַר די פאַרהאַנדלונגען, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן צווישן די עסעס און דער הויפט־קאָמאַנדע פון דײַטשן מיליטער. די דאָזיקע פאַרהאַנדלונגען זײַנען פאַרענדיקט געוואָרן מיט אַ הסכם צווישן די ביידע צדדים דעם 26־סטן מערץ 1941. אויפן סמך פון דעם דאָזיקן הסכם זײַנען געשאַפן גע־וואָרן די אײַנזאַץ־גרופּעס, וואָס זייער פּראָפּעסיאָנעלע אויפגאַבע האָט גע־דאַרפט זײַן דורכצופירן דעם מאַסן־מאָרד פון די אויבן דערמאָנטע „ניט־געוואונטשטע עלעמענטן".[5]

באַלד האָט זיך אָנגעהויבן די אַרבעט אויסצוקלײַבן די ריכטיקע מענטשן פאַר בריגאַדעס און זיי אויסצובילדן פאַר זייער מערדעריישער אַרבעט. דער אָפּקלײַב איז געווען זייער אַ שטרענגער. פאַר די אָפּיצערן אין די אײַנזאַץ־גרופּעס האָט מען גענומען מענטשן, וואָס האָבן געהאַט אַ „גוטן נאָמען" ווי פאָנאַטישע נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטן. די דאָזיקע אָפּיצערן זײַנען רעקרוטירט געוואָרן פון דער סאַמע „סמעטענע" פון דער „קריפּאָ", געסטאַפּאָ, זאָנדער־דינסט און עסעס. עס האָבן זיך צווישן זיי געפונען אַ סך מענטשן מיט הויכער אַקאַדעמישער בילדונג. עס איז צווישן זיי געווען, למשל, אַ געוועזענער פּראָפעסאָר פון פּאָליטישע וויסנשאַפטן אין די אוניווערסיטעטן פון קעניגס־בערג און בערלין, עטלעכע יוריסטן, אַן אַרכיטעקט, אַ געלערנטער ספּעציא־ליסט פון געוואַנישע שפּראַכן, אַ באַרימטער אָפּערע־זינגער און אַפילו אַ געוועזענער לוטעראַנישער גלח. חוץ דעם האָט מען נאָך רעקרוטירט אַ סך הויכע באַאַמטע פון רײַכס־זיכערהייטס־אַמט, פון דער נאַציאָנאַל־סאָציאַליס־טישער פאַרטיי און העכערע אָפּיצערן פון דער ווערמאַכט און פון עסעס. אַ טייל פון די דאָזיקע פּאַרשוינען זײַנען נאָך דער מלחמה אַרעסטירט און געמשפּט געוואָרן אין די געריכטן פאַר קריגס־פאַרברעכער. בײַ דעם משפּט האָבן כמעט אַלע פון זיי ניט אַרויסגעוויזן קיין שום חרטה און האָבן דער עיקר זיך פאַרטיידיקט, אַז זיי האָבן אַלץ געטאָן מחמת ריין־פּאַטריאָטישן נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישן „אידעאַליזם" און געפאָלגט די באַפעלן, וואָס זײַנען געקומען פון אויבן. דאָס איז געווען די פירערשאַפט פון די אײַנזאַץ־גרופּעס. די געווײַנטלעכע סאָלדאַטן פון די אײַנזאַץ־גרופּעס זײַנען געווען אַן ערב־רב פון אויסגעקליבענע מענטשן פון די עסעס־דיוויזיעס, אָפט אויך פון באַגנע־

דיקטע קרימינאל־פאַרברעכער, פון דער „אַרדענונגס־פּאָליציי" אאַז"וו. צו זיי זײַנען שפּעטער נאָך צוגעקומען לאָקאַלע פאַרשטאַרקונגען, דאָס הייסט וואָ־לונטירן, וועלכע זײַנען רעקרוטירט געוואָרן צווישן דער אַרטיקער באַפעלקע־רונג אין ליטע, לאַטוויע, אוקראַינע, ווייסרוסלאַנד. זיי האָבן געבילדעט די אַזוי גערופענע „הילפס־פּאָליציי".

די אַריגינעלע קאַדרעס פון די איינזאַץ־גרופּעס האָבן זיך אָנגעהויבן צו לערנען זייער פאַרברעכערישע אַרבעט שוין אין פרילינג 1941 אין די באַראַקן פון דער פּאָליציי־שול אין דעם שטעטל פּרעטש, וואָס געפינט זיך לעבן לייפּציק אין זאַקסן און אין די דערפער אין דער זעלביקער אומגעגנט — דויבען און שמידעבערג. אויף אַזאַ אופן זײַנען אויסגעבילדעט געוואָרן פיר איינזאַץ־גרופּעס, וואָס זײַנען באַצייכנט געוואָרן מיט פיר אָנפאַנג־בוכשטאַבן פון דעם אַלף־בית: א. ב. ג. ד.* יעדע פון די איינזאַץ־גרופּעס האָט געהאַט אין דורכשניט צוויישן 600 ביז 900 מענטשן. דער גאַנצער אָקופּירטער מזרח־איראָפעאישער שטח איז איינגעטיילט געוואָרן אין פיר געביטן. יעדע איינזאַץ־גרופּע האָט באַקומען צוגעטיילט איר אייגענעם געביט. די איינזאַץ־גרופּע א האָט געדאַרפט אָפּערירן אין דעם געביט פון די באַלטישע לענדער און פון צפון־רוסלאַנד ביז לענינגראַד. די איינזאַץ־גרופּע ב האָט באַקומען דעם געביט פון ווייסרוסלאַנד מיט קלייַנע טיילן פון ליטע און מערב־רוסלאַנד. די איינזאַץ־גרופּע ג און די איינזאַץ־גרופּע ד האָבן אָפּערירט אין אוקראַינע און אין דרום־רוסלאַנד.

אין סך־הכל האָבן די איינזאַץ־גרופּעס געציילט ניט מער ווי אַן ערך 3,000 מענטשן. די נאַציס האָבן זייער גוט פאַרשטאַנען, אַז 3,000 אָפּילו גוט אויסגעלערנטע רוצחים וועלן ניט קענען ליקווידירן מיליאָנען מענטשן. די איינזאַץ־גרופּעס זײַנען דעריבער געווען בלויז אַ מין ספּעציעלער שטאַב אָדער די קאַדרעס פון ספּעציאַליסטן, וואָס האָבן אָנגעפירט מיט די מאַסן־מאָרדן. זיי זײַנען פאַרשטאַרקט געוואָרן מיט די אָרטיקע עלעמענטן, וואָס מיר האָבן פריער דערמאָנט, דער עיקר מיט ליטווישע, לעטישע, אוקראַינישע אָפּטיי־לונגען, זיי האָבן אין נויטפאַל געהאַט דאָס רעכט צו פאַרלאַנגען פאַרשטאַר־קונגען סײַ פון דער אָרדענונגס־פּאָליציי און סײַ פון מיליטער (וועלכע). אַזוי אַרום איז די פאַרניכטונגס־אַקציע ניט געווען בלויז דאָס וועלק פון די איינזאַץ־גרופּעס, נאָר אין אַ שטאַרקערער מאָס פאַלט די שולד אויך אויף אַלע אָנדערע אויבן דערמאָנטע מיטהעלפער זייערע.[6]

מיר וועלן זיך איצט געוויער פאַרנעמען מיט דער טעטיקייט פון איינ־זאַץ־גרופּע ב, וואָס האָט אָפּערירט אין ווייסרוסלאַנד.

יעדע איינזאַץ־גרופּע איז געווען צוגעטיילט צו אַ געוויסער מיליטערי־שער גרופּע. די איינזאַץ־גרופּע ב איז געווען צוגעטיילט צו דער דיטטשער צענטראַלער אַרמיי, וואָס האָט פאַרנומען ווייסרוסלאַנד און וואָס האָט געזאָלט

* A. B. C. D.

אויך פֿאַרנעמען מאָסקווע. דער קאָמענדאַנט פון דער דאָזיקער אַרמיי איז געווען דער פעלדמאַרשאַל, געזעראַל פֿאָן באָק, ווָאס איז אין דעצעמבער 1941 באַפרייט געוואָרן פון זײַן קאָמאַנדע־שטעלע. זײַנע נאָכפֿאָלגער זײַנען געווען די געזעראַלן: פעלדמאַרשאַל ווילהעלם ליסט און גינטער פֿאָן קלוגע.[7] די אויפגאַבע פון די אײַנזאַץ־גרופּעס איז געווען אָפּצוריניקן די אָקופּירטע גע־ביטן פון די „אומגעוואונטשטע עלעמענטן". דער קאָמענדאַנט פון דער אײַנ־זאַץ־גרופּע ב איז געווען אַרטור נעבע. נעבע איז געווען אַ באַקאַנטע פּערזענ־לעכקייט אין די נאַצישע קרײַזן. ער האָט געאַרבעט אין דעם נאַצישן געהיימען פֿאָליצײַ־דינסט שוין פון 1933, זינט היטלער איז געקומען צו דער מאַכט, ער האָט כּסדר אַוואַנסירט ביז ער איז געוואָרן אין סעפּטעמבער 1939 דער שעף פון דער דײַטשער קרימינאַל־פֿאָליצײַ (קריפּאָ). אויב מען האָט אַזאַ גרויסן העכט אַראָפּגענומען פון זײַן וויכטיקן אַמט אין בערלין און אים געמאַכט פֿאַר דעם קאָמענדאַנט פון דער אײַנזאַץ־גרופּע ב, באַווײַזט דאָס, אַז מען האָט די דאָזיקע גרופּע געהאַלטן פֿאַר באַזונדערס וויכטיק. מען האָט געריכטעט, אַז אָט באָלד, באָלד וועט מען דאָך אײַננעמען מאָסקווע און אָפּריי־ניקן אַזאַ שטאָט ווי מאָסקווע פון „אומגעוואונטשטע עלעמענטן" האָט מען דאָך געמוזט איבערגעבן אין געניטע הענט פון אַ גרויסן פֿאַכמאַן. אָבער אין נאָוועמבער 1941 זײַנען שוין די האָפענונגען צו פֿאַרנעמען מאָסקווע צעריינען געוואָרן, און מען האָט דעריבער נעבען צוריקגעשיקט קיין בערלין. אויף זײַן אָרט איז נאָמינירט געוואָרן דער עסעס געזעראַל עריך נאָומאַן, וועלכער האָט דעם דאָזיקן פֿאָסטן געהאַלטן ביז 1943. עס איז וויכטיק אָבער צו באַמערקן, אַז די טראַגעדיע פון די וויטעבסקער יידן איז נאָך פֿאַרגעקומען אין דער צײַט, וועז נעבע איז געווען קאָמענדאַנט פון דער אײַנזאַץ־גרופּע. בכלל איז נעבע געווען זייער אַ טונקעלע פּיגור. פון איין זײַט, איז ער געווען אַן אומבאַרחמנותדיקער נאַצי־תּליון, פון דער אַנדערער זײַט, האָט ער אָנגע־האַלטן פֿאַרבינדונגען מיט דער דײַטשער אונטערערדישער אָרגאַניזאַציע און האָט געהאַט אויך עפּעס אַ חלק אין דער קאָנספּיראַציע צו הרגענען היטלערן. נאָך דעם ניט געלונגענעם פֿאַרזוך צו הרגענען היטלערן, דעם 20־סטן יולי 1944, איז ער פֿלוצלינג פֿאַרשוואונדן און לויט ווי זײַנע פרײַנד האָבן שפּעטער איבערגעגעבן האָט אים די געסטאַפּאָ אַרעסטירט אין פעברואַר 1945 און באַלד דערנאָך האָט מען אים אויפגעהאָנגען.[8] זײַן נאָכפֿאָלגער ערך נאָומאַן איז נאָך דער מלחמה אַרעסטירט געוואָרן און פֿאַרמשפּט געוואָרן צום טויט אין נירנבערג אין אַפּריל 1948. דער פּסק־דין איז דורכגעפירט געוואָרן אין לאַנדסבערג אין יוני 1951.[9]

די אײַנזאַץ־גרופּע ב האָט סך־הכל געציילט 700 מענטשן. דאָס זײַנען געווען די אַריגינעלע דײַטשע קאַדערס פון דער אײַנזאַץ־גרופּע. באַלד נאָכן אָנקומען אין די אָקופּירטע געביטן, איז די גרופּע פֿאַרשטאַרקט געוואָרן מיט אַ באַטאַליאָן פון רוסישע וואָלונטירן, אַ גרופּע אוקראַינער וואָלונטירן און אַן

אָפּטיילונג פון עסעס. די הויפּט־קוואַרטיר פון דער אײַנזאַץ־גרופּע ב האָט זיך געפונען אין סמאָלענסק. אָבער די אײַנזאַץ־גרופּע איז חוץ דעם געווען פֿאַרטיילט אין עטלעכע אײַנזאַץ־קאָמאַנדעס, וואָס האָבן געהאַט זייערע לאָקאַלע קוואַרטירן און זייערע לאָקאַלע געביטן, וואו זיי האָבן דורכגעפירט זייער מאָרד־אַרבעט.

לויטן אָריגינעלן פּלאַן איז וויטעבסק געווען אַ געביט, וואָס איז צוגע־טיילט געוואָרן צו דער אײַנזאַץ־קאָמאַנדע 8. בראש פון דער קאָמאַנדע איז געשטאַנען אַ געוויסער בראַדפיש מיט דער הויפּט־קוואַרטיר אין מאָהילעוו. פאַקטיש אָבער זײַנען די גרענעצן צווישן דער טעטיקייט פון די איינצלנע אײַנזאַץ־קאָמאַנדעס ניט זייער שטרענג אָפּגעהיט געווען. אין דעם געביט, וואָס האָט געהערט צו דער אײַנזאַץ־קאָמאַנדע 8, האָבן, למשל, אָפּט גאַסטראָ־לירט און דורכגעפירט שחיטות צוויי אַנדערע אײַנזאַץ־קאָמאַנדעס — איינע איז געווען די אײַנזאַץ־קאָמאַנדע 7, וואָס בראש פון איר איז געשטאַנען דער פֿאָלקסוניק אויגען שטיימלע, אַ געלערנטער היסטאָריקער און פילאָלאָג. אָבער דאָס רוב „אַרבעט" אין וויטעבסקער געביט האָט דורכגעפירט די אײַנ־זאַץ־קאָמאַנדע 9. בראש פון דער דאָזיקער קאָמאַנדע איז געשטאַנען אַ געווי־סער שעפער. דאָס רוב טעטיקייטס־באַריכטן, וואָס מיר האָבן פון וויטעבסק, שטאַמען טאַקע פון דער אײַנזאַץ־קאָמאַנדע 9. כדי נאָך מער צו אילוסטרירן דעם תוהו ובוהו פון די איינצלנע מאָרד־בריגאַדעס, וואָס האָבן זיך אָפּט געקרייצט אין זייער אַרבעט, ווילן מיר ברענגען נאָך עטלעכע בײַשפילן: אין אָקטאָבער 1941 האָט דער קאָמענדאַנט פון דער אײַנזאַץ־גרופּע א, ד״ר פראַנץ שטאַלעקער, געמאָלדן אָפּיציעל אין בערלין, אַז אים איז צוגעטיילט געוואָרן אויך וויסרוסלאַנד און אַז זײַן אײַנזאַץ־גרופּע האָט שוין דורכגעפירט אַקציעס אין וויסרוסישן געביט. ער האָט אָנגעוויזן פאַר אַ בײַשפּיל די שוי־דערלעכע אַקציע אין באַריסאָוו, וואו עס איז אויף אַ באַזונדער סאַדיסטישן אופן אין משך פון 2 טעג אויסגעהרגעט געוואָרן די גאַנצע יידישע באַפעל־קערונג פון איבער 7,000 פערזאָן. חוץ דער אײַנזאַץ־גרופּע א האָט אין די וויסרוסישע געביטן אָפּערירט אויך די טרויעריק באַרימטע דירלעוואַנגער־בריגאַדע. ד״ר אָסקאַר דירלעוואַנגער איז געווען אַ באַשטראָפטער קרימינאַל־פאַרברעכער, אַן אומהיילבאַרער אַלקאָהאָליקער און אַ סעקס־מאַניאַק. דער דאָזיקער פאַרשוין איז געשטעלט געוואָרן בראש פון דער עסעס־בריגאַדע. פאַר איר האָט מען רעקרוטירט על פּי רוב באַגנעדיקטע דיטשע קרימינאַל־פאַרברעכער. די דאָזיקע בריגאַדע איז געשיקט געוואָרן צו דעם מזרח־פראָנט מיט דער ספּעציעלער אויפגאַבע צו באַקעמפן „אומגעוואונטשטע עלעמענטן" און פאַרטיזאַנער, און זי האָט דערגרייכט דעם סאַמען שוידערלעכסטן רעקאָרד פון בעסטיאַלישקייט אין איר אַרבעט — אַ רעקאָרד, וואָס האָט ניט זײַן גלײַכן אָפּילו אין דער אַכזריותדיקער נאַצי־צײַט.[10]

דאָס געביט, אין וועלכן עס האָט געאַרבעט די אײַנזאַץ־גרופּע ב, האָט

געהאַט אַ גרויסע יידישע באַפעלקערונג. לויט די דײַטשע אָפשאַצונגען, וואָס זײַנען געווען שטאַרק איבערגעטריבן, האָבן אין דעם דאָזיקן געביט ביז זייער אינוואַזיע געוואוינט אַנדערטהאַלבן מיליאָן יידן. פאַקטיש איז אָבער די צאָל געווען אַ סך קלענער. מן הסתם ניט מער ווי 850,000.[11] א טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג איז אַנטלאָפן גלײַך בײַם אָנהויב פון דער מלחמה. יונגע מענער זײַנען מאָבילייזירט געוואָרן אין דער סאָוועטישער ארמיי, אָון די יידן, וואָס זײַנען געווען באַשעפטיקט אין אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אָון אין לאַנדווירטשאַפט, האָט די סאָוועטן־מאַכט עוואַקואירט. אָבער דער רעשט יידן, וואָס איז אַנטלאָפן אויף דער אייגענער האַנט, האָט זיך אָפט ניט געקענט ווײַט דערשלאָגן צוליב מאַנגל פון טראַנספאָרטאַציע־מיטלען. אַ סך זײַנען געבליבן שטעקן אין די וועלדער אָון זומפֿן אָון פֿרובירט זיך דאָרטן באַהאַלטן. אַ טייל האָט זיך בלית ברירה אומגעקערט צוריק אין זייערע שטעט אָון שטעטלעך, וואו עס האָט זיי דערוואַרט דער אומפאַרמײַדלעכער טויט פון נאַצישע הענט.

עס איז אוממעגלעך פעסטצושטעלן, וויפיל יידן האָבן זיך געראַטעוועט אין די צענטראַלע רוסישע געביטן, וויפיל אין די וועלדער אָון וויפיל זײַנען אומגעקומען. דוד בערגעלסאָן האָט אַרויסגעזאָגט אַ מיינונג, אַז גאַנצע 80 פּראָצענט פון די ווײַסרוסישע יידן האָט זיך אײַנגעגעבן צו ראַטעוועטן קיין רוסלאַנד פון די דײַטשע הענט.[12] די אַלע אָפּטימיסטישע חשבונות זײַנען, צום באַדויערן, זייער שטאַרק איבערגעטריבן. קיין געניוע ידיעות וועגן די אומגעקומענע אָדער לעבן־געבליבענע יידן אין דער צײַט פון דער דײַטשער אָקופּאַציע האָט מען אין סאָוועט־רוסלאַנד קיינמאָל ניט פאַרעפנטלעכט.

נאָכן אָפּשליסן דעם פאַקט מיט דײַטשלאַנד אין אויגוסט 1939 האָט מען בכלל ניט געטאָרט זאָגן קיין שלעכט וואָרט אויף די נאַצים. במילא האָט מען ניט געטאָרט דערציילן דעם אמת וועגן די רדיפות אויף יידן, אָבער אַפילו שפּעטער, אין דער מלחמה־צײַט, וען היטלערס אַרמייען האָבן שוין געהאַט פאַרנומען אוקראַינע און ווײַסרוסלאַנד, וואו עס האָט געלעבט די גרעסטע מערהייט פון דער יידישער באַפעלקערונג, האָט מען נאָך אין משך פון העכער אַ יאָר צײַט וויניק וואָס דערציילט אין דער סאָוועטישער פּרעסע — ניט אין דער יידישער און ניט אין דער אַלגעמיינער — דעם גאַנצן אמת פון דער אויסראָטונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין די פאַרנומענע געביטן.

אָנגעהויבן צו שרײַבן וועגן די יידן האָט מען אין דער סאָוועטישער פּרעסע דווקא מיט פּריילעכע דערקלערונגען, אַז די סאָוועטישע מאַכט האָט עוואַקואירט „די איבערוועגנדיקע מערהייט" יידן פון די פאַרנומענע שטעט. דוד בערגעלסאָן האָט אַפילו געשריבן („אייניקייט", פון 5־טן דעצעמבער 1942), אַז „ווי אַ געטרײַע צערטלעכע מוטער אין דער צײַט פון אַ שריפה טראָגט איר זויגדיק קינד אין די אויפגעהויבענע הענט העכער דעם רויכערנדיק פּײַער, אַזוי געטרײַ און צערטלעך זײַנען מיליאָנען שטראָמענדיקע מענטשן

געטראָגן געוואָרן אין סאָמע ברען פונם פאַשיסטישן אָנפאַל און מיט גרויסער זאָרג איבערגעשיקט געוואָרן אַלץ טיפער און טיפער אין לאַנד. פון פולקומען אונטערגאַנג האָט די עוואַקואַציע גערעטעוועט די איבערוועגנדיקע מערהייט פון אוקראַיניש, ווייסרוסישע, ליטווישע און לעטישע יידן. לויט די ידיעות פון פאַרשיידענע גרעסערע צענטערס, וואָס די פאַשיסטן האָבן פאַרכאַפט — צווישן זיי אַוויגע צענטערס, ווי וויטעבסק, ריגע און אַנדערע — ווייסן מיר, אַז אין אָט די שטעט איז צום אָנקומען פון די פאַשיסטישע רויבער, ווי זיי אַליין גיבן צו, פאַרבליבן אַ קליינע צאָל יידן. דאָס הייסט, אַז די איבערוועגנדיקע מערהייט יידן האָט די סאָוועט־מאַכט פון אַוויגע שטעט, ווי וויטעבסק און ריגע, באַצייטנס עוואַקואירט".

פריער אָבער מיט עטלעכע וואָכן האָט אין דער זעלבער מאָסקווער „אייניקייט" (פון 25־סטן אָקטאָבער 1942) דערציילט קוזמאַ טשאָרני גאָר אַן אַנדער געשיכטע, אַז „צו דער דאָזיקער צייט האָט מען אין מינסק שוין געציילט 60 טויזנט געהרגעטע יידן. די געטאָ איז געבליבן פוסט... אין דעם מענטשלעכן לעבן האָט יעדע דערשיינונג איר נאָמען, נאָר ניטאָ אין דער מענטשלעכער שפּראַך קיין וואָרט אויף אָנצורופן כאָטש ווי ניט איז בײַם נאָמען דאָס, וואָס די דײַטשישע באַנדעס האָבן אָפּגעטאָן אין ווייסרוסלאַנד מיט דער יידישער באַפעלקערונג. דאָס, וואָס אין מינסק איז פאָרגעקומען, האָט זיך איבערגעחזרט אין אַלע ווייסרוסישע שטעט. די דײַטשן האָבן כּמעט בײז אייגעם אויסגעראָטן אַלע יידן אין ווייסרוסלאַנד".

פון דער דאָזיקער געבראָכטער ציטאָטע איז קלאָר, אַז בערגעלסאָנס 80 פּראָצענט געראָטעוועטע יידן זײַנען זייער שטאַרק איבערגעריבן.

מיר האָבן איצט די דײַטשע טעטיקייטס־באַריכטן, וואָס גיבן איבער מיט כאַראַקטעריסטישער דײַטשער גענויאיקייט די צאָל פון די אומגעבראַכטע יידן. און אָט זײַנען די ציפערן: במשך פון די ערשטע 5 חדשים האָט די אינזאַץ־גרופּע ב אומגעבראַכט 45,476 יידן. עס פעלן אונז די וויטערדיקע ציפערן פון די קרבנות, וואָס זײַנען אומגעבראַכט געוואָרן אונטער דער קאָמאַנדע פון נעבעס נאָכפאָלגער ערך נאָומאָן, אָבער מיר האָבן אַ באַריכט פון דירלעוואַנגער, וואָס האָט זיך באַרימט, אַז ער האָט אין די 4 חדשים פון אויגוסט ביז נאָוועמבער 1942 ליקווידירט 363,211 יידן.

אין 1942 איז קיין ווייסרוסלאַנד אַריבערגעשיקט געוואָרן פון לעטלאַנד דער אומבּרחמנותדיקער רוצח, דער עסעס פאָלקאָוויניק ד"ר עדוואַרד שטרויך פון דער אינזאַץ־גרופּע א. במשך פון 6 חדשים האָט ער אויסגעהרגעט, לויט זײַן אייגענעם באַריכט, 33,970 „יידן און קאָמוניסטן".[13]

ווי מיר זעען, איז דער סך־הכל פון דער דאָזיקער ניט פולקאָמער סטאַטיסטיק שוין גרעסער פון 440 טויזנט יידישע קרבנות. מן הסתּם איז די אמתע צאָל געווען נאָך גרעסער. ס׳איז באַקאַנט, אַז ניט אַלע באַריכטן האָט מען געפונען, אייניקע פעלן נאָך. אַ סך יידן זײַנען מאַסנווײז געשטאָרבן אין די

געטאָס מחמת רדיפות און פאַרשיידענע אַנדערע סיבות. דערצו נאָך איז אַ געוויסע צאָל פאַרשלעפּט געוואָרן אין דייטשע אַרבעטס- און קאָנצענטראַציע-לאַגערן, וואו זיי זיינען שפּעטער אומגעקומען.

3. דער אומקום פון די וויטעבסקער יידן אין 1941

וויטעבסק איז געווען אַ מיטל-גרויסע שטאָט אין סאָוועטישן ווייס-רוסלאַנד און האָט געציילט אַן ערך פון 170 ביז 200 טויזנט אינוואוינער ערב דער דייטשער אינוואַזיע.[14] די שטאָט האָט געהאַט אַ סך פאַבריקן און קלענערע זאַוואָדן, עטלעכע שפּיטאָלן און קליניקס. די צאָל יידן אין וויטעבסק האָט לויט דעם צענזוס פון 1926 באַטראָפן 43,180. במשך פון די וויטערדיקע 15 יאָר האָט זיך די צאָל באַדייטיק פאַרגרעסערט, אָבער מיר האָבן ניט וועגן דעם קיין געוויסערע סטאַטיסטישע ידיעות, ס'זיינען דאָ בלויז אָפּשאַצונגען.

לויט דער אָפּשאַצונג פון ד"ר ש. שוואַרץ, דעם פאַרשער פון סאָוועט-רוסישן יידנטום, האָט וויטעבסק געציילט אַן ערך 45 ביז 52 טויזנט יידישע אינוואוינער אין 1939.[15] לויט דער אָפּשאַצונג פון די אינזאַץ-גרופּעס האָט וויטעבסק געדאַרפט האָבן ערב דער דייטשער אינוואַזיע אַן ערך 50 ביז 60 טויזנט יידן. עס איז מעגלעך, אַז די דייטשע שאַצונג איז מער קרוב לאמת, ווייל די צאָל יידן אין וויטעבסק איז אין די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה מיט דייטשלאַנד, באַזונדערס זינט 1939, פאַרגרעסערט געוואָרן מיט אַ סך פּליטים, וואָס זיינען אַנטלאָפן פון פוילן. די פּליטים זיינען ניט אינטערנירט געוואָרן, נאָר זיי האָבן געלעבט אין פריוואָטע וואוינונגען און האָבן געהאַט דאָס רעכט זיך פרייַ צו באַוועגן און צו אַרבעטן. פאַרשטייט זיך, אַז חוץ יידן זיינען אויך געווען ניט-יידישע פּליטים.

דאָ אין וויטעבסק אָבער, וואו די פּליטים האָבן געהאָפט זיך צו ראַטע-ווען פון נאַצישער אכזריות, זיינען זיי אַרײַנגעפאַלן אין אַ סאָוועטישער נעץ. מיט אַ פאָר וואָכן פריער אייַדער די דייטשן האָבן פאַרנומען די שטאָט, האָט מען אַ טייל פון זיי אַרעסטירט און ערגעץ-וואו אַוועקגעפירט. וואוהין מען האָט זיי אַוועקגעפירט — דאָס האָט קיינער ניט געוואוסט. בײַ דער באַלשע-ווייסטישער מאַכט איז בכלל געווען אַ סיסטעם ניט אויסצוזאָגן, וואו מען פירט אַוועק די פּליטים.

גלײַך נאָך דעם אָנהויב פון דער סאָוועטיש-דייטשער מלחמה האָבן דייטשע אַראָפּפלאַנען אָנגעהויבן אַראָפּצוואוואַרפן פלוג-בלעטלעך אויף רוסיש. אין די בלעטלעך האָבן זיי, פאַרשטייט זיך, פאַרשפּרייט אַנטיסעמיטישע פּראָ-פּאַגאַנדע. די דייטשע פלוג-בלעטלעך האָבן געהייסן אַלעמען בלײַבן אויפן אָרט, ניט מורא האָבן פאַר די „קולטורעלע דייטשן", צוגעזאָגט אַלעמען פרײַ-הייט און אַ „נײַע אָרדענונג" — פאַר אַלעמען, חויץ יידן און קאָמוניסטן.

דייטשע אַראָפּפלאַנען האָבן אָבער ניט בלויז פאַרשפּרייט פּראָפּאַגאַנדע. זיי האָבן אויך אַראָפּגעוואַרפן באָמבעס. יעדן טאָג זיינען באָמבעס געפאַלן אויף

דעם וויטעבסקער אַראָדראָם. דאָס האָט אָבער ניט פאַרשפּרייט קיין פאַניק צווישן דער באַפעלקערונג, וואָס האָט זיך פאַרהאַלטן לפּי ערך רואיק. מען האָט זיך געטרייסט, אַז דער פראָנט איז נאָך ווייט — 70 קילאָמעטער פון וויטעבסק. פלוצים איז אָבער געוואָרן אַ בהלה. דעם 9־טן יולי 1941 האָבן זיך באַוויזן אין שטאָט קאָמסאָמאָלצעס אויף מאָטאָציקלעטן און אַן שום וואָרנונג האָבן זיי אַרײַנגעוואָרפן אין הײַזער, אין די געבײַדעס פון פאַבריקן און קלייטן פלעשלעך מיט בענזין. אומעטום האָט מען געהערט אויפרײַסן. אין דער זעלבער צײַט האָבן די סאָוועט־אַמטן עוואַקואירט אַלע פאַבריקן און זאַוואָדן צוזאַמען מיטן פערסאָנאַל. עס זײַנען אויך עוואַקואירט געוואָרן אַלע אַנדערע ספּעציאַליסטן און עקספּערטן, אָנגעשטעלטע פון פאַרשיידענע סאָוועטישע אונטערנעמונגען, אינדוסטריעלע, אַגריקולטורעלע, סאַניטאַרע און אַנדערע. לויט ווי סאָוועטישע מקורים האָבן איבערגעגעבן, האָבן זיך צווישן די עוואַקואירטע געפונען ניט ווייניקער ווי 76 טויזנט יידן פון וויטעבסק און פון וויטעבסקער געגנט. עס ווערט ניט געניט דעפינירט, וואָס עס מיינט וויטעבסקער געגנט — צי מיינט דאָס דעם וויטעבסקער קרייז אָדער אַ גרעסערע אומבאַשטימטע געגנט. ווי מיר האָבן שוין פריער באַמערקט, ווײַזט אויס, אַז די צאָל איז שטאַרק איבערגעטריבן.

די עוואַקואַציע און די גלײַכצײַטיקע צעשטערונג פון פאַרשיידענע אינסטיטוציעס און פאַבריקן האָט אַרויסגערופן אַ פּאַניק צווישן דער וויטעבסקער באַפעלקערונג, וואָס האָט אָנגעהויבן צו אַנטלויפן. די סאָוועטישע רעגירונגס־שטעלעס האָבן אָנגעזאָגט, אַז מען טאָר ניט אַנטלויפן אויף אייגענער האַנט, בלויז אין אָרגאַניזירטע גרופּעס און אויף אַן אויסדריקלעכן באַפעל פון דער רעגירונג. די, וואָס וועלן אַוועק פון דער אַרבעט אָן אַן עוואַקואַציע־באַפעל, וועלן באַשטראָפט ווערן ווי דעזערטירן. פונדעסטוועגן האָבן די אַלע באַפעלן ניט געקענט באַהערשן די פּאַניק. מענטשן האָבן געזוכט פאַרשיידענע וועגן ווי אַזוי צו אַנטלויפן. מען איז געלאָפן, וואו עס האָט זיך נאָר גלאָט. אַנטלויפן אָבער מיט דעם גלײַכן, קירצערן וועג האָט מען זיי ניט געלאָזט, ווײַל מיטן זעלבן סמאָלענסקער וועג איז אָפּגעטראָטן די סאָוועטישע אַרמיי פון וויטעבסק. האָט מען געמוזט שוין אַנטלויפן מיט אַ לענגערן און שווערערן וועג דורך סוראָזש־וועליזש. אויפן דריטן טאָג האָט די גרויסע אַנטלאָפענע מענטשן־מאַסע זיך פלוצים אָנגעשטויסן אויף דײַטשע טאַנקען, וואָס האָבן זיך געיאָגט קיין וויטעבסק נאָר פון סמאָלענסק, וואָס ליגט אין מזרח־זײַט און איז אַ סך ווײַטער פון וויטעבסק, און אין סמאָלענסק האָבן זיך דאָך געוואָלט ראַטעווען פון די דײַטשן די פּליטים. אין דעם איז באַשטאַנען די דײַטשע מילי־טעריש טאַקטיק — אַרײַנצופאַקן די פיינדלעכע אַרמיי אין אַן אָפּגעשלאָסענעם דרײַעק (אַ „קעסל"). אינאיינעם מיט דער סאָוועטישער אַרמיי איז אין אַזאַ דײַטשן אײַזערנעם דרײַעק — וויטעבסק, וועליזש, סמאָלענסק — אויך אײַנגעשלאָסן געוואָרן די גרויסע מאַסע פּליטים.

ס׳איז קיין אַנדער ברירה ניט געבליבן, ווי זיך אומצוקערן צוריק אין שטאָט אַרײַן, און דאָ האָבן די פּליטים געטראָפן בלויז אָפּגעברענטע מויערן און חורבות. די שטאָט איז געפאַלן דעם 11־טן יולי 1941. וואו ניט וואו האָט מען נאָך געזען גאָנץ געבליבענע הײַזער. אינטערעסאַנט איז, אַז אַלע מילי־טעריש קאָזאַרמעס, די געבײַדעס פון וויטעבסקער סאָוועט און פון דעם שטאָטישן קאָמוניסטישן זײַנען געבליבן גאַנץ. און די דײַטשע מאַכט האָט זיך פאַרשפּאָרט צו זאָרגן צו בויען נײַע קאַזאַרמעס פאַר איר מיליטער, ווי אויך צו בויען געבײַדעס פאַר אירע אַגענטורן. אין דעם קעלער פון נ.ק.וו.ד., וואָס איר געבײַדע איז אַביסל שפּעטער אויך אָפּגעברענט גע־ווארן, האָבן זיך אין דער צײַט פון די שריפות און באָמבאַרדירונג געפונען ביז 200 אַרעסטירטע. זיי אַלע זײַנען דערשטיקט געוואָרן פון דעם רויך, וואָס האָט זיך געטראָגן פון די אַרומיקע ברענענדיקע הײַזער. אויך אין די קעלערס פון די אָפּגעברענטע אָדער באָמבאַרדירטע הײַזער האָט מען געפונען אַ סך טויטע מענטשן, וואָס זײַנען אומגעקומען דאָרט אָדער פונם שטיקנדיקן רויך אָדער פון די אײַנגעפאַלענע הײַזער. די לעבן־געבליבענע האָבן זיך ניט געהאָט וואו אַהינצוטון. די שטאָט נאָך די שריפות און באָמבאַרדירונגען איז געווען חרוב, בפֿרט ברירה האָבן זיי זיך אַרײַנגעקליבן אין די קעלערס פון די אָפּגע־ברענטע הײַזער אָדער זיי האָבן אויפגעשטעלט הילצערנע בײַדלעך. שוין נאָך דעם ווי די דײַטשן האָבן פאַרנומען וויטעבסק, האָבן די שריפות אין שטאָט נאָך געדויערט אַן ערך 2 וואָכן. עס זײַנען נאָך אונטערגעווארפן געוואָרן בענזין־פלעשער פון רוסישע פאַרטיזאַנער, וואָס זײַנען צוליב דעם צווועק ספּעציעל געבליבן אין שטאָט. דער באַריכט פון די דײַטשע אײַנזאַץ־גרופּעס פון 23־סטן יולי האָט פעסטגעשטעלט, אַז „וויטעבסק איז נאָך מער צעשטערט ווי מינסק און אין דעם זײַנען שולדיק אויסשליסלעך די שריפות, וואָס דאָס איז די אַרבעט פון די רוסן". ניט געקוקט אויף דעם, וואָס די דײַטשן אַליין האָבן מודה געווען, אַז די שריפות שטאַמען פון די רוסן, האָבן זיי שפּעטער בײַ יעדער געלעגנהייט באַשולדיקט די יידן אין די שריפות, ווי בכלל אין צעשטערן די שטאָט. די דײַטשן האָבן תיכף ומיד אָנגעהויבן מיט אַ שטאַרקער אַנטי־יידישער העצע. זיי האָבן כסדר איבערגעחזרט, אַז יידן זײַנען אַ שעדלעכער עלעמענט, זײַנען חוצפּהדיק און האָבן פאַרדינט אויסגעראָטן צו ווערן.

דער פּיזישער טעראָר קעגן די יידן האָט זיך אָנגעהויבן, ניט געראַטנט די קלייניע פּאָגראָמען, רויבעריַען און איינצלנע אַנטי־יידישע אַרויסטרעטונ־גען, מיט דער ערשטער גרעסערער אַקציע קעגן די פּליטים, וואָס איז פאָר־געקומען אין דער נאָכט פון 24־סטן יולי 1941. אין יענער נאָכט זײַנען אַ סך פּליטים, דאָס רוב צווישן זיי יידן, אַרעסטירט און דעפּאָרטירט געוואָרן אין אַן אומבאַוואוסטער ריכטונג. זיי זײַנען שוין קיינמאָל ניט צוריקגעקומען. גלײַכצײַטיק האָט זיך אָנגעהויבן אַ סיסטעמאַטישער טעראָר קעגן דער יידי־

שער באַפעלקערונג. איינע פון די ערגסטע מיטלען פון טעראָר איז געווען אין דער ערשטער צייט דאָס כאַפן יידן צו צוואַנגס־אַרבעט.

פון די פאַראַלטענע יידן האָט מען אויסגעקליבן 300 די סאַמע יינגערע און געזונטערע, מען האָט זיי געגעבן אַרבעטס־מכשירים און זיי אַוועקגעשיקט פלומרשט אויף אַרבעט. פאַרנאַכט זײַנען זיי ניט געקומען צוריק אַהיים. קיין שלעכטס האָט אַבער קיינער דערבײַ ניט חושד געווען. מ׳האָט געמיינט, אַז זיי זײַנען געבליבן נעכטיקן אויפן זעלביקן אָרט, וואו זיי האָבן גערַבעט. גיין איז געווען וויַיט, מיד פון שווערער אַרבעט איז מען אויך געווען, זײַנען זיי מן הסתם דאָרט געבליבן נעכטיקן, אַזוי האָט מען זיך געטרייסט. דעם ביטערן אמת האָט מען זיך ערשט דערוואוסט אויפן צווייטן טאָג, וען די דײַטשע קאָמענדאַנטור האָט געמאָלדן, אַז די 300 יידן זײַנען פאַר אונטערצינדן און חרוב מאַכן „די בליענדיקע שטאָט" דערשאָסן געוואָרן...

דאָס כאַפן אויף די גאַסן איז ניט אָרגאַניזירט געווען. געכאַפט האָט יעדער דײַטש, וועמען עס האָט זיך נאָר פאַרגלוסט. אַפילו ציווילע דײַטשן האָבן געקענט אָפשטעלן אַ יידן אויף דער גאַס און אים פאַראַלטן. די פאַראַלטענע יידן האָט מען געשיקט אויף פאַרשיידענע מיליטערישע אַרבעטן, צו לעשן די שריפות, אָפצורייניקן די גאַסן פון די בערג שטיינער, ציגל און אײַזן, וואָס זײַנען געבליבן ליגן נאָך די באָמבאַרדירונגען און שריפות.

אינגיכן האָבן די דײַטשן באַפוילן, אַז אַלע יידן אין עלטער פון 15 ביז 55 יאָר מוזן זיך שטעלן צו דער אַרבעט אין די פאַבריקן און וואַרשטאַטן, וואָס האָבן פאַר זיי געאַרבעט. כדי אַרויפצואָרפן אַ מורא אויף די יידן, האָבן די דײַטשן דעם 26־סטן יולי 1941 אַרויסגעשלעפט פון זייערע היימען 27 יידן און זיי דערשאָסן אין מיטן שטאָט.

נאָך די ערשטע טעג פון כאַאָטישן טעראָר, רויבערײַען און פאַגראָמען האָבן די דײַטשן אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן אין וויטעבסק אַ מין דײַטשע ציווילע אַדמיניסטראַציע און אין דער זעלבער צייט האָבן זיי אײַנגעשטעלט אַ ווײַסרוסישע שטאָטישע זעלבסטפאַרוואַלטונג, ווי אויך אַ זעלבסטפאַרוואַל־טונג פאַר דעם יידישן ישוב. ביידע זעלבסטפאַרוואַלטונגען זײַנען אונטערגע־וואָרפן געוואָרן דעם קאָמאַנדאַנט פון דעם דײַטשן שטאָט־קאָמענדאַנט.

ניט געקוקט דערויף, וואָס אַ טייל פון דער אַנטלויפנדיקער מאַסע האָט זיך געמוזט אומקערן צוריק קיין וויטעבסק, ווײַל דאָס דײַטשע מיליטער האָט אַרײַנגעפאַקט אין דעם באַרימטן דרײַעק דאָס סאָוועטישע מיליטער מיט אַלע פּליטים, איז פונדעסטוועגן די צאָל אײַנוואוינער פון וויטעבסק שטאַרק געפאַלן. אין יולי 1941 זײַנען אין וויטעבסק געווען ניט מער ווי 70 טויזנט אײַנוואוינער, אָבער אין סעפּטעמבער חודש פון זעלבן יאָר זײַנען שוין געַ־בליבן בלויז 50 טויזנט, דאָס הייסט פאַר צוויי חדשים צייט האָט זיך די באַפעלקערונג פאַרקלענערט אויף גאַנצע 20 טויזנט. ביז צום סוף פון דער דײַטשער אָקופּאַציע האָט זיך די באַפעלקערונג פאַרקלענערט נאָך אויף אַ

העלפט. צו דער צייט זינען אין שטאָט געבליבן נאָר 25 טויזנט אינוואוי־נער.

פון דעם קען מען זען, אַז ניט בלויז יידן זינען אַנטלאָפן אין אַ גרויי־סער צאָל פון דער שטאָט. אויף דער סטאַטיסטיק פון דער יידישער באַפעל־קערונג וועט אונז נאָך אויסקומען זיך אָפצושטעלן באַזונדער, ווייל די דיי־טשע אויסראָטונגס־אַקציעס האָבן געשפילט ניט קיין קלענערע ראָלע ווי דאָס אַנטלויפן פון דער שטאָט.

די דייטשן האָבן זיך זייער שטאַרק באַמיט צו געווינען די סימפאַטיעס פון דער ווייסרוסישער באַפעלקערונג. זיי האָבן געוואָלט אַרייַנציען די ווייס־רוסן אין די אויסראָטונגס־אַקציעס און שאָפן בייַ זיי אַן אַנטי־יידישע שטי־מונג, ווי זיי האָבן דאָס געטאָן אין אוקראַינע, ליטע, לאַטוויע און אַנדערע לענדער. אָבער דאָ אין ווייסרוסלאַנד האָט זיך דאָס זיי אין דער ערשטער צייט ניט אײַנגעגעבן. דער באַריכט פון די אײַנזאַץ־גרופּעס פון 23־סטן יולי 1941 זאָגט בפירוש, אַז „די שארפע דייטשע מיטלען קעגן די יידן און ספּע־ציעל די עקזעקוציעס האָבן גאָר אַ סך געשטאַרקט די אַנטי־דייטשע שטי־מונגען פון דער באַפעלקערונג". זיי האָבן זיך געקלאָגט דערויף, וואָס די ווייסרוסן זינען „פּחדנים" און לאָזן זיך בשום אופן ניט באַווירקן צו מאַכן פּאָגראָמען אויף יידן. עס איז אינטערעסאַנט בייַ דער געלעגנהייט צו באַ־מערקן, אַז אויך אין אַנדערע שטעט האָבן זיך די דייטשן באַקלאָגט, אַז די ווייסרוסן ווילן ניט קאָאָפּערירן מיט זיי בייַם מאַכן פּאָגראָמען און שחיטות אויף יידן.

אין איין באַריכט פון ווייסרוסלאַנד ווערט, למשל, געזאָגט אַזוי: „הינט ווי אַלע מאָל האָבן מיר געקענט באַמערקן, אַז די באַפעלקערונג האַלט זיך אָפּ פון יעדער אַקציע קעגן יידן. עס איז אמת, אַז געוויסע טיילן פון דער באַפעלקערונג באַקלאָגן זיך אויף דעם יידישן טעראָר אין דער צייט פון די סאָוועטן, אָבער פונדעסטוועגן זינען זיי ניט גרייט זיך צו באַטייליקן אין וואָסערע ס'ניט איז אַנטי־יידישע פּאָגראָמען". אַ שפּעטערדיקער באַ־ריכט פון 1942 באַשרייבט אַזוי די סיטואַציע: „פּאַר די ווייסרוסן עקסיס־טירט ניט קיין יידישע פּראָבלעם, זיי באַטראַכטן דאָס ווי אַ ריין דייטשע אָנגעלעגנהייט, וואָס האָט גאָר קיין שייכות ניט צו די ווייסרוסן. די סאָוע־טישע דערציאונג האָט אין זיי אײַנגעפלאַנצט דעם שטאַנדפונקט, אַז עס זי־נען ניטאָ קיין ראַסישע אונטערשיידן. אומעטום באַטראַכטן זיי די יידן מיט מיטגעפיל און רחמנות און די דייטשן ווערן באַטראַכט ווי באַרבאַרן און תּלינים. בכלל האַלטן זיי, אַז יידן זינען פונקט אַזעלכע מענטשלעכע באַ־שעפענישן ווי די ווייסרוסן".

אַ דייטשער באַריכט פון באַריסאָוו, וואו עס איז פאָרגעקומען די גרויי־זאַמע יידן־שחיטה דעם 20־21 אָקטאָבער 1941, דערציילט, אַז די דייטשע אַכזריותן האָבן אויף אַן אויסערדנטלעכן אופן שאָקירט די לאָקאַלע

ווײַסרוסישע באַפעלקערונג. „די אויגן פון די ניט־יידן — ווערט געזאָגט אין באַריכט — האָבן אויסגעדריקט אָדער פולשטענדיקע אַפאַטיע אָדער שרעק, ווייל די סצענעס, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין די גאַסן, זײַנען געווען פֿשוט מוראדיק. די ניט־יידן האָבן אפשר ערב דער עקזעקוציע גע־טראַכט, אַז יידן האָבן פאַרדינט זייער גורל, אָבער אויפן צווייטן טאָג נאָך דער עקזעקוציע זײַנען זייערע געפילן געווען גאָר אַנדערע: ווער האָט באַ־פוילן אַזאַ שרעקלעכע זאַך? ווי איז דאָס מעגלעך אויסצוהרגענען על רגל אחת 6,500 יידן? הײַנט האָט דאָס געטראָפן די יידן, ווען ווער עס אונז טרעפֿן? וואָס האָבן דען געטאָן די דאָזיקע אַרעמע יידן? אַלץ, וואָס זיי האָבן געטאָן איז, וואָס זיי האָבן שוואַר געאַרבעט".[16] פון דעם דאָזיקן באַריכט קען מען זען, אַז די ווײַסרוסישע באַפעלקערונג איז געווען וויניקער פֿײַנד־לעך געשטימט קעגן יידן, ווי למשל, די אוקראַיִנער אָדער די ליטווינער. די ווײַסרוסן זײַנען אויך ניט געווען צוגעגרייט צו דעם אַכזריותדיקן כאַראַקטער פון די דײַטשע שחיטות.

אָבער מיט דער צײַט איז, ווי ס'ווײַזט אויס, אויך די ווײַסרוסישע רע־אַקציע קעגן אַנטי־יידישע אַכזריותן אָפּגעטעמפּט געוואָרן. אַ באַריכט פון די אײַנזאַץ־גרופּעס פון 14־טן נאָוועמבער 1941 דערציילט, ווי אַזוי די ווײַס־רוסישע באַפעלקערונג אין וויטעבסק האָט אויפגענומען די „פולשטענדיקע ליקווידאַציע פון אַלע יידן אין וויטעבסקער געטאָ". דער באַריכט זאָגט, אַז די ווײַסרוסן האָבן ניט אַרויסגעוויזן קיין שום מיטגעפיל און זײַנען בכלל געווען גלײַכגילטיק. זיי האָבן זייער שנעל זיך צוגעוואוינט צו דעם פאַקט, וואָס די יידן פאַרשווינדן און האָבן ניט אַרויסגעוויזן קיין שום באַזונדערע רעאַקציע ניט אין פאַזיטיוון און ניט אין נעגאַטיוון זינען. פון דעם דאָזיקן דײַטשן באַריכט קען מען פאַרשטיין, אַז די ווײַסרוסן האָבן לכל הפּחות ניט אַרויסגעוויזן קיין שמחה צוליב דער אויסראָטונג פון די יידן און מען באַ־קומט דעם אײַנדרוק, אַז זיי האָבן זיך פֿשוט געהאַלטן זייער רעזערווירט, ניט אַרויסווײַזנדיק לגבי די דײַטשן בכלל זייער אינעווייניקסטע רעאַקציע און זייערע געפילן לגבי דעם שוידערלעכן פאַרברעכן.

גלײַכצײַטיק מיט דער אָרגאַניזירונג פון דער ווײַסרוסישער שטאָט־פאַרוואַלטונג האָבן די דײַטשן אויך אָרגאַניזירט דעם יודנראַט. די יודנראַטן אין ווײַסרוסלאַנד זײַנען אָרגאַניזירט געוואָרן אויף אַזאַ אופן, אַז אין יעדער שטאָט האָבן די דײַטשן נאָמינירט אַ קאָמיסאַרישן פאָרזיצער פון דעם יודן־ראַט און אים געהייסן קאָאָפּטירן צו זיך אַן ערך פון 3 ביז 10 מיטגלידער. די זעלבע פּראָצעדור איז אויך פאָרגעקומען אין וויטעבסק. עס זײַנען אונז אָבער ניט באַקאַנט ניט דער נאָמען פון דעם פאָרזיצער און ניט די צאָל און די נעמען פון די מיטגלידער פון יודנראַט. מיר ווייסן בלויז, אַז די דײַטשן האָבן פאַרלאַנגט דער יודנראַט זאָל געבילדעט ווערן פון שטענדיקע וויטעבסקער תושבים, דאָס הייסט עס זאָלן ניט איינגעשלאָסן ווערן קיין

פּליטים אָדער נײַ־אָנגעקומענע. פון סאָמע אָנהויב אָן איז דער יודנראַט געווען פּולשטענדיק אָפּהענגיק פון די דײַטשן. דער כאַראַקטער פון דער נאָמינאַציע פון יודנראַט האָט לכתחילה אויסגעשלאָסן די מעגלעכקייט, אַז דער יודנראַט זאָל זײַן אַ פאַרטרעטונג פון דער יידישער באַפעלקערונג. דער דײַטשער דרוק אויף דעם יודנראַט ווערט צום בּולטסטן אין דער דײַטשער פאַראָרדענונג, אַז דער יודנראַט טראָגט אַ קאָלעקטיווע אחריות פאַר דער אויפּפירונג פון דער יידישער באַפעלקערונג. די ערשטע פאָדערונג איז געווען, אַז דער יודנראַט זאָל צושטעלן צו דער אַרבעט די מענער צווישן 15 און 55 יאָר אַלט, ווי ס'איז שוין פריער דערמאָנט געוואָרן. דער יודנראַט האָט געדאַרפט אָרגאַניזירן די אַרבעטס־בריגאַדעס, זיי באַזאָרגן מיט אַלע נויטיקע מכשירים און מיט עסן און זיי צושטעלן צו דער דײַטשער אַרבעטס־שטעלע. מיר ווייסן, אַז אַזוי איז דער ענין רעגולירט געוואָרן אויך אין אַנדערע שטעט. אָבער מיר ווייסן אויך, אַז ניט געקוקט אויף דער דאָזיקער רעגולירונג, זײַנען אומעטום ווײַטער פאָרגעקומען די ווייסטע און ווילדע כאַפּערײַען אין די גאַסן. די צווייטע פאָדערונג, וואָס איז געשטעלט געוואָרן דעם יודנראַט, איז געווען דורכצופירן די פולע רעגיסטראַציע פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג. מען האָט געהייסן רעגיסטרירן אַלע „ראַסישע" יידן, בתוכם אויך משומדים, מענטשן, וואָס האָבן געלעבט אין געמישטע חתונות, און אויך אַזעלכע, וואָס זײַנען געווען לויט די דײַטשע ראַסיסטישע געזעצן „האַלב־יידן" און „פערטל־יידן".

די רעגיסטראַציע האָט אָנגעווויזן אַ צאָל פון 16,000 יידן אין ווּיטעבסק. אַזוי ווי די צאָל קרבנות, וואָס זײַנען געפאַלן פון די דײַטשע הענט אין דער צײַט בײַ צו דער רעגיסטראַציע, האָט ניט געקענט זײַן העכער ווי אַן ערך טויזנט בײַ צוויי טויזנט יידן (דעפּאָרטירטע, פאַרשיידענע קליינע פּאָגראָמען, עקזעקוציעס און אַנדערע), דאַרף מען אָננעמען, אַז אַ טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט באַווייזן צו אַנטלויפן פון ווּיטעבסק קיין רוסלאַנד און אין די אַרומיקע וועלדער. עס קען אויך געמאָלט זײַן, אַז אַ געוויסע צאָל יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין ווּיטעבסק, האָבן זיך ניט געוואָלט בכלל רעגיסטרירן, ווײַל זיי האָבן פאַרשטאַנען דעם דײַטשס בייזע כוונות.

די גאַנצע צײַט זײַנען פאַראַלעל מיט דער דאָזיקער כלומרשטער פּרידלעכער ציווילער אַנטוויקלונג פאָרגעקומען כסדר עקזעקוציעס און טעראָראַקטן לגבי דער יידישער באַפעלקערונג. צוערשט האָבן זיך די דײַטשן אַליין ניט פאָרגעשטעלט, אַז זיי וועלן אימשטאַנד זײַן דורכצופירן די פולשטענדיקע ליקווידאַציע פון דער יידישער באַפעלקערונג. אַ באַריכט פון דער אײַנזאַץ־גרופּע ב פון 23־סטן יולי 1941 זאָגט בפּירוש: „עס ווײַזט אויס, אַז די פאָרנטפערונג פון דער יידן־פּראָגע אין דער צײַט פון מלחמה אין דעם דאָזיקן שטח [ווייסרוסלאַנד] איז אוממעגלעך, ווײַל זיי זײַנען דאָ אין זייער

אַ גרויסער צאָל, און דעריבער וואָלט די פולשטענדיקע פאַרענטפערונג גע־ווען מעגלעך בלויז דורך דעפאָרטאַציע". ווי מיר ווייסן אָבער האָט די צענטראַלע דייטשע רעגירונג אין בערלין און בפרט די אָנפירונג פון עסעס געהאָט שוין דעמאָלט דעם פּלאַן פון דער פולשטענדיקער ליקווידאַציע פון דער יידישער באָפעלקערונג. די חדשים אויגוסט און סעפּטעמבער 1941 זײַנען אויסגעפילט דורך כסדרדיקע בלוטיקע עקזעקוציעס. אין אָנהויב אוי־גוסט מעלדעט די אײַנזאַץ־גרופּע, אַז מען האָט אומעטום געמאַכט אומשעד־לעך, דאָס הייסט געהרגעט „באָלשעוויסטישע פאַרטיי־פונקציאָנערן און נ.ק. וו.ד.־אָגענטן, יידישע אינטעליגענץ, קרימינעלע, גזלנים, סאָבאָטאַזשניקעס, אונטערצינדער, פאַרטיזאָנער אאַז"וו".

פון דעם לשון פון דאָזיקן באַריכט קען מען דרינגען, אַז די עק־זעקוציעס האָבן בלויז אַרומגענומען אַ קליינעם פראָצענט יידן, דער עיקר יידישע אינטעליגענץ. פאַקטיש אָבער זײַנען אונטער אָזעלכע באַצייכענונגען ווי „פאַרטיי־פונקציאָנערן", „סאָבאָטאַזשניקעס", „גזלנים", „פאַרטיזאָנער" אין אַ פאַרשלייערטער פאָרם געמיינט בלויז יידן, וואָס מען האָט זיי געהרגעט אונטער עפּעס אַן אויסגעטראַכטן תירוץ. דאָס ווערט בולט פון אַן אַנדער באַריכט פון דעם 12־טן אויגוסט, וואָס רעדט וועגן אַ נייַער עקזע־קוציע: „עס זײַנען עקזעקוטירט געוואָרן 332 יידן און צווישן זיי 5 באָלשע־וויסטישע פונקציאָנערן". אַפילו די אײַנזאַץ־גרופּעס, ווי ס'ווײַזט אויס, האָבן געזוכט מיט ליכט קאָמוניסטישע אַגענטן צווישן די יידן. זיי האָבן אָבער ניט געקענט פאַבריצירן מער ווי 5 באָלשעוויקעס צווישן די אומשולדיקע 332 געהרגעטע יידן.

אַן אַנדער באַריכט פון דעם 19־סטן אויגוסט רעדט שוין קלאָרע די־בורים מיט פאָלגנדיקע ווערטער: „אין וויטעבסק האָט מען ממשיך געווען די אַקציעס קעגן דער יידישער אינטעליגענץ". די צאָל קרבנות ווערט דאָס מאָל ניט אָנגעגעבן.

כדי צו האָבן אַ באַגריף ווען די אַקציעס קעגן דער יידישער אינטע־ליגענץ, וואָס ווען זיי פעלן אונז געוויינערע פרטים, לאָמיר באַטראַכטן די אַקציעס קעגן די יידישע דאָקטוירים. די אָפּיציעלע אַקטן גיבן ווען זיי אַביסל אינפאָרמאַציע. לויט די באַריכטן פון די אײַנזאַץ־גרופּעס האָט וויי־טעבסק געהאַט פריער (דאָס הייסט פאַר דער דייטשער אינוואַזיע) אַן ערך 200 דאָקטוירים, על פּי רוב יידן. פון די 200 דאָקטוירים זײַנען צו יענער צײַט געבליבן אין וויטעבסק בלויז 40 דאָקטוירים, צווישן זיי 8 יידן. אויך אין די פיר שפּיטאָלן און פיר קליניקס, וואָס וויטעבסק האָט פאַרמאָגט, זײַנען געווען אַ סך יידן צווישן דעם סאַניטאַרן פּערסאָנאַל און כּמעט אַלע אַדמיניסטראַטיוו אָנפירער זײַנען דאָרטן געווען יידן. פון זיי איז קיינער מער ניט געבליבן. די שחיטות, וואָס די דייטשן האָבן דורכגעפירט, האָבן זיך געווענדעט אין דער ערשטער צײַט קעגן באַשטימטע קאַטעגאָריעס פון

דער יידישער באַפעלקערונג. איין מאָל זײַנען דאָס געווען פֿליטים, אַן אַנ־
דערש מאָל יידישע אינטעליגענץ, אָדער קעגן אַזוינע יידן, וואָס האָבן זיך
פֿאַרזינדיקט לגבי דעם געזעץ פון אַרבעטס־צוואַנג, אָדער קעגן יידן, וואָס
זײַנען באַשולדיקט געווען אין על־פּי רוב אויסגעטראַכטע בילבולים, ווי
סאַבאָטאַזשניקעס, קאָמוניסטישע אַגענטן אאַז"וו.

באַלד זײַנען צוגעקומען נײַע קאַטעגאָריעס. דעם 1־טן אָקטאָבער 1941
האָט די אײַנזאַץ־קאָמאַנדע 9 אויסגעהרגעט 52 יידן, וואָס זײַנען געקומען פון
האָראָדאָק קיין ווייטעבסק אויף אַן אומלעגאַלן אופן. דאָס זײַנען געווען יידן,
וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון די דײַטשע שחיטות אין האָראָדאָק און גע־
טראַכט צו געפינען אַ מקום־מקלט אין ווייטעבסק. אָבער פּריער נאָך, דעם
4־טן סעפּטעמבער, האָבן די דײַטשן „דורכגעקאָמט" (דורכגעזיפּט) דעם
לאָגער פון ציווויל־געפֿאַנגענע אין ווייטעבסק. בײַ דער דאָזיקער „דורכקעמונג"
האָט די ווערמאַכט אַרויסגעשלעפּט פון לאָגער 397 יידן און אַן שום געריכטס־
אויספֿאָרשונג געפּסקנט, אַז זיי זײַנען שולדיק אין סאַבאָטאַזש און איבערפֿאַלן
אויף דעם דײַטשן מיליטער. מען האָט אַלע יידן איבערגעגעבן צו דער אײַנ־
זאַץ־קאָמאַנדע 9, וואָס האָט זיי ליקווידירט.

די דײַטשע טענה וועגן יידישן ווידערשטאַנד, הגם זי איז אָפּט איבערגע־
טריבן געווען צולײַב פֿאַרבּרעכערישע כוונות, האָט, ווי ס׳ווײַזט אויס, געהאָט
אַ געוויסן יסוד.

אין אַ באַריכט פון 29־סטן אויגוסט האָבן די דײַטשן דערציילט וועגן אַ
יידישער פּרוי אין ווייטעבסק, וואָס האָט אַרײַנגעלייגט דינאָמיט אין דער
עפּענונג פון איר טיר, און וועגן אַ דײַטשער סאָלדאָט האָט געוואָלט אַרײַן אין
דער וואוינונג, האָט דער דינאָמיט אויפגעריסן און אים אָפּגעריסן אַ האַנט.
די פּרוי האָט מען אויפגעהאַנגען עפּנטלעך אין מיטן גאַס.

כּדי די ווייטעבסקער יידן זאָלן ניט קענען אַנטרונען וועלן פון דער
אויסראָטונג, וואָס די דײַטשן האָבן פֿאַר זיי געפּלאַנט, האָט די דײַטשע קאָמען־
דאַנטור פֿאַרשטופּט די יידן אין אַ געטאָ. די געטאָ איז פֿאַראָרדנט געוואָרן נאָך
דעם ווי דער יודנראַט האָט דורכגעפֿירט די רעגיסטראַציע פון אַלע יידן.
ענלעכע געטאָס האָט מען אויך אײַנגעאָרדנט אין די אַנדערע שטעט און
שטעטלעך פון ווײַסרוסלאַנד. די ווייטעבסקער געטאָ איז אײַנגעאָרדנט געוואָרן
אויפן שטח פון דעם וואָקזאַל און די אַרומיקע געסלעך — אַ שטח, וואָס איז
אינגאַנצן חרוב געוואָרן פון די באָמבעס, קאָמפּן און שריפות. מען האָט די
יידן געהייסן פֿאַרלאָזן זייערע בײַ איצטיקע דירות און זיך פֿאַרקלײַבן אין
געטאָ, וואָס איז באַשטאַנען בלויז פון שטיינערנע און אײַזערנע אָפּגעברענטע
חורבות. ווייניק בנינים אין דעם דאָזיקן שטח האָבן בכלל געהאַט דעכער. מען
האָט אימפּראָוויזירט וואוינשטובן פון ציגל, אײַזערנע רושטאָוואָניעס און
באַלקנס. אַרום דער געטאָ האָבן די דײַטשן געהייסן אויפשטעלן אַ צוים פון
שטעכיקע דראָטן. מען האָט ניט געטאָרט פֿאַרלאָזן די געטאָ אָן אַ באַזונדערער

דערלויבענישן. אַזוינע דערלויבענישן האָבן דער עיקר באַקומען מענטשן, וואָס האָבן געאַרבעט פֿאַר דער דײַטשער אינדוסטריע און פֿאַר דער דײַטשער ווער־מאַכט. די מיטגלידער פון דעם יודנראַט האָבן די דײַטשן דערלויבט צו בלײַבן וואוינען אין שטאָט אויסער דער געטאָ. אַזאַ דערלויבענישן האָבן אויך באַקומען אַכט יידישע דאָקטוירים אויף דער בקשה פון דעם שטאָטישן געזונטהייט־דעפּאַרטאַמענט. יידן האָבן זיך געטרייסט, אַז זיי וועלן ווי עס איז דורכקומען דעם זומער אין געטאָ און ביז ווינטער־צײַט וועלן די דײַטשן סײַ ווי אַנטלויפן פון דאָנען. אָבער, צום באַדויערן, האָבן זיך די יידן טועה געווען אין זייער חשבון און עס האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז די געטאָ איז ניט מער נויטיק געווען אין ווינטער צוליב אַן אַנדערער, גאָר טראַגישער סיבה — מחמת דער ענד־גילטיקער אויסראָטונג פון וויטעבסקער יידן...

ניט געקוקט אויף דעם שווערן דײַטשן טעראָר, זײַנען ניט אַלע יידן אַרײַן אין געטאָ. די באַריכטן פון די אײַנזאַץ־גרופּעס דערציילן פון צײַט צו צײַט וועגן יידן, וואָס זײַנען געכאַפּט געוואָרן אין שטאָט און זיי זײַנען דער־שאָסן געוואָרן, ווײַל זיי האָבן ניט געלעבט אין געטאָ און האָבן זיך אַרומגע־דרייט אין שטאָט פאַרשטעלט ווי „אַריער". אָט, למשל, ווערט דערמאָנט אין אַ באַריכט פון 23־סטן סעפּטעמבער, אַז דרײַ יידן זײַנען דערשאָסן געוואָרן צוליב אַזאַ חטא, דעם 25־סטן אָקטאָבער ווערן ווידער פּיר יידן דערשאָסן צוליב דער זעלבער סיבה.

אַ סך יידן האָבן זיך אָבער, ווי מען קען זיך פאָרשטעלן, ניט באַהאַלטן אין שטאָט גופא בײַ גויים; קיין גרויסע צאָל יידן האָט זיך אויך ניט געקענט פאָרשטעלן פאַר אַריער. מען איז אַנטלאָפן אין די וועלדער און אין די זומפֿן אָבי ניט צו בלײַבן אין געטאָ. די צאָל פון די יידן אין די וועלדער איז לכתּחילה געווען זייער גרויס. ווי די דײַטשן מעלדן אין זייערע באַריכטן, האָט יעדע גרופּע יידן אײַנגעאָרדנט אַ ספּעציעלן סיגנאַל־דינסט. די דאָזיקע שומרים פלעגן היטן, צי עס קומט ניט אָן די דײַטשע פאָליציי אָדער מיליטער־קאָמאַנדע. אויב די שומרים האָבן עפּעס באַמערקט, פלעגן זיי באַצײַטנס וואָרענען זייער גרופּע, וואָס פלעגט דעמאָלט אַנטלויפן טיפער אין די וועלדער און זומפֿן.

די דאָזיקע באַהעלטענישן אין וואַלד זײַנען געווען אַזוי לאַנג זיכער, ביז עס איז נאָך געווען וואָרעם אין דרויסן. ווינטער־צײַט האָט הונגער און קעלט פאַראורזאַכט אַ סך קראַנקהייטן און טויט־פֿאַלן. בלויז אַ געוויסער טייל פון די באַהאַלטענע אין די וועלדער האָט באַווײַזן צו שאַפֿן פּאַרטיזאַנער־גרופּעס אָדער זיך דערשלאָגן צו אַנדערע פּאַרטיזאַנער־גרופּעס, וואָס האָבן שוין עק־סיסטירט פון פריער. פון צײַט צו צײַט האָט זיך אַ דײַטשער קאָמאַנדע אײַנ־געגעבן צו מאַכן אַן אָפּלאָווע און צו כאַפּן אַ גרופּע יידן אין וואַלד.

אין אַ באַריכט פון 4־טן סעפּטעמבער 1941 באַרימען זיך די דײַטשן, אַז זיי האָבן געכאַפּט בײַ אַ פּאַציפיקאַציע־אַקציע, וואָס די וועלמאַכט האָט

דורכגעפּירט, אַ גרופּע פון 19 יידישע מענער און פרויען. מען האָט די יידן באַשולדיקט, אַז זיי האָבן דערשאָסן דרײַ דײַטשע זעלנער און אונטערגעצונדן געבּײַדעס אין שטאָט. זיי אַלע זײַנען אומגעבראַכט געוואָרן. דערווײַל איז די לאַגע אין געטאָ געוואָרן אַלץ ערגער. עס האָט געבּושעוועט דער הונגער. עס האָט זיך פאַרשפּרייט טיפוס און אַנדערע קראַנקהייטן. גראָד דאָס יאָר האָט זיך געשטעלט אַ פּריער און שטאַרק קאַלטער ווינטער, וואָס האָט נאָך פאַרשאַרפט די נויט פון די געטאָ־יידן. די דײַטשן האָבן דעם פּאַקט פון די קראַנקהייטן, וואָס זײַנען אַרויסגערופן געוואָרן אַדאַנק זייער אייגענער פּאָליטיק, באַנוצט ווי אומעטום ווי אַ תּירוץ צו ליקווידירן די געטאָ. אַ טעטיקייטס־באַריכט פון דער אײַנזאַץ־גרופּע ב גיט איבּער: „צוליב דער גרויסער ספּנה פון דער מגיפה, האָט מען אָנגעהויבן דעם 8־טן אָקטאָבער 1941 די פולשטענדיקע ליקווידי־רונג פון דער ווּיטעבסקער געטאָ". די ליקווידירונג האָט געדויערט עטלעכע טעג. ווי אַזוי זי איז דורכגעפּירט געוואָרן, באַשרײַבט דער לעטיש־רוסישער עדות איוואַנאָוו אין זײַנע מעמואַרן:

„במשך פון 3 טעג האָט מען כסדר געפּירט יידן אויף לאַסט־אויטאָמאָבילן צו די ברעגן פון קליינעם טײַך וויטבּע. דאָ האָט מען די קליינע קינדער אָפּגעסאָרטירט און זיי ערגעץ וואו אַוועקגעפּירט. די דערוואַקסענע האָט מען גלײַך אויפן אָרט אומגעבראַכט און אַרײַנגעוואָרפן אין טײַך אַרײַן". דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרן פאַר די אויגן פון די אײַנוואוינער פון דעם דערביאיקן דערפל בײַ דער סטאַנציע. די דאָזיקע עדות האָבן שפּעטער דערציילט, אַז די דײַטשן האָבן בלויז געהאַט די השגחה און די אָנפּירונג פון דער אַקציע. דאָס שיסן גופא האָבן דורכגעפּירט די אָרטיקע מיליציאָנערן. דער לעטיש־רוסישער עדות איוואַנאָוו דערציילט אויך אַ צאָל אויפּטרייסלענדיקע עפּיזאָדן אין דער צײַט פון דער אַקציע. מען האָט די יידן געפּירט אין פול־געפּאַקטע אָפּענע לאַסט־אויטאָמאָבילן על פּי רוב שטייענדיק. אייניקע פון זיי האָבן געווויינט. אויף איינעם פון די אויטאָמאָבילן האָט מען באַמערקט אַזאַ בילד: אַ קליין מיידעלע אין אַ פלושענעם פאַלטאָ איז געשטאַנען בײַם ראַנד פונם אויטאָמאָ־ביל מיט אַ בריט פריידיק שמייכל אויפן פּנים און געקוקט. זי האָט הפּנים ניט פאַרשטאַנען, וואוהין מען פירט זי. זי האָט זיך געפּרייט, וואָס זי פאָרט אויף אַן אויטאָמאָביל און זי זעט אַ טײַך, אַ סך מענטשן, בוימער און וואָס זי איז אַרויס פון דער פינסטערער געטאָ.

די ווּיטעבסקער פּאָליציי, ווי ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, איז נאָך געווען גרויזאַמער פון די דײַטשן. אַרײַנגענומען האָט מען אין דער פּאָליציי ניט סתּם אַזוי זיך מענטשן, וואָס זײַנען גרייט געווען מיטצוארבעטן מיט די דײַטשן, נאָר מען האָט אויסגעקליבן „ספּעציאַליסטן". אָט די „ספּעציאַליסטן" האָט מען אויסגעקליבן צווישן די סאָוועטישע מיליציאָנערן און נ.ק.וו.דיסטן און זיי מיט זייער אַכזריות האָבן זיך באַמיט נושא־חן צו זיין בײַ די נײַע בעלי־בתּים. נאָך דעם ווי דאָס סאָוועטישע מיליטער האָט באַפרײַט ווּיטעבסק, האָט מען די

קאָלאַבאָראַטאָרן געמשפט און כמעט אַלע האָבן באַקומען אַ שוועָרע שטראָף, נאָר איינער האָט גוט אָפּגעשניטן. דאָס איז געווען דער אָנפירער פון דער פּאָליציי בעת דער דייטשער אָקופּאַציע, אים האָט מען פּאַרמשפט בלויז אויף זיבן יאָר אַרעסט. האָט מען זיך געחידושט. דווקא ער, ווָאס ער איז געווען פּאַראַנטוואָרטלעך פּאָר דער אַכזריות פון דער פּאָליציי, זאָל באַקומען אַזאַ לייכטע שטראָף? דערקלערט האָט מען דאָס, ווי איוואַנאָוו דערציילט, דער־מיט, ווָאס אים האָט אַהין געשיקט די נ.ק.וו.ד.

די דייטשן האָבן געפירט אַ געניוע סטאַטיסטיק פון זייערע שחיטות. דעם 19־טן דעצעמבער האָבן זיי דערציילט אין אַ באַריכט, אַז עס זיצנען אין די אָקטאָבער־אָקציעס דערשאָסן געווָארן 4,090 יידן. דאָס מיינט, אַז זייער אַ גרויסער טייל פון דער געטאָ־באָפעלקערונג איז געשטאַרבן אָדער געהרגעט געווָארן נאָך פּאָר דער דאָזיקער לעצטער ליקווידאַציע. די אָקטאָבער־אָקציע האָט געהאַט נאָך אַ גרויזאַמען עפילאָג. די נאַציס האָבן זיך ניט באַגענוגנט מיטן אויסהרגענען די יידן אין ווילנע גופא. ניט ווייט פון ווילנע האָט זיך געפונען אַ קריגס־געפאַנגענער לאָגער, וואו ס׳האָבן זיך אויך געפונען יידן. דער קאָמאַנדיר פון דער אינזאַץ־גרופּע ב איז אַרײַנגעפאָרן אין לאָגער, האָט פון דאָרטן אַרויסגעשלעפּט 207 יידן און זיי דערשאָסן.

אַזוי זיצנען די יידן אין ווילנע ליקווידירט געווָארן שוין אין יאָר 1941. שפּעטער ווערן קיין יידן מער ניט דערמאָנט אין די טעטיקייטס־באַריכטן. בלויז איין מאָל רעדט זיך נאָך וועגן יידן. צום לעצטן מאָל ווערן יידן דערמאָנט אין אַ באַריכט פון אַן אינזאַץ־גרופּע פון 9־טן מערץ 1942. עס ווערט דאָרט דערציילט, אַז אין דער נאָכט פון 29־סטן אויפן 30־סטן יאָנואַר 1942 איז דערהרגעט געווָארן דער 2־טער בירגערמייסטער פון דער שטאָט ווילנע. די שטאָטישע באַפעלקערונג, זאָגט ווייטער דער באַריכט, האָט אויסגעטייטשט דעם דאָזיקן אַטענטאַט, ווי אַ נקמה־אַקט מצד די יידן אָדער ווי אַן אַרבעט פון די פּאַרטיזאַנער. ווי ווייט ריכטיק עס זיצנען די דאָזיקע השערות, איז ניט מעגלעך פעסטצושטעלן. פון דעם באַריכט קען מען זיך פּאָרשטעלן, אַז די דייטשן און זייערע מיטהעלפער האָבן מורא געהאַט אָדער זיך גערעכנט מיט נקמה־אַקטן מצד יידן אָדער פּאַרטיזאַנער, און דאָס איז אויך אַן אומדירעקטער באַווייז פון יידישע פּאַרטיזאַנער־גרופּעס אין ווילנע.

וועָן די דייטשן זיצנען פּאַרטריבן געווָארן פון ווילנע, איז דאָרט קיין איין יידּ אָפּילו ניט געבליבן. אין משך פון די ערשטע צוויי יאָר נאָך דער באַפרייאונג האָט זיך באַווייזן אַ געוויסע צאָל יידן אין שטאָט. לויט די ידיעות פון דער רוסישער סאָוועטישער פּרעסע זיצנען אין ווילנע גענוג יידן. צי זיצנען דאָס געווען 1946 אָרום 500 יידן,[17] וועָר זיצנען זיי געווען? צי זיצנען דאָס געווען יידן פּאַרטיזאַנער, ווָאס זיצנען צוריק געקומען פון די וועלדער, צי זיצנען דאָס געווען פּליטים, ווָאס זיצנען צוריק געקומען פון רוסלאַנד אָדער דעמאָבילי־

זירטע זעלנער, וואס האבן געזוכט אין די חורבות אַ זכר פון דער געוועזענער יידישער קהילה און פון זייערע משפחות? אונזערע ידיעות זײַנען אַזוי קנאַפּ און קאַרג, אַז מיר קענען ניט ענטפערן אויף דער פראַגע. מיר ווייסן אויך ניט, וויפיל פון די דאָזיקע יידן האָבן באַשלאָסן זיך ווידער צו באַזעצן אין ווין. קיין גרויסער יידישער ישוב, ווי ס׳ווײַזט אויס, האָט זיך אין ווין מער ניט אויפגעריכט, ווי דאָס איז, למשל, געווען דער פאַל אין עטלעכע שטעט פון אוקראַינע. די קאָרעספאָנדענטן, וואס האָבן אין דער לעצטער צײַט באַזוכט די דאָזיקע געגנטן, באַשרײַבן פאַרשיידענע יידישע ווידער אויפגעקומענע ישובים אין אוקראַינע און אין ווײַסרוסלאַנד, אָבער ווי־טעבסק ווערט צווישן זיי ניט דערמאָנט.

הערות

[1] די מעלדונג פון דער איטאַ, איבערגעדרוקט אין „פאָרווערטס" פון 9־טן נאָוועמבער 1942 און אין אַ צאָל אַנדערע יידישע צײַטונגען. אַביסל פריער זײַנען דערשינען בלויז קורצע מעלדונגען וועגן די נאַצישע יידן־שחיטות אין ווי־טעבסק אין דער מאָסקווער „אייני־קייט" פון 15־טן יולי 1942 (קאָמוניקאַט פון יידישן אַנטי־פאַשיסטישן קאָמיטעט) און אין פאָרווערטס" פון 12־טן יולי 1942 (איטאַ־מעלדונג).

[2] Ив. Иванов, «Из недавнего прошлого», **Социалистический Вестник**, Нью-Йорк-Париж, 1952, № 1-2, стр. 26-27; № 3, стр. 49-50.

[3] Joseph Tenenbaum, "The Einsatzgruppen," *Jewish Social Studies*, 1955, vol. XVII, pp. 43-64; Gerhard Reitlinger, *The Final Solution*. New York, 1953, pp. 183-211.

[4] *International Military Trial of the Major War Criminals*. Nuremberg, 1947-1949. IMT ווי־טעבסק ציטירט מיט די ראשי־תיבות

די ניט־געדרוקטע באַריכטן פון די איינזאַץ־גרופּעס האָבן דעם ווי־טעבסקין טיטל: Ereignismeldungen (und) Tätigkeitsberichte UdSSR des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD.

[5] די ווי־טיקסטע מקורים וועגן דער אַנטשטייאונג, אויסבילדונג, צוזאַמענשטעל און טעטיקייט פון די איינזאַץ־גרופּעס זײַנען די ווי־טרדיקע ווערק:
J. Tenenbaum: *op. cit.*; G. Reitlinger: *op. cit.*; *Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals*, vol. IV, Otto Ohlendorf and others. (The Einsatzgruppen Case); Karl O. Paetel, "The Reign of the Black Order—the Final Phase of German National Socialism; The SS Counter-State" in *The Third Reich*, ed. by Maurice Baumont, John H. E. Fried and Edmond Vermeil. New York, 1955, pp. 633-677; Hans Buchheim, "Die SS in der Verwaltung des Dritten Reiches," in *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, vol. V (Munich, 1955), pp. 127-157; Arnold and Veronica Toynbee, eds., *Hitler's Europe*. London, 1954, pp. 17-18, 73-90, 95-98, 113-125, 568, 575.

[6] J. Tenenbaum, *op. cit.*; G. Reitlinger, *op. cit.*

[7] G. Reitlinger, *op. cit.*, p. 196; Toynbee, *op. cit.*, pp. 17, 18.

[8] G. Reitlinger, *op. cit.*, pp. 187 ff; Hans B. Gisevius, *To the Bitter End*.

Boston, 1947 (many references to Nebe, see index); Wilhelm Hoettl, *The Secret Front*. New York, 1954, pp. 60 ff.; Rudolf Pechel, *Deutscher Widerstand*. Erlenbach-Zurich, 1947, pp. 254-259.

9 J. Tenenbaum, *op. cit.*, p. 47; G. Reitlinger, *op. cit.*, p. 187 ff.

10 וועגן אַסקאַר דירלעוואַנגער זען: הייגריך הימלערס רעדע פון 3־טן אויגוסט 1944, אַפּגעדרוקט אין
Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, vol. I, No. 4, pp. 377-378; *Trials*, vol. XIV, p. 545; J. Tenenbaum, *op. cit.*, p. 49; Stanisław Płoski, ed., "Relacja von dem Bacha o powstaniu warszawskim," *Dzieje Najnowsze*, vol. I, No. 2. Warsaw, 1947, pp. 299, 302, 304-305, 308-309, 316.

פּלאַסקי שרײַבט, אַז דירלעוואַנגער לעבט ניט מער, אַבער ער ברענגט ניט קיין שום באַווײַזן ווי אַזוי איז ער געשטאָרבן. דאָס רוב אַנדערע היסטאָריקער האַלטן, אַז דירלעוואַנגער האָט זיך געראַטעוועט סוף מלחמה און ער באַהאַלט זיך ערגעץ וואו. לויט אַ באַריכט אַפּגעדרוקט אין דעם ניו־יאָרקער Aufbau פון 25־סטן אַפּריל 1952, דאָרף זיך דער דאָזיקער בלוטיקער מערדער געפינען אין עגיפטן צווישן דער גרופּע געוועזענע דיטשע אָפּיצירן, וואָס זײַנען אַנגאַזשירט געוואָרן ווי פאַכמענער און עקספּערטן פון דעם עגיפּטישן מיליטער.

11 G. Reitlinger, *op. cit.*, p. 221.

12 אויך יוסף שעכטמאַן האַלט, אַז דוד בערגעלסאָנס אויסרעכענונגען זײַנען ווײַט אײַבערגעטריבן. זע אין
Hitler's Ten Years War Against the Jews. New York, 1943, pp. 186-187.

13 G. Reitlinger, *op. cit.*, pp. 187 ff; J. Tenenbaum, *op. cit.*, pp. 49, 51.

14 איוואַנאָוו גיט אָן די ציפער פון 200,000; דער באַריכט פון די אײַנזאַץ־גרופּעס שאַצט אָפּ די פּאָר מלחמהדיקע באַפעלקערונג פון וויטעבסק אויף 170,000.

15 Solomon M. Schwarz, *The Jews in the Soviet Union*. Syracuse, 1951, p. 225.

16 S. Schwarz, *op. cit.*, pp. 310-314; IMT, vol. XXXVII, pp. 670-701.

17 ש. שוואַרץ, דאָס ציטירטע ווערק, זײַט 225.

ווּיטעבסקער בענעוואָלענט אַסאָסיאַציאָן*

די ערשטע ווּיטעבסקער האָבן זיך באַווּיזן אויף די ברעגן פון אַמעריקע אין די 80־ער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט צוזאַמען מיטן גרויסן שטראָם פון דער יידישער עמיגראַציע פון רוסלאַנד. זייער גורל איז מן הסתּם געווען ענלעך צו דעם גורל פון די עמיגראַנטן פון אַנדערע שטעט און שטעטלעך. די שווערע אַרבעט אין די שפּעער אָדער פּעדלערײַ האָט געפּאָדערט פון דעם גרינעם עמיגראַנט אַן אָנשטרענגונג פון אַלע זײַנע כּוחות, און ניט שטענדיק אַפילו האָט מען נאָך געקענט זיכער זײַן מיט דעם עקסיסטענץ־מינימום. און די איינזאַמקייט אין אַזאַ גרויסער שטאָט, ווי ניו־יאָרק אָדער פילאַדעלפיע, איז געווען אַזוי פּײַנלעך, אַז נאָר אין דער בענקשאַפט נאָך דער אַלטער היים און אין די זכרונות פון די אַמאָליקע יאָרן, וואָס האָבן געשוועבט אין אַ ראָזעווען נעפּל, האָט מען געפּונען די איינציקע טרייסט. ווי די אַנדערע עמי־גראַנטן, האָבן אויך די ווּיטעבסקער לײַדנשאַפטלעך געזוכט אין דעם ניצעם לאַנד די אַלטע פרײַנד, די לאַנדסלײַט, וואָס טיילן אַן ענלעכן גורל, צו וועמען מען וואָלט זיך געקענט צוטוליען און געפינען אַ ברידערלעכן אָפּרוף. מען קען רעכענען, אַז אין דער ריין־מענטשלעכער, טיפּער, גײַסטיקער באַדערפענישׂ צו שאַפן פאָר זיך אַ נײַע ברידערלעכע היים ליגט דער קערן פון דער ברייטער לאַנדסמאַנשאַפט־באַוועגונג פון דער עמיגראַנטישער מאַסע, וואָס האָט אויך אַרומגעכאַפּט די ווּיטעבסקער אין אַמעריקע.

די ווּיטעבסקער בענעוואָלענט אַסאָסיאַציאָן, די עלטסטע ווּיטעבסקער עמיגראַנטישע אָרגאַניזאַציע אין אַמעריקע, איז געבוירן געוואָרן דעם 20־סטן יוני 1900, אָבער די פּראָוון צו פאָראיינקן די ווּיטעבסקער זײַנען עטלעכע מאָל פריער נאָך געמאַכט געוואָרן. אָנהויב 90־ער יאָרן פון 19־טן יאָרהונדערט האָבן עטלעכע ווּיטעבסקער געגרינדעט עפּעס אַ „קרוזשאָק", אַ קרײַזל פון לאַנדסלײַט, וואָס האָט עקסיסטירט אַ קורצע צײַט. דאָס קרײַזל האָט ניט גע־לאָזט נאָך זיך קיין שום שפּורן. באַלד נאָך דעם, אין יאָר 1892, ווי ס׳טיילט מיט מאַקס לאַבראַן, איז געמאַכט געוואָרן אַ צווייטער פּאַרזוך צו שאַפן אַ

*) צוזאַמענגעשטעלט אויפן סמך פון די באַריכטן פון די טויער פון דער „בענעוואָלענט אַסאָסיאַציאָן" מאַקס לאַבראַן און לואיס האַראָוויץ.

וויטעבסקער פאַראיין אין ניו־יאָרק, אָבער עס האָבן נאָך הפנים ניט עקסיס־טירט קיין פאַסיקע באַדינגונגען פאַר אַזאַ פאַראייניקונג: נאָך „ניט געווען קיין אַחדות, צופיל פּאָליטיק" — דאָס זײַנען געווען די סיבות, וואָס האָבן געפירט צום אונטערגאַנג פון פאַראיין. די צאָל מיטגלידער אין דער אַרגאַניזאַציע איז געווען זייער קליין, די באַציאונגען צווישן זיי זײַנען געווען ניט קיין האַר־מאָנישע, יעדער האָט געוואָלט דורכזעצן בײַ דעם פאַראיין זײַן „אידעאָלאָגיע".

נעמען מיר אָן, אַז די וויטעבסקער לאַנדסמאַנשאַפט־באַוועגונג אין ניו־יאָרק הויבט זיך אָן אין אָוונט דעם 20־טן יוני 1900, וועלכן אין הענרי האָל, 49 הענרי־סטריט, איז געגרינדעט געוואָרן דער וויטעבסקער פאַראיין. אויף דער דאָזיקער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז רעליגיעזע, פּאָלי־טישע און פּאַרטייאישע פראַגן דאַרפן אויסגעמיטן ווערן אין דער ניצער פאַר־אייניקונג. אויפן סמך פון די פרינציפּן פון ברידערלעכקייט און פרײַנדשאַפט דאַרף דער ניצער וויטעבסקער פאַראיין פירן זײַן געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט — העלפן די מיטגלידער אין אַ שעה פון נויט און קראַנקהייט מיט אַ ברייטער האַנט און אַלץ טון, כדי צו ווערן אַ צענטער פאַר אַלע וויטעבסקער, וואָס קומען קיין אַמעריקע. דער ערשטער פרעזידענט פון דער דאָזיקער וויטעבסקער אַרגאַניזאַציע איז געווען דוד ראַוויטש. די גרופּע פון די ערשטע גרינדער, וואָס האָבן אַרויפגעלייגט זייער שטעמפּל אויף דער וויטעבסקער טעטיקייט פון דער ניצער אַרגאַניזאַציע, איז באַשטאַנען פון די פאָלגנדיקע טוער: דזשאָו דוקאַרעוויטש (דיוק), אייב דוקאַרעוויטש, דזשאָו ראָגאַטסקי (ראָגאַט), לואיס בריל, לואיס קאַפלאַן, מאָריס עטענבערג, מאַקס שאַפּירא, ניסן דייכן, מאַקס פעלדמאַן און ד"ר ראָבערט גרינבערג (גרין). די ניצע אַרגאַניזאַציע האָט אָנגעהויבן איר פאַרצווײַגטע טעטיקייט אינגאַנצן מיט אַ קאַפּיטאַל פון 9 דאָלאַר, וואָס זײַנען געבליבן אין דער קאַסע נאָך דעם, ווי מען האָט באַצאָלט פאַרן זאָל, וואו ס'איז פאַרגעקומען די גרינדונג. ס'איז פאַרשטענדלעך, אַז די גרויס פון די קאַפּיטאַלן, וואָס דער וויטעבסקער פאַראיין האָט פאַרמאָגט, איז געווען אָפהענגיק אין דער ערשטער ריי פון דער צאָל מיטגלידער, וואָס זײַנען אין אים אַרײַנגעטראָטן. די ערשטע יאָרן איז די צאָל וויטעבסקער אין ניו־יאָרק בכלל געווען ניט קיין גרויסע. צוזאַמען מיט דער אַנטוויקלונג פון די רעוואָלוציאָנערע געשעענישן אין רוסלאַנד, באַזונדערס נאָך די יאָרן 1905 און 1906, האָט די עמיגראַציע פון וויטעבסק זיך שטאַרק פאַרגרעסערט, און דאָס האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אויף דער צאָל מיטגלידער. לויט די פאַראַנענע ידיעות האָט די מיטגלידערשאַפט אין דער אַרגאַניזאַציע באַטראָפן:

אין 1910	65	מיטגלידער
„ 1920	210	„
„ 1930	300	„
„ 1940	300	„
„ 1950	280	„

אין הספם מיט די אויפגאַבעס און צילן, וואָס דער וויטעבסקער פאַראיין האָט פאַר זיך געשטעלט, האָט ער דורכגעפירט אין משך פון מער פון 50 יאָר אַ גאַנץ גרויסע און פאַרצווײגטע טעטיקייט, דער עיקר אויפן פעלד פון אונטערשטיצונג, פון הילף פאַר די שוואַכערע לאַנדסלײַט.

שוין אין ערשטן יאָר פון זײַן עקסיסטענץ איז אייגער פון די גרינדער (ניסן דייכן) געשטאָרבן. אַזוי ווי קיין אייגענע קרקע האָט דער וויטעבסקער פאַראיין ניט געהאַט, האָט מען געמוזט זיך וועגדן צו אַן אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט יאָ געהאַט אַן אייגענעם בית־עולם. נאָך דעם טרויעריקן פאַל איז אויפגעשטאַנען די פראַגע וועגן קויפן אייגענע קרקע. דעם 6־טן מאַי 1901 איז אויף אַ ספּעציעלער פאַרזאַמלונג באַשלאָסן געוואָרן צו קויפן קרקע אויף דער „מאָונט זאַיאָן סעמעטערי" פאַר 240 קברים. עס איז ניט אַזוי גרינג געווען פינאַנציעל דורכצופירן די דאָזיקע אָפּעראַציע, נאָר מען האָט דאָס באַוויזן צו טון. אין דרײַ יאָר אַרום האָט מען אַרומגעצוימט דאָס הייליקע אָרט און אונזערע בריידער האָבן געבעטן אויסקריצן זייערע נעמען אויפן טויער, וואָס דאָס האָט אַרײַנגעטראָגן אַ געווּיסע סומע אין דער קאַסע פון דער אַרגאַניזאַציע. כדי צו דעקן די הוצאות, וואָס זײַנען געווען פאַרבונדן מיט דעם בית־עולם, זײַנען פון צײַט צו צײַט דורכגעפירט געוואָרן ספּעציעלע אונטער־נעמונגען. דעם 4־טן יאַנואַר 1913 האָט מען צוגעקויפט נאָך קרקע אויף דעם „מאָונט יהודה סעמעטערי" אויף 260 קברים.

לויט דער קאָנסטיטוציע פון פאַראיין האָט עקסיסטירט אַ ספּעציעלער קאָמיטעט, וואָס האָט געהאַט דאָס רעכט אין פאַל פון נויט גלײַך דורכצופירן אַ הילפס־אַקציע. עס איז געגרינדעט געוואָרן און גאַנץ גוט געאַרבעט די גמילות־חסד־קאַסע, וואָס האָט אַן פּראָצענט אַרויסגעגעבן הלוואות ביז 100 דאָלאַר אויף אויסצוצאָלן אין ראַטעס. עס איז געשאַפן געוואָרן אַ הילפס־קאָמיטעט, וואָס האָט געשטיצט מיטגלידער אין אַ נויטפאַל מיט גרעסערע סומעס (פון 300 ביז 500 דאָלאַר). אין די יאָרן 1923־1924 האָט מען באַשלאָסן אַרויס־צוגעבן די יורשים פון אַ געשטאָרבענעם מיטגליד אַ סומע אין גרויס פון 1,000 דאָלאַר (פריער האָט מען אויסגעצאָלט נאָר 500 דאָלאַר). דער פאַראיין האָט אויך געזאָרגט פאַר קראַנקע מיטגלידער, געשטיצט זיי מיט אַ געוויסער סומע געלט און באַזאָרגט מיט מעדיצינישער הילף (צוויי דאָקטוירים האָט מען אַנגאַזשירט — איינעם פאַר ברוקלין און דעם צווייטן פאַר מאַנהעטן און בראָנקס).

די רעגולערע הכנסות פון דער אַרגאַניזאַציע זײַנען באַשטאַנען פון מיט־גלידס־אָפּצאָלונגען און פון ספּעציעלע זאַמלונגען. פון אָנהויב אָן איז דער מיטגלידס־אָפּצאָל געווען 8 דאָלאַר אַ יאָר, שפּעטער איז ער פאַרגרעסערט געוואָרן ביז 12 דאָלאַר און אין די 20־קער יאָרן האָט ער דערגרייכט שוין ביז 20 דאָלאַר. דער וויטעבסקער וויכטיקער קוואַל פון הכנסה זײַנען געווען די יובילייי־באַנקעטן פון דעם פאַראיין, וואָס פלעגן אַרגאַניזירט ווערן אַן ערך

פֿיאָנערן און אַקטיוּוע טוער פון „ווויטעבסקער בּענעוואָלענט אַסאָסיאיישאַן"

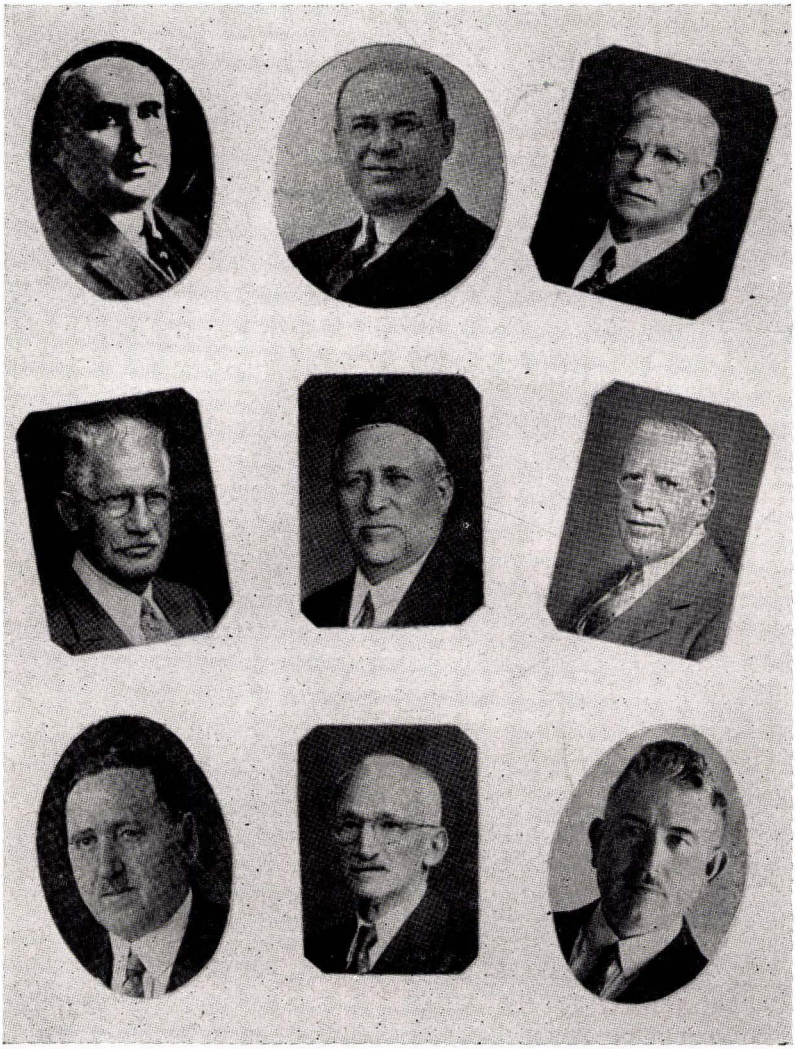

פון רעכטס צו לינקס — 1־טע ריי : דוד ראַוויטש, ד״ר ראָבערט גרינבּערג מאַקס פּעלדמאַן ; 2־טע ריי: מאַקס קיסעלגאָף, סעם לאָגין, דזשאָו דיוק; 3־טע ריי: יואל ראָגאַרט, מאַקס קאַפּלאַן, איזידאָר אַסטראָף.

פֿיאָנערן און אַקטיוויסט טוער פון „וויטעבסקער בענעוואָלענט אַסאָסיאַיישאָן"

פון רעכטס צו לינקס — 1־טע ריי : סעם טומאַרקין, לואיס גאָומאָוו, העגי סאָבעל ; 2־טע ריי : לואיס האָראָוויץ, סעם ליאָן, סעם קאַצען ; 3־טע ריי : מאָריס לעוויטאַן, מאַקס לאַבראַן, דזשאָו לעווינסאָן ; 4־טע ריי : לואיס בורגאָף, לואיס פילדמאָן, הערי ל. פּיין.

יעדע פּינף יאָר מיט אַ בּרייטן פּאַרנעם, מיט אַ רייכער און אינטערעסאַנטער פּראָגראַם, מיט יובילייִ־פּובליקאַציעס און ספּעציעלע סואוועניר־אויסגאַבעס. די דאָזיקע יובילייִ־פייערונגען האָבן צוגעצויגן ניט נאָר די מיטגלידער מיט זייערע משפּחות, נאָר אויך אַ גרויסע צאָל בּכבוד־דיקע געסט און פּאָפולאַריזירט אין יידישן ניו־יאָרק דעם ווּיטעבסקער פּאַראַיין און אַרויסגערופן צו זייַן טעטיקייט פּיל סימפּאַטיע. די טויער פון דעם פּאַראַיין, לואיס האָראָוויץ און מאָקס לאָבראַן, גיבן אָפּ אין זייערע באַריכטן זייער פּיל אָרט די דאָזיקע יובילייִ־דאַטעס פון דער אָרגאַניזאַציע, וויַל זיי זענען אין זיי וויכטיקע עטאַפּן פון איר עקסיסטענץ.

חוץ דער הילפס־אַרבעט פאַר אירע מיטגלידער, גיט די אָרגאַניזאַציע אָפּ פיל אויפמערקזאַמקייט פאַרשיידענע אַנדערע געזעלשאַפטלעכע אויפגאַבעס, וואָס שטייען אויסער אירע געווינטלעכע און טאָג־טעגלעכע אַרבעטן. אַ באַזונדער אָרט פאַרנעמט אין דער הינזיכט די גרויסע אַקציע, וואָס דער פאַראַיין האָט דורכגעפירט אינאיינעם מיט דעם ווּיטעבסקער „בונד" ברענטש 224 אַרבעטער־רינג, פּדי נאָך דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד צו העלפן אונזערע ווּיטעבסקער בריידער. עס איז צונויפגערופן געוואָרן אַ ספּעציעלע פאָנדזאַמלונג פון דעם פאַראַיין און ס׳איז געזאַמלט געוואָרן אַ סומע פון 2,500 דאָלאָר פאַר דעם דאָזיקן צוועק. איינער פון די גרינדער, ד״ר ראָבערט גרינבערג, איז געפאָרן אין 1922 קיין רוסלאַנד און באַזוכט ווּיטעבסק און איבערגעגעבן דאָס געלט פאַר אַ יתומים־הויז אויפן נאָמען פון די ווּיטעבסקער לאַנדסמאַנשאַפטן אין אַמעריקע. עס זיצנען געגאַנגען יאָרן אוּן יאָרן: דער עקאָנאָמישער קריזיס פון 1929־1930, די צווייטע וועלט־מלחמה, וואו פילע זין פון די מיטגלידער האָבן פאַרטיידיקט סיי די דעמאָקראַטישע אידעאַלן פון אַמעריקע, סיי דאָס באַדראָטע יידישע פאָלק. נאָך דער מלחמה האָט מען ווידער אינאיינעם מיטן ווּיטעבסקער ברענטש 224 אַרבעטער־רינג 'דורכגעפירט אַן אַקציע צו העלפן ווּיטעבסק, און אויף אַ מיטינג איז געזאַמלט געוואָרן 2,000 דאָלאָר, אָבער צום באַדויערן האָט די סאָוועט־רעגירונג געשטעלט אַזעלכע באַדינגונגען פאַר דער שטיצע (זי זאָל גיין ניט בלויז פאַר די יידן אין ווּיטעבסק, נאָר פאַר דער גאַנצער באָפעלקערונג), אַז פון דעם איז כּמעט גאָרניט אַרויסגעקומען. מען האָט אויף אינדיווידועלע פּאַקעטן אויס־געגעבן אַביסל געלט און די איבעריקע איבערגעבליבענע 1,700 דאָלאָר האָט מען אַסיגנירט פאַרן „יוניטעד דזשואיש אָפּיל".

פאַרשיידענע אַנדערע אינסטיטוציעס האָבן שטענדיק באַקומען הילף פון אונזער ווּיטעבסקער פאַראַיין, וואָס האָט געהאַט בּיי זיך אַ שטענדיקן ביודזשעט פאַר צדקה. וועגן ס׳איז פּראָקלאַמירט געוואָרן מדינת־ישראל, און שפּעטער, וועגן עס האָט זיך אָנגעהויבן די אַקציע פאַר דעם באָנד־פאַרקויף, האָבן די מיטגלידער פון אונזער ווּיטעבסקער פאַראַיין זיך באַשטייַערט אין משך פון די יאָרן 1949 ביז 1955 אויף 43,000 דאָלאָר פאַרן „יוניטעד דזשואיש אָפּיל"

און אין דער באנד־קאמפאניע ארײַנגעטראגן עטלעכע טויזנט דאלאר. דאס באווײַזט דעם לעבעדיקסטן אפרוף פון די וויטעבסקער אויף וויכטיקע יידישע געזעלשאפטלעכע און נאציאנאלע אינסטיטוציעס.

ס׳איז וויכטיק צו באמערקן, אז דער צווייטער דור פון אונזערע אמעריקאנער וויטעבסקער לאנדסלײַט האט אויך אקטיוו געארבעט אין די אינטערעסן פון דער לאנדסמאנשאפט און געגאנגען אין די פוס־טריט פון די פיאנערן און אפגעהיט די טראדיציעס און די צילן, פאר וועלכע דער פאראיין איז געגרינדעט געווארן.

דער פינאנציעלער צושטאנד פון דעם פאראיין איז צום אנהויב 1956 געווען אזא: מיר פארמאגן אין ישראל־באנדס, אין מזומן, אין אמעריקאנער שפאר־באנדס איבער 60 טויזנט דאלאר. אויסער דעם געהערן צום פאראיין 3 אויסגעצאלטע בית־עולמס, וואו ס׳זײַנען פארן איבער 500 קברים.

צום סוף וועלן מיר ברענגען דאס צעטל פון די וויכטיקסטע טוער פון דעם פאראיין, וואס האבן אין משך פון 1900 ביז 1955 אויף פארשיידענע פאסטנס געטראגן די לאסט פון די אויבן דערמאנטע געזעלשאפטלעכע פונקציעס און אנגעפירט מיט דער גאנצער טעטיקייט פון די וויטעבסקער אין אמעריקע:

פרעזידענטן פון פאראיין זײַנען געווען: דוד ראוויטש, ד״ר ר. גרינבערג, מאקס קיסעלגאף, זלמן־זעליק דוקארעוויטש, מאקס לאבראן, מאקס קאפלאן, דזשאו לעווינסאן, איזראיל אסטראווסקי, סעם לאגין, לואיס בורגאף, מאריס לעוויטאן, הערי ל. פרין, סעם טומארקין, העני דזשאו סאבעל, לואיס נאומאוו, לואיס פילדמאן, סעם ליאן.

פינאנץ־סעקרעטארן: מאקס יאפע, מאקס לאבראן, מאקס פעלדמאן (20 יאר), אלעקס פלאוניק (15 יאר), העני דזשאו סאבעל, מארטאן לעווינסאן.

פראטאקאל־סעקרעטארן: באריס קאפלאן, ש. לאגין (22 יאר), לואיס פילדמאן, סעם טומארקין, העני דזשאו סאבעל.

טרעזשורער (קאסירערס): דזשאו דיוק, דזשאו לעווינסאן, סעם קאצען, לואיס נאומאוו, ה. פיראטענסקי, מאקס לאבראן, לואיס האראוויץ (20 יאר).

פון אנדערע טוער וועלן מיר אויך דא אנרופן דעם האספיטאלער שמעון יאפע (איבער 20 יאר) און סעם קאצען פון דער חברה קדישא (22 יאר).

וויטעבסקער בונד ברענטש 224 אַרבעטער־רינג*

דער וויטעבסקער ברענטש פון אַרבעטער־רינג אין ניו־יאָרק איז גע־גרינדעט געוואָרן אין האַרבסט 1908. „דעם דריטן אָקטאָבער 1908 — שרייבט סעם אַגעלאָף, דער ערשטער פינאַנץ־סעקרעטאַר פון ברענטש — זײַנען מיר געקומען אין אַן איסט־בראָדוועי האַל צו אינסטאַלירן אונזער ברענטש פון אַרבעטער־רינג, און ווען דער טשארטער מיטן נומער 224 איז אונז איבער־געגעבן געוואָרן, איז געווען אַ באַגײַסטערטע שטימונג". די ערשטע זיצונג פון דעם נײַעם ברענטש וויטעבסקער „בונד" 224 איז פאָרגעקומען דעם 16־טן אָקטאָבער, אונטערן פאָרזיץ פון איסאַק פּושקין. פאָרן ערשטן סעקרעטאַר אי־ז אויסגעווײַלט געוואָרן אַלעקס פֿלאָווניק. „בײַ דער גרינדונג פון ברענטש — דער־מאָנט זיך באָרנעט מירינגאָף, אײַנער פון די בויער פון ברענטש — זײַנען מיר געווען אַ גרופּע פון 28 חברים; אין פאָרלויף פון עטלעכע יאָר זײַנען מיר אויסגעוואַקסן צו עטלעכע הונדערט אין צאָל". ווי מיר זעען פון די באָריכטן, זײַנען אין 1923 געווען 255 מיטגלידער, אין 1938 — 100 און אין 1953 — 149. די פאָרקלענערונג פון דער צאָל מיטגלידער קען מען דער־קלערן דערמיט, וואָס דער אַלטער דור גייט אַוועק און נײַע מיטגלידער קומען שוין ניט צו אין אַזאַ גרויסער צאָל. ניט געקוקט דערויף, האָט דער ברענטש פונדעסטוועגן אין משך פון זײַן קנאַפּע 50־יאָריקער עקסיסטענץ פאָרנומען אַ בכבודיקע פּאָזיציע אין דעם גרויסן יידישן אָרדן „אַרבעטער־רינג", האָט זיך אָרגאַניש אײַנגעגליידערט אין אַלע צוויגן פון דער געזעלשאַפטלעכער טעטי־קייט אין אַמעריקע און האָט אַנטוויקלט, לויט זײַנע מעגלעכקייטן און כוחות, אַ פּראָדוקטיוו אַרבעט לטובת די וויטעבסקער, וואָס האָבן געפונען אין אַמע־ריקע אַ פרײַנדלעכע, חבֿרישע סביבה, און אויך לטובת אונזערע ברידער סײַ אין דער אַלטער היים, סײַ דאָ אין דער נײַער היים.

די שטאָט וויטעבסק, וואָס מיט איר פאָרבינדן די מיטגלידער פון ברענטש זייערע בעסטע יוגנט־חלומות און זייערע ערשטע טריט אין געזעלשאַפטלעכן לעבן, זייערע ערשטע קאַמפן אונטער דער פאָן פון די באַפרײַאונגס־באַוועג־

*) צוזאַמענגעשטעלט אויפן סמך פון די באַריכטן פון די ברענטש-טוער סעם אַגע־לאָף, באַרנעט מירינגאָף און מאָריס סלאָווין.

ד״ר מענדל ראַקאָליז

גונגען, איז בײז הײַנט געבליבן טיף אײַנגעבאַקן אין זייערע הערצער. די יידישע אַרבעטער־באַוועגונג אין ווי״עבסק, די קרובישע און אינטי־מסטע פערזענלעכע פאַרבינדונגען מיט דעם אַמאָליקן יידישן קיבוץ אין ווי״עבסק — די זכרונות פון אַמאָל — האָבן ניט איין מאָל אַרײַנגעטראָגן מוט און דער־הויבונג אין דעם טאָג־טעגלעכן לעבן אין דעם נײַעם לאַנד, ווואו ס׳איז אין די ערשטע יאָרן געווען ניט אַזוי גרינג זיך צוצופאַסן און אויסלעבן זיך. איצט, נאָך דעם לעצטן חורבן, ווען אַלץ, וואָס רופט זיך מיט דעם וואָרט „ווי״עבסק״, האָט זיך שוין פאַרוואַנדלט אין געשיכטע, שטייט אויף פאַר די ווי״עבסקער אין אַמעריקע, ווי אַ סימבאָל פון דעם טײַערן, ווײַטן אַמאָל, ווי אַ לײַכט־טורעם, וואָס וואַרפט זײַנע ליכט־שטראַלן צו די פאַרבלאָנדזשעטע אין ים און באַלײַכט זייער וועג אין צוקונפט — די שטאָט ווי״עבסק. די עלטערע, וואָס האָבן אַזוי ליב צו דערמאָנען זייער אַמאָליק לעבן, וועלן דערציילן מיט בא־גײַסטערונג וועגן דעם, וואָס האָט באַצויבערט אין ווי״עבסק זייער יוגנט, און די יונגע, וואָס זײַנען אויפגעוואַקסן דאָ אין דער פרייער אַמעריקע, וועלן מיט דאַנקבאַרקייט צוהערן זיך צו די אַפילו פאַנטאַסטישע און ניט אינגאַנצן פאַר־שטענדלעכע, אָבער פאַרכאַפנדיקע, מאַגנעטישע דערציילונגען פון אַמאָל.

דער וויטעבסקער ברענטש 224 האָט אַ גאַנץ לאַנגע פאַרגעשיכטע, וואָס האָט זיך נאָך אָנגעהויבן אין די רעוואָלוציאָנערע יאָרן 1904־1905 און איז דירעקט פאַרבונדן מיט וויטעבסק. וועגן דעם שרייבט ב. מירינגאָף אין זײַנע זכרונות: „אַז אין ניו־יאָרק עקסיסטירט אַ וויטעבסקער אָרגאַניזאַציע פון ‚בונד', האָב איך זיך דערוואוסט נאָך אין וויטעבסק. אַ ברודער פון חבר יאָשקע דעם בלעכער, משהקע, האָט מיר אין דוואָריאַנסקע סאָבראַניע געווויזן אַן אויס־שניט פון ‚פאָרווערטס' מיט אַ באַריכט פון אַ מיטינג פון דער וויטעבסקער אָרגאַניזאַציע פון ‚בונד' אין ברוקלין, אונטערגעשריבן פון דזש. רוטריק", וועלכער איז שפּעטער געווען אַ קאָסירער פון ברענטש אין משך פון אַ סך יאָרן. אין אַ באַזונדערן אַרטיקל דערמאָנט זיך מירינגאָף, ווי נאָך אין וויטעבסק, אין צוזאַמענהאַנג מיט דער אַרבעט פון דעם פּאָליטישן רויטן קריַיז (צו העלפן די אַרעסטירטע און פאַרשיקטע) האָט דער קאָמיטעט פון „בונד" לויט זײַן איניציאָטיוו זיך געווענדעט צו די וויטעבסקער חברים אין אַמעריקע. דער רוף פון וויטעבסק איז געפאָלן אויף אַ גינסטיקן באָדן, און אין ברוקלין האָט זיך אויסגעבילדעט אַ וויטעבסקער פאַראַיין בראש מיט איצקע באַראַנאָווסקי, שלוימקע איזראַילעוו, לואיס ראַבינאָוויטש און אַנדערע חברים, וואָס זײַנען פריער געווען אַקטיוו בונדיסטן אין וויטעבסק. דער דאָזיקער בונדישער פאַראַיין האָט צוגעשיקט הילף סײַ דעם רויטן קריַיץ, סײַ דעם „בונד" אין וויטעבסק. און טאַקע פון אָט דעם פאַראַיין האָט זיך שפּעטער אויסגעפורעמט דער ברענטש 224 אַרבעטער־רינג. הירשל יאָסע סאָפראָ דער־מאָנט זיך אין זײַנע זכרונות, ווי ער האָט אין 1905 זיך געטראָפן אין וויטעבסק אויף דער זאַמקאָווער גאַס מיט דעם „קליינעם בערקע" (ב. מירינ־גאָף), וואָס האָט אים דערציילט, אַז באַלד וועט אָנקומען הילף פון אַמעריקע און אויף דעם געלט וועט מען אויפשטעלן אַ מאָנומענט אויף די קברים פון די זיבן קרבנות. וואָס זײַנען געפאָלן אין די רעוואָלוציאָנערע קאַמפן. נאָך די רעוואָלוציע־יאָרן 1906־1907 האָט זיך פאַרשטאַרקט דער שטראָם פון עמי־גראַציע פון רוסלאַנד און ס'האָט זיך ביסלעכווײַז פאַרגרעסערט די צאָל וויטעבסקער בונדיסטן אין ניו־יאָרק און דעמאָלט האָט זיך דער בונדישער פאַראַיין פאַרוואַנדלט אין ברענטש 224 אַרבעטער־רינג און אָנגעהאַלטן אין זײַן נאָמען אויך דעם ערן־טיטל „בונד". באַרנעט מירינגאָף דערציילט, אַז נאָך זײַן אָנקומען קיין אַמעריקע אין 1907 איז צונויפגערופן געווארן אַ ספּעציעלע פאַרזאַמלונג אין ברוקלין, אין בושוויק עוועניו, פון דעם בונדישן פאַראַיין, וואָס איז דעמאָלט געווען שוין אַ צענטער פאַר די וויטעבסקער אַרבעטער־אימיגראַנטן און ניט בלויז פאַר די בונדיסטן אַליין. ס'איז אינטערעסאַנט צו פאַרפיקסירן, אַז, למשל, סעם אַגעלאָף, וואָס איז געווען אין דער אַלטער היים אַ סאָציאַל־דעמאָקראַט, ניט קיין בונדיסט, האָט לײַכט געפונען אַן אָרט פאַר זיך אין בונדישן פאַראַיין. דאָס זעלבע איז געווען מיט איניקע ציוניסטן, למשל, מיט לואיס רובין, וואָס איז אַרײַנגעטראָטן אין ברענטש 224 אונטער דעם

עקזעקוטיוו-קאמיטעט פון בראנטש 224 ארבעטער-רינג אין 1953

פון רעכטס צו לינקס — 1־טע רייה: ב. מירינגאף, ד. געניז, מ. דושייקאבסאן, ס. העלקין, מ. סלאווין, ס. אגגעלאף, א. געניז, ד. גיינאר; 2־טע רייה: ל. ראבינאוויטש, ד. גיטשטיין, ראזין, פרוי ראזו געניז, זלאטקע דושייקאבסאן, ב. סעמפארד, ב. קושי־נאף, סוערדלאף, ה. מירקין, ל. רובין; 3־טע רייה: פ. סטאר, ס. טשארלאף, ד. רוטריק.

אײנפלוס פון זײַן פרוי — אַ בונדיסטקע: „זי האָט מיך איבערצײגט — שרײַבט ער — אַז איך וועל קיין פאַרברעכן ניט באַגיין קעגן מײַן פאַרטיי און מײַן אידעאַליזם, אויב איך וועל ווערן אַ מיטגליד פון ברענטש". ס׳איז אויך ווינטשנסווערט צו פאַרנאָטירן, אַז נאָך מיט אַ פאָר יאָר שפּעטער, ווען דער ברענטש 224 אַרבעטער־רינג האָט שוין עקסיסטירט, זײַנען אין ניו־יאָרק געווען נאָך אײניקע „צענטערס" פאַר די אימיגראַנטן פון וויטעבסק.

צו יענער צײַט האָט דער ברענטש געפירט שוין אַ נאָרמאַלע אַרבעט צוגלײַך מיט די אַנדערע ברענטשעס פון אַרבעטער־רינג. לויט דער כאַראַק־טעריסטיק, וואָס ס׳גיבן דער טעטיקייט פון ברענטש סעם אַגעלאָף און סעם ברוסקין, קומט אויס, אַז די ערשטע 6־7 יאָר פון דער עקסיסטענץ פון ברענטש „זײַנען געווען יאָרן פון פאַרפעסטיקונג". אַדאַנק דעם עמיגראַנטישן שטראָם איז אין 1915־1916 די צאָל מיטגלידער אויסגעוואַקסן ביז 275. „דער ברענטש האָט זיך אָפּגערופן אויף אַלץ, וואָס די אַרבעטער־באַוועגונג דאָ אין לאַנד האָט געפאָדערט": ער האָט געשטיצט די אַרבעט פון דער סאָציאַליסטישער פאַרטיי, די שטרײַק, וואָס זײַנען אין יענע יאָרן פאַרגעקומען, די סאָציאַליס־טישע פּרעסע, אַלע אינסטיטוציעס, וואָס דער אַרבעטער־רינג האָט געשאַפן. דער ברענטש האָט אויך לויט זײַנע מעגלעכקייטן געשיקט הילף קיין רוסלאַנד אין דער אַלטער היים. ס׳איז פאַרשטענדלעך, אַז די הילף פאַר די מיטגלידער אין אַ שעה פון נויט איז געווען אַרגאַניזירט מיט דער ברייטער האַנט און אויף אמת בריידערלעכע יסודות.

באַזונדערס האָט זיך פאַרשטאַרקט די הילפס־אַקציע פאַר וויטעבסק אין די יאָרן 1918־1922, ווען שוין נאָך דער באָלשעוויסטישער איבערקערעניש האָט מען זיך געווענדעט צום ברענטש פון דער אַלטער היים, וואָס האָט שטאַרק געליטן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, פון הונגער און פון די רעוואָלו־ציאָנערע אויפטרייסלונגען נאָך אָקטאָבער 1917. לויט דער איניציאַטיוו פון ברענטש איז צונויפגערופן געוואָרן אַ קאָנפערענץ פון אַלע לאַנדסמאַנשאַפטן פון וויטעבסק און וויטעבסקער גובערניע. עס זײַנען דורכגעפירט געוואָרן בריייטע געלט־זאַמלונגען און באַדיטנדיקע סומעס זײַנען געשיקט געוואָרן צו די לידנדיקע בריידער מעבר לים. אין 1923, לויט דער איניציאַטיוו פון די טוער פון וויטעבסקער בענעוואָלענט אַסאָסיאיישאַן, ד״ר גרינבערג, לואיס האַראָוויץ, לעווינסאָן, נאָומאָוו און לאַבראַן, איז געגרינדעט געוואָרן פון די ביידע אַרגאַניזאַציעס — פון דעם ברענטש 224 און דער בענעוואָלענט אַסאָסיאיישאַן — אַ קאָמיטעט צו גרינדן אין וויטעבסק אַ יתומים־הויז. ס׳איז געזאַמלט גע־וואָרן צווישן אונזערע לאַנדסלײַט אַ סומע געלט, וואָס איז איבערגעשיקט געוואָרן קיין וויטעבסק. ביידע אַרגאַניזאַציעס האָבן אַרויסגעגעבן אַ צײַט־שריפט „דער וויטעבסקער לאַנדסמאַן".

אין יענער צײַט, באַזונדערס אין די יאָרן 1923־1924, האָבן זיך אָנגע־הויבן שפּאַלטונגען אין דער אַרבעטערשאַפט פון אַמעריקע. נאָך שאַרפער

זײַנען די רײַסערײַען און סיכסוכים געווען אין די רייַען פון אַרבעטער־רינג צוליב דער באַלשעוויסטישער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד. אונזערע וויטעבסקער לאַנדסלײַט זײַנען אויך פאַרכאַפּט געוואָרן פון די דאָזיקע פּאָליטישע קאַמפּן און לײַדנשאַפטן, און אין 1927 זײַנען די חילוקי־דעות דערגאַנגען אַזוי ווײַט, אַז פון ברענטש 224 איז אַרויסגעטראָטן אַ טייל פון דער מיטגלידערשאַפט און אַרגאַניזירט אַ באַזונדערן ברענטש נומער 509. די שפּאַלטונג האָט געדויערט גאַנצע דרײַ יאָר. אין 1930 איז די אַטמאָספער געוואָרן אַן אַנדערע, און דעם 12־טן מאַי האָבן זיך די ביידע ברענטשעס פאַראייניקט. דער ברענטש 509 האָט אויפגעהערט צו עקסיסטירן, און די וויטעבסקער האָבן זיך ווידער פאַר־אייניקט אונטער אײַן דאַך — אונטערן דאַך פון דעם ברענטש 224 אַרבעטער־רינג.

אין 1935 האָט זיך געגרינדעט אַ פרויען־קלוב בײַ דעם ברענטש, וואָס איז באַשטאַנען פון די אַמאָליקע אַקטיוּוע בונדיסטקעס אין וויטעבסק, און וואָס האָבן אויף אַן אַרגאַניזירטן אופן אָנטייל גענומען אין אַלע טעטיקייטן פון ברענטש. דער פרויען־קלוב, וואָס צווישן די גרינדער האָבן זיך אויסגע־טיילט סערע גודמאַן און זלאָטקע דושייקאָבסאָן, האָט פאַר די פאַרגאַנגענע יאָרן גאַנץ פיל אויפגעטאָן אין די אינטערעסן פון כּלל און לטובת די אייגענע מיטגלידער.

דער ברענטש 224 איז אָנגעשלאָסן אין יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט. ער גיט שטיצע און העלפט דורכפירן אַקציעס לטובת „אָרט" און זײַנע אינסטיטו־ציעס און לטובת „האַיאַס". דער ברענטש האָט מיטגעהאָלפן די קעמפער פאַר פרײַהייט אין שפּאַניע, און שפּעטער אין דער צײַט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט דער ברענטש געשטיצט אַלע אַקציעס צו העלפן די קרבנות פון פאַשיזם און נאַציזם.

באַזונדערס וויכטיק איז די טעטיקייט פון ברענטש אין די ראַמען פון אַרבעטער־רינג אויפן יידישן קולטור־געביט. נאָך אין 1927 האָט דער ברענטש געעפנט צווויי יידיש־וועלטלעכע שולן אין בראָנקס און וויליאַמסבורג. די דאָ־זיקע שולן זײַנען געוואָרן די ליבלינגס בײַ דעם וויטעבסקער ברענטש 224. „עס זײַנען אונז ליב און טײַער אַלע שולן פון אַרבעטער־רינג און זיי ווערן פון ברענטש געשטיצט, אָבער די צווויי שולן, פילן מיר, זײַנען דער דירעקטער פּראָדוקט פון אונזער אַרבעט" — שרײַבן אין זייער אַרטיקל די טוער פון ברענטש ס. ברוסקין און אב. געניז. דעם ברײַשטײַער פון ברענטש צו דער שול־באַוועגונג באַטאָנט ב. מירינגאָף, דערמאָנענדיק זיך מיט שטאָלץ, אַז „אונזער ברענטש איז געווען דער איניציאַטאָר פון די יוגנט־קלובן, פון וועלכע עס האָט זיך שפּעטער אַנטוויקלט די יאָגנ סוירקל ליג". און ב. מירינגאָף אַליין, אייגער פון די אַקטיוּוע בויער פון דער שול־באַוועגונג פון אַרבעטער־רינג, איז אַ פאָרזיצער פון דער י. ל. פּרץ אַרבעטער־רינג שול נומער 1 אין בראָנקס שוין אין משך פון 30 יאָר.

אין משך פון דער צייט זײַנען געשאָפן געוואָרן פאָנדן צו העלפן די מיטגלידער פון ברענטש — אַ ספּעציעלער קראַנקן־פאָנד, אַ פאָנד צו לײַען געלט און אין אַ צײַט פון נויט — אַ פאָנד פאַר שנעלער הילף. אויף דעם קולטורעלן געביט איז אָנטוויקלט געוואָרן אַ סיסטעמאַטישע אַרבעט: לעק־ציעס, ליטעראַרישע פאַרווײַלונגען, טעאַטער־פאָרשטעלונגען א״א. אַ באַזונדער אָרט פאַרנעמען אין דער אַרבעט פון ברענטש די פּובליקאַציעס, וואָס גייען אַרויס פון צײַט צו צײַט, ספּעציעל אָבער בײַ אַ יובל. עס איז וויכטיק צו פאַרפּיקסירן די באַטייליקונג פון ברענטש בײַם גרינדן די אַרבעטער־רינג־היים פאַר אַלטע לײַט, ווי אויך בײַ פאַרשיידענע אַקציעס — דער ברענטש האָט געשטיצט די היים פאַר קינדער אין פראַנקרײַך אויף וולאַדעקס נאָמען און דאָס בויען אַ האָספּיטאַל אין נגב אין מדינת ישראל.

צום סוף וועלן מיר ברענגען אַ צעטל וויטעבסקער טוער, וואָס האָבן אַרויסגעוויזן די גרעסטע אַקטיווקייט אין משך פון יאָרן אויף פאַרשיידענע פּאָסטנס אין וויטעבסקער ברענטש 224. מיר ווייסן, אַז צענדלינגער טוער האָבן אָנטייל גענומען אין דער טאָג־טעגלעכער אַרבעט, און ס׳איז קלאָר, אַז אָן זייער מיטהילף, איבערגעגעבנקייט און אידעאַליזם וואָלט דעם ברענטש זיך ניט אײַנגעגעבן צו דערגרייכן זײַנע פאָזיטיווע צילן. אָבער אַזוי ווי ס׳איז אוממעגלעך צו ברענגען די פולע רשימה טוער פון 48 יאָר אַרבעט, אַלע פּיאָנערן און בויער פון דעם וויטעבסקער ברענטש אין ניו־יאָרק, מוזן מיר זיך באַגענוגענען צו ברענגען בלויז די נעמען פון די מיטגלידער פון דער עקזעקוטיווע. צווישן די אַקטיווע טוער, וואָס זײַנען שוין מער ניטאָ אויף דער ליכטיקער וועלט, וועלן מיר דאָ אָנרופן איינעם פון די ערשטע האָס־פּיטאַלערס פון ברענטש, סעם סענפאָרד, וואָס זײַן האַרציקייט דערמאָנען נאָך עד־היום די מיטגלידער פון ברענטש, און ד״ר מענדל ראַקאָלין, וואָס איז געווען איינער פון די בויער פון דער אַרבעטער־רינג־היים פאַר אַלטע לייט. און איצט איז אַקטיוו אין ברענטש מענדל ראַקאָלינס פרוי נאַטאַליע. אין דער עקזעקוטיווע גייען אַרײַן: דער ערשטער לאַנגיאָריקער פּינאַנץ־סעקרעטאַר אַלעקס פּלאָווניק און אויך זײַן לאַנגיאָריקער פאַרטרעטער אויף דעם דאָזיקן פּאָסטן — מאָריס סלאָווין, סעם אַגעלאָף — פאָרזיצער פון בילדונגס־קאָמיטעט פון ברענטש, דער שול־טוער — באַרנעט מירינגאָף, דער טרעזשורער — מאַקס דזשייקאָבסאָן (וואָס איז צוזאַמען מיט זײַן פרוי זלאַטקע טעטיק אין דעם שטאָטישן קאָמיטעט פון אַרבעטער־רינג), פראָטאָקאָל־סעקרעטאַרן מ. ליבורקין און אב. געניק, סעם ברוסקין, וואָס איז אַ געוויסע צײַט געווען אַ מיטגליד פון דער נאַציאָנאַלער עקזעקוטיווע פון אַרבעטער־רינג. עס איז אויך ווינטשנס־ווערט צו פאַרצייכענען, אַז זלאַטקע דזשייקאָבסאָן, סערע גודמאָן און ראָזע גענין זײַנען פאַרטרעטער פון פרויען־קלוב אין ברענטש, דוד גיינאָר און סעם טשאַרלאָף זײַנען פאַרטרעטער פון ברענטש אין פרויען־קלוב.

אין אייבֿיקן אַנדערנק

אַבלין, דוד און פּעני
אין אַנדענק פון אונזערע עלטערן

אַבראַמיס (אַבראַמסאָן), זון, ברידער און שוועסטער
אין אַנדענק פון ישראל־יוסף בר׳ מאיר הכהן אַבראַמיס, געשטאָרבן י״ב אייר תר״עה.

אַבראַמסאָן (אַבראַמיס), דבורה און ישראל־יוסף אַבראַמסאָן
אין אַנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן משה און רישע אַבראַמיס (אַבראַמסאָן), אונזערע ברידער מענדל און אַריה־לייב, שוועסטער סאַניע סעמועלס און בתיה קאַסאַף, געשטאָרבן אין ניו־יאָרק.

אַבראַמסאָן (אַבראַמיס), שמואל, אברהם, חיה־ליבע און לאה־ברכה
אין אַנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן ר׳ מאיר בר׳ ישראל־יוסף הכהן און רחל בת ר׳ שניאור אַבראַמיס. פאָטער געשטאָרבן אין ווּיטעבסק ד׳ מנחם אָב תרע״ט, מוטער געשטאָרבן אין ניו־יאָרק כ״ח מנחם אָב תרפ״ח.

אַגעלאָף, שמואל
אין אייביקן אַנדענק פון מײַן פאָטער הלל און מוטער חיה־רחל.

באַגאַראַד, שלמה
אין אייביקן אַנדענק פון מײַנע עלטערן.

באַראַנאָווסקי, סעם
אין אַנדענק פון מײַן ברודער איצקע באַראַנאָווסקי.

בעל, זלמן
אין אַנדענק פון מײַן פאָטער הערצל און מוטער חנה.

בעלער, בעלאַ און קינדער
אין ליכטיקן אַנדענק פון מײַן מאַן און חבר און אונזער ליבן פאָטער משה בעלער (מיישקע דער דווינסקער), געשטאָרבן אין עליריאַ, אַהייאָ, 1955.

בריסקין, שעפע
אין אַנדענק פון מײַן פאָטער פּלטיאל און מוטער חיה־ליפשע.

גאָלדשטיין בן־ציון און פּעשע
אין אַנדענק פון אונזערע עלטערן ישראל־יעקב און מאַריאַסע גאָלדשטיין און ברידער בערע און אפרים מיט זייערע משפּחות, געשטאָרבן אין אומגעקומען אין רודניאַ און אומגעגנט. מײַן פּרויס עלטערן יעקב־יוסף און רחל־לאה מלמד, ברידער ישראל־שלמה און ברוך־שלום מיט זייערע פּרויען, געשטאָרבן אין ווּיטעבסק; אונזער אומפאַרגעסלעך טעכטערל עטעלע, געבוירן כ״ח כסלו תרע״ה, געשטאָרבן אין ניו־יאָרק כ״ט טבת תר״פ.

גיינער, דוד
אין אַנדענק פון מײַן פאָטער יצחק־בער און מוטער בתיה־בלומע.

געניז, אייב און דזשאָ
אין אַנדענק פון אונזער פאָטער לייב, מוטער שיינע־שפּרה און ברודער מוליע.

גראַבשטיין, מיימי און סעם
אין אַנדענק פון אונזער שוועסטער און שוועגערין טילי קאַנדעל.

דאָרפמאַן, סעם
אין אַנדענק פון מײַן פאָטער מרדכי און מוטער גיטע־מאַליע.

דזשייקאָבסאָן, זלאָטקע
אין אַנדענק פון מײַן פאָטער חיים און מוטער יעטע פּיכאָוויצקי.

האָראָוויץ, לואיס
אין אַנדענק פון מײַן פאָטער יצחק־אייזיק הלוי און מײַן מוטער פייגע.

הענקין, יוסף
אין אַנדענק פון מײַן פאָטער לייזער און מוטער קישע־חיה.

וואָלגאַטן, וו.

אין אַנדענק פון מײַנע עלטערן.

טאַמאַרקין, דוד

אין אַנדענק פון מײַן פאָטער חנן און מוטער חנה־מערע.

כּײַקין, איצקע

אין אַנדענק פון מײַן פאָטער יצחק און מוטער אַסנה־רויזע.

לעווין, צבי־הירש און זין

געווידמעט דעם אַנדענק פון מײַן אומ־פאַרגעסלעכער פרוי און חבר, מוטער פון אונזערע קינדער ביילקע יאַטקון־לעווין, געשטאָרבן י׳ אָדר 1950.

מירינגאָף, באָרנעט (בערקע)

אין אַנדענק פון מײַן פאָטער יואל און מוטער ריווע־רחל.

מירינגאָף, באָריס

אין אַנדענק פון מײַן פאָטער משה און מוטער חיה.

מירינגאָף, לואיס און מילטאָן

אין אַנדענק פון אונזער מוטער פּעסיע־חאַשע.

נאָומאָוו, לואיס

אין אַנדענק פון מײַן פאָטער יוסף־סענ־דער און מוטער פריידע.

ניעמאָיטין, אילושע און דבורה

אין אַנדענק פון אונזערע ליבע עלטערן יעקב און פריידע ניעמאָיטין, געשטאָרבן אין וויטעבסק 1917.

סאָפראָ, סעם

אין אַנדענק פון מײַן ברודער הירשל־יאָשע און שוועסטער ציפּקע.

סטאָר, פיליפּ

אין אַנדענק פון מײַן פאָטער אברהם־אַבּא און מוטער פריידע־אסתּר.

סלאָווין, מאָריס

אין אַנדענק פון מײַן פאָטער אַנשל און מוטער חיה.

סלאָווין, אַנשל און די שוועסטער סיליע און דאָריס

אין אַנדענק פון אונזער מוטער חיה־שרה.

סעלצער, אַידע און מאַניע בראָון

אין ליכטיקן אַנדענק פון אונזערע לי־בע עלטערן אברהם און עטל ליבערמאַן און שוועסטער מאַשאַ, געשטאָרבן אין וויטעבסק, און מײַן מאַן עלי סעלצער, געשטאָרבן אין ניו־יאָרק.

סענפאָרד, בענציע

אין אַנדענק פון מײַן פאָטער אברהם, מוטער פייגע־חיה און ברודער שמואל.

פלאָוויניק, אַלעקס

אין אַנדענק פון מײַן פאָטער הירשל און מוטער ריווע.

קאַליקאָף, יצחק

אין אַנדענק פון מײַן שוועסטער מאַכלע לייבאָוו און אירע דרײַ קינדער, אומ־געקומען אין וויטעבסק.

קאָפלאָן, ווערא און ברודער אברהם ראָכלין

אין אַנדענק פון אונזער פאָטער בערע, מוטער ריווע ראָכלין און אונזער ברו־דער ד״ר מענדל ראַקאָלין.

קליין, בעסי מיט די שוועסטער בוירטע, פּוירל, דאָראָטי

אין אַנדענק פון אונזער פאָטער נאָטע און מוטער איידלע מירינגאָף.

קעס, אייב

אין אַנדענק פון מײַן פאָטער שלמה־לייב און מוטער חיה־רחל.

ראַבינאָוויטש, לואיס

אין אַנדענק פון מײַן פאָטער איצע און מוטער חיה.

ראָדין, שלמה גרשון מיט די קינדער דוד, העלען און אוירווינג

אין אָנדענק פון מײַן פרוי און אונזער מוטער לאה־גנעסיע.

ראָזין, טילי

אין אָנדענק פון מײַן מאַן פרענק.

ראָם, יאַנקל

אין אָנדענק פון מײַן פאָטער שמואל־שמערל און מוטער ריווע־פאָזשע.

ראַפּקין, נחמן מיט די קינדער יואל, הירשל און אַלעקסאַנדער

אין אָנדענק פון מײַן פרוי און אונזער מוטער חיה־יעטע.

ראַפּקין, סאָניע

אין אָנדענק פון מײַן מאַן עלי און מײַן זון לואיס.

ראַפּקין, ראָבערט און נחמן

אין אָנדענק פון אונזער פאָטער אהרון־וואָלף און מוטער יאַכע.

ראַקאָלין, נאַטאַליע

אין אָנדענק פון מײַן מאַן מענדל, פאָטער און מוטער יצחק און גאָלדע ראַטנער.

רוטריק, יאָשקע מיט דער פרוי

אין אָנדענק פון אונזער זון דוד, אומגעקומען אין דער צווייטער וועלט־מלחמה.

רוטריק, משהקע און יאָשקע

אין אָנדענק פון אונזער פאָטער יהודה און מוטער הינדע.

שעכטער, די משפחה

אין אָנדענק פון מײַן מאַן אַריה־לייב מלמד (שעכטער) און ליבן פאָטער פון אונזערע קינדער, געשטאָרבן 18־טן אַפּריל 1942.